Julijan Jelenić

KULTURA I BOSANSKI FRANJEVCI

BIBLIOTEKA „IZDANCI"

Urednik
Ivan Lovrenović

Priredio i predgovor napisao
Marko Karamatić

CIP- Katalogizacija u publikaciji
Narodna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine
Sarajevo

008:271.3(497.15)

JELENIĆ, Julijan

Kultura i bosanski franjevci / Julijan Jelenić; [priredio i predgovor napisao Marko Karamatić]. – Sarajevo : Svjetlost, 1990. – 2 sv. ; ilustr. : 23 cm. – (Biblioteka Izdanci)
Biblioteka bilješke uz tekst.

ISBN 86-01-01884-X

Knj. 1.-XXVIII, 280 str.
Fra Julijan Jelenić - život i djelo: str. 5-25.
Knj. 2.-XII, 701 str. : geogr. karte;
dopunska objašnjenja s naznakama novije literature: str. 605-
Kronološki pregled događaja: str. 686-692. – Registar.

Julijan Jelenić

KULTURA
I
BOSANSKI FRANJEVCI

II svezak

Fototip izdanja iz 1915.

SVJETLOST, SARAJEVO

DR. FRA JULIJAN JELENIĆ:

KULTURA
I
BOSANSKI FRANJEVCI.

II. SVEZAK.
(1780.—1878.)

SARAJEVO.
„PRVA HRVATSKA TISKARA“ KRAMARIĆ I M. RAGUZ.
1915.

SADRŽAJ.

B.

I. Duhovna pastva.

II. Politika.

III. Socijalni rad.

IV. Školstvo.

V. Znanosti i umjetnosti.

PREDGOVOR.

Milošću Svevišnjega i dopuštenjem svoga starješinstva stupamo napokon pred ljubitelje bosanske prošlosti uopće a bosanskih Franjevaca napose i s II. sveskom davno već započetoga djela „Kultura i bosanski Franjevci". Da ovaj svezak svijetlo ugledava nešto kašnje, negoli smo snovali a naši prijatelji željeli, uzrokom su razne neočekivane prilike, koje su nam otele mnogi čas, što smo ga bili namijenili pothvaćenome djelu. Srećne opet prilike doprinijele su, da smo gragju, što smo ju imali pri izdavanju I. sveske i „Izvora za kulturnu povjest bosanskih Franjevaca", do neočekivane mjere pomnožali. Na novu gragju namjerili smo se ponajviše u arhivu Bosne Srebrene u Sarajevu, koga smo sa svom pomnjom nastavili proučavati. Dru. Blaževiću dugujemo posebnu zahvalu, da nam je kao pri radnji prve tako i ove sveske bio pri ruci u proučavanju arhiva franjevačkoga samostana u Kr. Sutjesci. Isto tako sa zahvalnošću ističemo, da nam je čuveni sabirač starina fra Mirko Šestić na upotrebu ustupio svu svoju bogatu zbirku neobjelodanjenih izvora. A vladin savjetnik dr. Tugomir Alaupović, radeći na životopisu velikoga biskupa Šunjića, probrao je za svoju svrhu u arhivu franjevačkoga samostana u Gučoj Gori obilnu gragju te nam ju s dopuštenjem bivšega gučogorskoga gvardijana fra Marijana Dujića u izvornicima neobragjenu ustupio. Ovu smo gragju početkom 1913. prilično proširili, ponovno pretražujući arhiv rečenoga samostana. I fojnički gvardijan fra Leonard Čuturić pružio nam je na upotrebu Martića „Zapisnik agencie, 1856." te neka neobjelodanjena Jukića pisma, a fra Josip Markušić svoj „Osvrt na ustanak u Bosni i Hercegovini 1875.—1878.", što ga je napisao na temelju Kneževića rukopisa, savremenih noviua i kasnijih publikacija. Za podatke obzirom na kulturno djelovanje časnih sestara milosrdnica obratili smo se na Nj. Presvijetlost gosp. M. Seigerschmieda, superiora spomenutih sestara u Zagrebu. Sa za-

hvalnošću ističemo, da su nam na njegovu uputu sve časne predstojnice bosanskih samostana išle na ruku, osobito pak časna sestra Josipa Šoštarić, koja je i inače na polju hrvatske knjige poznata. Uz to su nam bili otvoreni i drugi neki arhivi naše redodržave Bosne Srebrene te arhiv Jugoslavenske akademije u Zagrebu, kraljevski državni arhiv u Budimpešti, arhiv Sv. zbora za raširenje vjere u Rimu[1]) i t. d., a pretresli smo, i velik dio u ovome razdoblju objelodanjenih hrvatskih novina.

S istih i sličnih razloga odstupili smo i od prijašnjega programa.

Kada nas je ono 1910. pozvao osnovatelj i upravitelj „Instituta za istraživanje Balkana" dr. Karlo Patsch, da stupimo megju njegove saradnike i za spomenuti „Institut" opišemo povjest bosanskih Franjevaca od njihova dolaska u ove krajeve pa do danas, onda nas je i ograničio na prostor svojih publikacija, koje redovito iznose 8—12 štampanih araka. Odazvavši se njegovu pozivu i uzevši pred oči savremeni način pisanja povjesti, kome je glavna harakteristika, da se pisac po mogućnosti obazire na kulturne momente, brzo osjetimo, da nam je odmjereni prostor premalen. Na temelju dobivenog dopuštenja pocijepamo pothvaćeno djelo na dvije sveske, od kojih je prva imala zauzimati opis razvoja franjevačkoga reda u Bosni i njegova djelovanja od dolaska reda u Bosnu pa do početka vlade austrijskoga cara Josipa II. — do 1780. — a druga vrijeme od početka vlade cara Josipa II. pa do najnovijega doba. Već pri obradbi prve sveske i uza sve naše ekonomiziranje pri razglabanju historijskih činjenica zavedeni obilnošću gragje ponovno smo prekoračili odmjereni prostor. Pa jer se prva sveska prema obećanju još ne zabijeli pred teutonskim okom, a naša se gragja za drugu svesku ušljed srećnih prilika, kao što već naglasismo, na dugo i široko poveća, to smo drugu svesku odlučili ne samo gledajući na opseg slobodnije obraditi nego i nju pocijepati u posebne dvije sveske, od kojih ova sadržaje opis razvoja reda bosanskih Franjevaca tamo od početka vlade cara Josipa II. — od 1780. — pa do odluke berlinskoga kongresa, da Austro-Ugarska zauzme Bosnu i Hercegovinu — do 1878. — a treći od berlinskoga kongresa pa do danas.

---

[1]) Osobito bogat materijal donijeli smo iz Rima, koga — dopuste li nam Nebesa — mislimo s drugim izvorima objelodaniti pod naslovom: „Spomenici kulturnoga rada bosanskih Franjevaca".

Prema tome ovo doba ne sadrži više od jedne epohe, a pobliža dioba zaokruženoga gradiva ostala je u glavnome ista, što smo ju slijedili i u prvoj svesci. Ako o sjedinjenju crkava naponase ne govorimo, razlog je, što bosanski Franjevci nakon stoljetnoga razočaranja pri sličnim pokusima u ovome razdoblju na tome polju ne poduzimahu većih akcija, a manje smo lasno sveli na običnu duhovnu pastvu. Politički i socijalni radovi vazda su usko spojeni, stoga je i naša dioba samo po pretežnosti jednoga kvaliteta nad drugim. U pojedinim odsjecima pazili smo na glavne momente, koji su uz hronološku diobu odlučivali realnom diobom. Što poput Farlatija ili Jungmanna, češće citiramo po čitave isprave, to ne činimo za to, što bi bili neprijatelji sintetičnijega načina pisanja povjesti, nego što naše gradivo još nije objelodanjeno, te naša prevelika ljubav za uvjeravanjem. Težnja opet za cjelovitošću i zaobljenošću pojedinih rasprava bila je povodom, da su se neke činjenice ponavljale u cjelini djela, nu ne u istome, nego u sasvim drugome pogledu.

Ona nejednolikost hrvatskoga pravopisa, na koju se naši stari toliko jadaju, nije ni danas iskorijenjena i kraj tolikoga rada naših učenjaka na polju jezikoslovlja. Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu provela je 2. rujna 1912. neku reviziju hrvatskoga pravopisa, koju smo s veseljem pozdravili, a da nijesmo u ovoj svesci svih pravila usvojili, kao što smo to učinili u „Našoj Misli", razlog je, što se nijesmo htjeli u izvanjskome obliku puno udaljivati od prve sveske. Buduć da smo jednoč — pri izdavanju Lašvaninova Ljetopisa [1]) — u historijskim izvorima prihvatili savremeno dijeljenje riječi, ostavivši ina skroz netaknuta, to smo istome pravilu ostali došljedni i u ovoj svesci našega djela „Kultura i bosanski Franjevci". A, jer četiri oka više vide negoli dva, zamolili smo i našega književnika gosp. Mirka Jurkića, da nas i pri korekturi pomogne i djelo usput sa slovničke strane pregleda. Gosp. Jurkić rado se je pozivu odazvao te njemu kao i dru. Blaževiću, koji nas je takogjer pri korekturi pomagao, izričemo toplu hvalu. Kao prva tako i ova sveska rasvijetljena je raznim slikama i faksimilima. Mâ da je od ovih velik dio pravio naš akademijski slikar gosp. Gabrijel Jurkić,

[1]) Djelo je počelo izlaziti u III. svesci „Glasnika zemaljskoga muzeja u Bosni i Hercegovini" 1914. Za djelo je vladin savjetnik dr. Ć. Truhelka navlastito dao lijevati bosančicu i prvo je, koje se je tim slovima počelo slagati. Upozorujemo publiku, da će do koji mjesec izaći i separatno.

one ipak nijesu od broja idejalnih slikarskih proizvoda, nego reprodukcije starih slika i fotografija, što se čuvaju dijelom po našim samostanima i župničkim stanovima, a najviše kod velečasnoga fra Ambrože Živkovića. Izuzimlje se samo Jukića „Putovanje u Carigrad“, što ga je, kako nema izvornika, naš umjetnik stvorio, na temelju pripovijedanja samoga Jukića [1]) te predaje savremenika: fra Andrije Buzuka, fra Martina Vučkovića i gosp. Makse Despića.

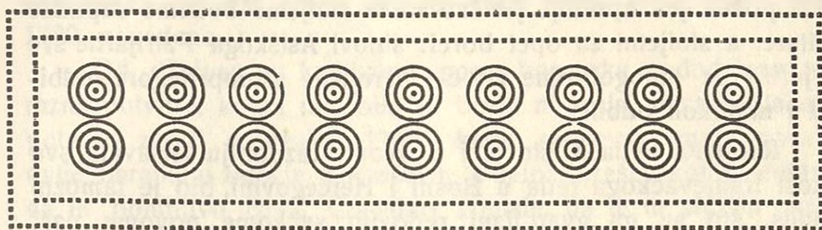
Sarajevo, 1. siječnja 1915.

Dr. fra Julijan Jelenić.

---

[1]) Bosanski Prijatelj, III., str. 71.—73.

A.

I.
RAZVOJ REDA.

§ 1.
BORBA BOSNE SREBRENE ZA OPSTANAK.

1. N a m e t i i g l o b e. I na zapadu osamnaestoga te kroz čitavu prvu polovicu devetnaestoga stoljeća u čitavoj ponosnoj Bosni i kršnoj Hercegovini uz 14 hrišćanskih samostana strše se samo tri katolička franjevačka: sv. Duha u Fojnici, sv. Ivana Krstitelja u Kr. Sutjesci i sv. Katarine u Kreševu.[1]) Ovi su bili jezgra Bosne Srebrene, koja se nekoč protezaše s jedne strane do Karpata i Crnoga mora, a s druge do i preko Jadranskoga mora, i koju od 1757. pašu samo prirodne granice Bosne i Hercegovine, a od 1846. samo Bosne. Kao što se oko mjeseca redaju zvijezde, tako se oko njih redahu franjevačke residencije i franjevačke župe. O njihovoj propasti, izgledalo je da ovisi propast — odnosno o njihovu opstanku opstanak i katoličke Crkve i franjevačkoga reda u Bosni i Hercegovini. To nije moglo izbjeći ni oku protivnika Hristove vjere i evangjeoske prosvjete. Stoga su koncem osamnaestoga i početkom devetnaestoga sto-

---

[1]) Bosnien militärisch beschrieben durch französische Offiziere in den Jahren 1808. und 1810. Ovo goticom pisano djelce (33 stranice u 8[o]) nalazi se u arhivu Jugoslavenske akademije u Zagrebu. Polag ovoga rukopisa pravoslavni su početkom devetnaestoga stoljeća brojili u Bosni 2: u Derventi (Ozrenu?) i Banjoj Luci (Gomijonici?), a u Hercegovini 12 samostana te vladiku u Mostaru.

1*

lješa počeli još upornije jurišati na te stoljetne bedeme zapadne kulture, a stoljetni su opet borci: sinovi Asiškoga Patrijarhe sve te juriše uz mnogobrojne žrtve i herojične samoprijegore odbijali i napokon odbili.

Redovita nedaća, što je i u ovome razdoblju isisavala svu jakost franjevačkoga reda u Bosni i Hercegovini, bio je famozni džulus, što su ga gvardijani redovito svakome novome paši nosili i svečanim ga načinom predavali. Koliko je džulus u ovome razdoblju iznosio, najbolje nam pokazuje ugovor, što su ga 9. srpnja 1774. tri samostana Bosne Srebrene izmegju sebe sklopili. Polag ovoga sutješki je samostan imao plaćati 420, a kreševski 380 groša džulusa, kada bi fojnički platio 600 groša. Je li trebalo što više plaćati, plaćala su sva tri samostana podjednako; je li što u većoj svoti priteklo, išlo je u blagajnu redodržave, a u manjoj, u čast gvardijanima: „neka gvardiani počaste se kupivši jedno pile i t. d."[1]) Prema tome džulus je otprilike iznosio oko 1400 groša. Godine 1796. franjevački definitorij gvardijanima Bosne Srebrene nalaže: kadgod se paši predstavljaju, da mu se predstave po starome i hvale vrijednome običaju: u habitu i s križem u sredini, „jerbo to je naša dika u sredini neprijatelja služiti se oznakama vjere."[2]) Prigodom predavanja džulusa paša bi tamo od 1758. običavao gvardijane bosanskih Franjevaca zaogrtati binjišem. Benić, koji je 1758. megju prvim gvardijanima bio binjišem zaogrnut, opisuje nam i obrede zaogrtanja: „Vaglia poglubiti Passu u skut, pak bignish poglubiti, pak obuchi lievo, a imadu, i ceremonishte koi uçe, i oblaçe, al su brate muçni hesabi: i tako ondi obukavshi (a gnieke godine za pokripit se zloke pili smo bash prid Passom, al muçno piti, i znoi se çovik) gdi popivshi odosmo niz Travnik."[3]) Buduć da su se kadikada, kao 1785., paše i po triput na godinu mijenjali, to su se isto tako i džulusi po dva i tri puta na godinu plaćali, a prestali su istom 1840. Uz ove plaćalo se je i pašinu

---

[1]) Dr. Jelenić, Izvori za kulturnu povjest, str. 46.

[2]) „Praecipitur mordicus Superioribus Localibus, ut amodo servent antiquam, et laudabilem Consvetudinem se sistendi coram Pashah, in medio Crucis Christi, induti habitu Seraphicae Religionis nostrae, quia haec est gloria nostra, uti insignibus Religionis, in medio hostium." Protocollum provinciae Bosnae Argentinae, a. 1793—1835.

[3]) Benić, Protocollum conventus Sutiscae pod godinom 1758.

kajmekanu po 200 groša, što je, kako Benić tvrdi, malo prije 1780. zavedeno.[1])

Od džulusa su kudikamo gore bosansku redodržavu trle razne potvore, kojim nije bilo ni broja ni kraja. Prva se takova potvora zgodi u ožujku 1780., kada sarajevski mula pošalje dvije Sarajke u zatočje u Kreševo, te naloži kreševskome serdaru, da ih pomnjivo čuva. Čohadari izmisle, da je tu službu mula povjerio samome gvardijanu kreševskoga samostana, a fojnički kadija rečenoga gvardijana tada optuži, da je povjerenu službu zanemario. Istina, gvardijan se na temelju mulina pisma opravda, ali zato kadija istoga gvardijana optuži, da je mjesto štale napravio crkvu. Mula pošalje svoga čohadara, koji akoprem se na temelju pomnoga prijegleda osvjedoči, da je to samo potvora, ipak buduć je izvješće morao sastavljati sam kadija to ovaj uime toga zatraži za sebe 120, a za mulu 100 groša. Siromašni gvardijan novce plati, ali se i opet prituži muli. Kada je pravedni mula zapovjedio fojničkome kadiji, da gvardijanu nepravedno primljeni novac povrati, kadija se ispriča, da je on taj novac uzeo ne za izvješće, nego što su Kreševljaci pri pokopu mrtvih nosili ispred suda križ, što se kosi sa islamom. Ova je isprika, kako se čini, mulu zadovoljila — barem je ošutio; a gvardijan, dok se sva parnica svrši, plati 348 groša. Ali osvetljivi i lakomi kadija ni s ovim ne bi zadovoljan. Da nad kreševskim Franjevcima i zadnju kap svoje osvete iskali, tuži kreševskoga gvardijana radi nošenja križa i hodanja u koti pri pokopu i samome travničkome sudu, radi čega kreševski Franjevci i opet plate ravnih 1300 groša. Iza toga ih isti kadija potvori, da su vjenčali neku djevojku, koja je htjela prijeći na islam, te da ih.ne tuži višoj oblasti, uze od njih 50 groša i tim se zadovolji, premda je iskao 500 groša. Još žešće nepravde iskusi kreševski gvardijan 1781. Najprije ga kadija potjera, zašto je pred crkvom zasadio križ? Kada se gvardijan opravda, da je križ tu „haldi kaldi" od pamtivijeka bio, te ga obnoć kradom odstrani i sakri, potvori ga, da je samostanski zid napravio mnogo veći, negoli je bio prije požara. Premda se gvardijan, prizvav u pomoć i mjesne muslimane, lijepo opravda, ipak mu kadija uze 350 groša. Na tu se nepravdu siromašni gvardijan prituži sarajevskome muli; a ovaj, mjesto da ga primi u zaštitu, strpa ga u tamnicu, odakle ga ne

---

[1]) Benić, Protocollum conventus Sutiscae pod godinom 1780.

pusti prije, negoli mu plati 400 groša.[1]) Iste godine muslimani potvore i sutješke Franjevce, da u samostanu skrivaju hajduke, radi čega i oni plate 307 groša globe, a gvardijan izgubi 17 dana pravdajući se u Travniku. Dok su kreševski i sutješki Franjevci bivali žrtvama potvora, ne ostaše u miru ni Fojničani. U Fojnici kod Alaupovića mosta poginu 1781. neki musliman Sinanović. Buduć da su one noći, kada je Sinanović poginuo, neki Fojničani iz Neretve dovažali vino, to budu potvoreni, da su spomenutoga Sinanovića ubili. Da potvora bude unosnija i plodonosnija, umiješaju megju potvorene i same samostanske sluge. Od potvorenih osoba prvome — nekome Križanu, odvale 520, drugome 400, ostaloj trojici po 150 štapova, a gvardijan sebe, svoj samostan i svoje momke oslobodi od optužbe, plativ kadiji 50 groša.[2])

O prizivu nije bilo ni govora. Na temelju tolikih konkretnih činjenica svak je bio osvjedočen, da taj više škodi, negoli koristi, dijelom radi „insubordinacije", a dijelom radi očevidne pristranosti: „Tko te tuži, Turčin; tko te sudi, Turčin!" I kao da svega toga nije bilo dosta, i grčkoistočni patrijarhe proslijede i u ovome razdoblju svoju nedoličnu rabotu: ulože sve sile, da na bosanske Franjevce a s njima i na katolike nametnu svoje danjke. U tome se osobito istače hercegovački mitropolit Ananija. Ovaj još u veljači 1781. ne samo broćanskoga župnika fra Miju Kobačića, nego i sve ostale Franjevce mostarskoga kadiluka pozva na sud, da mu obrazlože: zašto su „njegovu miriju predali Rim-papi"; a 8. travnja iste godine bosanskim ocima ponovno uime rečene mirije pisa. Kako je poznato, Franjevci i u ovoj aferi dokažu svoju nevinost, ali pri tome izgube 320 groša.[3])

2. F e r m a n p r o t i v n e p r a v e d n i h n a m e t a i g l o b a. Sve te kao i druge nedaće prisile bosanske Franjevce, da, premda su 1780. protiv grčkoistočnih vladika dobili ferman, brzo počnu ponovno snovati, kako će dobiti takov ferman, koji će ih štititi, ne samo protiv napadaja grčkoistočnih vladika, nego i protiv

---

[1]) Sravni Strukića Povjestničke crtice Kreševa, str. 79.–80.; Benića Protocollum conventus Sutiscae; te Batinića Djelovanje Franjevaca, III., str. 148.

[2]) Benić, Protocollum conventus Sutiscae.

[3]) Benić, Protocollum conventus Sutiscae; Batinić, Djelovanje Franjevaca, III., str. 149.—150.; Strukić, Povjestničke crtice Kreševa, str. 80.—81.

Biskup fra Marko Dobretić.

Slika iz njegove „Bogoslovicze".

svih mogućih nedaća. Dok su o tome bosanski Franjevci razmišljali, apostolski vikar u Carigradu potraži od bosanskoga redodržavništva jednoga Franjevca, koji će zadovoljavati duhovnim potrebama Hrvata i ostalih Slavena, koji su se tada nalazili u Carigradu. To redodržavništvu bosanskih Franjevaca dobro dogje. Ovo u tu svrhu spremi 1782. u Carigrad fra Grgu Olovčića, privezav mu ujedno i tu zadaću, da isposluje za bosanske Franjevce željeni ferman. Olovčić ode, ali žalibože fermana ne dobije.[1])

Godine 1783. fra Jozo Tomić rodom iz Kreševa pogje u Sv. Zemlju, te obašav tamo Isusovo rodno mjesto, grob i staze, kuda je nekoč hodao, povrati se natrag. Usput ili po nagovoru svoga starješinstva ili svojom inicijativom uvrati se u Carigrad, pohodi dubrovačkoga konzula gosp. Jurja Zurića i preko njega isposluje ferman, u kome se potvrde svi stari fermani, te se kadijama, muselimima, vojvodama i svim drugima strogo naloži, da ih opslužuju bili ti ponovljeni ili neponovljeni, samo ako se u zapisnicima nalaze. Svim su tim bosanski Franjevci bili osigurani od raznih nedaća, što su ih progonile, a poimenice: da se od njih ne uzimlje velikih svota, kada popravljaju štale i crkve; da im se ne protive činovnici, kada hodaju po selima i tumače Evangjelje; da se nepravedno ne globe i ne bacaju u tamnice, kada tko blizu njihova samostana pogine; da spahije i subaše na svećenike ne nameću poreza od 10—15 para; da se prigodom smrti koga Franjevca ništa ne traži; da se grčkoistočni vladike ne miješaju u njihove stvari i t. d.[2]) Uz ferman Tomić podastre redodržavništvu i trošak, što ga je učinio pri nabavi fermana. Polag ovoga troškovnika Tomić je tom prigodom potrošio 2171 groš davši: beglukči-efendiji 2000 groša, njegovu pisaru, što je obijao kojekuda, 100 groša, njegovu čohadaru i haznadaru 30 groša, za četiri legalizirana prijepisa 25 groša, za kajik 6 groša, za prenos pisama u Bosnu 2 groša, te slugama, kada su ga ogrnuli kaftanom, 8 groša.[3]) Kada je ovaj ferman u Bosnu stigao, sve je Franjevce opojio radošću. Pa da Zurića trud i Tomića okretnost nagrade, prvome od Sv. Stolice isposluju naslov grofa i papinskoga viteza, a drugome od Sv. zbora za

[1]) Batinić, Djelovanje Franjevaca, III., str. 151.

[2]) Prijepis fermana u Kr. Sutjesci; na talijanski preveden u Benića Protocollum conventus Sutiscae, i u arhivu Bosne Srebrene u Sarajevu.

[3]) Arhiv Bosne Srebrene u Sarajevu.

raširenje vjere naslov generalnoga definitura te ga uz fra Petra Alovića i fra Ivu Skočibušića predlože za biskupa i apostolskoga vikara u Bosni.[1])

3. Omalovaživanje dobivenoga fermana. Megjutim veselje, što je radi dobitka gornjega fermana u bosanskoj redodržavi zavladalo, nije bilo ni ovaj put dugoga vijeka. „Natura non facit saltum“, a jedan ferman ne mijenja na mićenja, potvore, globljenja i mrcvarenja kroz stoljeća privikivani osmanlijski živalj. Stoga bosanski Franjevci i poslije 1783. trpe one iste zulume, što su ih i do 1783. progonili. Fojnički, sutješki i kreševski ljetopisi puni su potvora, globa, zlostavljanja i sto drugih zuluma. Što je još više, neki se Osmanlije dotle zaboraviše, da počeše od franjevačkih župnika i gvardijana i same arače tražiti. Ta nesreća zadesi prvoga fra Franju Gabelu, župnika u Sivši. Aračlije 1784. fra Franju svezaše za drvo i sve dotle zlostavljaše, dok im nije pridao arača. Ako pridani arač na pritužbu sutješkoga gvardijana fra Pavla Stojičića i jest povraćen,[2]) tim Franjevci od budućih nasrtaja nijesu bili osigurani, dapače još više izloženi. To nam jasno svjedoči godina 1786., kada u Bosni arač zakupi neki Hadži-Smajil. On izvadi pozivnice za sva tri gvardijana, da ih mogne uime arača potjerati. Najprije dogje u Visoko, te tu dozvav sutješkoga gvardijana fra Marka Tablu naopako mu sveza ruke, stjera ga pješice do Bukova a odatle na konju do Fojnice. U Fojnici mu pridruži i fojničkoga gvardijana, te s njima krenu u Kreševo. Spopavši u Kreševu i kreševskoga gvardijana fra Miju Kobačića odvede ih na sud i optuži, da mu uskraćuju arač. Kada se za rasprave sutješki gvardijan fra Marko Tablo pozva na fermane, što ih štite od svih danjaka, taj priziv Hadži-Smajila tako rasrdi, da je fra Marka nemilosrdno gurnuo niz stepenice. Sada ga spopanu Smajilove sluge isprebijaju i u nekoj pojati svežu ter odatle niti njega niti ostala dva gvardijana sve dotle na slobodu ne pustiše, dok ne platiše 1200 groša.[3])

---

[1]) Molba za odliku Zurića u prijepisu se nalazi u „Protocollum provinciae Bosnae Argentinae 1757.—1793.“ Sravni o svemu i Batinića, Djelovanje Franjevaca, III., str. 151.—152.

[2]) Benić, Protocollum conventus Sutiscae.

[3]) Kreševski ljetopis; Strukića, Povjestničke crtice Kreševa, str. 90.; Batinić, Djelovanje Franjevaca, III., str. 155.—156.

I iza 1786. vrijeme se je obaralo u nedoglednu prošlost, a Osmanlije su poput pijavica sve više i više isisavali dobra, redodržave Bosne Srebrene. Je li koji samostan podigao oko svojih vrtova novi plot; je li proširio općinski put; je li tko blizu samostana poginuo ili u franjevačkim posjedima pušku ispalio: odmah su Franjevci tamničeni, šibani i globljeni. To se je osobito dogagjalo iza 1788.: iza ratova Josipa II. s Osmanlijama. U to naime vrijeme oboljeli fra Josip Tomić ode u Cernik na liječenje i tu umre. Osmanlije pronesu glase, da je fra Josip otišao u kaure: u cesarovu zemlju, da podgovori cesara na ponovni rat s Osmanlijama. Kreševski gvardijan, kome je fra Jozo pripadao, obijao je više dana pragove raznih oblasti i sudova, perući od tih osvada sebe, svoju općinu i svoj red, ali badava: na koncu konca morade i opet platiti globu od 384 groša.[1]) I što je još više, Osmanlije su i kašnje, kadgod bi im se prohtjelo jaspri, Tomića oživjeli i na štetu Franjevaca austrijskim ga agentom proglasili.

4. Pokus, da se dobavi novi ferman. Ubogi bosanski Franjevci, da koliko toliko ublaže svoje nesnosno stanje, odvaže se 1792. na ponovno traženje fermana, kome bi muslimani malo veće poštovanje iskazivali. Da to lakše postignu, obrate se 28. kolovoza 1792. Sv. zboru za raširenje vjere, moleći ga, da se i on za njih zauzme, te obećajući, da će i sami, osobito u Carigradu i Beču, u tu svrhu sve sile upregnuti. Ova je molbenica pravo zrcalo, iz koga najbolje vidimo, kakovo je tada bilo tužno stanje koliko franjevačkoga reda toliko opet katoličke Crkve u Bosni i Hercegovini. U njoj se riše, kako su Franjevci i zadnji ferman s teškom mukom dobili, potrošiv za nj i zadnji obol, što su ga imali; kako su ga muslimani ispočetka prilično štovali, te kako ih je kašnje neki zakupnik arača pobunio protiv svega, što je katoličko. Stoga su ih suprot spomenutoga fermana: konjima za repove vezali; bose po cičoj zimi gonili; zatvarali u tavnice, odakle ih nijesu sve dotle puštali, dok se nijesu velikim svotama novca otkupili. Svaki su dan bili uznemirivani od osmanlijskoga činovništva, koje ih je nastojalo sasvim iskorijeniti, kao što su nekoč Egipćani nastojali, da iskorijene Izrajelce i kao što su već iza oslobogjenja Ugarske 20 njihovih samostana posve uništili. Sarajevo i Travnik sličili su

[1]) Strukić, Povjestničke crtice Kreševa, str. 90.

Tunisu i Alžiru a Osmanlije kopnenim gusarima, koji su se s Franjevcima i s katolicima samo igrali. Svaki su dan izmišljali nova nasilja; kovali nove potvore, samo da ih stjeraju na prosjački štap i okuju u gvožgje. Za zadnjega rata izmegju Beča i Carigrada branili su se novcem i darovima — dä i kamenjem od nasrtaja krvoločnih Osmanlija, koji su im ne jednoč nastojali i same samostane upaliti. Više su puta bili odlučili, da pokolju i Franjevce i sve katolike, ali su od te odluke odustali, bojeći se stranom otpora a stranom, da im posjedi ne ostanu bez poljodjelaca. [1])

Kakov je utisak proizvela ova spomenica, što je u Rim spremljena ispred čitave redodržave Bosne Srebrene, te je li i ako je kakov je uspjeh postigla, ne znamo. Samo to znamo, da se stanje ni bosanskih Franjevaca ni njihovome vodstvu povjerenih katolika ni slijedećih godina nije ni najmanje poboljšalo, ako se nije pogoršalo. Sutješki nam ljetopisac svjedoči, da su baš 1793. sutješki Franjevci platili 1900 groša globe; a slična nesreća zadesi i Kreševljake, kada ih potvoriše: da su nabavili zvona; Osmanlijama u pilav stavili kokošiju glavu, što im se s vjerom kosi; da su oni glavni i jedini uzrok, što hajduci dočikaju, robe i ubijaju Osmanlije; te da je fra Tomo Dafinić liječeći Ivana Pelića dao mu otrovan melem. Godine 1795. kreševski Franjevci štetovaše 2200 groša, a sutješki 2503$^1/_2$ groša radi raznih potvora: da su jednu poturčenicu premetnuli preko granice; popravljali crkvu; dobavljali gvožgje; kopali blago i t. d. Da ni fojničkim Franjevcima u to vrijeme nije praštano, o tome nema sumnje; ali u Fojnici „nije nitko tada vodio dnevnika nit bilježio ogromne svote, koje je onaj samostan i više nego drugi morao čas po čas davati, da odkloni svaku nepriliku i potvoru, koja bi zadesila ondješnju braću.“ [2])

5. N o v i f e r m a n p r o t i v n e p r a v e d n i h n a m e t a i g l o b a. Kuda će suza, negoli na oko? I bosanski Franjevci u najtežim svojim nevoljama, u borbi na život i smrt, kamo da se okrenu, kome da se uteku, ako li ne i opet carigradskim sultanima i bosanskim vezirima. Pa premda u njihove povelje nijesu polagali velike nade, ipak su se u velike veselili, kada sultan svojim fermanom od 1796. ponovno i poimenice svim kadijama

---

1) Starine Jugosl. akad., XVII., str. 102.—104.

2) Batinić, Djelovanje Franjevaca, III., str. 164.

zabrani uzimati: za optužbe i osude više od 20, za potpise više od 12, za uvrstidbu u zapisnik više od 8, za murasele — dozvole više od 5 para; a njihovim slugama tražiti više od 5 para. Bosanski opet vezir pogje dalje: uz pristojbu od 1086 groša izuze ih posve od vlasti kadija i nižeg činovništva. Malo iza toga bosanske Franjevce uopće a fojničke naponase obveseli i drugi ferman, što ga je fra Mato Ivekić nakon pune dvije godine potucanja po Carigradu donio i u kome Selim III. proglašuje, da su Franjevci iznimljeni od svih danjaka; da mogu slobodno popravljati svoje zgrade i vršiti duhovnu pastvu; ponovno potvrgjuje razne povlastice; zabranjuje činovnicima, da ih globe i za krvarinu zatvaraju; da uzimaju poslije smrti njihovih članova prijepise; a vladikama, da se u njihove stvari miješaju.[1]) Koliko je bilo opravdano veselje bosanskih otaca nad novim tečevinama, vidi se iz povjesti savremenoga popravka fojničkoga samostana i crkve. Suprot svih gornjih povelja Fojničani su i opet morali uz pristojbu od 1000 groša preko vezira vaditi novi ferman[2]), koji im dozvoli, da mogu u starom obliku popraviti ne samo krov, nego i same crkvene zidove, što su vremenom i kišama na 6 mjesta bili oštećeni. Pa „uzprkos i ovoj naredbi — veli Batinić[3]) — Franjevci su morali nemilice trošiti, a novca ne žaliti, ako su htjeli, da im posao izidje za rukom“.

6. Bosna Srebrena na rubu propasti. Napokon početkom devetnaestoga stoljeća počnu na površinu izbijati tužne pošljedice savremene anarhije u Bosni i Hercegovini: kreševski samostan dolazi na rub propasti. Već 19. lipnja 1800. u Kreševu se sabiru oci samostana i crnim bojama rišu redodržavništvu Bosne Srebrene svoje bijede, te ga toplo mole za čim izdašniju pomoć. Redodržavništo Bosne Srebrene, da kreševski samostan: treći stup franjevačkoga reda u Bosni uzdrži, dozvoli kreševskim ocima, da mogu svake treće godine po svim župama Bosne Srebrene pobirati milostinju,[4]) ali badava. Dne 21. lipnja 1809. Kreševljaci ponovno šalju redodržavništvu Bosne Srebrene spomenicu, u kojoj mu i opet javljaju, kako je njihov samostan „usred prevelikih troškova i silnih nepravednih

---

[1]) Ferman u arhivu franjev. samostana u Fojnici.
[2]) Arhiv franjev. samostana u Fojnici.
[3]) Batinić, Djelovanje Franjevaca, III., str. 166.—167.
[4]) Protocollum provinciae Bosnae Argentinae, a. 1793.—1835.

globa naših okrutnika gotov do propasti došao i do vrata se zadužio". Vjernošću djeteta spram oca, otkrivaju: da njima nije moguće tih dugova isplatiti i pridići se, jer iz kneževine sv. Save, — iz Hercegovine, gdje su njihove sve župe, dobivaju vrlo malo milostinje: na godinu 1406 groša i 20 para. Na koncu navode, kako su nekoč i sami druge samostane pomagali, te zaključuju: „Iz toga se svega jasno uvigja, kako je nužno, da Vaša punim naslovom očinstva u ovoj nevolji pomognu ovome našemu samostanu. To zdrav razum uvigja, to bratinska ljubav traži, to distributivna pravda zahtijeva. Inače ne preostaje već da ovaj samostan ili propane, ili se poruši, a njegovi se članovi pribroje k jednom od dva druga samostana ili pak da se pobrine za potrebito uzdržavanje. Što je pravo, sudite!"[1]) Redodržavništvo Bosne Srebrene potpuno je shvatilo tužno stanje kreševske braće, te im je izrazilo „najdublje sažaljenje" i na tri godine dopitalo im prihode župe Raškoga Polja, što je spadala na samostan sv. Ivana Krstitelja u Kr. Sutjesci, i grabovičke kapelanije, što je spadala na ljevanjsku župu[2]); ali Kreševu je i tu bila slaba pomoć.

Uz gore spomenute nevolje kreševskoga samostana, uz tolike potvore, zlostavljanja i globe bosanske je Franjevce u ova vremena trla i jedna druga nužda, o kojoj je ovisila budućnost franjevačkoga reda u Bosni i Hercegovini. Italija je kroz vijekove bila sjemenište bosanskih Franjevaca, u kome su se njihovi kandidati usavršivali i u redovništvu i u naukama. Tamo od 1796. i to se je sjemenište pomalo počelo rušiti. Uzrok toj novoj nedaći porodio je razvoj francuske revolucije.

U Francuskoj državni bankrot, nesnošljivi nameti na narod, prošireni skepticizam, vjerski indiferentizam, moralna pokvarenost, D' Alambert-ovi, Diderotovi i Rousseau-ovi pokvareni spisi urode 1789. revolucijom, u kojoj su bezbožnost i krvoločnost slavile svoje orgije. U revoluciji se vještim vodstvom nada sve istakne Napoleon Bonaparte. Napoleon dobije supremaciju ne samo u Francuskoj, nego se zaprijeti slobodi svih vladara, a osobito rimskoga Pape, koji je osudio protucrkvene i protukatoličke osnove i učinke revolucijonarne Francuske. Francuzi se 1796. spuste

---

[1]) Protocollum provinciae Bosnae Argentinae, a. 1793. –1835.
[2]) Protocollum provinciae Bosnae Argentinae, a. 1793.—1835.

u Italiju, papu Pija VI. ucijene a 1798. liše ga vlasti i imanja. Za ovih i daljnjih ratova u Italiji su i sami siromašni franjevački samostani tako nastradali i istančali, da ne samo nijesu više mogli braću drugih redodržava pomagati i badava ih odgajati, nego su i sami počeli izgledati, odakle će ih tko pomoći. Istina, Josip II. bosanskim je ocima još 1785. dodijelio zakladu od 107.700 for., za odgoj njihove mladeži, a istina je i to, da je magjarski grof Lazar Niczkv spomenutu zakladu s 12.000 for. povećao; ali te svote ne samo da su bile nedostatne, nego su još više smanjene, kada su za austro-francuskoga rata okrenute u državne dugove. Odatle kandidati bosanskih Franjevaca, koji su bili u Hrvatskoj, Slavoniji i Ugarskoj na naukama, osjetiv glad i studen počeše sve češće napuštati svoje redovničko zvanje.

7. Utočište k Nebu preko uzorne stege. Ali čim su kritičnije godine pohagjale bosanske Franjevce i njihovu redodržavu, tim su više oni svoj život svagjali u harmoniju s propisima svoje svete regule i redovničkih ustanova; upirali pogled na Sion i u Onoga, koji hrani iste nebeske ptice i odijeva poljske ljiljane. Odatle se i zapaža koncem osamnaestoga i početkom devetnaestoga stoljeća ona zamjerna harmonija duhova, koju jedino 1784. nešto pomuti isključenje islužених redodržavnika iz kapitula, kongregacija i kongresa Bosne Srebrene. Neki su mislili, da je ovoj generalovoj odluci povod dao fra Grgo Varešanin, koga je papa Pijo VI. 1783. breveom učinio redodržavnikom Bosne Srebrene. Pa kada još ovaj mjesto umrloga kustoda svojevoljnom odlukom popuni i braći se pokaza puno strožijim[1]), negoli to okolnosti dopustiše, tada ga protivna stranka u Rimu tako optuži, da ga Pijo VI. 1785. od uprave suspendira, te fra Bonu Benića ili, u slučaju da on ne mogne, fra Stjepana Trogrančića imenuje vizitatorom Bosne Srebrene. Budući da je Benić bio već umro prije, negoli mu je breve stigao, to se časne ali i teške nove zadaće primi fra Stjepan Trogrančić, te ju dijelom osobno, a dijelom preko subdelegata fra Marka Kovačevića i fra Martina Nikolića, tako časno obavi, da ga Sv. zbor za raširenje vjere

---

[1]) Dne 24. rujna 1785. biskup Botoš-Okić o fra Grgi Varešaninu piše, da on nema grijeha, što mu ih „Breve apostolicum“ predbacuju, nego: „E se è reo, è solamente, per troppo rigore, che ha per la osservanza delle leggi, e la santissima Disciplina Ecclesiastica.“ Arhiv Sv. zbora za raširenje vjere.

odlikuje čašću generalnoga definitura.[1]) Iz opširnoga izvješća,[2]) što ga je na koncu pohoda Sv. zboru za raširenje vjere podastro, osim nekoliko simpatija i antipatija uzbugjenih duhova, ne izbija ništa, što bi na Bosnu Srebrenu ili bivšega njezinoga redodržavnika bacalo kakvu ljagu. Stoga Sv. zbor za raširenje vjere i njega na preporuku Josipa II. vrlo rado počasti naslovom isluženoga generalnoga definitura, a Pijo VI. imenuje ga 1796. ruspenskim biskupom i pomoćnikom apostolskoga vikara u Bosni s pravom našljedstva.[3])

Stegu, što je ovih decenija u Bosni vladala, najbolje nam rišu dijelom „Constitutiones municipales Fratrum Ordinis Minorum s. p. Francisci Bosnae Argentinae",[4]) što su po nalogu pape Pija VI. 1786. i 1787. s dekretima Sv. zbora za raširenje vjere popunjene, a dijelom razne okružnice starješinstva Bosne Srebrene. Odluku, polag koje Sv. zbor za raširenje vjere 1786. zatraži, da se kase svih triju samostana ujedine,[5]) sam Sv. zbor povuče natrag, jer je valjda iz Bosne poučen, da je ista u zemlji nesigurnosti nepraktična i pogibeljna. U pojedinim samostanima prema duhu ustanova bili su dućani, iz kojih bi se braća potrebnim stvarima provigjala. Fra Grgo Varešanin, kao redodržavnik po drugi put, 1793. naviješta braći svoj pohod, te veli, da će prigledati: jesu li sobe braće čiste i da li su dućani puni nužnih stvari.[6]) U blagovaonicama pod objedom čitalo se je kakovo asketično ili didaktično štivo. Fra Grgo Varešanin 1793. naregjuje, da se u blagovaonicama čita: „Speculum s. Bonaventurae ad novitios" i „De profectu religiosorum", iz čega se nada, da će mladi redovnici steći pouke, a stariji se potaknuti na još bolji život.[7]) Buduć da su i u ovoj epohi neki mladi redovnici, svršiv u tugjini nauke, tamo i ostajali, a drugi su radi prevelikih teškoća iz redodržave bježali, to redodržavništvo Bosne Srebrene 1793. i prve i druge liši sufragija, a od studenata poče tražiti pri polasku u tugjinu zakletvom potvrgjenu obvezu, da će se

---

[1]) Protocollum provinciae Bosnae Argentinae, a. 1757.—1793.
[2]) Nalazi se u arhivu Sv. zbora za raširenje vjere.
[3]) Dr. Jelenić, Izvori za kulturnu povjest, str. 65.—66.
[4]) Nalaze se u arhivu Sv. zbora za raširenje vjere.
[5]) Dr. Jelenić, Izvori za kulturnu povjest, str. 59.
[6]) Protocollum provinciae Bosnae Argentinae, a. 1793.—1835.
[7]) Protocollum provinciae Bosnae Argentinae, a. 1793.—1835.

nakon svršenih nauka povratiti u Bosnu, ako li tamo ne bi postali profesorima filozofije ili teologije.[1]) Na molbu mnogih otaca sufragija su za umrlu braću 1796. tako uregjena, da su se za umrle islužene redodržavnike zavele 4, za petnaestgodišnje svećenike 3, a za sve ostale samo 1 sv. misa.[2]) Za odijevanje pojedini su članovi reda kod gvardijana držali neke stalne svote novaca: „vestiarium“. Buduć da su uz vestiarij neki počeli držati i veće svote novaca: „thobollicze“, to je fra Grgo Varešanin tu zloporabu dokinuo i strogo zabranio.[3]) Dok je pojedincima posjedovanje bilo strogo zabranjeno, samostani su i dalje prema povlasticama, što su ih na 12 godina dobivali, nužne posjede imavali, iz kojih su se kao i iz raznih milostinja uzdržavali te isplaćivali globe i džuluse. Godine 1799. Pijo VI. bosanskim Franjevcima dopušta, da mogu ne samo njihovi samostani dobra sticati i posjedovati, nego i redodržavnici ili kod sebe ili kod tajnika držati novac; a na putu da se mogu s privolom svoga srarješinstva svi Franjevci, a osobito klerici novcem služiti; nu čim prispiju na odregjeno mjesto, da preostatak predaju sindiku.[4]) Sindici su u Bosni prema dozvoli Sv. Stolice, bili sami gvardijani, a župnici kao i sada podsindici. Buduć da su gvardijani bili i drugim poslovima preopterećeni, a drugi se u manastiru nije ni jedan usudio držati novaca, to Sv. Stolica na molbu fra Filipa Mostaranina 1800. bosanskim Franjevcima dozvoli, da gvardijani s diskretorijem mogu izabrati koga drugoga oca, koji će mjesto njih primati milostinju.[5]) Puno je teže bilo stegu obdržavati na župama. Stoga se je župnicima mnogo koješta pripuštalo, što se nije pripuštalo braći u samostanima, ali zato se je tražilo, da bez velikoga razloga ne bude nitko župnik izasebice više od šest godina.[6]) Buduć da je župnicima i duhovnim pomoćnicima bilo u habitu pogibeljno hodati, stoga su i u ovome razdoblju hodali većinom u civilu, noseći sa sobom, kada bi kuda išli misu govoriti, s ostalim misnim ruhom i habite. Ali pošto je u Hercegovini bilo mnogim vrlo teško toliko ruho po planinama nosati, to su počeli neki bez habita mise govoriti.

---

[1]) Protocollum provinciae Bosnae Argentinae, a. 1793.—1835.
[2]) Protocollum provinciae Bosnae Argentinae, a. 1793.—1835.
[3]) Protocollum provinciae Bosnae Argentinae, a. 1793.—1835.
[4]) Protocollum provinciae Bosnae Argentinae, a. 1793.—1835.
[5]) Protocollum provinciae Bosnae Argentinae, a. 1793.—1835.
[6]) Dr. Jelenić, Izvori za kulturnu povjest, str. 61.

Čuvši za to redodržavništvo bosanskih Franjevaca „ocima u Hercegovini naloži, da se ubuduće bez habita ne usugjuju misu govoriti, nego da se čim prije pobrinu habite nabaviti."[1]) Isto je tako 1812. obnovljena stroga zabrana, da se ne nose nikakovi zlatni ili srebreni uresi, „bascinski" noževi, te svako oružje, na kome odsijeva svjetska raskoš.[2]) Jerbo je u samostanima uz oceve bilo i braće lajka, te jerbo su se okružnice, u kojima su se braća bodrila na što bolju stegu a mane se korile, pisale latinski, to je redodržavništvo češće po koju opomenu i na hrvatskome jeziku upravilo na lajke. Poznate su takove okružnice iz 1792. i 1801., u kojima se braća lajci bodre: da budu poslušni; da svoje službe vjerno vrše; da idu „na skullu onomu Oczu Mestru, koi u Tabuli od Diffinitoria bude odregen, uçiti kod istoga nauk Karstjanski i zapovidi nashe S. Regule, Molitve od Promisgliagna i dobro se ispovidat"; da se u crkvi nagju na svakome svetome činu, da ne opće s mlagjim misnicima, osobito poslije šutnje[3]) i t. d.

Toliko nastojanje oko uspostavljenja i uzdržanja što potpunije harmonije izmegju života pojedinih redovnika u Bosni Srebrenoj i redovničkih propisa nije ostalo bez uspjeha. Biskup Ilijić, koji, otkako je postao apostolskim vikarom u Bosni, nije dobrim okom bosanske Franjevce gledao i koji se je — kao što piše Batinić — „posve bio otudjio svome redu,"[4]) o stezi što je u Bosni Srebrenoj u ovo doba vladala, Sv. zboru za raširenje vjere 1806. piše: U Bosni se nalaze „tri samostana... manje braće od opsluženja: u Fojnici naime u Sutjesci i Kreševu, koji zajednički od milostinje živu, s potpunom klauzurom. Neprestano su danju i noću u horu i kod drugih crkvenih čina. Nemaju nikakovih dohodaka, izuzev nekoliko sjenokoša i šuma, što ih polag apostolske dozvole, što ju na 12 godina dobivaju radi sijena i drva, posjeduju. Isto tako drže vrtove za zelje i grah. I za sve to svake

[1]) „Patribus in Ercegovina injungit — Deffinitorium — ne obsque habitu Religioso praesumant accedere in posterum celebraturi sed curent quamprimum habitus procurare." Protocollum provinciae Bosnae Argentinae, a. 1793.—1835.

[2]) Protocollum provinciae Bosnae Argentinae, a. 1793.—1835.

[3]) Protocollum provinciae Bosnae Argentinae, a. 1793.—1835.

[4]) Batinić, Djelovanje Franjevaca, III., str. 175.

godine moraju — veli biskup Ilijić — odregjenim desetarima plaćati desetinu."[1])

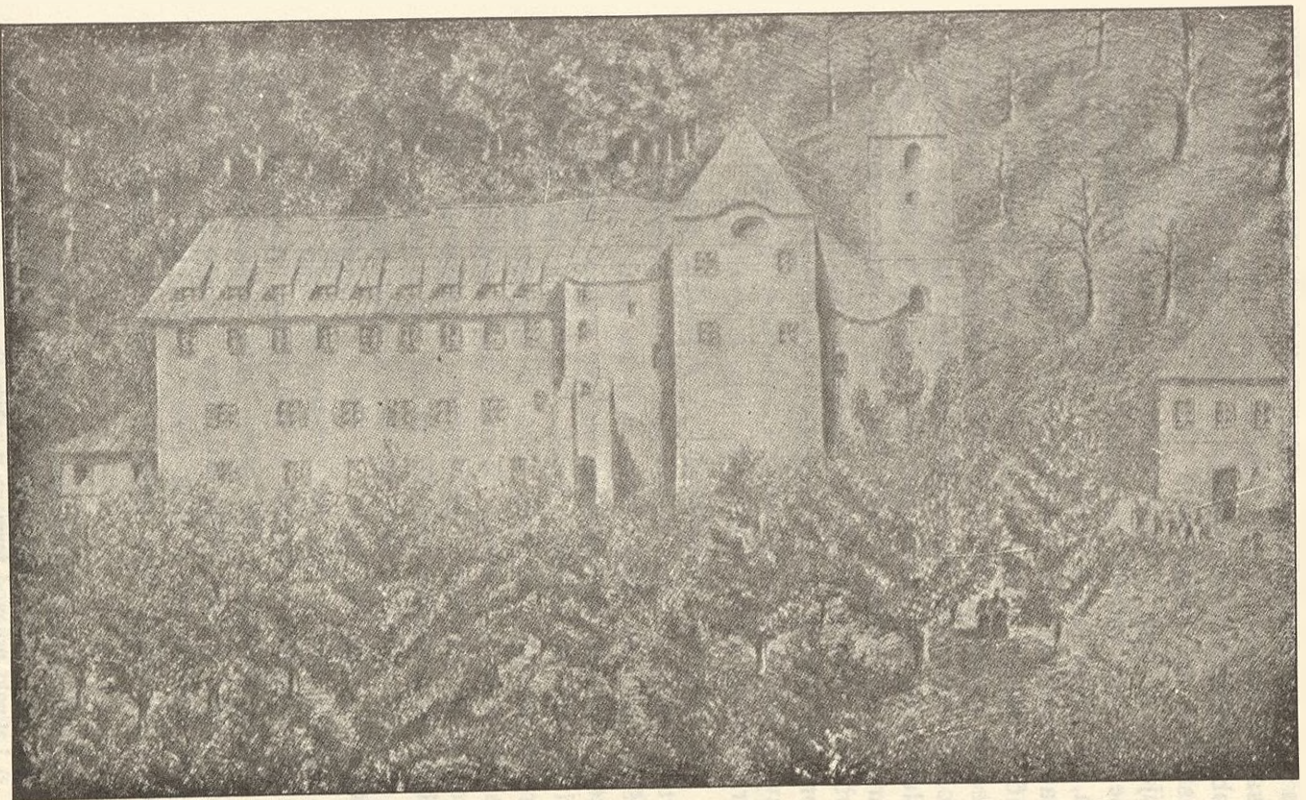
Najljepši pak cvjetovi toga nastojanja koncem osamnaestoga i početkom devetnaestoga stoljeća jesu uzorni životi biskupa i redodržavnika Bosne Srebrene: fra Marka Dobretića, fra Grge Varešanina, fra Augustina Miletića i sto drugih otaca.

8. Preokret na bolje. Nebesima je zahvaliti, da su na težnju za svetošću i savršenošću, spojenu s Jobovom ustrpljivošću, na koncu pogledala. Dani globa, progonstava, potvora i sto drugih muka počnu se pretvarati u dane pravednosti i jednakosti, prokušano se zlato stane iz vatre vaditi.

Ovaj preokret započet je još 1813., a razvijao se je polako. Stoga nijesu ni slijedećih decenija bosanski oci skroz poštegjeni od baštinjenih muka. Derendilija-paša 1814. i 1815. do skrajnosti opustoši župe kreševskoga samostana.[2]) Sulejman-paša 1817. proglasi fermane bosanskih otaca zastarjelim te im samo nakon isplate 1000 groša bujruntijom zajamči nove dobaviti.[3]) A Miletić još 1826. Sv. zboru za raširenje vjere uzdiše, da u „ovoj našoj bosanskoj Babiloniji ne opstoji nikakav red nego vječni strah".[4]) Ali iz toga, što je Napoleonova sreća i sreća francuskoga naroda u bitki naroda 1813. krenula natrag, počela je i Bosna Srebrena kušati blagodati. S uspostavom prvobitnoga stanja u Parizu 1814. i u Beču 1815. olakša joj se odgoj podmlatka i u Austriji i u Italiji. Veselje nad gornjom tečevinom poveća biskup fra Augustin Miletić, isposlovav u Italiji još devet mjesta za bosanske klerike[5]) te povećav poklonom nekih starina u magjarski kraljevski muzej[6]) simpatije Magjara za naše klerike u Ugarskoj. Isti biskup sabra 1816. sve bijede, što su tih godina trle bosanske Franjevce i njihovoj upravi povjerene katolike, te ih u ovećoj spomenici preda pukovniku Pauliću, austrijskome konzulu u Travniku, a ovaj svome ministarstvu izvanjskih posala u Beču.[7]) Sada se za bosanske kato-

---

[1]) Arhiv franjev. samostana u Kr. Sutjesci.
[2]) Arhiv Sv. zbora za raširenje vjere.
[3]) Strukić, Povjestničke crtice Kreševa, str. 103.
[4]) „Questa nostra Bosniaca Babilonia, nella quale nullus ordo, sed sempiternus horror inhabitat." Arhiv Sv. zbora za raširenje vjere.
[5]) Batinić, Djelovanje Franjevaca, III., str. 196.
[6]) Dr. Jelenić, Izvori za kulturnu povjest, str. 110.
[7]) Starine Jugosl. akademije, XVII., str. 104.—105.

Franjevački samostan u Kreševu.
Slika iza zadnje obnove za osmanlijske vlade u Bosni.

like u Carigradu poče zauzimati bečko ministarstvo izvanjskih posala, a u Bosni konzul Paulić: ono preko svojih poslanika, osobito preko baruna Stürmera, a ovaj osobno. Težnje bosanskih muslimana za separatizmom, što iz godine u godinu sve više izbijaše i za kojih i Visoka Porta i dvor bosanskih vezira osjećaše sve veću potrebu odanosti i privrženosti bosanskih katolika, na veliku radost Franjevaca, pospješiše gornju intervenciju. Odatle bosanski vezir Sulejman-paša na temelju fermanâ uzima 1816. bosanske Franjevce u zaštitu protiv zakupnika arača;[1]) slijedeće godine pukovniku Pauliću izjavljuje, da je s ponašanjem katoličkih svećenika bio vazda zadovoljan i da takovo svećenstvo zaslužuje ne samo preporuku nego i zaštitu.[2]) Odatle i ona izvanredna susretljivost Visoke Porte, što ju pokaza osobito 1830., davši vrlo rado bosanskim Franjevcima dva fermana, od kojih u prvome obnovi im sve prijašnje sloboštine[3]) a u drugome dozvoli, da mogu svoje crkve i samostane: u Kreševu, Fojnici i Kr. Sutjesci, ne samo obnoviti, nego i povećati.[4])

Izvanrednom susretljivošću i bosanskih vezira i Visoke Porte okoristi se čitava redodržava Bosne Srebrene, obnoviv i proširiv tamo od 1820.—1830. veći dio svojih zgrada. Najviše trećega decenija devetnaestoga stoljeća sreća se nasmija Kreševljacima, koji su najviše i trpjeli. Oni bijahu već odlučili svoj nesrećni samostan napustiti. Velika je blagodat bila, da su prije toga još jednom pokucali na vrata svojih dobročinitelja, kao i to, da su ih ovi svojom kršćanskom darežljivošću odvratili od sudbonosnoga nauma. Lav XII. priteče im u pomoć s 1000 talira, s nešto manje Sv. zbor za raširenje vjere, jegarski nadbiskup s 300 for., jegarski kaptol s 200 for., jegarski kler s 901 for., gjurski kler s 356 for., cistercitski opat s 200 for., franjevački samostan u Fojnici s 500 groša, franjevački samostan u Kr. Sutjesci s 500 groša, župe fojničkoga samostana s 4971 groš i 7 para, župe sutješkoga samostana s 2874 groša i 8 para, Hercegovina s 3150 groša i 5 para, Neretva, Sarajevo, Žepče i Osova s 1613 groša i 35 para, te kreševska župa

---

[1]) Suret bujruntije u župničkome arhivu u Tuzli.

[2]) Starine Jugosl. akademije, XVII, str. 104.—105.

[3]) Latinski prijevod fermana u arhivu Sv. zbora za raširenje vjere.

[4]) Latinski prijevod fermana u arhivu Sv. zbora za raširenje vjere.

s 2974 groša i 19 para i t. d.[1]) Na temelju ovih darova Kreševljaci se ne samo oslobode od teških dugova, nego obnove i crkvu i samostan, te s ostala dva samostana proslijede ploviti morem sreće i nesreće.

[1]) Strukić, Povjesničke crtice Kreševa, str. 103.—105.

§ 2.

SUSPENZIJA BOSNE SREBRENE.

1. Daljnji uzroci suspenzije. Providnošću Svevišnjega zamjernom diplomatičnom okretnošću, a najviše herojičnom ustrpljivošću bosanski su Franjevci srećno preturili sve nedaće, što su ih pratile do početka četvrtoga decenija devetnaestoga stoljeća. Čini se ipak, da svim tim nijesu do prebrodili samo Skilu. U četvrtome i petome deceniju istoga stoljeća Bosna Srebrena nailazi na Haribdu te privremeno potanja: suspendira se. Uzroci ovoj tragičnoj katastrofi imaju se tražiti i u intrigama protiv savremenoga narodnoga pokreta, koga su Franjevci u Bosni bili glavni, a gotovo i jedini predstavnici, nu najviše u nesregjenim okolnostima, u kojima se je toga vremena nalazila Bosna Srebrena, te u nepreciziranim odnošajima Bosne Srebrene i apostolskoga vikarijata.

Bosanska je redodržava svoju mladež većim dijelom kroz stoljeća odgajala u Italiji, što je harmoniji duhova puno doprinosilo. Ni iza 1785. bosanski klerici ne prestaju pohagjati talijanske škole; ali svakako od te godine Austrija postaje njihovo glavno sjemenište. Mladi bosanski Franjevci, koji su svoje nauke svršavali u Italiji, radi neuregjenih školskih sustava bili su niže i nesavremenije naobrazbe, ali tim uzornijega vladanja i veće stege. Na puno su većem stupnju stajale austro-ugarske škole, ali one su bile većim dijelom zadahnute jozefinizmom i opojene probugjenim nacijonalizmom. Radi toga mladi bosanski Franjevci, koji su se iz Ugarske i Hrvatske s nauka povraćali, bili su i učevniji i poletniji, nu u stezi liberalniji, a kadikada starijim i konzervativnijim izgledali i u vjeri sumnjivim. Godine 1835.

redodržavnik Bosne Srebrene fra Andrija Kujundžić u svojoj okružnici obara se na neke, koji su puno filozofirali pa veli, kako dok hoće da izgledaju kao Platoni i zovu se Aristoteli, pokazuju, da ni Ezopa nijesu svladali. Pita ih, što će u vjerskoj stvari iznijeti novoga, što nije Bog objavio, Hrist učio, a apostoli propovijedali; što sv. Oci nijesu znali, a Crkva držala? Naglasuje, da, ako se i dopadaju novi sustavi, ti ipak moraju odgovarati istini, jer istina je djevica: ona je neoskrvnjena i netaknuta.[1]) Najgore je bilo, što je ovaj nejednaki odgoj češće mutio bratsku harmoniju, što je morala vladati megju sinovima jednoga oca: sv. Franje, i jedne majke: redodržave Bosne Srebrene. Disharmonija se pojavi još 1828. i 1829., kada bosanski oci izaberu za generalova komisara fra Miju Dujića. Dok je Dujić Bosnu obilazio, neko prišapnu fra Dominiku Franjiću, generalnome vikaru biskupa Miletića, da su i Dujić i redodržavnik fra Petar Kordić „Ugri" i da će na uštrb „Talijana" ponovno „Ugra" izabrati za redodržavnika.[2]) Čuvši za to biskup Miletić posredova kod generala reda u prilog „Talijana", a ovaj 1829. oduzme Dujiću pravo predsjedanja na kapitulu i preda fra Dominiku Franjiću.[3]) Starješinstvo bosanskih Franjevaca dobro je shvaćalo, da je svim gornjim manama, što staju na put razvoju redodržave Bosne Srebrene, glavni uzrok manjak vlastitoga kolegija, u kome bi se bosanska mladež i liberalnijemu duhu uklonila i u jednolikoj stezi odgojila i potrebnom naukom po istome sustavu snabdjela, ali badava: sama niti je mogla gdje melema naći niti si ga pripraviti.

Kao što je manjak vlastitoga sjemeništa bio jedan izvor mana, što su vladale bosanskom redodržavom u prvoj polovici devetnaestoga stoljeća i što su stajale na put njezinu razvoju, isto su tako nesregjeni odnošaji izmegju redodržave Bosne Srebrene i apostolskoga vikarijata bili drugi izvor zadjevica i zlih pošljedica, što su iz spomenutih zadjevica proisticale. Već smo

---

[1]) Protocollum provinciae Bosnae Argentinae, a. 1835.—1870.

[2]) „Svaserunt A. R. P. Dominico Franić Ex-Ministro Provli ac Vicario generali Epi Miletich, quod praefatus Provincialis Commissarius genlis P. Michael, et P. Provincialis actualis Minister sint Hungari (non natione, sed quia in Hungaria litteris Theologicis ac Philosophicis imbuti) et sic eligent unum ex Hungaris, quod est in praejudicium P. Italis." Arhiv Franjev. samostana u Kr. Sutjesci.

[3]) Arhiv Franjev. samostana u Kr. Sutjesci.

vidjeli, kako su kroz stoljeća vrlo često na površinu izbijali žestoki okršaji izmegju redodržave Bosne Srebrene i biskupatâ, što su se Bosnom Srebrenom sterali. Godine 1735. u Bosni se osnuje apostolski vikarijat. Ispočetka apostolski vikari svu svoju vlast vršili su u sporazumu sa starješinstvom Bosne Srebrene, stoga većih nesporazuma nije ni bilo. Drukčije se stvari okrenu, kada 1798. fra Grgo Ilijić ili Varešanin nastupi još za živa fra Augustina Okića na kormilo bosanskoga apostolskoga vikarijata. Fra Grgo je bio previše podat sumnjama.[1]) Uz to je u Koraću zasnovao župu protiv volje bosanskih Franjevaca[2]) te pokušao da bosanske Franjevce u duhovnoj pastvi zamijeni svjetovnim klerom. Radi svega toga bosanski Franjevci počnu u apostolske vikare gubiti povjerenje i osiguravati svoja kroz stoljeća stečena prava, a apostolski opet vikari tim žešće i upornije reklamirati za prava, što im ih dosugjuju opći kanoni. Iz svega toga još za života apostolskoga vikara Ilijića porodi se žestoki spor izmegju redodržave Bosne Srebrene i apostolskoga vikarijata, što ga samo privremeno stiša razboritost, ljubežljivost i blagost Ilijića isprva pomoćnika a kašnje našljednika fra Augustina Miletića. Megjutim sveti i učevni fra Augustin, čineći krizmu u Vidošima kod Lijevna, razboli se i 18. srpnja 1831. blago u Gospodinu umre, a nastupi mu energični fra Rafo Barišić, koji zametne dugi i žestoki spor sa starješinstvom Bosne Srebrene i kome su u čitavoj borbi najviše pomagale sve one mane, što su se u Bosni Srebrenoj porodile iz manjka vlastitoga zavoda.

2. B i s k u p B a r i š i ć i n j e g o v p r v i s u k o b s B o s n o m S r e b r e n o m. Fra Rafo Barišić rodio su je u Oćeviji 24. lipnja 1796. Svršiv niže nauke u Kr. Sutjesci, 16. travnja 1817. obuče haljinu sv. Franje i stupi u novicijat. Nakon srećno svršene godine novaštva, položi po tadanjem običaju odmah svečane zavjete, te bude poslan na više: filozofijske i bogoslovne nauke u Turin u Talijansku. U Turinu fra Rafo ne samo svrši svoje nauke, nego položi i stroge ispite, te dobije naslov generalnoga lektura. Odmah nakon svršenih nauka sjedne u Turinu za katedru i tu a kašnje u Bolonji, predavaše filozofiju i bogosloviju. Vrativ se kašnje u domovinu postane župnikom u Zoviku. Kada je biskup Miletić 1831. umro, a Barišić u Zoviku župnikovao,

[1]) „... plus aequo suspitiosus." Arhiv Franjev. samostana u Kr. Sutjesci.

[2]) Protocollum provinciae Bosnae Argentinae, a. 1793.—1835.

sastane se po običaju u Kr. Sutjesci 10. kolovoza 1831. definitorij Bosne Srebrene te prema starim povlasticama predloži Sv. zboru za raširenje vjere za ispražnjenu stolicu svoja tri odličnija oca: fra Augustina Kujundžića, fra Miju Dujića i fra Rafu Barišića. U isto vrijeme u Bosni življaše fra Ilija Starčević, koji je radi svojih zasluga u Beču bio vrlo uvažen. Stoga, dok je starješinstvo Bosne Srebrene predlagalo Kujundžića, Dujića i Barišića, dotle je austrijski poslanik Lutzov u Rimu sve sile upotrijebio, da apostolskim vikarom u Bosni postane fra Ilija Starčević. Megjutim Sv. Stolica sva četiri gornja kandidata odbije, te za apostolskoga vikara u Bosni imenjuje fra Gabrijela Barišića, alesijskoga biskupa i stričevića fra Rafina. A kada se ovaj na ponugjenoj časti zahvali te tom zgodom preporuči svoga stričevića fra Rafu, Sv. Stolica, mimoišav ponovnu preporuku Starčevića sa strane austrijskoga poslanika, proglasi 27. ožujka 1832. fra Rafu Barišića azotskim biskupom i apostolskim vikarom u Bosni i Hercegovini. Primiv fra Rafo ovu veselu vijest odmah se zaputi u Rim, odakle se vrati u Gjakovo i tu, pun najljepših idejala za svoj narod i za svoju nesrećnu domovinu, u 36. godini života, redi se za azotskoga biskupa i apostolskoga vikara u Bosni i Hercegovini. Iz Gjakova se zaputi u Beč, da bečkome dvoru predstavi svoje stado i za bosanske Franjevce potraži shodno sjemenište. Pri koncu 1832. pun slatkih obećanja vrati se iz Beča u Bosnu, gdje bude i od bosanskih katolika i od Franjevaca s ushitom dočekan, te 5. prosinca iste godine u Kr. Sutjesci uz veliko slavlje ustoličen.[1]) Pri ustoličenju novome se je biskupu nazdravljalo, pjevalo i pucalo; nitko i ne sluteći, da će tako brzo iza svečanoga „hosanna" slijediti „crucifige!"

Odmah pri nastupu svoje teške službe biskup Barišić probere iz sredine velezaslužne bosanske redodržave nekoliko otaca, koje učini i proglasi svojim pomoćnicima: generalnim vikarom, izvanjskim vikarima, tajnikom i t. d. Buduć da je biskup Barišić nove službe i časti podijelio ocima Bosne Srebrene bez ikakova pitanja i privoljenja njihova starješinstva, to se je redodržavništvo Bosne Srebrene pravom osjetilo povrijegjenim u pravima, što su mu ih Tridentski sabor, ustanove reda, papinske odluke i odluke Sv. zbora za raširenje vjere dodijelili i ne jednom po-

---

[1]) Arhiv franjev. samostana u Kr. Sutjesci. Sravni i Glavašev Život i rad fra Rafe Barišića (Mostar, 1910.) str. 11.—17.

tvrdili, te polag kojih redovničkim ordinarijima smatraju se ne biskupi, nego njihovi redovnički upravitelji. Još više biskup bosanske Franjevce ogorči, kada ih u prvim svojim okružnicama liši svih onih povlastica, kojim ih je blage uspomene biskup Miletić bio obdario. Oni su priznavali, da je biskup Barišić imao pravo to učiniti, ali su držali, da nije bilo probitačno u onim teškim okolnostima najzaslužnije oce sniziti na proste ispovjednike, jer je najveća pravda najveća nepravda: „Summum jus summa injuria." [1])

Uz boli, što su se iz opisanih pojava poragjale, bosanske je oce tamo od tridesetih godina devetnaestoga stoljeća morila i nesigurnost zaklada, što su im Josip II. i grof Niczky za odgoj mladeži darovali. Obadvije bo zaklade kraljevsko ugarsko namjesno vijeće trideselih godina devetnaestoga stoljeća pokuša im oduzeti, pa premda ih je milost cara Franje II. spasila, [2]) to su ih ipak srsi neprestano spopadali, kadgod su se mišlju prenosili u dane iza smrti spomenutoga cesara. Odatle, dijelom da se Nj. Veličanstvu za učinjenu milost zahvale, dijelom da i Njega i ugarski narod zagriju za ostvarenje sjemenišnih idejala, napišu i objelodane 1833. jedan odulji latinski govor u počast caru Franji I. i panonskome narodu: „Augusto Austriae imperatori, regique Apostolico Francisco Primo et nobili Pannoniae genti a provincia Bosnae Argentinae grati animi testificatio exhibita xenii adinstar recurrente anno Domini MDCCCXXXIV." Govor je sastavljen upravo retoričkom vještinom i klasičnom latinštinom, a sastavio ga je fra Marijan Šunjić. U njemu redodržava Bosne Srebrene sav svoj opstanak, svu naobrazbu, znanje jezika, filozofijskih sustava, temeljito poznavanje bogoslovije, liječništva i raznih umjetnosti pripisuje u zasluge prejasnoj habzburškoj kući i panonskome narodu. Ovaj govor bude jednoč i dvaput u definitoriju Bosne Srebrene pročitan, s aplauzom odobren i 1833. [3]) u

---

[1]) Collectio documentorum ad dilucidandas causas, et dirimendas lites provinciae Bosnae-Othomano-Argentinae cum vicario apostolico etc. facta per Blasium Josich. Franjev. arhiv u Kr. Sutjesci.

[2]) Dr. Jelenić, Izvori za kulturnu povjest, str. 146.

[3]) Govor se je, kako veli Stj. Marijanović, svuda, pa i u papinoj državi, toliko tražio i čitao, da su ga prijatelji bos. Franjevaca ponovno tiskali. Sravni Marijanovića gravamina protiv Barišića u Kr. Sutjesci. Mi smo imali pri ruci samo prvo izdanje.

sveučilišnoj tiskari u Budimu objelodanjen. Na podnožju govora stavljena je jedna oveća bilješka, u kojoj se ukratko riše tadanje stanje i katolištva i franjevačke redodržave u Bosni; ističe se, kako sve bosanske katolike duhovno ravnaju: jedan biskup, 3 samostana, 37 župnika i 44 duhovna pomoćnika;[1]) te kako redodržavništvo Bosne Srebrene spomenute dušobrižnike često mijenja.[2])

Nemamo namjere gornje stavke podlagati suptilnoj kritici, niti ih raščinjati nožem sholastičnih dogmatičara i jurista. Dosti je istaknuti, da su one došle i pred Čuvaoca vjerskoga depozita i da je Šunjić proglašen nevinim. Ali one su duboko uvrijedile i ogorčile apostolskoga vikara biskupa Barišića, koji je svome ogorčenju oduška dao u ovećoj okružnici, što ju je 6. siječnja 1834. razaslao na sve poštovane i mnogo poštovane oce svoga apostolskoga vikarijata. On je dobro poznavao, da je mir i državni ures i hijerarhiji temelj, ali ih ipak mirnijim i veselijim pismom nije mogao pozdraviti, a nije to mogao radi one bilješke, što je nadodana govoru posvećenu Nj. Veličanstvu Franji I. i panonskome narodu. Priznao je, da se ne može nikada dosta zahvaliti niti Njeg. Veličanstvu Franji I. niti panonskome narodu za mnogobrojna dobročinstva, što su ih Bosni iskazali, ali je u izrazu, da katoličku Crkvu u Bosni d u h o v n o ravna samo jedan biskup, vidio protestantsku zabludu, te opširno s pomoću dogmatike i crkvenoga prava dokazivao, da njemu pripada i unutarnja i izvanjska i duhovna i vremenita vlast nad povjerenim si stadom. U drugome dijelu spomenute bilješke Barišić vidi previše istaknuta prava redodržavništva i samo redodržavništvo, a poništena svoja prava, te poniženje svoje osobe do zvučeće mjedi, do bubnjajućega bubnja — dā do

---

[1]) Universa haec Fidelium multitudo Spiritualiter regitur cura unius Episcopi, et trium residuorum, ex novemdecim antiquis Monasteriorum adhuc superstitum penes opida Fojniczae, Suttiskae, et Kreshevii, in quibus Familiae Divi Francisci institum profitentes, atque ex vicenis subin etiam tricenis individuis, pro adjunctorum varietate constantes degunt, rara usae quiete ob callidas insidiantium machinationes.“ Str. 2.

[2]) „Transferuntur vero hi Parochi frequenter vel ad monastica officia, vel Parochias alias, vel etiam suis cooperatoribus locum cedunt, non raro eorum facti subalterni, ob rationem aequalitatis, disponentibus ita Provinciali, et Senioribus Provinciae, aut etiam ipsis Parochis sic petentibus; nam si plus laboris, securitatis etiam plus a Saracenis habent Cooperatores.“ Str. 4.

četvrte životinje, koja polag „Apokalipse" samo viče: „Amen!": „Si Seniores transferunt, disponunt Parochos Nos erimus quartum animal, dicentes amen, aes sonans, timpanum tinniens..." Nazivlje prava bosanskoga redodržavništva himeričnim; dokazuje, da je njegovo pravo u premještanju župnika preče, jer on daje župnicima vlast i jer u sukobu redovničkih i biskupskih prava „Firmandis" Benedikta XIV. prija biskupskoj vlasti; zabranjuje bez svoje privole ili privole generalnoga vikara prenosati župne stanove s jednoga mjesta na drugo, odabirati po selima druge kuće sebi ili duhovnim pomoćnicima za stanove, te dizati i blagosivljati bogomoljnice. Na koncu ih upozoruje, da se čuvaju zlih knjiga i da ne tiskaju knjiga bez njegova odobrenja.[1])

Gornja je okružnica mnoge Franjevce, a osobito redodržavništvo Bosne Srebrene, koje je biskupa Barišića dvaput molilo, da ju ne izdaje, do skrajnosti uvrijedila i ogorčila. Ona je stvorila u Bosni Srebrenoj, na već pripravljenome tlu, dva tabora: tabor biskupa Barišića i tabor redodržavništva Bosne Srebrene, koji zaboraviv na svoj uzvišeni zajednički cilj i na bratsku ljubav zapodjenu dugotrajnu i žestoku borbu na uštrb i katoličke Crkve i franjevačkoga reda u Bosni i Hercegovini.

Učinke, što ih je okružnica proizvela, pojačaju još druga dva čina biskupa Barišića, koji franjevačkome samostanu u Kr. Sutjesci nanesu ne malu štetu. Sutješki samostan uhvati, optuži i osudi fra Filipa Šimića, da na štetu samostana nije dobro vodio ekonomije. Iza toga isti samostan pokuša da zagvardijani izvrsnoga ekonoma fra Bonu Benića. I prvi i drugi korak sutjeških Franjevaca osujeti biskup Barišić:[2]) zadnji po svoj prilici zato, jer mu Benića osoba nije bila mila; a drugi, jer nije htio da bude kao četvrta apokalipsna životinja, koja samo viče: „Amen!", nego, ako ne sam, a ono svakako da prvi sudi, što koji župnik ima samostanu davati.

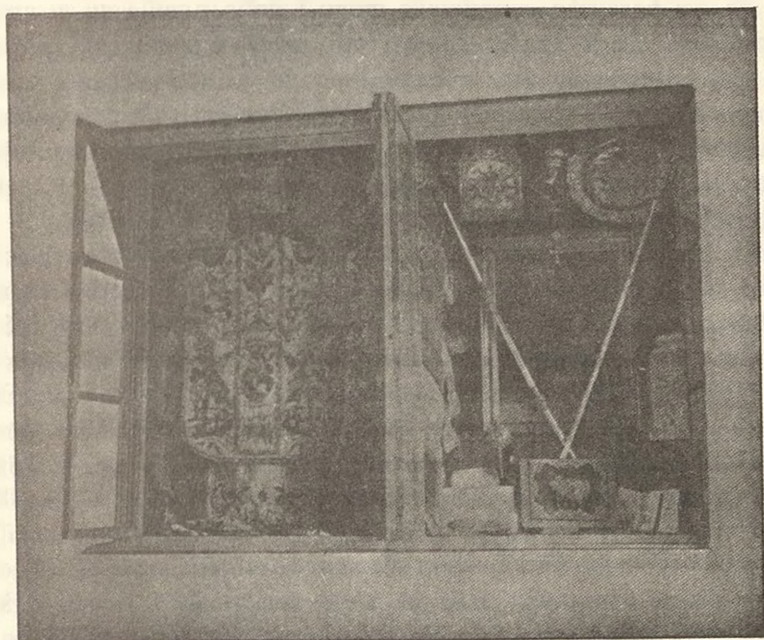
3. B o s n a S r e b r e n a k u š a o d s t r a n i t i p o v o d e z a p l e t a j a. Sve to kao i mimoilaženje odličnijih osoba prigodom potvrgjivanja župnika sklone oce Bosne Srebrene, da izašalju u Rim svoje poslanike i potraže: *a)* potvrgjenje svojih starih povlastica, *b)* nadodanje nekih novih te *c)* usput shodan zavod za odgoj svoje mladeži. Zadnji cilj služio je bosanskim Franjev-

---

[1]) Legalizirana kopija u arhivu franjev. samostana u Gučoj Gori.
[2]) Gravamina protiv biskupa Barišića u Kr. Sutjesci.

cima kao pokrov, koji je pod sobom krio prve svrhe. Odatle biskup Barišić i preporučuje poslanike bosanske redodržave, što bez sumnje ne bi učinio, da je poznavao i prvi cilj njihova poslaništva.

U mjesecu dakle travnju 1834. zapute se poslanici bosanske redodržave: fra Marijan Šunjić i fra Ilija Starčević te Sv. zboru za raširenje vjere predadu svoju dvostruku spomenicu. U prvoj spomenici, do koje mi nijesmo mogli doći, bosanski oci crnim

Svečani ornat biskupa Miletića u Fojnici.

bojama rišu biskupa Barišića; tuže se na nj, što ih je osumnjičio radi krivovjerja te što krši njihova prava; a u drugoj mole potvrdu starih povlastica i neke nove; izlažu neke sumnje, što se tiču njihove stege i njihovih prava te mole razjašnjenja. Buduć da i ta druga spomenica puno rasvjetljuje onodobne prilike, to ćemo ju ovdje ukratko navesti:[1]) U prvome svome

[1]) Naš je navod prema kopiji, što se čuva u arhivu franjev. samostana u Kr. Sutjesci.

izvješću, preuzvišeni oci, — veli spomenica — narisali smo Vam sadanje stanje bosanske redodržave a sada Vas molimo, da nam potvrdite neke stare povlastice, od kojih su neke i danas korisne, a druge neophodno potrebite: 1. da redodržavnik Bosne Srebrene; može i dalje slati na nauke u Italiju toliko mladića, koliko je to nužno za uzdržavanje misijonarske redodržave Bosne Srebrene. 2. da može rečeni redodržavnik i dalje odmah poslije smrti apostolskoga vikara preuzimati prava apostolskoga vikarijata, te ako bi apostolski vikar prije smrti bez znanja definitorija Bosne Srebrene imenovao provikara, da to imenovanje ne vrijedi; 3. da oci bosanske redodržave mogu i dalje poslije smrti apostolskoga vikara Sv. Stolici iz svoje sredine predlagati po tri osobe, od kojih da ova jednoga imenuje za našljednika; 4. da samostanska diskretorija mogu i dalje sa svojim redodržavnikom raspolagati župničkim kućama ili bolje koljebama te njih prenositi i smještavati ondje, gdje uvide, da su i narod i župnik sigurniji od muslimanskih navala. Nadalje, da dušobrižnici u nuždi mogu i dalje i u svojim kućama i u štalama govoriti sv. mise te da mogu sv. mise počimati jedan sat prije zore i jedan sat poslije podne, što nenadane bolesti vjernika vrlo često traže; 5. Da osim redodržavnika u redodržavi nitko ne dispenzaje braću od posta, nošenja tunika i drugih redovničkih dužnosti. 6. Da samo redovnički prelati mogu braću nalazeću se u samostanima i redodržavnim oficijima cenzurirati i kažnjavati, a ne biskup, kao što se je prošle godine tajniku redodržave prijetio i što bi bez sumnje bio i učinio, da ga ovaj svojom poniznošću nije predobio. Ako bi biskup htio da koga od tih kazni, a redodržavnik se usprotivio, neka se stvar javi u Rim, inače naša eksempcija nema smisla. 7. Da redodržavništvo Bosne Srebrene može polag prastarih svojih prava i dalje one, koji su od biskupa dobili vlast: jurisdikciju, stavljati za župnike i kapelane, kao što mu se bolje u Gospodinu svidi, i da biskup, potvrgjujući tabulu, ne može ništa mijenjati, kao što je to ove godine učinio obzirom i na župnike i na gvardijane. Ovo je osobito stoga nužno, da se u redu sačuva stega, te da se izbjegnu svagje i sablazni. 8. Da redodržavnik sa svojim definitorijem ima nepovredivo pravo čine pojedinih redovnika nadzirati, suditi i krivce kako bolje znadne kazniti; da se u te stvari biskup ne miješa i da svojim pokroviteljstvom redovnike ne oslobagja od zakonite

vlasti; te da u svim stvarima ne uništuje osude redovničkih prelata, kao što se je to dogodilo lani, što smo u 4. točki naših „gravamina" istakli. 9. Da i dalje jedini redovnički prelati raspolažu darovima, što vjernici daju za uzdržavanja župnika i samostana; da jedini redovnički prelati sude, što koji župnik može pridržati sebi za uzdržavanje, a što mora samostanu predati, i da se biskup u to ne miješa; jer u nas vjernici ne daju desetina, na koje biskupi imaju vlast, nego dobrovoljne prinose. Ima se ipak znati, da mi svim tim biskupu ni najmanje ne poričemo prava s redodržavnikom nadzirati, da dušobrižnici ne bi od vjernika što tražili uime dijeljenja sv. sakramenata. 10. Da se proglasi, da biskupu nije slobodno raspolagati milostinjom, što ju Franjevci svojim trudom skupe, nego da njom po starome običaju raspolažu gvardijani, koji će i njegove redovite potrebe pokrivati i globe Osmanlijama plaćati; nu izvanredne potrebe neka si biskup provigja iz potpore, što ju od austrijskoga cara dobiva. 11. Da redodržava bude slobodna u raspolaganju kao ostaloga redovničkoga osoblja, tako i onoga, što ga je biskup uzeo za izvanjske vikare i to tako, da dotične osobe, kada to traži opća i veća korist, može slobodno premjestiti na druge župe i dodijeliti im samostanske službe. Inače bi izvanjski vikari bili doživotni i na najboljim župama, što bi bilo uvredljivo za ostale odličnije oce. 12. Da redodržavnici mogu i dalje blagosivati kapele i bogomoljnice, što ih župnici ili u svojim kućama ili blizu podignu, jer biskupi na župe dolaze vrlo rijetko: poslije 3, a zatim poslije 6 godina. 13. Da se potvrdi povlastica, polag koje definitorij Bosne Srebrene na drugoj kapitularnoj kongregaciji može izabrati komisara, koji će uime generala reda svu bosansku braću pohagjati i kapitulu predsjedati, a da kapitulu nipošto ne predsjeda drugi, koji ne bi bio od definitorija izabran i od generala reda potvrgjen. I to su, veli spomenica bosanskih otaca, barem u bitnosti stara prava bosanske redodržave, za koja se moli potvrda, da ih ubuduće više nitko ne krnji.

Iza nabrojenih starih prava i zamoljene za njih potvrde slijedi u istoj spomenici molba za slijedeća nova prava: 1. da redodržavnik Bosne Srebrene bude „praefectus natus" bosanske misije sa svim pravima i povlasticama, što ih imaju i drugi prefekti misija; 2. da redodržava Bosne Srebrene može svoje podložnike radi njihove okretnosti i radi njihovih zasluga

odlikovati i na veće stupnje promicati i prije 12 godina rada u misiji; 3. da redodržava Bosne Srebrene može upravno općiti sa Sv. zborom za raširenje vjere i vrhovnom upravom reda te od ovih primati razne milosti bez ičijih stranih preporuka ili svjedodžaba; 4. da se svaka promjena u redodržavi, koja se tiče redodržave ili misijonara, redodržavništvu Bosne Srebrene upravno saopći, kao što je to i prije bivalo; 5. da od bosanske redodržave predloženi i od Sv. Stolice odobreni apostolski vikar u bosanskoj misiji, koju jedina bosanska redodržava uzdržava, ništa većega ne čini, ne posavjetovav se prije s definitorijem bosanske redodržave, koji bi mu mogao i morao biti biskupski konzistorij. Tako bi se spriječilo, da biskup ne bi svojim postupkom i, osobito ako je mlagji nagovorom nekih osoba, ogorčio i rastjerao misijonare, te tako čitavu misiju ukinuo. 6. Da si biskup ne uzimlje generalnoga vikara, tajnika i izvanjske vikare bez privole redodržave, što i crkveni kanoni nalažu, jer uzimajući te bez privole redodržave lako može izabrati osobe manje sposobne i manje dostojne, te tako uvrijediti i sposobnije i dostojnije. Tā, kada ni Sv. Stolica ne izabire drugoga za apostolskoga vikara u Bosni do jednoga od trojice, koje bosanska redodržava predloži, pravedno je, da i predloženi i odobreni apostolski vikari ne narivavaju svojoj majci redodržavi takove osobe, koje joj s pomoću biskupske vlasti ne samo da ništa neće koristiti, nego joj još mogu na teret biti. 7. Da se objavi, da redovnici u isti mah ne mogu biti i oficijali u biskupskoj kuriji i učestvovati u definitoriju; jerbo takove osobe često, iz obzira prema svome prelatu, povrijede prava redodržave i reda, dapače svoju čast polažu, odakle, dok se njihovo mjesto drugim popuni, nastaju svagje — dapače i strančarenja u predlaganju našljednika apostolskome vikaru. 8. Napokon redodržava želi, da apostolski vikar u pojedinim samostanima kome odličnijemu ocu podijeli vlast odrješivati i od pridržanih grijeha te od jednostavnih zavjeta, i to iz razloga izbrojenih u 3 točki „gravamina.“ Iz istih razloga neka apostolski vikar ne drži svoga generalnoga vikara izvan samostana, nego u kome samostanu, da tako u odsutnosti apostolskoga vikara mogne primati i s većim uspjehom odrješivati grešnike, te lišen župskih dužnosti lakše vršiti svoje teške dužnosti. Spomenute su se dvije dužnosti u nas vazda smatrale inkompatibilnim, te se dosada nijesu nikada spajale.

Treći dio spomenice sačinjavale su dvije sumnje, što su ih bosanski Franjevci Sv. zboru na riješenje podastrijeli. Prva se je ticala redovničke stege, a druga duhovne pastve. Znajući, da polag već dobivenih povlastica u nuždi smiju konje jahati, pitaju Sv. zbor, da li to iz poštenih i razboritih razloga smiju i bez nužde činiti: radi šetnje ili da pohode susjednoga župnika i t. d. Znali su, da polag „Firmandis“ Benedikta XIV. biskupi mogu župnike skidati i bez redodržavnikove privole, te u dvojbi da prevlagjuje biskupov sud, nu sumnjali su, da li on može promjenu, što ju je redovničko starješinstvo učinilo, očevidno bez ikakova uzroka ne potvrditi ili nekoga župnika skinuti.

I to je kratki sadržaj spomenice, što su ju bosanski Franjevci preko svojih poslanika: fra Ilije Starčevića i fra Marijana Šunjića u proljeću 1834. Sv. zboru za raširenje vjere predali. Ako još jednom svoj pogled bacimo na čitavu spomenicu, vidimo sasvim jasno, da ona u sebi nema ništa, što ne bi odgovaralo okolnostima onoga vremena, ustanovama reda, povlasticama Bosne Srebrene i zdravu razumu.

Megjutim, dok su poslanici Bosne Srebrene s ovim molbama oblijetali rimske pragove, redodržavništvu fra Mije Dujića sve se je više kraju primicala treća godina uprave, prije koje po ustanovama reda morao je čitavu redodržavu pohoditi ili sam general reda ili njegov izaslanik. Buduć da za osmanlijske vlade u Bosnu bez zlih pošljedica po bosanske Franjevce niti je mogao doći general reda, niti koji stranac, to general reda uvidiv u Rimu Starčevića okretnost imenuje ga svojim izaslanikom i naloži mu, da uime njegovo pohodi bosansku redodržavu, njezine možebitne mane dijelom iskorijeni, a dijelom s opisom stanja čitave bosanske redodržave njemu javi. Povjeriv Starčević i svoj dio zadaće fra Marijanu Šunjiću, skine sa sebe plašt poslaništva Bosne Srebrene, zaodije se plaštem generalnoga vizitatora i zaputi se u Bosnu, te se dadne na što savjesnije izvršenje svoje nove dužnosti.

4. Pokus Bosne Srebrene izjalovljen, novi zapletaji. Dok je Šunjić trošio u Rimu svoje sile za dobro bosanske redodržave a Starčević u Bosni planove generala reda razvijao i u djelo privodio, vrag, koji poput ričućega lava oblijeće i gleda da koga proždre, baci iskru nove smutnje izmegju bosanske redodržave i apostolskoga vikarijata, koja se brzo razvije u velik i neugasiv plamen. Povod novim smutnjama bude biskupski tron u samostanskoj crkvi u Kr. Sutjesci.

Bosanski su Franjevci prema duhu katoličke Crkve od pamtivijeka u svim svojim crkvama pa i Kr. Sutjesci na veće svetkovine: Božić, Uskrs, Duhove i t. d. Božju službu sa svim mogućim svečanostima obavljali. Misu bi obično držao koji od odličnijih otaca uz asistenciju braće, ili, kao što bi se oni ragje talijanski izrazili „in terzo", propovijed bi i pijev bio svečaniji. Pod „Slava" i „Vjerujem" svi bi Božji službenici, koji su bili na oltaru, a pod propovijegju samo viši asistenti na strani poslanice na klupama sjedjeli. Na iste su klupe, naravno puno urešenije, tamo do fra Grge Varešanina sjedali i biskupi. Prvi fra Grgo Varešanin u sporazumu samostanskih otaca napravi na rečenome mjestu stalni biskupski tron, koji je imao sliku ispovijedaonicâ. Ovaj je tron bio i za biskupe i za ostale oce općenit, s tom samo razlikom, da bi se neki uresi, kada bi obični svećenici tu sjedjeli, otklanjali, a kada bi biskup svete čine obavljao, opet stavljali. Biskup Barišić strogo zabrani svim ocima ne samo na tome tronu nego i na bližnjim klupama za svečanih misa sjedjeti. Na molbu otaca samostana biskup utoliko popusti, da u klupama blizu trona sjedenje dozvoli. Nu na Uskrs 1835., kada je tu i generalov komisar Starčević bio i kada se je narod na misu bio već sabrao, biskup Barišić pošalje svoga slugu, da tronu bližnje klupe odstrani i tu asistentima sjedjeti zabrani. Taj čin toliko smuti oce samostana, osobito što se je to dogodilo pred prostim narodom, da taj dan suspendiraju svu svečanost, te misu naprosto bez asistencije otpjevaju. Nitko nije ni mislio, da gornja demonstracija na biskupa Barišića neće zlo djelovati; ali svakako nitko se nije nadao, da će Barišić za svojom vlašću toliko posegnuti, da samostansku crkvu udari interdiktom, što on zbilja treći dan Uskrsa oko pol dana i učini. Jedna spomenica,[1]) što se u rukopisu u Kr. Sutjesci čuva, i što nam ovu smutnju opisuje, potanko riše, kako je ocima samostana bilo teško, da su za interdikta odmah obadvoja vrata samostanske crkve bila zatvorena; da ni mala zvona nijesu zvonjela; da je svijet k crkvi dolazio i u čudu za sve to razloge tražio, a biskupov mu sluga kod vrata, na kojima je dokumenat interdikta visio, razloge češće davao; te da je i sam generalov

[1]) Origo controversiae inter patres ordinis min. s. Francisci conventus Suttiskae in Bosna, et vicar. apostolicum ratione faldistorii, quod is in eorum ecclesia firmare contendit.

komisar, koji je tih dana svoju vizitu morao od crkve početi, bio ju prisiljen odgoditi. Na vruću molbu i generalova komisara i sutješke braće i usmenu i pismenu biskup se Barišić napokon ublaži, te poslije dva dana s crkve oštru kaznu interdikta digne.

Dok su se ovi žalosni čini u Bosni odigravali, u Rimu se je živo pretresalo sve ono, što su bosanski oci po svojim spomenicama Sv. zboru za raširenje vjere kao i samoj Sv. Stolici na pretresanje podastrijeli. Uspjeh ovoga dugoga pretresanja po bosansku redodržavu ne ispane povoljno. Točke naperene protiv biskupa Barišića budu potajno njemu saopćene, a on se od njih u dugome pismu, potpisanu 2. studenoga 1835., potpuno obrani. Želja bosanskih otaca, da se njihova redodržava neposredno Sv. Stolici podloži, te da njezin redodržavnik postane prefektom misija, sa svim pravima i povlasticama prefekata drugih misija, naigje na otpor i u samoj kuriji franjevačkoga generala, koji je vazda bio kao drugim tako i bosanskoj redodržavi glava. [1]) Ostale točke glede skidanja, premještenja i postavljanja župnika, izbora generalnoga vikara i t. d., budu povjerene msgru. Vincenciju Garofaliju, konzultoru Sv. zbora za raširenje vjere, da ih on prouči i u tu svrhu sastavi naputak: „Istruzione". Jedan jedini uspjeh poslaništva bosanskih otaca bude taj, da je našlo u Italiji mjesta za 27 klerika, od kojih se je uzdržavanja trojice u Loretu primio isusovački general, a dvanaestorice odijevanja Sv. zbor za raširenje vjere.

Neuspjehom ožalošćeni fra Marijan Šunjić i nečekajući naputke Sv. zbora za raširenje vjere početkom svibnja 1835. vrati se i dogje u Bosnu, gdje su se nezadovoljstvo i smutnje sve više širile — dapače počele i sam prosti i djevičanski narod zahvaćati. Osobito zadnji čin biskupa Barišića, kojim je kaznio sutješku braću, s negodovanjem neprestano je pretresan i osu-

---

[1]) „Nè l' una nè l' altra di queste instanze avendo riportato l' intento, anche perche il superiore istesso Generale dell' ordine, richiesto del suo parere, le disapprovó, osservando che l' ideata immediata dipendenza della S. Sede riduceva i religiosi senza Capo, che ivi la representasse e sembrava voler per fino escludere la giurisdizione, che sopra quella Provincia hanno sempre esercitata i Superiori Generali dai Minori Osservanti." Epilogo storico delle controversie fra monsignor Raffaele Barishich vescovo di Azoto e vicario apostolico nella Bosnia ed i superiori regolari di questa missionaria provincia Bosna e providenze che si propongono. Stampato in Roma, 1841. Prijepis fra Luke Dropuljića u Kr. Sutjesci.

gjivan. Ucviljena sutješka braća najviše saučešća nagju u Fojnici. Nu Fojničani, dok su s jedne strane osugjivali čin biskupa Barišića i sutješku braću žalili, s druge su se strane pobojali, da se i njihovoj crkvi što slična ne dogodi. Radi toga stari biskupski tron, kojim su se takogjer za asistencija kao i sutješka braća naizmjenice s biskupom služili, poruše i novi na četverokut tako naprave, da se je mogao, kada bi biskup govorio misu, učiniti veličanstvenijim, a kada bi ostali oci, priprostijim. I tu je izmjenu biskup Barišić primio za sebi nanešenu uvredu, te ju odlučio kazniti. Kazna je opet bila takova, da ju je i sam narod upoznao. Došavši u Fojnicu, da tu podijeli sakramenat sv. potvrde, niti htjedne u crkvu unići ni u crkvi držati sv. obrede. Badava su ga braća uvjeravala, da je sadanji tron bolji, da je čitava promjena učinjena iz dobre svrhe, biskup Barišić ostade nepopustljiv. Sada gvardijan fojničkoga samostana, da odvrati sablazan i od vjernoga i od inovjernoga naroda, dogje pred biskupa Barišića, klekne pred njega i sa suznim očima zamoli ga, da sv. obrede ne drži pred crkvom, nego u crkvi. Napokon biskup Barišić utoliko popusti, da odluči sv. čine obaviti u crkvi, ali buduć da za sv. čina ne htjedne sjesti na novi tron, što je bio svilenim baldahinom natkriven, nego na protivnoj strani, na prostim stolicama i megju narodom,[1]) to se sablazan ne samo ne ukloni, nego se poveća. Poslije svega toga biskup Barišić provede u samostanu istragu, koja se svrši suspenzijom fra Marijana Šunjića, župnika u Orašju. Buduć da je megjutim biskupov tajnik fra Angjeo Šunjić postao agregatom redodržave, to biskup Barišić Šunjića suspenziju iz zahvalnosti prema redu opozove.

5. Privremeno primirje i stanje Bosne Srebrene. U isto nekako vrijeme i generalov komisar već je bio obašao svu bosansku redodržavu i 18. svibnja 1835. održao kapitul, na kome je za redodržavnika izabran fra Andrija Kujundžić, za kustoda fra Marijan Šunjić, a za definiture: fra Ambroža Matić, fra Bono Benić, fra Petar Vukadin i fra Mijo Slišković. Novo redodržavništvo upregne sve moguće sile, da se pravda i mir poljube, da megju bosanskom redodržavom i bosanskim apostolskim vikarijatom procvate veza savršenstva: ljubav. To mu je

---

[1]) „Apologia generalis ... a p. Stephano Marianovich“ u arhivu franjev. samostana u Gučoj Gori.

donekle i uspjelo. Mir je barem prividno zavladao, a braća su se uz diplomatičnoga redodržavnika dala na što izdašniji rad za Boga, narod i svoju redodržavu. Stanje Bosne Srebrene za Kujundžića redodržavništva pokazuje nam „Schematismus missionariae provinciae Bosnae Argentinae", što ga je ovaj objelodanio u Budimu 1836. Polag ovoga prvoga shematizma bosanske redodržave Bosna je Srebrena brojila 296 osoba, od kojih je jedan bio biskup i jedan redodržavnik, 155 otaca, 19 klerika svečano zavjetovanih, 13 klerika novica, 62 studenta u Ugarskoj i u Italiji, 2 brata lajka, te 43 neobučena pitomca. Od otaca 49 stanovalo je u samostanima: fojničkome, kreševskome i sutješkome, 95 po župama, a 11 izvan redodržave. Samostani su se i dalje uzdržavali prošnjama i dobrovoljnim prihodima sa župa. Nu pošto su i prošnje i župe bile slabi izvori, iz kojih su samostani bosanske redodržave crpili svoju eksistenciju, te pošto su ove i dalje razne globe i džulusi isisavali, to su svi samostani materijalno vrlo loše stajali. Kujundžić je bosanskoj redodržavi i s ove strane htio u pomoć priteći. Stoga 1836. i šalje u Beč poslanike, „da bi stogod za otaçbinu kod . . . dvora radili". Od poslanika fra Petar Šunjić najviše je nastojao, „da bi manastir kreshevski kakvu pomoć dobijo". On je u tu svrhu u Beču napisao i molbenicu „na staru Czessariczu", koju je slušalac medicine fra Petar Marešević preveo na njemački jezik,[1]) te ju cesarici i uručio. Da li je od ovoga poslanstva bosanska redodržava uopće a kreševski samostan naponase kakovu korist imao, te ako je, kakovu je, o tome nama poznati izvori šute.

6. Gravamina biskupa Barišića protiv Bosne Srebrene. Dok se je redodržavnik Kujundžić svim silama trsio, da svoju redodržavu unaprijedi, u jeseni 1837. zaputi se biskup Barišić u Rim „ad limina Apostolorum", te tu podastre svoje izvješće o apostolskome vikarijatu u Bosni i spomenicu protiv bosanskih Franjevaca. U tim se dokumentima biskup Barišić gorko tuži, kako bosanski apostolski vikari nemaju stalna stana i vlastite stolne crkve; kako stanuju u kome od 3 samostana Bosne Srebrene i u dotičnoj crkvi vrše svoje dužnosti; te kako poslije smrti apostolskih vikara njihovo ruho, ako tko apostol-

---

[1]) Marešević pismo redodržavniku Kujundžiću u Šestića. Vidi ga u dra. Jelenića Izvorima za kulturnu povjest, str. 150—151.

skim vikarom iz onoga samostana, gdje je pošljedni umro, ne postane, ne pripada našljedniku, nego se čuva u dotičnome samostanu. Obara se na duhovne pastire; na samostane, koji su poduzeli korake, da mu poruše tronove; na redodržavnika, koji odmah za njim poduzimlje svoje vizite, te ono što je on naložio, zabranjuje, a što je on zabranio, nalaže. Udara na čitavu redodržavu i tuži se, da je u njoj duh sv. Franje utrnut, da je sv. siromaštva nestalo, da se je pojavila suvišna raskoš u odijevanju i u nošenju skupocjenoga oružja; da se sv. regula neprestano ozljegjuje; trgovina se vodi i t. d. Priznaje, da će sutješkome samostanu biti teško, ako se tu apostolski vikar stalno nastani, makar mu ovaj i davao 400 škuda, što ih misli dobiti dijelom iz Austrije a dijelom od Sv. zbora za raširenje vjere; moli ipak, da mu se dozvoli tu stalno nastaniti, jer je tu središte apostolskoga vikarijata; i jer je tu sagragjena nova strana samostana i t. d. Moli, da se dokine dekret Sv. zbora od 30. srpnja 1635., što ga je Urban VIII. potvrdio i polag koga bosanski redodržavnik iza smrti bosanskoga biskupa — odnosno apostolskoga vikara upravlja i ostavštinom preminuloga apostolskoga vikara i vremenitim dobrima apostolskoga vikarijata, te da se ta čast i dužnost povjeri generalnome vikaru. Moli, da se župnici često ne mijenjaju, da se u bosanskoj redodržavi uspostavi stega, uzmu u zaštitu njegova prava i urede odnošaji izmegju apostolskoga vikarijata i bosanske redodržave.[1])

7. Uvaženje Barišićevih gravamina. Biskup Barišić, kao što smo već naglasili, svoje je nauke svršio u Turinu. U Turinu je položio i stroge ispite, te dobio naslov generalnoga lektura. Uz to je u Turinu i u Bolonji vršio i lektursku službu te tako u Italiji stekao dosti prijatelja i upoznao talijansku narav. Uz to je bio do skrajnosti energičan, okretan i na peru i na jeziku, a osim toga urešen biskupskom mitrom i palicom. Svim je tim biskup Barišić u Rimu toliko imponirao, da se je i njemu i njegovome prvome izvješću odmah povjerovalo, te se odlučilo njemu u prilog riješiti sve zamršene odnošaje izmegju franjevačke redodržave i apostolskoga vikarijata u Bosni i Hercegovini.

Dne 20. studenoga 1837. sastane se u Rimu zbor u grimiz obučenih otaca Sv. zbora za raširenje vjere, da vijeća o izvještajima vizitacije i o osobitim nekim drugim stvarima bosanskoga

---

[1]) Epilogo storico delle controversie etc. u Kr. Sutjesci.

vikarijata, te o pomirbi te redovničke redodržave s apostolskim vikarom. Grimizni oci raspravljali su na dugo i široko o nesregjenim prilikama u Bosni i Hercegovini. Rezultat ovoga raspravljanja bio je, da se je obzirom na podjeljivanje župa obnovio na temelju Tridentskoga sabora 23. veljače 1660. stvoreni a 3. ožujka od Sv. Stolice potvrgjeni dekret, te da se je njemu pridodala još jedna instrukcija.[1]) Bosanska redodržava osjetila se je i dekretom i instrukcijom povrijegjenom i u svojim povlasticama i u pravima, što ih je stekla zakonitim razvojem prilika. Još se je više bosanska redodržava osjetila pogogjenom poslanicom Sv. zbora za raširenje vjere,[2]) u kojoj se napose radi o residenciji apostolskoga vikara u Bosni, o njegovu uzdržavanju, tronu, ostavštini iza smrti, te o nekim njegovim pravima. U ovoj se poslanici, što ju je načelnik Sv. zbora stožernik Fransonij 10. veljače 1838. skupa s gore spomenutim dekretom i instrukcijom poslao i na apostolskoga vikara Barišića i na redodržavnika Kujundžića, odregjuje: 1. da apostolski vikari ubuduće ne stanuju u samostanu, kome su pripadali prije negoli su apostolskim vikarima postali, nego u franjevačkome samostanu u Kr. Sutjesci; 2. da se starješinstvo Bosne Srebrene sastane i odredi te u Rim javi, koliko će fojnički i kreševski samostan doprinositi sutješkome samostanu za uzdržavanje apostolskoga vikara, da se tako ovaj ne preoptereti; 3. crkva franjevačkoga samostana predaje se apostolskome vikaru za redovito vršenje biskupskih dužnosti i prava; 4. u istoj će se crkvi podignuti stalni biskupski tron, a u kreševskoj i fojničkoj samo, kada apostolski vikar dogje da vrši biskupske dužnosti i prava; 5. poslije smrti apostolskoga vikara vremenitim će dobrima apostolskoga vikarijata i dalje upravljati redodržavnik bosanskih Franjevaca, nu arhiv i pokojnikovu ostavštinu čuvat će generalni vikar; 6. apostolskome vikaru daje se dozvola, da iz 12 filijala deset ih podigne na čast župa; 7. i apostolski vikar i redodržavnik bosanskih Franjevaca bdjet će, da se na župama ne bi sv. sakramenti simonijski dijelili; 8. opominje se redodržavnik bosanskih Franjevaca, da ne poduzima svojih pohoda odmah iza pohoda apostolskoga vikara i da se za svojih pohoda ne miješa u biskupska prava. S ovim ustanovama Sv. zbor mislio je, da je riješio prijeporne točke izmegju bosanskih Franjevaca i apo-

---

[1]) De ret i instrukcija u arhivu franjev. samostana u Kr. Sutjesci.

[2]) Poslanica u arhivu franjev. samostana u Kr. Sutjesci.

stolskoga vikarijata u Bosni te da je eksistenciju i prava apostolskih vikara dovoljno zaštitio.

Ipak ostala je još jedna vrlo važna točka: bosanski su Franjevci, kao što smo već vidjeli, u Rimu optuženi i radi laksirane stege. Da ovu opet uspostavi, Sv. zbor odluči u sporazumu s generalnom franjevačkom kurijom u Rimu, izaslati u Bosnu apostolskoga izaslanika, koji će u ime Sv. Stolice čitavu bosansku redodržavu obaći, manje pogreške sam iskorjeniti, a veće u Rim prijaviti.[1]) Dictum, factum. Što je bilo odlučeno, to je i učinjeno. Dok su Bosnom nove ustanove kolale, Grgur XVI. svojim breveom od 24. travnja 1838. imenuje nekoga fra Luku Costana, Franjevca u Šibeniku, apostolskim delegatom u redodržavi Bosne Srebrene s vlašću, da možebitne manje pogreške sam istrijebi a veće Sv. Stolici u Rimu prijavi.[2]) Kao Costan, tako se i fra Franjo Vežić, član redodržave presv. Otkupitelja, kome je takogjer ta teška dužnost bila povjerena, na istoj zahvali.[3])

8. Odluke Sv. zbora za raširenje vjere i gravamina Bosne Srebrene. Dok je Sv. Stolica ponovno tražila razborita i nepristrana muža, koga će u Bosnu kao svoga poslanika izaslati, bosansku je redodržavu već pohagjao redoviti komisar generala reda: fra Stjepan Marković. Koncem ožujka 1838. komisar Marković izdaje okružnicu, u kojoj svoj braći navješćuje, da je sa svojim pohodom već pri kraju; uriče u Kreševu za 8. svibnja kapitul i pozivlje tamo sve oce, koji imaju pravo glasa na kapitulu. Prema okružnici komisara Markovića oci definitorija na kapitul prispiju 4., a gvardijani triju samostana 6. svibnja. Pošto je sv. Duh zazvan i pošto su neke stvari već pretresene, prijegje se 8. svibnja na izbor novoga starješinstva Bosne Srebrene. Rezultat izbora bude taj, da je za redodržavnika izabran p. o. Stjepan Marijanović, za kustoda fra Mato Nikolić, za definiture fra Franjo Sitnić, fra Mijo Čujić, fra Ilija Vidošević i fra Augustin Maračić, a za tajnika fra Filip Pašalić. Poslije izbora oci krenu u crkvu, prikažu Bogu zahvalnicu za srećan izbor, te predadu novome redodržavništvu oznake njegove

---

[1]) Epilogo storico delle controversie fra monsignor Raffaele Barishich etc. u Kr. Sutjesci.

[2]) Breve Grgura XVI. u prijepisu u franjev. samostanu u Kr. Sutjesci i u protokolu Bosne Srebrene g. 1835.—1870.

[3]) Dekret Sv. zbora za raširenje vjere u protokolu Bosne Srebrene pod god. 1839.

vlasti: ključeve. Iza toga kao i prije toga puno se je raspravljalo o sporu izmegju biskupa Barišića i bosanske redodržave te o novim ustanovama, što ih je početkom godine 1838. Sv. zbor za raširenje vjere u Bosnu poslao. Svi se oci Bosne Srebrene na kapitulu u Kreševu glede novih ustanova slože: da su one izdane prema pravilima općega crkvenoga prava, a ne prema povlasticama Bosne Srebrene i prema teškim okolnostima, u kojima se je Bosna Srebrena nalazila; da se njima krnje stara prava Bosne Srebrene i da se ova s njima vodi k rubu svoje propasti. Stoga kapitul Bosne Srebrene odmah iza izbora novoga starješinstva te iza Bogu prikazane zahvalnice za srećan izbor izašalje u Kr. Sutjesku svoje poslanike: fra Ambrožu Matića, fra Petra Vukadina i fra Antu Knezovića, da ovi skupa s apostolskim vikarom Barišićem spomenute ustanove ublaže i u Rim na potvrdu pošalju. Nu biskup Barišić o preinaci nije htio ni čuti[1] — dapače i sami o tome učinjeni pokus proglasi otporom prema Sv. zboru i Sv. Stolici, te na najstrožiji način zatraži, da se spomenute ustanove doslovno prime i proglase.

Čuvši oci Bosne Srebrene poruku biskupa Barišića, s okružnicom od 15. svibnja 1838. spomenute odluke proglase; ali ujedno s istoga kapitula dne 10. svibnja[2]) pošalju na Sv. zbor jednu spomenicu, u kojoj se na dugo i široko jadaju radi povrijegjenih svojih prava i mole, da se gornje ustanove ublaže. Oci Bosne Srebrene žale, da im se vrijegjaju prava obzirom na podjeljivanje župa; da im se kao duhovnim pastirima štošta naregjuje, što se u Osmanlijama podložnoj državi ovršiti nikako ne može; te da im se nešto zabranjuje, u čemu nikada nijesu pomanjkali, i zapovijeda, što su vazda savjesno vršili. Naponase oci Bosne Srebrene žale na one propise, kojima se opstanak i njihove redodržave i njihovoga reda u Bosni i Hercegovini ugrožava te ih retoričkom i juridičkom vještinom pobijaju.

---

[1]) Protocollum Bosnae Argentinae, a. 1835.—1870.

[2]) Kopija spomenice u arhivu franjev. samostana u Kr. Sutjesci. Na njoj je na kraju drugom rukom napisano: „Subscriptae per venerabile Dfrium 10. Maji 1840. Kressevii et Romam ad Praef: Congr: de prop: Fide missae.“ Nu ovo je obzirom na godinu očevidno pogrešno, jer 1840. u Kreševu nije bio nikakov zbor otaca Bosne Srebrene, nego 1838., kada su oci i prema spomenutim ustanovama Sv. zbora na neke točke morali u Rim poslati svoje rezolucije. Prema tome i Glavaš u „Životu i radu fra Rafe Barišića“ (str. 38.) krivo stavlja, da su oci bosanske redodržave spomenutu spomenicu pisali u Fojnici 13. svibnja 1838.

Na prvome mjestu, vele bosanski oci, Sv. zbor propisuje, da apostolski vikari ubuduće stalno stanuju u franjevačkome samostanu u Kr. Sutjesci. Za razloge navodi, što je dosadanje nestalno prebivalište apostolskih vikara u Bosni pravilo mnoge poteškoće i neugodnosti, te što je u tu svrhu sutješki samostan najzgodniji. To nikako ne može biti, nastavljaju bosanski oci, bez prevelikih teškoća, dapače nepravdi. Naša je redodržava stisnuta na tri samostana, a s ispunjenjem ovoga propisa izgubila bi eto i treći. Sutješki samostan broji samo 34 sobe. Kada se 6 soba preda apostolskome vikaru, kuda će toliki starci, činovnici, pitomci, sluge, a kuda gosti toga samostana? Drugi samostani nijesu u stanju nikakovih stalnih nameta za uzdržavanje apostolskoga vikara plaćati, a apostolski vikar živi dosta raskošno — dapače si misli praviti i posebnu kuhinju, što bi ovaj samostan uništilo, i to tim prije, što odsada ni iz ostavštine apostolskih vikara neće primati nikakove odštete. Budući da dosadanji apostolski vikari, još kao sinovi bosanske redodržave, sve više krnje prava bosanskih Franjevaca i u crkvi i u horu i u samostanu, što će onda biti, kada njihovo mjesto zauzme kakov tugjin: onda će nam samostan sasvim prisvojiti. To se već i odatle dade nagoviještati, što sadanji apostolski vikar ne da drukčije ni zvati onaj samostan, do — svojom residencijom, te što ga je on sebi za vječnu residenciju kao najprikladniji izabrao, premda je najneprikladniji, jer se nalazi ne u gradu kao druga dva samostana, nego u selu od 23 kuće i jer mu je crkva tako malena, da uz njegov stalni tron nećemo imati gdje ni stajati.

Na drugome mjestu, vele bosanski oci, Sv. zbor nalaže nam, da poslije smrti apostolskoga vikara sve njegove stvari popišemo i njegovu našljedniku predamo, da Sv. zbor ne moradne na pojedine apostolske vikare previše trošiti. Ako je apostolski vikar iz navedenih motiva Sv. zbor na to naveo, onda nas je u Rimu krivo predstavio. U nas svaki samostan ima biskupsko ruho i to se pomno čuva, a bez ikakova otpora svakome se biskupu daje na raspolaganje, kada vrši svoje sv. čine. Isto tako svaki samostan biskupu, kada se u njemu nastani, pripravi sav potrebni i dolični namještaj, što ga poslije njegove smrti okreće u svoje potrebe.

Zabranjuje se nadalje redodržavnicima Bosne Srebrene pohode činiti odmah iza biskupskih pohoda te se miješati u

biskupska prava. To je dosada bilo, vele bosanski oci, vrlo rijetko, slučajno i samo djelomično. Što nas je apostolski vikar u tome optužio, znak je, da našemu starješinstvu hoće da oduzme svaku vlast vrhu svojih podanika na župama. I tako su dalje bosanski oci sa svojim opaskama popratili pojedine sebi nepovoljne točke ustanova Sv. zbora za raširenje vjere te ih u Rim spremili.

Kao biskup Barišić, tako je i Sv. zbor u prvi mah u gornjemu odgovoru nazrijevao samo otpor laksiranih monaha.

9. Vizita apostolskoga delegata Milinovića. Da se ipak o tome osvjedoči, još je pomnjivije tražio muža, koga bi kao poslanika Sv. Stolice u Bosnu poslao. Napokon mu pothvat uspije. Poslaništva se u Bosnu primi velezaslužni i sveti otac redodržave presv. Otkupitelja fra Šimun Milinović, isluženi lektur i isluženi redodržavnik.

Akoprem je Milinović apostolskim izaslanikom imenovan još 30. ožujka 1839., on je ipak svoju službu poduzeo istom poslije 5 mjeseci[1]). U Bosnu je unišao preko Prologa. Na granici bosanske redodržave dočekao ga je fra Filip Pašalić, tajnik bosanske redodržave, i po običaju predao mu pečate Bosne Srebrene. U Lijevnu ga dočeka opet sam biskup Barišić, te mu dadne svoje naputke za vizitaciju. U Lijevnu i iz Lijevna do Travnika, Milinović pohodi 11 župa i sasluša 27 župnika. Do Travnika iz Fojnice izagje mu u susret redodržavnik Marijanović; izvadi mu u Travniku od paše proputnicu, te ga sa sobom dovede u Fojnicu.[2]) Dne 5. rujna 1839. apostolski poslanik Milinović razasla po svoj bosanskoj redodržavi okružnicu, u kojoj se svoj braći predstavlja kao apostolski poslanik, kazuje im svrhu svoga poslanja; traži od njih, da svakoga prigodom vizite nagje u svome samostanu; od redodržavnika, da prigodom njegova dolaska i boravka u Kr. Sutjesci sazove definitorij Bosne Srebrene; moli, da svaki na viziti bude iskren, prost od srdžbe i strasti, te da oci gvardijani njegovu okružnicu proglase i u zapisnike

---

[1]) To će valjda i biti razlog, da je o. Glavaš ustvrdio, da je Sv. Stolica Milinovića „u ljeti godine 1839. imenovala apostolskim pohoditeljem i izviditeljem u Bosni". Glavaš, Život i rad fra Rafe Barišića, str. 42.

[2]) Modus quo in visitatione processit visitator aplicus a. r. p. Simon Millinovich anno 1839. in Bosna exhibitus S. congregationi. Rukopis u Kr. Sutjesci.

zavedu.[1]) Iza toga rekne Milinović sakupljenoj braći govor i nastavi vizitu, što ju je još u Lijevnu započeo. Saslušav u Fojnici svu braću krene u Kreševo. Obaviv i tu srećno vizitu preko sarajevske župe dogje u Kr. Sutjesku, gdje prisutnu braću osobno sasluša, a od odsutnih dobije tajna pismena izvješća.[2])

Uspjeh ove apostolske vizitacije saznajemo dijelom iz okružnice apostolskoga poslanika Milinovića, što ju je poslije svoga pohoda 1839. na braću Bosne Srebrene razaslao, a dijelom iz njegova izvještaja, što ga je spremio u Rim na Sv. zbor za raširenje vjere. Apostolski je poslanik uvidio, da spomenica biskupa Barišića i njegov izvještaj, što ga je Sv. zboru 1837. predao, ne odgovara istini. On se je osvjedočio, da i u Bosni kao i u svim drugim redodržavama ima i zlih redovnika, ali općenito uzevši, da je u Bosni Srebrenoj unutarnja stega zamjerno dobra. „Najprije vas hoćemo da osvjedočimo — veli Milinović —, da kolikogod smo se s jedne strane ražalostili, kada smo od Sv. zbora za raširenje vjere čuli, da su naime članovi ove slavne redodržave Bosne Srebrene u ovo naše doba malo se udaljili od redovničke stege i od drugih ustanova serafskoga reda, toliko smo se i još više s druge strane obveselili, kada smo, obašav sva tri samostana i polag apostolskih ustanova sve ispitav, saznali, da uopće unutarnja stega dobro odgovara ustanovama reda i serafskoga instituta. Radi toga se neizmjerno veselimo, što Vam ovim javljamo."[3]) Isti pak apostolski poslanik u isto vrijeme na isti način izvješćuje i Sv. zbor za raširenje vjere: „Što se pak tiče — veli on — redovničke stege u redodržavi, na temelju provedene istrage osiguravam, da nijesam u tri samostana: sutješkome fojničkome i kreševskome, ništa našao, što bi se kosilo s duhom regule serafskoga Utemeljitelja, kada se uzmu u obzir položaj i okolnosti one redodržave."[4]) Dapače i one male pogreške, nastavlja Milinović, porodile su se odatle, što redodržavništvo Bosne Srebrene za parbe s biskupom Bari-

[1]) Protocollum provinciae Bosnae Argentinae, a. 1835.--1870.
[2]) Modus quo in visitatione processit visitator aplicus etc.
[3]) Protocollum provinciae Bosnae Argentinae, a. 1835.--1870.
[4]) Epilogo storico delle controversie fra monsignor Raffaele Barishich etc.

šićem nije moglo, kao što je željelo, svoje vlasti vršiti. Uzroke svim nemirima Milinović je otkrio u tome, što je biskup Barišić prekoračio one granice svoje vlasti, kojih su se njegovi predšasnici držali, i tako povrijedio povlastice i tradicijonalno pravo bosanskih Franjevaca. Sva su ova izvješća bez sumnje uvelike razveselila i Sv. Stolicu i Sv. zbor, a vesele i nas danas, kada čujemo, da se četiristogodišnji borci za katoličku vjeru i za zapadnu prosvjetu, nijesu udaljili od duha serafskoga Patrijarhe i njegove sv. regule, akoprem su kroz stoljeća bili ostavljeni sami sebi i lišeni neposrednoga generalova nadzora.

10. Pomirba u Kr. Sutjesci. Nu apostolski poslanik Milinović prema naputku Sv. Stolice i Sv. zbora nije imao samo bosansku redodržavu pohoditi, nego i pokušati zavagjeno svećenstvo pomiriti. Nakon srećno obavljenoga pohoda, pronagjenih uzroka nesporazuma, sazvana i sabrana i definitorija i biskupa Barišića pristaša, koje je on želio i tražio, apostolski se poslanik prihvati i ove pošljednje ali ujedno i najteže zadaće. U zboru obadviju stranaka apostolski poslanik zatraži pogodbe, pod kojim bi se obadvije stranke pomirile. Nakon dulje rasprave biskup Barišić izjavi, da se do pomirbe može doći jedino pod pogodbom, da bosanska redodržava usvoji ustanove, što ih je 1838. Sv. zbor za raširenje vjere stvorio. Kada su bosanski Franjevci uporno tražili, da se povrati prvobitno stanje: „status quo“, tada biskup Barišić izjavi, da će on bosanskoj redodržavi rado ustupiti nešto od svojih prava, ako mu oni dopuste u svome definitoriju predsjedništvo i glas: „Meni se čini, oci, — veli Barišić — da je nužna komunikacija pravâ. Stoga ja ću Vami rado ustupiti svoja prava, koja su uzvišenija, ako vi, ukinuvši generalove povjerenike, koji vas vizitiraju, dopustite meni na svim kapitulima i kongregacijama predsjedništvo sa savjetujućim, izbornim i odlučujućim glasom. I tako, kada budem ja s redodržavnikom, kustodom i definiturima redodržavom i misijom upravljao, sve će biti u ljubavi i sve će imati srećan uspjeh“. Mnogim se bosanskim ocima, koji su uz Barišića pristajali, ovaj prijedlog učini vrlo shodan, nu uvidjevši, da se tim prekida njihova veza s generalom, da se starješinstvo Bosne Srebrene dovodi do puke lutke i da se sama Bosna vodi k propasti, povikaše i sami s definitorijem Bosne Srebrene:

„Ostanimo pri starome i neka se ništa ne mijenja!“ Napokon nagovorom apostolskoga izaslanika mir se sklopi i to pod ovim pogodbama: „1. Da se ostane pri prijašnjemu stanju bez povrede prava i povlastica i jedne i druge stranke. 2. Da se obadvije stranke drže granica svoje vlasti. 3. Da obadvije stranke iskreno i religijozno drže, što su obećale, i da se sve nepravde, bile one učinjene na kojimudrago način, zauvijeke zaborave. 4. Da se individujima obadviju stranaka zauvijeke naloži šutnja.“[1]) Obadvije stranke mir potpišu 9. listopada 1839. Sada bosanski oci, da biskupa Barišića potpuno osvjedoče, kako ga iskreno ljube i kako im je puno stalo do mira, predadu mu sve, što su na svoju obranu a protiv njega pisali, da to sam uništi.

Mir, što je u Sutjesci sklopljen, puno je razveselio i Papu i grimizne oce Sv. zbora i kuriju franjevačkoga generala te oce i narod bosanske redodržave i bosanskoga vikarijata. Mir proglasi najprije apostolski poslanik Milinović svojom okružnicom od 12. listopada 1839., zatim redodržavnik Marijanović okružnicom od 18. listopada iste godine, te biskup Barišić okružnicom od 13. siječnja 1840. Sve se okružnice bave zlim pošljedicama, što su iz zavade proisticale, sve potiču na čim iskreniju slogu i ljubav. „Ne dogodilo se — veli Marijanović — da tko više rekne: ja sam Kefin, ja Pavlov, ja redodržavni, ja biskupov, ja Talijan, ja Magjar, nema bo razlike izmegju Židova i Grka, nema barbara i Scite“[2]) i t. d. Apostolski poslanik ne samo obavijesti Sv. zbor o obavljenoj vizitaciji i o sklopljenome miru, nego mu podastre i naputke, kako da se mir uzdrži. Megju ovim napucima jedan je od prvih bio, da se iz Bosne odstrani neki Talijan fra Filip Belli, koga je biskup Barišić 1837. s dozvolom Sv. zbora doveo i kome je Sv. zbor podijelio naslov „apostolskoga misijonara“. Ovaj je bio neposredno samo biskupu Barišiću podložan, te megju biskupom Barišićem i bosanskim Franjevcima na najnedoličnije načine sijao sjeme razdora. Iza svega toga Milinović, pun veselja i blaženstva, što je postigao željeni cilj, vrati se natrag u svoju redodržavu. Oci Sv. zbora na generalnoj kongregaciji, što su ju 3. veljače 1840. držali, njegovo djelovanje u Bosni odobre i biskupu Barišiću nalože, da

---

[1]) Epilogo storico delle controversie fra monsignor Raffaele Barishich etc.

[2]) Protocollum provinciae Bosnae Argentinae, a. 1835.—1870.; biskupski arhiv u Mostaru.

uzrok smutnje: fra Filipa Bellija iz Bosne odstrani, a redodržavništvu Bosne Srebrene, da još revnije nadzire onu braću, koja se nahode izvan samostana.[1])

11. Novi zapletaji. Žalibože mir, što je u Kr. Sutjesci 9. listopada 1839. utanačen i potpisan, ne potraje dugo. Još u rano proljeće 1840. spor, što je bio malo prije ugušen, ponovno bukne; stranke se stvore; strasti se raspale više negoli igda prije. Uzroka obnovljenome sporu ima više, a najglavniji su ovi:

Mir, što je u Kr. Sutjesci utanačen i potpisan, utanačen je i potpisan vrlo brzo, što je puno smelo, da se raspaljene strasti naravnim skokom umire. Pogodbe, pod kojim je u Kr. Sutjesci mir sklopljen, nijesu bile pobliže specificirane. Prava i povlastice obadviju stranaka nijesu precizirane. Nemirni i nezadovoljni duhovi i dalje su pravili intrige. Uz to kod Vedžihi-paše, u Beču i u Rimu bosanski Franjevci budu optuženi, da snuju urotu i da s pomoću Gaja misle u Bosni dignuti ustanak te osnovati ilirsko kraljevstvo. Razne glasine, a osobito pismeno svjedočanstvo Franje Plechatseka, bivšega dvoranika Vedžihi-paše, potvrgjivali su ono, što su bosanski Franjevci sumnjali: da su sve te potvore potekle iz residencije biskupa Barišića[2]). Osim toga biskup Barišić ponovno crnim bojama Sv. zboru orisa bosanske Franjevce, njihovu upravu i stegu; optuži bosansku mladež, da po ugarskim školama uči ultramontanističke zablude, upija revolucijonistične ideje te mržnju na Talijane i sve, što je talijansko; apostolskoga poslanika Milinovića s površne vizitacije; zatraži, da se redodržavnik Marijanović suspendira, Kujundžić i fra Marijan Šunjić kao vogje svih nemira kazne, te da se „per breve“ imenuje novo starješinstvo Bosne Srebrene.[3])

Sada se za Bosnu Srebrenu zauzme sam general reda. Ovaj, da mogne što uspješnije stajati na braniku prava i povlastica bosanske redodržave, pozove u Rim 11. svibnja 1840. redodržavnika Bosne Srebrene Marijanovića i njegova predšasnika Kujundžića, kašnje u listopadu i fra Marijana Šunjića, komu se dra-

---

[1]) Epilogo storico delle controversie fra monsignor Raffaele Barishich etc.

[2]) Pismo Franje Plechatseka u prijepisu u arhivu franjev. samostana u Kr. Sutjesci i Gučoj Gori.

[3]) Epilogo storico delle controversie fra monsignor Raffaele Barishich etc., te razna pisma Sv. zboru za raširenje vjere i ina, koja se nalaze u Kr. Sutjesci i u Gučoj Gori.

govoljno pridruži vrlo svet redovnik fra Marijan Jakovljević. „Nalazeći se bosanski otci u Rimu branjahu — veli Glavaš — svim silama i pravim oduševljenjem prava svoje majke redodržave, držeći, da im se prieti i ugrožava sa samim razpadom ili razpustom njezinim.“ Prava biskupa Barišića u ovoj borbi zastupao je njegov tajnik fra Angjeo Šunjić, koji je takogjer u svibnju iste godine preko Beča dohrlio u Rim.

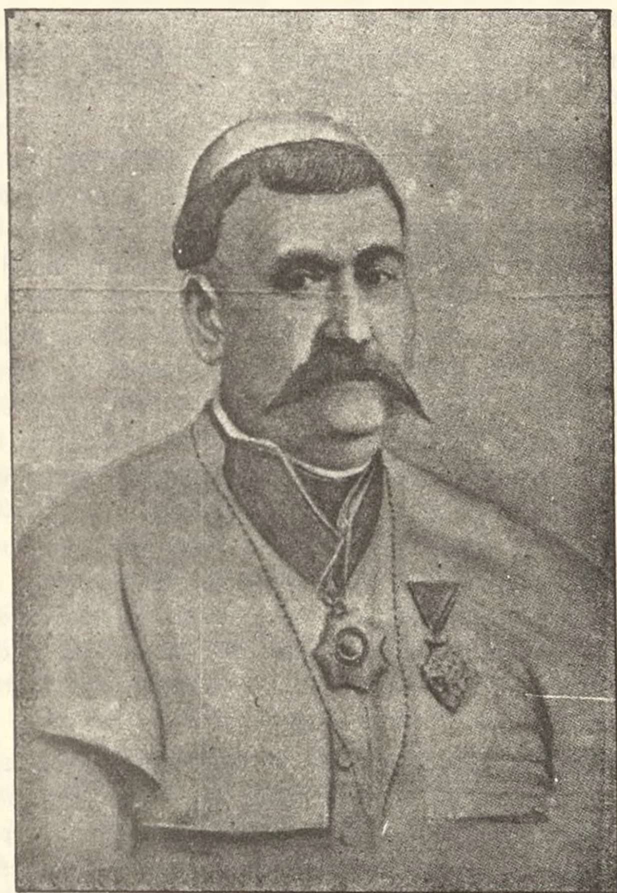
Buduć da se u Rimu parbeće stranke nijesu mogle nikako poravnati, general reda na želju bosanskih otaca predloži Sv. zboru, da se u Rim pozove i biskup Barišić, te da se u Bosnu izašalje novi apostolski poslanik, koji bi u odsutnosti vrhova i jedne i druge stranke ponovno čitavu Bosnu i Hercegovinu vizitirao i rezultat vizitacije u Rim poslao. Sv. zbor generalov prijedlog primi. Biskup Barišić bude takogjer pozvan u Rim, kamo se i zaputi 10. travnja 1841.

12. Vizita apostolskoga delegata Molajonija. Prispjevši biskup Barišić u Rim, oci Sv. zbora 1. srpnja 1841. pokušaju zavagjene pastire Hristova stada ponovno pomiriti, ali badava. Biskup Barišić ostane u svojim tvrdnjama i zahtijevima nepopustljiv, a bosanski Franjevci na svoju obranu iznesu 36 „gravamina“ protiv biskupa Barišića. Sada je istom uvidio Sv. zbor, kako je tvrdo pitanje bosanske redodržave i bosanskoga vikarijata. Da se gordijski čvor rasplete, Sv. zbor prema želji franjevačkoga generala i prema prijedlogu kardinala Pavla Polidorija daljnju upravu i bosanskoga redodržavništva i apostolskoga vikarijata suspendira, te 2. rujna 1841. imenuje nikopoljskoga biskupa i rumunjskoga crkvenoga upravitelja Josipa Mariju Molajonija, muža vrlo sveta i pravedna, apostolskim vizitatorom u Bosni. U isto vrijeme Sv. zbor za raširenje vjere strogo zabrani mladež redodržave Bosne Srebrene na nauke slati u Ugarsku i zapovjedi, da se šalje u papinsku državu, te predade svu vlast nad bosanskom redodržavom i apostolskim vikarijatom u Bosni apostolskome vizitatoru Molajoniju.[1])

Već 15. veljače 1842. redodržavnik Marijanović piše iz Rima preljubeznoj u Hristu braći u Bosni i javlja im, kako je premudri i prerazboriti Sv. zbor ponovno odlučio, da čitavu bosansku redodržavu i bosanski apostolski vikarijat pohodi jedan

[1]) Dekret biskupu Molajoniju od 25. rujna 1841. u prijepisu u Gučoj Gori.

svet i razborit muž, koga resi biskupski harakter. Stavlja im do znanja, da se ovom vizitom ne misli ispitati vladanje samo nekih osoba, kao što im neki i neki javljaju, nego uhoditi i proučiti stanje čitave redodržave: stegu njenih članova, način,

Biskup fra Rafo Barišić.
Snimak sa slike, što se čuva u franjev. samostanu u Mostaru.

kojim se vodi duhovna pastva, kakova je vjera i organizacija u bosanskoj redodržavi. Moli ih, da budu ustrpljivi, mirni, i da se sasvim u ruke Božje predaju.[1])

[1]) Okružnica u protokolu Bosne Srebrene pod g. 1842.

Kako se vidi, zadaća je novoga vizitatora bila vrlo teška i velika. On je morao čitavo stanje i katoličke Crkve uopće i franjevačkoga reda napose u čitavoj Bosni i Hercegovini proučiti, Sv. zboru orisati, i to tim savjesnije, čim je više njegov predšasnik osumnjičen radi površnosti i pristranosti. Pa uprav radi tolike pomnje i radi tolike točnosti i intenzivnosti akta će novoga vizitatora biti vazda u velikoj cijeni.

Primiv biskup Molajoni dekret i naputke Sv. zbora uze si za subdelegata nekoga Karla Pootena, rodom Holandeza i nekoč pitomca Urbanova kolegija u Rimu, zaputi se iz Bukarešta i koncem travnja 1842. stigne u Bosnu. Prvu vizitu obavi u Garevu kod Modriče, odakle vizitirajući putu bliže župe zaputi se u Fojnicu. Kao nekoč Milinović tako i Molajoni rasturi iz Fojnice 9. svibnja 1842. svoje okružnice, u kojim se svoj braći Bosne Srebrene predstavi, navijesti im nastavak vizite i sazva za 13. lipnja u Kr. Sutjesku kongres, na koji pozva fra Miju Dujića kao zastupnika redodržavnika Marijanovića, generalnoga vikara biskupa Barišića, fra Stijepu Markovića i fra Angjela Šunjića, kustoda i definiture redodržave, gvardijane samostana te fra Ivu Skočibušića, bivšega definitura i izvanjskoga vikara biskupa Barišića. Iza toga biskup sa svojim subdelegatom nastavi pohod. Biskup Molajoni pohodi fojnički, kreševski i sutješki samostan, te župe, što su spadale na fojnički i kreševski samostan, a subdelegat Pooten župe sutješkoga samostana. Nakon dovršenoga pohoda posavjetuju se delegat Molajoni i subdelegat Pooten, te u Kr. Sutjesci 13. lipnja 1842. otvore kongres, na kome se i opet zavagjena braća pomire i izljube.[1])

Iza obavljenoga pohoda i svršenoga kongresa biskup Molajoni sastavi svoje izvješće i spremi ga u Rim Sv. zboru za raširenje vjere. Ovo je izvješće i opet puno najljepših pohvala i za franjevačku bosansku redodržavu i njezino starješinstvo. Biskup Molajoni priznaje, da je u Bosni potrebna neka reforma, jer da su dijelom narod pokvarili nevrijedni pastiri, koje je biskup Barišić štitio. On priznaje, da ima i pokvarenih redovnika, ali tih je vrlo malo: 2%, i svi su pristaše biskupa Barišića. Nu vjera i pobožnost u Bosni uopće je prava i praktična. Redov-

---

[1]) Protocollum provinciae Bosnae Argentinae, a. 1835.—1870.; „Appellatio ad S. Sedem Aplicam a patribus ord. S. Francisci provinciae Bosnae Argentinae“ u Gučoj Gori.

nička je stega takova, da joj se uopće nema šta prigovoriti, ako se izuzme mali broj pokvarenih i uz biskupa Barišića pristajućih članova. U Fojnici je našao uistinu časnu obitelj od 30 redovnika, s eksaktnom opservancijom, u kojoj se je nalazilo dobrih i razboritih staraca.[1]) Svemu sporu i zlu u Bosni i Hercegovini uzrok je biskup Barišić, koji je prezreo savjete iskusnih staraca i definitorija bosanske redodržave, te uz koga pristaje od naroda samo nekoliko njegovih poznanika. Savjetuje na prvome mjestu, da se Barišić u Bosnu više nipošto ne povraća, nego da se na njegovo mjesto stavi Šunjić fra Marijan iz Bučića, koji se nalazi u Rimu te koji dobro govori ilirski, talijanski, francuski, njemački, turski, arapski i perzijski. Na drugome mjestu veli, da bi shodno bilo, da se sazove u Bosni Srebrenoj kapitul i da se mjesto sadanjega redodržavništva, kome je davno rok istekao, novo izabere.[2]) U sto dobrih časa, da se je ovaj savjet biskupa Molajonija odmah prihvatio! Nu zato ne možemo osuditi Sv. zbor, što je sa stvarju zatezao htijući da stvar u tančine upozna te ni jednoj ni drugoj stranci ne učini krivo.

13. Daljnje trzavice i suspenzija redodržave. Megjutim biskup Molajoni svršiv svoju zadaću u Bosni, obašav naime čitavu bosansku redodržavu, pomiriv zavagjenu braću i poslavši u Rim o uspjehu opširno izvješće, ostavi i Sv. zboru za našljednika si u Bosni preporuči Karla Pootena, te se vrati u Bukarešt. I ovaj je čin urodio nesrećom po čitavu katoličku Crkvu u Bosni, a najviše po franjevački red i njegovu redodržavu Bosne Srebrene. Karla Pootena brzo spopanu napasti, da bi mjesto Barišića i preporučenoga Šunjića mogao postati apostolskim vikarom i biskupom.[3]) Kada Franjevci njegovim ambicijama ne samo ne pogjoše u susret, nego im se radi njegova tugjinstva, nepoznavanja jezika i okolnosti suprotstaviše,[4]) to

[1]) „Dal Convento di Fojnicza scrivo la presente ove ho trovato una famiglia rispettabile di 30. Religiosi, e per l' esatta osservanza, e per buoni vechi di senno, e di consiglio venerabili." „Ristretto sulla Visita Aplica di monsr. Molajoni fatto da consultori della propaganda, e stampato in Roma nel mese di settembre 1842." Prijepis u Kr. Sutjesci.

[2]) „Ristretto sulla visita aplica" etc. te dva Molajonijeva pisma na Sv. zbor za raširenje vjere u Kr. Sutjesci.

[3]) Nedića Zapamćenja u Šestica.

[4]) „Narodne Novine", god. 1843., br. 56.

se on okrene protiv bosanske redodržave i njezinih najuplivnijih članova. Sve dosada u bosanskoj redodržavi fra Mijo Dujić barem imenom bijaše zastupnik svejednako odsutnoga redodržavnika Marijanovića. Karlo Pooten uništi redodržavno zastupstvo, te svu redodržavnu vlast na se preuzme. Uz to poskida sve gvardijane i mjesto njih stavi predsjednike samostana. Tim je činom Karlo Pooten bosansku redodržavu gotovo sasvim uništio. Njezini su članovi degradirani na proste misijonare, a samostani na misijonarske residencije. Protiv takova postupanja digne se 16. veljače 1843. šezdeset bosanskih otaca i učine priziv na Sv. Stolicu. Bosanski oci optužiše Karla Pootena kao rušitelja njihove redodržave i njihovih prava, protestiraju proti svim njegovim opadanjima i izvješćima tamo od 4. rujna 1842., te mole pravednoga suca, koji će suditi i njih i Pootena pa, ako se svidi, i biskupa Barišića. Ovaj priziv u Rimu ne nagje odziva. Dapače Karlo Pooten od Sv. zbora i franjevačkoga generala isposluje dozvolu, da petoricu najodličnijih bosanskih otaca: fra Andriju Kujundžića, fra Marijana Šunjića, fra Filipa Pašalića, fra Lovru Karaulu i fra Angjela Šunjića pošalje u talijanske samostane u zatočje. Kako je to djelovalo na bosanske oce, od kojih su se neki istom iz Rima potpuno opravdani povratili, vidi se iz jednoga pisma, što ga je iz Kr. Sutjeske 3. svibnja 1843. pisao fra Marijan Šunjić fra Miji Zubiću, u kome mu javlja svoje zatočenje i bodri ga na ustrajnost u radu za dobro bosanskih Franjevaca.

„Uffanje, koje sam imo u pravdi — veli Šunjić — porad nashe Cause, mene najgardnie, pak i Vas kojim sam tu Rimsku pravdu pripovido, strashno privari. Stvar vech dospi. Pitate, kako? Po nas i Provinciu ne znam, je li moglo biti gore. Da nam se samo milostivi Bog dushama smiluje, i sveto nam ustärpljenje u tugam ne uskrati. —

Gospn Pooten posla prikjuçer po me, i po O. M. P. Fra Andriju Saije. Sinoch dojdosmo i zastadosmo tu njegovu Circularu, koiu mislim primiliste. A jutros meni i Fra Andrii prid Jubilatom Mighichom i prid Knezovichom pridade isti Pooten da proshtiem knjigu in Originali a Propaganda. Na svarhi knighe meche se: „Se il P. Kujuncxich, e Mariano Shunjich sono ritornati nella Bosnia, che siano rimandati ad un Convento da designarsi in Italia dal P. Generale". I nebuduch nam poslane Obedientiales Pooten ji je za nas oboiczu napravio ter nam ji

jutros pridade. M. P. O. Fra Andria molio ga je za dugo, da bi on piso na Propagandu za dispensat nas od tog puta; ali ne bi fajde, molismo, da bi se malo to razvuklo, dok mi uspishemo: sed ille insistit executioni. Vech ne znamo, koliko che nam bit muhleta. Suvishe po osvagenju Pootenovu izadärla je Propaganda od Generala Obedientiales na Pashalicha, Karaulu i Fra Angela Shunjicha, da i oni idu ad Statum Pontificium, za bit razdiljeni po različitim Manastirim de Familia. To su pripravе za uvest cum triumpho Prisv. Barishicha. Eto ti pravda!!! Uz ove spetlja se, da je skoro vezir poslo knjigu na gvardiane, zapovidajuch da odma za njim jashe u Banjaluku: ter je Karaula sa sutiskim gvardijanom otisho do Chehaje u Travnik za svitovat se, kako che kroz ovu vatru glave pronit bez poghibili.

Oni od ovog siromasi josh nishta ne znaju.

Evo veçeras vrativshi se iz Sutiske donesosmo knjigu Pootinovu na Discretorie, u kojoj nam se naregiuje, da na 14. maja imamo pärtljat.... Na misto Karaule postavlja se Fra Stipo Markovich donec novus Praesidens constituatur: Eto vam i copia iste knjighe. Megiuto josh nikakav haber nie stigo, jesu l gvardiani za vezirom otishli. Nami bi za poslidak najvishe korisno bilo i otvorilo kapiu kod inostranski Poglavarah kad bi smo moghli mirno brez ikakve pobuloghe ol Fratarske, oli puçke, nogu iznit. Zato Vas sve molim i opominjam, da se stisnete u särdczu, ter se i na vash i na nash dobar poslidak u svakom dilu i koraçaju obazrete. Xalit nas prid svakim morete; a mi tuxbu neopasno spravljat protiva sudu Rimskom nikako ne more bit probitaçno jer se ja i opet kakvoj novoj visiti nadam, te zlo, ako vas u tom razloxito osvade. Ovo mlagiarije sve i drughi mnoghi spremaju se ostavit Provinciu: alli nie ni tu dobra, da sve, shto je nashe, izbighne. Xelim dakle da svi, osobito koji su in officiis, ter se veliku kakvu reziliku ne pribojavaju, slide tishit na svim mistim: osobito Ti moj Brate Fra Mio Zubo ostavshi moresh nam mnogo i u napridak koristan biti: a mi chemo se i za Te i za drughe brinut, ako Vam dotuxi, za nach vam ugodno, ter chemo Vas na vrime od tog obznanit. Shto Vam se çini primila Bratjo, s kakvim Vam särdcem ovo pishem? pishem a bash Vam ne laxem, sa serdcem mirnim u Gospodinu, kome

ne mogu zadosta na ovom nutärgnem, koje chutim, utishenjem zafalit, ter da vidite s kakvim kuraxom i ja i Fra Andria tishimo ove plaçke po manastiru!!! — Pashalich nie daleko od Kostajnice, buduch otisho za vezirom (od kog josh nishta ne znamo). Kako Pasho za ovo çuje znadete tahmina, gdi che pribrodit. Onamo, kao i na Brodu nejma ni contumacie. Kad bi nash Fra Bono Mizin na one strane navio, bio bi brez brighe, a od mlagiarie biche ji i u druxtvu....

I Bogu che bit draxe, i nama koristnie Vashe bogoljubne misse i vruche sa skrushenim särdczom molitve, nego steriles xalbe i ljutita nabrajanja. Znam, da ne mogu biti neprikipivshi Vasha ljubezniva särdcza prema nama: sed mementote sermonis Domini: Mundus autem gaudebit, vos vero contristabimini, sed tristitia vestra etc. Si Patrem familias Belzebub appellarunt etc. etc. Hitim s' drughim knjigam, zato svima Vam uobcheno pishem: a kad, ako Bog da pojdem, i opet chete sve znati. Dragog nasheg meshtra, vi, koi ste blixe, razgovarajte: kako se i ja osobito s' uspomenom Vashe neprocinjene ljubavi ugodno razgovaram. Quid gloriosus illo sepulchro, quod tot Fratrum, tantis honorabitur suspiriis? Valete quam felicissimi."

Kako se iz ovoga pisma vidi, Šunjić se je predao u Božje ruke. On je bio pripravan i u zatočje[1]). Nu čim su za to čula ostala braća, bacila su se u zdvojnost, te su htjeli i sami da se iz nesrećne Bosne isele. Sada je skočio i sam narod, te počeo dizati pobuloge u obranu svojih duhovnih pastira. Osmanlijska je vlada sve dosada mirnim okom promatrala žalosne trzavice izmegju katoličkih duhovnika, a sada navlastito da pobulogama stane na kraj, uplete se i sama u čitav spor. I Karlo Pooten i bosanski Franjevci nažalost priznadu osmanlijsku vladu za kompetentna sudiju u ovoj aferi.[2]) Bosanski vezir Husref pozove obadvije stranke na sud u vojničke logore u Banjoj Luci. Kon-

[1]) Nedić u svojim Zapamćenjima veli, da je Šunjić govorio: „Istina da sam prislaba zdravlja, i priko mora putovanje nezgodno, a jer sam dvaput bio u Rimu u poslu države, a sad sam odredjen čini mi se bez ufanja povratit se ikada u domovinu, nu posluh je priči nego posvetilište, a kamoli domovina. Pojti ću pa dokle doprem, a govorio sam više puta u Rimu, ako je s mene smećav, bacite me u more!"

[2]) „Delatio causae ad tribunal profanum" u Kr. Sutjesci; pismo bosanskih Franjevaca na vezira od 24. svibnja 1843.; Glavaš, Život i rad fra Rafe Barišića, str. 62.; „Serafinski Perivoj," god. 1909., br. 1.

zervativna osmanlijska vlada, koja nije nikada rado gledala tugjinca u Bosni i kojoj je puno stajalo do mira, što ga je, kako je izgledalo, rušio Karlo Pooten, uzme u obranu bosanske Franjevce, a Karla Pootena, kako hercegovački oci 8. srpnja 1843. bečkome nunciju pišu, kao „narušitelja mira, promjenitelja ustanova i pokvaritelja starih zakonitih običaja, te rušitelja redodržave“ po njegovoj velikoj nesreći osudi u progonstvo: surgunluk. „Velim po velikoj nesreći — kliče naš Ćorić — jer je bio tadašnji običaj kod turske vlasti u Bosni, da su surgunisani na prostoj samarici morali iz Bosne prtljati“[1]). Iz Bosne Karlo Pooten[2]) krene mjesto u Bukarešt u Beč, te tu kod nuncija i i u Rimu bosanske Franjevce dijelom s neposluha, a dijelom što su ga protjerali, gorko optuži.

Megjutim se Franjevci u Bosni saberu, učine kapitul i izaberu novi definitorij, kome kao redodržavnika na čelo stave fra Stijepu Markovića.[3]) Kada je za sve to saznao Sv. zbor za raširenje vjere, uruči biskupu Barišiću još 20. ožujka 1843. stvorenu i od Sv. Stolice odobrenu odluku, polag koje se Barišić ponovno šalje u Bosnu, proglasuje apostolskim vikarom i upraviteljem Franjevaca Bosne i Hercegovine.[4]) Proglasiv Sv. zbor 30. rujna 1843. biskupa Barišića — koji je tamo od polovice 1842. bio apostolskim vizitatorom u Albaniji, gdje je i naslov „angjela mira“ stekao — ne samo apostolskim vikarom nego i upraviteljem franjevačkoga reda u Bosni i Hercegovini, očevidno potvrdi, da je Bosna Srebrena barem privremeno bitisati prestala...

---

[1]) „Narodne Novine“, god. 1843. u 62. br. o ovoj činjenici pretiskavaju iz „Serb. narod. novina“ jedan dopis, iz koga saznajemo, da je Pooten prvi od vezira potražio pomoć, da šestoricu Franjevaca iz Bosne protjera. Radi toga i ostali se Franjevci sa župa povuku u samostane. „A kad ostade narod rimokatoličanski bez svojih pastirah, toliku bunu podigne, da joj para još nije, od kako je Turčin Bosnom zavladao. Vezir na Pootenovu inštanciu, da bi ove franciškane iztêro, začudi se, i Pootena istoga sa tri franciškana u Banjaluku dozove. Ostalim zapovêdi, da se odmah k svojim parokiam povrate. Dava (tužba) trajala je 15 danah. Fratri pridobiju. Vezir dadne Pootenu bujruntiju, da ide iz Bosne, govoreći: da on voli jednu raju od 5 parah, nego onakih hiljadu, od kojih car neima druge hasne, već što svêt muče i bune, i da on voli hiljadu glavah mertvih izgubiti od svoje vojske, nego samo jedan fratar iz Bosne da otidje.“

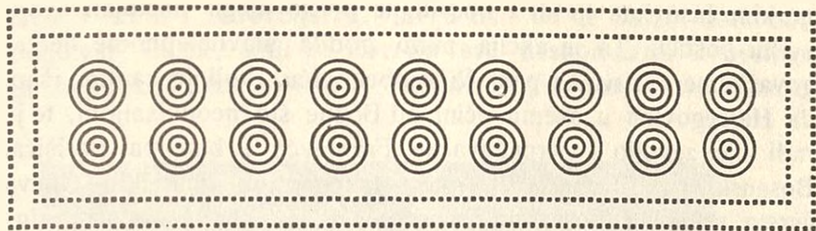
[2]) Kroz Bosnu do granice pratili su ga dva kavaza. „Narodne novine,“ god. 1843., br. 62.

[3]) Narodne novine, god. 1843., br. 58.

[4]) Dekret Sv. zbora za raširenje vjere u prijepisu u Kr. Sutjesci.

Ova privremena obustava starodrevne franjevačke bosanske redodržave s jedne je strane žalosna, a s druge opet poučna. A i tko ne bi žalio ma bilo i privremeni prestanak tvrde kule, koja je kroz stoljeća ne samo svim burama i olujama poput kakove klisure odolijevala, nego i trake prosvjete čitavom ponosnom Bosnom i kršnom Hercegovinom te daleko preko prirodnih granica ovih mukotrpnih pokrajina osipala. A tko da ne zagrabi poduku iz tragične katastrofe one ustanove, koju ne bi u stanju uništiti niti patarenska zloba, ni osmanlijski zulumi, ni nasrtaji grčkoistočnih patrijarha, ni pomanjkanje stege, nego pomanjkanje ljubavi, koje je na polju nejednakoga odgoja i nesregjenih odnošaja porodila ambicija a uzdržavale i gajile vanjske i unutarnje intrige sa strane protivnika našega narodnoga osviještenja i prosvijećenja.

---

§ 3.

REHABILITACIJA I JAČANJE BOSNE SREBRENE.

1. Iza suspenzije Bosne Srebrene. Suspenzija Bosne Srebrene, rehabilitacija biskupa Barišića, njegovo imenovanje za pohoditelja i starješinu bosanskih Franjevaca baci domoljube u more gorkosti i žalosti. Svojoj boli ponovno potraže lijeka kod svih mogućih kapija: kod Sv. Stolice, Sv. zbora za raširenje vjere, franjevačkoga generala, carskoga dvora i papinoga nuncija u Beču: ali badava. Iza progona Karla Pootena i njegovih crnih izvještaja te iza držanoga kapitula u Bosni svak je od njih odvraćao pogled: i Rim i Beč smatrali su ih neposlušnicima — raskolnicima. Nu sve ih to ne poništi. Oni su smatrali, da je sva ta odvratnost osnovana na krivim informacijama i da su pred Bogom pravedni. U toj misli proslijede akciju za uspostavu Bosne Srebrene i njezinih prava.

Jedna jedina moć, što im je u ovim najkritičnijim danima patrocinirala bila je u ovu borbu nažalost već upletena osmanlijska država. Megjutim u Bosni i Hercegovini i ova se brzo pocijepa u dva tabora. Pocijepanju povod budu hercegovački Franjevci. Ovi u čitavoj Hercegovini nijesu imali niti jednoga samostana: spadali su na kreševsku kustodiju. Otkako se je Hercegovina politički od Bosne ocijepila, i oni su sve više težili, da se i sami od bosanske redodržave rastave te zasnuju posebnu redodržavu i posebni apostolski vikarijat. I uprav radi te težnje listom su pristali uz biskupa Barišića, u njegovim ga

gorkim časovima tješili i bodrili te preko njega nastojali svoju svrhu postići. Ta je akcija puno godila slavohlepnome hercegovačkome veziru Ali-paši Rizvanbegoviću, koji je za tim išao, da Hercegovinu u svemu učini od Bosne što neodvisnijom, te je radi nje zavolio i hercegovačke Franjevce i biskupa Barišića. Bosanski pak vezir Husref-paša takogjer iz političkih ciljeva čvrsto stade uz bosanske Franjevce, te je njihova prava podupirao i zagovarao, a u nuždi i mačem branio.

Na temelju ovih kosećih se težnja dvaju vezira, Ali-paše Rizvanbegovića i Husref-paše, niknuše iza povratka biskupa Barišića iz Albanije u Hercegovinu dvostruki, megju sobom se koseći zakoni. Husref-paša zabrani biskupu Barišiću ulaz u Bosnu[1]) a malo iza toga Ali-paša Rizvanbegović izda zakon, „d a g d i s e g o d k o j i F r a t a r i z B o s n e u H e r c e g o v a ç k o m p a s h a l u k u u f a t i, i m a m u s e g l a v a o s i c h i“.[2])

Ostavivši dakle biskup Barišić u mjesecu studenome 1843. Albaniju te prispjevši u Hercegovinu i čuvši u Hercegovini, da mu je u Bosnu ulaz zabranjen, sjedne u mjesecu prosincu kod prvaka hercegovačkih Franjevaca i intimnog prijatelja Ali-paše Rizvanbegovića: fra Nikole Kordića, župnika u Čerigaju. Da li mu je u pratnji bio i Karlo Pooten, kao što su u to vrijeme bosanski oci čuli, niodakle ne saznajemo. Dne 6. prosinca 1843. šalje biskup Barišić svoju okružnicu, u kojoj se predstavlja svemu katoličkome narodu i svim Franjevcima kao njihov jedini starješina u svoj Bosni, Hercegovini, Posavini i Krajini: javlja im, kako su ga hercegovački Franjevci plačući od veselja primili, te osugjuje one redovnike i kršćane, koji su se usudili oružati protiv papinoga poslanika presvij. Karla Pootena.

Okružnica biskupa Barišića na mnogim mjestima bude s veseljem primljena i proglašena, a na drugim, kao u Kreševu, uza svu opreznost izazva pobulogu, što je osmanlijsku vladu još više zabrinulo. Dne 10. prosinca 1843. Fazli-paša Šeriković piše iz Sarajeva sutješkome gvardijanu,[3]) kako je čuo za pobunu u Kreševu, te bodri sve Franjevce, „da u zdravlju cara çestitoga“

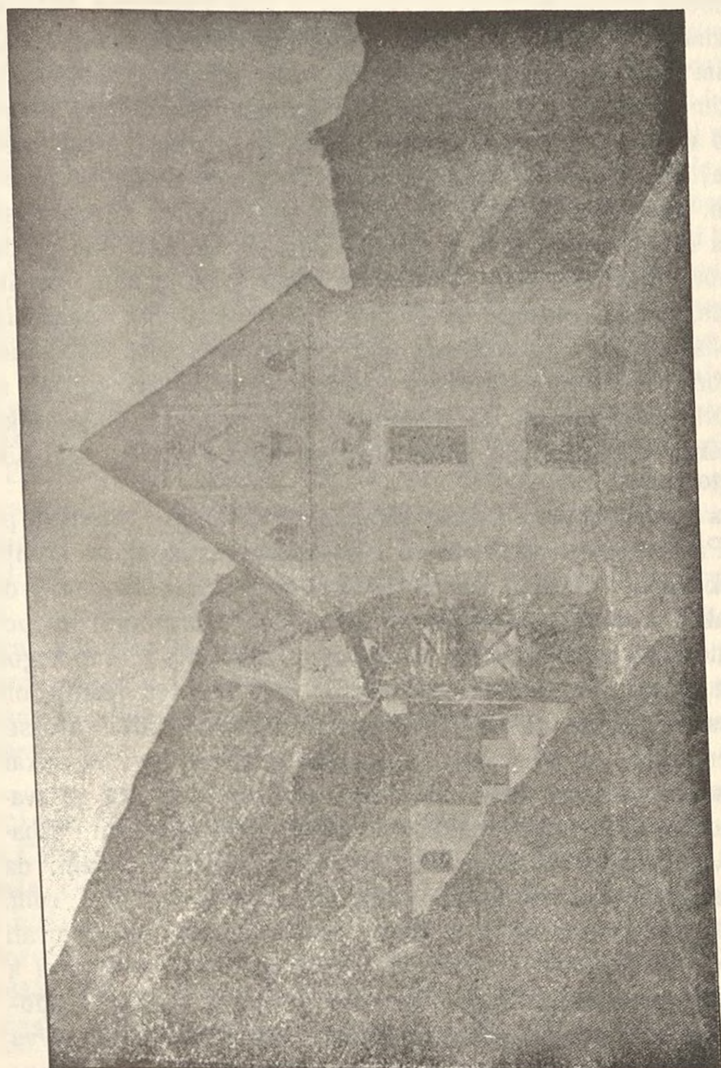
---

[1]) Šunjića pismo Sv. zboru za raširenje vjere od 12. prosinca 1 43. Prijepis u Kr. Sutjesci i u Gučoj Gori.

[2]) Šunjića pismo Karauli, Nediću i Dropuljiću u Carigrad od 8. listopada 1845. u Kr. Sutjesci.

[3]) Pismo u franjev. samostanu u Kr. Sutjesci. Pismo je latinicom, a potpisano ćirilicom.

živu u miru i zadovoljstvu. Javlja im, da će ubrzo doći novi poglavar Bosne, koji će dovršiti sve nesporazume i nesloge. za nekoliko dana uistinu u Travnik stigne novi vezir Mehmed

Franjevački samostan i crkva u Kr. Sutjesci.
Slika iza zadnje obnove za osmanlijske vlade u Bosni.

Camil-paša. Ovaj odmah u početku svoje vlade prouči čitavu aferu, i vidjevši, da je stvar vrlo zapletena i pogibeljna, ne izreče nikakve osude, nego čitavu stvar spremi u Carigrad, strogo

naredivši, da do konačne carigradske odluke obe stranke miruju, ali badava. Raspaljenim strastima ovaj Ćamil-pašin nalog nije puno koristio. Stoga Ćamil-paša 22. travnja 1844. izda ponovnu, slijedeću odluku: „Od mene Mehmed Chiamil-Pashe Mushira, i Vladaocza Bosanskoga, svim Fratrim, i Raji Latinskog Milleta u Pashaluku Bosanskome, Naredba i Zapovid koja slidi . . . ! Vammi je svim poznata nekka uzgona, koja imma meggju Biskupom Bosanskim fra Rafom Barishichem, i Fratrima Bosanskiem od nekoliko vremena; za kojju uzgonu, kome je poznata, vech znade shta e; a kome nije poznata, nije ni moguche svakome je priopchiti. Ja ovaku nashavshi, i svakka razabravshi, i razumivshi, jessam sve potanko javio u Devlet, od kog çekkam dan po dan odgovor i Naredbu istog Devleta, za kojju stvar ja sam Naredbu bio dao, kolliko Biskupu Barishichu, tolliko i Fratrima Bosanskim, da Rahat budnu, i uztärpljenje imat budnu, dok gorri spomenuti odgovor, i Naredba od Devleta dojde. Dalli kakko çujem, nit jedna nit druga strana, ne obsluxuju moje zapovidi, nego svakki sebi nekke Tarafe poçeli su ujdurisavat, shta u putu ne bbi bilo çiniti, to sami çinne.

Ja daklen za istu svärhu shaljem ovvu mojju Naredbu po svom Pashaluku Bosanskome, u koju dajem svakom na znanje, da svak Rahat i Serbez budne u zdravlju çestitog Czarra, i da sse svakki o svom poslu baviti budne, a ne mormorati, nit popravljati stvari shta na kogga ne spadaju. Dalli ako bi imo kogod shtogod javiti ovoj Vlasti, dobra ja lli zla, suproch jednoj, olli drugoj strani, nekka se takki javi svome xupniku, jalliti Musselimu, ter nekka mu svoj Mehram izkaxe, a isti che je bitti duxan menni svaka potanko pismeno javiti. Suvishe pak nek je svakome poznato da ssam Naredbu dao po svom Bosanskom Pashaluku, svim mojjim Musselimim, Achimim, i Gjumrukçiam, da imaju na takke poslove dobro paziti, ter ako bi se digod çulli, ja opazili, da sse odnapridka kogod bude usudio, ter te stvari Biskupove, ja Fratarske popravljati, nekka ga imaju iznachi, i k meni u Travnik poslati. Sadda svakom na haber dajem, i opominjem ko virnu Czarsku Raju, da svakki podpuno obsluxi ovvu moju Naredbu, buduch da sse dotiçe vasheg dobra opchenog; i ovvo sve shto se uzdärxi u ovoj mojoj Naredbi, morete jedan drugome priopchiti, za da sse umit budnete, svakki bolje vladati, i o svom poslu baviti. Pisano u Travniku, na 22. Aprita 1844. Mushir i Vladaocz Bosanski M. Chiamil Pasha r. v.“ [1])

[1]) Izvornik u arhivu franjev. samostana u Gučoj Gori.

Dok je miroljubivi Mehmed Camil-paša svim mogućim silama nastojao, da u Bosni uzdrži primirje, iz Beča u Bosnu dogje dr. D. Atanasković. Kao što se razabire iz dva savremena pisma, što su na dra. Atanaskovića upravljena,[1]) bosanski su oci mislili, da je dr. Atanasković i ispred crkvene i ispred državne austrijske vlade izaslan, da još neprestano trajući spor prouči; nu u tome se prevare. Dr. Atanasković imao je misiju, da kod pašina dvora upliva, kako da se Barišić u Bosnu povrati i disidenti mu se pokore. Ukoliko je dr. Atanasković u svojoj misiji uspio, ne znamo. Iz pisma fra Ilije Starčevića, što ga je ovaj 22. srpnja 1844. iz Tolise poslao „slatkome imenu, željnome fra Marijanu“ Šunjiću, razabiremo, da je ovaj uplivni i odvažni borac za svoju redodržavu bio toga mnijenja, da se bosanski oci, mā i pravi bili, smire. „Ne postupa se — veli on — tako samo s nama, nego odkako e svit posto, i sada, i odjako biche, gdi se csesto pravedni osudjuju, bacimo ocsi na Hiberniu[2]) gdi se moxe causa[3]) pravedniah nachi prid svom Evropom, nego je causa Hibernorum?[4]) koju tiera gosp. Daniel O' Conel, pak eto iz Ephemeridah[5]) vidite, da je od Parlamenta Inglezkoga sa zacsugenjem i xalostju sve Evrope, kano pravedni mucsenik osudien u tavniczu i zatvoren; on se ovoj nepravednoj osudi priloxio, i dao se zatvorit, zaklinjuchi narod od 7. milionah, da se mirno zato darxe, da se ne bune, ja sam veli osudjen, alli zato josh vechma chemo svitu svemu pokazat, ako mirno ostanemo i osude nepravedne primimo, da nasha nakana nigda nie bila ono proizvest, shto su nashi osuditelji nas potvarali.“[6])

2. Pomirba biskupa Barišića s bosanskim ocima. Nekako u isto vrijeme, valjda na pritisak Austrije, stigne iz Carigrada odluka, što ju je na svoje izvješće očekivao Ćamil-paša. Odluka je glasila, da paša mora biskupa Barišića pomiriti s bosanskim Franjevcima, od kojih su se Hercegovci na temelju dozvole, što su ju za gradnju samostana iz Rima dobili 6. veljače 1844., još u svibnju ocijepili. Na temelju rečene odluke bosanski vezir Ćamil-paša pozove u Travnik tri bosanska oca

---

[1]) Nalaze se u prijepisu u franjev. arhivu u Kr. Sutjesci.
[2]) Hibernia = Irska.
[3]) Causa = povod, stvar, koju neko brani, pravo, zahtjev.
[4]) Causa Hibernorum = zahtijevi Iraca.
[5]) Ephemerides = novine.
[6]) Izvornik u arhivu franjev. samostana u Gučoj Gori.

te biskupa Barišića. Biskup Barišić uzme sa sobom još svoja tri pouzdanika, te u pratnji, što mu ju je Ali-paša Rizvanbegović dao, krene i s velikim slavljem unigje u Travnik. Suočiv Ćamil-paša biskupa Barišića s bosanskim ocima proglasi im odluku Visoke Porte, koja im je nalagala, da se pomire i budu jedno kao što su i prije bili. Obadvije stranke uvidješe, da se sili neće moći oduprijeti, stoga se jedna drugoj učini čim popustljivijom. Učinak toga bude, da se zavagjena braća u Travniku izmire i ižljube. Pogodbe mira sa strane biskupa Barišića budu prihvaćene ove: biskup Barišić obećaje, da će pisati i da je već pisao Sv. Stolici, da se u Bosni Srebrenoj izabere novo starješinstvo, kao što je to prije bilo i kao što to odgovara ustanovama franjevačkoga reda; 2. molit će, da se za progonstvo odregjeni bosanski oci od te kazne oslobode; 3. isposlovat će oproste od svih kazni, u koje su možebit bosanski oci upali; 4. do nove odredbe Sv. Stolice neće u bosanskoj redodržavi uvoditi nikakovih preinaka; 5. proglasit će mir puku i svećenstvu posebnom okružnicom, što će ju potpisati sve svećenstvo i što će se iza potpisa pokazati samome veziru Ćamil-paši. Na podlozi ovih pogodbi bosanski oci sa svoje strane priznadu biskupa Barišića za svoga apostolskoga vikara i pohoditelja do nove odredbe Sv. Stolice. Iza toga i jedna i druga stranka oproste megjusobno si nanešene uvrede[1]) te se razigju.

Sklopljeni mir prvi proglasi sam vezir Mehmed Ćamil-paša u svojoj okružnici od 17 rujna 1844. „Buduchi da sam bio izdo — veli Mehmed-paša — jednu naredbu na 22. Aprila, tekuche godine poradi uzdārxanja sklada, i mira megju Vami, uime uzgone koja je bila megju Biskupom Barishichom, i Fratrima Bosanskim, dok odluka, i naredba od moi starishina dojde, sada pak meni doshavshi od moi starishina, çini dobavit iz Mostara spomenutoga Biskupa Barishicha, i njekoliko Fratara prednjaka iz svatri Manastirā, ter kad se skupishe jedna, i druga strana, dozovnu prida se ter jim izruçi Naredbe koje su naslonjene na me bile od moi starishina, takogjer pokaza razloge jednoj, i drugoj strani, posli pak mallo govorenja lipo se pomirishe, i prida mnom poljubishe, s odlukom obechavshi jedna, i druga strana da se neche spominjati proshastog, takogjer da che uzdārxat svoje

[1]) Okružnica biskupa Barišića od 3. studenoga 1844. u Kr. Sutjesci; Glavaš, Život i rad fra Rafe Barišića, str. 68.—69.

vladanje kako je od kadima, do danas bilo: suvishe obecha se Biskup Barishich da che pisat i nastojat kod svojih starishina da svaka stvar u redu budne odati ko je i dosad bilo: i da se neche nitko vishe spominjati proshastogha. Za istu svärhu zasada nanovo evo shaljem ovu moju novu naredbu po svom Ajalettu Bosanskome digod ima Latinskoga mileta, ter vam na znanje dajem, da koliko Fratri, toliko i prosta Raja imat budne naslidovat svoje stareshine od zakona, ter ako se digod Tarafa naodi, ja l nenavidosti, da se to ima iskorenuti, ter shto vam se zakona dotiçe, svi jednako zakon svoj naslidovat imate, ter u zdravlju çestitoga czara ochu da svi rahat, i mirno budnete, da ne bi digod čuo da se opet tarafi uzdärxe, ja lli da ima kakva megju Vami nesklada, i nemira, buduch da sam ovako pismo svakud poslo po Ajalettu Bosanskome Turski pisato na moje Muselime, i Achime da na take stvari pazit imaju. Suvishe Ja se na ovo pismo podpisujem Rukom vlastitom. Travnik, 17. septembra 1844. Mushir, i Vladaocz Bosanski M. Kiamil."[1]) Još jasnije i veselije sklopljeni mir oglasi biskup fra Rafo Barišić sa svojom okružnicom,[2]) što ju je izdao u Docu 3. studenoga 1844.

„Ovo izmirenje — veli učevni Glavaš[3]) — obradova sve, a za najviše katolički puk, koji je za višegodišnje smutnje i nemira izgubio bio svaki pravac, našavši se na razkršću i neznadući, što mu je bilo činiti ... I u Rimu se veoma obraduju, postignutu miru, jer ova žestoka razmirica zadavala je mnogo briga i neprilika samoj sv. Stolici. Stožernik Fransoni odgovarajući dne 7. prosinca 1844. Barišiću na mnoge njegove upite, podieljuje mu podpunu vlast u svim stvarma, ostavljajuć sud i postupak njegovoj uvidjavnosti; a izmedju ostaloga piše: „S velikom sam utjehom razumio, da je učinjeno željeno izmirenje. Drago mi je takodjer, da ste u Travniku postupali prama redovnicima, s razboritom popustljivošću, pokazavši se posve sklonim, oprostiti iz srdca sve uvrede javno ili skromno učinjene Vam. Uzdam se po tom, da će se s milošću božjom povratiti na pravi put i da će nastati na novo tihoća i mir u toj veoma uznemirenoj zemlji Bosni.""

3. Nove intrige, Hercegovina se dijeli od Bosne. Žalibože željenome miru punina vremena ni ovaj put

[1]) Okružnica u franjev. samostanu u Kr. Sutjesci.

[2]) Okružnica u Kr. Sutjesci.

[3]) Glavaš, Život i rad fra Rafe Barišića, str. 69.

nije bila došla. Poslije povratka biskup Barišić odsjedne i stalno se nastani blizu vezireva grada u Docu, gdje su ga bosanski veziri budnim okom pratili. Dani su i mjeseci prolazili, a najjasnije tačke, pod kojima je biskup Barišić s bosanskim ocima mir sklopio, nijesu se ispunjavale: redodržava Bosna Srebrena ležala je svejednako u ruševinama; bosanskim ocima nije dolazilo nikakvo pomilovanje; a Hercegovci su iz skrajnjih ruševina bosanske redodržave podizali autonomnu zajednicu. Sve je to u bosanskim ocima poragjalo ljubomornost i povećavalo staro nepovjerenje prema biskupu Barišiću. Njegovo opet često i intimno općenje s habzburškim dvorom i s Rimom dovagjaše sve više dvor bosanskoga vezira u Travniku na vjerodostojnost glasina: da on snuje veleizdaju. A kada ovu sumnju počeše još opravdavati i poklici sarajevskih hrišćana: „Kam sricha da Biskup dobie, mi porad fratara ostadosmo u suxanstvu!"[1]) tada biskup Barišić bude pozvan na opravdanje u Carigrad, kamo se zaputi koncem ožujka 1845. U Carigradu su tamo od 1845. i najugledniji bosanski oci: Karaula, Nedić, Dropuljić, a kasnije i Šunjić, Zubić, Pašalić i t. d., diplomatičkim putem živo radili za rehabilitiranje svoje redodržave.[2]) Njima su na ruku išli ministar izvanjskih posala Šekib-efendija te ujedinjeni katolički patrijarhat,[3]) a podupirao ih je i dvor bosanskoga vezira.

Uz take okolnosti stvari su u Carigradu po biskupa Barišića tekle vrlo zlo, a po bosanske oce vrlo glatko i dobro. Već koncem kolovoza 1845. „dobri prijatelj — bosanskih Franjevaca — haznadar-beg, i çestiti gospodar" mogao je u Travniku saopćiti: „I mi smo knjige iz Stambola primili, iz koji znademo, da je stvar fratarska već aman svarshena, kako oni, i mi xelimo."[4]) U isto su se vrijeme i oci iz Hercegovine u Carigradu neumorno trudili, da isposluju ferman, na temelju koga će na Širokome Brijegu smjeti zasnovati samostan. Njihovu su želju zagovarali Ali-paša Rizvanbegović i biskup Barišić. Nakon mnogoga moljakanja i dugoga obijanja kapija Hercegovci napokon uspiju i u ovome pothvatu. 10. siječnja 1846.

[1]) Šunjića pismo od 8. listopada 1845. pisano u Carigrad Karauli, Nediću i Dropuljiću u arhivu u Gučoj Gori.
[2]) Nedića Zapamćenja u Šestića.
[3]) Karaulino pismo iz Carigrada 24. kolovoza 1845. u Kr. Suljesci.
[4]) Šunjića pismo od 27. kolovoza 1845. pisano Karauli, Nediću i Zubiću u Carigrad. Izvornik u Gučoj Gori.

prime ferman, za koga što Ali-paši Rizvanbegoviću što njegovim sinovima što ćehaji a što podvornicima darovaše svu silu: kave, šećera, marve, smokava, masla, sira, kokošiju, jaja, sudića mirisave masti, bočica mirisave vode, izvezenih čaša, umjetnih cvjetova, zlatni sat, muziku, argilu od 900 groša ili 180 K., te 20 kesa gotova novca ili 2000 K i t. d.[1]) Neuspjesi u Carigradu te po svoj prilici i mig iz Rima prinukaju biskupa Barišića, da se 24. ožujka 1846. zahvali na apostolskome vikarijatu i apostolskome pohoditeljstvu u Bosni. Sada Sv. Stolica na želju hercegovačkih otaca i osmanlijske vlade apostolski bosanski vikarijat prema političkoj diobi pocijepa u dva apostolska vikarijata: bosanski i hercegovački. Dok je u bosanskome vikarijatu i Franjevcima i katoličkim narodom privremeno upravljao fra Anto Knezović, bivši generalni vikar fra Rafe Barišića, hercegovački apostolski vikarijat ujedno s hercegovačkim Franjevcima bude povjeren biskupu Barišiću. U novu crkvenu pokrajinu Barišić se iz Carigrada zaputi 28. svibnja 1846., te 18. lipnja preko Spljeta i Imockoga stigne u Seonicu i tu se privremeno nastani. Kasnije iz Seonice preseli se u Mostar, gdje je redovito stolovao sve do svoje smrti — 1863.[2])

4. Rehabilitacija Bosne Srebrene. Megjutim umre papa Grgur XVI., a na njegovo mjesto bude 16. lipnja 1846. izabran papa Pijo IX. Ovaj veliki Papa kao što je nastojao, da u svojoj državi zavede mir i zadovoljstvo, tako ni s nemirne Bosne nije svoga pogleda zbacio. Već 12. kolovoza 1847. javlja general franjevačkoga reda fra Alojzij Loretski fra Marijanu Šunjiću u Carigradu, da je Sv. zbor za raširenje vjere pripravan Bosnu Srebrenu rehabilitirati, samo ako to bosanski oci zamole. Ovo je bez sumnje bila najveselija vijest, što su ju ljubitelji Bosne Srebrene nakon toliko gorkih godina primili. Poslanik bosanskih Franjevaca fra Marijan Šunjić odmah u tu svrhu otpremi iz Carigrada na Sv. zbor molbu, te 28. kolovoza iste godine izvijesti o tome ostale bosanske oce.[3]) Nakon ove molbenice

[1]) Glavaš, Spomenica pedesetgodišnjice herceg. franjev. redodrzave, str. 41.

[2]) Zanimivo je, da je biskup Barišić pri uspostavi hercegovačke kustodije u upravi i tu tražio ista prava, koja je nekoć tražio u Bosni: da bude „definitor natus“, čemu su se Hercegovci energično oprli. Sravni Glavaševu Spomenicu pedesetgodišnjice hercegovačke franjev. redodržave, str. 48.—50.

[3]) Generalovo pismo te pisma Šunjića Sv. zboru i bosanskim ocima u Gučoj Gori.

24. rujna 1847. papa Pijo IX. izda breve, u kome Bosnu Srebrenu rehabilitira te u njoj za redodržavnika stavi fra Marijana Šunjića, za kustoda fra Antu Nedića, za definiture: fra Ivu Skočibušića, fra Andriju Karačića, fra Ambrožu Matića i fra Petra Vukadina.[1])

Dok je ova vijest veseljem punila srca bosanskih Franjevaca, iz Rima stigoše i druge blage vijesti. Generalni ministar fra Alojzij Loretski 10. kolovoza dozvoli im, da mogu održati kongregaciju i na istoj učiniti shodne promjene, davši im ujedno vlast, da one, koje budu za koju službu izabrali, mogu, ako pronagju za probitačno, dispenzirati od zapreke dobi, intersticija i inkompatibilnosti raznih dužnosti, a Sv. zbor fra Andriju Karačića 24. rujna iste godine imenuje apostolskim provikarom u Bosni.[2]) Veselju, u kome su bosanski oci radi postignutih milosti plivali, oduška daje redodržavnik Bosne Srebrene fra Marijan Šunjić u podužoj svojoj okružnici, što ju je 9. siječnja 1848. iz Fojnice poslao na svu preljubeznu braću: Ako igda, a ono sada — veli boguodani redodržavnik — treba da usplamte srca čitave redodržave i da se rastapaju i razlijevaju u pobožnim zahvalnicama, upravljenim na Svevišnjega i nebesku Kraljicu, koji su učinili kraj teškome desetgodišnjemu trvenju i koji nijesu pripustili bosanskim ocima višu kušnju negoli su ju mogli podnijeti. Bodri svu preljubeznu braću, da se mole za dobroga papu Pija IX., koji je skoro uspostavio Bosnu Srebrenu, koji joj je dao novo starješinstvo i vrsna provikara; da sve nepravde plemenitošću redovničkoga srca jedan drugome oprosti i da se svi ujedinjenim silama pobrinu, kako bi sve mane i sva zla, što su se kroz dugi niz godina nesrećne borbe ukorenila, ponovno odstranila, što će opet puno doprinijeti, da starodrevna Bosna Srebrena sa svim svojim odlikama i krepostima procvjeta.[3]) Zanos je bio jedan od prvih motiva, što su u ova vremena bosanske oce činili najpripravnijim na svaki mig svoga starješinstva. A starješinstvo je opet u svemu davalo direktivu.

5. Reformiranje stege. Akoprem je za dugotrajne borbe stega puno trpjela, to se je u biti ipak vrlo dobro uzdržala. U samostanima klauzura se je nepovredivo obdržavala. Iza pri-

---

[1]) Izvornik u arhivu Bosne Srebrene u Sarajevu; prijepis u: Protocollum provinciae Bosnae Argentinae, a. 1835.—1870.

[2]) Protocollum provinciae Bosnae Argentinae, a 1835.—1870.; Litterae pastorales etc. u Gučoj Gori.

[3]) Protocollum provinciae Bosnae Argentinae, a. 1835.—1870.

vatnih misa govorila se je prva i treća ura, a onda se je pjevala konventualna misa. Prije podne govorile su se šesta i deveta ura. Pod ručkom i večerom čitalo se je Sv. Pismo, a iza ovoga koja druga pobožna knjiga. Od šutnje za objeda rijetko se je dispenzavalo. Poslije objeda išlo se je u crkvu, a iza toga je slijedilo čitanje moralnih kazusa. Poslije podne u propisano vrijeme govorile su se večernje i povečernje — „vesperae et completorium" —, iza kojih je u disciplinarne dane slijedilo razmišljanje. Pred večeru molila se je jutarnja s laudama. Pod osminom Bezgrešnoga Začeća činila bi čitava obitelj kroz osam dana sv. duhovne vježbe. Potpuna zajednica radi specijalnih okolnosti onoga vremena nije opstojala.

Dne 29. travnja 1852. redodržavništvo Bosne Srebrene objelodani braći nove municipalne ustanove. Ove su brojile 29 točaka, a morao ih je svaki gvardijan, župnik i lokalni kapelan imati te prema njima udesiti život svoj i sebi potčinjenih. Ove se ustanove nijesu puno razlikovale od prijašnjega načina života bosanskih otaca. Interesantnije su slijedeće točke: U svetkovine prvoga a češće i drugoga razreda jutarnja s laudama govorila se je u zoru. U crkvu s malom iznimkom išlo se uz govorenje psalma „Miserere". Strogo se je zabranjivalo upuštati se u dugove. Vestiarij u samostanu držao se je kod gvardijana, a na župi kod župnika. Zabranjivalo se je: preskupo sukno, svila, skupocijeno krzno i šareno, a osobito crveno odijelo[1]). Isto se je tako zabranjivalo naglasivati razliku izmegju domaćih i došljaka, gragjana i seljaka, te svaki drugi parcijalizam; primanje lajičkih depozita izuzam „u rehum" — u zalog. Naregjivalo se je: da se svećenicima u samostanima za vestiarij daje 10, na župama 20 škuda, a klericima po 100 pijastara; da se vode zapisnici diskretorijalnih sjednica; da župnici lemozinu u samostan šalju o Miholju i t. d.[2])

Na župama redovnička je stega ostala toliko ublažena, ukoliko je to tražila duhovna pastva.[3]) Franjevci „su — veli Her-

[1]) Isto se zabranjuje i 1836.: „Quoniam luxus omnis e diametro statui nostro opponitur; ideo curiosas, eroticas, et variegatas formas vestium, minus decentes colores, nimium pretiosos pannos, et vel maxime ubi sericum, aut magni pretii animalium pelles intercedunt, summopere detestamur, execramus et prohibemus." Protocollum provinciae Bosnae Argentinae, a. 1835.—1870.

[2]) Arhiv Bosne Srebrene u Sarajevu.

[3]) Dr. Jelenić, Izvori za kulturnu povjest, str. 168.—175.

5*

kalović — posjedovali toliku naobrazbu i tolika sredstva, da su mogli s pompom hodati, ali su to pomno izbjegavali pokazati. Vigjali su se, kako do zubi oružani, praćeni od oružanih jahača na konjima izlaze iz samostana i župničkih stanova na putovanja i seoske službe, svakoga prijateljski pozdravljajući, a od svega svijeta visoko cijenjeni. Oružja nije nitko vigjao, jerbo su ovo obično i Franjevci i njihovi pratioci s crnim ogrtačem prekrivali."[1]) To se nije činilo od straha pred vlastima, jerbo je svima Franjevcima bilo dozvoljeno nositi oružje; nu ni stoga samo, da se ne bi u muslimana pobudila zavist i mržnja, kada bi vidjeli kršćane oružane, kao što misli dr. Herkalović,[2]) nego većinom iz redovničke čednosti.[3])

Civil, kojim su se Franjevci izvan samostana služili, bio je i u ovome razdoblju istočni, koga su i muslimani rabili. Nu zadnjih godina osmanlijske uprave u Bosni i Hercegovini nije bio rijedak ni tijesni civil, koji je bio u Austro-Ugarskoj, Francuskoj, Njemačkoj i t. d. Ovaj se javlja osobito iza zavedenja nizama i iza kako je Osman-paša fra Lovru Tomića-Pekeza zaodjeo s nizamskom uniformom.

Kao starješinstvo redodržave tako i starješinstvo cjelokupnoga reda pomno je bdjelo nad stegom bosanskih Franjevaca. Ovo im je i dalje dopuštalo, da si svake treće godine biraju generalnoga komisara iz svoje sredine, a ovaj bi braću pohagjao, kapitulima predsijedao i o stanju redodržave i toku kapitula vrhovno starješinstvo reda izvješćivao. Kada je u Bosni iza Omer-paše sinula malo veća sloboda vjere, te se Bosna Srebrena počela u svemu preporagjati, tada general reda fra Bernardin Monte-Frankonski spremi u Bosnu fra Ivana Kandijskoga, prefekta studija u Jakinu, da još bolje ispita stanje Bosne Srebrene, i što bude za ustanovu ili obnovu, ustanovi i obnovi. Fra Ivan je u Bosnu došao 1860. i čitavu redodržavu proputovao, municipalne ustanove Bosne Srebrene ispitao i popunio,[4])

---

[1]) Herkalović, Vorgeschichte der Occupation Bosniens, str. 105.

[2]) Herkalović, Vorgeschichte der Occupation Bosniens, str. 105.

[3]) Još 1836. redodržavništvo Bosne Srebrene piše: „Arma solius ornatus gratia, et cum quodom fastu portare, inaniter explosiones facere, apud se in Conventibus tenere nemini fas esto. Quem autem in periculoso itinere ea gestare necessitas cogit, id quantum fieri potest occulte, et modeste fiat". Protocollum provinciae Bosnae Argentinae, a. 1835.— 870.

[4]) Protocollum provinciae Bosnae Argentinae, a. 1835.—1870.

te sravniv stegu bosanskih Franjevaca s okolnostima, u kojima živu, sa zadovoljstvom iz Bosne otputovao. A kada se ono 1866. za izbora starješinstva redodržave porodi disharmonija megju

Fra Lovro Tomić-Pekez.

U uniformi, što mu je poklonio vezir Osman-paša.
Snimak s fotografije, što se nalazi u Živkovića albumu.

biračima, osobito: Josićem i Gujićem, tada Sv. zbor upravu redodržave povjeri fra Marku Kalamutu, a biskupu Vujičiću, da izvidi cjelokupno stanje bosanske redodržave. Biskup

Vujičić dijelom osobno a dijelom sa subdelegatima prouči čitavu Bosnu Srebrenu; sazove 1868. braću u Guču Goru i provede neke reforme a obzirom na stegu zaključi, da ju starješine, gdje je manjkava, poprave. [1]) To kao i breve „Pastoralis muneris“, kojim Pijo IX. Gujića izbor bez ikakovih pogodaba odobri,[2]) najbolje svjedoče, da su sve onodobne osvade potekle iz osobnih nesuglasica, koje češće na javu izbiju i u najdisciplinarnijim redovima.

6. Materijalno jačanje Bosne Srebrene. Kao što su se bosanski Franjevci svim mogućim silama trudili oko duševnoga preporoda svoje redodržave, tako su ju isto, osobito iza kako je 1840. ukinut džulus, nastojali i materijalno ojačati te ju tako učiniti moćnim čimbenikom u pokretu na kulturnom polju. Iz ovoga opet nastojanja podigoše se ne samo mnogi župnički stanovi i župničke crkve, nego se kupi residencija sv. Jurja u Carigradu, podiže se mudroslovno i bogoslovno sjemenište u Gjakovu, popraviše se samostan i samostanska crkva u Fojnici, samostanska crkva u Kreševu, podigoše se samostani u Gučoj Gori, Lijevnu, Plehanu, Tolisi i Petrićevcu. Radi povećanoga broja samostana nastade i nova dioba župa. Ovu su Kreševljaci još 22. travnja 1848. tražili, jer su njihove župe iza odijeljenja Hercegovine osim Sarajeva, Neretve i Žepča sve pripale Hercegovcima, a ove su im tri bacale samo toliki prihod, da se iz njega kreševska crkva nije mogla ni svijećama podmirivati. U isto su vrijeme Kreševljaci tražili, da u upravi redodržave i dalje imaju pravo na dva člana, da im se dadne nekoliko svećenika, koji će moći uzdržati samostan, te da se redodržavni tereti više ne dijele prema broju samostana, nego prema broju župa i prihoda.[3]) Megjutim ova molba kreševskih otaca obzirom na diobu župa bude odbijena. Motiv odbijanju po svoj prilici bude taj, što su hercegovački Franjevci iza diobe na Širokome Brijegu živjeli oko četiri mjeseca pod jednim hrastom, a kašnje u nekakvoj daščari,[4]) te je još bilo nade, da će se ponovno ujediniti s bosanskom redodržavom. Godine 1851. kreševski oci ponove svoju molbu. Ova se je na kapitulu puno pretresala, pa pošto su ostali samostani: sutješki i fojnički,

[1]) Protocollum provinciae Bosnae Argentinae, a. 1835.—1870.
[2]) Comentariollum super bosnensi provincia u Kr. Sutjesci.
[3]) Dr. Jelenić, Izvori za kulturnu povjest, str. 165.—166.
[4]) Strukić, Povjestničke crtice Kreševa, str. 114.

željeli ostati pri starome posjedu, te pošto su se u Bosni još nadali povratku Hercegovaca, to oci redodržave obzirom na župe i opet ostadoše pri „status quo“, prem je ovaj put i sami Sv. zbor preko apostolskoga vikara izrazio želju, da se prema potrebi samostana provede nova dioba župa. Kreševu se ovaj put priteče u pomoć novcem: Kr. Sutjeska sa 1000, a Fojnica sa 800 pijastara, te s obećanjem duvanjskih župa, ako se Hercegovci ne ujedine s Bosnom Srebrenom.[1])

Megjutim se Hercegovci ne povrate, nego na temelju dekreta, što su ga 3. listopada 1852. od Sv. zbora dobili i polag koga im se dozvoli, da mogu od svojih individuja formirati pravnu kustodiju željeznom voljom proslijediše organizaciju nove kustodije, a Kreševljaci ušljed naravnoga prirasta pučanstva povećaše broj svojih župa, osnovav kapelanije: jednu 1853. u Ban-brdu, jednu 1854. u Ponijevu (Novome Šeheru), jednu 1866. u Solakovoj Kuli, jednu 1870. u Radunicama, a jednu 1876. u Kiseljaku, koje se kašnje proglase župama. Fojnica pak i Kr. Sutjeska dotiraše svoje kćerke, ustupiv Fojnica: Lijevnu Ljevanjsko polje i Kupres, Gučoj Gori obale rijeke Lašve, a Petrićevcu čitavu Krajinu; Kr. Sutjeska: Plehanu Posavinu do Bosne a od Bosne s malom iznimkom do Majevice Tolisi.

Prema tome koncem ovoga razdoblja Bosna Srebrena brojila je: 8 crkvama provigjenih samostana; župskih crkava bez samostana 43; samostanima utjelovljenih župa 60; mjesnih kapelanija 22; svećenika: u samostanima 84, u duhovnoj pastvi 110, izvan redodržave 10 — svega svećenika 204; novaka 11, zavjetovanih klerika: u redodržavi 40, u Ugarskoj 19; zavjetovane braće lajka 4, svega 278 obučenih osoba.[2])

Buduć da se od proševine samostani ne mogahu uzdržavati, prihodi sa župa bijahu neznatni, troškovi i iza ukinuća džulusa veliki, to si je svaki samostan nastojao eksistenciju osigurati i nepokretninama, što su ih bosanski oci prema dozvoli Sv. Stolice kroz vijekove posjedovali.

7. Obnova civilnih povlastica. Muslimani su prijekim okom gledali kupovanjem i raznim poklonima pomnožana franjevačka dobra, te su ih više puta pokušali suprot starih po-

---

[1]) Protocollum provinciae Bosnae Argentinae, a. 1835.--1870.

[2]) Schematismus almae missionariae provinciae Bosnae Argentinae pro 1877., str. 154.

velja, raznim danjcima opteretiti. Iz toga nastane dugotrajna borba za povlastice — mehafluke, koja ne samo da pozoba mnogi novac, nego oduze i mnogo vrijeme, što se je moglo okrenuti u korisnije stvari. Moramo priznati, da su svi juriši na mehafluke potekli ne od sultana, nego od raznih zakupnika i nižih upravitelja, a sve su se svršavale presudama sultana u prilog bosanskih otaca. Još 1852. ustaje sultan Abdul-Medžid u fermanu, upravljenu na armensko-katoličkoga patrijarhu, na obranu katoličkih povlastica: „I povelje (privilegia) — veli dobri Abdul-Medžid, — koje su katolici, vjerni moji podložnici, koji stanuju u mom carstvu, dobili od mojih starih i koje sam ja toliko puta potvrdio, hoću da netaknute ostanu u obstojećim običajima i zakonskim službama. Takodjer je svedjerna carska moja volja, da zemljišta, čifluci i druga mjesta, koja su odredjena za manastire, crkve i božansku službu, i odsele uživaju svoje povelje i mehafe."[1])

Čini se, da ovaj ferman nije puno vrijedio ili barem nije bio dugovječan; stoga bosanski oci ponovno traže i preko Huršid-paše 1854. dobivaju novi, za koji najveće zasluge steče carigradski agenat fra Filip Pašalić. Istom prigodom Huršid-paša potraži na „ilirskome" i „turskome jeziku" popise posjeda, i to napose novih.[2]) A kada se ovi donesoše, Huršid-paša zakupnicima desetina pred čitavim sarajevskim medžlisom doviknu: „Uzimajte od svakog desetinu: paša bio, kajmekan bio, džamija bila, vakuf bio... osim samih fratara. Njih je Devlet (carstvo) mehaf (iznimio) učinio, i neću da mi take dave (tužbe) od fratarskih desetina više ikad dolaze."[3]) Zadnji ferman i pašina naredba bijahu u kreposti, dok je Bosnom vladao sam Huršid-paša, nu „nijedan od prijašnjih vezira — veli Martić — ne htjede poslie reforme — Hathumajuna — definitivno priznati naše iznimke po starini, koje su do uvedenja reforma u carstvu priznavane bile, nego nam se valjalo boriti svake godine protiva toj napasti."[4]) Naj-

---

[1]) Strukić, Povjestničke crtice Kreševa, str. 120. Isti se ferman u hrv. i latinskome prijevodu nalazi u arhivu tuzlanske župe.

[2]) Protocollum provinciae Bosnae Argentinae, a. 1835.—1870.

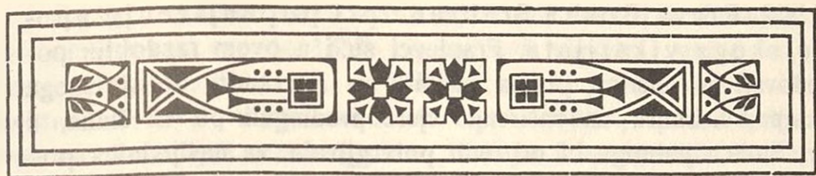
[3]) Strukić, Povjestničke crtice Kreševa, st. 120.

[4]) Martića Zapamćenja u Šestića.

žešća se je borba za mehafluke iza Hathumajuna vodila 1863. i 1872.—1875., a zasluga je austro-ugarske diplomacije, da se je i zadnja borba svršila potpunom pobjedom Franjevaca.[1])

[1]) Strukić, Povjestničke crtice Kreševa, str. 132.—134. i 138.—139.

B.

I.

DUHOVNA PASTVA.

§ 1.

POLOŽAJ FRANJEVACA.

1. Apostolski vikarijat. Sv. Stolica nije mogla ni tijekom ovoga razdoblja mukotrpne prošlosti bosanskih Franjevaca da u Bosni i Hercegovini stvori hijerarhiju. Obe su dakle pokrajine ravnali i dalje — sve do 1881. — apostolski vikari; a ravnali su ih, kao što se i ostale misije ravnaju: zakonima i načinima, što se nalaze izvan sfere općega crkvenoga prava.

Čitava Bosna i Hercegovina sačinjavale su sve do 1846. jedan, a od 1846. dva Sv. zboru za raširenje vjere podložna apostolska vikarijata. Iz izvješća, što ga je 1806. fra Grgo Ilijić poslao u Rim, saznajemo, da je bosanski vikarijat početkom devetnaestoga stoljeća brojio: 38 župa, 13.864 katoličke većinom slamom i bujadinom pokrivene kuće, te 98.932 duše.[1] Godine 1836. u Bosni i Hercegovini bilo je 40 katoličkih župa i 12 mjesnih kapelanija,[2] a 1855. biskup Šunjić Lionskoj propagandi piše, kako mu je 1852. jedan diplomata povjerio, da se u samoj Bosni nalazi 122.146 katolika, 560.000 hrišćana, te 400.000 muslimana.[3] Prije zadnjega ustanka Bosna i Hercegovina brojile su skupa 207.119 katoličkih, 646.679 pravoslavnih, 480.596 muslimanskih i 3000 židovskih duša.[4]

---

[1]) Dr. Jelenić, Izvori za kulturnu povjest, str. 90.
[2]) Schematismus missionariae provinciae Bosnae Argentinae, str. 35.
[3]) Litterae pastorales u arhivu franjev. samostana u Gučoj Gori.
[4]) Prof. Klaić, Bosna, str. 72.

2. Prava Bosne Srebrene pri popunjivanju apostolskoga vikarijata. Franjevci su i u ovom razdoblju posjedovali povlastice, prema kojima su iza smrti apostolskoga vikara Sv. zboru za raširenje vjere predlagali po tri člana, a Sv. Stolica jednoga bi od ovih potvrgjivala za našljednika preminulome dostojanstveniku. Nu ove su sve više isplavljivale, nešto radi disharmonije u predlaganju, a nešto i radi austrijske monarhije, koja se je u popunjenje apostolskoga vikarijata u Bosni već i s toga miješala, što je ovaj nekada pripadao pod vlast gjakovačkih biskupa. Tako je fra Augustin Botoš-Okić posredovanjem cara Josipa II. postao trapezuntskim biskupom i apostolskim vikarom u Bosni, a kada si ovaj koncem osamnaestoga stoljeća potraži fra Franju Miloševića za pomoćnika s pravom našljedstva, bečki dvor predlagaše za tu čast fra Marka Šimića, a makarski kanonik Ivan Josip Lučić-Pavlović zagovaraše fra Grgu Ilijića.[1]) I iza smrti biskupa Miletića, koji je apostolskim vikarom u Bosni postao na prijedlog bosanske redodržave, bečki se dvor u predlaganju kandidata sukobi s bosanskom redodržavom: onaj predlažući fra Iliju Starčevića,[2]) a ova fra Miju Dujića, fra Augustina Kujundžića i fra Rafu Barišića.[3]) Kako je poznato, Sv. Stolica potvrdi zadnjega, nu samo na preporuku fra Gabrijela Barišića, koji je ponugjenu mu čast odbio. I Šunjić postao je apostolskim vikarom na prijedlog bosanskih otaca, ali ovaj je u sporazumu s biskupom Strossmayerom obavljen preko bečkoga dvora.[4]) Zadnja dva apostolska vikara, Franković i Vujičić, popeli su se na svoje časti mimo nesuglasnih prijedloga bosanskih otaca.

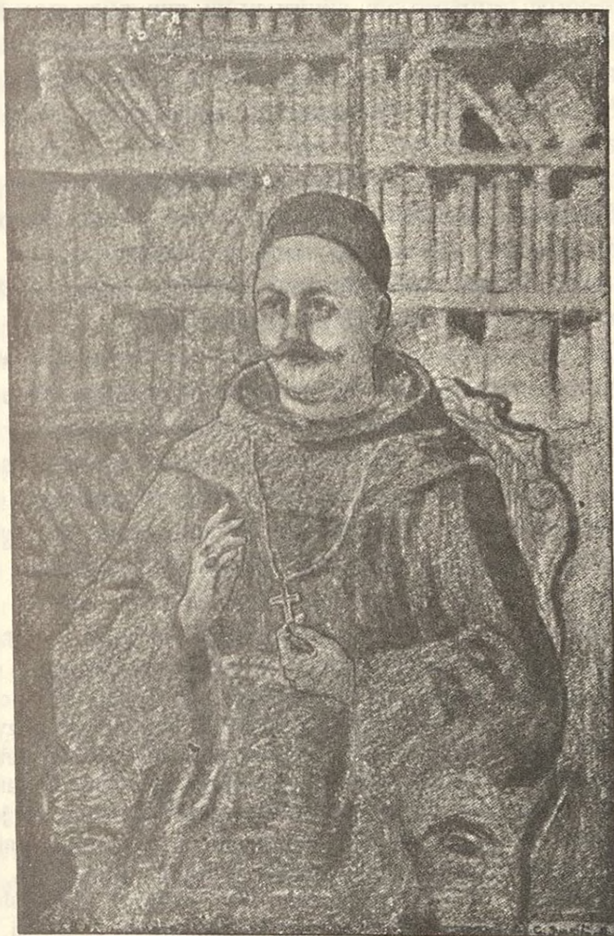
[1]) Arhiv Sv. zbora za raširenje vjere.

[2]) Arhiv Sv. zbora za raširenje vjere.

[3]) Arhiv franjev. samostana u Kr. Sutjesci.

[4]) Dne 4. lipnja 1853. redodržavnik Kujundžić i kustod Karaula biskupu Strossmayeru pišu: „Iz lista brata Mariana (Šunjića) pisanog nam iz Zagreba dne 16. Svibnja razumivši, da Njihova Preuzvišenost Kardinal Viale Prela toplu naklonost goji prema Bosni i svim osnovim od Vaše Presvietlosti Njemu predstavljenim, usudismo se premda sa strahom, povesti s' Istim besiedu o novome Biskupu, i verhovnome Pastiru za obudovljenu Bosnu. Kad bi smo prividiti mogli, da će nam se silom nametnuti oni, od koga danas zebu i merznu se sérdca cieloga svetienstva i naroda (čemu se vehoma pribojavamo) oli koji drugi Taliansćinom zapuhnut, volili bi sve sadašnje tegobne nezgode još koje vrieme sterpljivo podnositi, dok bi viečnja Providnost iz druge ruke stvar upravila, nego na to privoljiti. . . odlučivši u nami stvar ovu Vašoj Prisvietlosti tako pria pri-

3. Apostolski vikari i njihova kurija. Bosanski apostolski vikari sve do 1856. nijesu imali vlastite i stalne residencije, nego su stanovali u jednome od tri samostana Bosne Srebrene: redovito u samostanu, na čiju su obitelj spadali prije, nego su se zaodjeli u dostojanstvo biskupa i apostolskih vikara.

Biskup fra Grgo Ilijić.
Snimak s uljane slike, što se nalazi u župničkome stanu u Varešu.

Akoprem su i od Austrije i od Sv. zbora za raširenje vjere primali neku potporu, ipak su samostani ne samo njih, nego i svu

obćiti, da kad bi ste Vašom bistroumnostju slutili se nepovoljnoj nam posliedici, imate potpunu vlast našu, Pismo naše na Kardinala Viale Prela

njihovu službu i goste uzdržavali. [1]) Kada se je Hercegovina ocijepila od Bosne, onda je Barišić sazidao sebi residenciju nedaleko od Mostara, a Šunjić 1856. u Brestovskome. Pred zaposjednuće Bosne i Hercegovine zadnja sa svim arhivom postane plijenom vatre, podmetnute od neprijateljske ruke.

Desna ruka apostolskih vikara bili su generalni vikari, koji bi u odsutnosti apostolskih vikara vršili svu njihovu vlast, ukoliko je to dozvoljavao manjak biskupskoga haraktera. Uz generalne vikare veliku su moć imali, osobito u ženidbenim stvarima, i izvanjski vikari: „vicarii foranei". Apostolski vikari nijesu imali nikakova konzistorija, ali zato su u težim stvarima savjet redovito tražili ne samo od svoga generalnoga vikara, nego i od starješinstva reda, te starijih i iskusnijih otaca Bosne Srebrene. [2]) Sva su pisma pisali dijelom oni sami a dijelom njihovi tajnici. Poslije smrti biskupa Miletića kod jednoga jedinoga župnika našasta su 82 njegova vlastoručna pisma. [3])

4. Upliv redodržavništva u apostolskome vikarijatu. Iza apostolskoga vikarijata najveći su upliv na vodstvo duhovne pastve imali redodržavnici Bosne Srebrene sa svojim kustodima i definiturima. Redodržavnici poslije smrti apostolskih vikara kao „provicarii nati" ne samo da bi službeno u Rim javljali smrt odnosnoga apostolskoga vikara i primali njegov arhiv u pohranu, nego bi zavladali čitavim vikarijatom i sva bi

---

zastaviti . . . i nami osnov željnoj svèrhi sodnii predložiti. . . U slučaju pak, kad bi Vaša Presvietlost odobrila sastavak na Kardinala, važnost stvari zauzete vehoma zahtiva, da Popečiteljstvo Bečko kripkim posriedovanjem zauzme se od S. Stolice Rimske pribaviti što skorıje pozvoljenje neogranično sadešnjemu Definitoriu Bosanskome izabrati po sebi dvie trieli podobnije osobe izmedju svetjenstva Bosanskoga, koje bi zatim isto Popečiteljstvo u suglasju s' Kardinalom predstavilo S. Otcu, koji bi jednoga od njih naimenovao za Biskupa. Mi ovu stvar kao najvažniju smatramo, po kojoj tiesno suglasje svezalo bi se medju Bosnom i Austriom. . . Suviše ovim putem izabrani novi Biskup, uviereni smo tersio bi se isposlovati u Rimu i u Beču cèrkveno ujedinjenje svoje zavisnosti o stolici novog Metropolita Zagrebačkoga, ali barem da Bosna bude sufraganstvo Vaše Presvietlosti. O takome ujedinjenju da zavise nebrojne koristi za Bosnu fisične i moralne, mi ni zere ne dvojimo." Arhiv. franjev. samostana u Gučoj Gori.

[1]) Arhiv franjev. samostana u Kr. Sutjesci.

[2]) Okružnica biskupa Barišića od 28. studenoga 1840. u arhivu Bosne Srebrene u Sarajevu.

[3]) Šunjić, De vita illustris viri Augustini Milletich, str. 11.

prava apostolskih vikara vršili, ukoliko se to ne bi kosilo s manjkom biskupskoga haraktera. Tom bi ih prigodom Rim častio naslovom „Reverendissimus“,[1]) davao im vlast, da mogu podjeljivati manje redove, odrješivati od svih iregularnosti i cenzura, dispenzavati od ženidbenih zapreka od kojih i biskupi jedino na temelju petgodišnjih povlastica dispenzavaju i t. d. Josić je bio zadnji, koji se je tim izvanrednim povlasticama služio.[2]) A možda je 1835. na generalu reda najviše zapelo, da redodržavnici Bosne Srebrene nijesu proglašeni i za živih apostolskih vikara prefektima misija, kao što se je tada iz Bosne sa strane redodržave tražilo.[3])

Moć, što su ju redodržavnici Bosne Srebrene za života apostolskih vikara skupa sa svojim definitorijem vršili, bila je osnovana na patronatskome pravu, što su ga bosanski oci i u ovome razdoblju uživali. Prema ovome redodržavništvo Bosne Srebrene: odgajalo je kler, njega prema „pia desideria“ pojedinih gvardijana po župama rasporegjivalo, na njegovu stegu pazilo, za njegove se sposobnosti brinulo, na točno vršenje duhovne pastve s apostolskim vikarom „jure cumulativo“ pazilo; a apostolski su opet vikari: svećeničke kandidate redili, crkve i ulja posvećivali, vjernike u vjeri potvrgjivali, duhovne pastire potvrgjivali i potrebnu im punomoć dijelili. Ovo je načelo 1803. priznao i sam papa Pijo VII. Stoga definitorij Bosne Srebrene i piše biskupu Ilijiću, kada je ovaj bez znanja redodržavništva ocijepio od Velike Koraće: „Vaše bo je Presvijetlosti u ovoj misiji samo blagosivati i posvećivati, a definitorija ravnati i za opće se dobro brinuti; definitorija, je župe sa svećenicima, ukoliko je to moguće provigjati, a Vaše Presvijetlosti potvrgjivati, kao što je to preblaženi otac papa Pijo VII. iz Rima pisao mnogo poštovanome ocu redodržavniku u najnovijemu pismu od 17. prosinca prošle godine.“[4]) Istina, ovaj ener-

[1]) Reverendissimus = prečasni.

[2]) Protocollum provinciae Bosnae Argentinae, a. 1835.—1870.

[3]) Arhiv franjev. samostana u Kr. Sutješci.

[4]) „Vestrae enim Illustris est solumodo in hac Missione benedicere et sanctificare, Deffinitorii autem est regere ac bono communi prospicere, Parochias sacerdotibus, quantum posibile sit providere, Vestrae autem Illustritatis est approbare: prout et Bmus Pater Pius VII. Romae recenter data 7. xbris anni elapsi scripsit Adm. Rdo. Pri Mistro Provli . . .“ Protocollum provinciae Bosnae Argentinae, a. 1793.—1835.

gični istup definitorija Bosne Srebrene teško se je dojmio biskupa Ilijića i on je čitavu stvar prijavio Sv. zboru za raširenje vjere. Nu ovaj, ispitav čitavu stvar preko svoga delegata fra Augustina Miletića, stade uz bosanske oce i zaključi, da se više župe ne cijepaju bez savjeta i privole provincijalnoga ministra i otaca definitura redodržave: „sine consultatione, et voto Mistri Provlis et PP. Difirii Proviae".[1])

S gornjim sustavom najnezadovoljniji je bio biskup Barišić. Pa pošto je bio mlad i energičan, a u Italiji dobro vigjen, odluči se s njim raskrstiti. Prve činjenice, što ih je protiv njega učinio, jesu imenovanja oficijala: generalnoga vikara, izvanjskih vikara i tajnika bez prethodnoga posavjetovanja sa starješinstvom redodržave. Nastali iz toga spor izmegju apostolskoga vikarijata i bosanske redodržave Sv. zbor za raširenje vjere 1837. pokuša riješiti s uvaženjem gravamina biskupa Barišića. Sv. zbor dosudi biskupu: da samostan Kr. Sutjeske proglasi stalnim stanom apostolskih vikara; da u tu svrhu sutješki samostan pomažu i druga dva samostana; da apostolski vikari imaju potpunu vlast vrhu svih crkava, župa, crkvenih dobara, misnih štipendija; da apostolski vikari oficijale mogu imenovati i protiv volje redodržavnoga starješinstva i t. d.[2]) Akoprem su Franjevci pomenute odredbe u Bosni proglasili i poprimili, osjećajući se ipak u svojim pravima povrijegjeni borbu nastave, a ova se istom 1846. i 1847. svrši ocijepljenjem Hercegovine ne samo od bosanske redodržave nego i od vikarijata i povratkom prvotnoga stanja u Bosni.

5. Pokus ustanovljenja hijerarhije svoje vrsti. Kada se je 1869. pokrenulo pitanje, kako bi se u Bosni zavela hijerarhija, Franjevcima to ne bijaše neugodno, nu nastojaše, da i pri tome sačuvaju svoja prava. Prema nacrtu tadanjega redodržavnika fra Mije Gujića ta bi hijerarhija bila opet svoje vrsti. Ona bi se sastojala od dva biskupa i jednoga metropolite. Metropolita bi imao stanovati u središtu Bosne te ravnati svim župama, što su spadale na fojnički, kreševski, ljevanjski i gučogorski samostan, izuzev Kotorvaroš. Jedan bi biskup imao stanovati u Banjoj Luci. Ovaj bi ravnao župama, što su sada spadale na residenciju Ivanjsku, te Fočom i Kotorvarošom. Drugi

---

[1]) Protocollum provinciae Bosnae Argentinae, a. 1793.—1835.

[2]) Arhiv franjev. samostana u Kr. Sutjesci.

bi biskup imao stanovati u Tuzli te ravnati župama, što su tada spadale na Kr. Sutjesku i residenciju u Tolisi. Svatri bi biskupa imala biti iz franjevačkoga reda. Njih bi prviput birali apostolski vikar, redodržavnik, generalni vikar i definitorij, a kašnje biskupi, redodržavnik, definitorij, generalni vikari živućih biskupa, te generalni vikar i prvi izvanjski vikar umrloga biskupa. Kler bi i dalje odgajao redodržavnik. Ujedno bi redodržavnik vazda bio metropolitov generalni vikar, a dva ostala generalna vikara njegovi delegati. Ovi delegati, te dva definitura, ako ti ne bi bili ujedno i delegati, s generalnim i izvanjskim vikarima sačinjavali bi i konzistorij, a konzistorij s biskupima sinodu i t. d.[1])

6. Moć gvardijana. Napokon ne smije se mukom mimoići ni to, da su kao prije tako i u ovome razdoblju gvardijani pojedinih samostana pred političkim vlastima jedini smatrani kao javne osobe, koji su ne samo Franjevce, nego i vjernike u svemu zastupali. Oni su za slobodno vršenje Božje službe plaćali džuluse sve dotle, dok nijesu 1841. ukinuti; oni su isplaćivali razne globe, bivali tavničeni i šibani; dok su u tome pogledu i apostolski vikari i generalni vikari i redodržavnici i kustodi i dēfinituri bili sasvim prosti. To se je odatle razvilo, što su se po franjevačkoj reguli, koju su i apostolski vikari savjesno vršili, jedini gvardijani smatrali kao gospodari: „quasi domini"; te što su oni bili ekonomi ne samo sve niže braće, nego i istih apostolskih vikara i redodržavnika. S ekonomičnih razloga gvardijani su uplivali i na izbor duhovnih pastira u području svoga samostana, nu ne upravno, nego preko definitorija redodržave.

7. Niže svećenstvo: župnike, kurate i duhovne pomoćnike sačinjavali su i u ovome razdoblju Franjevci, te u neko vrijeme i nešto malo glagolaša.

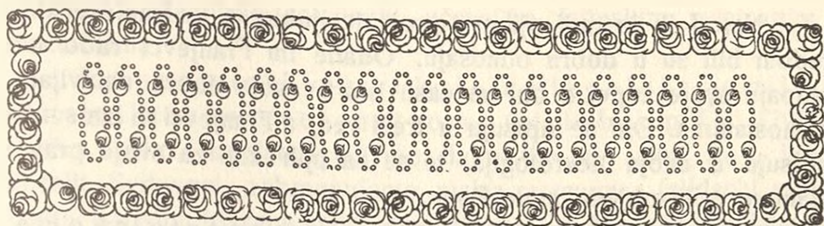
Prema izvještaju biskupa Ilijića, što ga je 1806. na Sv. zbor za raširenje vjere spremio, u Bosni i Hercegovini početkom devetnaestoga stoljeća u duhovnoj je pastvi služilo 79, a prema Shematizmu Bosne Srebrene od 1836. polovicom četvrtoga decenija istoga stoljeća 95 Franjevaca. Godinu dana prije zaposjednuća Bosne i Hercegovine sama je Bosna brojila 204 svećenika reda sv. Franje, od kojih je 110 bilo službeno stavljeno u duhovnu pastvu. Otkako je Josip II. bosanskim Franjevcima za odgoj klera darovao zakladu od 215.400 K, od onda su oni svoje

---

[1]) Arhiv franjev. samostana u Kr. Sutjesci.

nauke pretežno svršavali u Ugarskoj i Hrvatskoj, a samo nešto u Italiji. Biskupu Barišiću, koji je svoje nauke svršio u Italiji, ugarske i hrvatske škole nijesu se svigjale. I uistinu ugarske i hrvatske škole više su se bavile spekulativnim, negoli praktičnim pitanjima, premda su zadnja za duhovnu pastvu puno korisnija od prvih.[1]) Ali odatle ne slijedi, da su iz Italije dolazili sposobniji duhovni pastiri. I Martić 1868. biskupu Vujičiću izjavljuje, da iz Gjakova mladići dolaze načitani više narodnim novinama, negoli teološkim knjigama, ali opet priznaje, da se takvi brzo sjete svoga zvanja i pokažu se sposobni za svaku službu.[2])

[1]) Glavaš, Život i rad fra Rafe Barišića, str. 18.
[2]) Martića nacrt za reformu Bosne Srebrene u Šestića.

§ 2.

POLOŽAJ GLAGOLAŠA.

1. Odnošaj glagolaša prema narodu i Franjevcima u Bosni Srebrenoj. Uz bok Franjevaca na polju duhovne pastve istače se i nekoliko glagolaša. Franjevci su ih zvali „jeronimovcima“, jer su polag onda populariziranoga mnijenja i sami držali, da je glagolsko pismo izumio sv. Jeronim, prem je ovaj živio neka četiri stoljeća prije izuma glagolice. Hercegovački narod radi ćurdije, što su ju obično nosili, zvao ih je „ćurdijašima“.

Svoje su nauke svršavali u Dalmaciji, i to, dok je u Prekom kod Omiša opstajalo sjemenište, što ga je u prvoj polovici osamnaestoga stoljeća podigao Pacifik Bizza, u njemu, a kašnje kod koga glagolaša. U zadarskome sjemeništu, što su ga u isto nekako vrijeme podigli zadarski nadbiskup Zmajević i Karaman i što se je održalo sve do 1829.,[1]) čini se da od bosanskih glagolaša nije ni jedan učio. U Dalmaciji većinom su se i redili, a redili su se na naslov misija.[2]) Jer su ih za školanja uzdržavali roditelji, škole svršavali u Omišu, iza škola stanovali ili kod roditelja ili u vlastitim kućama, stoga se većinom i nalaze u pokrajinama susjednim spljetskoj biskupiji: Duvnu, Lijevnu i Hercegovini. Najviše — devet spominje ih biskup Ilijić u svome izvještaju, što ga je 1806. poslao Sv. zboru za raširenje vjere u Rim.[3])

---

1) Milinović, Crtice o slovjenskoj liturgiji, str. 115.
2) Arhiv Sv. zbora za raširenje vjere.
3) Dr. Jelenić, Izvori za kulturnu povjest, str. 9.

Narod ih je radi njihove prostote ljubio, a i s franjevačkim redom bili su u dobru odnošaju. Odatle im Franjevci rado ustupaju svoje župe, a oni na času smrti svoja dobra ostavljaju samostanima. Oni se upisuju u treći red, a Franjevci ih iza smrti upisuju u svoja nekrologija, te se za njih kao za svoje prave članove prije objeda mole Bogu.

2. Odnošaj glagolaša prema apostolskome vikarijatu. Sasvim je drugi odnošaj bio izmegju glagolaša i apostolskoga vikarijata u Bosni. Apostolski ih vikari nijesu nikada dobrim okom gledali. Ne toliko radi glagolice ili radi toga, što su oni pripadali svjetovnome kleru, nego radi njihova slaba odgoja i neukosti. „Malo bo ili ništa ne razlikuju se od ostalih svjetovnjaka, — veli biskup Ilijić — dapače ih ovi pobožnošću i bogoljubnošću daleko natkriljuju“.[1]) Niti je bilo nade, da će njihov odgoj i učenost poskočiti, jer osim liturgičnih i obrednih knjiga i osim „Bogoslovja djelorednoga“, što ga je 1729. Antun Kačić u Bolonji objelodanio,[2]) te osim „Kratkoga skupgliegna chiudoredne, illiti morale bogoslovicze“, što ju je 1782. biskup Dobretić objelodanio, nijesu imali ni jedne druge bogoslovne knjige, koju bi mogli razumjeti. Uz to je za francuskih pustošenja po Dalmaciji ukinuto i Bizzino sjemenište u Prekom;[3]) a još prije Stjepan Rossi u svojoj raspravi „Annotazioni in ordine alla versione slava dell missale romano“ napao je staroslavenske misale i dokazivao, da je njihov jezik pokvaren, a pravi staroslavenski jezik da je onaj, kojim govore Dubrovčani i Bosanci.[4]) Pa pošto su tamo od šesnaestoga stoljeća i u zagrebačkoj nadbiskupiji isusovački zavodi glagolaško svećenstvo zamjenjivali učevnijim i odgojenijim klerom,[5]) to nije nikakvo čudo, da se i bosanski apostolski vikari nijesu mogli emancipirati od općega mnijenja i da

[1]) „Parum enim, aut nihil differunt ab aliis saecularibus, imo ab his pietate et devotione longe superantur“. Dr. Jelenić, Izvori za kulturnu povjest, str. 95.

[2]) Milinović, Crtice o slovjenskoj liturgiji, str. 109.

[3]) Arhiv Sv. zbora za raširenje vjere.

[4]) Tkalčić, Slavensko bogoslužje u Hrvatskoj, str. 115.

[5]) Isusovac Josip Mikoczi piše: „Saeculo XVI. initio in Dioecesi quoque Zagrabiensi sacerdotes glagolitae non deerant. Illi defecerunt postea, quum Societas Jesu Zagrabiae, alibique ludos litterarios aperuit.“ Milinović, Crtice o slovjenskoj liturgiji, str. 115.

su odlučili glagolaše zamijeniti učevnijim latinskim svjetovnim svećenicima.

3. Apostolski vikari kušaju glagolaše zamijeniti latinskim svećenstvom. Odatle biskup Ilijić 1798. i piše: „Ako i ne zabragnujemo da se tko ne učini Pop, iliti Misnik Svitovgni, zabragnujemo nishta nemagne: (slidechi razloxitu nàredbu blaxene uspomene Biskupa Fra Mariana Bogdana:) da nejmadu uçit nashki Missu govorit, jer neche od Nas biti na Redove puschiani, za mloghe ràzloghe, à navlastito jerbo ono nashki nie, niti se mogu dobro po onomu nauku uzdighnuti, buduchi da izvan Breviara, i Misala, ù ona slova, i ù oni jezik nejma nikakvi drughii Kgnighaa od nauka Misniçkoga; a doshlo je vrime da se neche nalazit ni Breviaraa, ni Misalaa. Indi tko voli Pop biti, nego Fratar, neka uçii Knighu latinsku, kako i Fratar, neka smo svi jednaczi u sluxbi Boxioj.“ [1]) Suglasno ovoj naredbi izjavi se i biskup Miletić: „Kako su xelili svi proshasti Biskupi D. U. nashi Pridstupniczi, tako xelimo i Mi, da unapridak tko xeli bit Pop u Nashemu Vikariatu, neka uçi Jezik Latinski, i s' nama se sloxi u Misi, u Boxanstvenome Officziu, u podilivagnu prisveti Sakramenata, i u ostalom Bogosctovju po Naredbam Czarkve Svete Rimske Katoliçanske. Na ovi naçin da bi smo koga Mladichia posctenoga i na Stagne Popovsko nascli u nashim xupama prighnuta, i podobna, primili bismo ga dobrovoglno, podilili bi smo mu na svoje vrime Redove Male, i Velike, nastojali bi smo sc' gnim upravit, i postavili bi smo ga na sluxbu Boxiu, i nashega Puka pravovirnoga, gdi bi bila potriba, s' velikom zadovoglnostju sarcza nashega.“ [2])

Uzakonjeni program apostolski vikarijat pokuša i ostvariti. Biskup Ilijić isposlovavši od cesara Franje II. za odgoj klera 150 dukata odmah potraži mladiće, koji bi bili voljni stupiti u svjetovni latinski kler. Ali osim nekoga Grge Alačevića u Bosni za to nikoga ne nagje pripravna. U toj stisci biskupu Ilijiću u pomoć priteče don Ivan Lučić-Pavlović, makarski kanonik i tamo od 6. siječnja 1799. njegov svemogući pomoćnik. [3]) Lučić-Pavlović nagje u Makarskoj petoricu mladića: Stjepana Pavlovića, Ivana Pavlovića, Josipa pl. Čabornića, Stjepana Boškovića i Petra Pi-

---

[1]) Fr. Gregorii a Varess Epistola pastoralis (Patavii, 1800.), str. 37.

[2]) Milletich, Naredbe i uprave (Rim, 1828.), str. 54.

[3]) „Cum facultate ea omnia et singula, etiam quae speciale mandatum requirunt, peragendi.“ Arhiv Sv. zbora za raširenje vjere.

ottija, koji se odlučiše na temelju spomenute potpore iškolati za bosanske misije. Ove biskup Ilijić 1801. sa spomenutim Grgom Alačevićem spremi u Padovu na nauke. Sv. Stolica negodovanjem je primila vijest o spomenutome pothvatu biskupa Ilijića, a on se nastojaše opravdati tim, što u Bosni nije mogao naći mladića pozvanih za svjetovni kler. Napokon se čitav pothvat biskupa Ilijića izjalovi, jer u Padovu spremljeni mladići svršivši škole ne odvažiše se stupiti na bosansko tlo, čijom su se proševinom odgojili. [1])

Razočaranje, što ga je biskup Ilijić doživio, živo se je u pamet usjeklo i njegovu našljedniku fra Augustinu Miletiću. Stoga, prem je i sam uzdisao za svjetovnim klerom, ipak se ne usudi u tome smjeru ništa ozbiljnijega pothvatiti. A biskup Barišić za afere s redodržavom Bosne Srebrene u Rimu izjavi, da nije nikada imao nakane Franjevce potisnuti u kut i duhovnu pastvu predati svjetovnome kleru, te da nije u Travniku kupio zemljište za sjemenište svjetovnoga klera. [2])

4. Apostolski vikari reformiraju glagoljaško svećenstvo. Dok apostolski vikari s jedne strane otkazivahu regjenje glagolaša i kušahu ih zamijeniti latinskim svjetovnim klerom, s druge opet dadoše se na reformu već opstojećega neznatnoga broja glagolaša. Biskup Dobretić 1782. izdade im na porabu: „Kratko skupliegne chiudoredne i morale bogoslovicze svarhu 7 katoliçanske Czarkve sakramenatah", po kojoj su glagolaši morali za kanoničkih pohoda apostolskih vikara polagati ispite. Biskup Ilijić strogo im zabrani bilo muškim bilo ženskim osobama kumovati, tražiti svjetovnjacima djevojke, s drugima ih dovoditi i inače se miješati u nepotrebne ženidbene stvari. [3]) Istu zabranu opetova i biskup Miletić u svojim „Naredbama i upravama". Uz to im biskup Ilijić naloži, da svake godine idu u samostan i tu obavljaju duhovne vježbe. [4]) Buduć da su se bosanski glagolaši u svetim činima služili kalendarom spljetske biskupije, a na spljetsku biskupiju nijesu nikako spadali; te buduć da su pri tome molili do 80 oficija, što su partikularno bila dopuštena, ali nije bilo sigurno, da li su dopuštena za svu Crkvu: to biskup Ilijić odluči i tu provesti reformu. U pismu,

---

[1]) Arhiv Sv. zbora za raširenje vjere.

[2]) Arhiv Bosne Srebrene u Sarajevu.

[3]) Dr. Jelenić, Izvori za kulturnu povjest, str. 95.—96.

[4]) Dr. Jelenić, Izvori za kulturnu povjest, str. 95.

što ga je 1809. poslao na Sv. zbor za raširenje vjere, potanko razloži svoj nacrt za glagolaški kalendar i zamoli dozvolu za ostvarenje spomenutoga nacrta. Ne dobiv na spomenutu molbu nikakva odgovora 1810. Ilijić se ponovno obrati na isti Sv. zbor. Pa pošto je Sv. zbor i ovaj put čitavu stvar prešutio, to se Ilijić 1813. upravno obrati na samoga sv. Oca.[1] Po svoj prilici sv. Otac i ovu molbu predade istome zboru grimiznih otaca, a oni ju kao i prve omalovaže. Barem se i ona kao i prve dvije nalazi u arhivu Sv. zbora za raširenje vjere a o sastavku pothvaćenoga kalendara više ne saznasmo uprav ništa.

5. Sukob glagolaša s apostolskim vikarima radi reformi. Postupak apostolskih vikara bolno se je dojmio glagolaškog svećenstva. Pa pošto je stajalo u uskoj vezi sa svjetovnim klerom u Dalmaciji, svaku mu je možebitnu nepravdu na dugo i široko sa svom mogućom duhovitošću opisivao. Jednu takovu bosančicom pisanu jeremijadu našli smo u Rimu 1914. U njoj duvanjski glagolaš don Ivan Josip Jurčević 27. rujna 1808. zahvaljuje se makarskome svećeniku don Ivi Josipu za neke darove i javlja mu, kako mu za uzdarje šalje bukaricu masla; naručuje preko njega kolare i sô; tuži se na biskupa Miletića, kako je odbio oproste, što ih je on preko njega iz Rima dobavio, te kako se je izrazio, da sumnja i u iste glagolaške misale i časoslove. Na koncu ga moli, da mu, ako je moguće, „slovim arvackim“ javi, šta da protiv toga poduzme.[2]

Nije nužno potanje istraživati, šta je makarski don Ivo Josip odgovorio bosanskome don Ivi Josipu. Dosti je nabaciti, da je koncem 1808. u Rimu pred Sv. zborom osvanula ne samo tužba proti apostolskome vikarijatu u Bosni, kako ovaj progoni svjetovni kler te molba ljevanjskih, duvanjskih, kupreških, ramskih, mostarskih i ljubuških knezova, da im se svjetovni svećenici proglase misijonarima cijele Bosne, nego i Jurčevića pismo, što ga je 27. rujna 1808. poslao makarskome kanoniku don Ivi Josipu.[3]

Oci Sv. zbora za raširenje vjere uz bosančicom pisane izvornike dobiju i talijanske prijevode spomenutih akata, ali takove, da im se prosti seoski knezovi predstave kao kakvi grofovi:

---

[1]) Arhiv Sv. zbora za raširenje vjere.
[2]) Arhiv Sv. zbora za raširenje vjere.
[3]) Arhiv Sv. zbora za raširenje vjere.

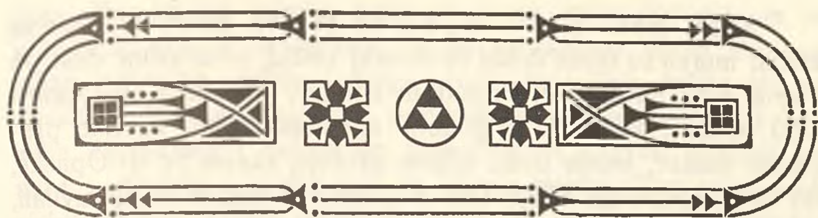
„i conti“. Odatle čitavu stvar uzmu na ozbiljniji pretres. Potanji izvještaj o postupku biskupa Ilijića potraže i od njegova pomoćnika biskupa Miletića. Megjutim uzorita gospoda saznaju, da oni „i conti“ nijesu ništa do prosti seoski knezovi. A biskup Miletić u svome očitovanju od 5. ožujka 1809. izjavi, da biskup Ilijić nije u načelu proti svjetovnome kleru, nego protiv njihove neukosti. Osim probabiliste Kačića nemaju nijedne bogoslovne knjige, pomoću koje bi mogli obogatiti svoje bogoslovno znanje. Niti se može reći, da se u Omiškome sjemeništu dovoljno usposobljuju, jer to ne samo da svojstva pravoga kolegija nije nikada ni nosilo, nego iza zadnjih nedaća, što su Dalmaciju zadesile, i ne opstoji. Njihov jezik, koga ni sami ne razumiju, narod pobugjuje na smijeh. Instancija, da se proglase misijonarima u čitavoj Bosni i Hercegovini, suvišna je, jer oni su već kapelani. A da se gdje na župama dosmrtno instaliraju, to u bosanskome apostolskome vikarijatu niti je običaj niti može biti, jer su sve župe utjelovljene franjevačkim samostanima.[1]) I s tim se je, čini se, čitava afera slegla. Barem o njoj nijesmo više našli nikakovih podataka.

6. Zadnji glagolaši. Iza toga su glagolaši u Bosni i Hercegovini kao nekoč i u Hrvatskoj izumirali i izumrli. U hercegovačkim grobljima i danas se mogu vidjeti grobovi popova glagolaša: u Donjemu Crnču Mije Vuletića, u Viru Marka Budimira, u Trnu Marka Papkovića, u Podgorju Jurja Dilbera, u Raškome Polju Tadije Čalića, u Rakitnome Jakova Perkovića. Zadnji se je bavio i perom, te je 1808. u Dubrovniku u 31 stranici u 8^0 izdao: „Kratko iskazagne xivota, pokore, smarti, i çudesa sv. Jakova Pustignaka“.[2]) Megju glagolašima, koji su u Bosni služili, spominju se dva Jurčevića: Ilija i Jakov, Josip Lučić, Josip Ivković, Juko Mihaljević i neki Čota.

---

[1]) Arhiv Sv. zbora za raširenje vjere.

[2]) O njemu smo opširnije pisali u „Seraf. Perivoju“ god. 1910., br. 2.

§ 3.

SVEĆENSTVO PREMA NARODU I NAROD PREMA SVEĆENSTVU.

I. 1. Opće obilježje pastoracije. Način pastoracije, kao što se iz Miletića „Naredaba i uprava“ te raznih okružnica saznaje, bio je strogo udešen prema okolnostima onoga vremena a svojom strogošću, osobito u prvoj polovici ovoga razdoblja, podsjeća na stegu prvih kršćana.

2. Krštenje. Jerbo su župe bile vrlo rastrkane, to je svaki svećenik po „naçinu rituala opchenoga rimskoga“ mogao svagdje svečano krstiti. Radi toga su svećenici, kada bi išli na daleki put, sa sobom nosili „kesiczu od karsctegna . . . i kalemar“, te čim bi koga krstili, zabilježili bi ga na cedulicu i tu bi preko roditelja ili kumova spremili nadležnome župniku, koji bi to opet zaveo u matice.[1]) Način, kako da se matice vode, označio je još bivši redodržavnik fra Augustin Botoš-Okić, a definitorij Bosne Srebrene 1782. urgira, da se taj strogo drži.[2]) Biskup Ilijić prema želji roditelja strogo je zabranio na krštenju nadijevati „eksotična i tugja imena“: Žuža mj. Suzana, Dora mj. Doroteja, Ceca mj. Cecilija, Jandre mj. Andrija, Bara mj. Barbara, Kulekude mj. Kunegunda, Bromza mj. Ambroža, Klimo mj. Klemento, Berdo mj. Bernardin, Ičo mj. Izak i t. d.[3]) Istu naredbu obnovi i redodržavništvo Bosne Srebrene 1852.[4])

---

[1]) Milletich, Naredbe i uprave (Rim, 1828.), str. 30.—31.

[2]) Protocollum provinciae Bosnae Argentinae, a. 1757.—1793.

[3]) Fr. Gregorii a Varess Epistola pastoralis, str. 25.

[4]) Statuta municipalia Bosnae Argentinae, a. 1852.

3. Sv. potvrda i kanoničke vizite. Kumovi i kume na krizmi morali su djecu držati na desnoj mišici, a odraslim desnom nogom stati na lijevu.[1]) Prigodom korizme obavljani su i kanonički pohodi, kojom je prigodom apostolski vikar osobno pregledao matice, stanje duša, oltare, groblja, kapele i t. d. Opaske, što bi ih apostolski vikari tom prigodom u maticama postavljali, i danas svjedoče, kako su ova pregledanja stroga bila.

4. Sv. pričest i sv. misa. Prva pričest dijelila se je djeci, koja su došla do razuma — do 10., 11. i 12. godine. S istom doblju počimala je obvezanost prisustvovati sv. misi Udovoljenju ovoj obvezanosti puno je na put stajala obvezanost. na rabotu, ušljed koje su kršćani bili dužni begovima i agama većinom u nedjelje i svetkovine sjeći i dovlačiti drva te obavljati druge teške poslove. Stoga biskup Ilijić 1810. i nalaže, da se drva prije dan nasijeku, te da se u nedjelje i svetkovine tako podrani, da se i gospodarima dovuku drva i sluša sv. misa;[2]) a biskup Miletić iz Rima dobavi dozvolu, da se u neke svetkovine iza slušanja mise može slobodno raditi. Ali tim puno nije pomoženo, jer mnogi su od crkve bili vrlo udaljeni, te nijesu mogli i slušati misu i okoristiti se spomenutom povlasticom. To kao i neke druge okolnosti biskupa Barišića prinukaju, te od Grgura XVI. isposluje, da se iz kataloga zapovjednih svetkovina sasvim ukinu: Mladenci, Apostoli (izuzev Petra i Pavla), treći dan Uskrsa, Našašće sv. križa, sv. Ana, sv. Lovro, treći dan Duhova i sv. Silvestar.[3]) Biskupu Šunjiću opet pošlo je za rukom da nedjeljne pazare u nekim mjestim, Fojnici i Lijevnu, s pomoću osmanlijske vlade s nedjelja prometne u radetne dane.

Pučke su se mise morale početi ni prije ni kašnje, nego tako, da se u podne svrše. U nedjelje i u svetkovine bilo je strogo zabranjeno prije mise putovati iz jedne župe u drugu, izuzev putnike, koji su mogli prispjeti na sv. misu, što se je govorila u župi, u koju su išli. Kod mise nije bilo slobodno držati uza se oružje, a radi neprilika, što su se s oružja dogagjale, savjetovalo se je, da se idući k misi i od mise puške ne ispa-

---

[1]) Fr. Gregorii a Varess Epistola pastoralis. str. 7.

[2]) Dr. Jelenić, Izvori za kulturnu povjest str. 105.

[3]) Barišića Okružnica od 28. studenoga 1840. u arhivu Bosne Srebrene u Sarajevu. U istoj se veli, da je sv. Silvestar naknadno ukinut i da su sve svetkovine tako ukinute, da niti su vjernici u te dane dužni slušati misu i ustezati se od rada, niti župnici govoriti mise za puk.

ljuju. Na onome mjestu, gdje se je sv. misa govorila, te na grobljima bilo je kršćanima strogo zabranjeno držati zborove, užine, trgovišta, krčme i druge stvari, koje nisu dolikovale sv. mjestima. Biskup Dragičević pod kaznom suzpenzije od 30 misa svim župnicima i duhovnim pomoćnicima zabrani govoriti sv. mise u nedjelje i svetkovine na istome mjestu. Tim se je vjernicima htjela pružiti prigoda, kako će moći lakše udovoljiti crkvenoj zapovijedi o slušanju sv. mise. Ovu je naredbu definitorij Bosne Srebrene 1793. obnovio,[1]) a nalazi se, ako i ne tako strogo, i u Miletića „Naredbama i upravama". Župnicima i duhovnim pomoćnicima nije bilo dozvoljeno mise govoriti, ako su bili Franjevci, bez redovničkoga habita, kapuča i pojasa, a ako svjetovni svećenici, bez talara. Buduć da u Bosni crkava nije bilo do: u Kr. Sutjesci, Fojnici, Kreševu, Varešu i Podmilačju, to je sva sila svijeta sa svih strana, na sve svetkovine u sve nedjelje, a osobito na zaštitnike spomenutih crkava k njima hrlila. Odatle su se opet često dogagjale megju svijetom, koji bi se s raznih strana sabirao, svagje i ubijstva. Radi toga „Naredbe i uprave" zabranjuju svijetu drugih župa k misi ići na Duhove u Fojnicu, na sv. Ivana Kr. u Sutjesku i u Podmilačje, na sv. Mihajla u Vareš i na sv. Katarinu u Kreševo. Momcima i djevojkama bez roditelja te mladim ženama bez muževa nije bilo dozvoljeno ići ni k misi tako daleko, da se isti dan ne bi mogli svojim kućama vratiti. U selima, gdje se je nalazilo misno ruho, „Naredbe i uprave" hoće, da se „providi po jedna daska sklopglena, na kojoj se Misa S. moxe rech, kad bi bila potriba, i da se na istoj dasczi prilipe Convivia, i koja prilika Gosp. Isusa, B. D. Marie, i drughi Sveti; i da reçena Daska, Otarna ni za koju drugu stvar izvansku sluxit ne ima osim za Misno posvetiliscte." „Naredbe i uprave" traže: „Da u onim mistim, i po Grebjim, gdi se Misa S. u Nedigle, i u Svetkovine govorit obiçaje, Otari, ako se ne bi moghli oplest, zagradit, i daskama nadkrit, budu barem nadkriveni, dok se Misa S. govori, çistim pokrivaçom olli od Musheme, olli barem od sukna çista, i oprana," koji se je pokrivač takogjer imao čuvati na čistu mjestu i ne rabiti u druge svrhe. Mise su župnici u nedjelje i svetkovine govorili badava za puk, a prije mise govorila su se glasno četiri djela: vjere, ufanja, ljubavi i pokajanja. Svijet se je obično pričešćivao pod svetom misom, nu za bolesnike čuvalo se je Presveto u

[1]) Protocollum provinciae Bosnae Argentinae, a. 1793.—1835.

piksidama. Biskup Miletić naregjuje, da svi župnici i duhovni pomoćnici takove pikside nabave. Hostije su se sve do biskupa Ilijića većinom škarama rezale, radi čega ih je bilo i trouglastih i četverouglastih. Biskup Ilijić i tu zavede jedinstvenost, naloživ da svi župnici nabave za obrezivanje hostija male i velike kalufe[1]) i da sve hostije ubuduće budu okrugle. Biskup Ilijić nalaže, da se presv. hostije svaki 8., a biskup Miletić svaki 15. dan mijenjaju. Mnoge okružnice dokazuju, da je i redodržavništvo bosanskih otaca na čistoću i ures i sv. ruha i oltara budno pazilo, a to i Miletića „Naredbe i uprave“ preporučuju. Radi dostojnijega pričešćivanja Miletić je „sub poena suspensionis a Missae Sacrificio“ nalagao, da svi svećenici gornji dio brkova kao „pilorum monstruositatem“ podšišavaju.

5. Razne pobožnosti i oprosti. Večernje u nedjelje i svetkovine redovito su se poslije podne držale. Na tim se je najprije sakupljenome narodu, većinom mlagjariji, tumačio kršćanski nauk, a zatim su se pjevale Lauretske letanije, razne pjesme i dijelio s Presvetim blagoslov. K ovoj staroj pobožnosti u ovoj epohi bosanski oci pridodaju i pobožnost presv. Srca Isusova. Već 22. svibnja 1799. revni apostolski vikar fra Grgo Varešanin pita definitorij Bosne Srebrene: bi li bilo shodno, da se od Sv. Stolice zamoli dozvola, da se može i u Bosni i Hercegovini, kao u Rimu i na nekim drugim mjestima, u petak iza tijelovske osmine moliti oficij i govoriti sv. misa presv. Srca Isusova; te: bi li bilo uputno zamoliti potpune oproste za svaki mjesec, od 7 godina i 7 četirdesetnica za svaki petak, a 100 dana za svaki dan svim onim, koji se budu u te dane ispovjedili, pričestili i kod koje slike presv. Srca Isusova molili. Dne 24. svibnja iste godine definitorij Bosne Srebrene s namjerama biskupa Ilijića izrazi se sasvim solidarnim.[2]) Učinak je ove solidarnosti bio taj, da je slijedeće godine, na osvitu novoga vijeka, definitorij Bosne Srebrene svoj braći širom sve Bosne i Hercegovine mogao javiti, da je biskup već isposlovao, da se u petak iza tijelovske osmine može govoriti oficij i misa presv. Srca Isusova; da taj dan mogu primiti potpune oproste, a u sve druge petke oproste od 100

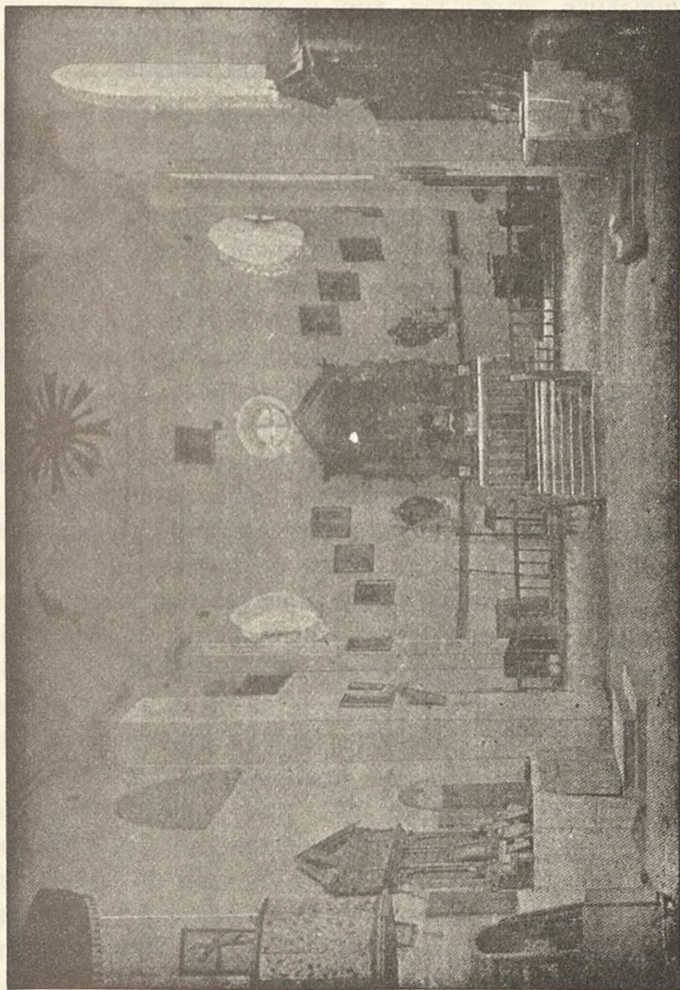
---

[1]) Fr. Gregorii a Varess Epistola pastoralis etc., str. 25.

[2]) Protocollum provinciae Bosnae Argentinae, a. 1793.—1835. Sravni dra. Jelenića „Evolucija štovanja presv. Srca Isusova u Bosni i Hercegovini“ u Seraf. Perivoju, 1909., br. 6.—7.

dana svi oni, koji se ispovjede i dostojno pričeste, te nalaže, da se to ubuduće i u kalendare stavlja.[1])

Iste godine kreševski Franjevci isposluju od Sv. Stolice povlasticu, da svi, koji se u njihovoj crkvi ispovjede i pričeste na sv. Katarinu djevicu i mučenicu, na tri uskrsna i duhovska dana, na Uznešenje bl. djevice Marije i na Ilino, dobiju potpune oproste od svih grijeha; dok je Pijo VII. Fojničane istim povlasticama na Duhove, duhovsku osminu i na sv. Mihovila još 1799. obdario.[2])

Ponutrica crkve sv. Ive u Kr. Sutjesci.
Slika predstavlja ponutricu crkve gragjene zadnjih godina osmanlijske vlade u Bosni.

[1]) Protocollum provinciae Bosnae Argentinae, a. 1793.—1835.
[2]) Protocollum provinciae Bosnae Argentinae, a. 1793.—1835.

U ovome razdoblju počeli su Franjevci u Bosni mladim — prvim u mjesecu nedjeljama iza mise izlagati presveti Oltarski Sakramenat. Prvi je bio fra Grgo Varešanin, koji je to 1798. svojom biskupskom vlašću dozvolio.

6. Društvo presv. Oltarskoga Sakramenta. Ilijićevom su privolom Franjevci 1802.—1803. osnovali i društvo presv. Oltarskoga Sakramenta, koje je išlo za tim, da globama i džulusima isisane franjevačke samostane pomogne u pripravljanju svečanosti pri izložbi presv. Oltarskoga Sakramenta.

Društvo presv. Oltarskoga Sakramenta imalo je i svoja pravila: „Instituzione e constituzione della venerabile confraternita dell SS. Sacramento". Ova su sva osim naslova bila napisana hrvatski, i to u 7 poglavlja, a bila su dosti stroga. U društvo je mogao stupiti samo čovjek u vjeri stalan, dobar, pošten i ljubezan i prema Bogu i prema bližnjemu. U društvo je primao samo prior, koji je bio iz sredine redovnika, i to nakon kušnje i zdogovora s članovima. Pri ulazu u društvo član se je morao ispovjediti, pričestiti i položiti „za sviche voschane, koje che gorit u vrime blagoslova jedan talir krixar, ne magne". Priora se je biralo na Srce Isusovo. Uz njega su stajala četiri svjetovnjaka: dva prokuratora i dva nadstojnika, koji su provigjali nužne stvari za svečanost pri izložbi presv. Sakramenta i bdjeli nad duhovnom korišću društva. Članovi su svake godine morali na tijelovsku osminu ili na Srce Isusovo za spomenutu svečanost davati „po jedan grosc jaspre, kojom se svit vlada". Za svakoga člana iza njegove smrti čitano je toliko misa, koliko je društvo brojilo članova. Osim toga na Srce Isusovo pjevala se je jedna misa za sve preminule članove. Mise su plaćane iz kase društva. Je li se koji član razbolio, to je prokurator sa svojim pomoćnicima bio dužan češće ga pohoditi i pripraviti za svete sakramente. Na pokop umrloga člana morali su svi članovi doći s voštanim svijećama i pokojnika ispratiti do groba. Koji bi bez razloga izostao, bio je obvezan za pokojnika platiti jednu misu. Iz društva se je izgonilo radi psovanja, pijanstva, lihvarenja i t. d., i to nakon trokratne bezuspješne opomene. [1])

7. Ženidba. Ženidbeni vez sklapao se je uz potpunu volju ženjenika i udadbenice te uz privolu roditelja odnosno starje-

[1]) Dr. Jelenić, Izvori za kulturnu povjest, 77.—80.

šina. Tajne je zaruke još fra Pavao Dragičević u svojoj okružnici od 5. studenoga 1759. zabranio. U istoj okružnici Dragičević naregjuje, da ženjenici uzimaju i daju prstenove, „koi su zlamenje očito od zaručenja, znanjem njihovih roditelja i prid istim župnikom, ili prid drugim misnikom, komu bi isti žu(p)nik dopustio". Župnik, odnosno njegov zamjenik, morao je upisati dva svjedoka, pred kojima su zaruke sklopljene, mjesto, dan, mjesec i godinu zaruka, te svoje ime, što je „Ne temere" Pija X. istom 1907. za cijelu Crkvu propisalo. Ako koji na taj način zaruke nije sklopio, vrijednost im se u savjesti nije nijekala, ali se na javnome crkvenome sudištu — mä se zaruke braneća stranka i klela — nijesu priznavale, dapače se je išlo u susret protivnoj stranci.[1]) Ovaj Dragičevića zakon u bitnosti sadržaju i Miletića „Naredbe i uprave". „Ugovori xenitbeni skroviti — vele „Naredbe" — brez privoglegna Roditegla, i brez svidoka od Mlagiarie nesvistne jurve z' grihom od neposluha uçigneni, a navlastito ako su josc sa zakletvom potvargeni, premda poragiaju zapriku, koja se zove od očitogh posctegna (Latini reku: Publicae honestatis) koja raztarguje xenidbu do parvoga kollina; i premda zaduxuju ugovornika, i ugovorniczu, da imaju stat na besidi, nit mogu brez razloxitogh uzroka od beside popuznut: nisctanemagne da bi koje od gni na besidi pomankalo, i ugovor zatajalo, Sudacz Czarkveni nije duxan gniovim besidam, zakletvam, ni obilixjim virrovat, kad jedno zanikuje, a drugo potvargiuje: nego je od potribe, da za uçinit sud pravedni, da se izvedu svidoczi podobni, kojim se moxe virovat, i prid kojim je taj ugovor uçignen, i, koji ako je potriba, i ako bude Sudacz Czarkveni iziskivat, vaglia, da se zakunu svarhu onoga, scto su iz usta Xegnenika, Udadbenicze vlastitim ushima slishali, i oçima vidili. . ." Prije zaruka „Naredbe i uprave" traže, da se ženjenik i udadbenica u ženidbi preporuče Bogu, te da potraže savjet od roditelja, odnosno starješina; roditelji opet i starješine ženjenika i udadbenice da se saslušav želje i razloge svoga djeteta, odnosno podložnika, megju sobom posavjetuju. Stoga se nije zabranjivalo, dapače se preporučivalo, da si mladenci za promišljanje uzmu stalni rok. Djevojka se nije mogla prositi, niti su se zaruke mogle sklapati, dok župnik nije u tu svrhu izdao potrebnu cedulicu, u kojoj se je mladencu dopuštalo, da može naznačenu

---

[1]) Bosančicom pisana okružnica u franjev. samostanu u Kr. Sutejsci.

osobu zaprositi, i koja se je morala i opet župniku povratiti, ako se slučajno djevojka ne bi isprosila i zaruke sklopile. Župnik za ženidbenu cedulicu nije smio ništa tražiti. Na prošnji bi ženjenik stavio na stol od župnika dobivenu cedulicu, te jabuku, u koju bi stavio vižlin, t. j. 24 helera; a udadbenica bi to, ako je na zaruke voljna, primila. Onomu, koga je djevojka jednom odbila, zabranjivalo se je povraćati i ponovno ju napastovati. Roditeljima i starješinama mladenaca strogo je bilo zabranjeno dotične siliti na ženidbu, na koju nijesu imali volje, kao i opirati se bez razloga njihovoj ženidbi. I redodržavništvo je bosanskih Franjevaca strogo bdjelo nad župnicima, da se ovi u ženidbene stvari ne bi tako miješali, da bi štogod uplivali na njihovu slobodnu volju. Još su savjesnije „Naredbe i uprave“ uložile pomnju, da se iskorijeni po nekim mjestima Bosne i Hercegovine vladajući zao običaj, da se roditelji — odnosno starješine udadbenice — sa ženjenikom pogagjaju, što će im ovaj za udadbenicu dati. Miletiću je ovaj običaj bio vrlo ogavan, jer po njemu izgledalo mu je, da roditelji — odnosno starješine — „czine, i prodaju . . . udadbenicze ko robigne zakupglene, olli xivine nerazloxite“. Nu s tim Miletić nije zabranio, da ženjenik od svoje volje donese kakovo milošće roditeljima ili starješini buduće svoje druge. Oni, koji bi udadbenice udavali za protivnike i odmetnike katoličke vjere, smatrali su se dostojnim „pokore prixestoke i na ovomu svitu, i na drugomu“. A otimači su djevojaka upadali u veliko prokletstvo. Uoči nedjelja i svetkovina prošnje su bile zabranjene, jer su bile povodom, da bi sjutradan mnogi nenaspavani izostajali od sv. mise. Samo se je savjetovalo, da prošnje bivaju obdan, a ne obnoć. Iza kako je udadbenica isprošena, imala se je i ona i ženjenik s roditeljima i rogjacima predstaviti župniku, koji ih je najprije na samu o njihovoj slobodnoj volji ispitao, a onda obadvoje skupa vjeronauk. Koji nisu znali: Poglavita otajstva katoličke vjere, prekrstiti se, četiri djela — Vjere, Ufanja, Ljubavi i Skrušenja —, Četiri stvari, bez kojih se nitko ne može spasiti, Naravne i Ljubavne zapovijedi, Zapovijedi Božje i Crkvene, Sakramente, grijehe Smrtne, U nebo vapijuće, Protiva Duhu svetome, Stvari nužne za spasonosnu i cjelovitu ispovijed i dostojnu pričest, „Oče naš,“ „Zdravo Mariju“, Vjerovanje, Slava Ocu, Isusovu i Gospinu krunicu, način, kako se u nuždi dijete krsti, te bračne dužnosti, ti dok nijesu naučili, niti su se mogli prstenovati, ni vjenčati; jer

su se smatrali nesposobnim za učitelje i odgojitelje svojemu budućemu potomstvu.

Iza trećega naviještenja nije bilo dozvoljeno vjenčanje bez dovoljnoga razloga odgagjati. Je li se ipak preko dva mjeseca odgodilo, naviještenja su se morala obnoviti. U zabranjeno vrijeme te u nedjelje i svetkovine nije bilo slobodno vjenčavati bez osobite dozvole apostolskoga vikara — odnosno njegova generalnoga vikara. Prije vjenčanja mladenci su se morali ispovjediti i pričestiti. Kao na prstenovanje tako i na vjenčanje udadbenicu su morali voditi ili roditelji ili koji drugi poštenjak od njezina roda. Vjenčavalo se je u crkvi — odnosno kapelici, nu ako se je kadikada i izvan crkve vjenčavalo, vjenčavalo se je i tada pod sv. misom. Tom se je prigodom vjenčanicima i blagoslov dijelio, ako im se je inače mogao podijeliti. Svaki, koji bi se kod kadije ili grčkoistočnoga svećenika vjenčao, upadao bi u prokletstvo. Ali to nezakonita vjenčanja nije iskorijenilo. Biskup Miletić još 1827. traži od župnika, da mu popišu sve koli strane toli domaće katolike, koji su brak sklopili pred nevjerničkim sucem, „coram judice infideli", da ih prema povlasticama, što ih je od Sv. Stolice dobio, od zapreka oprosti i u zakonito stanje svede. [1]) Istom 1840. biskupu Barišiću uspije s pomoću bečkoga dvora od sultana Abdul-Medžida dobiti ferman, prema kome se svim kadijama strogo zabrani miješati se u katoličke ženidbe. [2])

„Naredbe i uprave" traže, da svatovi budu „Karstjani poscteni, Bogobojechi, i trizmeni, odiveni odichom Karstjanskom, brez taslame, brez barjaka, i brez odore turske". Njima se je zabranjivalo putem i na piru puške ispaljivati. Još se je strožije zabranjivalo puškaranje, kada bi mladenci išli u ložnicu, čim su se u drugim probugjivale nečiste misli i želje. Samo se je preporučivalo, da radi velikih troškova pir ne traje više od jedan ili dva dana, te da se tom zgodom i siromasi počaste.

Buduć da su se u ovoj epohi mnogi katolici osobito iz kamenite Dalmacije u Bosnu doseljivali, to se je pri sklapanju braka na njih osobito pazilo, da se ne bi nezakonito oženili. U tu je svrhu bilo zabranjeno svim došljacima i ženiti i udavati se

---

[1]) Miletića Okružnica od 14. kolovoza 1827. u arhivu franjev. samostana u Gučoj Gori.

[2]) Okružnica biskupa Barišića od 5. siječnja 1841. u arhivu Bosne Srebrene u Sarajevu.

prije, negoli bi dobavili od svoga biskupa slobodni list i negoli bi ovaj ili apostolski vikar ili njegov generalni vikar potvrdio. Isto je tako i župnicima bilo zabranjeno dotičnim ženjenicima prije ispunjenja gore spomenutih pogodaba davati cedule za prošnju.

8. Neporočnost obiteljskih zadruga. Uz ovoliku pomnju pri sklapanju braka bez sumnje su stavljani najčvršći temelji kršćanskim obiteljima, u kojima se je provodio čist i svet život, život, sličan životu prvih kršćana. Iz takih su se obitelji i ranim jutrom i kasnom večeri iz pobožnih srdaca uzdizale danas tako rijetke molitve k Ocu vasionoga svijeta, a On im je spuštao s nebesa ustrpljenje, mir, zadovoljstvo srca i svoj sveti blagoslov. U njima se nijesu obdržavale „mobe, vlaçidbe, prelovagna, skitagna, sila nochna", i to „poradi smutgna, i scteta vrimeniti, i duhovni." Iz njih se nijesu smjele „xene mlade, a osobito Divojke i Udovicze po Derneczim, po Pazarim, po Çarshiam" puno povlačiti, jer se to nije pristojalo „Karstjankam posctenim". One su pomno pazile na odgoj djece i da djecu — osobito djevojčice — za stadom ni s društvom ne šalju. Po isti način brzo su se iskorijenile u tim obiteljima i razne maskare, čorjačenja i preoblačenja muških glava u žensku odjeću, a ženskih u mušku, što se je na nekim mjestima uz pirove i poklade bilo uobičajilo, a iskorijenile su se zato, jerbo je biskup Miletić „svake ighre i maskare neposctene, koje probugiuju na grihe pogane", proglasio od Boga i od Crkve zabranjenim. Iz tih obitelji ako bi tko kretao na daleki put, ponio bi sa sobom od župnika svjedodžbu, da je u crkvenoj zajednici, da mu tako bude prosto, gdjegod zaželi, primiti u svoja prsa svoga Spasitelja.

9. Pobratimljenja i posestrivanja, krsno ime i šišano kumstvo. Kao što krsnim kumstvom, tako su se i ženidbama i u ovome razdoblju veze ljubavi i prijateljstva megju katoličkim obiteljima sve više širile i jačale. Nu mnogim su se ova sredstva za proširenje ljubavi megju katoličkim obiteljima smatrala nedostatna. Stoga su na mnogim mjestima bila zavedena pobratimljenja i posestrivanja, pri kojim bi se mladići s mladićima, djevojke s djevojkama, a češće i muški sa ženskima bratili i sestrili. Kako se je pobratimljenje i posestrimljenje obavljalo, samo donekle saznajemo iz jedne okružnice fra Grge Varešanina, što ju je on 18. prosinca 1798. duhovnim pastirima poslao. U okružnici se veli, da bi mladići ili djevojke

kod pobratimljenja ili posestrivanja, kao kumovi ili kume, palili svijeće, a svećenik bi onim, koji su se bratili, ili onim, koje su se sestrile, naramenicom obavijao glavu, za njih misu govorio, te na koncu čitao toj svrsi odgovarajuće Evangjelje.[1])

Radi iste svrhe i radi svoga konzervatizma bosanski i hercegovački katolici još ni u ovome razdoblju nijesu bili iskorijenili slavljenja krsnoga imena,[2]) kojom bi se zgodom u u kući palio tamnjan, molilo se zaštitniku kuće, palile se svijeće, jelo se iz istoga suda i t. d.

Specijalni način proširenja rodstva ili bolje prijateljstva, ne samo megju katoličkim obiteljima, nego i megju obiteljima katoličkim i muslimanskim te katoličkim i grčkoistočnim, bilo je šišano kumstvo. Jovan Fil. Ivanišević ovako nam opisuje obred šišanog kumstva: „Kum sjedne sebi na krilo dijete, — koje se prvi put šiša — pa mu nožicama odreže kose s vrh čela, izviše „babine rupe", izviše desnogo uha, pa izviše lijevog uha; za tijem sjedne dijete pokraj sebe, poljubi ga, daruje i naziva kumčetom."[3])

Sva tri gornja načina širenja prijateljstva, ljubavi i nekoga rodstva nekim su apostolskim vikarima izgledala pomiješana s praznovjerjem te prožeta poganskim i inovjernim duhom. Stoga su u ovoj epohi apostolski vikari svom oštrinom na njih udarali i napokon ih iskorijenili. Još se fra Grgo Varešanin žestoko obara na bratimljenje, sestrenje i šišano kumstvo,[4]) a Miletić u svojim „Naredbama i upravama" i na to i na slav-

---

[1]) Fr. Gregorii a Varess Epistola pastoralis etc., str. 27.

[2]) Neki su učenjaci sve do skora držali, da je slavljenje krsnoga imena srpsko-pravoslavnoga porijekla. Drugi su opet dokazivali, da su to patarenski ostaci. Megjutim u najnovije doba dr. Aleksander Mitrović lijepo je slavljenje krsnoga imena doveo od poganskoga štovanja kućnih bogova — dii lares. Glasnik zemalj. muzeja u Bosni i Hercegovini, god. 1912., str. 391.—396.

[3]) Иванишевић, Именик народнијех назива родбине и сродбине (Сарајево, 1906.), стр. 37.

[4]) „Pluribus in locis hujus Dioecesis cum gravis abusus irrepserit, ut juvenes cum juvenibus fraternitates, puellae cum puellis sororeitates (quinimo et masculi cum faeminis) ineant publice coram Sacerdote, adhibitis superstitiosis ritibus candelarum, quas adolescentuli, veluti quidam excogitatae solemnitatis patrini, accendere consueverunt, maximo Christi fidelium scandalo, et eorum peccandi periculo, intercedente quoque rerum sacrarum, rituumque Ecclesiasticorum sacrilego abusu, prout est, capita eorum

ljenje krsnoga imena.[1]) Svim tim u Bosni su ukinuti mnogi lijepi narodni običaji, ali ujedno je narod oslobogjen i silnih troškova, što su se tim prigodama činili. Još veću pomnju propisuje i biskup Ilijić i Miletić u iskorjenjivanju čaranja i u stajanju na put raznim licumjercima, koji su po selima hodali, zapise dijelili, razne molitve činili i prosti narod u praznovjerje zavagjali.

10. Sakramenat pokore. I apostolski vikari i franjevačko redodržavništvo je bdjelo, da se ne bi komu obustavila sv. ispovijed ili koji drugi sveti sakramenat radi neplaćene župnikove godižbine. Iz okružnice fra Grge Varešanina, što ju je 18. prosinca 1798. objelodanio, saznajemo i za grijehe, koje je on sebi pridržao, a ti su: psovka Boga, Bl. Dj. Marije i svetaca, vjere, duše i kršćanskoga zakona; vračanje; teška ozljeda roditelja i nanešena im velika nepravda; svojevoljno ubijstvo i nagovaranje te zapovijedanje, da se tko ubije; usmrćenje nerogjenčeta u utrobi; s nemarnosti prouzrokovano udušenje djece; sodomija i bludni grijeh učinjen sa životinjama; otimanje djevojaka i bludni grijeh s budućom ženom; grijeh s rodom prvoga, drugoga i trećega koljena, te prvoga sa svojacima i sa duhovnim rogjacima; igre u kolu muških sa ženskim i obratno; u buli Grgura XV. označeno zavogjenje na nečisti grijeh; optužba i oklevetanje redovnika kod turskoga suda.[2]) Miletić je u svojim „Naredbama i upravama“ skratio broj Ilijića pridržanih grijeha. Polag ovih „Naredaba i uprava“ igranje n. pr. u kolu muških sa ženskim već nije pridržani grijeh. Iz jedne poslanice fra Grge Varešanina saznajemo, kako su teške bile pokore za počinjene grijehe. U njoj se naime tuzlanskome župniku i njegovome duhovnome pomoćniku zabranjuje one žene i djevojke, koje bi se

---

Stola circumligare, Missam super eis celebrare, et Evangelium quoddam post expletam Missam legere: quae omnia, et singula compertum est, in ruinam, et perniciem animarum quam maximam fieri. Sub gravi ergo peccato vani, superstitiosi, aliisque de causis valde criminosi ritus, et abusus, fratres, et sorores sic configendi (quemadmodum et compatres ex detonsione infantium parti) proscribuntur. Sub poena vero suspensionis, a celebratione Missae ipso facto incurrenda, Sacerdotes cum Regulares, tum Saeculares prohibentur talibus praesentiam sacerdotalem quomodocumque exhibere...“ Fr. Gregorii a Varess Epistola pastoralis etc., str. 27. Izvornik u arhivu Bosne Srebrene u Sarajevu.

[1]) Milletich, Naredbe i uprave, I. izd., str. 36.—37.

[2]) Fr. Gregorii a Varess Epistola pastoralis etc, str. 30.—31.; Arhiv Bosne Srebrene u Sarajevu.

po čaršiji vucale, ispovijedati, dok one ne bi prije ispovijedi punih 10 dana postile.[1]) Još su se veće pokore naregjivale proklecima, a megju ove su se brojili: otimači djevojaka i udovica; oni, koji su se znatice vjenčavali sa zaprekom razrješujućom ženidbu; koji bi se kod kadija i grčkoistočnih popova vjenčavali; koji bi na vjenčanje kod civilne oblasti nagovarali i takovu ženidbu potpomagali; koji su upravno ili neupravno silili župnike, da ih suprot ženidbenih zapreka vjenčaju; te koji su svećenike kod muslimana optuživali i ozloglasivali. Svi bi se ovi u svim župama polag „Naredaba i uprava" biskupa Miletića, kao i svi odmetnici i javni grješnici, morali u prvu nedjelju iza Velike Gospe s oltara puku oglasiti, a puk ih je pomno izbjegavao u svim društvima i u svim općenjima. Mnogi stari župski arhivi u Bosni pokazuju, kako se je oštro s proklecima postupalo, nu ipak drukčije sa ženskima, negoli s muškima. Za primjer neka nam služi pismo fra Augustina Miletića, što ga je on 8. kolovoza 1827. poslao don Josipu Lučiću, kapelanu u Foči. U tome se pismu otimačima djevojaka za podijeljenje odriješenja stavljaju slijedeće pogodbe: *a)* da za tri svetkovine kod mise stoje izvan puka i da tada drže o vratu ili kladić ili gužvu, te da prose oproštenje od Boga, od Crkve i svega kršćanluka; *b)* da poste utorke i da svaki dan govore „dila kriposti bogoslovni" kroz toliko mjeseci, kroz koliko su bili u prokletstvu; *c)* da koji mogu, plate za crkveno ruho u Foči po 6 groša, a koji ne mogu, da im se to smanji ili u što drugo okrene; *d)* da se na sv. Evangjelju zakunu, da više takovih nedjela neće činiti. Pogodbe pak, pod kojim se u istome pismu daje vlast, da se proklete žene odriješe, jesu: *a)* da za tri svetkovine kod sv. mise izvan puka s raspetim rukama i s crnom krpom na glavi stoje i mole od svega puka oproštenje; *b)* da za 6 mjeseci suše subote na poštenje Bl. Dj. Marije; *c)* da kroz jednu godinu svaki dan klečeći na koljenima mole djela bogoslovnih kreposti.[2])

11. Zadnja pomast i pokop. Još su veću pomnju svojim vjernicima bosanski oci posvećivali, kada se je kome od njih bilo s dušom rastajati i s ovoga svijeta na drugi putovati. Oni su odmah hrlili, da ga ispovjede, pričeste i pouljaju, a radi

---

[1]) Pismo od 2. kolovoza 1810. u savremenoj matici krštenih u Tuzli.
[2]) Arhiv franjev. samostana u Kr. Sutjesci.

oskudice svećenstva biskup je Miletić u svojim „Naredbama i upravama“ dozvolio svim svećenicima „na sluxbu Puka nashega odregenim,“ da mogu po svim župama, gdje ne bude blizu župnik ili njegov duhovni pomoćnik, bolesnika ne samo ispovijedati, nego i pričešćivati i uljati, „ostavivshi pismeno svidoçanstvo, da je bolesnik bio opremglen, i s' kojim Sakramentim podpisavshi svoje ime: koje svidoçanstvo starishina kuchni“ imao je „prikazat P. Xupniku.“ I na promjenu se je ulja puno pazilo. Ako i jesu župe bile rastrkane, moralo se je barem do Spasova i u najskrajnijim župama sv. ulje promijeniti. Da se to postigne, Miletić je naredio, da se u svim župama za sv. ulje provide po dvije posudice. Ove su morale na sebi imati ime župe. U jednoj bi se posudici na župi čuvalo sv. ulje, a druga bi se iza promjene ulja očišćena slala na čuvara svetohraništa oroga samostana, na koji je dotična župa spadala; ovaj bi je do Velikoga Četvrtka čuvao, na Veliki je Četvrtak sv. uljem napunio i na svoje mjesto natrag opremio.

Biskup Miletić traži, da duhovni pastiri siromahe sasvim badava pokopaju, a od bogatijih da nipošto više od vižlina — t. j. 24 helera — ne traže.

II. 12. Svećenički honorari. Narod je uvaživao teški trud svojih duhovnih pastira, stoga im je rado otkidao i poklanjao dio od svega, što imadijaše, da ga oni upotrijebe koliko za svoje uzdržavanje toliko za uzdržavanje samostana, odgoj klera, te plaćanje globa i džulusa. Pa premda su ovi prinosi u raznim krajevima Bosne prema raznim proizvodima u raznim oblicima i davani, to su ipak svejednako nosili boju dragovoljne milostinje. Stoga starješine Bosne Srebrene 1812. i izjavljuju, da „nikada, niti oni, niti njihovi predšasnici, niti su bili, niti su sada toga mnijenja, da se župnici i kapelani, tražeći od vjernika nužnu potporu, vladaju poput silnika... Daleko, daleko, neka to bude — vele starješine — od svakoga duhovnoga pastira! Služimo doduše oltaru, pa polag apostolske naredbe od oltara moramo i živjeti, ali stvari imaju svoje načine: „est modus in rebus.“ [1])

Jedini stalni prihodi bosanskih otaca u ova vremena bili su stipendiji slobodnih misa. Nu ovi su bili vrlo neznatni. Go-

---

[1]) Protocollum provinciae Bosnae Argentinae, a. 1793.—1835.

dine 1795. biskup Botoš-Okić na molbu bosanskih otaca diže stipendije čitanih misa na marijaš, a mise skopčane s pokopom ili vjenčanjem na 6 marijaša.[1]) Ali buduć da je u Bosni misâ padalo i dalje toliko, da im bosanski Franjevci odolijevati nijesu mogli, strani ih pak svećenici po te pare nijesu htjeli da primaju, te buduć da je živež sve više poskupljivao, to 1799. definitorij Bosne Srebrene na želju gvardijanâ biskupa Ilijića zamoli, da štivene mise digne „barem na parah 20", „a Mise Kantane na parah 60" i da grgurske mise posve ukine. Biskup Ilijić samo prvu želju i to donekle usliša, dignuv uistinu čitane mise na 16 para. Grgureve ili „velike mise" nije se usudio ukinuti, jer su se ove u Bosni od pamtivijeka govorile i jer su se smatrale sredstvom za što brže oslobogjenje duše iz čistilišta. Ni pjevanih misa stipendije ne povisi, jer su u manjku vrsnih pjevača i orgulja slabo pjevane.[2]) Nestalni ali ipak taksirani prihodi dobivali su se i prigodom nekih sv. čina. Miletića „Naredbe i uprave", ako i zabranjuju radi neplaćene godižbine bez njegova znanja uskraćivati ispovijed te štogod u ime krštenja tražiti, ipak dopuštaju prigodom pokopa za odrasle tražiti vižlin, za djecu pola groša, a za vjenčanje takogjer vižlin ili 60 para, t. j. 24 helera.

---

[1]) Protocollum provinciae Bosnae Argentinae, a. 1793.—1835.
[2]) Arhiv Bosne Srebrene u Sarajevu.

§ 4.

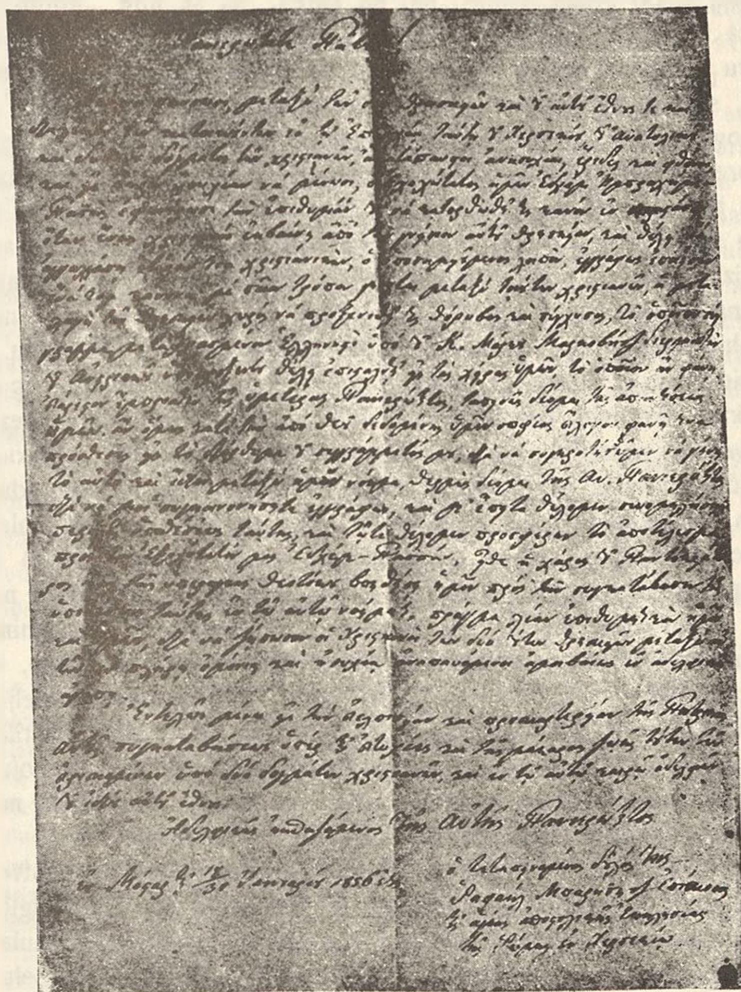
ŽRTVE DUHOVNE PASTVE.

1. Manjak crkava i stanova. Ako biskup Ilijić 1806. Sv. zboru za raširenje vjere i piše, da se u Bosni i Hercegovini, kada se plati džulus, „bogoštovje ... svuda slobodno obavlja", odatle ne slijedi, da duhovna pastva i u ovome razdoblju bosanskim Franjevcima nije zadavala velikih muka i neprilika. Već sama preopsežnost župa te manjak puteva i mostova zadavao im je svu silu poteškoća. U početku, izuzev Kr. Sutjesku, Fojnicu, Kreševo, Vareš i Podmilačje, nije bilo ni crkava, nego su se mise govorile po grobljima, šumama i štalama. Istom iza Omer-paše i poznatoga „Hathumajuna" nastupi snažan pokret u gragji crkava. Uz crkve se počeše dizati i zvonici, u kojima zvona sve više preuzimahu službu drvenih i gvozdenih tahta te rogova. Kao što nije bilo crkava, tako ni župničkih stanova. Župnici su stanovali, koji su bili bliže samostana, u samostanu, a koji dalje, većinom u seoskim potleušicama. Pa pošto su tom prigodom s prostim narodom skupa i jeli i pili, to je njihov svećenički ugled puno trpio. Odatle biskup Ilijić i nalaže i svjetovnome i redovnome kleru, da za objeda k svome stolu ne pripušta nikoga do domaćina kuće ili koga drugoga odličnijega lajka, nu ni s tim da ne blaguje iz istih posuda.[1])

---

[1]) „Strictissime praecipimus omnibus in vinea Domini cooperatoribus nostris Sacerdotibus tam Saecularibus, quam Regularibus, ut amodo, ad conservandum eorum honorem, gravitatem, atque Sacerdotalem dignitatem, neminem saecularium personarum ad sui mensam, et convivium admittant, nisi honoris gratia solum dominum domus, cuius gratia et charitate tali die fruitur, aut aliquem venerandum benemeritum senem, aut procuratorem; at nec etiam hunc ex eodem catino, sed separatim, licet sit in eadem mensa, ut Sacerdotalis honor, et dignitas coram saeculo semper resplendeat." Epistola pastoralis, str. 27.—28.

2. Neprilike pri obraćanju. Najveće muke Franjevcima zadavahu obraćenja zalutalih i prijelazi iz jedne vjere u drugu. Premda su pri tome upotrebljavali najveću pomnju, to im ipak

Biskup Barišić grčkoistočnome vladici u Mostaru.
Izvornik u arhivu franjev. samostana u Kr. Sutjesci.

nije bilo moguće sve zapletaje izbjeći. Godine 1796. kreševski Franjevci plate 2.079 groša globe, a jedan je od uzroka bio i taj, što su zategli „poturčenje“ nekoga Budimira.[1]) Godine 1798.

[1]) Strukić, Povjestničke crtice Kreševa, str. 93.

fojnički Franjevci plate 8.000 groša globe, što je neka kršćanka od Alibaše Zrnića, bilalevačkoga gostioničara, pobjegla, a s njim je nekoč živjela u priložništvu.[1]) Slično 1800. platiše sutješki Franjevci 2.000 groša globe, što su smeli, da se nije „poturčila" neka žena iz Miljačića.[2]) Prijelazi opet hrišćana na katoličku vjeru svršavali su se uvijek pobunama mase, a ove globama. Niti se je tome čuditi, kada su hrišćani vazda voljeli, da njihovi šljedbenici prigrle islam, negoli katolicizam.[3]) A ne smije se prešutjeti ni katolička ljubomornost pri prijelazu na hrišćanstvo, koja je baš 1855. u Banjoj Luci izazvala toliku pobunu, da su se u nju morali i strani konzuli umiješati.[4]) Akoprem su Osmanlije iz ovakovih pobuna znali lijepih riba uloviti, ipak zadnjih godina svoje vlade u Bosni i Hercegovini sve ih se više nastojahu osloboditi. Pri tome 1856. i Edem-paša u Mostaru i Huršid-paša u Sarajevu stupe u sporazum s katoličkim apostolskim vikarima, Barišićem i Šunjićem. Oba katolička kneza sa svojom susretljivošću iznenade carske namjesnike: biskup Šunjić s izjavom, da će se „vladati shodno carskom Hatu, dumodo saltem absit fraus et dolus" i ako se bude „našoj tolerantnoj namieri i odluci od protivne strane odgovaralo";[5]) a biskup Barišić s nacrtom, što ga je za spomenuti postupak na želju Edem-paše stvorio i u grčkome ga jeziku s popratnim grčkim pismom mostarskome hrišćanskome vladici priopćio, s opaskom, da i sam o tome izjavi svoje mnijenje. Na temelju ove susretljivosti i sudjelovanja osmanlijska je vlada stvorila neku normu obzirom na konverzije hrišćana i katolika, za koju s punim pravom držimo, da je pružila mnogu polakšicu ne samo osmanlijskoj vladi, nego i duhovnome pastirstvu.

3. Neki mučenici. Najtragičnije žrtve duhovne pastve bili su fra Lovro Milanović, rodom iz Sarajeva, fra Jozo Cigić iz Hercegovine, fra Petar Čujić iz Guče Gore i fra Lovro Karaula iz Lijevna. Fra Lovro Milanović bio je župnik u Tremošnici, selu kotara gradačačkoga. Idući 3. veljače 1807. u Dubrave svome stricu fra Franji Milanoviću, da ga pomogne u ispovijedanju vjernika, u Turiću se susretne s nekim Mujom Arnautom, nadzira-

---

[1]) Batinić, Djelovanje Franjevaca, III., str. 167.

[2]) Batinić, Djelovanje Franjevaca, III., str. 175.

[3]) Dr. Jelenić, Izvori za kulturnu povjest, str. 92.

[4]) O tome pobliže „Litterae pastorales" u Gučoj Gori.

[5]) Martića Zapisnik agencije 1856., br. 2.

teljem dobara Osman-kapetana Gradaščevića. Pijani Mujo čim spazi fra Lovru, potegne najprije nož skupa s koricama i udari njim fra Lovru. Iza toga nategne na nj malu pušku i ispali. Ranjeni fra Lovro odmah sagje s konja, skrušeno se pokaje i uz zazivanje Isusova imena, premine.[1]) Fra Lovrin grob u Posavini je pravo čudovište. Obljetu svake mlade nedjelje k njemu hrli sva sila svijeta, ne samo iz Bosne nego i iz Slavonije, te se tu mučeniku utječu za pomoć i zahvaljuju za primljene darove. Cigić fra Jozo poginuo je 22. svibnja 1833., kada je preko Ratiša planine išao za duhovnoga pomoćnika u Zelenike — Plehan;[2]) fra Petar Čujić 11. srpnja 1835. dva sata daleko od Čipuljića, kada je išao za kapelana na Kupres,[3]) a fra Lovro Karaula 20. srpnja 1875., kada se je poslije mise, što ju je u Prjespu držao, vraćao kući u Ljubunčić.[4]) Ovo su zaista najžalosnije stranice naše prošlosti, što bacaju vrlo crnu sjenu na upravu osmanlijske vlade ovoga razdoblja.

Megjutim sve gornje muke i poteškoće ne bijahu u stanju poništiti bosanske oce, niti ih prisiliti da napuste svoje teško zvanje. Što je još više: vjerni predaji svojih pregja proširivahu svoju djelatnost i na pokrajine, što su se nalazile izvan sfere Bosne Srebrene, na: Carigrad,[5]) Albaniju,[6]) Slavoniju,[7]) Bugarsku[8])

---

[1]) Tremošnički zapisnik umrlih o tome ovo piše: „Turich Die 3. Februarii 1807. Cum omnium tum Religiosorum quam Populi summo dolore occisus fuit R. P. Laurentius Milanovich a Sarajo qui quum Doctrina, tum pietate praeclarus summa solertia et zelo Tramosniczae Parochum agens, die 3. Februarii 1807. sacro celebrato invitatus ab obezo Avo suo ac Parocho Bielae, ut illum adjuvet, in excipiendis confessionibus Christi fidelium, in itinere obviam habuit perfidum barbarumque Mujo Arnaut, Turcam potum, qui illum agressus prius percussit cultro non evaginato, postmodom e parvo sclopo, illum trajecit, qui paulatim descendit de Equo genuflectens, percutiebat pectus dicens: Domine Jesu Christe qui pro me sanguinem fudisti in cruce, nunc ego miser pro te ab inimico s. Crucis, parce mihi Maximo peccatori, et miserere mei: interque pauca minuta Animam exhalavit."

[2]) Nedić, Stanje redodržave Bosne Srebrene, str. 109.—112.

[3]) Dr. Jelenić, Izvori za kulturnu povjest, str. 148.—149.

[4]) Status provinciae Bosnae Argentinae u Sarajevu.

[5]) Godine 1782. redodržavništvo Bosne Srebrene na molbu carigradskoga apostolskoga vikarijata šalje u Carigrad za duhovnoga pastira fra Grgu Olovčića. (Batinić, Djelovanje Franjevaca, III., str. 151.) Od 1853. bosanski se Franjevci stalno nalaze u Carigradu.

[6]) 28. travnja 1786. konte Angjeo Radovan moli Sv. zbor za raširenje vjere, da se fra Augustin Pokrajčić, rodom od Travnika, promakne za redodržavnika u Albaniji. (Arhiv Sv. zbora za raširenje vjere.) Godine

i Vlašku.[1]) A ova djelatnost podrža onu staru odanost i vjernost naroda prema Franjevcu, koji u njemu svejednako nazrijevaše svoga prijatelja, člana svoje kuće: svoga „ujaka".

1820. generalov vikar fra Andrija di Leprignano šalje fra Petra Martinčevića, rodom iz Kreševa, u Albaniju. (Protocollum provinciae Bosnae Argentinae 1793.—1835.) „Schematismus" Bosne Srebrene od 1836. spominje fra Angjela Drinovca kao isluženoga albaneskoga redodržavnika, a fra Matu Radoševića kao prefekta misija u Albaniji i Epiru. Iste godine definitorij Bosne Srebrene svoj braći objavljuje, da je u Albaniji fra Jako Jeličić, član Bosne Srebrene, umro 17. siječnja 1836. (Protocollum provinciae Bosnae Argentinae, a. 1835.—1870.)

[7]) Godine 1800. definitorij Bosne Srebrene udovoljuje molbi kapistranske redodržave, da bosanske studente za koju godinu nakon nauka za potrebu redodržave slobodno pridrže. U Slavoniji 1800. služi fra Luka Bošnjaković (Protocollum provinciae Bosnae Argentinae, a. 1793.–1835.), 1854.—1757. Jukić i t. d.

[8]) Amo 1857. za misijonara dolazi fra Grgo Martić.

[1]) Godine 1850. redodržavništvo iz Carigrada u Vlašku premješta fra Marka Bošnjaka (Dr. Jelenić, Izvori za kulturnu povjest, str. 178.), a 1857. dolazi u Vlašku za misijonara fra Grgo Martić.

II.

POLITIKA.

§ 1.

POKUS DA SE BOSNA I HERCEGOVINA OSLOBODE.

1. Bližnji uzroci pokusa ležali su dijelom u agilnosti cara Josipa II., a dijelom u slaboj upravi osmanlijske carevine.

Car Josip II. zasjeo je na habzburški prijesto godine 1780.: iza smrti majke Marije Terezije, koju je u vladanju prostrane monarhije tamo od 1765. izdašno pomagao. Bio je vladar najljepših sposobnosti, pun najbolje volje i zanosa za svoju monarhiju i njezina prava te za dobro svoga naroda, koji se je za svoje uzvišeno zvanje i dostojanstvo pomno i svestrano pripravljao. „Malo se koji vladar tako spremao, kao što se spremao Josip II. — veli dr. Horvat. — On htjede prvo svega upoznati pravo stanje onih zemalja, kojima će vladati. Zato je proputovao veći dio države jošte za života Marije Terezije. Putovao je pak s malom pratnjom, a bez većih priprava i bez obavijesti kuda će ići. Gdjekada se znao odijeliti od svoje pratnje, pa iznenaditi i činovnike i oblasti u mjestima, gdje ga nitko nije očekivao. Rado je zalazio i u stanove privatnih ljudi, da dozna, kakovo zlo bije trgovca, obrtnika i seljaka. Josip je putovao i po inozemstvu, da vidi, što je ondje bolje nego li u habzburškoj monarhiji. Tako je u svojoj duši stvorio sliku“ svoje monarhije, „u kojoj će se

morati svi stanovnici osjećati sretni i blaženi": [1]) u kojoj će s jedne strane megju državljanima vladati što veća jednoličnost i što potpunija neovisnost od svake izvandržavne — pa i crkvene moći, a koja će se opet s druge strane proširiti do skrajnih granica, što joj ih nepristrana povjest zaokružuje.

Primiv Josip II. žezlo habzburške monarhije, odmah pokuša, da gornje idejale ostvari: da monarhiju reformira i proširi. Godine 1780. izdade zakon o vjerskoj snošljivosti, kojim nesjedinjenim grčkoistočnjacima, luteranima i kalvinima dozvoli u stalnim granicama vjersku slobodu. Još Marija Terezija bijaše naredbe Sv. Stolice podvrgla carskome placetum-u, a Josip II. podvrže kontroli i naredbe biskupa.[2]) Biskupima dodijeli oblast dijeliti sve one dispenze, što ih Papa daje; propiše im nove formulare za prisegu, a svećenstvu zabrani primati od Pape dostojanstva i naslove. Napokon dokine sve svećeničke sloboštine, Božju službu preinači, redovnike podloži biskupima, a ženidbu civilnoj oblasti. Mnoge redove, osobito, koji su se bavili kontemplativnim životom, te razne bratovštine dokinu, a iz njihovih dobara osnova vjersku zakladu, iz koje će se osnivati nove župe i sjemeništa te odgajati i uzdržavati dušobrižno svećenstvo,[3]) i t. d. Godine 1784. krunu sv. Stjepana prenese iz Požuna u Beč i stavi u carsku riznicu, te naredi, da se po čitavoj Hrvatskoj, Ugarskoj i Erdelju u javnome životu latinski jezik zamijeni njemačkim. Dne 22. kolovoza 1785., poslije dugoga popisivanja kmetova, plemića i svećenika izdade patenat o emancipaciji kmetova a 30. prosinca iste godine proglasi, da će i plemstvo prisiliti na plaćanje poreza, nu zato će ga osloboditi od vojničkih dužnosti. Protiv svih ovih preinaka mnogobrojni su prosvjedi letjeli na cara Josipa II. ispred plemstva, hrvatskih, ugarskih i erdeljskih županija i ispred biskupa, koje Febronijeve ideje nijesu zarazile, a papa Pijo VI. 22. ožujka 1782. pohrli osobno u Beč, tu ostane pun mjesec dana, ali badava: Josip II. osta nepokolebiv. Opkoljen liberalnim ministrima, osobito ministrom i kancelarom Kaunitzom, opojen Febronijevim principima, zaljubljen do skraj-

---

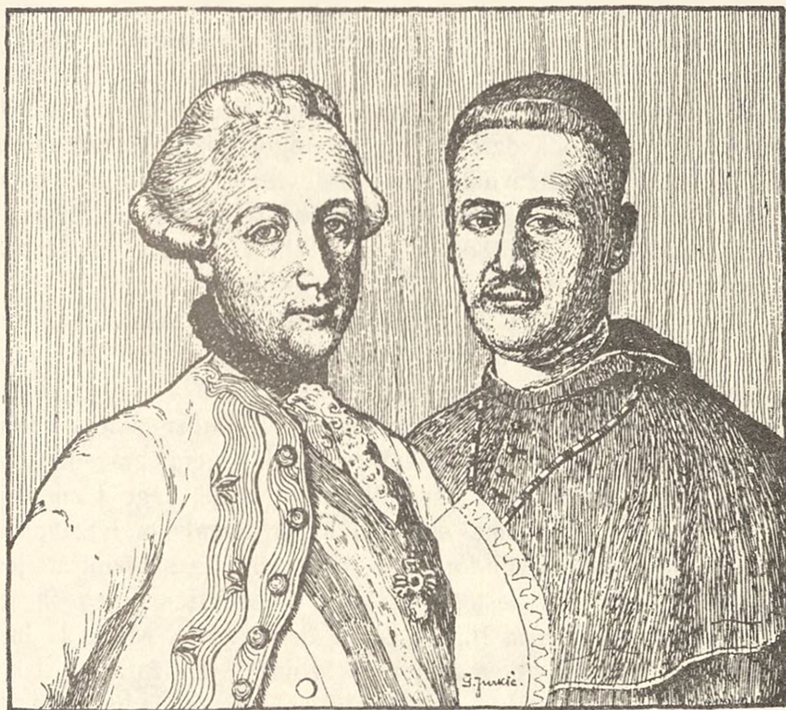
[1]) Dr. Horvat, Najnovije doba hrvatske povjesti, str. 1.

[2]) Dr. Rauschen — Dr. Marx — Dr. Schmidt, Illustrierte Kirchengeschichte, str. 487.

[3]) Dr. Zeibert, Compendium historiae eccl., ed. III., str. 605.—60 .; Dr. R. Horvat, Najnovije doba hrvatske povjesti, str. 2.—3.; Jungmann, Disertationes selectae in historiam eccl., tom. VII., XLII., 35.

nosti u savremene filozofe te osvjedočen o dobroti i koristi svojih preinaka nastavio je svom energijom preustrajanje države, pun uvjerenja, da će ovo na koncu konca uroditi najljepšim plodom.

Dok je Josip II. svojim velikim genijem, svojom vanrednom spremom i moću s jedne strane nastojao, da svoju državu učini čim jedinstvenijom i čim neovisnijom, s druge je opet strane pomno protraživao i proučavao stare povelje, iz kojih je odsijevalo pravo habzburškoga doma na Bosnu, Hercegovinu, Dal-

1. Car Josip II. 2. Biskup Botoš-Okić.
1. Snimak iz Dr. Rauschen, Dr. Marx und Dr. Schmidt, Illustrierte Kirchengeschichte. — 2. Snimak sa slike, što se čuva u franjev. samostanu u Kreševu.

maciju, Srbiju i Vlašku,[1]) te se je trsio, kako bi i ove pokrajine opet pripojio svojoj monarhiji. Da i tu točku svoga plana čim lakše i uspješnije ostvari, sklopi još 1782. s Katarinom II., ruskom caricom, ugovor, polag koga će ujedinjenim silama udariti

[1]) Magjarski kralj. državni arhiv u Budimpešti i danas posjeduje: „Elenchus literarium instrumentorum jura coronae in vicina regna Ramam nempe, seu Bosnam, Serviam, Dalmatiam & docentium“, što su 1786. na zahtjev Josipa II. poslana u Beč.

na Osmanlije. Iza toga stupi u intimne odnošaje sa starim ostvariteljima ideja habzburške kuće, s bosanskim Franjevcima: još svejednako jedinim vogjama katoličkoga življa u Bosni i Hercegovini. Poletnome su caru onodobne prilike, u kojima su se nalazili bosanski oci, puno doprinijele, da je i inače tijesni odnošaj izmegju Bosne Srebrene i habzburške kuće još tjesnijim postao. Iza smrti apostolskoga vikara fra Marka Dobretića Bosna je trebovala biskupa, a Josip II. svojim diplomatičkim putem izradi, da tu prazninu popuni sin Bosne Srebrene: fra Augustin Botoš-Okić, koji je u to vrijeme stanovao u Jakinu u Italiji,[1]) Bosanski su Franjevci kroz vijekove, osobito pak iza 1757., imali sto neprilika pri odgoju svoga podmlatka, a Josip II. donekle ih tih neprilika oslobodi, darovav im za odgoj mladeži zakladu od 107.700 for.[2]) Redodržavnik Bosne Srebrene fra Grgo Ilijić bude 1785. ušljed nekih intriga suspendiran od redodržavništva, a car Josip II. isposluje mu 1786. od pape Pija VI. naslov isluženoga generalnoga definitura.[3])

Svim tim car Josip II. držao je, da je ne samo prvi dio svoga plana, reformu države, ostvario, nego si put utr'o i za ostvarenje drugoga dijela: proširenje carevine. Na ovaj ga korak, kao što već naglasismo, uz prirogjenu agilnost skloni i loša uprava osmanlijske carevine, osobito anarhija jenjičara, od koje su trpjeli ne samo kršćani osmanlijske carevine, nego i oni, koji su živjeli u neposrednome susjedstvu: u Hrvatskoj i Slavoniji.

Mi smo jednom zgodom već spomenuli, da su jenjičari još u prvoj polovici četrnaestoga stoljeća uvedeni; a uveo ih je, kako neki hoće, Osman II., ili, kako drugi tvrde, Murat I. Ime su dobili od jeni — novi i kjeri — vojnik. Jenjičari su dakle novi vojnici. „Jeničeri, — veli Martić — bili su jedna četa... od zarobljene male muške djece od svake vjere i naroda, tako da oni zaboraviše i oca i majku, nizašto drugo nijesu znala, nego za svoj ratni posao i sultanove zapovijedi. Odgajali se oni strogo pod paskom jednoga velikoga derviša, koji se zvao Hadži-Bektaš. Ti su ljudi zavjetovani bili, da se neće ženiti, te vazda na mig sultanov kud treba na vojsku poći i vojevati za vjeru.“[4]) Jenjičara je u Bosni bilo po svim većim mjestima. Bosanski su

[1]) Arhiv franjev. samostana u Kr. Sutjesci.
[2]) Arhiv Bosne Srebrene u Sarajevu.
[3]) Breve u arhivu franjev. samostana u Kr. Sutjesci.
[4]) Koharić, Martića Zapamćenja, str. 1.—2.

jenjičari bili podložni svome agi u Sarajevu, a ovaj opet „krkbinkolagi“ ili agi nad 40.000, koji je stanovao u Carigradu. „Zapovjednik vrhovni nad bašami — veli Nedić — zvao se je: Jeničar-aga, bio je od carigradske vlade poslan u Bosnu. Njegovo dostojanstvo bilo je odmah do vezira. Što se tiče bašaluka, u to se vezir nije miješao, nego je sve janičar-aga upravljao. Janičar-aga stanovao je u Sarajevu, kao u gnjiezdu bašah od sve Bosne.“[1]) Jenjičari su bili ispočetka duša sve osmanlijske države. Najveća im je zabava bila rat, u komu, osim obične plaće, što su ju od sultana dobivali, štogod bi zaplijenili, pripalo bi njima. Fra Martin Nedić piše, da je u vrijeme rata „u dvoru janjičar-age, bio... veliki kazan (kotao), pa kad bi se baše imale dizati na vojsku, tad bi se oko kotla sakupili; te su sad klani tovnici volovi, ovnovi i jarcevi, a krv bi poklane marhe u kotao salili i meso sasjekli, ter bi baše tako skuhano meso jeli. Blizu bi se kotla usadila zastava, zlamenje, da je rat na vratih. Kupili su se takodjer baše oko kotla i častili, kad bi jim se dielila ulefa (nagrada, plaća.) Skup oko kotla mučno je mogao minuti bez krvi, jer, ako je koji htjeo osvetiti uvredu, to je učinio na skupu kod kotla. Ubojica ili drugi zločinac, ako je pobjegao u dvor janičar-age, ili samo njegovih se vrata dotaknuo, bio bi od smrti oslobodjen.“[2]) Nu kao što svaka ustanova, tako je i jenjičarska vremenom ostarjela. Jenjičarska pokvarenost svoj vrhunac doseže u osamnaestome stoljeću, kada su svojim poglavarima postali neposlušni, narodu okrutni, radi čega ih u Bosni narod i prozva bašama a u Srbiji dahijama. Hrvatski Homer Martić u svojim „Osvetnicima“ njihovu zloću uzdiže nad zloćom vukova, hajduka i običnih Turaka: „Reć ćeš vuci, ali vuci nisu; — Reć ćeš hajduk, al hajduka nije; — Turci veliš, — i od njih gori su: — Nisu Turci: bašibozuci su.“[3]) Uza sve to jenjičari se podaše mehkoputnosti, raskoši pa i piću. To probija i iz narodne pjesme, koja sarajevske baše ovako riše: „Jesi l' vid'la, Maro, mlade Sarajlie? — Kako nasli hode, kako gjuzel nose, — Gjuzel odielo: od saje čakšire — Kovče jedrenlie, kajsar jemenie, — Do dva džamadana, do dva bensilaha, — Do dvi breše male, pošom pripasane, — Fino-fesa na glavi, lahur oko fesa — Zelena dolama,

---

[1]) Nedić, Poraz baša, str. 32.
[2]) Nedić, Poraz baša, str. 32.
[3]) Martić, Osvetnici, I. Obrenov, 3. Bašibozuci.

fermen na dolami, — Curčić na fermenu, binjiš na ramenu, — Šiša pod binjišom, šargia u ruci.“[1]) Ispred teških jenjičarskih zuluma kao i ispred nesnosnih danjaka i otimanja te turčenja djevojaka narod je tražio utočište u Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji, kamo se iza konca zadnjega bečkoga rata ne prestade iseljivati.[2])

[1]) Bosanski Prijatelj, II., str. 96.—97.

[2]) Dne 25. rujna 1780. gjakovački biskup Krtica (Kertiza), koji je i optužen bio, da s pomoću raznih agenata, osobito bosanskih Franjevaca, mami iz Bosne i Hercegovine narod i njim naseljuje svoju pustošnu biskupiju megju inim i ovo piše: Početkom svibnja 1779. dogju iz Hercegovine tri čovjeka i jedna udovica, da obagju svoje rogjake, od kojih se mnogi nalaze u biskupskoj palači, a doselili su se prije 15, 20 i više godina. „Uno sene isthic apud suos permamente, reliquae personae tres reditum paulo post parantes semet coram me sisterunt, supplicando, quatenus ipsis ob gravissimas Dominorum suorum exactiones suarumq: prolium maxime faemelarum raptus et ad Mahumedismum coactiones, ad emigrandum dispositis, locum et receptionem in meo Dominio assignare et appromittere vellem. Ad quae ego locum isthic esse sufficientem, non pro ipsis dumtaxat, sed pro pluribus aliis quotquot advenerint, respondi; Cum porro rogarent me, ut pro securiore Transitu Literas Iisdem com̃endatitias darem ad Com̃endantes Confiniorum Veneticae Ditionis, respondi, me nullam habere cum ejusmodi Viris notitiam, neq. velle memet vel in minimo quoad ipsorum Transitum imiscere, ipsi viderint, quod expediat? quove tránseant modo? Rogantibus demum, ut Litteras saltem eisdem darem, quibus de futura receptione migraturos assecurarem, annui, datis Literis, quibus Christianam charitatem, Benevolentiam, et receptionem spondebam. Comparuerunt 8. Novembris ejusdem Anni 17,9. Familiae 43 constantes in toto 348 Personis sub comitiva militari, unius quippe officialis cum aliquot gregariis, a quo effective etiam mihi resignati extiterunt, hos 8 Xbris aliae Familiae tres sub simili comitiva subsecutae sunt, constantes in toto Personis 25 ex quibus unus sacerdos nomine Vincentins Chabelich cum uno viro nonnisi post plures dies Infirmitate per viam detenti ad festa natalitia comparuerunt; omnes autem praefati emigrantes venerunt omnium rerum vacui, nihil praeter pelem secum adferentes, cum paucis dumtaxat Equis, super quibus proles eorum erant impositae, ac paulo post prae macie, et fame crepuerunt, ex istis hominibus pauci admodum sunt, qui vel Indusium habuerunt, sed suis laneis lacernis in bodiernam usq. diem núditatem suam vix satis tegunt; suscepi eos in omni charitate totaq. hyeme et ultra alui, suppeditatis ad eorum Intertentionem plus 100 Metretis Frugum, decumbentes caloribus magnis et Petechijs ipsemet visitavi quin et in Episcopali mea Residentia servavi, omnibusq. necessariis providi, non pauci ex iis mortui sunt, alij aegrotant adhuc et aegritudinem secum adlatam in aliquot meorum subditorum, domos transfuderunt; haec dum a Praefectura militari Eszekiensi obmota mihi extitisset quaestio, quoad istos emigrantes, quasi fuissent dispositi, ac constituti pro Impopulatione Confinij militaris, ac ideo a primo

Ali baše nijesu samo po Bosni, Hercegovini i Srbiji i narodu i vladi zadavali sto jada, nego bi se s granica češće zalijetali i u austrijske zemlje, te bi i tu sjekli, robili i palili, do čega bi god došli. Takovih se je pustolovina dogagjalo i za Josipa II., od kojih je najžalosniji bio dogagjaj, što su ga 1782. upriličili Osmanlije iz Bužima i Bos. Dubice. Ovi povedav sa sobom 30 grčko-istočnjaka i dva katolika provale sve do Kranjske, u Kranjskoj obnoć uvuku se u jedan franjevački samostan, tu pobiju 7 Franjevaca, te se odatle s obilnim plijenom povrate. [1]) Car Josip II., da slične pustolovine prepriječi, da svoju monarhiju proširi i za već počinjene pustolovine primi odštetu, zatraži od Osmanlija ne samo zapadni dio Vlaške i Srbije, nego i bosansku Krajinu te Posavinu, koji su krajevi Bosne još za Rimljana pripadali Panoniji, a iza propasti bosanskoga kraljevstva sačinjavali dvije hrvatske banovine: jajačku i srebreničku.

2. Pokus. Buduć da Osmanlije za gornje zahtjeve nijesu htjeli ni čuti — dapače 1787. ruskoga konzula u Jedikulu zatvore i Rusiji njegovoj saveznici navijeste rat, to se digne i Josip II., te uz poklik: „Neću vratiti mača u korice, dok ne vratim mojoj kući, što joj je oteto" i sam 8. veljače 1788. navijesti Osmanlijama rat. [2])

Odmah iza ovoga naviještenja rata počnu mobilizacije s obe strane, i sa strane habzburške i sa strane osmanlijske. Car Josip II. skupi 200.000 pješaka, 36.000 konjanika i 800 topova, te ih preda maršalu Lascyu, koji ih suprotstavi Osmanlijama u liniji dugoj 200 milja, a sižućoj od Galicije do Dalmacije. U isto nekako vrijeme, kada su po čitavoj habzburškoj monarhiji vojnici sakupljani, austrijski su se agenti razišli po Vlaškoj, Srbiji, Bosni i Hercegovini, te su narod dizali na ustanak. Odziv je bio svuda veseo, a svakako najveseliji u Srbiji, Bosni i Hercegovini

---

eorum Ingressu in Ditiones Cao-Regias ex militari causa singulis Personis dietim Xri 2 subministrati extitissent, quorum refusio a me exigebatur, per Literas de 30 Xbris Anni 1779. Refusionem feci sub 30 ejusdem mensis, et anni cassae militari Eszekiensi in fl. 255 et Xris 20. Tantumdem et amplius paratae pecuniae in dictos emigrantes distinctis vicibus ob complures eorum necessitates distribui. Demum cum inter illos essent nonulli, qui exquirere. et parare locum alijs superventuris venerant, significavi idipsum primum Dno Comendanti Eszekiensi . . ." Magjarski kr. dvorski arhiv u Budimu.

[1]) Benić, Protocollum conventus Sutiscae.

[2]) Batinić, Djelovanje Franjevaca, III., str. 156.

U Bosni i Hercegovini naime „pošto su dotle Franjevci već bili pripravili narod na to, za čas — veli naš Batinić — osnovaše se dobrovoljačke čete i prešavši Savu, priključe se hrvatskoj vojsci. Sve je kršteno uzplamtilo željom, da strese teški turski jaram i jednoč progleda očima, te je bilo nade, da će i ovaj put, kano i pred sto godina, uzmaknuti Turčin, a Bosna poput Slavonije dopasti rukuh habzburške porodice. Sam je car pregledao vojsku, smještenu prama Bosni", a predaja hoće, da je presvučen i u samu Bosnu zalazio.[1]) „Čarkanja počeše na cijeloj liniji, ali glavni boj vodio se je oko Dubice, pa s toga Bošnjaci ga i prozvaše dubičkim ratom, te i danas spominjaju dobu i broje godine, „kada je na Dubici top pukò". Knez Lichtenstein stao je naime pucati iz topova na ovu tvrdju i bio joj razklimao zidine, ter je htjeo i jurišati na nju, kad stiže osam hiljada Turaka u pomoć i u malo da ne uloviše vojsku i vojvodu." [2]) Iza ove nesreće zareda nedaća za nedaćom po kršćansku vojsku. Car je sam kod Karanšebeša bio ranjen, bolesti su pozobale mnogoga vojnika, a Osmanlije su brali pobjedu za pobjedom. Najveći se je dio nesreća pripisivao neumjesnomu planu glavnoga vojskovogje grofa Franje Lascya. Radi toga Josip II. u ratu prema Bosni vojskovodstvo oduze maršalu Lascyu i preda ga Gedeonu Laudonu, koji je već lijepih lovorika ubrao u ratu s Prusima. I bojna se sreća okrene u prilog habzburške kuće. Oko 9. srpnja Gedeon Laudon osvoji Bribir ili Bos. Gradišku, 26. kolovoza Dubicu, a odmah iza toga Novi u Bosni. Car Josip razdragan Laudonovim uspjesima povjeri mu čitavo vojskovodstvo, a on se slijedeće godine 1789. osvojiv veliki dio Vlaške te Srbiju do Timoka pokaza vjernim carskoga povjerenja.[3]) U Srbiji je Laudona najviše pomagao Kočo Angjel-

---

[1]) Fra Jozo Tomić, odsjedav prema dozvoli cara Josipa II. u Zagrebu u franjevačkome samostanu, dne 6. svibnja 1788. mjerodavnoj strani izjavljuje: „Quantum ex experientia mihi constat, sincere dico, nullam partem viarum esse securam, ad exmittendas epistolas Illmo Dno Eppo, et Vic. Aplico Bosniae, quia omnes viae praeclusae sunt, maxime circa Conventus, nisi forsitan Illmus Dnus Colonellus de Gvozdanovich per aliquem sibi notum hominem posset, (eas exmittere), aut per Modran, sive per Commissinam." Magjarski kr. dvorski arhiv u Budimu.

[2]) Batinić, Djelovanje Franjevaca, III., str. 156.—157.

[3]) Zinkeisen, Geschichte des osmanischen Reiches in Europa, VI., str. 669. i dr. Horvat, Najnovije doba hrvatske povjesti, str. 8.—9.

ković, radi čega su Srbi ovaj rat i prozvali „Kočinom krajinom".[1]) Nu i u Bosni su i maršalu Lascyu i Laudonu bosanski Franjevci neustrašivom i zamjernom požrtvovnošću išli na ruku, a išli su, jer su znali, da tim rade na slavu Boga, na korist svoje zakonite dinastije i hrvatskoga katoličkoga življa u Bosni i Hercecegovini. Izmegju svih, čini se, da su se najviše istakli fra Jerko Valentić, fra Marko Šimić, fra Jerko Pavlović. Usinjanin Pavlović kao koraćki kapelan osobno je narod dizao na ustanak i skupljao čete, te ih austrijskim vojskovogjama predavao na raspolaganje; ivanjski župnik Šimić pomno je motrio svaki kret osmanlijske vojske, te je o tome slao izvješća što generalu Gvozdanoviću, što drugim austrijskim vojskovogjama; a sličnu je službu vršio i bihaćki župnik fra Jozo Valentić. Za to su dobro znali i Osmanlije. Stoga Valentića uhvate, odvedu k nekomu jezeru kod sela Kralje, tu ga 20. ožujka 1788. svuku, iz pušaka ubiju i tijelo na sabljama raznesu. Raznešene mrtve ostanke kašnje katolici pokupe i s velikim saučešćem pokopaju u groblju sv. Lucije. Isto bi se bilo dogodilo i Pavloviću, da ovaj na svoju sreću, i ako s teškom mukom, ne izmaknu nekako iz ruku i uteče u Slavoniju. Slično su trpjeli i ostali Franjevci. Njih potvarahu, da u samostanima čuvaju blago za austrijskoga cesara — dapače ih potjeraše i u rat protiv cara Josipa II. Uz to je svaki musliman na silu otimao od Franjevaca po 5, 10 ili 20 groša, „buduć da — kako piše kreševski ljetopisac — svaki balija bijaše vezir, paša, zabit, kadija, mullah i svetčev sin". A kada 1789. fra Jozo Tomić u Cerniku na liječenju umre, Osmanlije i opet počeše trubiti: „Vallah je fra Jozo hadžija (hodočasnik) zato otišao u Kaure, da potakne bečkoga cesara, da udari na Bosnu." [2]) Nu čim su više Osmanlije bosanske Franjevce radi njihova pristajanja uz Austriju i uz svoju jednokrvnu i jednovjernu braću preko Save progonili, globili, šibali i ubijali, tim ih je opet više habzburški dom volio i nagragjivao. Car Josip II. biskupu Botoš-Okiću obeća na poklon jedne orgulje; [3]) fra Marka Šimića radi znamenitih zasluga prigodom rata preporuči za pomoćnika i našljednika biskupu Botoš-Okiću; a fra Jerku Pavlo-

[1]) U ovome su ratu Osmanlije Koču Angjelića uhvatili, te njega i njegovih 60 drugova u Tekiji na kolje nabili. Станојевић, Историја српскога народа, стр. 89.

[2]) Batinić, Djelovanje Franjevaca, III., str. 157.—158.

[3]) Pismo taborskoga tajnika Wundera kreševskome gvardijanu Miloševiću od 22. travnja 1806. u fra Mirka Šestića.

viča za župnika u Nijemcima u Slavoniji, gdje je više godina služio, primio nagradu od 200 for., a odatle se kasnije vratio u Bosnu, tu predavao moral, propovijedao Božju riječ i 16. travnja 1811. u Kr. Sutjesci umro.[1])

3. Neuspjeh pokusa. Ipak suprot zamjernome napretku maršala Laudona i suprot herojičnome sudjelovanju bosanskih Franjevaca u pothvatu za oslobogjenje Bosne i Hercegovine, Bosna i Hercegovina ni ovaj put ne ugledaju trake zlatne slobode: zato punina vremena još ne bijaše došla. Svijetlo oružje habzburškoga doma nažalost brzo poče tamnjeti. Uzroci su ovome preokretu ponajglavniji bili u nezadovoljstvu austrijskih naroda radi uvedenih novotarija. Ovo nezadovoljstvo svoj vrhunac postigne u Belgiji, gdje sabor habzburšku kuću liši gospodstva nad Belgijom. Belgiji je sekundirala Češka, a i u Ugarskoj i Hrvatskoj svaki se je čas očekivao prevrat. Uz to je Pruska sve više išla u susret Osmanlijama suprot Austrije[2]), a car Josip II. ležao na smrtnoj postelji. Opkoljen sa svih strana nedaćama opozove Josip II. 28. siječnja 1790. sve svoje ustanove — izuzev patenat o emancipaciji seljaka i zakona o vjerskoj snošljivosti. Ujedno proglasi, da će od 1. svibnja u Ugarskoj i Hrvatskoj zavladati i opet potpuni nedavno suspendirani ustav, a krunu sv. Stjepana povrati u Budim. Povraćeni ustav i Hrvati i Magjari prime s velikim entuzijazmom. Sada se je već moglo misliti na srećniji nastavak rata, ali već 20. veljače 1790. umre Josip II.,[3]) naloživ prije smrti, da mu se na grobu stavi natpis: „Hier liegt ein Fürst, dessen Absichten rein waren, der aber das Unglück hatte alle seine Entwürfe

---

[1]) „Suttiscae die 16. Aplis 1811. Pie in Dno obiit P. Hieronymus Pavlovich ab Usino, qui curae animarum addictus hic in Patria inservivit, tum exorto bello Dubicensi 1788. cooperator in Koratje existens ut consuleret suae vitae Savum trajecit, ubi pluribus annis qua cappellanus, et qua in Nemcze Parochus sic decernente Imperatore existens, ultimatim desiderio flagrans redeundi ad propriam Proviam, qua obtenta facultate, aliquot annis Cōnris, et Lecris Moralium functus munere, tandem viribus fractus, vitam mortalem cum Immortali commutavit, in pignus acceptis Ecclesiae SS. Sacramentis. Sepultus est ibidem." Statistika Bosne Srebrene u Sarajevu; dok Batinić u Djelovanju Franjevaca, III., str. 157. tvrdi, da je Pavlović u Fojnici umro i to 24. prosinca 1808. Držimo, da je službena statistika kritičnija.

[2]) Protocollum provinciae Bosnae Argentinae, a. 1793.—1835.

[3]) Zinkeisen, Geschichte des osmanischen Reiches in Europa, VI., str. 763.

scheitern zu sehen." Tako svrši idejalni car, koji zaveden onodobnim filozofima i liberalnim ministrima katoličkoj Crkvi u monarhiji dosta škodi, nu bosanskim Franjevcima i bosanskim katolicima puno koristi, a imade volju koristiti i više, nego je koristio. Na stolicu Josipa II. zasjedne njegov brat Leopold II., veliki vojvoda u Toskani. Leopold je bio više miroljubive naravi. Stoga se brzo počnu s Osmanlijama mirovni pregovori, koji 4. kolovoza 1791. urode u Svištovu u Bugarskoj sklopljenim mirom. Slijedeće godine u Jašu Osmanlije i s Rusima sklope mir.[1])

4. Mir u Svištovu. Mir se u Svištovu, kao što već istakosmo, sklopi 4. kolovoza 1791., a s njim zaspa i višegodišnji pokus, da se uz Vlašku, Moldavsku te Srbiju takogjer i Bosna oslobodi osmanlijskoga iga. Pokus se je svršio, a glavni cilj postignut nije. Kao Vlaška, Moldavska te Srbija, tako i Bosna te Hercegovina ostadoše i dalje izvan okvira habzburške monarhije. Iz članaka, na temelju kojih je u Svištovu izmegju Austrije i osmanlijskoga carstva mir sklopljen, saznajemo, da akoprem ovaj pokus nije bio okrunjen postignućem promjerenoga cilja, ipak je uz svoje zle pošljedice, koje za sobom obično svaki rat vuče, imao i vrlo dobrih pošljedica.

Prvim člankom zajamčena je potpuna amnestija svim ustašama, a navlastito onim, koji su u Crnoj Gori, Bosni, Srbiji, Moldavskoj i Vlaškoj pristajali uz Austriju. Ovaj je dakle članak i bio uzrok, da ovaj rat po katolike nije imao onako kobnih pošljedica kao onaj, što se je izmegju Beča i Stambola vodio koncem XVII. stoljeća, te se svršio mirom u Karlovcima 1699. Drugim člankom uspostavlja se stanje, koje je bilo prije navieštenja rata: prije 9. veljače 1788. godine; a u preinaci ovoga članka Turska otpušta Austriji Staru Oršovu i predjel do Ezerne pod pogodbom, da se tu nikada ne podižu tvrgjave i da Nova Oršova sa svojom visoravlju ostane neutralan predjel. U trećemu, četvrtome, petome, šestome, devetome, desetome i jedanaestome članku reguliraju se granice u prilog Austriji; dopušta se austrijskim trgovcima sloboda trgovanja i brodarenja po osmanlijskoj carevini; Porta se obvezuje, da će austrijske trgovce od svih napadaja štititi i možebitnu im štetu nadoknaditi; te se pobliže odregjuje kako i kada, da se podsjednuta mjesta s obe strane

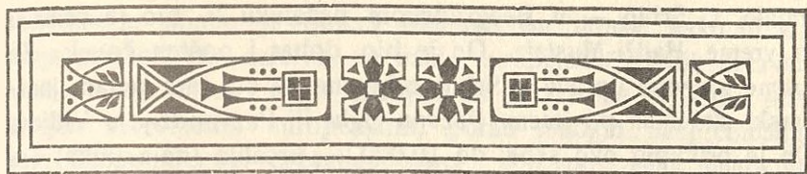
---

[1]) Zinkeisen, Geschichte des osmanischens Reiches in Europa, VI., str. 828. i 840.

isprazne. Sedmim se i osmim člankom obe stranke obvezuju, da će zarobljenike pustiti na slobodu, te im zajamčuju potpunu slobodu i sva prava. Za nas je od velike važnosti dvanaesti članak, za koga se je, možda po nagovoru bosanskih Franjevaca, i sama sv. Stolica preko predsjednika Antonellija zauzimala — a radi o slobodi katoličke vjere u osmanlijskome carstvu. Kardinal Antonelli još u rujnu 1790. posla pruskome kralju preko njegova agenta u Rimu opata Ciosanija spomenicu, u kojoj ga vruće moli, da se zauzme za katolike u osmanlijskoj carevini. Spomenicu, potpisanu 15. rujna, dne 28. rujna svojim posebnim pismom preporuči i sam pruski agenat Ciosani. Pruski kraljevski dvor rado se je odazvao ovoj molbi Sv. Stolice i preporuci svoga agenta te je 21. listopada svome punomoćniku markizu Lucchesiniju dao uputu, polag koje se je imao zauzeti za katolike u osmanlijskoj carevini. Buduć da se je za katolike bez sumnje i habzburški dom u Svištovu zauzeo, to se je na temelju i habzburškoga doma i kraljevskoga pruskoga dvora lasno stvorio dvanaesti članak, polag koga se kršćanima katoličke vjeroispovijesti dopušta sloboda vjere i hodočašćenja sv. mjesta, kao što im je to i devetim člankom beogradskoga mira 1739. te raznim kašnjim odlukama Visoke Porte bilo zajamčeno.[1]) S ovim dakle pokusom, da se Bosna i Hercegovina oslobode i s braćom s one strane Save u okviru habzburške monarhije ujedine, te s mirom u Svištovu, bosanski Franjevci i bosanski katolici od svojih starih prava nijesu izgubili ništa. Dapače stara su im prava ponovno potvrgjena; socijalni je vez izmegju njih i njihove braće u Austriji postao i slobodniji i sigurniji; a njihove su težnje, da se sjedine s braćom s onu stranu Save, otada počeli opravdavati i sami muslimani, nazivljući u razgovoru s katolicima austrijskoga cara njihovim carom — „vaš car".

---

[1]) Zinkeisen, Geschichte des osmanischen Reiches in Europa, VI., str. 828.—831., gdje se nalazi bitnost i posljednjih dvaju članaka, kojim se odregjuje način i rok ratifikacije svištovskoga mira sa strane vladara.

§ 2.

BORBA BOSANSKIH MUSLIMANA PROTIV OSMANLIJA.

1. Uzroci. Suprot vjerskoga osjećaja, što je istočne i bosanske muslimane usko spajao, ipak su ih razni moralni, socijalni, nacijonalni i politički nazori kroz vijekove razdvajali. Osmanlija si je u svim državnim službama prisvajao neku prednost, tjelesnim pohotama bio je odaniji, govorio je jezikom, koga Bosanac nije razumijevao, bio je lukaviji, držao se je načela: „Koliko znaš, toliko valjaš," te je s nekom ljubomornošću promatrao povlastice bosanskih begova, kojih nijedan narod prostranoga osmanlijskoga carstva nije posjedovao. Bosanski su muslimani nasuprot bili iskreniji, u tjelesnim pohotama umjereniji, više su držali do svoga plemstva negoli do znanja, u hrvatski su jezik doduše miješali turske riječi, nu ovaj su opet dotle ljubili, da bi i u samome Carigradu po morskoj obali tražili hrvatske mornare, da s njima izmijene po koju materinsku riječ, te su s ljubomornošću promatrali, kako si Osmanlija sve unosnije službe prisvaja i vrši. Ove opreke u devetnaestome stoljeću ušljed državnih reformi uopće a vojničkih napose izlaze na vrhunac i proizvode sukob.

2. Prvi pokus vojničkih reformi. „Kad su Austrijanci napravili mir s Turcima, ugovorili su — veli Stanojević — i to da izagju janičari iz Srbije, jer su se oni toliko bili osilili da nisu nikoga slušali niti su se koga bojali a Srbima su velika zla činili. Oni su imali svoga starešinu Deli-Ahmeta. Napadali su i ubijali svakoga ko im se protivio, pa i same Turke. S toga su i Turci želili da se otarase janičara. No to je vreme kratko

trajalo. U Srbiji — u Beogradskom pašaluku — bio je vezir u to vreme Hadži-Mustafa. On je bio dobar i pošten čovek. Za vreme njegove uprave u Srbiji odmetne se od cara jedan janičarski starešina po imenu Pazvan-Oglu ili Pazvandžija u Vidinu. On je prikupio oko sebe do 10.000 — krčalija (najamnika) i s njima je napadao na sela i gradove oko Vidina. Kad iz Beogradskog pašaluka budu prognani janičari, oni se stanu skupljati oko Pazvan-Ogla te on postade još silniji. Po nagovoru njihovu počne on napadati i na Beogradski pašaluk. Hadži-Mustafa skupi vojsku i pozove i Srbe protivu Pazvan-Ogla, što oni jedva dočekaju i udare na nj. Srbe je predvodio Stanko Arambašić iz sela Kolara. Stanko je bio vrlo vešt u ratovanju i sa Srbima je mnogo pomagao Hadži-Mustafi te vrate Pazvandžiju u Vidin. Ali Pazvan-Oglu opet otpočne skupljati janičare i skupi još veću vojsku s kojom se spremaše da udari na Beogradski pašaluk. To namora cara turskoga da se s njim pomiri, a da bi od njega još odvojio janičare on izda ferman da se janičari mogu vratiti u Srbiju. Janičari se vratiše ali nije dugo potrajalo a oni okretoše raditi stari zanat." [1]) Radi toga u Srbiji 1804. bukne ustanak. Pa kada zora zarudi Dušanovu carstvu nakon nekih srećnih pobjeda, što ih srpski narod pod vodstvom Kara-Gjorgja Petrovića izvojšti, tada Selim III. pokuša u čitavome carstvu jenjičare zamijeniti redovitom vojskom. Megjutim ovaj pokus pothvatni Selim plati glavom, a na njegovo mjesto zasjedne konzervativac Mustafa IV., koji jenjičarima zajamči prvotna prava: „status quo". Ali reformatorski duh Selima III. već bijaše duboko pustio korijen. Radi toga se Mustafa ne mogaše dugo ni održati na okrvavljenome tahtu: godine 1808. s pomoću ruščuškoga paše Mustafe Barjaktara zamijeni ga Selimovim duhom zadojeni Mahmud II. (1809.—1839.).

3. Vojničke reforme Mahmuda II. i pokolj jenjičara u Carigradu. Mahmud II. 1826. naloži, da svi jenjičari prijegju u redovitu vojsku, u nizam, što ga bijaše zaveo. Kada mu ponosni jenjičari posluh uskratiše, on ih 16. lipnja iste godine 1826. na temelju fetve šejhulislama do 40.000 pokla.

Jedan bezimeni pisac iz početka druge polovice devetnaestoga stoljeća pod naslovom „Ustanak u Bosni 1831." gornji pokolj ovako opisuje: „Još u početku svoga na pristolje carsko

[1]) Станојевић, Историја српскога народа (Београд, 1908.). str. 90.—91.; Zinkeisen, Geschichte des osmanischen Reiches, sv. VII., str. 318.—347.

zasjednutja, mislio je Sultan Mahmut car turski, kako bi on svoje priprostrano carstvo, na način europejskih ostalih državah uredio i reformiro, i liepo ustrojio, da se više ne bi stidio prid drugim velevlastim europejskim, porad mnogih nespretnostih, koja činjau njegovi državljani turci i t. d. po svem njegovom carstvu, na toliko, da mu već sa svih stranah tužbe dolazau od Vezirah, a ukori od Vladara europejskih dojadili; poznajući dobro mudri sultan Mahmut, da ovo svoje namišljenje izvesti ne može, niti reforme staviti, doklegod bjesnih Janjičarah gnjezdo ne razori, i sasvim jih ne utrne, ovi bo vlast imadoše cara s pristolja dignut, drugog carem učinit, i sva najvažnija odlučivat. Ponudi dakle car najprie liepim načinom, da se dragovoljno urediti i reformirati dadu po volji carevoj; ali zahman ne dadoše od toga ni progovoriti, a kamo li reformu primit. Šta će sada car? naredi, da svi Baše, Janjičari, u društvu svojeg poglavice zvanog Janjičar-Age, što bolje mogu, i najsvečanie obuku se, nakićeni na polje izvan Carigrada bez oružja izajdu, gdi će i car glavom doći, za učiniti jedan teferič (veselje) s Janjičarim svojim. Skupiše jedno mnoštvo od 40 hiljadah samih Janjičarah (toliko bo ih biaše u samom Carigradu) dojde i car, i donese sa sobom Katti-šerif, i barjak svetca Muhameda, Cara slidjaše jedno veliko množtvo, Carigradjanah u društvu glasovitog Vezira, Usein-Aga-Paše, i dobro se tude razveselivši po turskom načinu, običaju, imajuć Car jur na svoju ruku njekoliko tisućah privrženikah (a kako kažu otajno regulirane i vojske njekoliko i topčiah) odavno srdit i ljut na Janjičare, ne znam kako, zametnu svadju, tako ljutu i žestoku, da u njekoliko sahti, svemu svietu strahoviti čopor Jenjičara razbi, sve izsieče, nitko ne uteče, a gnjezdo njihovo s crnom zemljom poravni, t. j. mjesto gdi bi se oni običavali na dogovor skupljati, da mu se sad ne zna za trag, osim Turbe.“ [1])

4. Prvi odjeci vojničkih reformi u Bosni. Pokusi Selima III., da u vojsci provede reforme, čini se, da u Bosni nijesu proizveli nikakovih osobitih utisaka. Tu se je kao zadnjih godina Selima III. tako i prvih godina Mahmuda II. nastavilo u starome anarhističkome jenjičarskome duhu, ušljed čega su bosanski oci i njihovu vodstvu povjereni katolici najviše trpjeli. To se je osobito zbivalo u Hercegovini, gdje su u nepre-

---

[1]) Rukopis, u dra. Jelenića.

stanim trvenjima: Dadića, Gavrana, Voljavica i drugih i s jedne i s druge strane izrabljivani, te vazda bili kažnjavani mā koja stranka pobijedila.

Još kritičniji položaj za bosanske oce nastade, kada bosanski veziri pokušaše hercegovačke buntovnike silom pokoriti i u sklad dovesti. I buntovnici i zakonita vlast izrabljivahu Franjevce i katolike u svoje svrhe. Ibrahim-paša potraži 1808. od ljubuškoga župnika fra Franje Kraljevića, da mu dovede sve hercegovačke župnike, kojima je još prije pisao, da niti oni niti raja ne prihvaćaju oružja protiv carskih večila; a Adži-aga Dadić upregnu mostarskoga župnika fra Miju Nikolića, blatskoga fra Filipa Letića i brotnjanskoga fra Jaku Jeličića, te nastojaše, da raji komandira preko njih kao preko kakovih četnika.[1]) Imšir-paša opet iza Ibrahim-pašina neuspjeha pokuša Dadiće s pomoću Franjevaca pohvatati. I Darendeli Ali-paša 1814., iza kako je u hrvatski pisanoj bujruntiji „svoj Raji od Ercegovine“ naložio, da se ne upliće u ratove naperene protiv carskih namjesnika,[2]) svojoj vojsci pridruži dva Franjevca: fra Baru Tucakovića i fra Luku Vidovića. A kada Dadići budu svladani, tada „nasta — veli naš Batinić — ratni sud svima, koji su Dadiće pomagali, pak i franjevcima. Pašin ćehaja prizva tri obližnja župnika i upita ih, zašto su vojevali protiva caru, te naredi, da sve mužko od 7—80 godina sutradan dovedu pred pašu. Moremo sami zamislit strah, koji nasta medju katolici i franjevci, držeći da će ih sve isjeći. Plačem i moljakanjem umekšaše i ona divlja srca te napokon iza težkih kušnja i prijetnja bi oprošteno hudomu narodu, koji je usilovan laćao se oružja, da obrani gorje od gorjih.“[3])

Još gore progjoše buntovni bosansko-hercegovački muslimani. Jukić veli, da ih je nepismeni Darendelija više stotina na onaj svijet otpremio.[4])

Darendelijinim tragom pogje i Dželaludin-paša, bivši prije derviš. Ovaj smače oko 300 bosanskih muslimana, a megju ovim „sedam najsilnijih kapetanah, i Bajbula Kulinovića“. Jukić još kaže, da je muslimanima zadao taki strah, da su ga držali za Francuza i mrtva ga se bojali, govoreći, da on nije umro, već

[1]) Batinić, Djelovanje Franjevaca, III., str. 186.

[2]) Dr. Jelenić, Izvori za kulturnu povjest, str. 107.—108.

[3]) Batinić, Djelovanje Franjevaca, III, str. 187.—189.

[4]) Slavoljub Bošnjak (Jukić), Zemljopis i poviestnica Bosne, str. 145.

drugi mjesto njega, a to stoga, jerbo je češće tevdilile — presvučen, uhodio njihove zborove. Za njegova vladanja nije se moglo čuti, da ima gdje hajduka. Pandura nije imao, nego je muselime za sve izgrede učinio odgovornim. „Stvar izgubljena na mjestu sagnjila bi, a ne bi je nitko smio, do vlastnika, dignuti."[1])

Istom kada Mahmud II. vojničke reforme Selima III. na istoku mačem u ruci provede i kada ove Hadži-Mustafa, bosanski paša u Travniku, vojničkom strogošću proglasi, nastade u svoj Bosni silno komešanje i uzbugjenje. Sve se izvanrednim zanosom zagrija za ćulahe, ahmedije, trabolose, ćurke i jatagane; sve prekipi mržnjom na Osmanlije; a sam sultan Mahmud II. bude proglašen „rušiteljem carstva i stari običaja", „odmetnikom od islama": „gjaur-sultanom". Pod devizom: „Osmanlija neka svira, — Pod nizam se mi ne dajmo" Kara-Ali-aga Ruščuklija bude izabran za vogju otpornika. Dne 21. rujna 1826. otpornici se iz 32 kotara saberu u Sarajevu i sve carske naredbe od prve do zadnje odbiju. Batalija, koji je uime vezira Hadži-Mustafe došao da ih sindžirima, bukagijama i prangijama pokori, bude iz Sarajeva protjeran, a Mustafa Narudin, koji uz njih ne pristade, kamenovan. Domalo čitavu Bosnu i Hercegovinu poplaviše buntovna pisma, otporna se vojska poče sabirati, a Hadži-Mustafa pokupi skute i pobjegne iz revolucijonarne Bosne i Hercegovine.[2])

Ustanak bosanskih i hercegovačkih muslimana uznemiri čitav istok. Sve, što je dihalo osmanlijskim duhom i pristajalo uz Visoku Portu, sve to uskipi mržnjom na Bosance i Hercegovce. Energičnome pak Mahmudu II. ni ovaj otpor ne oduze svijesti niti ga prestraši — dapače on još odvažnijim postade. Ustanak u Bosni i Hercegovini odluči nemilo kazniti te jenjičare dokinuti i nizam zavesti na isti način, na koji je i u Carigradu već zaveden. I jednu i drugu zadaću imao je izvršiti čuveni okrutnik Abdurahman-paša, koga Mahmud II. još 1827. s neograničenom vlašću imenuje vezirom u Bosni. God. 1827. okružen mnogobrojnim nizamom Abdurahman-paša stigne u Zvornik, koji je pristajao uz Osmanlije i sultanove reforme. U Zvornik Abdurahman-paša pozove najodličnije vogje jenjičara, od kojih: Ba-

[1]) Slavoljub Bošnjak (Jukić), Zemljopis i povjestnica Bosne, str. 145.

[2]) Safvet-beg Bašagić Redžepašić, Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine, str. 133.—135.; Nedić, Poraz baša, str. 11.—29.; Nedić, Zapamćenja, u Šestića.

kariju, Turnadžiju, Pinju Bajraktara, Ruščukliju, Milošević Avdagu i dva brata Tahmiščije pogubi te im glave u Carigrad spremi, a ostale spremi u progonstvo. Ovim činom Abdurahman-paša bosanskim i hercegovačkim buntovnicima zadade strah u kosti. I dok mu neki počeše dolaziti pokoriti i pokloniti se, drugi mu se, kao Bektaš-aga Turak, ponudiše za doušnike. S pomoću ovih i svoga nizama Abdurahman zagje po Bosni i Hercegovini buntovnike mačem kažnjavati. U Sarajevu pogubi sve ubojice sultanova pristaše Mustafe Narudina; u Mostaru pokla 300, u Travniku 200, u drugim većim gradovima više manje najodličnijih muslimana, te svuda sve one, koji nijesu imale jamca, da nijesu kakovi zločinci, a osobito hajduci ili pijanci. Čitava ponosna Bosna i kršna Hercegovina izgledahu slične jednoj velikoj mesarni; šume i pećine bijahu pune pribjeglica;[1]) a brda i doline kukanja i lelekanja.

5. Unovačivanje raje za borbu protiv Osmanlija. Svojom okrutnošću Abdurahman-paša ne postiže cilja: jenjičarski su se odžaci po Bosni i Hercegovini svejednako stršili, a mržnja je na usko nizamsko odijelo iz dana u dan rasla. Domalo počnu se i kmetovi osvajati za emancipaciju Bosne i Hercegovine od Visoke Porte. Ovih se je prestiž iza zadnjih ratova Srbije s Osmanlijama visoko uzdigao. Svaki je bosanski jenjičar prema moći srpske raje zaključivao na razmjernu moć bosanskih kršćana. U rekrutiranju raje za borbu protiv Osmanlija poduzmu se razni načini. Kada ono Abdurahman obnovi Husamudin-pašinu naredbu, da se kršćani u odijelu razlikuju od muslimana: da nose zelenu i crvenu, a oni crnu boju, i kada poče zapuštene bosanske gradove obnavljati te snovati o prenosu vezirske stolice iz Travnika u Sarajevo, tada se po svoj Bosni i Hercegovini prosu glas, da sve te preinake smjeraju na pokolj kršćana. Dok su neki bosanski muslimani pirili megju rajom mržnju na Osmanlije, drugi su opet nastojali rajine simpatije navratiti na svoju stranu. Odatle, kada Abdurahman fojničke Franjevce: fra Ivu Skočibušića i fra Marijana Šunjića na potvoru Sali-aračlije, da ovi kupe carski arač, zatvori, beg Babić i Ali-aga Stočević svojim posredovanjem kod Abdurahmana izrade, da ih ne samo poštedi od vješala, nego ih poslije 28 dana za 6.500 groša i same

[1]) Koharić, Martića Zapamćenja, str. 4—5.; Batinić, Djelovanje Franjevaca, III., str. 201.—202.; Safvet-beg Bašagić-Redžepašić, Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine, str. 136.

tavnice oslobodi. [1]) U tome smjeru najdalje pogje gradačački kapetan Husejin Gradaščević, koji se ispočetka s tuzlanskim i zvorničkim kapetanima Abdurahmanu izjavi skroz pokornim. [2]) Ovaj obnoć 23. listopada 1827. pozove preda se fra Iliju Starčevića i s njim u duljemu tajnome razgovoru stupi u užu vezu. Ovu veselu vijest fra Ilija Starčević 27. listopada 1827. iz Tolise javi biskupu Miletiću. Evo napokon — veli Starčević — i naš zabit stiže, pojavi se slavno. Dne 23. ovoga predstavismo mu se nas pet župnika i prikazasmo mu na dar vola. Primi nas vrlo uljudno. Pri tome sam ja nešto osobita doživio. Na pô puta iz Gradačca u Tremošnicu stigoše nas žestoke sahije s nalogom, da se ja opet kapetanu vratim. Svi se zabrinusmo, što bi moglo biti. Ja se blijed vratim predstavljajući si tisuću bijeda — osobito svoju kapelu. Dogjem na vrata i hoću da unigjem, ali rekoše mi, da ću unići tek oko pola noći. Čuvši ovo možete si pomisliti u kome je stanju bilo moje žalosno srce. Niti sam što drugo mogao do plačnim srcem zazivati preljubeznu majku Hristovu, čiji kip ovdje u kapeli štujemo. To je bilo oko 20 sati. Napokon dugočasno vrijeme progje i oko 5 sati pozove me. Gotovo zamr'o unigjem i čekam kada će me podvornici pograbiti, a bilo ih je oko njega osam. Na očima dani mig svi izagju, zatvore se vrata i ja ostanem s njim samim. S vrlo blagim riječima nagovori me, da mu se primaknem i pred njim sjednem. Sada mi obeća potpunu vjernost i zada riječ, da će sve što od mene bude čuo kao najveću tajnu čuvati. Iza toga mi stavljaše razna pitanja od jajeta do jabuke, osobito o novinama, što ih primam i koje takogjer hoće da ima, te o svemu, što se je za njegove devetmjesečne odsutnosti dogodilo. Tako mi je Gospodin pred njegovim licem dao milost kao Josipu pred faraonom. Moguć i dobar je Gospodin i grešnike prima. Nastojat ću ne bili bujruntiju izvadio na ovu kuću i kapelu, radi čega pitam i Vas za savjet. Kapetan hoće da mu opet kroz 15 ili najviše mjesec dana dogjem i to s novinama i sa svim što bude od mene potražio. Što ću? Bog zna s kojom to nakanom čini. Ali hvala Bogu! Kamo da idem ili kuda da bježim kao Jona? [3])

Lukavi Abdurahman donekle je prozreo zakulisni rad svojih protivnika te ga je pokušao osujetiti. Već 26. veljače 1828.

---

[1]) Batinić, Djelovanje Franjevaca, sv. III., str. 203.
[2]) Nedića Zapamćenja, u Šestića.
[3]) Izvornik u arhivu Bosne Srebrene u Sarajevu.

obraća se sa „slatko pisanom bujruntijom“ na apostolskoga vikara fra Augustina Miletića i moli ga, da sebi podložnu raju pouči, da „xive u miru po svom zakonu, da bude virna, i podloxna Bogu, i çestitom Czaru; i da se svaki o svome poslu zabavlia; texaczi o texakluku, zanaçie o svome zanatu, targovczi o svojim targovinam: a da se nitko od Raje u tuge stvari, a navlastito u Czarske i Vezirske uprave od vladagna ne stavlia“. Biskup Miletić rado se odazove visokome pozivu. U poduljoj okružnici od 29. veljače 1828. osvjetljuje pothvate Abdurahman-paše i raskrinkaje protiv zakonite vlasti skovane spletke. „Sada — veli biskup Miletić — buduchi Çestiti Czar zapovidio, da se po svem njegovu priprostranom Memlechetu, i po svoj Darxavi Bosanskoj, Gradovi popravliaju i tvarde; zahira illiti rahna pripravlia, i da svi naslidniczi od Alkorana budu oruxani, da stoje na okupu i ako bi bilo od potrebe harvat se s' kakvim nepriategliom, da budu svi na boj pripravni: i premda sva reçena priprava çini se za obranu Czara Çestitoga, i njegova Memlecheta, ako bi koigod nepriategl na Czarreve Mejashe s oruxjem nasarnut usudio se, kako se çestiti Vezir u reçenoj Bujruntii bistro tumaçi: Sasvim tizim niki zlohumni brezposleniczi odavle dovode i gataju da ozgor spomenute priprave çine se protiva Raji, koju je çestiti Czar nahumio (kako oni snihu, snuju, gataju i govore) po svemu svome Memlechetu, izkorinit i porazit, i tako siromashnu Raiu premda virnu i çestitom Czaru, i gnegovim Vechilima, i svojim Gospodarima podloxnu smuchuju, i strashe. A evvo çestiti Vezir u svojoj Bujruntii, koja se kod mene nalazi, slobodi nas, i veli, da çestiti Czar ne ima take zlovoglne misli u glavi protiva Raji virnoj i gnegovoj oblasti podloxnoj, nego hoche, i zapovida, da sva Raja mirna i podloxna u gnegovu zdravju xeglni mir i obilnost raane uxiva. Hoche i zapovida, da Raja svoje posle u miiru dilluje; Hoche, i zapovida, da se Bogu premilostivomu sveudiglne molbe za çestitoga Czarra dugovito zdravje, i srichno vladagne çistim i poniznim sardczem prikazuju; kako sam vam i ja viche puta priporuçivo, i priporuçujem; jerbo nas tako virra nasha sveta karstjanska uçi, i duxnost od podloxnosti karstjanske prama Vladaoczim od Boga postavglenim u pismu svetomu na mnogo mista opomigna. Jednom riçju, hoche i xeli Czar çestiti, i gnegov Vechil Abdur-Rahman glasoviti Vladaocz ove Darxave, da Raja u svemu Bosanskom Pashaluku i svuda naokolo odbaczi iz sardcza, i iz pameti strah od brezposlenika usiani, i da u

napridak ne viruje laxglivim gatavczim. S' ovom prigodom ponukujem vas sve kolike Bratjo poglubglena u Gosp: Isukarstu da kako ste se od Fetha dosada vladali pametno, i bili sveger virni, i podloxni Bogu nashemu i Czarru çestitomu, niti se je ikad vikova prochasti nashla u nashemu karstjanluku kakva himbenost olli nepodloxnost protiva Czarru çestitomu i gnegovim Vechilim; tako neka se ne najde ni unapridak. Stojte, Bratjo, na opazu, da vas kakvi himbeni poklisari vraxii, koji o nemiru rade, u kakvo zlo ne obore. Bogle nam je umrit u milosti Boxjoj s dobrim i slavnim imenom od pravovirni kartsjana katolika virni i podloxni Bogu, i nashim Gospodarim od Boga postavglenim: negoli xivit i za puno godina sa sramotnim imenom od izdajnika, i nepodloxnika. A jurve znate, da sardcze Czàrrà, i vladaòczà ovog svita, i sva silla moguchstva gniova, nalazi se pod oblastju Boga privisokoga, pravednoga, sveznanoga i svemoguchega, koji neche smarti, ni porazegna grishnikà, nego ji veche puta s' biççim pravde svoje opominja, da grishit pristanu, i da se na put od spasegna povrate." [1])

Suprot svemu tome Abdurahmanovoj i vladi i životu dani bijahu odbrojeni. Već iz toga, što u Bosni ne zamijeni jenjičare nizamom, bijaše u Carigradu od neke dobi gledan prijekim okom. A kada malo iza toga bude optužen i od raje i od muslimana kao čovjek ne samo okrutan nego i podmitljiv: da je od mesara postao zlatarom, i kada protiv njega u Sarajevu buknu prevrat, tada ga Visoka Porta, i onako zapletena u rat s Rusijom, u mjesecu kolovozu 1828. zamijeni Grkom Ali-Namik-pašom. Pri povratku u Carigrad u susret mu izagje izmegju Drinopolja i Filiba carski kapidžibaša, odrubi mu glavu i posla u Carigrad. Tako svrši okrutni Abdurahman, koga ispočetka sultan Mahmud za njegove zasluge obdari sabljom urešenom dragim kamenjem. Ona megju muslimanima daleko čuvena Muhamedova izreka: „Beššir el katile bil katli!" — „Obdaruj ubojicu ubojstvom!" izvrši se, veli Bašagić, i na okrutnome Rahman-paši, [2]) a bosanski muslimani s ponosom bacahu pogled na uspjeh svoje diplomacije.

6. K r v a v i s u k o b B o s a n a c a i O s m a n l i j a r a d i v o j n i č k i h r e f o r m i. I Ali-Namik-paša dogje u Bosnu s nalogom, da provede vojničke reforme. Ali pošto je u početku

[1]) Dr. Jelenić, Izvori za kulturnu povjest, str. 119.—120.

[2]) Safvet-beg Bašagić-Redžepašić, Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine, str. 138.

njegovoga vezirovanja izmegju osmanlijske carevine i Rusije bjesnio rat, a u Grčkoj, Vlaškoj i Moldavskoj ustanak, to je razbor zahtijevao, da se izvršenje gornjega naloga privremeno obustavi. Ali, kada Visoka Porta 1829. sklopi u Drinopolju s Rusijom mir, ušljed koga Grčkoj morade priznati samostalnost, podunavskim kneževinama dati kršćanske upravitelje, Rusiji platiti 10 milijuna ratne odštete, ustupiti neke azijske pokrajine te njezinim trgovačkim lagjama otvoriti Bospor i Dardanele, [1]) tada se i opet pokuša s reformacijom Bosne i Hercegovine. Pokus je bio pun taktike. Najprije odličniji jenjičari budu spremljeni u Carigrad, da ih sam halifa svojom blagošću dovede do osvjedočenja, kako su vojničke reforme nužne. Akoprem se činjaše, da će na ovaj način reformacija uspjeti, jer se mnogi jenjičari pokazaše popustljivim blagosti halife, tako ipak ne bude. Još u Carigradu pojavi se otvorena oporba. Sarajlija Zlatarević i derventski kapetan Mahmut-beg za reforme ne htjedoše ni čuti. Dapače ovaj, kad mu sultan zaprijeti, da će mu odsjeći glavu, ne skine li čalmu, pritisnuv jednom rukom čalmu uz glavu a drugom uprv u vrat sa svom smijonošću odvrati: „Čuješ, care, ovako je s glavom skupa možeš skinuti, ali s glave ne možeš.“ [2]) A kada se još u Bosni razglasi, šta je sultan Mahmut II. u Carigradu pokušao i da je Ali-Namik-paša sultanove osnove već počeo u djelo prevoditi, uskipi ponovno na „gjaur-sultana“ i na Osmanlije sva Bosna i Hercegovina. Ustaše prodru sve do Travnika, vezira Ali-Namik-pašu, koji bijaše obukao nizamsko odijelo, nanovo poturče: presvuku u nizamsko odijelo i prisile, da ih predvodi protiv nevjernoga sultana. Našavši se Ali-Namik-paša u škripcu himbeno im obeća vodstvo, ali ih ujedno zamoli, da mu dopuste, dok se spreme, s obitelju do Busovače prije poći. Naivni ustaše na ovaj prijedlog pristadoše, te se zaputiše u Skoplje, da i bega Sulejman-pašića prisile na vojnu protiv Osmanlija. Megjutim se brzo razočaraju. Sulejman-pašić ostaviv i kuću i kućište bijaše pobjegao preko Duvna u Dalmaciju. Na isti način i Ali-Namik-paša dočepav se slobode i noći prebjegne s 200 oružnika preko Imockoga u Stolac, gdje stane okupljati sultanove privrženike. [3]) Vidiv se i tu nesigurnim prebjegne u Carigrad, gdje, ako se vezirstva ne odreče, bude skinut. Za

[1]) Herders Konversations-Lexikon, pod „Türkei“.
[2]) Koharić, Martića Zapamćenja, str. 5.—6.
[3]) Posonienses ephemerides politico-statisticae, 1831., br. 49. i 50.

našljednika mu bude stavljen Ibrahim-paša iz Vidina, koga je do dolaska imao zastupati Ali-aga Rizvanbegović ili Stočević, koji je Ali-Namik-paši pri bijegu iskazao lijepe usluge i sultanu se vjernim pokazao. Osjetiv se ustaše izigranim udare na Sulejman-pašićevu kuću, poruše ju i porobe. Povrativ se u Travnik i tu poruše kuće carskih pristaša: Suazlića i drugih. Zatim pokušaju si izabrati novoga vezira i vogju, ali nemogav se nikako složiti razigju se kućama. [1])

S rasulom travanjske skupštine drama se ne doigra. Čitavom Bosnom i Hercegovinom proslijediše kolati buntovna pisma i korteširati poslanici raznih kapetana. Osobito bijaše živ saobraćaj izmegju Banje Luke, Dervente, Maglaja, Tešnja, Gradačca i Sarajeva. [2]) Svi su tražili, tko bi u ovome odsudnome času bio najsposobniji za kolovogju. Tražila se osoba snažna, bogata, a uz to i kod raje dobro vigjena, da se tim uspješnije uplete i ova u odlučnu bitku protiv omraženih Osmanlija, Visoke Porte i „gjaur-sultana“, protiv koga se i sami egipatski upravitelj Mehmed Alija bijaše digao. Izmegju svih najveću pozornost na se svrati mladi gradačački kapetan Husejin Gradaščević.

Husejin nije imao kakvih škola, a često se je poput svih jenjičara prema raji pokazao okrutnim i despotičnim. Suprot tome on je izgledao najdorasliji teškoj zadaći. Bio je u najboljoj snazi — u 28. godini. Krivotvoreći austrijske banknote [3]) bogatstvom je nadvisio sve bosanske i hercegovačke begove, ne samo naponase nego i skupa uzete. Uz to si je preko fra Ilije Starčevića suprot svome despotizmu utr'o put ne samo do raje nego i do samoga bečkoga dvora.

Nakon dugih pismenih pregovora, više izmijenutih poslanika bosanski se velikaši opet sastanu u Tuzli i promotriv ponovno sve okolnosti i promjeriv raznih kolovogja sposobnosti slože se i izaberu mladoga Husejina za vezira i seraskera: glavnoga vojskovogju. Husejinov izbor zanosom pozdravi čitav bosanski

---

[1]) Ustanak u Bosni 1831., u dra. Jelenića.

[2]) Posonienses ephemerides politico-statisticae, 1831., br. 8.

[3]) Starčevića pismo caru Ferdinandu I. od 1840. u arhivu franjev. samostana u Kr. Sutjesci. Ovu činjenicu „po pouzdanoj predaji“ donosi i Safvet-beg Bašagić Redžepašić u svojoj „Kratkoj uputi u prošlost Bosne i Hercegovine“, str. 143. Dr. M. Prelog u „Hrv. Zajednici“ od 14. svibnja 1914. dovodi ovu Bašagića pouzdanu predaju u sumnju. Dru. Prelogu protivi se gori navedeno Starčevića pismo, u kome savremeni Starčević čitavu stvar potanko opisuje, nižući i patnje, što ih je pri izdaji te činjenice pretrpio.

vezirluk. Svi su u njemu nazrijevali spasitelja islama i starih bosanskih ustanova, svi ga prozvaše „zmajem od Bosne", a on se je sam hvalio, da mu je u znak pravoga turkovanja desna ruka do lakta zelena. [1]) Od njega se odmetnu jedini stolački kapetan Ali-aga Rizvanbegović i gatački Čengić.

Megjutim se je mladi Husejin za rat na sav mah spremao: vojnici se sabirali, pregovori se vodili sa srpskim knezom Milošem Obrenovićem, s Crnom Gorom, a najviše s arnautskim ustašama. Starčević je opet podržavao živu vezu s bečkim dvorom, koga je o čitavome pokretu prema Husejinovim željama još 1830. osobno obavijestio, kada je pri krunjenju kraljevića Ferdinanda zastupao bosansku redodržavu. [2]) Već 17. ožujka 1831. neko sa srpske granice požunske novine izvješćuje, kako se je protiv Visoke Porte digla Albanija, Bosna i dio Macedonije, kako se protiv Rešid-paše pokrenuše velike čete i kako im je opća deviza: uspostava jenjičara. [3]) Kašnje opet požunske novine javljaju, da su čete posavskih kapetana: gradačačkoga, tešanjskoga, tuzlanskoga, maglajskoga i derventskoga izbile na rijeku Drinu i od Miloša Obrenovića zatražile prijelaz preko Srbije u Albaniju, da im je ovaj knez Miloš od straha pred sultanom zabranio, da im je obećao čitavu opskrbu samo da ne provaljuju u Srbiju, da su ove krenule uz Drinu, došle do Višegrada i tu iz Sarajeva čekale glavnu vojsku pod vodstvom samoga vezira i da su kapetani Turske Hrvatske sa svojim četama ostali kod kuće, što je ostale ustaše puno smutilo i t. d. [4])

Vrlo bi zanimivo bilo znati tok samoga okršaja, ali o tome nažalost sigurnih vijesti nemamo. Bašagić [5]) i Glavaš [6]) tvrde,

---

[1]) Knežević, Carsko-turski namjestnici, str. 80.

[2]) Starčevića pismo caru Ferdinandu od 1840. u Kr. Sutjesci; Kopija zahvalnice redodržavništva Bosne Srebrene kr. ugarskome palatinu, što je Starčevića pustio u audijenciju, nalazi se u arhivu Bosne Srebrene u Sarajevu.

[3]) „Albania omnis, Bosnia et pars Macedoniae insurrexit, Pascha Scodrensis seditiosorum motus dirigit; is ad Albaniae et Macedoniae fines concedens, multas ibidem copias colegit, dum Pascha Trawnikensis cum suis cohortibus et pluribus Bosniorum millibus adversum Reschid Pascham movit. Janitschariorum restitutio symbolum seditiosorum est, qui peregrino influxu regi videntur." Posonienses ephemerides politico-statisticae, 1831., br. 33., str. 270.

[4]) Posonienses ephemerides politico-statisticae, 1831., br. 45.

[5]) Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine, str. 141.

[6]) Život i rad fra Rafe Barišića, str. 5.

da je Husejin Rešid-pašu na Kosovu sjajno pobijedio. Jukić,[1]) bezimeni pisac „Ustanka u Bosni 1831.“,[2]) Batinić[3]) i drugi hoće, da se je Rešid-paša našavši se u tijesnu upustio u pregovore i lukave intrige te ustaše zavarao i vratio natrag. Bosanci — veli Jukić — „sebi vezira odaberu Husejna-kapetana gradačačkoga, ovi skupi vojsku od 36.000, i podje prama Carigradu, tražiti pravoga cara, dodju pod grad Peć — Ipek — ondašnjeg pašu nemogući sa sobom da idje usilovati, popali i oplijeni grad. Veliki vezir Rešid-paša podje na susret Bošnjacima, koje napred vodjaše Ali-paša Vidaić, ovi carsku vojsku uzbije. Rešid-paša tad je bio u tiesnu, buduć da je s druge strane neprijateljska vojska s ledja Mustaj-paše skadarskog sa 40.000 komu se je bio pridružio Karafejzia iz Sofije, oklopila ga, zato on se okrenu na prevaru, te se stane miriti s Husein-kapetanom, šaljuć u isto vrieme svoje ljude Mahmud-begu kapetanu tuzlanskomu, komu poručivaše: da je njemu sramota služiti Husejna, koji je do jučer kèrmke po Posavini čuvao, a njegovo pleme da je od starine slavno. Što Husejn traži, to je bolje i pristojnije (za te), zato: učinit će te car pašom i dat će ti 12 nahiah, ako odvedeš vojsku natrag i Usu ostaviš? — Husejnu poručivao je: što je toliko ljude zatrudio uzalud? „Ja znam, šta ti od cara tražiš? Bašaluk na Bosni! to i kapetan Tuzla traži, ali je pristojnije za te, ja ću ti ga od cara dobaviti, ako se vratiš kući.“ Sutrašnji dan bio je odregjen, da se pobiju. Husejn gledao je na Mahmuda, ovi na njega, što ne izlazi ispod čadora: najposlie Tuzla digne se, te svoju vnjsku od 16.000 krene natrag; to vidivši Uso, povjeruje se Rešidovoj poruci — da Tuzla o prevari radi, klone duhom, počne ugovarati, da mu Seresker dobavi vezirstvo — i on natrag vojsku krene. Seresker lako zavadivši dvie bosanske poturice glavne, osiguravši vojsci legja, udari na Mustaj-pašu i Karafejziu te ih kod Prilipa potuče.“[4]) Bezimeni opet pisac „Ustanka u Bosni 1831.“ nadodaje još i to, da je Rešid-paša Husejinu obećao i dokinuće reformi, dao mu ferman bez tughra, kojim mu je povjerio u Bosni vezirstvo i obećao mu isposlovati tughrali ferman. I uistinu Husejin se je s vojskom u Bosnu po-

---

[1]) Zemljopis i poviestnica Bosne, str. 146.—147.

[2]) Rukopis, u dra. Jelenića.

[3]) Batinić, Djelovanje Franjevaca, III., str. 206.

[4]) Slavoljub Bošnjak (Jukić), Zemljopis i poviestnica Bosne, str. 146.—147.

vratio, a prvaci grada Niša 14. svibnja 1831. u Beograd javljaju, da je skadarski paša kod Derbendžane poražen i da se drži, da je ustanak već gotov. Slično o porazu ustaša obavješćuje i poslanik beogradskoga vezira, veleći, da je poraženi Mustafa-paša pobjegao u Skoplje, ali nemogav unutra krenuo u Prištinu, odakle misli u Bosnu.[1])

Povrativši se Husejin s Kosova i odsjedavši u Travniku, dadne se svom silom na preuregjivanje vezirskih dvorova i vezirluka. Iz dana u dan očekivaše s tughrima obećani ferman, ali ga ne dočeka. Sad počne i Husejin sumnjati u Rešid-pašina obećanja te se pribojavati za svoju budućnost. Čim je više crv nenavisti rastakao odanost njegovih pristaša, tim su ga žešće progonile furije. A kada se 24. kolovoza 1831. Ali-aga Rizvanbegović proglasi „kaimekanom Bosanskim, i Ercegovačkim“ te Franjevce i narod opomenu na poslušnost i da se čuvaju zavoditelja, tada Husejin istom uoči Rešid-pašinu lukavost,[2]) te se počne ponovno spremati na otpor. Najprije se pobrinu, da u slučaju nesreće osigura život i imanje. „Najprva dakle biaše briga Useinova — veli pisac „Ustanka u Bosni 1831.“ —, ako bi on po čem u ruke careve pao, da život, Gospodstvo, i primnogo posjedovanje svoje u sigurnost metne; ali ovo dobit od svojega cara nie se nado kano buntovnik; toga radi odredi posredovanjem Cesara Austrianskoga, tražit ovu milost kod svojega Cara; usljed toga dozva k' sebi u Travnik O. Iliu Starčevića za onda bivšeg definitora i župnika u Tolisi, s koim se odprie dobro poznavaše, kano Kapetan Gradački, i rado ga imadiaše; pak mu sva svoja tajna, namjeru, i misli očitova (pod izgubljenje glave da nikom drugom izvan Bečkom Cesaru ne kazuje) i tako ga uputivši posla u Beč k' Frani Cesaru, kano pravog Povjerenika, tajno da nitko ne zna.“

Sad se počne sabirati vojska. Sabirali su se svi muškarci počevši od 12. pa do 70. godine [3]) muslimani i raja bez razlike.

---

[1]) Posonienses ephemerides politico-statisticae, 1831., br. 36. Ista se vijest potvrgjuje u 43. broju od 3. lipnja iste godine. Megjutim se u 85. broju od 28. listopada iste godine iz Carigrada javlja, da silistrijski paša Mustafa-paši nije mogao ništa i da je veliki vezir opsjeo Skadar, a u Bosni da vlada mir, jer je skoro imenovani Ibrahim-paša umro.

[2]) Dr. Jelenić, Izvori za kulturnu povjest, str. 121.—122.

[3]) Posonienses ephemerides politico-statisticae, 1832. u 11. br. od 10. veljače pišu: „Omnes iterum ad bellum provocamur. Viri, 12 usque 70 annos nati edicto provocantur, ut quamprimum Vezirius jusserit, arma corripiant.“

Ovoj je svrha bila najprije pokoriti Ali-agu Rizvanbegovića a onda odmah krenuti u susret carskoj vojsci, o kojoj se glasine sve više široše, da kreće na Bosnu. „Poslie povjereništva i odlaska o. Ilie Starčevića u Beč, Uso — veli gornji pisac — za podložit pod svoju oblast Ali-Agu Stočevića, i u poslušnost dotjerat, učini naredbu po svoj Bosni, srdito zapovidajuć svoj gospodi, okružnim sudcim, kadiama, Ajanima, da ne samo turci svi, nego takodjer Raja ista, Kadie, Bezi, Age, Barjaktari, na vojsku proti rečenom Ali-Agi Stočeviću pripravni budu poći, i nadju se. Sad teške muke i žalosti do Boga miloga; jer kada ovaj grom iz ustih Useinovi puče po svoj Bosni, turci, buntovnika poglavice nezadovoljeni s Rajom samom, i od svakog manastira po dva fratra na vojsku poslaše, muka reko i žalost, fratri se nadjoše u tjesnacu, zašto ako pojdu, čine se protivnici carevi, a dosad vazda držali neporočnu viernost, ako ne pojdu, bivaju izdajice svojih zemljakah. U ovakom tiesnom slučaju, što drugo imadoše čekat, nego očito izgubljenje života, strah podnesoše veliki, jedno radi poziva na vojsku proti svojem gospodaru caru, drugo radi odlaska o. Ilie Starčevića u Beč, jerbo se svud pročulo da je on otišao; ter mnogi izmedju turakah počeše govorit: Fratar s' Usom hoće Bosnu kaurima da pridade. U ovoj tjeskobi tada videći se Franciskani bosanski, za izbjeći i jedno i drugo odvažiše se molit buntovničke poglavice, kano što biaju, Mustafa Zlatarić, Džindžafić, Mula Sarajski, Kadie i Ajani dotični, da ih u osobi ne gone, već da dvoicu misto sebe' najdu, prime, posli mnogog moljakanja, odanja po sudovim moleći, i davanja novacah miteći, jedva jednoč obećaše i to oni koji bijaše odanii, da će druge primit momke misto fratarah, ali da ih odmah spreme na dotična sudišta, upišu i u Konjic pošalju, gdi se skuplja vojska ostala, a da oni ostanu tobože mierni, to fratri jedva dočekavši najdu odmah od svakog manastira po dvoicu krstjana, koim dobro plate, i pošalju misto sebe, davši im još uz pogodbu, i novca za puta, i oružje potrebito.“[1])

Tek što su se Husejinove prve čete oko Konjica počele okupljati, u Fojnicu izbi Rešid-pašin tatar s pismom upravljenim na biskupa Miletića, a potpisanim u Bitolju 16. veljače 1832. U pismu Rešid-paša već preminuloga biskupa podsjećaše na staru

---

[1]) „Ustanak u Bosni 1831.“, kod dra. Jelenića.

vjernost i odanost prema Visokoj Porti, javljaše mu, kako se svejednako sprema, da „s velikom vojskom sa tri strane“ udari „na poganoga i prokletoga Husejin-kapetana“. Toplo ga moli, da ne samo ustraje u vjernosti prema „haliedevletu“, nego i raju poduči, da miruje sve dotle, dok on ne stigne na granicu i ne dadne joj nužne naputke.[1]) Dne 29. travnja 1832. osmanlijska se je vojska već nalazila u Sjenici. Nju je predvodio novi bosanski vezir Mahmud-paša, koji u laskavome pismu upravljenu na „preljubljenoga biskupa, gvardijana, kanonike, župnike, gjakone i sve službene činovnike“, stanujuće u Fojnici i t. d., bosanskim ocima javlja, kako će brzo u Bosni dokinuti anarhiju, izdajicu Husejina kazniti i red zavesti, te ih ponovno moli, da uz Husejina i ustaše ne pristaju.[2])

Dne 1. svibnja 1832. u Austriji su već znali, da ustaše dolaze u veliku pogibelj, jer se je uz sultanovu vojsku pridruživalo i 12.000 Srba, koje je knez Miloš, želeći Visokoj Porti ugoditi i svoju vlast učvrstiti, Osmanlijama pružio na raspolaganje.[3])

Doznavši Husejin Gradaščević, da je Hanibal već pred vratima, nagje se u velikoj stisci. Fra Ilija Starčević iz Beča se još ne bijaše povratio.[4]) Franjevci uvidjevši, da ustaše neće moći pretežnijoj sili odoljeti, raju potajno svjetovaše na opreznost.[5]) Uz to neki jenjičari svojim plijenjenjem i okrutnošću raju skroz ogorčiše i od sebe odbiše. „Srditi turci — veli pisac „Ustanka“ — po svojoj navadi, kud god prolaziše, bijednu raju zlostavljaše, porobiše tako, da i dandanas njeke porodice odonda se povratit ne mogu, već proseći od vrata do vrata, komadić krušca traže.“[6]) I sami muslimani, koji u početku i ove borbe bijahu puni oduševljenja, Husejina pozdravljahu kao „šeha“ i obnovitelja islama, počeše zdvajati.[7]) U ovoj stisci i Husejin se zaboravi svoga bosanskoga ponosa. Jenjičarskim prvacima predloži, da se pred Mahmud-pašu izašalje „njekoliko prvenacah s darovim i mitom“. Ovaj prijedlog uvrijedi ponos bosanskih pretorijanaca: „S golim

---

[1]) Dr. Jelenić, Izvori za kulturnu povjest, str. 122.
[2]) Dr. Jelenić, Izvori za kulturnu povjest, str. 122.—123.
[3]) Posonienses ephemerides politico-statisticae, 1832., br. 34.
[4]) „Ustanak u Bosni“, u dra. Jelenića.
[5]) Posonienses ephemerides politico-statisticae, 1832., br. 46.
[6]) „Ustanak u Bosni“, u dra. Jelenića.
[7]) Posonienses ephemerides politico-statisticae, 1832., br. 11. i 46.

sabljama u ruku svi u jedan glas grknuše i Usi odgovoriše“, tko o mitu bude više progovorio, da će mu opsovati mater. Kad to ču Husejin, skoči na konja i poviče: „Kad vi meni tako slobodno odgovarate, i ja vama svima velim, tko me u ovi čas ne bude u vojsku slidio, ja ću mu i mater... i mojom sabljom glavu odsjeći.“ Sada zadavi jednoga kadiju, udari konja i krene k Carevu Hanu, od Sarajeva 6 sati udaljenu. Njega su slijedili svi ostali „kano biesni kurjaci“.[1]) Najprije kod Šaruh-hana a onda na Palama kod Sarajeva zametne se krvava bitka. Na Husejinovu vojsku s jedne strane navale Osmanlije pod vodstvom Mahmud-paše, a s druge iznenada Hercegovci pod vodstvom Ali-age Rizvanbegovića. Bosanci su se borili kao lavovi za svoju slobodu: muslimani i kršćani skupa. Megjutim uoče, da pod premoću protivnika Husejinova zvijezda potavnjava. U najžešćemu kreševu Husejin dovikne svojim pristašama: „Ovo je pošljednji dan naše slobode!“ Zatim im dadne mig, da probivši lanac, u bijegu potraže spas. Na dani mig bosanski se ustaše razbjegnu na sve strane: u Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju. Sam Husejin, kome je Starčević uprav za najvećega okršaja odgovor bečkoga dvora do Sarajeva donio,[2]) spane preko brda i dolina u Posavinu, tu pokupi svoje blago, konje, ovce i goveda budipošto kmetima rasproda, dvore u Adi kod Modriče popali te sa ženom preko Županje prebjegne u Slavoniju u Osijek.[3])

Već 2. lipnja 1832. Mahmud-paša fojničkim Franjevcima navješćuje, da je Husejina natjerao u bijeg i Sarajevo blokirao, te ih opominje, da se Sarajevu ne primiču niti oni niti tko od raje.[4])

Poraz bosanskih ustaša sa zanosom oglase osmanlijske novine „Moniteur“; u Beogradu se u znak veselja 10. lipnja

[1]) „Ustanak u Bosni“, kod dra. Jelenića.

[2]) „Dojde o. Ilia Starčević iz Beča, i donese njeka pisma od Franje cesara... ali buduć Uso pria Ilina povratka iz Beča, u bojište otišo, ne smide ga o. Ilia kroz sveudilj tamo amo vrveću vojsku sliedit, bojeći se da ga ne bi tko poznavši izdao, zato ukopa sva pisma za Usu iz Beča poslata u njekom kutu kuće fratarske u Sarajevu, i kaza jednom katoliku Stjepanu Maračiću, ako bi Uso po ugovoru poslo, neka zna gdi su rečene stvari, dokumenta, a on noćju uteče pod izlikom, da idje vojsku sa sela u pomoć Sarajevu dizat, i tako u bjegnutju sahrani svoj život i glavu, i dojde u Manastir Sutin (ski). „Ustanak“, u dra. Jelenića.

[3]) „Ustanak u Bosni“, u dra. Jelenića.

[4]) Dr. Jelenić, Izvori za kulturnu povjest, str. 124,

opali 21 top; a požunske novine osvrnuše se na to u više navrata. [1])

Odmah iza na Palama ubranih lovora krenu Mahmud-paša i Rizvanbegović na daljnja osvajanja. Sarajevo im se bez otpora preda. Kroza nj progje Mahmud-paša, a ispod njega Rizvanbegović Ali-aga.[2]) Dne 20. lipnja požunske novine iz Dubrovnika doznaju, da je tamo iz Trebinja prebjegao Ahmed-beg Resulbegović, vogja ustaša, i da je u Hercegovini ustanak već ugušen;[3]) 10. srpnja iz Carigrada primaju, da je i Travnik pao;[4]) a 17. srpnja iz Spljeta, da tamošnji broj uskoka neprestano raste, da se megju njima nalazi i Ljevnjak Firdus, te da ih se oko 400 misli u zavičaj povratiti čim se normalni položaj uspostavi.[5])

7. Zadnji krvavi sukobi bosanskih muslimana i Osmanlija. Tek što se je ustanak u Bosni i Hercegovini ugušio, počne Visoka Porta provoditi reforme, a kada Ali-aga na to pristade, sultan od Bosne ocijepi Hercegovinu, proglasi ju posebnim pašalukom i preda na upravu i inače zaslužnome Ali-agi.[6]) U Carigrad bude pozvan i Husejin Gradaščević, koji se pozivu odazove tek onda, kada mu sultan na posredovanje bečkoga dvora posebnim fermanom zajamči sigurnost života. Došavši Husejin u Carigrad sultan Mahmud II. lijepo ga primi, te mu ponudi vezirstvo nad Bosnom pod pogodbom, da primi nizamsko odijelo. Kada Husejin na to ne pristade, posjedi mu budu zaplijenjeni a on prognan na Trebizont, koga megjutim

[1]) Posonienses ephemerides politico-statisticae, 1832. u 44. br. javljaju, kako „Moniteur" izvješćuje, da su bosanski i arnautski ustaše poraženi; u 47. br., da su bosanske ustaše nakon krvavoga sukoba kod Novoga Pazara još 6. svibnja poraženi i da sultanova vojska broji 34.000 vojnika; a u 48. br. iznosi pismo iz Zemuna, u kome stoji i ovo: „Praeter relatam die 29. Maji apud Scharuchan de seditiosis victoriam, sequente die in vicina Urbi Serajewo planitie aliud proelium commissum fuisse quo praecipue Aly-Aga Stolczewich, hostem a tergo inopinate adortus, insurgentibus feralem intulit stragem. Quonam princeps setitiosorum, Hussein Capitaneus, item Kara Feisi Ali Pascha Vidaich (frater Pasche Zwornikensis) ac denique Capitaneus Banjalukae cum reliquis factiosorum primipilis fugerint, nondum constabat. — Cum capta metropole seditiosi omnem animum despondisse videntur. Seditiosi quaquaversus disperguntur. Haec insurrectio, quae principio multa mala minabatur, pro supressa haberi potest."

[2]) „Ustanak u Bosni", u dra. Jelenića.

[3]) Posonienses ephemerides politico-statisticae, 1832., br. 58.

[4]) Posonienses ephemerides politico-statisticae, 1832., br. 63.

[5]) Posonienses ephemerides politico-statisticae, 1832., br. 64,

[6]) „Ustanak u Bosni" u dra. Jelenića.

nigda ne vidje, jer prije odlaska od kapi ili otrova umre u Carigradu.[1]) Vezirstvo nad Bosnom zadrža Mahmut-paša. Ovaj u Sarajevu sagradi konak te u nj iz Travnika prenese vezirsku stolicu. Kapetani budu zamijenjeni muselimima, koji su bili u

Ekrem-Omer-paša.
Prema slici, što se nalazi u Dr. K. Erinnerung aus dem Leben des Serdar Ekrem Omer Pascha (Sarajevo, 1885.).

toliko shodniji, što su se mogli po volji mijenjati. U gradove se

[1]) „Ustanak u Bosni" u dra. Jelenića. Pripovijeda se, da se je Husejin Gradaščević sa svojim prijateljima u Osijeku najragje zabavljao igranjem džilita. Ova se je igra sastojala u tome, da bi jedan od igrača na konju bježao, a drugi bi ga gonio te nastojao s drvenom šipkom pogoditi u legja ili u glavu.

stavi nizam, a dijelom i arnautski plaćenici. Da se mjesto ogorčenoga islamskoga življa što uže uz Visoku Portu privine barem raja, bude joj najprije podijeljena potpuna amnestija svih kazni, što su ju radi sudjelovanja u ustanku očikale,[1]) a 1839. „Gjülhanskim Hatišerifom“ gotovo posve izjednačena muslimanima.

Sa svim tim Bosna se i ovaj put posve ne reformira, a još manje Hercegovina, gdje je Ali-agi Rizvanbegoviću bilo sve preče negoli iskupljenje caru zajamčene riječi. Što je još gore, bosanski se islamski živalj od Visoke Porte i Osmanlija još više otugji, te je bio srećan vezir, s kojim oni ne imadoše krvavih okršaja, a sam Vedžihi-paša imade ih tri: s Posavljacima kod Vranduka, s Krajišnicima kod Gomijonice i sa Sarajlijama kod Viteza.[2]) Sve ove sukobe više manje karakteriše to, što za Hadži-Ćamil-paše protiv Krajišnika upregnuti bosanski begovi na svoje zemljake pucahu iz pušaka bez oštrih naboja,[3]) a Turanija uhvaćen pod Vitezom i doveden pred vezira opsova mu mater i reče, da ne trpi njegova gjaurluka. Da ovi sukobi nijesu bili neznatni, vidi se i odatle, što se pod Vitezom s Vedžihi-pašom srazi 16.000 Sarajlija, a Tahir-paša ode i na drugi svijet ne pokoriv Krajišnike.[4]) Istom pedesetih godina nakon ponovnoga krvavoga sukoba izmegju bosanskih muslimana i Osmanlija te nakon progona i sasječenja cvijeta bosanskih i hercegovačkih jenjičara — dā istoga Ali-age Rizvanbegovića, zasadi poturica Omer-paša Latas vojničke reforme i u Bosni i Hercegovini.

Omer-paša bio je prije „hristjanin rodom iz Krajine Hrvatske — Plaško. Ime mu je bilo Mihail Latas, čoviek učen i prosvietljen kanoti Europeac. Jezike govoriše mnoge, kao: niemački, talianski, francuski, gerčki, bosanski, turski, arapski. Politik velik bijaše kako u svome življenju vojničkom tako i u upravljanju gragjanskom.“[5]) Još pobliže Omer-pašu opisuje Jukić. „Omer-paša — veli Jukić — jest malo većeg od sriedneg stasa, tankoviast, dugih obrazah, golema čela, cernomanjast, ozbiljno-junačkog pogleda, nosi bradu omalenu, koja je progrušana. K njemu kako bogati tako i siromašni imade slobodan pristup, i sa svakim se

---

[1]) Posonienses ephemerides politico-statisticae, 1832., br. 52. i 81.; Ustanak u Bosni, u dra. Jelenića.

[2]) Martića Zapamćenja, u Šestića.

[3]) Martića Zapamćenja, u Šestića.

[4]) Martića Zapamćenja, u Šestića.

[5]) Martića Zapamćenja, u Šestića.

rado razgovara, a s prijateljim zna se šaliti; ima dobru uspomenu od stvarih prošastih, i rado se o njima razgovara, um bistar i bèrzo okretan u najtiesnijim okolnostima, u ratu je vèrlo slobodan, sam običaje pucati i na nepriatelje nasèrtati; nadvladanim nepriateljem ukazuje se oštar, al na molbu bèrzo se skloni i smiluje; jezike govori: ilirski, turski, arapski, niemački, talianski i francezki, gotovo sve poslove po sebi oprema, zato više vremena u pisanju i čitanju provodi pria podne, a po podne ide obično u lov. Imo je za ženu jednu Turkinju, potlam Gèrkinju, od koje ima jedno žensko diete od 8 godinah. U Bukareštu oženio se s jednom Niemkinjom iz Erdelja Simonis zvanom, s kojom ima jedno žensko diete.“ [1])

Omer-paša stigao je u Sarajevo 1850. 2. kolovoza u 3 sata iza podne, i to u pratnji mnogih odličnih muslimana, zvorničkoga mitropolite, mostarskoga vladike, kršćanskih i židovskih trgovaca. Sa sobom je doveo sedam tabora vojske, množinu topova i preko 1500 tovara džebane. Odsjeo je na Gorici, a s tim, što je preda se svakoga rado puštao, naglasivao jednakost svih podanika i slobodu vjere, brzo je stekao simpatije potištene raje, [2]) koja se je tamo od tridesetih godina sve više osvješćivala u svojim pravima.

Čim je Omer-paša stigao u Sarajevo, sabere dvanaest paša, razne ajane i erćane, te im prouči ferman, u kome sultan ponovno traži, da se provedu vojničke reforme. Prisutnici po starome običaju izraze se za carske zakone pripravnim, stoga ih Omer-paša pusti kućama, izuzev jedino Ali-agu Stočevića, u koga su bosanski velikaši pri neiskrenoj svojoj obvezi češće upirali oči. Megjutim čim Omer-paša poče kupiti momke i vrstati ih u redovitu vojsku, digoše se Krajišnici, koji su se svejednako dičili pobjedom nad Tahir-pašom. Ustaše pod vodstvom Ali-age Kedića i Ibrahim-efendije Kapića pogju ravno prema Travniku. U susret im pogje glavom Omer-paša sa sedam tabora vojske i više topova. Čuvši ustaše za Omer-pašin dolazak zauzmu i utvrde se u Jajcu. U Jajcu se ustaše opirahu više dana te tek kada jedan provodić dio Omer-pašine vojske obvede ustašama za legja, dadnu se Krajišnici u bijeg. Dok je Omer-paša zauzimao krajišničke gradove: Ključ, Petrovac, Prijedor i Krupu, pobuni se

---

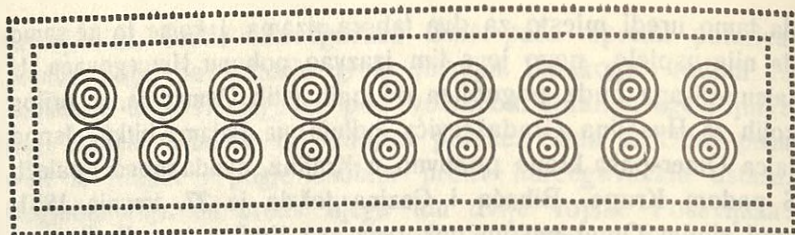
[1]) Bosanski Prijatelj, sv. II., str. 38.
[2]) Narodne novine, 1850., br. 202. i 247.

Hercegovina. Protiv Hercegovaca Omer-paša spremi poturicu Skender-bega, po krštenju grofa Mihajla Ilinskoga, rodom iz Poljske, [1]) koga Hercegovci pod vodstvom Ibrahim-age Pijulije kod Vrapca nedaleko od Konjica poraze. Sada se Omer-paša vrati iz Krajine i pogje osobno protiv hercegovačkih ustaša. Megjutim čuje, da protiv njega idu dvije vojske Posavljaka: jedna preko Žepča, a druga preko Kladnja. Stoga odmah okrene vojsku mjesto u Hercegovinu u Posavinu. Susretav se s Posavljacima kod Vranduka do nogu ih potuče. Čuvši za to druga posavska vojska, koja bijaše krenula preko Kladnja, razbjegne se na sve strane, prem su u prvome okršaju Ibrahim-pašu bili porazili. Iza poraza Posavljaka Omer-paša se zaputi u Hercegovinu, koju je Skender-beg bio već podjarmio. Iz Hercegovine preko Lijevna, Kupresa i Skoplja krene opet pod Jajce, gdje su se Krajišnici bili ponovno utaborili. Sukobiv se s Krajišnicima kod Jezera i poraziv ih nakon četirisatne bitke zauzme Jajce. Tamo bude na samarici doveden i starac Ali-aga Stočević, koga je Hafiz-paša još za prvoga Omerova boravka bio u Mostar poslao,

[1]) Ilinski je bio iz broja onih buntovnih Magjara i magjarofila, koji su 1848. iza poraza kod Vilagoša prebjegli u Tursku. Ovih je megju Omerpašinom vojskom bilo više. O njima Nedić piše, da je „svaki sebi nadjenuo ime, n. pr. Mehmed, Muhamed, Murat, i t. d.. al turkovanja nisu držali, niti su išli u džamiju, niti su postili ramazana, pa mlogi nisu ni obrezani bili. Sve je ovo bilo u očima i pašam vojničkim i najviše muhamedancem bosanskim, te radi toga tužili su Homera, da je potlačitelj vjere svetčeve, jer i on i svi oko njega kauri sakupljeni, ne samo da ne obslužuju vjere Muhamedove, nego nisu ni sunetiti (= obrezani), pa je radi toga Homer bio ukoren. On pako kao opaki utvorica, za posvjedočiti, da je pravi muhamedanac i štovatelj vjere svetčeve, naviesti progonstvo kršćenim i izvrši ga na fratrî, popovâ i odličnih trgovci, zatvorajući jih u tamnice i oružje od kršćana kupeći, s potvoranjem, da bi se ovi mogli caru odbiti kadgod naume. Suviše Homer naredi: neka se svi renegati dosad neobrezani, odmah obrežu. Kao što mi je kazivao ljekar Arlin Ermen, ta krvava svetčanost u Banjoj luki ovako je obavljena: zapoviedi Homer: neka renegati, bilo jih je oko 85., položiv oružje, idju u bolnicu, pa da će tude nješto prati i čistiti i za lahkše jih prevariti, umješaju vojni zapovjednici njekoličinu turskih nizama medju njih. Kad se renegati zbiju u bolnicu, tada do 400 vojnika turskih s golimi sabljami i s njima njekoliko berberâ (= brijačâ) sa zavoji i mêlemom upanu u bolnicu i počmu silovati svakoga neobrezanoga, nek se pripusti obrezati. Zametne se strašna vika, jauk i pomaganje. Al to sve bi uzalud, jer goloruki ne mogahu se oružanim odaprieti. U toj smetnji dva si bjegunca smrt zadadu, a drugu dvojicu nizami na komade izsieku, jer se nisu hotjeli predati na obavljenje njim sramnoga, a turkom svetog diela". Nedić, Poraz baša, str. 140.—141.

da tamo uredi mjesto za dva tabora nizama, i kome to ne samo da nije uspjelo, nego je s tim izazvao pobunu Hercegovaca. U Jajcu Ali-aga bude pogubljen od onih istih Osmanlija, u prilog kojih za Husejina Gradaščevića odluči na Palama bitku. Ispod Jajca Omer-paša krene ponovno u Krajinu, svuda robeći i paleći. S padom Krupe, Bihaća i Cazina ležala je 27. travnja 1851. pred silnim Omer-pašom pokorena sva Krajina, a s Krajinom i sva Bosna. „S tijem datumom — veli Bašagić-Redžepašić — završuje gospodujući elemenat u Herceg Bosni svoju burnu prošlost“. Cvjetovi islamskoga plemstva, koji preživješe ratne grozote, budu spremljeni preko Bospora, da se tamo opširno porazgovore o svojim djelima i nedjelima i da u blizini drevnoga Iliuma raspravljaju o onoj poznatoj rečenici: „Fuimus Troes.“ [1])

[1]) Bašagić-Redžepašić, Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine, str. 166.—174.

§ 3.

POKROVITELJSTVO AUSTRIJE.

1. Baza. Pokroviteljstvo, što ga je habzburški dom na početku petoga decenija devetnaestoga stoljeća nad katolicima Bosne i Hercegovine dobio, plod je ne mjesečnoga ni godišnjega nego stoljetnoga političkoga rada i habzburškoga doma i bosanskih Franjevaca. Klica je ovome pokroviteljstvu ležala dijelom u historijskome pravu habzburškoga doma na Bosnu i Hercegovinu, dijelom u patronatu nad bosanskom biskupijom, čije je središte tamo od trinaestoga stoljeća ležalo u Slavoniji — u Gjakovu. Istina, bosanski su Franjevci za osmanlijske vlade dobili od Sv. Stolice povlasticu, da imaju pravo iz svoje sredine po 3—4 osobe predlagati za bosanske biskupe, a od 1735. apostolske vikare. Nu čim se je Slavonija oslobodila osmanlijskoga iga, ne samo da se je ta povlastica bosanskih Franjevaca obzirom na biskupe utrnula,[1]) nego imamo puno primjera, da je habzburški dom i apostolske vikare u Bosni često puta na svoju ruku s uspjehom predlagao. Vremenom, a osobito od vlade Josipa II., razne su okolnosti doprinijele, da se je ova klica sve više razvijala. Već u miru, što ga je Austrija i osmanlijska carevina sklopila u Beogradu i Svištovu 1739. i 1791., Porta se Austriji obveza, da će katolicima pružiti slobodu vjeroispovijesti i slo-

[1]) Već u XVIII. stoljeću Farlati piše: „Sic et nunc in praesentiam Episcopus Bosnensis, alias Diacovensis, quid nisi nomine et censu, quod ex Dominio Diacovensi, tributo a regia caesarea majestate propter jus patronatus illum nominandi, trahit talis dicitur?“ Illyrici sacri tom. IV., str. 75.—76.

bodu pohagjanja svetih mjesta,[1]) a Austrija će opet bdjeti, da se to zajamčeno pravo ne bi povrijedilo. Od devetoga decenija osamnaestoga stoljeća Austrija ne samo da pretežno veći dio bosanskoga i hercegovačkoga katoličkoga klera odgaja, nego i samim apostolskim vikarima potporu pruža. Svim se je tim pokroviteljstvo habzburškoga doma nad katolicima Bosne i Hercegovine utoliko razvilo, da su ga i sami bosanski muslimani u razgovoru s katolicima priznavali, oslavljajući austrijske careve carevima bosanskih katolika: „vaš car";[2]) a da i ne spominjemo, kako je 1830. fra Ilija Starčević na svečanome krunisanju Ferdinanda I. zastupao Bosnu Srebrenu.[3])

2. Franjevci traže pokroviteljstvo habzburškoga doma. U početku devetnaestoga stoljeća Selim III. i Mahmud II. pokušaše, da u osmanlijskoj carevini dokinu jenjičare i zavedu redovitu vojsku: „nizam-gedit" s novim vojskovogjama: binbašama ili tisućnicima, juzbašama ili stotnicima, onbašama ili desetnicima i t. d.[4]) Radi ovih preinaka bosanske baše zapodjenuše protiv Osmanlija — dā same Visoke Porte rat, koji uz neka primirja trajaše blizu 25 godina. Za ovih ratova bosanski Franjevci i bosanski katolici bijahu neprestano izvrgavani napadajima; a fra Lovro Milanović, fra Jozo Cigić i fra Petar Čujić platiše glavom. Stoga se bosanski Franjevci sve življe počeše obraćati na prejasni habzburški dom te odatle tražiti pomoć.

Još 1816. biskup Miletić u jednoj spomenici crnim bojama ocrta tužno stanje, u kome se nalaze bosanski katolici, te tu spomenicu preko pukovnika Paulića spremi na austrijskoga cara Franju I. Car Franjo zauze se preko svoga poklisara baruna Stürmera kod Porte za bosanske katolike, ali badava. Jednom je zgodom bosanski vezir Sulejman-paša austrijskome konzulu, kada mu je ovaj preporučivao Franjevce, rekao: „Ja sam uvijek bio zadovoljan s ponašanjem ovdješnjih katoličkih svećenika. Tako poštene i vijerne osobe zaslužuju, ne samo da se preporuče, nego i štite."[5]) Nu niti bosanski

[1]) Zinkeisen, Geschichte des osmanischen Reiches in Europa, VI., str. 829.

[2]) Batinić, Djelovanje bosanskih Franjevaca, III., str. 1˙4.

[3]) Starčevića pismo caru Ferdinandu I. od god. 1840. u arhivu franjevačkoga samostana u Kr. Sutjesci.

[4]) „Ustanak u Bosni 1831.", u dra. Jelenića.

[5]) „J' ai été toujours content de la conduite des prêtres catholiques d' ici. De telles braves personnes et fidèles méritent sûrement d' être non seulement recommandés, mais qu' on les protégé." Starine Jugosl. akad., XVII., str. 105.

veziri niti Porta kroz godine nijesu bili u stanju u Bosni i Hercegovini zavesti red i katolike uzeti u zaštitu.

Daljnje su okolnosti ustanka bosanskih muslimana protiv Osmanlija sve više bosanske Franjevce zbliživale s habzburškim domom. Kada su bosanski muslimani na osvitu četvrtoga decenija devetnaestoga stoljeća u borbi protiv Osmanlija za vogju izabrali mladoga i poletnoga Husejina Gradaščevića, te nada zasja, da će se Bosna od Osmanlija potpuno emancipirati, u borbu pod Husejinove zastave stupi i bosanska raja. Nu i Husejin Gradaščević i bosanski Franjevci znali su, da se sama Bosna i Hercegovina Osmanlijama neće moći odhrvati, a i ako se odhrve, da u potpunoj njezinoj autonomiji neće uživati kakovu izvanrednu sreću. To je i bio razlog, da fra Ilija Starčević dolazi u sličan dodir s Husejinom, koga je nekoč imao fra Peregrin Saksonac s dvorom bosanskih banova, i da Husejin fra Iliju šalje u Beč ili da habzburški dom sklone na samo posredovanje izmegju ustaša i Porte ili, što je još vjerojatnije, da od habzburškoga doma moli i pomoć i pokroviteljstvo nad Bosnom. Pošljednje mnijenje više odgovara tradicijama bosanskih Franjevaca, a i tadanjemu javnome i mnijenju i govorenju: „Fratar s' Usom hoće Bosnu kaurima da pridade.“ [1])

S porazom bosanskih i muslimana i raje promjereni planovi i Husejina Gradaščevića i fra Ilije Starčevića propanu; pokroviteljstvo se habzburškoga doma nad Bosnom i Hercegovinom u svoj svojoj snazi ne pokaza, nu daljnji se njegov razvoj ne spriječi. Već 1834. u Beču se nalazi poslanik bosanskih Franjevaca, te preko nuncija Sv. Stolice moli, da Austrija u Bosni ponovno uspostavi jednoga konzula, koji će ih štititi, i da taj bude katolik. U isto se je vrijeme u Bosni nalazio zadarski liječnik Marcocchi. Bosanski redodržavnik upre sve moguće sile, da sklone Marcocchia, da se i sam preko svoje vlade u Zadru zauzme za uspostavu konzulata u Bosni i Hercegovini. Marcocchi je molbi redodržavništva pošao u susret. On izvijesti svoju vladu o žalosnome stanju, u kome se nalažahu bosanski i hercegovački katolici. „Sadanje političko stanje Bosne — piše Marcocchi — ne može biti gore“. Vezirevi „podčinjenici... plijene imanja podanika, nečuvenom nepravdom; primaju danjke, a blagajni ih ne uručuju. Tužbe se oštećenika ne saslušavaju, dapače pro-

[1]) „Ustanak u Bosni 1831.“, u dra Jelenića.

uzrokovavaju još veće nemilosti. Zločinstva se množe, nasilja se svuda dogagjaju, dapače više puta nevini glavom plaćaju, a vezir radi nemoći i straha, da ga bosansko samosilje ne ubije, neposlušne ne usugjuje se kazniti. Svaki je narod manje progonjen od kršćanskoga. Sami kršćanski redovnici, ako hoće, da podignu bogomolju... odnosno župske stanove... moraju skupom cijenom dobaviti prije dozvolu... Ako musliman radi pijanstva pogine kršćani su krivi; ako kršćani nose što iz sela na prodaju, to im se otima. Župnik nije siguran u kući, žena o boku svoga muža, a djevojke se otrgavaju iz krila svojih roditelja i obeščašćuju." Još „bi se — veli Marcocchi — mogli navesti nebrojeni drugi dogagjaji o sadanjim kršćanskim nevoljama, kojih bi mogli cijelu knjigu ispuniti", pak nastavlja: „Svi narodi, osim muslimana, a osobito kršćani s najživljom intenzivnošću traže za Bosnu konzula, koji bi bio urešen znanjem, postojanošću i dostojanstvenim držanjem, u kome bi našli zaštitnika i nužna branitelja od tolikih nepravdi, što ih tište".[1] I ovi vapaji bosanskih Franjevaca ne ostadoše glas vapijućeg u pustinji. Istina, bečki dvor glede konzula odgovori, da mu ga nije moguće dati, jer da tu nije ni bio, do samo u vrijeme, kada je bio i francuski, pa kad bi ga i dao, dao bi ga u vojničkome svojstvu.[2]) Megjutim su ipak na biskupa Barišića preko bečke kancelarije od Porte i ove godine za bosanske Franjevce stigle neke povlastice,[3]) ali žalibože u buntovnoj Bosni kao prijašnje tako ni ove nijesu puno koristile. A kada slijedeće godine u Kopilu fra Petar Čujić isto onako poginu, kao 1833. u Ratišu fra Jozo Cigić, tada se bosanski oci još više prepadoše, te se počeše poput Čujića idući na bolesnika ili na daljnji put najprije sami na smrt pripravljati, a biskupi svoje kanoničke pohode napuštati. Stoga i piše biskup Barišić u svojoj okružnici od 1. rujna 1835. svim sebi podložnim vjernicima. „Živo smo želili, preljubezna braćo, i ove godine milošću božjom početi kanonički naš pohod, osobito u onom dielu Krajine, koji sbog porodivših se nemira nazad dvie godine niesmo mogli pohoditi. Ali novi ratovi prošlih mjeseci, koji izbiše u očiti pokolj, novi nam strah zadadoše, i stoga po nagovoru mnogih razbornih a i revnih muževa odlučismo

[1]) Starine Jugosl. akad., XVII., str. 108.—110.
[2]) Batinić, Djelovanje Franjevaca, III., str. 212.
[3]) Glavaš, Život i rad fra Rafę Barišića, str. 22.

odgoditi naše putovanje do sigurnijeg vremena, pak premda se za sad čini, da se je ratni zvek i štropot zaustavio, ipak važni razlozi, proti Našoj vrućoj želji, priče Nam pohoditi Vas i duševno utješiti.“ [1])

Nemogući bosanski oci više takovih zuluma podnositi, a zdvojiv, da će Porta biti igda u stanju u Bosni zavesti mir i red počnu ponovno upirati svoje suzne oči na Beč. Godine 1838. biskup Barišić u poduljoj spomenici caru Ferdinandu uime svoje i svih bosanskih katolika ponovno riše sve bijede, što tište bosanske katolike, te ga moli, da ih kao svoje sinove primi pod svoje skute i da ih štiti. Buduć da je ova spomenica najljepša slika i socijalnoga i političkoga stanja, u kome se je u četvrtome deceniju devetnaestoga stoljeća čitava Bosna i Hercegovina nalazila, to ju ovdje u prijevodu u cijelosti donosimo.

3. Spomenica bosanskih katolika, kojom se habzburški dom moli za pokroviteljstvo. Spomenica[2]) ovako glasi:

„Prejasni Cesare, veledušni Meceno! Bijedni, nevoljama gotovo satrveni, katolički bosanski puk, koji blizu četiri stoljeća rpi gorko robstvo pod vladom sultana, k Tebi se, prejasni Cesare, utiče, i nada se Tvojim mogućim zagovorom oslobodit, mnogih tegoba i bijeda. Nevjerojatno je progonstvo, koje mora trpjeti kršćansko ime u ovim krajevima; a to tim nevjerojatnije se pokazuje, što smo sa svih strana opkoljeni najnaobraženijim narodima, i kao u srcu naobražene Europe rodjeni, s nami se divljačkim načinom postupa i vlada, niti ima tko, da nam se smiluje, da olakša lance, kojim smo tvrdo svezani, i kruto ropstvo ublaži, na koje odavna osudjeni uzdišemo i gotovo izdišemo. Mi se ne tužimo na same naše careve, jer su mnogim dokazima pokazali svoju blagost prama nami; obsipljući raznim povlasticama svećenstvo i puk: koje povlastice kao što otci naši tako i mi s odanošću, pokornošcu i vjernošću štujemo, kao što nas naša sveta vjera uči. Nikad za sve vrieme našega robovanja niesmo što proti vlastima protivna pleli, niti ne samo, da niesmo

---

[1]) Glavaš, Život i rad fra Rafe Barišića, str. 21.

[2]) Ova se spomenica, što ju je fra Radoslav Glavaš u arhivu biskupske residencije u Mostaru našao i u prijevodu u svome djelu: „Život i rad fra Rafe Barišića“, (str. 23.—35.) objelodanio, malo se razlikuje od one, što ju je Batinić u Starinama Jugosl. akad., XVII., (str. 110.—116.) objelodanio. Mi ju ovdje iznosimo prema prijevodu fra Radoslava Galvaša.

opći mir narušili, što nam isti Turci rado priznaju, premda smo na najžalosniji način tlačeni; nego smo dapače za cara isti imetak i život stavljali u pogibelj, osobito ovo zadnjih vremena, kad je čitava Bosna bila užasnim pozorištem ratnoga biesnila, ipak smo dali primjer naše stare vjernosti. Kad se je ovdje od nje-koliko godina podigla od Turaka buna proti sultanu, bili smo namamljivani raznim obećanjima i siljeni najžešćim prijetnjama, da se dignemo na oružje proti zakonitoj vlasti, mi niti zamamljeni jednim, niti prestrašeni drugim, odlučismo radje pretrpiti gubitak naših dobara, nego li se oružjem boriti proti caru. I tako, kao što god za mirnih vremena države, tako isto i za burnih osta-dosmo joj vjerni, te tako niti staru vjernost naših otaca, niti svete naše vjere svjetlo prekršismo niti obezčastismo. Naredbama predpostavljenih, makar i težkim, pa i naše prokušane vjernosti nedostojnim, pokoravasmo se, namete i poreze vjerno izplaći-vasmo: pa kao najmirnije ovčice, očekivasmo od Boga pomoć, a od oblasti za našu vjernost nagradu: ali na žalost, sve nam se teže nameće, i odkle se utjehi nadasmo, ondle smo krutijim nevoljama naprćeni i gledamo, da će naše ime biti do malo uništeno. Zar je ovo nagrada našoj vjernosti! Zar je ovo utjeha i polakšica našim ljutim nevoljama.

Ne ima nikakve uzde našim sudcima, niti drugim Turcima, koji po miloj volji i iz nezasitljive pohlepe za novcem, posve nedužne kršćane gule i pliene, bez krivice i bez svjedoka ih osudjuju. Lukavi načini, nagovoreni i podmićeni svjedoci sa nepravednim sudcima zaključuju osudu kršćana. Oni nas osu-djuju i u najmračnije tamnice bacaju i našim se slabašnim imetkom razmeću. Prevelika je naša krivica, prejasni Cesare, išta ma i zakonito bilo posjedovati. Ako dobra konja pojašimo, ako novu i čistu odjeću obučemo, već smo osumnjičeni i na sud prizvani, hiljadu se izmišlja načina, hiljadu podmeće krivnja, kojim bi samo izmakli nam odjeću, konja oli za njih ucjenu. Zavidi se i to kršćanima, ako obradjivanjem polja, trgovinom ili drugim poštenim trudom i privredom zasluže koju novčanu svoticu. Ako gdje vide, da ili novu kuću sagradimo, ili našim novcem kupimo udare u bies, na sve oblieću, svjedoke pod-govaraju, sudce podmićuju, da nam našu stvar izvrlje iz ruku. Čim biva, da ako imamo novaca, moramo ih kriti, kao da smo ih i ukrali, u kukavnim kućama obitavati moramo, starom klju-sadi i razderanim odielom moramo se služiti, ako nećemo da

na otimačine i okrutnosti izazovemo Turaka. Žalostne li naše sudbine! Kad njeki age, ili drugi mogućniji Turci, hoće da od nas kupe, koju stvar koja im služi, ili koja im se dopada, onda ipak ovu naklonost (ako se može naklonošću zvati nepravedna otimačina) prama nami izkazuju, pitaju naime, koliko zapada konj, vol i t. d. mi ne smijemo drugi, izim ovaj odgovor dati: „Gospodaru, ja sam Tvoj, konj je takodjer Tvoj, pak čini što ti se svidja“, jer nami nije prosto niti procienjivati stvar, niti pravednu cienu zatraživati, ili se prodaji protiviti. Zločin bi bio išta od ovoga usuditi se, zločin, koji bi platili gubitkom same stvari, i užasnim šibanjem, osim svedjerne zaklete mržnje. Zar je ovo pravi posjed naših stvari? Zar su ovo zakoniti ugovori? Još bi višu mržnju na nas izazvali, i očitijoj pogibelji izvrgnuli naše stvari, kad bi na sud prizvali ili se potužili za otete stvari; jer većinom oni isti, koji nas globe, oni nam i sude, ili ako niesu sudci, oni se sami učine, pa nepravdu nanešenu pozakone kako ih volja. Koliko mu drago svjedoka izmedju kršćana, da bi mogli navesti, to ne smijemo za živu glavu učiniti, a da bi i učinili, oni ne mogu svjedočiti proti Turcima, što ako kad učine, što biva posve riedko, tad biedni kršćani imadu se svemu nadati. Mi da imamo tisuću svjedoka kršćana, ne mogu nam pomoći: dočim i jedan samo Turčin dosta je, da dokaže protiva nami kakovi mu drago zločin, umišljen i podmetnut. Ako jedan od njih rekne, da nami nije nikakva nepravda učinjena, pa makar one bile najočitije i koje se ne mogu nikako sakriti, ipak su riešeni od povratka, i od zasluženih kazna, koje se često put na nas svale, kao da smo ih nedužne tužili. Niti se tu ispituje kakav je svjedok, da li je pošten ili nepošten, bio on krivokletnik, zloglasan, ili lažljiv, samo nek je Turčin i njegovo svjedočanstvo vriedi. Sačuvaj Bože, prigovoriti krivim i zloglasnim svjedocima: to bi nam se upisalo u zločin, koji se ne da oprati ničim, izim gubitkom glave, ili sigurno najgroznijim šibanjem i zaplijenom svih dobara.

Radi česa, sudovi, koji se kod svih naroda podižu, da svačije pravo čuvaju netaknutim, da se pohlepnost pojedinaca suzbije, a stvari nepravedno otete povrate pravom gospodaru; nami pako, ne samo da nam niesu na ruku, nego pače na štetu, jer nam nije prosto ni prijaviti pljačkaše naših dobara niti braniti naših stvari; jer će nas još veće nesreće zadesiti. Radi toga malo tko od naših, da za svoje uništene i razgrabljene stvari prituži

se sudcu, da se njemu i njegovu imetku pomogne i nepravda odstrani. Tad s još većim nasiljem na nas i na naše stvari navaljuju, kad ih tužimo sudcima. Mržnju, srčbu i svoj bies, koji bi sudci imali suzbiti, oni još više na nami izkaljuju, i postaju još drzovitijim, guleći nas i plieneći. Takovi su naši sudovi, kojih kad ne bi nikako ni bilo, manje bi zlo bilo.

Gospodari i drugi mogućnici sa svojim kmetovima kršćanima gore postupaju, nego li s istom bezćutnom životinjom, niti oni čine razlike izmedju kršćana i marve. Više za nje radimo, nego li za nas, ali taj rad ne biva po ugovoru, za obradjivanje polja, ili kuća za obitavati; nego na silu i sa strahom na sami njihov mig: ter nas ne pušćaju, da svetkujemo niti blagdana gospodnjih, niti da kod kuće mirujemo, već nas tjeraju na težke poslove i to na pogrdjenje naše svete vjere, i njezinih službenika, koji ih mole, da nas bar u više svetkovine puste po običaju kršćanskom prisustvovati misi.

Nikakva povoda niesmo dali javnim uzbunama, koje od dulje vremena muče i pustoše našu otačbinu: uviek smo mir ljubili, ipak sve nevolje, biede i nesreće, koje odatle potekoše na nas su pale. Kukavne i nizke naše kuće postali su vojnički logori, naše žene i djeca ili su s njima izmješana, s pogibelju iste časti, ili obitavaju pod vedrim nebom, ili se je više obitelji stislo u jednu kućicu: u istoj, ne samo kući, nego i u sobi ležimo na goloj zemlji sa ženama i s djecom: niti nam se brine za stanovanje. Vojnicima svedjer služimo, novim se nametima obterećujemo za njihovo uzdržanje, koji nebrojene štete čine: jer kuće naše u kojim oni stanuju niesu više za nikakve uporabe, a našim kućnim stvarima ili pokućtvom služe se kao svojim, oduzimlju i zaplienjuju što ih je volja.

Ovo sve mi trpimo, prejasni Cesare, na radost većinom onih, koji su bili začetnici javne urote, koji su čitavu Bosnu uzbunili, koji su zakonitoj vlasti za pokornost mač, za podložnost odpor i bunu uzvratili. Oni uživaju svoja dobra, služe se s kradjevinom, otimačinom, a mi vjerni podložnici ljutim smo progonstvima i zlostavljanjima podvrženi i pod njima samiremo. Bunitelji mira, uhvaćeni, dokazana im izdaja, dobivaju pomilovanje, ili se blaže s njima postupa, nego li s nami, koji niti se nagovaranjem dadosmo zavesti, niti strahom prestrašiti, da prihvatimo za oružje, koji smo vjeri i vjernosti zapostavili čitavi gubitak naših dobara. Odmetnici i urotnici povraćaju se u prijašnja

prava, i tako tim drzovitije nas još gule, biesnije na nas napadaju, jer niesmo htieli sudjelovati uroti njihovoj, njih ne ublažuju naši uzdisaji, niti ganjuju vapaji naših žena, niti jauk i krika djece ukroćuje, koji udaraju u gorki plač, jer im se i najpotrebnije oduzimlje.

Preostale kuće od haranja vojničkog samo su krčme Turaka; kamo god idju k nami se svraćaju, a niesu zadovoljni s onim što imamo kod kuće, za to nas noću tjeraju, da idjemo u susjeda, da tražimo izabranija jela. Našu djecu gone van ili u konjušnicu da spavaju, a mi odsutni služe se s našim ženama. Telad, njive, kokoši i drugo ubijaju, a mi plačući i zaklinjući, da pristanu činiti nam toliku štetu, oni se posve vesele i u našim kućama goste, a što im prestaje nose sobom. Isto čine i s ostalim stvarima, koje zapaze, pak niti ih gostoljublje, niti kletve, niti plač može ublažiti okrutne, rekao bih lupežke goste. Ako prije, nego što navale, sakrijemo što, tada kao lovački psi njuše i pretražuju sve: oponašaju glas životinjski, naime, grokću, riču, zviždju, dok se same sakrivene životinje ne odadu.

Radi malo meda, izvrću ulišta, pčele ubijaju, i tako nam neizkazanu štetu čine. S tolikim i takim nepravdama nezadovoljni, prije nego li podju iz kuće, iziskuju da im se dade novaca ili drugih darova, jer da su se mirno vladali za našim stolom, med našom djecom i ženom. Takovih žalostnih slučajeva kod nas biva svaki dan više, bez da nam preostaje ikakov liek prava. Nebesnici božji gdje smo, na kojem li se dielu zemlje nahodimo, da ne ima nikoga, da nam se smiluje, da se gane na naše nevolje! Kad bi ove lupežštine, silovite otimačine sudu prijavili, čekaju nas već spomenute neprilike. Tà ovo nije nepoznato ni sudcima, jer njihovi izaslanici i pouzdanici mnoga nam zla nanose.

Drugi narodi običavaju svoje kuće graditi pokraj puta ili iz vlastite koristi, ili za zgodu putnika, što mi moramo izbjegavati, kao lupežka skloništa, i po najgušćim šumama po sakrivenim i močvarnim mjestima naše kolibe podizati, ako hoćemo, da sačuvamo išta našega. Svak bi se imao sgroziti, ako nije izgubio sasvim svako čovječje čuvstvo, kad bi vidio mjesta, osobito u zapadnoj Bosni zvanoj Krajina: na kojima su sagradjene kršćanske kuće.

Kad nas na putu susretnu, sjahivaju nas s konja, te ne dadu se ganuti niti našom starošću, niti se molbom ublažiti. Viču na vas glas, „sjahuj gjaure!“ inače nas tuku, šibaju, grde, a kadkad

i izprebijaju. Na sredini najžešće rieke, na najgušćem blatu, sjahujemo dok oni prodju, koji se uz to izsmiehavaju našoj umiljatosti. Žito, koje im dugujemo s obradjivanih polja, ili koju mu drago drugu stvar, što na njih spada, puku prodaju pošto ih volja, pa makar i pokvarena bila. Ako nam pako što uzajme, što često put biva, tad nas sile, da im vratimo najbolje i najljepše. Često im siečemo drva, kroz više mjeseci s našim vlastitim troškom, koja do rieka dovozimo na našim vôma, koja onda oni prodaju van, na našu veliku štetu. A što je još teže i nesnošljivije; kad su volovi umoreni, tada mi, prejasni Cesare, na mjesto volova na našim ledjima zamienimo ih, a šibom gonjeni. Ove težke napore mi obavljamo bez ikakove naše koristi; ni noću ni danju ne da nam se mira: svedjer se nove i teže izmišljaju muke, kojima se mučimo; nove zaprieke, da što sebi ne privridimo; lukavim nam se načinom, ako imamo što imetka, oduzimlje. Kad bismo ikad bili ili da smo sada nemirni bunitelji, urotnici, ovo bi možda gorko robstvo i težke kušnje, kao nekad židovi pod vladom Faraona, priznali kao kaznu za naše spletke: ali nami nikad nije što draže ili srcu milije bilo, što pokoravati se, ništa svetije, što davati Cesaru, što je njegovo, i pored svega toga, mi smo novim mukama mučeni; te protiva naravnom pravu, protiva pravu medjunarodnom s nami se postupa kao s marvom. Bez razlike svi Turci imadu pravo na naš život, i s toga je naš život uviek u pogibelji, te ne samo da se izjednačujemo sa bezćutnom gamadi, nego smo pače i zapostavljeni im; jer kad kojeg kršćanina ubiju, ili na drugi način na drugi sviet opreme, javno vele, da je jedan pas od više njih krepao.

Poznato Ti je, prejasni Cesare! da su gotovo svi obližnji narodi, koji se nalaze u prostranom sultanovom carstvu, bilo oružjem, bilo zagovorom, prejasnih vladara, koji se na njihove nezgode ganuše i na nevolje smilovaše, od ovih nasilja i otimačina oslobodili, da su kod svoje kuće mir, svojih dobara posjed, a u službi časti zadobili, a što je najviše službe božje slobodno vršenje: mi pako — nek dozvole reći — koji našu dugotrajnu i neprekidnu vjernost možemo njima suprostaviti: niti kod kuće mira, niti u javnosti pravdu zadobismo, niti ikakvo pomilovanje naših gospodara, tolikim primjerima naše pokornosti ne mogosmo zaslužiti, a kamo li slobodno vršenje službe božje.

Što se pako tiče naše vjere, i njezinih službenika, ništa

nije ni malo žalostnije stanje, nego li i onog, što do sad spomenusmo. Sve moguće načine traže, kako da u što veću nepriliku stave svećenstvo, i da svako vršenje službe božje zaprieče. Ne samo da nam ne dopušćaju novih crkava podizati u našoj domovini; nego pače tri preostale, (dočim ih se je preko stotine brojilo za vrieme turske poplavi) starošću opale, ili njihovim biesom uništene, bez ogromnih troškova ne dadu ni popraviti, i mi više potrošimo za dozvolu popravka, nego li za sami popravak. Takodjer na isti način strogo nam je zabranjeno podizati ili popravljati župske kuće, bez osobite dozvole sudaca, koji se jedva velikim novcem na to sklone. Ali ovo bi opet bilo kako tako; ali će se nevjerojatno činiti ono, što tek hoćemo da reknemo. Da konjušnice, žitnice podignemo, da plot oko vrta stavimo ili druge potrebite zgrade sagradimo naši svećenici moraju veliki novac uložiti. Okrutnije o ovim stvarma postupaju s našim svećenicima, nego li s nami istim, ili kojim mu drago drugim podložnicima. Ovamo često dolaze stranci drugih naroda, i samo ako inače mogu, grade ili kupuju kuće bez dozvole. Tako strogo ponašaju se s našim svećenicima, krivo držeći, da im svake godine iz drugih kršćanskih krajeva dolazi mnogo novaca, i tako jadnicima otmu i ono malo, što im vjernici za njihovo osobno uzdržanje udiele. I kamo sreća, da bi prestali biesniti, poslje nego dobiju dozvolu, da što podignu i propalo poprave. Ali tada izmišljaju nove spletke, da mogu lašnje na nas navaljivati: podmeću naime, da su crkve ili samostani učinjeni za konjušnice, hambare (žitnice) i dr. što onda prijave lakomim sudcima, što i oni sami višeputa, što takova izmisle i traže da im se prijavi. Onda šalju odmah svoje izaslanike, sebi posve slične, koji iztražuju, šta je uradjeno, i obašavši iztragu, i budući dokazano, da je radja pravljena s dozvolom; ipak treba mnogo potrošiti novaca na izaslanike i za sudce, da se te globe često puta ne samo mjere sa istim troškom za zgrade izdanim, dapače ih i nadvisuju, s toga svećenici moraju se višeputa odreći i same gradje, da ne podlegnu novčanim globama. Neumrli Bože, gdje živemo! gdje li se nalazimo! Kad pako ne imaju povoda drugoga, da tuže svećenike, tada počmu mjeriti dugljinu, širinu (u dozvoli za gradnju kuća pripisana im je i dugljina, širina, vrata, sobe, prozori, i sve, što se ne smije pristupiti ni pošto) a konac kojim mjere natežu i spušćaju, samo da izmame novaca ili obtuže svećenike.

Budući, da ne imamo crkava, izim posve u malom broju, na službu božju svetkovinom sastajemo se na polju, u šumi i skrovitim mjestima: otare podižemo pod hrastom ili drugim stablom, sveti stol najgrubijom tkaninom i granama sa stabala pokrivamo; a mi na vedru nebu, na mokroj zemlji, pokrivenoj blatom ili sniegom klečeći pribivamo službi božjoj, svjeder izvrgnuti najvišim nepogodama vremena. Ako spomenute otare daskama pokrijemo, tada Turci, ne samo da to zavide, nego i zabranjuju, podmećući da je crkva sagradjena. Zvonima se služiti ne smijemo, izim jedino u dvie crkve, što nas opet zapada silu novaca, dočim u drugim samostanima zvoni se udarajući, maljem u gvozdene table, i tako se redovnici i vjernici sazivlju na službu božju, pa i oto težko trpe. Po drugim mjestima, gdje su vjernici razpršeni, tude se u volunski rog pušući i dajući glas s uzdignutijih točaka, sazivlju vjernici; pa i ovaj način po mnogim je župama strogo i pod najtežim kaznama zabranjen. Mnogo višim neprilikama, nepravdama i štetama izvrgnute su kuće naših svećenika, nego li same naše. One su svratišta za skitalice i prolaznike; i što zažele, to im se ima dati; skitavci, razbojnici, hajduci, sudci i njihove sluge, trgovci, svi ti ne idju u javna svratišta, nego točno ispituju za župske kuće, kamo onda i zalaze. Znamo da narav i sveto evangjelje nalaže gostoljublje, ali veći dio naših gosta Turaka, ne kao gosti, nego kao prave gorske haramije navaljuju na župske stanove. Što znadu da ne ima u kući, to strogo iziskuju, živo ubijaju, dragocjenije stvari pljačkaju, svećenike vežu, šibaju, ili ih čine, da im služe, svete slike poderavaju, nogama gaze, sveto ruho ili obezčašćuju ili sobom nose, svetim kaležima, u kojim se dragociena krv Isusova posvećuje, medju sobom se napijaju, odielom misnim kite svoje konje. Ako kadkad na tajna vrata pobjegnu i sakriju se, da izbjegnu nečovječjim gostima, pogrdama, šibama, te novčanim globama i da ne gledaju s vlastitim očima plačkanje svojih stvari; oni tada još više zla čine: haraju, ruše, razbijaju, raznose, kuću pliene, vino i tekućine prolievaju; pa nakon svega toga, onda obtužuju svećenike, da ih niesu pričekali. Naši su svećenici u razna vremena postigli mnoge povlastice od sultana, kojima im se jamči slobodno vršenje službe božje, robstvo ublažuje, a iznimljuje se od danjaka; ali ipak, ili se ne drži do njih ništa ili se tumače po miloj volji, pa ne smijemo ih uviek ni pokazati, jer nam tada više škode nego li koriste. Sudci zvani

kadije, sklapaju ženitbe med katolicima, koji im se god prijave, i to u drugom stupnju rodstva ili s drugom kojom mu drago zapriekom, pa i naravnom, vjenčavaju ih, samo kad im se plati, i to sve proti božjim i crkvenim zakonima; i time šire put čestim otimačinama djevojaka, strahovitim svetogrdjima, koja mladji katolici počinjaju. Otimlju, naime, djevojke rodice, izpunjuju na njima svoje strasti i tad ih vode kadijama, prije već podkupljenim, i prietnjom i silom natjerane sile ih, da sklope nezakonitu ženitbu. Njeki pako kršćani, kojim su dodijale njihove žene, ili strašću zavedeni, odgone ih od sebe, svoje žene, a druge si uzimlju i vjenčavaju ih pred kadijom; ili zadržeći obadvie kod sebe u svedjernom suložništvu i preljubu živu. Ovo Turci rado čine, ili da nagomilaju blaga ili iz mržnje prama našoj svetoj vjeri, jer ženitbe, kojih se i oni zgražavaju u svojoj sljedbi, ove u našoj vjeri rado dopušćaju. Nakon toga sile naše svećenike, da one svetogrdne ženitbe, učinjene proti božjim i čovječjim zakonima, odobre, i to da izvedu, priete, šibaju, u tamne tamnice bacaju, novac iziskuju; inače ih obtužuju kao preziratelje zakona Muhamedova. Neizbrojna zla protiču proti našoj svetoj vjeri, a štete proti svećenicima od ove neobuzdane drzovitosti vjenčavanja katolika; s toga, ako Ti, predobri i mogući Cesare, novi zakon, Ferman zvani, naredbu od sultana ne izposluješ, da se Turci ne smidu miešati u naše svetinje, osobito da katolike ne vjenčavaju, kroz kratko vrieme propasti će čistoća naše svete vjere.

Sve ovo, i mnogo koješta drugo, mi trpimo, prejasni Cesare, ovo sve tišti i muči kršćane u Bosni, već od četiri stotine godina, a sada, kad bi se imali nadati kakvoj polakšici, upravo ih nište i ubijaju. Naša krotkost nagradjuje se najvišom okrutnošću, naša poslušnost svaki dan to teži jaram trpi, našoj dugotrajnoj vjernosti nagrada su bies, nasilja, otimačina i svakovrstni napadaji, rugom smo i sramotom svim drugim narodima. Mi ne imamo nikoga za čuvaoca naših prava, nikoga branitelja i odvjetnika našega imetka, izim Tebe, prejasni Cesare! Pljačkanju, tlačenju i nevoljama izvrgnuti smo, kao država, koja je istom od neprijatelja nasilno osvojena.

Sve se ovo zbiva, prejasni Cesare, na granicama Tvoga prostranoga carstva, to se sbiva puku kršćanskom, koji je nekad Tvoga i Tvojih pradjedova znameniti dio carstva sačinjavao; ovaj se užasni prizor sbiva na očigled mnogobrojne i hrabre

Tvoje vojske, kojom smo sa svih strana obkoljeni. Ovo bi Tvoji vjerni podložnici, a naši susjedi, mogli obšrnije, ali jače od nas pripoviedati, koji često čujući naše uzdisanje i jauk sgražaju se nad našom žalostnom sudbinom.

Sjećamo se, preuzvišeni Meceno! bezbrojnih dobročinstva Tvojih prejasnih pradjedova, koje su u ovim mjestima otci naši primili; kao što i mi dobro poznajemo, da sve olakšice ma kakove ove bile, koje smo u našim biedama oćutili, to smo jedino pomoćju prejasne austrijske kuće postigli. Nije davno, veledušni Cesare! da smo se Tvojom blagonaklonošću podigli, kad smo Tvojim nastojanjem i dobročinstvom riešeni bili od troškova za stan našega biskupa. Nadamo se i u budućem boljem uspjehu po Tvojim blagonaklonim i mogućim preporukama i zagovoru: koje bi, da olakša naše biede i nevolje, učinio kod visoke Porte; ali svaka naša nada izčeznu, ne radi pomanjkanja Tvoje brige, nego radi neprilika žalostnih vremena u kojima živemo, i mi gorkošću naše duše, trpimo pregorki mir.

Radi česa, k Tebi se ponovno Cesare, našemu poslje Boga jedinomu zaštitniku, utičemo, da nam mir, koji smo našom svedjernom vjernošću zaslužili, izposluješ, da nam gorko robstvo ublažiš, jaram olakšaš, činiš obuzdati sramotnu lakomost i prežestoku pohlepu za novcem kod naših sudaca. Mi ne tražimo velike i neobične stvari, nego one, koje sama narav i pravo svih naroda svakomu pravomu podložniku iziskuje. Mi ne tražimo slobode, koju si prisvajaju osobito ovih vremena njeki, radi izprazne obmame, na štetu vjere i države, kojoj mi za ime ni ne znamo, a kamo li da njezina tobožnja prava zahtievamo, mi smo zadovoljni s našom prostošću, časti u javnosti ne želimo, koji smo odavna na robstvo privikli. Rado ćemo dakle robovati, naredbama starijih, kao što dosad, tako ćemo se i unapried pokoravati, samo to tražimo, da nas nedužne ne muče, da pristanu otimačine, mržnje, nasilja, da se obuzdaju lažni svjedoci kod suda, nek nas puste uživati naš kukavni imetak, koji smo pretežkim trudom stekli, nek ne sile žene i djecu našu na plač i jauk, koji nas svedjer oplakuju, prije nego umremo, dapače taj žalostni prizor prestaje tek našom smrću; nek nas ne drže za marvu oni, kojim smo pokazali znamenite primjere naše stalne vjernosti. Nek nam puste prostu službu božju, nek nas puste pohadjati ju, nek prestanu sa svedjernim progonstvima i novčanim globama guliti naše svećenike, da ostavivši nas ne pobjegnu u

tudje krajeve, čim bi naša sveta vjera došla u preveliku pogibelj, a mi zaboravivši na božje zapoviedi, upali u nesreću, da izgubimo naše vječnje spasenje. Pred slikom Propetoga praštamo sve nepravde dosad nam nanešene, a praštajući i u buduće želimo, da jednom prestanu: neizbrojne štete, koje smo pretrpili, dragocienosti, koje su nam otete, kuće opljačkane, polja poharana, šibe podnešene, da nam nadoknade i povrate ne tražimo: pak i sve nevolje, kojim smo podložni, ne samo da opraštamo, nego božanskoga i prepravednoga sudca smjernom molitvom zaklinjemo, da što blažije osveti neizbrojna zla nanešena nam. I ovo, što nam se čini posve pravednim, mi se ne nadamo postići; ako ne po Tvojem, veledušni Cesare, zagovoru; jer smo mi pali u skrajno siromaštvo, čemu nadodav još naše neznanje, sbog pomanjkanja škola i vremena, a ne uma, mi se ne nadamo nikakvu odmoru i pokoju. Jedini Ti, blagostivi Care, koji si u prijateljskom vezu s našim sultanom, i koji mnogo kod njega možeš, Ti jedino možeš nas osloboditi od tolikih nevolja i zala, Tebe za dobrostivoga otca uzimljemo, u krilo se Tvoje milosti utičemo, sa svim sinovskim pouzdanjem, ohrabreni stalnom nadom, da će po Tvojemu zagovoru prestati naše nevolje. De, dakle, blagostivi otče, zaklinjemo Te, da nas otčinskim čuvstvom zagrliš, bacajući se u Tvoj zagrljaj, biedne sinove utješi i podigni; učini da po Tvojem zagovoru i utjecaju oslobodjeni od dugotrajnih nasilja, svučemo žalobno odielo. Nek Te gane, prejasni Cesare, na naše spasenje, jednodušno i stalno naše pouzdanje, koje u Tebi gojimo; nek Te ganu lica naša, potokom suza oblivena, nek Te gane krika nevine dječice, jauk naših sinova, plač i vapaj naših žena, grozni lanci, kojima smo nedužni sapeti, crne i užasne tamnice, u kojim čamimo, grozna bičevanja, koja nas satiru, nek Te, Cesare, to sve potakne i gane, da boljom učiniš našu sudbinu. Neka ganu Tvoju blagostivost i pobožnu dušu na milosrdje, hramovi razoreni, služba božja porušena, naših svećenika tuga i žalost.

Davno smo Te mislili za ovo moliti, veledušni Cesare, da nas niesu sustegli prvaci naše vjere, obećajući bolja vremena, a oslonjeni na Tvoj, blagostivi otče, zagovor i sultanovu naklonost prama nami; pak ako nije niti Tvoja briga, Cesare, niti sultanova najbolja volja pomanjkala; ipak svakim smo danom gorim nevoljama pritiskani; s toga ovu smjernu molbu, preko onoga, koji se za sve brine, na Te upravljamo, iz dna duše moleći Te,

Legalizirani prijepis fermana od 1840.

Nalazi se u arhivu franjev. samostana u Kr. Sutjesci.

da nam pomogneš, dočim presmjerno i pravedno na zemlji prostrti, kao iskreni sinovi, ruke ljubeći, ostajemo. Sutjeska u Bosni, 1. svibnja 1838. Prepozni i preodani sluga i vjerni podložnik fra Rafo Barišić, biskup azotski i apoštolski namjestnik u Bosni, na molbu i suze svih katolika."

4. Polučenje pokroviteljsva. Značajnu ovu spomenicu biskup Barišić uruči bečkome nunciju, a ovaj preko kneza Metternicha samome caru i kralju Ferdinandu I. Car Ferdinand radi neprestano rastućih želja za reformama i u samoj Austriji imao je i kod kuće pune ruke posla. Nu saznav ipak žalosni položaj katoličkoga življa u Bosni i Hercegovini, te da su se neke točke svištovačkoga mira već sasvim koprenom zaboravi prekrile, naloži odmah kancelaru Metternichu, da preko baruna Stürmera poradi za definitivno poboljšanje katolika u Bosni i Hercegovini. Ovaj korak bečkoga dvora bude ovaj put okrunjen najboljim uspjehom, i to tim lakše, što je 1839. preminuloga Mahmuda II. naslijedio reformatornim očevim idejama zadojeni Abdul-Medžid. Dne 3. studenoga 1839. Abdul-Medžid iz Gjülhane — Ružinih Dvora — izda svoju vlastoručnu ustanovu — „Hatišerif", kojim se zavode „Tanzimatihajrijje": „dobre uredbe". „Dobre uredbe" ubuduće zabranjuju napadati tugji život, imanje i poštenje. Slijedeće godine biskup Barišić preko bečke kancelarije dobije ferman, kojim se katolicima u Bosni i Hercegovini ne samo potvrgjuju sve prijašnje povlastice i kadijama se zabranjuje katolike vjenčavati, nego se čitav katolički živalj Bosne i Hercegovine stavlja pod pokroviteljstvo prejasnoga habzburškoga doma. Opojen veseljem radi tolike dobiti biskup Barišić odmah obuče biskupsko odijelo, stavi si na prsa križ te, što je dosada bilo nečuveno, u tome svečanome ornatu uputi se sa svojim tajnikom u Travnik k veziru Samakovli Mehmed Husref-paši i pokaže mu dobiveni ferman. Dobri vezir vrlo uštivo primi ovoga crkvenoga dostojanstvenika, pročita ferman i izda svoju bujruntiju, kojom nalaže, da se rečeni ferman doslovno opsluži a tada biskupa Barišića i njegova tajnika zaogrne binjišem.[1] Ove vesele stečevine biskup Barišić 5. siječnja 1841. u svojoj okružnici objavljuje i svećenstvu i narodu; a 18. siječnja Sv. zboru za raširenje vjere, moleći ga, da se Njegovu Veličanstvu caru Ferdinandu, kancelaru Metternichu i barunu Stürmeru za njihov trud

[1] Glavaš, Život i rad biskupa Barišića, str. 51.—53.

na osobiti način zahvali. Nakon ovih utješljivih objava veselje je nastalo sveopće. Veselio se habzburški dom, jerbo su s ovom tečevinom Bosna i Hercegovina došle u užu vezu sa svojom prirodnom i zakonitom dinastijom; veselio se je Rim, jerbo se je katolička Crkva u mukotrpnoj Bosni i Hercegovini postavila na čvršću bazu; veselili su se bosanski i hercegovački katolici uopće, a Franjevci kao njihovi vogje napose jerbo je ostvarenje njihovih stoljetnih idejala stupilo jedan veliki korak naprijed.

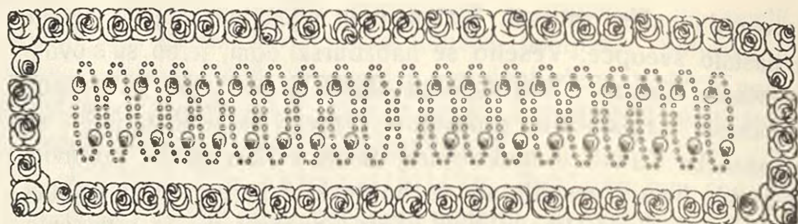
Korist pokroviteljstva habzburške kuće nad bosanskim katolicima pokaza se u svom svome sjaju iza konca burnih godina i Austrije i Bosne: iza prve polovice devetnaestoga stoljeća. Po svoj ponosnoj Bosni i kršnoj Hercegovini počnu se dizati novi samostani i nove crkve, a do samostana i crkava škole: vjesnice i bolje i srećnije budućnosti. Za pokrovitelja se otpočnu k nebesima šiljati posebne molitve, a prema zaključku kapitula Bosne Srebrene od 1. svibnja 1854.,[1]) na njegov rogjendan — 18. kolovoza — i mise pjevati.

---

[1]) Odobrenje zaključka kapitula bosanskih Franjevaca, generalni austrijski konzul dr. Atanasković redodržavniku bosanskih Franjevaca dne 8. lipnja 1854. saopćuje sa slijedećim pismom: „Nro. 544. Sarajevii die 8. Junii 1854. Reverendissime Pater Provincialis Domine mihi colendissime!

Decretum a Venerabili Capitulo hujus missionis emanatum sub 1ma Maji a. c. circa celebrationem die Natalis Suae Sacratissimae C. R. Apostolicae Majestatis, Imperatoris Francisci Josephi quod mihi R. P. V. sub. 13ia dicti mensis communicare dignata erat, non intermisi altissimo loco substernere.

Cedit mihi nunc peculiari gaudio posse me annunciare, quod sub 14ta sepius dicti elapsi mensis Maji altiores ordines acceperim, R. P. V. pro hoc specimine devotionis et affectus erga Augustissimam Domum Imperialem ex parte I. R. Regiminis plenam recognitionem testificari. De caetero jugi cum cultu persevero Reverendissimae Paternitatis Vestrae humillimus servus Dr. D. Atanaskovics.“ Izvornik u arhivu Bosne Srebrene u Sarajevu.

§ 4.

ILIRSKI POKRET.

1. Tragovi hrvatstva i srpstva u Bosni. Sve do devetnaestoga stoljeća, veli dr. Prohaska, Hrvati i Srbi nijesu se mnogo starali ni za narodnim jedinstvom ni za jedinstvom jezika. Kao njemačka u srednjemu vijeku tako se je i hrvatsko-srpska knjiga tamo od petnaestoga pa do devetnaestoga stoljeća cijepala u razne dijalekte, koji su imali toliko naziva, koliko je bilo političkih i geografijskih pokrajina. U Hrvatskoj se je pisalo „hrvatski", u Slavoniji „slavonski", „dalmatinski" u Dalmaciji, a „bosanski" u Bosni i Hercegovini. Uz to su bila i dva opća naziva: „ilirski" i „slovinski". Prvim bi Hrvati i Srbi sebe, svoju knjigu i svoju narodnost razlikovali od tugjinstva, a drugim su se ragje služili megju sobom kod kuće. Još u osamnaestome stoljeću dalmatinski narodni pjesnik fra Andrija Kačić posvećuje svoje „Razgovore ugodne" „slovinskome narodu", pod kojim imenom razumije sve južne Slavene.[1]) Nu suprot svemu tome time je kao u Dalmaciji i Slavoniji tako i u samoj Bosni i Hercegovini ognjište narodne samosvijesti samo prekriveno pepelom, ispod koga su ne jednom i kod pravoslavnih i kod katolika — dȁ i kod istih muslimana izbili plami tinjajuće narodne samosvijesti. Tȃ sjetimo se samo Ali-ćehaje, koji ispred Hodaverdija čauša bosanskoga paše 1589. službeno piše „turske i horvatske" knjige[2]); olovskih Franjevaca, koji u svojoj crkvi rabe još 1586. u Mlecima tiskane „Pistule i Evanyelya po sfe godischie

---

[1]) Dr. Prohaska, Das kroatisch-serbische Schrifttum, str. 1.

[2]) Starine Jugosl. akad., X., str. 14.—15.

harvatschim yazichom stumacene";[1]) Benića, koji se veseli, da „Osiek grad Turczi ostavishe i nashi ga Harvati uzeshe"[2]); Sitovića fra Lovre, koji slaže „u hrvatski jezik i pisanje" „Pismu od Pakla" te ju 1727. u Mlecima objelodanjuje i koji u svojoj gramatici preljubljene štioce upozoruje, zašto „mi Harvati" ne možemo tako brzo naučiti gramatiku, kao Francuzi, Španjolci, Talijani i t. d.; fra Nikole Lašvanina, kome je Rama „u gornjoj Harvatskoj", a bosanski katolici „Harvaćani"[3]) i t. d. Sve najljepši i najsigurniji dokazi, da ni zanos za bosansku samostalnost ni osmanlijski zulumi nijesu bili u stanju ni kod bosanskih katolika ni kod muslimana sasvim utamaniti podsjećaj na ona vremena, kada se je Tomislav na Duvanjskome polju krunio za hrvatskoga kralja i kada je pretežni dio današnje Bosne sačinjavao hrvatske županije. Isto tako ima mnogo izvora, koji svjedoče, da se je pravoslavni a dijelom i muslimanski živalj priznavao Srbima, što je donekle i po sebi shvatljivo. Istočni su dijelovi Bosne, pa i Hercegovina od davnina napučeni srpskim življem. Bosanski su banovi i kraljevi te bosanski velikaši radi ženidbenih veza sa Srbima bili u uskoj vezi. Poslije poraza na Kosovu i iza pada srpskoga kraljevstva Srbi su listom bježali na zapad: u Bosnu, Hercegovinu, Dalmaciju, Slavoniju i Banovinu. Pa i sami „dijaci", „gramatici" i „logoteti" na dvorovima bosanskih vladara mogli su češće biti iz Srbije. A nećemo ni to zanijekati, da je na istočnoj strani Bosne neki upliv igrala i moć srpske kulture. Iz svega nam ovoga biva jasno, zašto baš u istočnim krajevima Bosne i u Hercegovini osjećaj srpstva mnogo više na površinu izbija, nego li u zapadnoj Bosni, gdje je hrvatski harakter vazda prevlagjivao.

2. Počeci narodnoga preporoda kod Hrvata i Srba. Koncem osamnaestoga stoljeća sjeme preporoda narodne svijesti bude bačeno i u Hrvatskoj i u Srbiji, a bacio ga je Josip II., više neupravno negoli upravno. Rat, što ga je Josip II. protiv Osmanlija s Rusijom 1788. zapodjeo, akoprem ni u Bosni ni u Srbiji ni u Vlaškoj nije bio okrunjen očekivanim uspjehom, za srpski je narod bio ipak vrlo značajan. Za ovoga rata srpski narod pod svojim vojskovogjom Kočom Angjelkovićem listom

---

[1]) Čuva se u bosansko-hercegovačkome muzeju u Sarajevu.

[2]) Benić, Protocollum conventus Sutiscae.

[3]) Lašvanin, Ljetopis.

se digne, pristane uz generala Laudona, te i poslije u Svištovu sklopljenoga mira osobito pod vodstvom Kara-Gjorgje Petrovića i Miloša Obrenovića nastavi borbu za slobodu svoju i svoje domovine. Konac ove duge s promjenjljivom srećom vogjene borbe bude 1817. ovjenčan proglašenjem kneževine u Srbiji.[1])

Usporedo s borbom Srba za slobodu svoga naroda u Srbiji razvijala se je u Hrvatskoj borba Hrvata za narodna prava u Hrvatskoj. Razlika je ipak izmegju ove dvije borbe, što se je prva vodila s mačem i puškom, a druga s umom i jezikom. I ovoj je borbi, kao što smo već naglasili, povod dao Josip II. I u Hrvatskoj i u Ugarskoj latinski je jezik kroz 700 godina bio službeni jezik. On se je rabio u javnim uredima, u školama, u crkvama, megju svećenstvom, višim i nižim činovništvom — dà u svakome iole inteligentnome društvu. Idejalni Josip II. da svoju monarhiju učini čim jedinstvenijom i čim čvršćom, izda ukaz, kojim u sve urede mjesto latinskoga jezika zavede njemački. Iza crkvenih reformi ova je u cijeloj austrijskoj monarhiji negermanske narode najviše ogorčila. Najviše je ipak takla Belgijance, Čehe, Hrvate i Magjare. Belgija neustrašivo stupi u borbu za svoja prava, te se proglasi neovisnom. Belgiji počeše sekundirati Česi, a Česima Magjari i Hrvati. Niti je tlo u Hrvatskoj i Ugarskoj za revoluciju bilo nepovoljno. Njega su brzo pripravile ideje bratstva, slobode i jednakosti, što su se za prevrata 1789. u Francuskoj porodile i što su se po Ugarskoj i Hrvatskoj počele već širiti, a širile su se, kako veli dr. Šurmin, „u obliku pjesme, jer je to bio oblik, koji je mogao zamijeniti današnje novine“.[2]) Opće nezadovoljstvo kao i ratni neuspjesi s Osmanlijama bolno su se dojimali bolesnoga cara Josipa II. Za to, a i da izbjegne sudbini Francuske, dne 28. siječnja 1790. digne suspenziju hrvatskoga i ugarskoga ustava te narodu povrati stara prava.

Povratak ustava i Hrvati i Magjari s ushićenjem pozdrave, te se od veselja stanu više negoli igda ljubiti i bratiti. „Josipovo je vladanje — veli dr. Šurmin — bilo tako omraženo u Hrvatskoj, da je muško i žensko poput onih u Ugarskoj počelo nositi ugarsku kabanicu i „čako“. Muškarci nošahu široke sablje, dijeljahu kosu po sredini kao i Madžari, sukahu brkove po madžarsku. Kad su krunu, što ju je Josip dao prenijeti u Beč,

---

[1]) Станојевић, Историја српскога народа, стр. 127.

[2]) Šurmin, Hrvatski preporod, 1790.—1836, str. 9.

donijeli opet u Peštu, bila je radost u Hrvatskoj isto tolika, kolika i u Ugarskoj.“ [1]) Bratimljenje Magjara i Hrvata ne potraje dugo. Ovo toplo prijateljstvo počne hladnjeti — da pretvarati se u neprijateljstvo. Povod dadne prekomjerno domoljublje Magjara. Magjari ono, što su za Josipa II. osugjivali, za njegova brata Leopolda stanu sami činiti. Dne 11. lipnja 1790. na saborskoj sjednici predlože, da se ubuduće zapisnik vodi na magjarskome jeziku. Domalo stanu ne samo svoje urede nacijonalizirati, nego i Hrvatima narivavati svoj jezik. Ovaj je korak s jedne strane za Magjare bio vrlo unosan, ali s druge štetan. On je magjarski narod trgnuo iz stoljetnoga mrtvila, probudio ga na novi život, nu i razglamao one čvrste veze, što su kroz stoljeća spajale Magjarsku i Hrvatsku. Protiv novih magjarskih pretenzija Hrvati se listom dignu, te se sve do četvrtoga decenija devetnaestoga stoljeća svim mogućim načinima bore za spasenje ne svoga nego latinskoga jezika. Istom početkom četvrtoga decenija devetnaestoga stoljeća izbije u Hrvatskoj na javu pokret za „vlastiti svoj jezik“. Ivan Derkos u svome „Genius Patriae“ dokazuje, da se Hrvatima po naravnome pravu mora dopustiti i njegovanje i uporaba vlastitoga jezika. Janko Drašković u svojoj „Disertaciji ili razgovoru darovanu poklisarom saborskim i budućim zakonotvorcem kraljevina naših“, dokazuje da je hrvatski jezik „sposoban i dostojan svake kulture“ i da se mora uvesti i u urede i škole, kao što su to „netom učinili Magjari“. A hrvatski domoljubi traže, da se u Zagrebu uvede barem neobligatna katedra za hrvatski jezik. Na čelo čitavome ovome pokretu stavi se sin bajoslovne Krapine, nekadanji učenik varaždinskih Franjevaca, bivši slušalac bečkoga, gradačkoga i peštanskoga sveučilišta, poznanik i intimni prijatelj Božidara Petranovića, Jana Kollára i drugih budilaca slavenskih naroda: dr. Ljudevit Gaj, koji je još 1830. u Budimpešti s namjerom, da reformira hrvatski pravopis, objelodanio: „Kratku osnovu pravopisanja“. Domalo počnu se u Hrvatskoj pokazivati plodovi ovoga domoljubnoga pokreta, kome su i dušom i tijelom patrocinirali hrvatski ban Franjo Vlašić i njegov protonotar Stjepan Ožegović. [2]) U zagrebačkoj se akademiji zavede neobligatna katedra za predavanje hrvatskoga jezika, koju

[1]) Šurmin, Hrvatski preporod, 1790.—1836., str. 3.—4.

[2]) Dr. Jelenić, Kulturni pokret bos. i herceg. Hrvata u „Seraf. Perivoju“, god. 1909., br. 12., str. 256.—257.

1832. prvi zasjedne Slovak Matija Smodek. Dne 6. siječnja 1835. osvanu u Zagrebu „Horvatzke novine", a malo iza toga i „Danicza horvatzka, slavonzka y dalmatinzka": prvi list za politiku, a drugi za beletristiku. Ne može nitko ni očekivati kakovu apsolutnu savršenost niti od prvih „Horvatzkih novina" niti od „Danicze" niti zamjeriti, što u „Daniczi" prve godine pjeva i tko ima i tko nema dara za pjesmu, te što „Horvatzke novine" više donose stranih vijesti, negoli domaćih. Ta ovo je doba bilo i inače doba pojezije hrvatskoga naroda, a od naroda, koji je bio bijedom uprav isplakan, nije se na političkome i socijalnome polju moglo drugo ni očekivati, do konsternacija, te uzdisaja i vapaja, kojim su se punili stupci prvih „Horvatzkih novina". Glavno je, da su Hrvati „Horvatzke novine" i „Daniczu" stekli, da su se oko njih počeli okupljati i njezinu direktivu u evoluciji preporodnoga pokreta prihvaćati.

U isto vrijeme, kada se je u Hrvatskoj mrtvi latinski jezik iz ureda i škola izbacivao, kada se je narodna svijest počela buditi, hrvatski se jezik usavršivati i jedinstvo se pravopisa provoditi, opaža se i u mladoj kneževini Srbiji pokret za preporod narodne svijesti. Istina, u Srbiji latinski jezik nije nikada dominirao kao u Hrvatskoj, nu bila je jedna druga mana, koja je prosti narod od knjige sasvim isključivala. Kada su u šesnaestome stoljeću srpske tiskare propale, počeše Srbi svoje književne potrebe podmirivati knjigama donesenim iz Rusije. [1]) Tim se malo po malo u sedamnaestome i osamnaestome stoljeću književni srpski jezik s rusizmima i sa staro-slavenštinom tako pokvari, da je knjiga prostome narodu postala sasvim nejasna. Toj mani odluči doskočiti Vuk Stefanović Karadžić, starinom iz Hercegovine. Ovaj tamo od 1818. počima pisati fonetikom i čisto narodnim jezikom. Vuk u svome pothvatu naigje na otpor. Svećenici i književnici njegov jezik prozvaše „govedarskim", „jezik babi Smiljani", a njegov pothvat pothvatom rimske Propagande, koja ide za tim, da srpski narod „pošokči". [2]) Suprot svemu tome Vukove ideje počnu i u samoj Srbiji hvatati korijen. Najprije ih prigrli narod, a iza naroda književnici i svećenici. I tako se iz stoljetnoga drijemeža u zemljama, koje su još u V. i VI. stoljeću naselili Hrvati i Srbi, narod počne

[1]) Dr. Šurmin, Povjest književnosti hrvatske i srpske (Zagreb, 1898.), str. 244.

[2]) Dr. Šurmin, Povjest književnosti hrvatske i srpske, str. 265.—266.

buditi, osvješćivati i grupirati, nu ne u jedan, nego u dva tabora: hrvatski i srpski, sa sjedištem u Zagrebu i Beogradu. Obadva pokreta potpuno se slože u jeziku: odabrav za literaturu štokavsko hercegovačko narječje, razdvojiše ih samo imena i pisma, jer Hrvati prihvate latinicu, koja je kod njih bila puno općenitija, a Srbi ostanu pri ćirilici.

3. Gajev proglas za ilirstvo. Čitav ovaj pokret na slavenskome jugu bosanski su Franjevci uopće a njihova po školama razasuta mladež napose sa simpatijama pratili. Oni su u njemu nazirali ostvarenje svojih stoljetnih idejala: oslobogjenje Bosne i Hercegovine ispod osmanlijskoga iga. Jedno ih je ipak žalostilo, da se je čitav pokret odmah još u svome korijenu počeo cijepati u dva smjera: srpski i hrvatski, i da su mu sve više na put počeli izlaziti zastupnici dalmatinstva, slavonstva i bosanstva. Tu su pogrešku, što je proisticala dijelom samo po sebi a dijelom iz protivničke akcije, brzo opazili i sami vogje pokreta, te su živo snovali, kako bi se je otresli. Puno se je raspravljalo i o općem pismu i o općem imenu. Ćirilicu da Hrvati prime, imali su mnogo zapreka. Stari pravopis bio je nespretan, a Vukov je i u samoj Srbiji imao silu protivnika. Uz to su ćirilicu i sami bosanski Franjevci još koncem osamnaestoga stoljeća tako zabacili, da je 1800. i 1801. starješinstvo Bosne Srebrene badava ponovne naloge izdavalo, da se barem u školama podučuje „pisat sarmski".[1]) A šta da reknemo u Dalmaciji, katoličkoj Slavoniji, Istri i Banovini, gdje nije nikada sasvim ni zavladala, a i gdje je zavladala, bila je još prije potisnuta. O promjeni pisma nije dakle moglo biti govora, a svak je razborit u to vrijeme držao, da će latinica vremenom i u Srbiji istisnuti nepraktičnu ćirilicu. Za opće ime Gaju i Gajevim prijateljima učini se najshodnije ilirsko ime. Njega su već rabili Banovci, Bosanci, Dalmatinci, Istrijanci, Slavonci, a za Gajeva boravka u Gracu na sveučilištu je opstojao i „Ilirski klub", kome su pripadali: Gaj, Demetar, Božidar Petranović, kašnji osnovatelj „Srpsko-dalmatin-

---

[1]) Dne 7. rujna 1800. stavlja fra Luka Dropuljić, bosanski redodržavnik, ispitatelje, koji: „Clericos Similiter Juvenes praeter alia examinabunt de Alphabeto Cyriliano, to jest Znadu li pisati Sarmski. Et certe si Magistri negligentes fuerint non dominabit ipsis negligentia ipsorum." I definitorij Bosne Srebrene 1801. piše: „Ad Patres Magistros, ut Pueros educandos, inter alia genera virtutum Scribere Cyriliace, vulgo Sarmski instruant." Protocollum Bosnae Argentinae, a. 1793.—1835.

skoga Magazina", i drugi južni Slaveni. Sve je to Gaja prinukalo, da je još 1835. svoju „Danicu" sve više ilirizirao, a 5. prosinca 1835. objelodanio proglas za ilirstvo. U proglasu Gaj Evropu usporegjuje s djevojkom, koja u rukama drži liru. „Ova Evrope lira jest Iliria na tri ugle med Skadrom (Skutari), Varnom i Bêlakom (Vilah) osnovana." Njezine su žice nekoč s najvećom harmonijom svirale, nu kašnje ih potrgaše silni vjetrovi. Otada same za se sviraju: Koruška, Gorica, Istrija, Kranjska, Štajerska, Hrvatska, Slavonija, Dalmacija, Dubrovnik, Bosna, Crna Gora, Hercegovina, Srbija, Bugarska i Dolnja Ugarska. Ove potrgane žice treba da se „slože i slastjom ugodnih glasovah proslave vĕkovitu mladost sĕdeće dĕvojke". Gaj je bio prvi, koji je ovaj proglas počeo ostvarivati, okitiv odmah slijedeće godine i svoje novine i svoju „Danicu" s ilirskim imenom. I tako 1836. od „Novina horvatzkih" postanu „Ilirske narodne novine", a od „Danicze horvatzke, slavonzke y dalmatinzke" postane „Danica ilirska".

Najnoviji Gajev pokret odobre svi pravi domoljubi. Čitav se slavenski jug počne ilirizirati, prem im je ilirsko ime toliko pristajalo, koliko i sjevernim Magjarima moravsko ili engleskim kolonistima u Indiji indijsko. Po čitavoj Banovini i Slavoniji počnu se mladi Iliri kititi zvijezdom i polumjesecom kao starim ilirskim znakom.[1]) Vjekoslav Babukić, kao najsposobniji poznavalac ilirskoga jezika, sastavi prvu „Slovnicu ilirskoga jezika". Metel Ožegović osnuje 1838. u Varaždinu prvu ilirsku čitaonicu, a u njega se ugledavahu i drugi domoljubi, osobito Vukotinović, Vranicani, Vukanović, Kobučarić i drugi. U Zagrebu se osnuje „Ilirsko narodno kazališno društvo", društvo za njegovanje ilirskoga jezika, ilirska čitaonica i „Matica ilirska", a u Osijeku „Društvo ilirskih tamburaša".[2])

4. Odjek Gajeva proglasa u Bosni i Hercegovini. S istim ushitom ilirsko ime prihvate i bosanski Franjevci, a osobito njihova učeća se mladež. Političke su okolnosti smetale, da i Bosanci svoje kape kite polumjesecom i zvijezdom, nu tim su više oni ove znakove metali na grobne spomenike te na

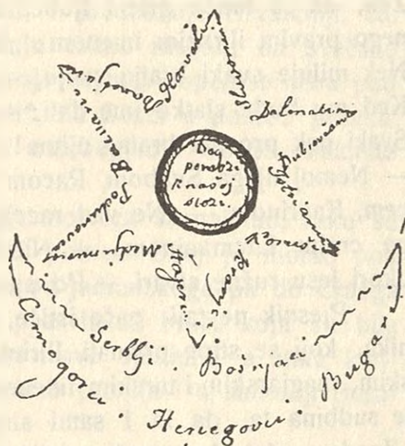
---

[1]) Da su zvijezda i polumjesec ilirski znaci, to su Iliri zaključivali odatle, što se ti znaci nalaze na nekim grbovima hrvatskih plemića, te na starim novcima.

[2]) Dr. R. Horvat, Najnovija doba hrvatske povjesti (Zagreb, 1906.), str. 59.—62.; Dr. Prohaska, Ilirizam u Osijeku (Zagreb, 1913.), str. 6.

pročelja crkava i samostana. A pjesme su opet bile posebno sredstvo, kojim su i zvani i nezvani širili svoje narodne osjećaje. Nedić u „Razgovoru koga vile Ilirkinje imadoshe u pramalitje godine 1835.“ cvili kao kukavica a prevrće kao lastavica, što teške okolnosti smetaju, da i Bosna sa svojim sestrama krene novim putem te moli Srijemkinju i Hrvatkinju vilu, da i njoj utaru put srećnijim, danima: „Progji me se dakle, Srimska Vilo, — Nastoj ne bi l' mi bolje bilo!... — — Pozdravi mi Primorkinju istu I ostale posestrime mile — Sve po redu Ilirkinje vile — A najvishe mladu Horvatkinju. — Nek m' negleda vishe u 'vom kinju!“

U „Razgovoru vilah Ilirkinjah u pramalitje god. 1841.“ [1]) nada sve zanosi ga Hrvatkinja, koja predsjeda svim ostalim vilama. Ona mu je sve vile glavom nadmašila; u licu je kao snijeg bijela; usne su joj lijepe i rumene, kao stvorene, a ne rogjene; obrve kao pijavice; jagodice kao rumene ružice; a niže pasa pale joj zlatne kose, radi čega je i prozvana Zlatokosom. Na glavi joj kruna cvijeća, koju probija paunovo, sokolovo i labudovo perje, „povrh perja čelenke gizdave, kojeno se kod Ilirah prave“ i koje, kada vjetrić takne, na suncu se tako lelijaju, da u se gledati ne daju. Čelo joj ispod krune izbija kao rano sunce iza gore; sva je obučena u zlatom vezenu svilu; jedan joj se skut tiče zemlje, a drugi po zraku lepröa. Pod vratom su joj tri struke zlata, svaka struka od sto dukata, a druge tri od dragoga kamenja. Opasana je tkanicom od suha zlata; na tkanici pafte od hiljadu dukata, a na paftama dva draga kamena, svaki vrijedi nebrojnoga blaga. Ruke je okitila sve do lakata narukvicama; na prstima joj

Martićeva ilirska Danica s polumjesecom.

Izvornik megju Martićevim rukopisima u Šestića.

[1]) Franjev. arhiv u Tolisi.

devet prstenova, svaki valja po devet gradova. Ona je: „Pokraj sebe barjak udarila — Pa ga desnom rukom prehvatila — Na barjaku mjesec sa zvijezdicom — Hoću reći presjajnom danicom — Na okolo sjaju zlatna slova — Tko ih čita izgovara ova: — Bratjo: naša sloga jest od Boga — Dakle budmo složni do jednoga!" U kolo stigne i Bosankinja. Ova je bila najžalosnija: sva u zeleno obučena, po zelenim crnim pokrpljena, na glavi joj turski polumjesec, na rukama gvozdene narukvice, glavu je omotala crnom krpom, a boke pripasala tvrdim likom. Na poticaj Zlatokose pjesnik pjeva slavu Ilirije, koja je porodila tolike junake, care, kraljeve i banove te ostale velikaše, i koja i danas ima svojih sinova: „Čak od Beča, pa do Carigrada". Želi, da se braća grle i ljube, da se ne nazivlju porugljivim, nego pravim ilirskim imenom: „Nek ispuni svaki želju moju, — Nek miluje svaki bratju svoju, — A brata će svaki milovati, — Ked mu bude slatko ime dati: — Slatko i medeno Ilir ime, — Svaki nek proziva brata s njime! — Nemoj, dušo! brata uvridjati, — Nemoj njega Švabom, Racom zvati, — Ne Bunjevcem, Šokcem, Kaurinom, — Ne vad racom, ili još Turčinom — Ne zovi ga crnim Lacmaninom, — Nit Hrkaćem, ili Bodulicom — Ti ukori jesu ružne stvari, — Po njima se bratska ljubav kvari."

Pjesnik ne taji, pače ističe, da ilirski narod ima i odmetnika, koji se stide priznati Ilirima i koji se ragje kite talijanskim, magjarskim i turskim imenom, nu na koncu konca njihova je sudbina ta, da ih i sami stranci, kojima uskaču, odbace: „Znadem, sinko! da našega vika — Nalazi se kletih odpadnikah — I čim znade reći: Servitore, — Kaže: Ne razumim što govore — Schjavi, e Chrovati, e Morlaki. — Ej izrode gadni i opaki! — Drugi jere znade reći: Baratom — Prijateljstva neće sa Hrvatom. — Veli: Magjar mi je i djed bio — A iz Bosne uprav doselio! — Treći znaduć reći: Mog mi dina, — Prodaje se mahom za Turčina — A i djed mu bio poturica, — Rodila ga masna Vlahinjica. — A njemština i jest mah uzela — Okol srca mnogim se splela. — Taki od braće se odcipiše, — Ali ni tudjinim ne dospiše. — Pohvaljenje lipo dostigoše: — Ni naš, ni vaš! nego ajde kud znaš!"

Osim toga ima Ilira, koji se povode za tugjom modom: „— — — — njetko nosi kose — Kao što Francezi mudri nose, — Drugi ima glavu posve golu — Kao Turčin stari u Stambolu. — Jedni goje podstriženu bradu, — A brkove šiljaste imadu. —

Drugi bradu i brkove briče — Pa se s tiem ko da s' mladi diče — Njeki nose na seb' tisnog fraka, — Repati se čine kao svraka. — Drugi svlače široke dimlie — Prikazuju sliku od balie."

Nu pjesnik takove, samo ako govore ilirski, ne da mrziti, nego hoće da se ljube i ljubavlju za ilirstvo pridobiju: „Nosio se tkogod makar vraški — Hoće l' samo govoriti naški — Miluj njega kano milog brata — Zatvorićeš s tiem paklu vrata — Hoću riet: Nećeš brata zlobit — Neg ćeš ga sa ljubavlju dobit, — A ovo je ponajveće blago — Blago Bogu i ljudima drago."

Ovu pjesmu s ushitom pozdraviše i mladi Ilirci i Zlatokosa Hrvatkinja. Na molbu Hrvatkinje, da pjesnik opjeva ilirske junake, javlja se Bosankinja te broji neke junake, koji su se u Albaniji, Srbiji i Bosni istakli, i predbacuje Hrvatkinji, što ona takovih nema. To Hrvatkinju toliko raspali, da svečano obećaje, da će odmah ostaviti svoje stijene, popeti se nebu pod oblake „pa odanle sve Ilire zvati", da Bosni u pomoć priteku. Pjesnik opet zaključuje, da će u oslobogjenju Bosne istaknute junake opjevati.

Već iz ova dva Nedića pjesmotvora saznajemo, kako su bosanski Franjevci shvatili ilirski pokret. Ovaj je morao pod vodstvom Hrvata sav narod tamo od Jadranskoga pa do Crnoga Mora, od Skadra pa do Vilaha prosvijetiti, braću koja su bila pod osmanlijskim igom osloboditi i sve ujediniti, a stara konfesijonalna trvenja ugasiti. Ista misao probija i u saradnji Bosanaca u „Danici ilirskoj".

„Danica ilirska" smatrala se je kod svih Ilira odrazom njihovoga mentaliteta, njihovom budilicom i kompasom čitavoga kulturnoga pokreta. Stoga se još u prva doba oko nje okupljaju ponajbolji ilirski pisci: Gaj, Blažek, Mažuranić, Trnski, Vukotinović, Tordinac, Babukić, Metel Ožegović, Stanko Vraz, Mato Topalović, Pavao Stoos, grof Janko Drašković, Dragutin Rakovac i t. d. Pod pjesme i članke saradnici stavljaju svoja imena s oznakama: „Ilir iz Horvatske", „Ilir iz Banata", „Ilir iz Serbie", „Ilir iz Slavonie", „Ilir iz Dubrovnika", „Ilir iz Primorja Horvatskoga", i t. d. Dosta rano u Danici nailazimo i na saradnje i „Ilira iz Bosne": Nedića, Martića, Jukića i drugih. Bosanskim je Ilirima u saradnji i primanju ilirskih novina najviše smetao manjak pošte i ograničeno općenje s braćom preko Save i Dinare. U toj nuždi puno ih je u Brodu pomagao Andrija Brlić, pravi agenat prekosavskih i bosanskih Ilira. Preko Brlića bosanski su

Franjevci naručivali i plaćali ilirske novine; vodili korespondenciju s Gajem, Vrazom i drugim znamenitijim Ilirima; slali Gaju dopise i članke za „Ilirske narodne novine" i „Danicu ilirsku". U čitavoj ovoj komunikaciji držale su se velike mjere opreznosti. Novine i razna pisma slata su prigodimice po kiridžijama, koji su ih trpali u žito i drugu robu, te ih tako uz veliki strah do namijenjenih osoba donosili. U novine se je pisalo pod raznim pseudonimima. To nam svjedoči i sam Nedić, koji jednom zgodom piše: „Kad je Gaj pokrenuo „Danicu ilirsku" i Pavao Štoos zapjevao: „U ilirsko kolo mili...", tada sam se prvi iz Bosne javio, dopisujuć se s Gajem i šaljući članke u „Novine ilirske" i „Danicu ilirsku". Ali zbog nepovoljnih okolnosti nisam imena pisao, već ga krio kao zmija noge."[1]) Već u prvim godištima „Ilirskih narodnih novina" nailazimo na dopise iz Bosne, a 1837. u 12. br. „Danice ilirske", što je svijetlo ugledala 25. ožujka i pjesmu „Vilam ilirskim", pod kojom je potpisan „Miloe Dobranović Ilir iz Bosne". U pjesmi „Vilam ilirskim" Dobranović ispovijeda da je bolestan, otkako je čuo vilin glas: „Ilirska je, Ilirska je!" On želi vidjeti tu vilu, promotriti njezinu glavu, u kojoj tolike misli sjede, grlce, koje take slatke glase daje, njedarce, u kome bije srce tako ugodnih čuvstava. Da ju samo vidi, pola bi života dao, a da s njom progovori, ne bi žalio ni umrijeti. Želi, da mu glas dopre do vile, da ga primi u kolo i da promotri, kako se unuci starih vitezova bude za slobodu svoje domovine. Moli ju, da skupi sve ostale vile, kao što ih je nekoč Apolon skupljao, zaklinje ju ljubavlju i slobodom domovine, te slatkom ilirskom riječju, da ne dopusti tugjincima u ilirskoj domovini graditi gnijezda i Ilirima ići za tugjincima. Pjesmu završuje sa zanosom nad prostranošću ilirske domovine: „Od jadranskog sinjeg mora — Pa do pontskih valovinah — I gdě sveta stoi gora, — Ilirska je Dědovina!"

I iz drugih Nedića koli izdanih toli neizdanih pjesama probija plam njegovoga vrućega domoljublja, kojim jednakom ljubavlju grli sve, što je ilirsko, mā bilo to u Zagrebu, Beogradu ili drugome ilirskome gradu.

U isto vrijeme u kolu mladih Ilira nalazimo i druge bosanske Franjevce. Marijanović, koji je još 1822. u Spljetu objelodanio „Institutiones gramaticae latinae idiomate illyrico" objelo-

[1]) H. Kreševljaković, Kratki pregled hrvatske knjige u Herceg-Bosni, str. 27.

danjuje u Budimu 1836. „Bukvar illiti poçetak slovstva illiriçkog i latinskog“, u kome iliričku mladež u Bosni poučaje štampanu i pisanu, malu i veliku iliričku srpsku i latinsku bukvicu. Jukić, koji se je s Gajem u mjesecu listopadu 1838. u Kamencu upoznao, još iste godine naručuje od njega iz Vesprima „Ilirske narodne novine“ i „Danicu ilirsku“ za 1839.; šalje mu neke svoje pjesničke prvijence, s kojim bi htio i druge svoje „Iliro-Bošnjake buděti i s Danicom rano popěvati“, te koji su „početci mali“ njegove „velike Narodne ljubavi“. U pismu se potpisuje: „Franjo Ivan Jukić, Ilir iz Bosne“. Jukić i 1839. piše Gaju. U pismu se ispričaje, zašto još nije mogao platiti novine; naručuje ih i dalje; javlja mu, da misli u njegovoj tiskari štampati: „Prěpovesti ilti dogadjaji razni i vele ugodni“; te pismo završuje: „Ostajem ILIRSKI a potom i VAŠ prijatelj na věčnost.“ [1]) Godine 1842. Jukić se nalazi u Zagrebu, gdje ga je ilirski pokret uprav opčaro. „Od Zagreba — piše Perišiću — bolje je da Vam ništa ne pišem buduć, da u malo riči ne da se izraziti ono napridovanje ilirstva!? tamo je sve ilirski...“ [2]) A kada ono Dim. P. Tirol ustvrdi, da je bosanska azbuka srpsko pismo i da su Bosanci pravi Srbi, Jukić ga 1842. u 36. br. „Danice Ilirske“ ispravlja, te veli, „da su Bošnjaci dosada bili ne samo u zemljopisnom smislu nego i u rodoslovnom: pravi Bošnjaci, slavni narod ilirski.“ [3]) Iza toga sve do smrti opažamo neprestani vez izmegju ova dva budioca ilirske svijesti. Malo iza Jukića odlaska iz Vesprima u „Danici ilirskoj“ javi se i drugi bosansko-hercegovački Ilir, fra Grgo Martić, slušalac bogoslovlja u Stolnome Biogradu.

Mnogobrojne Martića učeničke bilješke, što nam ih je fra Mirko Šestić za uporabu ustupio, živi su svjedok, kako je Martić dušom i srcem još za mladih dana pristao uz ilirski pokret. Pomno je listao: Rajića, Pejačevića, Strabona, Karla Du Fresne-a i Du Cange-a i ispitivao prošlost ilirskoga naroda, a navlastito svoje uže domovine Bosne i Hercegovine. Mladi Iliri svakome su puštali na volju, da uz svoje općenito ilirsko ime pridrži još koje drugo, koje pobliže označuje njegovo pleme.[4]) Dijelom

[1]) Oba pisma izdao dr. Alaupović u „Ivan Frano Jukić“, str. 53.—54.

[2]) Jukićevo pismo fra Boni Perišiću pisano 26. listopada 1842., u arhivu franjev. samostana u Fojnici.

[3]) Alaupović, Ivan Frano Jukić, str. 8.

[4]) Danica ilirska, god. 1839., br. 47.

gornji povjesničari a dijelom savremene srpske agitacije[1]) Martića su dotle zavele, da on u mladim danima ne samo poput Nedića, Jukića i ostalih sa Srbima kao Ilirima simpatizira, nego se štogdje i Srbinom priznaje. Najeklantniji je za to dokaz njegova pjesma: „Radost na sadašnjost serbstvu", što ju je 1842. iz Stolnoga Biograda poslao „Skoroteči", te donekle: „Utěha na Vidovdan", što ju je spjevao pod dojmom jednoga veseloga pisma iz domovine; „Pěsan na dan svetog Save prv. arh. serbskog", što ju je posvetio Savi Tekeliji; srpskome historičaru: Jovanu Rajiću; dok mu „Pozdrav Petru Petroviću, vladiki crnogorskom, u Beču se nahodećem" i druge te boje imaju više slavenofilski harakter. U pjesmi „Radost na sadašnjost serbstvu" Martić se silno veseli nad kulturnim pokretom Srba: kada Srbe listovi sa sve četiri strane brane, kada Evropa spoznaje, kakvu srpstvo poljanu imade, a ljetopisci veselim recima svoje ljetopise ispunjaju. Martić prezire sve izrode a neprijatelje srpskoga roda i srpskoga pokreta smatra neprijateljima svoga života: „Nije vrědan da se je rodio — Megju nama luču ugledнuo, — Serbske majke nědarca sasnuo, — Koji to nam blago šteti — Taj nam život želi oduzeti!"

Nuka srpski narod, da se još više diže i preporagja te tako svoje pregje i potomke prodičuje:

„No ti slatki probudi se Rode! — Evo krasne prilike i zgode — Kim ćeš ime slavno ověčiti, — Svoje Prědce, Potomke dičiti — Derži sreću dok ti je u ruci, — Pomnju živo i čuvstvo obuci!"

Pod istim je dojmom spomenutih povjesničara Martić u mladosti i srpsku literaturu pratio i proučavao više negoli i jedan bosanski Franjevac. Megju njegovim učeničkim bilješkama nalazimo i izvatke: iz „Serbske Pčele", Dositejevih „Basnih", „Soveta zdravoga razuma", „Mezimca", „Života i priključenija Dimitrija Obradovića"; S. Milutinovića „Serbijanki", pjesama Lukijana Mušickoga i t. d., i t. d. Nu uza sve to Martić je u isto vrijeme i vatreni Ilir. I kao Ilir Martić čita Vrazove „Glase iz dubrave žeravinske" i vadi iz njih za sebe bilješke; lista „Danicu ilirsku" te ispisuje iz nje po čitave pjesme: „Polazak ilirskog

[1]) Upliv savremenih srpskih agitacija priznaje i Martić u svojim Zapamćenjima u Šestića.

viteza od svoje ljube na neprijatelja domovine u vrěme rata“, [1]) „Jeka od Balkana ili suze bugarskih, hercegovačkih i bosanskih hristjanah“ ;[2]) Pavla Stoosa „Poziv u kolo ilirsko“ i t. d. Prijepis je zadnje pjesme i radi toga značajan, što je Martić povrh naslova spomenute pjesme s velikom marljivošću stavio danicu i polumjesec. U sredini danice nalazi se: „Bog pomozi k našoj slozi!“, a po rubovima danice i polumjeseca zgodno poredana sva takozvana ilirska plemena: Hrvati, Slavonci, Dalmatinci, Istrijanci, Korušci, Kranjci, Štajerci, Megjumurci, Podunavci, Bačvani, Banaćani, Srbi, Bosanci, Crnogorci, Hercegovci i Bugari.[3]) Megjutim Martić ne samo da prati razvoj ilirske knjige, iz nje vadi za sebe bilješke, nego on u isto vrijeme i piše u ilirskome duhu. Godine 1842. šalje Stanku Vrazu u „Kolo ilirsko“ „Plač od Bosne“, te za „Danicu ilirsku“ više pjesama: „Pozdrav Danici“, [4]) „Zvězdo sjajna!“, [5]) „Molitva k' nježnom spolu ilirskom“, [6]) „Želja k' domovini“ [7]) i t. d. U „Pozdravu Danici“, što ga je Gaj

Fra Martin Nedić.
Po fotografiji, što se čuva u franjevačkom samostanu u Tolisi.

[1]) Danica ilirska, god. 1837.

[2]) Danica ilirska, god. 1842., br. 10. Autor je ove budilice Ognjoslav Utješenović iz Ostrošca, „Ilir iz Bosne“.

[3]) Martića školske bilješke, u fra Mirka Šestića.

[4]) Kopija, u fra Mirka Šestića.

[5]) Izvornik, u zagrebačkome sveučilišnome arhivu.

[6]) Kopija, u fra Mirka Šestića.

[7]) Kopija, u fra Mirka Šestića; izvornik, u sveučilišnome zagrebačkom arhivu.

29. siječnja 1842. objelodanio, Martić pozdravlja „Danicu“ kao kolijevku zorice, koja je početak ilirskoga dana; moli ju, da naviješta, slogu i da nas rukovodi k prosvjeti. „Rukovodi k' zlatnoj cěli — Ti Danice, pokon nas; I poděli danak běli — Prosvjetljenja mili čas: — Da težimo rodu svom — Na spasenje Ilirskom!!!“

U pjesmi „Zvězdo sjajna!“ Martić pod pseudonimom „Ti Ku-lip-na, Ilir iz Bosne“ „Danicu“ pozdravlja kao „stup narodne mogućnosti“, „roda našeg zaštitnicu“, koja Ilirima nosi slasti, „Slasti slave i jezika“. „Danica“ mu je moćna božica, dika našega plemena, „slavna ilirska matica“; moli ju, da pusti svoje zrake i usadi u nama stalnost narodnosti:

„Nuder pusti sjajne zrake: — Krasne Tvoje; od světlosti; — To je dužnost: prave Majke: — Daj nam stalnost; Narodnosti.“ Moli joj se kao i Nedić: Izbavi nas; oslobodi — — — — — — — — — — Kak Moses: prorok sveti!“ Želi, da izdajice naroda poginu, kao što su poginuli odmetni Židovi u pustinji: „Neka pomru; u pustinji; — Izdaice: roda svoga: — Kao što su; negda oni; — Odmetnici; pravog Boga.“ Pjesma spjevana očito pod dojmom slušanja bibličkih predavanja.

„Molba k' nježnom spolu ilirskom“ nejma erotičkoga haraktera. To je strogo didaktična pjesma, u kojoj Martić „uresu ilirskih mama“, koje drže ključe čuvstava i kandilo luče, preporučuje nevinu ilirsku mladež; moli ih, da ju zalije „mlčkom narodnosti“; da ju pouči, kako će gvožgje pasati, konja jahati i neprijateljsku krv lijevati za domovinu, za kojom u „Želji k' domovini“ čezne kao za izgubljenim zemaljskim rajem.

Da Martić, Jukić i Nedić nijesu bili osamljeni u svome domoljubnome žaru, najbolji nam je dokaz onaj nesmotreni pothvat, što ga s Jukićem 1840. poduzeše tri ili četiri bosanska klerika: Josić, Jurić, Kovačević, Baltić. Boraveći ovi u Vesprimu [1]) češće zalažahu nekome Srbinu Jovanoviću, [2]) starinom Bosancu te s njim raspravljahu o ilirskome pokretu i oslobogjenju Bosne. Jednoga dana Jovanović mladim Ilirima prišapnu, da je Bosnu i Hercegovinu lasno osloboditi, samo ako oni to žele. Po-

[1]) Druga verzija hoće, da klerici nijesu skupa stanovali, nego Jukić u Kamencu, Josić u Sakolci, Kovačević u Pešti, Jurić u Varaždinu, a o Baltiću šuti.

[2]) Druga verzija hoće, da je ovome čitavome pothvatu duša bio ne Jovanović nego srpski mecena Sava Tekelija.

letni Iliri izraze svemoguću pripravnost. Tada im Jovanović otkrije, da opstoji jedno društvo za oslobogjenje Bosne, i da oni sami moraju stupiti u to društvo, krenuti u Bosnu i Hercegovinu, te tu na sve četiri strane dignuti ustanak. Čim ustaše počnu djelovati, u pomoć će iz Petrovaradina dobiti četiri a iz Srbije više topova. Dogju li ustaše u tijesno, lozinka će im biti: „Šuma ti mati!" Po toj će se devizi ujedno i razaznavati članovi čitavoga ovoga društva. Čim su za to mladi bosanski Franjevci čuli, uzmu od Jovanovića za put nešto novca i u zimno doba krene svaki u svoj rodni kraj, da diže narod na ustanak.

Mladi ustaše u Bosni ne uspiju. Jurića bo Fazli-baša Šerifović, gradačački muselim uhvati i kao uhodu kod Modriče u „Adi" Husejina Gradaščevića pogubi;[1]) izmorena i otrcana Josića redodržavnik Marijanović ponovno zaodije i povrati u Sakolcu;[2]) Jukić i Baltić budu na vrat na nos spremljeni u Dubrovnik;[3]) a osamljeni fra Bartol Kovačević pobjegne u Srbiju, tu prijegje na pravoslavlje, dobije službu i u Srbiji ostane sve

[1]) Druga verzija hoće, da je gradačački muselim mjesto Jurića uhvatio nekoga seljaka i misleći, da je to Jurić, odsjekao mu glavu i predao veziru, a Jurić, kada se je sve to stišalo, da je došao u Zelenike i tu župnikovao. Baltić u svome Godišnjaku Jurića i ne spominje, nego samo sebe, Jukića, Josića i Krajinović — Kovačevića.

[2]) „Na 25. travnja Josić dojde u Sutjesku otrcan, jer je u jedne čizme peta se izvrnula, u druge sasvim otpala. Došav u samostan kaže Državniku Marijanoviću svoj zli čas, u koji je pošo iz Vesprima, i kaže poradi šta je došo u Bosnu, ali veli: „Ja sam pao niti mogu pedlja maknut, a kamo li vidit Tuzlu i Zvornik, nego činite sa mnom, šta znate. Marijanović odmah jurne ga priko Broda u Gornju Ugarsku u samostan Sakolcu." Nedića Zapamćenja, u Šestića.

[3]) Jukić i Baltić prešli su preko Bos. Gradiške, te preko Banje Luke 20. travnja prispjeli u Orašje k fra Marijanu Šunjiću. Gdje god su na putu svoju misiju i svoje planove očitovali, svak im je kazao: „To biti ne može, to je ludo umovano!" Došav Šunjiću, ovaj odmah od njih potraži starješinske obedijencijale i saznav, da niti su ih iskali niti ih imaju, proglasi ih apostatama i odluči ih spremiti u Fojnicu. Saznav još zašto su iz Magjarske došli, reče im: „Niti vi imate mozga, niti onaj, tko vas na to naputi. Turska vojska, nizami, gradovi, topovi, prah i olovo i drugo potrebito oružje, pa i hrane dosti, a krstjanstvo golotrbo, gole ruke, gladno, glupo, strahom ubijeno i zulumom satrveno da nješto učini? izvadite to iz glave!" Jukić odgovori: „Od gradova turskih bolja je šuma, kad našim dotuži riet ću im: Šuma mati! Marian: Pa šta u šumi jesti, zar samo zagrizat bukovu koru?..." Kada se mladi Franjevci od svoga pothvata nikako ne dadoše odvratiti, Šunjić završi: „Moi slatki, mili mladići! Vaši rodjaci, prijatelji, kumovi,

do smrti. Sam Jovanović ne progje srećnije. Htijući za bosanskim klericima poslati topove bude od petrovaradinske posade uhvaćen i po svoj prilici pogubljen.[1]) I tako se svrši ovaj značajni pothvat franjevačkih bosanskih klerika, koji nam najbolje dokazuje, kako se je ilirski pokret duboko uvriježio u srcu mladih bosanskih Franjevaca.

5. Zabrana ilirskoga imena. Nu čim se je ilirska ideja na slavenskome jugu više širila, tim je više i broj njezinih protivnika rastao. U Hrvatskoj joj se suprotstave zagorski i turopoljski unijonisti te počnu isticati hrvatsko ime mjesto ilirskoga.[2]) Pravoslavni, koji su se okupljali oko „Sérbskoga narodnoga lista", s „Danicom" su se slagali, „da Harvati, i Sérblji i t. d. moraju imati, osim dosadašnjih svojih imenah, još jedno ime sveobćenito iliti skupno, za da, kad govor biva od stvarih na sve ove narodne grane protežućih se, ne budemo prinudjeni svih 16—17. posebnih imenah, kao někakve etnografičke litanie nabrajati i napěvati"; nu oni su držali, da je za to „najprikladnie naše sveobćenito ime, ime jugoslaven",[3]) što je Gaj izbjegavao, a izbjegavao ga je zato, što „ovaj naziv vazda stoji u nekome razmjerju", prema kome su i „Kozaci prema sjevernoj braći Jugoslaveni".[4]) Uz to, kao što su u Hrvatskoj zagorski i turopoljski unijonisti nastojali, da osiguraju opstanak hrvatskome imenu, tako su Srbi u mladoj kneževini Srbiji sve više vlaško, raško i šumadinsko ime potiskivali u kut i budili osjećaj za srpstvo. I što je još više, preko

---

znanci i dobročinioci, a nada sve tvoja ostarila majka, moj Jukiću! očekuju da do koji dan vide vas na oltaru svetom, gdje prikazujete Otcu nebeskom prisveto Posvetilište za vas iste, za vašu rodbinu, dobročinioce i za cielo krstjanstvo, ali videći ja, što ste po nesmotrenom nagovoru drugog uzeli u glavu i koim ste pravcem udarili, smiem rieti i evo velim, da će vas prije viditi na kolcu ili konopcu nego li na oltaru, šta da se ne desi, eno se konji sedlaju, pa vi pojedav štogod, odmah poklopite konje i ajdete uprav u Fojnicu; od tog što ste meni priobćili ni prid kim da niste ni rieči jedne rekli. Mladići dakle iz Orašja u Fojnicu, odanle odmah priko Kreševa, Konjica i Mostara uprav u Dubrovnik po starešinam odpremljeni budu . . . ." Nedića Zapamćenja, u Šestića.

[1]) Nedića Zapamćenja, u Šestića. Buduć da se je čitav ovaj pokus bosanskih klerika zbio, kako Nedić tvrdi, u zimi i rano proljeće, to Markušić-Škarica (Život i rad Ivana Frane Jukića, str. 27.) krivo dokazuju, da se je to zgodilo, iza kako je Jukić 1840. svršio bogosloviju.

[2]) Dr. Prohaska, Ilirizam u Osijeku, str. 6.

[3]) Danica ilirska, god. 1841., br. 45., str. 183.

[4]) Danica ilirska, god. 1839., br. 47.

svojih uhoda i agenata počnu i po Bosni i Hercegovini na uštrb ilirstva i hrvatstva isticati kao općenito ime svih južnih Slavena srpsko ime i narod pripravljati na to, da se digne, oslobodi i netom oslobogjenoj Srbiji pripoji.[1])

Na najpogibeljniju opoziciju ilirsko ime naigje u Bosni i Hercegovini. Tu se je još početkom devetnaestoga stoljeća opažala neka razlika izmegju onih Franjevaca, koji su svoje nauke svršavali u Talijanskoj, i onih, koji su s nauka dolazili iz Hrvatske i Ugarske: „Talijana“ i „Ugara“.[2]) Za afere biskupa Barišića s franjevačkom bosanskom redodržavom ova razlika izbije na svoju kulminaciju. Talijanski pitomac Barišić skupa sa svojim pristašama, iškolanim većinom u Talijanskoj i povećanim s nekim Talijancem Belli-jem, da lakše sruši svoje protivnike i polući svoj cilj i u Bosni i u Rimu i u Beču, orisa najcrnijim bojama bosanske oce, koji su svoje škole učili po Hrvatskoj i Ugarskoj, te tih godina na kormilu Bosne Srebrene bili. Redodržavnik fra Stijepo Marijanović 1841. bude u Beču optužen, da s nekim Franjevcima nastoji u Bosni i Slavoniji dići revoluciju. U tu svrhu da je: 1. urednika zagrebačkih novina dra. Ljudevita Gaja pozdravio kao osloboditelja Bosne i poglavicu prevrata; 2. pečat austrijskoga cara patvorio i po svojim poslanicima narodu pokazao, da se tako narod lakše digne na ustanak; 3. za tajna pisma izumio i urotnicima priopćio neke znakove; 4. poslao tajnika s još jednim ocem, da u Slavoniji organizira ustanak; 5. da su ovi iz Slavonije u Bosnu poslali neke redovnike, koji će dati znak za ustanak, a on da ih niti je nastojao pohvatati ni kazniti, nego je samo, da zaslijepi drugim oči, u okružnici njihov postupak osudio; 6. sastavio i preko tajnika megju narod proširio neku revolucijonarnu knjižicu.[3]) Na sličan način bosanske Franjevce i mlade Ilire biskup Barišić još 1840. optuži kod bosanskoga vezira Mehmed-Vedžihi-paše. Franjo Plechatsek ovu optužbu ovako opisuje: Kada je 1840. biskup Barišić dijeleći sv. potvrdu došao u Travnik, poruči veziru po dru. Ljudevitu Manciniju, da mu ima nešto vrlo važna priopćiti, stoga da mu spremi kakvu vjernu osobu. Vezir naloži meni, da s drom. Mancinijem otigjem do

---

[1]) Nedića Zapamćenja nabrajaju više srpskih uhoda, koje su Osmanlije po Bosni hvatali i progonili.

[2]) Arhiv franjev. samostana u Kr. Sutjesci.

[3]) Arhiv franjev. samostana u Gučoj Gori; dr. Jelenić, Izvori za kulturnu povjest, str. 152.—153.

biskupa Barišića i sve znamenitije točke njegova govora popišem. Došavši ja biskupu reče mi, da se megju grčkoistočnjacima i nekim katolicima potajno sprema ustanak. Duša je ovome ustanku Zagrepčanin dr. Ljudevit Gaj, te još neki N. Ovi šalju u Tursku bundžije, koji dijelom riječima a dijelom novcima narod zavode na prevrat. Jednoga je takova u Zvorniku biskup Barišić poimenice istaknuo. I četiri su franjevačka klerika bila iz Hrvatske i Ugarske u Bosnu prešla, da narod dižu na ustanak. Trojicu je uhvatio i poslao natrag u Ugarsku, a četvrti mu je izmakao. Zatim je biskup Barišić savjetovao veziru, da po svojim bašama, muselimima i kapetanima provede strogu istragu, i to ne samo po putevima, nego i po istim kućama, te da se ta ista stvar javi hercegovačkome veziru, da to isto i on učini. Sve je to biskup Barišić meni kazao pred drom. Mancinijem, a ja sam mu savjetovao, da mi barem za klerike dopusti kazati, da su bili nevini, da ne bi Osmanlije gore progonili kršćane. Iza toga sam mu rekao, da ću ponuditi veziru, da ga osobno primi, na što je biskup pristao. Sjutradan biskup je Barišić s drom. Mancinijem uistinu došao. Vezir ga je vrlo lijepo primio, zatim je sve otpustio osim čaušlarage, koji mu je bio tumačem, te se je s njim razgovarao oko čitav jedan sat. Iza toga je biskup Barišić i meni i dru. Manciniju strogo zabranio o tome ikome išta govoriti. Sve sam ovo pripravan i sa zakletvom potvrditi.[1]) Najcrnjim bojama bosanski Iliri budu orisani u Rimu. Tu oni budu prikazani kao vogje propagande, koja ako nije kćerka francuske, svakako je ovoj vrlo slična. Ovu je u Bosnu preko Franjevaca proširio neki odlični Ljudevit Gaj, urednik „Ilirskih narodnih novina“ u Zagrebu u Hrvatskoj. Ova je propaganda na dugo i široko poplavila Ugarsku, Hrvatsku, Slavoniju, Dalmaciju, Srbiju i Bosnu. Svoje je agente imala u Rusiji, Češkoj i Francuskoj. U njoj su raskolni grčkoistočnjaci, protestanti i drugi najgori ljudi. Njezina je svrha, da Franjevci skinuvši sa sebe svoje redovničko odijelo prosti narod zavedu na ustanak i da za tim pokolju Osmanlije, popale njihove kuće i osvoje njihove gradove. U tu joj je svrhu francuski ministar Thiers već poslao do tisuću franaka, a mladi Franjevci došavši iz Ugarske, gdje se uče liberalizmu, insubordinaciji i krivovjerju, donose u Bosnu Gajeve slike i njega pozdravljaju kao osloboditelja Bosne i Hercegovine. Članovi se

[1]) Izjava Plechatsekova u njemačkome jeziku spremljena u Rim Sv. zboru za raširenje vjere, na latinski prevedena u Gučoj Gori i Kr. Sutjesci.

ove propagande u pismima služe novim znakovima, kojim se češće služi i sam redodržavnik bosanskih Franjevaca, kada svojim pristašama piše. Propaganda već ima silu vojnika, Franjevce označene za vojskovogje, koji, da se prikriju, samo se brojem označuju, hrana i ostala sredstva za urotu neprestano se pripravljaju.[1])

Badava su se bosanski Iliri protjv ovih osvada branili. U Beču su sam knez Metternich te papin nuncij Altieri bili toga uvjerenja, da su sve ove osvade pretjerane, nu da ipak puno ima i istine, a svemu tome da je uzrok rusko-slavensko-ilirska propaganda, te odgoj, što ga bosanski klerici dobivaju u Ugarskoj.[2]) I to je bilo dosta. Pošljedice se brzo počeše pokazivati. U Hrvatskoj i Slavoniji, gdje je sam ban Haller protiv ilirizma oštro istupio,[3]) ilirsko se ime 11. siječnja 1843. zabrani.[4]) Pograničnim se vojskovogjama naloži, da strogo paze, da u krajeve austrijske carevine ne bi stupio koji bosanski Franjevac.[5]) Rim franjevaćku bosansku redodržavu suspendira i mladim bosanskim Franjevcima zabrani pohagjati magjarske i hrvatske škole, a sama osmanlijska država uze na budnije oko kršćanstvo čitave Bosne i Hercegovine.

Zabrana ilirskoga imena i ostale nedaće na sve su Ilire uopće a na bosanske napose vrlo porazno djelovale. Martić u svojoj pjesmi „Pitanje“ čudi se, da još ima duša, koje ne shvaćaju plemenitost ilirskoga pokreta; u „Ilir klevetnikom“ svom se svojom mladenačkom maštom obara na „zlobne duše“ i „nevoljne jezike“; a u pjesmi „K' domorodcem“ u narodnome desetercu, prem sam radi ukinuća ilirskoga imena plače i u nesvijest pada, druge ipak tješi, jerbo se suprot svemu tome nada, da: „Slavu slavno Slavjanin slavit će“.[6]) Jukić još u rujnu iste godine sav konsterniran Stanka Vraza pita: „Hoće li naša narodnost oderžati se ili će može biti neprijateljskoj zlobi ustupiti?“ [7]) Slijedeće pak godine pita dra. Ljudevita Gaja, da li mu je moguće u Zagrebu tiskati sabrane narodne pjesme pod ime-

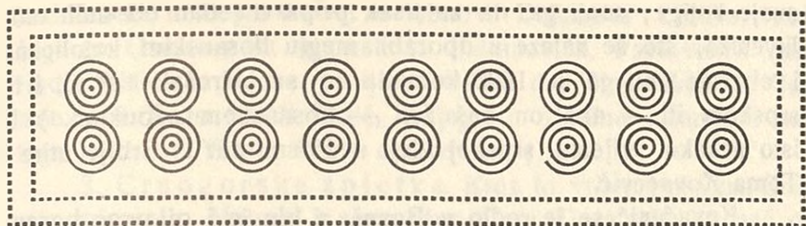
---

[1]) Processus, što se čuva u arhivu biskupske residencije u Mostaru.
[2]) Glavaš, Život i rad fra Rafe Barišića, str. 44.—47.
[3]) Dr. Šurmin, Hrvatski preporod. Ilirsko doba (1836.—1843.), str. 236.
[4]) Dr. Šurmin, Hrvatski preporod. Ilirsko doba (1836.—1843.), str. 235.
[5]) Dr. Jelenić, Izvori za kulturnu povjest, str. 156.—158.
[6]) Sve tri pjesme u fra Mirka Šestića.
[7]) Alaupović, Ivan Frano Jukić, str. 57.

nom „Narodne ilirske piesme“, i odlučno mu piše: „Ja bo sam nakanio uprav pod tim, a ne pod drugim naslovom“ spomenute pjesme izdati.[3]) Radi ukinuća ilirskoga imena žalosti se i Nedić, nu to ga ukinuće ne poništava, on se s Jukićem i dalje kiti ilirskim imenom, te 1895. leže i u grob kao zadnja relikvija uskrišenoga ilirstva u Bosni.

---

[3]) Alaupović, Ivan Frano Jukić, str. 54.

§ 5.

SUKOB SRPSKE, JUGOSLAVENSKE I HRVATSKE MISLI.

I. 1. Prve pojave srpskih agitacija. Iza zabrane simpatičnoga ilirskoga imena u politici Južnih Slavena uopće a bosanskih i hercegovačkih napose nastaje nova epoha. Srbi, koji su još za ilirskoga pokreta bili za se predobili neke bosanske Franjevce: Martića, Jukića, Josića, Juriča, Momčinovića, Verkovića, Kovačevića i druge,[1]) uspinju se sa svojim agitacijama na vrhunac. Ruku o ruku, rame o rame počinju se srpski agitatori iz kneževine Srbije i Crne Gore kao i iz Hrvatske i Ugarske primicati Bosni i Hercegovini, te po njima više negoli igda prije pripravljati teren za ostvarenje Dušanova carstva.

Izvanredni ovaj pokret na javu izbija 1847., kada srpska vlada i samome Ljudevitu Gaju šalje ćirilska slova. Te burne hrvatske godine karlovački profesor Aleksandar Stojačković moli fra Grgu Martića, da postane „novi Kiril"; šalje na poklon njemu i Josiću te nekoj drugoj „rodoljubnoj" braći Franjevcima

---

[1]) „Osman Topal-paša i njegovi nasljednici imali su osobiti i taj zadatak, da uguše šumadinske agitacije u Bosni koje su već od 1836. počele bile. Srbi iz knjaževine i Ugarske gledali su svoju rabotu presaditi i medju bosanske katolike ne bili tako i njihovom pomoću pošlo im za rukom uskrisiti tobožnje Dušanovo carstvo. Za tu svoju svrhu bili su predobili i njeke bosanske klerike, koji su po Ugarskoj učili, medju kojim sam bio i ja, pokojni Jukić, fra Blaž Josić, fra Bono Jurič, fra Augustin Momčinović, fra Stiepo Verković i fra Jozo Kovačević i dr." Martića Zapamćenja, u Šestića.

svoje knjige; moli ga, da za tisak pripravi jedan od onih molitvenika, što se nalaze u uporabi megju bosanskim katolicima i obećaje mu ga u 1500 komada na svoj trošak tiskati, i to srpskom ili — ako on baš želi — bosanskom azbukom.[1]) U isto nekako vrijeme srpskoj ideji u Bosni put iz Srbije utire i Toma Kovačević.

Kovačević se je rodio u Bosni, a bio je i pitomac bosanskih Franjevaca. Kada ono četrdesetih godina bosanski klerici pokušaše u Bosni dići ustanak i Bosnu osloboditi, nagje se megju njima i Kovačević. Nakon izjalovljenoga pothvata skine sa sebe redovničku haljinu i ode u Srbiju, gdje stupi u vladinu službu, te se svom snagom baci u agitaciju za oslobogjenje svoje nesrećne domovine. U tu svrhu na bosanske oce napisa mnoga pisma; Jukića „Zemljopis" pretoči na ćirilicu, popuni i popravi, te ga u Beogradu 1865. pod naslovom „Opis Bosne i Hercegovine"[2]) izdade na svijetlo. Godine 1854. nalazimo ga u Bosni kod biskupa Šunjića i redodržavnika Nedića, gdje uime srpske vlade predaje bosanskim Franjevcima 100 dukata za gradnju katoličkih crkava po Bosni i moli, da se u Beograd spremi za duhovnoga pastira koji od bosanskih Franjevaca;[3]) a 1861. pozivlje Martića iz Ponijeva i fra Iliju Lacića iz Foče u Brod na političke pregovore, koji se svrše bez ikakova uspjeha.[4])

2. Sarajevsko društvo za proširenje srpskoga imena i srpske misli. Srpske agitacije u Bosni 1862. dotjeraju dotle, da se u Sarajevu pod predsjedanjem popa Teofila Petranovića rodom iz Drniša osnuje društvo za iskorjenjivanje posprdnih i nekadanjih službenih grčkoistočnih imena: „hrkać", „vlah", „rišćanin", „rumi", te proširenje srpskoga imena. U ovo društvo stupe: Gjuro Rajković iz Dubrovnika, Nikola Pavlović, Anton Jeftanović, Vaso Hadži-Ristić i Risto-Hadži Ristić. Društvo se brzo pokaza u pravome svome svijetlu. Ono počne propagirati misao o skoroj propasti osmanlijske vlade, o srpskoj

---

[1]) Dr. Jelenić, Izvori za kulturnu povjest, str. 160.—163.

[2]) Mi smo pri ruci imali drugo izdanje — od 1879.

[3]) Pisma srpske vlade, u arhivu franjev. samostana u Gučoj Gori.

[4]) „Kovačević je stupio u državnu službu u Srbiji, gdje je postao sreskim predstojnikom. On je najviše iz Srbije agitirao, te je i mene, kad sam bio u Ponievu parokom i fra Iliju Lacića, župnika iz Foče god. 1861. zvao na dogovor o srbskim predlozima u Brod i otišli smo sva trojica (sic!), ali od naši zdogovora nije bilo ni ta." Martića Zapamćenja, u Šestića.

budućnosti u Bosni kao i o obnovi Dušanova carstva, radi čega ga Osman-paša raspusti te Petranovića, Pavlovića i Vasu Hadži-Ristića iz Bosne protjera. Ostala dva člana društva, Jeftanović i Risto Hadži-Ristić, prijegju u vladinu stranku i radi toga budu od Visoke Porte odlikovani.[1])

3. Crnogorske spletke. Kroz to vrijeme ni Crna Gora nije mirovala. Malena i siromašna Crna Gora bila je već od same naravi prisiljena na pogranična pljačkanja i težnju za ekspanzivnošću. Stoga su i agrarni pokreti za Luke Vukalovića nalazili izdašnu pomoć u Crnoj Gori. Godine 1863. agrarni se pokreti i u Hercegovini smiriše, nu Crna Gora ni sada se ne smiri, nego se češće zalijetaše u pogranična sela u pustolovne svrhe. Uz to megju onim plemenima, koje je Vukalović donekle učinio autonomnim,[2]) ne prestade rovariti i nastojati, da ih sebi pridruži. Ovo rovarenje urodi tim, da se Vukalović, ostaviv 1865. na Grahovu rodbinu, s braćom Jolom i Ćukom, zatim s popom Vulom Vukalovićem, Mićom Ljubibratićem, Lukom Petkovićem, Radom Rigješićem, Radom Grgurevićem, Milošem Sredanovićem, Spasom Acanovićem, Stevanom Deretićem i Petrom Babićem iz nesrećne Hercegovine zauvijeke iseli u Rusiju, gdje s družinom od ruske vlade dobije ne samo zemljište, nego i novčanu potporu: Luka mjesečno po 50, a druzi mu po 30 rubalja. Iseljenoga Vukalovića mjesto u Hercegovini zauze Dedaga Čengić, musliman, koji nezadovoljan s Lukinim naslovom binbaše prozove se pašom.[3])

4. Srbija i Crna Gora izrabljuju sebi prijatne okolnosti. Zamijeniv Crna Gora svojim intrigama okretnoga Vukalovića muslimanskom osobom, utare si put novim agitacijama, što ih je sa Srbijom sve jedinstvenije poduzimala. U prilog joj se okrenuše i same okolnosti. Austrija, koja je kroz godine protežirala katoličku Crkvu u Bosni i Hercegovini i koja

---

[1]) Herkalović, Vorgeschichte der Occupation Bosniens und der Hercegovina, str. 16.—19.

[2]) Plemena, koja su za osmanlijske vlade uživala neku autonomiju, stanovala su u: Šarancima, Jezerima, Pivi, Bilećkim i Nikšićkim Rudinama, Banjanima i Zupcima. Šaranci i Jezera uživala su autonomiju još prije Vukalovića. Veli se, da se je za nju još Bajo Pivljanin borio. Drugima je autonomiju izvojštio Luka Vukalović. Ракић-Ковачевић, Опис Босне и Херцеговине, стр. 129.

[3]) Markušić, Osvrt na ustanak u Bosni i Hercegovini, 1875.—1878.

je još 1856. ove pokrajine zatražila za se,[1]) bijaše se zaplela u rat s Prusijom i Italijom. Italija od Austrije tražila Mletačku, a Prusija Šlesvig i Holstein — bolje reći, prvenstvo nad germanskim življem. Sada se počnu uzrujavati i Magjari. To, kao i porazi kod Kraljeva Gradca i Josefstadta, Austriju prisili, da suprot postignutih lovora kod Custozze i Visa s jedne strane Italiji ustupi Mletačku, a s druge Prusiji ne samo prvenstvo nad germanskim narodima nego i ratnu odštetu. Sklopiv Austrija sa susjednim državama mir, sa svim se silama dadne na unutarnje reforme, iz kojih se stvori današnji dualizam: Austro-Ugarska.

Dok se je Austrija za svoja prava i za svoju eksistenciju borila i u kući i izvan kuće; dok se je glavna osmanlijska sila zabavljala s ustancima, što su još iste godine buknuli na Kreti, odjeknuli u Tesaliji i Albaniji, 1867. pojavili se i u samoj Bugarskoj:[2]) dotle ne mirovahu ni kneževine Crna Gora i Srbija.[3]) Crnogorska bo diplomacija za tih burnih godina po svoj Bosni i Hercegovini plete revolucijonarne mreže; srpski poslanik Jovan Ristić sili u Carigradu Visoku Portu na predaju gradova; a Garašanin se u Beogradu trudi, kako će i sam „iz sarevnovanja gledati na Bosnu i Hercegovinu."[4])

I Ristića rad bude okrunjen uspjehom. U mjesecu travnju sultan Abdul-Azis isprazni srpske gradove i preda ih srpskoj vladi, koja ih odmah zaposjedne. Radini Mihajlo Obrenović pun veselja nad tolikom stečevinom krene u Carigrad i sultanu Abdul-Azisu od srca se zahvali[5]) na tolikome daru.

5. Beogradska tragedija. Čim se je Mihajlo Obrenović iz Carigrada povratio u Beograd, počne s Garašaninom ozbiljnije snovati, kako bi s Crnom Gorom Bosnu i Hercegovinu izbavio ispod osmanlijskoga iga i srpski narod ujedinio. Ove se

---

[1]) Dr. Fournier, Wie wir zu Bosnien kamen, str. 4.

[2]) Martića Zapamćenja, u Šestića.

[3]) Dapače srpski „Napredak" donese te godine glasine i o ustanku u Bosni. „Napredak" najprije donese proklamaciju, a kašnje, kako je u tešanjskome i banjalučkome okružju priprema za ustanak bila već u napunu, nu da ju je neki Franjevac izdajom osujetio. Za „Napretkom" se povedoše i „Narodne novine". Martić u svojim „Zapamćenjima" u Šestića istinu ovih vijesti dementuje, a za proklamaciju sumnja je li uopće potekla iz Bosne.

[4]) Петровић, Јован Ристић, биографске и мемоарске биљешке, стр. 16.

[5]) Martića Zapamćenja, u Šestića.

osnove malo pometu. Uzrok bude jedna politička komedija te njezina evolucija u beogradsku tragediju. Dne 11. srpnja 1867. zavjernici iz porodice Radovanovića i Nenadovića na šetnji u Topčideru iz pušaka pogube i na noževe raznesu kneza Mihajla Obrenovića, njegovu sestru, sestričnu i Garašanina.[1])

6. Službena Srbija otvoreno istupa sa svojim zahtjevima. Da li je gornja tragedija bila plod spletaka prognanoga Karagjorgjevića, kao što se je mislilo, sa historijskim se činjenicama još ne da utvrditi. Ali ako se je Karagjorgjević na ovaj način mislio domoći srpskoga prijestolja, to se je ljuto prevario. Regencija, koja bijaše iza Mihajlove tragične smrti preuzela upravu Srbije, sazove narod na skupštinu, a ovaj mimoišav Karagjorgjevića kraljem proglasi mladoga Milana Obrenovića, koji se je tada nalazio na naukama u Parizu. Milan je bio liberalan knez, te je svojom liberalnošću nastojao dijelom da Srbiju usreći a dijelom da se narodu iskaže zahvalnim za izbor. I jedno i drugo odluči postići zavedenjem ustava. Već u pregovorima Srbije s Rusijom o zavedenju ustava očituje službena Srbija Rusiji svoje pretenzije na Bosnu i Hercegovinu: „Glavne potrebe — piše Ristić Ignjatijevu, — koje Srbija oseća“, jesu: „oslobogjenje svoje braće, što u ropstvu turskom stenju i ustavne reforme“. Ova izrazita politička ispovijed službene Srbije nije čedo jednoga ljeta, ona se je gajila u Beogradu godine i godine, a gajila se je tako, da je njezina svrha bila poznata daleko preko granica službene Srbije. „Srpska miso — veli Proroković — o oslobogjenju i ujedinjenju svih srpskih pokrajina, na kojoj je pokojni knjaz Mihailo neumorno radio, tajni ugovor izmegju njega i knjaza Nikole, svaki korak zbliženja izmegju Srbije i Crne Gore, sastanak uglednih Slavena u Moskvi god. 1867., kao i opća slavenska miso, koja se otuda dalje širila — sve je to bilo poznato važnijim ljudima u Hercegovini“,[2]) a mi slobodno recimo ne samo u Hercegovini nego i u Bosni.

7. Crkve i škole ostvarujuća sredstva srpske misli. Glavna rasadišta ovih ideja šezdesetih i osamdesetih godina bile su crkve i škole — osobito samostani u: Ostrogu, Kifinu Selu i u Biogradu u Hercegovini. K zadnja dva skupljao se je narod iz nevesinjske okolice, a u Ostrogu o Trojičinu danu iz sve

[1]) Martića Zapamćenja, u Šestića.
[2]) Markušić, Osvrt na ustanak u Bosni i Hercegovini, god. 1775.—1878.

Bosne i Hercegovine, te se je tu napajao dima sa žrtvenika, napajao duhom slobode i krijepio nadama u bolju budućnost. Vladari crnogorski — veli Proroković — rijetko su kada propuštali prigodu, a da osobno ne dogju k manastiru u Ostrog, a „narod je gledao u njih kao u neku svetinju; kao u svoje svetitelje i vraćo se kućama srećan, da nije daleko čas oslobogjenja i ujedinjenja". Novčani milodari, što bi tu padali, smatrali su se „kasom za državne potrebe". Uz to za budući ustanak novac se je ne samo tu nego i po drugim mjestima pod imenom „kolača" pomno sabirao i u Cetinje slao. [1])

Dok se je siromašno Cetinje k svome cilju približivalo preko samostana i crkava, Beograd si je put krčio preko škola. Ove su imale zadaću s pomoću iz Srbije dobavljenih knjiga još više probuditi u Bosni i Hercegovini srpsko ime i srpsku svijest, te svratiti oči Bosanaca i Hercegovaca na Beograd kao na svoje narodno središte. Ovim je načinom utirao put ostvarenju srpskih ideja u Bosni nada sve Vaso Pelagić. Ovaj 1866. otvori u Banjoj Luci bogoslovno sjemenište[2]) te tu upućivaše svoje učenike u vojničke vježbe, radi čega bude 1869. od osmanlijske vlade prognan u Aziju. [3])

8. Osmanlijska vlada protiv srpskih agitacija. Gornju činjenicu zabilježi i Martić u svojim „Zapamćenjima". „Došavši — veli Martić — Osman Topal-paša iz Beograda u Sarajevo svu je pomnju stavio, da pronadje srbske agitatore, o kojima je valjda još u Beogradu izviešten bio. U to svrhu dao je najpre točno pregledati sve hrišćanske škole i našavši njeke knjige, koje su školama iz Srbije pošiljane, nepoćudne dao ih konfiscirati. Inostrance, koji su za učitelje po školama namješteni bili i popove, koji su se srpstvom glasovali uzeo je na oko. Izmedju popova u prvu ruku najglasovitiji bijaše Pelagić, koji je naprečac od vladike Dionisije iz učitelja arhimandritom učinjen i u Banjaluku postavljen bio. On ustanovi tude sjemenište (preparandiju), u komu je na vas mah očito srbštinu podučavao i djake gimnastiku — nalik na vojničku muštru — na banjalučkom

[1]) Markušić, Osvrt na ustanak u Bosni i Hercegovini, god. 1875.—1878.

[2]) Ракић — Ковачевић, Опис Босне и Херцеговине, str. 124. Tu se čita i to, da je Pelagić ovo sjemenište osnovao s pomoću banjalučke općine a na prijedlog eparhijske narodne skupštine, održane u Sarajevu. Vladike su bile ovome sjemeništu protivne, nu ipak su ga potpomagale, da se ne zamjere narodu.

[3]) Martića Zapamćenja, u Šestića.

polju vježbao. Te gimnastičke vježbe vidili su domaći ljudi kao vojničku muštru, radi čega bude Pelagić pod izpit vlade stavljen, a njegovo sjemenište zatvoreno i uništeno.[1])

Izpitivanje Pelagića bivalo je na glavnom vezirskom medžlisu blizu dva mjeseca dana.[2]) Vlada je svoje upite kako je znala po informacijama stavljala, a on je na nješto odrešito kao pravi buntovnik odgovorio. Ja i zastupnik hrišćanskog naroda na medžlisu nastojali smo Pelagijića opravdati i izpričati, ali se je Pelagijić uviek osorno ponašao; zato nam na ta izpričavanja reče Osman-paša: „Ta vidite ljudi da kenjac štogod se više u vis digne, to dublje u baru potone“ i to u prisuću Pelagijića. Na svrhu bude točan izpit poslan u Carigrad, odakle dodje osuda, da se Pelagijić pošalje u prognanje u Aziju u tvrdjavu Akhju (Jean d' Acr.) Taj Pelagijić bio je pridošlica u Bosni a rodom iz Banata. Toga vremena bili su još u prognanje poslani radi istih uzroka pop Karan od Priedora, njeki pop David od Krajine i Gavro Vučković od Petrovca i zatočeni u Kjutahiji.“[3])

9. Kneževina Srbija štiti svoje agitatore. Ovaj pokret Osman-paše protiv srpskih i crnogorskih agitacija u Bosni i Hercegovini nije ostao bez odjeka u Beogradu. Još 1869. traži Srbija od Visoke Porte, da se „glavni gubernator bosanski“ Osman-paša odstrani, jerbo se jasno opažaju „pogibaone posle-

---

[1]) Ракић — Ковачевић, Опис Босне, str. 124. tvrdi, da je ova bogoslovija sve do zadnjega ustanka djelovala. Moguće, da je kašnje obnovljena.

[2]) Proces je vogjen u proljeće 1868.

[3]) Martića Zapamćenja, u Šestića. U ovim je Martić zabilježio i kratku biografiju Gavre Vučkovića. Polag ove: Gavro je bio trgovac iz Petrovca. Kada se je s dozvolom patrijarhe u Carigradu sastao crkveni zbor, hrišćanski narod iz Bosne ispred svojih eparhija pošalje u nj Gavru. Zbor je trajao od prilike 2—3 godine, a tada se je razasuo, ne svršiv, kako se čini, ništa. Gavru je u Carigradu plaćao narod. Vrativ se ovaj iz Carigrada nastani se u Sarajevu i poče srpske općine tužiti radi zaostale plaće, koju narod prozove „Gavrijom“. Buduć da je Gavri sa svojim preporukama na kotareve i okružja na ruku išla sama osmanlijska vlada, to su hrišćani Gavru smatrali za osmanlijskoga uhodu, a Osmanlije su opet naprotiv sumnjali, da Gavro tražeći svoju plaću ne širi po Bosni srpstvo. U toj sumnji bude u Bihaću nakon 2—3 godine hodanja uhvaćen i doveden u Sarajevo u zatvor, gdje pade pod kriminalnu istragu i bude protjeran u Khjutahiju, odakle je prije Pelagijić pobjegao. Buduć da je tu mutesarifom bio Reuf-beg, Osman-pasin sin, ovaj mu kao znancu i prijatelju dopusti, da slobodno po gradu hoda. Ovu prigodu Gavro izrabi. Poslije nekoliko mjeseci prokrade se do ruskoga konzulata, gdje ga ruski konzul preobuče

dice njegove uprave u Bosni", „stanje, u koje je njegova uprava bacila bosanski narod, odječu moralno u kneževini razdražujući duhove". [1])

10. Bugarski narod protiv srpskih agitacija. Nu srpske agitacije po Bosni i Hercegovini, te Staroj Srbiji u velike zabrinuše i bugarski narod. Pomisao na staru bugarsku slavu kao i uspjesi srpskih agitacija u njima su pobugjivali ljubomornost na Srbiju i opravdani strah te zabrinutost za svoj narodni opstanak. To, a možda i strano huckanje, dovede Bugarsku u aktivnu opoziciju srpskim aspiracijama. Dne 29. listopada 1868. bugarski narodni odbor razašalje na sve eparhije Bosne, Hercegovine i Stare Srbije okružnice, u kojima se za srpske ideje zagrijani pravoslavni živalj nastoji bugarizirati. Ovaj atentat na srpske tendencije sa strane bugarskoga narodnoga odbora ljuto uvrijedi srpski narod. U Carigradu kod vaseljenskoga patrijarhe 11. ožujka 1869. uloži se i prosvjed, koji naigje na tim plodniji teren, što se je baš tih godina u bugarskoj crkvi vodio žestoki boj protiv grčke premoći.

II. 11. Pojava jugoslavenstva. Neki od bosanskih Franjevaca nazrijevahu oslobogjenje Bosne ispod osmanlijskoga iga i poslije zabrane ilirskoga imena jedino u slozi Hrvata i Srba. Još 1849. neko u „Slavenskome Jugu" piše, da su bosanski Franjevci, osobito mlagji, za narodnost mnogo zauzeti i da smatraju ljubav za jedino sredstvo, kojim bi se mogla izgladiti nenavist izmegju Hrvata i Srba.[2]) A Nedić promatrajući stranu najezdu u Hrvatskoj „švapskoj" vladi čak i osmanlijsku pretpostavlja: jer ova je barem svakome svoj jezik ostavila, a ona hrvatski potiskuje te i „u sudu i u učioni" svoj nameće. Radi toga očekuje bolje dane iz hrvatsko-srpske sloge: „Najprie će sunce nam prosjat — Ak' se budemo Hrvata držati, — I junanakah sivih sokolovah, — Ki s' ne plaše ričućih topovah, — Srbadie diece od mejdana, — Koji svojeg svladaše dušmana, — Pak se danas šire po Srbii."[3]) Bit će da je ovo Nedić pjevao

u odijelo svoga kavaza, uturi u noći u ruski brod, natovaren vunom, te ga prebaci u Carigrad. Iz Carigrada Gavro dogje u Beograd, gdje ga Srbi, radi srpskih podozrenja u Bosni, hladno prime. Gavro se ipak u Beogradu nastani, samo iz Sarajeva dobavi ženu, te tu oskudno proživi zadnje dane svoga života i u 40. godini umre.

[1]) Markušić, Osvrt na ustanak u Hercegovini 1875.—1878.

[2]) Dr. Alaupović, Ivan Frano Jukić, str. 43.

[3]) Izvornik u arhivu franjev. samostana u Kr. Sutjesci.

u ona vremena, kada je u Hrvatskoj vladao apsolutizam i kada je sâm Ante Starčević I. Kukuljeviću pisao: „Svak se boji budućnosti, a mrzi na sadašnjost. Od dana do dana raste ljubav prema Rusu, Turčinu i svakomu drugomu, makar baš i vragu,

Biskup fra Marijan Šunjić.
Snimak sa slike, što se čuva u Gučoj Gori.

— samo ne prema Švabi". [1]) Amo spada i Šunjić, koji 1860. jasno ističe, da su bosanski katolici i po vjeri i po jeziku i po susjedstvu „srodna bratja s' Hrvatim i Slavoncim kao i s Dalma-

[1]) Dr. Horvat, Povjest Hrvatske, VI., str. 560.

tincim", i svoj jezik nazivlje „serbo-hervatskim".[1]) A Ivan Franjo Jukić još 1850. zagovara, da bosanski katolici i pravoslavni osnuju zajedničku školsku zakladu.[2]) Otkako su bosanski klerici počeli ići u Gjakovo te tu pod okriljem hrvatskoga mecene Strossmayera svršavati svoje nauke, tada je korijen ove ideje još više ojačao i zaodjeo se u ono ruho, kojim ga je „Srpski narodni list" još u četvrtome deceniju devetnaestoga stoljeća odijevao i koje je biskupu Strossmayeru, dru. Račkome i drugim velikašima te dobi toliko omiljelo: u ruho jugoslavensko. A bit će, da baš iz te dobi potječe i ona Šunjićeva pjesma „Prigovor izmedju dviuh vilah Slavjanke ili Njemkinje", u kojoj Slavjanka kori gordost Njemkinje i proriče joj radi gordosti propast, iza koje će slavjanska zvijezda zasjati: „Zar Němačka uvěk cvast će zvězda? — A Slavjanska nikad niknut neće?"

12. Jugoslavenski program. Isto tako u ovo doba prenešena je isprijeka u Bosnu „Uspomena stvarih raznih za izbavit narod Slavjanski", što se megju Šunjića spisima nalazi u arhivu franjevačkoga samostana u Gučoj Gori. Da se mogne što svestranije prodrijeti u političku psihu onodobnih Jugoslavena, mi i ovu „Uspomenu" od riječi do riječi ovdje reproduciramo: „Uspomena" se sastoji od 8 točaka, koje glase: „1. Za izgled ima se uzet pravi i zakoniti put i stalni način neumyrloga O'Coonell u izbavljenju svog naroda Irlandeskog. Ali budući da su po Konstitutionu Ingleskom općini zakoni starii od Vladagna (Gov^na^) a u drugim mistim Governo starije jest od zakonah: zato potrebito je Slavjenim, da se paze od oštre tužbe i nasyrtanja protiva vladanju i da metnu tamquam supositionem generalem, da vladanje hoće istinito, sklad, jubav (sic!) medju svim podložnizim svojim; da hoće, da svi budu trizmeni, pošteni, Da se ne uvridjuje nijednog naroda ni zakon, niti jezik, niti narodni običaji; da hoće Governo da se svi narodi prosvitle itd., itd. Za tim Slavjeni nek pokupe u opće sve krivde, nepravde i zlobe, koje se čine od Boureaucratie u općenu; pak pokupivši sve što se god more više podpisah, i petizionah pametnim načinom, sa svojim vrimenom prikazat Vladanju. 2. Nigdi nikada nikakve želje ukazivati, niti imati da svi

[1]) Arhiv franjev. samostana u Gučoj Gori.
[2]) Bosanski Prijatelj, I., str. 131.

Slavjeni budu pod vladanjem Ruskim, nego suprotivno tražiti za probuditi općenu u narodu želju, da s vrimenom sva 4 glavna Slavjenska stupa to jest Poglski, Česki i Ilirski da budu tako nezavisni, kako sada Rusi, a u savezu da budu svi Slavjeni kako su sada i Nimci. — 3. Nek Slavjeni i u syrcu imadu i zdvora svuda razglase, da iskreno sve inorodne narode ljube brez ikakve odluke njih ugnjetavati, i njih sa svojim jezikom i narodom rastavljat. Odkuda koliko god Politika nepriateljska nastoji zavadit i myrznju probudit medju Slavjenim, i različitim drugim manjim narodim toliko Slavjeni svi valja da više nastoje u ljubavi živit i s' Talianim, i s' Valakim, i sa Sćipetarim iliti Albanezim, i s' Arnautim a tako i s' Ghyrcim. Svi ovi narodi osim Ghyrkah jesu pod tugiom oblasti; svima Politica nepriateljska stavlja prid oči i meće u glavu da ako se Slavjenski narod ispravi oni će u gore sužanstvo Slavjensko upasti. I cad bi istinito Slavjeni tu budalaštinu u glavi imali da ove manje narode kao pozoblju i proždru, onda isti ovi narodi s' jačiem Slavjenskim neprijateljim složeni mogli bi za mlogo godina produglit myrtvilo i sužianstvo Slavjensko, kako su ga i do danas produglili. 4. Svu pomlju stavit za utirnut vatru nepriateljske Politike, s kojom protiva duhu svetog Evandjelja hrani, gori i podpaljuje ogagn medju različitim ogranzim Slavjenskim, i s kojom Rišćiane protiva Katolicim, i Katolike protiva Rišćianim u svegiernoi zlobi uzdyrži. 5. Svi pravi domorodci Slavjeni imadu i porad ovog i porad onog svita svu pomlju stavit da se u Narodu Slavjenskomu, popravi stanje moralno, to jest dobrog kyrstianskog i poštenog življena. Pianstvo, lendovanje, bresposlenost, za sve pak igre, mehane i nepošteni život otimlju svu cienu, važnost i kripost svakom narodu, i jesu naisicurnia garanzia gospodarujućem narodu, ako će i malahan bitti, svyrhu nebroinih drugih pokvarenih Naroda. Neca se spomenu Slavjeni kako je Zirus po napućienju Crezinu naihrabrii stari naš narod Lidski sušnjem učinio; kako su Spartani i Lote svoje opijali pa kako i danas nepriateljska Politika uzdyrži i goi ovu imoralnost u našem narodu. 6. Imaju znat svi Slavjeni da su oni sami tyrgn u oku svemu nimačkomu narodu. Nimzi ništa se ne pribojavaju niti od Magiarah, niti od Valacah ili Rumunah, a tako ni od Taliana, još manje pako od Turaka; budući da su svi ovi Narodi osim Italianazah u malom broju rasiani po zemljam Slavjenskim niti svi zajedno u Europi prilaze broj od 15 do

16,000.000 i s' Tartarim 18,000.000 a Slavjenah ima 80,000.000. Zato naravno nimački narod simpatizira i slaže se sa svim ovim narodim i nastoi da što se od Slavjanskog narod(a) ponimčit ne može to se prilje u ove druge narode, i čini od gnih svoje orudie protiva Slavjenim. Što ako svi Slavjeni ne budu znati, i suprotivne načine ovoj nepriateljskoj Politici stavit, njovo sužianstvo ne svyršuje i za uvieke (će) pod Tugim jarmom stegnati: Sint igitur simplices sicut columbae, et prudentes sicut serpentes. — — 7. Slavjenski Patriotismus i Nationalismus imade biti moralis i razložit, po čemu će se razlučit od pritiranog nacionalisma Nimačkoga, Franzuskoga, Ingleškoga itd. itd. Ovi Narodi danažnog (sic!) vrimena tako su se za svojim jezicim zajubili (sic!) da su pripravni za raširenje svog jezika činit taka posvetilišta i žartve kako su stari Kyrstiani i Mahometani činili za raširenje svoje vire i zakona. Kod ovijh Naroda sad je u općie na mnogo manjoi cieni Viera i Zakon nego je Nationalitas i Jezik. Slavjeni nek se paze od ovog pritieragna i nek ne izvyrću reda naravnog. Bogh, Vira, Zakon i oni Svit na pyrvo misto; zatim odmah na drugo misto nek uvik bude Jesik i Narodnost Slavjenska. Štujmo sve druge Narode i njiovu narodnost, ako želimo od gnih biti štovani s našom narodnosti. Ali opiimo se snašno i hrabreno svima, koi nas ugnietavaju, u tminam dyršiu, i u nižem stagnu uzdyržiat žele. Oprimo se onijm koi nas cipaju i zavadjaju, i na tisuć načina s lisičiom Politikom traže nas rastaviti od Slavnog Stupa Slavjenskog nimčieći, magiareći i cad bi mogli poturčit i pošipetarit. 8. Ako se Slavjenski Narod hrabreno ne opre niemačkom jeziku, običiaim i velikom uplivu školah nimačkih, koi je upliv već podašio jedan dio našeg Naroda, Slavjeni ostaju u dvie strašne pogiblje, to jest za izgubit ne samo svoju narodnu nesavisnost i staru diku, nego i za izgubit istu svetu Viru Isusovu, koju je već nimački Rationalismus podkopo."

13. Rad Jugoslavena. Ova „Uspomena" po sebi je toliko jasna, da ne treba nikakova komentara. Istaknuti nam je samo to, da ona nije ostala samo na papiru, prema njoj se je i radilo, a gotovo sav taj rad okretao se je oko oslobogjenja Bosne i Hercegovine ispod osmanlijskoga iga. Po svoj Bosni počnu se osnivati društva trezmenosti, koja su išla za tim, da narod priuče na solidarnost, i čiji su se blagosloveni uspjesi u

Rusiji i Galiciji bili već pokazali.[1]) Godine 1858. ugledaju svijetlo i „Narodne pjesme bosanske i hercegovačke", što su ih skupili Martić i Jukić i iz kojih je narodna vila na usta guslara naglasivala onu istu jedinstvenost Južnih Slavena, što su ju još prije naglasivali Kačićevi „Ugodni razgovori". Za Šerifa Osman-paše (1860.—1869.) izagjoše i prva tri dijela Martića „Osvetnika": „Obrenov", „Luka Vukalović" i „Boj turski i crnogorski godine 1862.". U „Osvetnicima" zorno prikazana oskrvnjenja nevinosti, ucviljenja sirotinje, potlačenost i pogaženost kršćanstva i istoga čovječanstva te sto drugih nepravda duboko se dojimahu čitavoga Slavenskoga Juga; kršćanstvo se bez razlike vjere poče zbijati u redove; a 8 mladih hercegovačkih Franjevaca sa svojim meštrom fra Grgom Škarićem učine 1868. eksces: ostave na Širokome Brijegu filozofijski zavod i u namjeri, da podignu ustanak, krenu prema Srbiji. Megjutim ih osmanlijska vlada pohvata i namjeru u korijenu osujeti.[2])

---

[1]) Od ovih društava sačuvala su se u Gučoj Gori i dva izvještaja, što su ih fra Petar Banić iz Volara (18. siječnja 1858.) i fra Anto Gutić iz Sokolina (23. veljače 1858.) spremili biskupu Šunjiću. U prvome Banić piše: „Od 99 kipova ovog društva sašo je broj na 20, koji još na besidi stoje; a ostali piju, al ne kao dosad, ne sjedaju po mehanam nit na buljuke nit očito, nit se ko more vidit u puku posve kao dosad pjan, osim jedinog Nike Bogdana, koji se je prvi propio, pak i danas vavik u mehani pije, a misi doć nikad da ga pokorim". Slično piše i Gutić iz Sokolina: „Ima nekih uime pića da su se opet pokvarili; napiju se kridimice, baš oni koji su obećali da neće piti pak opet zabasaju. Ja ih karam i pritim da ću im dignuti ss. sakramente, a premda primaju zao izgled od Banjalučana i Vašćana, jer oni doli piju ko živine."

[2]) Fra Grgo Martić u svojim „Zapamćenjima", što ih je Koharić objelodanio, ovaj smioni pothvat ovako opisuje: „U Osman-pašino vrijeme jedan misnik po imenu fra Grga Škarić i još osam naših filozofa klerika pobjeglo iz manastira Širokog Brijega u Hercegovini, kod Mostara. Pobjegli preko noći. Došao sam rano sutradan u francuski konzulat, pa pripovjedi meni konzul taj bijeg fratara. Otišao sam onda na kapiju (portu vezirsku u Sarajevu), pa nadjem tude Rašid efendiju, tajnika Osmanova, gdje sjedi s tajnikom političkim drom. Koetschetom, s kojim sam bio dobar, ali nijesam imao nikakovih konferencija u narodnoj stvari. Zastane mene Rašid efendija i upita: „Šta to znači, osam fratara i još jedan fratar?" A ja: „Kako sam čuo, znate što je to? To je tih osam klerika i jedan misnik." Iza toga ja odmah paši, a on otvori preda me isti taj dogadjaj, i upita mene: „Što može biti? Ako su bili zaklet', to jest professi, onda se moraju pohvatati i nama u manastir dati. To su vojnički desertirci." Na ovo

Iza Martića „Osvetnika“ svijetlo ugleda „Krvava knjiga“. Ovu je 1869. u Zagrebu objelodanio fra Anto Knežević. U njoj se vatrenošću jednoga Serafa i sa žalošću jednoga Jeremije proroka usporegjuje nekadanja slavna prošlost Bosne s tužnom savremenošću: „Bosno, Bosno, domovino mila! — Tvoja slava u što ti se sbila? — Kamo tvoji bieli samostani, — Kamo li ti crkve,

---

se paša začudi: „Zar i u vas ima jezuitizma nekakva?“ „Nije to rekoh jezuitizam, nego je to zavjet.“

Kroz nekoliko dana dodju trojica od tih bjegunaca klerika k meni u Sarajevo, a brat jednoga od ovih klerika bio kod mene u službi, pa mi dodje kazati: „Došli su.“ Kod mene pak sjedio špion pašin, a dobar moj prijatelj, Magjar dr. Galantay, a ja: „Neka dodju ovamo.“ To reknem da ne bi potpao pod sumnju, da sam ih tajno htio ispitivati. Unidje jedan od njih, komšija iz moga rodnoga mjesta. Upitam ga: „Je li ostao moj sestrić u manastiru?“ „Jest, ostao je.“ A ja: „Kuda ste vi naumili? Imate li pašoš?“ „Imamo.“ „A tko vam je izvadio?“ „Izvadio nam ruski konzul i dao nam svakom za put po 50 for.“ „Pa kud ste odlučili?“ „U Srbiju.“ „A kako ćete vi jadni u Srbiju prijeći?“ Kaže: „Mislimo prijeći.“ „A gdje je družina?“ „Ostala je iza nas u Konjicu, a ugovorili smo, da se sastanemo na Romaniji u Mokrom hanu.“ „Na Romaniji? Dobro sinko. Nego kad imate pašoše, jeste li ih policiji pokazali?“ „Jesmo.“ „Pa šta je rekao binbaša?“ „Dobro, rekao je, budite slobodni. Ako se ustražite odmah ćemo vas naći.“ „A kako vi mislite u Srbiju prijeći? Znate li vi da je vlada naredila sve stražu do straže na Drini, da nećete vidjeti Srbije, nego ćete vidjeti Vidin. Ajdete vi kući. Nijeste dužni, nijeste pokrali manastir, vi ste slobodni ljudi, nijeste zakleti redovnici. Nitko vam ne može ništa, a ako se koji hoće vratiti u manastir, može bez kaštige, a drugi, ako se hoće ženiti, svjetujem, oni otidji, ter izmoli ljubu.“ Sutradan ja podjem u Kreševo na konju. Kad niz sarajevsko polje, idu trojica mladih ljudi, zamotani u kabanice kao putnici, ćebe preko ramena, a mala puška za pasom. „Kuda ste pošli?“ „Vraćamo se natrag kako ste rekli. Kazao nam zaptija s Ivan-planine, da su pohvatali našu družbu u Konjicu i poslali u Mostar natrag. „Ajte vi sinci kući“ I oti li.

Iza toga vidio francuski konzul Moreau (pravim imenom Macievsky, Poljak), vrlo čestit čovjek, one mladiće u Mostaru i dopadnu mu se dvojica, da su inteligentni, te da bi valjali za kakov posao i žalio je da bi ostali tako bez nauke. Piše on meni: „Klerika Musić Ivana i Baju Božića vidio sam i dopali su mi se. Ja ću pisati Osman paši, da bi ih spremio u školu carigradsku na medicinske nauke. Pomozi i ti u tom poslu.“ Ja pomognem kod Osman paše, i bude poručeno, da se pošalju ti mladići o trošku vladinu. Iz Mostara budu otpraćeni u Carigrad, gdje su pohadjali medicinsku školu neko vrijeme, oko godinu dana. Iza toga javi se jedan u Beogradu, Bajo, a oni drugi u Ostrogonu, da ga prime, da se zapopi. I Ivan Musić bude pop u Ostrogonu, pa dodje u Hercegovinu, gdje ga biskup primi i postavi u stolačkom kotaru na župu u Rasnu. Bajo pak ostane u Biogradu na daljoj nauci na velikoj školi.“ Koharić, Martića Zapamćenja, str. 54.—56.

žrtvenici? — O njih samo stari spomen kaže, — Da su žrtva postali bjesnila. — Kamo njive, kamo vinogradi, — Kamo polja, kamo perivoji, — Kamo dvori i palače sjajne, — Kamo puti, kamo staze pravne? — Ništa nemaš, sve ti je propalo, — Sve pustošno u tebi postalo; — Jer se legu medjedi i vuci — A još gori od njih — strašni turçi." —

Brošura se završuje pozivom pod zastavu te pjesmom: „Suze Bošnjaka nad grobnicom kralja svoga u Jajcu". U ovoj pjesnik, veli učevni Napotnik[1]), „solze, grozne solze preliva nad toliko nezgodo, ki je poplavila Bosno, nad neprenesljivim jarmom, pod katerim stoka že skoro pol tisočletja preljubljena domovina; opisuje in opeva ogromno siromaštvo uboge, zapuščene raje": „Moja kuća, u kojoj stanujem — i u kojoj grozne suze lijem; — Kući jednoj zar da prilikuje, — Gdje stvor prosti treba da stanuje? — Na ledini tvrdoj načinjena — Kaljudžinom crnom obliepljena, — A ševarjem odosgor zastrta, — Da me brani od zloga vremena. — A unutra ni podnica nemam — Što je izba za to ni ne znadem. — Za prozore šupljina mi služi, — Da mi sunce sjajnu zraku pruži, — Da prosvietli tu grobnicu mračnu, — Razveseli nejaku djetčicu. — Al sjever kad naglo zavija, — Te ledeni snijeg unutra sbija. — Gladan, žedan, kad na odmor liežem — Brez prostirke i bez pokrivača, — Tvrda zemlja služi za postelju, — Za pokrivač ševar očadjeni. — Gunjac crni na glavu natučen, — Gole noge k ognjištu upečem, — Nebih l' tako noćcu prenoćio, — Plačnu djecu kako utješio. — Blago si Vam, vuci i medjedi — I ostala divljačna zvjeradi! — Vaša kuća bolja je od moje, — A vi u njoj živite sgodnije." —

Uistinu ovi su stihovi, da se poslužimo i opet riječima slavnoga Napotnika, „prava fotografija seljskih koč in bajt, onih lukenj in dupel, v katerih prebiva siromašni narod." [2])

„Krvava Knjiga" bila je za Bosnu i Hercegovinu prava bomba. Ona utoliko uznemiri osmanlijsku vlast, da je ova odmah raspisala nagradu, kako fra Franjo Nedić hoće 400,[3]) a Knežević čizmu dukata, tko joj pronagje pisca. Uznemiri se i kršćanstvo. Ovo ju je svud čitalo i za rat se spremnim izjavljivalo. To u jajačkome arhivu jasno svjedoči i sam pisac — Knežević,

[1]) Napotnik, Kratek pregled bosanskega slovstva, str. 55.—56.
[2]) Napotnik, Kratek pregled bosanskega slovstva, str. 56.
[3]) Napotnik, Kratek pregled bosanskega slovstva, str. 54.

kad piše: „Ja izdajem drugu knjigu pod imenom „Krvava knjiga", koja se i danas rado čita, a onda mal ne svaki ju je imao, koji je čitati znao. Ona je toliko uzbunila, da se je u Bosni pokolj krstjanstva očekivao, a Topal-paša (Osman) i Safet-paša veziri na Bosni davali su po čizmu dukata, ko im pisca prokaže, ali bez koristi. Ja sam jur u Djakovu bio, a svijet me je čuvao. Čitavi zborovi ljudi sabirali bi se, pa bi im jedan ovu knjigu čitao, a oni se pripravni za ustanak pokazivali. Ob ovoj knjizi reče mi jednom u Zagrebu smijući se glasoviti Ivan Perkovac: Jedan fanatik pisao, a drugi — Velimir Gaj — izdao." [1])

A jer su i sami bosanski muslimani slavenska krv, to Jugoslaveni pokušaju i njih na svoju stranu privući. Za tim je specijalno išla ćirilicom tiskana brošura „Rieč hodže petrovačkoga braći Turcima". U „Rieči" pseudohodža muslimanskome življu u Bosni i Hercegovini na temelju „Božjega ćitaba" dokazuje, da su svi Bosanci bez razlike vjere braća: po Bogu, jeziku i otadžbini. Upozoruje ih, kako rade protiv Božje volje progoneći svoju krštenu braću, bodri, da s kršćanima stupe u zajednicu, te da ujedinjenim silama protjeraju zajedničkoga neprijatelja Osmanliju. [2])

14. Začetak gjakovačkoga pokreta. Prema „Uspomeni" najviše se je ipak radilo ondje, odakle je ona po svoj prilici u Bosnu i presagjena — u Gjakovu. Tu se koncem šezdesetih godina stvori prava zavjera, prema kojoj bi se u Bosni podigao ustanak, te se ova s pomoću Hrvata i Srba oslobodila. U ovu stupi i fra Anto Knežević, duhovnik redovničke mladeži u Gjakovu. Fra

[1]) H. Kreševljaković, Kratak pregled hrvatske knjige u Herceg-Bosni, str. 33.

[2]) Slično su ustaše i 1875. „javno, i službeno pisali Turcim Bosanskim, da se s njima slože protiva Osmanlijam, koji su obći neprijatelji naroda Bosansko-Hercegovačkoga." Baltić „Stanje u Bosni od godine 1856. do ulazka Austrije 1878." I Herkalović (Vorgeschichte der Occupation Bosniens und der Hercegovina, str. 35.) spominje, da je u ovo vrijeme neki sarajevski musliman Talirović, prodavalac blaga, na povratku iz Srbije u Bosnu donio „srpske brošure", i da se je u njima muslimanima obećavalo i nebo i zemlja, ako se pridruže Srbiji i da su ove brošure u Bosni naišle na negodovanje muslimana a to zato, jer se je u njima i kršćanstvu obećavao dio posjeda. Brošure budu pohvatane i poslane u Carigrad, a o njima se ne prestade govoriti ni megju najnižim pisarima. U govorima bi se obično čulo: „Oho! Srbi bi s nama postupali kao s rogjenom braćom, kad bi mi njima predali naše imanje i dobro. Lijepo bratstvo!" Nu ovi pozivi i ove brošure više nose na sebi jasan srpski značaj.

Anto Knežević nije bio ni Hrvat ni Srbin, nego otvoreni „Bošnjak". Nije težio ni za ujedinjenjem sa Srbima ni s Hrvatima, nego za autonomijom Bosne i Hercegovine. To se vidi i iz odulje njegove historijske rasprave u „Zatočniku", u kojoj se žestoko obara na „Historičku studiju" dra. Perwolfa, kojom je ovaj dokazivao pravo Ugarske na Bosnu i Hercegovinu. [1]) Tu Knežević nastoji dra. Perwolfa pobiti i dokazati potpunu neovisnost Bosne od Ugarske. Nu jer je Knežević mislio, da se do autonomije Bosne i Hercegovine može najlakše doći pomoću Jugoslavena: Srba i Hrvata, to nije nikakvo čudo, da se je u te vratolomne agitacije i sam umiješao, a posebna ga hvala ide, da je te pobliže opisao. „Nekog dana[2]) — veli Knežević — sabra se u Djakovo gospode iz raznih mjestah." Preuzvišeni biskup Strossmayer slavio neku svečanost. Sve nas pozvao na objed. Bože moj, milinje bijaše gledati! Za objedom bijaše svećenika, naučitelja, književnika, časnika, činovnika, liječnika i druge svakovrsne gospode. Počeše i narodne zdravice. Nazdravljalo se caru, carici, sjajnoj carskoj obitelji, biskupu, svećenstvu, časništvu, činovništvu, gragjanstvu, domovini i t. d,; a pjevalo se biskupu i domovini. „Najednoč sve zamuknu. Svak pogleda biskupa, i svakom se čudnovat pokaza. Uprav se bijaše zanio, oči mu sijevale, čelo se namrgodilo, lice problijedilo i nekakva uzrujanost ga spopala. Vidjelo se, da je duboko zamišljen i ožalošćen. Ovo je trajalo njekoliko minuta. Na jednoč on se kao izasna probudi, natoči čašu i ganutim glasom poče: „Gospodo moja, mi se ovdje veselimo i radujemo, jer se sretni i zadovoljni bar donjekle nalazimo, ali ima jedna, istina plemenita, sasvim plemenita gospoja, koja je od blizu pet vijekova bijedna, da, sasvim bijedna udovica — ovdje mene njeki dirnuše, i šapnuše mi: „Bosna" — te neprestano niz gospodsko lice roni grozne biser suze, a nikoga nejma, tko bi joj suze otro, tko bi ju utješio, tko bi se za nju pobrinuo.

---

[1]) Obe rasprave i dra. Perwolfa i Kneževića izašle su u Zatočniku: dra. Perwolfa u 9., 10. i 11. br., a Kneževića u br. 62.—69.

[2]) Bit će, da je to bilo 1 69. Jer Knežević u svojoj „Varici", u istome odsjeku iza opisa ove svečanosti i utisaka veli: „U to vrieme, stiže mi iz Bosne pismo, kako se je vezir prominuo, i novi pod imenom „Safet-Paša" došao. Safet-paša vladao je 1869.—1871. Martić u svojim Zapamćenjima u Šestića pod 25. svibnja 1869. piše: „Prekjučer prosu se skrišni glas, da je Valija O. P. (Osman-paša) pozvan od Devlata brzojavom na brzu ruku . . . Ode zapraćen . . . Još ne bijaše k Brodu stigao, ovdje se razbuba, da je svrgnut i mjesto njega naimenovan . . . Č. Safetti Paša."

Ta plemenita udovica, naša je Bosna, njegda ponosna, a sad potlačena, i upropašćena; sad najkukavnija robinjica nesnosnog turskog nasilja. Da dakle ublažim žalost i tugu njezinu, ja nazdravljam našoj Bosni, i svim onim, koji će nastojati da joj suze otaru, žalost ublaže i od robstva oslobode!" „Svi skoče na noge, a kao odjek groma iz svih usta zagrmi: „Živila Bosna! Živili njezini branitelji, i osloboditelji!" Nije bilo osobe, koja se ne bijaše uzrujala, a časnici, rekao bih, sad će sablje prihvatiti, i kao sokolovi hitro poletiti, da Bosnu što prije oslobode, i stari joj ponos obnove. Meni bijaše suza nehotice poletila, i samo kao kroz maglu u onom zabunjenju čuh šaptati: „Gledajte kako iz srdca žali i ljubi Bosnu", a drugi jim odgovarahu: „Sjetio se prijašnje bosanske slave, i sadašnjega robstva, može poluditi!" Kad su se malo strasti umirile, ja zafalim Preuzvišenom biskupu na njegovoj zdravici, nadodavši da je Bosna i u onako žalostnom stanju sretna, kad vidi, i čuje, kako se onake uzvišene osobe za njezinu bolju budućnost brinu, i staraju. Govor se sada o Bosni razvio, nu domalo, objed bi dovršen. Što je dalje ondje zaključeno, ne znam, jer sam ja kući otišao, ali to znam, da je ovdje postao prvi početak bosanskog ustanka, i bosanskog oslobodjenja."

15. Fra Anto Knežević u misiji gjakovačkog pokreta. „Medjuto ja — veli Knežević — teško obolim. Dobri liječnik Egeduš, ne mogav me izliječiti, savjetova mi da idem na promjenu zraka. U tu svrhu obratim se na starješinstvo, ali me ovo ne usliša. „Jednog jutra, dok sam osamljen u mojoj sobi raduškao, stiže mi jedan poslanik od Preuzvišenog Biskupa koj posli nego mi nazva: „Faljen Isus!" i običajni naklon učini, započe: „Špiro![1]) Njegova Preuzvišenost čula je od doktora liečnika kako ste opasno bolestan, i kako Vam je neobhodno potrebita promjena zraka; zato Vam nalaže da odmah na put podjete. Znade da novacah nejmate, zato eto Vam ovo šalje — ovdje mi dadne pedeset forinti — a još ako Vam uztreba ... Kola ako ne mognete naći, recite štalaru Njegove Preuzvišenosti, i odmah ćete dobiti. Medjuto put morate poduzeti priko Vinkovacah, Vukovara, Novog Sada, Zemuna, pa uprav u Biograd. Na putu ... svagdje gledajte kod ... ljudih što misle o Bosni, i njezinu oslobodjenju. U Biogradu stupit ćete prid g. Mitropolita

[1]) Špiro = spiritualis = duhovnik.

Mihajla, i izručivši mu pozdrav Njegove Preuzvišenosti, reći ćete mu lozinku ... — Ovdje mi reče lozinku[1]) — onda ..." Nije dakle bilo druge, morao sam putovati. Izmolim dozvolu od oca gvardijana i krenem. Do Vukovara pratio me je naš Šokčević, koji je poznavao čitavu stvar. U Novome Sadu uvratim se glasovitome dru. Svetozaru Miletiću. Nagjoh ga sa ženom i kćerkom za objedom. Pozdravivši se, on skoči, uvede me u drugu sobu, a tada počnemo razgovor. Ja: „Vaše častno ime, veleučeni gospodine, daleko se čuje. Vi se daleko glasate kao hrabri, pače najprvi borioc Srbstva, kog prava najsvesrdnije branite osobito u Vašem javnom glasilu, u Vašoj „Zastavi"." On mi se radi toga nakloni, te se potuži, da mu je za to plaća i od srpske i ugarske vlade — progonstvo. Na ovo se je Knežević malo začudio, pak primjetio: „Nego nama Bošnjacima vrlo je začudno, da taki jedan borijoc malo, sasvim malo govori bilo u javnim govorima, bilo u Vašoj „Zastavi" o jadnom stanju susjedne Vam Bosne, i bratje Bošnjakah, koji u nesnosnom sužanjstvu čame, dočim toliko se borite za Srbe pa oni i pod Austrijom bili, opet su slobodni ..." „A meni je mnogo začudnije — reče on zabezeknut —, da Vi Turčin[2]) govorite o sužanjstvu Bosne i Bošnjakah! Krstjani robuju, jer ih Vi turci progonite! Dajte slobodu krstjanim i eto Vas svih sretnih!" „Oprostite gospodine, — reknem mu ja — ja nisam turčin; ja sam krstjanin; pa da Vam cijelu istinu reknem, ja sam fratar bosanski!" „Šta? Vi fratar?" .. — upade on sav iznenagjen — te će: „Nu vele da su i fratri s turcima; pače da su oni glavni uzrok, što se krstjani ne oslobode od turskog jarma. Oni — kako vele — misle da će s turskim gospodstvom i njihovo gospodstvo pristati ..." „Privarili su Vas, veleučeni gospodine, oni, koji su Vam taku ludoriju u glavu stavili — primjetim ja; pače onaki su pravcati uzrok našeg obćeg robstva, jer mržnju siju medju nas, i razdor pomno pomnožaju. Fratri kao naučniji, i pametniji, prieče na-

[1]) Markušić u svome „Osvrtu na ustanak u Bosni i Hercegovini, god. 1875.—1778." donosi prema jajačkome arhivu, što ga je Knežević pisao, i samu lozinku, a ta je glasila: „Jeste li na istom ugovoru, kog ste prije imali sa Strossmayerom? je li sad u Biogradu konzul pruski, koji je bio prije četeri godine?"

[2]) Miletić je uistinu mislio, da je Knežević musliman, jer je bio u turskome odijelu: „U mom velikom ćurku — veli Knežević —, izgledao sam kao kakav turski velikaš, a njeki veljahu: „Da to nije kadija?"" Sravn[1] Kneževića Varicu ...

rodu nesmotreni ustanak prot turcima, jer dobro znadu da ne mogu turskoj sili odoliti, pa da bi neopreznim, i nesmotrenim ustankom, svoj narod u žalostnije stanje stavili, kao što su ga bili stavili njeki nesmotrenjaci od naše bratje Hristjanah; nu su Fratri koji se javno uviek kod turakah zauzimaju, i kod drugih Evropejskih vlada neprestano rade za oslobodjenje naroda svoga." „Dakle -- reče on — Vi radite za oslobodjenje naroda?" „Brez sumnje — ja mu odvratim — ali sami po sebi ništa učiniti ne možemo, te je s toga, što i Vas ja molim, da se dostojite i u Vašim govorim, i u Vašoj „Zastavi" naše jade na javnost iznositi; a tim bratju Srbe, i druge odlične osobe na milosrdje navoditi, nek po mogućnosti pripomognu našem oslobodjenju, jer mi više nasilja trpiti ne možemo, te ćemo se morati krećati pa makar svi izginuli. Mi se nadamo da će nam Srbija svojski, i bratimski pomoći..." „Ne mislim — odvrati Miletić — u Srbiji knjaz je dete, a Vlada uprav nikakva ... Nu što ne zovete Hrvate?" „Mi držimo — reče Knežević — da će i Srbi i Hrvati brez razlike vjere poletiti bratji u pomoć, te se još ponositi, koji će nam bolje pomoći i naše oslobodjenje uskoriti; samo treba prije Duhove pripraviti; da tomu Vi i sa svojim glasom, i sa svojim javnim glasilom možete mnogo doprinijeti, te Vas za to molim." „Budite uvjereni — reče on — da ću sve moguće činiti, al malu nadu imam. Pojedinacah ćete imati, ali vlada srbska?!..."[1])

Do dva dana izadje u „Zastavi" velik članak, u kom se činjenicam dokazuje, kako je u Bosni nesnosno stanje krstjanah; kako će oni po svaki način tražiti svoje oslobodjenje; kako je Srbija dužna prva u tu svetu borbu stupiti; kako bi mogla Dušanovo carstvo obnoviti ... Ja kad vidi kud je Doktor zabludio, javih mu, da mi tražimo oslobodjenje od tudjega pritiska, a ne da nas drugi opet pritisne, ma i brat bio; te zamolih nek drugim pravcem krene."

Prema Strossmayerovu planu iz Novoga Sada krene Knežević u Zemun, gdje mu je „javni spomen slavodobitja prot turčinu svetog Ive Kapištrana, i Sibinjanin Janka" probudio sto uspomena na prošlu borbu krsta i polumjeseca, te mu iz srca istisnuo duboki uzdah: „Hoće li dragi Bog i za jadnu Bosnu uskrisiti kakva Kapistrana i Janka?!" U Zemunu svrati se dru.

[1]) Knežević u svojoj „Varici" tvrdi, da je još dvaput dolazio Miletiću, pa se tek onda zaputio u Zemun.

Mati Iviću, koji je poput Miletića bio „nepridobitni borijoc za prava hrvatsko-srbska“, te mu čitav cilj svoga putovanja otkrije. Dr. Ivić iz srca se je veselio pokretu za oslobogjenje Bosne i Hercegovine, „al je malu nadu u uspjeh imao“. „I ako se od turčina oslobodite opet — reče — morate pasti pod Austro-Ugarsku; a zar ne vidite koliko mi trpimo, i koliko se moramo boriti dok kakvo pravo povratimo, oli dobijemo? ta u njekim stvarima više smo od vas prognati!“ Ova primjedba dra. Ivića nije iznenadila oca Kneževića. On je dobro poznavao, da ni u Austro-Ugarskoj nije sve briljantno, nu u gornjim izrazima opazio je preveliku dozu pesimizma. Stoga mu je punim pravom doviknuo: „Ali mi polu Vaše slobode da imamo, sretnim bi se smatrali. Vi Vaše nevolje javno kažete, i cieli jih sviet doznaje, i prosudjuje, pa da nikakvu drugu utjehu nejmate, imate ovu, da Vas inostranci, a pogotovu jednokrvna bratja sažaljuju i nepravdu Vlade odsudjuju; dočim nami se nasilno otima imanje, prieči vjera, i prosvjeta, na pravdi nas mlate, i ubijaju, a mi se ne smimo nikom ni potužiti, kamo li vladi njezinu nepravdu kazati. Vlada da saznade tko je samo jedan dopis stavio u kakav javni list, takvog bi dopisnika kao veleizdajnika brez milosrdja na muke, i smrt odsudila.“ Na upit dra. Ivića, kako misli svoju namjeru izvesti, Knežević mu odvrati: „Mnogo naših u svako vrieme pripravni su se dignuti; mnoge ćemo prisiliti, a onda će morati s nami vojevati, jer se više medj turke neće smjeti povratiti; držimo da će nam bratja Srbi, Hrvati, i Crnogorci u pomoć priletiti... I baš jedina je moja svrha što sam se u Srbiju s tolikom mojom pogibelju zaputio, da vidim što onamo o našem oslobodjenju misle; a Vas molim da i Vi koji toliki upliv u narodu imadete, da taj Vaš upliv u našu korist okrenete.“ Novaca za ustanak ne imamo. — „Mi da imamo novacah, ne bi se dizali... Bošnjak se ne diže od objesti, nego kad mu se od glada, i nevolje smrkne prid očima, onda ne zna za pogibelj, ne zna za smrt. Imamo čakmak i kremen za paljenje; imamo zdrave mješice za davljenje neprijateljah; a mislimo i od turakah oteti oružja i strieljiva, jer ga ti imaju i suviše...“ Kneževića odvažnost moćno je uplivala na dra. Ivića. Stoga mu ovaj, prem u uspjeh ne vjerovaše, izrazi veselje, da se je o tome počelo misliti; obeća pomoć i u Biogradu ga naputi na kapetana Antuna Oreškovića, te ga zamoli, da se svakako s njim dobro sporazumi.

Osnažen obećanjima dra. Miletića i dra. Ivića prijegje o. Knežević u Beograd. Sa strahom je stupio na srpsko tlo. O Srbiji i o Srbima slušao je takih stvari, u koje nije mogao potpuno ni vjerovati: da se svaki, koji stupi u Srbiju, „mora povlašiti; pače i vlaško ime na se staviti"; da se „šokac" „u Srbiji ne smi ni pokazati, kamo li ondje stanovati" i t. d. Knežević je sve htio iskušati i osvjedočio se je o protivnome. On je vidio, da i sam župnik Babić hoda, kadgod hoće, u svojoj reverendi i da nije svoje katoličko ime Stijepo promijenio u Stevo; hodao je više dana po Beogradu u svojoj redovničkoj haljini i nije bio osramoćen, dapače su mu radi svete haljine iskazivali veću počast, a puno mu je imponovalo, kada je saznao, da je i samome mladome knjazu Milanu glavni odgojitelj katolik Medo Pucić. Ugodno ga se je dojmila visoka i tankovijasta osoba mitropolite Mihajla, koga je nada sve resila časna progrušana brada i slika Majke Božje na prsima; krupni i učevni odgojitelj knjaza Milana Dubrovčanin Pucić; srednjostasiti i punobradi Orešković, na kome je dominiralo široko čelo i puno mu doprinosilo pojavi „čovjeka od oka"; krupni, jedri i puni ministar Blaznavac, na kome se je svaka dlaka podsmjehivala. Jedini mu se „na prvi pogled" ne svidi ministar Ristić, koji „bijaše stasa povisoka, tankovijasta; brade crne, al pri dnu na „švabsku" probrijane", prava lutka prema ministru Blaznavcu. Još više je na njega djelovalo, kada je i u dvoru mitropolite Mihajla i u konaku i kod kapetana Oreškovića našao onu uprav nečuvenu susretljivost i pripravnost za oslobogjenje Bosne i Hercegovine. Ristić mu je i ovdje bio iznimkom. On se je, da ga potpuno iskuša, stavio u položaj opozicije. On mu predbacivaše: zašto se kršćani ne slože s urogjenim muslimanima pa skupa ne protjeraju Osmanlije; zašto u pomoć ne pozovu Austriju; a kad mu još doviknu, da Bosancima srpska vlada ne može pomoći, te ako su im „turci" teški, da ih protjeraju, kao što su ih i Srbi protjerali, sva mu je krv od zora uzavrela. Nu drugi su ga utisci potpuno osvjedočili o onome, što mu je ministar Blaznavac izričito naglasio, da je to u Ristića bio samo način, kako će ga potpuno izmusti. [1]) Oso-

[1]) Na upit ministra Blaznavca, kako mu se je svidio Ristić, Knežević je odgovorio: „Najljubkije me je dočekao; ali kad smo počeli razgovarat se o našoj potrebi, pričinio mi se je čovjek brez ikakva milosrdja, i sućuti prama jednokrvnoj bratji; pače pričinio mi se pravcati poturica, pa sam gledao, kad će me činit zatvoriti, i posli turskoj vladi pridati. Nu i ja sam

bito mu je godilo, kada su ga svuda sa počasnom stražom i preporučenim pismima pratili; kada je kod Oreškovića zatekao srpskoga časnika Dalmatina Kalinića, gdje s Oreškovićem pravi planove, kako bi se Bosna i Hercegovina mogle osloboditi; kada je kod mitropolita našao nekoga oduševljenoga ruskoga profesora, koji mu je zajamčio i ruskoga naroda obilnu pomoć, i kada mu je iskreni ministar Blaznavac otvoreno doviknuo: „Hoćemo, brate, hoćemo svi, Vi samo pametno, i hrabro počmite, pa se ništa ne brinite! Susjedna Austrija prva će Vam pomoći, Srbija će Vam pomoći; velika Rusija, koja je i nas oslobodila i Vama će pomoći, prosvjetljena Francuska, Italija Vama će pomoći; svi, ama svi ćemo Vam pomoći. Pa da Vam nikakva vlast ne bi pomogla, zar ne znate koliko Slavjana Bosnu obkoljuje? Ovi će i prot volji svojih vladah, kradom Vama u pomoć priletiti! Ta nije krv voda! Što Vi trpite danas, mi smo svi do jučer trpili, pak Vam razumijemo.“ [1])

---

njemu njekoliko gorkih kazao, misleći: ako mi kakvo zlo učini, nek bar imadne zašto. Sreća što smo se na svršetku pomirili, i sporazumili; premi Vam iskreno kažem, da mi se onaki čovjek ne dopada.“ Na ove riječi Blaznavac se je, veli Knežević tako grohotom nasmijao, da su se i on, i divan, i prozori tresli, a onda ufativši mene za obe ruke, započe: „Politik, brate, politik, želio Te svega izmuzti. I ja mu se više putah smijem; al on se tako naučio obćeći s Pašama turskim, i s konzulima velevlastih. Uviek s početka drugu misli, a drugu govori. Ja tako ne znam, u mene je odmah po sriedi. Ja sam rodjen od prostih seljakah težakah. Nješto sam učio, a sreća mi poslužila, pa evo me danas u vladi. Medjuto ja ni danas neću da ostavim onu iskrenost, koju sam pobaštinio od mojih dobrih roditeljah, nit ju mislim ostavit; te što reknem znajte da iskreno govorim.“ „Varica“.

[1]) Jedno je, u čemu se Knežević ni s ministrom Blaznavčićem nije mogao složiti, a to je o budućem odnošaju kršćana prema muslimanima. Ministar Blaznavac zastupao je to mnijenje, da se na njih učini sila, da se ili krste ili isele, a ako ne bi ni na prvo ni na drugo pristali, da se isijeku: „Pazite — veli — što ću Vam reći! Dok se dignete, odmah na turke izdajte proglas: ol nek se odmah krste, ol odmah nek se sele kuda znadu, ako ne misle biti sasječeni! . . .“ „Meni se ovdje — veli Knežević — sažali, te rekoh: „Gospodine to je grozno, oni ako su i turci opet su naša bratja. S vremenom oni će se prosvietliti, i žaliti da su onako sa svojom bratjom postupali. . .“ „Ne vjerujte — nastavi ministar Blaznavac — turci su pasja vjera, a dok god budu u toj pasjoj vjeri, vi nigda mira imati nećete. Mi smo sve moguće činili da naši turci s nama u ljubavi, i na bratimsku živu; slobodu višu su uživali od istih srbskih Hristjana, al sve brez koristi, što mi njima bolje, oni sve gori. Najposli videći da od pasje vjere ne može biti ništa, i da nam kvare druge gradjane, morali smo ih rastjerati.“ Ministar Blaznavac još je puno govorio protiv muslimana, ali Kneževića za

Opojen tolikom susretljivošću i prijaznošću, začaran tolikim obećanjima, vrati se o. Knežević iz Beograda u Gjakovo. Na povratku obasu biskupa Strossmayera raznim pozdravima, a od mitropolite i pozdravom i porukom, da će kroz petnaest dana dobiti koli od njega toli od srpske vlade pismo, što mu ga preko njega ne usudiše se poslati radi uhoda.

Kneževića put u Beograd ne ostane bez uspjeha. Iza nekoliko dana za njim u Gjakovo stigne kapetan Orešković, te posjeti i biskupa Strossmayera i njega. Knežević mu predstavi učeću se bosansku mladež, a „on ju vojničkom rječitošću hrabraše na nauk, i na oslobodjenje naroda, „koje da se približava.“[1]) Kako su ove riječi kapetana Oreškovića na mlade Bosance djelovale, pripovijeda nam sam Knežević: „Jedne večeri — veli on dodju k meni u sobu naši djaci: Topić iz Fojnice, Krešić iz Livna, Nedić iz Posavine, Šarić iz Drežnice i Kulašević iz Travnika, te me zamole, da im dadem dozvolu da podju u Bosnu, i da svaki u svom okružju pripravi narod na ustanak, pa u vrieme svoje, da se s narodom dignu, i narod proti turcima predvode. Mlada srdca jur se bjahu zagrijala, a i osnova dosti dobro osnovana. Meni je srdce od milinja igralo, al vrieme tomu još nije bilo nadošlo. Opomenuh jih nek se zasad što svojskije brinu za naukom, a izkusniji, i vještiji ljudi kad sve priprave, onda će i oni svoju zadaću imati. Žalostno me pogledaše i neveselo hodoše.“[2]) Nu Orešković nije imao zadaću Strossmayeru i Kneževiću povratiti samo posjet: on je došao da se i posavjetuje. Stoga „drugi dan — iza dolaska — skupi se — veli Knežević — u Biskupov dvor dosti častnikah iz Vinkovacah, i obližnjih mjestah“. Šta su časnici s Oreškovićem u Gjakovu viječali i šta su zaključili“, to potanko nije ni sam Knežević znao, a da mu tok viječanja barem u glavnim potezima nije bio sakriven, vidi se i odatle, što Poldi Jaiću mal nije privezao „svojski šamar“, kad mu je doviknuo, da „traže vraga brez vraga“.[3])

---

se nije nikako pridobio: „Oprostite gospodine! — rekao je Knežević — što se s Vama u toj stvari složiti ne mogu! Zar da mi počmemo činiti ono što u njima odsudjujemo?! Sve da bi nam to zakon dopustio, kao što nikako ne dopušta; sve da oni nisu naša jednokrvna bratja kao što jesu, opet to bi se protivilo našem izobraženju, i našoj uljudnosti. . .“ „Varica“.

[1]) Knežević, Varica, ili njeke moje bilježke.

[2]) Knežević, Varica, ili njeke moje bilježke.

[3]) Knežević, Varica, ili njeke moje bilježke.

16. Osujećenje gjakovačkoga pokreta. Megjutim i ovaj jugoslavenski pokret osta bez ikakova ploda, prem je Orešković krenuo s nekim poslom iz Gjakova u Banju Luku, „mimogred“ u tu svrhu „i planine pregledavao“. U čemu je stvar zapela, ne znamo. Samo to znamo, da je Knežević bio kod redodržavništva Bosne Srebrene optužen, kao da će „brez ikakve sumnje sa biskupom Strossmayerom staviti bunu, i učiniti da se Austrija zarati s Turskom, te tim u najvišu opasnost dovesti krstjane, i osobito Fratre bosanske“; redodržavništvo Bosne Srebrene da je na temelju te optužbe Kneževića premjestilo u Bosnu; da se je u Beču desetak dana poslije zadnje gjakovačke skupštine ubio jedan general — Grivičić? — ; da je njegovo ubojstvo mnoge časnike smutilo i da se je tada pogovaralo, da je uzrok samoubojstva otkrio biskupu Strossmayeru u slijedećem pismu: „Da primim ponudjenu mi čest, i da se stavim na čelo bosanskog ustanka brez dozvole Nj. Veličanstva našeg pridobrog Cara, ne dopušća mi vjernost istom zaprisegnuta; a dozvolu da tražim, bilo bi brez koristi, pače s pogibelju skopčano; ako ju ne primim onda sam brez srdca, i milosrdja prama milom našem narodu. Dakle ako primim, izdajem mog Cara; ako ne primim, izdajem moj narod. Želim oboje izbjegnuti, sam sebe ubijam. S Bogom!“ [1])

III. 17. Prozir srpske politike i pojava hrvatske misli. Dok je jedan dio Franjevaca nazirao sreću svoga naroda u zajednici Srba i Hrvata, drugi je odmah prozreo srpske tendencije, te je sve upornije pristajao uz tradicijonalne težnje svojih pregja i tražio blaženstvo u okviru habzburške monarhije. Od ovih ih težnja ne mogaše odvratiti niti „švapska“ najezda u Hrvatsku niti nesrećni ratovi, što ih je šezdesetih godina Austrija vodila s Prusijom i Italijom, niti austrijske unutarnje revolucije i trzavice, kao ni to, što su njihovi pregji brzo iza oslobogjenja Ugarske i Slavonije s polja duhovne pastve bili potisnuti u samostane. Oni su išli za širim vidicima, a vodili su ih nesebični ciljevi, do kojih se sa Srbima nijesu nadali nikada popeti. A imali su za svoje korake i nepobitnih razloga. Već iz svagdanjih općenja megju sobom bilo im je dobro poznato, kako je profesor Stojačković 1847. Martića pozivao da postane „novi Kiril“, kako mu je bio obećao na svoj trošak tiskati u 1.500 primjeraka

[1]) Knežević, Varica, ili njeke moje biljezke.

jedan molitvenik i to bosanskom ili srpskom azbukom, kako je on, kada se je o tome počelo ozbiljnije raditi „iskrenuo na obstojeću gradjansku Srbsku Azbuku“, te kako na to ni isti Martić, koji je vruće čeznuo za slogom Srba i Hrvata, nije mogao pristati.[1]) U prokradenim novinama čitali su, kako je pravoslavni vladika 1847. prokleo sve one, koji su svoju djecu slali u travanjsku školu, i to jedino za to, što je tu jedan Ličanin uz ćirilicu poučavao i latinicu.[2]) Iz Mikića pisama saznali su, kako su posavski Srbi za agrarnoga pokreta 1857. pjevali „pjesme od novog carstva srpskog“;[3]) a čuli su bez sumnje i to, zašto je Osman-Topal-paša raspustio sarajevski komitej. Stoga nije nikakvo čudo, da se i u Bosni dosti rano iza zabrane ilirskoga imena, ističe i probugjena hrvatska svijest.

18. Bosanski kršćani priznaju se Hrvatima i pozivlju bana Jelačića, da ih oslobodi. Već 1848., kada se hrvatski ban Jelačić nalazi na vrhuncu svoje slave, osvanjuju u „Novinama dalm.-hrvat.-slavonskim“ dva dopisa iz Bosne. U prvome dopisu od 23. svibnja bosanski kršćani nariču, kako je njihovo kraljevstvo nekoč na prevaru propalo; kako su im stare tvrgjave i stari gradovi zapušteni, kako „četiri tmasta i puna tuge i čemera minuše vĕka, od kako. . . bratja slavjanska bosansko-hervatska u okovih divljih azijatskih okrutnikah pište i jadikuju“, te pozivlju i mole austrijske Hrvate, da im se smiluju i da ih ostobode. U drugome dopisu od 6. lipnja bosanski kršćani ističu preveliko veselje nad lovorikama, što ih je hrvatski narod bio već ubrao, kao i nad dobitkom bana „od plemenite naše krvi“ te Hrvate pitaju, da li se oni u Banovini žaloste nad njihovom nesrećom, kada se oni u Bosni vesele nad njihovom srećom? „Kod nas je — vele bosanski kršćani — veselje neizmĕrno nad vašim slavodobitjem, nad dobivenom slobodom, mi se radujemo što junaka bana od plemenite naše kèrvi imadete. Ali bratjo jednokèrvna, kad se mi veselimo nad srĕćom vašom, žalostite li se vi nad našom nesrĕćom?“ A kad na zadnji dopis uredništvo priveza opasku: „Samo se stèrpite, dok se malko kod svoje kuće uredimo!“, onda je gjakovački biskup Kuković badava 1848. preko biskupa Barišića nastojao oprovrći gornju izjavu te Bosnu i Hercegovinu

[1]) Dr. Jelenić, Izvori za kulturnu povjest, str. 161.
[2]) Alaupović, Ivan Frano Jukić, str. 48.
[3]) Nedić, Ljetopis.

poučiti, da Austrija k njima još ne kani;[1]) badava je redodržavništvo Bosne Srebrene na nalog bosanskog vezira svojoj braći koli 1849. toli 1851. i 1858. zabranjivalo da pišu u novine, opće sa štokakvim agentima, narod potiču na ustanak, primaju zagrebačke novine i tršćanski „Süd-Slavische";[2]) badava je i Omer-paša izdao 1851. drakonski zakon: „Ko bi se našao da prima novine iz kaura, ima se odmah u okov teški metnuti, a njegovo sve imanje ima se okrenuti u begluk",[3]) — poduzetom se je stazom nastavilo. Novine su se i dalje prokradale, u njih se je većim i manjim člancima i dalje o Bosni i iz Bosne izvješćivalo, a svuda se je kroz više godina orio pijev: „Do dva, do tri dana, — Eto nama Jelačića bana!"

19. Bosanski klerici misijonari hrvatske misli. Godine 1855. bosanski klerici u Gjakovu osnivaju „Zbor redovničke mladeži bosanske" i hoće, da se u njemu „u narodnom hrvatskom i latinskom jeziku te inih potrebitih nauci" usavršuju „i za buduće svoje stanje, kao: naučitelje spasonosne puka... dostojno" pripravljaju. U tu svrhu „Zbor" odlučuje kupovati „same knjige latinskim i hrvatskim jezikom pisane".[4]) Godine 1876. bosanski se klerici sele iz Gjakova u Ostrogon, a s njima se seli i „Zbor". U Ostrogonu 1878. „Zborova" se pravila preinačuju, nu svrha ostaje netaknuta. I u reformiranim bo pravilima izričito stoji: „Svrha i cilj ovoga Sbora jest taj, da se ista mladež usposobi i usavrši u potrebitih bogoslovnih i svjetskih znanostih, osobito u hrvatskoj književnosti..."[5])

Iz Gjakova i Ostrogona u hrvatskome jeziku i u hrvatskoj književnosti usavršena franjevačka bosanska mladež, puna zanosa za hrvatsku misao i hrvatsku prosvjetu, vraća se u rogjeni zavičaj; u Bosni nabavlja knjige „Društva sv. Jeronima", „Matice ilirske" — odnosno „Matice hrvatske" i razne hrvatske novine.

---

[1]) Dr. Jelenić, Izvori za kulturnu povjest, str. 176.

[2]) Protocollum provinciae Bosnae Argentinae, a. 1835.—1870.; Okružnica redodržavnika Kujundžića od 7. rujna 1851., u arhivu Bosne Srebrene u Sarajevu, u kojoj se veli: „Item noveritis prohibitam esse receptionem Ephemeridum Zagrabiensium, Tergestenarum Süd Slavische".

[3]) Alaupović, Ivan Frano Jukić, str. 11.

[4]) Tridesetgodišnja povjest knjiž. društva redovničke mladeži bosanske, str. 18.—23.

[5]) Pravila, u arhivu Bosne Srebrene u Sarajevu.

20. Božića komitej za proširenje hrvatskoga imena. Kada je godine 1862. dragoman Klement Božić osnovao u Sarajevu komitej za istrijebljenje katoličkoga posprdnoga imena „šokac“[1]), mladi Franjevci sa zanosom stupaju u Božića komitej, te srpskoj misli sa svom energičnošću paraliziraju. Domalo hrvatski komitej bude raspušten, a Klement Božić iz njemačkoga konzulata otpušten ode u Hrvatsku i tu primi uredništvo „Pozora“.[2]) Nu Franjevci s paraliziranjem srpskoj misli pogju odvažno naprijed te dogju dotle, da iz škola počnu austrougarskim konzulima slati izvještaje o predavanju „Hrvatske slovnice“,[3]) te da istu bosansku ćirilicu počnu okrštavati nazivima „bosanske hèrvatske ćirilice“.[4])

21. Martić se odlučuje za hrvatstvo. Za mladim Franjevcima sve se više povode i srbofili. Martić, koji se još svejednako uzda u slogu Srba i Hrvata, već 1860. uz lijes biskupa Šunjića nabraja: „Težko svagdje bez svojega svomu, — Težko domu bez ljubavi bratske, — Ko i Bosni bez zemlje Hrvatske“.[5]) Godine 1865. Martić hoće, da se u sarajevskoj školi predaje „jezik hrvatski“;[6]) a kada se ono 1866. za rata Austrije s Pruskom i Italijom poče govoriti, da

---

[1]) Historici su puno raspravljali o porijeklu riječi „šokac“ i osnovali su više hipoteza. Čaplović misli, da je riječ „šokac“ sastavljena od magjarske riječi „sok az“. Kada su katolici pred Osmanlijama bježali u Ugarsku, na Dunavu su ih prevažali magjarski vozari, koji bi, čim bi se lagja napunila, viknuli: „Sok az!“, t. j. „mnogo je“, više ne može stati. Rumy tu riječ dovodi od „skočiti“, „uskočiti“. Prema tome bi šokci bili uskoci, skokci, schokci, šokci. Katančić misli, da ime „šokac“ dolazi od planine „Succus“, koja je rastavljala Ilire od Traka. Prema tome Sukci, šokci. Tomo Ljubibratić veli, da je ta riječ došla od talijanske riječi „scioco“ = subudalast. Najviše nam se svigja hipoteza Jablana Šokčevića (pseudonim), koji drži, da je ime „šokac“ došlo od „šaka“. Katolici se ne krste samo s tri prsta kao pravoslavni, nego čitavom šakom — prema tome su katolici šakci, odnosno šokci. Sravni Antunovicha Razpravu o podunavskih i potisanskih Bunjevcih i Šokcih, str. 44.—56.; Slavoljub Bošnjak, Zemljopis i Poviestnica Bosne, str. 15.

[2]) Herkalović, Vorgeschichte der Occupation Bosniens und der Hercegovina, str. 19—20.

[3]) „Izviešće školskog napretka narodne učione u Zenici tečajem školske godine 1878.“, u arhivu franjev. samostana u Gučoj Gori.

[4]) Ovaj je naziv prvi zaveo fra Mato Mikić u pretakanju Divkovića djela iz bosančice u latinicu. Pretočena djela, u dra. Jelenića.

[5]) „Tugovanje uz lijes biskupa fra Marijana Šunjića“, u Šestića.

[6]) Strukić, Povjestničke crtice Kreševa, str. 135.

bi Bosna mogla pripasti Austriji i tako se ujediniti s Hrvatskom, Srbi se s muslimanima izjaviše tim glasinama protivni, Martić stade uz Austriju i hrvatsko narodno pravo, te se obori na mitologično Dušanovo carstvo: „Prie obavljenog rata — veli Martić — govorkaše se na vas mah, da su velevlasti nudile Austriju, da ustupi Mletačku Italii, a za naknadu da uzme Bosnu i Hercegovinu. Ovo pogagjanje zabrinu Turke i oni se oružaše do slučaja, ako bi po čemu Austrija primila Bosnu, da joj ne daju mukte progutati ovih država, ako li odbiju, da ju do potrebe pomognu. — Ali koliko Turke zabrinu, uzpali većma Srbe u Srbiji i u Austriji, a tako i njeke u Bosni Hrišćane velike Srbije ljubimce, te na Austriju, a tako isto i na Hrvate, koji se izjaviše, da je Bosna spadala nekada na krunu Hrvatsko-Ugarsku, a na Srbsku nikada i to historično dokazaše ovi, a Srbi samom grajom i holim niekanjem se opjerahu jedino se pozivajući na Dušanovo carstvo, koje je više mitologično, nego li historično, jerbo mu dosada nitko granica točno ne naznači... Srbi u Srbiji nadaju se kad mu drago s Crnom gorom ove države posjesti a Srbi u Bosni gaje nadu jedino iz nagona vjerozakonskoga njima pripasti. — Hrvati pak u Hrvatskoj uza snagu Cara svoga imajući prava virtualna starinska na Bosnu (barem do Vrbasa) još lakše se ufati mogu. — Hrvati pak u Bosni (a te možemo brojiti barem s' one strane rieke Vrbasa zauzmavši Skoplje, desnu stranu Neretve, preko rieke Rame do Duvna, pak niza svu granicu okolo Derventskog okružja, odreći se svog imena osim katolikah, ni muslimani, a ni Hrišćani, svikoliki u ovim predjelima neće, i uz to sigurnije spasenje žude, nego li uza Srbe“.[1])

22. Srpska politika dolazi u sukob s evropskom politikom. Čim je hrvatstvo i srpstvo u Bosni i Hercegovini dobivalo življu boju, tim je više plavljelo jugoslavenstvo. Ne, što bi ove dvije ideje bile uopće nespojive, nego što su Srbi sa svojim sebičnim tendencijama sve više izlazili na otvoreno polje i pokazivali, da im nije stalo do kompromisa, nego do obnovljenja Dušanova carstva. A kada sedamdesetih godina Srbija od Visoke Porte zatraži za se administraciju Bosne i Hercegovine

---

[1]) Martića Zapamćenja, u Šestića.

pod suverenstvom sultana; kada se pročuka, da se je na Cetinju prigodom krstitaka crnogorskoga prijestolonašljednika stvarao plan, kako bi se Bosna i Hercegovina najlakše oslobodile, i da su tom prigodom na Cetinju bili i bosansko-hercegovački zastupnici: iz Hercegovine Bogdan Zimonjić a iz Bosne Jovo Skobla; te kada se u Hercegovini otkri nova srpska zavjera, u koju bijahu upleteni žitomišljički iguman Perović, njegov brat Jovan Perović te mostarski učitelj kalugjer Leontije Radulović,[1]) tada se uzbiba sva evropska diplomacija.

Gornji istupi ne bijahu u volji ni Austriji ni Rusiji ni Engleskoj a najmanje Visokoj Porti, jerbo se je radilo o njezinoj koži. Stoga se ova odmah srpskim zahtjevima opre, a hercegovačke urotnike progna u Tripolis.[2]) Ne bijahu ugodni Engleskoj, jerbo je iz političkih razloga vazda pristajala uz Visoku Portu[3])

---

[1]) Kriminalni proces protiv urotnika opisuje Martić u svojim Zapamćenjima u Šestića: „U izpitno povjerenstvo za tu stvar budu — veli — odredjeni: Mufetiš efendija, (predsjednik vrhovnoga suda) predsjednik kriminalnoga suda: Sunullah eff. Sokolović, vezir od divan efendije, fra Grgo Martić, vladika Dionisije i urednik žutog lista Šaćir efendija. — Prvi bude pozvan Serafin Perović i iznešeni njegovi kojekakvi dopisi sumnjičavi sa srbskim mitropolitom Mihajlom, sa Leontijem Radulovićem i s nekima u Rusiji i jedna molbenica ruskog cara, u kojoj je opisao nevolje naroda hrišćanskog u Hercegovini moleći za izbavljenje. To su bile same kopije, sve njegovom rukom prepisane i potpisane; ipak je on njekao da je pisao, samo je priznao, da je u Rusiji, kad je prosio za crkvu, bio nagovoren od akademičke mladeži u Petrogradu, da rečenu molbenicu od iste sastavljenu caru pruži i da ju je u crkvi caru dao, a nije audijence imao. Ove kopije pisama, našao je Emin-alajbeg (Policajni upravitelj) još s jednim doktorom svekolike u njegovoj sobi na trpezi, pa je poslje toga bio uhvaćen i odveden. Poslije budu pozvani Radulović, kaludjer i Jovan učitelj, ali buduć je kod njihovih izpita sve malo važno bilo, ja nisam prisućan bio. Ti osudjenici budu osudjeni na doživotno prognanje u Tripolis, a tomu je najviše bio kriv vladika Dionisije; buduć ovi ljudi nisu poznavali turski jezik, vladika je turski Turke nagovarao na mnoga pitanja od kojih Turci ni sanjali nisu." O ovoj zavjeri govori i Koetschet-Grassl, Osman Pascha, str. 56.—49.

[2]) Martića Zapamćenja, u Šestića.

[3]) Ovu je politiku Engleska tjerala sve do berlinskoga kongresa, a Franjevcima je u Bosni bila dobro poznata. Knežević neposredno pred berlinski kogres piše: „Ja sam s Tomom Skopljakom tajno primao „Obzor", „Narodni List", „Zastavu" i „Pagallo" iz Bologne. Jednog dana donese „Pagallo" sliedeće slike: Aleksandar car Ruski, u kozačkom odielu, brieči sultana. Sultan od muke podignuo jednu nogu, na stolici, izvalio trbuve, i splazio jezik. Inglez na kraju sklopio ruke, i moli Aleksandra, nek tako

i jerbo se je bojala, da ne bude muslimanima u Bosni i Hercegovini gore pod srpskom vladom, negoli je kršćanima pod osmanlijskom. „Stoga engleski agenat Longovort savjetova Srbiji, da sad zasad traži samo upravu nad pravoslavnim crkvama i školama u Bosni i Hercegovini i da ovu preda mitropoliti.[1]) Ne bijahu ugodni Rusiji, jerbo je i ona u ta vremena tražila prolaz kroz Crno More, pa se je bojala, da ne pane u sumnju urote protiv Porte.[2]) Nu gornji istupi iza osmanlijske carevine najopravdanije uznemire Austro-Ugarsku.

23. Pokret austro-ugarske diplomacije za svoje interese u Bosni i Hercegovini. Austro-ugarska diplomacija bojeći se, kako mislimo, slavenske premoći iza 1867. nije toliko težila za Bosnom i Hercegovinom, akoprem je vladar 1869. bio „potpuno prožet mišlju, da monarhija mora dobiti ove dvije pokrajine".[3]) Stoga izuzmemo li gjakovački pokret, koji na sebi nosi jugoslavenski značaj, i izuzmemo li agitacije dalmatinskoga namjesnika Wagnera, koji je bodrio Hrvate, da i sami stupe na polje, gdje se rješava pitanje „turskoslovenskih pokrajina" te im u tu svrhu i neke naputke davao,[4]) to u Austro-Ugarskoj obzirom na Bosnu i ne nalazimo kakvih agitacija. Bokeljski ustanak ni sam Martić ne drži za čedo austrijske politike, preko koga bi ona bila pokušala raspiriti u Bosni i Hercegovini ustanak i pod koprenom pacifikacije domoći se ovih pokrajina.[5])

okrutno ne postupa; a taj mu odvraća: „Pusti dok dovršim, pa ću i Tebi ovako poslužiti!" Na sriedi Rumunjska, koju je zagrlio don Karlo; a posli priatelj upisao na Rumunjskoj „Bosna", a na don Karlu: „Car i Kralj Austro-Ugarski."

[1]) Markušić, Osvrt na ustanak u Hercegovini, 1875.—1878.

[2]) Markušić, Osvrt na ustanak u Hercegovini, 1875.—1878.

[3]) Босанска Вила, год. 1914., str. 100.

[4]) Prema ovim, Strossmayer i graničarski kapetan Orešković imali bi stupiti u uže odnošaje s Bosnom — osobito bosanskim Franjevcima. Granica bi morala ostati od matice ocijepljena sve do aneksije Bosne i Hercegovine. U Hercegovini bi se agitiralo iz Dalmacije. Vlada bi trebala za agitaciju davati neku potporu, a agitacije bi se imale od Srbije kriti. Megjutim za Wagnerov pothvat brzo saznadu Srbi, te ga odaju Visokoj Porti, a kada se neko u „Zatočniku" zaprijeti, da će ih objelodaniti, Wagner, koji je megjutim postao ministrom, u pismu na Oreškovića od 27. veljače 1870. gorko se jada na indiskreciju, te Oreškovića zamoli, da ju po mogućnosti osujeti.

[5]) O tome Martić u svojim Zapamćenjima u Šestića piše: „Kotorani i drugi njeki primorci Austrijanski odbiše se, da ne daju Leve t. j. Regru-

Nu sedamdesetih godina u jeku jugoslavenskih agitacija poče se i austro-ugarska diplomacija izrazitije uplitati u politiku Bosne i Hercegovine. Ovaj pokret imao je više baza. Austro-Ugarska je kroz stoljeća pomagala katoličku Crkvu u Bosni i Hercegovini, a od nekih godina i škole. Katolici su tamo od četrdesetih godina uživali njezino pokroviteljstvo. Od davnina se je naglasivalo, da habzburški dom s pravima na Ugarsku i Hrvatsku baštini i prava na Bosnu i Hercegovinu, koje su se u nju poput kakova klina uvukle. Nada sve pak diplomacija je opazila, da se dolaskom Srba u Bosnu i Hercegovinu interesi Austro-Ugarske ugrožavaju i u samoj Dalmaciji i Istri. Nu još je svejednako austro-ugarska diplomacija prema Srbiji popustljiva. Još i onda, kada Srbija od Visoke Porte traži administraciju nad Bosnom i Hercegovinom, Kallay se je u pokusu ugovora sa Srbijom pokazivao pripravnim Srbiji ustupiti Bosnu i Hercegovinu do Vrbasa i Neretve.[1]) Nu to je bio, kako se čini, zadnji korak, što ga je austro-ugarski diplomat učinio bježeći pred slavenskom premoći.

24. Hrvatski narod glavni čimbenik austro-ugarske diplomacije pri rješavanju bosansko-hercegovačkoga pitanja. Vladareva misao, „da monarhija mora dobiti ove dvije pokrajine", u Austro-Ugarskoj sve više prevlagjivaše, a Hrvati u trojednoj kraljevini bijahu vladareve misli najvjerniji eksekutori.

Hrvati su bili usne austro-ugarske monarhije, što su bosanskim kršćanima šaputale ono, što je sva austro-ugarska monarhija mislila i osjećala; oni su bili trublja, što je glasno pozivala Bosnu i Hercegovinu u okvir habzburške dinastije. A katolici su, iza kako su se raskrinkale srpske aspiracije, potpuno shvatili šapat usanâ i glas trublje. Jugoslavenska ideja pred zoru zadnjega ustanka već je ležala na odru: pravoslavni prezreše jedinstvo i otvoreno izjaviše se za Srbiju i Crnu Goru, a katolici

---

tah za vojsku. — Bijahu ponudjeni na liepu pokornostju ali se opriešе. Dojde do krvavih glava na više sukobah. Uzrok ove pobune i naš č. G. Vali paša pokrenu vojske što kuda na granicu izmedju Gabele i Bišća, a sam otputova preko Livna na Spljet i Dubrovnik, pak se otuda vrnu na Trebiinje nazad; jer ćuknuše s nekojih strana, da nije pokret Srbisma i Rusisma; zato obje susjednice vlade velike oči otvoriše, i sporazumno stroge mjere uzeše za bdienje na odporac Bokeljah."

[1]) Markušić, Osvrt na ustanak u Hercegovini, 1875.—1878.

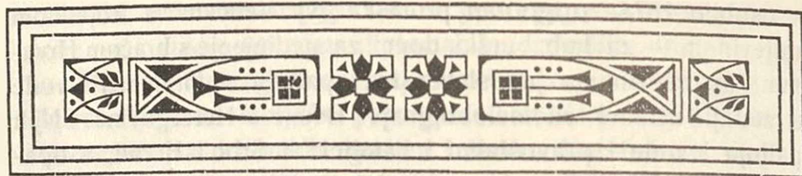
— osobito 1874. prigodom prolaska Nj. Veličanstva trojednom kraljevinom — za habzburški dom: za sjedinjenje s braćom Hrvatima. Na ruševinama jugoslavenstva opaljuju se prvi hici i vode se zadnji ustanci za oslobogjenje Bosne i Hercegovine. Njih opaljuju i vode i pravoslavni i katolici: i Srbi i Hrvati, a opaljuju ih i vode prvi pod srpskom trobojnicom i uz proglašenje srpskoga knjaza, za knjaza Bosne i Hercegovine; [1]) a drugi pod hrvatskom trobojnicom i uz poklik: „Živio hrvatski kralj Franjo Josip I.!" [2])

---

[1]) Baltić, Stanje u Bosni od godine 1856. do ulazka Austrije 1878., u Gučoj Gori.

[2]) Philadelphus Philalethes (Glavaš), Politika bosanskih i hercegovačkih Franjevaca, str. 93.

---

§ 6.

ZADNJI USTANAK RAJE.

1. Daljnji uzroci zadnjega ustanka. Zadnji ustanak bosanske i hercegovačke raje pada u zadnje petgodište pred samu okupaciju — u 1874.—1878. Nu njegove daljnje pripreme datiraju tamo od seferskih ustanova — od 1859. Sve do seferskih ustanova bosanska i hercegovačka raja većinom se diže protiv okrutnih begova i aga te apelira na pravednost i moć Visoke Porte, koja ih je s Gjülhanskim Hatišerifom 1839. i s Hathumajunom 1856. potpuno s muslimanskim življem izjednačila. Neuspjeh rajinoga poslaništva u Carigradu 1859. te sankcija seferskih ustanova iste godine raju je obojega vjeroispovijedanja razočarala i ona je zdvojila u moć i pravdu Visoke Porte.

Visoka Porta bila je uistinu još od davnih vremena slaba, a u drugoj polovici devetnaestoga stoljeća odala je sigurne simptome svoje neižlječivosti. Njezini su se ministri s brzinom jedne končajuće države mijenjali, a svi su, osim Fuada i Alije[1]) te za kratko vrijeme vladajućega Midhat-paše, išli za tim, kako bi napunili svoje prostrane džepove. Uzmemo li još u obzir, da je osmanlijskom državom tamo od 1861. pa sve do 1876. vladao slabi i rasipni Abdul-Azis, to se nećemo nimalo čuditi, da je deficit proračuna osmanlijske države 1875. iznosio 108 milijuna kruna i da je od tih u državne svrhe jedva 6 milijuna kruna okrenuto.[2])

Glava ne može bolovati, a da tu bol ne osjete i drugi udovi tijela. Ova uska veza izmegju glave i ostalih udova opa-

---

[1]) Dr. Fournier, Wie wir zu Bosnien kamen, str. 3.

[2]) Markušić, Osvrt na ustanak u Bosni i Hercegovini, 1874.—1878. u rukopisu.

zila se je i u osmanlijskoj carevini u drugoj polovici devetnaestoga vijeka. Jaki sijekovi svih onih teških boli, od kojih je Visoka Porta bolovala, pojaviše se po svim pokrajinama još svejednako ogromnoga osmanlijskoga carstva, pa i u Bosni i Hercegovini.

U Bosni je u to vrijeme najdulje vladao Šerif-Osman-paša: 1860.—1869. I Koetschet i Martić [1]) slažu se u opisu njegove lukavosti, sposobnosti te njegovih zasluga u podizanju škola, cesta i t. d. „Za označit Osmana, — veli Martić — dosta bi bilo reći da je bio pravi Osmanlija . . . ali na svaku ruku veliki genij staro turskih političarah, koji se znadijaše u svakoj prigodi zgode i nezgode mudro naći. . . Dobrotinje njegove bijahu: što se njegovi mnogi milovani snadjoše u časti i u imanjstvu, davši jim prilike, slično globljenje i plaća teglenje. Njeke sjerotne žene Turske, koje su znale naći put do njega nalazahu potpore za podporu svoje sirotinje i popravljanje kućah, ali opet iz kakovih tudjih prilogah. Pomagao je promicanje turske poduke i brinuo se za uzmnožavanje početnih škola njihovih, za pokrpljenje džamijah, okrečenje i ogradjivanje grobljah, i popravljanje vodovoda k' mjestima pranja. Bijaše i gostoljubiv časteći često male i goleme osobito uz dneve ramazana. Pristupačan i lagahan na prislušanje svakomu. Dobričina slugama i dvorjanima do upuščanja. U društvu razgovorljiv i čudnovato dokon kazivati svoja znanja od svašta, koja je više izkustvom i slušanjem u dugu svom vieku nego štienjem zadobio. Dobrotvorstva obćenita zemlji učinjena s njegovim nastojanjem jesu poravnani i raskrčeni a većom stranom i nasuti putevi. Pučanstvo se je napatilo dosta, nu ostaje u uživanju koristi. I ovo dobro produljivalo je njegovo držanje u zemlji kao i njeki osobiti strategički nazori, oko medjah Crnogorskih i Srbijanskih, koje su mu uvaživali u Carigradu. Zaveo je tiskarnicu u Sarajevu i propustio izdavanje novinah kakvih mu drago i tako možda još što šta.“ [2])

Nu dok Martić s jedne strane Osman-pašu zlati, s druge ga blati: On je njemu bio samo „na vidik slobodan kao lav“, a uistinu „strašljiv kao zec“; bio mu je „pobožni muhamedanac“, ali „nevjerujući ništa“; „umiljat kao janje“, nu i „grabežljiv kao

---

[1]) Koetschet-Grassl, Osman Pascha, str. 2. i dalje; Martića Zapamćenja, u Šestica.

[2]) Martića Zapamćenja, u Šestica.

vuk"; „dobro čineći jedno, da dobije dvoje ili desetero; za potriboće carstva pomnjiv, ali preča košulja od jačerme: na svačemu valja da se dobije — bonus odor lucri, kao nekoga rimskoga cara iz Galebe; odtuda javna je bila prekoredna lakomost. Milostiv na parnicama onomu komu je htio makar i nepravedan bio, a pravedni ako nije mio ili donio, izpao je na dvor hučući u dlane i bočeći se. Milosrdan i podašan svojiem ali ne imanjstvom svojim. Oprostljiv onda, kad je vidio, da je zamrženi propao i to jezikom, a srcem nigda, nego ako je i umro mrženik opajao ga je drugojačijom izrekom; osvetljivac osobiti i gotov, uprav rekavši čoviek od sve sedam smrtnih griehah... Sudbena uprava bijaše hrdjava na glavi t. j. u Sarajevu, osobito od vriemena onoga, odkad se ustanovi vilajet. Na Medžlise postavi ljude po svojemu načinu, a on povrh svih, brez njegova miga ni jedno riešenje nije smio nitko odsjeći; stoga sviet zvaše sudije i članove medžlisa Evetaše t. j. potvrdjujuće, što on hoće. Na ovako glavnoga mjesta postupanje ogledala su se i zdvorenja sudišta i slijedjahu izgled glave. Svagdje postavljeni ljudi njegovi za predsjednike a i izmedju prisjedavajućih svagdje po gdjekoji od njega biljegovani ili carskim nišanom ili kakvom drugom milosti i dobitkom zaslijepljeni kao dioničtvom desetinah providjanjah vojničkih it.d. it.d. i od tih svih mamonah imaše on svoj izvjestni dohodak, tako da obćim glasom govorahu ljudi, da i s krastavičarima imadijaše dioničtvovanja. Zazinuo bijaše pust na prostu svjetinu svim žvaljama, a tako njegovi svi izmišljavahu svake načine za zamutiti vodu radi lova. Špionstvo uredi, da se najnevjerniji ljudi nijesu smjeli na upitanje za zdravlje sastajati. Potvaranja nepristojna — — — buntovničtva bez ikakva uzroka i dokaza. Podozrenja na panslavizam, Rusisam, Srbisam i Crnogorisam. Osta mu još samo Grcizam u vratu i odnese ga na zgodniju točku. S takim vladanjem i upravljanjem svjetina se ogorči do žalosti i tinjaše pod pritiskom stenjući: „ni kud majci, ni kud u djevere nego na Boga ufanje dan izbavljenja čaja"."[1])

Zadnji stavak, kojim Martić označuje Osman-pašu, za nas je od velike važnosti. Šerif-Osman-paša bio je dakle: grabežljiv kao vuk, gledao je na svačemu da dobije, bio je izvanredno lakom, činio je dobro, ali je odatle iščikao deseterostruke ka-

---

[1]) Martića Zapamćenja, u Šestića.

mate, trsio se je, da mu interesi budu zastupani u svakome pothvatu, pa, kako se je govorilo, i u prodavanju krastavica: „čoviek od sve sedam smrtnih griehah“. Sve dakle one mane, što su u sedmom deceniju devetnaestoga stoljeća nakazivale sultana Abdul-Azisa i Visoku Portu, odrazivale su se i u dvoru bosanskoga paše. Razlika je bila samo ta, što se je u Carigradu novac rasipao, a lukavi je Osman-paša, valjda predvigjajući državni bankrot, njim osiguravao temelje svoje eksistencije i u Carigradu i u Bosni. U Carigradu, miteći, a u Bosni dijelom prikupljivanjem a dijelom prisvajanjem istih dobara, što su pripadala carskoj kasi: u Posavini nekadanjega Husejina Kapetana, a u Sarajevu jedne bez potomaka umrle muslimanke; te gragjenjem dvorova i premještenjem u Mostar sina Reuf-paše, da ga odatle lakše u Bosni progura sebi za našljednika i da tako „sinko sviri, a ćaća mu pili na svojim dobrima, tegleći polovinu plaće za penziju“. [1])

Osman-pašinim tragom krenuli su više manje i njegovi našljednici, osobito Safet-paša — 1869.—1871., Mehmed Asim-paša 1871.—1872. i Ibrahim Derviš-paša 1874.—1875. Safer-paša čim je u Bosnu stupio, od židova potraži 1000 dukata, ako hoće da i dalje ostanu sarafi, t. j. čuvari i mjenjači dohodarskih dobara, a kada mu ovi želji ne udovoljiše, sve ih promijeni. [2]) Mehmed Asim-paša uz ostale mane slovio je i kao „zakleti neprijatelj krstjanah“, te nedostiživi mrzitelj svega austrijskoga;[3]) a Ibrahim Derviš-paša bio je — veli Baltić — prava pravcata pijavica.... naroda bosanskoga“. [4])

Od paša nije ništa više ljubavi i saučešća prema narodu imalo činovništvo i vojništvo. Ovo je pretežno bilo strano te je bez samilosrgja ugonilo razne poreze. [5]) Uza sve to nije ni činovništvo ni vojništvo radi silnoga deficita redovito plaćano te je bilo upućeno na primanje mita; a gdje se ovo prima, tu se ne samo narodu nameće novi danak nego se ovaj lišava pravde, koja je još kod Rimljana smatrana temeljem država.

---

[1]) Martića Zapamćenja, u Šestića.

[2]) Knežević, Carsko-turski namjestnici u Bosni i Hercegovini, str. 90.

[3]) Knežević, Carsko-turski namjestnici u Bosni i Hercegovini, str. 90.—91.

[4]) Baltić, Stanje u Bosni, u arhivu franjev. samostana u Gučoj Gori.

[5]) Un Cenno semplice sul gravami causa principale dell, insurrezione delle popolazioni cristiane in Ercegovina.

U ovim teškim časovima osmanlijsku vlast u Bosni mogao je produljiti još jedino autohtoni muslimanski živalj. On je morao shvatiti kritični položaj i svoj i svojih imanja i svojih halifa, te, ako je htio biti patriotičan, raju priznati za svoju braću i prema svojim još dosta jakim silama poći joj u susret: pomoći ju i utješiti. Ali kad Bog hoće koga da uništi, Sv. Pismo veli, da mu najprije zaslijepi oči. Ove su se riječi Sv. Pisma obistinile i na autohtonom muslimanskom elementu u Bosni i Hercegovini. Ovaj nije samo mirne duše promatrao, kako su oni muslimani, koje su Srbi 1867. iz Srbije protjerali i koji su se po Posavini: Šamcu, Orašju i t. d. nastanili, kršćane iz osvete bili i javno im stvari otimali, prem su im ovi besplatno kuće i oko kuća zgrade pravili, [1]) nego su i sami na najkrvoločniji način na kršćane spuštali svoje teške ruke i mrcvarili ih. Da ovo nijesu pretjeravanja, svjedoči nam Knežević u svojim bilješkama. Slučajeve, koje Knežević u spomenutim bilješkama u sedmom deceniju devetnaestoga stoljeća opisuje, grozni su i za uho i za oko i oni su preko očekivanja i za Afriku, a kamo li za Evropu. Džin-beg Kulenović — veli Knežević — nekoga je hrišćanina u Varcaru sa dna do na vrh čaršije za perčin uznio; tu ga po kaldrmi povalio, te nogama izmlatio, a iza toga preko mudira strpao u tavnicu, jer mu je bio dužan 15 groša. Neki opet Arnautović htjedne od jednoga hrišćanina za 300 groša kupiti vola, a kad mu ga ovaj ispod 600 ne dade, uhvati hrišćanina za brke i sve mu ih poguli, baci mu nešto para i odvede vola u svoju avliju. Hrišćanin nije smio u avliju, jer bi ga Arnautović potvorio, da mu je udario na ženu, i ubio ga. Nije dakle bilo druge, nego vratiti se kući i bez vola i bez brkova. Suljica, mesar u Jajcu, kupi od jednoga hrišćanina vola za 9 dukata. [2]) Primivši vola Suljica mu pruži 9 rubija, [3]) veleći, i to su dukati. Kada na to hrišćanin ne pristade, Suljica ga spopane, obori na zemlju te povadi nož i bi ga zaklao, da ga drugi musliman ne obrani. Na koncu Suljica ipak za 9 rubija odvede vola. Ujak fra Ante Kneževića povrativ se kući s pazara, na putu ga susretne Imzi-beg iz Banje Luke. Ivan mu se ukloni s puta, a on za njim: Ivan opet

---

[1]) Knežević, „Varica ili njeke moje bilježke iz zadnjih godina“, u arhivu franjev. samostana u Gučoj Gori.

[2]) Tada su dukati iznosili 66 groša.

[3]) Tada je rubija iznosila 12 groša.

na drugu stranu, a on i opet za njim. To potraja nekoliko puta. Na koncu obori ga s konja, sjaši, skoči mu na prsa te udri čizmama i šakama. Kada je kašnje taj tragični slučaj sam Ivan pripovijedao, primjećivao je i to: „Imao sam, govoraše, pušku i hotio sam ga ubiti, pa svakako je moja glava prošla, ali mi na pamet pade: „A šta će onda biti od mog nejakog jedinka Perice?!“ Tako se ustavih Beg misleći, da sam mrtav, hode od mene. Srećom nanidjoše moji znanci Hristjani, zaklaše ovcu, kožu nasoliše, u nju me zamotaše i evo kući me dovedoše.“[1])

Istim, ako ne još crnjim, bojama riše samosilje bosanskih muslimana fra Jako Baltić u svome djelcu „Stanje u Bosni od godine 1856. do ulazka Austrije 1878.“[2]) „Turci su krstjane vavik prezirali i progonili — veli Baltić —. Po načelu svoga Kurana držali su da je Bog stvorio Krstjane samo za službu Muhamedanacah; zato Raja (krstjani) nisu mogli imati nikakva prava kod Šerijata, držani kano marva: niti život njihov, niti čast, nit imanjstvo sigurno biva. Velevlasti Evropejske, doduše, davaše Porti savjete više puti, da stanje krstjanah u svom Carstvu poboljša: ali Porta na sve gluha. Posli boja Sebastopolskoga, koji je Evropu stajao tolikih miljarda, i žrtavah do 200 hiljada soldata, slidio je kongres Parižki 1856. na komu Sultan svetčano pred svom Europom obeća poboljšati stanje krstjana svojih podanika, i isti, od svoje volje, dade Visoki svoj Hath-Umajun, s kojim krstjane svoje podajnike izjednači s Turcim.

Ali sva ova svetčana obećanja, i Hath-Umajun Sultanov ostadoše na papiru, Turci su slidili progoniti krstjane: Vlada većim danjkom pritišće krstjane i svake godine sve nove teže izmišlja. Bezi, i Age svojim kmetima krv popiše. Oni ne ostadoše ni na onomu kontraktu — premda po krstjane biaše nepravedan — kog prid Tahir Pašom 1848. Valijom Bosanskim sa svojim kmetom učiniše: Tretinu uzimati, nego na mlogim mistim počeše polovinu, oli dva dila, a kmetu Tretinu. S ovim krstjani dopadoše velikog siromaštva, Vladi poriza platiti ne mogu, zato se gone kano marva u tavnice nečiste Turske, trpaju jih jednog na drugog, da dihati ne mogu: njeke zatvaraju u krmetnjake, i vodu na njih livaju, druge stavljaju na dim; plač,

---

[1]) Knežević, „Varica ili njeke moje bilježke iz zadnjih godina“, u arhivu franjev. samostana u Gučoj Gori.

[2]) U arhivu franjev. samostana, u Gučoj Gori.

i jauk krstjanah sa svih strana. Kad upitaš najmirnijeg i najboljeg, što ti je, brate! odgovara: „Kako neću plakati? Imam 10 čeljadi u mojoj kući, koji se satrsmo radeći, i znojeći, ali opet ne imamo ništa, sve nam Turci oteše, došlo nam je da već u vodu skačemo."

„Niti ovo dosti bi Turcim, počeše javno klati, i ubijati krstjane. Izmedju hiljadu dogadjaja, samo ću neke primere napomenuti: U selu Poljskoj okružja Zeničkoga god. 1874. u noći dodju Turci Patkovići u kuću Ivana Gele, njega odmah sasiku, ženi mu obi ruke odrižu, i posiku je, dvi kćeri njegove, jedna 7 godina, druga 10 stare, zakolju, i sinčića mu od 4 miseca zakolju. U Livnu pod selom Žirovićem mučiše i ubiše Turci Livnjaci Čorbadžić, i Kapetanović Otca Lovru Karaulu, pobožna, učena i mlogo zasluženog Redovnika, stara 80 godinah. — U selu Kasapovićim ubiše Turci Suljići, i Krnjići Stipana Kovača, koji se je s vašera iz Travnika vraćao, svega ga na komade sasiku. Na Vitolju ubiše Turci Melići Ivu Šarića, koji njima dodje u Han da prinoći" i t. d. Tako naš dobri Baltić, pa na koncu kliče: „Tko bi se stavio sve popisati krstjane, koje Turci ovog vrimena poubijaše po Bosni, tomu bi trebalo vrimena za napisati veliku knjigu." Mislimo ipak s ocem Baltićem, da to nije nužno. Vać navedena krvološtva i mrcvarenja dovoljan su znak slabih socijalnih prilika, što su u zadnje vrijeme osmanlijske vlade u Bosni i Hercegovini dominirale. I kad ne bi bilo nikakovih drugih priprema, bosanske bi kršćane sedamdesetih godina već same ove disponirale za borbu, i to borbu na život i smrt. Nu bilo je još puno drugih utjecaja, koji su bosansko kršćanstvo iz daleka budili na ustanak, i to ne više protiv aga i begova, nego i protiv same Visoke Porte, koja ih štiti. Amo spada razdražujuća štampa: razne brošure i novine, izvanjske agitacije srpske, crnogorske i t. d., probugjena svijest, probugjena težnja za samostalnošću, o kojima smo pobliže u prijašnjoj raspravi već govorili.

2. Bližnji uzroci zadnjega ustanka. Sedamdesetih godina počinje se s pobližom pripravom za oslobogjenje Bosne i Hercegovine. Pripravljalo se je sistematično: pametno i oprezno. Srbija i Crna Gora počele su se svojskije opskrbljivati ratnom municijom. Da se ustanak pred javnošću opravda, kršćanski se je narod u Bosni i Hercegovini i iz Srbije i iz Crne Gore i iz trojedne kraljevine poticao, da se za svaku nepravdu prituživa.

i Visokoj Porti i veziru i konzulima evropskih vladara — dā, i samim evropskim vladarima. A nepravdi u Bosni i Hercegovini nije nikada manjkalo napose ne u zadnje vrijeme osmanlijske vlade. Narod — osobito pogranični — posluša ove savjete. I tako iz same Bos. Gradiške izmegju 1869.—1874. stiže na bosanske vezire sedam spomenica: 11. listopada 1870. na vezira Safet-pašu; 18. kolovoza 1871. na vezira Akif-pašu; 20. lipnja 1872. na vezira Mahmud-pašu; 21. siječnja, 18. travnja i 30. lipnja 1873.[1]) na vezira Mustafu Asim-pašu; a na samoga sultana Abdul-Azisa jedna 20. prosinca 1872. Pa kada ove ne urodiše nikakvim povoljnim plodom, dapače se s tužiteljima poče gore postupati, ovi ostave i ženu i djecu i imanje, te dijelom 15. lipnja 1873., a dijelom kašnje uskoče u Slavoniju.[2]) Odatle pošalju na velevlasti „Memorandum",[3]) u kome crnim bojama velikim silama predstaviše položaj i muke kršćana u Bosni: Oni su ostavili djecu, žene i imanja, a pribjegli pod zaštitu Nj. Veličanstva cara i kralja Franje Josipa I. te ostalih predstavnika velikih sila, jerbo im je u Bosni bio ugrožen život i osobna sigurnost. U prilog kršćanskih osoba, časti i imanja izdan je 1839. Gjülhanski Hatišerif i 1856. Hathumajun, nu ovi su ostali beskorisni. Opisuju se slučajevi, što su 1872. prijavljeni Nj. Veličanstvu Abdul-Azisu, te 38 zločina: umorstava, grabeža, paleža i t. d., što su ih muslimani počinili na kršćanima i što su 1873. prijavljeni valiji Mustafi Asim-paši, nu radi kojih zlikovci ne samo da nijesu kažnjeni, nego nijesu ni istraživani. Navodi se, kako kršćanima od muslimana nije slobodno ni javnim cestama prolaziti — dā, ni u istim svojim selima stanovati. Na koncu uskoci traže: da se iz Carigrada u Bosnu izašalje jedna ne samo od muslimana nego i od kršćana sastavljena

[1]) U ovoj su opetovane i prijašnje tužbe.

[2]) Martić u svojima Zapamćenjima, u Šestića veli, da ih je prvi puta uskočilo 30, a drugi puta 10. Dr. Mandić u svojoj: „Okupacija Bosne i Hercegovine", str. 8. veli, da ih je uskočilo svega samo 24 osobe.

[3]) „Memorandum, gerichtet an die europäischen christlichen, die Pariser Verträge garantierenden Grossmächte, über die gegenwärtige Lage und die Leiden der Christen in Bosnien." Tiskan je kod mehitarista u Beču. Potpisali su ga 26. srpnja 1873. punomoćnici uskoka: Ilija Bilbija, Boža Ljubojević, Ivan Kukavičić, Vaso Savić i Vaso Vidović. Predan je Nj. V. caru i apost. kralju Franji Josipu I. i zastupnicima velikih evropskih sila 31. srpnja i 1. kolovoza. Primjerak, što smo ga pri ruci imali, spada na „Institut za istraživanje Balkana" u Sarajevu.

komisija, koja bi ispitala koli njihove trogodišnje tužbe toli stanje kršćana uopće; da se zločini, radi kojih su se tužili, stave pred sud i dostojno kazne; da se kršćanima dopusti slobodan izbor svojih zastupnika za medžliz; da se Gjülhanski Hatišerif od 1839. i Hathumajun od 1856. točno u praksu provedu, i da im se dopusti slobodan povratak u zavičaj. Na temelju ovih tužakanja dignu velesile, a napose austrijski ministar izvanjskih posala Andrassy, svoj moćni glas — dapače se ministar Andrassy zaprijeti naviještenjem rata.[1]) Visoka Porta, da se pred velikim silama opere, povjeri svome veziru Mustafi Asim-paši, da čitavu stvar izvidi i na koncu ju o uspjehu izvijesti. Mustafa Asim-paša s mitropolitom Paisijom dulje vremena provagjaše istragu: „havsteći, — veli Martić — prieteći, i t. d., da opravda krivdu a okrivi pravdu“.[2]) Na temelju Asim-pašinih izvještaja Visoka Porta izda na evropske velevlasti memorandum, u kome izjavi, da su kršćanske tužbe izmišljene i da su plod podbadanja austro-ugarskih konzula. Ova izjava Visoke Porte uvelike uvrijedi Austro-Ugarsku. Stoga zatraži: da se Mustafa Asim-paša s Bosne digne; da se banjalučki mutesarif i gradiški kajmekan pozovu na odgovornost, te da se uskocima bez ikakve kazne dopusti povratak u domovinu. Turska nije mogla na ino, do na svim linijama uzmaknuti.[3]) Ovaj uzmak „bijaše — veli Martić — svečana zadovoljština i slavodobitna za vladu Austrijansku“, a mi velimo: i skrajne diskreditiranje osmanlijske vlasti u Bosni, koje je u nezadovoljnu raju ulilo još veću smjelost.

Po istome planu, po kojemu se je ustanak spremao u Krajini, spremao se je i u Hercegovini. Kao u Bos. Gradišci tako i u Nevesinju veliku su ulogu igrale žaobe. Od ovih je 1874. prva predana crnogorskome knjazu Nikoli, a druga mostarskome mutesarifu. U prvoj se Nevesinjci žestoko obaraju na muslimanske nepravde te od knjaza traže pomoć, osobito džebanu i oružje za budući ustanak. Ova je žaoba sastavljena prema zaključku trećega povjerljivoga sastanka nevesinjskih knezova i prvakâ: Sime Zečevića, Jovana Gutića, popa Petra Radovića i Prodana Rupara. Sastavio ju je Jovan, sin popa Gaćinovića, a potpisali: Ilija Stevanović, pop Risto Gaćinović, Jovan Gutić, Mihajlo Gutić, Simo Zečević, Miloš Kešelj, Prodan Rupar, Širko

[1]) Dr. Mihovil Mandić, Okupacija Bosne i Hercegovine, str. 8.
[2]) Martića Zapamćenja, u Šestića.
[3]) Martića Zapamćenja, u Šestića.

Petković, Trivko Grubacić, pop Petar Radović, pop Anto Glogovac, Trivko Radović, Jovica Gjogović, Tomo Stanić, Trivko Buva i Jovan Savić. Osobno knjazu predana žaoba bude okrunjena obećanjem pomoći. „Kad ste tako pregli, sokolovi, — rekao je knjaz Nikola — ja vi nemogu odreći moju pomoć. Pričekajte dok svane proljeće, tad će vi se isturiti džebana i oružje u Banjane, ili gje drugo; onda dogjite i 'privatite. Čuvajte se, braćo, i da Bog dâ jaki da vi bude srećno!" Osokoljeni ovim odgovorom Nevesinjci se počnu ozbiljno spremati za proljetni ustanak. A kada se 1874. u Podgorici sluči pokolj, u kome muslimani sasijeku Peru Drekalovića s 15 drugih Crnogoraca,[1]) i kada se Crnogorci izjaviše spremnim, da mačem osvete osmanlijska nasilja, Nevesinjci se još prije proljeća stanu dizati protiv Osmanlija. Pokret nevesinjske raje Osmanlije brzo uoče te se počnu protiv nje oružati. Sada raja sastavi drugu žaobu te ju spremi na mostarskoga mutesarifa. U ovoj se žaobi nevesinjska raja gorko tuži na osmanlijske oblasti, jer da ove bune raju i njihove knezove i prvake nazivlju buntovnicima. I ova žaoba postigne naumljeni cilj. Osmanlijskim oblastima bude naloženo, da povuku mačeve u korice i da raju puste u miru. Osmanlijske oblasti mutesarifovu poruku uvaže: kolovogje pobune ostanu nekažnjeni.[2]) Tim se osmanlijska sila ponovno diskreditira, a raja se još više odvaži. A kada se početkom još iste godine po svoj Bosni i Hercegovini sve više prosipahu lanjski glasovi, da je Nj. Veličanstvo car i apostolski kralj odlučio pohoditi Dalmaciju,[3]) i kada je u Dalmaciju, na hrvatsko tlo stupio, uzbiba se „cieli hrvatski narod ne samo u Dalmaciji i Banovini, nego najviše u patnicama zemljama: u Bosni i Hercegovini, izvanredno obradovan. Tad se namah pogovaralo, da to putovanje cara i

---

[1]) Risto T. Proroković, Nevesinjac, opisujuć krvoprolića u Podgorici veli, da je Marko Miljanov-Drekalović — bio krvni neprijatelj Juse Krnjića — Mučine — bogata i ugledna Turčina u Podgorici, — koji mu se vrlo zamjerio pokudiv mu junaštvo, pa je stoga Marko išao u Podgoricu, da ga ubije, ali ga nije našao kod kuće. Kasnije da je Pero Drekalović ubio Mučinu, pa i sam bio sasječen sa još 15 Crnogoraca. Markušić, Osvrt na ustanak u Bosni i Hercegovini, god. 1875.—1878. Buconjić, Povijest ustanka u Hercegovini i boj kod Stoca, str. 62., gdje je o istoj stvari, nu malo drukčije zabilježeno i zapamćenje Tome Krakića.

[2]) Dr. Mandić, Okupacija Bosne i Hercegovine, str., 8.; Markušić, Osvrt na ustanak u Bosni i Hercegovini, 1875.—1878.

[3]) Herkalović, Vorgeschichte der Occupation Bosniens und der Herzegovina, str. 46.

kralja ima važnu političku tendenciju, osobito glede Bosne i Hercegovine, gdje je već počimalo vrjeti. Franjevci, koji su imali svedjer sveza sa dalmatinskim i banovskim rodoljubima shvate namah zamašaj toga putovanja, te oprezno, ali odlučno zauzmu se, da tu liepu priliku upotrebe. Spreme se, da naj jasnije izkažu svoje mišljenje i svoje potrebe, da na svim pograničnim mjestima dočekaju Nj. Veličanstvo i svoje mu želje i pritužbe podastru. Turska vlada razumjela je za čim idje to visoko putovanje, pa je vrlo budnim okom pazila na svoje podanike. Franjevci su znali proušiti narodu o čem se radi i misli. Narod je to shvatio, ali je trebalo velike opreznosti i taktike, da ne izbije na površinu prava misao. Ali brojne deputacije franjevaca pri dočeku na pograničnim mjestima niesu mogle ostati bez pažnje turskih vlasti, a niti tajne. — Već na prvoj postaji pograničnoj, u Sinju, predstave se 18. travnja Nj. Veličanstvu tri franjevca iz Bosne i to: oo. fra Angjeo Ćurić, gvardijan u Livnu, fra Lovro Karaula i fra Miho Marijanović, te mu prikažu svoje i svoga naroda želje i potrebe. Kralju ih preporuči preko direktora franjevačke gimnazije u Sinju, fratra Matasa, namjestnik dalmatinski Rodić. Kralj ih primi vrlo milostivo, pa, saslušav sve njihove pritužbe i želje, koje izraziše, odpusti ih vrlo ljubezno sa riečima: „Infelice gente! Farò tutto il possibile.“ U Imotskom, dne 24. travnja predstavi se kralju devet hercegovačkih franjevaca, na čelu im kustos o. fra Paško Buconjić sa svojim tajnikom o. fra Augustinom Zubcem. Kustos Buconjić pročita u audienciji pismenu adresu na Nj. Velič. U adresi izloži najprije ekonomičke i materijalne nezgode naroda, a onda istakne virtualna prava habsburškoga doma na Bosnu i Hercegovinu, a tomu dosljedno i odgovarajuću brigu za narod. Kralj sve primi milostivo, kustosa Buconjića pozva na objed i odlikova ga sa komendom Franje Josipa I., a njegova tajnika Zubca s viteškim krstom istoga reda, pa ih odpusti s riečima: „Mi gode assai di vedere miei cari Francescani, cosi sempre zelosi ed infatigabili per bene del popolo.“

U Vrhgorcu 25. travnja predstave se na ime svoga naroda kralju opet 4 herc. franjevca: oo. fra Nikola Šimović, fra Luka Begić, fra Miho Rubić i fra Marko Herceg, te mu izlože sve biede i potrebe svoga naroda. Kralj se sa istom naklonosti s njima odieli sa pozdravom: „Proseguite, fare del bene sempre

per la Vostra gente, come avete fatto fin adesso, appunto son venuto, per far del bene, quanto e' possibile. Sarà meglio."

Na hercegovačkom zemljištu kod Neuma, koje presijeca Dalmaciju blizu Kleka, čekalo je na putu šest hercegovačkih seljaka, da predadu pismenu izjavu i jade svojih bieda. Predstraža ih htjede odstraniti, ali će oni posve naivno, ali i odlučno: „Mi idjemo našemu gospodaru i kralju, ne može nam nitko zabraniti bar moliti." Kad je kralj, koji se je baš u kočijama vozio, zapazio taj upadak, naredi, da mu se seljaci pripuste. Kada je seljak Pećko, koji je predvodio tu pravu narodnu deputaciju, sve potrebe iskazao, te mu zaključio sa ovim izričnim nagovorom: „Vaše Veličanstvo! Ove su zemlje bile Vaših djeda i pradjeda, pak su i Vaše i ničije druge, valja da se s njima pobrinete. Dalje ovako ne možemo i ne ćemo, pa makar svi izginuli", Njegovo Veličanstvo, nagovoriv milostivo proste seljake, zaključi: „Budite mirni, nastojat ću svakako, da Vam bude bolje."

Mnoge deputacije i tugaljive izjave i pritužbe bosanskih i hercegovačkih izaslanika pri putovanju Njeg. Veličanstva zabrine tursku vladu, pa svi učestnici u deputacijama padnu pod sumnju kod turske uprave, a osobito kustos Buconjić i Karaula. Prvi što je u imotskoj deputaciji kao franjevački starješina izložio kralju ne samo biedno ekonomičko stanje ovih zemalja, nego još više, što je spomenuo, ako će i oprezno, ali ipak dosta prozirno, historički državno-pravni odnošaj zemalja prama preprejasnoj habsb. dinastiji. Karaula, osim stvari, kojim se zamjerio turskoj tajnoj policiji,[1]) i ta je još, što je preko primasa Simora predao kralju pisanu spomenicu o nevoljama livanjskog kotara pod naslovom: „Gravamina populi catholici campi livnensis". Učestnici su po prijateljima saznali, da bi radi toga veoma lahko mogli glavu izgubiti, pa su se morali sve do okupacije pomnjivo čuvati i paziti. I iz najvišeg meteža iznesoše svi živu glavu, samo Karaula bude potajno umoren, a fra Miho Marijanović ranjen." [2])

3. Zadnji ustanak. I tako tkogod je početkom 1875. na pamet uzeo lošu upravu Bosne i Hercegovine i pasivu ovih

---

[1]) „Status" Bosne Srebrene u Sarajevu veli, da se je fra Lovro Karaula muslimanima zamjerio „ideo quia ante aliquot dies defendebat causam Christianorum in Tribunali Turcico".

[2]) Philadelphus Philalethes, Politika bosanskih i hercegovačkih Franjevaca, str. 88.—90.

pokrajina, probugjenu narodnu svijest i razne književne budilice, agitacije susjednih država i žaobne spomenice, te izvanredni entuzijazam za habzburški dom, što ga je probudilo Njeg. Veličanstvo, posjećujući Dalmaciju: lasno je mogao uvidjeti, da je punina vremena došla, da je opći i zadnji ustanak gotova stvar — da se je za ustanak očekivala samo zgoda i prigoda. Napokon je i ova nastupila. Već u mjesecu siječnju 1875., kada zakupnici počeše svom silom ugoniti zaostatak desetine od gladne godine 1874., narod se iz Nevesinja poče listom dijelom seliti u Crnu Goru, dijelom odmetati u gore. Bosanski valija Derviš-paša dvaputa slaše pomirljivu komisiju, koja je sve upotrebljavala, da se nevesinjski ustaše razoružaju [1]) ali badava. Ne samo da se ovi ne razoružaše, nego se počeše oružati i oni, koji su se najlojalnijim smatrali — katolici. „Dne 19. srpnja godine 1875. sva obližnja mjesta Gabele prihvate oružje, razviju hrvatsku trobojnicu, opale prve hitce uz poklik: „Živio hrvatski kralj Franjo Josip I.!"[2]) I tim počmu rat za oslobodjenje pod devizom: „Il sloboda ili smrt!"" U isto vrijeme ustanak se pojavi u stolačkoj nahiji — u selu Rasnu, u trebinjskome okružju, u Hrvatskoj Krajini niz Unu i Savu, te uz Drinu od Višegrada do Nove Varoši. Ustaše si izabraše i vogje: Franjevca fra Bonu Šarića rodom iz Drežnice; Peciju, glasovitoga hajduka rodom od Bihaća; druga mu u hajdukovanju Ostoju Kormanjoša; Goluba Babića, zvana „Gavran" iz Trubare od tromegje; popa Iliju Bilbiju; Davida Grubaru; Jovana Tufekčiju; Acu Srbobranića; popa Ka-

---

[1]) Martić u svojim Zapamćenjima u Šestića piše: „Valija Derviš-paša posla jedne poslanike i dobre poruke po njima. Poslanici: Čengić Hajdarbeg i Petar Petrović (Ekmekčibašić) posjediše u Nevesinju, premetaše se s njima (ustašama) s razgovorima pismenim; ne dadoše im odmetnici nikakva vjerovanja, povratiše se. Za tim posla druge niekog Ermeniju Constantin eff., mostarskog Mutesarifa i Selim-Pašu vojničkog Comandanta; ni ovim ni opepeliti ne dadoše."

[2]) Philadelphus Philalethes (Glavaš), Politika bosanskih i hercegovačkih Franjevaca i t. d., str. 93. Isti pisac u istome djelu i na istoj stranici tvrdi, da je „prva puška odlučnoga ustanka pukla u Gabeli, a ne u Nevesinju", te da su „katolici, a ne grko-istočnjaci zaigrali . . . krvavo kolo pod hrvatskom zastavom uz poklik: „Živio hrvatski kralj!" Martić u svojim Zapamćenjima u Šestića veli: „Nakon uzaludnih pregovora — Udariše Turci na skup kod crkve u Biogradu, dva sahata daleko od Nevesinjske varošice — Vodja Buha — tu se krv proli. To bi oko svršetka mjeseca lipnja tek. g. 1875. . . Odjavi se ustanak u Stolačkoj nahiji u selu Rasnu, za tim u Gabeli."

ramana; Smiljanića; Krecu; Miću Ljubibratića, rodom iz Trebinja, nekađanjega druga Luke Vukalovića; Peku Pavlovića; Maksima Boćevića iz Banjana; Milu Zvočevića; Luku Petkovića, takogjer

Fra Mijo Kutleša.
Snimak s fotografije, što se nalazi u Zivkovićevu albumu.

druga Luke Vukalovića; Cvjetku Pejovića; Baku Burušića; Radu Aleksića; Vuka Filipovića; Radu, Petra i Cvjetka Pavlovića; Trifka Vukalovića; Jovana Džombatu iz Nevesinja; Luku Miško-

vića iz Dobra; Gligoriju Milićevića; Dimitriju Merćepa; popa Žarka Lješevića iz Hercegovine; Prokopiju Bušića, arhimandritu iz Banje; Krstu Bulajića; Vasu Crnogorca; Stevana Mitrovića; Vuka Jolovića; Jašu Tomića i Mitu Gjorgjevića, te katoličkoga popa don Ivana Musića i t. d. Uz autohtone kolovogje brzo se pojave i strani: Miroslav Hubmajer iz Ljubljane, Petar Starić iz Spljeta, Garibaldijevi Talijanci: Karlo Taraferi, Lugiano Montalti, Alojzij Conte Ciegnia, Josip Jone, Andrija Fracordi, Augustin Defendente, Aleksandar Caudianio, Ivan Gaudini, Enrik Bossi, Petar Chiepa, Jakov Majlardi i Feliks Miglio.[1]) Ovi s nekim Franjevcima a osobito s fra Mijom Kutlešom stajaše u uskoj vezi. Uz to sališe svu silu medaljica sa slikama milosrdnoga Samaritanca,[2]) koje podijeliše megju kršćane i kojim htješe svoje suvjerenike podsjetiti na milosrgje prema borcima za krst časni i slobodu zlatnu.

Ustanak u Bosni i Hercegovini silno uznemiri muslimanski živalj uopće, a veleposjednike napose. Derviš-paša pokuša preko nekih Franjevaca,[3])da barem katolike smiri, ali badava. Tada se i muslimanski elemenat poče listom dizati proti ustašama. Nakon više krvavih sukoba u Nevesinju i u trebinjskom okružju diže se iz Sarajeva i sami Derviš-paša te s jednom vojskom krene put Mostara, a drugu spremi pod vodstvom Dede-paše Čengića preko Zagorja na Gacko. „Nasta pravo ratovanje od Nevesinja preko Trebinja do Kleka.“ I u Krajini „boraše se nemilice“. „Boja bijaše, ali malo važna i oko Drine.“[4]) Svud se pokaza prava anarhija. Istina, redovita osmanlijska vojska bijaše dosti disciplinirana, ali bašibozuci kudgod prolaziše, zadavahu strah i trepet. „Ciganski bubnji, ciganska svirala, talambasi, i ciganska „zurma“ to je bila — veli Knežević — njihova plemenita muzika. Kriska, vriska, podvikivanje, pjevanje, pucanje, i trčanje, bjaše neprekidno, te bi rekao da prolaze čopori paklenjakah. Na sami

[1]) Baltić, Stanje u Bosni u arhivu franjev. samostana u Gučoj Gori; Martića Zapamćenja, u Šestića.

[2]) Takovu smo vidjeli u narodnome muzeju u Zagrebu. Slika na medaljici predstavlja milosrdnoga Samaritanca, kako njeguje bolesnika. Pod slikom je natpis: „Милосрдни Самарианин.“

[3]) Martić u svojim Zapamćenjima, u Šestića piše: „Pukne puška na Gabeli i ogradi se ustanak katolika. Ja sam se tada nalazio u Sutjeskoj i pošalje mi pismo po naročitom poslaniku, da dodjem u Sarajevo odmah. Kad sam došao sutradan kaže mi, da me je htio spremiti s Mehmedbegom Kapetanovićem u Gabelu za ugušenje bune, medjutim je već bio odredio za to biskupa hercegovačkog fra Angjela Kraljevića.“

[4]) Martića, Zapamćenja u Šestića.

zuk te njihove paklene muzike, svakog bi krstjanina groza popala, svak u varošim bježao u skrovita mjesta, a putom i po selima u planine, jer gdje bi god vidjeli koga krstjanina, k njemu bi puške okrećali, i pucali, ako li krstjanina ne bi vidili, u njihove bi kuće pucali. Jao ti se onom selu, u koje bi došli taki pohodjani! Ljudi, žene, i djeca, koja nisu mogla pobjegnuti, bili su zlostavljeni, mlaćeni, a više puta i ubijani; kuće porobljene i opustošene; konji, goveda, marva, prasad i t. d. zaplienjena, i ol pojedena, oli bi svaki turčin, što je zaplienio svojoj kuči slao, i gonio. Prasad nisu sebi gonili, da ne ogrieše svoju pobožnu dušu, nego bi zgonili u čaršiju, i bud pošto kao svoje vlastništvo prodavali. Više kuća, i zgrada razkopali bi, oli popalili." [1]) Ista sredstva u koliko mogoše, upotrebiše i ustaše. I oni su sjekli, plijenili i palili i muslimanske i kršćanske i kuće i crkve. I tako izgori: muslimansko selo Odžak blizu Glamoča, katolički Lištani s crkvom i župničkim stanom, selo Grahovo s kapelom, sela Škiljevci i Škiljevita kod Staroga Majdana; [2]) oko Drine varošica Prijeboj, te sva sela od Višegrada do Nove Varoši; [3]) a „po Hercegovini — veli Baltić — sela, oli kuće nije bilo viditi dan hoda putujuć." [4]) Ispred vatre i mača pogranični za ustanak nepozvani narod bježao je u Crnu Goru i Srbiju, a najviše u susjedne krajeve austro-ugarske monarhije, kamo ih po sudu Martića preko 50.000, [5]) a po sudu Baltića 150.000 [6]) pribježe i gdje im Austro-Ugarska pruži izdašnu pomoć za uzdržanje nesrećnih eksistencija. Od pograničnoga življa u puno se nesrećnijem položaju nagje narod srednje Bosne. Ovaj, nemogav nikuda pribjeći, iskusi sve zulume obijesnih bašibozuka, za kojim je na svojim volovima i konjima morao nositi hranu. Mnoge žene od straha pobaciše nedonoščad, a mnoge — osobito muslimanke — poludiše.

Visoka Porta na ustanke u Bosni i Hercegovini bila se je već obiknula. Stoga najnovijemu ispočetka nije ni posvećivala specijalnu pomnju. Ali kada ustaše presijekoše put iz Carigrada

---

[1]) Kneževič, Varica ili njeke moje biljежke i t. d.

[2]) Baltić, Stanje u Bosni i t. d.

[3]) Martića Zapamćenja, u Šestića.

[4]) Baltić, Stanje u Bosni i t. d.

[5]) „Užas Turaka na svu redom sjerotinju počini štete neizkazane i nagna 50.000 duša u Austriju". Martića Zapamćenja, u Šestića.

[6]) „Govorili su da 150 hiljada naroda pobiže u Austriju." Baltić, Stanje u Bosni.

u Bosnu i iz Bosne u Carigrad; zasjedoše Dugu, kuda se je pronosila hrana u Nikšić; kada u ratovima na Muratovici, Planu, Ravnu te kod Gluhe Smokve pokazaše svoju moć,[1]) a još više, kada nekoga Despotovića, koji im je iz Srbije došao u pomoć, proglasiše poglavarom a srpskoga kneza i bosanskim knezom, te pozvaše i sami muslimanski elemenat, da im se priključi i da se protiv Osmanlija ujedini:[2]) tada Visoka Porta uvidje, da najnoviji ustanak u Bosni ne spada megju obične ustanke, nego da je tu borba na život i smrt. Stoga se sve žilavije laćaše sredstava, kako bi u Bosni i Hercegovini zavela red i mir.

4. Uzaludni pomirbeni pokusi. Uz to se i evropske velevlasti Austro-Ugarska, Rusija i Njemačka prema ugovoru još 1872. i 1873. u Berlinu i Schönbrunu sastavljenu [3]) sporazumno zauzimahu za bosánske i hercegovačke ustaše. Na njihov prijedlog Visoka Porta povjeri Server-paši, svome naročitome komisaru, da u prisutnosti konzula evropskih vladara pozove kolovogje ustaša i s njima se sporazumi. Server-paša zakaže skupštinu u Mostaru, na koju početkom rujna 1875. stignu konzuli evropskih velevlasti: austro-ugarski Vasić, ruski Jastrebov, njemački Lichtenberg, francuski Douson, talijanski Durando i engleski Friemann. Na mostarskoj skupštini kustos hercegovačkih Franjevaca fra Pashal Buconjić na talijanskome jeziku preda zastupnicima evropskih velesila „Kratak prijegled pritužbi, glavnih povoda ustanka kršćanskoga pučanstva u Hercegovini“: „Un Cenno semplice sui gravami, causa principale dell' insurrezione delle popolazioni cristiane in Erzegovina“, u kojoj krupnijim potezima prikaza sve bijede, koje raju tište i koje su ju nagnale na skrajna sredstva: razne danjke, nemilosrdno utjerivanje danjaka, pritisak sa strane aga i inih silnika te nepravde sa strane medžliza i t. d. Na koncu uime ustaša predloži ova četiri zahtjeva: 1) Kršćani su odlučili ragje umrijeti, negoli podnositi toliko ropstvo. Stoga su prinuždeni svoje oslobogjenje oružjem tražiti. Ako ih velevlasti neće pomoći, neka ih barem u njihovu pothvatu ne priječe i neka ne pomažu onoga, protiv koga su ustali i koji ih tlači; 2) inače ili smo prisiljeni zamoliti koju kršćansku vlast,

---

[1]) Martića Zapamćenja, u Šestića.
[2]) Baltić, Stanje u Bosni . . .
[3]) Dr. Fournier, Wie wir zu Bosnien kamen, str. 9.—10.

da nam prepusti koji kraj zemlje, da se iselimo i napustimo ovu nesrećnu zemlju, na koju padaju tolika prokletstva; 3) ili neka velevlasti porade kod sultana, da se od Bosne i Hercegovine stvori jedna samostalna država, koja bi sultanu plaćala danjak, a u kojoj bi vladao ne podanik osmanlijske države nego koji kršćanski knez; 4) ili na koncu — što je najmanje —, neka se velevlasti dogovore, da koja od obližnjih vlasti postavi u glavnije gradove ove pokrajine jake odjele vojske, te neka zastupnici velevlasti imadu u glavnijim medžlizima pravo sudaca, a dok se tako stvari ne urede, neka bude osiguran život, čast i imetak kršćana sa svim vjerskim i gragjanskim pravima."[1])

Mostarski kongres nije polučio željenoga cilja — mir se ne uspostavi. Istina, konzuli su se bili složili u tome, da se od Bosne i Hercegovine učini jedna autonomna država, koja bi bila pod suverenstvom Visoke Porte, ali tome se opre Server-paša, koji obećavaše znatno poboljšanje, samo ako se raja primiri i oružje položi. Iz Mostara se konzuli razigju i svaki svoju vladu o uspjehu ili bolje neuspjehu izvijesti. Prema informacijama konzula evropske velevlasti od Visoke Porte odlučno potraže provedenje reformi. Na pritisak evropskih vlasti izdade Visoka Porta 2. listopada 1875. iradu, kojom kršćanstvu obeća čitav niz reformi: bolju organizaciju uprave, porezne polakšice, jednakopravnost s muslimanima pred sudom i t. d., te 12. prosinca ferman, kojim iradu od 2. listopada popuni i potanje specificira,[2]) — a kada grof Andrassy u svojoj noti od 20. prosinca iste godine potraži, da se megju planirane reforme zavedu još neke točke, Visoka Porta prema svojim silama pokaza se i tu sklonom[3]) — ali badava. Hercegovačke ustaše niti planirane reforme zadovoljavahu, niti u njih više vjerovahu. Pred dalmatinskim namjesnikom Rodićem u Dubrovniku otvoreno izjave, da će oružje položiti jedino pod uvjetima: da se kršćanstvu u Hercegovini preda treći dio zemljišta, koje im je bezuvjetno nužno; da Turska u Hercegovini zadrži samo toliko vojske, koliko joj je nužno za garnizone u Mostaru, Stocu, Trebinju, Nikšiću, Plevlju i Foči; da porušene kršćanske crkve i kuće popravi; da narod kroz godinu dana na svoj trošak hrani; da narodu pribavi orugje za obragjivanje zemlje; da od kršćana kroz tri godine ne traži

[1]) Un Cenno semplice sui gravami &, str. 29.
[2]) Herkalović, Vorgeschichte der Occupation Bosniens &, str. 70.—71.
[3]) Herkalović, Vorgeschichte der Occupation Bosniens &, str. 71.—73.

danjaka; da se od kršćana oružje sve dotle ne oduzimlje, dok se ne oduzme od muslimana; da se obećane reforme uistinu prevedu u djelo it. d. [1]) Buduć da Visoka Porta gornje zahtjeve odbi, to se rat s još žešćom otpornošću nastavi, bez obzira na to, što su u Sarajevu 1. veljače 1876. uz pucanj topova naviještene nove reforme i što su iz Carigrada izaslani naročiti komisari: u Sarajevo Hajder-efendija, a u Mostar Dževdet-efendija, da oživotvore iradu od 2. listopada i ferman od 12. prosinca 1875. ujedno s primjedbama grofa Andrassya. [2])

5. Opći zapletaji i san-stefanski ugovor. Megjutim godina 1876. urodi i drugim komplikacijama, koje ustašama puno olakote junački pothvat. U Bugarskoj, kada bašibozuci umoriše 12.000 kršćana, diže se protiv okrutnih Osmanlija sve, što se krstom krsti. U Carigradu nasta pravo trvenje, za koga Abdul-Azisa zamijeni Murat V. a ovoga opet sultan Hamid II. U drugoj uroti zaglaviše ministri Husejin Avni-paša i Rašid-paša, a Ahmet Kaisarli bi ranjen. [3]) Srbija odlučno zatraži od Visoke Porte, da joj se ustupi Bosna i Hercegovina, a kada joj sultan Murat V. odgovori zahtjevom, da ga Srbija prizna za cara, dogje do rata i izmegju ove dvije države. General Alimpić prijegje Drinu, utabori se kod Bijeljine te sa svojim četama ustraja nepomičan gotovo dva mjeseca. Osmanlije „od Niša i Vidina prodrieše u Srbiju, osvojiše Zajičar, Njegotin i Knjaževac, ili ti Stari Grgurevac.“ Srbi se ni „kod Sjenice ne mogoše uzdržati, tude im se rani general Zach, potom Turci zauzeše njihove obkope i utvrdiše se na tom mjestu, buduć je ta tačka u blizini Crne Gore, kuda je namjera bila, da se obiju kneževina vojske približe i tiem zatvore put i odsieku Bosnu od Rumelije. Obkopi su bili na Javoru.“ I „crnogorski knez Nikola s naj jačom snagom, što ju je mogao imati, uputi se s Banjana širom Hercegovine, podje Bileću, zauze Gacko i odpočinu u dvorih Čengićevih na Lipniku (s njim je bio i Mirko Aleksić, koji je pogubio junaka Smailagu god. 1840.). Odatle krene na Nevesinje, bude dočekan na Zalomu, ali s malo kreševa prodje ter obsjedne varoš Nevesinje.“ Protiv Crnogoraca stiže Muktar-paša i s Crnogorcima zametnu kreševo. Iza dva dana Crnogorci se povuku. Za njima krenu

---

[1]) Herkalović, Vorgeschichte der Occupation Bosniens &, str. 73.—74.

[2]) Herkalović, Vorgeschichte der Occupation Bosniens &, str. 74.

[3]) Dr. M. Mandić, Povijest okupacije Bosne i Hercegovine, str. 11.—12.; Baltić, Stanje u Bosni i t. d.

Osmanlije. Dočepav se Crnogorci klanca Vrbice ustave se u Vučjem Dolu i hametom Osmanlije potuku: Selim-paša pane, Osman-paša preda se, a Muktar-paša jedva ranjen pobjegne u Bileć, odatle u trebinjsku tvrgjavu. U isto nekako vrijeme i Božo Petrović potuče kod Meduma Mahmud-pašu, rodom Poljaka, i pogubi do 10.000 Osmanlija. Od Mahmud-paše srećniji bijaše Derviš-paša, koji s albaneske strane zauze Komandu. Dok Crnogorci braše lovorike po Vučjem Dolu i oko Meduma, dok se Muktar-paša ponovno utvrgjivaše na Grahovu, „Srbi uz Moravu užasan boj biše, a najveća se krv proljevaše na Aleksincu. Nebrojeni su leševi s' obje strane padali. General Čermajev i pukovnik Hrvatović hrabro stajaše. Na Javoru spram Sjenica poslie žestokih bitka Srbi svoje obkope ostaviše. Tako isto i nepredobitna utvrdjenja u Adi spram Bieljine."[1]) Iznemogla Srbija na prijedlog evropskih velevlasti zatraži od sultana Hamida II. mir. Sultan Hamid knezu Milanu stavi takove pogodbe mira, na koje on nije mogao nikako pristati. To prisili evropske velevlasti, da energičnije istupe u akciji oko uspostave mira. I tako po naputku Engleske sastaše se u Carigradu izaslanici od 6 velikih sila i pod predsjedanjem Safvet-paše dulje vremena vijećaše o uspostavi mira na Balkanu. Viječanje evropskih izaslanika u Carigradu trajaše dulje vremena, te pošto svaka velesila skrupulozno zastupaše svoje interese, svrši se bez ikakova uspjeha.

Megjutim Visoka Porta proglasi u osmanlijskoj carevini ustav, a Crnogorci i Srbi, koji u Deligradu kneza Milana proglasiše srpskim kraljem, nastaviše rat i svečano se pod zakletvom obvezaše vojevati sve dotle, dok živi i jedan Srbin. Neopravdane pretenzije Srba i Crnogoraca silno zabrinuše bosanske i hercegovačke Franjevce. Oni su istina vazda uzdisali za oslobogjenjem, te su to i po Beogradu tražili, ali nijesu nikada željeli da ispod osmanlijskoga jarma potpanu pod srpski i crnogorski. Stoga čim je Srbija od Visoke Porte zatražila Bosnu i Hercegovinu, ulože proti tome zahtjevu svoj prosvjed te se izraze za habzburški dom,[2]) kome po historijskome pravu pripadaju i kamo

[1]) Martić, Zapamćenja, u Šestića.

[2]) Bosanski oci kreševskoga samostana svoje su želje u latinskome jeziku upravili na samo Nj. Veličanstvo Franju Josipa I. Ove prema kopiji, što se čuva u pismohrani krešev. samostana glasi: „Sacratissima Apostolica Majestas! Exurgentibus actu bellicis impetitionibus inter Imperatorem Otto-

su kroz stoljeća težili. Slične izjave spreme i u Carigrad na konferenciju evropskih velevlasti.

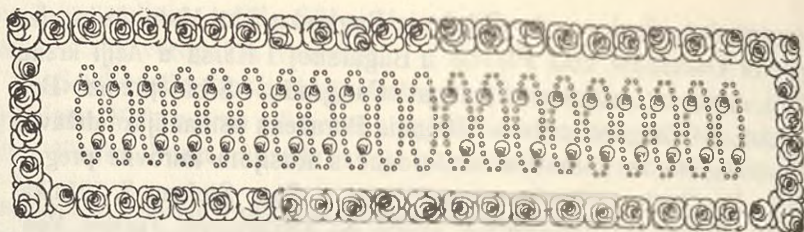
Smalaksalim bosanskim ustašama, Srbima, Bugarima i Crnogorcima 1877. u srca uli novu snagu istup Rusije protiv Osmanlija. Visoka Porta morade svoje napredujuće čete povući i s

manicum et finitimae Principem Serviae, dubioque marte, ut refertur, pugnantibus: nos religiosi Ordinis s. Francisci una cum fideli hujus circuli populo catholico nimis ancipites de rei exitu, plane ignoramus, quae nos porro quoque manebunt rerum vicissitudines, cuique parere obstringemur. Ideo provoluti ad pedes Sacratissimae Suae Apostolicae Majestatis, in spiritu profundissimae humilitatis nostra devota ac pia substernimus desideria, quatenus Sua Sacratissima Majestas potentissimo suo influxu ac viribus efficere misericordissime dignetur, ut casu, si quo voluerit, vel necessitate coactus debuerit Imperator Ottomanus regnum Bosnae cedere aut perdere, hoc regnum augustissima domus Habsburgica occupet, idemque annectetur ditionibus Imperii Suae Sacratissimae Apostolicae Majestatis, id est Austriae. Etenim necessitas tam moralis, quam materialis populi ac fidei salvificae summe exposcit, ut nos Sua Sacratissima Majestas sub gloriosum suum sinum recipiat, quorum curam inde a sui primordio adeo strenue ac paterne gessit, ut ipsam nostram, fidelisque populi subsistentiam post Deum in acceptis Suae Sacratissimae Majestatis, augustissimaeque Domui Habsburgicae referamus. Haec dum demisissime ac ex urgentissimo rationum pondere Suae Sacratissimae Majestati praesentamus, in debito omagii ac perrennis obsequii cultu persistimus: Kreševii in Bosna Ottomano-argentina, die 23. Julii 1876. Suae Caesareo Regiae Apostolicae Majestatis devotissimi ac obsequentissimi: Familia Religiosorum Ordinis s Francisci seraphici, Conventus s. Catharinae V. et M., cum communitate oppidi et adjacentium pagorum." Strukić, Povjestničke crtice Kreševa, str. 142.—143. Sličnu su adresu, veli Herkalović, konzulu Josipu Waldhardtu dala i druga dva samostana: sutješki i fojnički. Herkalović, Vorgeschichte der Occupation Bosniens, str. 106. Hercegovci su svoj prosvjed i svoje želje na talijanskome jeziku upravili na samu Visoku Portu i Hercegovačkoga valiju Ali-pašu, a glasi: „All' Eccelso Governo Ottomano in Constantinopoli. A nostra grande sorpresa abbiamo inteso, che la Serbia presentava alla Sublime Porta la formale domanda dell' annessione della Bosnia. La popolazione cattolica del Vescovato dell' Ercegovina in vista di tale domanda è obligata di manifestare tanto alla Sublime Porta Ottomana, come pure agli Eccelsi governi delle potenze garanti essere la di lei ferma volontà di non acconsentire a tale annessione, la quale è oltremodo contraria al loro interesse morale e materiale. Nel caso peró che il Governo attuale volesse o dovesse cessare nella Bosnia i cattolici protestano formalmente contro l' annessione della loro patria alla Serbia o vero al Montenegro e dichiarano di volere in tal caso unirsi ai popoli del glorioso impero d' Austria con quali sono strettamente legati, a mezzo del loro passato istorico, a dei numerosi loro interessi morali e materiali." Philadelphus Philalethes (Glavaš), Politika bos. i herceg. Franjevaca, str. 97.

crnogorske granice i iz Srbije u Bugarsku i u Malu Aziju. Iza poraza Osmanlija kod Plevne u Bugarskoj i Karsa u Aziji krenu Rusi snažnim korakom prema Carigradu, Srbi prema Bugarskoj, a Crnogorci prema Albaniji. Poražena osmanlijska država, da spasi, što se spasiti može, počne s Rusijom mirovne pregovore. Mir bude sklopljen i potpisan u San Stefanu 3. ožujka 1878., i to uz vrlo nepovoljne uvjete po pobijegjenu Tursku. Vae victis! Visoka Porta mora Rumunjskoj, Crnoj Gori i Srbiji priznati nezavisnost. Rumunjska će Rusiji odstupiti Besarabiju, a za odštetu primiti Dobruču. Bugarska postaje tributarna kneževina. Bosna i Hercegovina, gdje su ustaše u Crnim Potocima perfidijom engleskoga konzula 1877. hametom potučeni,[1]) dobit će autonomiju. Visoka će Porta morati porušiti sve tvrgjave na Dunavu. morat će uime ratne odštete Rusiji platiti 1410 milijuna rubalja, odnosno — jer ih nema — ustupiti Dobruču, ušće Dunava, dio Armenije, te na koncu otvoriti Dardanele i Bospor neutralnome brodovlju.[2])

[1]) Baltić o tome piše: „Ustaše utvrdjeni u Crnim Potocima, Turci često na njih idući, i nemogući jim ništa učiniti, posluže se s Ingleskim konzulom, i zamole ga da pošalje svoga jednoga čovika, i izvidi jakost Ustašah, i vas položaj zemljišta. Konzul posla svoga tajnika. Ustaše ga primiše lipo, i gosp. Despotović učini mu čest: s njegovim četnicima prigleda vas položaj, i vojsku njegovu. Kad je stigao u Sarajevo, učini Turcim Plan kako će Crne Potoke uzeti, drukčije da ne mogu, nego ako pridju priko komada zemlje Austrijanske, i Ustašama s ledja zajdu. Skupe Turci veliku vojsku, i po planu Inglezkome uzmu Crne Potoke. Ustaše mlogi izginu, mlogi se razbignu u druge planine, Despotović uteče u Austriju, gdi ga i zatvore. Vodje Golub, i Kreco povuku se u Grmeću planinu. Tako ustanak oslabi.“ Baltić, Stanje u Bosni . . .

[2]) Dr. M. Mandić, Povijest okupacije Bosne i Hercegovine, str. 16.—17.

§ 7.

BERLINSKI KONGRES.

1. Saziv kongresa i njegov opći rad. Ugovor, što ga je Rusija s Visokom Portom u San Stefanu sklopila, uzruja sve evropske velevlasti, a osobito Englesku, Njemačku i Austro-Ugarsku. Englesku, koja je kroz čitav tok balkanskih nemira stajala uz osmanlijsku državu, puno je mučio potpuni poraz Osmanlija; Njemačkoj je krivalo, što je slavenski življ novim stečevinama znatno ojačan; a Austro-Ugarska smatrala se je izigranom. Austro-Ugarska je tamo od 1872. pa sve do ugovora u San Stefanu obzirom na balkanska pitanja u diplomatičkom djelovanju s Rusijom skupa koracala a Rusija joj je pravo na Bosnu i Hercegovinu tolikokrat priznala i ove joj pokrajine svakom prigodom zajamčivala, a sada ju je izdala i Bosnu i Hercegovinu autonomnim proglasila.

Sveopće nezadovoljstvo velevlasti na koncu urodi kongresom u Berlinu. Kongres u Berlinu bude urečen za 13. lipnja 1878., a zadaća mu je bila modificiranje san-stefanskoga ugovora. Na kongresu se nagju zastupnici velevlasti: austro-ugarski grof Andrassy, ruski Gorčakov, talijanski Corti, engleski Beaconsfield i Salisbury, turski Mehmed-Alija, Karathèodory it.d.; ministri izvanjskih posala i poslanici raznih država, a svima predsjedaše „željezni kancelar“, njemački zastupnik Bismarck. Kongres u Berlinu trajao je ravan mjesec dana; stvorio je 64 članka, u kojima je san-stefanski ugovor modificiran i karta ne samo Evrope nego i Azije konačno promijenjena. Akoprem povjest berlinskoga kongresa još potanko nije opisana, točke su ipak, koje nas interesiraju, dosta poznate: Bugarska bude ponovno proglašena tribu-

tarnom kneževinom, nu sužena na teritorij izmegju Dunava i Balkana. Istočna Rumelija povraća se Visokoj Porti, nu na prijedlog Engleske i ona dobiva kršćanskoga guvernera. Tracija i Macedonija ostaju u neposrednome posjedu Visoke Porte. Srbija na prijedlog Austro-Ugarske dobije Pirot i Vranju i tako se preko Niša protegnu na jugoistok miesto na jugozapad — prema Bosni. Rumunjska i Crna Gora ponovno se proglase potpuno nezavisne, nu Rumunjska je, prema san-stefanskome ugovoru, za svoju nezavisnost Rusiji morala ustupiti Besarabiju, mjesto kojih je dobila Dobruču i zemlje na ušću Dunava. Crna Gora proširi se prema Novome Pazaru i Hercegovini, dobiv Nikšić, Pivu s Podgoricom te luku Bar. Spica pripane Austro-Ugarskoj. Grčka se proširi prema sjeveru. Rusija u Maloj Aziji Bajazid morade povratiti Visokoj Porti, nu pridrža si Kars, Andahar i Batum. Obzirom na more pokrijepe se ugovori, što su ih velevlasti stvorile još 1856. i 1871.[1])

2. Odluka kongresa obzirom na Bosnu i Hercegovinu. Jedno od najdelikatnijih pitanja berlinskoga kongresa bijaše i sudbina Bosne i Hercegovine — legla svih zadnjih nemira i zapletaja. Austro-ugarski punomoćnik grof Andrássy prvi uze pitanje Bosne i Hercegovine na prètres. Po njegovu mnijenju pitanje Bosne i Hercegovine jest evropsko pitanje. U Bosni i Hercegovini začeo se je i rodio ustanak, koga Turska nije bila u stanju ugušiti i koji je porodio zadnji istočni rat. Zadnji ustanak u Bosni i Hercegovini te istočni rat najveću je štetu nanio austro-ugarskoj monarhiji, koja je iz samilosrgja oko 10,000.000 kruna potrošila prehranjujući oko 200.000 uskoka. Radi razvijene vjerske mržnje i socijalne težnje za osvetom ove pokrajine nijesu za autonomiju. U Bosni i Hercegovini sav je posjed u rukama manjine — u rukama muslimana, a sav teret na legjima većine — kršćana. Ti nepravilni socijalni odnošaji bili bi povodi vječnih zadjevica i trvenja, a odatle bi austro-ugarska monarhija trpjela najveću štetu. Grof Andrássy završi svoju deklaraciju, a iz oportuniteta ne izrazi se, kamo bi Bosnu i Hercegovinu priključio. Ovu zadaću uze na se engleski lord Salisbury. I lord Salisbury izjavi se, da je pitanje Bosne i Hercegovine evropsko pitanje. Visoka Porta nije bila u stanju prije zadnjega istočnoga rata da u Bosni i Hercegovini zavede red.

[1]) Dr. Fournier, Wie wir zu Bosnien kamen, str. 64.—66.

Za to je sada iza rata još nesposobnija. U Bosni i Hercegovini mir i red može zavesti samo jedna jaka vlast. Ako bi se Bosni i Hercegovini dopustilo, da osnuju autonomne kneževine, tim bi se na Balkanu stvorio čitav lanac slavenskih država. Tim bi se ugrozio položaj neslavenskih rasa kao i preostali osmanlijski teritorij. Buduć da je još na zadnjoj carigradskoj konferenciji pronagjeno da su obe gornje pokrajine pasivne, to za Visoku Portu ne bi bilo nikakve štete, da ih se odreče. Pripustiv Porta ove pokrajine kojoj drugoj vlasti lišila bi se zadaće, koju kroz toliko vrijeme nije bila u stanju da izvrši. Velika Britanija predlaže, da Bosnu i Hercegovinu zaposjedne Austro-Ugarska. Uz prijedlog lorda Salisburya prisloni se knez Bismarck te punomoćnici Francuske, Italije i Rusije, a žestoko se suprotstaviše osmanlijski punomoćnici: Karathéodory-paša, Mehmed-Alija, Magdeburški i Sadullah Bey. Oni uporno tvrdiše, da Visoka Porta i iza rusko-turskoga rata u Bosni i Hercegovini uživa ugled i da je u stanju i u spomenutim pokrajinama zavesti mir i red, te svečano obećavahu tolikoput opjevane reforme.

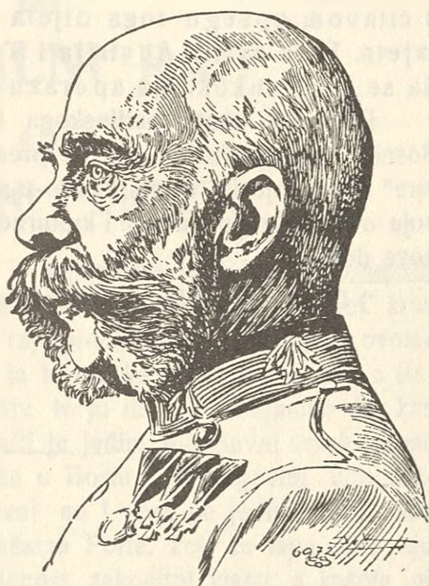
Istup osmanlijskih punomoćnika silno uznemiri sav berlinski kongres, a osobito engleskoga punomoćnika Beaconsfielda i kneza Bismarcka. Osmanlijskim se punomoćnicima dobacivaše: Kada sultan nije bio u stanju u Bosni i Hercegovini zavesti mir i red prije rata, još je manje u stanju to izvesti sada poslije rata. Berlinski kongres nije se sastao, da štiti geografijski položaj osmanlijske države, nego da zavede red i mir. Po berlinskome kongresu Visoka Porta dobiva Rumeliju — puno veću i plodniju pokrajinu, negoli je Bosna i Hercegovina, a po san-stefanskome ugovoru i tu bi pokrajinu izgubila. Na koncu knez Bismarck reče, da će protokol kongresa držati otvoren sve dotle, dok osmanlijski punomoćnici ne dobiju nove upute, a onda prijegje na prètres drugih stvari. [1])

U isto nekako vrijeme Bosnom i Hercegovinom prosu se glas, da je Srbija Bosnu i Hercegovinu zatražila za se i da je prilika, da će ju dobiti. Ta vijest jako uznemiri katolički elemenat, koji nije nikada težio za Srbijom i koji je u tome nazro zastoj ostvarenja svojih stoljetnih težnja, da dogje u okvir moćne habzburške monarhije. A nije godio ni muslimanskome življu, jer je i ovaj bio vazda skloniji austro-ugarskoj monarhiji, negoli Srbiji

---

[1]) Dr. Fournier, Wie wir zu Bosnien kamen, str. 66.—71.

i Crnoj Gori, koje su „vavik od starina mrzili, i držali jih za svoje najviše neprijatelje.“[1]) Ovome uznemirenju, što se je iz kolajućih glasina porodilo, ima se pripisati začetak ponovne izjave Franjevaca, što je dohrlila na berlinski kongres i stala za prava habzburške monarhije. Izjava, što su ju biskup Vujičić, svi franjevački samostani i župnici preko svogá agenta fra Grge Martića na grofa Andrássya u Berlinu spremili, u glavnome se slaže s onom, što su ju bosanski oci još 1876. na habzburški dom spremili, a glasi: „Pošto se glasa, da Kneževina Srbija na tom slavnom kongresu ište aneksiju Bosne za sebe, mi podpisani od strane svega bosanskog katoličanstva svetčano i svestrano protestiramo pred svim poslanicima velevlasti, na tom kongresu se nalazećih, protiva tomu nezakonitomu i neopravdanom zahtjevu kneževine Srbije.“ [2]) Buduć da se u isto vrijeme protiv Visoke Porte izjavi do tisuću razboritijih bosanskih muslimana,[3]) a Srbija i Crna Gora bile su već prilično dotirane, to se je politika grofa Andrássya već primicala svojoj kruni. I zbilja 4. srpnja punomoćnici Visoke Porte izjave, da sultan sudbinu Visoke Porte predaje u ruke berlinskoga kongresa, a 13. srpnja u 3 sata poslije podne punomoćnici velikih sila

C. i ap. k. Franjo Josip I.

---

[1]) Baltić, Stanje u Bosni.
[2]) Philadelphus Philalethes (Glavaš), Politika bosanskih i hercegovačkih Franjevaca, str. 99.
[3]) Herkalović, Vorgeschichte der Occupation Bosniens, str. 117.—118.

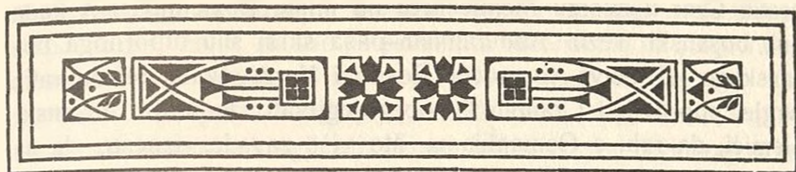
potpisaše akta berlinskoga kongresa, od kojih XXV. članak glasi: „Pokrajine Bosnu i Hercegovinu nek zaposjedne Austro-Ugarska i neka njima upravlja. Buduć da austro-ugarska vlada ne želi da upravlja novo-pazarskim sandžakom, što se proteže megju Srbijom i Crnom Gorom u jugoistočnome pravcu do Mitrovice, to će osmanlijska vlada tamo i nadalje funkcionirati. Ali zato Austro-Ugarska, da osigura opstanak novom političkom stanju kao i slobodu i sigurnost komunikacija, pridržaje si pravo, da drži garnizone i zaposjedne vojničke i trgovačke ceste u čitavom opsegu toga dijela staroga bosanskoga vilajeta. U tu svrhu Austrija i Turska pridržaju si pravo, da se o potankostima sporazume.“ [1])

Potpisom akata berlinskoga kongresa osmanlijska vlast u Bosni i Hercegovini, ako i ne prestaje „de facto“, ustupa „de jure“ svoje mjesto vlasti austro-ugarske monarhije, koja i razvoju ovih pokrajina uopće i kulturnome napose utiskaje obilježja nove dobi.

---

[1]) Dr. Fournier, Wie wir zu Bosnien kamen, str. 75.

III.
SOCIJALNI RAD.

§ 1.
AGRARNI POKRET.

1. Uzroci pokreta. U najžešćem jeku borbe bosanskih muslimana i Osmanlija na površinu počne izbijati pokret kroz stoljeća nepravdu podnoseće raje protiv spahija. Mnogo je ovome ustanku doprinijelo i to, što je bosansko plemstvo u ratu s Osmanlijama oružalo i samu raju te ju ili kao konjanike ili kao pješake vodilo u rat. Nu to niti je jedini niti glavni uzrok ovome za evoluciju socijalnih prilika u Bosni i Hercegovini vrlo važnome pokretu. Njemu se glavni nu i opet ne jedini uzrok ima tražiti u Osmanlijama i pristašama Porte, koji su ispočetka raju podsjećali na pokornost i odanost zakonitoj vlasti, a kašnje joj obećavali i pružali sve veće koncesije u prilog emancipaciji od nepokornih begova i aga, te njezinu otpornost protiv istih donekle i odobravali. Sjetimo se samo revolucijonarne godine 1814., kada ono bosanski vezir Ali-paša piše svojim „podloxniczim Fratrom od xupa Naije Mostarske", da svoj Raji Czarevoj od Erczegovine" „protellale", kako je „od Fetta do danas bila virna çestitomu Czarru"; kako „ne ima uzroka izneviriti se, nitti se moxe izneviriti nipokakvu zakonu protiva Czarru i Czarrevu Vechilu"; kako „taku nevirnost Isti Ingjil Raji zabranjuje"; jerbo je vezir „na mistu Czarrevu; çestiti Czar na mistu Boxiemu", pa prema tome, „tko se izneviri, i dixe ruku protiva Czarrevu Vechilu, suprotivi se, çestitomu Czarru; a tko se dixe protiva Svomu Czarru, dixe se u isto vrime protiva Boggu; jerbo je

çestiti Czar u svomu Memlechetu na mistu Boxiemu".[1]) A kada ono bosanski vezir Abdurahman-paša skrši silu otpornoga bosanskoga plemstva te počne Bosnu i Hercegovinu reformirati: tvrgje popravljati i ranom ih obezbjegjivati, te kada bosanski plemići, da raju s Osmanlijama što više zavade, iznesu, da se spomenute priprave čine proti raji, tada se i opet bosanski vezir obrati na biskupa Miletića, da raju pouči, da te pripreme nijesu naperene protiva raje, kako to „niki zlohumni brezposleniczi odavle dovode i gataju", nego da su to mjere sigurnosti; kako on želi: „Da Raja, koja se u Czarrevu Memlechetu nalazi, xive u miru po svomu zakonu, i da bude virna, i podloxna Bogu, i çestitom Czarru; i da se svak o svome poslu zabavglia; texaczi o texakluku, zanaçie o svome zanatu; targovczi o svojim targovinam" i t. d.[2]) Godine 1831. piše Ali-aga Rizvanbegović, bosanski i hercegovački kajmekam, „Parrochu, i knezovim, i Raji od Posusia";[3]) godine 1832. Rešid Mehmed-paša piše iz Bitolja; iste godine vezir Mahmud-paša prvi put iz Sjenice, a drugi put iz Ljubogostva biskupu fra Augustinu Miletiću, gvardijanima, župnicima i t. d., da se vladaju mudro, da ne pristaju uz „Poganoga i, Naletnika Husein Kapetana", da raju na svaku Ruku, i na svaki naçin, savjetuju, „scto je dobro, i podobno, i za bolje sviu viernie czarskie Raje Siromascnie". [4])

Ova hiperboličnom laskavošću pisana pisma, netaktično postupanje bosanskoga plemstva s rajom, činjenice, da su Osmanlije češće veledušno opraštale prisilno udioništvovanje raje u ustancima kao i neprestani neuspjesi buntovnika budu okrunjeni tim uspjehom, da su se kršćani obiju šljedaba skupa sa svećenstvom od ustaša sve više otugjivali i u neutralnu ili protivnu stranku prelazili, tako, da se čini, da je fra Ilija Starčević bio zadnji od bosanskih Franjevaca, koji je početkom četvrtoga decenija devetnaestoga stoljeća uz ustaše pristajao. Čim su se Osmanlije i pristaše Porte prema raji pokazivale blaže i čim je raja svojim posrednim buntovnim gospodarima postajala nepo-

---

[1]) Pismo, u fra Mirka Šestića; dr. Jelenić, Izvori za kulturnu povjest, str. 107.—108.

[2]) Arhiv Bosne Srebrene u Sarajevu; dr. Jelenić, Izvori za kulturnu povjest, str. 119.—121.

[3]) Pismo, u fra Mirka Šestića; dr. Jelenić, Izvori za kulturnu povjest, str. 121.

[4]) Arhiv Bosne Srebrene u Sarajevu; dr. Jelenić, Izvori za kulturnu povjest, str. 122.—124.

slušnijom, tim su zdvojni bosanski bezi i kapetani s njom postupali krvoločnije. Buduć da su ratove poduzimali na svoju ruku, a Osmanlije ih češće globile, to su iz dana u dan sve više siromašili. Pa pošto sami nijesu ništa radili, a posjedi, što su im kmeti badava obragjivali, nijesu bili u stanju pokrivati silne izdatke, to sve više prisvajahu državna zemljišta te na njih naseljivahu katolike i pravoslavne pod pogodbom, da ovi plaćaju caru desetinu, a njima prema pogodbi ili devetinu ili trećinu i t. d. Ispočetka bi bezi na svoj trošak preuzimali krčenje novih posjeda, davanje sjemena, pravljenje kuća i ostalih zgrada, nu vremenom su se bezi i od tih obveza emancipirali. Uz to su silni bezi prisvajali i zemljišta slobodnih ljudi, a nije bio rijedak slučaj, da bi se u nuždi koji slobodni kršćanin sâm predao kome moćnome begu u zaštitu. Na sve ove kao i na stare kmetove, koji su svoje posjede uime beglučenja uživali, nametani su sve veći danci, koji bi se nesmiljeno izgonili, a ako se ne bi mogli utjerati, kmet bi gubio sva svoja prava. Uza sve to u mnogim su kapetanijama, a osobito u gradačačkoj i derventskoj, podignuta ne jedna vješala, na koja su uprav bez svake samilosti kapetani osugjivali potlačenu raju. Čovjeka u srcu nešto stišće a u vratu mu staje, kada čita skroz istinite Martića retke: „Nadviri se nad Derventu vilo. — Nagledaj se tog krajiškog grada, — I uoči kapetana mlada, — Pa svjetine tlaku svakojaku, — Koci strše, vješala se viju, — A psi viju, nevolje ne kriju; — Ništi vrieju, zgodnići se smieju; — Raja graje, što se ima daje. — Tamo dužnik broji dugovanje, — Amo tišti aga agovanje: — Pita žito, je li s vrškom snito, — Cieni plašte otrave pušljive, — Ište zelje, bundeve i šljive, — Broji, što je svinje pohrskalo, — Ne odbija, što je poizdalo — Sušno ljeto u zaselje malo. — Kamatnici za priuze vlače, — Jarmne vole, krave muzarače; — Gdjetko sjeme dao za tri ploda, — Njeki kljuse u dvie ciene proda, — Pretrgavac razdao iglica: — Mrdjelica ili počelica; — Svako drago ište dobitačno, — A agi je s kmetstvom probitačno — Novog ljeta preudat selište; — Kad mu ne da prida što zaište, — Subašu mu za vršitbu sveže, — Pak on sebi ko i agi seže.“ [1]) I kao da svega toga nije bilo dosti, trebalo je još i mita, ne samo begu i aginici, nego i istim njihovim slugama: „Vrve vrčve masla topljenika, —

---

[1]) Martić, Kiko i Zelić, II.

Vrve stuble meda kapljenika: — Milost begu, milost aginici! — A kud jaja, tuboci i bibci? — Jabuke su slugama sudija; — Kad kojemu nevolja dodija, — i njih valja umićene naći, — Jer su gladni bezplatni golaći; — Ako pružiš, valjasti su ljudi, — Kod kadije kad ti parbu sudi." [1])

2. Hrvatski ustaše: Kiko i Zelić. Pošto je položaj raje iz dana u dan sve gorim postajao, a nije bilo nikakve nade, da će ga nemoćna Porta poboljšati, nedavnim uspjesima Srba opojeni kršćani počnu se odmetati u gore, odatle izlijetati, begove, age, kapetane i t. d. dočikati, plijeniti, paliti i ubijati, svoju potištenu braću osvećivati i puteve pravednijem socijalnom položaju utirati. Nijesu bili pravoslavni Srbi, nego katolici Hrvati, koji se prvi počeše u gore odmetati i muslimanskome elementu strah zadavati. Ti cvjetovi hrvatske herojičnosti bili su Ivan Grgić i Juraj Bošnjak; prvi obično zvan radi bujne kose „Kiko", a drugi po majci Zeli [2]) „Zelić", rodom iz potočanske župe kod Odžaka. Godine 1832. odmetnu se u planinu Vučjak, zavjet učine: „Ne se pivom nigda preždrieti, — Niti žensku vjeru prinieti! — Ne ucienit pravedna i ništa, — Niti globit seoska skrovišta, — Ni ku pravu pogubiti glavu!" — „Ne orati niti trgovati, — Već zelenom gorom drugovati!" — „Ljute nože da u krvi kale, — Dokle kivne ne izkale jale!" [3]) Zavjereni junaci savjesno su zadanu riječ ispunjali. Njih je raja uzdržavala, a oni su se gorom šetali, raju u nuždi pomagali, Savu prelazili i tamo potporu za se i raju tražili. Badava su čitave čete kapetanovih oružnika išle za njima u potjeru, badava su Vučjaku obližnja sela palile, da ih ne uzdržaju, junaci su ustrajali i uzdržali se: „Ljeto prodje, kmet agi ne dodje, — A nit' aga kmetu na vršaje." Na koncu budu na vjeru uhvaćeni, dovedeni u Sarajevo i jedan na Baščaršiji a drugi na Carskome mostu pogubljeni 1832. Za strah drugim kršćanima tjelesa im s lulama, što su im zasadili u usta, ostanu tri dana nepokopana. Pokopani su više Bendbaše kod jedne oskoruše . . . [4])

3. Ustanak popa Jovice. Ako je dominirajući bosanski življ mislio, da će krvlju rajinih osvetnika potlačenu raju umiriti, ljuto se je prevario. Raja je već davno izgubila svaki

[1]) Martić, Kiko i Zelić, II.
[2]) Zela = žena zelenih očiju.
[3]) Martić, Kiko i Zelić, III.
[4]) Martić, Kiko i Zelić, VI.

smrtni strah: ona je navikla na noževe, koceve i vješala. Krv Ivana Grgića i Jurja Bošnjaka bila je sjeme, iz koga proklija čitav niz ustaša i ustanaka protiv nepravednoga socijalnoga položaja i njegovih pobornika u Bosni i Hercegovini. Prvi taki ustanak 1834. inscenira derventski srpsko-pravoslavni župnik Jovica, s još četiri druga popa i osam pustahija iz Vučjaka. Na skupštini u Jehovcu ustaše zaključe, da će poslije cara gospodara slušati jedino popa Jovicu. [1]) Premda je duša ovome pokretu bio pravoslavni Srbin, Hrvati ga katolici ipak sa simpatijama pratiše i podupriješe. Ona vremena, kada su se pravoslavni i katolici glogjali i kada su se nazivali „mrcinjacima", „šokcima", „vlasima", „hrkaćima" i t. d., bila su već krenula zapadu, a zora zarudila ilirskoj epohi, kada se je na velikoj liri, naslonjenoj na Skadar, Bjelak i Varnu, pokušalo udesiti strune i edinstveno zaoriti: „Oj, Iliri, još ste živi!"

Ustaše nijesu imali sredstava, kojim su raspolagali nizami i jenjičari; oni imagjahu: „Svaki nožić i puščicu, — A baruta nabaviše — Za sve tikvu okanicu, — Pa tri lule zastavniku — Od tog praha odrediše, — Svakom drugom a vojniku — Jedva jednu udieliše." [2]) Nu prednost su nad njima imali, što su išli svojevoljno „za krst časni i slobodu zlatnu", a službena je vojska išla na obranu plemstva, koje se je opiralo i istome caru. To je i bio uzrok, da je pop Jovica sa svojom četom u prvome okršaju kod Odžaka uspio; nu progriješio je, što opojen prvom pobjedom nije išao u potjeru za bježećom vojskom, nego se dao na diobu plijena i tako protivniku dao prigodu, da se je osvijestio, ojačio, povratio i ustaše rastjerao. [3])

4. Pokus Osmanlija da reformiraju socijalno stanje. Već ova dva pokusna otpora, naperena jedino protiv bosanskoga plemstva, Osmanlijama su pružala dovoljno garancije, da je njihova politika u Bosni i Hercegovini uspjela: da su raju rekrutirali za reforme carevine i borbu protiv otpornih begova i kapetana. Pod tim dojmom 1835. dogje u Bosnu za vezira Salihi Vedžihi-paša, „čoviek strog i vojničkog duha", koji „Bošnjake nije ni malo ljubio niti jim je laskao — zbog toga imade s njima ratna sraženja". [4]) Salihi Vedžihi-paša Bosnom je

[1]) Nedić, Poraz baša, str. 77.
[2]) Nedić, Poraz baša, str. 78.
[3]) Nedić, Poraz baša, str. 82.
[4]) Martić, Zapamćenja, u fra Mirka Šestića.

upravljao sve do 1840. godine. Odmah prve godine svoje uprave proglasi carsku naredbu, kojom se i narodu i Porti omraženi i nepokorni kapetani ukidaju, a na njihovo se mjesto postavljaju muselimi, koji, buduć da nijesu kao kapetani bili našljedni, nego su u svemu ovisili o volji vezira, mislilo se je da će i Porti biti korisniji i narodu pravedniji. Isti Vezir slijedeće godine dokine u Bosni alajbege, zajime i spahije, koji su nekoč osmanlijskoj carevini puno koristili nu u zadnje se vrijeme pokazali preživjelom ustanovom, koja je iz dana u dan carevinu upropašćivala a raju suzama kupala i bijedom povijala. Nu svim tim raji sasvim još nije bilo pomoženo. Odnošaj izmegju bega i age s jedne strane te kmeta s druge strane trebalo je jednom radikalno označiti. Na to je mislio još Mahmud II. (1808.—1839.), ali su ga smele vojničke reforme. Njegov našljednik Abdul-Medžid I. (1839.—1861.) proslijedi ondje, gdje mu je otac bio zapeo. Dne 3. studenoga 1839. izda „Tanzimati-hajrijje“, običnije zvane „Gjülhanski Hatišerif“, s kaznenim zakonikom: codex criminalis, kojima pokuša provesti socijalnu reformu svoga carstva. Svako pozna, veli dobri Abdul Medžid u svome „Hatišerifu od Gjülhane“, da su se u prva vremena otomanske carevine slavne zapovijedi Alkorana i zakoni carevine svagdje opsluživali i štovali. Po tome opsluživanju i štovanju zakona otomanska je carevina rasla, a podložnici su se domogli najvišega stupnja blagostanja. „Od 150 godinah biaše množina slučajah i različitih uzrokah kriva, da se je prestalo po svetoj knjizi zakonah i od tuda izvirućih prepisah vladati se, i niegdašnja snaga i niegdašnje blagostanje obratiše se u slabost i sirotinju ... Ovima se razmišljanjima duh Naš neprestano zanima, i od onog dana, kojega smo stupili na prestol, obuze Nas jedino misao o obćenom blagu, o poboljšanju stanja Naših pokrajinah i olakšanju narodah. Razabirajući geografsko stanje pokrajinah otomanskih, plodnost zemlje, sposobnost stanovnikah, uvierismo se, da, ako se budemo potrudili, vèrstna sredstva iznaći, uspieh, kojega se s pomoću božjom nadamo dostignuti, za niekoliko godinah steći se može.“ Ta pak sredstva jesu nove ustanove, kojima će se osmanlijskoj carevini priuštiti dobra uprava. „Ustanovljenja ova moraju osobito na tri točke upravljena biti, ove su: 1) jamstva, koja Našim podajnikom savèršenu sigurnost života, poštenja i imanja daju; 2) uredan način danak porezivati i uzimati; 3) isto tako uredan način vojake uzimati, i za vrijeme njihove službe. I zaista, nisu

li život i poštenje najcienije blago u svietu? Koi će se čoviek, ma koliko mérzio na izdajstvo, uzdéržati moći, da k njemu nepribiegne i s njime vladanju i zemlji ne škodi, ako mu je život i poštenje u pogibeli? Naprotiv pako, ako u tom obziru svu ima sigurnost, neće nikad put viernosti ostaviti, i sve što radi, bit će vladanju i bratji na korist. Ako ne ima sigurnosti u obziru imanja, nitko se ne makne na glas vladaoca i domovine; nitko se ne brine za napriedak déržavnoga bogastva, budući da ima dosta svojih vlastitih; a naprotiv ako gradjan svoje ma kakvo imanje pouzdano posieduje, oseća, — pun zažganosti za svoje poslove, kojih krug razširiti traži, da tako i krug svoga užitka rasprostrani, — kako se u sérdcu njegovom ljubav k caru i domovini i privérženosti k ovoj svaki dan povekšava. To su ćutjenja za njega izvor najslavniih dielah. Što se tiče urednog i stalnog opredieljenja poreza, veoma je važno, da se predmet taj ustanovi; jerbo déržava, koja za obranu svoje zemlje primorana je mnogo trošiti, ne može novce za vojsku i druge potrebe nužne inače nabaviti, neg po dancih, kojih uzima od svojih podajnikah. Prem da su, hvala Bogu, podajnici Naši od niekog vremena oprošteni od biča monopolah, koji su nepravo déržani bili za izvor dohotka, obstoji opet još jednako jedan dosadni običaj, koi samo nesretne posliedice imati može, to jest običaj, pod imenom Iltizam (godišnja arenda) poznatih koncesiah, koje se prodati mogu. Pri ovom je gradjansko i financialno upravljanje kojega miesta samovoljstvu jednog jeditog čovieka, s drugim riečmi kad kada željeznoj ruci najžestijih strastih ostavljeno, ako bo ovaj arendator nije dobar čoviek, neće drugo pred očima imati, nego samu svoju korist. Treba dakle, da se u napredak na svakoga sučlana otomanskoga déržavnoga saveza za izviesnu količinu danka po njegovom imanju porez učini, i što je preko toga, da se ne može iskati. I troškovi naše kopne i morske sile treba da se osobitim zakonima ustanove i ograniče . . ." [1])

Kao što je sultan Abdul-Medžid svojim „Gjülhanskim Hati-šerifom" pokušao, da obnovi žalosni socijalni položaj svoga carstva, tako je to nastojao postići i s novim u isto vrijeme objelodanjenim kaznenim zakonima. U IV. bo odsjeku svojih kaznenih zakona upozoruje, kako se je zakletvom obvezao, da će imanja svih njegovih podanika u buduće biti slobodna „od

---

[1]) Bosanski Prijatelj, II., str. 39.—41.

svakog samovoljnoga i nasilnoga osvajanja"; kako neće nitko moći dobra drugoga oduzeti ili gospodara prisiliti na prodaju dobara; kako sve nasilne prisvajače sili, da oteta dobra, ako ih još posjeduju, povrate, ako ne posjeduju, nadoknade, te kako će svi otimači dobara biti strogo kažnjeni: ako su činovnici, otpustom od službe, ako privatnici, kaznom od godinu dana.[1])

5. Revolucija radi pokusa socijalnih reformi. Kako se već iz ovih ulomaka vidi, i sultan Abdul-Medžid bio je poletan za dobro osmanlijske carevine — možda poletniji i od istoga svoga oca. Njegovi „Tanzimati-hajrijje" puni su najljepših temeljnih zakona, što su išli za tim, da se olakša nesnosno stanje raje, da se svačija i osoba i imanje i poštenje uzmu u zaštitu, jednom riječju: da se trula osmanlijska carevina preporodi i to da se preporodi na temelju pravde, jerbo samo je ova temelj država: „Justitia fundamentum regnorum." „Tanzimati-hajrijje" budu uz rik topova proglašene kao u Carigradu tako i u svim pokrajinama opsežnoga osmanlijskoga carstva, a njihove zadnje riječi: „One, koji budu ovim ustanovljenjam protivno činili, kletva božja postigla i ne imali sreće do vieka", duboko su se kosnule srdaca pobožnoga islamskoga življa, nu veleposjednika nigdje, a osobito ne u Bosni i Hercegovini. Istina, miroljubivi bosanski vezir Usref-Mehmed-paša, čim je u mjesecu listopadu 1840. u Travniku zasjeo na vezirsku stolicu, proglasio je ferman, kojim se ukida džulus.[2]) Slijedeće godine 1841. u mjesecu veljači, ožujku i travnju obavi preko muslimana popis naroda, u kome se je pisalo „ime, prezime, godine, stas i boja od brkova"; a koncem svibnja i početkom lipnja skupi u Travniku pod izlikom uniformiranja sve spahije, izmami od njih povelje pod izlikom, da će ih sultan potvrditi, te im proglasi, da će povelje natrag dobiti samo oni, koji obećaju plaćati desetinu, a koji to ne obećaju, da će im se imanja podijeliti megju raju a povelje uništiti.[3]) I to je, čini se, bilo sve, što je u čitavoj Bosni i Hercegovini učinjeno, iz čega su probijali traci nade u bolju budućnost.

Otporno bosansko plemstvo, koje još ni vojničkih reforama sasvim nije primilo, još se više razjari protiv Osmanlija, sultana

---

[1]) Bosanski Prijatelj, II., str. 45.

[2]) Nedić, Poraz baša, str. 136.; Knežević, Carsko-turski namjestnici u Bosni i Hercegovini, str. 83.; dok Strukić, Povjestničke crtice Kreševa, str. 116., tvrdi, da je džulus ukinut istom 1849.

[3]) Ilirske narodne novine, god. 1841., br. 69.

i raje. Već 1840. javlja netko „Ilirskim narodnim novinama“ u Zagrebu, da se muslimani opiru „Gjülhanskome Hatišerifu“, a kršćani da su spremni na rat, da ih se sasvim otresu.[1]) Suprot toga, što je vezir Vedžihi-paša stavio u Sarajevu Arnaute i što je bio proglasio prijeki sud,[2]) do rata sa Sarajlijama ipak dogje.[3]) Dne 6. listopada 1840. u Zagrebu su već znali, da su u Carigrad stigle vijesti o pobuni i o koncu pobune u Bosni, te da su s glasonošom u Carigrad stigli i zastupnici raje, i izjavili, da su se i oni bunili, ali ne protiv Porte, nego protiv njezinih namjesnika, koji se ne drže „Gjülhanskoga Hatišerifa“.[4])

6. Pogoršano stanje raje radi pokusa socijalnih reformi. Nu sada istom nakon sraza veleposjednika i raje s jedne strane te veleposjednika i vezira s druge strane, nastanu po raju crni dani. Nameti se još nepravednije i još nemilosrdnije izgonjahu, nepazeći, je li što rodilo ili ne. Kada bi se raja izgovarala, da nije u stanju prevelike danjke isplatiti i da radi toga nije kriva, naprosto bi joj se bahato doviknulo: „To je tvoja sreća, da nijesi kriv, zato moraš samo platiti, a da si kriv bio bi obješen!“ U Mostaru kadija pronagje, da kršćanske kuće u gradu nikako ne smiju biti megju muslimanskim, da raja gleda, kako muslimani uzimaju abdest, a muslimani slušaju, kako se raja izjutra i uvečer moli Bogu i t. d., te predloži hercegovačkome veziru Ali-paši Stočeviću, da ih iz grada protjera, što Ali-paša suprot posredovanju „uglednih osoba“ i učini, te iz Mostara 1841. do 300 obitelji izagna.[5]) U Ali-pašu Stočevića ugleda se i Tuzla-kapetan, te protjera iz Tuzle kršćane obojega vjeroispovijedanja, i to pod izlikom, da se ne bune.[6]) Kakovo je žalosno stanje u Bosni i Hercegovini u to vrijeme bilo, najbolje nam svjedoči jedan dopis s granice Bosne, što su ga 5. listopada 1841. „Ilirske narodne novine“ preštampale iz „Sèrbskih narodnih novinah“. Dopisnik pripovijeda, kako je jednoga kršćanina upitao za stanje u Bosni, a ovaj da je na to digao k nebu ruke i rekao: „Bog sve zna, ja ti kazati ne

---

[1]) Ilirske narodne novine, god. 1840., br. 55., a u br. 56. i 57. već vrve vijesti o ratu u Bosni i Albaniji.

[2]) Ilirske narodne novine, god. 1840., br. 76.

[3]) Martić, Zapamćenja, u fra Mirka Šestića.

[4]) Ilirske narodne novine, god. 1840., br. 80.

[5]) Ilirske narodne novine, god. 1841., br. 38. i 81.

[6]) Ilirske narodne novine, god. 1841., br. 94.

mogu, izpisati nije možno; tko okom ne gledi i čija pleća ne pate, onaj se smije, kad mu mi pripovědamo, kao da bi od straha lagali. Znaš brate, kako je magarcu, kad se prěko njega ovčari biju. Věruj, ako je igdi pakao, on je u Bosni, nit se gorji može pomisliti. — Samo brate pozorljivo izgledamo na kojeg kérstjanskog kralja, koi bi se nas i našega prežalostnoga stanja primio, tomu se nadamo, inače bi nas odma djavo odněo, sami bi se klali svojima rukama." Iza toga dopisnik potanko opisuje zloće Tuzlin-pašina sina Osman-bega: Kada se je ženio, pir je nekoliko mjeseci činio. Sve je tom prigodom iz svoga pašaluka potrošio ovce, ovnove, krave, volove, a da nikome za to nije ni krajcare platio. Usred čaršije ubio je trgovca, kada mu je ovaj nešto preskupo zacijenio, te je mjesto njega stavio drugoga. Franjevcu je, što je zabranjivao katolicima ići u muslimansko kolo, psovao misu, krst, komu se klanja, sakramente i t. d., a i ubio bi ga, da je bio iz njegova okružja. Nasred čaršije posjekao je drvara, samo da okuša, je li mu oštar nož. Slijepcu iskopao oči, veleći: „Vidi al neće da gleda." Ne može nikada proći u džamiju, a da komu ne odsječe glavu. Još je gore stanje, od kako fratri dobiše ferman, kojim se kadijama zabranjuje vjenčavati katolike. Javno govore: „J e d a l i ć e n a m f r a t r i p o č e t z a p o v ě d a t i?" „Najgorje je fratrom i popovom, od kojih četiri glavom platiše u Hercegovini, u Bosni više ih je tabano bilo, nego što ih je čitavih ostalo". Da gornji reci nijesu odviše pretjerani, svjedoči i jedan drugi dopis, što su ga iste godine „Ilirske narodne novine" u 88. broju objelodanile. „Niti je ono bajka — veli dopisnik — nego prava istina, da su se predpomenute poglavice na svom Koranu zakleli, da će proti prokletomu hatišerifu Djülhanskom svom silom raditi, niti ikada dopustiti, đa se nevěrni Kaurin s pravověrnim Muslimanom uzporedi, kao što hatišerif zapovieda", te nastavlja: „I uistinu odéržaše do danas zakletvu svoju. Stanje kérstjanstva nije daklen olakšano ni koliko je cérnoga ispod nokta."

7. B o s a n s k o i h e r c e g o v a č k o p l e m s t v o m o l i u k i n u ć e s o c i j a l n i h r e f o r m i. Na koncu svega toga bosansko se i hercegovačko plemstvo nekako koncem 1841. ili početkom 1842. sastane u Konjicu i odatle pošalje sultanu molbu, da se „prokleti" „Gjülhanski Hatišerif" ukine. „Mi smo uvěk tebi podložni (veli plemstvo sultanu); mi branimo svetu knjigu Koran; na Koranu mi se zaklinjemo, da ćemo njega braniti. Čestiti care!

Tebe su vlasi, kauri, sa svih strana oklopili, pitamo te mi, jesu li se vlasi na Koranu zakleli da će te braniti; dapače znadu li oni, šta Koran zapověda? Mi ćemo dovu, molitvu, na cara učiniti, pa koga će se car bojati? Sedam kraljeva neka udare na te, naša pèrsa nadvladat će ih! Molimo tebe, da se spomeneš, da smo mi Muslimani; nemoj care! fursat, da se osile, raji davati, sve će nas raja potušiti, pak onda tko će te služiti i slušati?" [1])

8. Uzaludni pokusi Abdul-Medžida, da uredi agrarne odnošaje u Bosni. Gornja molba nije proizvela nikakva utiska na postojanoga sultana. Ona mu je bila samo novi dokaz otpornosti bosanskoga plemstva, koju je trebalo slomiti, a nipošto gajiti. Uzmemo li još k tomu, da je sultan Abdul-Medžid iz dana u dan bio obasipan tužbama raje na svoje gospodare, to se nećemo nimalo čuditi, da se je dao na djelovanje, koje se je kosilo sa željama i interesima bosanskih begova i aga. Dne 15. veljače 1843. izda novi ferman, kojim odredi: 1. da kmeti u vrijeme žetve pozovu svoje gospodare ili njihove subaše, da sami žetvi prisustvuju i da desetinu daju u naravi, ako se ne bi inače s gospodarem pogodili; 2. da ubuduće spahije, kada se braća dijele, od njih ne uzimlju vola; 3. da sela, koja su dosada spahijama davala po jednu ili dvije krave „za mesa nasoliti", ubuduće to ne daju; 4. da ubuduće ne drugi nego samo oni, koji budu duhan sadili, spahijama plaćaju, ne 3, 5 ili 10 oka, nego deseti dio duhana; 5. da raja, koja je davala „u-ime arende od zemaljah i desetka od pašnjakah" 1 ili 2 oke masla, isto i dalje daje; 6. da se ubuduće, kada tko od raje umre, nikakova mrtvarina ne iziskuje; 7. da raja ne plaća ništa za ovce, koje su joj dane na pašu i koje su uginule bez rajine krivnje; 8. da raja, koja ima meda, plaća desetinu i od meda; 9. da žene, koje s mužem živu, daju ili plaćaju na godinu po oku konoplje; 10. da raja, koja spahijama daje devetinu, više im od dva dana na nedjelju ne begluči; 11. da spahije od raje ne traže novca za rabotu, ako ju na rabotu nijesu pozivali; 12. da se iz kuće, u kojoj ima više djece, na rabotu samo jedno pozivlje, a oženjeni idu u svoje ime; 13. da se spahije i oni, koji kupe danjke, na svoj račun uzdržaju; 14. buduć da spahije ne kupe danjaka, dok cijena ne poskoči, nalaže se, da se usta-

[1]) Ilirske narodne novine, god. 1842., br. 11.

novi odbor, koji će u stalno vrijeme u ime oblasti pokupiti sve nepobrane danjke, tako, da ubuduće spahije ne imadnu s kmetima u ime danjaka ništa; 15. ako je päša u šumama jednoč plaćena, to se neće smjeti sa svinje na svinju ponovno tražiti po jedan pijastar; 16. „kao što raja bez valjanoga uzroka, zemljište ostaviti ne smije, i na drugom se kojem naseliti, isto tako ne smiju zemaljska gospoda raji prětiti, da će ju protěrati, za da time samo nove mite iztěraju.“ [1])

Ni ove najnovije odredbe sultana Abdul-Medžida ne promijeniše odnošaja raje i spahija. Razlog je, što Abdul-Medžid uz dobre zakone nije slao i dobre vezire, koji bi imali i volje i snage sultanove dobre namjere ostvariti. Vezir Mujende-Ćamil-paša bijaše derviškoga stališa te kao takov upravljaše „po starim kanunima“, [2]) a Nuhri Osman-paša bijaše „čoviek slab, miran i star“. O njemu Martić priča, da je sve poslove ostavio onakove, kakove je i zatekao[3]). Nu mnogo ga crnje riše jedan dopisnik „Novina horvatsko-slavonsko-dalmatinskih“ iz Sarajeva: Osman-Nuri-Paša — veli spomenuti dopisnik — „rodom Čerkez, od roba na toliko dostojanstvo dignut; što su dosadanja tri vezira popravila, to je on sam za 10 měsecih pobatalio. On za děržavne poslove kako sposobnosti, tako i volje imao nije: njegov poso biaše svaki dan u haremu děcu ljuljati — a haznadar njegov sve je poslove obavljao. Pokraj toga odavna nije bio vezir ovdě tako děrh na novac, kao što je ovaj; sva prestupljenja, da i samo ubojstvo blagom je kažnjeno.“[4]) Mnogo je obećavao vezir Hadži-Ćamil-paša, čiji je dolazak u Travniku 15. studenoga 1845. s 15 topova naviješten. On 1847. drža u Travniku skupštinu, u kojoj energično istupi protiv dosadanjih zuluma i spahijama u brk reče: „Ja hoću da carsku volju izpunim i vama zapovědam, da raja bude rahat; a neću novacah ni globe, ja novacah imam, i car mi dosta daje; a ima mi 75 godinah, ja hoću, da mi se raja potuži i na rahatluku bude; ja vojske ne imam nego raja bit će moja vojska, s njom ću na vas udariti, ako me ne poslušate i carsku volju, ne izpunite.“ [5]) Žalibože Hadži-Camil-paša uistinu nije imao vojske do nešto nizama,

[1]) Narodne novine, god. 1843., br. 23.
[2]) Martić, Zapamćenja, u fra Mirka Šestića.
[3]) Martić, Zapamćenja, u fra Mirka Šestića.
[4]) Novine horvatsko-slavonsko-dalmatinske, god. 1846., br. 2.
[5]) Novine dalmat.-horvat.-slavonske, god. 1847., br. 100.

— Arnauta i bosanskih spahija, koji su u ratu kod Sitnice na Krajišnike, kad su ovi na vezira navalili, „bez kuršumah" pucali.[1]) Stoga je i sva njegova dobra volja ostala pucnjava „bez kuršumah". To svjedoči i dopisnik „Novina dalmatinsko-horvatsko-slavonskih", kada u broju od 28. svibnja 1847. piše: „Sadašnji vezir Adži-Ćamil-paša, njegov ćehaja i Haznadar-beg jesu po izboru ljudi, koliko je moguće, nastoje pravdu i turkom i kèrstjanom jednako děliti, nu to je u Travniku samo, a kad se malo udaljimo, kadije i muselimi drugi ćitap imaju, a za carske i vezirove naredbe i ne mare". I jedan drugi dopisnik u 5. broju 1848. piše: „Vezirova oblast dalje se ne pruža od Travnika, na četeri sata svaka je poturica vezir, a muselimi su padišahi."

9. Agrarne reforme Tahir-paše. S riješenjem agrarnoga problema naprijed se pokroči istom za vezirovanja Mehmed-Tahir-paše 1847.—1850., nu i opet ne toliko u korist raje koliko spahija.

Mehmed-Tahir-paša bio je, kako se pripovijeda, židov, te se je u Mlecima pripravljao za krštenje. Buduć da je bio vješt mornarstvu, sultan ga pozove u Carigrad, gdje primi islam i postane pašom.[2]) U radu je bio hitar, u sudu pravedan, naravi oštre, a u talijanskome jeziku okretan.[3]) Martić i Knežević o njemu pripovijedaju, kako se je u Bosni čulo, da je imao jednoga jedinoga sina, i njega raskalašena. Jednom zgodom sultan ga opomene, da uljudi sina, a on došavši kući odsiječe mu glavu. Kada ga je zato sultan ukorio, Mehmed-Tahir-paša odgovorio mu je, da se drukčije carske opomene ne izvršuju. „Za taj čin, i još za koj milijun grošah, Car mu dade Vezirstvo na Bosni."[4])

Došavši u mjesecu rujnu 1847. u Bosnu prva mu je briga bila, da u Bosni uredi zamršene agrarne odnošaje. U tu svrhu kao Hadži-Ćamil-paša tako i on sazove u Travniku vilajetsku skupštinu. Na skupštinu budu pozvane ne samo bosanske spahije nego i kršćansko svećenstvo kao zastupstvo raje. Srpsko-pravoslavno svećenstvo zastupao je sarajevski mitropolit Ignjatije, a katoličko fra Martin Nedić, fra Luka Dropuljić i fra Marijan

---

[1]) Martić, Zapamćenja, u fra Mirka Šestića.

[2]) Knežević, Carsko-turski namjestnici u Bosni i Hercegovini, str. 83.

[3]) Martić, Zapamćenja, u fra Mirka Šestića.

[4]) Martić, Zapamćenja, u fra Mirka Šestića; Knežević, Carsko-turski namjestnici u Bosni i Hercegovini, str. 83.

Sunjić — prvi kao zastupnik raje sutješkoga, drugi kreševskoga, a treći fojničkoga samostanskoga okružja. Fra Martin Nedić u glavnome je opisao ovu za nas vrlo znamenitu skupštinu evo ovako: U prvoj sjednici svi bosanski velikaši obučeni u najdragocjenije odijelo duboko se veziru naklone, a onda redom po šiltetu posjedaju, svaki po turskome običaju podviv noge poda se. Svakome velikašu bude pružena raspaljena lula i crna kahva. Svi su velikaši kahvu ispili na dva gucaja, a dimova se nitko ne osudi odbijati, nego svaki bi primakao čibuk ustima, a onda, ne povukav ni jednoga dima, spustio bi ga niz koljena na šilte, da se sam po malo gasi. Vezir, jer je bilo vrlo hladno, zaogrnut u ćurak sjedio je na svome mjestu. Sve je u sobi tako šutjelo, da je izgledalo, kao da nitko i ne diše. Najednom vezir skoči s mjesta, nekoliko puta udari dlanom o dlan, prošeta se po sobi, pristupi redodržavniku fra Marijanu Šunjiću te ga talijanski upita, zašto sa svojim drugovima i sam ne puši. Kada mu on odgovori, da niti on niti njegovi drugovi sve dosada nijesu pušili, vezir u čas zvoncem zvekne [1]) i kavazu zapovjedi, da Franjevcima donese čaj. Poslije svih tih obreda opet vezir sjedne na svoje mjesto i otvori skupštinu: „Odavna su — veli on — dolazile visokoj vladi u Carigrad tužbe protiv zakupnika arača, i dokazano je, kako aračlije kupeći arače jadnu sirotinju globe i gule, stoga car ukida zakupe i zakupnike i vama zapovjednicima nalaže, da ih vi osobno kupite. Arače kupite pravo, t. j. od onih, koji mogu vojevati, a ne od staraca i djece, kao što ste dosada činili. [2]) Osim toga vi ste kupeći arače po našim nahijama više sebi negoli caru kupili. Evo kako: Ti, Džiniću Ali-beže, iz banjalučke nahije poslao si ovdje u blagajnu novac samo od 7000 muškaraca raje, a u zapisniku stoji, da ima 13.000 glava za arača, a ti si možda i od 20.000 pokupio. A ti, Fazli-paša Šerifoviću iz okružja sarajevskoga, poslao si arač od 3000 aračlija, a u prijašnjem zapisniku stoji, da ima u sarajevskoj nahiji 7000 muškaraca za arača, a ti si može biti i od 10.000 naplatio. A što su učinili ova dva, to ste i vi ostali. Tome zlu treba čim prije doskočiti, i to evo ovako. Mi-

---

[1]) Stoga, što Mehmed-Tahir-paša prvi poče zvoncem zvati kavaze, bosanski ga muslimani prozovu zvonarom i kaurinom.

[2]) God. 1841. kupljen je po Bosni harač po 18. groša s glave na glavu počam od djece od 12 godina, pa do staraca od 70. godina. Iste je godine kupljen harač u Hercegovini i to s glave na glavu po 22 groša. Ilirske narodne novine, god. 1841., br. 69.

tropolit će narediti popovima, nek točno popišu broj muških glava urumskoga mileta, koje su za harača, a fra Marijan efendija naredit će fratrima, nek popišu muškarce latinskog mileta. Taj će popis poslati meni i vama, pak ćemo vidjeti, hoće li i jedan groš faliti!" Na ovu vezirovu odluku nitko se nije osudio niti jednu probijeliti, nego svi prisutni i opet popiju po kahvu, porazgovore se o sasvim drugim stvarima i na dati znak, da je prva sjednica svršena, razigju se.

Sjutradan na drugoj sjednici vezir poteže listinu pisanu turskim i talijanskim jezikom pa prozbori: „Ova je listina puna tužaba, a pisane su od konzula i prikazane svima evropskim kraljima, a svi su sve te tužbe turili pod nos našoj vladi. Visoka vlada sad hoće, da se ti zulumi ukinu i posve iskorijene. Od tih zuluma evo ih poglavitijih. Dobro ih čujte, vi paše i bezi! 1. Kad kućni starješina u raje umre, ako je kmet, eto odmah bega; on traži smrtnicu, t. j. vola ili vola tovnika ili kravu jalovicu. To ste vi, bezi i age, dosad nepravedno uzimali. 2. Kad se djevojka kmetica udaje, onda odmah eto opet bega i age: Oni traže od ženjenika, za koga se kmetica udaje, ili nove čizme ili mjesto čizama dukat. 3. Najveća poteškoća beglučenje (raboia) biva: Bezi i age nagone kmete, ne samo da im oranicu pooru; kosnicu pokose i sve kod konaka uteslime, nego još više, da moraju oni i njihove žene i cure doći u konak i bekčad ljuljati, kerovima begovskim meću kuhati i davati i druge poslove sve bez pare raditi i t. d. A od svega toga niti šta ima u šerijatu niti u carskoj volji, nego ste, vi bezi, sve te zulume izmislili. Dakle čestiti car hoće, kako sam vam kazao, da se svi ti zulumi ukinu." Nato vezir prestade govoriti, šutnja zavlada. Velikaši su pogledavali jedan u drugoga. Dok se uslobodi jedan velikaš iz gornje Bosne i progovori ovako:

„Gospodaru, prah tvojih nogu osugjuje se kazati: to po svoj Bosni ne biva jednako. Istina, da po Posavini, Podrinju i Krajini bezi uzimaju smrtnicu i čizme od kmetova i gone ih na beglučenje, ali posred Bosne toga nema." Nato vezir upita, šta imaju beg i aga po sredini Bosne, a velikaš mu odgovori: „Od svega zemljišta priroda trećinu i više ništa." Vezir upita: „A šta ima kmet?" Nato velikaš opet odgovori, da kmet od bega i age ima: okrčenu zemlju troškom begovim, na selištu sve zgrade sagragjene troškom begovim i ogradu, pa još i sjeme za usjeve i volove." Na daljnje upite velikaš ispovjedi, da u Posavini,

Podrinju i Krajini beg i aga od kmeta prima devetinu od sve prirode, nu za to se beg i aga ne brinu ni za krčenje ni gragjenje kuća, ni za sjeme ni volove niti i za što drugo. Uz to su po Posavini i Podrinju bezi i age zaveli, da im kmeti pooru i pokose vlastite zemlje oko konaka i ništa više. Saslušav sve to Mehmed-Tahir-paša pošalje sve skupštinare svome ćehaji, da se tu zdogovore, kako bi se i u Posavini, Podrinju i Krajini zavela neka preinaka i jednakost s ostalom Bosnom. Na skupštini kod ćehaje svi bezi i age, uz koje se prisloni i mitropolit Ignjatije, odrede, da se i po Posavini, Podrinju i Krajini zavede trećina. Protiv toga ustane fra Martin Nedić te upozori na zle pošljedice, koje će odatle uslijediti. Uz njega se prisloni Šunjić fra Marijan i fra Luka Dropuljić i više nitko.[1]) Videći Franjevci, da su osamljeni i da će njihov protuprijedlog propasti, predlože, da barem „bezi i age u Posavini kao i u sredini Bosne daju kmetom volove, sjeme za usjeva; nek udaraju treći član ograde i nek plaćaju treći groš poreza. Osim toga nek jur načinjene kmetske zgrade plate, a unapredak nek nove zgrade kmetom načinjaju i načinjene popravljaju.“ Na sve to bezi i age pristanu.[2]) Kod ćehaje stvorene zaključke vezir Mehmed-Tahir-paša bez oklijevanja i proučavanja odobri, te zapovjedi, da se svuda proglase, gdje se bude čitala misa ili liturgija.[3])

10. Opće nezadovoljstvo radi Tahir-pašinih agrarnih reformi. Proglašenje zaključaka vilajetskoga sabora udari i kod raje i kod spahija na sveopće ogorčenje. Raja je predvidjela, da će ona morati davati trećinu, a od spahija olakšice neće dobiti niti toliko, koliko je pod noktom crna. Stoga Franjevci i pravoslavni svećenici, koji su na gornje zaključke htijuć nehtijuć pristali i koji su ih u vrijeme sv. misa i liturgija proglasili, budu prozvani „nesunećenim turcima". Katolici i pravoslavni počeše još više zaboravljati stare uvrede te se organizovati na obranu zajedničkih prava. Vrelo nemira postane i opet Posavina, gdje se ustroje dvije deputacije. U prvoj su bili sami katolici: Pavao Marković, matićanski knez, Mika Nedić, toliški knez, i Marijan Moskaljević, donjomahalski knez;[4]) a u

[1]) Nedić, Zapamćenja, u fra Mirka Šestića.

[2]) Nedić, Poraz baša, str. 137.—139.

[3]) Nedić, Zapamćenja, u fra Mirka Šestića.

[4]) Nedić u svojim Zapamćenjima spominje samo ovu trojicu, a Božić, Bosansko-hercegovačko-agrarno pitanje, str. 44., još i žabarskoga kneza, za čije ime nije mogao saznati. Nije li bio Marko Žabarac?

drugoj tri katolika i četiri pravoslavna. [1]) Prva je deputacija krenula u Travnik Mehmed-Tahir-paši, a druga malo kašnje u Beč caru austrijskome i hrvatskome kralju Franji Josipu I., čiji je general ban Jelačić baš u to vrijeme brao lovorove vijence po ratnim poljanama Hrvatske i Ugarske. Što je još više, 1848. u „Novinama dalmat.-horvat.-slavonskim" dne 23. svibnja i 6. lipnja osvanu dopisi bosanskih kršćana, u kojima se bosanski kršćani priznaju Hrvatima i pozivlju braću Hrvate, da ih oslobode od četiristogodišnjeg ropstva i pripoje Hrvatskoj.

Nu, ako je igdje vrijedila ona „Inanis sine viribus ira", to je vrijedila ovdje. Deputirci, koji su otišli veziru, budu tako istabani, da je Pavao Marković umro, a ostala se dva jedva povratila; [2]) koji su otišli u Beč, vrate se otale puni samih praznih obećanja. Najviše je ipak utjehe bijednoj raji pružila ona opaska, što ju je dr. Ljudevit Gaj prišio zadnjem vapaju bosanskih kršćana: „Samo se stèrpite, dok se malko kod kuće uredimo!" Megjutim ni ovo veselje u svoj svojoj veličini ne potraja dugo, jer još iste godine 1848. dne 13. prosinca piše iz Zagreba gjakovački biskup Kuković biskupu Barišiću, da pouči i vezira i sve ostale vlasti, da Austrija kako vazda tako i sada visoko cijeni ugovor, sklopljen s osmanlijskom carevinom, te da se nemaju razloga bojati, da će ga ona prva narušiti i bez dovoljna povoda na Bosnu i Hercegovinu navaliti.[3]) Akoprem bosanski kršćani gornjem ispravku nijesu davali veliku važnost, on je ipak barem kod malovjernih dovodio u sumnju simpatično Gajevo obećanje.

Zaključci vilajetskoga sabora kao što ogorčiše raju isto tako ogorčiše i spahije, osobito Krajišnike, koji se izjaviše pripravniji i na samu smrt, negoli na nove reforme. Da Krajišnike pokori, Mehmed-Tahir-paša digne vojsku „i dojde do pod Bihać, ali bi nesretan, jerbo mu se kolera (kratelj) bolest pojavi u vojsci, od koje se i on sam razboli i bi prinudjen povratiti se u Travnik", gdje „domalo poslie umrie. Njega rasporiše lie-

---

[1]) Božić, Bosansko-hercegovačko agrarno pitanje, str. 44. od katolika spominje: Josipa Božića iz Obodnice na izvoru Tinje, Niku Nikića (krivo Nikšića) iz Markovića Polja i Josipa Dukića iz Vidovica Imena pravoslavnih deputiraca nije mogao saznati.

[2]) Nedić, Zapamćenja, u fra Mirka Šestića; Božić, Bosansko-hercegovačko agrarno pitanje, str. 44.

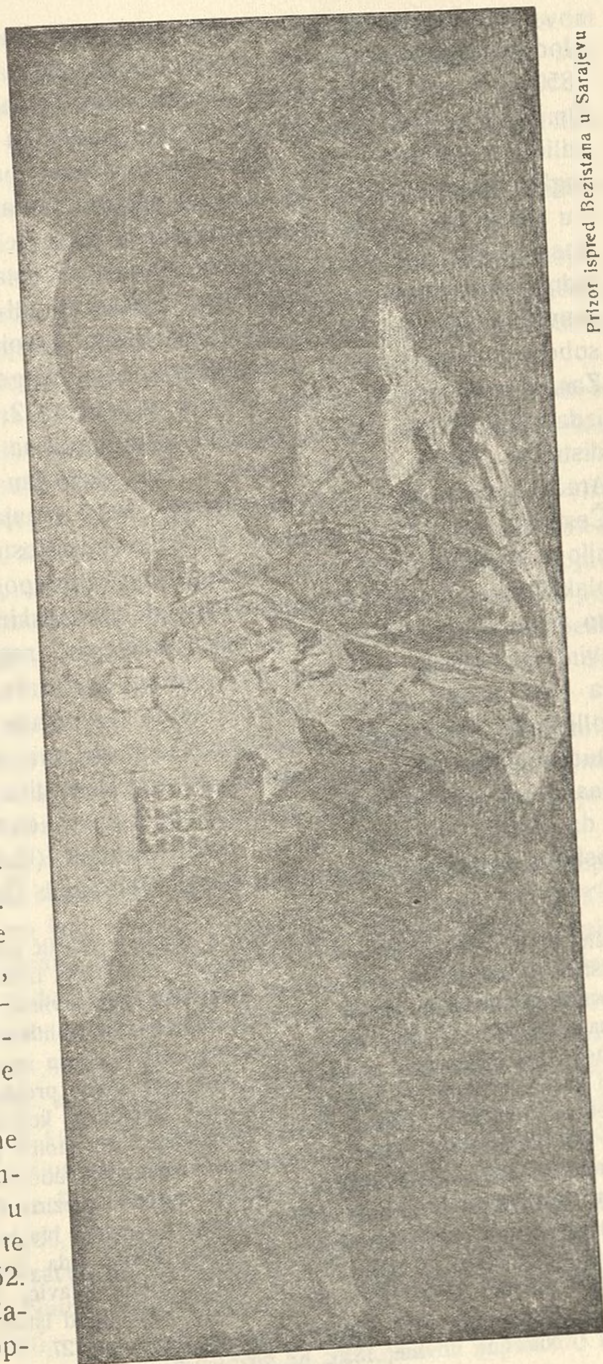
[3]) Dr. Jelenić, Izvori za kulturnu povjest, str. 176.

kari i pomazano tielo njegovo odnese se u Carigrad.“[1]) Od sve njegove reforme jedino bude provedeno sveopće davanje trećine i ništa više.

11. Kršćanstvo traži sveopću reformu socijalnih prilika. Uzrujanost kršćanstva, pobuna krajiških spahija, izjalovljeni pokus oblakšanja teškoga položaja raje: bolno su se dojimali srdaca bosanskih Franjevaca — pače njihovoj taktici ima se pripisati, da raja ovaj put u borbi za svoja prava nije prekoračila granica zakona i nastradala. Pa da to i ubuduće ne bude, vodstvo daljnje borbe na se preuze fra I. Franjo Jukić. U zdogovoru s katoličkim i pravoslavnim prvacima sastavi 1. svibnja 1850. spomenicu te ju uime 600.000 bosanskih i hercegovačkih kršćana „ponizno prikaza Njegovom Carskom Veličanstvu sultanu Abdul-Medžidu“, a 1851. objelodani ju u „Zemljopisu i poviestnici Bosne“. Čitava spomenica sadržaje 28 točaka, u kojima se Nj. Veličanstvo sultan Abdul-Medžid moli: da se kršćani u Bosni i Hercegovini više ne zovu raja, već gragjani i državljani; da budu na sudu jednaki muslimanima; da šure budu sastavljene od jednakoga broja kršćana i muslimana; da danjke i poreze kršćani kupe od kršćana, a muslimani od muslimana; da se arač ukine i kršćani u vojnike primaju; da se carska desetina od žita i sijena uračuna u porez i u novcu daje; da kmeti gospodarima od žita, sijena i duhana plaćaju šestinu, te da gospodari nijesu mjesto kmeta dužni plaćati porez, a kmeti dohotke nositi gospodarima u kuće; „da nikad gospodar samovoljno ne može kmeta sa zemlje dignuti, već ako dokaže na sudu njegovu nevaljaštinu, a u tom slučaju da ima kmetu trošak platiti, što je ovaj potrošio krčeći, sadeći voćke i zgrade načinjajući“; da se beglučenje više nigda ne uvodi; da se prenosi vezirâ, vojnikâ i carskih kapidžija plaćaju iz carske kase; da se opravljanje putova, mostova, uvedenje pošte i drugih sredstava nužnih za promicanje trgovine i zanata čim prije o državnome trošku počne; da se o zemaljskom trošku zavede za kršćane tiskara; da je pravoslavnim slobodno sebi birati arhiepiskopa i episkope, te Nj. Veličanstvu na potvrdu predlagati; da je kršćanima slobodno opsluživati svoj zakon: graditi crkve, manastire, zvonike, dobavljati zvona i zvoniti; da se pazari s nedjelje prenesu na koji drugi dan; da kršćani mogu imati u Cari-

[1]) Martić, Zapamćenja, u fra Mirka Šestića.

gradu dva svoja agenta; da se svi činovnici plaćaju iz državne kase; da se krvarina, što su ju dosada općine plaćale, ukine, te da sudac ubojicu traži i kazni; da se Bosna i Hercegovina ponovno u jedan vezirluk ujedine; da je trgovanje kršćanima slobodno; da je kršćanima, kada htjednu, slobodno iz Bosne i Hercegovine iseliti se i t. d. Radi čitave svoje politike, a osobito radi objelodanjenja gornje spomenice, Jukić upane kod osmanlijske vlade u nemilost te bude 1852. prognan u Carigrad u ropstvo.

Jukićev put u Carigrad.
Prizor ispred Bezistana u Sarajevu

12. Omer-pašine reforme. Jukić bude prognan,[1]) nu plod se njegova rada brzo počne pokazivati. Već 2. kolovoza 1850. u 4 sata izjutra oglase topovi dolazak carskoga seraskera Omer-paše, koji oko 3 sata poslije podne u pratnji mnogih odličnika svečano unigje u Sarajevo i odsjedne na Gorici. Odmah naglasi, kako car hoće, da su svi njegovi podanici ravnopravni i u izvršivanju svoje vjere slobodni.[2]) Dok je Omer-paša po Bosni i Hercegovini progonio muslimanske ustaše, raju zadesi jedna skroz nova sultanova milost. Sultan Abdul-Medžid zabrani zauvijeke zakupe arača i naloži, da svaka vjeroispovijest megju sobom pokupi arače i pokupljene preda njegovu namjesniku. Zanimiva je instrukcija, što ju je u tu svrhu 12. prosinca 1850. izdao fra Stjepan Mikić, sutješki gvardijan, na župnike svoga distrikta. „Svima nam je poznato — veli gvardijan Mikić — da su Aračie kupeći Arač više puta doista i brez znanja, i privoljenja Čestitoga cara dosta nepravdi učinili svitu žalostnome, na koje njiove nepravde jest sviet, i mlogi njiovi gospodarih žaleći jih plakali jesu, i tužili se Upraviteljimah Bosanskim Vezirimah a po njima Čestitom Caru, komu budući već zaglušiti uših od oviuh nepravdih, najposlije ove godine jest naredio milostivno da Raja megju sobom pokupi Arače (summam nobis in his colligendis inculcando inspectionem), i za ovu sverhu na 28. Studenoga zovnu čestiti Teftedar od tri Manastira trojicu Starešina, i ovu Carsku milost prikaza jim, i naredi da se otim brinu i da gledaju što pria, da se Aračih pokupe (Cum hoc statui nostro e diametro sit oppositum). S' Većilimah Čestitoga Cara

---

[1]) Zapisnik agencie, god. 1856., u komu je Martić na 5. strani zabilježio, da mu se je Mehmed Huršid-paša u ime Jukića izjavio: „Da je sve carstvo uvriedjeno njegovim onim poznatim punctovima, u Zemljopisu Bosanskom obnarodovanim — i drugim njegovim politiku dirajućim spisima, koja sva u Turski jezik prevedena reče da i on ima pri ruci, i na samoj Porti iztumačena nalaze se — zbog toga dakle prestupljenja izdata je, i ovamo poslata carska Irada (zapovied, Decretum) kojom se Jukić zauviek prognanik iz Turskog carstva proglašuje.“ Na molbu prijateljâ, osobito Martića, Jukić je 1856., da se može u Bosnu povratiti, sastavio opoziv spomenice, te ju preko redodržavništva spremio veziru (Sravni Jukića pismo Martiću od 10. srpnja 1856., u Šestića.) i vezir je bio pripravan moliti za opoziv irade pod pogodbom, da biskup Šunjić izda „jedan senet kao garanciu“ za Jukića. Budući da se je biskup Šunjić izjavio, da iz osobitih uzrokah seneta . . . dati ne može“, Jukić je ostao „pod istom sententiom“ sve do smrti — do 1857. Zapisnik agencie, 1856., str. 27.

[2]) Narodne novine, 1850., br. 202. i 247.

Teftedarom, i Reiz Efendiom slideći način u pokupljenju ovom najdosmo najuputniji, po komu će se Carski Ferman izpuniti, koji Ferman izime Aračah Sliedeća naredjuje:

1⁰ Da se unapridak Aračih ne kupe od Djeceh koja nisu naveršila deset godinah punih.

2⁰ Da se neće uzimat takogjer od Slipih, Kljastih i Starih koji nisu vridni zaradit Arača, i sebe besleisat.

3⁰ Da će se Arači uzimat ne gdi se tko desi, ufati, i najde, ko što je dosad bilo, i tako gdikoji su po dva Arača plaćali; već Aračih imaju se plaćati ondi gdi je tko sa svojom obitilim, ol Roditeljim nastanjen, i ondi će se u Tefter metati.

4⁰ Teskere po starom običaju aračinske ukinute su, nit će se ikom davati, buduć da se niodkoga neće ni iziskivati, kad bi se gdi na putu trefio.

5⁰ Arači će se kupit po grošah 15. na glavu nit paru više, nit paru minje, za izpis onih koji su makar jučer umérli, ne ima se ni para davat, nit ima arača plaćat. — Carskim ljudmah koji će arač primat, ima se dati misto pristojno za konak, a za jilo, pitje na njih, momke, i konje njiove, oni će se iz svoje kesse beslenisat, i svaka koja mu se dadu platiće cinom onom, koja je cina iste stvari u mistu.

6⁰ Naredjeno je da se Aračih imaju kupit od svakog mileta obaška, tako da u aračeh Katolikah nemaju se mišat Rišćanski popovi, ni knezovih, a tako po isti način Katolicih nejmaju se mišat u aračeh Rišćanskeh.

7⁰ Za da bi se toliko milostiva briga Čestitoga Cara za Rajom, s' oblakšanjem iste u dilo uvela, poslaće se Carski ljudih s'Buruntiom od mista do mista, koji će Teftere deržat, i popisati svagdi sve podobne za Arača, i da se ove lakše i pravednie izverši naredjeno je da svaka Obćena (jafta) u porazumljenju, i po nazornosti svog Pastira Duhovnoga izabere Kodžobaše, oli Knezoveh (ol kakomudrago zvali se takvi ljudih) pravedne, i bistroumne u koje se pouzdati mogu da će brez ikakva obzira Carskom Čoviku pripomoći, duševni, i pravedni Tefter načiniti, tako da nit se Raji krivda učini; a i Carski hak od Aračah vas u haznu dojde, nikoga ne sakrivši, što bi moglo svoj našoj Vjeri obraz zacerniti; kad bi se posli iznašo veći broj aračah po drugom Nufus (animarum) tefteru, koga su jur Carski ljudih započeli činiti.

8⁰ Sva pomlja priporučuje se poštovanim župnicim, ne od

mene, nego od Carskih Većilah, neka dobro odabrane knezoveh ubaviste, da oni s' Carskim ljudma pokupeći Aračeh, čisti broj aračah, i za njia para primljeni, pribrojivši, pridadu Carskim ljudmah, s' pismom svojim, da ssu jim toliko pridali, koliko je u jafti bilo aračah u obćenu (ovo pismo tko će načiniti vaša je briga) i kad jim pridadu Aračeh i pismo, nek od njih ištu senet koji će svidočit, da su oni toliko primili.

9º Gdi bi pak potriba bila silom natirati da se aračih na vrime, i na misto od Carskog Čovika odredjeno snesu, one koji bi s' takim stvarma šalili se i omizgivali izabrani Knezovih u zdogovoru s' Carskim Čovikom imaju se brinuti sverhu načina kojim se to može izveršiti, a način najlaglji ovi jest (kako je i Teftedar Carski reko): dat mu Teskeru i poslat ga u Sarajevo k' njimah.

Svim Poštovanim Župnicima naredjeno je od Deftedara Carskog i Reiz Efendije Carski Većila u Sarajevu da ova puku svaki svome proštie, i da dobro svit ubaviste, kako imaju pokupiti mirno Arače da do poslitka i Vih, i Vaših Župljani, ne budete odgovorni istim Carskim Većilim u Sarajevu." [1])

Kako se iz gornje upute vidi, sultan je Abdul-Medžid svojim najnovijim fermanom kršćanstvu u Bosni i Hercegovini obzirom na pobiranje arača počeo podjeljivati neku vrst autonomije. Polag ove se je ne samo ukidalo zakupljivanje arača nego i miješanje pravoslavnih u pobiranje katoličkih i katolika u pobiranje pravoslavnih arača; a svećenici su se priznali i kod jedne i kod druge šljedbe kao vrhovni nadzornici, da se arači i točno i mirno pokupe. Franjevci su odmah shvatili, da se nove ustanove kose i sa svećeničkim i sa redovničkim njihovim stališem, nu za ljubav svoga naroda i tu su tešku odgovornost na se rado primili. Kada je slijedeće godine na bosansku vezirsku stolicu zasjeo Hajredin-paša, nije ni čim pokazao, da su mu gornje sultanove uredbe neugodne, nego je samo neke preinačio. Polag ovih preinaka: djeca su imala davati arač, ako su navršila 9, a ne 10 godina; carski ljudi nisu imali nikako s bilježnicom po selima hodati, nego su morali župnici popisati sve arače, s kodžibašama ih pokupiti i s bilježnicom muselimima predati; oni, koji nijesu mogli arača zaraditi, nijesu ga morali ni dalje davati, nu morali su se i oni u bilježnicu upisati; kodži-

---

[1]) Dr. Jelenić, Izvori za kulturnu povjest, str. 176.- 177.

baše pobirući arače na otpornike nijesu se trebali ljutiti, nego ih samo prijaviti kajmekanu ili muselimu. Na koncu je Hajredin-paša proglasio cijenu novaca, koje su se pobirači arača imali držati. Arač je i dalje ostao 15 groša, nu pri pobiranju arača dukat se je taksirao na 50, talir 21, a cvancika 3 groša i 20 para.[1]) Okružnica redodržavništva bosanskih Franjevaca, što ju je ovo 16. studenoga 1852. izdalo, svjedoči, da su bosanski Franjevci i te godine morali arače pokupiti i civilnoj ih oblasti predati, što opet svjedoči, da je taj način pobiranja arača smanjio plač raje i kod osmanlijske vlade naišao na odobrenje.

Kao što obzirom na carske arače tako su i obzirom na odnošaje kmetova prema begu izašle neke poboljšice, koje donekle odgovaraju onim željama, što ih je 1850. fra I. Franjo Jukić podastro Visokoj Porti u Carigradu. Budući da će i ove uredbe rasvijetliti mnogu tamnu točku socijalnoga stanja, u kome se je nalazila Bosna u polovici devetnaestoga stoljeća, to i njih ovdje iznosimo onako, kao što ih je starješinstvo bosanskih Franjevaca dne 25. lipnja 1851. svojim župnicima priopćilo i narodu proglasiti naložilo. „Koliko od gospodarah — veli starješinstvo —, toliko od njihovih kmetah porad medjusobni otnosenjah tužbena pisma bila su prikazana: uvidilo se je, da i jedna i druga strana nješto imaju pravo, a nješto i krivo. — Zato za obe stvari uredit, i stalne temelje postavit od upravah, po kojim unapridak činovnici imaju tužbe sravnjivat, Čestiti i pravedni Car naš odlukom štete s obadvie strane pripričit, slideće upravne uredbe, posle neg su u velikom Zboru (Divanu) Carskom prititrane, dostojao se jest izdat na sve kajmekane, i po njima na Mudire i jesu slideće:

Točka 1. U Bosni kmeti Gospodarski jesu od dvie verste: Jedna versta kakono u Sarajevu, i u bližnjim Nahijama tako stoi, da kuća, u kojoj pribiva, zemlja, volovi, i sjeme sve gospodarovo, a samo trud, iliti na zabiliženo vrieme oranje, sianje, žetva, veršidba, i kositba kmetovo je; a od ploda izvadivshu desetinu, ostanak gospodar s' kmetom na pola dieli. A druga versta kmetah samo kuću, i zemlju Gospodarsku derži, a on sjeme, i volove i ostalo sve ulaže; pak plativši od ploda desetinu, tretinu daju Gospodaru, a ostalo kmetu prilegne, i od ovi kmeta njeki mali dio s dopušćenjem svog gospodara, kuće gdi pribivaju načinjau i u njima stoje.

[1]) Arhiv franjev. samostana u Kr. Sutjesci.

Točka 2. Budući se pod osjenom pravde Carske, i u Bosni takogjer staviti temelji sretnog tanzimata po komu tanzimatu svačie imanje, život, Čest i poštenje osiguraje se tako da sve malo i veliko po tanzimatskim uredbama sveršivat će se, nit će itko drugome štetu činiti: Zato ni Gospodari neće moć kao pria nagonit kmete, da jim badava dervare, ćumure (ugljare) i druge službe čineći muče se i pate: niti će Gospodari moći otjerati sa zemlje svoje kmete, doklegod kmeti budu zabiležene sebi njive podpuno obragjivat, i druge ugovorene stvari brez pomanjkanja na vrieme obragjivat, i dokle mu se ne ukaže tako pomanjkanje, porad koga ima se izbacit iz svog pribivališta: Niti će moći jedan Gospodar jednog kmeta dignuti, i otirat samo zarad kakvi uvridah izlazećih iz uzrokah malih i osobni.

Točka 3. Ako bi Gospodar odlučio kmeta izbacit, koji zabilježenu sebi njivu nije obragjivo, i druge svoje pogogjene dužnosti na vrime izpunjo, od svoje nevaljaštine, oli koji bi se usudio ono pribivalište posvajat i reći: ja odavle neću izaći; oli koji bi zanemario svoj vlastiti posao, davši se po kiridžiluku, i tergovini, suviše takogjer koji bi sjeme, volove, i drugu stoku sebi na poslav (Amanet) pridatu malo po malo izio, i popio, i profiuko, i smako ter tako se neviran ukazo; oli od koga bi se obistinilo, da z drugim susjednim podudarat se ne more; takog od potribe je izbacit za nepripustit štete vlastitim Gospodarima. Ali i kmet, kad bi u nevrime, to jest dok još Mahsulah (ljetine) digli niesu s' posiani po sebi njivah digli se, imali bi jednu verstu štete zato taki kmeti koji se imaju izbacit, posli nego se njihovi kabaeti (pogriške, krivice) ukažu na mistu, na izbacenje i dignutje imaju se osudit, ali dok svoji usjevah ne dignu ima jim se rok dati za na drugo misto prieći, i svoje priniet. Kad pak taj rok izajde, ako je kmet kuću uzdigo u kojo je pribivo. ima se procinit i od Gospodara kmetu podpuno platit. Kad se pak ovaki dignu, a na misto njih drughi uzmu, Gospodari imaju od toga glas (haber) dat onizim, koji u onomu mjestu Nufuz (tefter, račun dušah) drže i narod pišu, kako je odskora započelo.

Točka 4. Ako koji kmet ne bi se mogo na kom čifluku (Baštini) zadovoljno uzderžat, oli zarad koga drugog uzroka nemoguć živit, ako bi imo na drugo misto priselit u nevrime tako da zemlje koje je sio, i obragjivo zapuštene ostanu, i to uzrok kvaru Gospodarevu bude, to bi bilo nepravedno, nit je prosto učinit, i zato taki kmet dužan je sverhu toga svog priselenja na

šest miseci pria Gospodara obznanit da more drugog čovika na misto nega naći za da zemlja na kvar Gospodara ne ostaje pusta. A koji ne bi tako učinio, i ne obznanivši ostavio čifluk i otišo, oni će se opet imat na svoje misto povrat(iti), i nastavit, doklen se drughi nenajde čifčija (kmet) . .

Točka 5. Po nikim istinitim izvjestiim razaznalo se je da Gospodari porad zgradah sebi vlastitih uime pomoći od kmetah pare (novce) išću, i čine ii ćerestu (gradivo) prinositi, poznano je takogjer da kad koji umre od kmetah na ime mertvine, od Baštenikah po vola, po Kravu, oli novce Age iziskuju: Suviše da u potribi Angariu iliti Beglučenje (Rabotu) od njih iziskuju, takodjer da kad po čiflucim hodaju Gospodari, janjce, ovnove, kokoše koljuć badava jidu i piu, i usudjuju se nepodobna dilla činit, kao uzjahujuć konje Rajinske, i tovareć i t. d. i tako da pribivaoce Carske pate, i muče poznalo se je pod istinu. Jurve je Carski Ferman izišao po kome su takve stvari posve zabranjene, i po istom Fermanu sada se u Bosni po uredbama srećnog Tanzimata zapovida da se ovaki zulumi unapridak ne terpe od onih koji su sverhu Carskih poslova postavljeni.“ [1])

Uz gornje uredbe bude poslana i vezirska bujruntija, kojom se je zapovijedalo, da poglavarstva svih vjeroispovijesti rečene naredbe proglase; opomena, da ih župnici i duhovni pomoćnici više puta puku pročitaju, te iz njih koli oni toli seoski knezovi za sebe potrebne bilješke izvade, „da se tako u slučajim nepovoljnim“ znadnu vladati.

13. Kršćani se izjednačuju s muslimanima. Iza Omer-paše kršćanstvo se sve više izjednačivaše s muslimanima: dozvole se za gradnju crkava i škola vrlo lako polučivahu; arač bude dokinut; a Huršid-paša 1854. dobije ferman, kojim su se i kršćanska svjedočanstva protiv muslimana valjanim proglasivala.[2]) Kruna svih dosadanjih blagodati bude carski „Hathumajun“,[3]) što ga sultan Abdul-Medžid nakon krimskoga rata na poticaj u Parizu 1856. sabranih evropskih velikih sila svečano objelodani i kojim se Gjülhanski Hatišerif ne samo potvrdi i proširi, nego se kršćani proglasiše muslimanima u svemu ravnopravni. Sam sultan Abdul-Medžid s visoka je promatrao ovaj zadnji korak, što ga je na socijalnome polju u svojoj državi proizveo,

---

[1]) Arhiv franjev. samostana, u Kr. Sutjesci.

[2]) Martić, Zapamćenja, u fra Mirka Šestića.

[3]) Hathumajun u prijevodu u „Bosanskome Prijatelju“, sv. III., str. 92.—98.

a biskup Šunjić ispred bosanskoga katolištva izrazi mu posebnu zahvalu.[1]) Uzmemo li još, da su iste godine 1856. Franjevci u Sarajevu osnovali agenciju, koja se je puno za raju zauzimala; da su u ta vremena u Sarajevu konzulovali odvažni dr. Atanasković i Edvard Viett, koji su za raju bili pripravni i umrijeti, a Bosnom vladao nepristrani vezir Huršid-paša, koji je Franjevce svakom prigodom branio i kao najvjernije carske podanike odlikovao,[2]) to možemo mirne duše reći, da se je raja za vlade Omer-paše i Huršid-paše mogla najsrećnijom smatrati, a Huršidpaša pri svome polasku iz Bosne pravom primiti Leopoldov orden, što mu ga je dr. Atanasković uime cara i kralja Franje Josipa I. uručio.

14. Nezadovoljstvo raje iza Omer-paše. Suprot svemu tome i ovo rajino blagostanje bilo je samo relativno blago. Već Omer-paša kupeći od naroda oružje pozatvara mnoge kršćanske knezove, pravoslavne popove i tri Franjevca: dva u Travniku, jednoga — fra I. Franju Jukića — u Sarajevu, a ostalu raju, kao što veli Martić u svojim „Zapamćenjima“: „Njegovi poslanici robiše,

---

[1]) Martića pismo Šunjiću od 23. svibnja 1856., u arhivu franjev. samostana u Gučoj Gori; Zapisnik agencie, 1856., u Fojnici.

[2]) Dne 23. svibnja 1856. Martić piše Šunjiću: „Nigda nisam vidio dobrog Churšid-Pašu u boljem raspoloženju, u boljoj volji i prama meni iskrenoj odanosti kao ovu sinoćnju večer! ustao je sa svoga miesta pak je došao k meni na kanapee i ciela dva sahta (propustivši Teroviu što nigda prie nije učinio) sa mnom najpovieriteljni razgovor vodio, uz koji puno puta uzeo me je za ruku i po koljenu mojem svoju ruku metnuo, tako, da sam se i ja divio Njegovoj tolikoj serčanosti i sniženju, ali doisto nelicemiernom, ... povod je tomu njegovu zaisto enthuziastičnom zadovoljstvu Vaše Presvietlosti razložito i obstojstvima shodno vladanje, i moje s' Njime do danas neophodno ni čiju čest necompromittirajuće poslovanje, hoje smiera (kao što i njegovo namieranje) da njegovu odanost od nas jurve znamenito poremetjenu, spram nama oživotvorim, povratim, i Njegova serca ogorčenost u blagodušnie čuvstvovanje — osjećanje pretvorim i t. d. — „Nemojte — veli — imati sumnju da vas odsada od vremena i dana onog odkad si ti (ja) ovamo došao, onom prijašnjom, koja je doista ohladila bila, ljubavlju niesam zagrlio, i da vas neću unapriedak po svakim potrebam kao najviernie carske podajnike odlikovati, braniti i njegovati ... molim i zakljinjem učinite uredbu medju vama, vašim po dvoru i u Manastirih zakonodavcima da ne traže ni u kakvoj i največoj nuždi nikoga osim mene, pak ako ja svojoj dužnosti po pravdi i carskim naredbama ne odgovorim, onda vam je prosto tražite pokrovitelja, prijatelja, pomoćnika gdigod znate ...“ Pismo, u arhivu franjev. samostana, u Gučoj Gori.

globiše, cvieliše", tako da „mnoga sirotinja pribieže u Hervatsku zemlju preko granice Austrianske". Uz to su bosanski veziri Hajredin-paša, koji je svoju stolicu iz Travnika prenio u Sarajevo, te fanatični Veledin-paša, mjesto koga je sve vezirske poslove obavljao Nazim-efendija, od neko doba skupa s Omer-pašom počeli u raji nazrijevati pogibeljne panslavistične utvare, te i za to raju uznemirivati. Mjesto ukinutoga arača za Huršid-paše bude zavedena vojnica, bedelija, kojom su se neke obitelji sedam do deset i petnaest puta više opteretile, negoli su bile opterećene plaćajući arač. Kada godine 1851. iza smrti vladike Petra Petranovića crnogorski narod sebi za knjaza izabra mladoga Danila i tako knjaštvo sa duhovne osobe prenese na svjetovnu te kada taj izbor Rusija odobri, Porta, bojeći se, da joj nepobjediva Crna Gora ne postane još nepobjedivijom, navijesti joj rat. U ovaj rat uz redovitu vojsku, koju je predvodio Omer-paša, išli su i bosanski muslimani. Isti su za krimskoga rata 1853.—1856. dulje vremena na Drini čuvali granicu, da ne bi Srbi provalili u Bosnu. I u prvome i u drugome ratu bosanska je raja i redovitu i neredovitu vojsku uzdržavala, prtljagu joj s mjesta na mjesto prenosila, te tako u najveće siromaštvo zapala.[1]) A kada uza sve to iza ovih ratova dugovima opterećena osmanlijska država na raju stavi veće poreze, negoli su igda prije bili, bezi i age mjesto trećine na nekim mjestima počeše uzimati polovinu, počeše se trećine i desetine i opet davati u zakupe bezdušnim zakupnicima, kršćani se, koji tolikih nameta ne mogahu smagati, hrpimice bacati u tavnice, u krmetnjake, stavljati na dimove[2]) i t. d., tada je svako lasno mogao vidjeti, da će megju rajom u Bosni i Hercegovini brzo doći do ustanka. Nije dugo iza odlaska Huršid-paše potrajalo, a do ustanka uistinu dogje, i to u Hercegovini, Krajini i Posavini.

15. Ustanak raje. Prvi ustanak insceniraju kršćani iz Zubaca i Grahovca u Hercegovini. Hercegovci, predvogjeni Lukom Vukalovićem, arhimandritom duškim Nićeforom Dučićem, igumanom kosijerevskim Mihom Ljubibratićem, Lukom Petkovićem, Vidakom i Blagojem Koprivicama, više se puta sukobe sa spahijama i osmanlijskom vojskom, a na Grahovcu

---

[1]) Martić, Zapamćenja, u fra Mirka Šestića.

[2]) Baltić, „Stanje u Bosni od god. 1856. do dolazka Austrije", u arhivu franjev. samostana u Gučoj Gori.

1858. licem na Spasov-dan s Crnogorcima ih hametom poraze. Do 6000 muslimana i do 2000 Crnogoraca i hercegovačkih ustaša prekri bojno polje na Grahovcu: „Grahovo ostade u spominjaju kao Kosovo, jere su ljuto tude Turci raztjerani i pobieni a još gerdje sva Bosna uplašena.“ [1]) Iste godine ustanak bukne i u Krajini. Ovaj ustanak insceniraju pravoslavni, a predvodili su ga neki Gorača, Pecija i Proto. Ustanak je bio naperen protiv spahija, za koje su se i Mehmed-paša i Cani-paša živo zauzimali. Bude spaljeno nekoliko begovskih čardaka, a nastradaše i katolici, pošto na ponuku Franjevaca uz ustaše ne pristadoše. Vezir Ćani-paša, koji je naslijedio Mehmed-pašu, „diže iz Krajinskih Nahijah Turke koji kao biesni popališe sela Hristjanska, poharaše i poplieniše što su mogli stignuti isiekoše i poterše, a množtvo pribieže na Austriansku stranu sa stokom i sa obiteljima više hiljadah. I tako tu bunu utišavši vezir Kiani-paša povrati se u Sarajevo i dovede sa sobom 25 knezovah i prednjih ljudih i dva Popa obrijane brade. Ovo roblje dovedoše triumfatori Vezir, Urumia Abdulah-Efendia i Vladika Sarajski Dionisia koji pratiše Vezira u Krajinu. U to doba čuvši zar Cernogorci šta Turci jim od bratje čine u Krajini udariše na Kulašin i veliki jad Turcima zadadoše isiekavši do 400 Turaka — Cerović Novica vodja — i odvedavši oko 200 žena i djevojaka u roblje.“ [2])

Ni hercegovački ni krajiški ustanak nije Franjevcima pružio toliko gorkih časa koliko posavski. Na granicama Crne Gore i po Krajini katolika je bilo malo, a i što ih je bilo, bili su svojim vogjama — Franjevcima potpuno poslušni. Sasvim su drukčije stvari tekle u Posavini. U Posavini je katolička sila bila mnogo snažnija, a uz to su Posavljaci još od 1848., uprav radi toga, što su ih Franjevci od ustanaka odvraćali, počeli pokazivati antiklerikalni duh. I ne pitajući dakle svoje vogje Franjevce Posavljaci 1857. stupe s pravoslavnima u zajednicu i zaniječu bezima trećinu, te se zajedničkim i svim mogućim silama stanu opirati zloglasnim zakupnicima Husejinu Arnautu i Talireviću iz Sarajeva. Franjevci, koji su dobro poznavali, da raja tamo od vremena Omer-paše nema nikakova oružja, te koji su općeći s austrijskim i francuskim konzulima najbolje poznavali raspo-

[1]) Martić, Zapamćenja, u fra Mirka Šestića; Vojislav Hranić, Kmetovsko pitanje u Bosni i Hercegovini, str. 32.

[2]) Martića Zapamćenja, u fra Mirka Šestića.

loženje evropskih sila prema raji u osmanlijskoj carevini, osobito njihovo raspoloženje iza krimskoga rata upotrijebe sve moguće načine, da katolički narod sačuvaju od prevelike pogibije, u koju je skupa s pravoslavnim posrnuo. Pa kada uzrujani narod od borbe nijesu mogli nikako odvratiti, počnu ga upućivati na zakonitu borbu i narod ih.posluša. Mnogobrojni kršćani obojega ispovijedanja iz kotara brčanskoga, bijeljinskoga, zvorničkoga i gradačačkoga pod vodstvom nekog Tome iz Bijeljine zapute se i dogju k veziru Mehmed-paši te ga zamole za oblakšicu. Mehmed-paša raju prijazno primi i obeća, da će sve njezine želje podastrijeti Visokoj Porti u Carigradu. Mehmed-paša je uistinu svoju riječ ispunio,[1]) nu ujedno je biskupa Šunjića obavijestio o pogibeljnome ustanku u Posavini, zamoliv ga, da koli narod toli njegove vogje — svećenike ponukuje na mir, a glavu ustanka fra Stijepu Mikića iz Tolise makne u samostan.

Dok su se u Carigradu molbe posavske za zelenim stolovima pretresale, biskup se je Šunjić dao na vrlo težak posao: na pomirbu raje. Kao delegata u Posavinu s okružnicom izašalje svoga generalnoga vikara, koji i narod i svećenstvo podsjeti na velike pošljedice njihova koraka, a kustodu Bosne Srebrene fra Stijepi Mikiću navijesti premještaj u Kr. Sutjesku. Okružnica biskupa Šunjića i riječi Šunjićeva delegata i narod i svećenstvo još više uzrujaju. Narod na sva usta poče pripovijedati, da trećinu niti je nametnuo sultan ni vezir, nego glavom biskup Šunjić.[2]) Četiri posavska župnika: ulički fra Stjepan Jurić, dubravski fra Blaž Josić, tremošnički fra Petar Čičak i zovički župnik i definitur fra Marijan Semun ustanu na obranu i naroda i sebe, a osobito kustoda fra Stjepana Mikića. Oni ponizno izjave, da u Posavini pobune nema, te biskupa Šunjića toplo zamole, da Mikića s toliške župe ne skida, jerbo će tim klevete njihovih protivnika potvrditi, njih izvrći većim progonstvima a neprijateljima dati prigodu, da se i dalje miješaju u promjene župnika.[3])

---

[1]) Nedić, Poraz baša, str. 143.

[2]) „Populus iste in suo ad me responso crassissimo errore laborat, dum sub nro. 2do asserit sibi nec a sublimi porta, nec a Gubernatore demandatam esse solutionem praestationum t r e t i n a e, sed quasi primum medio mei hoc Gubernator mandatum eis communicasset.“ Pismo biskupa Šunjića Mikiću od 30. listopada 1857., u Gučoj Gori.

[3]) „Illustrissime Domine Praesul! Cum moerore animi inteleximus ab A. P. P. Delegato suae Illustritatis, Gubernatorem quasi convictum esse, quod aliqua rebellio, aut revolutio hic in Posavina revera existat, intuitu

Niti gornja izjava niti molba posavskih župnika, ne nagje kod biskupa Šunjića kakovo uvaženje, tim opravdanije, što ga je njegov izaslanik potpuno osvjedočio, da u Posavini pobuna protiv spahija uistinu opstoji te da su u nju i sami Franjevci upleteni. U svome pismu, 30. listopada 1857. kustodu Mikiću, pisanu, gorko žali i svoj i svoga izaslanika neuspjeh, te u svrhu mira još jednom zalaže svoj auktoritet. S velikom žalošću svoga srca — veli on — saznao sam od svoga poslanika, da je katolički narod i na mene zamrzio, što sam ga na zapovijed poglavice zemlje i savjet konzula opomenuo, da bude zakonitoj civilnoj vlasti pokoran i da sad za sada još trećinu daje, te da bude ustrpljiv sve dotle, dok ne zasja blagoslov Svevišnjega vrhu

---

cujus, Gubernator minatur afflicto huic populo, extrema quaequ. Sed adhuc cum majori animi nostri moerore intelleximus eundem Gubernatorem etiam Societati nostrae Religiosae, intuitu ejusdem confictae rebellionis nimiopere infensum esse. Nos infrascripti Patres Parochi sincere, et Consentiose hisce declaramus, neque nunc adese, nec prius fuisse aliqam umbram hic in Posavina ullius rebellionis; sed plebs nimium gravata iniquis, et injustis praestationibus, atque impar iisdem ferendis: cumulatim adhuc mense Majo accessit ad Praefectos, rogando pro aliqno levamine, cujus plebis fletum, et lacrimas, hostes crucis Christi, compellarunt rebellionem, confixerunt etiam Nos rebellionis Capita, et primipillos esse, unice Religionis christianae odio, et aviditate per fas et nefas Thesauros acquirendi.

Huic calumniae vel maxime videmus expositum R. P. Custodem Proviae, et Parochum Tolissanum, contra quem, ut rebellem, supplex libellus Gubernatori a saracenis Posavinis porrectus fuit, Gubernator autem Illustritati Vestrae illico svasit, ut praefatus Pater, a suo loco amoveatur, et ecce proh dolor! Ex litteris Illustritatis Vestrae intelleximus, quod eidem amotioni consensum praestiterit. Nos igitur Supplices instamus, ut Ilustritas Vestra, Sententiam istam sua benignitate revocare dignaretur, ex rationibus sequentibus.

1o Amovendo istum Patrem a suo loco hostes nostri in conficta sua calumnia, revera confirmabuntur, sicque fidelitas nostra, quam tot annis inconcussam servavimus, in crimen adducetur. 2o Nos una cum populo, furiae, et crudelitati eorum magis exponeremur. Et 3o campus aperietur hostibus nostris se imiscendi in nostras amotiones, et translocationes pro suo iniquo lubitu. Has devotas et humiles praeces nostras exaudiendas fore dum speramus (semper tamen salva obedientia Superioritati praestanda) in osculo S. Annuli, Apostolicam benedictionem eflagitantes manemus. In Posavina die 22. Octobris 1857. Illustrissimae Dnitionis Vestrae. Devotissimi Oratores: Ita est Fr. Stephanus Jurić Parochus Ulicensis. Ita est Fr: Blasius Josić Par. Dubravarum. Ita est Fr: Petrus Čičak Par. Tramošnicae. Ita est Fr: Marianus Semun mp. Parochus de Zovik Deff: Provinciae.

višegodišnjega moga obijanja najviših kapija za njegovo dobro i olakšanje. Još mi je žalije, da i samo svećenstvo, mjesto da narod upozori na teške pošljedice i da ga pouči, da se zakonito vlada, u njegovim ga zabludama potvrgjuje i tim pospješuje, da nas proglase buntovnicima ne samo u Carigradu, Beču i Londonu, nego i u istome Parizu i Petrogradu. Navodi konkretne slučajeve: kako je u Sarajevu isposlovao, da se sutješkom samostanu povrati 500 groša, što su mu bili za grožgje uime carine oduzeti; kako je redu isposlovao potvrdu na desetinu se odnosećih povlastica. Ponovno sve posavske župnike opominje, da narod mire ili da ga barem tako uzdrže, da se kod njih ni sjena pobune ne pokaže,[1]) te kustoda Mikića i definitura Semuna „kao glavne članove časnoga definitorija" pozivlje na čim skoriji zdogovor u radu za utišanje pobune u narodu.

Da li je do urečene skupštine uistinu došlo, te ako je, kada je bila i što je na njoj zaključeno, niodakle ne saznasmo. Samo to znamo, da je na nalog bosanskoga vezira i privolu sutješkoga diskretorija[2]) Mikić s toliške župe premješten u Kr. Sutjesku u samostan, te da se narod koncem listopada privremeno dijelom primirio a dijelom ga u tu svrhu u prosincu izaslani Mikić ponovno primirivao.[3]) Čini se ipak, da se je narod, i ukoliko se je bio smirio, smirio samo do sultanove odluke. Stoga kada od sultana Abdul-Medžida na vezirovo pismo stiže odgovor, u kome se raji samo utoliko olakša, ukoliko im se dosudi, da od sijena spahijama ne daju polovinu, nego trećinu, raja se obojega vjeroispovijedanja i opet počne buniti. U nadi, da će u Beču naići na samilovanje, na svoj trošak u Beč otpreme 7 knezova. Nu turski poslanik u Beču Kalimaki dadne im na vezira

---

[1]) „Quapropter hortor vos iterum iterumq., ut in sensu mearum literarum per Delegatum missarum pplum ad saniora Consilia redducere satagatis omni cura et studio. Saltem ad id disponatur, ut ubiq. dicat publice, se quidem gravissimas quaerelas habere contra injustas opressiones, sed paratos tamen esse ad quaevis sacrificia facienda, si Sublimis Porta et nomine ejusdem Gubernator Vezirius aliter constituerint, qm ipsi optarent. Verbo ita se gerant, ut vel umbram alicujus seditionis, et contra legitimam potestatem conspirationis quam sollicitissime vitent." Arhiv franjev. samostana, u Gučoj Gori.

[2]) Privola od 1. prosinca 1857., u arhivu franjev. samostana u Gučoj Gori.

[3]) Pismo biskupa Šunjića veziru Mehmed-paši od 4. prosinca 1857., u arhivu franjev. samostana u Gučoj Gori.

preporučeno pismo i reče: „Ajdete s ovim pismom u Bosnu k veziru, od koga ćete primiti novce za put, pa ćete ići u Carigrad, a ja ću ovdale pisati i dobit ćete olakšicu proti globama i gulenju.“ S poslanikovim pismom knezovi se zaista zapute u Bosnu te dogju u Sarajevo, ali vezira ne nagju — on je bio otputovao u Mostar. „Sad su ga oni čekali kroz mjesec dana čameći i trošeći u Sarajevu, pa najposlje, razbiv dlane, odu k svojim kućam. Gdje si bio? nigdje! Šta si radio? ništa, sami sebi govorahu.“ [1])

Sveopći neuspjesi bace slijedeće godine i katolike i pravoslavne u Posavini u skrajnost. Dne 6. listopada 1858. počnu se spremati na ustanak. Na čelu ustanku stavi se proto Stevo Avramović, župnik u Orašju, koga je tuzlanski vladika Agatanangjel više vremena prijekim okom gledao i progonio. Više hiljada kršćana, oboružanih sjekirama, kosama i koljem a vrlo malo ih puškama, krenu u Lipik u tremošničkoj župi, da se tu 8. listopada okupe i protiv spahija svoje operacije započnu. Usput zarobe u Brvniku Rešidbegova konja alata i poklone ga svome vogji Avramoviću, koji je uz to i iz obudovačke crkve sa sobom ponio do 1000 dukata crkvenoga novca. [2]) Neumjesno je bilo sa strane pravoslavnih, da su još za mobilizacije u ovome strogo agrarnome pokretu počeli isticati narodnost te tako jedinstvo, što je izmegju njih i katolika zavladalo, doveli u kritičan položaj. Kod Janjića bunara pravoslavni puni entuzijazma počnu pjevati „pjesme od novoga carstva srbskog“. [3]) Ta pojava katolike smuti. Megju njima je dulje vremena župnikovao njihov pajizan fra Stijepo Mikić, koji je bio isto toliki Hrvat kao i njegov rogjak fra Mato Mikić, o kome znamo, da je i istu bosančicu nazivao „bosansko-hèrvatskom ćirilicom“. [4]) Mikić je dakle u Posavini i megju katolicima probudio narodnost — nu hrvatsku. Ali da i oni stanu svoju narodnost isticati, predvigjali su, da bi došlo do svagje i osujećenja glavne svrhe njihova pokreta. Stoga naprosto pravoslavne samo opomenuše, da se progju izazivanja, jer „ako vi junaci! — rekoše — ne tražite skinut zulum s vrata sirotinji nego tražite samo

[1]) Nedić, Poraz baša, str. 143.
[2]) Nedića Ljetopis.
[3]) Nedića Ljetopis.
[4]) Mikića s bosančice na latinicu pretočena Divkovića djela u dra. Jelenića.

njekakvo novo carstvo stvorit i utvrdit, onda nejma koristi što idemo biti se s Turcima".[1]) Opomena je uspjela — sloga se ne pomuti.

Već 7. listopada u petak izbiju prve čete u Lipik, a druge su bile još na putu. Nu prije, negoli ove stignu, opkoli vojska s gradačačkim i okolišnim muslimanima ustaše. Spahije, buduć da se je o njihovu dobru radilo, zauzmu mjesto pred vojskom. Stavši obe vojske jedna protiv druge ispred spahija istupi Salih-beg Gradaščević te raju slijedećim riječima oslovi: „Rajo nismo došli biti se, ni sjeći, nego smo došli, da vas upitamo: što vam je? šta hoćete?" Čim je Gradaščević zadnje riječi izustio, neki krajišnički uskok, koji je megju rajom bio, opali pušku i Gradaščevića mrtva na zemlju svali. Vidjevši spahije, da šale nema, prestravljeni dadnu se na bijeg. Nu pošto je za njima vojska stajala, vojnici na njih napere puške te stanu na sav glas vikati: „Ha, bega, ne bega!" t. j.: „Ha, beže, ne bježi!" Opkoljeni spahije, s obe strane oružjem, okrenu se i zametnu s rajom kreševo, koje se svrši porazom još sve nesabrane raje. S Lipika se raja razbjegne na sve strane.[2]) Proto Avramović progonjen sve do Save skoči s alatom u Savu i srećno prepliva u Slavoniju, a odatle prijegje u Srbiju.[3])

16. Kazne radi ustanka. Nakon lipičke bune, koja je u narodu ostala pod imenom „protine bune", za raju u Posavini nastanu crni dani. Muslimani iz Tuzle i okolice te iz Tešnja i okolice čim su čuli za prevrat u Posavini, pohrle u pomoć svojoj po vjeri braći, i vidiv, da se je pobuna sasvim stišala, zagju u sela te stanu raju sjeći, plijeniti i paliti. Iza protine kuće, koja je bila sa 100 akova rakije uz silni prasak spaljena, najgore progje crkva u Obudovcu. Tu Tuzlaci i Sprečani natjeraju dva pravoslavna, koji su držali crkvene ključe, da im crkvu otvore. Pregledav sve i nenašav novaca obadva pravoslavna u crkvi posijeku, tjelesa im polože na crkvena vrata, glave stave megju krake, a svete knjige, s kojih su srebro poskidali, na

[1]) Nedića Ljetopis.

[2]) Nedić u svome Ljetopisu priča, da su seljaci s Lipika s tolikim strahom bježali, da je jedan preskačući preko plota i objesiv se za haljinu, što mu je za ogradu zapela, na sav glas zavapio: „Pusti, pusti Turčine, ako Boga znaš, neću nigda više na vojsku!" U tom je stigao drugi i otkopčao ga.

[3]) Nedića Ljetopis; Martića Zapamćenja, u Šestića; Nedić, Poraz baša, str. 143.—144.

stražnje dijelove i tako ih tu ostave. Drugoga pravoslavnoga, kome pri ramenu odsijeku ruku, naprte zastavom, na kojoj je bila slika Bogorodice i sv. Mihovila, dovedu ga u Tuzlu te ga kao zarobljenika s Lipika predaju državnoj vlasti, prem Lipika niti je vidio on ni oni.[1]) Uza sve te bijede i nevolje megju oplijenjenim narodom zavlada takova glad, da je na mnogim mjestima s brašnom morao mlješati satrvenu cerovu koru i jesti, s čega su mnogi i životom platili.[2])

Hercegovački, krajišnički i posavački ustanak silno je uznemirio čitavu Evropu, a osobito carigradske diplomate. Pristaša begova i aga vezir Mehmed-paša u mjesecu travnju 1858. bude s Bosne dignut, a na njegovo mjesto stavljen takogjer pristaša begova i aga Ćani-paša. Kada se bune i za Ćani-paše proslijediše, bude i on dignut, a na njegovo mjesto poslan Akif-paša. Megjutim u Carigrad stigne vijest, da je Ćani-paša u Bosni ustanak već ugušio. Stoga se njegov premještaj opozove.[3]) Što je još više, Ćani-paša od Abdul-Medžida dobije za srećno ugušenje posavske bune odliku, prem za iste od Tuzle dalje niti je morao ići niti je išao. Uz to Porta u Posavinu pošalje Azis-pašu, u Srbiju Ethren-pašu, u Hercegovinu Kemal-efendiju, a Kabuli-efendiju u ostalu Bosnu, da na licu mjesta prouče uzroke neprestanih nemira.[4]) Nu Kabuli-efendija u Bosnu ne dogje, Ethren-paša i Kemal-efendija po svoj prilici nijesu imali ni pristupa k kolovogjama ustaša, a Azis-paša, koji je svoje pokoljenje dovodio od Sokolovića i Tuzlu s okolicom smatrao nekadanjim posjedom svojih starinika, pokaza se pristran. U sporazumu s tuzlanskim vijećem i čuvenim pijancem kajmekanom Nurednijem sazove u Tuzlu prednjake kotara bijeljinskoga, zvorničkoga, brčanskoga, gradačačkoga i tuzlanskoga, te ih ispita za uzroke njihove pobune. Na ove Azis-pašine upite raja jednoglasno zavapi: „Što smo trpili, trpili! dalje trpiti ne možemo zuluma, koga nam čine zakupnici desetine, krmčarije, kačarije, gjumruka na duhan i begovske trećine od priroda zemaljskoga. Na to odvrati Aziz: Rajo! valja caru carevo davati. Raja: Go-

---

[1]) Nedić, Ljetopis.

[2]) Nedića Poraz baša, str. 146.

[3]) Akif-paša dobio je u Mokrom Hanu, 4 sata daleko od Sarajeva, novu naredbu, polag koje je morao mjesto u Sarajevo ići u Solun za vezira. Martić, Zapamćenja, u fra Mirka Šestića.

[4]) Martić, Zapamćenja, u fra Mirka Šestića.

spodaru! mi ne bježimo caru carevo davati, al molimo cara, nek nas ne prodaje zakupnikom za njihov dobitak, od koga nit šta car ima, nit raja. Car nek uredi, pa da mu mi raja osjekom dadnemo, što mu imamo dati i to ćemo mi sakupiti i predati hućumetu (= sudijam). Zatim molimo čestitoga cara, da ukine trećinu, koja je postala u vrieme Tahir-paše prije devet godina, a mi ćemo davati od priroda zemlje, kao što su i naši stari davali, vlastnikom selišća deveto, a desetina i jest carska."

Nakom opravdane rajine izjave Azis-paša raju otpusti, te poče s tuzlanskim viježem raspravljati o sredstvima, koja bi se imala poduzeti, da se u Posavini i uspostavi i ustali mir. Vijeće nakon kratke rasprave složi se u tome, da je „raja obiestna" i da štogod radi, „radi po nagovoru knezova: Tome iz Bjeline, Marka Žabarca iz Žabara, Nike Nikića iz Marković polja, popa Haćima iz Crkvine, fratra Stjepana iz Tolise i onoga prote Stevana, koji je pobjegao u Srbiju i onamo sad muti". Savjetuje, da se ove poglavice pohvataju i u Carigrad pošalju, pa će se u Posavini odmah i mir uspostaviti i ustaliti. Ovaj prijedlog tuzlanskoga vijeća pristrani Azis-paša usvoji. Prognanica bude napisana i pečatom potvrgjena, a tada prisutni rajini vogje pozvani, da ju ili svojim potpisom ili pritisnućem u tintu umočenoga prsta potkrijepe. Dijelom milom a dijelom silom raja i ne znavši, šta je u prognanici, svojim ju potpisima i prstima potvrdi. Nije puno proteklo iza Azis-pašina odlaska u Carigrad, a Cani-paša u Sarajevo pozove do 67 Posavljaka te izmegju njih probere: „kneza Tomu, Marka, Sofrena, Niku Nikića, Jozu Marijanovića, Tunju Kešića, popa Aćima i drugih . . . još do 25" te ih poveže i spremi u Carigrad u progonstvo, u kome su mnogi i pomrli, a istom se neki poslije 12 godina u Bosnu povratili.[1])

17. „Seferski zakoni". Suprot svemu tome ustanak raje u Posavini, Krajini i Hercegovini Portu pouči, da je raja u ovim krajevima moćan i pogibeljan čimbenik, te da s njom treba i ozbiljnije i pravednije postupati. Pa pošto sve dosadanje agrarne reforme svoga cilja nisu postigle, iz svih bosanskih hercegovačkih i novopazarskih sandžaka pozove u Carigrad zastupnike i raje i spahija, da konačno u njihovu sporazumu

---

[1]) Nedić, Poraz baša, str. 145.—146.

riješi taj gordijski čvor. U izboru zastupnika bosanski se vezir i opet poigra pristranosti. Spahijama pusti slobodne ruke pri izboru zastupnika, a raju ograniči.[1])

U arhivu franjevačkog samostana u Tolisi namjerismo se 1908. na jednu „Narodnu pjesmu o pokretu raje 1858. i o poslanicih njihovih u Carigradu slijedujuće godine 1859. u proletje“, što ju je pod pseudonimom Radomira spjevao fra Blaž Dominković († 1867.). Iz ove pjesme saznajemo i imena spahinskih i rajinih zastupnika, a ta su: iz Sarajeva od spahija: Efendi-beg Suluna, Islam-efendija i Neretvljak Sali Sivac, a od raje: Matić Mitar, Vid Ilijić i Stefan Ilijić; iz Bihaća od spahija: Kulenović Hadži-Kadri-beg, Hadži-beg Rustanbegović i neki Džafer iz Prijedora, a od raje: Majkić Lazo, Kovačević Nikola i Todorović Jovo; iz banjalučkoga sandžaka od spahija: Ibrahim-beg Džinić, Sulejman-beg Hadžibegović i Alija Babić, a od raje: Nikola Duvančić iz Žepča, Jovo Milanović i Ignatije Petković; iz Travnika od spahija: Timarijić Derviš-beg, Hadži-Derviš Dedić i Bajraktar Dželilović, a od raje: Babić Ivan, Ljevnjak Bandov Ivan i Glamočak Risto Matić; iz zvorničko-posavskoga sandžaka od spahija: Beg-efendić Aga-beg iz Gradačca, Jusuf-efendi iz Tuzle i Pašo od Spreče, a od raje: Jozo Dukić-Matanović, Cvjetinović Marko od Ljubniče i Mladen Jović od Bijeljine; iz Novoga Pazara od spahija: Sula-beg Jusuf Begović, neki Hadži Ahmet i Amidbeg, a od raje: Kolaković Ilija, neki Maksim i Radovan; iz Hercegovine od spahija: Gavran Kapetan iz Počitelja, Hadži Dračo i Sali Pavlović, a od raje: Marko Bačak, Ratković Nikola i Drašković Luka.[2])

I spahinski i rajini poslanici u Carigradu proboraviše punih sedam mjeseci, a nakon sedam mjeseci preslušavanja i vijećanja 13. sefera 1276. po hegjri izda Porta nove zakone, kojim se odnošaj izmegju kmetova i spahija na ovaj način uredi: u sarajeevskome sandžaku, gdje na mnogim mjestima vlada sustav trećine a samo na nekim polovine, agrarni odnošaji izmegju zakupnika i vlasnika ostaju isti. Jedino, gdje se je od voća vlasniku davala polovina, davat će se odsada trećina. Za gragje i popravke kmetovskih stanova i drugih zgrada brinut će se gospodari, nu za zgrade,

[1]) Martić, Zapamćenja, u fra Mirka Šestića.

[2]) Sravni dra. Jelenića, Jedan od malo starijih rukopisa u „Seraf. Perivoju“, 1908., str. 140.—144.

koje su kmeti kao svoje podigli, brinut će se sami kmeti sve dotle, dok se ne moradnu novim zamijeniti. Beglučenje se strogo zabranjuje. U travničkome sandžaku, gdje većinom vlada sustav trećine a samo u nekim mjestima četvrtine i petine, odnošaji se izmegju vlastele i kmetova ne mijenjaju. Nu i u tom sandžaku, gdje se je od voća davala polovina, uvodi se trećina. Glede gragje, za koju su se brinula dijelom vlastela a dijelom raja, zavode se isti odnošaji kao i u sarajevskom sandžaku, a glede beglučenja vlastela imaju pravo samo na to, da joj kmeti, koji daju četvrtinu, daću donesu kući ili na sajmište. U sandžaku bihaćko-banjalučkome, gdje je vladao sustav trećine, promjenjuje se samo to, da kmeti vlasteli od sočiva mjesto trećine daju četvrtinu. U zvorničkome sandžaku, gdje takogjer vlada sustav trećine, ništa se ne mijenja do to, da se zavede i ondje trećina sijena, gdje se je davala polovina, te da se za zgrade brinu jedini vlasteli, a ne i vlasteli i raja, kao što je to dosada bilo. Nu i tu će se za zgrade, što su ih kmeti, kao svoje podigli, brinuti sami, i to sve dotle, dok se ne moradnu novim zamijeniti. Isti odnošaj glede zgrada zavodi se i u novopazarskome sandžaku, nu buduć da tu vlada sustav četvrtine, to će spahije od kmetova kao i u travničkome sandžaku moći tražiti, da im daću donesu kući ili na sajmište. Sustav trećine i četvrtine ostavlja se i u hercegovačkome sandžaku, s tom samo promjenom, da se i tu, gdje vlada sustav trećine, mjesto polovine zavede trećina i od voća i sočiva, a gdje vlada sustav četvrtine, da tu kmeti ne samo četvrtinu dovezu kući ili na sajam, nego i begluče u vrtovima, vinogradima i na oranicima.

Uz ove za pojedina mjesta specificirane naredbe u isto vrijeme Visoka Porta izda i neke općenite, a te su u glavnom ove: Je li zakupnik sam napravio zgradu a vlastelin ju popravio, te nastane li pri napuštanju zgrade spor, za koga vlastelin traži trošak za popravak a zakupnik za gragju zgrade, to će u tome slučaju, ako bude nužno, vlastelin morati sagraditi nove zgrade, a zakupnik će ih popravljati. Hoće li kmet da napusti prijašnje selište i prijegje na drugo, to će oblast njegove vlastite zgrade morati vještački procijeniti a vlastelin ih prema toj procjeni isplatiti. Pri procjeni spahija će izabrati dva pouzdanika, a kmet dva. Ovi će u općinskom vijeću većinom glasova procjenu izreći, a ako se većina glasova ne bi polučila, to će oni izabrati petoga pouzdanika, koji će odlučiti. Vlasteli ne mogu po volji

dizati kmete sa selišta: njih će dizati oblast, i to istom onda, kada se bude uvjerila, da je kmet štogod protiv ugovora pogriješio. Isto tako i kmet, ako bez pravodobnoga otkazanja ostavi selište, morat će vlastelinu nadoknaditi štetu. Vlasteli sebi pripadajuće dijelove prirode ne smiju davati u zakup. Zabranjuje se vlastelima ljeti iz kuća izgoniti kmete, da sami tu ljetuju, kao i opskrbu od kmeta iskati. Vlasteli moraju svoj dio šljiva primiti, dok su ove ili svježe ili suhe, a ne kada se rakija ispeče, jerbo je pečenje rakije skopčano s troškovima. Buduć da su se dosada ugovori sklapali samo usmeno, te prijepori niti su se mogli niti mogu na čistac prava svesti, to se nalaže, da se ubuduće ugovori sklapaju pismeno, u jeziku i vlasniku i zakupniku razumljivu. Primjeri takovih ugovornica poslat će se iz Carigrada i badava dijeliti. Jedan primjerak ugovornice stajat će kod spahije a drugi kod kmeta, te će imati vrijednost, dok ne umre glava obitelji. Valija, mutesarifi, kajmakani i mudiri bdjeti će, da se spomenute naredbe točno vrše.[1])

Ovi „seferski zakoni" gospodujući elemenat potpuno zadovolje, premda su ga ovdje i ondje u njegovu uzurpiranju uštinuli. Rajinim pobunama stavljeni u kritičan položaj u cijelosti ih prime i na njihovu temelju stanu s kmetima sklapati pismene ugovore, kojih se i danas sva sila nalazi. Da spase svoj položaj, počnu se sve više približivati Porti i Osmanlijama, od kojih su prije toliko zazirali. Sam sultan, koji je prije radi svojih reformi prozvan „gjaur-sultan", poče postajati simpatičnijom osobom, a vezir Cani-paša bude u Bosni prozvan ocem islamskoga elementa.

Raspoloženje raje prema novim zakonima u raznim krajevima bilo je razno. Gornja Bosna, koja u ustanku nije ni sudjelovala, držala se je prema njima hladno, dapače se s njima vrlo brzo i lasno pomiri, jer su joj ipak pružili neku oblakšicu, koju ni tražila nije. U Hercegovini pobjedonosni Luka Vukalović za „seferske zakone" ne htjede ni čuti. „Kad je — veli Martić — Smail paša poslao njekoliko poglavicah krstjanskih i jednog kalugjera k L. Vukaloviću da se pogadjaju po dopuštenju sultanskom medju se odgovori Luka: da od pogadjanja ne može biti ni govora dok god ima Turaka u Hercegovini i Bosni i

[1]) Turski i hrvatski tiskane naredbe nalaze se u franjev. knjižnici u Tolisi.

kaludjera je za bradu teglio kud je on pristao u te poslove. Omer-paša poslao je pismena ponudjenja odbijenicim, da se pridadu i njeke carske milosti priobćio kao da crkve grade — Vladike od naroda odabiraju i t. d. — ali oni odgovoriše: da se na nikakva obećanja ne oslanjaju buduć jim je i Hatihumajum to isto obećao a nije izpunio." [1]) Vukalović skupa s Crnogorcima rat nastavi. Pa pošto mu se sreća u ratu i dalje smijaše, ponudi mu Omer-paša mir pod pogodbom, „da mu vojskovodstvo potvrdi s plaćom generalskom, nu on to ne primi bez jamstva velikih sila". [2]) Istom, kada se je Crna Gora s Portom pomirila, smiri se i Vukalović dobiv 1863. u Mostaru dosta lijepu autonomiju za se i za plemena, koja su se s njim borila. [3]) Najbolniji su utisak „seferske naredbe" proizvele na posavskoj raji. Fra Blaž Dominković u svojoj „Narodnoj pjesmi o pokretu raje 1858. i o poslanicih njihovih u Carigradu slijedujuće godine 1859." iza proglašenja spomenutih naredaba Bosnu promatra očima punim pesimizma i sa srcem punim gorkosti i čemera te nad njom cvili, kao što je Jeremija prorok cvilio nad ruševinama grada Jeruzolima:

„Bosno zemljo! zahman ti krasota, — Zahman tvoja pod nebom liepota. — Zaludu ti gore plemenite, — Zahman tvoja polja i livade, — Zahman su ti divni potočići, — Romantični zahman ti brežuljci. — Zahman ti je svakovrstna ruda, — I obilnost u svačemu ploda. — Zahman tvoje ovce i volovi, — I zahman ti debeli ovnovi. — Zahman su ti vode liekovite — I prirodne stvari uzorite; — Kad u tebi pravednosti nejma." U osvjedočenju, da nema slavenskoga naroda, koji veće nepravde trpi, nego ih trpe kršćani u Bosni, poput okrunjenoga proroka Davida izazivlje prokletstvo i na Bosnu i na Carigrad:

„Crna zemljo, pod nam se prolomi! — Ter žive nas jednom

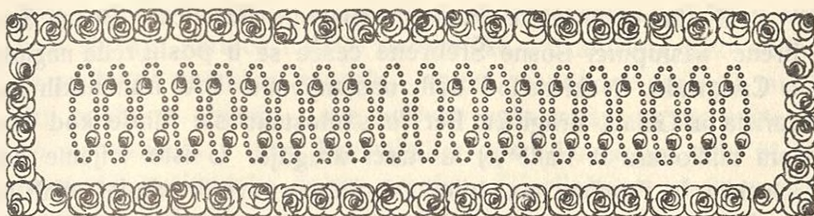
[1]) Martića Zapamćena, u fra Mirka Šestića.

[2]) Martića Zapamćenja, u fra Mirka Šestića.

[3]) Vukalović je imao i prije s Turskom učinjenoga mira i poslije dosta neugodnih časova i megju samom svojom družinom. Za borbe je bio jednom s vodstva i skinut, a mjesto njega stavljen kalugjer Nikifor Dučić. (Martića Zapamćenja, u Šestića.) Iza mira Crna Gora htjela je da njegova plemena priključi sebi. Pošto to Vukalović nije dao, pravila mu je intrige. Ove na koncu urode tim, da se protiv Vukalovića sva plemena dignu. Vukalović pobjegne iz domovine i nakon mnogih neprilika 1875. kod Azovskoga mora umre. Vojislav Hranić, Kmetovsko pitanje u Bosni i Hercegovini, str. 33.

u se primi, — Jer i tak živjet ne možemo, — Od nepravednih i teških daciah. — A zaludu nami jadikovat, — Kad za jade naše se ne znade. — — — — — — — — — Carigrade vatrom izgorio! — Kad ni u teb' pravde ne najdosmo, — Poslanike kad naše poslasmo, — Da prestave jade i zulume, — Pak ih drže za sedam mĕsecih. — Al' mu ništa ne bi odpušteno — Već nanovo sve zlo potvrdjeno, — Da Bog dade u more propao! — Jer si dosti biednih ucvielio, — Sirotinje u crno zavio, — Udovicah mnogo rasplakao, — I pravednih u zatočje slao."

---

§ 2.

AGENCIJE.

1. Postanak i razvoj agencija. Današnji arhiv Bosne Srebrene posjeduje ispravu od 8. lipnja 1628., u kojoj vrhovna uprava reda redodržavništvu gore istaknute redodržave daje punomoć, da može u raznim nuždama svoje agente slati izvan granica redodržave. Takove isprave redodržavništvo Bosne Srebrene dobivalo je i poslije 1628., a bez sumnje i prije. Isti nam arhiv svjedoči, da se je spomenuto redodržavništvo s dobivenom punomoću ne jednom poslužilo: da je svoje agente, kadgod je to zahtijevalo dobro bilo katoličkoga naroda bilo reda, slalo na najviše bilo crkvene bilo državne instancije: u Rim, Beč, Carigrad, Pariz i t. d. Godine 1635. i 1637. bude u Carigradu osnovana za Bosnu Srebrenu i stalna agencija, ali ta, kako se čini, brzo propane.[1])

U devetnaestome stoljeću bosanski Franjevci otvaraju više agencija, a megju ovim se istakoše dvije: u Carigradu i Sarajevu.[2]) Svrha je ovih ista, koju su imali i prijašnji agenti: dobro reda i naroda. Postanak obiju agencija dosta je jasan.

---

[1]) God. 1635. na molbu redodržavnika Bosne Srebrene Sv. zbor za raširenje vjere dozvoli, da Bosanci u Peri stave dva Franjevca, koji će ih kod Porte zastupati, nu zatraži, da ih i uzdržaju. Acta S. C. de Propaganda Fide, vol. X. Cong. CCVI., n. 28. God. 1737. u Carigradu ustanovi se agencija za Sv. zemlju. Za agenta bude stavljen fra Hijacint Veronski. Ovaj je novu službu imao preuzeti iza isluženja gvardijanstva u Jeruzalemu. Njemu se povjeri i bosanska agencija, radi čega mu se za pomoćnika dodijeli fra Filip Jajčanin, koji je poznavao turski i arapski jezik. Ibidem vol. XII., fol. 431., n. 8. Navedena „Acta" u arhivu Sv. zbora za raširenje vjere.

[2]) Da su bosanski oci neko vrijeme ovoga razdoblja imali posebnoga agenta za općenje s Rimom, svjedoči arhiv Sv. zbora za raširenje

Za famozne afere izmegju biskupa Barišića i Bosne Srebrene zastupnici Bosne Srebrene češće se u poslu reda nagjoše u Carigradu. Neki se od ovih nastanjivahu kod francuskih Lazarista u Galati, drugi „u Peri u samostanu sv. Marie kod Fratara misionara iz Italie“,[1]) a treći drugdje. U isto vrijeme bosanskim je Franjevcima bilo zabranjeno svoju mladež slati na nauke u cesarske zemlje. Pošto Italija svu mladež primiti nije htjela a u Bosni za nju niti je bilo mjesta niti su ga osmanlijski zakoni dopuštali podići, to su tada bosanski oci spekulirali, kako bi za svoju mladež shodno sjemenište podigli u Beogradu ili Carigradu. Akoprem bosanski oci sjemeništa ni u Beogradu ni u Carigradu ne podigoše, to ipak njihova residencija u Carigradu svoj začetak i opstanak ima zahvaliti tim kritičnim godinama. Svrha ove residencije, što su ju bosanski oci od Sv. zbora za raširenje vjere kupili za 100.000 groša,[2]) bila je duhovna pastoracija hrvatskoga naroda u Carigradu, osobito austrijske bolnice i podržavanje sposobnih otaca, koji bi u nuždi kod Visoke Porte zastupali interese franjevačkoga reda i katoličkoga naroda u Bosni.

Druga je agencija otvorena u Sarajevu 1856. Bližnji joj je povod bio austrijski konzul dr. Atanasković. Čestiti, radini i odlučni dr. Atanasković svakom se je prigodom zauzimao za kršćanski narod u Bosni. Zastupajući katoličke stvari češće osjeti velike poteškoće: u Sarajevu tada ne bijaše ni katoličkoga biskupa ni franjevačkoga redodržavnika, koji bi ga u pojedinim slučajevima o stanju stvari točno informirali. Početkom g. 1856. dr. Atanasković potuži se i biskupu Šunjiću i redodržavniku Nediću na ovu dezolatnost i izrazi želju, da joj se doskoči ustanovljenjem posebnoga agenta u Sarajevu. Pronicavi biskup Šunjić odmah je shvatio korist predstavke te ju odobrio i usvojio. Pa pošto se je sada primicala promjena Bosne Srebrene, to ju i sam redodržavniku Nediću ponovo predstavi. U pismu od 15. ožujka 1856. na redodržavništvo Bosne Srebrene piše: „Razabrao sam, kako je i Vama poznato, da je gospodinu konzulu Atanaskoviću vrlo i žao i mučno, što provincija nema u Sara-

---

vjere; a za općenje s Hrvatskom, „Schematismus . . . Bosnae Argentinae“ od 1877.

[1]) Nedić, Ljetopis.

[2]) Arhiv franjevačke carigradske residencije sv. Jurja, u dra. Jelenića; Nedića Ljetopis.

jevu i vješta i okretna i podobna svoga agenta, koji bi u svakom slučaju parnice i dave redovničke i katoličkog puka redom na protokol pomnjivo bilježio, zatim gospodaru veziru i medžlizu pristojno objavio i sve potrebe naše valjano ondje zastupao po razmišljenju s istim Presvijetlim gosp. konzulom. Ovi bi bio pripravan svaku tako dobro uregjenu i izviještenu stvar svojski i krjepko indirektno potpomagati, tako da bismo mogli biti svegjer sigurni o dobru uspjehu svake stvari. Velim indirektno, jer dobro znadem, da je gospodinu konzulu zabranjeno ravno se miješati u unutarnju administraciju turskoga carstva."[1]) U daljnjim recima biskup Šunjić obrazlaže nuždu gornje predstavke, riše svojstva budućega agenta i moli redodržavnika Nedića, da sa svojim vijećnicima čitavu stvar uzme na pretres i ostvari ju. Po mnijenju biskupa Šunjića za agenta bi se imao izabrati jedan Franjevac iz čitave bosanske redodržave. Taj bi morao biti pobožan, dostojanstven, zreo, vješt i okretan u općenju s Osmanlijama i s konzulima. Da mogne sa što većim dostojanstvom i glasom zastupati interese reda i katoličkoga naroda u Bosni, definitorij bi mu s biskupovom privolom imao dati patentu ili dekret, na temelju koga bi se priznao kao zakonito odabrano i javno lice, kadgod bi se raspravljalo o političkim poslovima katoličkoga svijeta. Definitorij bi imao odlučiti i to, koliko bi svaki samostan imao doprinijeti, da se spomenuti agenat mogne časno uzdržavati i to prema rangu jednoga župnika, akoprem bi taj od dušobrižništva bio oslobogjen, te bi župniku bio samo kao drug i neka potpora u duhovnim stvarima. Njegova bi prva briga bila, da pomnjivo bilježi, koji je dan i tko je ili koja je općina kakovu tužbu prijavila, te kratki sadržaj tužbe uz svoje opaske. Iza toga bi morao čitavu stvar dobro ispitati, zrelo promozgati, te istom onda povjeriti najprije austrijskome pa onda francuskome konzulu i prema njihovom savjetu upraviti daljnje djelovanje. U težim stvarima morao bi prije procesa potražiti savjet i od uprave reda. U svakom slučaju morao bi pomno paziti, da ne povrijedi svoga ugleda i ličnoga dostojanstva u očima onih, koji su na visokim mjestima. Radi toga bi morao biti na oprezu, da se ne zavede s kakvim lažnim i podmuklim računima, da ne prima i takove parnice, koje su nevaljale i nedostojne, te nastojati, da održi dužni,

---

[1]) Arhiv franjev. samostana, u Gučoj Gori.

čedni i dostojanstveni način pri zastupanju. Ukratko: on bi se morao klonuti svake lakoumnosti, te vezati s razboritošću priprostu iskrenost, a s čednošću energičnu postojanost.

Pošto bi mu služba bila vrlo teška, a svi smo ipak ljudi, to bi franjevačka redodržava trebala buduće agente, da ih potakne na što marljivije izvršivanje svojih teških dužnosti, na koncu trogodišnjega savjesnoga službovanja barem naslovom eksdefinitura i posebnom pohvalom odlikovati.

Tko bi za ovu novu i s poteškoćama skopčanu službu bio, biskup je Šunjić puno razmišljao, te na koncu prečasnome definitoriju i predložio ove Franjevce: fra Marijana Semunovića, fra Ivu Krilića, fra Grgu Martića i fra Antu Alaupovića. Biskupu Šunjiću bilo je sasvim svejedno, koga bi god definitorij od ova četiri izabrao, jerbo ih nije poredao po sposobnosti i svojoj prema njima odanosti, nego prema starosti.

Redodržavnik Nedić bio je uistinu od dra. Atanaskovića o čitavoj stvari već informiran te kao i biskup Šunjić za ostvarenje zamoljen. Pa buduć da je i sam bio čovjek uvigjavan te buduć da mu je dobro reda i naroda kao i biskupu Šunjiću bilo na srcu, to se je želji nekadanjega svoga meštra vrlo rado odazvao. Na kongregaciji, što se je izmegju 27. ožujka i 2. travnja spomenute godine u Kreševu obdržavala iznese čitavu stvar pred definitorij na pretres i svojom agilnošću izradi, da se agencija u Sarajevu uistinu osnuje.[1]) Obadvije agencije, carigradska i sarajevska, uzdržavane su sve do okupacije Bosne i Hercegovine — do 1878.

2. Djelovanje carigradske agencije. Akoprem je obadvjema agencijama svrha bila ista, to su se ipak razlikovale, ne samo po mjestu i osobama, koje su u njima djelovale, nego i po sferi svoga djelovanja. Carigradska je zastupala one stvari, koje su ili bile pridržane Visokoj Porti ili bi ih Visoka Porta ušljed apelacije rješavala, a sarajevska je zastupala sve one stvari, što su se bilo u sarajevskome medžlizu bilo u dvoru bosanskih valija mogle rješavati. Prema tome djelovanje je carigradske agencije bilo rjegje i teže, a sarajevske nešto lakše nu kud i kamo češće.

Megju carigradskim agentima najviše se je istakao fra Filip Pašalić, koji je u svojoj redodržavi vršio razne službe: učitelja,

[1]) Protocollum provinciae Bosnae Argentinae, a. 1835.—1870.

tajnika, generalnoga komisara, kustoda i redodržavnika [1]) i koji je veći dio svoga života proveo u Carigradu. Njegova djelovanja kao i ostalih carigradskih agenata još nijesu objelodanjena, a neće se sva nigda ni objelodaniti. Ona nijesu registrirana u posebne zemaljske zapisnike, nego u „knjigu života". I radi toga mi smrtnici proučavajući njegovo djelovanje morat ćemo se vazda zadovoljavati njegovim pismima i slučajnim opaskama, koje, ako i jesu škrte, ipak puno govore. Prema ovim istaknutoga carigradskoga agenta najveća zasluga ide, što je obranio povlastice, kojim se i bosanski Franjevci i katoličke crkve u Bosni oslobagjaju od svih nameta, kojim ih sredinom devetnaestoga stoljeća neprijatelji krsta pokušaše opteretiti. A koliko je to Pašalića stalo, vidi se i odatle, što je u tu svrhu uz djelovanja u Carigradu morao još i rimske i pariske pragove oblijetati.[2]) Uzmemo li još u obzir, da je Pašalić svojim posredovanjem mnoge bosanske mladiće opskrbio unosnim službama i da je mnoge iz Bosne prognane begove oslobodio tavnice te ih natrag u zavičaj povratio, to se nećemo ni malo čuditi, što naš Batinić piše, da su njemu u Galatu hrlili i „kršteni i nekršteni zemljaci", u njega tražili utjehe i savjeta, „a on svima bio i otac i majka".[3])

3. Djelovanje sarajevske agencije. Ono, što je bio Pašalić u carigradskoj agenciji, bio je Martić kroz dvadeset godina u sarajevskoj.

Prvi zapisnik sarajevske agencije nalazi se u arhivu franjevačkoga samostana u Fojnici. Ovome je naslov: „Zapisnik agencie redovničke deržave i naroda katoličkog u Bosni kod carsko-otomanske praviteljstvene vlasti u Sarajevu pod pervim zastupničtvom fra Gerge Martića privremenog agenta 1856." Na drugoj stranici čita se: „Pod Upraviteljstvom Preuzvišenog Gospodara Carskog

---

[1]) Status Bosnae Argentinae u Sarajevu. U istome se veli, da je umro u Carigradu u 55. godini života, 40. redovništva.

[2]) Protocollum provinciae Bosnae Argentinae, a. 1835.—1870. piše: „Philippi Pašalić . . . cujus dexteritatem, laborem, et patientiam in defensione jurium Provinciae, et immunitatum a paestationibus gabellarum, tam apud Sublimem Portam, quam Romae et Windobonae nemo sufficienter laudaverit." A Status Bosnae Argentinae u Sarajevu: „Iteratis vicibus Romae, Constantinopoli, et Viennae, Parisiis quoque una cum Eppo Mariano immunitates a civili contributione, per infensos hostes Provinciae impositam obtinuit."

[3]) Batinić, Franjevački samostan u Fojnici, str. 143.

Mušira Mehmed-Churšid-Paše Valie Bosanskoga i t. d. Pokroviteljstvom Presvijetlog Gospod. dr. D. Atanaskovića c. i kr. Austrijskog-General-Consula i Presv. G. G. Edvarda Wietta Cars. Franceskog V. Consula." Ovaj zapisnik sadržaje djelovanja agencije samo jedne godine dana — od konca travnja 1856. pa do konca travnja 1857. Već iz ovoga prvoga zapisnika otvara nam se prostran i jasan vidik djelovanja sarajevske agencije kroz sve dneve njezina opstanka.

Izmegju 102 slučaja, u kojima je agencija te god. pokazala svoju djelatnost, većina ih se odnosi na tadanji socijalni odnošaj našega mukotrpnoga težaka.

U 30 slučajeva zauzimlje se za prava: Busovljana, Posavljaka, Skopljaka, Hercegovaca, Sarajlija, Fojničana, Kreševljaka, te stanovnika tešanjske nahije, što su povregjivana pri zakupu desetine, pobiranju arača, carina i poreza, te zastupa kršćanstvo pri reformama arača. U 20 slučajeva zastupa: Fojničane, Kreševljake, Ramljake, Dubičane, Busovljane, Zeničane, Zovičane, Brestovljake, Skopljake, Hercegovce, te stanovnike tešanjske nahije i travanjskoga okružja obzirom na krčevine, miliće i prava posjeda. U ostalim slučajevima zauzimlje se za komercijalna prava: razne kupnje i prodaje, za katoličke crkve, za prognanoga Jukića, utavničene plehanske Franjevce, za osnutak katoličke tiskare i t. d.

Do drugih zapisnika sarajevske agencije nijesmo mogli doći. Ako se ne kriju u kakvoj zabiti ili nijesu postali plijenom koga požara, bit će da nijesu više ni vogjeni. Megjutim mi ih i ne potrebujemo. Već iz toga, što je sarajevska agencija opstojala sve do okupacije Bosne i Hercegovine, što je njezina duša kroz više godina bio sam Martić, čijega djelovanja prvi zapisnik posjedujemo, lasno si stvaramo sliku njezina rada slijedećih godina. A da ova slika nije plod pjesničke mašte, donekle nam svjedoče i Martića „Zapamćenja", što se nalaze u fra Mirka Šestića. Bacimo li samo letimičan pogled na ova „Zapamćenja", već ćemo u njima uočiti krupnije poteze one slike njegova rada, što nam ju stvara prvi zapisnik sarajevske agencije: Za Topal-Osman-paše 1860.—1869. zauzimlje se „u vezirskom medžlisu blizu dva mjeseca dana" za banjalučkoga arhimandritu Pelagića, koji bijaše pao u sumnju veleizdaje. Kada se u Foči i Hercegovini pokuša osnutak nove srpsko-pravoslavne eparhije, Kostan-paša preko Martića pita Savu Kosanovića, bi li se primio

nove časti. A kada Kosanović časnu ponudu odbi, Martić preporučuje „mnogo zaslužnieg za Hercegovinu igumana Serafina Perovića“, koji se je tada nalazio „prognan u Tripolisu“, te savjetuje: „Ako bi vam se predbacilo, da je taj politički krivac“, da odgovori, „da je god. 1849. slika Andrassijeva u Pešti obje-

Fra Grga Martić.
S fotografije od 1868., što se nalazi u Živkovićevu albumu.

šena bila, a eno ga danas Austrijom drma.“ Godine 1871. k njemu u Sarajevo dolaze biskup Vujičić i redodržavnik Gujić i stvaraju zaključke: da se u Sarajevu osnuje biskupat, da se sagradi jedno sirotište i da se poradi oko povišenja školske potpore, što ju je Bosni poklanjala austro-ugarska vlada. U tu

svrhu bude i molbenica sastavljena te preko austro-ugarskoga konzula Teodorovića spremljena na bečko ministarstvo.[1]) Za Topal-Osman-paše, Safet-paše i Rešid-paše s uspjehom brani imunitet franjevačkih posjeda, koje osmanlijska vlada na svaki način htjede opteretiti danjcima. Godine 1873. ljevanjski Franjevci budu optuženi radi čitanja novina i veleizdajničkih agitacija te pozvani u Travnik na raspravu. Martić se za njih zauze i u medžlizu i kod vezira, te čitavu stvar pokopa.[2]) Iste godine spasi stolačkoga župnika i generalnoga vikara don Lazara Lazarevića[3]) i županjačkoga fra Petra Kordića,[4]) koji budu optuženi radi bunjenja naroda; a godine 1876. i 1878. bosanski oci preko njega

[1]) U molbenici se je molilo 25.000 for. za ostvarenje gornjih nauma.

[2]) „U isto vrieme, kada su bila uzrujanja u Krajini, dodje na ovog valiju Mustafu Asim-pašu službena obtužba iz Livna na fratre, da oni šuruju o nekakvoj političkoj protivnosti i primaju vladi protivne, uzbunjujuće novine iz Austrije i to preko austrijskog agenta u Livnu. Zato budem zovnut jedne ramazanske noći kod presidenta vrhovnog suda na medžlis . . . Tude mi kažu, kako je vezir naredio, da se svi fratri livanjskog manastira zbog gori rečenih uzroka dignu okružnoj oblasti u Travnik pod ispit i odgovornost. Na to ja odgovorim: „Gospodo moja, to nije krivica, što se novine štiju; jer to ne štiju ljudi neznalice, nego koji razumiju razlučiti zlo od dobra, a oni u svom uvjerenju ostaju uvijek jednako. Ja sam štio i luteranske knjige i kuran vašega svetca, ali nisam ni lutoran, ni vaše vjere postao. Pa ako bi bio koji osobiti osumnjičen o čem političkom, neka njega pozovu na ispit, a ne cielu obćinu.“ Na to mi s medžliza reknu: „E pa, ajde ti, pa veziru govori.“ Odem k veziru i reknem mu po prilici: Kazato mi je, gospodaru, na vrhovnom sudištu, da ste vi naredbu dali tako i tako. Ja mislim da to ne ide u račun vaš, da vam se u Evropi rekne, kako ste već ciele obćine fratarske počeli pod istrage stavljati i to bez dokaza.“ Vezir odmah dozovne svoga tajnika i naredi mu, da brzojavi odmah u Travnik, neka ne tiču u fratre livanjske.“ Martića Zapamćenja, u Šestića.

[3]) Don Lazar Lazarević bude optužen, da odvraća svijet od gradnje ceste niz Neretvu. Vezir Mustafa Asim-paša od Martića potraži, da se digne. Martić mu odgovori, da on ne spada pod bosansko-hercegovačku crkvenu vlast, što valiji budne malo čudnovato. U tom bane don Lazarević u Sarajevo. Čuvši od Martića vezirev gnjev, uteče se pod obranu austrijskoga generalnoga konzula, a konzul mu rekne: „Ja vas predajem fra Grgi, neka on to svrši kako znade!“ Sutradan Martić don Lazarevića odvede k veziru, koji ga na sav mah izgrdi. Pri tom ga je Martić ispričavao Na konačni Martića upit: „A šta bi ste mogli s njime?“, vezir odgovori: „Eto ga tebi poklanjam!“ Martića Zapamćenja, u Šestića.

[4]) Kordić se u Županjcu zavadi s hrišćanima glede groblja, digne barjake i djecu za demonstraciju na to groblje. Radi toga sud ga optuži veziru, a vezir Mustafa Asim-paša potraži od mostarskoga biskupa, da ga digne. Megjutim Kordić stigne u Sarajevo na opravdanje. Tu je čekao 15 dana, dok se nije

prosvjeduju protiv srpskih aspiracija na Bosnu i Hercegovinu i za slučaj promjene dinastije traže, da Visoku Portu u Bosni i Hercegovini zamijeni habzburški dom.

Zanimljivo je, da se Martić u svojim intervencijama ne zauzimlje samo za katolike, nego i za iste hrišćane i muslimane. U mnogima mu je posao išao lagano, a u mnogim je opet nailazio na svu silu poteškoća: osobito u molbenicama za krčevine. Osmanlijska vlast u načelu se nije protivila krčenju i naseljivanju, ali samo na onim mjestima, gdje se je moglo reći: „Bozu-hali (čalia), a ne u stećoj šumi (ormom) niti na merri (izpašišću)“.[1]) Da li je gdje čalija, steća šuma ili ispašište, o tome je imalo suditi vijeće onoga mjesta, u kome se je krčiti željelo. Nu u vijeću su u većini sjedjeli „Turci Bošnjaci“, koji su se još onda i krčenju i naseljivanju „iz različitih za se uzrokah“ često žestoko opirali.[2]) Uz to su često puta parnice bile tako komplicirane, da su se vukle po više nedjelja dana. Nu Martić ih je rado zastupao, jerbo je ljubio ovaj mukotrpni narod i jerbo je shvaćao važnost rada za narod i domovinu. U pismu od 1857. ovako označuje definitoriju Bosne Srebrene svoju zadaću: „Čestita je bila svrha, koja je Vaša Otočanstva prošastog lieta potaknula, da siromašnomu narodu krstjanskomu neprestano po turskim kapiama puzećem i iz različitih tegoba cvielećem u pomoć priskočite, i pruživši jednu redovničku osobu za njihovu uslugu, naputjivanje i potporu u parnicama gradjanskim, olakšate njihovo nevoljno i teretno postupanje. Taj harni zadatak za javnu diku služi našoj slavnoj državi, koja je svagda i svagdi trpećem, biednom narodu svomu u pomoć išla, a sada s osobitim ovim primierom svoju srčanu brižljivost posvjedočila. Ovaj zadatak pohvaljen je od svakog čovjekoljubca i osobito uvažen u sadanjim okolnostima od visokih prijatelja naših. Ove službe, koja je s velikom teretnostju i grižnjom skopčana, ja sam se svesrdno prihvatio, da poslužim obćenitoj koristi.“[3])

4. Neka priznanja sarajevskoj agenciji. I narod je shvatio trud, što ga je višegodišnji agenat za njih ulagao, te su ga sa

Martić povratio iz Banje Luke. Vrativ se Martić posla Kordića kući, a sam pisa veziru u Banju Luku, da mu oprosti. Vezir na pismo nije odgovorio, ali nije dalje ni urgirao, da se Kordić s Županjca makne. Martića Zapamćenja, u Šestića.

[1]) Zapisnik agencie, br. 3.

[2]) Zapisnik agencie, br. 3.

[3]) Strukić, Povjestničke crtice Kreševa i t. d., str. 129.—130.

sinovskom ljubavlju susretali i štovali. A kada ga 1878. redodržavništvo radi nekoga njegovoga nesporazuma s biskupom Vujičićem u duhovnoj pastvi morade zamijeniti fra Jakom Marićem, sarajevski se katolici listom za nj zauzeše i vruće moliše, da im Martić i dalje ostane ne samo u svojstvu agenta nego i župnika. Tom prilikom Sarajlije ovako uzvisuju Martića i njegovo djelovanje: „Mi ne znamo nikakva zakonitog uzroka porad kog bi se Martić odavle odstranit imao: protivno znamo da u sadašnjim okolnostima nije lahko njemu spodobna zamjenika za ovo političko mjesto naći, iz toga nije nam taj nemili udarac za čitav katolicizam bosanski u ovom kritičnom vremenu lahko pretrpiti. U pogledu duhovničkom: Martić je savršen i neporočan svećenik. Zauzimanja njegova oko branjenja i unapredjivanja dobara Provincije neograničena su. Priznajući to provincija nije mogla pripustit, da se on s' ovog uglednog mjesta ukloni, nego ga je svojim agentom ostavila, ako i jest s nječijim pritiskom parokiju drugom pridala. Uplivom Martićevim ovdašnja parokialna kuća, ovdašnja Crkva, i ovdašnja škola sagradjene su, ogromni su troškovi u te zgrade uloženi, a on se je za to sve trudio. U pogledu narodnosti: On je pravi rodoljub kakva ga narod zaželit može, njegovo rodoljublje nije tajno ni stranom svjetu, a kamo li je domovini; on je pravi hrid zaštite i neizcrpivo vrelo smilovanja nad trpećim.“ Iza toga sarajevski katolici navode pojedine razloge, radi kojih se za Martića zauzimlju: „Uzroci su — vele — što mi molismo i molimo da nam Martić i nadalje parokom ostane slideći: Buduć Martić ugled katoličanstva kroz svoje dvadestgodišnje boravljenje ovde u pristojnoj i odličnoj časti čuva i može se reći obdržava zato je i od istih protivnika katoličanstva obljubljen i poštovan, tako uglednog i zaslužnog svećenika mi ne možemo iz svoga kruga pustit, nego ga i nadalje na čast katoličanstva imati želimo. Iz davnine poznato je da mi katolici nikakve autonomne slobode ne uživamo, niti se možemo slobodno odupirati raznim nepovoljnostima, koje nam se od naših protivnika čine. Osim slobode svi smo neuki, te ne znamo u takim slučajevima svjestno postupati. Za to u našoj domovini narod katolički uvjek je u svoje duhovnike s' pouzdanjem upjerao oči, a duhovnici budući prosvješteni ljudi, a i njekoje privilegije posjedujući, oslanjajući se na iste i na svoje pastirske dužnosti, nijesu svoga naroda zapuštali, nego su

ga zaštićivali, a i sada to čine. U tom smislu naravno je, da ovde gdi je vrhovna vlast politička, trebalo je da se najsposobnija ličnost izabere; a kao takva izabrat je u davnini Martić, te je neprikidno kod svih dosad obavljenih promjena i na dalje potvrdjivat. To su dokazi njegove sposobnosti, te kao takvog mi ga i nadalje želimo ovde imati, jer on je neophodno nuždan u ovom sadašnjem burnom vremenu." [1])

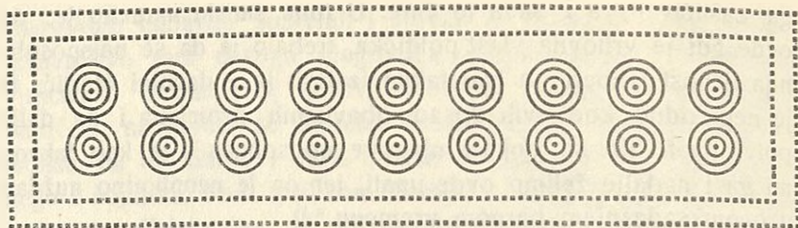
Pa ne samo da je Martić kao katolički agenat stekao povjerenje, priznanje i štovanje svega bosanskoga i hercegovačkoga naroda bez razlike vjere i narodnosti, nego je uživao povjerenje i ugled i kod same osmanlijske vlade. Mehmed Huršid-paša 1856. prve ramazanske večeri „u nazočnosti G. Deftedar-Efendie i kijajabeya" obdaruje ga „s jednim malim Pečatom (muhurom)", na komu je bilo izrezano „turskim slovima" njegovo — Martića — vlastito ime i naglasuje: „To ti je za znak (nišan) mojega osobitog pram Tebi počitovanja i ljubavi prijateljske, i da znaš da sam sasvim zadovoljan što su Te Tvoje starešine za obćene poslove opet k' meni povratile!" Istom prigodom „i Deftedar-Efendia" pozdravlja ga „verlo naklonitim govorom" i čestita mu „znamenito povierovanje i odanost koju od Nj. Preuzvišenosti Churšid-Paše" uživa. [2]) Drugom opet prigodom Huršid-paša postavlja ga na svoj fotelj, često se s njim rukuje, izrazuje mu osobito povjerenje i ljubav, te mu očitovava mnoge stvari za nj „prie otajne". [3])

---

[1]) Kopija nekoč u Hrabroslava Kulijera, a sada u dra. Jelenića. Pisao ju je Mato Kulijer.

[2]) Zapisnik agencie, br. 7.

[3]) Zapisnik agencie, br. 12.

§ 3.

SIROTIŠTA.

1. Herojička djelovanja Franjevaca prema ubogim. Gladne nahraniti, žedne napojiti, gole obući, putnike na stan primiti, bolesne pohoditi, mrtve pokopati i ostala ovima slična dobra djela bila su vazda predmet ljubavi i milosrgja, što ih je katolička Crkva iskazivala prema bližnjim uopće a prema vjernicima napose. U tu svrhu katolička je Crkva vazda podizala posebne zavode: sirotišta, gostinjce, bolnice i t. d.; osnivala razne zaklade i namjenjivala četvrtinu svojih prihoda, radi čega su još stari crkvena dobra prozvali očevinom siromašnih — „patrimonium pauperum". Moćni motivi, što su katoličku Crkvu na spomenuta djelovanja poticali, bili su: Hristova priča o milosrdnome Samaritancu; blaženstvo, što ga je obećavao onima, koji su ga gladna nahranili, žedna napojili, strana na stan primili, gola zaodjeli, bolesna i utavničena posjetili; te prijetnja, upravljena na one, koji su ga gladna, žedna, strana, gola, bolesna i utavničena zanemarili, prezreli i zabacili.

Ako je moć Hristove prosvjete i Njegove blage nauke u raznim pokrajinama katoličke Crkve kroz sva stoljeća njezina opstanka na njezine članove tako snažno djelovala, na Franjevcima Bosne Srebrene za osmanlijske vlade uopće a u devetnaestome stoljeću napose morala je briljirati. Ušljed neprestanih globa, raznih danjaka, slabih prihoda, mićenja i otimanja kršćanski je narod u zadnje doba osmanlijske vlade u Bosni i Hercegovini pao na prosjački štap: on je bio i gladan i žedan i gô i bos. A jer se često od raznih potvora nije mogao obraniti,

niti je svoje gospodare imao čim podmititi, klatario se je po raznim sudištima i guran je na najnemilosrdniji način u smradne tamnice, gdje se je morao boriti protiv svih neprilika, koje se običaju rotiti protiv eksistencije ljudskih individua. Iz istih motiva kršćani obojega spola često su se klatarili po službama lascivnošću zaslijepljenih i protukršćanskim duhom prožetih begova i aga, što je opet nerijetko uragjalo nemoralnošću i prevjerenjem. Sve se je to bolno dojimalo bosanskoga Franjevca: „ujaka" i duhovnoga oca, te brižnoga pastira bosanskoga katolika. I on ga je ne samo žalosna tješio, zdvajajućega svjetovao, neuka poučavao, nego i gladna hranio i žedna pojio i gola odijevao i lišena kuće na stan primao i bolesna i utamničena posjećivao i mrtva pokapao.

Istina, siromašni bosanski Franjevci nijesu nigda bili u stanju tjelesna djela milosrgja iskazivati u onoj količini, u kojoj su ih iskazivale okrunjene glave, grofovi i ostali velikaši raznih velikih naroda. Oni nijesu bili u stanju podizati kakove milosrdne zavode, osnivati kakove zaklade za bijedne, jer su takovim i sami — osobito za svoju mladež — oskudijevali. Ali pošto su činili, što su mogli, i pošto su to od srca činili, činili su više nego mnogi velikaši. I njihova su djelovanja pred Gospodinom Bogom bez sumnje bila briljantnija i primljenija, čim su od siromašnijih samostana i župničkih stanova otkidana, kao što je briljantniji i primljeniji bio neznatni dar siromašne udovice, koja ga je od svoje siromaštine otkinula i u hram položila, od puno većih darova, što su od obilnosti ocijepljeni i u isto vrijeme Bogu na dar pruženi.[1])

I zaista djela milosrgja, što su ih proizveli jedan Karlo Veliki, ugarski kralj sv. Stjepan, francuski Ljudevit IX. i stotinu stotina drugih takova su, da im njihove veličine poreći ne može nitko. Ali nas od tih puno više zadivljuje jedan sv. Franjo Asiški, koji neimajući ništa drugo vlastitu tuniku sa sebe skida i njom zaogrće siromaha; jedan bosanski „ujak", koji dio od misne gostare i naprošena ručka otkida i nosi bolesniku — jedan fra Augustin Miletić, koji, akoprem nije imao nikakovih stalnih prihoda, ostavlja ipak na času smrti „u kasu ubogih" četvrti dio dobivene milostinje „za odijelo i okrepu Isukrstovih sjeromaha,

---

[1]) Sv. Marko, XII., 41.—44.

udovica i dostojnu nagradu nevoljnih djevojaka", te „za bolesnike, tamničare i prosjake, s koje mu drago strane došli." [1])

2. Šunjića rad oko podignuća ubožnica u Docu i Sarajevu. Kao što se iza proglašenja glasovitoga „Hathumajuna" u životu bosanskih katolika pojavljuje uopće neki pokret, tako se ovaj opaža i u skrbi za bijedne. Megju bližnjim povodima ovoga pokreta bit će i taj, što su Omer-paša i Hajredinpaša stolicu bosanskih valija prenijeli iz Travnika u Sarajevo. Ovom je činjenicom katoliku grada Travnika i njegove okolice uskraćena mnoga prigoda, da si na pošten način privrijedi komad hljeba. Siromašan, kao što je bio, još je više siromašio. U bijedi nudio se je agama i begovima u službu za pustu koru hljeba, za koju bi se na koncu konca i same vjere odricao. To se je dogagjalo osobito kod onih djevojaka, koje su se još od djetinjih dana predavale u službu otmenijih muslimana. [2])

U čemu je iseljenje valije Travniku i okolici škodilo, u tome je opet doseljenje Sarajevu koristilo. Grad brzo počne dobivati novi harakter, a narod češću prigodu za zaradu. Nu s druge opet strane doseljenjem valije za sarajevske katolike nastadoše silne poteškoće. Radi raznih rasprava i molbi katolici su sa svih strana hrlili u Sarajevo. Pošto su ovi bili siromašni, to su češće prenoćišta i prehranu tražili kod župnika ili katolikâ, i to većinom badava. A i oni, koji su noćavali po hanovima i koji su se povlačili po tavnicama, nerijetko bi se poboljeli, pa i umirali, a lijekove i pokope morali su i opet plaćati župnici i katolici. Buduć da je sarajevska župa bila dosta siromašna, katolika u Sarajevu malo — manje od 100 obitelji, a slet bijednih u Sarajevo svake se godine, osobito iza kako su Franjevci tu osnovali agenciju, povećavao, to se koncem pedesetih godina i sarajevski župnik i katolici osjete bijednicima preopterećeni. [3])

---

[1]) Franjevački Glasnik, god. 1900., str. 311.—312.

[2]) „Sciendum est itaq: quod in centrali civitate Bosniae, in qua usque ad haec ultima tempora Gubernatores ejusdem Proviae nomine Sultani semper residebant, et in cujus circum circa 12000 animarum catholicarum versantur, plurimae orphanae et puellulae miserorum a tenera aetate addictae reperiuntur, et saepe in proximo periculo amittendae Fidei versentur. Quo fit, ut quotannis fere unius alteriusve puellulae, imo subinde plurium defectionem a religione deplorare debemus." Šunjića Spomenica bečkom ministarstvu prosvjete od 31. kolovoza 1858., u „Litterae pastorales", u Gučoj Gori.

[3]) „Ex tota Bosnia pauperculi catholici nostri, varia ob negotia Saraevium majori semper numero confluunt. Et alii quiden carceribus deti-

Svet je bio pokus biskupa Šunjića, da i Travničane i Sarajlije pomogne. U tu je svrhu bio odabrao dva razna plana i dva razna puta — prema raznim zahtjevima Travnika i Sarajeva. U predgragju Travnika — u katoličkome Docu odlučio je uz lijepu i novu crkvu podići sirotište i dolični dom za „sestre Ljubavi", koje je mislio iz Gjakova dovesti. Ove bi sirotište uzdržavale i siromašne djevojčice u njemu odgajale. A plan bi mu se potpuno istom onda ostvario, kada bi u Travnik došla „braća kršćanske nauke" te tu podigla dom i bolnicu. Tim bi katoličko ime u Bosni i kod hrišćana i kod muslimana postalo časnije. On sam nije imao vlastitoga stana, nego je živio po franjevačkim samostanima; mnogi su župnici bili u skrajnjoj bijedi; a u rodnome mu mjestu Bučiću kapelan stanovao je na jednoj njivici i u jednoj kućici, što ih je crkvi ustupila njegova — Šunjića — sestra. Nu po njegovu sudu spomenuto sirotište i sestarski dom i opet su mu izgledali puno nužniji. Pa pošto ih sam nije imao odakle podići i obezbijediti, utiče se 31. kolovoza 1858. bečkome ministarstvu prosvjete i moli ga, da mu u ostvarenju gornjega plana priteče u pomoć iz „Zaklade za otkupljivanje zasužnjenih". [1]) Sarajlijama odluči priteći u pomoć sabiranjem milostinje po svoj Bosni, kojom bi se ne samo „gostoljubivome sarajevskome župniku" i „katoličkoj sarajevskoj općini" u potpomaganju bijednih pošlo u susret, nego bi se za bijedne i kakov gostinjac iznajmio. Za ostvarenje ovoga nauma Šunjić u okružnici od 9. siječnja 1859. apelira na ljubav svih bosanskih župnika i župljana; naloži, da se u tu svrhu po svim crkvama svakoga mjeseca barem jednoč čine kolekte, [2]) te da se o prihodu njemu polaže račun.

---

nentur, alii vero infirmi ex carceribus illi Parocho curandi, et alendi traduntur. Alii in diversoriis, et plateis repentino morbo correpti langvescunt, omni ope destituti, magno cum dedecore nominis catholici, quin Parochus, et illi catholici sarajevienses omnibus recipiendis et sustentandis sufficiant." Okružnica biskupa Šunjića od 9. siječnja 1859., u arhivu dubravske župe.

[1]) Spomenica bečkome ministarstvu, u „Litterae pastorales", u Gučoj Gori.

[2]) „Injungimus, ut singulo saltem mense semel generalis collecta in populo ob hunc finem instituatur... ad subveniendum captivis ibi detentis, tum praecipue ad conducendum ibidem aliquod hospitium, in quo debiles et infirmi recepti sublevari possint... et ad alleviandum onus illius de caetero operosi, et charitativi Parochi, ac pauperis communitatis catholicae." Arhiv dubravske župe.

Dne 28. rujna 1860. pothvatni biskup zatvori zanavijeke svoje oči, bez da je njima vidio ostvarenje i jednoga od gornjih svojih nauma i pokusa, ako se izuzme ono nekoliko obola sakupljenih za sarajevske bijednike. Za prvi pothvat nije ni sam Beč imao tolike svote, a drugoga mu planove pomrsi rana smrt.

3. Osnutak i djelovanje društava i zavoda ubogih. God. 1866. Osman-paša podiže u Sarajevu na vakufskome zemljištu vakufsku bolnicu za 40 bolesnika. U ovu su se bolesnici primali bez obzira na vjeru[1]). Na isti način 1870. podiže se u Sarajevu i interkonfesijonalno sirotište „Islaha", u koje se još prve godine primiše i 3 katolika: Franjo Jukić iz Banje Luke i dva Mostarca. U sarajevskome sirotištu pitomci su se poučavali raznim zanatima: slaganju slova, pravljenju obuće, šivenju ruha i t. d.[2]) Katolici su odmah spočetka sa skepsom promatrali te zavode. A kada poturčeni hrišćanin iz Foče, koji je tu kao hodža poučavao, fra Grgi Martiću prijavi, da se je jedan od katoličkih pitomaca prijavio za islam, tada se megju Franjevcima obzirom na njegu bijednih pojavi novi pokret. Martić odmah na islam naginjućega pitomca iz „Islaha" izvadi i metne u katoličku školu, a slijedeće godine susrećemo se u Sarajevu s biskupom Vujičićem i redodržavnikom Gujićem, gdje vijećaju i preko konzula Teodorovića bečko ministarstvo mole za podignuće jednoga sirotišta.[3])

Akoprem ni ove molbe katoličkih predstavnika u Bosni nijesu polučile očekivani uspjeh, to se ipak davne želje bosanskih otaca počnu pomalo ostvarivati. Zauzećem fra Grge Martića u Sarajevu se osnuje pod zaštitom sv. Srećka—Feliksa „Društvo za potporu ubogih". Članovi društva obvezaše se, da će neki nedjeljno a neki mjesečno doprinositi svoj obol za one istovjerne bijednike, koji bi se bilo stalno bilo slučajno našli u Sarajevu.[4]) U Dolac 1871. dogju sestre, nu ne iz Gjakova, kako je planirao biskup Šunjić, nego milosrdnice iz Zagreba, i nastane se u kući Ane Bezića. U dane dolaska milosrdnica u Dolac pada i osnutak katoličkoga sirotišta u Docu. Biskup Vujičić odmah zapovjedi župniku fra Jaki Baltiću, da kupi sirotice i predaje ih sestrama milosrdnicama na njegu i odgoj. Brzo bude sabran

[1]) Dr. Koetschet-Grassl, Osman-paša &, str. 12.
[2]) Martića Zapamćenja, u Šestića.
[3]) Martić, Zapamćenja, u fra Mirka Šestića.
[4]) Spisi Mate Kulijera, u dra. Jelenića.

lijep broj sirota i privremeno stavljen u iznajmljenu kuću Stipe i Ive Bojanovića. Siromašnu dječicu uzgajale su časne sestre, a uzdržavali Franjevci. Iz kućnoga ljetopisa katoličke župe u Docu saznajemo, i koliko je pojedinih godina na sirotište trošeno: godine 1872.: 770 groša i 30 para; godine 1873.: 10.173 groša i 30 para; 1874.: 7323 groša i 24 pare; godine 1875.: 10.553 groša; godine 1876.: 8279 groša i 16 para; godine 1876.: 1118 groša i 20 para; godine 1878.: 1.060 groša; a 1879.: 3.158 groša i 26 para.[1]) Istom iz potankosti prihoda sirotišta opažamo, kolike su žrtve Franjevci morali pregorjeti, dok su spomenuto sirotište održali. Za njega je biskup Vujičić davao stalnu potporu, te okrećao sve prihode, što su mu padali, za razne oproste prigodom ženidaba. Okolišni su mu Franjevci u pomoć priticali sada s novcem sada s prirodnim proizvodima: kukuruzom, grahom, krompirima, slaninom[2]) i t. d., a okretnošću mjesnih župnika češće bi pala koja svota i sa strane: 1875. od Nj. Veličanstva c. i kr. Ferdinanda 1000 for., te od monakovskoga „Društva sv. Ljudevita“ 1000 franaka.

Početkom osmoga decenija devetnaestoga stoljeća u Banju Luku nastanjavahu se trapisti, a biskup Vujičić naseobinu im dozvoli pod pogodbom, da i oni otvore sirotište,[3]) što ovi kašnje i učine.

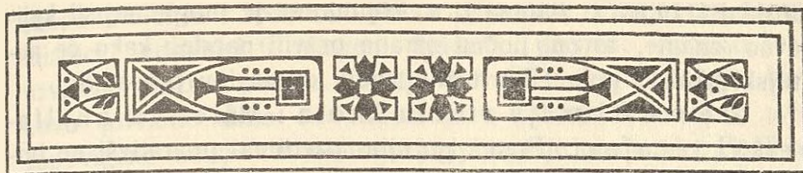
---

¹) Ljetopis župničkoga stana u Docu.

²) G. 1874. za sirotište u Docu dadoše: fra Marko Barać, župnik u Orašju, 150 oka žita, fra Ilija Klarić, župnik u Pećinama, 50 oka žita i 100 oka krumpira, fra Anto Tuzlančić, župnik u Bučićima, 100 oka žita, fra Jako Baltić, župnik u Docu, uz ostalo i 150 oka žita, fra Anto Ćurić, župnik u Vitezu, 100 oka žita, fra Nikola Lovrić, župnik u Zenici, 100 oka žita, fra Stipo Marković, gvardijan u Gučoj Gori, 100 oka kukuruza i jednu kravu, fra Jako Dujić, župnik u Dobretićima, 200 oka žita, fra Mato Dujić, župnik u Sokolinama, 12) oka žita, fra Marijan Marković, župnik u Kotoru, 15 oka slanine, a fra Filip Ljubas, župnik u Varcaru, 120 groša. Ljetopis župničkoga stana u Docu.

³) Dne 26. lipnja 1875. biskup Vujičić redodržavniku Andriću piše: „1869. existens Banjalukae pro visitatione Pastorali P. Franciscus Trappista me adiit dicens se prope Banjalukam terrenum emisse vel emere in proposito jam esse cum agente consulari ejate petens idcirco meum beneplacitum. Reposui aut id facit ut persona privata et subditus Austriacus, aut ut Religiosus, si primum me requirere non debere cum sit actus pure civilis; si alterum me id concedere non posse sed a S. Sede permissionem ad id obtinere debet; sic conversatio finita est. Dum vero initio 1870. Romae causa Concilii adessem Cardinalis Praefectus officiose me requisivit ut co-

latis consiliis cum Rmo P. Ministro Genli votum edam super fundationem Trappistarum prope Banjalukam in terreno ab eis jam exempto . . . . in voto meo manifestavi desiderium ut orphanorum curam suscipiant ne in manus Catholicorum periculo fidei perdendae incidant sicut jam succedere non raro cuilibet nostrum notum est. Sacra Congo votis habitis Trappistis sequens remisit Rescriptum: Libellus supplex S. huic Congni de Prop. Fide exhibitus est a tuis Monachis qui Monasterium fundare cupientes in Bosna terras sat amplas inibi emerunt et opportunas ac necessarias facultates implorant quibus initum consilium exequi valeant. Cum porro praefati tui Monachi non exerceant curam animarum et sacrum ministerium pro quo in illis regionibus Franciscales constituti sunt, sed vita contemplativa et corporali labore propriam perfectionem ac aeternam fidelium salutem promovere satagant eorundem domus Vicario Aplico Bosnensi ac Ministro totius ordinis Minorum Generali perutilis visa est. Quod cum a te quoque confirmatum sit, S. Congo laudata, si vera sunt exposita, libenter assentitur ut juxta initam a tuis Monachis vel ineundam cum memoratis Praesulibus scilicet Vicario Aplico Bosnensi et Franciscalium Ministro Genli conventionem praedictus conventus per ipsum Vicarium Aplicum canonice erigatur, dumodo omnia habentur, quae ad formam Sacrorum Canonum et Apostolicarum Constitutionum de jure requiruntur. Verumtamen cum in Bosna Catholici fere omnes sint simplices coloni Turcarum, cumque si Pater familias intereat tota familia e domo coloniali ejiciatur atque extrema egestate discrutietur; ne proles orphana insidiis capta Turcarum v. schismaticorum a quibus suscipitur alenda, a fide deficiat, Sacro huic consilio vehementer gratum erit, si derelicti orphani religioni bonisque artibus erudiendi a tuis Monachis de Vicarii Aplici intellegentia et aliorum interesse habentium congregentur... Anno elapso rediens e visitatione rescivi quosdam Trappistas penes Busovačam in terreno jam prius ab ipsis coempto hospitium habere tresque ex ipsis jam sedem ibi fixisse; id Priori advenienti exprobravi, adducens contrarias Sanctiones Aplicas; qui cum privilegiis suae Congregationis et consvetudine contraria in Gallia existente se defendere vellet, reposui in hac missione si novas domus erigere optat a Roma veniam ferat. Post Nativitatem Xti litteras a Card. Praef. recepi in quibus causas requirit cur erectionem orphanotrophii a me in voto propositam Trappistis Busovačae praepedierim? Obsecutus mandatis rationes quae mihi praesto fuerunt comunicavi quin vel quid false vel exagerate quantum scire possum apposuerim. His a S. Congne, audita etiam parte contraria, perpensis, ad unicum tantum punctum pro nunc attestationem Procuratoris Trappistarum provocavit, nempe: ut Monasterium prope Banjalukam necdum regulariter fundatum, ob non impletas conditiones in Rescripto pro fundatione et erectione positas, ad ordinem reducat, sine quibus secundam promissionem pro aedificatione Monasterii in Busovača obtinere non poterit. His itaque pro necessaria notitia praemissis, in proximo puncta conventionis exhiberi debebunt et stabiliri inter hanc Missionem et Trapistas..." Arhiv franjev. samostana, u Tolisi.

IV.

ŠKOLSTVO.

§ 1.

FRANJEVAČKE OSNOVNE ŠKOLE.

1. Bosanski klerici prave planove za školski pokret. Za carevanja Marije Terezije 1740.—1780. i Josipa II. 1780.—1790. u austrijskoj monarhiji nastaje pravi pokret na polju školstva uopće a osnovnoga napose. Na temelju raznih propisa, a osobito na temelju „Allgemeine Schulordnung“ [1]) od 6. prosinca 1774. i „Ratio educationis totiusque rei litterariae per regnum Hungariae et provincias eidem adnexas“ [2]) od 22. kolovoza 1777., uregjuju se školska nadzorništva, nastavni redovi i školske knjige, zavodi se obvezatno pohagjanje škola, normiraju se školske kazne i školske nagrade, odlučuje se o podignuću osnovnih škola uza sve župničke stanove i t. d. Ovaj pokret nije mogao ostati bez spasonosna djelovanja na bosanske klerike, koji se tamo od 1780. a osobito od 1785. sve više vigjahu po hrvatskim i ugarskim učilištima. Pa jer u ta vremena u čitavoj Bosni i Hercegovini osim kuće Angjelije i Marte Neškovića, što se je nalazila u Sarajevu i što ju ove dvije sestre 1783. ustupiše za svrhu katoličke škole i sirotišta,[3]) bijahu jedini sa-

[1]) Cuvaj, Građa za povijest školstva, sv. I. (Zagreb 1910.), str. 414.—420.
[2]) Cuvaj, Građa za povijest školstva, sv. I. (Zagreb, 1910.), str. 453.—456.
[3]) Šejh Sejfudin Kemura, Turski dokumenti za povjest bosanskih katolika, str. 9.—10.

mostani i župnički stanovi[1]), u kojima se je moglo crpsti književno znanje, to oni počnu zarana praviti nacrte, kako će austrijski školski pokret i u tužnu svoju domovinu presaditi.

2. Proširivanje starih škola i Miletića analfabetski tečajevi. Prema gornjim nacrtima povrativši se bosanski klerici u domovinu najprije zanosnim prikazima školskoga pokreta u Hrvatskoj i Ugarskoj popularizirahu svoje ideje, a onda se prema pruženim prigodama davahu na proširivanje i preustrajanje samostanskih župskih škola, u koje sve više pripuštahu i one mladiće, koji ne pokazivahu nikakva zvanja za redovnički ili svećenički stalež.[2])

Za školski pokret zagrija se i biskup Miletić, koji je srednje škole takogjer svršio u Austriji. Pa buduć da u ta vremena još ne bijaše dopušteno graditi škole, to on za pouku u pisanju zavede metodu, sličnu današnjim analfabetskim tečajevima. U „Poçetku slovstva“, što ga prviput objelodani 1815., stavi „poçetke slovstva, t. j. Bukviczu, Bekaviczu, i brojeve obiçajne i Rimske“, a zatim nauk i tumač kršćanskoga nauka. Na koncu uvoda u „Poçetak slovstva“ opomenu sve poštovane župnike i ostale misnike i redovnike, sve roditelje i pravovjerne kršćane i kršćanke, a „navlastito one, koji slova poznaju, da stave svu pomgnu za uvixbat Diczu Muscku i Xensku u poznanstvu, i u sastavgliagnu Slova: a kad Dicza nauçe, neka i oni drughim neumjetnim pokazuju“. Tim je prvi led bio već probijen: pokret za narodnu prosvjetu već je počeo. Mä da i nijesi vidio ništa više školskih zgrada, negoli i prije, škole su se ipak pomnožale. Njih su sačinjavali skupovi muške i ženske katoličke djece, megju kojima su na želju i opomenu obljubljenoga bi-

---

[1]) Definitorij Bosne Srebrene 17. svibnja 1821. piše: „Injungitur PP. Parochis, ut ex respectivis suis Parochiis curent seligere Juvenes illos, qui vera vocatione ducti, habiliores sint pro missionario nostro Religioso statu, eosque prius apud se probent, utrum revera tales sint, eosque proinde pro possibili instruant in primis litterariis elementis; et sic probatos, ac in suo competenti servitio aliquamdiu habitos, mittant illos ad respectivum Conventum pro ulteriore ad Regiosum statum promotione.“ Protocollum provinciae Bosnae Argentinae, a. 1793.—1835.

[2]) Dne 24. kolovoza 1824. general reda obdari učitelje dječaka istim pravima, kojima su bili obdareni novički učitelji. Za razlog se navodi, što od tih dječaka „non leve seraphicus ordo ducit emolumentum, eo quod ex iis meliores seliguntur, qui nostratibus cooptentur“. Dr. Jelenić, Izvori za kulturnu povjest, str. 115.

skupa Miletića i redodržavništva bosanskih Franjevaca župnici, misnici, redovnici te pismeni kršćani i pismene kršćanke vršili uzvišenu službu pučkih učitelja, a vršili su ju tim ragje, što je „ovo privatno dillo od milosrdja u Zakonu S. Isusovu svima zapovigeno nauçit neumitnoga". Njihova je plaća bila: Božji blagoslov, razna od Crkve dopuštena oproštenja, razne milosti na ovome svijetu a kraljevstvo nebesko na drugome. „Svi dakle, koji buddu ovo dillo sveto porad Boxie, i Bratinske gliubavi Karstjanske dillovat, — veli biskup Miletić — bitti che blagoslovglieni, od Boga, zadobiti chie mnoga oprosctegna od Czarkve S. dopusctena, i mnoghe milosti, i dostojanstva na ovomu Svitu; a vikoviçgnu plachiu na drugomu." [1])

3. Fra Ilija Starčević i prva zgrada osnovne škole. U trećem deceniju devetnaestoga stoljeća zastrši u Tolisi u Bosni prva školska zgrada. Fra Iliju Starčevića ide zasluga, da je prvi u čitavoj Bosni i Hercegovini i na tome polju pokročio.

Fra Ilija Starčević rodio se je 1794.[2]) u Rajiću u Posavini. Humanijorne je nauke svršio u Pečuhu, filozofiju u Baji, a bogosloviju u Kamenici u Ugarskoj. U Pečuhu 1816. redi se za svećenika, a tada postane kapelanom u Foči. Godine 1818. dogje u Kr. Sutjesku za propovjednika, a 1819. u Tolisu za župnika. Tološka je župa i tada brojila 6000 duša, ali je bila većega opsega. Slijedeće godine dogje opet u Kr. Sutjesku, da tu nadzire majstore i radnike, koji su obnavljali samostan. Nakon dvije godine ponovno se vrati u Tolisu.[3]) Kao župnik u Tolisi Starčević je stupio i u poznanstvo raznih austrijskih koli civilnih toli vojničkih oblasnika: s kapetanom županjske kumpanije Kraguljcem, s načelnikom brodske regimente Pichlerom, s komandantima raznih savskih kordona: Miklićem, Glavičićem, Tkalčevićem, Grammontom, Gerlitzem, Kezanom i Dominkovićem, te ih je o svakome pokretu tamo od Sarajeva, Travnika, Zvornika, Višegrada i Banje Luke pa do Save izvješćivao, radi čega ga je

---

[1]) Milletich, Poçetak slovstva, str. 5.—7.

[2]) Ova datacija rogjenja, uzeta iz Starčevića pisma, što ga je 1840. spremio caru Ferdinandu I., bit će, držimo, tačnija od datacije Nedićeve, koji u svome djelu „Poraz baša", na str. 71. tvrdi da se je Starčević rodio god. 1797.

[3]) „Brevis notitia originis hujus parochialis domus tollisanae" u Tolisi i pismo caru Ferdinandu I. od 1840., u Kr. Sutjesci.

barun Siegenthal 1824. odlikovao zlatnim satom. Najveću zaslugu za Austriju steče, kada 1829.—1830. pronagje, da su se u gradačačkome kotaru patvorile austrijske banknote. Husejin Gradaščević patvorio je novac s pomoću nekoga pribjegloga Austrijanca, i to kod nekoga svoga kneza, te ga je na granici pretvarao u zlato, a pod prijetnjom smrti svakom je to zabranio izdavati. Kada je Starčević tu stvar odao, Gradaščević, bojeći se za se, i patvoritelja i kneza, kod koga je novac patvoren, pogubi. Sam fra Ilija Starčević, na koga je pala sumnja izdajstva, bude uhvaćen te u Sarajevo odveden i zatvoren. Posredovanjem kneza Reviczkoga bude od ubojstva poštegjen i za zlatni sat, što mu ga je Siegenthal poklonio, poslije 18 dana na slobodu pušten s opomenom: „Idi i više nemoj općiti s nevjernim Austrijancima oni bo su neprestani nevjernici i neprijatelji spasonosne Muhamedove religije!“ [1]) Radi svih ovih zasluga habzburški je dom vazda visoko cijenio fra Iliju Starčevića, te ga iza smrti biskupa Miletića dva puta predloži za apostolskoga vikara u Bosni i Hercegovini, a Rim ga — možda uprav radi njegove vratolomne politike — ne potvrdi. Premda se gradačačkome kapetanu Husejinu Gradaščeviću toliko Starčevićevo općenje s Austrijom nije svigjalo, ipak je Starčević svojom diplomatskom okretnošću osobito spočetka svoga župnikovanja Husejina za se tako znao osvojiti, da je kod njega ne samo mnogoga katolika i od koca i od konopca oslobodio, nego i dozvole isposlovao, te na temelju ovih u Tolisi sagradio župnički stan od 8 soba, crkvu za 1500 duša i školu za 120 djece.[2]) Umro je u Beču 1854.

Koje je godine fra Ilija Starčević podigao prvu školu u Bosni i Hercegovini, ne znamo. Fra Martin Nedić u jednoj opasci svoga „Poraza baša“ veli, da je to bilo 1826.,[3]) a u Ljetopisu: 1823.[4]) Za drugo mnijenje vojuje i to, što tu nije mogla biti

---

[1]) Starčevića pismo caru Ferdinandu I. od 1840., u Kr. Sutjesci.

[2]) Sutjeska „ad eandem parochiam Tolisensem remissus, (lucrato ibidem, suo vivendi agendique modo, animo secus nimium severi, et crudelis despotae Hussein-Beghi Gradacsevich) domum parochialem 8. cubicellorum, Ecclesiam item 1500. animarum, et scholam 120. puerorum capacem, partim collectis a parochiana plebe subsidiis, partim vero sibi subtractis oblatis, raro in iis partibus exemplo erexit“. Starčevića pismo caru Ferdinandu I. od 1840. u Kr. Sutjesci.

[3]) Nedić, poraz baša, str. 72.

[4]) Nedić, Ljetopis.

tiskarska pogreška. Prvoj pučkoj školi u Bosni Starčević je bio sve, o čemu jedna škola ovisi: On joj je bio nadzornik i učitelj, on ju je provigjao nužnim knjigama i ostalim školskim potre-

Fra Ilija Starčević.
Prema uljenoj slici, što se čuva u Tolisi.

bama. Stoga nije ni čudo, da je s njim pučka toliška škola i stajala i padala. O svemu tome fra Martin Nedić u svome Ljetopisu ovako piše: „Poznato je pako da od stotine godinah u

Bosni nješto rad zuluma, nješto i najviše rad maloće misnikah ne biaše ni jednog pučkog (u tom su Hristjani bolje napredovali) Učilišta tia do god: 1823. Ove pako godine župnik tološki za Tolisu i cielu Dèržavu neumerli O. Ilia Starčević sa pomoću verstnih župljanah podigo je Učilište, u kom iz one župe, i drugih obližnjih nastojanjem Starčevića od 80—100 diečice učeće sabiralo se je.[1]) Iz ovog Učilišta mnogi otišli su posli u samostan sutinski i postali čestiti za Red, vjeru, i Domovinu radini. Nu nesrećom uz burna za dèržavu Redovničku vremena u osutju Starčevića od god: 1839.—1842. Toliško Učilište biaše gotovo sasvim propalo. Zatim god: 1843. opet nastojanjem, i upravom Starčevića bi povraćeno do god: 1845... koje god: Starčević otišav u Beč umre[2]) pa i Učilište gotov za njim zamre do god: 1852. Ove pako godine nastojanjem Redovnikah ustaocah, a najviše trudom neumornog o. Bartola Krainovića župskog pomoćnika, i Učitelja počme cvasti, i pohodi ga 40. mladića, od koih oni koi žele postat Redovnici pod Upraviteljom o. Stipanom Mikkićem, i Učiteljem Blažom Petrovićem uče i latinski jezik."[3])

Ali Starčevića ne ide samo čast, da je svojom okretnošću podigao prvu školsku zgradu u Bosni, u njoj otvorio školu i ovu kroz više godina uzdržavao, nego da je kao definitur Bosne Srebrene znao zagrijati i ostale uvaženije oce a osobito članove starješinstva bosanske redodržave za gradnju osnovnih škola. Odatle 31. ožujka 1830. oci triju samostana bosanske redodržave i šalju preko Namik-paše molbu sultanu Mahmutu II., da im se megju inim i to dopusti, da poput Grka i Srba i sami mogu podizati trivijalne škole, gdje to bude nužda.[4])

---

[1]) Godine 1836. Starčević iz Tolise zahvaljuje se biskupu Barišiću, što je djeci poslao neke knjižice, i javlja mu, da ima u školi 50 djece, a prostora za 120. Biskupski arhiv u Mostaru.

[2]) Fra Bono Nedić, Kratka povjest župe, crkve i samostana Tološkoga, str. 19. veli, da je Starčević umro u Beču 5. listopada 1845. te da je sahranjen u franjevačkoj crkvi u Lazendorfu. Nu ovom se protivi službeni „Necrologium" Bosne Srebrene u Sarajevu. Ovaj bo veli, da je Starčević umro 10. listopada: „In Austria ad Thermas Baden 10. Octob. 1845. R. P. Elias Starčević in cura valetudinis obiit in Conventu Fratrum suorum omnibus sãmtis provisus. Erat Def. Prov. ac olim Comis Glis egregius semper Parochus."

[3]) Nedić, Ljetopis.

[4]) „Neque liceat unquam ideo nobis adversari, si scholas more Graecorum, atque Serviorum in locis necessariis erigi opus fuerit". Arhiv Sv. zbora za raširenje vjere.

4. Zastoj. Akoprem na gornju točku bosanskih otaca iz Carigrada ne stigne nikakova izričita dozvola i akoprem kršćanstvo još 1850. Visoku Portu moli, „da je slobodno svakoj općini: učionice — škole — zavoditi, učitelje potrebne iz druge zemlje zovnuti, i ovi da se iz zemaljske kese plaćaju, da je slobodno učenike radi većeg napretka u druge države slati",[1]) to je ipak u četvrtom i petom deceniju bilo školskom pokretu toliko prijajućih okolnosti, da je Jukić u pozivu u „Kolo bosansko" punim pravom mogao doviknuti: „Šta dakle nama smeta, da istim putem udarimo", kojim idući Bugari „više od 30 učionicah narodnih zavedoše".[2]) Ali suprot tih prijatnijih okolnosti sve do 1847., izuzme li se publikacija Marijanovića „Bukvara", na polju školstva ne samo da se ništa ne učini, nego se još i nazadova. Uzrok je tome nesrećna afera redodržave Bosne Srebrene s biskupom Barišićem, za koje se svaki domoljubni pokret bosanskih otaca u Beču i Rimu prikazivaše kao odjek francuskoga framasunstva i iz Francuske u Hrvatsku presagjenih prevratnih ideja.

5. Novi školski pokret kod Hrvata i Srba. Megjutim čim se 1846. spor izmegju bosanskih otaca i biskupa Barišića svrši i suspendirana se Bosna Srebrena 1847. rehabilitira, u Bosni se pojavi novi zanos za osnovne škole. Već 1. prosinca 1846. fra Franjo Jukić i fra Blaž Josić dru. Ljudevitu Gaju iz Fojnice pišu, kako je „nekoliko rodoljubne mladeži naumilo" „s početkom nove 1847. godine jedno književno društvo zavesti", koje će se baviti „proteranjem tminah neumitnosti iz ove nevoljne i od svakog zapušćene slavjanske dèržave."[3]) Domalo izagju i pravila naumljenoga društva, a sedmo se bavi podizanjem narodnih osnovnih škola: „Društva ovog najperva će briga biti: Učiniti jedan odbor, koji će nastojati pronaći način kako bi se, gdi bi se imale narodne učionice zavesti: kojim načinom? odklen će se nabaviti trošak? i kako bi se glavnica — Fundus za ovo osnovati i položiti mogo".[4]) Martić opet 1847. u „Novinama dalmat. horvat. i slavonskim" pjesničkim zanosom svu braću Bosne Srebrene sokoli na gragju

[1]) Slavoljub Bošnjak (Jukić), Zemljopis i poviestnica Bosne, str. 158.
[2]) Dr. Jelenić, Izvori za kulturnu povjest, str. 159.
[3]) Dr. Alaupović, Ivan Frano Jukić, str. 55.
[4]) Dr. Jelenić, Izvori za kulturnu povjest, str. 159.—160.

Minervinih hramova. „Opomenimo se — veli — jà sada ja li već nikada, kad ubojni nadžak sa peći o klinu visi, a u Carigradu se za akademije kamen teše; kadno nas od Vračara i Crne Gore, od Velebića i Medvjed grada sestrice mile vile slatkim glasom kliču i vapiju. Nastojmo najprije, koliko je moguće mi sami po sebi dječicu malu barem u ove tri varošice okolo samostana naših u strahu božjem bukvaru približivati i na pero sviknuti... Podignimo i mi koju zgradu na poštenje svete Minerve uz naše goleme manastire a baška pak će te vidjeti, kako djeca u škole vrve."[1]) U pokretu za pučke škole Jukić i Martić ne bijahu osamljeni. Oko njih su se kupili Tuzlančić, Karaula, Šunjić, Nedić, Josić, Kutleša, fra Franjo Terzija, Kujundžić i mnogi drugi.

Napokon se plod općeg ovoga pokreta poče pokazivati. Godine 1847. uskrsnu osnovne škole u Fojnici, Kreševu, Travniku, Lijevnu i Varcaru.[2]) Kakovom su se brzinom podizale, može se zaključiti iz povjesti postanka fojničke škole. Jukić ovaj postanak ovako riše: Kada je Karaula prošao kroz Fojnicu, poruči meni, Kutleši i fra Franji Terziji, da čim prije otvorimo školu. „U utorak smo se dogovarali, u srijedu ljude obavijestili, a danas (30. rujna 1847.) — hvala Bogu na njegovu daru! — otvorili školu i 36 djece dosad mi u školu došlo. Ja sam sav trud na se dragovoljno primio: za ljubav božju, moga iskrnjega a korist našega naroda koliko vremenitu toliko većma duhovnu da Bog blagoslovi!"[3]) U franjevačke osnovne škole nijesu išla samo katolička muška i ženska djeca, nego i pravoslavna. Jukić o svojoj školi u Varcaru 1850. piše: „Moja Varcarska (škola) ovako stoji: 18 kérstjanske muške i 12 ženske; rištjanske 17 dietce broji; medju ovim posliednim imaju tri oženjena djakona, koji će se zapopiti."[4]) Poklisari Bosne Srebrene Šunjić i Nedić 1852. austrijskome ministarstvu prosvjete pišu: „Ovih pak zadnjih godina otvorene su na šest mjesta pučke škole, t. j.: u Fojnici, Kreševu, Tolisi, Lijevnu, Varcaru i Docu kod Travnika; te su ih s pohlepom počela pohoditi ne samo katolička, nego i pravoslavna djeca."[5]) A do-

[1]) Novine dalmat. horvat. i slavonske, god. 1847., br. 29. i 30.
[2]) Jukić, Bosanski Prijatelj, I., str. 133.
[3]) Alaupović, Ivan Frano Jukić, str. 47.—48.
[4]) Jukić, Bosanski Prijatelj, I., str. 133.—134.
[5]) „His quidem ultimis in sex locis, scilicet: Fojnicae, Kreševii, Tolisae, in Livno, Varcar et Dolac prope Travnik scholae populares sunt apertae, et a numerosa pube non Catholica modo, verum Graeci etiam Ritus avide frequentari coeperunt." Litterae pastorales etc., u Gučoj Gori.

pisnik „Zagrebačkoga katoličkoga lista“ 1854. iz Bosne javlja, da je franjevačkome neumornu nastojanju pošlo za rukom, te su „podigli učione“, i da ove škole polaze sad marljivo ne samo katolici, nego takogjer „nesjedinjeni gérci“.[1]) Iz Jukića izvješća o školi u Varcaru donekle saznajemo i metodu, koja je služila u prvim pučkim školama u Bosni. „U mojoj školi u Varcaru dva sata — veli Jukić — pria podne, a dva poslie podne, stoje dietca pod mojim nadziranjem; podučavanje biva načinom Lankastreovim t. j. jedna drugu uče“[2]).

Nekako u isto vrijeme, kada su bosanski Franjevci stavljali temelje savremenim osnovnim školama, opaža se i megju srpsko-pravoslavnim življem neki pokret u preporagjanju svojih narodnih učionica, koje su imali u Sarajevu, Mostaru, Travniku, Banjoj Luci, Foči, Taslidži, Novome Pazaru, Zvorniku, Tešnju, Prijedoru[3]) i Lijevnu. Srpsko-pravoslavne škole do 1850. godine bile su na vrlo niskom nivou. Polag Jukića one su imale samo „n i e k u s l i k u n a r o d n i h u č i o n a h“. U njima su trgovačka, zanatlijska i po koje seosko dijete učilo „č i t a t i s t a r o s l a v e n s k i b u k v a r, č a s o s l o v a c“, a koji je učenik zavirio „u K a t i k i s i s, i P s a l t i r, t a j j e s v e d o v é r š i o n a u k e“. Učenici su po nešto znali i pisati, „ako će biti i jeroglifima“.[4]) Slično se 1847. izrazuje i dopisnik „S r p s k i h p e š t a n s k i h n o v i n a“. „Hristjani — veli on — imaju po varoših većih učionicah, gdě se děci pismena, pa i to ne pečatana, već rukopisna, pokazuju, obučavaju se nešto čitanju časoslova i računa, a više ništa; jer više ni učitelj njihov nije učio, na što se čověk ne bi ljutio, kad ovi ne bi dobro platjeni bili; al nije inače, jer što valja, neće u Bosnu doći.“ [5]) God. 1850. u Sarajevo za učitelja dolazi Gjorgje Margetić iz Imotskoga i reformira školu na savremeni evropski način,[6]) što je nekako u isto vrijeme i u Lijevnu učinio Petar

[1]) Zagrebački katolički list, god. 1854., br. 7.

[2]) Jukić, Bosanski Prijatelj, I., str. 131.

[3]) Srbi su školi u Prijedoru još 1847. stavili temelje, nu domalo vlada im gragju obustavi, jer se je bio pronio glas, da će to biti crkva, a ne škola. Alaupović, Ivan Frano Jukić, str. 48.

[4]) Jukić, Bosanski Prijatelj, I., str. 132—134.

[5]) Novine dalmat. horvat. slavonske, god. 1847., br. 60.

[6]) Први годишњи извјештај српских основних и више дјевојачке школе у Сарајеву свршетком 1898./99., стр. 5.—6.; Jukić pak veli, da je Margetić došao iz Vrljike u Travnik i tu reformirao školu, a iz Travnika otišao u Sarajevo. Bosanski Prijatelj, I., str. 133.

Şarkić, rodom iz Srijema.[1]) Srpsko-pravoslavne učitelje većinom su plaćala djeca, „na miesec po 1. cvancigu, a niegdie i obćine iz cèrkvene kase“. U franjevačkim su pučkim školama poučavali kapelani „čitanju i pisanju latinskomu i sèrbskomu, računu, nauku kèrstjanskom, i to sve bezplatno, izvan ako tkogod dragovoljno dade štogod“.[2])

6. Jukića proglas za školsku zajednicu Hrvata i Srba te za školsku zakladu. Dosadanji način uzdržavanja hrvatsko-katoličkih škola nije nikako prijao njihovu razvoju niti im je obezbjegjivao opstanak, stoga se megju Hrvatima i Srbima u Bosni porodi ideja, da se zavedu zajedničke škole, koje će katolici i pravoslavni skupa pohagjati i uzdržavati. Već 1847. „Novine dalmat. horvat. i slavonske“ preštampavaju iz „Srp. beograd. novina“ dopis, kako se u Sarajevu misli podići takova škola, u kojoj će poučavati dva učitelja, jedan pravoslavne a drugi katoličke vjere, te od kojih će svaki primati stan, drva i po 300 talira.[3]) Ideja zajedničkih škola najviše zanese fra Franju Jukića, koji je živo radio, da se zasnuje zajednička zaklada za škole ili barem katolička za katolike a pravoslavna za pravoslavne. U tu svrhu Jukić 1850. izda i proglas, u kome za spomenutu zakladu oduševljava, način osnutka ispostavlja i možebitne prigovore pobija. „Nama Turci — veli Jukić[4]) — ni njihovo upraviteljstvo ne smeta slobodu učenja, nas smeta: nemarnost i siromaštvo! al kad bi mi marljivii bili nego što smo dosad, te našeg puka veći prijatelji bili, mi bi siromaštvo nadvladali, evo ovako: zamolivši turski Devlet u Carigradu, dopustili bi nam barem štogod iz hazne, u koju mi najviše dajemo, za naše pučke učionice? drugi način jesu dobrovoljn(i) darovi: u Bosni imade do 160.000 kèrstjanah, a Ristjanah preko 500.000. Sada svaka duša na godinu da dade najmanje po dvadeset parah, (nietko istina neće dati ništa, al opet bit će ih koji će za ovi sveti poso dati i deset putah više). Sad kad bi svake godine što se sabere davato na korist, koja je slobodna na priliku 6 od 100, ża deset godinah mi bi imali veliku glavnicu, iz koje bi: učitelje plaćali, učenike siromašnie s knjigama podpomagali, a učenike oštroumnie u inostrane zemlje za veće nauke slali. — O ovome narodnome

---

[1]) Jukić, Bosanski Prijatelj, I., str. 133.

[2]) Jukić, Bosanski Prijatelj, I., str. 133.—134.

[3]) Alaupović, Ivan Frano Jukić, str. 48.

[4]) Bosanski Prijatelj, I., str. 131.—132.

poduzetju, moglo bi se mlogo šire govoriti, al za domorodce dèržim, da je dosta? bolje manje mudrovati, a više raditi, usta spèrdaju a kesa govori, kazali su pametni: zato pozivam ovim pismom svekolike Bošnjake, koji rod svoj ljube, obojeg zakona, da pruže svoju ruku i počmu na ovu svèrhu davati: U svakomu varošu župi, i manastiru, nek se nadje niekoliko poštenih ljudih, ter neka kupe novce, koji nek dotlen kod njih ostanu, dok se ne dogovorimo, koga ćemo odabrati, da se brine za tim; imena darovnikah i koliko su dali, neka meni pošalju: ja ću sva imena koliko je tko dao, ovdie štampati, i od ostalih računah i kontah podpuno svagda izviestje davati. Ja pako, od vremena kad se ovo s pomoćju Božjom započme, računajući, obećajem „za glavnicu narodnih učionicah u Bosni"; svake godine 1 talir davati. Ja bi želio, da zajedno i Ristjani i Kèrstjani imaju jednu glavnicu al ako po našoj nesrieći, ne možemo u dobru obćemu biti ujedinjeni, možemo i nabaška Ristjani za svoje, a Kèrstjani za svoje učionice kupiti: „ako ne možemo kako hoćemo, a mi radimo kako možemo!" — Ja priedvidjam, da već mlogi govore: „ovi naš novi književnik po oblacima kule zida." „Ufatit će se zubima za vietar!" Nemojte bratjo tako! Za izgled nek nam služe Bugari, naša bratja i po udesu i po plemenu, njih tište iste nezgodne okolnosti, koje i nas Bošnjake, pak po nastojanju neumèrlog Neofita, sabrali su za svoje učionice liepu glavnicu, oni su utemeljili više od 50 učionicah mužkih, sad o tom rade, da zavedu i ženske; a više mladih Bugarah uče se po višim učionicam. Zar je nama Bošnjacim sudjeno, da od svega Turskog Carstva posliednji budemo? nije, ne dao Bog! samo započmimo, pak će Bog biti na pomoći!" Tako naš Jukić u pozivu na osnutak školske fundacije, s kojom bi se već opstojeće škole i unaprijedile i obezbijedile i nove zasnivale; a da i jedne i druge dobiju i sposobne učitelje, koji bi bili domaći sinovi, potiče u daljnjim recima na osnutak učiteljske preparandije.

Žalibože Jukića topli poziv ne padne na plodno tlo. Bosansko srpsko svećenstvo nije bilo nikada za iskrenu slogu s Hrvatima katolicima, a osobito ne njihov sarajevski mitropolit Ignjatije. Ovaj još 1847. obeća svake godine davati po 100 for. za školu[1]), ali kako se čini, samo takovu, koja će na sebi nositi čisto srpsko obilježje. Na ovu nas konjekturu dovodi i jedan

[1]) Први годишњи извјештај српских основних и више дјевојачке школе у Сарајеву свршетком 1898./99., str. 5.

dopis, što su ga „Novine dalmat. horvat i slavonske“ 1847. dne 6. veljače iz „Srp. pešt. novina“ preštampale. U ovome se pripovijeda, kako je u Travnik došao neki Ličanin i tu otvorio školu; kako se je u njegovu školu bilo upisalo do 300 kršćanske djece, te kako ih je on podučavao talijanski jezik, ćirilsko i latinsko pismo. Kada je megjutim sarajevski mitropolit Ignjatije saznao, da se u travanjskoj školi djeca podučavaju ne samo u ćirilskome nego i u latinskome pismu, odmah prokune sve pravoslavne roditelje, koji bi i dalje svoju djecu u tu školu davali. Zaista čudo devetnaestoga vijeka! Stoga i uzdiše dopisnik: „Braćo Bošnjaci, osvijestimo se jedared, poznajmo se medju se i stresimo ovaj jaram nerazumnih ljudi, koji nam ne dadu prosvijetliti se i upoznati da smo braća!“[1]).

7. Austrija obećaje bosanskim Franjevcima potporu za osnovne škole. Jukića želja, da se osnuje školska zaklada, ne propane samo u prvome planu: da se osnuje skupa s pravoslavnim; nego i u drugome: da se osnuje samo megju katolicima. Tomu je jedan od prvih razloga, što se redodržavništvo bosanskih Franjevaca, koje Jukić radi podignuća prvih pučkih škola toliko hvali,[2]) ne usudi pred siromašni narod istupiti ma i s neznatnim porezima. Niti su zato bila ta vremena, kada su se uz pravoslavne težake i katolički radi skoro zavedene trećine po raznim krajevima Bosne sve više bunili i posredujuće Franjevce za svoje neprijatelje i glavne autore proglasili.

Nu pitanje o školskoj zakladi bosanski oci ne smetnu s uma: ono se je i javno i privatno živo pretresalo. S njim je skupa bosanske oce uznemirivala i misao o gradnji novih i o obnovljenju starih crkava i samostana. Pa da i prvoj i drugoj oskudici stanu na kraj, odluče se na prošnju milodara. Već 1852. u Beču se nalaze poklisari Bosne Srebrene: isluženi redodržavnik i čuveni orijentalista fra Marijan Šunjić, te aktualni definitur Bosne Srebrene fra Martin Nedić i mole pomoć koli za crkve i samostane toli za osnovne škole u Bosni.[3]) Nas ovdje osobito zanima molbenica poklisara Bosne Srebrene, što su ju

---

[1]) Novine dalmat. horvat. i slavonske, god. 1847., br. 11.

[2]) „Koliko su dostojni Franciskanski stariešine pohvale, zarad spomenutih učionicah utemeljenih, toliko jih opet molimo od strane svega našeg puka, da još utemelje i otvore učionice u Jajcu, Skoplju gornjemu, Sutiskoj, Varešu, i Tolisi.“ Jukić, Bosanski Prijatelj, I., str. 134.

[3]) Nedića Ljetopis, kod dra. Jelenića.

15. studenoga 1852. predali ministarstvu prosvjete, kojom mole potporu za osnovne škole. Polag kopije što se nalazi, megju spisima fra Marijana Šunjića u Gučoj Gori i na kojoj je sam Šunjić potpisan, bosanski su poklisari ovako oslovili bečko ministarstvo prosvjete:

Visoko carsko-kraljevsko ministarstvo prosvjete, predobrohotna i prepoštovana gospodo! Dok se s pomoću škola, što ih Evropa pomaže, svijetlo spasonosne katoličke vjere i u najzabitnijim krajevima Azije, Afrike i Amerike pojačava, Bosna, koja je tako rekuć u središtu Evrope i koja je većim dijelom spojena s katoličkim pokrajinama Austrije, kroz četiri stotine godina u prosvjeti gotovo i za istom Mongolskom zaostaje. Uzrok je tomu taj, što su bosanski kršćani, pritisnuti teškim tugjinskim jarmom, lišeni svih sredstava, s pomoću kojih bi mogli podići škole, te u njima njegovati umjetnosti ili obnoviti porušene crkve ili podići druge zgrade, u kojima bi se barem djeca, zaštićena od kiša i nevremena, mogla prosvjećivati. Bosanskih je katolika tolika bijeda, da, premda ih ima u samoj Bosni osim Hercegovine oko 120 tisuća, ipak nemaju više od 5 crkava, od kojih 3 ne mogu ni 600 a 2 ni 300 duša obuhvatiti, a muslimanskoga je žiteljstva i žiteljstva grčko-istočnoga neznanje ušlo već u poslovicu. Već je svima poznato, da štogod je u Bosni prosvjete i spasonosnije nauke, da se sve to nalazi u 3 franjevačka samostana i da se odatle, uz najveće poteškoće i zapreke, širi u masu.

Bosanski su katolici za prosvjetu vrlo sposobni, ali ih je cijela katolička i kršćanska Evropa ne kroz godine nego kroz stoljeća zanemarivala. Oni su pripuštani sami sebi i fanatizmu Osmanlija, te kroz stoljeća od Evrope još niti jedne jaspre nijesu primili za opće katoličko dobro. Prema tomu koje čudo, da se još nijesu niti crkve podigle niti narod prosvjetlio. Zadnjih su se godina podigle osnovne škole u: Fojnici, Kreševu, Tolisi, Lijevnu, Varcaru i Docu. Ove s pohlepom pohode ne samo katolička nego i grčko-istočna djeca, koju podučavaju za to odregjeni Franjevci. Nu sve će te škole svoju karijeru brzo svršiti, jerbo su i Franjevci i katolici toliko osiromašili, da ih nijesu nikako u stanju dalje uzdržavati.

Još bi žalosnije bilo stanje bosanskih katolika, da nije slavne uspomene Josip II. dao prigodu, da se mladi Franjevci u srećnim austrijskim krajevim naobraze, i da se ovi nakon

svršenih škola i povratka, premda lišeni svake materijalne pomoći, ne laćaju svih sredstava, da svoje suplemenike prosvijetle i oplemene.

Tolike tisuće katolika upiru oči u nas duhovne svoje pastire i očekuju, da im od milosrgja susjedne Austrije isprosimo kakovu potporu. Ova bi im se mogla davati na isti način, na koji i razna pobožna društva uzdržaju mnogo manje katoličke misije, što se poput Bosne nalaze u okviru osmanlijskoga carstva.

Radi toga ponizni poklisari redodržave Bosne Srebrene najsmjernije mole visoko austrijsko ministarstvo prosvjete, da bi se udostojalo svake godine preko gjakovačkoga biskupa u Bosnu slati barem po 1.500 for. za podizanje katoličkih škola, za kupovanje školskih knjiga i za oplemenjivanje razuma i volje nejake bosanske mladeži. Naša će pak briga biti, da svu pruženu i primljenu potporu ne okrećemo u drugu svrhu, nego jedino u podizanje i uzdržavanje škola i da istu nejaku mladež podsjetimo velikoga austrijskoga dobročinstva, te ju podučimo, da pred oltarom diže svoje nevine ruke i moli se Sevišnjemu za svoje dobročinitelje.

Ova topla molba poklisara bosanskih Franjevaca pala je u dobru zemlju. Još koncem 1852. bila je u Beču na pretresu kompetentnih činilaca, a 31. prosinca 1852. ministarstvo izvanjskih posala gjakovačkome biskupu Strossmayeru piše, da obznani bosanske oce, kako je molba njihovih poklisara Šunjića i Nedića glede potpore za katoličke osnovne škole još svejednako predmetom rasprave. [1]) Slijedeće godine, 22. svibnja 1853., austrijski konzul iz Sarajeva dr. D. Atanasković na temelju dopisa, što ga je pod datumom od 6. svibnja od ministarstva izvanjskih posala iz Beča dobio, javlja preč. redodržavništvu Bosne Srebrene, da je Nj. Veličanstvo Franjo Josip I. još 22. travnja odobrio, da se kroz tri godine bosanskim Franjevcima daje svota od 1.500 for. za podizanje i uzdržavanje katoličkih osnovnih škola [2])

---

[1]) So erlaubt man sich Hochdiselben zu ersuchen sei von Obigen und zwar mit dem Bemerken gefälligst verkündigen zu wollen, dass über ihren weiteren Bitte um a. g Beiwilligung eines fixen Beitrages zur Hebung des katolitchen Schule und Erziehungswesens in Bosnien die verhandlung noch im Zuge ist". Arhiv Bosne Srebrene u Sarajevu.

[2]) „Tenore Benigni Rescripti Excelsi Ministerii Inperialis negotiorum externorum emanati in data 6. Mensis cur. Nro 5922. Sua Majestas Sacratissima, Imperator Austriae, cum altissima resolutione 22ae mensis Aprilis 1853. gratissime dignata est Missioni Franciscanorum Bosnensium, pro in-

8. Šunjić protiv Barišićeva zahtjeva, da i Hercegovina dobije dio od obećane potpore. Vesela vijest brzo elektrizira svu katoličku Bosnu, i to tim više, što je i francuska vlada nekako u isto vrijeme preko svoga konzula Ed. Wiettija predala 5.000 franaka za katoličke škole u Bosni.[1] Sve je bilo puno ushita i zahvalnosti prema blagodarnosti cara i kralja Franje Josipa I. i Francuske. Franjevci su već pravili planove za podignuće novih i obezbijegjenje starih škola; roditelji su s ponosom razmišljali i pretresali, kako će im djeca biti prosvijetljenija od njih, kako će se iz knjiga Bogu moliti, a djeca su to sve s radošću promatrala. Nisu se odjeci veselja nad novom tečevinom ograničili na samu Bosnu. Oni su brzo prešli i Ivan-planinu te megju skoro od Bosne Srebrene ocijepljenom braćom pobudili neku ljubomornost. Hercegovci nijesu zavidjeli Bosni na toj tečevini, nego su se žalostili, da i sami nemaju takovih sredstava, s pomoću kojih bi s Bosancima u prosvjeti istim korakom kročili. Dapače se biskup Barišić na odlučnome mjestu založi, da i Hercegovina iz te svote dobije koji dio za podignuće barem jedne škole u Mostaru. Odatle ministarstvo izvanjskih posala 24. listopada i 9. studenoga iste godine preko biskupa Strossmayera i pita fra Marijana Šunjića: da li franjevački samostan na Širokom Brijegu spada na bosansku redodržavu; da li bosanski Franjevci s njim imaju ikakvu vezu, te bi li se i koliko bi se moglo otkinuti od svote darovane za katoličke osnovne škole u Bosni i dati apostolskome vikaru u Hercegovini za podignuće škole u Mostaru?[2])

Ovaj neosnovani zahtjev biskupa Barišića nije nimalo godio bosanskim ocima, i to tim manje, što im je dirao u već nacrtane planove za buduće škole. Fra Marijan Šunjić u svome odgovoru na upite ministarstva izvanjskih posala preko biskupa Strossmayera odvažno istupi protiv njega. Što se tiče odnošaja franjevačkoga samostana na Širokom Brijegu i franjevačke bosanske redodržave, šaljem Vam — veli Šunjić Strossmayeru — autentičan dokumenat: Shematizam nove hercegovačke kustodije.

---

stitutione Scholarum et aeducatione Juventutis Christianae, annuam Subventionem in Mille quingentis Florenis monetae Conventionalis, et quidem praevie pro spatio trium annorum aplacidare.“ Avhiv Bosne Srebrene u Sarajevu.

[1]) Nedića Ljetopis.

[2]) Literae pastorales etc., u Gučoj Gori.

U njemu ćete, počevši od 16. stranice, naći članke dekreta Sv. Stolice, na temelju kojih se 27 hercegovačkih Franjevaca s 37.789 katoličkih duša od Bosne Srebrene cijepa i organizuje u posebnu kustodiju, te se neposredno podlaže Sv. Stolici i generalnome ministru reda. Prema tome franjevačka bosanska redodržava i hercegovačka kustodija nemaju nikakove druge veze do one što veže sve redodržave s glavom čitavoga franjevačkoga reda: s generalnim ministrom. A što se tiče upita da li bi se i koliko bi se moglo otkinuti od darovane svote za katoličke osnovne škole u Bosni i dati biskupu Barišiću za podignuće osnovne škole u Mostaru, izjavi da je on prosio samo za škole u Bosni te da ne pozna ni bosanskoga ni hercegovačkoga Franjevca, koji bi išao za tim, da se ta svota na štetu Bosne cijepa. Navodi, kako i Bosanci niti štogod dobivaju niti traže od milostinje, što ju Hercegovci sabiru po Talijanskoj i što ju godimice Lionski zbor za raširenje vjere šalje biskupu Barišiću. Da pak i samo ministarstvo spozna, na koliko se dijelova misli razdijeliti ono 1.500 for., priklopi odgovoru nacrt škola, koli onih, što su već bile, toli, što su se mislile podići. Polag ovoga bosanski su oci mislili na samostanskome zemljištu podići i u Kr. Sutjesci i u Fojnici novu školu, i to obadvije tako velike, da mogne obuhvatiti po 50 djece. Za razlog navodi: Jerbo su privatne kuće, što su se u gradu nalazile i što su služile za škole, bile i pretijesne i pretrošne. Takogjer bi se u Docu, Jajcu i Lijevnu imala kupiti zemljišta i podići škole, u koje bi moglo stati po 70 dječaka. U svim su se ovim mjestima škole već uzdržavale, i to ili u privatnim ili u iznajmljenim kućama. U njima su poučavali kapelari, koji bi uz tolike svoje ostale dužnosti bili kudikamo poletniji, kada bi se marljiviji iz spomenute svote barem s 30 for. na godinu nagragjivali. Na isti način na samostanskim se zemljištima misle podići škole u Gučoj Gori, u Malome Selu u Skoplju, na Brestovskome, u Banbrdu, Ivanjskoj, gdje se nalazi preko 4000 duša, u Dubici, gdje se nalazi do 5000 duša, u Tuzli, gdje ima do 4000 duša, u Dubravama, gdje ima do 4000 i u Tremošnici, gdje ima do 3500 duša. U ostalih 30 što župa što kapelanija misle se podići škole, kada se i svećenstvo pomnoža i srećnija vremena nastupe. Osim toga bile su već podignute škole na samostanskim zemljištima, i to: jedna u Varcaru za 50 djece, druga mnogo veća trudom župnika na Ulicama, a treća se već svršavala u Gornjem Skoplju. Ova

se je pravila na račun samostana, nu u nadi, da će se ovaj odštetiti iz darovane svote.[1]) S ovim izvješćem fra Marijana Šunjića odvratila se je i zadnja kriza, što je prijetila napretku osnovnoga školstva u Bosni Srebrenoj. Generalni austrijski konzul dr. D. Atanasković, koji je još 4. studenoga 1853. redodržavništvo Bosne Srebrene obavijestio, da će odregjenu svotu za narodne osnovne škole u Bosni primati iz osiječke kase, i to preko biskupa Strossmayera a na temelju namire, što će ju generalni austrijski konzul potvrgjivati,[2]) dne 8. studenoga šalje mu i uzorak, polag koga će se namire pisati.[3])

Prva Franjevačka osnovna škola u Lijevnu.
Prema slici „Škol. vjesnika", 1908.

9. Gradnje osnovnih škola. Zanos, što ga je u Bosni stvorila Austrija, kada je obećala a malo iza toga podarila gornju potporu za osnovne škole, brzo počne prelaziti u djelatnost. Iznajmljene kuće i samostanske ćelije počnu zamjenjivati posebne školske zgrade. Ove se svuda podizahu, i do 1856., a

---

[1]) Litterae pastorales, u Gučoj Gori.
[2]) Arhiv Bosne Srebrene, u Sarajevu.
[3]) Arhiv Bosne Srebrene, u Sarajevu.

osobito iza kako 1856. izagje „Hathumajun" a s njim i obećanje, da će „svi podložnici" „bez razlike" biti „primljeni u praviteljstvene, gradjanske i vojničke učione, ako inače ispune uslovja o uzrastu i ispitu, sadržana u ustrojnih regulamentih rečenih učionah", te iza kako se dopusti, da „svaka obćina ima vlast podizati javne učionice za nauke, umjetnosti i radinost", i obznani, da će samo „način predavanja i izbor učiteljah ove vrsti biti pod kontrolom mješovitoga školskoga savjeta", koji će se naimenovati najvišom padišahovom uredbom[1]). S kolikom se je intenzivnošću gornji pokret razvijao, vidi se već odatle, što je redodržava Bosne Srebrene još 1858. brojila 17 školskih zgrada. A da su se u manjku novih zgrada po starome sustavu škole i dalje iz godine u godinu otvarale, svjedoči nam Nedić, kada 1858. tvrdi, da samo sutješko-posavsko okružje broji 15 škola: u Kr. Sutjesci, Varešu, Tuzli, na Ulicama, u Vidovicama, Tremošnici, Tolisi, Domaljevcu, Dubici, Derventi, Koraću, Foči, Žeravcu, Tišini i Vijaci. Amo ide i to, što Nedić pripovijeda: kako je u Vijaci 1858. za školu iznajmljeno pola župničke kuće;[2]) kako je on, kada je 1861. došao u Tolisu za župnika, našao 13 učenika, koji su učili u misničkoj sobi, te kako im je župničku kolaru preudesio za školu.[3])

Kao gragje crkava tako i škola nadziralo je starješinstvo Bosne Srebrene. Stoga Šunjić kao generalni komisar 1854. braću opominje, da do 26. travnja na kapitul spreme raznih zgrada sve račune, da se ono, što je za sve, od svih i odobri.[4]) Lijevanjska škola, koju je Karaula pravio 1858. i koja je brojila samo 10 m. dužine i 5·4 m. širine,[5]) najbolje nam svjedoči, da se je ispočetka više pazilo na kolikoću, nego li na kakvoću osnovnih škola.

Sudeći po troškovima, što su u gragje ulagani, i po preostalim školskim zgradama, kašnje se je sve više posvećivala briga i kakvoći. U tome su opet načelu prednost imale škole,

---

[1]) Bosanski Prijatelj, III., str. 95.

[2]) Nedić, Ljetopis.

[3]) Zapisnik toliškoga učilišta, u Tolisi. Iz ovoga saznajemo i to, da su 1856. Bok i Luka imali takogjer svoje osnovne škole, te da su Franjevci i za ove učitelje plaćali.

[4]) Protocollum provinciae Bosnae Argentinae, a. 1835.–1870.

[5]) Opisao ju g. Ivan Klarić u „Školskome vjesniku" (Sarajevo), 1908., str. 46.—49.

što su se gradile oko triju starih samostana, a to je bilo i sasvim opravdano. Škole oko samostana bile su u središtu okružja i na oku svih Franjevaca, te su u svemu pa i u braći služile za uzor.

Čovjeka zadivljuje precizna točnost računa, što su se vodili pri gragjama škola, što opet potvrgjuje, kako su bosanski oci bili vjerni upravitelji onih milodara, što su sa strane u Bosnu prispijevali za osnovne škole. Fra Filip Kunić i fra Pavao Milićević svjedoče, da se je za narodnu osnovnu školu u Gornjem Skoplju 1853. od 20. srpnja do 8. prosinca potrošilo: za majstorske nadnice 1425 groša i 28 para, za kreč 88 groša, za drvenu japiju 68 groša, za tri brave 36 groša, za irgete 30 groša, za pržinu 5 groša, za staklo 98 groša, za umetnuće stakla 35 groša, za ćerpić 30 groša, za kalajisane i proste lonce 25 groša, za gragju peći 22 groša, za dvije sijerkove metle za šerbetenje 3 groša, te za boju 10 groša.[1]) Školu u Fojnici gradio je 1855. fra Jako Baltić. Prema računu što ga je položio samostanskome vijeću, za nju je potrošeno 408 groša i 30 para.[2]) Sutješka škola što ju je 1855.—1859. pravio fra Martin Nedić, pozobala je svega 6.676 groša.[3])

Uslijed ovoga intenzivnoga rada oko proširenja škola i podizanja školskih zgrada brzo se osjeti potpora, što ju je Austrija 1853. za osnovne škole u Bosni na tri godine obećala, premalenom. Da radi toga razvoj osnovnoga školstva ne pane u stagnaciju, biskup Šunjić obrati se 1858. Nj. Veličanstvu caru i apostolskom kralju Franji Josipu I. i zamoli ga, da bi se gornja potpora, što je 1857. produljena na daljnje tri godine,[4]) podvostručila.[5]) Megjutim se gornja Šunjića molba ne okruni žugjenim uspjehom: bosanski se oci moradoše i dalje zadovoljavati s produljivanjem jednom obećane potpore, a tim i daljnje gragje ograničiti. Ali radi toga bosanski oci posvetiše veću pomnju uzdržavanju i preustrajanju već opstojećih osnovnih škola.

10. Opće ustanove osnovnih škola. Čim su počeli u Bosnu prispijevati razni milodari za podizanje i uzdržavanje osnovnih škola, pokrenu se u Bosni misao o organizaciji osnovnih

[1]) Arhiv franjev. samostana, u Gučoj Gori.
[2]) Arhiv franjev. samostana, u Gučoj Gori.
[3]) Nedić, Ljetopis.
[4]) Arhiv franjev. samostana, u Gučoj Gori.
[5]) Prijepis molbe u arhivu franjev. samostana, u Gučoj Gori.

škola. U tu svrhu redodržavništvo Bosne Srebrene potraži savjet od najodličnijih otaca, a osobito od fra Grge Martića. Na temelju ovoga izagju na kapitulu Bosne Srebrene, što je održan u Kreševu početkom svibnja 1854., i budu usvojene slijedeće ustanove:

„1. Da se postavi jedan nadziratelj iliti prodirektor za Posavinu, a drugi za Krajinu, u središtu pak Bosne, gdi može sam državnik stigivati, da sam sobom nadgleda kao glavni nadziratelj. Rečeni pod-naziratelji neka svake godine u svome okružju po jedanput obadju učilišta, obrede izpite, pregledaju stanje učilišta, učenika, njihovo napredovanje, račune dohodka i troška i o svem razlog dade glavnom upravitelju.

2. Gdi obstoje učilišta, ili se iznova ustanove, ondi nek se postavljaju vrstniji župski pomoćnici i da se valjanim obeća kakva nagrada, u koliko ju redovnička pravila mogu dopustiti. Gdi bi se plaća učiteljska mogla providiti, da se postavi vriedan svjetovni učitelj.

3. Budući da za tolike potreboće ne dostaje ona podpora, koju od c. kr. vlade dobivamo, zato neka se s dopušćenjem naše vlade neki mali godižbeni porez po državljanima udari, tako isto s vremenom i koja novčana pomoć i od carskog doma poišće.

4. Neka se izpiti čine javno i neka se pozovu gradjanski mjestni zapovjednici, da se izvjeste o stanju učenja.

5. Neka se pobrine starešinstvo, na koji bi se najlaglji način providilo s početnim knjigama, osim abecedarah, kanoti: obćom povjestnicom, zemljopisom, prirodopisom i točnijom računicom. Ako bi se moglo, nek se izaberu neki učevniji redovnici, koji bi elementarne hrvatske pučke knjige našemu pučkomu izgovoru jezika ugodili, ili iz koga jezika preveli. Nek se onda zamoli visoka vlada, da bi nam te knjige po jeftinu cienu u Sarajevu tiskala.

6. Novčana podpora, što ju dobivamo od vlade Nj. Veličanstva cara Austrije, nek se dieli po broju učenikah, po potrebštini puka, po valjaštini napredovanja, po vrsnoći učiteljah. Gdi bude učitelj duhovni pomoćnik, da prima vestiarium podpun kapelanski, a suviše da mu se iz rečene podpore dade nagrada, koja se pristoji. Gdi pak bude misnik jedino za učitelja postavljen, da mu se kapelanska plaća namiri.

7. Uz državnu redovničku kasu nek se zavede i kasa učilištna, u kojoj, ako bi se iz dobivenih podpora moglo prištediti, (neka se) čuva štogod za budućnosti.

8. Gdi bi roditelji bili neosjetni (nemarni) slati djecu svoju na nauk (u školu), da se s pomoćju gradjanske vlasti usiluju oni, koji imadu djece za učenja.

9. Svaki upravitelj u svom okružju neka bude zadužen sastaviti pravilo — regulament — o vladanju učiteljah, učenikah, o vremenu polazenja na nauk, razpust od nauka ili odmora, vrieme izpita i t. d. — svaki po okolovštinam mjesta.

10. Po vremenu, ako bi se našlo mladićah oštroumnih, talentoznih iz naših početnih škola, da se pobrinemo kojega i nadalje opraviti na više nauke gimnazijalne, tehničke ili ljekarske, kao u Zagreb, Beč ili Carigrad, gdi bi se našlo bezplatno izdržavanje hranom i učenjem.

11. U svakoj obćini ili župi nek se odaberu po dva tri člana, koja će se sa župnikom kao upraviteljem brinuti za napredak učenja." [1])

Ove ustanove, što su ih oci Bosne Srebrene u Kreševu usvojili, počnu se odmah prevoditi u život. Prema prvoj točci ustanova izaberu se za nadzornike najodličniji oci: za kreševsko okružje isluženi redodržavnik fra Andrija Kujundžić; za fojničko, kamo je spadala i Krajina te Ljevanjsko Polje, isluženi redodržavnik fra Marijan Šunjić; a sutješko, kamo je spadala i Posavina, pridrži za se aktualni redodržavnik fra Martin Nedić.[2]) Isto se tako prema drugoj točci župe, gdje su bile škole, provide najsposobnijim silama. Zanimljivo je, da su bosanski oci za sebe pridržavali samo ove škole, gdje se učitelj nije mogao plaćati, a ostale su odmah počeli predavati svjetovnim osobama. Treća je točka sastavljena bez sumnje pod utiskom Jukića proglasa za školske zaklade. U cijelosti nije se nikada ostvarila, ali jest utoliko, ukoliko se je na Visoku Portu za pomoć uistinu obraćalo, a ova ju je i pružala. Poimenice znamo, da je osmanlijska vlada potpomagala dolačku školu.[3]) Uz to je na molbu Martića za sarajevsku dala 12.000 groša,[4]) a na molbu fra Lovre Karaule za ljevanjsku 3.000 groša.[5]) Četvrta i jedanaesta točka zavedene su po svoj prilici zato, da se dobročiniteljima s jedne strane zagarantuje a s druge posvjedoči vjerna uprava i upotreba škol-

[1]) Strukić, Povjestničke crtice Kreševa, str. 124.—125.

[2]) Nedić, Ljetopis.

[3]) Arhiv župničkoga stana u Docu.

[4]) Strukić, Povjestničke crtice Kreševa, str. 134.

[5]) Karaulina molba u turskome jeziku od 9. travnja 1873. i dozvola travanjskoga mutesarifa od 26. šabana 1291., u franjev. samostanu u Lijevnu.

skih milodara. I na pisanje školskih knjiga bijaše se dalo, nu tiskara, što ju peta točka ne predmnijeva, da opstoji, nego da će se, kao što se je tada mislilo i radilo, osnovati, otvori se istom 1866.

U duhu sedme točke oci još na kapitulu u Kreševu stvore ključ, prema kome su se imali narodu dijeliti svi milodari, što su u Bosnu za osnovne škole i crkve prispijevali. „Štogod redodržava ubuduće primi — glasi ključ — od Austrije ili s druge strane za pučke škole, ima se podijeliti prema razmjeru katoličkoga naroda u Bosni. Buduć da ovaj sada broji 118.000, to se dobitak ima podijeliti na 118 dijelova, od kojih će jedanaest pripasti narodu, koji spada na kreševsko okružje, pedeset na sutješko, a pedeset i sedam ima se predati fojničkome okružju.“ [1]) Istom kašnje, kada je biskup Šunjić 1858. obavio točniji popis puka, pronagje se, „da je dilitba puka prija falično učinjena“, a prema tome i ključ. Radi toga sutješko okružje fojničkome morade restituirati 42. for. [2]) Ključ, koji se je tada popravio, poslije deset godina dobije ovaj oblik: Milodari za škole i crkve imaju se ubuduće dijeliti ne na 14 nego na 8 dijelova, od kojih su 4 imala pripasti fojničkome, 3 sutješkome, a 1 kreševskome okružju. [3])

Na istom kapitulu u Kreševu bude zavedena i „kasa učilištna“, što ju traži sedma točka ustanova. Nedić je prvi u ovu stavio 748 for., što ih je od Austrije preko biskupa Strossmayera primio 6. veljače 1854. [4]) Za poznavanje unutarnje djelatnosti osnovnih škola bili bi od prevelike vrijednosti pravilnici, što su ih prema 9. točci morali sastaviti školski nadzornici, ali nažalost do ovih nijesmo nigdje mogli doći. Nu stari „ujaci“ svjedoče, da su njihove osnovne škole brojile dva do tri razreda i da se je u njima „po mogućnosti“ predavalo po sustavu onodobnih osnovnih škola u Hrvatskoj.

---

[1]) „Quidquid in gratiam scholarum popularium ab Austria vel aliis exteris deinceps partibus nomine Proviae obtentum fuerit dividatur a proportione populi catholici Bosnensis nunc 18.000 effcientis adeoque in centum octodecim partes, ex quibus undecim obveniunt populo ad Districtum Kreševiensem spectanti, quinquaginta pertinenti ad Districtum Sutiskensem, et quinquaginta septem partes ad Districtum Fojnicensem tradantur.“ Protocollum provinciae Bosnae Argentinae, a. 1835.—1870.

[2]) Nedić, Ljetopis.

[3]) Protocollum provinciae Bosnae Argentinae, a. 1835.—1870.

[4]) Nedić, Ljetopis.

Megjutim ima se znati, da su bosanski oci na kreševskom kapitulu izdali još puno vrlo znamenitih školskih odredaba, koje u gornje ustanove valjda zato ne umetnuše, jer su ih kašnje stvorili i jer su svi nadzornici iz sredine kapitula izabrani, te su kašnje odredbe za razliku od prvih kao neku direktivu sa sobom u pameti ponijeli. Ove je Nedić uz neke gornje ostavio u svome Ljetopisu. Polag tih „verhovni upravitelj" imao je dobavljati sve knjige te ih razašiljati mjesnim upraviteljima i učiteljima. Siromašnijoj djeci imale su se knjige badava davati, a bogatiji ih kupovati. Siromašna djeca provigjala su se i haljinkom: „Buduć pako — veli Nedić — da imade roditelja verlo siromašni, a dičicom su obastèrti mogli bi ji slati u škole, al siromaštvo ne da ni opančića dietetu kupit, a na mrazu, snigu, i s'mèrzli ne more boso ići u školu, zato Učitelji gdi vide, da je pravo siromaštvo, nek dadu da se mogu i opanci, ili aljinica pristojna siroti, i siromašnom ditetu kupit, samo nek gledaju, da se takovih novacah ne dočepa koji nemarljivi roditelj, ter da na što drugo ne odredi i ne potroši."

Nadalje naregjeno bi, veli Nedić, „da se ona Učilišta, koja su jur učinjena, i koja se budu učinit, uzdèrže u dobru stanju, odkud kad ne bi bilo drugog kakvog potpora, nek se iz kase pristojna pomoć novčana u tu sverhu okrene, velim u tu sverhu: t. j. da se za škole pribave Tabule nabojene zarad računa, bila zemlja (kreta), papira i tinte za Učitelja, i siromašnih učenika, Prozori staklim nek su providjeni, klupe nek su uvik opravne, Peći nek su namistjene, al se ne razumie ovdi da se dèrva iz kase kupuju, to bo nek gledaju Učitelji providjat s' roditeljim svojih učenikah da jim zimi bude škula ugriana.

Naredjeno bi da se iz kase obćenite pokupuju za Učilištah sadašnji, i budućih zapisnici, u kojim će se sve ove naredbe pobiližit, a tako i dohodak, i trošak svake škule.

Zatim bi naredjeno: da se verhovnom Upravitelju izjavljenje pošalje pria svake običajne Promine, s' podpisom Upravitelja, i Učitelja svakog Učilišta sverhu dohodakah primljenih, i trošakah učinjenih na knjige i drugih stvarih.

Takodjer naredjeno bih: da se za prošastu godinu Učitelju u Tolisi o. Nikoli Šokčeviću, zatim učitelju Uličkom o. Stipanu Juriću, i Učitelju Vidovačkom o. Bartolu Krainoviču za trud koga su imali učeći, prošaste god: dadne po 10 for: sr; —

Po isti način bi naredjeno, da se u sad rečenih mista Učilištim dade po 10 for: sr: za providjat gori spomenute potribe školske.“ [1])

Arhivi raznih franjevačkih samostana u Bosni Srebrenoj i danas su u stanju puno toga posvjedočiti, kako su se gornje ustanove ne samo opsluživale nego tijekom vremena i popunjavale. Mjesto dosadanjih opisa raznih potvora, šibanja, tavničenja i globa nailaziš sve više na upise gragjenja škola, kupovanja školskih knjiga, nagragjivanja učitelja i učiteljica, na molbe za školske potpore i na školske izvještaje.

11. Prvi izvještaji osnovnih škola. Dana 8. siećnja 1854. generalni austrijski konzul dr. D. Atanasković traži od redodržavništva Bosne Srebrene službeno izvješće o stanju osnovnih škola u Bosni: gdje već opstoje, gdje se misle podići, što se u njima poučaje i kakav je napredak, te ga obznanjuje, da takovo izvješće ubuduće ima slati generalnom austrijskom konzulatu svakoga školskoga polugodišta.[2]) Redodržavnik bosanskih Franjevaca rado se odazove ovome pozivu te 24. siječnja 1854. generalnom austrijskom konzulatu pošalje potpuno zatraženo službeno izvješće.[3])

Mi nijesmo imali sreće doći ni do prijepisa a još manje do izvornika spomenutoga izvještaja. Fra Ignacij Strukić našao je u pismohrani kreševskoga samostana jedan izvještaj, što je, kako veli, pisan latinski u mjesecu siječnju 1853. Strukić je ovaj izvještaj preveo i u svojim „Povjestničkim crticama Kreševa“ objelodanio,[4]) a glasi: „1. Škole koje od davnina obstoje. U sva tri samostana; Kreševu naime, Fojnici i Sutjeskoj od početka same države primahu se mladići, koji se u istima po vrstnim redovnicima podučavahu u čitanju, pisanju, latinskom jeziku, humaniornim znanostima i filosofiji. Od ovih je mladića mnogo primljeno u redovnički stališ i u strane države opremljeno, da se usavrše u naucima. 2. Elementarne (osnovne) škole, koje sada obstoje. Poznato je, da je u bosanskoj državi od 400 godina javno podučavanje u čitanju i pisanju bilo najstrožije zabranjeno, stoga se dogodilo, da bosanski ka-

---

[1]) Nedić, Ljetopis.
[2]) Arhiv Bosne Srebrene, u Sarajevu.
[3]) Arhiv Bosne Srebrene, u Sarajevu.
[4]) Strukić, Povjestničke crtice Kreševa, str. 123.—124.

tolik, koji je želio naučiti čitati i pisati, to je mogao samo postići u samostanima, gdje su dušobrižnici podučavali. Nu kada god. 1848. poče duvati povoljniji vjetar, oni redovnici, koji bijahu prožeti čuvstvom krasnije kulture, na mnogim mjestima otvoriše osnovne škole, u kojima počeše djecu podučavati u štivenju, pisanju, vjeronauku po knjižici od fra Augustina Miletića, biskupa, sastavljenoj, i u računstvu. Take škole sada obstoje: 1. u Kreševu, gdje ima 80 djece; 2. u Fojnici, u privatnoj kući, 50; 3. u Dolcu kod Travnika, u privatnoj kući 60; 4. u Varcaru u vlastitoj kući 60; 5. u Jajcu u iznajmljenoj kući 40; 6. u Livnu u iznajmljenoj kući 60; 7. u Skoplju u školi prošle godine sagradjenoj 60; 8. na Ulicama u školi pred dvije god. podignutoj 70; 9. u Tolisi jednoj od starijih škola 60; 10. u Tuzli u samoj župskoj kući podučaje se nekoliko djece; 11. u Varešu pako u privatnoj kući kapelan podučaje nekoliko mladeži. 3. Mjesta, gdje bi se škole imale podignuti: 1. U gradu Sarajevu; 2. u Lepenici; 3. u Žepču; 4. u Brestovskom; 5. u Busovači; 6. u Gučoj Gori kraj Travnika; 7. u Orašju; 8. u Zenici; 9. u Banjoj Luci; 10. u Ivanjskoj; 11. u D. Skoplju; 12. u Ljubunčiću; 13. u Kotoru; 14. u Neretvi; 15. u Rami; 16. u Tremošnici; 17. u Garevu; 18. u Derventi; 19. u Vijaki; 20. u Kupresu; 21. u Travniku u Pašinoj mahali; 22. gdje god obstoje župni stanovi i 23. na svakom mjestu, gdje je škola u privatnoj i u iznajmljenoj kući. 4. Učitelji. Za sve ove škole brigu vodi provincijal sa svojim definitorijem, koji bez ikakve nagrade mladež podučavaju po svojim redovnicima, a najviše kapelanima. Opazke. Iz obćeg ovog pregleda, jasno je da se iziskuje puno vremena i mnogo troška, da se u Bosni stavi temelj kakvoj god barem kulturi, jer a) mnoge se školske zgrade moraju ili nanovo podignuti, ili obstojeće popraviti i razširiti; b) buduć da u Bosni nema tiskarne, nuždno je mnoge vriednie knjige izvana nabavljati kano i uzorke za krasopis; c) nuždno je, da se mnogoj vriednijoj djeci potrebita namaknu i naznači godišnja podpora; d) mnogo bi se razširila kultura, kad bi se siromašnijoj djeci dala kakva podpora za haljine, obuću i nabavu potrebnih knjiga. Kreševo, mjeseca siečnja 1853. Fra Andrija Kujundžić, provincijal."

Mi promotriv pobliže ovaj izvještaj te sravniv njegovu unutarnjost s drugim povjesnim spomenicima došli smo do zaključka, da on i nije do onaj izvještaj, što ga je redodržavništvo Bosne Srebrene uručilo austrijskome generalnome konzulatu 24. siječnja

1854. U njemu bo se veli, da je škola u Gornjem Skoplju „prošle godine sagradjena“, te da bi trebalo i u Dolj. Skoplju sagraditi; a Šunjić u svome izvješću, što ga je preko biskupa Strossmayera poslao u Beč 23. studenoga 1853., izričito veli, da se u Gornjem Skoplju škola još gradi i da će se koncem tekuće godine svršiti. U arhivu opet u Gučoj Gori nalazi se i „Zabiliženje troška učinjenog za uzdignutje učionice početne u Skoplju župe Gornjeg Vakufa“, a taj je učinjen „od 20. serpnja do 8. prosinca god. 1853.“ Osim toga dr. Atanasković 23. prosinca 1854. po višem nalogu traži i izvješće o školama za 1853., da se ovo mogne usporediti s onim od 1854., što bi teško učinio, da mu je to bilo jednoč već uručeno. Niti se ovo izvješće može istovjetovati s onim, što ga je redodržavništvo na zahtjev dra. Atanaskovića za 1853. naknadno poslalo 1854., jer pod Strukića izvješćem potpisan je Kujundžić, a Kujundžić je još u svibnju 1854. redodržavništvo ustupio fra Martinu Nediću. Ali na kome je onda temelju Strukić stavio svoju dataciju? To nije teško pogoditi. Ako njegova datacija ne boluje na tiskarskoj ili prepisivačkoj pogrešci i ako je točno pročitana, onda će biti da je sâm Kujundžić pogriješio, držeći se savremenoga običaja. Stari Franjevci običavali bi od svih svojih važnijih pisama ostavljati koncepte. Ovi vrlo često ne bi bili provigjeni datacijama, nego nakon nekoliko godina. Takove su datacije uvijek sumnjive, a često i pogrešne. Baš zadnje dogodilo se je, kako se čini, na Strukića izvještaju.

Megjutim bio ovaj izvještaj od 1853. ili 1854., on je svejednako s jedne strane najbolje ogledalo čitave djelotvornosti bosanskih Franjevaca na polju osnovnoga školstva, a s druge baza, na koju se je habzburška kuća mogla mirne duše osloniti, kada je počela u Bosnu šiljati onu potporu, što ju je još 1853. obećala za osnovne škole u Bosni.

Osim ovoga prvoga izvještaja o stanju osnovnih škola u Bosni Nedić nam je u svome Ljetopisu ostavio prijepise izvještaja, što su austrijskom konzulatu spremljeni u studenom 1854. i u rujnu 1855. Da se čim bolje shvati razvoj osnovnoga školstva u ovome razdoblju, to i njih u slijedećim pločama iznosimo:

Izvješće o osnovnim školama od 9. studenoga 1854.

Okružje	Broj škole	Mjesto škole	Učitelj-ica	Broj učenika
Sutješko-posavsko	1.	Iznajmljena kuća u Kr. Sutjesci	Fra Domin Brkić	50
	2.	Iznajmljena kuća u Tuzli	Jedna katolikinja	29
	3.	Stara škola u Tolisi	Fra Blaž Petrović	55
	4.	Novosagragjena škola u Vidovicama	Fra Bartol Krajinović	37
	5.	Od župljana sagragjena škola u Vidovicama	Fra Stjepan Jurić	35
Fojničko	1.	U Lijevnu	Fra Franjo Ćurić	46
	2.	U Skoplju	Fra Lovro Vucić	43
	3.	U Jajcu	Fra Andrija Jurićević	36
	4.	U Varcaru	Fra Franjo Franjković	63
	5.	U Docu kod Travnika	Fra Ilija Katavić	40
	6.	U Brestovskom	Fra Filip Kunić	35
	7.	U Fojnici	Fra Josip Tucić	52
Kreševsko	1.	U Kreševu	Fra Ivo Škorić	47

Izvješće o osnovnim školama od 10. rujna 1855.

Okružje	Broj škole	Mjesto škole	Broj učenika
Sutješko-posavsko	1.	U Varešu	73
	2.	U D. Tuzli	18
	3.	U Tolisi	53
	4.	U Domaljevcu	43
	5.	U Vidovicama	63
	6.	Na Ulicama	30
Fojničko	1.	U Fojnici	32
	2.	U Skoplju	18
	3.	U Lijevnu	67
	4.	U Jajcu	32
	5.	U Docu	64
Kreševsko	1.	U Kreševu	56

Dosadanje statistike osnovnih škola u Bosni daju nam u svakom pogledu vrlo zanimljive rezultate. U prvome izvješću, što ga je Strukić stavio u siječanj 1853. a mi u siječanj 1854., nalazimo 11 škola; u drugome izvješću od studenoga 1854. nalazimo ih već 13 — dakle dvije škole više. Ali svakako je na prvi mah upadno, da prema izvješću od 10. rujna 1855. broj škola ne samo da nije napredovao, nego je nazadovao: spao na 12. U ovome izvješću nema varcarske škole. Čini se dakle, da su Franjevci u podizanju i uzdržavanju škola već počeli ne samo padati u stagnaciju, nego i nazadovati. Nu ako dublje u izvore zavirimo, brzo će nam se taj prvotni sud pokazati neispravnim. Polet Franjevaca još nije bio ni za dlaku smalaksao, jer prije svega, držimo, da je varcarska škola nekako u prijepisu izmakla.

Jukić bo u svome izvješću o narodnim osnovnim školama 1855. piše: „Broj učionicah narodnih bio je godine 1855. 13." [1]) Uz to se ima znati, da su dosadanje škole ili bile iznajmljene ili kupljene kuće. Pa pošto su ove bile vrlo trošne, Franjevci su upotrijebili sve sile, da ih zamijene zgradama, što bi prema onome vremenu barem donekle odgovarale svojoj uzvišenoj zadaći. Na kapitulu u Kreševu bijaše već zaključeno, da se u sutješko-posavskome okružju podigne nova školska zgrada u Varešu i Dubici. Gragja prve bila je povjerena fra Ivi Kljajiću, vareškome župniku, a druge dubičkome župniku fra Mihajlu Bekčeviću. Iz Nedića Ljetopisa potanko saznajemo ne samo da je nego i kako je i pošto je 1855. gragjena škola u Kr. Sutjesci. Ako Nedić i bilježi razvoj osnovnih škola samo u sutješko-posavskome okružju, to se je bez sumnje prema istome planu radilo i u druga dva okružja.

I statistike učenika potrebuju razjašnjenje. U izvješću od siječnja 1854. broj je učenika osim tuzlanske i vareške škole iznosio: 520.; u izvješću od 9. studenoga 1854.: 769.; a u izvješću od 10. rujna 1855.: 549. Ovoj razlici ima više uzroka, a svakako je prvi ovaj: Kada su Franjevci primili od Austrije potporu za škole, to su narodu sa zanosom oglasili i što biranijim riječima važnost škola istakli. To je sve roditelje tako ganulo, da su ispočetka hrpimice djecu slali u škole. Ta prevelika revnost roditelja brzo je počela hladnjeti, a neki su nesposobniji dječaci radi tijesnoće bili pomalo iz škole i otpušteni. Uz to valja pred očima imati i ono, što Nedić naglašuje: „Obzimu se broj učenika gotovo podvostruči, razlog je taj što obljetu mladež zapriječena poslovima i potrebama, ne može polaziti škole." [2]) Tim se lasno tumači, zašto polag Nedića ukupni broj učenika 1855. iznosi 549, polag Jukića 528, [3]) a po svoj prilici bio je obzimu veći i od Nedića i od Jukića broja.

12. Reforme osnovnih škola. Koncem šestoga decenija devetnaestoga stoljeća pokret na polju osnovnoga školstva u Bosni pada u stagnaciju. Nove se škole slabo dižu, a i stare

---

[1]) Jukić, Bosanski Prijatelj, III., str. 204.

[2]) „Tempore hyemis numerus scholarium fere in duplum augetur, ratio est ista, quia tempore aestivo laboribus et indigentiis impedita juventus nequit scholas adire." Nedića Ljetopis.

[3]) Jukić, Bosanski Prijatelj, III., str. 204.

se usred manjka klera i povećane duhovne pastve sve više zanemarivahu. Neki svjetovni učitelji pokazivahu sve veću težnju za emancipacijom osnovnih škola od crkvene uprave. Uz to se u Sarajevu otkrije dosada nečuvena pojava. Glasovita Mis Adelina Pavlija Irby zasnovav u Sarajevu školu i primamiv tamo velik dio koli katoličke toli hrišćanske djece poče megju njima širiti anglikanizam. To potače s jedne strane biskupa Vujičića a s druge redodržavnika fra Miju Gujića, da na polju osnovnoga školstva u Bosni razviju novi pokret. Ovaj je išao za tim, da se broj osnovnih škola poveća i da se koli nove toli stare škole stave na katoličkiju bazu. U tu svrhu redodržavnik Gujić razasla dne 10. listopada 1867. okružnicu svoj braći Bosne Srebrene, te ih podsjeti na onaj dobri glas, što ga u stranome svijetu uživaju. Strani svijet drži, — veli Gujić — da se bosanski Franjevci zauzimlju ne samo za duhovno, nego i za vremenito dobro svoga naroda. Zatim ih bodri, da taj dobri glas i dalje sačuvaju. Ali jer iz neznanja najveća i duševna i tjelesna zla stižu naš dobri narod, stoga toplo preporučuje s jedne strane učiteljima narodnih osnovnih škola, da čim zdušnije svoju zadaću vrše, a s druge župnicima, da, gdje opstoje škole, bdiju, da roditelji u njih što više svoje djece na nauke šalju, a gdje ne opstoje, tu ih ili sagrade ili u svojim župničkim stanovima otvore. To od nas traži — veli dobri Gujić — ljubav prema našem narodu: ures reda našega, zvanje naše: „Ne samo sebi živjeti, nego i drugim koristiti"; to zahtijeva sav prosvijetljeni svijet, a osobito naši dobročinitelji.[1]) Još izrazitije protiv nove struje istupa biskup Vujičić.

---

[1]) „In procinctu itineris mei praetermittere ñ. possum, quin quod jam pridem in votis habui, vos ex cordis praecordiis admoneam, ut opinioni quam de Nobis extraneae nationes hucdum merito habuerunt (Nos videlicet Franciscanos Bosnenses, ñ solum spiritualis boni nationis nostrae sed omnigenae quoque temporalis prosperitatis zelosos promotores esse) porro quoq: cum omni patientia, doctrina, zelo, charitate et prudentia correspondere magis, ac magis satagatis. Hinc cum ex ignorantia plurima tam animarum, quam corporum mala in miseram gentem nostram proveniant idcirco sumopere inculco et comendo oñibus Patribus Magistris Scholarum Normalium et nationalium Tabulariter constitutis, ut omni cum solertia et caritate erga gentem suam huic muneri satisfaciant. Omnes autem Curatores animarum per bonum gentis nostrae moneo, et per decorem Ord: nostri seraphici oro, ut ubi jam existunt scholae normales omni cum solicitudine progressui earumdem, et profectui Juventutis invigilent Patres-

To se jasno opaža dijelom iz dovedenja milosrdnica u Bosnu a dijelom iz predgovora, što ga je stavio na čelo svojoj okružnici, koju je 12, travnja 1868. upravio „na časne urede gvardijana i izvanjskih vikara“ u bosanskoj redodržavi i apostolskome vikarijatu. „Mislimo, da Vam je svima poznato — piše biskup Vujičić —, da gotovo neizmjerna raspuštenost ćudoregja i opakost nauka našega doba običaje neuki katolički narod i neopreznu mladež dovoditi u pogibelj, osobito kada ju lišenu bedema književne i čvrste nauke tajna krivovjernička društva zlim umjetnostima mame, na nju obijesno navaljuju i zavode ju, da se odreče presvetih članaka katoličke vjere. Neotesana i neknjiževna naša katolička mladež slična je lagji, koja bez kormila sredinom oluja plovi; ili djetetu, koje srće u pogibelj prije, nego su mu ojačale noge; ili ptici, koja je prerano iz svoga gnijezda izašla, nesigurnim krilima poletjela i izložila se, da ju, tkogod prolazi, uhvati. Nadalje, prilike su našega naroda takove, da mnogi osobito u varošima radi siromaštva ne mogu a na selima radi različitih poslova u njihovome patrijarhalnome životu neće da snose žrtve za škole, koje bi njihovu djecu učinile jakim borcima protiv neprijatelja vjere i dobroga ćudoregja. Ako dakle mi, preljubezni suborci, ne uznastojimo umjetnost s umjetnošću pobiti i ovaj izvrsni bosanski vinograd dobro uregjenim naukovnim zavodima i čvrstoćom kršćanske nauke sa svih strana opasati, neprijatelju će naše vjere u ova zla vremena lasno dopasti onaj plod, što su ga prerevni oci, naši predšasnici, kroz šest stoljeća krvavim znojem sabirali.“[1])

Katoličkoga biskupa dostojni polet i zanos, koji iz ovo par redaka probija, našao je odziva u stoljetnim sijačima kršćanske vjere i evangjeoske prosvjete. Dana 5. ožujka 1868. sastane se elita bosanskih Franjevaca u Kr. Sutjesci i pod pred-

---

familias animent, urgeant imo compellant ut pueros ad scholam mittant. Ubi ñ existunt, curent erigi, v. adminus ex locis vicinioribus pueros eosdem in suis religiosis aedibus saltem in primis litterarum elementis informare studeant. Hoc PP: Honoratissimi! charitas erga gentem nostram, hoc decus Ordinis nostri, hoc ipsa vocatio nostra „ñ sibi ñ pe soli vivere sed et aliis proficere“, hoc denique illuminatus mundus, et praeprimis Benefactores nostri a nobis exigunt.“ Protocollum provinciae Bosnae Argentinae, a. 1835.—1870.

[1]) Izvornik u latinskome jeziku u arhivu franjev. samostana, u Kr. Sutjesci.

sjedanjem svoga apostolskoga vikara fra Pashala Vujičića „za pravi red osnovnih škola“ jednoglasno stvori i poprimi:

„1. da se škole, koje već opstoje, točnije urede, a gdje okolnosti dopuste, druge se podignu;

2. da se dvomjesečni praznici svedu na praznike, što su kroz tečaj godine razmješteni;

3. da župnik u školi zamjenjuje zapriječenoga kapelana;

4. da redovito učiteljsku službu vrše redovni misijonari;

5. da, gdje školâ nema, župnici ih svojom brižljivošću počnu i promaknu;

6. da izvanjski vikari budu ravnatelji škola. Da izvanjski vikari budu u središtu, a da se ne stavljaju za izvanjske vikare u središte stavljeni;

7. da se školski novac dijeli prema stanju duša svake kustodije, a onda na distrikte, te da se polažu računi;

8. da redovita učiteljska plaća bude tri dukata, te da se može i mora povećavati i smanjivati prema marljivosti ili nepomnji učitelja;

9. da se čitava svota podijeli na tri dijela, naime: za učitelje, za uzdržavanje i podizanje škola i za nabavljanje knjiga za siromašnu djecu. Za sirote se označuje 500 groša — vigesimarii —, ostalo pak za gragje, izuzev male darove, za koje se označuje 10 (deset) dukata;

10. da vrhovna gospodarstvena uprava bude kod samostanskoga diskretorija odnosne obitelji, koji će imati posebni zapisnik i svake godine na kongregaciji polagati račune o dohotku i potrošku na dvostrukome primjerku, od kojih jedan da se pošalje definitoriju a drugi apostolskome vikaru;

11. da se odnosni župnici za školske potrebe obraćaju izvanjskim vikarima, a ovi odnosnim samostanima svoga distrikta;

12. da vrhovna naukovna uprava obzirom na knjige i pouku pripada apostolskome vikaru.

Na istoj se je sjednici zaključilo, da se čim prije podignu školske zgrade u ovim mjestima: 1. u Busovači, 2. u Brestovskom, 3. u Bučićima, 4. u Orašju, 5. u Ivanjskoj, 6. u Ljubunčiću, 7. u Rami, 8. u Neretvi-Podhumu, 9. u Osovi, 10. na Plehanu, 11. u Brodu, 12. u Derventi, 13. u Potočanima, 14. u Garevu, 15. u Vidovicama, 16. u Brčkom, 17. u Tuzli, 18. u Domaljevcu.“[1])

---

[1]) Latinski izvornik u arhivu franjev. samostana, u Kr. Sutjesci.

Zakoni, stvoreni u Kr. Sutjesci, po mogućnosti opsluživali su se kroz čitav daljni tok ovoga razdoblja.

Ako i ne možemo sa svom preciznošću ustanoviti, kakvim je tempom i s kakvim uspjehom nastavljen rad na polju osnovnoga školstva iza gornje reforme, možemo ipak to: da su se zauzetnošću bosanskih Franjevaca brzo iza toga u Bosnu doselile milosrdne sestre, te otvorile škole u Sarajevu, Docu, Derventi, Banjoj Luci i Lijevnu; da su bosanski oci na svojoj kongregaciji 1875. osim sestarskih škola morali s učiteljima i katehetama providjeti 30,[1]) a 1877. 34 škole; te da su neposredno, iza kako je austro-ugarska monarhija zaposjela Bosnu i Hercegovinu, s braćom u Hercegovini novoj vladi predstavili 54 škole, koje je osim jevreja i pravoslavnih pohagjalo 2.295 katoličke djece.[2]) Kada se je u zadnje vrijeme broj samostana pomnožio, i škole su dobile novu diobu. Ovu kao i osobe, koje su 1877. u pojedinim školama djelovale, pokazuje nam slijedeći prijegled, što smo ga sastavili na temelju Shematizma Bosne Srebrene od 1877.

Prijegled franjevačkih osnovnih škola od 1877.

Samostan	Škole	Učitelji
Kr. Sutjeska	Kr. Sutjeska	Fra Domin Dugonjić
Kr. Sutjeska	Vareš	Fra Domin Franjković
Kr. Sutjeska	Tuzla	Fra Pavao Pavlović
Kr. Sutjeska	Ulice	Fra Šimo Oršolić

---

[1]) Prema službenoj tabuli, što je sastavljena na kongregaciji Bosne Srebrene 20. svibnja 1875., učitelji i katehete stavljeni su u: Kreševu, Sarajevu, Osovi, Fojnici, Busovači, Jajcu, Bugojnu, Skoplju, Kr. Sutjesci, Varešu, Tuzli, Ulicama, Gučoj Gori, Docu, Pećinama, Bučićima, Vitezu, Zenici, Orašju, Varcaru, Lijevnu, Foči, Tolisi, Vidovicama, Dubravama, Tremošnici, Domaljevcu, Bihaću, Banjoj Luci i Gradišci.

[2]) Školski vjesnik, god. 1894., str. 52., gdje se veli, da su u isto vrijeme i pravoslavni brojili 56. škola. U ovima je djelovalo 66 učitelja, a pohagjalo ih je 3523 djece.

Samostani	Škole	Učitelji
Fojnica	Fojnica *)	Fra Bono Kalamut Pomoć. fra Mijo Batinić
	Busovača	Fra Mijo Dujić
	Jajce *')	
	Podmilačje **)	
	Varcar **)	
	Dobretići **)	
	Bugojno	Fra Petar Jazvić
	Skoplje	Fra Pavao Mandić
Kreševo	Kreševo	Fra Anto Androšević Fra Anto Vilić, kateheta
	Sarajevo	Fra Jako Marić
	Tešanj	Fra Luka Krištić
Lijevno	Lijevno	Fra Andrija Tomić Pomoćnik fra Pavao Kovačević
Guča Gora	Dolac	Fra Ilija Gjebić
	Orašje	Fra Franjo Omrčenović
	Pećine	Fra Marijan Tuzlančić
	Bučići	Fra Mijo Ilijašević
	Vitez	Fra Anto Ćurić
	Zenica	Fra Filip Dujmušić
	Varcar	Fra Nikola Mandić
Plehan	Dubica	Fra Jozo Jurić
	Potočani	Fra Ilija Oršolić
	Foča	Fra Ilija Damjanović

*) Ova je nosila ime osnovne škole, a dijelom je to i bila, nu zadnjih godina sve se je više preobražavala u realku.

**) U ovih se učitelji izričito ne imenuju, ali im se imenuje nadzornik: fra Anto Knežević.

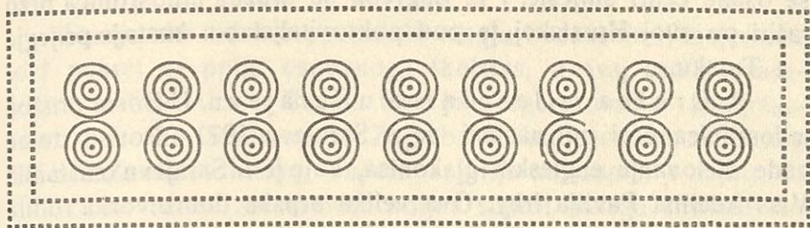
Samostani	Škole	Učitelji
Tolisa	Tolisa	Fra Mato Prgić Kateheta fra Jako Božić
	Vidovice	Fra Marijan Janjić
	Domaljevac	Fra Andrija Petrović
	Tremošnica	Fra Ilija Benković
	Dubrave	Fra Matija Mišković
Petrićevac	Banja Luka	Fra Ivo Gjebić
	Gradiška	Fra Filip Šero
	Bihać	Fra Nikola Franjić

Uz Franjevce i časne sestre poučavaju svejednako i svjetovnjaci: U Lijevnu 1868.—1869. Jerko Abramović, iza ovoga Josip Torbarina, a iza njega 1872.—1873. Marko Galinović; u Sarajevu 1865.—1869. Franjo Ks. Franjković; a u Docu 1870.—1873. Božo Vuksanović. Šta se je sve u reformiranim franjevačkim osnovnim školama predavalo i s kojim uspjehom, donekle nam pokazuje „Izviešće školskoga napredka narodne učionice u Zenici",[1]) što je poslano austro-ugarskom konzulatu 25. srpnja 1878. Prema ovome zenička je škola brojila 37 djece: 32 muške i 5 ženske, 30 katoličke a 7 pravoslavne. Razreda su bila tri: prvi je polazilo 14, drugi 15, a treći 8 djece. Vjeronauk su učila samo katolička djeca, i to kroz sva tri razreda. Svi su učenici kroz sve razrede učili: čitati i pisati latinicom a neki i ćirilicom, pjevanje, prirodopis, povjest Bosne, računstvo, zemljopis zvjezdarski i prirodni te hrvatsku slovnicu. Učenici su školu pohagjali vrlo šareno: 3 su tijekom godine istupila, 2 su pohagjala vrlo neredovito, 19 neredovito, 15 redovito, a samo jedan neprekidno. Prema sposobnosti 6 ih je pronašasto, da imaju talenat „sasma slab", 11 „slab", 1 „dosta slab", 9 „priličan", 3 „srednji", 1 „dobar", 4 „izvrstit", a 2 „jako izvrstit". Po marljivosti bilo ih je: 2 „jako prikorna", 1 „nemaran", 16 „prikornih", 17 „besprikornih" i 1 „pohvalan". Opće ocjene nijesu stavljene, a vladanje samo nekim u opaskama.

[1]) Nalazi se u arhivu franjev. samostana, u Gučoj Gori.

13. Učiteljske plaće i nagrade. Franjevci sve do 1854. poučavahu u osnovnim školama skroz badava. Kada 1854. počeše u Bosnu za osnovne škole pridolaziti potpore, te podučavanje steče neki oblik obvezanosti, tada se počeše i njima dijeliti neke nagrade. Ispočetka je ova nagrada bila odviše malena: godišnje po 10 for. i koja knjiga, i to samo marljivijim. Nedić u svome Ljetopisu pod 1854. piše: „Od napomenutih 318 for: i 30 kr: po naregjenju starešinah dade se troici Meštara 30 for:, 1 Gundulić Osman po 2 for: i 6 kr:, 10 Kačić Pjesme po 1 for: 24 kr:". Isto tako 1854. na kapitulu u Kreševu „naregjeno bih: da se za prošastu godinu Učitelju u Tolisi o. Nikoli Šokčeviću, zatim Učitelju Uličkom o. Stipanu Juriću, i Učitelju Vidovičkom o. Bartolu Krainoviću za trud koga su imali učeći prošaste god: mladež, dadne po 10 for. sr."[1]) U Kr. Sutjesci 1868. bude zaključeno, da se pojedinim Franjevcima, koji služe kao učitelji, na godinu daje nagrada od 3 dukata.[2]) Svjetovni učitelji i učiteljice primali su plaću, koja ih je zapadala prema ugovoru, što bi ga pri početku predavanja s Franjevcima ili s Franjevcima i mješćanima sklopili. Nedić 1854. „meštricu" u Tuzli plaća mjesečno po 5 for.[3]) Domaljevački učitelj 1857. prima na godinu po 378 groša.[4]) Ispitani učitelj Božo Vuksanović, koji je 1870. počeo predavati u Docu, napose je primao od Austrije 500 for. na godinu. Ostale je učitelje redovito plaćalo i nagragjivalo redodržavništvo Bosne Srebrene. Nu već 3. studenoga 1875. austro-ugarski konzul Teodorović išće od redodržavništva bosanskih Franjevaca „svotu od 430 for." natrag, da prema želji, što mu ju je izrazilo, dijeli sam „nagradu učiteljima, koji su se u nastavi mladeži odlikovali";[5]) a 31. svibnja 1876. šalje preko redodržavnika Andrića učitelju u Varešu 60 for. „za njegovu priliježnost u pouki mladeži", te izrazuje, kako se želi čim prije osobno osvjedočiti o napretku vareške škole.[6])

[1]) Nedić, Ljetopis.
[2]) Arhiv franjev. samostana, u Kr. Sutjesci.
[3]) Nedić, Ljetopis.
[4]) Zapisnik toliškoga učilišta, u Tolisi.
[5]) Izvornik u arhivu Bosne Srebrene, u Sarajevu.
[6]) Izvornik u arhivu Bosne Srebrene, u Sarajevu.

§ 2.

OSNOVNE ŠKOLE MILOSRDNICA.

1. Postanak i razvoj družbe milosrdnica izvan Bosne. Mi smo u pregjašnjoj raspravi nešto već natuknuli o dolasku i školama milosrdnih sestara u Bosni. Ali herojična požrtvovnost ovih pionirica, koje su u zadnje doba osmanlijske vlade skupa s Franjevcima u Bosni ništile korov neznanja i palile luč prosvjete, zaslužuje u kulturnoj povjesti bosanskih Franjevaca posebno mjesto i veći osvrt, nego li ga traži puka zaobljenost rasprave o franjevačkim osnovnim školama.

Družbu milosrdnica utemeljili su 1634. sv. Vinko Paulski i časna Lujza de Marillac. Tijekom vremena raširi se po Francuskoj i Poljskoj. U štrasburšku biskupiju uvede ju kardinal Armand Gaston 1734. Onamo posla Nikola Schuler, župnik u Zamsu u Tirolu, svoju rogjakinju Katarinu Lins, da upozna djelovanje milosrdnica. Kada se ova povrati u domovinu, počne odgajati postulatkinje po uzoru štrasburške matice. Položiv ove 23. travnja 1826. sv. zavjete stave temelje novoj družbi u Austriji. Kada je 1831. u Beču harala kuga, nova družba bude pozvana u Beč, da dvori bolesnike. Tom prigodom svojom požrtvovnošću steče simpatije carice i kraljice Karoline Auguste, koja joj 15. rujna 1835. dijelom osobno a dijelom preko bečkoga nadbiskupa isposluje od pape Grgura XVI. potvrdu.

Oko godine 1840. zagrebački kardinal biskup g. Juraj Haulik utemelji za dovedenje milosrdnica u Zagreb zakladu od 80.000 K. Dne 6. rujna 1845. u Zagrebu zbilja osvane šest milosrdnica, od kojih su se dvije imale vratiti natrag u Zams, čim

se ostale četiri smjeste.[1]) Iz Zagreba se družba milosrdnica brzo raširi po svoj Hrvatskoj, te pod pokroviteljstvom Austrije prijegje i u Tursku.

2. Družba milosrdnica u Sarajevu. U Bosni družba milosrdnica prvi put nastani se u Sarajevu 1871. Povod tome bude djelovanje engleskih gjakonisa, koje je u Sarajevu nastanila Miss Adelina Pavlija Irby. Ova velika srpska dobrotvorka rodila se u Bouland-Hallu u Engleskoj 18. prosinca 1833. u vrlo bogatoj plemićkoj obitelji. Željna svijeta zaputi se 1859. s prijateljicom Makenzijevom u Njemačku, Poljsku, Češku i Ugarsku. Godine 1861. stigne u Beč, iz Beča u Trst, iz Trsta u Crnu Goru, a odatle u Grčku, Carigrad, Drinopolje, Sofiju, Niš i Beograd. Dobiv od srpskoga ministra Marinovića preporuku i tumača obagje svu Srbiju, prijegje u Bosnu, te preko Sarajeva, Mostara i Dubrovnika vrati se u domovinu i izda „Putovanje po slavenskim zemljama Turske u Evropi".[2]) U isto vrijeme učestaše engleske novine isticati nuždu anglikanskih misija u Bosni. Megjutim pruski konzul dr. Oton Blau sagradi kod Žabljaka niže Čehidika školu i tu 1866. smjesti tri anglikanske gjakonise kao učiteljice mladeži naseljenih austrijskih podanika anabaptističko-nazarenskoga vjeroispovijedanja. Nije puno vremena proteklo, a gjakonise sa svoje vještine u predavanju steku simpatije najodličnijih sarajevskih i hrišćana i nekih katolika, koji im predadu svoju žensku djecu na školu pod pogodbom, da joj o vjeri ništa ne govore. Žalibože to se tako ne sluči. Sreća je samo bila i po pravoslavne i po katolike, da se je to brzo zamijetilo, a zamijetilo se je pukim slučajem. O Božiću gjakonise prirede svečanost božićnjega drvca, na koju budu pozvani sve otmenije Sarajlije: konzuli, župnici, trgovci i t. d. Za zabave uzvanici na svoje začugjenje spaze, da su sve deklamacije uzete iz iskrivljenih protestanskih prijevoda S. Pisma, što i pravoslavne i katolike potakne, da iz škole odmah povuku svoju djecu. Tim je anglikanska škola u Sarajevu gotovo opustjela. U njoj ostade jedino nešto njemačkih sirotica i jedno 5 anabaptističkih djevojčica.[3])

---

[1]) Cuvaj, Građa za povijest školstva (Zagreb, 1908.), II., str. 125.—126.

[2]) Јов. Фил. Иванишевић, Српско-православно школство у Босни и Херцеговини, стр. 65.

[3]) Strukić, Povjestničke crtice Kreševa, str. 136.

Sarajevsko otkriće proizvede megju bosanskim Franjevcima novi pokret na polju osnovnoga školstva, a ovaj urodi i naseljenjem milosrdnica u Bosni. Ove je u sporazumu s redodržavništvom Bosne Srebrene iz Zagreba u Sarajevo pozvao biskup Vujičić. Zauzetni biskup Vujičić najprije se raspita o tome, da li su časne sestre milosrdnice voljne suprot našega siromaštva i naših teških okolnosti u Sarajevu se nastaniti i anglikanskim gjakonisama konkurirati. Nakon ovoga upita u Sarajevo dogje 1869. o. Franjo Fanner i čitavu stvar prouči. Iza povratka Fannerova u Zagreb stigne i biskup Vujičić, te sklopi konačni ugovor o dolasku spomenutih sestara u Sarajevo. Sada velečasni g. Alojzij Boroša počne kupiti milodare za nastanjenje družbe u Sarajevu. Domalo isposluje se od osmanlijske vlade osiguravajuća pratnja te proputnice, a isposlovao ih je vojnički poglavica barun Mollinary.

Početkom 1871. u Bosnu se spreme ove časne sestre: sestra Filomena, sestra Rajmunda, sestra Emilija i sestra Rufina. Na putu pratio ih je veleč. g. Boroša. Put je bio dug i naporan: punih osam dana. Do Siska vozilo se željeznicom, od Siska do Bos. Broda parobrodom, a ovdale dvojim kolima: na jednim sestre, a na drugim nužne kućne i školske stvari. U Bos. Brodu i Foči sestre prenoće kod Franjevaca, u Doboju, Zenici i Žepču u muslimanskim kućama, a u Busovači opet kod Franjevaca. [1]) Stigav u Sarajevo 14. studenoga 1871. nastane se u jednoj kući, što je ležala kraj Miljacke nedaleko od sadanje vojničke kasine. [2])

Ne može se ni pojmiti, šta su sve prve sestre milosrdnice u Sarajevu pretrpjele. Osim kuće i dobrih srdaca župnika Martića i malenoga broja katolika ne zatekoše gotovo ništa drugo. Ali ljubav sve podnosi i vesela je, kada postizava plodove i nailazi na moguću susretljivost. A ovoga nije manjkalo. Gragjani im pruže nužno pokućstvo; biskup Vujičić godišnju potporu od 240 K;[3]) mjesni župnik te ostali okolišni Franjevci dajući im

---

[1]) Putnice su svuda lijepo susretane, a u Žepču ih je iznenadila gostoljubivost nekoga muslimana Šaćir-age, koji ih je smjestio u harem sinove žene te im osobno kahvu pekao. Kada su ga sjutra upitale za račun, aga odgovori: „Sestre neće platiti ništa, a pop neka plati za sebe i za konje u hanu."

[2]) Izvještaj više i niže djevojačke škole sestara milosrdnica u Sarajevu, 1906.—1907., str. 3.

[3]) Izvještaj više i niže djevojačke škole sestara milosrdnica u Sarajevu, 1906.— 907., str. 3.

dijelom nužnu opskrbu u prirodninama a kadikada i u novcu, dijelom prigodu, da u njihovim crkvama perući, šijući i krpeći crkveno ruho privrijede koji obol iz crkvene milostinje. Pomoć počne pridolaziti i sa strane: iz Ljubljane od č. sestre Filomene 32 K; od pl. gospogje grofice Janković na godinu po K 200 i t. d.

Čim se milosrdnice u Sarajevu smjeste, otvore školu te okupe oko sebe svu katoličku žensku mladež. Kada to opaze engleske gjakonise, smjesta ostave Sarajevo: ostane jedina Miss Irby.[1]) Godine 1872. sarajevske milosrdnice održe prvi ispit, na kome prisustvovahu sva sarajevska gospoda počev od vezira pa do zadnjega učitelja. S ispitima svi prisutni ostanu vrlo zadovoljni. Svima se je svigjala metoda milosrdnica te jasni i slobodni odgovori djece. Francuski konzul Moreau brzojavno obavijesti svoju vladu o uspjehu ovoga ispita, a ova požrtvovne sestre obdari s 1000 franaka. Austro-ugarska opet vlada na molbu svoga konzula poče od 1872./3. sarajevske milosrdnice subvencijonirati s 1000 godišnjih K,[2]) te im za 70 dukata kupi i bašču, za koju iza okupacije samostanu dadne 4000 K. S uspjehom sarajevskih milosrdnica najzadovoljniji je bio biskup Vujičić, koji ih je i doveo. To se vidi i odatle, što ih još iste godine 1872. uoči Svih Svetih preko austro-ugarskoga konzulata pozivlje i u Derventu te u Banju Luku i Dolac.

3. Družba milosrdnica u Derventi. U Derventi dolasku milosrdnica puno je doprinio župnik fra Mato Oršolić. Ovaj sabrav od župljana neku svoticu novaca kupi za sestre nešto zemljišta i kućicu. Došavši sestre milosrdnice iz Zagreba kućicu, što ju je župnik Oršolić kupio, okrenu u školu, a za sebe uzmu drugi vrlo loš stan. U školu se odmah upiše oko 30 djece, koja su se u ljetu radi tjesnoće većinom u bašči i na hodniku župničkoga stana poučavala. Radi tjesnoće i prvi ispiti održe se u župničkome uredu.

Buduć da je stan milosrdnica bio ispod svake kritike, a

---

[1]) God. 1877., kada su se radi rata mnogi Bosanci nalazili u Hrvatskoj i Slavoniji, Miss Irby i Jonston darovaše za školanje njihove djece 1000 K. Na temelju ove glavnice osnuje se u Požezi u nadbiskupskom sirotištu za djecu bos. iseljenika škola. U školi je poučavao jedan gimnazijalac VII. razreda. Kempf, Požega, str. 497.

[2]) Izvještaj više i niže djevojačke škole sestara milosrdnica u Sarajevu, 1906.—1907., str. 3.

hrana vrlo slaba, to svetri obole i odmah iza ispita odu u Zagreb na oporavak. U njihovoj odsutnosti župnik im poče graditi pristojan stan, za koji biskup Vujičić žrtvova 3.799 K 86 h. U isto vrijeme župnik Oršolić pokuša podići i crkvu, pa ne dobiv za tu od osmanlijske vlade dozvolu okrenu i taj materijal u stan milosrdnica. Do početka školske godine u novome stanu budu već gotove tri sobe: jedna za školu i dvije milosrdnicama za stan. Sada su derventske sestre mogle već udobnije nastaviti svoj prosvjetni rad.[1])

Fra Mijo Gujić.

4. Družba milosrdnica u Banjoj Luci. Godine 1872. nastane se tri sestre milosrdnice i u Banjoj Luci, te odmah otvore osnovnu školu. U ovu se upiše 47 dječaka i 35 djevojčica. Banjalučka je škola sve do 1880. bila obospolna, a kao ostale tako je i ovu pomagala austro-ugarska vlada s 800 K na godinu. Milosrdnice su isprva stanovale u kući otaca trapista.

5. Družba milosrdnica u Docu. U isto vrijeme, kada je biskup Vujičić naseljivao milosrdnice u Sarajevu te im utirao

---

[1]) Prva nadstojnica u Derventi bila je sestra Genoveva Horvatin od godine 1872.—1874. Nju je naslijedila sestra Jukunda Beltkiewicz od godine 1874.—1882. Jednoga jutra predavala je časna sestra predstojnica Jukunda u školi, kad netko pokuca na vrata, a to bio bližnji susjed Mato Magjarević; pozdravi je i upita: „Jeste li vi čuli, što se je ove noći oko vaše kuće dogagjalo?“ Predstojnica mu odgovori: „Ne znam ništa!“ — A susjed će: „Ove su noći htjeli udariti na vašu kuću tri čovjeka: Rašid-beg, Turčin, Vaso Švabo, Srbin i još jedan s njima Ciganin. Nu katolici su to doznali, naoružali se i čekali oko vaše kuće. I doista ovi su došli, nu

put u Derventu i Banju Luku, pravio je fra Jako Baltić u Docu novu školu. U pomoć mu priteče samostan u Gučoj Gori s 6.400 groša, fra Jako Dujić s 320 groša, osmanlijska vlada s 4.000 groša, društvo Neoskrvnjenoga Začeća u Beču s 3000 groša te neki židov iz Beča sa 100 groša, a sam (Baltić) iz svoje prištednje za nju doprinese 17.834 groša. Gradeći školu Baltić biskupu Vujičiću otkri nuždu milosrdnica i u Docu. Još Baltić svoju školu nije ni svršio, a milosrdnice stignu iz Zagreba u Dolac 1872.[1]) Baltić ih privremeno smjesti u kuću Ane Bezića, a kašnje u novu školu. Ispočetka dolačke milosrdnice otvoriše školu samo za djevojčice, a od 1873. počeše pripuštati u nju i dječake. U školu milosrdnica djeca tako navale, da se je ova brzo morala proširiti za 13 aršina, što je pozobalo novih 10.000 groša i 10 para.[2])

Zanimljivo je čuti, što g. Anto Matišić pripovijeda o ispitu, što se je 1874. održao u osnovnoj školi milosrdnica u Docu: „K ovomu ispitu — veli Matišić — pozvaše sestre i tursku gospodu, koja se pozivu rado odazvaše. Bile su prisutne prve ličnosti iz Travnika: Paša, muftija, kadija, te najugledniji travanjski bezi. Svi su došli svečano na konjima i u pratnji sluga. Da visoki gosti budu što dostojnije primljeni, uredila se ispitna soba na tursku s divanom. Pošto se izmijeniše obični pozdravi i sjednuo svaki á la turka na divane, bude svakomu ponugjen Čibuk, koji sa zahvalom učiniv temenah primiše. Sluge prihvatiše čibuke paliti, a dvojici je od njih bilo naloženo, da kavu kuhaju i goste dvore. Svi su turski gosti napeto slušali, jedino im je prekidana pozornost kavom, koju su marljivo pili, i čibukom, koji je trebalo više puta paliti. Do svršetka ispita bila je soba oblak dima. Poslije ispita razgledaše ručne radnje djevojčica, kojima su se vrlo čudili. Onda su sestre vodile visoke goste u sobu, gdje su djevojčice radile sve radove, koji su bili izloženi. Tu se je prelo na preslicu i kolovrat, vrpalo i krpalo, šivalo i vezlo, obamitalo i kučikalo; napokon se pravilo i

kada su vidjeli, tko i što ih čeka, — pobjegoše glavom bez obzira.“ — Ta se stvar odmah javila domaćem župniku, fra Mati Oršoliću, ovaj pak fra Grgi Martiću, župniku u Sarajevu, koji je stvar tu javio konzulatu, a konzulat veziru. Vezir je odmah izdao zapovijed, da se stvar izvidi, te su ova trojica kažnjena.

[1]) Iste godine na poziv biskupa Kraljevića došlo je iz Zagreba i u Mostar 7 sestara i tu preuzelo djevojačku školu.

[2]) Ljetopis župničkoga stana u Docu.

umjetno cvijeće. Gosti su pokupovali sve radnje, što su bile izložene, da njima nadare svoje hanume i kćerke. Na pošljetku se gosti sestrama lijepo zahvale i uljudno od njih oproste.“ [1])

6. Družba milosrdnica u Lijevnu. Na molbu biskupa Vujičića zapute se 20. kolovoza 1874. tri sestre milosrdnice iz Zagreba preko Rijeke, Jadranskoga mora, Spljeta i Sinja u Lijevno, da tu otvore školu i poučaju žensku mladež. Ove su sestre iz Spljeta do Sinja putovale na kolima a od Sinja do Lijevna jašući na konjima pod vodstvom fra Filipa Jazvića. Došavši u Lijevno nastane se u jednoj franjevačkoj kući, što im ju ustupi o. fra Angjeo Curić, gvardijan na Gorici kod Lijevna. U ovoj kući milosrdnice ostanu punih trinaest godina. Franjevci su ih pomagali i hranom. Školu otvore odmah iza dolaska. Djeca ispočetka nijesu imala klupa, nego su sjedjela na podu, a tablice i knjige držala u ruci.

7. Fojničani traže milosrdnice. Prve milosrdnice svojom okretnošću, spremom i požrtvovnošću steku opće simpatije. Svak ih je želio imati u svojoj okolici i svak se je od njih nadao „mlogostruku plodu stanovnika“. A fojnički Franjevci 1873. najprije usmeno pa onda pismeno obrate se na biskupa Vujičića i zamole ga, da i njima u „djeo zapanu“ „najmanje tri Sestre“, obećajući im „osim besplatna stana i vrtla“, što im i drugi samostani daju, drva, mlinarinu, i po mogućnosti druge stvari. „Kako Vam je jur prikazao P. o. naš Gvardijan, želimo — pišu fojnički Franjevci —, da se ovdje u varošici Fojničkoj nastane časne milosrdne Sestre, iz kojih obukah nadamo se mlogostruku plodu stanovnika iste varošice: zato sniženo molimo Vaše prisvjetlo, i Pripošt. Gospodstvo, da svojim nastojanjem, i Otčinskom brižljivosti blagoizvolji, da nam najmanje tri Sestre gori naznačenoga Zavoda u djeo zapanu. Mi se pak, niže podpisani, podhvaćamo, da ćemo rečenim Sestrama, osim besplatna stana, i vrtla potrjebita providit, kao i drugi samostani,

---

[1]) Hrvatska Zajednica, god. 1910., br. 67. Prema „Izvêstju“ od 1874. u školu se je bilo upisalo 141 dijete: 85 u prvi, a 56 u drugi razred. Do konca godine u prvome razredu 2 je izostalo, na ispitu 21 ostalo je neispitano, 2 je dobilo treći red, 21 drugi red, 33 prvi red, a 6 prvi red s odlikom. U drugome razredu 1 je koncem godine umrlo, 7 izostalo, na ispitu 6 ostalo neispitano, 7 dobilo treći red, 9 drugi red, 22 prvi red, a 4 prvi red s odlikom. „Izvêstje“ u arhivu franjev. samostana, u Gučoj Gori.

t. j. drva, mlinarinu, i još što, i koliko mognemo u jestvinama, i drugim stvarima. I molimo, da nam se što pria u tomu želja ispuni. Želeći Vam svako dobro, i sv. pastirski prsten vruće celujuć, s' pristojnim, i dubokim štovanjem ostajemo u Fojnici 13. ožujka, 1873. Vašega Presvijetl. i Pripošt. Gospodstva Ponizni sinovi Otci Diškreti Samostana Fojničkoga."[1])

Megjutim molba fojničkih Franjevaca ne bude ispunjena. Moguće najviše stoga, što ni sam Zagreb nije imao više sposobnih osoba na raspolaganje, a u Lijevnu su se pokazale nužnije negoli u Fojnici.

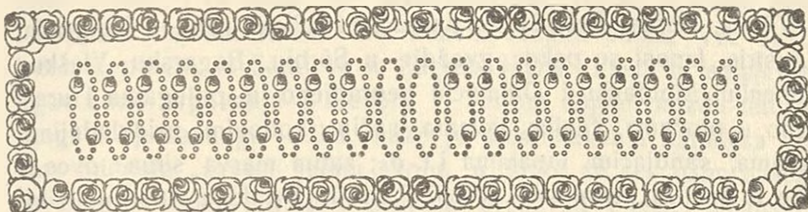
* * *

Već smo naglasili, da su bosanski Franjevci po mogućnosti slijedili metodu osnovnih škola u Hrvatskoj. Časne sestre milosrdnice mogle su još uspješnije spomenutu metodu slijediti; jedno, jer su se u njoj u svojoj preparandiji u Zagrebu osposobljivale, a drugo, jer ih u predavanju nije smetala duhovna pastva. „Izvěstje o napredku učenikah i učenicah kod milosrdnih sestarah u Dolcu tečajem drugog polugodišta školske godine 1874."[2]) uvodi nas pobliže u unutrinu prvih osnovnih škola sestara milosrdnica u Bosni. Ovo „Izvěstje" sadržaje samo prvi i drugi razred — jer trećega i četvrtoga još nije ni bilo. U školi se je u prvome razredu učilo: „věronauk", „početno čitanje"; iz „hrvatskoga jezika": „izraz mislih"; „računstvo"; „krasopis"; a u drugome razredu: „věronauk"; iz „hrvatskoga jezika": „čitanje", „slovnica", „pravopis"; iz „stvarne obuke na temelju čitanke": „prirodopis" i „zemljopis"; te računstvo. Osim toga u obadva razreda ženske su učile i „ručno dělo", ali u prvome razredu, kako se čini, taj je predmet bio po volji. Bosanska povjest i pjevanje ne spominje se, nu ćudorednost se ocjenjuje.

---

[1]) Izvornik u arhivu franjev. samostana, u Kr. Sutjesci.

[2]) Nalazi se u arhivu franjev. samostana, u Gučoj Gori.

§ 3.

REALKE.

1. Postanak i razvoj realki izvan Bosne. Realke su i u drugim krajevima prosvijetljene Evrope čedo ovoga razdoblja. U Hrvatskoj i Slavoniji prvi se tragovi realnoj obuci javljaju 1785., kadno je u Senju osnovana neka vrst realke s dva tečaja, koja se je kašnje radi slaba polaska morala zatvoriti. Obrtnički i trgovački napredak u Hrvatskoj nije dopustio, da se realna obuka zauvijeke napusti. Ona se je u „nesamostalnim malim realkama", što su nikle u Hrvatskoj Krajini i što su ispočetka bile spojene s t. z. „Oberschulen", sve više njegovala,[1]) dok nije napokon dobila oblik nižih i viših realnih škola, oko čijih se je reorganizacija 1849. uz sudjelovanje Exnera i Bonitza puno zanimao Thun.[2])

2. U Bosni se osjeća nužda realki. I u Bosni su još za osmanlijske vlade trgovina i obrt puno gojeni.

„Tèrgovina Bošnjakah — piše Jukić — nije odpadna! gniezdo tèrgovačko jest Sarajevo, ovdie se inostranska većinom stambolska i rumenlinska roba snosi, te po drugim miestim raznosi; druga tèrgovačka miesta jesu: Banjaluka, Travnik, Lievno, Mostar, Foča, Novipazar, Pridor, Tešanj, Tuzla i t. d. roba se gotovo sva nosi na konjima, osim one, koja Savom, Unom, Sanom i Bosnom na brodovima idje. Unosi se u Bosnu: só iz Vlaške i Moldavie, iz Sicilie, i malo iz Dalmacie; šećer, kava, mazia i olovo iz Tèrzta. Ulje i liqueuri iz Dalmacie, ulje iz Albanie, pamuk iz Tèrzta i iz Rumenlie, čohu — fino sukno —

---

[1]) Cuvaj, Građa za povijest školstva (Zagreb, 1910.), sv. III., str. 300.
[2]) Cuvaj, Građa za povijest šk. (Zagreb, 1910.), sv. III., str. 477.—478.

iz Térzta, Berna, Beča i t. d., pamučne i svilene robe iz Carigrada i Austrie. Iznosi se pako: gvoždje u Sérbiu, Bugarsku, Vlašku, Rumenliu, Moldaviu i Dalmaciu neuradjeno u polugama i uradjeno u pločama, čavlim, tavama, sačim, kotlovim, priekladnjim, mašama, sandjacim, lopatama i t. d.; zatim marva sitna: ovce i koze u Austriu, tako isto volovi i konji. Svinje u Austriu; žito različito u Dalmaciu, Hérvatsku i Cérnu goru; kože volujske, ovčje, kozje i zvierske, uradjene i neuradjene za Carigrad, Dalmaciu, Ugarsku i t. d. Vuna, vosak, loj, salo, paklina, kosti, za Austriu. Oružje: sablje, puške i noževi za turske déržave. Čibuci t. j. térske od fudikovine — za Stambol i Aleksandriu; pijavice, duhan i t. d. u Austriu. Bosanski térgovci obće s pérvim gradovima Austrie i Turske." [1]) Na drugome se pak mjestu o obrtnosti ovako izrazuje: „Što se obértnosti iliti industrie tiče, ova je dosta znamenita gledajući na ostale Turske pokrajine! isti slavni Obradović s Carigradskim usporedjuje ju pišući: Koi god ne zna drugog zanata kome krive češlje praviti, taj neka ne idje ni u Bosnu ni u Carigrad." Zanatah i zanatliah ovdie po načinu Aziatskomu dosta imade: najviše se ovdie gvoždje obradjuje, iz njeg opet posudje i druge stvari načinjaju, te tja u Vlašku i Moldaviu, Sérbiu, Bugarsku i Dalmaciu raznose gvozdene stvari načinjene; Olovo tali se kod sela tog imena, živa, kod Kreševa. Čelik, kod Borovice. Zatim kože učinjaju se kod Visokoga, Foče i Sarajeva; Lisičja koža kupuje se po Lipskomu, ovdie se učinja te u Stambol nosi na prodaju, i liepo do u Aleksandriu. Oružja izvérstna načinjaju se: puške kod Fojnice; sablje u Mostaru; noževi u Foči. Puščani prah načinja se na više miestah, najbolji je pak kod Čelinca u Banjalučkoj nahii. Poljodjelstvo i skotovodstvo dosta je znatno." [2]) Uzmemo li uz to u obzir, da je neki Franjo Schulz još 1841.—1842. sa znatnim uspjehom kopao u Borovici rudu[3]) i da su se na slične pothvate kašnje davali i drugi poduzetnici, a Derviš-paša snovao i o tome, kako će s Dedagom Čengićem u Varešu i željeznu fa-

[1]) Jukić, Zemljopis i poviestnica Bosne, str. 8.—9. Trgovinu su promicale razne ceste, o kojima vidi u „Bosnien militärisch beschriben durch französische Offiziere in den Jahren 1806., 1808., und 1810.", što se nalazi u arhivu Jugoslav. akademije u Zagrebu; te u citiranome Jukića djelu na str. 9.—10.

[2]) Jukić, Zemljopis i poviestnica Bosne, str. 7.—8.

[3]) Jukić, Zemljopis i poviestnica Bosne, str. 6.; Ilirske narodne novine, god. 1841—1842.

briku podići,[3]) to onda nije nikakvo čudo, da se je dosta rano i u Bosni osjetila nužda ma kakvih realnih škola. Već 1847. jedan dopisnik iz Sarajeva u Zagreb javlja, kako su sarajevski trgovci radi trgovanja s Bečom i Trstom osjetili nuždu talijanskoga i njemačkoga jezika; kako je pravoslavna i katolička općina odlučila „zavesti jednu školu, u kojoj će se, osim našega narodnoga jezika i drugih naukah, predavati i jezici talianski i němački", kako se je u tu svrhu od vlade isposlovala nužna dozvola, te kako se za otvorenje ove traži dobar učitelj. [1])

Da li je katolička i pravoslavna općina bila tako srećna te traženu silu našla i željenu školu otvorila, o tome dosada poznati povjesnički izvori šute — negativno mnijenje čini nam se vjerojatnijim. Činjenica je, da su se iza toga u Bosni brzo počele javljati škole, koje, ako i nijesu bile realke prema današnjem shvaćanju, ipak su zadovoljavale realnim potrebama svoga vijeka.

3. Realka u Lijevnu. Prvi, koji su u Bosni neku vrst realke osnovali, bili su Lijevnjaci. Kao u Fojnici, Varcaru i Kreševu tako se i u Lijevnu pojavljuje dosti rano narodna osnovna škola, što su ju podigli i uzdržavali Franjevci. Ovu su ispočetka pohagjali i dječaci i djevojčice i iz grada i iz okolice. Pošto franjevačka osnovna škola interesima ljevanjskih trgovaca, koji su trgovali čak s Trstom i Jakinom, nije odgovarala, to ju ovi 1855. napuste, zovnu iz Dalmacije nekoga Ivana Ljubenkova, sklope s njim ugovor i otvore neku vrst realke. Pogodba ljevanjskih trgovaca s Ljubenkovim bila je ova:

„1. Za godinu danah on će biti plaćen što bude učiti našu Dčcu samo varošku, koja budu doći iz mista, četiri sto i pedeset (: 450 :) forintah u šesticama, to na Mesec trideset i sedam forintah fl. 37 i 30. ispočetka od svakoga Miseca. —

2. Mi ćemo mu dati suviše usto jednu pristojnu komoru, ili sobu, s kuhanicom, i prosterh, stol, stolicu, i ostaleh potrebna, sudja i orudja, dok sebi probavi, i po običaju jedan tovar dervah na misec svaki koji bude moć.

3. Zato će on učiti dicu štiti, pisati, i računati, ili broeve, katekizam, i koja dica budu podobna jezik i talianski štiti, pisati, i govoriti.

---

[1]) Martića Zapamćenja, u Šestića, gdje se veli, da je Derviš-paša tom prigodom i cestu napravio uz Stavnju do u Vareš.

[2]) Novine dalmat.-horvat.-slavonske, god. 1847., br. 8.

4. Svaki dan rabotni deržati će školu od Aprila do Oktobra, u jutru od 12. do 3. sahata, a od poldne od 8. do 11. sahatah, t. j. šest sahata na dan, od Otombra pako do Marca od 2. do 5. u jutru a popodne od 7. do 9. sahata t. j. 5. sahata na dan.[1])

Svake nedilje i svetkovine zapovidne dužan je s Dicom poć na s. Misu, i kad bi umro koi bratim služiti sprovod do Pogreblja, što će vladat sve po vrimenu ako bi dopuštalo. —

5. Nikomu neće zamirat u nauk, koga će davat, nego samo jedan upravitelj G. Anto Gjogić koi more providiti podnošenja i uredbe školske, sporazumljenjem učitelja, i kad bi hotio jedan Redovnik prigledati more katekizam, a u ostale Materie neće ga nitko primetati.

Od pristavljena G. Upravitelja, Učitelie uredbe školske, i svoju platju po čisto:

6. Ako dite dojde pedipsano za koje prigrišenje, od uredba učionski, koje bude Učitelj izdati, sporazumljenjem, i potvrdjenjem upravitelja s Učiteljom, Roditelji nemaju se protivit, nego neka se obrate ku Pravitelju ako što htidnu.

7. Vrime, vanka od pripisanog svagdanjog škole, i učenja Učitelj slobodno more uložit na njegovu slobodnu volju. —

Napokon, očito Mi se obećavamo pomoći na korist Učitelja, Svaki koliko bude moći, i braniti ga da bi mu trevila koja god suprotivština. — Ovakova dva jednaka ugovora biti će u svemu ravna napisata, od koih jedan će stajati kod G. Učitelja, a drugi kod G. Upravitelja škole, i radi boljega vjerojatja Mi ovaj Ugovor sa svoim ručnim podpisom podkrepljujemo prid G. Agentom Consularskim u Livnu na 17. Travnja 1855. Podpis Učitelja Ivan Ljubenkov m.pa. Učitelj. Podpis Upravitelja škole Anto Gjogić, Nikola Jurkić, Jozo Sučić, Stipo Kutleša, Mate Meštrović, Učinjen pred mnom Petrom Pavatović. Tassa Fior 1."[2])

Megjutim ova pogodba ljevanskih trgovaca s učiteljem Ivanom Ljubenkovim urodi sukobom s jedne strane sa ostalim ljevanjskim gragjanima a s druge s Franjevcima. Povod je sukobu

[1]) A là turca.

[2]) Po prijepisu, što ga je austrijski konzulat 26. travnja 1855. uručio redodržavniku Nediću. Na koncu ovoga prijepisa stoji: „Nro. 10. Per parte di questa I. R. Agenzia, Consolare si certifica che i premessi individui hanno firmato il presente documento con proprio pugno e carattere.

Livno li 17. Aple 1855.

L. S. L. I. R. Agente Consolare S. Rajković m. pr."

osnivača nove škole s ostalim gragjanima ležao u tome, što su osnivači nove škole htjeli da prisile i ostale gragjane na uzdržavanje učitelja Ljubenkova i na slanje svoje djece u novu školu. Nu na ove dužnosti ostali gragjani nijesu htjeli nikako pristati. Razlozi su im bili: što su bili siromašni, što su već imali besplatnu franjevačku školu, gdje su im se djeca dovoljno i poučavala i katolički odgajala, te jer kao zanatlije nijesu osjećali potrebu talijanskoga jezika. Franjevci su se opet i kao duhovni pastiri puno zabrinuli radi toga, što im se § 5. ugovora ne samo oduzimlje pravo nadziranja u novoj školi, nego i katehiziranja. Stoga upotrijebe sve načine, da barem saznadu, šta je taj novi učitelj: da li je pravi katolik ili možda vuk u ovčijoj koži. Istraga je bez sumnje potekla iz najbolje svrhe, pa pošto se Ljubenkov ne trpeći prema ugovoru ničije ingerencije u svojoj školi, nije ništa brinuo, da svoje praktično katolištvo dokaže, Franjevci počnu roditelje odvraćati od slanja djece u Ljubenkovu školu. To sve uvrijedi osnivače nove škole i Ljubenkova, te Franjevce kod austrijskoga konzula dra. Atanaskovića optuže, da su oni novoj školi protivni jedino stoga, što je Ljubenkov podanik austrijski, i da radi toga Ljubenkovu uskraćuju presv. sakramente a roditelje pod prijetnjom cenzura odvraćaju od slanja djece u njegovu školu.[1])

Austro-ugarski konzul dr. Atanasković odmah piše redodržavniku fra Martinu Nediću, da „mahinacijama" ljevanskih Franjevaca stane na put. Podsjeća ga na pravoslavne, kako i u Sarajevu i na drugim mjestima, gdje su podigli škole, gotovo isključivo imaju za učitelje austrijske podanike, da se tome ni osmanlijska vlada ne protivi te da ni on sam neće trpjeti, da se s podanikom njegove vlade tako postupa.[2]) Redodržavništvo Bosne Srebrene iz pisma austro-ugarskoga konzula sazna, da se u Lijevnu ne radi o maloj stvari. Stoga naloži fra Jaki Baltiću,

---

[1]) Dra. Atanaskovića pismo redodržavniku Nediću od 26. travnja 1855., u arhivu Bosne Srebrene, u Sarajevu.

[2]) „Procul a me abest insecutionem istam pretexto motivo, quod Ljubenkov subditus Austriacus est, adscribere velle. Tamen hic Sarajevii et quasi in omnibus illis locis provinciae hujus, ubi communitate (sic!) greci ritus non unitorum pro educatione juventutis scolas erexere quasi eculisive (sic!) subditi Austriaci munere docentium funguntur. Administratio Civilis Provinciae tali functioni nullos obices ponit, sed tales obices si saltem ex aversione erga subditos Austriacos ponerentur, mea ex parte nec tolerari possent." Dr. Atanasković Nediću 26. travnja 1855.

fojničkome gvardijanu, da uime njegovo otigje u Lijevno, čitavu stvar izvidi, zavagjene stranke izmiri i o svemu ga vjerno izvijesti. Došavši fra Jako Baltić u Lijevno i saopćiv ljevanjskim ocima, kako su kod austro-ugarskoga konzula optuženi, veoma ih raskari. Nu da i od sebe i od svoje redodržave odbiju podvaljene klevete, dne 21. svibnja 1855. predaju izaslaniku redodržavništva Bosne Srebrene izjavu, kojom sasvim mirno i dostojanstveno od sebe odbiju podvaljene klevete. Latinski pisana izjava ljevanskih Franjevaca hrvatski ovako glasi: „U ime Božje, Amen! Mi doli potpisani iskreno i savjesno svjedočimo, da nijesmo nikada stavljali zapreke ugovoru izmegju petorice trgovaca ove goričke župe i g. Ivana Ljubenkova, austrijskoga podanika, obzirom na podignuće škole megju njima, nego smo jedino od g. Ljubenkova tražili svjedočanstva o njegovu životu, ponašanju, da li je išao u katoličku crkvu k misi; te da li se je prošlih godina ispovijedao i o Uskrsu pričešćivao i gdje? — To smo po crkvenim kanonima morali činiti. Radi toga prosvjedujemo na svima sudištima protiv kleveta onih, koji su se usudili da nas krivo optuže, kao da smo se cenzurama prijetili onoj petorici trgovaca, da svoju djecu g. Ljubenkovu na školu ne šalju, i to osobito radi toga, što je austrijski podanik. Tä i nas su i gotovo čitavu redodržavu odgojili i poučili najbolji u znanju i prokušani doktori austrijskih pokrajina, kojima se nikada ne možemo dovoljno zahvaliti. Dok ovo izjavljujemo, ostajemo u poniznoj i pobožnoj pokornosti prema svakoj zakonitoj vlasti. Dano u Lijevnu—Gorici, dana 21. svibnja 1855. Tako je fra Franjo Ćurić, učitelj osnovne škole, tako je fra Pavao Vujičić, mjesni kapelan.“ [1])

I gragjani grada Lijevna čim su saznali, o čemu se radi, sastanu se, napišu i potpišu te izaslaniku redodržavništva bosanskih Franjevaca predadu slijedeću izjavu:

„Mi doli podpisani želimo da naša Djecah, idju Misniku na Nauke: Pervo: što najvolimo, našu Mladež našem Duhovnom otcu pověriti. Drugo, što mi ljudi siromaci ne moremo učitelja plaćati. U Livnu, na 21. svibnja 1855. Marko Kaić, Pero Deronja, Stipan Krešo, Jozo Lučić, Ivo Granić, Tomo Bekavac, Šimun Popović, Anto Popović, Matko Tadić, Toma Penjak, Niko Franić, Jozo Malić, Bože Maganić, Jozo Mamić, Jure Rakić, Ile Marković, Martin Jazvo, Matko Bajo, Jakov Topo, Niko Malje-

[1]) Izvornik, u arhivu Bosne Srebrene, u Sarajevu.

vić, Stipan Dolić, Lovre Mioč, Ana Caleta, Jure Relja, Stipo Laštro, Jure Tarboglav, Lovre Krezo, Pero Radman, Blaž Bakrica, Juko Tustonja, Mijat Omarcina." [1])

Nakon provedene istrage i primljenih izjava i ljevanjskih Franjevaca i pretežnoga dijela gragjanstva Baltić je upotrijebio sve moguće načine, da zavagjene i gragjane i Franjevce pomiri nu to mu je išlo vrlo teško. Fra Jako Matković, koji čitavu ovu aferu o ljevanjskoj školi krivo potpisuje pod godinu 1856., veli, da je Baltić, zdvojiv o pomirbi, zavagjene ljevanjske gragjane ovako oslovio: „Gospodo moja! Samo nekoliko riječi poslušajte, pa stvar je već svršena. Vi u vašu školu nećete svećenika, vi nećete jedinstva, nećete vjere katoličke, što nam daje povod misliti, da je vaš smjer: bezvjersku školu otvoriti, u kojoj bi se opaki slobodoumni duh u nježna dječja srca ulijevao, po kojem bi vaša djeca već na ovom svijetu nevaljali državljani bili, te bi gora bila od istih nevjernika; niti ne govoreći o njihovoj vječnoj nesreći, koja ih čeka na drugom svijetu. Misnik u školi ulijeva u srca vaše djece pravu ljubav prema Bogu i bližnjemu, upućuje i utvrgjuje djecu u stazi njihova spasa; a vi to, nažalost, odbijate. Ni jedan pravi katolik ne može, a ja kao svećenik pogotovo ne mogu i ne smijem tu vašu školu puku preporučiti, nego dapače moram joj se iz svih sila oprijeti. Ja dakle ne samo da neću dobrih katolika siliti, da svoju djecu u tu školu šalju; nego sada svima ovdje, koji su proti toj školi, kažem: ne dajte i ne gubite svoje djece! Od vas će Bog izgubljenu vašu djecu tražiti, za koju bi mogli teško dati Bogu razlog. Nitko vas usilovati ne može, da vaša djeca polaze bezvjersku školu. A nikako se načuditi ne mogu vašoj visokoj namisli, da vaša djeca u toj školi i talijanski jezik moraju učiti. Odakle ta potreba? Gdje se u našim zemljama govori talijanski? Ta mi smo svi Slaveni, mladica hrvatske grane, pa mjesto da svoj jezik ljubite i čuvate, hoćete, da vaša djeca tugjim jezikom govore i tugjim duhom zaudaraju. Ja sam proti smjeru te škole, a svaki dobro misleći čovjek mora biti proti toj školi; a vi drugi, kako ste pogodili učitelja Ljubenkova, onako ga i plaćajte, jer ja nijesam gospodar ničije kese, da bi mogao ikoga usilovati, neka bi vam ga pomogao isplaćivati. A unaprijed vam kažem, da ćete iz take škole dobivati ljude nevjerne Bogu, nevjerne crkvi, nevjerne državi. Pa može li biti većeg zla od toga? Meni

[1]) Izvornik, u arhivu Bosne Srebrene, u Sarajevu.

je žao, da se je taj protuvjerski duh pojavio, a molit ću se dragom Bogu, da ga izmegju vas protjera, te da se opet na stazu prave jedino spasonosne katoličke vjere povratite, na njoj utvrdite i kano steća klisura svaki zloduhi vjetar od sebe odbijete. Ne čudim se nekim mladim trgovčićima, što su zaludili, već se čudim nekim starim, negda potpuno vjeri i crkvi odanim, da su se baš i oni s pravog puta u šikarje dali zavesti, te koji hoće, da su gori od turaka, koji takogjer jednoga Boga ispovijedaju, dočim ta vaša škola niti Bogu tvorcu i ocu svih nas mjesta ne daje. Ljudi promislite, što činite! Dok je vrijeme obratite se!" [1])

Mislimo, da nema čovjeka, koji bi ovome govoru imao što predbaciti. On potječe iz usta staroga bosanskoga ujaka koji se je kroz vijekove borio za svoju vjeru i svoju narodnost, pa koje onda čudo, da se tako vatreno zauzimlje za ova dva bisera, kada vidi, da im se očito potkapaju temelji i da mu u njivi, koju je zasadio čistom pšenicom, pojavljuje drač i kukolj. Iza ovoga govora — veli Matković skupština se razaspe, redovnik i nadalje ostane učiteljem, a Dalmatinac se poslije nekoliko vremena vrati natrag. [2]) S dužnim poštovanjem prema poštovanome životopiscu fra Jake Baltića moramo istaknuti, da ova tvrdnja ne odgovara istini. Uspjeh je zadnjega Baltića govora bio taj, da su osnivači pristali na to, da mjesni župnik u novoj školi nadzire predavanje ne samo katehizma nego i drugih predmeta. To saznajemo iz službenoga Baltića izvješća, što ga je on nakon povratka iz Lijevna dne 28. svibnja 1855. redodržavniku Nediću spremio.

„Ovim — piše Baltić — dajem na znanje m. p. o., da sam u Lijevno išao (kao što ste mi naložili), da poravnam prepirke, koje su megju kršćanima nastale radi škole. Najprije sam sazvao mjesne prvake, pomno ih ispitao i pronašao, da se stvar ovako ima: Petorica ljevanjskih trgovaca, hotijući svoju djecu podučiti u talijanskome jeziku, pozovu iz Dalmacije nekoga Ivana Ljubenkova i učine s njim ugovor (kao što je poznato m. p. o.). Žila prepirke u tome je: što se je rečenih 5 trgovaca obvezalo g. Ljubenkovu plaćati godišnje 450 for. i što traže, da se i drugi gragjani zakunu, da će rečenu svotu isplaćivati. Nu oni vele:

---

[1]) Seraf. Perivoj, god. 1908., br. 5., str. 70.—71.

[2]) Seraf. Perivoj, god. 1908., br. 5., str. 71.

Mi niti smo učitelja Ljubenkova zvali niti s njim ugovor sklapali niti potrebujemo talijanski jezik, buduć da nijesmo trgovci. Slijedeći su mi dan pružili potpis, koga m. p. o. šaljem pod slovom A. Ja se posavjetovav s konzulskim agentom g. S. Rajkovićem nastojao sam te dvije škole spojiti tako, da jedan sat predaje o. Franjo, a drugi I. Ljubenkov, ali to nije bilo moguće: prvo, jer se gragjani neće da obvežu na plaćanje spomenute svote; a drugo, jerbo, polag ugovora s I. Ljubenkovim, isključuju se seljačka djeca, dok u našu normalku i jedni i drugi dolaze. Na koncu smo zaključili ovako: I. Ljubenkov prema ugovoru izmegju njega i rečenih trgovaca držat će predavanja pod nadzorom svoga župnika s pogodbom, da se 5. točka spomenutoga ugovora, kojom se svećenik izuzev katehizam od drugih predmeta isključuje, ispravi. To su mi trgovci u prisutnosti g. konzula obećali, a da li će to učiniti, sumnjam, jer sam opazio, da gore rečeni trgovci toliku si izvanrednu slobodu prisvajaju, da svoju novu školu ne kane ničijoj vlasti podvrći. Što se je govorilo, da su gorički redovnici učitelju I. Ljubenkovu stavljali zapreke zato, što je Austrijanac, to je zgoljna kleveta; ta i sami je o. Pavao Vujica domorodac I. Ljubenkova, dakle Austrijanac, kao što se to vidi iz rukopisa istih otaca pod slovom B., što ga ovom prigodom šaljem m. p. o. Sada su dakle u Lijevnu dvije škole. Jedna osnovna, koju je redodržava prije nekoliko godina podigla i sada povjerila o. Franji Curiću. Polaze ju 36 djece iz spomenute varoši i susjednih sela. Druga je sad podignuta, nazvana trgovačka. Nju pohodi 11 djece, koja su prije pohodila prvu, ali su ih roditelji radi talijanskoga jezika i daljnje nauke u drugu premjestili. Dok ovo po dužnosti svojoj m. p. o. stavljam na znanje, s dužnim poštovanjem ostajem. Fojnica 28. svibnja 1855. M. p. o. ponizni podanik fra Jako Baltić, gvardijan samostana.[1])

Dokle je iza ove afere učitelj Ljubenkov ostao u Lijevnu, nije nam niodakle poznato. Po svoj prilici nije dulje iza godine dana, kada je rok sklopljenoga ugovora istekao, i ljevanjska realka prestala. Stari ljudi pripovijedaju, da su ga se i sami osnivači nove škole brzo nasitili, ne toliko, što su ga sami morali uzdržavati, koliko, što je s njihovim kćerima više koketirao, negoli im je djecu u školi poučavao.

---

[1]) Izvornik u arhivu Bosne Srebrene, u Sarajevu.

4. Realka sarajevskih katolika. Godine 1852. u Sarajevo dolazi Aleksandar Šuškalović, koji, ako kod pravoslavnih i nije odmah osnovao neku vrst srednje škole, njetio je za nju onaj stari žar, što se je u Sarajevu još 1847. pojavio. Poslije tri godine megju pravoslavnim u Sarajevu već se pojavljuje srednja škola, koju oni nazivahu sada „višom gragjanskom školom", sada „trgovačkom školom" sada „realkom" a sada „gimnazijom", te za koju je i francuska vlada davala potporu, ispočetka 300 a kašnje „500 franaka pod tim uslovom, da se u školi predaje i francuski jezik".[1]) Budući da je ova škola na sebi nosila strogo pravoslavni i srpski harakter, to katolici, čim su dovršili svoju crkvu u Sarajevu, počnu snovati o tome, kako bi poput pravoslavne braće i sami osnovali višu školu, nu s oznakom katoličkom i hrvatskom. Vogja ovoga pokreta bio je fra Grgo Martić. On, okretan, kao što je bio, najprije se obrati za pomoć Visokoj Porti, koja mu na preporuku carskoga mufetiša Dževet-Ahmetpaše pošalje 12.000 groša.[2]) Od ove svote Martić najprije za 900 groša otkupi od fojničkoga samostana ono zemljište, što se je nalazilo u Koturovoj ulici. Zatim se za daljnju pomoć obrati francuskoj i talijanskoj vladi, te Njeg. Veličanstvu caru i apostolskom kralju Franji Josipu I. U molbenici, što ju je Martić 1860. upravio Nj. Veličanstvu, naumljena se škola izričito nazivlje „školom realnom".[3]) Martića molbe nijesu ostale glas vapijućega u pustinji. U pomoć mu priteče i Francuska i Talijanska: poslav svaka po 200 franaka. Osim toga „obilni prinosi unigjoše od visokih turskih činovnika, od svih mjesnih stranih konzulata, od pravoslavne hrišćanske općine, od općine jevrejske, od otaca franjevaca i katolika", a da se molbi ni isti car i kralj Franjo Josip I. nije oglušio, vidi se i iz ustanova sarajevske realke, polag kojih je on bio njezinim pokroviteljem, te se je na njegov rogjendan po mogućnosti upriličivala i rasvjeta. I tako je Martić na dan sv. Jurja 1865. u prisutnosti bosanskoga vezira, kršćanskih predstavnika i raznoga naroda bez razlike vjeroispovijesti mogao staviti prvi temeljni kamen svojoj „školi realnoj".[4])

---

[1]) J. Иванишевић: Српско-православно школство у Босни и Херцеговини, стр. 63.

[2]) Strukić, Povjestničke crtice Kreševa, str. 134.

[3]) Kopija, u Šestića. Uz nju se nalazi i molba, upravljena austrijskome konzulu, da ju preporuči.

[4]) Milaković, fra Grgo Martić, str. 97.

Domalo Martića „škola realna" bude dogotovljena i otvorena. Martić joj sastavi i ustanove, polag kojih će se ravnati. Pošto ustanove sarajevske realke bacaju puno svijetla na predokupacijono školstvo Bosne Srebrene, to ih ovdje doslovno donosimo. Ustanove glase:

„I. Učilište stoji pod zaštitom sv. Jurja.

II. Upravitelj i nadziratelj ovoga učilišta, dok se nagje sposobnija osoba, jest mjestni župnik katolički, koga potvrdjuje redovničko starješinstvo.

III. Školski odbor sačinjavaju četverica razumnih ljudi iz obćine sarajevske. Biraju se po glasovima, a služba im traje za tri godine. Oni se s upraviteljem brinu za napredovanje i providjanje učilišta. I seljaci mogu u ovom sboru imati svoje zastupnike, ako i njihova djeca budu pohadjala ovu školu.

IV. Školu pohadjaju mužka i ženska djeca bezplatno. Roditelji se samo obvezuju privremeno davati učitelju drva za ogriev.

V. Školu mogu pohadjati djeca svih vjeroispoviesti.

VI. U školi će se učiti: a) štiti i pisati slovima latinskim i ćirilskim; b) katekizam; c) jezik hrvatski i talijanski; nu neka se školsko upraviteljstvo pobrine, da se predaje i hrvatski, njemački i francezki jezik; d) obći zemljopis; e) obća povjestnica i f) računica.

VII. Učilište ima zasada 3 razreda.

VIII. Učitelja odabire i potvrdjuje zemaljska vlada i redovničko starješinstvo. Učitelj mora da ima svjedočbu svoga osposobljenja, dobra vladanja i uz to da bude vješt talijanskom jeziku i crkvenom pjevanju. Dopusti li zemaljska vlada, može biti i stranac učitelj.

IX. Plaća učiteljska zasada je ustanovljena na 250 for. a. vr. Čim bude moguće, ova se ima povisiti na 300 for. Plaća mu se iza svaka tri mjeseca, a na koncu godine podpuno. S učiteljem se vazda čini pismeni kontrakt (ugovor) i to na koliko se roka budu pogodili. Bude li inostranac, neka se legalizira u dotičnom konzulatu.

X. Ako za uzdržavanje školske zgrade, nabavu potrebnih stvari i knjiga ne budu dostatni redoviti i izvanredni prinosi, neka se u sporazumku sa vlašću zemaljskom to poreže po imućnijim župljanima.

XI. Račune primitka i izdatka svake godine prigleda redovničko starješinstvo.

XII. Naukovne knjige, dok se naš puk ne providi svojim posebnim, nek budu iste one, što su u carstvu austrijskom propisane za pučke hrvatskt škole. Poišće li ove knjige vlada za pregledavanje, neka joj se predadu.

XIII. Dnevi učenja jesu svi preko sedmice, osim četvrtka i dana svetčanih.

XIV. U ljeti predaje se prije i poslije podne po tri sata, a zimi po dva sata.

XV. Glavni izpiti drže se po jedanput u godini; nu mogu biti i posebni svakoga mjeseca pred samim upraviteljem. Na glavni izpit pozivaju se visoka službena lica zemaljskog upraviteljstva, gg. konzuli i odličnici obćine kršćanske i israelske zakonoše ili koja druga od prvih osoba.

XVI. Vrieme je odmora za ljetnim izpitom od 15. srpnja do 1. rujna; za zimskim pako po jedna nedjelja dana.

XVII. Na rodjendan Njeg. Veličanstva sultana razsvietljuje se učiona. Učitelj s učenicima i s upraviteljem školskim neka upravitelju zemaljskom čestita srećni dan Nj. Veličanstva. Dopuste li okolnosti i zavod u ruku podje, neka se isto to učini i na rodjendane cara i kralja pokrovitelja ovoga zavoda.

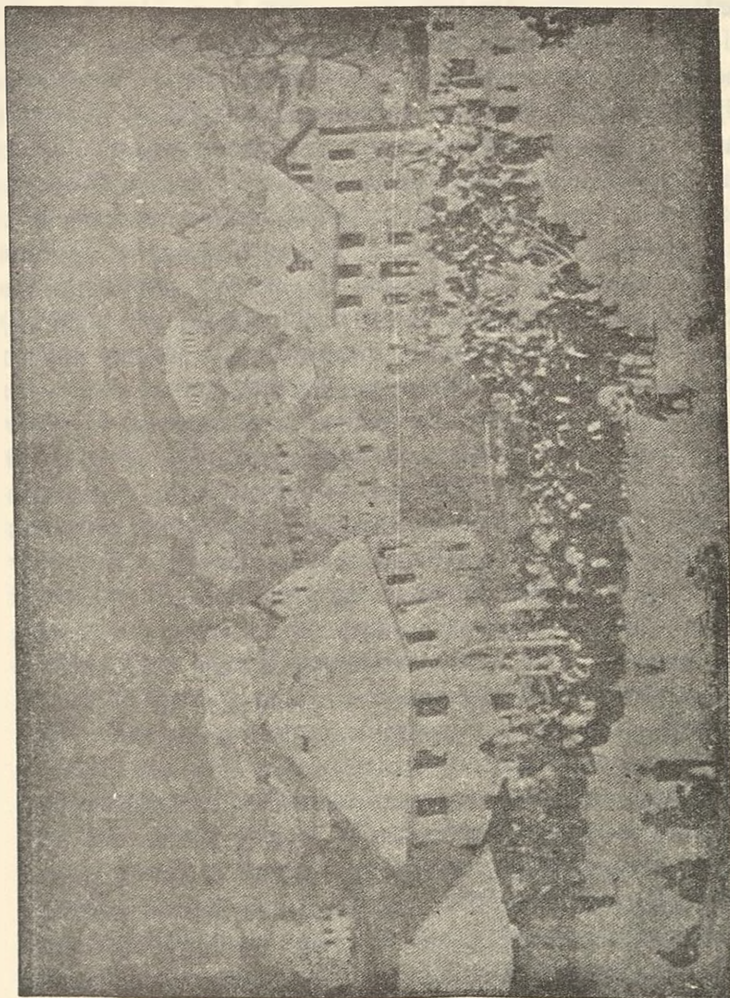
A. Dužnosti učitelja. Učitelj mora uviek pred očima imati svrhu svoga čovjekoljubivoga zvanja i istu kao svetu zadužbinu držati; svoju službu kao i gore ustanovljene propise pomnjivo obsluživati; sa župnikom, članovima odbora i obćinom u dobru sporazumljenju živjeti; upraviteljstvu se pokoravati; mladeži u naucima i u ćudorednosti dobar primjer davati; s učenicima u svetčane dane u crkvu ići; sprovodima (procesijama) i ukopu (ako se bude zahtjevalo) prisustvovati; protiva vjerskim istinima i političkim načelima ne griešiti; u nikakve se poslove, koji na njegovo područje ne spadaju, ne pačati, kao: parnice i uzgone. Učitelja koji bi uzprkos danih opomena proti ovim dužnostima griešio, treba sudu prijaviti i iz službe odpustiti.

B. Dužnosti školskoga upraviteljstva. Školsko upraviteljstvo dužno je učitelju pogodjenu plaću isplaćivati, od svih nepravednih nasrtaja njega štititi i kao uzgojitelja štovati, njegova prava braniti, u predavanju, opomeni i kažnjenju njega ne smetati i t. d. Ako ga obćina radi razložitoga uzroka bez njegove krivnje odpusti, ima mu onda putni trošak namiriti."[1])

---

[1]) Strukić, Povjestničke crtice Kreševa, str. 134.—135.

Eto to su bile ustanove sarajevske realke. Ona je poput ostalih katoličkih učilišta imala svoga zaštitnika, a taj je bio drugotni zaštitnik Bosne, sv. Juraj. Sv. Juraj i inače je Bosancima mio svetac, nu mislimo, da ga je sarajevska realka za zaštitnika samo za to izabrala, što joj je na svetkovinu ovoga

Fojnička škola.

Zgrada iz zadnjih godina osmanlijske vlade. Svojim dimenzijama nadmašuje sve ostale zgrade. Na prozorima viju joj se zastave, jer je fotografirana prigodom jedne zajedničarske skupštine. Slika iz albuma fojničkoga samostana.

sveca stavljen temeljni kamen. Ona je imala i svoga upravitelja, a taj je samo privremeno — „dok se ne nadje sposobnija osoba", bio mjesni župnik. Imala je svoj odbor, koga su sačinjavala četiri razumna čovjeka. Ovi su morali biti iz sarajevske općine, nu mogli su biti i seljaci, ali samo u slučaju, ako i njihova

djeca budu pohagjala ovu realku. Bili su birani na glasove, a služba im je kao i nastava trajala kroz tri godine. Ispočetka se je u njoj predavalo samo: „štiti i pisati slovima latinskim i ćirilskim“, katehizam, jezik hrvatski i latinski, opći zemljopis, opća povjesnica i računica, crkveno pjevanje, a bilo je u planu, da se zavede i „hrvatski, njemački i francuski“. Iz propisanih predmeta vidimo, da sarajevska realka nije bila samo „škola realna“, nego i osnovna, kakove su nekoč a u Bosni još i tada bile i gimnazije. Premda je škola bila konfesijonalna, ipak su ju mogla pohagjati i muška i ženska djeca svih vjeroispovijesti. Ovim kao i učenjem stranih jezika sarajevska se je realka iskazala dosta harnom i inim svojim dobročiniteljima, koji niti su bili katolici ni Hrvati. Što se je u pojedinim razredima kroz godinu dana moralo predavati, to je ovisilo o učitelju i ravnatelju. O zornoj obuci nema govora, nu tome se nije čuditi, na tu se je i u drugim zemljama u to vrijeme slabo pazilo. Daljnje točke ustanova bave se nastavnim vremenom, ispitima, odmorom i t. d.

Prvim učiteljem sarajevske realke bude postavljen neki Franjo Ks. Franjković iz Vinkovaca, koji je kroz prve tri godine uz drvarenje brao plaću po 250 for., a četvrte 350., te koji je za svoju školu sastavio i 1868. u Sarajevu objelodanio „Kratku zemljopisnu početnicu s dodatkom o Bosni za nižje učione uredjenu“. Sarajevska realka bivovaše sve do okupacije Bosne i Hercegovine, pa i dalje, nu ne samo da ne napredovaše, nego od 1869. puno nazadova. Godine 1869. učitelj Franjković iz Sarajeva ode, pa buduć da se za spomenutu svotu njegove službe nitko drugi ne primi, a veću svotu katolici ne smogoše, to fra Jako Marić primi na se teško učiteljsko breme, u kome ga puno smetaše duhovna pastva. S dolaskom sestara sv. Vinka ženska djeca prestadoše ići u ovu školu, koja se bijaše posve spustila na prostu osnovnu školu.

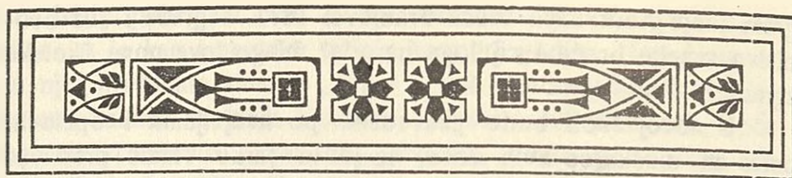
5. Osnovna škola u Fojnici prima obilježja realne. Onim istim korakom, kojim se je sarajevska realka spuštala na osnovnu školu, dizala se je fojnička osnovna škola na čast niže realke. Osnovna škola u Fojnici podignuta je još 1847., a podigao ju je Jukić fra Franjo. Buduć da je bila blizu samostana, to je vazda bila provigjena izvrsnim učiteljskim silama. Pohagjala su ju i muška i ženska djeca, i to tako pomno, da se je sedamdesetih godina nedavno sagragjena školska zgrada osjetila pretijesnom. Stoga uz pripomoć ministra izvanjskih posala

grofa Julija Andrássya braća Franjevci 1871. sagrade i „uz neopisivo veselje braće i cijeloga naroda“ blagoslove novu školsku zgradu.[1])

U novoj školi bude „zavedena po nedjeljama i opetovaonica za muškarce svih doba, te je o. Jerko Vladić predavao računstvo i crkvenu povijest, učitelj o. Mijo Batinić zemljopis i fiziku, a o. Mijo Franković gospodarstvo. Uz Poklade g. 1874. zavedene su i nabožne predstave po Metastaziju, a kasnije i po 3—4 puta preko godine, osobito o Božiću i Pokladama, te je to nastavljano sve do g. 1883. vanrednim uspjehom i navalom naroda. Predstave: „Adam i Eva“, „Judita“, „Isak“, „Athalia“ iz Metastazija, zatim „Pjanci“, „Fabiola“, „Sv. Alojzij“, osim nekih iz Berguina i pojedinih zabavnih listova još su u živoj uspomeni. Dne 1. svibnja, godine 1875. takvoj jednoj predstavi (Fabiola) prisustvovalo je i ukupno franjevačko starješinstvo, uz osobito povladjivanje. Redatelj ovih drama bio je o. Franković uz potporu o. Vladića učitelja, o. Marijana Topića, kao zborovodje. U tu svrhu bilo je posebno pozorište i nešto garderobe, te je to bila svakako prva pozornica u Bosni. Uzto se i pjevanje crkveno i narodno gojilo. Ovim, a još većma službenim posjetom austro-ugarskog generalnog konzula Theodorovića, dne 25. kolovoza 1874. poskoči na glas ova škola; jer se tom prilikom uvjeri isti, da je fojnička škola pretekla sve druge u Bosni i Hercegovini, zato je stade obilatije potpomagati učilima i novcem. I doista školski dnevnik svjedoči, da je ona tu potporu posve zaslužila. To nije bila više prosta pučka škola, već neka vrst male realke; jer tu se je mladež uz čitanje, pisanje i vjeronauk poučavala u višem računstvu, fizici, gospodarstvu, deklamaciji, domaćoj povijesti, poslovnim sastavcima, talijanskom jeziku, višem zemljopisu i prirodopisu, a mlogi su njezini gojenci kasnije postali kancelisti, lugari ili napredniji trgovci, kojim nitko ne može poreći više naobrazbe. Samo se po sebi razumi, da su tu školu polazili i oni, koji navršiše četiri razreda, pa bilo u njoj čitavih momaka“.[2])

[1]) Batinić, Franjevački samostan u Fojnici, str. 155.

[2]) Batinić, Franjevački samostan u Fojnici, str. 155.—156.

§ 4.

GIMNAZIJE.

1. Dekadenca. Gimnazije, što su se iza 1757. zavele u Kr. Sutjesci, Fojnici i Kreševu, počivale su na najnižim granama. One su svejednako služile jedino pouci i odgoju podmlatka, koji se je pripravljao za franjevački red. U njih se nije upisivalo niti su se svršavale u stalno vrijeme, nego kada se je koje dijete za red prijavilo, tada bi se i upisalo, a kada je dobro naučilo pisati, čitati i latinski govoriti,[1]) tada bi se slalo u novicijat, a odatle na više nauke. Manjak udžbenika učiteljima je zadavao puno jada. Uz to radi manjka svećenika učitelji bi češće kretali mjesto u školu k bolesniku, a češće bi školu zaticali praznu, jerbo su starješine samostana i dalje suprot svih zabrana i bez znanja učitelja pitomce odazivali na razne servilne poslove: kupljenje sijena, čišćenje bašče i t. d.

2. Pošljedice dekadence. Ovaj duboki pad bosanskih franjevačkih gimnazija opažali su i sami Talijani, kod kojih su bosanski klerici redovito svršavali svoje filozofijske i bogoslovske nauke, a u Hrvatskoj i Ugarskoj, gdje je Marija Terezija reformu gimnazija počela a sin joj Josip II. proslijedio, bosanske klerike — tako slabo u humanijornim naukama usposobljene — na visoke škole i ne pripuštahu. To se bosanskim ocima osobito sluči 1785., kada Josip II. poukidav razna biskupska i samostanska filozofijsko-bogoslovska sjemeništa zasnuje više t. zv. središnjih sjemeništa: u Beču, Pešti, Pragu, Insbruku, Gracu, Olomucu, Luvenu, Papiji, Zagrebu i t. d. i kada im na vruću

[1]) Constitutiones municipales od 1786. i 1787., u arhivu Sv. zbora za raširenje vjere.

molbu biskupa Botoš-Okića za odgoj podmlatka darova zakladu od 107.700 for., kojom su se sve dotada uzdržavale dvije istočne misije: u Smirni i Carigradu.[1]) Na temelju ove zaklade bosanski oci spreme u Zagreb nekoliko svojih klerika, a ovi tamo stignu uprav tada, kada je zagrebačko središnje sjemenište bilo već ukinuto. Na upit bosanskih otaca, kamo da svoju mladež iza ukinuća zagrebačkoga sjemeništa uprave, knez Karlo Palfy odgovori biskupu Botoš-Okiću, kako je pronašasto, da su u Zagreb prispjeli bosanski klerici prosti gramatici, i kako radi toga neće iz Zagreba nikuda ići, dok ne svrše humanijornih nauka. Kroz to vrijeme stanovat će u Zagrebu u franjevačkome samostanu, a iza toga spremit će se u Peštu na filozofijske i bogoslovske nauke.[2])

Ova poruka, kao i ta, da ubuduće bosanski oci u hrvatske i ugarske škole ne šalju zavjetovanu i u humanijornim naukama poučenu mladež,[3]) malo je zlo djelovala na bosanske Franjevce. Stoga slijedeće godine biskup Botoš-Okić i šalje u Zagreb svoga tajnika fra Franju Miloševića, „da osobno izvidi i ispita čitavu stvar“ i „da od onih, na koje to spada, poprimi način i pravilo, prema kome će se ubuduće u toj stvari trebati ravnati i vladati“.[4]) Da se je tajnik Milošević u Zagreb uistinu zaputio i čitavu stvar pomno proučio, o tome nema sumnje, nu s kojim se je rezultatom vratio, teško će se igda saznati, jerbo je tajnik Milošević po svoj prilici rezultat svoga putovanja na mjerodavnome mjestu usmeno saopćio. Samo to znamo, da su od ove dobi pitomci bosanskih Franjevaca na škole u Hrvatsku uistinu slani i bez humanijornih nauka i bez zavjeta. Godine 1787. ugarsko kraljevsko namjesno vijeće na molbu zagrebačkoga gvardijana, da mu

---

[1]) Magjarski kr. državni arhiv, u Budimu.

[2]) „Da die Bosnischen Alumnen, wie es hier gesagt wird noch Gramatiker sind, so sind sie biss in die Philosophie zu Agram bey den dortigen Gymnasia mit den gehörigen Stipendio zu bellassen sobald sie aber zur Philosophie und nach dieser zur Theologie schrieten, nach Pest in dass dortige Seminarium zu übersetzen.“ Magjarski kr. državni arhiv, u Budimpešti. Dr. Jelenić, Izvori za kulturnu povjest, str. 58.

[3]) „Illustritati Vestrae ex an. officiosa requisitione significo, ut eam pro futuro inire velit rationem, quo ad clerum sibi subjectum deinceps quantum fieri possibile adultiores assumantur, juvenes vero tenerioris aetatis, quibus alioquin exigua rerum discernendarum vis inest, ad eliciendam in tenella aetate Professionem Religiosam non admittantur.“ Kopija pisma m. kr. namjesništva biskupu Botoš-Okiću u magjars ome kr. arhivu, u Budimpešti.

[4]) Dr. Jelenić, Izvori za kulturnu povjest, str. 58.—59.

se plati trošak, što ga je učinio na bosanske klerike, traži od redodržavnika sv. Ladislava, da mu se naznači broj spomenutih pitomaca i suma za pojedince.[1]) Godine 1796. redodržavnik bosanskih Franjevaca fra Mato Ivekić dobiva izvješće, da se mladež Bosne Srebrene u Velikoj i bez profesora i bez nadzornika klatari, pa premda tome izvješću ne daje velike važnosti, jer je poteklo od same mladeži, to se ipak obraća zagrebačkome biskupu i moli ga, da ga o tome i podrobnije i autentičnije izvijesti. Na koncu ga moli, da ga izvijesti, da li uistinu cesar misli za bosanske pitomce graditi kolegij, te izrazuje, da bi on volio, da se i ubuduće razmještaju po pojedinim samostanima raznih franjevačkih redodržava.[2]) Na ove upite zabrinutome redodržavniku Ivekiću arhigjakon i provikar Josip Galupff još iste godine dne 28. listopada službeno odgovara u jezgri evo ovo: Obzirom na mladež, koja se ovamo za bosansku misiju odgaja i koju je „Vaša presvijetlost“ 30. srpnja ove godine preporučila, javljam Vam, da je već s više strane uregjeno, da ubuduće ne budu bez meštara. Oni pitomci, koji su bili u veličkome samostanu, previšnjom su odredbom premješteni u požeški samostan, gdje će moći „javne škole pohagjati“. Dobretić je iz Zagreba spremljen u Pečuh, da tu pod redovničkom stegom započne i proslijedi bogosloviju. „Ostali, koji još nose svjetsko odijelo, u Zagrebu su razmješćeni po svjetskim kućama, nu obzirom i na njih, već je odregjeno, da se ovdješnji franjevački samostan, čim prije bude moguće na državni trošak popravi te da se u nj stave svi bosanski mladići, koji uživaju stipendij i tu se odgajaju pod skrblju i upravom samostanskoga starješine ili koga drugoga sposobnoga oca, koji se za to bude označio.“[3])

Već iz ovo nekoliko podataka vidimo, kakav je sve bio položaj prvih pitomaca Bosne Srebrene u cesarskim zemljama. Iz Bosne su poslije 1785. redovito slani bez novicijata i bez ikakova odgoja. U cesarevini posvećivao bi im se slab nadzor, a kadikada nijesu ni profesora imali, te su se uistinu činili kao siročad bez oca — „sicut pupilli absque patre“, kao što lijepo jednom zgodom piše fra Mato Ivekić. Nije tome bio kriv habzburški dom, koji im je godišnju štipendiju od 150—200 for. dijelio, a toliko ni drugotni čimbenici, koliko početne poteškoće. Nu svakako ovaj se je

[1]) Dr. Jelenić, Izvori za kulturnu povjest, str. 62.
[2]) Dr. Jelenić, Izvori za kulturnu povjest, str. 64.—65.
[3]) Dr. Jelenić, Izvori za kulturnu povjest, str. 66.

način odgaja bosanskim Franjevcima brzo osvetio. Nedisciplinirani pitomci Bosne Srebrene, kada su se u popravljeni zagrebački samostan smjestili, brzo su i redovničku stegu i biskupski auktoritet tako prezreli, da su od 30 samo dvojica ostala vjerna svome zvanju.[1]) Čini se, da je ova činjenica služila za najljepšu pouku i bečkome dvoru i bosanskim Franjevcima: bečkome dvoru, da ubuduće ne sili bosanske oce na šiljanje pitomaca u cesarevinu barem prije novicijata i godine kušnje, a bosanskim Franjevcima, da pri tome budu još oprezniji.

I uistinu odsada se u cesarskim zemljama susrećemo samo sa zavjetovanim pitomcima Bosne Srebrene. Ovi su pohagjali razne hrvatske i ugarske gimnazije, a da su najviše pohagjali požešku, to je donekle i po sebi razumljivo. Požeška bo je gimnazija iza ukinuća Isusovaca, koji su ju još 1726. osnovali, stajala u uskoj svezi s Franjevcima. Kada se za francuskoga rata 1809. požeška gimnazijska zgrada pretvori u bolnicu, obuka se prenese u franjevački samostan. Godine 1828. gimnazija dobiva prvi puta Franjevca za profesora, a 1834. prelazi sasvim u franjevačke ruke.[2])

Megjutim ni zavjetovana mladež ne odreče se svih svjetskih mana. To se zapazi baš u Požezi, kamo je redodržavništvo Bosne Srebrene još 1806. odjednom spremilo devet zavjetovanih pitomaca,[3]) koji je broj slijedećih godina povećavan. Ovi 1808. počiniše neke izgrede, što je došlo do ušiju i do samoga bečkoga dvora. Na nalog ovoga zagrebački biskup Vrhovac 1808. zaputi se u Požegu i čitavu stvar prouči. Iz izvješća biskupa Vrhovca, što ga je 13. kolovoza 1808. redodržavništvu Bosne Srebrene spremio, saznajemo i za korjen spomenutih izgreda. Neki klerik Martinović bio se je i u samostanu i u školi zaboravio svoje redovničke čednosti, a drugi su bili nezadovoljni, što ih starješinstvo nije moglo svake druge godine iz ono 200 for. provigjati novim odijelom, na koje se je u to doba u cesarskim zemljama moralo godišnje po 56 for. trošiti. Da se ubuduće slični izgredi ne ponove, biskup Vrhovac propiše shodne

---

[1]) Dr. Jelenić, Izvori za kulturnu povjest, str. 138.

[2]) Julije Kempf, Požega, str. 572. i 574.

[3]) „Die 19. xbris 1806. . . Omnes isti novem clerici Professi exmissi fuerunt ad studia capescenda ad Provinciam S. Joannis a Capistrano, juxta Indultum SSmae Majestatis Franci II. Fuerunt admissi in Gymnasium Posegae.“ Statistica provinciae Bosnae Argentinae, u Sarajevu.

naputke, kojih su se morali držati i požeški Franjevci i bosanski klerici. Zatim isti biskup zamoli cara Franju II., da starije klerike oprosti od pohagjanja državnih škola, barem obzirom na niže nauke, i da se ovi ragje privatno kod kuće uče, te da se dosadanje štipendije povise s 200 na 250 for.[1])

3. Pokret za reformu. Čim su veće nedaće bosanske Franjevce stizale pri usposobljivanju njihove mladeži po državnim hrvatskim i ugarskim gimnazijama, tim su se oni obvezanijim osjećali na reformu svojih gimnazija, i to takovu reformu, kako bi gojenci ovih mogli imati pristup ne samo u talijanske, nego i u hrvatske i ugarske bogoslovne zavode. U tome su im više prijale i same prilike. Sposobnih su sila prilično imali, a to su bili mladi Franjevci, koji su prošli sve ili ugarske ili hrvatske srednje i visoke škole. Svih udžbenika — a još manje fizikalnih aparata — u to vrijeme nijesu imali ni mnogi cesarevinski srednji zavodi,[2]) pa čemu da ih ima Bosna? Trebalo je dakle mlade „ugarske“ Franjevce okupiti u tri bosanska samostana, a da bude malo više i prostora, svima se u samostanima malo više stisnuti, i otpočeti prema sustavu, prema kome su „ugarski“ Franjevci već učili i koji im je još barem donekle bio u uspomeni. Nije proteklo puno vremena i zamišljeni plan počne se ostvarivati. Pri tome se osjeti velika neprilika radi manjka stalnih pravila. Istina, profesori su se donekle sjećali hrvatskih metoda, ali puno su toga i zaboravili, a puno se u Bosni nije moglo ni provesti. Uz to svaki je profesor imao posebne nazore, koje je nastojao ostvariti. Ovoj neprilici odluči stati na kraj fra Stjepan Marijanović sa svojim „Systema litterarium pro directione scholarum provinciae bosnensis deserviens“.

4. Reformator fra Stjepan Marijanović. Marijanović se je rodio u Lipnici, selu današnje župe Kraljevske Sutjeske, dne 15. siječnja 1794. Početne je nauke svršio u samostanu sv. Ive Krstitelja u Kr. Sutjesci, gdje je i u red stupio, a više u Ugarskoj u redodržavi sv. Ivana Kapistranskoga, kamo ga je redodržavništvo Bosne Srebrene dne 18. prosinca 1810. kao svečano zavjetovana klerika s još 7 zavjetovanih drugova spremilo i odakle se je već u prosincu 1817. u Bosnu povratio.[3]) Povrativ se u Bosnu obnašao je u svojoj redodržavi razne

[1]) Dr. Jelenić, Izvori za kulturnu povjest, str. 103.
[2]) Cuvaj, Građa za povijest školstva, izd. II., sv. I., str. 470.
[3]) Statistica provinciae Bosnae Argentinae, u Sarajevu.

službe: novičkoga meštra, župnika, gvardijana, kustoda te napokon redodržavnika, i to u najkritičnija vremena — za Barišića afere s Bosnom Srebrenom. Umro je i pokopan u Kr. Sutjesci 8. ožujka 1848. u 55. godini svoga života.[1]) Pjesnik Josić 1842. o njemu pjeva: „Marjanovich pretiosior Hebro est, dulcior Hybla, — — — — — — — — — — Qui eloquio Marcum superat, gravitate Catonem, — Ingenio Statium, relligione Numam, — Protector Patriae, Tuus o! Provincia vindex, — Est et te dignum sacra Tiara caput! — — — — — — — — — Est hic Bosniaco clarus Vir natus in axe, — Pannonicae doctae, quem docuere Deae. — Impiger assiduae, quas tunc audire solebat, — Propterea Aoniae flos fuit illae scholae — Palladis hinc cultor mox primis extitit annis — Artibus ac avidas obtulit ille manus — — — — — — — — — — Cujus in insigni Cerebro sapientia sedit, — Cujus et os poterit cum Salamone loqui.“[2])

Kao Josić tako i Starčević fra Ilija svim mogućim ukrasima uzvisuje Marijanovića ljupkost, pobožnost, neporočnost, iskrenost te ostale njegove kreposti, kojima je stekao simpatije ne samo katolika nego i istih pravoslavnih i muslimana.[3])

Nu svakako najsjajnija točka Marijanovića djelovanja leži u provedenoj reformaciji franjevačkih gimnazija. Bazu i ogledalo ove reformacije sačinjava njegovo već spomenuto djelce „Systema litterarium pro directione scholarum provinciae bosnensis deserviens“,[4]) što ga je objelodanio

---

[1]) Statistica provinciae Bosnae Argentinae, u Sarajevu.

[2]) Josić, Elegia in novo anno etc., str. 27.—28.

[3]) „Placidissima naturalis indoles, solida pietas, intemerata vitae integritas, sincerissima, ac modestissima cum omnibus . . . conversandi ratio; religiosae charitati consociata multiplex, pervasta (notoriaque jam ab editis scholasticis, systematice profecto elaboratis operibus) eruditio Patris Stephani Marianovich . . . qui de suo laudabili zelo a) in restaurandis scholis, ac taliter in terris infidelium facilius propaganda, promovenda, ac conservanda religione catholica indefessus; b) qui in restaurando ruinosissimo Conventu Suttiskensi, et cum eo Missione sublevanda, gravissima pericula, et curas sustinebat; c) qui sexennio integro, ut Magister Novitiorum, singulari cum exemplaritate, atque studio plantulas Provinciae ad summum florem evolvit; d) qui non modo de multiplicibus virtutibus suis Fratribus, Christicolis, verum etiam Graecis, et ipsis tribunalibus turcicis ter amabilis et charus semper extabat.“ Kopija Starčevića izjave, poslane iz Retkovaca biskupu Strossmayeru 28. lipnja 1840., u arhivu franjev. samostana, u Kr. Sutjesci.

[4]) Djelo broji 63 stranice male osmine.

tiskom tiskare kraljevskoga ugarskoga sveučilišta u Budimu 1835. To je Marijanovića djelce prava bosanska i „Allgemeine Schulordnung“[1]) i „Ratio educationis“[2]), a i sastavljeno je ne samo prema dugome iskustvu i zrelome razmatranju, nego i na temelju sličnih sustava drugih pokrajina.[3]) Zgodno se cijepa u tri dijela: u prvome se raspravlja o nuždi i koristi sustava, u drugome se iznosi sami sustav, a u trećem kratki pedagoški naputci za učitelje.

5. Marijanović o nuždi i koristi stalnoga sustava. Raspravljajući Marijanović u prvome dijelu svoga „Systema litterarium“ o nuždi i koristi stalnoga školskoga sustava prije svega pobija i samo svoje nekadanje mnijenje, da je za odgoj mladeži i uregjenje škola dovoljna revnost meštara te češća ponukovanja sa strane starijih, da učitelji svojoj dužnosti savjesno udovoljavaju. Red je, veli Marijanović, duša stvari; i što bez reda biva niti je stalno ni napredno. A da se red opsluži, neophodno je nužno: a) da se sastavi jedan stalan sustav, b) da se ovaj sustav potvrdi i c) da se u škole stave sposobni učitelji. Traži se stalan sustav, jer ako se sami razni zanati moraju učiti prema nekim pravilima, koliko su pravila nužnija za liberalne nauke, gdje je umni napor kudikamo veći. Poučavati bez stalna sustava isto je, što i htjeti postići svrhu bez sredstava. A da to nije moguće, najzorniji su dokazi neki pitomci, koji su u Bosni kroz više godina učili i hvalili se, da su čitavu slovnicu svršili, a kad tamo: nijesu bili u stanju niti jedne pravilne gramatičke konstrukcije napraviti, što je opet bio povod, da su povraćani čak u prvi razred. Uvede li se u gimnazije stalan sustav, i sami će se pitomci potaknuti na marljivije učenje, uvježbat će se u čitanju, sastavljanju pisama i naglascima, te će u novicijatu svoje nauke bez teškoće moći proslijediti, u blagovaonici bez pogrešaka čitati a na koncu primiti i niže te

---

[1]) „Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-Haupt- und Trivialschulen sämmtlichen kais. königl. Erblanden“. Izašla je 6. pros. 1774.

[2]) „Ratio educationis totiusque rei literariae per regnum Hungariae et provincias eidem adnexas“, objelodanjena je 1777.

[3]) Haec inquam . . . ad rectum Scholarum ordinem introducendum esse necessaria, diu rem mature perpendens, referi, quorum primum systema videlicet, considerata rei natura, prae oculis habita more in similibus aliarum Regionum, ac insuper adjuvante sat diutina, optima rerum magistra, experientia, solicite confeci“. Marijanović, Systema litterarium, strana 15.

više redove, što dosada redovito nijesu mogli, premda su kod nas i retoriku svršavali. Nu stalni sustav treba da ima i zakonitu potvrdu. Jedno, jer se i inače sve slične općenite stvari običaju potkrepljivati auktoritetom mjerodavnih starješina, drugo, jer se rečeni sustav neće omalovaživati ni sa strane samostanskih starješina ni meštara, te treće, jer se ni učitelji ni njihov sustav ubuduće neće ismjehivati sa strane onih, koji su ili čuli ili vidjeli ili prakticirali drugu metodu. Napokon nužda traži, da se u škole stave i sposobni učitelji. Svi ne mogu sve. Niti smo svi proroci, ni svi doktori. Za učitelje treba staviti takove osobe, koje su ne samo urešene umnim sposobnostima i dobrim ponašanjem , nego koje za učiteljstvo imaju i dobru volju: koji će se truditi, da zlo ne upotrebljuju 1824. danu povlasticu i ne zakićuju se radi šestgodišnjega učiteljevanja naslovom agregiranih otaca redodržave, a da ne porode niti jednoga jedinoga sina. Svim će se opet tim zadovoljiti i rimskoj kuriji i preuzvišenome kraljevskome ugarskome namjesnome vijeću, koji naše pitomce nakon svršenih naših gimnazija neće da primaju do na filozofijske nauke, a naši pitomci ubuduće ne će u filozofijskim naukama na sramotu i redodržave i svojih meštara dobivati drugi red.

Već iz ovo par riječi probija velika Marijanovićeva pronicavost. On je uprav iz svagdanjega života znao pobrati naj jače motive — što vojuju za njegovu svrhu: za provedenje reforme — te ih na najzorniji način čitateljima predstaviti. Uz to kroz čitav tok rasprave nigdje se ne povregjuje redovnička čednost: nigdje ne izbija egoizam i slavohlepnost, nego su sva tako upriličena, kako će čim uspješnije proizvesti preokret i služiti Bogu na slavu, redu i domovini na korist.

6. Marijanovića sustav. Prema običaju svih onodobnih prosvijetljenih krajeva i Marijanović školsku godinu cijepa na dvije epohe ili dva semestra. Prvi mu semestar počinje odmah iza Male Gospe, iza 8. rujna, i traje otprilike do konca veljače do Poklada, kada se upriličuju ispiti prvoga polugodišta i dopuštaju mali praznici. Drugi semestar počinje iza Čiste srijede te traje sve do početka rujna ili, prema novome austrijskome sustavu, do 1. kolovoza, kada se polažu ispiti drugoga polugodišta i dopuštaju praznici od 8 dana. Kako se vidi, Marijanovića je sustav dopuštao vrlo male praznike. Marijanović tome nalazi i razlog, a taj je, što je u nas bio prevelik broj svetkovina. I uistinu u Bosni je sve do Barišića broj svetkovina bio

prevelik, a ovaj ga je prema dozvoli Sv. Stolice 1840. smanjio. Marijanović daje razlog i tome, zašto drugi semestar svršuje početkom rujna ili početkom kolovoza: da se mladež, koja se bude slala na više škole u cesarske zemlje, kroz mjesec ili dva može odmoriti, na buduće svoje mjesto prispjeti i tako odmorna otpočeti više škole, koje su u cesarskim zemljama počimale početkom listopada. Do Marijanovića redovito se drugi semestar nije vazda svršavao početkom rujna ili kolovoza, nego nekada i kašnje, a tada bi bosanski klerici na strane zavode okasnili, te su češće na uštrb svoga zdravlja nastojali postići ono, u čemu su bili zaostali. Ovdje je Marijanović bez sumnje aludirao i na samoga sebe, jerbo je i sam 1810. na cesarevinske škole bio spremljen tek 18. prosinca.[1])

Tečaj gimnazije trajao je pet godina. Tome se nije ni najmanje čuditi: ni „Ratio educationis“ carice Marije Terezije ne propisuje veći broj godina za hrvatske i ugarske gimnazije.[2]) U prvome se je razredu samo učilo čitati i pisati: latinski i ćirilski — odnosno „särbski“. Pod imenom „särbskoga“ pisma Marijanović razumije bosančicu, koju još u početku XVII. stoljeća Divković nazivlje „srpskiemi pismenima“. Tako ju Marijanović nazivlje i u svome „Bukvaru illiti poçetku slovstva iliriçkog, i latinskog jezika“, što ga je „za uçionice derxave bosanske“ složio i 1836. u Budimu objelodanio. U drugome se je razredu predavala latinska slovnica, i to prema Marijanovića „Institutiones grammaticae latinae“ i dokle je tu odregjeno za prvi razred: deklinacije, konjugacije i t. d. Osim toga morala su se učiti potrebita poglavlja Miletića katehizma: „Istomaçegne stvari potribitii nauka karstjanskoga“, te počela aritmetike. U trećem su se razredu nastavljali svi predmeti drugoga razreda, nu u latinskome jeziku posvećivala se je osobita pomnja hrestomatiji ili analiziranju. Analiziranje je moralo teći prema pravilima stavljenim u Marijanovićevoj slovnici.[3]) U četvrtoj godini predavala se je latinska sintaksa, te se je nastavljala aritmetika, a nije se smjela ni hrestomatija zanemariti. U petome razredu morala se je najprije predavati nauka o sastav-

---

[1]) Statistica provinciae Bosnae Argentinae u Sarajevu.

[2]) Cuvaj, Građa za povijest školstva (Zagreb, 1910.), sv. I., str. 468. Kašnje je u Hrvatskoj i u Ugarskoj gimnaziji pripojen i filozofijski tečaj, nu i bosanski su klerici prije bogoslovije svršavali filozofiju.

[3]) Marijanović, Institutiones grammaticae latinae, str. 127.

ljanju perijoda, pisama, pripovijedaka, a istom tada pravila govorništva, nu nije se ni ovdje zapuštala hrestomatija i aritmetika. Od pjesništva Marijanović za bosanske Franjevce ne vidi velike koristi, jer nas u hodu na Parnas smetaju mnogobrojni poslovi, nu neće da ni na tome polju sasvim budemo stranci. Stoga propisuje, da se pri koncu petoga razreda predaje i nauka o pjesništvu. Iz svega se vidi, da je Marijanovića reforma imala praktičnu svrhu i da latinskome jeziku daje najveću važnost. I ovo je sasvim odgovaralo duhu, što je vladao u „Ratio educationis".[1]) Interesantno je, da „Ratio educationis" prema glavnim predmetima okrštava pojedine razrede i učenike. Tu su u gramatičkome dijelu gimnazije: principia, grammatica, syntaxis, a u humanitarnome: poesis i rethorica.[2]) Ovu nomenklaturu u glavnome oponaša i Marijanović. I Marijanoviću su učenici prvoga razreda „normalistae" ili „initiantes", drugoga „principalistae", trećega „grammatistae", četvrtoga „syntaxistae" a petoga „rethores".

U točci o domaćim i školskim vježbama strogo se nalaže, da učitelji iz istumačenih dijelova zadaju domaće zadaće, a utorkom prije-podne školske. Pošljednje su se izragjivale u školi kroz dva sata, a prve i pošljednje učitelji su morali ispraviti, učenici pak ispravljene kašnje što ljepše prepisati. Obzirom na upisivanje propisuje se, da ovo biva početkom rujna, a ne, kada se koji prijavi. Isto se tako traži i oblačenje pitomaca u redovničko odijelo početkom rujna: nakon svršene treće godine gimnazije. Četvrtu godinu pitomci su svršavali kao redovnički novaci, a petu kao svečano zavjetovana braća. Prijelaz iz jednoga razreda u drugi prije konca godine sustav i najsposobnijim strogo zabranjuje.

Da se ne bi mladež uz toliki aparat latinskoga jezika u latinskome jeziku ipak činila nijema, propisuje se, da se mladež još svršetkom druge gramatičke godine potiče na latinske konverziranje, a u novicijatu da joj latinski jezik postane tako svagdanjim, kao da materinskoga i ne zna. Za istu se svrhu želi, da se čitava obitelj a osobito meštri služe latinskim jezikom, kao što je češće prema želji ordinarijata i u okružnicama sankcijonirano. Dopušta se, da mladež ispočetka miješa s latinskim i

---

[1]) Cuvaj, Građa za povijest školstva, I., izd. II., str. 469.
[2]) Cuvaj, Građa za povijest školstva, I., izd. II., str. 468.—469.

hrvatski jezik, a o „feruli“, koja se je i prije u okružnicama toliko preporučivala, ništa ne govori

Buduć da svaki svagdanji posao prelazi u površnost, ako se ne nadzire, to Marijanović propisuje, da se gimnazijama na čelo stave direktori. Ovi su morali biti izabrani iz kruga muževa, koji su poznati ljubitelji i pravoga odgoja i nauka. Njihova je zadaća bila ne samo školu nadzirati i učitelje u predavanju rukovoditi, nego ih po mogućnosti i štititi. Da ne bi redodržava sa izdanjem njegovih „Institutiones grammaticae latinae“ i „Syntaxis linguae latinae“ štetovala, ponovno urgira, da te knjige budu i učiteljima i učenicima redoviti priručnici. Što se tiče ispita, podsjeća, da su prije starješine češće puta nalagale, da se ovi drže svakoga mjeseca. Marijanovića sustav neće, da se ta naredba tako strogo uzme: jedno, jer se česte stvari malo cijene, drugo, što mnoge svetkovine i inače često prikraćuju u mjesecu vrijeme predavanja. Radi toga dosadanji mjesečni ispiti reduciraju se na tri u semestru. Od ovih prva dva imala su se držati u prisutnosti direktora, a treći bi bio svečaniji. Prvi prvoga semestra imao se je u prisutnosti direktora držati prije adventskoga posta a drugi pred Božić, prvi drugoga semestra pred Uskrs a drugi pred sv. Ivana Krstitelja.

Što pak za svaki ispit treba obraditi, Marijanovića sustav ne odregjuje, nego kao i ono što se svaki dan i svaki sat prije i poslije podne ima predavati, ostavlja na volju meštrima, koji su u tu svrhu morali napraviti posebne rasporede i u školama ih na shodnu mjestu izvjesiti.

Iza toga Marijanović, da se nacrtani red opsluži stavlja devet propisa. Tu se osugjuje svako strančarenje i traži se, da se za učitelje stavljaju samo sposobne osobe. Zabranjuje se bez nužde u vrijeme škole učitelje slati na bolesničke i druge poslove. Buduć da učiteljima često za pripravu ne ostaje do samo jedan sat, preporučuje se, da se i od hora dispenzaju. Starješinama se savjetuje, da marljive učitelje radi novotarija ne kore, nego naprotiv, da ih sokole. Ograničuje pravo kažnjavanja pitomaca na samoga mjesnoga starješinu i meštra, te svima osim mjesnoga starješine i direktora strogo zabranjuje uplitati se u meštarska prava pri odgajanju i kažnjivanju mladeži. Nadalje se zabranjuje, da se školska mladež postavlja za vratare i da im se nalažu servilni poslovi; nu bude li kada i to neophodno nužno, hoće, da to barem bez znanja meštara ne biva. Da se mla-

deži ne oduzima potrebno vrijeme za nauke, oslobagja ju osim kandidata od hora i raznih pobožnosti, nu ne od slušanja konventualne mise, služenja privatnih misa, litanija i svečanoga matutina. Ujedno nalaže, da se u vrijeme molenja devete ure, večernje i jutarnje, mä kad se ove molile, mladeži propiše učenje, te joj izmegju iste na čelo stavi jedan nadzornik, koji će svaki

Fra Filip Kunić.
Prema fotografiji, što se čuva u Živkovićevu albumu.

prekršaj spomenutoga propisa zabilježiti i kašnje meštru prijaviti.

I u tome je u glavnome ležao Marijanovića školski sustav. U njemu će moderni čovjek opaziti mnogo neobičnosti i manjkavosti, ali povjesničar ne smije gledati naprijed, nego natrag. Samo s tim načelom shvatit ćemo ono Marijanovića očekivanje

preporoda redodržave iz opsluženja novoga školskoga sustava i proročko ponavljanje one sv. Jeronima: „Nasciturum nobis videlicet aliquid, quod docta Graecia — multae provinciae — non habet!"

7. Marijanovića pedagoška pravila. Treći dio Marijanovića literarnoga sustava nosi općeniti naslov „Brevis adumbratio paraenetica educationis juvenum praeceptoribus provinciae Bosnae oblata a p. Stephano Marianovich ejusdem provinciae custode. Anno MDCCCXXXIII." Koliko je god drugi dio znamenit s naukovnoga pogleda, toliko je opet ovaj s odgojnoga. Već u samome uvodu Marijanović ističe veliku važnost odgoja. O njemu ovise sva društva, a njegovu manjku ima se prepisati propast raznih kraljevstava i carstava. Grci i Rimljani nastojahu svoje države učvrstiti odgojem mladeži, a Rimljani htijući čim oštrije koji narod kazniti zatvarahu mu škole. Krivo imaju oni, koji drže, da je kultura kriva prevelikoj razuzdanosti u mnogim evropskim krajevima; tome je krivo pomanjkanje pravoga odgoja, jer nije moguće, da Horac griješi, kada propovijeda: „Quo semel est imbuta recens servet odorem testa diu." Odgajati moraju u prvome redu roditelji, pa onda oni, kojima su tu dužnost roditelji povjerili. Ta je dužnost teška osobito u nas u Bosni, gdje je narod megju muslimanima i krivovjercima gotovo podivljao, ali ova je opet u nas tim časnija. Sada slijede uprav zlatna pravila o izboru i načinu traktiranja genija, zatim se opisuju darovi učitelja i njihov način nadziranja i kažnjavanja te razna odgojna sredstva. Kao što težak ne baca svagdje sjeme, nego na probrane njive, tako i mi moramo za škole probrati mladež. To nije lak posao, jer su ljudi kao izvanjskim oblikom tako i umom različni. Još Platon usporegjuje genije s kovinama: zlatom, srebrom, gvožgjem, olovom i kositrom. Nekome je gustoća vazduha, nekome pokrajina, a nekome temperamenat učinio um knjizi nepristupnim, kao što to Aristotel svjedoči za Beoćane i Tebance. Drugi su opet u razvoju spori, što vrijedi osobito za nas Bosance. U svakom slučaju valja paziti, da ne ide trud i trošak uzalud, ali da se i onim, koji imaju pravo zvanje za red, ne učini nepravda. I u traktiranju mladeži valja biti vrlo strpljiv i vrlo razborit. Ni drvo se ne djelja odmah bradvom, a ni svi cvjetovi ne procvjetavaju isti dan. Konj, ako se s njim lijepo postupa, postane plemenit, ako pak ružno, magarac. „Lusus sit initio, monet Quintilianus, et rogetur, et laudetur, et nonunquam nescientem scivisse

dicas, aliquando aemulum discentis laudato, cui ipse incidet!" Riječju, neka se odmah stablo ne siječe, ako nije odgovorilo njezi, što nije učinilo danas, možda će sjutra. Učitelji moraju svoju dužnost vršiti s najčišćom nakanom: da počaste Boga i spas duša promaknu. U sebi moraju češće probuditi ljubav i prema Bogu i prema bližnjemu, a volju za naukom i u sebi i u pitomcima. Moraju se češće za pomoć toplo uteći Bogu i davati se na čitanje djela, što se odnose na vlastitu struku. Bez vježbe nitko ne može biti ni učiteljem zanata, a još manje znanosti. Učitelj mora biti gravitetičan, krotak, veseo, ljubak i bespristran; mora se čuvati svega, što bi druge moglo uvrijediti, a osobito takove familijarnosti s pojedincima, iz koje bi se mogla poroditi zla sumnja. Jer je učitelj u odgoju pitomaca i zastupnik roditelja, dužnost mu je i ista njihova djela nadzirati, težnje i narav pojedinaca upoznavati, te ih svakom prigodom i kao ljubezni otac i kao učitelj oplemenjivati. Marijanović dopušta u odgoju i upotrebu šipke, ali vrlo rijetko i kada opomena ne koristi. Djeca su kao i djevice. Djevici oduzmi liljan čistoće, nema šta više da se boji. I dijete neprestanim šibanjem izgubi i strah i stid, te otvrdne na svako zlo. Uz to servilna šipka ne slaže se s liberalnim naukama. Kao odgojna sredstva Marijanoviću na prvome mjestu služe pohvale i darovi. Ne treba se nagliti. Spočetka u svemu treba biti lak, da se čitava stvar čini kao kakova igra. Koji dužnosti odgovore, treba ih pohvaliti a kadikada i nagraditi. To traži dječija narav. Ćedne igre i odmori gojence rastresaju, odmaraju i osvježuju. Bez njih bi mladež brzo u učenju omlitavila i otupila. „Repetitio mater studiorum!" kliknu netko. S njim se slaže i Marijanović. Ispiti su mu i sredstvo, da se mladež izmalena slobodi i uči na publiku. Osim toga joj ispiti oštre naravni dar govora, vježbaju pamćenje, te, kao što i ocjene bodre na sve, što je lijepo i plemenito.

Od ovih Marianovića odgojnih pravila ni danas ne možemo puno odstupiti. I danas treba za teški i uzvišeni svećenički i redovnički stalež mladež pomno probirati, i danas treba s njom razborito postupati, učitelju se za svoje zvanje zagrijavati i pripravljati, a ne bi škodila ni šipka u onim slučajevima, u kojima ju i Marijanović dopušta: „Qui parcit virgae, odit filium." Jedno je samo, što bi u Marijanovića pedagoškim nazorima modificirali, a to je, da se ni oni, koji svojoj dužnosti zadovoljavaju, vazda ne nagragjuju pohvalama, da ne bi tako u krv upili, raditi jedino za ispraznu hvalu.

8. Iza sankcije Marijanovićeva Systema litterarium. Učinak literarnoga sustava, što ga je Marijanović sastavio, a definitorij ga Bosne Srebrene još 1826. odobrio, bio je bez sumnje svet i blagoslovljen. On je preobrazio franjevačke gimnazije u Bosni, a s gimnazijama i samu Bosnu Srebrenu stavio na čvršću bazu. Ali kao što se ni jedna reformacija ne provodi bez nekih faza, koje ju zavijaju u povjest, tako ni ova. Premda je definitorij Bosne Srebrene rečeni sustav odobrio i strogo naložio, da se opsluži, ipak je nekom nemarnošću bio sasvim zabačen, da se je nakon šest godina jedva našao. Sreća je bila za Bosnu Srebrenu, da je u to vrijeme Marijanović postao kustodom a odmah iza toga redodržavnikom Bosne Srebrene. Njegovim nastojanjem definitorij Bosne Srebrene spomenuti sustav ponovno uzme na pretres te ga svojim dekretom, izdanim 8. svibnja 1833., ponovno potvrdi. Ovaj dekret definitorija franjevačke bosanske redodržave i stoga je značajan, što je pobliže fiksirao termin semestralnih ispita i praznika. Polag njega prvi semestar počinje 9. rujna, a svršuje se početkom Poklada; drugi počinje na Čistu srijedu i traje do zadnjih ili prvih dana kolovoza. Što se tiče praznika, i on žali, da ih radi blagdana ne može povećati. Obnavlja dekret generala fra Klementa Panormskoga, što ga je ovaj 1756. objelodanio i polag koga se uvodi četvrtak za sedmični odmor, nu samo tada, ako u toj sedmici ne dolazi kakova svetkovina. U protivnome slučaju hoće, da se i u četvrtak, barem prije podne, predaje.[1]) S ovim dekretom i pomnjom Marijanovića te drugih za škole zauzetih otaca iz franjevačkih su se gimnazija stare mane iskorijenile, i one su procvale. Novi se sustav u Bosni tako učvrsti, da je ne samo u biti nego i u mnogim potankostima u upotrebi ostao sve do 1882., premda oci redodržave, sabrani u Gučoj Gori dne 24. rujna 1868. odabraše fra Ivu Vucića, fra Grgu Martića i fra Bonu Perišića, da sastave novi školski sustav.[2])

Ali suprot gornje reforme franjevačkih gimnazija mi se sve do 1841. susrećemo s gimnazijalcima Bosne Srebrene u cesarskim zemljama: s Nedićem, Martićem, Lekićem, Crncem i t. d.

---

[1]) Marianović, Systema litterarium, str. 3.—4. i 30.—32.

[2]) „Systema Scholasticum pro omnibus discentium Classibus, quantocyus conficiatur per Patres in Congressu destinatos: Ioannem Vucić, Gregorium Martić, et Bonaventuram Perišić.“ Na istome kongresu bude zaključeno, da se barem siromašniji pitomci provigjaju nužnim odijelom.

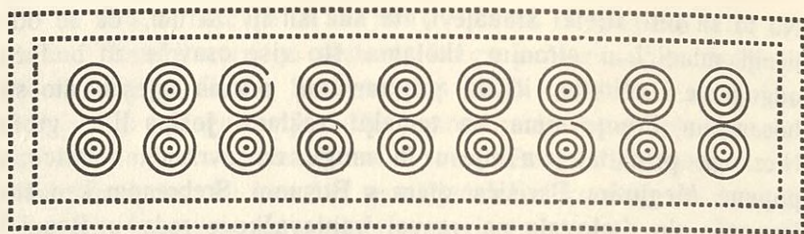
Nu to su bili rijetki slučajevi, te su išli ili za tim, da se odličniji mladići u stranim školama što više usavrše za buduće odgojitelje i učitelje, ili da popune ona prazna mjesta, što su bosanskim Franjevcima na temelju zaklade Josipa II. i grofa Niczkoga pripadale, a nijesu ih mogli da svršenim retoricima popune. Megjutim Barišića afera s Bosnom Srebrenom kao što je uopće zlo djelovala na razvoj franjevačkoga reda u Bosni i Hercegovini, tako je i školstvu mnogu žilu podgrizla. Još 1837. neko dojavi Sv. Stolici, da bosanski pitomci u cesarskim zemljama s prerazuzdanom mladeži pohagjaju škole, da u cesarevinskim gimnazijama u se usisavaju mjesto mlijeka otrov i da se tamo rastrovani kući vraćaju skroz zaneseni za novotarijama, što opet neizmjernu štetu nanosi i duhovnoj pastvi i redovničkoj stezi.[1]) To kao i druge osvade, prinuka Sv. zbor za raširenje vjere, da 1841. bosanskim pitomcima zabrani pohagjanje prekosavskih škola. Ovom su zabranom najviše pogogjeni franjevački slušaoci filozofije i bogoslovije, nu i gimnazije. Jedno, jer svršeni gimnazijalci neimajući mjesta za proslijegjenje viših nauka, zauzimahu u Bosni mjesta gimnazijalaca; a drugo, jer meštarski kandidati nepohagjajući u zadnje vrijeme dobro razvijene cesarevinske gimnazije lišavahu se i one male prigode proširenja svojih znanstvenih vidika. A ne može se ni to pohvaliti, što su bosanski Franjevci pomnožav u drugoj polovici devetnaestoga stoljeća broj samostana u takvoj nestašici i priuba sposobnih meštara pomnožili i broj gimnazija, mjesto da su i već opstojeće centralizovali. Ta je činjenica odgovarala potpuno onoj: „Multiplicasti gentem, sed non laetitiam."

U tu svrhu bude votirano na pojedince godišnje 150 groša: „Pro singulo Juvene statuitur taxa 150 regalium annuatim". Protocollum provinciae Bosnae Argentinae, a. 1835.—1870.

[1]) Arhiv franjev. samostana, u Kr. Sutjesci.

---

§ 5.

UČITELJSKA PREPARANDIJA.

Megju „željama i molbama kristjanah u Bosni i Hercegovini“, što su 1850. upravljene Visokoj Porti i što ih je Jukić u svome „Zemljopisu i poviestnici Bosne“ objelodanio, osamnaestom se traži: „Da je slobodno svakoj občini... učitelje potrebne iz druge zemlje zovnuti, i ovi, da se iz zemaljske kese platjaju...“[1]) Ova opravdana želja bosanskih kršćana u Carigradu probudi negodovanje te s ostalim Jukiću izleže progonstvo.

Kada se ono polovicom petoga decenija devetnaestoga stoljeća Visoka Porta na intervenciju Austrije pokaza prema bosanskome kršćanstvu nešto tolerantnijom a iz Austrije i Francuske počeše za osnovne škole u Bosni pridolaziti milodari, tada bosanski oci zaključe, „da se one škole, gdje se mogne učiteljska plaća smoći, provide s vrijednim svjetovnim učiteljima“.[2]) Prema ovome zaključku bosanski oci počnu neke škole uistinu „providjati svjetovnim učiteljim“, ali se za to brzo pokaju, jer pridošli učitelji ne bijahu gojenci nove preparandije, što je u Zagrebu otvorena 1849., nego starih, na koje se u prvoj polovici devetnaestoga vijeka i sami Hrvati tuže i o kojima „Kalendar“ od 1846. veli, da „ne zaslužuju doista ime Preparandije“. A i kako bi zasluživale? „Dečak na selu, nauči se čitati i pisati, pa onda nauči jedan ark pisani od tako zvane pedagogie, napravi izpit za po ure, pa eto ti budućeg učitelja...

[1]) Slavoljub Bošnjak (Jukić), Zemljopis i poviestnica Bosne, str. 158.
[2]) Strukić, Povjestničke crtice Kreševa, str. 124.

Drugi opet učitelji su djaci, koji, dočim nisu mogli kroz škole proturati se, niti inače si kruha pribaviti, naučili su nešto malo orgule udarati, za tim položivši za po ure iz onoga, što nekoji blagoizvole pedagogiom nazivati, izpit, nameste se za učitelja." [1]) Još je gore za Bosnu bilo, što u nju ni od ovih nijesu dolazili odličniji, nego oni, koji nijesu kod kuće našli kruha ili su ga izgubili, tako da je još svejednako vrijedilo ono staro načelo: „Što valja, neće u Bosnu doći!" [2])

Biskup Šunjić, da gornjim neprilikama stane na kraj, odluči „u dogovoru s državnim starješinama otvoriti preparandiju u Travniku, u kojoj bi se voljni i vrsni mladići spremali za odgojitelje braće svoje". U tu se svrhu 1857. zamoli i biskup Strossmayer, da se za učitelja pobrine,[3]) a 1858. raspiše se za učitelja natječaj. Ali eto žalosti, ne nagje se „nijedna" „rodoljubiva duša", „koja bi se primila te s vrlo dobrom platom vezane službe, jer bi primao 300 for. u novcu, a osim toga još i stan i hranu." [4]) Ovaj neuspjeh bolno se kosi biskupa Šunjića, te još 1860. saboru hrvatskih biskupa jadikuje: „Fale nam podobni učitelji za školah, koji bi se točno i pravilno svegjer zabavljali s odgojenjem mladeži u školam, nemogoći kapelani i paroci tom poslu kao valja odolit i odgovorit." [5]) Ove jeremijade agilnoga biskupa Šunjića ponavljale su se i kašnjih godina. Pa i onaj zaključak, kojim bosanski oci 1868. odrediše, da ubuduće redovnici preuzmu u svoje ruke sve osnovne škole u Bosni,[6]) dokazuje samo to, da za učiteljsku preparandiju u Bosni tlo nije bilo još preuregjeno, a „vriedni se svjetovni učitelji" inače ne smagahu.

---

[1]) Obzor, 15 stud. 1913.

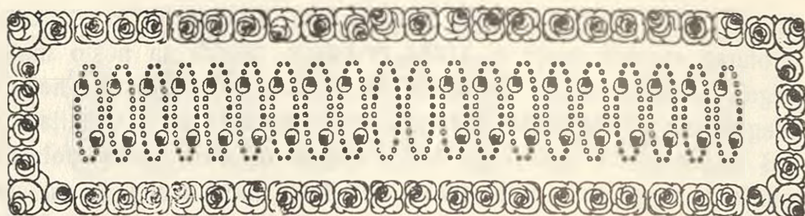
[2]) Novine dalmat.-horvat.-slavonske, god. 1847., br. 60.

[3]) Dne 22. ožujka 1857. biskup Šunjić piše biskupu Strossmayru: „Utinam mittas vera vel unum saltem Virum probum, et honestum et austriaca methodo excultum, nobis possit submittere ad hoc, ut in ejus schola novi apte efformarentur magistri!" Franjev. arhiv, u Gučoj Gori.

[4]) Dr. Alaupović, Ivan Frano Jukić, str. 50.

[5]) Seraf. Perivoj, god. 1910., str. 210.

[6]) Zaključak u arhivu franjev. samostana, u Kr. Sutjesci.

§ 6.

FILOZOFIJSKE I BOGOSLOVNE ŠKOLE.

1. Bosanski klerici u Italiji. „Poslije okupacije prigovaralo se je katoličkome kleru, da je zanemario prosvjetu katoličkoga naroda. Ovo je prigovaranje poteklo iz nepoznanja bosanskih odnošaja za turske vlade. Šta su mogli velečasni da od svojih doktora prava i filozofije u Bosni i Hercegovini čine, kada je tu vladalo arapsko pravo — šerijat —, koje prema našemu računanju potječe iz VII. stoljeća.“[1]) Tako piše gosp. Toma Herkalović, koji je za osmanlijske vlade proživio više godina u austro-ugarskome konzulatu u Sarajevu te se potpuno uputio u sve savremene, socijalne i političke prilike Bosne i Hercegovine. Njegovoj apologiji najbolji je dopunjak tragična povjest, koja nam pred oči niže sve one muke, što su ih bosanski oci podnosili provigjajući svoj podmladak prijeko nužnim visokim školama: filozofijom i bogoslovijom.

Dva su glavna sjemeništa, u kojima su bosanski Franjevci u ovome razdoblju svršavali svoje visoke škole: Italija i Austro-Ugarska. Talijanska, koja je tamo od 1758. pa sve do 1780. bila gotovo jedino sjemenište bosanskih Franjevaca, nalazi se na koncu XVIII. stoljeća pocijepana ne samo na razne političke nego i redovničke države. Molbe, što su ih bosanski Franjevci 1792.[2]) i 1802.[3]) upravili mletačkoj republici i na-

---

[1]) Herkalović, Vorgeschichte der Occupation Bosniens und der Hercegovina, str. 80.

[2]) Dr. Jelenić, Izvori za kulturnu povjest, str. 62.—63.

[3]) Dr. Jelenić, Izvori za kulturnu povjest, str. 75.—76.

puljskom kralju i kojim su molili, da njihovim klericima dopuste pohagjanje svojih filozofijskih i bogoslovskih zavoda, jasno nam dokazuju, da su se ovi tome sve više protivili. Suzvučno volji Sv. zbora za raširenje vjere i franjevačkih generala pojedine su redodržave bosanske klerike sve do konca XVIII. stoljeća badava odgajale — jedino bi sposobnije apsolute kadikada pridržavale za lekture. [1]) Nu iza kako je Napoleon Veliki sa svojom vojskom pregazio Italiju i talijanske samostane opustošio, te iza kako je talijanski narod počeo ostvarivati ideju ujedinjenja Italije, i talijanske su se redodržave počele sve više ustručavati badava primati bosanske klerike u svoje zavode. Pa i koje primahu, više ih ne stavljahu u generalne, nego u privatne škole, [2]) koje su u XIX. stoljeću pale na najniži stepen, te bosanske oce kao vogje duhovne pastve nijesu mogle da zadovolje. Još 1834. iz Rima piše poklisar bosanskih Franjevaca fra Ilija Starčević biskupu Barišiću: „Vidili smo neugodno i tuxno stagne Nashie Mladichia ovdi u Italii, tako, da se Italia vech odkako ste vii bili promienila, da ju nebi ni Vii poznali da dogete u mloghiem stvarima, indi priloxilismo uz gori spomenute Instantie Supplicem libellum koliko S. Ocza molechi, toliko propagandu da bbi sve nashe Mladiche moghli i ove u Italiji u jednom Collegiu imat, i dabi se brinula Propaganda za uzdrxagne barem 20. Diakah jellom i pitiem, jerbo nam Curia Generalova recusaje vishe od 12. primat brez plache barem Vestiaria Svake godine, a i ovi koi su primiglieni razmetnuti po privatiem Manastirima konobare, triemove metu i cumpagne oczima, dok Missu reknu, pak che onda izjutra do podne po functionima, chor, Assistentie, po 2—3—4. Miglia ichi daleko Missu govorit, za moch Manastir imat koi Pavo vishe, poslie podne iza Chora, mallo koi dan ne bude funus, a oni na shpach, dok probave 6.—7. godinah, pak aide na tragh, eto ti sve odragnene sadi ovdi.“ [3]) A godine 1837. neko iz Bosne piše o franjevačkim bosanskim klericima Sv. Stolici, da oni, „koji se vraćaju iz Italije, donose zdravu nauku, ali da su

[1]) Arhiv Bosne Srebrene, u Sarajevu.

[2]) God. 1832. definitorij Bosne Srebrene moli biskupa Barišića, da od Sv. zbora isposluje dekret, na temelju koga će talijanski samostani morati i dalje bez generalova dopuštenja primati bosanske klerike te ih kao i dosada stavljati na generalna studija. Dr. Jelenić, Izvori za kulturnu povjest, str. 124.—125.

[3]) Dr. Jelenić, Izvori za kulturnu povjest, str. 143.

neuki, jer nijesu dobro uregjene nauke."[1]) Bosanski pak klerik fra Mato Mikić 7. veljače 1849. nekome od bosanskih otaca ovako iz Jakina opisuje talijanske škole: „Studia ista Italica nihil aliud continent, nisi mera sophismata sine systemate; prout vult Lector ita etiam systema facit, kad koji hoće tractat onda i pridaje, sad s' početka, sad iz pole, sad na sverhi, i dvanaest svoji tractata iz koji je Lectorat podnio četiri godine priganja dajući po 30 do 50 redaka za škole po jedan put na dan. A još i ovo znajte da je za mene ovdi učiti nikako, buduć morala se tradira sporo i samo Lector rekne gjacim da štogog proštiu samo, i takogjer Jus Canonicum igje sporo; a Theologia svakako, i još govore ova djačad Talianska Profesana da Jus Canonicum, i Morale vele nije za nas, već sama Theologia, mi vele nećemo biti Izpovidnici, i Juriste, već hoćemo Theologi zato Vi nama bolje tumačite Theologiu." [2])

Mi nećemo reći, da su gornji reci bez svake duhovitosti i da ne potrebuju barem kakvu dozu ublažujuće medecine, ali oni nam ni s tim neće prestati pružati vrlo žalosnu sliku talijanskih visokih škola u prvoj polovici devetnaestoga stoljeća. Ako se baš i ne može o njima reći, da su „lucus a non lucendo", žarulje i bez ulja i bez svijetla, bile su ipak na najnižem stupnju, na kojem se mogu naći hramovi prosvjete. Stoga su bosanski mladići u njih i ulazili s nezadovoljstvom, s nezadovoljstvom u njima boravili i s nezadovoljstvom ih ostavljali, a redodržavništvo Bosne Srebrene svoju mladež u njima vrlo često promatralo kao malene, koji traže hljeba, ali im ga nema tko da odlomi.

2. Bosanski klerici po raznim austrijskim učilištima. Čim se je Italija prema bosanskim Franjevcima pokazivala nepristupnijom i tjesnogrudnijom, tim je Austrija prema njima postajala velikodušnijom. Dani začetka i poroda ove osobite susretljivosti Austrije prema Bosni i bosanskim Franjevcima padaju u vrijeme samostalne vlade cara Josipa II., kada austrijska politika poseže za ostvarenjem svojih historijskih prava prema jugu i istoku, a bosanski se Franjevci zato uočiše kao najsigurniji most. Već prvih godina samostalne vladavine Josipa II. 1780.—1783. redodržavnik bosanskih Franjevaca fra Augustin Botoš-Okić šalje na nauke u citramontanske cesarske zemlje

[1]) „Qui ex Italia redeunt sanam doctrinam adferunt, sed rudes sunt, quia non sunt studia bene ordinata." Arhiv franjev. samostana, u Kr. Sutjesci.

[2]) Arhiv franjev. samostana, u Kr. Sutjesci.

deset klerika: fra Angjela Curetovića i fra Vinka Zurića u kranjsko-hrvatsku redodržavu; fra Josipa Klarića i fra Augustina Miletića u Austriju, fra Jurja Vujičića, fra Franju Brstilovića i fra Iliju Kozića u hrvatsko-ugarsku redodržavu sv. Ladislava, fra Antu Frankovića u ugarsku redodržavu sv. Marije te fra Augustina Pejčinovića i fra Tomu Novakovića u ugarsku redodržavu sv. Ivana Kapistranskoga,[1]) a da i ne spominjemo poslane u ultramontanske habzburžke zemlje: u Italiju. A kada 1785. car Josip II. na molbu biskupa Botoš-Okića za odgoj bosanskih franjevačkih klerika darova 107.700 for.[2]) i ugarski grof Niczky tu svotu poveća sa 12.000 for.,[3]) tada pohagjanje visokih austrijskih škola sa strane mladih bosanskih Franjevaca steče neki stalni osnov. Od tada se s mladim bosanskim Franjevcima susrećemo po svoj Austriji, a osobito u Hrvatskoj i Ugarskoj. Na samom bečkom sveučilištu slušaju istočne jezike Šunjić, Sitnić i Jelić, a polaže iz medicine stroge ispite Marešević. Broj im nije vazda bio isti. Godine 1785. kraljevsko ugarsko namjesno vijeće, koje je o njima čitavu skrb vodilo, piše biskupu Botoš-Okiću, da ih u Zagreb pošalje 7, kada ih više nema.[4]) Kada su Francuzi čitavu gotovo Italiju opustošili, tada se redodržavništvo Bosne Srebrene preko zagrebačkoga biskupa Maksimilijana Vrhovca, preko baruna Thuguta i Antuna Božića iz Gospića obrati u Beč, da se dosadanji broj poveća, a carsko vijeće usliša i dopusti mu, da ih sve, štogod ih tada bude imalo, spremi na cesarevinske škole u Austriju.[5]) Godine 1799. redodržavnik fra Luka Dropuljić šalje u Beč fra Matu Kristićevića s naputkom, da poradi, kako bi se redoviti broj bosanskih franjevačkih pitomaca, koji su u Austriji pohagjali visoke škole, povećao. Usput ga napućuje na hrvatskoga bana i zagrebačkoga biskupa, te mu savjetuje, da potraži i njihovu preporuku.[6]) Godine 1836. u cesarskim je zemljama bilo samih klerika — osim slušaoca sveučilišta — 35,[7]) a 1841.: 33.[8]) Ispočetka su samo stanovali u samostanima, a nauke

[1]) Statistica Bosnae Argentinae, u Sarajevu.

[2]) Dr. Jelenić, Izvori za kulturnu povjest, str. 57.

[3]) Nedić, Ljetopis.

[4]) Dr. Jelenić, Izvori za kulturnu povjest, str. 57.

[5]) Dr. Jelenić, Izvori za kulturnu povjest, str. 68.

[6]) Dr. Jelenić, Izvori za kulturnu povjest, str. 69.—71.

[7]) Schematismus missionariae provinciae Bosnae Argentinae, str. 25., 29. i 32.

[8]) Cuvaj u Građi za povijest školstva (I., izd., II., str. 481.—491.) opširno govori o spomenutim reformama.

su slušali u javnim akademijama i licejima, prema sustavu Šimuna Stocka, Van Swietena i Stjepana Rautenstraucha. Nu kada je iza nesrećnih ratova s Napoleonom vrijednost novca u Austriji pala i kada se je zaklada Josipa II. i grofa Niczkoga okrenula u državne dugove, tada počeše javne liceje zamjenjivati samostanskim školama.[1]) To s nastavne strane nije bilo zlo, jer su i ovi zavodi visoko stajali. I njihovi su profesori morali biti od sveučilišta odobreni, a služili su i tu priručnici, koji i na sveučilištima, te su se u svemu morali prilagoditi državnome sustavu. Osim toga i nad njima su kao i nad sveučilištima tamo iza 1800. bdjeli i država i ugarski primas, kojima su i izvješća o napretku te školske koli filozofijske toli teološke rasprave slane.[2]) Glavno je zlo ležalo u tome, što država za bosanske klerike nije više samostanima dovoljno plaćala, a samostani ih došljedno nijesu dolično provigjali. Iz toga se je megju bosanskim klericima poragjalo nezadovoljstvo, koje je ne jednom narušilo i sami samostanski mir, a češće se svršavalo istupom iz reda.

Ovoj râni redodržavništvo Bosne Srebrene zarana potraži melem. Da oskudici svojih pitomaca u tugjini koliko toliko doskoči, zavede prošnje, što su sve doskora u Bosni u običaju bile. Prije polaska na visoke škole klerik bi prema dozvoli redodržavništva oprosio jednu, dvije ili više župa, te bi sve, što bi dobio, s pomoću župnika unovčio i tim se u tugjini provigjao. Uz to se poče i osnutak u redu te povratak u redodržavu još više osiguravati zakletvama. Ove su bosanski klerici morali polagati prije polaska na visoke škole, a polagale su se ovako: „Ja fra N. N. staviv ruke na sv. Evangjelje čvrsto se kunem, da ću se nakon svršetka odnosnih svojih nauka, ako ne budem zakonito zapriječen, povratiti u službu ove naše bosanske majke redodržave. Tako me Bog pomogao i ova sv. Evangjelja!“ [3]) Naravno ni,

---

[1]) Dr. Jelenić, Izvori za kulturnu povjest, str. 131.—133.

[2]) Statuta municipalia observantis Minorum provinciae s. Joannis a Capistrano (Budae, 1829.), str. 77.—83., gdje se o bosanskim klericima doslovno veli: „De alumnis item Bosnensibus, si adsint, respectivus Conventus D. Dioecesano, aut sede vacante Vicario Gen. Capitulari, juxta praescriptam tabellam, praememoratis temporibus relationem praestat.“

[3]) „Ego Fr. N. N. Positis manibus supra sacrum Librum Evangeliorum, juro firmiter me redire velle absolutis respectivis meis studiis ad servitia hujus nostrae Bosnensis Matris Provinciae. Nisi legitime impeditus fuero. Sic me Deus adjuvet, et haec sancta Evangelia!“ Prema rukopisu našastu u Vitezu u župničkome stanu.

ove verige nijesu bile u stanju svu bosansku mladež uzdržati u svome pozivu. Mnogi su i mnogi bosanski pitomci, s jedne strane zavedeni slobodom krajeva, u kojima su škole pohagjali, a s druge pritisnuti raznim bijedama, zaboravljali i na te zakletve i na svoje zavjete, u čemu se iza Marešević́a istače Stjepan Verković, rodom iz Ugljare. Verković je 1839.– 1840. u Zagrebu učio bogosloviju. Za one zavjere bosanskih klerika, kojom 1840. pokušaše dići ustanak i Bosnu osloboditi, istupi iz reda, ode u Beograd te prešav na raskolništvo oženi se nekom Jelenom i dobije kćerku Martu. Upoznav se u Beogradu s glasovitim Safařikom ode u Bugarsku.[1]) Radi „V e d e S l o v e n a", u kojima je dokazivao, da Slaveni potječu iz Rodopskih Gora, Bugari ga napanu i nazovu „šarlatanom". Nu kada u raspravi o makedonskoj etnografiji dokaza, da su Makedonci Bugari, Srbi se svim mogućim načinom na nj obore, a Bugari ga nagrade doživotnom penzijom od 6.600 franaka na godinu.[2])

Svaki neuspjeh, što je Bosnu Srebrenu pri odgoju pitomaca stizavao, bosanski su oci potocima suza oplakivali. Žalost je bila tim veća, što su baš tih vremena namjeravali svoje misijonarsko djelovanje protegnuti i na ostale dijelove balkanskoga poluotoka: Srbiju i Bugarsku, a u Albaniji ga još djelotvornijim učiniti.

3. U z a l u d n i r a d o k o p o d i g n u ć a s j e m e n i š t a. Pokret za podignuće filozofijsko-bogoslovnoga sjemeništa datira tamo od 1783., kada ono bosanski oci s biskupom Botoš-Okićem Sv. zbor za raširenje vjere zamoliše, da im u papinskoj državi priskrbi i opskrbi jedan kolegij za klerike.[3]) Ali kada 1785. milošću cara Josipa II. i grofa Niczkoga stekoše poznate zaklade za odgoj svoga podmlatka i kada svoju mladež porazmjestiše po ugarskim i hrvatskim filozofijsko-bogoslovnim zavodima, tada pokret za podignuće sjemeništa ne samo napustiše nego se 1796.

[1]) Martića bilješke na Verkovića pismima, u Šestića.

[2]) Verkovića pisma Martiću, u Šestića. U jednome od ovih piše Martiću, da mu je draži list, što ga je od njega primio, negoli dragulj od 1000 napoleondora. Iz istih se pisama saznaje, da je iza Safařikove smrti posjedovao do 200 njegovih pisama, koja su otkrivala srpske aspiracije.

[3]) „Onde ricorriamo all' Eminenze Loro, come a pietosi Padri, e Vigilantissimi Pastori di quest' affilitissima, e quasi smarita gregge supplicandole in visceribus Jesu Christi, si degnassero di provedere in qualche luogo d' Italia nello stato Ecclesiastico un Collegio in cui si potrano allevale, ed instruire i Giovani necessarii pel servizio di questa Loro sacra Missione . . ." Arhiv Sv. zbora za raširenje vjere.

preko biskupa Vrhovca caru Franji I. izjaviše protiv toga.[1]) Bijaše to u ona blažena vremena, kada bosanski oci još dovoljno nepoučeni zlim pošljedicama, što iz manjka sjemeništa proizviru, ne uvigjahu plodove odgovarajuće poteškoćama, što ih običavaju poragjati uzdržavanja sličnih zavoda. Ali kada se prvih decenija devetnaestoga stoljeća blagodarnošću Franje I. zablistaše filozofijsko-bogoslovna sjemeništa gotovo uza sve biskupske residencije austrijske monarhije[2]) i kada se domalo njihov blagosloveni plod pokaza, a bosanski oci uprav radi manjka slična sjemeništa pretrpješe mnogu štetu i progutaše mnogu gorku, tada se već i u Bosni Srebrenoj ne shvati samo kolika je pogreška učinjena, što se je izjavilo proti volji cara Franje I., kada je ovaj 1796. htjeo i za Bosance podići sjemenište, nego se na toj ideji počne i raditi. Ovaj novi pokret pada u početak[3]) četvrtoga decenija devetnaestoga stoljeća, a 1834. već izbija na kulminaciju. Za ostvarenje ove ideje bijaše stvoren i posebni plan. Prema ovome koncem 1833. a početkom 1834. izagje i onaj glasoviti panegirik: „Augusto Austriae Imperatori, Regique Apostolico Francisco Primo, et nobili Pannoniae genti", kome je svrha bila ne samo kraljevsko ugarsko namjesno vijeće ublažiti, da se više ne pothvaća onoga koraka, kojim im tridesetih godina devetnaestoga stoljeća pokuša školske zaklade oduzeti i pristup u svoje škole zabraniti,[4]) te ne samo iskazati se harnim cesaru Franji I., što je ustao na obranu njihovih prava, nego i odlučujuće duhove pripraviti na čim izdašniju pomoć pri ostvarenju sjemenišnih idejala.

Tri mjeseca iza toga bosanski oci s preporukom biskupa Barišića šalju u Rim i Beč svoje poklisare, okretnoga politika

---

[1]) Dr. Jelenić, Izvori za kulturnu povjest, str. 64.

[2]) Dr. Zeibert, Compendium historiae eccl., ed. II., str. 678.

[3]) 26. studenoga 1841. redodržavnik Marijanović Sv. zboru piše: „A duodecim et amplius annis Religiosa nostra provia serio agere coepit apud Austriaca Tribunalia, ut sub uno tecto, subque nostra unimformi disciplina omnes nostri, per varias Austriacae Ditionis partes dispersi congregarentur alumni." Dr. Jelenić, Izvori za kulturnu povjest, str. 15 .

[4]) God. 1835. poklisar bosanshih Franjevaca fra Marijan Šunjić tajniku Sv. zbora Majiu piše: „Consilium Hungaricum jam proposuerat Imperatori Austriae ante quatuor annos, ut Bosnenses data illa pensione priventur, nec amplius ad Convētus, et scholas hungaricas recipiantur. Hanc quidem eorum petitionem pietas Imperatoris rejecit, promisitq: nostro Ablegato, se in illud nunquam consensurum quandiu ipse vixerit." Dr. Jelenić, izvori za kulturnu povjest, str. 146.

fra Iliju Starčevića i čuvenoga jezikoslovca fra Marijana Sunjića, da ovi kod najviših katoličkih glava, rimskoga Pape i bečkoga cesara, potraže pomoć za podignuće sjemeništa. Iz spomenica, kojim su bosanski oci svoje poklisare oboružali, te iz nekih drugih povjesnih isprava saznajemo i planove, kako su oni mislili svoje pitomce skupiti. U Bosni su htjeli povećati broj gimnazijalaca, što je tražio i porasli broj katolika i naumljeno proširenje misijonarskoga djelovanja u Srbiji, Albaniji i t. d. a u Zagrebu otvoriti filozofijski kolegij. Da se u tu svrhu, ne pravi nova zgrada, zamole redodržavnika sv. Ladislava, da im privremeno ustupi svoj samostan u Zagrebu, a cara Franju I., da usredotočenje dopusti. U zagrebačkom bi se sjemeništu franjevački pitomci Bosne Srebrene odgajali pod nadzorom jednoga gvardijana i vodstvom meštara, koje bi redodržavništvo Bosne Srebrene iz krila svoje redodržave izabralo, a nauke bi slušali u zagrebačkoj akademiji. Zagrebačko su sjemenište Bosanci mislili uzdržavati dijelom iz zaklade Josipa II. i grofa Niczkoga a dijelom prošnjom. U Italiji su snovali s pomoću Sv. zbora za raširenje vjere podići bogoslovni kolegij. U tu su svrhu tražili mjesto zdravo i tiho, a svima su pretpostavljali Rim. Tu bi mladež bila pod nadzorom samoga Sv. zbora za raširenje vjere i vrhovne uprave reda. Tim se ne bi samo mladež lakše uzdržala u stezi, nego bi se i sami lekturi uspješnije poticali na čim savjesnije vršenje svojih dužnosti. Uz to mladež ne bi nagonila redodržavu na nove troškove, svraćajući se pri povratku u Rim, da vidi glavu staroga i novoga kršćanstva, što bi svakako činila, kada bi se drugdje školala.[1]) I to su bili u glavnome nacrti bosanskih Franjevaca, s kojima su oni svoje poklisare otisnuli „u shiroku svitinu“ „ko tikvu po vodi“, a oni se opet „zavezli priko Signega mora i zaklatili u shiroku . . . Svitinu za tražit, ter ili nach kakav salamet i adalet za to Nashe otaçbine, barem shoto se naukah Mlagiarie Nashe dotiçe“, ili svoje „koshchiurine gdigod ostavit da izvan otaçbine çekaju suda obchinitoga, ili barem, da Bogh za boglie nishta uçinit ne dopusti, neka se veche obchinita Provincie xeglia ispuni, koja sumgnechi, je lli bash podpuno xalostno i tužno stagne nashe, i Puka Nashega poznano, oniem koi bi imali znat, i koi bi u iz koekod ruke moghli pomoch i utishit“.[2])

[1]) Dr. Jelelenić, Izvori za kulturnu povjest, str. 133.—141.

[2]) Pismo Starčevića biskupu Barišiću. Objelodanio ga dr. Jelenić, zIvori za kulturnu povjest, str. 142.—143.

25*

Usput bosanski poklisari, „hotiuchi se dobro informat, kakav je relaczion dao Markochia Guvernu, i za imat kakvu upravu od“ Starčeviću „poznatoga Guvernatura za mochi se vladat u Beçu“, uvrate se u Zadar, gdje ih guvernatur Lilien-Beg milostivo primi. On im očitova, da sve njihove ciljeve „potanko znade, i da je svaka na svome mistu prikazo, nego samo reçe“, da će „stantibus circumstantiis, jedva biti uslishani u proshgni milostii“ Bosne Srebrene, ako ih „ne bbi ossobito okolostagne kakvo pomoghlo“. Ali kada mu oni otkriše, da su naumili „udarat od nemila do nedraga, i do Rima, i do Parigia, i Beça, i svuda, ne bi li tkogod tugu i xalost“, u kojoj se Bosna nalazi, „poghledo“, onda im „on potvrdi da bi veoma dobro bilo kad bi od S. Ocza Pape na czesara priporuku imali, onda bi — veli — stvari na drughi naçin napridovat moghle“. Primivši u Zadru od guvernatora naputke i preporuku proslijede put u Rim, gdje su bili „liepo primglieni svagdi“. U Rimu istom iza 15 dana, kada su dobro „razabrali kako se i u ovome kraju çorba kusa“, prikažu svoje prošnje, što su ih „iz Bosne gotove ponieli u 3 komada na Czesara t. j. jedna gdi se stagne Bosansko xalostno izkazuje, druga izime Collegia, trecha izime onoga Capitala od Josipa caes. ostavljenoga“, a prikazali su ih „za mochi imat za sve tri priporuke odavle od S. Stolla na istoga czesara“. Kako su se Rima spomenice bosanskih otaca dojmile i kakov su učinak proizvele, to je Starčević dne 15. rujna 1834. ukratko izvijestio biskupa fra Rafu Barišića: „Kako smo opet do desetak danah od Excelenze Secretara Propagandae razumilli — veli Starčević — tako je koliko Propaganda, toliko S. Otacz, K Sarczu primio“ naše razloge, „da su svi approbando unanimiter [1]) nashu xegliu rekli; da je od potribe, po koimudrago naçin u boglie stagne metnut odragnegne Bosanskie Mladichiah; Alli buduchi da se agi [2]) od neizbroenie expensah, [3]) koima Propaganda odolit za 20. kipa ne moxe, pokrai ovolike Talianske skupoche, gdi se shkude harçe, ko u nas groshi jevtino, indi traxe sada localitatem[4]) ne bi li nashli t. j. misto za koje su privezani kakvi proventi,[5]) za mochi se kolikogod xivit brez proshgne, koja stvar iziskuje strashno vri-

---

[1]) Approbando unanimiter = jednodušno odobravajući.

[2]) Agere = raditi.

[3]) Expensae = troškovi.

[4]) Locus = mjesto.

[5]) Proventus = dohodak.

eme dugo, da je i mala stvar a kamo li ovako, ter ossobito kod ovakie gliudi teskhie, i kapie velike, kada se agi opet o davagnu, za imat shtogod oche se ferrea patientia,[1]) a ne vellim Miseczi, dalli i godine. Odkud premda smo bili i kod S. Ocza Pape spoçetka, allie pria 5. danah poruçio po Secretaru od Propagande, da on znade, da mii hitimo, alli takove stvari odma biti ne mogu, indi da çekamo usterpglivo. Mii videchi, da sada oko 4. oktobra počimaju Papine, i sviu Congregationali Vacantie,[2]) tia do 11. novembra, i da nashi poslovi posve quasi[3]) imadu zapriet, do gniova vrimena, a Curia Generalova navalila, da se ja potexim shto pria u Provinciu, za mochi u novembru poçet poslove od Commisarstva menni uklepanoga, indi ovdi s Excelenciom Secretarom od Propagande nagiosmo makul, i po nagovoru, i drughie Priateglia, da ovdi ostane Fra Marian Secretar, nebuduchi pouzdano ovake stvari inakomu ostavit, protiva kojoj dosta sse nepriateglia sa strane podmuklie pokazuje, a da ja ispunim volju Curie Generalove, ter da se do gnekoliko dana dielim odav natragh u Bosnu. I ovo je u kratko essentia rei[4]) Nashega po svitini putovagna".[5])

Ovaj kratki izvještaj, što ga je Starčević biskupu Barišiću iz Rima spremio, u Bosni je proizveo veseo utisak. Istina, Bosancima je bilo malo neugodno i čudno, da se je njihovoj tako plemenitoj nakani baš i u samome Rimu našlo dosta neprijatelja „sa strane podmuklie", nu bili su veseli, da je sama Sv. Stolica o njihovoj nuždi bila potpuno uvjerena i da su se u tome pravcu shodni koraci bili već poduzeli. Veselje je bilo tim opravdanije, što su se nadali, da će dobivene u Rimu stečevine povoljno uticati i na sam bečki dvor, te će im i sam poći više u susret, negoli je to učinio, kada ga je za istu svrhu biskup Barišić jednom već umolio.[6])

Prema planu, što ga je Starčević biskupu Barišiću već najavio i što je zasnovan na želji i Sv. Stolice i vrhovnoga generala reda, te savjetu tajnika Sv. zbora, Starčević se zaputi u Bosnu i dadne se na novi svoj komisarski oficij, a Šunjić ostane

---

[1]) Ferrea patientia = željezna ustrpljivost.

[2]) Vacantia = praznik.

[3]) Quasi = kao.

[4]) Essentia rei = bit stvari.

[5]) Dr. Jelenić, Izvori za kulturnu povjest, str. 143.—144.

[6]) Dr. Jelenić, Izvori za kulturnu povjest, str. 146.

u Rimu sve do svibnja slijedeće godine.[1]) Koncem godine 1834. i početkom 1835. u Rimu se je iza provedenih praznika počelo ponovno živo raditi, kako bi se Bosna Srebrena kolegijem providjela. Tom prigodom Šunjić Majiu, tajniku Sv. zbora napiše novu spomenicu, te mu ju 2. veljače 1835. uruči. I ova je spomenica jedan novi dokaz, koliko je Šunjić bio okretan i u latinskom jeziku i u retorici. Čuvstvima protkana i na novim razlozima bazirana te klasičnim jezikom zaogrnjena spomenica ide za tim, da za Bosance zauzetoga tajnika potakne, da se on još svojskije zauzme za ostvarenje želja Bosne Srebrene. Ne ustručavaj se, preuzvišeni, — piše Šunjić — svojim okretnim okom i ove razloge preletjeti, koji nijesu ništa do dopunjak prvih, što ih je bosanska redodržava za podignuće sjemeništa podastrla. Ti si jedini, u koga glede te stvari poslije Boga sve nade polažemo. Držiš ključeve kršćanske republike, ako li i ne mjestom, a ono svojim mudrim i pobožnim savjetima i mnijenjima, da ne reknem auktoritetom. I što se Tebi u toj stvari svidi, to će i drugi suci kao i u ostalim stvarima bez svake sumnje odobriti. Znam, da i Ti i Sv. zbor običavate pobožne zaklade okretati na spas bližnjih, ali pošto se ovdje radi o prevelikoj svoti, možda će vam se naši razlozi pričiniti nedostatni i da bi kudikamo bilo korisnije toliku svotu okrenuti na tisuće drugih slučajeva. A znam i to, da češće najbolje stvari s najboljom namjerom sudaca propanu, jer im se stvari ne ispostave, kao što bi bilo nužno. Da me ne bi kašnje savjest korila u tako važnoj stvari moje redodržave, pridodajem i ove razloge, da uzev njih na pretres lakše mognete stvoriti odluku, kakova Vam se bolje u Gospodinu bude svidjela. Prije svega nema sumnje, da bi bosanska misija brzo procvala i za vjeru se veoma korisnom pokazala ne samo u Bosni nego i u susjednoj Srbiji i Albaniji, kada bi u Rimu stavila temelje svome preporodu. U izvanredni bi se primjer Sv. zbora ugledao i austrijski cesar, te bi nam i on dopustio drugo sjemenište u najkatoličkijem gradu Zagrebu, što smo ga već naumili moliti. U to bi smjestili naše ostale pitomce, koji su sada na štetu redovničke stege rastrkani na 20 raznih mjesta i izvrženi tolikim zlim primjerima oni, kojima je dovoljan i sami mraz zlih primjera, da ih uništi. Ja već predvigjam razliku pitomaca budućega kolegija i onih, koji sada dolaze iz Italije i Ugarske, obzirom i na nauk i na odgoj, te ne budem li uslišan, ne mogu

[1]) Nedić, Zapamćenja, u Šestića.

a da ne pomislim na neku veliku Božju srdžbu, što se je spustila na moj narod. I uistinu, što može jednome narodu biti gore, negoli ne imati dovoljno pastira, a i koje ima, imati neuke, slijepe i nevaljale? Uopće stega je svuda tako spala, da ćemo, ne budemo li uslišani, biti prisiljeni novicijat obustaviti i ubuduće samo toliko pitomaca primati, koliko ih možemo sami držati i odgajati. Nećemo više imati volje naše pitomce slati u tugjinu, da se kvare mjesto da se usavršuju. Znamo, da ćemo na taj način broj pitomaca morati na pola smanjiti, nu držimo, da je i to bolje, negoli da ono brojno stado, što su ga naši stari u neporočnosti sačuvali, napasa neuk i pokvaren kler. Naši su pitomci prije francuske revolucije svagdje ljubezno susretani, primani su bez obzira na broj i u strogoj stezi odgajani, stoga su svoje stado i mogli u neporočnosti čuvati. Iza francuske revolucije i iza kako se je od Bosne ocijepila Ugarska i Slavonija, gdje su takogjer naša sjemeništa bila, mi nijesmo u stanju u tri samostana dovoljan broj svećenika odgojit, a pristup u strane škole ne samo da nam se danas, kada broj vjernika neprestano raste, ograničuje, nego nam te škole i ne odgovaraju svrsi. Prije četiri godine kraljevsko ugarsko namjesno vijeće htjelo je da nam i zakladu Josipa II. uskrati i da nam pristup u ugarske škole zabrani. Istina, Nj. Veličanstvo Franjo I. preko našega poslanika zajamčio nam je, da to za Njegova života neće biti, ali šta onda, kada On umre? Ako nas Sv. zbor ne usliša, kojim ćemo se pravom obratiti habzburškom dvoru, koji nas je preko biskupa Barišića jednom već odbio? Šta dakle da činimo sa 140 studenata, koji broj bez velike pogibelji vjernika smanjiti ne možemo? Iskustvo nas uči, da oni ne mogu nauka svršiti prije 12 godina, a naša slaba redodržava sa svojom ih milostinjom u samih prvih 6 godina do 70 drži. Što ćemo dakle činiti s onih drugih 70, koji uče filozofiju i bogosloviju? Za dvanaest ih ima mjesta u Italiji, za 32 u Ugarskoj, nu u zadnjih je stipendij tako smanjen, da se na uštrb redovničke stege moraju po raznim samostanima razmještati, a vazda smo u pogibelji, da i te smanjene stipendije ne izgubimo. Za ostalih 26 pitomaca nemamo nigdje mjesta. Ni jedna se redodržava ne smatra obvezanom da ih primi, a mi ih nemamo gdje držati. Šta dakle s njima da radimo? Hoćemo li i dalje moliti kranjske i štajerske starješine, da ih poput kakovih plaćenika primaju i po raznim samostanima ragje za razne službe negoli za nauke razregjuju? Ali na takav se

način misijonari nigdje ne odgajaju. Smanjimo li broj pitomaca, što ćemo morati učiniti, ne dobijemo li kolegija, naš će se narod posve pokvariti, te će ga lažni apostoli lasno zavesti. Već od nekoliko godina po našoj redodržavi hodaju neki izaslanici, koji su svojom liberalnošću i svojim znanjem oči mnogih na se svratili. O svim stvarima sa svom okretnošću govore, nama javno prigovaraju neukost, privatnicima tumače Evangjelje i već mogu pokazati i na uspjehe. Tisuća dukata, što bi ih naš kolegij godimice zobao, velika je svota, nu gleda li se na vjersku dobit te da ćemo na istome temelju dobiti i drugi kolegij, ne čini mi se velika. Ako se novci troše za materijalne hramove, trošimo ih ragje za one, koji će bezbrojne hramove sv. Duha u srcima smrtnika ili podići ili obnoviti. A možemo se nadati, da će Bosanci, dogju li u bolje stanje, ne samo spomenuti kolegij na svoj trošak uzdržavati nego pobožnim zakladama i prijašnje troškove podmiriti. Osim toga tako bi rijetko dobročinstvo u našem ilirskom narodu i izvan Bosne a osobito u austrijskoj carevini probudilo neku unutarnju odanost, dobrohotnost i zahvalnost prema Sv. Stolici. Taj bi bo kolegij svi Iliri smatrali realnim spomenikom, što je podignut na korist i spas ilirskoga naroda, što se ne može reći o loretskom kolegiju. A kolika bi korist od spomenutoga zavoda bila i odatle što bi on i u samim nama čuvao vjersku neporočnost te što bi u njemu neprestano bili agenti naših misija! I to su ti novi motivi, preuzvišeni gospodine, što sam ih smatrao nužnim prijašnjima nadodati i kojima bi se tvoja revnost i izvanredna želja oko ostvarenja naših idejala mogla poslužiti na definitivnoj sjednici: u plenumu otaca.[1])

Kako se iz ove zadnje spomenice vidi, Šunjić u Rimu, ako je i pisao život biskupa Miletića, s uma nije nikako skidao glavne svoje misije. Misao na podignuće kolegija progonila ga je poput kakve furije i on je ponovno duhom zalazio u svaki kut svoje redodržave te pribirao i Sv. zboru pružao sve ono, od čega se je nadao mä kakvoj pomoći u ostvarenju višegodišnjih idejala bosanskih otaca. Žalibože svim tim idejali se bosanskih Franjevaca ni ovaj put ne ostvare. Slabo financijalno stanje Sv. zbora odvrati ga od podignuća kolegija za bogoslove Bosne Srebrene, te samo obveza na plaćanje vestiarije ostalih dvanaest pitomaca bosanske redodržave, koji su se imali na stari način po Italiji

---

[1]) Dr. Jelenić, Izvori za kulturnu povjest, str. 144.—148.

razmještati, a isusovački se general reda obveza na svoj trošak primati po trojicu u Loreto. O tome opet Starčević obavijesti biskupa Barišića u svome pismu, što mu ga iz Fojnice spremi 15. svibnja 1835. „Preksinoć iznenada banu — veli on — i fra Marijan iz Italije, s malom fajdom od tolikijeh obećanja i našega privelikoga ufanja, koje su i Vami eto činili pišući. Kolegija za ovaj put nikakva niesu dali, razložeći, da ga prikladna ne mogu naći, gdi bi nas strpali, sine expensis propiis s. Congregationis"[1]) a oni se tuže, da je kassa kongregacije od Propagande lagana i tanka indi etc. Samo su se podmukirili (obvezali) plaćati za 12 vestiariju onu što su od nas iskali: i tako da se u sve mogu 24 slati. Suviše general Jesuita obećao mu je 3 primiti na svoj trošak u Loret, koji se imadu poslat kad on sam javi."[2]) „Tako se — veli opet naš Glavaš — i ova opravdana i vruća želja bosanskih otaca, da svoju mladež u jednom zavodu usredotoče, ne izpuni, a oni ostadoše i nadalje uzdisati za tim. Taj se neuspjeh kosnu mnogo Barišića, te u svojem jednom pismu od 1. rujna 1835. upravljenom na svećenstvo redovničko, daje oduška o nedostatnosti pastirskog znanja, pak vruće moli i zaklinje, da se svi sami bar sjete dužnosti, jer je njima povjereno i njihovo i čitavoga puka duševno spasenje."[3])

Odbijeni u Rimu bosanski se oci ponovno obraćaju u Beč. Neuspjeh, što su ga doživjeli u Rimu, lišio ih je gotovo svake nade, da će bolje proći i u Beču. Što ih ipak suprot svemu tome na bečkim kapijama zatičemo znak je, da im je vatra do nokata dogorjela i da su se držali one Hristove: I ako ne prestanete kucati, bit ćete uslišani, ako i ne poradi prijateljstva, a ono poradi dosade.

U Beču nalazimo bosanske poklisare već početkom 1836. Megju njima se ističe fra Petar Šunjić. U Beču su bosanski poklisari „za otačsbinu" učinili sve, što je bilo moguće učiniti, a bečki ih je dvor kao i Rim obasuo raznim obećanjima. Panslavizmom zadojeni fra Petar Marešević nije puno u njih vjerovao. To on otvoreno naglasuje u svome pismu, što ga je 18. siječnja 1836. spremio rogjaku fra Andriji Kujundžiću. „Što se pak dotičse Collegiuma za nashe Djake i odlakshicze za sve u občhinu, obechali su — veli on — svi dače o tomu raditi, i nastojati

---

[1]) Bez vlastitih troškova Sv. zbora.
[2]) Glavaš, Život i rad fra Rafe Barišića, str. 18.—19.
[3]) Glavaš, Život i rad fra Rafe Barišića, str. 19.

da se shtogod čsini, ali sasvim tim, jedva shto, ali da bolje reknem nishta oni svi koji su to obečhali čsiniti, ne budu, viruj mi podpuno draghi moj Rodjačse; ja nji i njiova obečhanja dobro znadem, nishta od toga ne bude, xali Bog truda!" [1]) Mareševića nepovjerenja nijesu bila bez baze. On je bio čovjek savremen; u Beču je kao slušalac medicine boravio više vremena; općio je s raznim političarima; spoznavao je krizu, u koju je tih godina radi nacionalnoga probugjenja austrijska monarhija sve više upadala, te je shvatio odgovore bečkih diplomata.

Maševića se slutnje uistinu ostvare: rad se bosanskih poklisara za kolegij na koncu konca i u Beču okruni — neuspjehom. I što je još više, on se sudari s protuilirskim pokretom te naigje na čitavu legiju protivnika. I čim je s jedne strane ilirski a s druge protuilirski pokret veće dimenzije zahvaćao, tim se je centralizacija mladih bosanskih Franjevaca s jedne strane nužnijom a s druge pogibeljnijom smatrala. Iliri i prijatelji Ilira, koji su u bosanskim Franjevcima opažali najmoćnije stupove ilirske svijesti, upru sve sile, da mladež Bosne Srebrene usredotoče. Senjski biskup uz aplauz senjskih gragjana ponudi im 1840. za sagragjenje i uzdržavanje sjemeništa u Senju nužnu svotu novaca.[2]) A grof Laval Nugent, zapovijedajući general u Hrvatskoj, darova im 1842. za sjemenište svoju nekoč na Frankopane spadajuću tvrgju Dubovac, što se je nalazila u Gor. Karlovcu, i to s tom pogodbom, da on u njoj ima jednu sobu, i da mu se svake godine „po 1 kremnički dukat platja titulo recognitionis."[3]) Obe su darovnice bosanske oce u onim teškim časovima uprav do skrajnosti razdragale, a radi zadnje „Ljubomir Martić pitomac bosanski" ispred franjevačke bosanske mladeži dobročinitelja Lavala Nugenta pozdravi sa zanosnom pjesmom: „Zahvalnost pitomacah bosanskih Nj. Ekscelencii gospodinu knezu Lavalu Nugentu, zapovědajućem generalu u Horvatskoj i t. d." [4]) Čim su Iliri bivali prema bosanskim Franjevcima darežljiviji, tim su ih protivnici ilirskoga imena žešće progonili. Još 1837. počnu se bosanski Franjevci u Rimu osvagjati, da u ugarskim školama uče krivovjerje i upijaju u se

---

[1]) Dr. Jelenić, Izvori za kulturnu povjest, str. 150.

[2]) Dr. Jelenić, Izvori za kulturnu povjest, str. 153.--154.

[3]) Ilirske narodne novine, god. 1842., br. 67., vele, da je darovnica učinjena 25. travnja 1842.

[4]) Danica ilirska, god. 1842., br. 37.

liberalni i insubordinacijoni duh.[1]) Ove su se potvore do 1841. i u Rimu i u Beču sve više ponavljale i povećavale, a ponavljali su ih i povećavali biskup Barišić i njegovi pristaše.

U Rimu se bosanski Franjevci risahu kao krivovjerci i buntovnici, a u Beču kao buntovnici i krivovjerci. Oni iz ugarskih škola donose nove ideje, neprijatelji su Talijana i onih Franjevaca, koji u Italiji uče. Idu za osnutkom ilirskoga kraljevstva, komu bi se na kormilo stavio sam dr. Ljudevit Gaj. U tu svrhu primaju potporu iz Rusije i od francuskih framažuna. Služe se megju sobom tajnim znakovima, koje oni sami razumiju i t. d., i t. d. To je jezgra mnogobrojnih spomenica, što su kolale i rimskom i bečkom aulom. Na koncu u Rimu osvanuše protiv bosanskih franjevačkih studenata dvije moćne osvade. God. 1841. knez Metternich preko bečkoga nuncija javi u Rim, da su svoj neslozi izmegju biskupa Barišića i bosanskih Franjevaca glavni uzroci ugarske škole i „rusko-slavensko-ilirska propaganda". Bosanska franjevačka mladež na temelju darovnice Josipa II. odgaja se u ugarskim školama. Tu „ne crpi nauke iz najčišćih vrela" i zadaja se „duhom neposluha i nezavisnosti, što prijeti bazi pravoga redovničkoga zvanja." Uz to neslogu „iz potaje potpiruje rusko-slavensko-ilirska propaganda". Trebalo bi da bosanski Franjevci rečenu zakladu napuste i da svoju mladež školaju u Hrvatskoj, Iliriji ili u kojem drugom gradu monarhije ili u Italiji.[2]) Nekako u isto vrijeme stigla je u Rim i molba biskupa Barišića, da se bosanskim Franjevcima ne dopusti ni u Dalmaciji usredotočiti svoju mladež, za što je puno radio fra Filip Pašalić. Ovu molbu Barišić motivira tim, što bi ujedinjeni politički druzi uznemirivali bosansku misiju.[3]) Nu nije to bio pravi motiv biskupa Barišića, koji je prije i sam za franjevačke bosanske klerike tražio sjemenište, pa gdje ovo bilo. Kao vogja i agenat protuilirskoga pokreta on je imao sasvim druge motive: franjevačkoj bosanskoj mladeži zatvoriti vrata svih visokih škola i tako bosanske Franjevce uništiti te na njihovom groblju zavesti svjetovni kler. Mislio ga je odgajati kod Travnika, gdje je kanio

[1]) Arhiv franjev. samostana, u Kr. Sutjesci.

[2]) „Epilogo storico delle controversie", u Kr. Sutjesci; Glavaš, život i rad fra Rafe Barišića, str. 44.—45. ovu optužnicu stavlja u 1840. Da je pisana 3. srpnja, u tome se s našim izvornikom i Glavaš slaže.

[3]) „Mon. Barishich crede che uniti ai socii di una Propaganda politica turberebbero egualmente la Bosniese Missione". „Epilogo storico delle controversie", u Kr. Sutjesci.

podići sebi residenciju i sjemenište za odgoj klera i gdje je u tu svrhu s pomoću Lionskoga zbora za raširenje vjere bio već kupio zemljište.[1]) Gornje osvade ponukaju Sv. Stolicu i Sv. zbor za raširenje vjere, da ne samo darovnice senjskoga biskupa i Lavala Nugenta odbiju, nego, što je još više, dekretom izdanim u mjesecu rujnu 1841. franjevačkoj bosanskoj mladeži zabrane pohagjanje austrijskih škola i nalože joj, da filozofiju i bogosloviju svršava jedino u papinskoj državi.[2]) Suzvučno ovoj odluci Sv. zbora za raširenje vjere izda početkom lipnja 1843. austrijsko vojno vijeće odluku, kojom se bosanskim Franjevcima zabrani i sami pristup na austrijsko tlo.[3])

Obe se zabrane duboko kosnu i inače ogorčenih srdaca bosanskih Franjevaca. Svome ogorčenju dadnu oduška u dvijema spomenicama, od kojih su prvu 26. studenoga 1841. poslali Sv. zboru za raširenje vjere a drugu 12. listopada 1843. samom Nj. Veličanstvu caru i apostolskom kralju Ferdinandu. U prvoj spomenici bosanski oci naglasuju, kako oni kroz 12 godina traže za svoju mladež shodan kolegij; kako im je u tome pothvatu u susret pošao i sam bečki dvor, te senjski biskup; kako kršćanska Bosna bez Austrije živjeti nikako ne može; kako će gornja zabrana Austriju i od njih i od Sv. stolice odvratiti, — te toplo mole, da im se dopusti u Senju u Dalmaciji dobrotom senjskoga biskupa podići jedan kolegij, a drugi da im se dadne i obezbijedi u Italiji.[4]) U drugoj spomenici bosanski oci rišu onu dugu tijesnu vezu, što je kroz stoljeća spajala Bosnu Srebrenu i habzburški dom. Habzburški je dom štitio i gajio katoličku Crkvu i kršćansku svijest u Bosni, a bosanski su opet oci gajili i u sebi i u vjernicima čuvstva vjernosti, odanosti i zahvalnosti prema habzburškome domu. Oni su habzburšku monarhiju iseobama napučivali, oni su za nju vojevali i ne jednom krv prolijevali. I što su habzburškome domu bili vjerniji i odaniji, to ih većom gorkošću napaja zabrana austrijskoga vojnoga vijeća, ušljed koje im se prikraćuje i sami pristup na tlo habzburške monarhije, što ni „ratobornim Turcima“ ni „nemirnim Srbima“, pa ni istim „javnim razbojnicima“ nije zabranjeno. Svu krivnju svoje nesreće svaljuju na biskupa Barišića i papinoga

[1]) „Epilogo storico delle controversie“, u Kr. Sutjesci.
[2]) Nedić, Ljetopis.
[3]) Dr. Jelenić, Izvori za kulturnu povjest, str. 156.—158.
[4]) Dr. Jelenić, Izvori za kulturnu povjest, str. 153.—1 5.

subdelegata Karla Pootena, te mole, da se pomiluju i da se rečena zabrana digne.[1])

Obe gornje spomenice ostanu glas vapijućega u pustinji: ostane prva, jerbo je Rim držao, da je njegova zabrana bazirana na mjerodavnim informacijama; ostane i druga, jerbo po svoj prilici do cesarskih dvora nije ni doprla, Uzmemo li još u obzir i to, da se je u isto vrijeme i sama redodržava Bosne Srebrene suspendirala, to ćemo lasno pojmiti, da su se bosanski Franjevci u ova vremena nalazili u najkritičnijem stanju. Talijani im ne primahu mladež u svoje mä i degenerirane škole,[2]) jerbo su im samostani usljed neprestanih ratova bili do skrajnosti osiromašili. Vrata u Austriju i austrijske škole bila su im zatvorena, a u Bosni su još svejednako stršila samo tri samostana: sutješki, fojnički i kreševski. Buduć da su se bosanski muslimani Gjülhanskome hatišerifu svom snagom opirali, to se svejednako samostani nijesu mogli proširiti, a još teže novi sazidati. Oni su bili prepuni što novica što gimnazijalaca što staraca a što opet aktivnih svećenika. Gdje dakle i kako da smjeste filozofiju i bogosloviju? Ogledali su se na sve strane i našli su se sa svih strana opkoljeni visokim zidinama, koje su ih dijelile od svega prosvijetljenoga svijeta. Izlaz su imali još jedino na istok: u Carigrad i skoro oslobogjenu Srbiju. Uzmemo li sve to u obzir, to nam neće nimalo biti paradoksna misao na koju su bosanski oci ovih godina došli: da za svoju mladež svojim žuljevima sagrade ili u Biogradu ili u Carigradu kakav takav kolegij. Začetnici ovoga nauma i pothvata budu fra Ambroža Matić, župnik u Tremošnici, i fra Filip Pašalić.[3]) Ovaj s namjerom, da stvar najprije izvidi, zaputi se u Biograd pa onda u Carigrad. U Beogradu, gdje ga radi domaćega spora vlada vrlo hladno primi i izjavi se nepripravnom za ikakvu pomoć,[4]) upozna se s gosp. Zasebom, učiteljem vojničke škole, koji mu savjetova, da u tu svrhu iskupi jednu tursku kuću u Beogradu, kojih je radi seobe bilo dosta praznih i jevtinih. Iz Beograda

[1]) Dr. Jelenić, Izvori za kulturnu povjest, str. 156.—158.

[2]) God. 1842. papin subdelegat Karlo Pooten isposluje, da samostan sv. Bartola u Rimu na račun Sv. zbora primi u svoju školu četvoricu bosanskih klerika. Pošto uprava samostana kroz godinu dana ne primi za njih ni jedne pare, to ih na koncu godine Sv. zbora vrati natrag u Bosnu. Nedić, Ljetopis.

[3]) Nedić, Ljetopis.

[4]) Arhiv biskupske residencije, u Mostaru.

Pašaltč krene u Carigrad. Tu se upozna s nekim Mihajlom Čakovskim, poljskim iseljenikom i upraviteljem poljskih iseljenika u Adamkoj. Adamka, koju Jukić nazivlje „Adamčoe“, [1]) ležala je u Bitiniji, četiri sata daleko od Carigrada. Ime je dobila od kneza Adama Čakovskog, poljskog plemića, koji je stanovao u Parizu i potpomagao poljske iseljenike. U Adamkój bilo je 12 poljskih kuća. Pošto su ove bile bez duhovnoga pastira, to Čakovskom dobro dogje Matića i Pašalića naum. U nadi, da će se tamo naseliti i Bugari, sklope Pašalić i Čakovski ugovor, polag koga se Čakovski obveže bosanskim Franjevcima dati zemljište, a Pašalić se ispred bosanskih Franjevaca obveže na tome zemljištu sagraditi kuću i poljske iseljenike provigjati u duhovnim potrebama. [2])

Vrativ se Pašalić iz Carigrada i saopćiv Matiću čitav uspjeh svoga putovanja primi što od Matića što od fra Petra Čička oko 200 dukata, vrati se u Adamku i tu sagradi kuću, u kojoj jednu sobu odredi za kapelicu. Ovu Lazariste obezbijede svim za Božju službu potrebnim. Tu je Pašalić snovao otvoriti gospodarstvenu stanicu te obragjujući vrtove i prodajući u Carigradu povrtaljku uzdržavati bosanske klerike. Pašaliću je u tome pothvatu sekundirao fra Lovro Karaula, koji je u isto vrijeme radi Barišića afere s Nedićem i Dropuljićem stanovao u Carigradu. Nedić se je tome opirao, te je savjetovao, da se ragje pobrinu za dopuštenje i sjemenište osnuju u Bosni. [3])

4. Franjevci podižu filozofijsko-bogoslovne zavode. Dok je Pašalić put utirao podignuću filozofijsko-bogoslovnoga sjemeništa u Carigradu, riješi se i dugotrajna afera izmegju bosanskih Franjevaca i biskupa Barišića. Sv. Stolica Bosnu i Hercegovinu pocijepa na dva apostolska vikarijata. Hercegovinu preda biskupu Barišiću, kome podredi hercegovačke Franjevce, a u Bosni uskrisi dulje vremena suspendiranu redodržavu te joj svojim breveom stavi na čelo upravu. Malo iza toga i apostolski vikarijat u Bosni zamijeni svoga provikara osobom, urešenom biskupskim harakterom a izabranim izmegju najvatrenijih boraca za otadžbinu i redodržavu.

---

[1]) Jukić, Bosanski Prijatelj, III., str. 202.

[2]) Nedić, Ljetopis.

[3]) Nedić, Ljetopis.

Čitav preokret bosanske oce opoji zanosom. Za Bosnu se steku nove simpatije. Sve se počne reformirati i prema duhu regule i redovničkih ustanova, i prema želji Sv. zbora i generala reda. Odlučno se dadne i na podignuće filozofijsko-bogoslovnoga učilišta, ali ne u Carigradu ili Bitiniji, nego baš u samoj Bosni. I premda u redodržavnoj kasi nije bilo više od 100 pijastera [1]) i premda su se i sami bosanski klerici otimali, da ne bi „pervi bili Bosanski studiosi" i tako se izvrgli ismjehivanju sa strane svoje braće,[2]) to ipak definitorij Bosne Srebrene 8. svibnja 1849. ureče prvi natječaj za popunjenje lekturskih mjesta budućega filozofijsko-bogoslovnoga učilišta,[3]) a 1851. svoj braći javlja, da je u Fojnici i u Kr. Sutjesci već podiglo redovita filozofijsko-bogoslovna učilišta.[4])

I tako Bosna Srebrena nakon mnogih i raznih faza steče svoje visoke škole. Otvorili su ih skũpa nužda i zanos. Zanos je prekrivao i ono siromaštvo i onu tjesnoću, što se je u početku osjetila, kao i onaj manjak i udžbenika i osoblja, koje bi se mogle bez štete po duhovnu pastvu uzvišenoj lekturskoj službi sasvim posvetiti.

Iz okružnice, što ju je 5. svibnja 1851. definitorij Bosne Srebrene svoj svojoj braći upravio, saznajemo i za neke ustanove, što su se u novim zavodima morale opsluživati. Lekturima su se do nove generalove ustanove dale one iste povlastice i one iste časti, što ih dosugjuju generalne ustanove reda. Skupa sa studentima podsjećaju se na poštovanje prema svima, a prema starijim i poštovanje i poslušnost. Starješinstvu se nalaže, da studente provigja nužnim jelom i pićem; a studentima se zabranjuje hodnicima trčati, s mlagjim se svećenicima razgovarati, tugje sobe pohagjati, buntovna vijeća držati, kod kuće javno kape nositi i na šetnji skinuvši habit s djecom se skupa igrati.[5]) Što

---

[1]) Šunjića okružnica od 9. srpnja 1848.

[2]) Pismo fra Mate Mikića Šunjiću od 7. veljače 1849., u Kr. Sutjesci.

[3]) Okružnica definitorija Bosne Srebrene od 8. svibnja 1849.

[4]) „Quantum prioris sui splendoris Provincia nostra ab aliquot annis, eo quod ad exteras partes juvenes suos, ut in litteris erudirentur, mittere nequeat, amiserit, nemo est vestrum Fratres, qui ignoret; ideo Ven. Deffinitorium, tum ut huic malo ocurrat, tum ut justo desiderio Ministri Generalis, et S. Congregationis satisfaceret, tum etiam ut futurae suae prosperitati et existentiae prospiceret, in Provincia speciatim in Conventibus Fojnicae et Suttiskae instituit ordinaria studia, Philosophiae et Theologiae . . ." Protocollum provinciae Bosnae Argentinae, a. 1835.—1870.

[5]) Okružnica definitorija Bosne Srebrene od 5. svibnja 1851.

ove ustanove u spomenutoj okružnici nijesu opširnije izragjene, razlog je, što je to definitorij učinio u posebnome dekretu, do koga mi nažalost nijesmo mogli doći.

Nu mā da su filozofijske i bogoslovne škole, što su ih Franjevci Bosne Srebrene polovicom devetnaestoga stoljeća podigli i uzdržali prenoseći ih iz jednoga samostana u drugi, preživjele preostali dio ovoga razdoblja; te makar da su za njih profesorski stečaji i dalje uricani a redodržavništvo nad njima budnim okom bdjelo, one ipak sve do zadnjih godina ovoga razdoblja nijesu mogle sa sebe da svuku haraktera primitivnosti. Razlog je, što su se svi odličniji studenti filozofije i bogoslovije tamo od 1853. počeli ponovno izašiljati u hrvatske i ugarske filozofijske i bogoslovske institute: u Gjakovo i Ostrogon, a bosanski se sve do zadnjih godina ovoga razdoblja zadržaše samo za one, koji su se smatrali nesposobnima za pohagjanje razvijenih stranih zavoda, ili koji su se s tih prije svršenih nauka mā bilo s koga uzroka povraćali.[1]) Profesori, koji su u tim učilištim predavali, bili su bez sumnje prilično sposobni, jer su za tu službu stavljani, iza kako su svoju sposobnost pokazali na stečajevima, ali su brzo gubili svaki polet, jer su se morali i u predmetima i u načinu prilagogjivati talentima svojih slušatelja, a uz to im je duhovna pastva češće oduzimala najdragocjenije časove.

Uz to su bosanski filozofijski zavodi i pod konac ovoga razdoblja, kada su ih i sposobniji studenti sve više počeli pohagjati, hramali na svim onim dobrima, što ih poragja centralizacija. Godine 1877. u Bosni se je nalazilo: u Kr. Sutjesci 5 slušalaca filozofije prvoga godišta, u Kreševu 2 bogoslovije prvoga godišta, u Lijevnu 1 filozofije drugoga godišta te 1 bogoslovije prvog i tri trećega godišta, na Plehanu 4 filozofije drugoga godišta i 2 bogoslovije trećega godišta; a bilo ih je 10 u Gučoj Gori: 5 filozofije a 5 bogoslovije, nu koga godišta, ne znamo.[2]) Ali tim je zanimivljija prošlost našega pohagjanja gjakovačkoga i ostrogonskoga filozofijskog i bogoslovskog zavoda.

---

[1]) „Clerici pro exmissione ad exteras Regiones incapaces; prout etiam inde, necdum terminatis studiis reduces, in Provincia subsequenter institu antur. — Lectores eis gnari praeficiendi." Protocollum provinciae Bosnae Argentinae, a. 1835.—1870.

[2]) Schematismus almae missionariae provinciae Bosnae Argentinae pro a. 1877., str. 19., 52., 65., 78., 92.—93., 107.

5. Bosanski klerici u Gjakovu. Prijelaz bosanskih studenata filozofije i bogoslovije u Gjakovo nije bio lak posao: na njemu se je radilo blizu dvije godine dana. Još 7. siječnja 1851. generalov komisar fra Marijan Jakovljević dopušta redodržavniku Šunjiću, da može prijeći u austrijske krajeve i tu s najboljim muževima poraditi u tome smjeru, kako bi se redodržava pomogla u odgoju svoje mladeži.[1]) Iste godine u ljetu u Kr. Sutjesku dolazi profesor gjakovačke bogoslovije g. Mato Topalović. Pa pošto je razgledao razne starine — osobito starodrevni Bobovac —, u blagovaonici otaca Franjevaca otkrije želju biskupa Strossmayera: da bosanski klerici dogju u Gjakovo u njegov bogoslovski zavod. Ovo je bosanske oce do suza razdragalo, te su Topalovića počeli grliti: „Pak se gérle i rukuju. — Izčeznjiva zlo tudjinstvo — Vapeći se glasi čuju: — Bud' nam od tad sve našinstvo. — Možda bratie tud biaše — Od milinja kojim suze — Na oku se pokazaše.“ [2])

Dne 29. listopada 1851. piše biskup Strossmayer redodržavniku Bosne Srebrene, kako će mu fra Martin Nedić saopćiti sve ono, što je on učinio glede one stvari, o kojoj mu je 1. rujna t. g. iz Kreševa pisao, zahvaljuje se, da su bosanski oci „onako bratinski primili“ profesora njegove bogoslovije g. Matu Topalovića, i moli, da se ta zahvala okružnicom saopšti i ostaloj braći kuda je Topalović prolazio.[3]) A 28. prosinca iste godine bečkome nunciju javlja, kako je i sam toga mnijenja, da bosanski klerici radi svoje redovničke stege moraju imati posebni stan i kako im je u tu svrhu odredio svećeničku bolnicu. Ne zna, zašto bi se Sv. zbor za raširenje vjere protivio, da bosanski klerici dogju u Gjakovo: „Svi smo — veli — Rimljani, koji se god ovdje megju katolike brojimo; uz Stolicu sv. Petra najčvršće stojimo; glas općega Oca svih vjernika kao kakovo čudovište smatramo; ragje bi tisuću muka podnijeli, nego li bi za nokat odstupili od katoličke nauke.“ [4])

[1]) „Vigore praesentium facultatem tribuimus Adm. R. P. Mariano Šunjić actuali Ministro Provinciali, . . . ut ad partes Caesareo-Austriacas se conferre possit, acturus de iis cum viris optimis, quae utilitati, necessitati, et bono ejusdem Provinciae maxime expedire in Domino judicaverit, pro meliori nostrae religiosae Juventutis educatione, ac necessariis ad id subsidiis conquirendis.“ Izvornik u arhivu Bosne Srebrene, u Sarajevu.

[2]) Nedića „Spomenica novopodignutog učilišta za redovničku mladež dèržave bosanske u Diakovu“, u Danici, god. 1853., br. 12.

[3]) Izvornik u arhivu Bosne Srebrene, u Sarajevu.

[4]) Kopija u arhivu Bosne Srebrene, u Sarajevu.

Na temelju ove lojalne izjave velikoga biskupa Strossmayera bečki se nuncij u istoj stvari ponovno obrati u Rim. Ali suprot tome riješenje se i opet tako zategnu, da je i sam Strossmayer počeo pristajati uz sumnju bosanskih otaca, što su mu je 1. prosinca otkrili, „da ima — naime — u Rimu, a možda i drugdi ne malo lukavih protivnika, koji nastoje sve naše namiere uništiti".[1]) Stoga je za slučaj nepovoljnoga riješenja i druge molbe odlučio osobno krenuti u Rim, tu potanko čitavu stvar ispostaviti i još se energičnije za nju zauzeti.[2])

Napokon vruće molbe i opravdani razlozi poluče željeni cilj. Dne 22. srpnja 1852. Franjevci su u Bosni već čuli, da je njihova stvar u Rimu krenula na bolje[3]) a 2. rujna 1852. general reda obznani redodržavništvo Bosne Srebrene, da je Sv. zbor za raširenje vjere ukinuo onu odluku, kojom se je bosanskim ocima 1841. zabranilo slati mladež na nauke u cesarske zemlje. S obznanom redodržavništvo primi i uvjete, pod kojim će se naša miadež moći okupiti u Gjakovu: Gjakovačko se učilište proglasuje generalnim učilištem i obasiplje svim povlasticama generalnih učilišta. Za bosanske gjake mora se rasporegjaj sati prilagoditi njihovoj reguli i odobriti generalom reda. Na čelo mladeži ima se staviti gvardijan i prefekat izmegju najboljih redovnika. U novi kolegij treba staviti toliki broj studenata, da mogu potpuno ovršivati zajednički život. Jer su nekoč na bosansku redodržavu spadali i Hercegovci, to se proglasuje, da i oni mogu spremati razmjeran broj mladića u Gjakovo. Pošto se sva bosanska mladež neće moći okupiti u Gjakovu redodržavništvu se Bosne Srebrene ostavlja pravo svoju mladež i dalje izašiljati u Italiju.[4])

Vijest o polučenome uspjehu puno je obveselila velikoga biskupa Strossmayera, a kudikamo više bosanske oce. Bosanski su se oci razdragali, da će ubuduće moći lakše odgajati sinove, kojim će u zadnjim časovima mirne duše moći povjeriti naslijegjenu trostruku baštinu praotaca: Božje oltare, mukotrpni narod i starodrevnu redodržavu, a biskup Strossmayer da će mlade Franjevce ne samo zadahnjivati duhom svećenika po Hristovu Srcu nego i toplim zanosom za sve, što je hrvatsko-slavensko.

[1]) Arhiv Bosne Srebrene, u Sarajevu,

[2]) Arhiv Bosne Srebrene, u Sarajevu.

[3]) Pismo biskupa Strossmayera od 13. rujna 1852., u arhivu Bosne Srebrene, u Sarajevu.

[4]) Litterae pastorales, u Gučoj Gori.

Ali iza savladanih poteškoća bosanske oce čekale su nove trebalo je ne samo iz Rima poručene uvjete ispuniti, nego mladež i materijalno obezbijediti, te od države dobiti dopuštenje, da se ova može u Gjakovu okupiti. U to su koncem 1852. i ove poteškoće potpuno sregjene. Redodržavništvo Bosne Srebrene dobaviv preko profesora Mate Topalovića rasporegjaj sati gjakovačke bogoslovije[1]) uzme ga u pretres i prema njemu sastavi za svoju mladež dnevni red, koji je posve odgovarao franjevačkoj stezi. Dne 30. prosinca iste godine imenuje fra Marijana Šunjića privremenim prefektom bosanskih klerika u Gjakovu.[2]) Još prije toga poslanici Bosne Srebrene Šunjić i Nedić na temelju preporuke biskupa Strossmayera[3]) izmolili su u Beču[4]) ne samo dopuštenje, da se bosanski klerici u Gjakovu okupe, nego i obnovu zakladâ, što su ih car Josip II. i grof Niczky učinili za odgoj mladeži Bosne Srebrene.

Kada je tako sve bilo gotovo, početkom 1853. na poziv biskupa Strossmayera od 11. prosinca 1852. prijegje 13 naših klerika u Gjakovo i tu sa dva misnika odsjednu u posebnome odjelu biskupskoga sjemeništa, a odsjednu pod uvjetima, što ih je ispred Strossmayera i opet usmeno redodržavništvu prikazao fra Martin Nedić.[5])

U Gjakovu bosanski klerici ostanu 23½ godine. Do 1857. Stanovali su u biskupskome sjemeništu, a tada su prešli u svoje, što su ga tik uz biskupovu palaču 1857. na dva kata podigli.

Za podignuće sjemeništa bosanski se oci još 1852. ponovno zagrijavaju. Ispočetka se je mislilo praviti u Bosni, a kašnje se uvidje Gjakovo za tu svrhu shodnijim. Za nj su kupljeni novci po svoj austro-ugarskoj monarhiji, te su preko hrvatske vlade uručivani biskupu Strossmayeru, a ovdale redodržavništvu Bosne Srebrene. Energičnije se oko gradnje poradi 1855. kada je i biskup Strossmayer i bosansko redodržavništvo osjetilo nuždu pomnoženja klerika. Ali jer tada ne bijaše dovoljno novca a veću svotu od Nj. Veličanstva bosanski oci ne

---

[1]) Ovaj se i sada nalazi u arhivu Bosne Srebrene, u Sarajevu.

[2]) Isprava imenovanja u franjev. arhivu, u Gučoj Gori.

[3]) Preporuka u arhivu franjev. samostana, u Gučoj Gori.

[4]) Spomenicu u prijepisu, što su ju tom prigodom Šunjić i Nedić predali Nj. Vel. caru i apost. kralju Franji Josipu I, vidi u „Litterae pastorales. u Gučoj Gori. Datirana je u Beču 5. studenoga 1852.

[5]) Pismo biskupa Strossmayera od 11. prosinca 1852., u arhivu Bosne Srebrene, u Sarajevu.

očekivahu, to zamoliše toliku svotu, kolika im je nuždna, da se u tu svrhu preokrene jedna od biskupovih žitnica, što su iza ukinuća desetina postale nepotrebne.[1]) Kada 1856. Nj. Veličanstvo car i apostolski kralj Franjo Josip I. za sjemenište bosanskih klerika darova 10.000 for.[2]) a biskup Strossmayer materijal i zemlju, odmah se slijedeće godine 1857. podiže prebivalište dostojno svećeničkih gojenaca.[3]) Iz 1858. imamo i ustanove, po kojima su bosanski klerici u gjakovačkom sjemeništu živjeli: „Statuta pro studio generali religiosae juventutis bosnensis Diakovae philosophiae et theologiae operam dantis ad s. Bonaventuram eppum doctorem seraphicum ab anno 1858.“ [4]) Sva sila gjakovačkih ustanova sabrana je u tome, da mladež s jedne strane prakticira ona redovnička pravila, što ih je u novicijatu usisala, a s druge da svoj duh oplemenjuje mudroslovnim i bogoslovnim istinama. Zanimljivo je, da se pažnja posvećuje i tjelesnome uzgoju: zabavama i šetnjama. Ove su redovito bivale od 1. rujna do 1. svibnja svakoga utorka, i to prije podne od 8—10 sati, a poslije podne od $1\frac{1}{2}$—$3\frac{3}{4}$ sata. Od 1. svibnja do 1. rujna šetnje su bivale izjutra, i to radi vrućina od 6—$8\frac{1}{2}$ sati. Studenti su slušali mise svaki dan u kućnoj kapelici, a na velike svetkovine te kada je misa govorena za Nj. Veličanstvo ili za biskupa, onda bi išli u prvostolnicu. Isto su tako u prvostolnicu išli na mrtvačke oficije i mise, kada su govorene za koga pokojnoga ka-

---

[1]) „Qua de re dum varia agitarentur consilia, contigit casu fortuito, ut recens Diacovarini animadverterem duo horrea vacua, quae ob abolitas decimas nulli usui intelexi esse Eppo, et quorum unum multo minoribus expensis in formam Monasterii, pro seminario adaptandi posset converti, quam si de novo alibi seminarium esset erigendum, vel aliqua privata domus emenda, uti ab initio erat propositum.“ Spomenica biskupa Šunjića Nj. Veličanstvu caru i apost. kralju Franji Josipu I. od 12. ožujka 1855., u „Litterae pastorales“, u Gučoj Gori.

[2]) Pismo bečkoga ministarstva prosvjete, 17. svibnja 1856. upravljeno biskupu Šunjiću, u arhivu franjev. samostana, u Gučoj Gori.

[3]) Dana 23. prosinca 1857. biskup Strossmayer biskupu Šunjiću piše: „Aedes Clero juniori bosnensi educando destinatae jam jam consumatae fini suo inserviunt, quod ad gratam Illustritatis Vestrae et Fratrum suorum notitiam hisce perfero. Adnecto hisce pariter bina documenta, quorum unum exhibet, quid fundamentali lapidi dictarum aedium impositum sit! Secundum autem, quomodo ego dictas aedes in jus et proprietatem Illustritatis Vestrae et Fratrum bosnensium in perpetuum transcribam.“ Izvornik u arhivu Bosne Srebrene, u Sarajevu.

[4]) Nalaze se u arhivu franjev. samostana, u Gučoj Gori.

nonika ili profesora, te na javne ophode. Malo je upadno, da se je ispovijed propisivala dvaput na mjesec, premda su bosanski oci poznavali ustanove reda od 1639., polag kojih su se studenti reda morali ispovijedati po dvaput na nedjelju. Sva je pomnja uložena, da se sačuva ne samo megjusobna ljubav nego i prema svjetovnim klericima, te zahvalnost i poštovanje prema profesorima i drugim starješinama. Duhan i opojna pića bila su strogo zabranjena.

Glavni a ispočetka i jedini izvor za uzdržavanje bosanskih klerika u Gjakovu bila je zaklada Josipa II. i grofa Niczkoga. Još 4. prosinca 1852. podban Benko Lentulaj biskupu Stossmayeru piše, da će se ova zaklada ocijepiti „od ugarske matice vĕrozakonske, koja je s njom u smislu naredbe od 11. ožujka 1788. br. 3068 . . . upravljala" i da će se pripojiti hrvatsko-slavonskoj vjerozakonskoj matici, a njezine kamate da će se slati njemu za odgoj bosanskih klerika.[1]) Kada je broj bosanskih klerika u Gjakovu porastao s 13 na 33 a novo se gjakovačko sjemenište investicijom na 2000 for. zadužilo, onda je biskup Šunjić Nj. Veličanstvo i bečko ministarstvo prosvjete toplo molio: da se spomenuti dug isplati;[2]) da se gornja zaklada prenese u Hrvatsku i stavi u koji novčani zavod, koji će bacati mjesto 4% 5%;[3]) da se ista zaklada poveća, osobito da joj se pripoje nepotrošene kamate i kamate, što su padale, kada bosanski klerici nijesu mogli ići na nauke u cesarske zemlje.[4]) U svih ovih molbi uspjeh je bio taj, da je 1855. od ugarske vjerozakonske matice otkinuto 14.825 for. i 17 nov., što su nakon pregledanih računa našasti suvišni, i pripojeno zakladi cara Josipa II.[5]) Pa pošto je to za uzdržavanje novoga sjemeništa bilo svejednako malo, to su bosanski Franjevci i dalje morali ne

[1]) Arhiv franjev. samostana, u Tolisi.

[2]) Molba ministarstvu spremljena je 23. kolovoza 1858. Strossmayer ju preporučio 5. listopada 1858. Na nju hrvatsko-slavonsko namjesništvo 3. siječnja 1859. odgovara negativno. Prijepisi u arhivu franjev. samostana u Gučoj Gori. Tu se nalazi i koncepat molbe Nj. Veličanstvu od 26. kolovoza 1858. prigodom čestitanja na porogjenju princa.

[3]) Prijepis molbe od 23. ožujka 1855. u arhivu franjev. samostana, u Gučoj Gori.

[4]) Šunjića pisma: Njeg. Veličanstvu od 12. ožujka 1855. i ministarstvu prosvjete od 26. travnja 1855. u Gučoj Gori, gdje se nalaze i odgovori ministarstva prosvjete od 5. travnja 1855. i 26. lipnja 1855.

[5]) Zahvalnica biskupa Šunjića ministarstvu prosvjete od 12. rujna 1855. u „Litterae pastorales", u Gučoj Gori.

samo sve klerike pri polasku u Gjakovo opremati s bijelim rubljem i krevetom, nego sjemeništu priticati u pomoć i s raznim prirodnim proizvodima, što su ih u tu svrhu uz oprost od carine u Gjakovo slali preko Broda, Šamca i Županje.

Megjutim sve su gornje poteškoće bile neznatne prema onima, što su ih bosanski oci prije pregarali pri odgoju svoje mladeži. Otkako je redodržava Bosne Srebrene zakopana, ona nije imala zgodnijega položaja za odgoj svojih sinova, negoli je bio onaj u Gjakovu pod toplim skutovima velikoga vladike Josipa Jurja Strossmayera. Stari „ujaci" Bosne Srebrene ne mogu se ni danas dosta da nahvale sposobnosti i ljupkosti gjakovačkih profesora, dostojanstvenosti i darežljivosti velikoga Strossmayera i ugodnih časova, što su ih proživjeli u ubavome Gjakovu i svome sjemeništu.

6. Bosanski klerici u Ostrogonu. Buduć da je Gjakovo šezdesetih i sedamdesetih godina bilo središte ne samo hrvatske nego uopće jugoslavenske politike, a veliki vladika Strossmayer sunce, koje je svakoga Slavena opčaravalo idejama i vjerskoga i narodnoga jedinstva, to nije nikakovo čudo, da se je sabranje bosanskih klerika u Gjakovu s moćne strane uočilo kao snažno sredstvo za ojačanje hrvatske — dà, sveslavenske svijesti. Nije proteklo puno mutnoga Dunava, i ova diplomatička proziranja počnu opravdavati razni glasovi o organizaciji pothvata za oslobogjenje Bosne i Hercegovine i prvi bosansko-hercegovački ustanci. I to su bili glavni motivi, da se je početkom 1875. i u rimskim i u austro-ugarskim diplomatskim krugovima zaključilo, da se bosanski klerici moraju premjestiti iz Gjakova u Ostrogon.

Ne može se ni pojmiti, koliko je ova vijest raskarila i bosanske oce i biskupa Strossmayera. Austro-ugarski generalni konzul Teodorović zauzimljući se u mjesecu kolovozu 1875. za bosanske Franjevce i njihovu molbu, da im mladež ostane i dalje u Gjakovu, grofu Andràssyju odlučno piše, da preselenju klerika u Ostrogon u Bosni „nitko nije naklonjen".[1]) A biskup Strossmayer šalje iz Rima 7. veljače 1875. opširnu lamentaciju, u kojoj redodržavništvu Bosne Srebrene otkriva teške rane svoga srca, što mu ih je ta vijest otvorila, te sa zahvalnošću ističe, kako je Rim do skrajnosti stajao uz opće želje i njegove i Bosne

[1]) Kopija Teodorovića molbenice, u Šestića.

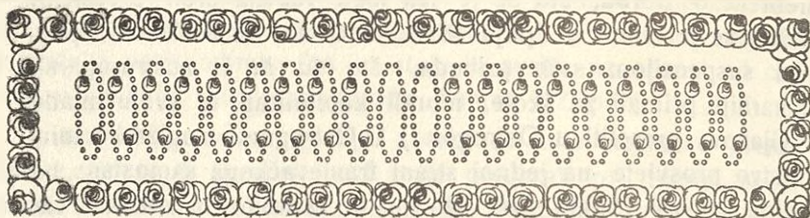
Srebrene.[1]) Borba, što se je iza toga razvila proti preselenju, svršila se je istom u lipnju 1876., kada su bosanski oci, prisiljeni suspenzijom svih prihoda, što su ih iz austro-ugarske monarhije primali za škole, morali kapitulirati te svoju mladež iz Gjakova preseliti u Ostrogon.[2]) U Ostrogonu magjarsko ministarstvo prosvjete na jednoj strani franjevačkoga samostana nadozida im za 15.000 for., što ih je izvadilo iz zaklade cara Josipa II., novi i prostrani kat. Mi ne možemo zanijekati, da su bosanski klerici i u Ostrogonu — osobito upočetku — imali sve zgode i za redovnički život i za nauke. Bosanci su i u Ostrogonu našli izvrsne profesore te gostoljubiva srca, ne samo magjarskoga primasa kardinala Simora, nego i drugih koliko crkvenih toliko opet svjetskih dostojanstvenika. Ali oni su sa sobom iz Gjakova u Ostrogon ponijeli protumagjarski duh,[3]) koji, kada je 1880. počeo izazivati reakciju, jedne noći napuste Ostrogon i pobjegnu u Bosnu.

---

[1]) Izvornik u arhivu Bosne Srebrene, u Sarajevu.

[2]) Bogatu korespondenciju prigodom ove borbe vidi u arhivu Bosne Srebrene u Sarajevu. God. 1877. u Ostrogonu se je nalazilo samo 19 bosanskih klerika. Schematismus almae missionariae provinciae pro a. 1877., str. 154.

[3]) Sravni pismo bosanskih klerika, kojim se 1. svibnja 1876. s biskupom Strossmayerom opraštaju i koje je objelodanjeno u „Zagrebačkom katoličkom listu", god. 1876., br. 41.

§ 7.

ŠKOLSKA KNJIŽEVNOST.

1. Neprilike radi školskih knjiga. „Učitelji, kojih učenici imaju knjige jednim te istim pravopisom tiskane, neće lasno razumjeti, kako je to težko i mučno učiti djecu štiti u knjige drugčijega pravopisa, nego je bio u bukvaru, iz koga su slova naučila. A take su sve spomenute knjige napram bukvaru pokojnoga Jukića i drugih novijega vremena; malo gdje se nadje „Vienac" izdan novim pravopisom. Pa da je bar u njih pojedinih jednak, kakav je da je, zadržan, opet bi bilo koliko mu drago lakše; al je u jednoj te istoj knjizi različit. Tako u spomenutom „Iztomačenju nauka kršćanskoga", koje najviše djeca, baš i koja štiti uče, imaju, na jednom mjestu š ubilježeno sa sc, na drugom sh; — č ovdje cs, ondje ç; ć sad ch samo, sad chi; c ovdje sámo, ondje cz; lj negdje gli, negdje bez i. Tako isto različito na raznih mjestih metnuta su nj, dž i dj, posljednje osobito, sad ga ni u čem nerazlikujuć od cigloga g, sad opet razlikujuć ovako a negdje onako. Ovo u ostalom ne napominjem samo radi težkoće, koju učitelj, nego ponajviše radi mučnosti, koju učenici s toga imaju. Jer šta mu drago tko rekao, to je velika dosta nesgoda, koja željan i potrebit napredak ne malo smeta i prieči; a ne može se pusta i kleta ukloniti, jer mi ni takih dosta ne imamo knjigah, a kamo li boljih, kojim bi ove izmienili. Istina je doduše, koju ću rado kazati, da nam je nigda nenahvaljena od nas austrianska vlada i tu darežljivu ruku svoju pružila, te na štovano nam starješinstvo poslala štokakvih školskih knjigah, nu ove ne mogu namiriti no jedan samo naraštaj.

I tako smo eto s knjigami, tim glavnim tvornikom napredka u prosvjeti i školi. Za doskočit ovom nedostatku, njeki rodoljubi

misle, da bi trebalo u nas podignuti tiskarnu. Trebalo bi sbilja i to krvavo; njom bi mnogo, vrlo mnogo pomoženo bilo, nu opet se svemu zlu konac učinio ne bi, te bi mi baš i pokraj tiskarne n. p. u Sarajevu, na knjigah oskudicu trpili bez putevah, poštah i inih obćilah, kojimi bi se one razpošiljale na sve strane, te bez kojih bi se i sama tiskarna mučno održala, kad svojih proizvodah ne bi mogla štokud opremati. Ali i sada u Sarajevu i u druga dva tri mjesta, u koja pošta dolazi, možemo štogod hoćemo dobaviti; al' odanle nikud više, osim ako za to uprav koga pošalješ."[1]) Ove opravdane jeremijade prvi put osvanuše 1858. u 26. broju „Zagrebačkoga katoličkoga lista". Odnose se na osnovne škole, nu vrijede donekle i za srednje i visoke. I premda se dosta kasno javljaju, datiraju ipak tamo od prvoga pokreta na polju bosanskoga školstva te traju u svoj svojoj cijelosti sve do druge polovice sedmoga decenija devetnaestoga stoljeća. Već 1821. godine opaža fra Stjepan Marijanović, kako austrijske gimnazije polučuju kudikamo veći uspjeh od bosanskih. Traži tome uzrok i nalazi ga u preopterećenosti profesora duhovnom pastvom i u manjku knjiga.[2]) A Jukić u svome „Bosanskome Prijatelju" nariče: „Najgore se učitelji pate s knjigama, kad diete proštie abecedar i pročita bukvar, nejma drugih knjigah, osobito dietca siromašnia".[3]) Godine 1853. fra Andrija Kujundžić, redodržavnik Bosne Srebrene, moli preko bosanskoga valije Huršid-paše Visoku Portu, da mu dopusti u Bosni otvoriti jednu tiskaru, u kojoj bi se mogle tiskati novine i „knjige školske za mladež bosansku".[4]) Kapitul Bosne Srebrene 1854. u 5. točki zaključi: „Neka se pobrine starešinstvo, na koji bi se najlaglji način providilo s početnim knjigama, osim abecedarah, kanoti: obćom povjestnicom zemljopisom, prirodopisom i točnijom računicom"; savjetuje, „da se izaberu učevniji redovnici, koji bi elementarne hrvatske pučke knjige našemu pučkomu izgovoru jezika ugodili, ili iz koga jezika preveli"; te napućuje, „da se onda zamoli visoka vlada, da bi nam te knjige po jeftinu cienu u Sarajevu tiskala".[5]) A u

---

[1]) Zagrebački katolički list, god. 1858., br. 26.
[2]) Marianovich, Institutiones grammaticae latinae, str. IV.
[3]) Jukić, Bos. Prijatelj, I., str. 134.
[4]) Strukić, Povjestničke crtice Kreševa, str. 122.
[5]) Strukić, Povjestničke crtice Kreševa, str. 124.—125.

12. točki ustanova sarajevske škole, što ju je Martić 1865. otvorio, čita se: „Naukovne knjige, dok se naš puk ne providi, nek budu iste one, što su u carstvu austrijskom propisane za pučke hrvatske škole.“[1]) Istom kada se je 1866. u Sarajevu osnovala vilajetska tiskara i kada se je za Topal-paše javnim cestama počela posvećivati ozbiljnija pomnja, počne nešto djelotvornije pucati baza gornjim naricanjima dopisnika „Zagrebačkoga katoličkoga lista“.

2. Književnost osnovnih škola može se opet shodno podijeliti na dva dijela: na nastavne knjige, pisane za bosanske, i na nastavne knjige, pisane za strane škole.

Prva u ovoj epohi za osnovne bosanske škole sastavljena početnica bijaše Miletića „Poçetak slovstva“, koji na sebi nosi gotovo sve biljege one dobi, kada je Divković pisao svoj „Nauk karstianski“. Kao ovaj tako je i „Početak slovstva“ molitvena knjižica, koja na početku sadrži „Bukviczu, Bekaviczu, i brojeve obiçajne, i Rimske“. Bekavica je sastavljena prema onodobnoj školskoj metodi: Najprije su sastavljena tri reda samoglasnika i suglasnika prema raznoj veličini slova. Niže njih su stavljeni samoglasnici onim istim redom, kojim se i danas stavljaju: a, e, i, o, u. Iza toga se ovi u svim mogućim načinima ili u slici prefiksa ili u slici sufiksa nadodaju raznim suglasnicima: ab, eb, ib, ob, ub; ac, ec, ic, oc, uc; aç, eç, iç, oç, uç, i t. d.; ba, be, bi, bo, bu; bab, beb, bib, bob, bub; bad, bed, bid, bod, bud i t. d. Kako se vidi, prema ovoj metodi dijete istom kada je napamet naučilo čitavu bekavicu, moglo je svaku knjigu čitati.

Godine 1834. neko u Budimu ćirilicom tiska „Bukvarь“ za „slaveno-srpski narod“, koji je živio u Ugarskoj i krajevima, što su spadali na krunu sv. Stjepana. Ovo djelo nije moglo unići u bosanske katoličke učionice: jedno radi toga, što je pisano za šljedbenike grčkoistočne crkve te crkvenom ćirilicom, a drugo, što je ćirilica uopće kod katolika u Bosni bila već na mrtvačkome odru. Nu držimo ipak, da se je u ovo djelce barem donekle ugledao čuveni promicatelj osnovnih i srednjih škola u Bosni: fra Stjepan Marijanović, te je odmah slijedeće godine sastavio prvome razredu samostanskih škola odgovarajući svoj „Bukvar illiti poçetak slovstva illiriçkog', i latin-

[1]) Milaković, Fra Grgo Martić, str. 98.

BUKVAR

ILLITI

POÇETAK SLOVSTVA

ILLIRIÇKOG, I LATINSKOG

JEZIKA

ZA UÇIONICE DERXAVE

BOSANSKE

SLOXEN.

U BUDIMU

Slovima Kraljevske Mudroucsne Skupshtine Pritiskano.

Godine 1836.

Marijanovića „Bukvar“

skog jezika za uçionice derxave bosanske".[1]) I Marijanovića „Bukvar" ugleda svijetlo u Budimu 1836., iza kako je prošao cenzuru i apostolskoga vikarijata u Bosni[2]) i državnoga cenzora u Budimu.[3]) Marijanovića je „Bukvar" već i radi toga značajan, što je to u Bosni prva knjiga, kojoj barem spoljašnost odaje svrhu isključivo školske početnice, a ne i početnice i molitvenika kao Miletića „Poçetak slovstva". „Bukvar" se shodno može podijeliti na četiri dijela. Prvi dio od 12 stranica učenika upućuje u pisanje i čitanje iliričkoga — odnosno hrvatskoga pisma. Tu Marijanović najprije stavlja velika i mala pisana i štampana „ilirička" slova. Što se tiče oznake pojedinih ilirskih slova, ostaje došljedan načinu, što mu ga je još prije 15 godina saopćio fra Andrija Kujundžić a on ga usvojio i objelodanio u svojim „Institutiones grammaticae latinae".[4]) „Č" mu je „ç", „ć" = „ch", „š" = „sh", „x" mu se malo „drugçie izgovara, nego u Latina, n. pr. Xabu Xivu Xena Xdere", a „slovo g kad u nashem jeziku ima zvonit ko u Latina prie, a o, u, meche mu se u pomoch h n. p. draghe, draghi". U ostalom mu se bukvica ništa ne razlikuje od današnje. Iza bukvice slijede vježbe u čitanju, kojima se je dijete ujedno poučavalo u kršćanskome nauku: Oče naš, Zdravo Marijo, Vjerovanje, Angjeo Gospodnji, naravne zapovijedi, ljubavne zapovijedi, dužnosti prema Bogu, nami, roditeljima, starijim, učiteljima, bližnjemu i t. d., te raznim poučnim izrekama i poslovicama: „Zora je naukah priateljica"; „Zora nosi u ustima zlato"; „Vishe che ti nahuditi zdravlju shto pritirash spavati priko sedam sati, nego shto od sedam uskratish"; „Mladex po nepomlji divlja" i t. d. Nu nagje se tu i takovih izreka, koje danas u školi ne bi imale pravo gragjanstva, n. p.: „Drago ti je skitati se, zato che ti modriti se straxnji obraz". Drugi dio sačinjava samo jedna stranica 13., na kojoj se nalazi „Bukvicza serbska mala i velika shtampana". Ta „Bukvica serbska" jest prava bosanska samostanska tiskana i pisana ćirilica — koju i Divković još u XVII. stoljeću nazivlje

[1]) Broji u 8⁰ 43 stranice, a na 44. su odobrenja.

[2]) Ispred apostolskoga vikara djelo je 3. stud. 1835. pregledao fra Ambroža Matić, tremošnički župnik i biskupov izvanjski vikar za okružje sutješko-posavsko. Bukvar, str. 44.

[3]) Ispred države cenzuru je obavio Antun Nagy, te je pod datumom od 15. ožujka 1836. stavio slijedeću opasku: „Observatis observandis per Correctorem admittitur." Bukvar, str. 44.

[4]) Marianovich, Iustitutiones gramaticae latinae, str. XI.—XVII.

srpskom —, a nalazi se tumač slova ѿ, ꙉ, i щ. „Slovo ѿ ot izgovara se : od, illi ot. ꙉ izgovara se kadikad ko ch, a kadikad ko gj: zato kad je pred slovom л izgovara se ko nashe lj n. p. краꙉл kralj: a kad je prid н ko nj n. p. ꙉнегоа njegov. щ izgovara se ko sht щогоꙉ shtogod“. Treći dio sadržaje latinsku štampanu i rukopisnu veliku i malu bukvicu s vježbama „u shlabikanju“ i čitanju te naukom o interpunkcijama. Za vježbu u čitanju i u ovome su dijelu probrani takovi dijelovi molitava, koji se u samostanima svaki dan mole: „Actiones nostras“, „Pater noster“, „Angelus Domini“, „Credo“, „Adoramus te Sanctissime“, „Aperi, Domine“, „Sacrosanctae“‘ „Stella coeli“, „Ave, Roche sanctissime“, „De profundis“, „Miserere“, zatim češće okurirajući dijelovi poslanica sv. Ivana i sv. Pavla, knjige mudrosti, Lauretske litanije, misni odgovor i t. d. Na 42. i 43. stranici nalaze se arapski i rimski brojevi, koji sačinjavaju četvrti dio Marijanovića „Bukvara“. Kako se iz ovoga kratkoga prijegleda razabire, Marijanovića je „Bukvar“ bio praktična početnica, te je odgovarao duhu onodobnih samostanskih škola, a upotrebljavao se je i u nesamostanskim školama sve do 1849.[1]) S ovim ne kažemo, da mu se ovdje i ondje ne može pravom prigovoriti. Tā već samo tumačenje slova „g“ vrlo je neumjesno, jer pretpostavlja poznavanje latinskoga jezika i pisma. Nu u ona vremena nijesu ni kod drugih naroda početnice bile puno savršenije.

Kada iza afere biskupa Barišića i bosanskih Franjevaca na polju školstva u Bosni nasta osobiti pokret, na polju školske književnosti pojavi se fra I. Franjo Jukić. Ovaj još početkom 1847. sastavi za bosanske škole početnicu: „Početak pismenstva i napomena nauka kérstjanskoga na službu pučkih učionica u Bosni“, te ju spremi dru. Ljudevitu Gaju na tisak. Pismom od 6. listopada 1847. Jukić moli svoga rogjaka Antu Kajića, da pripazi na korekturu,[2]) a 6. veljače 1849. javlja dru. Gaju, da je njegovim troškom tiskane abecedare primio, te mu se na „darežljivosti i ljubavi“ svesrdno zahvaljuje.[3]) U predgovoru 1848. tiskana „Abecedara“

[1]) Primjerak, što smo ga pri ruci imali, sadržaje na prvoj strani ovu bilješku: „Plati 3 groša. Bukvar Joze Nedića Učenika u Tollisi. 1847 Godine.“

[2]) Dr. Alaupović, Ivan Frano Jukić, str. 63.

[3]) Dr. Alaupović, Ivan Frano Jukić, str. 55.

Jukić ističe preveliku nuždu knjige: „Nema veće potrebe na ovom svijetu — veli on — od nauka: štiti i pisati znati. Iz knjige čovjek može najlakše naučiti, što je dužan Bogu, sebi i svomu iskrnjemu." Bodri učitelje na poučavanje. „Ne štedi dakle truda, učitelju bogoljubni, — kliče Jukić — jer ako na ovom svijetu nije tvoj trud i znoj naplaćen, tvoja je plaća mnogo veća gore na nebesima." Iza predgovora dolazi dvostruka abeceda, latinska i ćirilska, nu samo štampana. U abecedama se opaža Jukića samostalnost: „gj" i „dž" dolazi mu samo u tugjim riječima, n pr. angjeo, džin; „tj" mjesto „ć" u riječima, koje imaju na kraju korjena „t", n pr. bratjo. Mjesto latinskoga „j" uzima „ĭ", a mjesto Vukovih sastavljenih „љ i њ" piše „ль" i „нь". Od Vuka je uzeo slova „ћ" i „ђ", koja se u bosančici označuju samo slovom „ћ". Iza abeceda slijede latinicom pisane molitve, koje, buduć da su bile djeci većinom poznate, puno su učitelju olakoćivale poučavanje. Nedića Ljetopis svjedoči, da su se Jukića „Abecedari" u narodnim osnovnim školama mnogo tražili i upotrebljavali.

Za Marijanovića i Jukića tragom na polju školske književnosti daju se fra Anto Knežević i fra Mihovil Marijanović. Ovi godine 1862. objelodanjuju u Spljetu „troškom Vida Morpurga knjižara spljetskoga" a „brzotiskom Antuna Jakića" djelce pod naslovom „M l a d i ć b o s a n s k i p r o v i g j e n u s v o j o j u č i o n i c i z a p r v u g o d i n u".[1]) Rasporegjaj se Kneževića i Marijanovića početnice uopće slaže s rasporegjajem Jukićevim, nu Jukićeva je bila ipak draža. I u Knežević-Marijanovića početnici latinici se daje veća važnost negoli ćirilici. Nalazi se na prvome mjestu, i to pod naslovom: „H r v a t s k a a b e c e d a (l a t i n i c a)". Cirilica je na kraju, i to na 2½ stranice. Knežević i fra Mijo Marijanović udaljuju se od Divkovića i fra Stijepe Marijanovića. Oni ne daju reći, da je ćirilica srpsko pismo, stoga im oznaka „srpska" i dolazi pod navodnikom: „Ćirilska „s r b s k a" abeceda". Knežević-Marijanovićeva početnica u sebi je sadržavala sve one predmete, koji su se tada u pučkoj školi predavali. I tu su molitve, kratka povjesnica Bosne, i to s upitima i odgovorima, te četiri računske operacije. Interesantno je, da je ćiril-

[1]) Broji u 8° 16 stranica. Matković u Bibliografiji bos. Franjevaca na str. 31. pogrešno veli, da je ovo djelce tiskano 1862. u Zagrebu kod Jakića.

ski dio Knežević-Marijanovića početnice posvećen najvećim dijelom vjeronauci. Dok se u latinskom dijelu od vjeronauka nalazi jedino molitva malenome Isusu, u ćirilskome se nalaze jedino narodne poslovice od svjetskih predmeta; od vjeronauke tu su: Dva otajstva vjere, Deset Božjih zapovijedi, Dvije zapovijedi naravske, Dvije zapovijedi od ljubavi, Sedam svetootajstava, Sedam glavnih grijeha te Molitva prije i poslije nauka.[1])

Godine 1866. osnuje bosanski valija Topal Šerif Osman-paša prvu tiskaru u Bosni, koja odmah počne raditi u onome duhu, u kojem ju je još 1853. tražio redodržavnik Bosne Srebrene fra Andrija Kujundžić. Otada i otkako oci Bosne Srebrene na polju školstva provedoše 1868. neke preinake, nastaje i za školsku književnost u Bosni nova i plodnija epoha. Već 1869. izlaze iz ove tiskare dvije školske knjige: zemljopis „za nove učione" i jedna početnica.

Početnica nosi naslov: „Bukvar s napomenkom članakah nauka vjere za katoličku mladež u Bosni". Djelo je „carskim troškom pritiskano i narodnim učilištima podareno blagovoljenjem Preuzvišenoga Gospodara Saffet-paše upravitelja bosanskoga vilajeta". Nosi obilježja prijašnjih bosanskih početnica. Iza rukopisne i štampane abecede te vježaba u slaganju slijede razne molitve: „Znak križa", „Dilovanja naša", „Bože koji srca", „Otče naš", „Zdrava Mario", „Virujem", „Obća izpovid", „Zafaljujemo ti", Dva otajstva, Četiri stvari, bez kojih se ne može nitko spasiti, Dvije naravske zapovijedi, Pet crkvenih i Deset Božjih zapovijedi, Sedam sv. sakramenata, Krunice, Gospine litanije, Gospin pozdrav, Način služiti sv. misu i t. d. Čitav ovaj materijal obragjen je u latinici, a seže do 38. stranice u 16.⁰ Na koncu iza 38. stranice stavljena je „Ćirilica velika i mala", te za vježbu: „Oče naš" i „Zdrava Marijo". Od ove azbuke, veli pisac, malo se razlikuje bosanska azbuka, stoga tko dobro nauči čitati ovu, znat će i onu.[2])

Iz iste tiskare 1871. izagje i fra Grge Martića „Početni zemljopis za katoličke učione u Bosni".[3]) I ovo je

---

[1]) Primjerak, što smo ga pri ruci imali, nalazi se u franjev. knjižnici u Jajcu.

[2]) Primjerak, što smo ga pri ruci imali, nalazi se u franjev. knjižnici na Plehanu.

[3]) Broji u 16⁰ 24 stranice.

djelce „bezplatno pretiskano i podareno“ „milostivom naredbom Njegove Preuzvišenosti muširа Saffet-paše, upravitelja vilajeta bosanskoga“. Djelce je sastavljeno u obliku katehizma: s vrlo zgodnim upitima i odgovorima. U uvodu se označuje zemljopis i dijeli na tri dijela: matematični, naravni i gragjanski. Prvi raspravlja o obliku naše zemlje, o njezinu kretanju i t. d.; drugi o površini naše zemlje, o vodi, vazduhu i t. d.; a gragjanski opisuje dijelove svijeta: Evropu, Aziju, Afriku, Ameriku i Australiju. U Evropi su mu najglavniji narod Slavjani. Oni su najveći evropski narod: broji ih se do 80,000.000 duša. Dijele se „na pet glavnih granah: Srbe, Hrvate, Ruse, Bugare, Poljake i Čehe“.[1])

Osim gornjih školskih knjiga, što su pisane samo za početne škole u Bosni, iza 1853. sve su se više upotrebljavale i knjige pisane za strane škole — i one, koje nijesu ni pisane za škole. Čujmo, kako to 1858. prikazuje dopisnik „Zagrebačkog katoličkog lista“! Dopisnik najprije riše školu, i to na ovaj način: „Soba, naokolo klupe uz zidove, na kojih sjedeć djeca gledaju u knjige, postavljene na smještenim pred njim stolovih.“ Zatim nastavlja: „Pred jednimi učenici su Liberice (početnica); pred drugimi koje izdanje Jaićeva Vienca bogoljubnih pisamah, oli njegov prievod četerih knjigah sv. Tome kempijskoga, sedam pokornih psalama Davidovih, oli što slična; pred trećimi Biskupovače (Iztumačenje nauka kršćanskoga za prosti puk u Bosni od biskupa fra Marijana Miletića): pred četvrtimi Račun s tablom i pismom, koje i srednja dva razreda imaju. Sad već znamo, koliko i šta se tu predaje i uči. Prvi uče se poznavati slova, oli najviše slovkuju, drugi uče štiti, treći potrebitija iz nauka kršćanskoga, a četvrti početna računska djelovanja: sbrojitbu, oduzetbu, množitbu i diobu — a posljednja sva tri uče jošte i pisati. Dakle četiri razreda jer četiri predmeta. Odatle se vidi, mimogred rečeno budi, da treba nešto ustrpljenja učitelju, dok to sve s nestašnom i stvar malo razumijućom djecom prodje, i bar kolikogod ju u tom, što joj kazuje, ubaviesti. Nu tako je to svagdje; drugo je nješto, što po drugih mjestih ne ima, i pram čemu je to mila majka, — a to je pravopis ili bolje slovopis.“[2])

---

[1]) U franjev. samostanu na Plehanu našli smo više primjeraka ovoga zemljopisa.

[2]) Zagrebački katolički list, god. 1858., br. 26.

Sve su gornje knjige, što ih „Zagrebački katolički list“ nabraja, ispočetka kupovane. Nedić nam u svome Ljetopisu pod 1854. bilježi, da je „od for: 318 sr: kraj: 30, koji su prilegli distriktu sudinskom“, u mjesecu veljači potrošeno „za 40 Abecednih tablica po kr: 1½“ 60 kr.: „za 24 Početnice po k '1“ 4 for. i 24 kr. U svibnju kupuje osim 100 abecednih tablica te 200 početnica i „90 Čitaljkih za drugi red“: U rujnu „10 Sabolovića Svagdanjih pobož. po 15 k..., 20 Zemljopisja u Matematičkom po 38 k..., 5 Marića Krasopisa po 6 k...“ Osim toga u istome mjesecu Nedić je kupio po 10 komada: „Pčelarstva“, „Male pripovesti“, Zoričića i Veberovih „Čitanjka“, 20 komada „Sv. dogodovština“ i 5 komada „Voćarstva“[1]) i t. d. Knjige su dobavljane iz Zagreba, a uvezivane su u Brodu. Nedić u rujnu 1854. plaća za „paket donešenih knjiga iz Zagreba u Brod 4 for: sr: 40 kr.“, a „knjigovezcu u Brodu da uveže 1000 abecedarah 20 for.“[2])

Kašnje je i sama habzburška monarhija uz novčanu potporu slala i potporu u školskim knjigama. Tako je 1857. austrijska vlada preko svoga konzula Fr. Zoretića biskupu Šunjiću spremila ove školske knjige:

„*a)* Abecednih tablica . . . . 100 komada,
b) Početnica za katotičke učionice . . . . 100 „
c) Slovničkih čitanaka . . . . 100 „
d) Čitanka za II gi razred učionah . . . 100 „
e) katoličkih katehizama za I. razred . . 100 „
f) „ „ „ II. „ . . . 100 „
g) „ „ „ III. „ . . . 100 „
h) Bibličkih pověstnica ili dogadjaja iz svet. pisma starog i novog zakona . . . . 50 „
i) Računica věžbenica za učenike II. i III. razr. 50 „
k) Upravnika za početnicu i čitanku u I. razr. 50 „
l) Katoličkih katehizama s' kratkom pověstnicom věrozakona od stvorenja světa do danas . . . . 50 „
m) Prirodopisa za niže realne škole . . . 50 „
n) Stěnih tablica . . . . 50 „“[3])

[1]) Nedić, Ljetopis.
[2]) Nedić, Ljetopis.
[3]) Izvornik u arhivu franjev. samostana, u Gučoj Gori.

Isto tako 1875. konzul Teodorović šalje redodržavniku bosanskih Franjevaca ovaj prijegled školskih knjiga, što ih je za Tremošnicu i Vareš poslao: [1])

	Početnica	Čitanka I.	Čitanka II.	Čitanka III.	Početnih katehizama	Katehizama za III. razr.	S' kratkom pověstnicom	Biblička pověstnica	Računska věžbenica	za 3. raz.	Mappe
Tremošnica	15	10	—	—	15	—	—	—	—	—	—
Vareš	15	10	10	—	15	10	—	10	10	—	—

Obazremo li se na ovu darežljivost austrijske vlade kao i na osobno nabavljanje školskih knjiga iz Austrije, lasno ćemo shvatiti, zašto su naše knjižnice i danas natrpane školskim knjigama, što su nekoč u Hrvatskoj služile. Poimenice spominjemo: Hrvatsku početnicu za pèrvi razred pučkih učionah (Beč, 1869.); Franje Klaića Početnu računicu ili sustavnu obuku u računu na pamet (Zagreb, 1863.); Računsku věžbenicu za seoske učionice (Beč, 1870.); Četvrtu čitanku za pučke učionice, sa zemljovidom Europe (Beč, 1876.); Početni katehizam za katoličke pučke učione (Beč, 1870.); Prvu slovničku čitanku za pučke učione (Beč, 1870. i 1875.); dra. J. Schustera Bibličku pověstnicu staroga i novoga zakona za kat. pučke učione (Beč, 1874.); Računicu věžbenicu za učenike II. i III. razreda pučkih učionicah u carevini austrijskoj (Beč, 1854.); Věnceslava Zaboja Mařika Zemljopis i pověstnicu austrijskih zemaljah za narodne učionice; dra. Franje Močnika Treću računicu za hrvatske pučke učione — i mnoge druge, od kojih su se neke u Hrvatskoj upotrebljavale jedino u srednjim školama, te „Pravopis za niže učione katoličke u Hercegovini", što ga je don Frane Milićević 1873. objelodanio u „tiskari katoličkog poslaništva" u Mostaru.

Ljetopisi osnovnih škola u Bosni svjedoče, da su pojedine škole imale i svoje knjižnice, u kojima su se čuvali koli za učitelje toli za učenike najpotrebitiji udžbenici i pomagala: pištolari, evangjelistari, rječnici,[2]) školske mape. U školskim knjižnicama

[1]) Izvornik u arhivu Bosne Srebrene, u Sarajevu.

[2]) Nedć, 1854. daje „za okvirenje Dictionara škulskoga for. 1.50."

čuvale su se i nagrade za marljive učenike: očenaši, slike, medaljice, molitvenici i druge nagradne knjige. Najobičnija nagradna knjiga bila je Jukića „Bogoljubni način mnogo koristan slišati sv. misu s drugim različitim molitvama na hvalu i slavu Božju, a korist duhovnu bogoljubnog krstjanina", što ga je on 1855. objelodanio u Zagrebu u tiskari Franje Župana. Ovaj je molitvenik za nagradu i radi toga bio zgodan, što mu se je pravopis slagao s njegovom početnicom. Češće su se učenici nagragjivali i Jaića „Viencem bogoljubnih pisama", s Jurkovića „Tri lipe" te „Izvornom poviestju Marie Radne", kojih je, sada već pokojni, fra Marijan Jaić za narodne osnovne škole u Bosni 485 komada poklonio.[1]) Oni, koji nijesu išli u škole, ili su išli ali školskih nagrada nijesu zaslužili, spomenute bi knjige kupovali ili iz školskih ili iz samostanskih knjižnica. Tim su franjevačke samostanske i školske knjižnice vršile i drugu kulturnu misiju: misiju hrvatskih knjižara.

3. Književnost srednjih škola. Tijekom i ovoga razdoblja latinski je jezik u gimnazijama bosanskih Franjevaca bio dominirajući predmet. Oko njega su se okretale sve druge studije: račun, retorika — dâ, i isti katehizam. On je bio ključ, kojim se je jedino otvarala bogata riznica filozofije i bogoslovije; u redu za svećenički stalež „conditio sine qua non", te metar sve ostale naobrazbe. Početkom devetnaestoga stoljeća franjevački bosanski klerici opaze, da se i ovaj, iza provedene reforme škola, u Ugarskoj i Hrvatskoj mnogo brže i temeljitije nauči, negoli u Bosni. Otkriju tome opažanju i razloge, a ti su bili: što ugarski i hrvatski profesori nijesu bili obvezani na ikakve druge izvanškolske poslove, a u Bosni su bili opterećeni i duhovnom pastvom, te što su u Bosni manjkale knjige, a u Ugarskoj i Hrvatskoj toj je mani stao na kraj učevni Josip Grigely sa svojom poliglotnom latinskom gramatikom „Institutiones grammaticae in usum scholarum regni Hungariae et adnexarum provinciarum". Vrativši se spomenuti poletni mladići u domovinu i popevši se na kormilo svoje redodržave počnu vidati rane svojih gimnazija: profesore po mogućnosti oslobagjati od duhovne pastve, a manjak latinskih slovnica liječiti dobavljanjem Grigelyevih gramatika.[2]) Nu Grigelyevim se slovnicama franjevačke

[1]) Nedić, Ljetopis.

[2]) „Gemino huic impedimento satagebant equidem providi occurrere Superiores, Juventutis suae Institutores imprimis aliis quantum operariorum

gimnazije u Bosni puno ne pomogoše. One se brzo osjete za bosansku mladež nepraktične: jedno, što su bile preopširne i pisane uzvišenom latinštinom, što je opet učenicima činilo poteškoću a učitelje sililo, da učenicima pojedina predavanja prepisuju, skraćuju i jasnije prikazuju; a drugo, što je Grigely pisao za Magjare, te je tumače raznih imena prilagodio ljudima svoje domovine i uresio ih mnogim materinskim riječima, što Bosancima nije donosilo nikakove koristi, naprotiv — babilon. Uz to su Bosanci u Grigelyevim djelima opazili često ponavljanje jedne te iste stvari, a to po njihovu sudu nije bilo nužno, kada se dijete može samo upozoriti na istumačeni odsjek. Tim bi djela bila objamom manja, njima za prenos zgodnija, a i cijena bi im bila manja od 10 pijastara. Sveopće nezadovoljstvo s Grigelyevim djelima i briga za unaprijegjenje franjevačkih gimnazija u Bosni dovedu fra Stjepana Marijanovića na ideju, da za bosanske gimnazije sâm napiše praktičniju slovnicu, i to u hrvatskome jeziku. Ta ideja kod Marijanovića kolega i kod svih, kod kojih je pokucao za savjet, naigje na opće odobravanje. [1])

Marijanović dugo ne ostane pri začetoj ideji. Sa svom brzinom dadne se na pisanje nove slovnice „ad usum juventutis provinciae Bosnae Argentinae“, kojoj dadne ime „Institutiones grammaticae latinae idiomate illyrico propositae“[2]) i koju već 1822. u Spljetu objelodani. Pri pisanju zvijezda vodilja bila mu je Grigelyeva slovnica. Nu on ju nije slijepo slijedio — premda mu je bilo svejedno, nazvao ga tko autorom ili prevodiocem — i jednoga se je i drugoga imena stidio. Dva je Grigelyeva dijela sažeo u jedan; sustav uzeo različit, nešto je nadodao, nešto odbacio, a nešto promijenio. Uz to je pretresao mnoge druge slovnice, što ih je imao pri ruci, te je iz njih sve, što je boljega našao, probrao i u svoje djelo presadio. I tako je punim pravom s Ciceronom mogao reći: „Pro imitatione mihi fuit nullus imprimis omnes omnino“.

U oznaci gramatike Marijanović ima pred očima praktičnu svrhu — ona mu je: „Zanat dobro latinski shtiti, pisati, razumiti,

---

in messe hac penuria admittebat occupationibus liberantes, tum Clarissim. Grigely Institutiones Grammaticas in Hungaria passim classicum ludentis procurantes ac in Claustralibus Scholis adhiberi volentes.“ Marianovich, Institutiones grammaticae latinae, str. IV.—V.

[1]) Marianovich, Institutiones gramaticae latinae, str. V.—VI.

[2]) Broji XXIV. + 277. stranica u 8°.

INSTITUTIONES
GRAMMATICAE LATINAE
IDIOMATE ILLYRICO
PROPOSITAE
AC
AD USUM JUVENTUTIS PROVINCIAE
BOSNAE ARGENTINAE
COMPILATAE
STUDIO ET OPERA
P. STEPHANI MARIANOVICH
EJUSDEM PROVINCIAE ALUMNI.

PRO CLASSI PRIMA.

U SPLITU 1822.

U Sctampariji Ivana Demarchi.
S' Dopusctegnem Vladegna.

Marijanoviča „Institutiones grammaticae latinae“.

i govoriti“. Dijeli ju na pet dijelova: na „orthoepiu, koja uçi upravno shtiti; orthographiu, koja upravlja u dobru pisanju; etimologiu, koja ukazuje svake riçi vlastitost, i istoçaj; syntaxis, koi govorenje uregjuje i prosodiu, koja riçi lipo izgovarat uçi“. Ova Marijanovića dioba gramatike nije potpuna — nema morfologije ili nauke o oblicima pojedinih česti govora, koja s naukom o pravopisu sačinjaje glavne i jedine dijelove sopstvene Marijanovića „Institutiones grammaticae latinae“. Ima toga još puno, što bi se imalo Marijanovićevoj slovnici s punim pravom prigovoriti, osobito danas, kada je i gramatička nauka dobrim korakom naprijed pokročila. Nu u njoj će gramatičari i danas naći dobro obragjenih partija. Uz to će se Marijanoviću svak diviti, da je on prvi počeo latinske gramatičke termine kroatizirati ili, kao što bi to on rekao ilirizirati; da je češće primjere uzimao iz domaćega života i iz domaćega kraja; te da je neke riječi ne samo prevodio nego i tumačio. Na koncu slovnice Marijanović je nadodao dvostruki rječnik: „Syllabus radicalium fertiliorum“ i „Skupljenje imena, koja su potribitia“. U prvome se nižu riječi abecednim redom, i to tako, da se pod svakim slovom nabrajaju najprije muškoga, zatim ženskoga pa onda srednjega roda. Iza toga slijede pridjevi, a iza pridjeva glagoli. U drugome se rječniku najprije broje riječi: „Od neba, i osnova njegova“, zatim: „Od vrimena“, „Od svieta“, „Od çovika“, „Od pribivaliscta“, „Od kuine, i istbina“, „Od stabala“, „Od vărtla“, „Alata potribita“ i na koncu „Od xivina“. Zadnja dioba nije ni danas, barem u modernim jezicima, sasvim iščezla, a to je znak, da nije bespredmetna. Nu u Marijanovića ona nije svuda precizna: ta kome bi na primjer na pamet došlo, da u odsjeku „Od neba, i osnova njegova“ traži vragove, sotone, gjavle, pakao i t. d.

Odmah slijedeće godine, iza kako je Marijanović izdao „Institutiones grammaticae latinae“, objelodani u Mlecima „Syntaxis linguae latinae juventuti provinciae Bosnae Argentinae accommodata ... pro III. classe“.[1]) Ovo je djelo Marijanović svršio u Kr. Sutjesci 23. kolovoza 1823., te je njim popunio svoje „Institutiones grammaticae latinae“. Dijeli se na tri dijela: „Syntaxis concordantiae“, „Syntaxis regiminis“ i „Versus memoriales“, a pred prvim je dijelom predgovor i uvod. Mari-

---

[1]) Broji 88 stranica u 8°.

janović uzimlje, da učenici do sintakse dobro razumiju latinski, stoga ju osim nekih težih partija nije ni pisao hrvatski. U „Syntaxis" Marijanović se je toliko držao Grigelya, da si u predgovoru i ne prisvaja drugu slavu do pokraćivača — „epitomatoris" Nu ipak iz toga ne slijedi, da Marijanović i u samoj sintaksi nije znao biti originalan: ovakav se osobito pokazuje u izboru shvatljivijih primjera i u jasnijem istumačenju mnogih Grigelyevih zakučastih pravila.

Marijanovića slovnica i sintaksa bile su preko trideset godina u upotrebi gimnazija Bosne Srebrene. Iza pedesetih godina prošloga stoljeća sve su više iščezavale, a iz dana u dan bivale su nužnije. U to je vrijeme bosanska redodržava imala više prononsiranih latinista, a jedan je od ovih bio i fra Filip Kunić (1821. — 1871.),[1]) rodom iz Kupresa, koji se je kao kapelan i župnik istakao i u sabiranju narodnih pjesama. Tadanji redodržavnik fra Martin Nedić uvaživ uz sposobnost i prilike, u kojima je Kunić tada kao gvardijan i nadstojnik franjevačke redovničke mladeži u Gjakovu živio, povjeri mu časnu ali ujedno i tešku zadaću, da Marijanovića slovnicu „na novo novim pravopisom izda, i ako što opazi, što bi popravka trebalo, da popravi". Kunić se s velikom hitnjom dadne na posao, a plod toga bude, da već 1857. u Beču kod mehitarista svijetlo ugleda „Slovnica jezika latinskog ilirski iztumačena za porabu mladeži bosanske s kratkim i potrebitim riečnikom".[2])

Kako je Kunić ovaj teški posao kraju priveo i koje je operacije u Marijanovića slovnici proveo, to donekle sâm opisuje u predgovoru svoje slovnice: „Ja se dakle — veli — latim za dobro i napredak naše mladeži toga posla, dosta trudna, i počmem rečenu slovnicu prepisivati. Spomenuta slovnica odgovarala je okolnostima onoga vriemena, ali budući tečajem vriemena priedavanje slovnice savèršenije postalo, trebalo je ravnati se po sadašnjim okolnostima, zato nisam se mogao sa svim osloniti na sustav (systema) rečene slovnice, već uzmem još u pomoć i njeke druge, kano t. G. Profesora Antuna Mažuranića[3]) i G. Profesora Adolfa Webera,[4]) i opet pretresavši i izporedivši spo-

---

[1]) Vidi mu sliku na str. 273 ovoga djela.

[2]) Broji s rječnikom i predgovorom IV + 169 stranica u 8°.

[3]) Temelji ilirskoga i latinskoga jezika za početnike, u Zagrebu 1839.; II. izd., Zagreb, 1842.

[4]) Latinska slovnica za nižu gimnaziu, Beč, 1853.

menutoga G. Grigelya slovnicu, sa slovnicom od Marianovića izdanom, te što gdje bolje i shodnie u ovim slovnicam nadjem, to prepišem i u red stavim. Zato opaziti ćeš mili štioče, da se nisam samo po jednoj samoj od ove četire slovnice vladao, već kako rekoh, sad iz ove ovo, sad ono iz one, kako je gdje prilične bilo i našim okolnostima bolje odgovaralo, uzeo i u red stavio. -Što se tiče nazivlja slovničkoga (termini grammaticales), koje sam upotriebio u ovoj slovnici, nek te ništa ne smeta, ono bo se sad od druge naše braće već složno i jednoglasno upotrebljava; a to je i potrebito i za nas koristno, da se neodtudjujemo od sloge i jednakosti pisanja i izgovora, a eto sam svakoj takoj rieči pokraj ilirske i latinsko značenje metnuo u zatvoru ( ) (intra parenthesim)." Iza toga Kunić kao i Marijanović možebitne nedostatke hitnjom ispričaje, te upozoruje na onu mudru Horaca: „Si quid novisti rectius istis — Candidus imperti, si non his utere mecum." Nu suprot svojoj hitnji Kunić se nada, da će njegova slovnica mladeži koristiti, a vrijedni učitelj nje se same neće ni držati. „Ja scienim — nastavlja on —, da će mladež naša imati korist od ovoga moga truda, a vriedni učitelj neće se držati samo ove slovnice u predavanju, nego će se još poslužiti s drugim slovnicama, koje mu osobito preporučujem pri gori spomenutih G. G. Profesorah velikim nastojanjem sastavljene latinske slovnice." „Na svèrhi knjige ove — veli dalje — nadodao sam kratki riečnik latinskih i ilirskih riečih, zato najviše jer još žaliboże! nemamo za naše učionice priredjenog riečnika latinsko-ilirskog, koji nam je od velike potrebe, i za koji bi se trebalo pobrinuti da ga naskoro dobijemo, svaki vidi, da nije dosta za naučiti koji jezik samo znati pravila jezika, nego i rieči istoga jezika. Dosad izdani riečnici latinski Belostenca, Stulli-a i t. d. ne odgovaraju sadašnjim okolnostima, a upravo govoreć ne mogu se lasno ni dobiti."

Već iz samih gornjih redaka opažamo, da je Kunić dobro shvatio svoju zadaću i vrijeme, u kome je živio, i da je sve to pokušao uvažiti. U tome je, relativno govoreći, i uspio. Već njegova dioba slovnice od Marijanovićeve je potpunija: sadržaje i nauku o oblicima. Jezik mu je čist, pravopis savremen. U terminima se posve razlikuje od Marijanovića, a sustavniji je i potpuniji i u slovnici i u rječniku. Što se i u Kunića rječniku opaža Marijanovića dioba, što mu je češće pravopis nedošljedan, slog zakučast, definicije nejasne, što je nekim partijama dao pre-

veliku važnost, a termini mu se od modernih razlikuju: tome će uzrok biti dijelom prevelika hitnja, kojom je Kunić svoju slovnicu pisao—, dijelom, što je od drugih bio zaveden —, a dijelom, jer su u ta vremena i latinske i hrvatske slovnice kod Hrvata još bile u stadiju razvoja. Profesor Dukat pišući u „Školskom vjesniku" o Kunića slovnici ovako svoju raspravu završuje: „Općeniti naš sud o Kunićevoj gramatici ide onamo, da ona uz današnje prilike ne bi više pristajala u školu, ali da je ona za ono vrijeme za cijelo bila, kako sam naprijed kazao, znatna pojava u školskoj literaturi bosanskoj. Nedostatci, što ih ona pokazuje, naći će se više manje i u drugijem gramatikama onoga vremena, no latinski je jezik toliko preotimao maha u srednjoškolskoj nastavi, da je živa riječ učiteljeva u svezi s lektirom klasičnijeh autora i s mnogijem svakdnevnijem vježbama lako naknagjivala nedostatke, što su se javljali u onovremenijem gramatičkijem udžbenicima. Iskustvo je dokazalo, da se uz revna učitelja i veliki broj sati može naučiti jezik i bez svake gramatike uopće."[1])

Kao Marijanović i Kunić je u svojoj slovnici obećao, da će o sintaksi opširnije raspravljati u posebnome djelu: „in speciali opusculo"[2]); nu to obećanje nije nigda ispunio. To je bio jedan od glavnih povoda, da je „Grammatica latino-illyrica", što ju je fra Angjeo Kraljević „za mladež ercegovačku" „sabrao i protumačio" te u Rimu 1863. objelodanio i što je u jednome svesku sadržavala protumačene sve dijelove latinske slovnice, dosta rano počela u kut potiskivati Kunića slovnicu.

Na polju srednjoškolske književnosti javlja se i fra Ambroža Matić. Ovaj pisac, o kome je dosada vrlo malo pisano, a i što je pisano, pisano pogrešno, rodio se je 24. ožujka 1795. u Blaževcu, selu, što danas spada na dubravsku župu, kamo su mu se pregji doselili iz Priluke kod Lijevna.[3]) Početne je nauke svršio dijelom kod mjesnoga župnika a dijelom u Kr. Sutjesci, gdje je 14. travnja 1814. i u red stupio. Svršiv u cesarskim zemljama[4])

---

[1]) Školski vjesnik, god. 1902., str. 131.—132.

[2]) Kunić, Slovnica jezika latinskog, str 1.

[3]) „R P. Ambrosius Mathić, cujus majores originem trahunt ex pago Prieluka prope oppidum Lievno natus 24. M r. anno 1795. in Blaževac Parochiae Dubravensis." Liber mortuorum u Tremošnici. Ovim se ispravlja sutješki arhiv, koji tvrdi, da je Matić od Tuzle.

[4]) God. 1816. šalje ga redodržavništvo Bosne Srebrene „ad studia transavana" kao svečano zavjetovanoga klerika. Statistica Bosnae Argentinae u Sarajevu; Liber mortuorum u Tremošnici.

mudroslovne i bogoslovne nauke postane kapelanom u Tolisi, iza toga 1826. drugim učiteljem novaka i učiteljem ili, kao što on u svome „Racsunu“ u zaporku meće „profesorom“; 1829. tajnikom; a 1831. župnikom u Tremošnici, gdje je župnikovao punih 18 godina. Uz uzorno obavljane župničke dužnosti Matić je u Tremošnici obnašao i druge časti i dužnosti. God. 1832. postade izvanjskim vikarom biskupa Barišića, a 1835. i 1847. definiturom Bosne Srebrene. Godine 1836. sagradi u Tremošnici župnički stan, a 1847. kapelu. Uz to je godine 1835. nadzirao gragju župničkoga stana u Ulicama. Godine 1849. povjeri mu redodržavništvo Bosne Srebrene gradnju župničke kuće u Garevu kod Modriče. Tu Matić najprije kupi zemljište skupa s tapijama, što je dotada bilo u Posavini nešto nečuveno. Kada je 24. srpnja 1849. s Tremošnice sašao u Garevo, da tu novoj župničkoj kući svečano postavi temeljni kamen, ode s još tri Franjevca na kupanje u Bosnu i tu se uduši. Tijelo mu bude s velikom žalošću prenešeno u Tremošnicu i pokopano u okruglićkome groblju.[1])

Na polju školske književnosti Matić se istače sa svojim djelom: „Racsun za pervu i drugu godinu shkulsku“,[2]) što ga on „iz latinskog u bosanski jezik prinese“ i u Osijeku 1827. objelodani. Sam Matić u „Pridgovoru“ svome „Racsunu“ pripovijeda, kako se je on dao na preradbu i publikaciju ovoga udžbenika: Da je računstvo korisno ne samo mladićima, kojim oštri i otvara pamet, prosvjetljuje razum i koje čini prikladne za druge predmete; mnogo uopće svima ljudima, to je, veli Matić, stvar opće poznata. „Njega ne znat, jest priveliku shkodu, Kvar, i zian u stvarima za xivljenje potrebitim tȇrpit’, i po njeki nacsin nesretan se nazvat’.“ To razmatrajući, „mlogo me je púť — veli — obuzela xelja traxit’ nacsin, s’kojim bi Dilla ovog vridnost Mladichima bistro ukázo, i povrativshi se iz Macsarskoga Kraljestva, (u kome sam sedam godina odstavio) u moju Otacx-

[1]) Liber mortuorum u Tremošnici. Matković (Bibliografija bos. Franjevaca, str. 41.) po svoj prilici ima krivo, kada veli da je Matić umro 1850. Tome se protivi službeni zapisnik tremošničke župe, s kojim se slaže službena Statistika Bosne Srebrene u Sarajevu. S Matkovićem se slaže jedino moguće kašnje stavljeni natpis, što se nalazi na Matića spomeniku u Okrugliću.

[2]) Djelo osim predgovora i sadržaja broji 116 stranica u 16°.

R A C S U N

ZA

PERVU I DRUGU

GODINU SHKULSKU,

IZ

LATINSKOG' U BOSANSKI

JEZIK

PRINESE

P. AMBROXA MATHICH,

REDA S. FRANE OD OBS. DERXAVE

BOSANSKE MISNIK I SHKULA

GRAMMATICSKI UCSITELJ.

1827.

U OSSIKU,

Slovima Divaldovima povlast. Knjigotisca.

Matića „Racsun".

binu istoj zahvalan, Domorodcima pak' moim koristan se ucsinio. Alli za izpunit ovu xelju, hotiashe se josh k' tomu i Prigoda, koja se evo s' vrimenom, ukaza zgodna. Po volji Starieshina moji proshashte Godine ucsinjen 'sam Ucsitelj (Professor) Shkulá Grammaticski, odkud nastojo sam koliko je vechma moguche bilo Stareshinam' ugodit', i Mladichima shto vishe koristan bit'; zato sam Racsun toliko u Ucsionici (shkulli) tomacsio, i pridavo, koliko na ocsitomu Izkushanju (Examine) iztomacsita od isti Mladicha', pomljivo iz Pisma slabu pomoch, hasnu i korist pokraj slabog' zdravlja, malloumnog, i mallorazumnog' Nauka moga, koga sam na onim stranama csuo, primio, i zafatio u istinu Racsunu ussilovo se jesam recseni Racsun za vechu hasnost, domoch, i korist Mladexi bosanske, iz latinskog' u nash bosanski Jezik, razdielivshi ga u dvie godine shkulske, prinesavshi takogjer sve Essabe, sve brojenja nacsine, i sve Prilike sa bosanskog' govorenja i vladanja nacsin dovodechi iste Prilike iz svakdanji sluxbi, sveudiljni potrebá ljudski, koje svaki dan megju nama vidimo dogagjati se, priniet', sloxit', sastaviti, na svitlost izdati moim Domorodcima poklonit, i kakonoti slabog' Nauka moga jedan Dár sercsanosti prama istim prikazati." Kako se vidi Matića je u pisanju i objelodanjivanju ovoga djelca vodila jedina ljubav prema napretku školske mladeži i prema domovini. Za podlogu služila su mu latinska predavanja, što ih je slušao u Magjarskoj. Nu ni Matić nije bio prosti prevodilac latinskih predavanja, on je svoje djelo nastojao prilagoditi domaćim i svagdanjim potrebama svoje domovine, kao što su to prije njega i drugi bosanski pisci u drugim strukama činili. Matić je znao, da je njegovo djelo nesavršeno, ali nužda ga je natjerala, da ga „prie dostojnog, vrimena na svitlost izda". A mislio ga je kašnje i potpuniti i usavršiti, no za to nije bilo više prigode. Čitavo djelo bavi se oko četiri glavne operacije: zbrojidbe, odbidbe i množenja. Tijekom djela pisac češće učitelju daje shodne naputke, kako će mladićima olakšati posao. Struku je raznim zadacima, vježbama i opaskama nastojao zanimljivijom učiniti. Tu on tumači, da Arapi nijesu početnici arapskih brojeva, nego Indijanci; da su ih u X. stoljeću Arapi u Evropu samo prenijeli, da bi „za obshit bezom okrúg zemaljski" trebalo „37152000000 lakata (arshiná)" i t. d. Matića „Racsun" u Bosni je vazda bio u velikoj cijeni, a Josiću je dao povoda, da piscu pripjeva: „Ambrosius Mathich Vir mentis acumine clarus, — Proficuus

Bosnae, quam numerare docet. — Altae doctrinae, quo vix saggatior alter, — Quem gens insigni semper honore colet.“ [1])

Osim „Racsuna“ Matić 1832. u Osijeku objelodani „Knjixicu rucsnu s' upravam koristnim, i uveshtbanjem lasnim za mladiche latinski jezik ucseche u bosanski izgovor sloxeni“. [2]) Djelo se cijepa na pet odsjeka: „I. od prigibanja imena, II. od plemena isti imena, III. od ricsi activi, IV. od risci deponenti i V. od pridstavaka.“ Pisac je djelo napisao za prvi i drugi razred gimnazije, a na pisanje ga je ganuo primjer drugih naroda, koji uz gramatike imaju i slične priručnike. Pojava je ovoga djela tim interesantnija, što ga nije stvorila prijeka nužda, kao Marijanovića i Kunića slovnicu, nego jedino želja, da se učenicima što više olakoti učenje latinskoga jezika, i ambicija, da se gimnazije Bosne Srebrene stave na isti nivô, na kome su stajale slične institucije drugih naroda.

Katehizam se je sve do 1828. u gimnazijama Bosne Srebrene po rukopisu predavao. U Gučoj Gori našli smo i jedan uzorak takovoga za školu pisanoga katehizma. On potječe iz 1805. a bio je „ad usum fratris Mariani Jakovglevich de Bagnaluka“. Sasvim je sličan „Istomaçegnu stvarii potribitii nauka karstjanskoga“, što ga je Miletić u Rimu 1828. tiskao i što je kašnje zaveden i u franjevačke gimnazije, [3]) prem prvotno nije pisan za gimnazije, nego „za uvixbagne diczè, i çegliadi priprostitè u darxavi bosanskoj“.

Dodamo li dosada opisanoj književnosti i sarajevskoga učitelja Franje Z. Franjkovića „Kratku zemljopisnu početnicu s dodatkom o Bosni za nižje učione uredjenu“, [4]) što ju je 1869. u Sarajevu u vilajetskoj tiskari objelodanio i „preuz. i čest. gospodaru Osman-Šerif-paši valiji vilajeta bosanskoga“ posvetio, to smo prikazali svu književnost, koja je stvorena na bosanskome tlu i služila bosanskim srednjim školama: gimnazijama i realkama.

Prazninu, što se iza ovoga prikaza u srednjim školama Bosne Srebrene opaža, bosanski su Franjevci popunjavali pisanjem i dobavljanjem nastavnih djela, što su se upotrebljavala u

---

[1]) Elegia in novo anno, str. 31.

[2]) Djelo broji 178 stranica u 12°.

[3]) Marianovich, Systema litterarium pro directione scholarum provinciae bosniens, str. 18.

[4]) Broji u 8° 46 stranica.

školama austro-ugarske monarhije. Knjižnice Bosne Srebrene i danas su u tome najbolji svjedok. U Kr. Sutjesci u rukopisu čuva se fra Mate Mikića „Historia naturalis", što ju je on 1845. kao klerik pisao i koja se cijepa na dva dijela: „Regnum minerale" i „De cultura plantarum"; u Gučoj Gori fra Marijana Jakovljevića retorika; u Tolisi fra Franje Vincetića 1859. pisana sintaksa i „Institutiones rethoricae in usum juventutis bosnensis" i t. d. Dijelom u istim dijelom u drugim knjižnicama Bosne Srebrene našli smo još: Elementa arithmeticae singularis et universalis ad usum studiosae juventutis in classibus humanioribus (Vindobona, 1824.); Anfangsgründe der Rechnenkunst zum Gebrauche der Gramatikal-Schüler an den k. k. Gymnasien [1]) (Wien, 1822.); Ignatii Kuik, „Sion et Pindus siue carmina diuersi generis sacra mixta profanis in gratiam studiosae juventutis" (Viena, 1823.); p. Josephi Giurini, Grammaticae illyricae juventuti latino, italicoque sermone instruendae" [2]) (Venetiis, 1793.); Frac. Soave, Gramatica delle due lingue italiana e latina ad uso delle scuole (Napoli, 1836.); Jac. Gretseri, Rudimenta linguae graecae (Tyrnaviae, 1736.); Weber, Slovnica hrvatska za srednja učilišta (Zagreb, 1876.); Zemljopisna početnica za pèrvi razred niže gimnazije i niže realke, iz českoga preveo M. M. (Beč, 1867.); Weber, Slovnica latinska za male gimnazije (Zagreb, 1877.); Franjo Maiksner, Latinska vježbenica za više razrede hrvatskih gimnazija, (Zagreb 1876.); Zemljopisje u matematičkom, fizičkom i političkom obziru, za porabu gimnazijalnih učionicah u Hrvatskoj i Slavoniji [3]) (Zagreb, 1850.); Gio Valerii Pasquali, Mappa-Mondo (Venezia, 1807.); Elementa matheseos purae in usum academiarum per regnum Hungariae (Budae, 1798.); Franjo Močnik, pouka u měrstvu za više gimnazije i više realke (ponašio V. M. Golub, (Zagreb, 1867.); Vjenceslav Zaboj, Sveobći zemljopis za gradjanske i više djevojačke učione (Zagreb, 1872.); Franc Pomey, Flos latinitatis ex auctorum latinae linguae principum monumentis excerptus (Buda, 1797.); Compendium antiquitatum graecarum ad usum primae humanitatis scholae in regiis per Hungariam adnexasque provincias gymnasiis (Buda, godina istrošena); Clem. Wamettii, M. Tulii Ciceronis epistolae

---

[1]) U ovoj je fra Angjeo Šunjić čitavu stranu ispunio metodom, kako se nagju pune godine: „Ad inveniendos annos completos methodus".

[2]) Pisac je bio član redodržave presv. Otkupitelja u Dalmaciji.

[3]) Na ovoj knjizi piše, da ju je učio fra Stjepan Čičak.

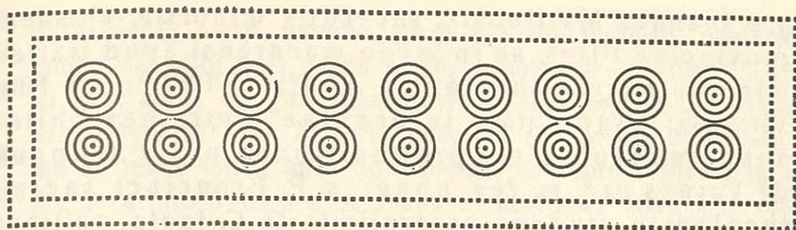
L (Venetis, 1818.); Compendium grammaticae latinae quod in commodum cleri junioris secularis et regularis scripsit p. Victor Szaszinek (Posonii, 1858); Francisci Latini Urbinatis et Nicolai Nerii Lucensis, Janua grammaticae . . . latinae linguae et italicae (Romae, 1846.) i t. d. Svim ovim i mnogim drugim djelima služili su se dijelom gimnazijalci a dijelom profesori gimnazija i realki Bosne Srebrene.

4. *Književnost visokih škola.* Redovitih visokih škola sve do pod konac ovoga razdoblja u Bosni, kao što smo već vidjeli, nije ni bilo. Naša mudroslovna i bogoslovna mladež svoje je mudroslovno i bogoslovno znanje crpala po Italiji, Ugarskoj, Hrvatskoj i t. d. Tu se je služila autorima, koji su u visokim školama rečenih zemalja bili već u upotrebi, ili je predavanja pojedinih profesora prepisivala. I prva bi i druga nastavna djela pri povratku u domovinu donosila sa sobom i njima se kroz daljnji život služila. Iza smrti vlasnika ovi bi bili pohranjivani u samostanske knjižnice. Da i ne spominjemo tiskanih nastavnih djela, što se u knjižnicama Bosne Srebrene nalaze, spomenimo samo neke oveće rukopise: iz 1825. Mareševića fra Petra *Moralno bogoslovlje*, što se nalazi u Gučoj Gori, i *Moralno bogoslovlje* iz 1836., što je bilo u upotrebi fra Stijepe Lučića iz Travnika. U Kr. Sutjesci ima više moralnih rukopisa. Godine na njima nema, a po objamu najveći je fra Angjela Dugonjića te nečije „*Theologia moralis* pars II. III. i IV." Od biblikuma ističe se *Hermeneutica* N. T. *Fratris Stephani Marković*, alumni bosnensis 2-i. anni SS. Theologiae auditoris anno Domini $183^{3}/_{4}$ Zagrabiae exponente profesore publ. ord. claris. dno. Stephano Ledinski" i t. d., što se nalazi u Cučoj Gori. Tu se nalaze i dogmatični te juridični rukopisi, što ih je $187^{2}/_{3}$. fra Filip Dujmušić u Segedinu po dru, Ivanu Sweczu i dru. Porubskomu za svoje potrebe prilagodio. Takovih rukopisa nalazi se više i po drugim samostanima, a ovi za nas nemaju druge vrijednosti, do da nas orijentiraju, kako su sve razne sustave i razne škole bosanski visokoškolci morali učiti, te kako su o svojim velikanima: Bonaventuri, Den Skotu (Duns Scotu,) Rogeriju Beknu (Baconu) i t. d., istom koju prigodice čuli.

Čim se pod konac ovoga razdoblja u Bosni zavedoše filozofijski i bogoslovski zavodi, pojavi se volja i za književnost visokih škola. Briljantan je za to dokaz filozofijski rukopis, što

se nalazi pohranjen u knjižnici franjevačkoga samostana u Gučoj Gori, u kome je fra Ivan Jurić obradio svu sholastičnu filozofiju, te njegova oferta, kojom se pokušanome književnome društvu u Bosni 1868. nudi, da za franjevačku školu napiše „jedan potpun tečaj filozofije racionalne“. Propast društva u svome zametku i teške pritike one dobi bile su krive, da ni ovaj pokus poletnoga Jurića kao i mnogih drugih bosanskih otaca nije prekoračio granica puke dobre volje.

V.
ZNANOSTI I UMJETNOSTI.

§ 1.
BOGOSLOVIJA.

1. Opće obilježje bogoslovskoga rada. Bogoslovna znanost njegovala se je i u ovome razdoblju, a do nas doprli spomenici ovoga njegovanja nose na sebi dvojstruko obilježje: spekulativno i praktično. U prvu grupu spadaju razne rasprave, što su ih pisali slušaoci bogoslovlja, a u drugu djela, što su napisana o duhovnoj pastvi i za duhovnu pastvu.

2. Bogoslovske rasprave. U prvoj polovici ovoga razdoblja još bijaše u jeku sredovječni običaj: u filozofijskim i bogoslovskim zavodima držati javne rasprave. Ove su se obično obdržavale u crkvama ili u drugim prostranijim dvoranama, a držali su ih slušaoci filozofije i bogoslovije uz sudjelovanje svojih profesora. Na njih bi se pozivao sav okolišni kler, osobito razni crkveni dostojanstvenici i profesori. Raspravljači bi probrane teze svestrano obragjivali, te bi za rasprave sve prigovore ne samo službenih nego i drugih oponenata rješavali. Ovake rasprave obdržavali su često puta i sami mladi Bosanci. Neki su od Bosanaca svoje rasprave objelodanili, kao: fra Ivan Martinović: „Propositiones theologicae de sacramento baptizmi selectae quas faustissimi sub auspiciis a. r. p. Josephi Tomić in Bosna Argentina exdefinitoris generalis amplissimi publico certamini vindicandas

v. p. Joannes Martinović, sacerdos minorita, ejusdem provinciae filius, ac in lyceo macarensi apud fratres minores sacrae theologiae auditor, 1787."; fra Filip Varešanin: „Sapientiae incarnatae Matri has philosophico-theologicas propositiones p. f. Philippus de Varess ord. m. reg. obser. s. P. Francisci sacrae theologiae studens generalis O. D. C. facta cuilibet in philosophia atque theologia jus habenti post tertium arguendi scholastica-academica methodo facultate, Jadrae, 1808."; fra Pavao Putljičević iz Fojnice: „Vindiceae theologicae quas etc. etc. fr. Paulus Putljičević, de Fojnica, sacrae theologiae studens generalis etc. publico certamini exposuit, Jadrae, 1814." i fra Rafo Barišić; „Theses ex theologia selectae, Taurini, 1822."

Ove su rasprave tim dragocjenije, čim nam više ispunjuju prazninu djela ove vrsti te pokazuju, kako se je naša mladež znala na stranim licejima zagrijati za bogoslovsku struku i kako se je visoko penjala prije, nego se je davala na propovijedanja Siona.

3. Praktična bogoslovija. Ova je smjerala ili na to, da duhovne pastire usavrši u umjetnosti nad umjetnostima: u duhovnoj pastvi, ili da u duhovnoj pastvi koliko samim pastirima toliko opet ovcama pruži zgodne priručnike. U prvoj skupini istače se nada sve biskup fra Marko Dobretić ili Jezerčić.

Biskup Dobretić potječe iz Vrhovina kod Jajca od plemenite bosanske obitelji Dobretića. Stupiv u red bude poslan na više nauke u Italiju, gdje se u naukama tako odlikova, da ga vrhovno starješinstvo reda prema povlasticama Sv. Stolice iza položenih strogih ispita ustavi u svojstvu profesora filozofije i bogoslovije. Obe struke predavaše u Italiji punih osamnaest godina. Papa Benedikto XIV. učini ga kustodom Bosne Srebrene, a Klement XIII. redodržavnikom, koju je čast dvaput obnašao. Klement XIV. imenova ga 1873. eretrijskim biskupom i apostolskim vikarom u Bosni. Umro je u 77. godini života: 8. siječnja 1784. Šta je sve za svoga apostolskoga vikarijata pretrpio, svjedoče nam njegova opširna izvješća, što ih je o svome apostolskome vikarijatu podastirao Sv. zboru za raširenje vjere,[1]) a sutješki ljetopisac o njemu zabilježi: da je po bosanskim županama

---

[1]) Nalaze se u arhivu Sv. zbora za raširenje vjere.

dosti lijepih stvari naredio, da je bio vrlo ponizan, redovničku tuniku na goloj koži vazda nosio, s redodržavom lijepo živio i na času smrti ubogim ostavio dosti milostinje te „za dushu u svaki Manastir po 23 dico dvaest, i tri czekina Mletacska da mu se rekne toliko misa ogni messa per cento asp(ros) za ono 20, a za ono 3 da mu se reknu tri cant(ane) mise, i tri officia martacska; a bashka je Provincia rekla misse kao za Fratra, jerbo je i on za svakogha Fratra ghovorio".[1])

Na književnome polju kao bogoslovac ostavi nam „Kratko skupgliegne chiudoredne, illiti morale bogoslovicze svarhu sedam katoliçanske Czarkve sakramenatah",[2]) što ga je objelodanio u Jakinu 1782. Djelo je sastavljeno za sve duhovne pastire uopće, a najviše za savremene glagolaše: „za obchienuh sluxbu parokah, iliti xupnikah nàroda slovinskoga, navlastito seglianskih, za missionare, za onneh, koih imadu pochi na ordine, za ispovidnike, i za sve, koih podigliuju, i primaju svèteh sakramente". A sastavljeno je ne na temelju maštanja nego „iz Sv. pisma, i iz sv. saboràh, iz odregegniah svètii ottaczah papii, iz nàukà nauçitegliah Czarkvè Boxiè, i iz ostàlii izvarsniji bogoslovaczah, i kanonisctah". Makar da se pisac u uvodu opravdava, da „dillo" nije „dospiveno, ni uçigneno", kako je zamišljeno, ono je ipak najuspjelije djelo, što je u ovome razdoblju sazrelo na bogoslovnome polju Bosne Srebrene. Pisac kao Franjevac rado navodi mnijenja velikana svoga reda: Aleksadra Haleškoga, sv. Bonaventure, Duns Skota i drugih, ali niti ih slijepo slijedi niti si je odabrao za zadaću, da u praktičnome djelu o tome izriče svoj sud. Raspravljajući o mogućnosti ili nemogućnosti indiferentnih djela piše: „Toma S. govorechi od ovih stvarih prikazujè, koliko je moguchie, da sse more dati jedno dillo brojem, oliti sobstvom, kojè nie ni dobro, ni zlo, premda dopusctà da sse more dati varstòm, oliti obliçjem in specie non autem in individuo, kòmu protiva darxèh Jerolim, Bonaventura, Sckòt, Ivan Krixosctom, Teofilat, Alexander de Ales, i drughii brez broja." Zatim nastavlja: „Mà ovèh stvàri ostavgliam Bogoslovczem discputat u skula, dokle czarkva drugojaçiè odrèdih; A nami e zadosta znati koliko je ozgòr zabilixeno za nasce vlàdagne duhovnò, i onizim koih o nami visèh, oli od nas

[1]) Benić, Protocollum conventus Sutiscae. Vidi mu sliku na strani 7 ovoga djela.

[2]) Djelo broji 580 stranica u 4.

primajù Sakramente, i naçin za saraniti se etc."[1]) Isto tako govoreći o tome, da li se je veliki grešnik dužan odmah iza grijeha ispovjediti i da li upada u novi smrtni grijeh, ako toga ne učini a može učiniti, navodi „dvih misli, oli dvà nàuka": „Parvii jest S. Bonaventure, Ugona a sancto Victore, Guilelma izvarstitogh Bogoslovcza, i Arczibiskupa Pariginskoga", a drugi „S. Tome, S. Antonina, Scilvia, Paludana, Izamberta, i drughi". Polag onih grešnik je dužan odmah se ispovjediti, i ako to ne učini, smrtno griješi, a polag ovih ne mora, nu ako se prigodom posluži, dobro čini. Dobretić ne osugjuje ni drugo mnijenje, a prvo hvali,[2]) jer je sigurnije i jer više odgovara savremenome rigorizmu. Uz to „Bogoslovicza" se odlikuje ljepotom jezika, lakoćom stila, zgodnim rasporegjajem, a jasnoći nada sve doprinose mnogi proponirani i srećno riješeni „casus conscientiae".

U istu skupinu spadaju i razne okružnice apostolskih vikara, koje češće sadržaju za duhovne patire vrlo zgodna pravila. Dva su apostolska vikara neke svoje okružnice i tiskala: fra Grgo Ilijić „Epistolae pastorales cum aliis nonullis litteris circularibus, Patavii, 1809.", a fra Sebastijan Franković „Knjige okružne redovnicim i puku bosanskomu vikarijata apostolskoga, Rim, 1861."

Kao strogo liturgična knjiga služili su Bandulovića i Knezovića „Pištole i Evangjelja", što ih u Rimu preštampa biskup fra Rafo Barišić, a za prosvjetu djece i puka u nauku vjere i ćudoregja razni katehizmi.

Megju piscima katoličkih katehizama, ako i ne po izvrsnosti a ono svakako po hronologiji, prvo mjesto zauzimlje fra Grgo Ilijić.

Ilijić se je rodio u Varešu, radi čega se češće i zove Varešaninom. Franjevcem je postao 24. ožujka 1752. Škole je svršio izvan domovine, ali gdje, niodakle ne saznadosmo. U svome rodnome kraju — Varešu — bio je dvaput župnikom. Godine 1783. bude „per breve" imenovan za redodržavnika Bosne Srebrene;[3]) godine 1786. na molbu cara Josipa II. bude počašćen naslovom isluženoga generalnoga definitura;[4]) godine 1793. bude u Kreševu ponovno izabran za redodržavnika Bosne Srebrene;

[1]) Str. 240.
[2]) Str. 158.—159.
[3]) Breve se čuva u franjev. arhivu, u Kr. Sutjesci.
[4]) Breve se čuva u franjev. arhivu, u Kr. Sutjesci.

a 1796. postane ruspenskim biskupom i pomoćnikom apostolskoga vikara fra Augustina Botoš-Okića s pravom našljedstva. Za biskupa se je redio u Makarskoj 28. svibnja 1797. Biskupa Botoš-Okića naslijedio je još za njegova života 1798. Bio je revan i kao redodržavnik i kao biskup, te se je sam rado uspoređivao s Ilijom prorokom, premda su ga mnogi i radi toga a i radi drugotnoga bezimena — Zlović — ragje zvali zločestim. Umro je u Kr. Sutjesci 1. ožujka 1813.[1])

Biskup Ilijić još 1798. šalje župnicima, mali katehizam „Dila bogoslovnii kripostii, virre, ufagnia, gliubavi, i skruscenia, iliti pokajagnia", u kome „iz Kgnigha razlikii, i ghlasovitii Bogoslovaczaa" vrlo kratko na način upita i odgovora tumači ove četiri bogoslovne kreposti, te im nalaže, da ga „u svetkovine sve zapovidne svemu puku" s oltara čitaju. Istom zgodom biskup Ilijić svima župnicima i kapelanima nalaže, da svi čim prije nabave Laštrića „Od' uza me", što ga je on proširio i 1796. ponovno objelodanio i kojih se je kod njega puno nalazilo, te da imaju „iz istii svake Nedigle, i svakoga Svetcza zapovidgnega prid svim Puukom Nauk Karstjanski kazivat: a tko hotit bude moxe iz istii i propovidat ukratko". U drugoj opet okružnici od 14. lipnja 1798. biskup Ilijić ponovno urgira izvršenje tih propisa, te nadodaje, da se u varošima i većim selima i u večer mladež sabire i u vjerskim istinama poučaje.[2]) Nema sumnje, da je ovim propisima puno utrven put i kašnjem osnivanju pučkih škola u Bosni i Hercegovini. Od gornjega katehizma puno je veću korist prosvjeti naroda donijelo drugo Ilijića djelce „Nauk karstjanski i druge stvari za znati potrebite", što ga je 1804. u Vincenci objelodanio.

Još se više na katehističkome polju istače biskup fra Augustin Miletić.

Miletić se je rodio u Fojnici 16. veljače 1763. Početne nauke i novicijat svršio je u Bosni, gimnazijalne u Gracu — u Štajerskoj, a filozofiju i bogosloviju u Italiji. Jer se je u naukama svuda odlikovao, vrhovna uprava reda prema onodobnome običaju ustavi ga u Italiji za profesora filozofije i bogoslovije. Predavao je u Brešiji i Padovi. Dne 12. svibnja 1803.

---

[1]) Vidi mu sliku na str. 79. ovoga djela.

[2]) Fr. Gregorii a Varess, Epistola pastoralis cum aliis etc; strana 16.–19. i 22.

na prijedlog bosanskih otaca postane daulijskim biskupom i pomoćnikom fra Grge Varešanina s pravom našljedstva. Naslijediv 1813. fra Grgu Varešanina vladaše bosanskom vikarijom s najvećom blagošću sve do svoje smrti, koja ga snadje u Lijevnu 18. srpnja 1831.[1])

Pohodeći biskup Miletić svoje „raztarkano stado" „s velikim oxalosctegnem sarcza" i kod svega nastojanja svoga predšasnika spazio je „opchienu neumjetnost nauka karstjanskoga u nashemu puuku bosanskomu", tako, da je našao mnoštvo čeljadi, koja nijesu poznavala ni poglavitih otajstava naše svete vjere, bez kojih se odraslim po nauci bogoslovaca nije nikako moguće spasiti. Našao je tome i razloge, i to dijelom u nemarnosti duhovnih pastira, roditelja i kršćana uopće u poučavanju mladeži, a najviše u pomanjkanju škola i učitelja; u različitosti knjižica, iz kojih su župnici običavali kršćanski nauk puku tumačiti; te u pomanjkanju „Kgnixicza opcheni od Slovstva, i Nauka Karstjanskoga". Biskup Miletić nije se osjećao sposobnim svim tim zaprekama stati na put; ali radi toga nije zdvojio — učinio je što je mogao. U Spljetu „na naçin Libaricza" objelodani 1815. „Poçetak slovstva", u kome pred oči stavlja „neumjetnim": „Parvo poçetke slovstva t. j. Bukviczu, Bekaviczu, i brojeve obiçajne, i Rimske. Drugo Napomenu, illiti Ukazagne stvari poglavitii, i potrebitii od Nauka Karstjanskoga. Treche Odgovor S. Mise. Çetvrto Kratko Iztomaçegne stvari potribitii od Nauka Karstjanskoga za uvixbagne çegliadi priprostite, a osobito male Dicze."[2]) U predgovoru djela — kao što smo već naglasili raspravljajući o „Franjevačkim osnovnim školama" — podsjeća sve župnike i ostale misnike i redovnike, roditelje i sve ostale pravovjerne kršćane i kršćanke, da se sjete, da je djelo milosrgja neuke poučiti; preporučuje svima, a osobito onim, „koji slova poznaju, da stave svu pomgnu za uvixbat Diczu Muscku i Xensku u poznanstvu, i u sastavliagnu Slova: a kad Dicza nauçe", hoće, da „i oni drughim neumjetnim kazuju".[3]) I uistinu biskup je Miletić postigao velik dio svoje namjere. S pomoću „Početka slovstva" i intenzivnoga rada velevrsnih bosanskih otaca i nekih pismenih lajika on je mogao opaziti

[1]) Pobliže vidi Šunjića: „De vita illustris viri Augustini Milletich etc, Romae, 1835.", te Batinića Životopis fra Augustina Miletića, Zagreb, 1883.

[2]) Milletich, Poçetak slovstva, I. izd., str. 5.

[3]) Milletich, Poçetak slovstva, I. izd., str. 6.

„xeglni napridak duhovni u nashemu Puku Bogogliubnomu ne samo u znanstvu Nauka, nego i u obsluxegnu Zakona S. Isusova".

Prvo izdanje „Poçetka slovstva" imalo je više manjaka. „Poznali smo, i poznajemo — veli Miletić —, da u priascgnim

Biskup fra Augustin Miletić.
Snimak sa slike, što se čuva u Fojnici.

kgnixiczam nadpisanim Poçetak Slovstva, i Nauka Karstjanskoga etc. koje smo godine 1815. çinili usctampat u Splitu neke stvari potribite bile su nevidom zaostavglene, nike zadosta bistro ne-

istomaçene, nike nepotrebite nadostavglene, i zapetgliane." [1]) Miletić navodi i uzroke tomu, a ti su, što „porad daleçine mista, i porad puta na Megi" prepriječen i zatvoren, „kad su reçene Kgnixicze sctampane," nije ih mogao sam pregledati i urediti.[2]) Stoga „Poçetak slovstva" brzo popravi i ponovno tiska. Nu da mladež svršiv „Poçetak slovstva" ima i drugu i sličnu i opširniju knjigu, koja će prema „Poçetku slovstva" biti kao viši razred, to 1828. u Rimu s dopuštenjem Sv. zbora za raširenje vjere objelodani „Istomaçegne stvari potribitii nauka karstjanskoga za uvixbagne dicze, i çegliadi priprostite u darxavi bosanskoj". I ovo je djelo puno doprinijelo jednoličnosti molitava u Bosni i Hercegovini, kojoj je prije na put stajala različitost molitvenika, dobavljanih iz drugih raznih biskupija. Djelo je doživjelo i drugo izdanje: izdao ga biskup Kraljević u Rimu 1867. S katehizmima za pouku katoličkoga naroda u Bosni bavio se je i fra Marijan Jakovljević, kao što svjedoči rukopisno djelo „Nauk karstjanski", što se čuva u Gučoj Gori i koje smo već istakli u raspravi o „Školskoj književnosti", te Jukić, koji je 1848. u Zagrebu objelodanio „Početak pismenstva i napomene nauka krstjanskoga".

U istome smijeru radilo se je i na biblijskome polju. Osim mnogobrojnih eksagetičnih govora, u kojima se tumače pojedine partije Sv. Pisma, te osim novoga izdanja Bandulovića „Pištola i Evangjelja" fra Mijo Čujić ostavi u rukopisu prijevod prve Mojzijeve knjige, a fra Grga Martić pokuša ju ne samo prevesti nego i u stihove zaviti. Što se na ovome pothvatu ne proslijedi trebat će tražiti uzroke svagdje prije negoli u slaboj volji i nesposobnosti.

Amo napokon spadaju i pisci asketičnih djela, kojima je svrha bila čovjeka što više od zemlje ocijepiti, uzdignuti k nebu i što uže združiti s Bogom. Ova su pisana ili za redovnike ili za prosti puk ili i za jedne i za druge. Od ovih su neka objelodanjena, a neka se još čuvaju u rukopisu u franjevačkim samostanima. Megju izdana idu: Marijanovića „Sacrarum meditationum plana ac brevis methodus practicandae orationis tum mentalis tum vocalis" (Spalati, 1835,); biskupa Barišića „Paša duhovna iliti način vješt slišati sv,

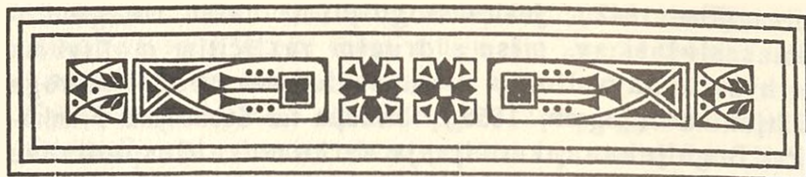
---

[1]) Milletich, Istomaçegne stvari potrebitii, str. 3.

[2]) Milletich, Istomaçegne stvari potrebitii, str. 3.

misu (Rim, 1842.); Jukića Bogoljubni način mnogo koristan slušati sv. misu s drugim različitim molitvama na hvalu i slavu Božju, a korist duhovnu bogoljubnoga krstjanina" (Zagreb, 1855.); biskupa fra Sebastijana Frankovića „Bogoljubna razmišljanja verhu muke Gospodinove složena i prinešena u jezik slovinski iz knjigah seraf. naučitelja Bonaventure svetoga" (Rim, 1861.); te fra Ante Kneževića „Bogoljubstvo mladića bosanskoga oliti knjižica molitvena sastavljena iz različitih knjižicah bogoljubnih" (Trst, 1862.). Od netiskanih ističu se, kako nam Matković svjedoči,[2]) Barišića ‚Kršćanska razmišljanja", „Marijin mjesec" i „Filotea", što se čuvaju u knjižnici franjevačkoga samostana u Kr. Sutjesci, te Jakovljevića „Razna razmatranja prigodom duhovnih vježbi", što se čuvaju i prigodom duhovnih vježbi i sada čitaju u Fojnici.

[1]) Matković, Bibliografija bos. Franjevaca, str. 17.

§ 2.

PRAVO.

1. Civilno pravo. Civilno rimsko pravo u drugoj polovici osamnaestoga i prvoj devetnaestoga stoljeća ustupa mjesto u prosvijetljenoj Evropi partikularnim pravima pojedinih država, što su proklijala i izrasla dijelom na principima rimskoga prava a dijelom na postulatima raznih naroda. Bosanski Franjevci svršujući svoje nauke u zapadnoj i sjevernoj Evropi imali su doduše prigode upoznati se i sa starim i s novim spomenutim pravom, ali se za to puno ne brinuše, ne stoga, što bi tim došli u opreku s crkvenim zakonima — jerbo su takove zabrane bile davno opozvane —, nego jerbo su civilni zakoni zapadne Evrope u području osmanlijskoga carstva, gdje je vladao na Kuranu osnovani šerijat, bili bez ikakve kreposti. Šerijatske su opet škole kršćanstvu bile sve do objelodanjenja Hathumajuna nepristupne, i to ne toliko radi turskoga jezika, koliko radi svoga vjerskoga značaja i sustava osmanlijske carevine.

Suprot tome neki se pokret opaža i na polju civilnoga prava. Orijentaliste, Šunjić u Fojnici i Nedić u Kr. Sutjesci, pomno prebiru stare fermane, bujruntije, hudžeta i t. d., proučavaju u njima prava, data koliko Franjevcima toliko kršćanstvu, te zadnji svoje bilješke stavlja u posebni zapisnik,[1]) a prvi na pojedine fermane.[2]) U isto nekako vrijeme austrijski konzul dr. Atanasković i hercegovački Franjevac fra Angjeo Kraljević prevode neke stare franjevačke fermane. Ostali oci ove prijevode prepisuju i u samostanske arhive pohranjuju, a dalmatinski ih

---

[1]) Zapisnik se nalazi u arhivu franjev. samostana, u Tolisi.

[2]) Bilješkama provigjeni fermani u franjev. arhivu, u Fojnici.

Franjevac fra Donat Fabijanić velikim dijelom objelodanjuje u Fiorenci: „Firmani inediti dei sultani di Constantinopoli di conventi Francescani e alle autorita civili di Bosnia e di Erzegovina", 1884. Kada pedesetih godina silni Omer-paša silu bosanskih muslimana skrši, obveseli se sve kršćanstvo „nadajući se po svladanoj buni u Bosni mlogim i znatnim promienama"[1]) te da će osmanlijska vlada „kérštjane dionicim učiniti svih carskih milostih".[2]) Jukić u predgovoru prvoga sveska svoga „Bosanskoga Prijatelja" obećaje sve nove zakone u istome časopisu publicirati. „Sve dakle nove carske uredbe priobćivati ćemo u ovoj knjizi." U drugome svesku Jukić se pokazuje zlovoljnim radi zategnutih reformi: „Ja sam — veli — bio obećao u I. svezku B. P. da ću priobćivati novie déržavne i zamaljske naredbe, nadajući se po svladanoj buni u Bosni mlogim i znatnim promienama; ali toga dosad ne ima, al ako imaju kakve nove zemaljske uredbe, to su meni nepoznate." Njemu je poznata nedavno proglašena „vezirska zapovied od haračah", ali buduć da to niti je jednolično niti stalno, a ni posve nova, mimoilazi ju: „Lani proglašena je zapovied vezirska od haračah, a ove godine o snošenju gospodarah zemaljskih sa svojim kmetima, al buduć da ove zapoviedi još nisu stalne, niti se u dvie nahie jednako obdèržaju, a drugo nisu nove, već još pod Tahirpašom uvedene, zato ih sada ne priobćujem." Nastoji ipak, da se obećanju oduži, stoga publicira u drugome svesku „Gjülhanski hatišerif" i „kazniteljni zakonik: codex criminalis". Čini to zato, jer su ti zakoni nepoznati i jer se ne opslužuju, prem su „temelj reforme turskoga carstva": „Temelj reforme turskog carsta jest poznati hatišerif od Gjülhane i po njemu izašavši kazniteljni zakonik (codex criminalis). Zato sada za pèrvi put priobćujemo nji; najviše iz tog uzroka, što su kod nas u Bosni malo poznati, a još manje obsluženi."[3])

Megjutim ono, čemu su se koliko Jukić toliko ostali kršćani nadali, dogodi se istom nakon krimskoga rata 1856. „Dok su se poslanici velikih silah u Parizu o miru pregovarali, izda sultan „Hathumajun" u kom raji svoga carstva njeka prava podjeljuje, i njeke stare povlastice potvrdjuje."[4]) Ovu reformu Jukić jedva

[1]) Bosanski Prijatelj, II, str. 39.
[2]) Bosanski Prijatelj, I., u Predgovoru.
[3]) Bosanski Prijatelj, II., str. 39.
[4]) Bosanski Prijatelj, II., str. 92.

dočeka, pa premda bijaše u zatočju, ipak ju dobavlja, prevodi i za treći svezak svoga „Bosanskoga Prijatelja“ priregjuje, gdje domalo i ugleda svijetlo: 1861.

Jukića publikacije novih osmanlijskih zakona nijesu najbolji prijevodi, ali oni su ipak narodu dali dovoljnu prigodu, da dogje do spoznaje svojih prava i da 1857.—1858. na njihovu obranu s oružjem u ruci skoči.

Juridičko-historijske rasprave pišu Šunjić i Knežević. Šunjić u svojoj raspravi „Osservazioni sullo stato presente (1857.—1858.) de' Christiani in Bosna“ mirnim tonom riše položaj kršćana u Bosni iza proglašenja „Hathumajuna“; [1]) a Knežević u četvrtome svesku „Bosanskoga Prijatelja“ ne iznosi poput Jukića novih zakona, nego raspravlja „Kako se zemlje u Bosni diele“: „Sva zemlja bosanska dieli se u tri glavna diela. Prvi pripada caru gospodaru, ter sam on ima pravo na tu zemlju, a ovo mu se pravo opet na dvoje razdieljuje: prvo pravo ima vrh svih zemalja, kao vrhovni vladar“, a „drugo je pravo carsko vrh onih zemalja, koje nikakvu osobnu gospodaru nisu dane, nego il služe za obća izpašišća il leže onako neobradjene“. Prvo je „pravo duboko usadjeno u bošnjačka srdca, da već od njeg ima čitavih izreka, koje su kao nepobitna axiomata; tako oni običaju reći: Carska je zemlja, car mi može oduzeti svu zemlju, sve imanje, pa i glavu i t. d.“ Na temelju ovoga prava nametnute su i desetine, a češće su, kada su se pravili novi putevi, bez ikakve naknade pokvarile čitave njive. Da tko postane vlasnikom onih zemalja, što neposredno pripadaju caru, nužno je iza „Hathumajuna“, da na sudu uzme oprave, plati ih i obilježi im megje. „Drugi dio zemalja spada na vakuf (tekiju, džamiju, crkvu). Ta je zemlja iz pobožnosti data u tursku crkvu, da se crkve grade, uzdržaju i providjaju ... Toliko je sveta ta džamijska zemlja, da ju niti isti car prodati niti udaljiti ne može sasvim.“ Je li nužno taku zemlju prodati, to se ona uz pristojnu cijenu tako proda, da kupac „mora džamiji svake godine plaćati pa bilo po dvie pare, samo nek se zna, da spada u džamiju“. Na ovakoj se zemlji ne može nigda „vlaška crkva“ sagraditi, jer „džamija na džamiju ne može“. „Treći dio zemlje spada na posebne gospodare, a ovi se opet diele na tri strane i jesu: 1. Bezi, ovi su starinski plemići bosanski, koji su prije većom stranom bili bogomili ... Svi su se izturčili još za vrieme

[1]) Netiskana rasprava u arhivu franjev. samostana, u Gučoj Gori.

žalostne propasti bosanske, da mogu zemlje zadobiti i bogatstva uzčuvati sa svojim plemstvom ... Mnogi od tih bega imaju svoje starinske povlastice, povelje i t. d... Te su povelje pisane bosanicom, zato sam čuo, da i dan danas skrovito pismo, s kojim se bezi medju sobom služe, jest stara bosanica. U te povelje oni veliku vjeru imaju, pa kad se s kim prijateljski razgovaraju ili prot vlastima viču, običaju reći: „Pak nek dodje kaurin (kršćanin) za vladara u Bosnu, ja ću otvoriti moj sanduk, ter krst na se a prase preda se, i opet ja beg, a ti sluga krstu! kad tebi krst nije težak, nije ni meni, mogu ga i ja nositi; kad se ti s prasetinom ne udaviš, neću ni ja." 2. Spahije; ovo su u prijašnje vrieme bili carski vjerni vojnici... Svakom je propisano, koliko mora „sabalja (vojnika)" povesti u boj. Za nagradu imali su „timare" i različite zemlje, s kojih su dohotke primali. To jim je nješto bilo ukinuto i u novcu jim od cara davano; no vele, da im je sad opet povraćeno. 3. Age; to su priprostiti Turci, koji prije nisu spadali na plemstvo, ili su sa svojom okretnošću zemlju i bogatstvo stekli. Za zemlju steći ovo jim je običaj bio: vjerno bi služili bezim, a na dar od ovih dobili bi koji komad zemlje blizu ničije, ili kako vele „mere", ter uz taj komad zemlje zapasali bi još ničije koliko jim je drago... Drugi je način: kupili bi od kojeg bega jedan komadić, pa bi uz ovaj prisvajali „meru". Ove zemlje obragjuje raja (kršćani), jer (vele Turci) Turčin je gospodar... a Bog je stvorio vlahe da rade i služe Turčinu. To su „kmeti"... Kmet bosanski kad sjede na novu gospodarsku zemlju, na kojoj prije nitko nije bio, to si on mora sam o svom trošku načiniti kuću i sve ostale zgrade potrebite", prem bi ih morao praviti gospodar. Kmet je morao gospodaru plaćati trećinu — od sijena polovinu — i rabotati.[1])

I to je kratka sadržina Kneževića rasprave „Kako se zemlje u Bosni diele". Rasprava po sebi prilično uspjela, ako se izbace oni preveliki izljevi antipatije prema gospodujućem elementu, koji svagdje imaju više mjesta, negoli u juridično-historijskim raspravama. Nu i tako uz ostale ostatke juridično-historijskoga rada i ovaj nam vrlo vjerno izrazuje, s kojom je spremom civilnoga prava bosanski Franjevac u crkvi zauzimao mjesto ispovjednika, a na sudu advokata crkve, reda i naroda.

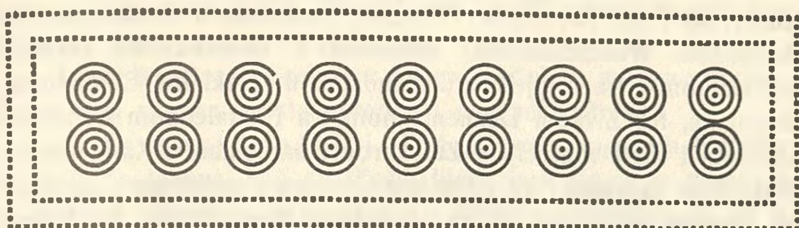
[1]) Bosanski prijatelj, IV., str. 182.—187.

2. Crkveno pravo. Ni na polju općega crkvenoga prava ne nailazimo na istaknute specijaliste, koji bi potomstvu ostavili kakove trajne spomenike svoga proučavanja. Nu spomenici, što su se sačuvali iz borbe bosanske redodržave i biskupa Barišića, odaju, da su se mnogi oci i u ovoj struci znali puno uzdignuti nad obične svećenike i privatne lektore prava. Na mnogo brojnije ostatke nailazimo na području partikularnoga crkvenoga prava. Megjutim ni ovi ostaci nijesu proizvodi učenjačke i umjetničke spekulacije, nego plodovi službene crkvene pokrajinske legislative: starješinstva Bosne Srebrene i apostolskoga vikarijata. Zakoni starješinstva Bosne Srebrene išli su za tim, da se u stezi uz različite prilike vremena i mjesta održi što veća jednoličnost sa ostalim pokrajinama reda. I nema franjevačke kongregacije ni kapitula da nijesu što u tome smjeru poradili a istaknutije su ustanove od 1815., 1852. i 1868., što su ih starješine Bosne-Srebrene svojoj braći na opsluženje uručili.[1])

Ono, što je uprava bosanske redodržave na polju partikularnoga prava činila gledajući na redovnike, to je opet apostolski vikarijat činio gledajući na ostale vjernike. I apostolski je vikarijat svoje zakone objelodanjivao po okružnicama. Ove su pojedini župnici narodu s oltara čitali, za držanje kopirali i kopije kod sebe čuvali. Na temelju ovih izda biskup Miletić prvi put u Spljetu 1818., a drugi put u Rimu 1828.: „Naredbe i uprave biskupa namistnika aposctolski proshasti i sadascgnega“, te strogo naloži župnicima, da ih u nedjelje i svetkovine pobožnome narodu s oltara tumače. „Naredbe i uprave“, kao što i sam naslov odaje, nijesu partikularno sistematsko juristično djelo, nego zbirka dijecezanskih zakona, što su sastavljeni prema duhu općega crkvenoga prava i bosanskih običaja, podijeljeni prema diobi sedam sv. sakramenata, te su čekali na znanstvenu obradbu jednoga specijaliste.

---

[1]) Protocollum provinciae Bosnae Argentinae, a 1835.—1870.

§ 3.

LIJEČNIŠTVO.

1. Pokret na polju liječništva i njegovi uzroci. Kao svuda tako i na polju liječništva opaža se u ovome razdoblju neki osobiti pokret. Ovaj su prouzrokovali razni motivi, megju kojima prvo mjesto zauzimlju: učestale pojave raznih bolesti, procvat liječništva u susjednim krajevima Bosne, te veća naklonost Sv. Zbora za raširenje vjere prema onim misijonarima, koji su se bavili liječništvom.

Od raznih bolesti u osamnaestome i početkom devetnaestoga stoljeća učesta nada sve kuga. Ova osobito haraše: 1731., 1741., 1783., 1796. i 1814. Od ovih se prva i druga toliko raširiše i toliko svijeta pomoriše, da ih ljetopisci prozvaše „velikim kugama".[1]) Uz ljudski pomor češće se pojavljivao i marvinski, od kojih se megju najstrašnije broji onaj, što haraše[2]) 1775. Osim kužnih bolesti svijet je osobito po močvarnim bosanskim krajevima trla i groznica. Od tih savremenici ističu onu, što se je oko 1780. proširila čak od Save pa sve do Žepča.[3])

Bosanski Franjevci već kao duhovni pastiri dvoreći ove bijednike gledali su i iz samoga samilosrgja, da im ne samo duši nego i tijelu pomognu i koriste. U isto vrijeme i po drugim krajevima Evrope, a osobito u susjednoj habzburškoj monarhiji, liječnička se znanost i umjetnost megju Franjevcima uspne na svoj vrhunac. Samostan u Brdovcu dičio se je sa svojim hirurgima: fra Leopoldom Huffschmiedom, fra Protazijem

[1]) Lašvaninov Ljetopis; Batinić, Djelovanje Franjevaca, III., str. 190. do 191; Strukić, Povjestničke crtice Kreševa, str. 93. i 102.; Sacerdotis viatoris analysis theoctco-practica de viribus virus febriferi etc., str. 12.

[2]) Sacerdotis viatoris analysis etc., str. 14.

[3]) Sacerdotis viatoris analysis etc., str. 9.

Hueberom i fra Arzenijem Hössom; samostan u Brežicama fra Bernardom Winterhollerom; samostan u Cerniku fra Ivanom Schreinerom i fra Angjelkom; samostan u Jaski fra Emilijanom Schrökom, fra Živkom Dennemannom, fra Pantaleonom Schranzhofferom i fra Deogracijem Zalokarom; samostan u Karlovcu fra Blaženkom Isaakom i fra Agapitom Öfnerom; samostan u Klanjcu fra Jakoponom Retzerom, fra Mariofilom Lautererom, fra Baltazarem Schrofom, fra Konstancijem Meisnerom, fra Pantaleonom Dellerom; samostan u Varaždinu fra Filipom Czuckom i t. d. Svoje su hirurge imali i samostani u Hrastovici, Kamniku, Lankowitzu, Kotarima kod Samobora, Križevcima, Krapini, Ljubljani, Samoboru, Trsatu, Zagrebu, Velikoj, Vukovaru i t. d. Mnogi su od spomenutih samostana imali i svoje ljekarne — apoteke, te ljekare. Franjevački su se hirurgi usposobljavali ne samo u liječenju rana nego i drugih bolesti, kao što nam to svjedoči fra Gabrijel Jakopović, član redodržave sv. Ladislava, koga peštansko sveučilište 1804. proglasi „magistrom hirurgije", i to nakon položenih ispita „iz ove hirurške umjetnosti i unutarnjih bolesti, koje vrlo često nastaju".[1]) Bosanski Franjevci, koji su i iza ocjepljenja sa prekosavskom braćom sačuvali vezu, a iza 1785. u prekosavskim krajevima pretežnim dijelom i nauke svršavali, lasno su se ugledavali u svoju duhovnu braću, te su se poput njih i sami počeli još intenzivnije posvećivati liječništvu.

Napokon ovaj pokret ubrza i sami Sv. Zbor za raširenje vjere. Makar da je katolička Crkva načelno vazda bila protivna tome, da se svećenici posvećuju liječništvu uopće a napose hirurgiji, i ma da je vazda željela, da svećenici budu liječnici duša, a ne tjelesa,[2]) ipak je pokret bosanskih Franjevaca na polju liječništva ovaj put u Rimu naišao na potpuno odobravanje, a odobravao ga je nada sve — kao što već naglasismo — Sv. Zbor za raširenje vjere. Ovaj je Zbor ustanovio papa Grgur XV. 1622. i predao mu gotovo svu brigu nad katoličkim misijama — dakle i nad Bosnom i Hercegovinom. Pokret na polju liječništva Sv. Zbor ne odobri samo, nego ga po mogućnosti i pomože, i to tim ragje: što u Bosni nije bilo drugih liječnika, što su bosanski misijonari liječenjem sticali simpatije i za samu Crkvu i što su se u to vrijeme i u kršćanskim zemljama uz

---

[1]) Janko Barlè, Ranarnici i ljekarnici iz franjevačkog reda, str. 5.—20.
[2]) Dr. Aichner, Compendium juris ecclesiastici, ed. X., str. 227.

mnoge franjevačke lajike liječništvom bavili prema dozvoli Sv. Stolice i mnogi oci svećenici.

Liječnike Bosne Srebrene ovoga razdoblja možemo podijeliti na dva skupa: proste narodne i naučne liječnike.

2. Narodni liječnici. Pod imenom narodnih liječnika razumijemo takove, koji su liječili lijékovima, što ih je narod ili na temelju zdravoga promatranja i iskustva pronašao ili ih iz znanstvene medicine poprimio. Megju ove ide veći dio bosanskih Franjevaca, koje opet zapada posebna čast, da su načine narodnoga liječenja pomnjivo sabirali i potomstvu ih nepromijenjene predavali. Takovih se zbirki u rukopisima i danas u Bosni nalazi sva sila. Megju ovim se ističe ona, što je 1845. pisana „Ad gratiosum mandatum Ad: r. P. Vicarii Generalis" i koja nosi naslov „Belle cosarelle a sapersi". Pisana je starim — Kujundžićevim — pravopisom, a sadržaje 128 liječničkih naputaka, od kojih je 127. protiv podagre izumio fra Anto Tuzlančić, a 128. za otvorenje mokrače fra Stijepo Matijević. Dr. Ban, fra Mijo Batinić i Barbarić pokazali su neke godine dru. Glücku pet sličnih zbirki, od kojih je Krističevića pisana 1834., a ostale su iz konca osamnaestoga i početka devetnaestoga stoljeća. Mi smo vidjeli jednu u Gučoj Gori, jednu u Došena fra Grge, jednu u fra Ilije Oršolića, jednu u Vidošima, a dvije imamo kod sebe. I Ivan Franjo Jukić hvali se, da „ima više starih rukopisnih liekaruša"; nu ove su po svoj prilici doživjele istu sudbinu, koju i ostala njegova djela — propale. Jukić je dosti rano i korist osjetio „kakve pučke knjige, po kojoj bi oni, koji znaju štiti, mogli pomoći i sebe i drugoga", te je u tu svrhu počeo neke iz svojih „liekaruša" u „Bosanskome Prijatelju" priopćivati: o kojima se je sam po sebi ili po drugome osvjedočio, da su koristile.

Makar da su narodni liječnici češće liječili i spoljašnjim operacijama te raznim svojstvima ruda, ipak je carstvo bilina bilo najglavnija njihova apoteka. Da to nije bez dovoljna razloga, potvrgjuje nam dr. Glück, koji je prvi osobitu pozornost svratio na „narodne lijekove iz bilinstva u Bosni". [1]) „Nauka o lijekovima — veli dr. Glück — zadnjih je desetljeća mnoge biljke, koje su tečajem zadnjih vijekova megju ljekarijama znamenito mjesto zapremale,

[1]) Prije dra. Glücka pisao je o narodnome liječništvu u Bosni dr. Truhelka. Glasnik zemaljskoga muzeja, god. 1889., str. 95.—116.

izbacila, pak je po tome većina današnjih liječnika biljevne lijekove izgubila iz vida. Ali izučavanje profesora Koberta i njegovih učenika u Dopartu tečajem zadnjih godina pokazalo je, da pogdjekoja biljka, koju je današnja naučna medicina označila zastarjelom, te se samo još u narodnom ljekarstvu upotrebljuje, ima veću terapeutičku vrijednost, nego čitavo čislo farmaceutičko-kemičkih preparata, koji se s mnogih strana preporučuju, nad svaku mjeru hvale, a poslije kratke slave prijegju u zasluženu zaborav." [1]) „Uz poznavanje biljaka, koje narod upotrebljava kao lijek", dra. Glücka zanimao „je i način, kako ih priregjuje i upotrebljuje". „Kao spoljašnji lijekovi — veli — ne samo da se upotrebljuje lišće, izbojci, peteljke, cvijeće, plod ili korijenje i sok za oblaganje, natiranje, pranje i grgutanje, kao mehlem ili mast, nego ih i dodavaju kupkama, pri parenju i kagjenju. Kao nutarnji lijekovi uzimaju se cijele biljke ili pojedini im dijelovi kuhani, prženi, stucani, u vidu praha, ili se pak samo naljevaju, vare s vinom, vodom ili medom. O nekim se biljkama misli, da valjaju samo u svježem stanju, o nekojim pak, da ih treba sušiti na suncu ili pak samo u hladu." [2])

Zanimljivo je, da su Franjevci svoje narodno liječenje pročistili od praznovjerja, u čemu se njihov postupak razlikuje od muslimanskoga i hrišćanskoga — dà, i samoga inoga katoličkoga liječenja. S tim ne kažemo, da bosanski oci pri upotrebi narodnih lijekova nijesu posezali za svrhunaravnom moći. U tu su svrhu i u ovome razdoblju služile razne molitve i zapisi, koje bi bosanski oci s lijekovima davali. Biskup Ilijić 1806. u Rim piše, kako je za sv. kanoničkoga pohoda povrh bolesnih stavljao ruke, kako je nad njima molio i dijelio im zapise. [3]) A Jukić u „Bosanskome Prijatelju" ističe, kako hrišćani i muslimani, kada im čaratarije i zapisi njihovih samouka ne pomažu, dolaze „k fratrima po zapis", kako „fratri istina dadu i zapis, al im još kažu i dadu koju liekariju, zato fratarski zapisi najbolje pomažu". [4]) Ma da megju narodne liječnike ubrojismo veći dio bosanskih otaca, nad ostale se ipak istakoše: fra Tomo Dafinić,[5]) fra Mato Krističević, fra Anto Tuzlančić, fra Stijepo

[1]) Glasnik zemaljskog muzeja, god. 1892., str. 134.

[2]) Glasnik zemaljskog muzeja, god. 1892., str. 135.

[3]) Dr. Jelenić, Izvori za kulturnu povjest, str. 89.

[4]) Bosanski Prijatelj, sv. I., str. 128.

[5]) Dafinića koncem osamnaestoga stoljeća Osmanlije potvoriše, da je nekome Ivanu Peliću dao otrovan melem, radi čega kreševski samostan plati 840 groša globe.

Matijević, fra Franjo Corjaković i Martić,[1]) koji je u tu svrhu još kao gjak odnekle preveo higijensko-pedagoško djelo „Zanat dugog života".[2])

3. Naučni liječnici. Amo spadaju oni Franjevci, koji su se ili pruženim prilikama toliko znali okoristiti, da su na najvišim školama i samim doktorskim častima bili obasuti, ili su se svojom marljivošću visoko uzdigli nad proste narodne liječnike. Neki su od ovih i pisali u smjeru svoje struke, a svi su ne samo liječili nego nastojali i druge, osobito svoju subraću, u ovoj struci usavršiti. Prvi, koji se u ovoj seriji istače, jest fra Franjo Gracić. Ovaj otac spadao je na kreševski samostan, a bio je u svoje vrijeme i inače cijenjena ličnost u bosanskoj redodržavi. Nauke je svršio dijelom u habzburškoj monarhiji a dijelom u Italiji, te se je dičio, da je radi nauka proputovao Ugarsku, Italiju i Dalmaciju.[3]) Godine 1779. redodržavništvo bosanskih Franjevaca šalje ga s fra Jurom Zlokovićem u Beč, da s pomoću bečkoga dvora isposluje iz Carigrada potvrdu povlastica, što su se odnosile na slobodu vjere i nezavisnost od grčko-istočnih patrijarha,[4]) što mu megjutim u to vrijeme nije uspjelo, te se je nakon pet mjeseci iz Beča povratio praznih šaka. U bosanskoj je redodržavi obnašao razne časti: kustoda, redodržavnika i t. d. Bio je čitav život slabunjav, pa je možda i to jedan od motiva, što su ga potakli na proučavanje liječništva. Dne 15. svibnja 1799. umro je u Kreševu u 59. godini života a 44. redovništva, te je tu i pokopan.[5])

Godine 1795. Gracić s dopuštenjem starješinstva pod početnim slovima svoga imena objelodani u Padovi „Sacerdotis viatoris analysis theoretico-practica de viribus virus febriferi, pestiferi, atque serpentini, de plerisque aliis morbis, eorumque praecipuis antidotis,

---

[1]) Martić i u svojim Zapamćenjima priča, kako se je od kolere liječio.

[2]) Nalazi se u sveučilišnoj knjižnici, u Zagrebu.

[3]) Sacerdotis vatoris analysis etc., str. 3.

[4]) Benić, Protocollum conventus Sutiscae.

[5]) Status a separatione proviae a Capistrana o njemu piše: „Die 15. Maji 1799. in Con̄vtu S. Catharinae V. et M. obiit in Dno Adm. R. P. Franciscus Graczich, imo properavit ex hac mortali, ad immortalem vitam coreptus morbo, quo saepius antea afficiebatur. Munitus omnibus ss. Ecclesiae Sacramentis aet. suae 59. an. Religionis vero 44. et sepultus est in eodem Con̄vtu. Ex. Minister Prolis." Arhiv Bosne Srebrene u Sarajevu.

et aliis quibusdam miscellis!“[1]) Ovaj dugi naslov Gracića djelca potpuno odgovara. U njemu se u istinu raspravlja o groznici, kuzi, ujedu zmija i o nekim drugim bolestima: o reumatizmu, glavobolji, bolesti želuca, zaduhi i t. d., a poglavlje je 5. i 6. posvećeno opisu bosanske prirode i uprave te vjerskoga i historijskoga stanja Bosne. U predgovoru svoga djelca Gracić otkriva povode, što su ga nagnali na proučavanje liječništva i pisanje ovoga djelca, a oni se potpuno slažu s onim, što već navedosmo. Kada sam — veli Gracić — radi nauka proputovao Ugarsku, Italiju i Dalmaciju te se povratio u Bosnu, sa žalošću sam opazio, kako su i narod i svećenstvo u liječničkoj umjetnosti neupućeni. Odmah sam se latio raznih liječničkih djela, te sam ih i danju i noću prevrtao, da štogod narodu koristim. Pročitao sam i ekshorte nekih učenjaka osobito čuvenoga Tissota, koje su upravljene dušobrižnicima, koji stanuju u sličnim pokrajinama. Da je boguodani pisac uistinu osim Tissota čitao i druga djela, to se vidi i iz strana 7., 9. i 10., gdje se pri svojim raspravama oslanja na Jurja Agricolu i Ljudevita Antonija Muratorija. Gracić je svoje djelce napisao prema vremenu i samoukosti s priličnom spremom; nu on ipak moli čitatelja, da mu oprosti, ako ga nije napisao prema vijeku, koji se gotovo može natjecati sa zlatnom dobom. Osobito su značajne zadnje riječi predgovora, iz kojih se pokazuje ona ljubav i milosrgje bosanskoga „ujaka“, kojim je vazda a osobito u nuždi pratio sve ljude bez razlike vjeroispovijesti. „I ako ti se ne dopane posao — veli Gracić —, koga sam se prihvatio, molim, neka ti se barem dopane pokus i moja ljubav, kojom sam aficiran prema ljudskome rodu bez razlike osoba i bez razlike šljedbi: saracena, raskolnika i drugih.“

Najprije opisuje bit triju glavnih bolesti: groznice, kuge . ujeda zmije, a ta je otrov. Teoretično razlaganje o uzrocima otrova, o načinu kako se širi, te o njegovim pošljedicama neće da raspravlja — to ostavlja liječnicima fizičarima. On se bavi jedino onim, što nakon iskustva zdravim razumom dokučuje. Otrov groznice, kako mu se čini, stoji u ižljevu upaljene žuči. Ovaj kada homogeni mehanizam sebi privuče, zatruje i upali krv. I kužni otrov stoji u ižljevu okužene žuči, koja krv razvodi i pretvara u žuč, želudac pripravi na bljuvanje, disenteriju i gotov na krvavo mokrenje i t. d. Tri su stupnja kužnoga otrovanja:

[1]) Djelce broji 27 stranica u 16°.

upala — accensio; rastrovanje — fermentatio; raspaljenje i pokvarenje — inflamatio, ac tandem corruptio. Zmijski se otrov sastoji u ižljevu hladne žuči. O uzrocima drugih bolesti ne raspravlja. Od svih bolesti, a osobito od triju zadnjih, treba se što više čuvati, a to će se učiniti molitvom: „Od otrova zle troicze — Kugghe, zmie, i oggnicze — Saçuvaj nas Gospodine — Za prisveto tvoje ime." Nu ima i naravnih prezervativa, od kojih za kugu Gracić preporučuje pušenje dobroga duhana, ocat, sumpor, bijeli luk, smrekovo kagjenje i t. d.

Je li se bolest ipak pojavila, trebalo ju je liječiti. U Bosni nije bilo apoteka, niti je bila zgoda lijekove dobavljati. Stoga su svi Gracićevi recepti osnovani na prirodnim lijekovima: kupkama, puštanju krvi i ljekovitim travama, koje su iza glasovitoga prirodoslovca i liječnika Karla Linnèa počele sve češće i u same apoteke ulaziti.[1]) Jedan je vrlo učevan fizik, veli Gracić, rekao, da se sama narav bori protiv bolesti, stoga liječnik treba samo da joj pomogne; a pomoći će joj, osobito u groznici, vanjskim i nutarnjim čišćenjem, pārenjem i raznim travama. Najveću mu ulogu kod groznice, ujeda zmija, reumatizma, glavobolje i drugih bolesti igra puštanje krvi, što je ispočetka činio običnim staklenkama, kašnje u nuždi staklenim, a napokon mjedenim kupama. Mjedene su mu kupe bile najpraktičnije, jer su najbolje prianjale uz kožu. Način mu je bio slijedeći: Gdje bi htio pustiti krv — a ako je zmija ujela, to je činio na rani — malo bi kožu prosjekao te onda dva do tri puta na to mjesto prislanjao kupu. Iza 6 sati malo bi ranu protro ili, ako je bila nužda, ponovno ju otvorio, dok ne bi prema tjelesnome sustavu istekla jedna libra te više ili manje krvi. Otok je liječio i pārenjem i puštanjem krvi. Način mu je parenja isti, koji i u Jurja Agricole. Napunio bi do pola kotla vode; zatim bi unutra strpao mirisavih trava ili trine od sijena te bi to svario i nakoncu unutra ubacio nešto vruća kamenja. Iza toga bi, omjerno prema vrućini, nad kotac nadnio bolesnika, dobro ga prije zaogrnuv sa strane. Dok bi se tu bolesnik pario, glava mu je bila na zraku, te bi mu tkogod tro znoj. Kada se je ohladio, stavio bi se na postelju, gdje mu se je za znojenja košulja morala češće mijenjati. U isto mu je

---

[1]) Karlo Linné rogjen je 13. svibnja 1707. u Rashultu u Smalandskoj G. 1741. postao je liječnikom, a umro je u Upsali 11. siječnja 1778. U botanici je zaveo novi seksualni sustav — Linnéov sustav. Glavna su mu djela: Systema naturae, Genera plantarum, Species plantarum.

vrijeme puštao i krv. Zadušljivima pripisuje pijenje varenoga i zamegjenoga plućnjaka; slabim, ali ne sušičavim, tople kisele kupke, što se nalaze blizu Sarajeva u Kiseljaku i što ih i strani liječnici, osobito prolaznici Talijanci, preporučuju.

Gracić se hvali i uspjesima. Za lijekove, što ih propisuje proti raznim bolestima, o kojima govori u četvrtome poglavlju, veli, da ih propisuje nakon dvadesetgodišnjega većinom srećnoga prokušavanja. Oko godine 1780. u 2 grada izliječio je od groznice do 100 osoba i dva puta sama sebe. Sebe je izliječio i od kuge, o kojoj ozdravivši spjeva: „Sol erat in Leone, — Luna senex in Ariete, — Cum percussus fulmine — Manu saevae Deae — Terrebar undique, — Timor occupabat me pestis, — Et egrotare cepi — Cum vomitu bilis — Ac profluvio ventris."

Danas imamo puno usposobljenih živinara, nu nažalost okužene se životinje malokada spasavaju. Gracić se hvali, da je 1775. i kod okuženih goveda svoju umjetnost okrunio uspjesima, a liječio ih je na ovaj način. Bolesna bi goveda zaljevao smjesom octa, sumpora, bijeloga luka i galice. Iza toga bi im otvorio usta, te držeći otvorena sve bi im dotle nozdrve smrekovim dimom kadio, dok ne bi iz njih istekla neka količina najprije vodene tekućine a onda vonjiva gnoja.[1])

Gracić ima i tu zaslugu, da su se u nj ugledala i druga tri člana kreševskoga samostana: fra Tadija Lagarić, fra Nikola Ilijić i fra Mato Nikolić, te se i oni posvetili proučavanju hirurgije i liječništva i tako puno koristili svome narodu. Lagarić se je rodio 18. rujna 1761., a umro je u Kreševu 18. rujna 1840., i to kao isluženi meštar novica, isluženi tajnik i definitur Bosne Srebrene te jubilarni redovnik i svećenik. Kada se je Ilijić rodio, točno ne znamo, nu znademo približno. Umro je naime u Kreševu 30. ožujka 1740., i to u 58. godini redovništva i 73. života. Prema tome rodio se je oko 1767. Umro je kao upravitelj samostanskoga hora, što svjedoči, da je još bio u dobroj snazi. Nikolić se je rodio oko 1784., a umro je u Žepču 12. svibnja

---

[1]) „Anno 1775. cum saevissima Bovina lues per totam Bosnam grassaretur, aggressus ego curam Boum majorum, in os cujusque injiciebam potum ex aceto, sulphure, allio, et atramento sutorio; tum capite cooperto, ac naribus supposito juniperi fumo, ipsos detinebam, quoad usque humor primum aqueus, tum pus foetidum in magna copia efffluxisset, et illi fere omnes incolumes evaserunt, reliquis ultra viginti stabuli nostri extinctis." Sacerdotis viatoris analysis etc., str. 14.

1844. i to kao dvaput isluženi definitur i dvaput isluženi kustod, te „vrlo koristan liječnik redodržave".[1]) Interesantno je, da su prva dva Franjevca svoje nauke svršila u tuscijskoj redodržavi u Italiji. Statistika Bosne Srebrene, što se nalazi u Sarajevu, svjedoči, da je Lagarić u tuscijsku redodržavu na nauke poslan 27. travnja 1781., a Ilijić 10. kolovoza 1784. Nikolić je polag iste Statistike 1792. poslan na nauke u dubrovačku redodržavu.

I Lagarić i Ilijić i Nikolić bili su bez sumnje u liječništvu sposobniji od fra Franje Gracića; nu da li su bili i diplomirani, niodakle ne saznajemo. Sva tri su liječila s dopuštenjem Sv. Stolice. Lagarić i Ilijić dobili su dopuštenje liječenja 5. rujna 1799., i to preko Sv. zbora za raširenje vjere. Dopuštenje glasi: „Stjepan Borgija, naslovni stožernik sv. Klementa sv. rimske Crkve, proprefekat Sv. zbora za raširenje vjere. Vlašću, što smo ju dobili od presv. gospodina pape Pija VI., dopuštamo o. Tadiji Lagariću i o. Nikoli Ilijiću, reda manjih opslužitelja Bosne Srebrene, da mogu prot svim zabranama malim hirurgičnim nožem — scalprum — ili kupama smanjivati krv. Dano u Padovi, 5. rujna 1799. S. Borgija, stožernik, proprefekat. Cesar, nizibenski nadbiskup, tajnik."[2]) Mnogo je značajnije dopuštenje, što ga je 12. lipnja 1807. papa Pijo VII. podijelio fra Mati Nikoliću. U njemu se već stavljaju pogodbe, pod kojima će Nikolić moći liječiti, a te su: da bude sposoban, da ne žeže i ne reže, nego samo krv pušta, da za liječenje ništa ne traži, a ako mu se što drage volje ponudi, da to preda redovničkoj općini, te da svoju umjetnost upotrebljuje samo onda, ako to njegov starješina pronagje za nužno i ako mu on dopusti. Dopuštenje Nikolića doslovno glasi: „Iz audijencije Presvetoga, imane 12. lipnja 1807. Presv. Naš gosp. Pijo gosp. Papa VII., na prijavu mene dole potpisanoga prefekta Sv. zbora za raširenje vjere, milostivo je dozvolio o. Mati Nikoliću, svećeniku reda manjih opslužitelja sv. Franje bosanske redodržave, da može liječiti i hirurgijom se baviti, ako to njegov starješina pronagje za nužno i ako mu dopusti; nu bez paljenja i rezanja, izuzev da krv pusti, i to samo onda, ako je u tim umjetnostima vješt i ako za to ne bude ništa primao do dobrovoljnih darova, a i te ako bude okretao u opću korist svoje

---

[1]) Valde utilis Proviae medicus". Statistica Bosnae Argentinae u Sarajevu, iz koje smo i sve gornje datume uzeli.

[2]) Protocollum provinciae Bosnae Argentinae, a 1793.—1835.

redodržave. Dano u Rimu iz dvora i t. d. dana i godine kao gore. Mihovil, stožernik Petra, prefekat."[1])

Da su Lagarić, Ilijić i Nikolić na temelju iz Rima dobivenih povlastica bolesne liječili, o tome nema sumnje. Nu, dok o načinu Lagarića i Ilijića liječenja nemamo nikakvih pozitivnih dokumenata, dotle predaja i preostali dokumenti puno više rasvjetljuju liječnički rad fra Mate Nikolića. Rogjeni Kreševljak fra Ignacij Strukić u svojim Povjesničkim crticama Kreševa pripovijeda, kako se narod još i danas živo sjeća svoga liječnika Nikolića; kako i „danas umije o njemu liepih stvari pričati", te kako je on bio „praktičan liječnik".[2]) Nikolića sposobnost priznalo je i samo starješinstvo Bosne Srebrene. Ovo mu je ne samo ličenje dopustilo, nego ga „kao osobito vješta liječnika" 21. lipnja 1813. proglasilo „liječnikom sve braće naše redodržave", te trima samostanima naložilo, da mu za apoteku, knjige i druge nužne stvari dadnu po 500 groša, što će on, ako mogne, povratiti iz dobivenih nagrada. U isto vrijeme kongregacija Bosne Srebrene nalaže fra Mati Nikoliću, da pokupuje sve, što mu je za liječenje nužno, nu da o svemu tome račune polaže pred definitorijem bosanske redodržave.[3])

Ovaj proglas potpuno odgovara tradicijonalnoj njezi, što su ju bos. oci svojoj bolesnoj braći posvećivali. Još 1800. starješinstvo Bosne Srebrene strogo urgira, da se bolesna braća

---

[1]) Protocollum provinciae Bosnae Argentinae, a. 1793.—1835.

[2]) Strukić, Povjestničke crtice Kreševa, str. 102.

[3]) „Cum post curam salutis animae, cura valetudinis corporeae conservandae, aut morbis destructae, medio pharmacorum recuperandae praeprimis habenda sit; ideo vnbie Definitorium V. P. Mathaeum Nicolich artis medicae apprime gnarum, medicum omnium Fratrum nostrae Provinciae agnoscit, utque idem Fratribus aegrotantibus facilius pharmaca adhibere possit, et valeat, praecipit, ut quilibet Conventus quingentos Reales in subsidium comparandorum medicaminum, instrumentorum apothecae, librorum, aliorum magis necessariorum ad curam aegrotantium Fratrum conferat. Praefatus vero V. P. Mathaeus Medicus procuret ex praefata summa medicinas pro Fratribus nostrae totius Provinciae, a quibus vel ab eorum Conventuum superioribus expensas recipiat, rationem vero specificam introitus, et exitus Venbli Definitorio repraesentet. In hujus vero ordinationis maius robur, atque firmitatem omnes totius Venerabilis Defnrii Patres propriis subscribimus manibus, utque idem V. P. Mathaeus subscribat ex sua parte ordinamus . . . si decursu temporis fructus Medicinarum ad aequalitatem et ulterius ascenderent hujus capitalis, hoc restituendum sit respectivis Conventibus. Sic omnes supra dicti Pres decernunt." Protocollum provinciae Bosnae Argentinae, a. 1793.—1835.

prema našoj Reguli i ustanovama Pija V. materinskom ljubavlju njeguju. U tu svrhu ustanovljuju se i bolnice te nadstojnici bolnica, u koje se stavljaju vrlo odlični oci: u Kreševu tajnik redodržave, u Fojnici kustod redodržave[1]) i t. d. Od ovoga proglasa Nikolić je osobito za vrijeme velike kuge 1814.—1818. svojim djelovanjem i pred Bogom i pred ljudima stekao neizmjernih zasluga. Po arhivima franjevačkih samostana i danas se mogu naći recepti, što ih je bolesnoj braći na hrvatskome jeziku davao. Buduć da ovi najbolje rasvjetljuju liječnički Nikolića rad, stoga ovdje doslovno i donosimo jedan, što ga je on nekome bolesnome Franjevcu 9. svibnja 1831. iz Osove poslao. Recepat glasi:

„Reverende ac amicissime Pater![2]) Xaho mi e varlo, da moj trud, i likarie dosada ne mogoshe vam ucsiniti xeljni Effect[3]) zato etto vam shaljem opet likarie druge, ne bi li Bogh dao, da barem ove svoj effect ucsine: Shaljem vam reko u jednoj bocsici Tincture od koje chete uzimati po 6 kapih tri puta na dan. Shaljem po isti nacsin 12. prahovah u karticzi koje chiete takogjer po tri puta na dan uzimati poslie nego onnu Tincturu poharcsite. Jeda Bog draghi dade, da vam sada bude oblakshicza! Tinkturu chiete uzimati s' poloviczom fincxana vode, a tako prahove dobro izmieshavshi s' vodom, a da nishta u fincxanu ne ostane opet chiete u fincxan vode malo uliti i omuchiavshi popiti. Drugo ne imaduchi vam shta pissati nego vam liepo zdravje iz sarcza xelech jessam. Osova 9 Maij 1831., Vash F. Mato Nikolich."[4])

Osim mnogobrojnih recepata, što ih je Nikolić u raznim prigodama izdavao, nalaze se — kako nam dr. Blažević svjedoči — u Kr. Sutjesci i njegovi sustavno uregjeni liječnički spisi,[5]) koje nažalost pri ruci nijesmo imali, pa radi toga ovaj put i ustežemo se o njima svoj sud izraziti.

Pri zapadu života te svećeničkoga i liječničkoga rada Lagarića, Ilijića i Nikolića bosanska je redodržava s ponosom bacala svoje poglede na daleki Beč, Padovu i Ferariju, gdje su joj

---

[1]) Protocollum provinciae Bosnae Argentinae, a. 1793.—1835.

[2]) T. j. „Velečasni i preljubezni oče!"

[3]) Efectus = učinak, uspjeh.

[4]) Izvornik u arhivu franjev. samostana, u Kr. Sutjesci.

[5]) Ove spominje i Strukić u svojim Povjestničkim crticama Kreševa, strana 102.

se nadobudni pitomci usavršivali u liječništvu, da nastave djelovanje Gracića, Lagarića, Ilijića i Nikolića. Ti pitomci, od kojih je bosanska redodržava puno očekivala bili su fra Petar Marešević i fra Mijo Sučić.

Marešević je rodom iz Kreševa. Dne 27. stud. 1820. poslan je skupa s fra Ilijom Vidoševićem na filozofijske nauke u Mariju Radnu u Ugarsku.[1]) Godine 1834. B. Gerlicz, Petar Komaromy i Antun Specz šalju gjakovačkome biskupu prijegled franjevačke bosanske mladeži. U popratnome se pismu biskup moli, da taj raspored preda redodržavniku Bosne Srebrene te da mu još pridoda i tu promjenu, da se Marešević, dok ne položi doktorata iz medicine, premješta u Beč i da se je na mjesto radi bolesti u Bosnu poslanoga fra Martina Nikolića primio fra Franjo Jukić.[2]) Dne 7. rujna 1835. gjakovački konzistorij uručuje mjesto odsutnoga biskupa spomenuti raspored redodržavništvu bosanskih Franjevaca i piše, da je Marešević otputovao u Beč, da tu položi „novi rigoroz“.[3]) Shematizam bosanske redodržave od 1836. nazivlje ga „Med. Baccalaureus Vien.“[4]) Iz jednoga pisma, što ga je iz Beča 18. siječnja 1836. poslao redodržavniku bosanskih Franjevaca, saznajemo, da se je u Beču puno sastajao „s Russkom gospodom“; da je bio vatreni panslavista, koji je u svojim poetičnim sanjama samo iz Petrograda očekivao spasitelja bosanskih Hrvata, te da je bio Kujundžiću rogjak.[5]) Dne 2. kolovoza 1836. bio je u Beču promaknut na čast doktora liječništva. Inauguralna mu je rasprava nosila naslov: „Dissertatio inauguralis medico diaetetica exhibens canones hygienes generales ad tuendam et prologandam vitam sanam, quam consensu et auctoritate illustrissimi ac magnifici dni praesidis et directoris perillustris ac spectabilis domini decani nec non clarissimorum dd. professorum pro doctoris medicinae laurea rite obtinenda in antiquissima ac celeberrima universitate vindobonensi publicas disquisitioni sub-

[1]) Status a separatione proviae a Capistrana, u arhivu Bosne Srebrene u Sarajevu.

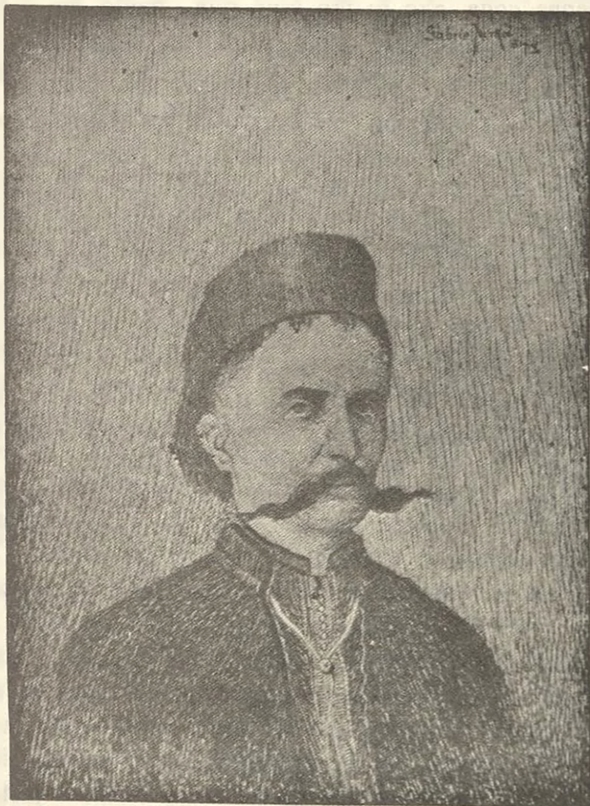
[2]) Arhiv Bosne Srebrene, u Sarajevu.

[3]) Arhiv Bosne Srebrene, u Sarajevu.

[4]) Schematismus missionariae provinciae Bosnae Argentinae . . . pro a. 1836., str. 32.

[5]) Izvornik pisma, u fra Mirka Šestića.

mittit: p. Joannes Petrus Mareshevich de Kreshevo, Illyrus kresheviensis bosnensis." Disertacija je tiskana kod mehitarista u Beču 1836. Posvećena je kardinalu g. Petru Ostiniju, tarzenskom nadbiskupu i prepoštu rimske Crkve. U njoj učevni pisac uzvišenim slogom na 27 stranica u 8⁰ raspravlja o općim higijenskim pravilima, prama kojima se zdravlje čuva i život produljuje; a od 28. do 30. stranice izlaže 18 „theses defendendas". Kao svećeniku prije svega upadaju mu u oči dugi životi nekih ljudi Staroga Zavjeta. Drži, da su te godine bile od naših kraće, jer prvi je Mojzije zaveo godinu od 365 dana, koju reformu odmah ne primiše ni svi Židovi. Slaže se ipak s općenitim mnijenjem liječnika, da ljudi i danas mogu živjeti po 100 do 150 godina. „Conditio sine qua non" jest, da roditelji budu punoljetni, ne prestari, a porod zakonit. Iza toga razlaže pravila, prema kojima dijete treba othraniti i odgajati; te kada se othrani, način spavanja, kretanja, jedenja i pijenja. Život skraćuju ženidbe bolesnih, na silu zaručenih, zaručenih staraca s djevojkama od 16—20 godina i obratno. Zastupa mnijenje, za

Fra Mijo Sučić.
Prema izvorniku, što se čuva u Lijevnu.

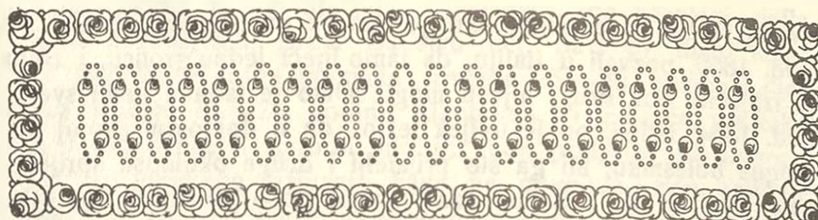
koje se i danas mnogi liječnici zagrijavaju, da oženjeni dulje živu od neoženjenih, prem iskustvo uči, da i ovi dugo živu; da je najbolja ženidba momaka izmegju 25.—30. godine i djevojaka izmegju 18.—20. godine. Alkoholna su mu pića, mâ kako se god ova uzimala, sigurni moljac, koji podgriza niti dugoga života; nu umjereno uživanje kave ne osugjuje. Kao najbolje sredstvo za gašenje žegje preporučuje sok od limuna i naranče. Hladna voda, ako ju tko vruć pije, naglo mu u trbuhu oduzme vrućinu, prouzrokuje naglu promjenu organizma i stavi temelje raznim drugim bolestima. Puno smo se trudili, da štogod pronagjemo o daljnemu životu fra Petra Marešević i o njegovome djelovanju na liječničkome polju, ali nam je to sve bilo uzalud. Jedino smo od sadanjega redodržavnika fra Lovre Mihačevića čuli ovu predaju: Ja sam jednom kao dijete bio kod Marešević rogjaka Kujundžića. On je tada pio crnu kavu s rumom, te je nekom Franjevcu rekao: „Strukića — fra Ignacija — treba dobro ispitati, ima li on volju biti Franjevac, jer je njegov rogjak fra P. Marešević, kada je položio doktorat, iz reda istupio i tamo negdje u Ugarskoj oko Budimpešte liječio." Prema tome su se ostvarile one slutnje nekih bosanskih Franjevaca, koje Marešević u svome pismu od 18. siječnja 1836. nastojaše pobiti. On se je uprav onda, kada ga je bosanska redodržava i filozofijskim i bogoslovskim i liječničkim znanjem uresila i kada ga je vruće kao maloga spasitelja očekivala, odrekao i nje i svoga naroda. Svi smo slabi, ali ovaj je Marešević korak vrlo daleko od svake plemenitosti.

Sučić se je rodio u Lijevnu 27. lipnja 1822. Svršiv u Bosni početne i humanijorne nauke bude poslan u Italiju. U Italiji najprije svrši filozofiju i bogosloviju, a onda se u Padovi dade liječništvu i hirurgiji, te i on poput Marešević bude promoviran na čast doktora, što je bosanske Franjevce uvelike razveselilo. Vrativši se u Bosnu nije nigdje imao stalna mjesta, nego je sve do smrti — do 3. ožujka 1865. — po Bosni hodao i liječio. Jedan pisac —Sarić— u „S. Perivoju" piše o njemu 1910: „Teško je i pojmiti, što sve morade pretrpjeti u obnašanju liječničke službe. Nije bilo fijakera ni željeznica, nego torbu s aparatom hirurgiškim na rame, a štap u ruke, pa tako obilazio sela i gradove svuda svoju vanrednu vještinu pokazujuć. Bolesnik čim bi čuo, da fra Mijo dolazi, odmah bi se sretnim scijenio, znao bo je, da mu dolazi vješti i ljubežljivi liječnik, koji ne traži svoju korist, nego jedino ozdravljenje bolesnika. Kako je bio vješt u

svojoj službi, svjedokom nam je, što su ga njegovi prijatelji oko god. 1860. pozvali u Italiju, da tamo liječi jednu groficu, i zbilja je izliječio, dok drugi nijesu mogli. Osto je tada u Italiji sve do god. 1864. Istina, on je uvijek težio, da u domovini svojoj pomogne bolesniku, ali ga što prijatelji i druge okolnosti spriječavale. Vrativši se iz Italije, nastavi svoj poso po Bosni. Nu kako je bio izvržen svim nepogodam vremena u izvršivanju svoje službe, oboli u god. 1865., i onako slab u zimi bi pozvan u Šuicu — 5 sati od Lijevna — k jednoj muslimanci, da liječi. Tom zgodom zadobije još prehladu, koja mu smrt prouzroči. Kad ga braća uvjeravala, da neće umrijeti, on pogledavši svoje ruke, reče: „Ja sam gotov, dajte mi podijelite sv. sakramente!"[1])

Stari fra Angjeo Ćurić pričao nam je, da bi pokojni Sučić običavao po više dana praviti pilule i druge lijekove od raznih trava što bi ih sakupio po Vlašiću i drugim bosanskim planinama, a kada bi sve uredio, onda bi se dao na liječnička putovanja. U Lijevnu su se doskora nalazili liječnici, koje je u liječenju poučio fra Mijo Sučić, a neke njegove knjige, spise i aparate, kojima se je u svojoj struci služio, ima i sada franjevački samostan na Gorici kod Lijevna. Onaj kolosalni spomenik, što ga je narod s 28 volova na goričko groblje izvezao i povrh mrtvih mu ostanaka stavio, vječni je jezik, koji šapće, koliko je narod svoga dobročinitelja ljubio i cijenio.

[1]) Seraf. Perivoj, god. 1910., str. 131.

§ 4.

FILOZOFIJA.

1. Razvoj filozofije u Bosni uopće. Iza zamrlih Lutherovih napadaja na sholastičnu filozofiju u hrvatskim, ugarskim, dalmatinskim, talijanskim i drugim školama, gdje su mladi bosanski Franjevci ovoga razdoblja svoju naobrazbu crpali, sve se je ragje vigjevao Stagirita, „angjeoski naučitelj" i „suptilni doktor", prema kome je još na zapadu zadnjega razdoblja učevni Laštrič pisao svoju u sutješkoj knjižnici pohranjenu filozofiju, a mladi bosanski Franjevac fra Luka Bebrić 1754. u Požezi publicirao „Theses universae philosophiae". Uz sholastike nijesu posve bila zatvorena vrata ni Imanuelu Kantu — dapače neki su se profesori u nj dotle zaljubili, da su na temelju njegovih filozofijskih rezultata pokušali i samu bogosloviju preudešavati.

Ovom općem pokretu na polju filozofije u užemu smislu i u školama i izvan škola vrlo se rado odazivlju i bosanski Franjevci. Već 1808. u Zadru mladi fra Filip Varešanin objelodani svoju raspravu „Sapientiae incarnatae Matri Virgini Mariae sine labe conceptae has philosophico-theologicas propositiones p. f. Philippus de Varess Ord. M. Reg. Obser. s. P. Francisci sacrae theologiae studens generalis O. D. C. facta cuilibet in philosophia, atque theologia jus habenti post tertium arguendi scholastica-academica methodo facultate",[1]) u kojoj harakterizirav obzirom na vjerske zablude svoj i prijašnje vjekove sa zamjerno velikom okretnošću u naravnom bogoslovlju nepo-

---

[1]) Broji 19 stranica u 8°.

bitnim dokazima sholastične filozofije brani katoličku temeljnu nauku o Božjoj eksistenciji. Godine 1821. fra Rafo Barišić tiska u Turinu svoje „Conclusiones ex universa philosophia",[1]) što ih je probrao iz cjelokupne filozofije i s pomoću kojih si je prokrčio put do naslova generalnoga lektura i filozofsko-bogoslovne katedre u Italiji. Godine 1835. u Bosni je bilo više Franjevaca, koji su htjeli da se pokažu Platonima, zovu Aristotelima i koji su se dičili s novim filozofijskim sustavima; pa pošto su prema ovima htjeli da tumače i same vjerske istine, redodržavnik Kujundžić, komu se je to činilo po vjeru malo pogibeljno, žestoko se na njih obori te ih upita, što bi u vjerskoj stvari mogli iznijeti, što Bog nije objavio, Hrist naučavao, apostoli propovijedali, sv. oci poznavali, a Crkva vjerovala.[2]) Kada godine 1868. bosanski Franjevci pokušaše da osnuju književno društvo, lektur fra Ivan Jurić, koji je još 1862. obradio čitavu filozofiju,[3]) dne 5. studenoga 1868. odazivlje se pozivu u buduće društvo; društvu preporučuje, da se bavi i znanošću; oferira mu se napisati „jedan potpun tečaj filozofije racionalne", koji bi za naše škole bio „vrlo koristan, u načinu razborit, u nauku oslonjen na moderne klasične knjige", te svoju ponudu motivira tim, što „književnost brez znanosti ne može biti, jerbo je ova temelj one".[4])

Sve ove pojave na polju filozofije u užem smislu nadvisuje ne s objamom svojih djela nego sa svojom originalnošću fra Marijan Šunjić.

2. Šunjić i njegova filozofija. Šunjić se je rodio 6. siječnja 1798. u Bučićima, selu 1 sat udaljenu od Travnika, od oca Mije i matere Mande, rodom iz Modrana. Na krštenju mu fra Marijan Bumbar nadjene ime Ivo, a sestri bliznici Ana. Otac mu se je bavio kovačlukom, a nosio se je ne po seosku nego po varošku. Bio je pobožan kao i mati mu, kojoj je kroz

---

[1]) Djelce broji u 8° 21 stranicu.

[2]) „... dumque vellent videri Platones, vocari Aristoteles, ostendunt se ne Aesopum quidem trivisse. Quid tu mihi philosophe! in materia Fidei produces novum, quod Deus non revelavit, quod Christus non docuit, quod Apostoli non praedicarunt, quod Ecclesia non tenuit? Placent tibi nova systemata? placent cuique emunctae naris virosi tamen veritati consona sint. Veritas virgo est, immaculata est, rugam non habet." Protocollum provinciae Bosnae Argentinae, a. 1835.—1870.

[3]) Rukopis u knjižnici franjev. samostana, u Gučoj Gori.

[4]) Pismo, u fra Mirka Šestića.

čitav život bila najmilija knjiga Margitića „Stjepanuša“.[1]) Ova je i Šunjiću još kod matere bila početna knjiga. Šunjić je već kao dijete pokazivao volju za filozofiranje. Došav jednom k druzima, koji su pekli bundeve, i opaziv tu psa uzme komadić hladne bundeve i poviče: „Dajte, djeco, da vidimo, ima li pas pamet!“ i baci psu komadić hladne bundeve. Kada pas pojede, uzme drugi vruć i dobaci ga psu. Pas prihvati, ali se ujedno tako ožeže, da vrući komadić baci, podvije rep, od djece se ukloni i legne. Sada mu Šunjić opet ponudi drugi komadić bundeve, pa kada ga pas ne htjede uzeti, doviknu druzima: „Junaci, eto vidite, da i pas ima pamet, kad jednoč prevaren ne da se više prevariti.“ Ovaj prvi filozofijski pokus Šunjić je kašnje majci skupo platio, onom istom plaćom, kojom nekoč Ovidij ocu iskupi svoje heksametre.[2]) Kada je 1808. Jakovljević u Gučoj Gori postao župnikom, zatraži od roditelja maloga Šunjića u fratre, a ovi mu ga, vidjevši u djetetu volju za red, rado dadnu. Postav poslije Jakovljević u Fojnici gvardijanom povede Šunjića sa sobom u samostan, gdje se ovaj odmah posveti knjizi, osobito proučavanju latinskoga i talijanskoga jezika. U Fojnici zaogrnu se Šunjić i redovničkom haljom. Obaviv godinu kušnje i izgubiv za velike kuge 1814. i oca i majku zaputi se u Zagreb na „mudru knjigu“.[3]) U Zagrebu u filozofiji namjeri se na jednoga jedinoga takmaca, grofa Szermagya, s kojim dobije prvu odliku „sub clausula“. Iz Zagreba je bio premješten u Mohač na bogoslovno učilište, odakle se je u Bosnu vratio s prvom odlikom.

U isto vrijeme, kada se je Šunjić vraćao s nauka, u Bosni se kod katolika uopće a kod njihovih vogja Franjevaca napose osjeti velika nužda turskoga jezika. Oni su se morali češće po sudovima braniti, a otkako su se radi uvogjenja nizama bosanski muslimani iskrenuli proti Porti, većinom su sve unosnije službe zauzele Osmanlije, koje nijesu ni riječi hrvatske poznavale. Da ovoj nuždi bosanski oci doskoče, zamole ugarsko ministarstvo, da im za tri slušaoca istočnih jezika dadne tri stipen-

---

[1]) „Stjepanuša“ nije bila različna od molitvenika „Izpovied karstianska“, nego se je po fra Stjepanu Margitiću tako nazivao taj njegov molitvenik S ovim ispravljamo i naše retke u „Kultura i bos. Franjevci“, I., str. 230., koje smo stavili prema Matkovića „Bibliografiji“, str. 10.—11.

[2]) Nedić, Zapamćenja, u fra Mirka Šestića.

[3]) Nedić, Zapamćenja, u fra Mirka Šestića. Dr. Alaupović drži, da je Šunjić u Zagreb poslan 1815. „Seraf. Perivoj“, god. 1910., str. 211.

dije. Na temelju srećno riješene molbenice redodržavništvo Bosne Srebrene posla 1821. u Beč fra Marijana Šunjića, fra Franju Sitnića i fra Angjela Jelića. U Beču mladi Bosanci brzo uvide, da oni kao početnici na tako visokoj školi, gdje se jezici opširno tumače, neće ništa uspjeti. Stoga se vrate u Zagreb i tu se pogode s drom. Demetrom Atanaskovićem, da im za 12 dukata drži na mjesec po dvanaest predavanja. Staviv u Zagrebu temelje istočnim jezicima vrate se poslije nekoliko mjeseci u Beč. Tu se nastane u samostanu sv. Jeronima i proslijede kroz tri godine učenje istočnih jezika. U Beču Šunjić ujedno proučavaše francuski jezik, pri čemu su mu na ruku išla i dva francuska svećenika, koji su radi rata pribjegli iz Francuske u Beč. Koncem 1824. bosanski su se orijentalisti imali već vratiti u domovinu. Pri polasku obrate se caru Franji II. i zamole putni trošak i potporu za nabavu knjiga, da mognu svoje nauke kod kuće proslijediti, što im Nj. Veličanstvo vrlo rado dopusti. [1]

Ali Šunjić ne osta puno u Bosni. Krenuv Jakovljević u Rim, da tu otiska Miletića „Biskupovače“, uzme si za putnoga druga Šunjića, koji se odluči poslužiti ovom zgodom na korist daljnjega proučavanja. Došav u Italiju krene u Bolonju, gdje se upozna s glasovitim Josipom Mezzofantijem, koji je 52 jezika govorio. Šunjić ostane kod Mezzofantija ne 6, kao što Nedić piše u svojim „Zapamćenjima“, nego potpunih 8 mjeseci [2]), s njim se kadikada u raznim jezicima po čitava četiri sata razgovarajući. Tom prigodom Mezzofanti Šunjića prozva „calamum 5 Augustini“, a u svjedodžbu mu stavi, da je „angjeoskoga vladanja, dobre i sretne pameti, krotkosti osobite“. [3]) Kad se vrati u Bosnu, starješinstvo fojničkoga samostana s privolom redodržavništva spremi ga na sabiranje milodara za pokrivanje samostana. Šunjić i tu pokaza izvanrednu okretnost: za kratko vrijeme skupi do 800 dukata. [4]) Šunjića okretnost svakome se svidi, a osobito biskupu Miletiću, koji ga odabere sebi za tajnika. Nu Šunjić se na toj teškoj službi zahvali, opravdavajući se slabošću prsa. Miletić uvaži Šunjića razloge, a redodržavništvo ga tada

---

[1]) Dr. Jelenić, Izvori za kulturnu povjest, str. 113.—115.

[2]) Šunjić, De ratione depingendi rite quaslibet voces etc., str. 6. piše: „Rex ille linguarum Mezzofanti, quo in linguis praeceptore per octo continuos Bononiae felici omine usus sum“.

[3]) „Seraf. Perivoj“, god. 1910., str. 211.

[4]) „Seraf. Perivoj“, god. 1910., str. 211.

stavi isluženome tajniku Jakovljeviću u Kupresu za duhovnoga pomoćnika. „Nikad dva učevnija tude!“ kliče Nedić.[1]) Godine 1834. s fra Ilijom Starčevićem ide u poslu redodržave u Rim, a 1836. dolazi kao kustod redodržave u Orašje kod Travnika za župnika.

Za afere biskupa Barišića i bosanskih Franjevaca bio je ako ne prvi a ono svakako megju prvim boriocima za prava svoje „almae Provinciae“. U tu je svrhu oblijetao i Rim i Beč i Carigrad, gdje ga zateče i konac afere — uskrisenje redodržave, te dekret, kojim ga Rim postavi za redodržavnika uskrsnuloj redodržavi. Godine 1852. nalazi se s fra Martinom Nedićem u Beču i tu započinje akciju oko sabiranja milodara za gradnju novih samostana, crkava i škola u Bosni, a 1854. postaje biskupom. I kao redodržavnik i kao biskup svoje je dužnosti najsavjesnije vršio i uz neprestanu groznicu, koja mu je tamo od 1852. jednako podgrizala niti plemenitoga života. Godine 1860. za krizme u Dubravama bude u poslu katoličke Crkve pozvan u Beč, kamo i krene 12. rujna sa svojim tajnikom fra Markom Baraćem, sav shrvan od napora i groznice. Put poduzme preko Tolise, Županje i Vukovara. Na putu mu se boli tako povećaju, da čim dogje u Beč, klone i uza svu vještinu bečkih liječnika dne 28. rujna uz pobožno šaputanje Davidova psalma „Miserere“ blago u Gospodinu premine. Za mrtve ostanke otimahu se Bečani i gjakovački biskup Strossmayer; nu fra Marko Barać balzamira ih troškom biskupa Strossmayera te uz veliku pratnju i svećenstva i naroda prenese i u prisutnosti do 5000 duša pokopa u samostanskoj crkvi u Gučoj Gori. Zadušnice u Beču učini sâm biskup Strossmayer, a prisustvova im i papinski bečki nuncij, koji okrenuv se iza zadušnica tajniku Baraću sav suzama obliven plačnim glasom prozbori: „Poveri Bosnesi, avete perduto la gioja et il decoro della vostra Provincia, uno dei primi Vescovi de la chiesa cattolica“.[2])

O filozofiji u užem smislu biskup Šunjić nije puno pisao. Amo mu spada jedino njegov jedri „Praeludium“ u suptilnoj raspravi „De ratione depingendi rite quaslibet voces articulatas seu de vera orthographia cum necessariis elementis alphabeti universalis“, što ju on

[1]) Nedić, Zapamćenja, u fra Mirka Šestića,

[2]) „Seraf. Perivoj“, god. 1910., str. 212.—213. Vidi mu sliku na str. 193. ovoga djela.

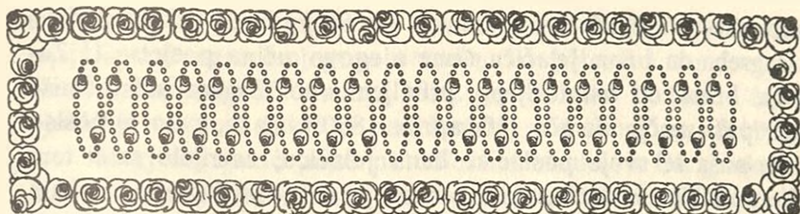
objelodani u Beču kod otaca mehitarista.[1]) U ovome kratkome „Praeludium-u“, koji zaprema prostor uvoda, biskup Šunjić iznosi svoje suptilne nazore o čovjeku i o svemu onome, čim se čovjek bavi. Razmišljajući, veli on, češće o pravim i općenitijim načelima i promatrajući čovjeka sa svim njegovim djelovanjima i zanimanjima došao sam na to, da se sva ljudska djelovanja i zanimanja dadu svesti na tri razreda: ili na poznavanje, ili na ugledanje ili na preobrazivanje naravi ili prirode: „Occupamur enim omnes circa naturam vel cognoscendam, vel imitatione exprimendam, vel transformandam.“ Narav mu je u širem smislu sve ono, što jest ili što može biti, bilo da se to promatra u stvari ili u ideji, i to sve ono, što jest ili što može biti, uzeto skupa sa svojim vlastitostima te individualnim i bitnim oznakama. Prema tome toliko mu je naravi, koliko rodova, vrsti i individua ili ima ili može biti. Druga je Božja narav, koju naš razum — to zrcalo Božanstva — samo donekle spoznaje, druga je narav duhova, druga apstraktnih stvari i prvih počela razuma, a druga materijalnih stvari. Odatle, veli učevni Šunjić, oni dugi lanac naših zanimanja, odatle razni razredi znanosti i umjetnosti: bogoslovije, psihologije, logike, metafizike, matematike, mehanike i medicinske umjetnosti sa svim svojim divizijama i subdivizijama. Teoretični i praktični bogoslovi proučavaju Boga u Njegovoj naravi, volji, atributima i vječnim odlukama. Filozofi s pomoću bogoslova proučavaju racijonalnu narav, vlastitosti duha, pameti, ljudske duše, te ih usavršuju i k svome cilju upravljaju. Metafizika više apstraktno raspravlja o prvim počelima stvari; amo spada i matematična teorija. Senzibilnim stvarima bavi se fizika, astronomija, medicinska umjetnost, mehanika, povjest i ekonomija. Šunjić nalazi i uzrok, zašto se pošljednjim više bavimo, nego li prvim: jer su nam ove bliže od onih. Njemu je poznavanje senzibilne naravi oko, kojim se penjemo do Stvoritelja i njegovih vlastitosti, te nastojimo u nama naslikati sliku Njegovih savršenosti. I koji za tim ne teži, sličan je čovjeku, koji zanemariv zvijezdu polarnicu luta tamo i amo i lutajući nabasa doduše na oaze raznih znanosti i umjetnosti, ali na koncu konca ipak se utopi u morskoj pučini; sličan je embriju plemenitoga roda, koji proti tome što je bio dobro začet i dozrio, ipak svijetla, za koje je bio odregjen, nikada ne vidi. Predmet njegova ugledanja naravi sačinjaju mu Božje savršenosti i sve stvari, što ih je Bog

[1]) Djelo osim uvoda od 4 str. broji 74 strane u 4°.

stvorio. I čim se čovjek u neku stvar bolje ugléda, tim je sličniji Stvoritelju, jer uglédajući se i on stvara, ako ne stvarno, a ono barem slično. Tako stvaraju slikari, kipari, pjesnici. Ljepotu pjesništva ne nalazi u eleganciji i suglasju metra, nego u vjernome slikanju stvorenih stvari i raznih stanja ljudske duše. I radi toga će mu Homer i ostali narodni pjesnici vazda nadvisivati umjetne pjesnike, jer tokom vremena umjetni se ukus mijenja. Uzrok je, što ljudi češće htijući narav usavršiti i nehote ju nagrde. Pjesnička umjetnost nije porodila Homera, niti povjesnička Herodota, niti govornička Demostena, nego ragje umjetnost se je porodila iz suptilnoga opažanja i promatranja ovih primjeraka prirode. Mehanika, arhitektura i druge umjetnosti iz stvorenih stvari produciraju druge oblike: odatle preobraženje — transformatio. Preobraženje prirode kod ljudi uvijek je spojeno s nekim uglédanjem u prirodu, a ovo je tim savršenije, čim se temeljitije priroda pozna.

3. Filozofijske knjižnice. Drugih rezultata filozofije u užem smislu ne ostavi nam ni Šunjić niti koji drugi bosanski Franjevac. Bez sumje najviše radi toga, što u Bosni osim Franjevaca nije bilo u ovome razdoblju dosti ni pismenih ljudi, a kamo li za filozofiranje sposobnih. Osim toga i sami za filozofiju sposobni Franjevci bili su preopterećeni dijelom duhovnom pastvom, dijelom osnivanjem i uzdržavanjem pučkih škola, a i ukoliko nijesu bili preopterećeni, oni su se naslagjivali proučavanjem već izdanih djela: Aristotelis operum latina editio, Francofurti, 1593.; Aristotelis ethicorum ad Nicomachum libri decem, Lugduni, 1567.; Aristotelis Stagiritae, Physicorum libri VIII., Venetiis, 1576.; Hibernici M., Quaestiones subtilissimae Scoti in metaphysicam Aristotelis, Venetiis, 1499.; Gouden, Philosophia juxta inconcussa tutissimaque d. Thomae A. dogmata, Parisiis. 1706.; Scoti, In universam Aristotelis logicam exactissmae quaestiones, Venetiis, 1583., Monteiro, Philosophia libera seu ecclectica, Venetiis, 1776.; Du Hamel, Philosophia vetus et nova, Venetiis, 1730. — i mnogih drugih, što se s ovima i danas čuvaju u knjižnicama bosanskih Franjevaca: u Kr. Sutjesci, Fojnici i t. d.

---

§ 5.

POVJEST I ZEMLJOPIS.

1. **Jukić i njegov povjesno-zemljopisni rad.** Povješću i zemljopisom osobito se bavi Ivan Franjo Jukić. Jukić se je rodio u Banjoj Luci 8. srpnja 1818. Otac mu se zvao Jozo, a mati Klara, rodom iz Simića. Otac mu se bavio kujundžilukom, a umro je u 55. godini od kolere. Gimnaziju i novicijat mladi Jukić svrši u Fojnici, filozofiju u središnjem sjemeništu u Zagrebu, a bogosloviju u Vesprimu, odakle se u prvoj polovici 1840. povrati u Bosnu s tom nakanom, da digne ustanak i svoju potlačenu domovinu oslobodi. Da mu se radi toga što ne dogodi, spremi ga redodržavništvo na neko vrijeme u Dobrovnik. Godine 1842., 1843. i 1845. poduzimlje po Bosni, Slavoniji i Hrvatskoj znanstvena putovanja. Godine 1846., 1847. i 1848. proživljuje u Fojnici, gdje se uz knjigu bavi i politikom. Iz Fojnice bude dignut u Varcar. Tu se sav dade na prosvjetljivanje naroda. Kao varcarski župnik upoznao se je i s Omer-pašom Latasom. To se je dogodilo u Jajcu, kada je Omer-paša progonio protivnike nizama i Osmanlija: krajiške ustaše. Ovo se je upoznanstvo ovako dogodilo. Dva dana iza poraza Krajišnika kod Jezera, dogje Jukić iz Varcara u Jajce, gdje je Omer-paša pregledao štetu, što su ju počinili Krajišnici. Straža ga odmah uvede Omer-paši, kome se Jukić jako svidi. Kada je malo iza toga Omer-paša došao u kapelu i poiskao kavu, Jukić mu odmah smjelo odvrati: „Gospodaru, ti hoćeš kavu, a mi komad prohe nemamo.“ Ta iskrena Jukićeva ispovijest Omera duboko gane. Sjutradan Omer-paša dadne Jukiću 50,000 groša i dva velika koša kukuruza, da to porazdijeli megju nastradale kršćane i popravi kapelu, što Jukić vrlo rado i učini. Iz Jajca Jukić s Omer-

pašom krene u Banju Luku, odakle ga ovaj s Fazli-pašom pošalje u Zagreb, da banu Jelačiću uime njegovo učine posjet. „U Zagrebu budu od bana lijepo primljeni, no Zagrepčani učiniše Fazli paši mačju deraču (16. aprila 1850.). Sada, kako je poslao Omer-paša te svoje poslanike banu Jelačiću, nazrijelo se u tom neke političke konferencije pa tako je neko iz Zagreba, nekaki od tajnih izvjestitelja, javio u Beč, da se tu radi o panslavizmu, da bude Jelačić hrvatski kralj, a Omer da bude u Bosni vladar; s tim svojim panslavizmom da prijete ova dvoica obima carstvima, i Austriji i Turskoj.“[1]) Iza toga spjeva Jukić s Martićem Omer-paši „Slavodobitnicu“[2]) i posveti mu drugi svezak „Bosanskoga Prijatelja“, te pouzdav se u njegovo prijateljstvo prema kršćanima uopće a prema njemu napose počne sve upornije razvijati svoj rad za dobro kršćanstva. Nu čim je Jukić u radu za dobro kršćana bivao slobodnijim, tim je Omer-paša, optužen radi panslavizma i u Carigradu i u Beču, postajao oprezniji. Na koncu, da u Carigradu dokaže svoju vjernost prema zakonitoj vlasti, istupi sam protiv panslavizma: po svoj Bosni od kršćana pokupi oružje; pod teškim kaznama zabrani primanje „kaurskih novina“; a kada Jukić 1851. u svome „Zemljopisu i poviestnici Bosne“ objelodani one želje i molbe kršćanah u Bosni i Hercegovini te kada iza toga o Božiću dogje Omer-paši u Sarajevo u posjete, poslav ovaj obnoć u franjevačku kapelu stražu uhvati svoga najvjernijega prijatelja i spremi ga na samarici u progonstvo u Carigrad. Još za živa Jukića puno se je raspravljalo o tome, zašto je Omer-paša na tako krvoločan način istupio protiv svoga prijatelja. Neki su vjerovali Omer-paši, koji ga je ocrnio, da je pronevjerio onaj novac, što mu ga je Omer-paša u Jajcu kao potporu za raju dao. — Omer-pašin liječnik dr. Koetschet pobija to i Jukića progonstvu uzrok nalazi u prevelikome šurovanju s Austrijom uopće a s Hrvatima napose. Martić pak drži, da je Jukić iz Bosne prognan dijelom radi onih točaka, što ih je uime 600.000 kršćana u Carigrad spremio, a dijelom radi panslavizma, koji je iza praškoga sveslavenskoga kongresa, što se je 1848. obdržavao, za evropsku diplomaciju postao pravo strašilo. Sam pak Jukić o tome nije puno pisao, nu ipak iz kratkog njegova očitovanja: „Da se nisam ja uzdao

[1]) Koharić, Martića Zapamćenja, str. 25.
[2]) Bosanski Prijatelj, II., 1.—21.

u tanzimat, ne bi surgunili po Novom pazaru hodao"[1]) jasno probijaju pravi uzroci njegove nesreće. To potvrdi i sam serasker Omer-paša, kada 26. travnja 1852. pri polasku iz Bosne izjavi: „Jukić je moj, ali Jukić je zanešenjak kao i drugi pjesnici!" [2])

Megjutim Jukić puno ne odleža u tavnici u Carigradu. Za njega se zauzimahu mnoge novine, austrijski konzul Prokesch—Osten, hrvatski pjesnik Antun Mihanović, koji je tada takogjer bio u austrijskom konzulatu u Carigradu, biskup Stossmayer, redodržavnik bosanskih Franjevaca Šunjić i drugi. Plod svih ovih intervencija bude taj, da je sultan Abdul-Medžid iza 25 dana[3]) obzirom na Jukića izdao slijedeću naredbu: „To je svećenik katolički, a glava je njihova u Rimu. Tamo ga pošaljite, neka ga papa pokori!" Jukić se je smatrao srećnim iza proglasa ove naredbe. Odmah se morem zaputi u Rim, gdje se brzo upozna s najučevnijim muževima i postane članom učevnoga društva „Dei Quriti". Iz Rima dogje u Zadar i tu posjeti vice-guvernera Mamulu, koji mu sa Stratimirovićem posjet vrati. Iz Zadra ode u Dubrovnik, ali mu tu ne bude sugjeno puno ostati. Na višu zapovijed morade se opet vratiti u Talijansku. Tek 1854., kada ga biskup Strossmayer primi pod svoje okrilje, dogje preko Zagreba u Bosnu, a odatle u Gjakovo. Odatle je češće „sub incognito" dolazio svome prijatelju fra Lovri Tomiću—Pekezu, župniku u Tišini.[4]) Razveseljujući se s njim ugušivao je barem donekle onu vruću čežnju za povratkom u svoju užu domovinu, odakle je carskom iradom bio zauvijeke prognan. U gjakovačkoj biskupiji Jukić ostane sve do konca 1856., i to dijelom kao gost biskupa Strossmayera a dijelom kao duhovni pomoćnik u Trnavu i Drenju.[5]) Kada ono istrošen radom, skršen teškim putevima i brigama te tajnim unutarnjim bolestima pade godine 1856. na smrtnu postelju, biskup ga Strossmayer spremi u Beč na liječenje, gdje godine 1857. dne 20. svibnja u 3 sata i 10 časova poslije podne ispusti svoju plemenitu dušu i bude pokopan u St. Marksovu groblju. Tu žalosnu vijest 21. svibnja 1857. u Bosnu javi Nikola Voršag, bogoslov I. godine, koji je

---

[1]) Bosanski Prijatelj, III., str. 81.

[2]) Alaupović, Ivan Frano Jukić, str. 11.—13.

[3]) Markušić-Škarica, (Život i rad Ivana Frane Jukića, strana 109.) vele 20 dana.

[4]) Po pripovijedanju fra Martina Vučka.

[5]) Alaupović, Ivan Frano Jukić, str. 17.

tada stanovao u Pazmaneumu. „Prie niekoliko danah u zadnjem listu momu — veli mladi Voršag — zadao sam Vam još podosta ufanja i utiche o stanju čestita muža i otca fra Jukića, kao što je za onda bilo, danas je sasma drugčije, jučerašnja večer izviesti nas da mu je jur zadnji čas života kucnuo, naime dne 20., deset časovah poslie 3 ure po podne. Piše nam brat Dalmatinac, — koji je pokojniku vèrlo na ruku bio — da je sviestan sveto duh svoj predao onom koj mu ga je i poklonio, cielivajuć propelo zadnjeg časa. — U koliko je meni znano glavni uzrok bolovanja njegova bio je jurve odstranjen, nu drugi nieki liečnik hoteći mu dugotrajnom boli oslabljeno tijelo ojačati, razne mu je pružao liekove, koj svi bezuspiešni ostadoše, dok mu napokon zadnji liek usuprot više i više slabio i kidao nije, pa tako — da reknem — otrovan ne najde više pomoći; ne velim da mu je pomoći i timarenja manjkalo, nego liečnici ne znaše žicu bolesti njegove da ulove, pak eto sva nam nada skeršena. Izgubi Bosna vjernog svog sina i iskrenog „priatelja bosanskog“ a narodnost naša revnog muža koj je svom mogućnošću nastojao da se naroda svoga lice dosta potamnjeno osvietla; on je svietu predočio što je rod naš naime tužna danas nu ponosna Bosna za vieru sina božjeg i za dobro Slavjanstva dielovala, gorko će ga oplakati ona a s njom sva domovina naša, al će mu bez dvojbe ime u vjernih svojih jednokèrvnih sèrcu i u vječnom ljetopisu na podobu Danice odsievat se, sjećat ćedu se njega vjerna braća njegova s velikom zafalnošću i blagosivati će miesto gdie mu ostanci počivaju, mnogi će uzdasi poletiti u višnje dvore za spas duše njegove, on će pak i tamo za snagu i kriepost naroda svoga moliti se. Najviše je žalosti što mu je zadnji čas u tudjemu svietu odkucnuo, da mu braća njegova ni posliednu uslugu učiniti ne mogu, već po načinu tudja svieta pridružen će biti inostrancem, ova mi misao najveću jad prouzrokuje. Rad bi mu mi pokopu prisustvovali nu znate stegu sjemeništa . . .“ [1])

Jukić je na historijsko-geografijskom polju puno radio, nu najznamenitije mu je djelo, koje amo spada, „Zemljopis i poviestnica Bosne“, što ju je 1851. na svoj trošak u Zagrebu objelodanio dr. Ljudevit Gaj. Djelo je dru. Gaju i posvećeno, a posvetio mu ga je Jukić kao malu „blagodarnost“ za mnoga dobročinstva, što ih je od njega primio. „Ja sam od dav-

---

[1]) Izvornik u fra Mirka Šestića.

no smišljao, — veli Jukić — s čim bi moju blagodarnost prama Vama iskazao? Što mi je god na pamet dolazilo, to malo poslie spazio sam, da naumljeni dar ne odgovara Vašim dobročinstvima, koja sam od Vas primio i primati ne prestajem! Najposlie dosietim se, te Vam ovo moje dielo odredih prikazati, uzdajući se da će Vam ugodno biti; pèrvo, što je sastavljeno od onoga, koga medju pèrve Vaše učenike i nasliednike možete brojiti, koi danas na putu književnosti, kako mnogi drugi, tako ni sàm, nebi bio, da Vaša Danica nije zabielila; drugo, što je ovdie izloženo opisanje one zemlje, koju Vi cienite kano alem kamen dragi — i za koju mnogo brige i truda uložiste.“ [1]) Jukić nabraja i neka dobročinstva, radi kojih svoje djelo dru. Gaju posvećuje, a ta su: Gaj je na književnome polju učinio pokret, a obzirom na narodnost probudio „slavjansku uzajamnost“ i dokazao, da su „bratja Hèrvati i Bošnjaci“ „rod jedan“. „Od milinah prolijem suze, kad u Vama spoznam našeg probuditelja, našeg izbavitelja! Tko nam je dakle narodni put ukazao, nego Vi? Tko nam je prodro stazu, nego Vi? Tko je na toj stazi od 16 godinah prednjačio? Opet nitko drugi nego Vi! Komu nije poznato ono za naš jezik neprijatno vrieme, kada su protiva njemu bile sve gotovo oblasti i škole. Vi mu ipak svojim razboritim i neumornim nastojanjem prokèrčiste stazu do istih oblastih i školah! Oh, koliko ste osudjenih sinovah priveli k Slavi majci! Koliko ledenih sèrdacah ugrijali ognjem narodoljublja! Koliko domorodacah na visoka dostojanstva da se popnu pomogoste, al jih Vi Vašim uplivom popeste! — Godine bi se htiele, kad bi Vaša poduzetja narodno-politička i književna htio izbrojiti, koja Vi učiniste za ovo 16 godinah, i činiti ne prestajete.“[2])

Jukića „Zemljopis i poviestnica Bosne“, što ih je on pod svojim običnim pseudonimom „Slavoljub Bošnjak“ javnosti predao, nijesu plod jedne godine: „Više godinah ima, — veli on u predgovoru — da se ja bavim oko zemljopisa — geografie — i poviestnice — dogodopisa — moje otačbine, koja koliko je nesrietna i potlačena, toliko je opet nepoznana i neopisana bila.“[3]) Nije se Jukić mogao nagliti u svome pothvatu. U tome su mu na put stajale mnoge neprilike: slabo zdravlje,

---

[1]) Jukić, Zemljopis i poviestnica Bosne, str. V.
[2]) Jukić, Zemljopis i poviestnica Bosne, str. V.—VI.
[3]) Jukić, Zemljopis i poviestnica Bosne, str. VII.

česta premješćanja, silni poslovi, koji su ga silili, da svoj rad „na miesece i godine“ prekida a kadikada i protivštine onih, kojima je bilo „dolce far niente“.[1]) Nu Jukić se nije ni smio nagliti, jer predmet, što ga se je pothvatio obraditi, bio je silno zapušten. „Ovome se nije ni čuditi: inostranci, koji su po Bosni putovali, što neznajući jezika i običajah ovdašnjih, što pak zazirajući od straha turskoga, koji svakog inostranca doskoro za uhodu dèržaše, i ono tèrkimice što su vidieli, nisu znali opisati. Bošnjaci pak, koji su znali, nisu marili, njima je milie znati zemljopis od nove Holandie i Kanade, nego od svoje otačbine. Jedini Oćevac Fr. Pilip Lastrić, niešto malo al dobro pisao je.“[2]) Ove inkriminirajuće Jukićeve fraze najviše se odnose na zemljopis. „U pèrvome dielu, zemljopisu, nikakve dosad izišavše knjige nisu mi mogle biti od pomoći.“ U „Historisch-topographische Beschreibung von Bosnien und Serbien“, što je u Beču 1809. i 1821. izašla, kao i u „Opisanju Bosne s niemačkoga“, što je 1845. publicirano u „sèrbskome lietopisu“, „osim imena“ nije više našao ništa vrijedna, „da se napomene“. Pavla K. Tvrtkovića „Kratko opisanje o Bosni“, što ga je ovaj objelodanio u Beogradu 1840. „kao dodatak k sèrbskim spomenicima“, smatrao je prekratkim. Ono, što je Ami Buè u 4. svesci „La Turquie de Europe“ etc. objelodanio, činilo mu se je nešto bolje „al ne brez falingah“. Slično je Jukić procijenio i zemljovide, od kojih mu „Schimekova, i ona Save Tekelie, pridružena spomenutim knjigama Beschreibung etc. ni mangure ne valjadu“, jer u njima „ni deseto nije na svomu miestu“. Nije ni s povješću puno bolje stalo. Nije tada bilo Theinerovih ugarskih i jugoslavenskih spomenika, nije bilo Račkijevih, Ruvarčevih, Fermendžinovih, Smičiklasovih, Ljubićevih, Kukuljevićevih i drugih publikacija kao danas. Istina, Jukić drži, da se je služio u svojoj povjesti „s najboljim historičkim knjigama“, nu buduć da kritika još nije bila razvijena, to k ovim pribraja uz dalmatinskoga opata Ljudevita Tuberoniusa, Ivana Lucija, Farlatija, Pejačevića i samoga mlječanskoga opata Dubrovčanina Mavra Orbinija.[3]) Ali uza sve to Jukić se je smatrao dužnim početi. Ta nije tada bolje povjest pisao ni učitelj mu Gaj, a kamoli Ivan Švear „Ogledalo Ilirije“.

---

[1]) Jukić, Zemljopis i poviestnica Bosne, str. VIII.
[2]) Jukić, Zemljopis i poviestnica Bosne, str. VII.
[3]) Jukić, Zemljopis i poviestnica Bosne, str. VIII.—X.

Čini se, da se je Jukić s povješću i zemljopisom Bosne i Hercegovine ozbiljno počeo baviti istom u Dubrovniku, kamo se je 1840. iza povratka s nauka sklonuo, da izbjegne slučajnim

Dragi i mili Priatelju!

u Fojnici prosinca 30. god 1840.

Vaš priatelj
Frano Ivan Jukić

Jukićevo pismo Perišiću.
U pismu Jukić Perišiću javlja, da mu šalje „Poziv u kolo Bosansko", moli ga, da mu sabire po skopljanskoj nahiji gragju za povjest i zemljopis.

zlim posljedicama, koje su lako mogle uslijediti iz praćukane tajne, da je s nekim druzima htio u Bosni i Hercegovini insce-

nirati ustanak. Barem odatle 1841. šalje u „Sèrbsko-dalmatinski Magazin“ svoj historijsko-geografijski prvijenac „Zemljeopisno pověstno opisanje Bosne“, što ga urednik dr. Teodor Petranović nazva „lijepim prilogom“ i „mnogovažnim sastavkom“;[1]) Gaj ga još iste godine pretiska u svoju „Danicu ilirsku“,[2]) a Jukić se o njemu izrazi, da bi moguće bio „štogod savršeniji“, „da ne bijaše u hitnji pisan“.[3]) Ova priznanja i druga laskava pisma „učenih Slavjanah“ mladome su Jukiću bila dovoljna pobuda na daljnje proučavanje zemljopisa i povjesti Bosne, iz koga se do izdanja „Zemljopisa i poviestnice“ izleže više većih i manjih rasprava i putopisa. Već slijedeće godine u istome „Sèrbsko-dalmatinskome Magazinu“ tiska „Zemljeopisno pověstno opisanje Hercegovine“, a u „Danici ilirskoj“[4]) neke dopunjke i ispravke raspravi „Zemlje-opisno-pověstno opisanje Bosne“, što ih je 1840.—1841. sabrao putujući, propitujući i dopisujući se i što ih je i sam „Sèrbsko-dalmatinski Magazin“ još iste godine prenio. Iste godine „Danica ilirska“ objelodanjuje Jukića „Putovanje iz Dubrovnika preko Hercegovine u Fojnicu“[5]) te iz „Sarbskoga narodnoga lista“ pretiskaje „Starodavnosti bosanske“,[6]) gdje Jukić ukratko opisuje: fojnički grbovnik, dvije bakrene pozlaćene posude, „Hortus animae“, jedan natpis iz Glamoča, četiri slike i t. d. Ni slijedećih godina Jukić ne miruje, nego putuje Bosnom, Slavonijom i Hrvatskom, te poput ostalih glasovitih Ilira: Antuna Nemčića, Vraza, Matije Majera i drugih sve, što zanimivije čuje i vidi, bilježi te sprema za tisak. Od ovih mu putovanja amo spadaju: „Putovanje po Bosni godine 1842.“ te „Povratak u Bosnu 1842. godine“, što mu ih 1843. Gjorgje Nikolajević vrlo rado objelodani u „Sèrbsko-dalmatinskome Magazinu“; „Putovanje po Bosni godine 1843.“, što mu ga 1847. publicira Vraz u V. knjizi svoga „Kola“; Život fra Mije Čujića;[7]) „Putovanje po Bosni godine 1845.“ i „Kra-

[1]) Alaupović, Ivan Frano Jukić, str. 40.

[2]) Danica ilirska, god. 1841. br. 28., 29., 30., 31. i 32.

[3]) Alaupović, Ivan Frano Jukić, str. 40.

[4]) Danica ilirska, god. 1842., br. 12. i 13.

[5]) Danica ilirska, god. 1842., br. 18. i 19.

[6]) Danica ilirska, god. 1842., br. 24., .5., 27. i 34.

[7]) Čujića Životopis i Matković recenzira megju Jukića djela, te veli, da je tiskano u Spljetu. (Bibliografija bos. Franjevaca, str. 29.), nu mi se na nj kao posebno djelo ne namjerismo, nego na onaj, što ga je Jukić stavio kao uvod Čujića „Životu Isusa Kersta“, Spljet, 1848.

jina bosanska", što svijetlo ugledaše 1847. i 1848. takogjer u „Sèrbsko-dalmatinskome Magazinu", gdje 1850. Jukić objelodani i svoju oveću historijsku raspravu „Hervoje Vukčić".[1]) I nakon tolikih putovanja, pisanja i publiciranja kao i nakon tako dugoga, uza sve svoje poslove donekle ipak intenzivnoga proučavanja, Jukić je još i 1850. svoj „Zemljopis i poviestnicu Bosne" smatrao nesavršenim i nepotpunim. Nu u nadi, da će ga, ako bude živ i zdrav, kada dočeka drugo izdanje, usavršiti i sa zemljovidom providjeti, na želju mnogobrojnih svojih prijatelja dne 10. travnja 1850. baci mrežu: posla ga dru. Ljudevitu Gaju na tisak, a ovaj ga slijedeće godine objelodani.[2])

„Zemljopis i poviestnica" Jukića dijeli se na dva dijela: na zemljopis, koji broji 79 stranica, i dogodopis, koji seže do 154. stranice. U zemljopisu se opisuju megje i prostor, planine i polja, rijeke i jezera, podneblje, prirodni proizvodi, obrtnost, trgovina i putevi, uprava, danci i porezi, narodnost i broj stanovnika, vjerozakon, naobraženje, običaji i praznovjerja i dijeljenje, mjestopis, te se baca kratki pogled na Hercegovinu. U dogodopisu iza uvoda Jukić raspravlja o bosanskim banima i kraljima, o propasti bosanskoga kraljevstva, o gospodstvu ugarskih kraljeva u Bosni, o nastojanju njemačkih cesara, da se Bosna od Osmanlija oslobodi, te o Osmanlijama u Bosni. Iza dogodopisa nalazi se u 10 stranica „Nadostavak", u kome je Jukić iznio one „Želje i molbe kristjana u Bosni i Hercegovini", te „Izjasnjenje" spomenutih želja, radi kojih je, kako neki hoće, bio iz Bosne prognan i u progonstvu umro.

Kao što se Jukića „Zemljopis i poviestnica" dijeli na dva po sadržaju različna dijela, tako je i sudbina obaju gore spomenutih dijelova različna. Tvrdnja, da su Bosanci potomci Besa, da su prvi bosanski bani bili neki: Želimir, Krešimir, Stjepan I., Leget, Vukmir, Krešimir II., Stjepan II. i Tvrtko I., i sve, što Jukić o njima pripovijeda, te mnogi drugi reci za Jukića su uživali ako i ne opće a ono barem gotovo opće priznanje, nu danas se iz kritičnih djela sasvim izbacuju. Iz toga ipak ne slijedi, da Jukića povjest nema takovih odsjeka, koji mogu sasvim lagano i današnju kritiku podnijeti — dā, i za izvor služiti. Jukića pak zemljopis, i uza sve svoje manjke, kojih nije ni Jukić ni-

[1]) Sravni: Alaupović, Ivan Frano Jukić, str. 43. i 45.

[2]) Rukopis Jukića „Zemljopisa i poviestnice" nešto ispravljen nalazi se u Gajevoj knjižnici u Zagrebu — Sveučilište.

jekao, i uza sve omalovaživanje sa strane nekih Jukićevih savremenika, kroz decenije je služio kao jedini kompas u svim pitanjima, koja su se ticala savremene Bosne i Hercegovine; Toma Kovačević s malom neznatnom promjenom ćirilicom ga objelodani u Beogradu 1865. pod naslovom „Opis Bosne i Hercegovine"; a profesoru Vjekoslavu Klaiću posluži „za temelj", kada ono 1878. po želji „Matice hrvatske" sastavljaše slično djelo: „Bosna". Pa i danas, kada se je Jukića zemljopis već velikim dijelom zaodio u historijsko ruho, u njemu će i zemljopisac i filolog i folklorista za svoju struku naći najljepšeg zrnja, jer tu je Jukić pohranio sve ono, što je kroz pun jedan decenij o Bosni i Bosancima po Bosni i megju Bosancima ili čuo ili vidio i što je po raznim hrvatskim i srpskim časopisima pod raznim naslovima, a osobito pod naslovom „Zemlje-opisno povĕstno opisanje Bosne" i „Zemlje-opisno povĕstno opisanje Hercegovine", objelodanjivao.

Osim ovoga „Zemljopisa i poviestnice Bosne" te za to djelo pokusnih publikacija Jukić je pisao još puno rasprava, što su se odnosile dijelom na stranu dijelom na bosansku i hercegovačku povjest i zemljopis. U „Bosanskome Prijatelju" objelodanjuje: „Zemljodèržavopisni pregled turskog carstva u Evropi", „Omer-paša i bosanski turci"; životopise slavnih Bošnjaka: Benlića, Ogramića i Dragišića; bosanske starine: povelju Stjepana Tomaševića svome stricu Radivoju, povelju Matije Korvina gradu Skadru, „Rodoslovje bosanskoga, aliti iliričkoga i serbskoga vladania", „Putovanje iz Sarajeva u Carigrad godine 1852. mjeseca svibnja", ljetopis katoličke Crkve u Bosni, te opširnu raspravu o bosanskoj književnosti. U „Danici" 1847. objelodanjuje raspravu „Hristjani u Dalmaciji i njihova književnost" te „Geografično-statistično opisanje kneževine sèrbske". Od ovih je publikacija „Putovanje iz Sarajeva u Carigrad" [1]) jedno od najzanimljivijih Jukićevih putovanja. „To je — veli dr. Alaupović — niz strahovitih muka, na koje Omer-paša udara svoga prijatelja i tolikoga pristalicu, bolesna i skrhana, kroz visoke snjegovite planine, blatne puteve, vukuć ga ko roba na drvenom samaru u Carigrad", za kojih muka Jukić, uza sve boli i uza sve napore, „svjež i neumoriv, posmatra dubljinom naučenjaka i sa zanosom pjesnika sve oko

[1]) Bosanski Prijatelj, III., str. 71.—91.

sebe".[1]) Ovo putovanje Jukić je obećao proslijediti, nu neumoljiva smrt pomela mu je planove. Prema jednoj vijesti, što ju je Gaj 1853. objelodanio u „Danici", ovo bi savršeno putovanje sadržavalo još tri dijela: 1. Iz Carigrada u Rim, gdje je Jukić „mnoga, imenito o cèrkvi ilirskoj sv. Jeronima, o spomeniku Katarine kraljice bos.; o Kloviu, Mancionu i t. d. pobilježio" [2]); 2. iz Rima u Trst i 3. iz Trsta u Dubrovnik i Dalmaciju,[3]) a kako Jukić na koncu prvoga dijela kaže, boravak bi u carigradskome sužanjstvu bio posebni dio spomenutoga putovanja.[4]) I „Književnost bosansku" Jukić je tako obradio, „da se je — i po svjedočanstvu dra. Alaupovića — na tom polju do danas jedva što znamenitije uradilo". [5]) Njom se služe Kukuljević, Matković, dr. Prohaska, Batinić, dr. Šurmin i drugi, a da se od Jukića tvrdnja daleko ne udaljuju. Megju neobjelodanjena zemljopisna i povjesna Jukića djela broje se rasprave o dubrovačkoj, dalmatinskoj i slavonskoj književnosti, kojima se je Kukuljević služio; [6]) opis putovanja po Slavoniji i Hrvatskoj, što ga je 1842.—1843. Nikolajeviću spremio za „Sèrbsko-dalmatinski Magazin", ali ga ovaj za tada, a moguće i za vazda, propustio, te po svoj prilici „Borenje države Bosne Srebrene s biskupom gospodinom Rafom Barišićem", što se čuva u Zagrebu u sveučilišnoj knjižnici.

2. Jukićev epigon fra Anto Knežević. Jukića stazom krene fra Anto Knežević. Kao Jukić tako i Knežević pokuša 1861.—1863. osnovati književno društvo, koje megjutim ne bi na sebi nosilo opće biljege Jukićeva „Kola bosanskoga", nego bi se bavilo jedino proučavanjem domaće povjesti i sabiranjem narodnih umotvorina. Kad mu se u tome pothvatu iznevjeri labava sreća, nastavi kao i meštar mu proučavanje prošlosti svoje potlačene domovine. Kada 1871. Josip Perwolf poče u svojoj „Historičkoj studiji" dokazivati historijsko pravo Magjara na Ramu

---

[1]) Alaupović, Ivan Frano Jukić, str. 43.

[2]) Danica, god. 1853., br. 22.

[3]) Danica, god. 1853., br. 16.; u 22. br. Gaj izvješćuje, kako je Jukić u Dubrovniku zamolio pristup u franjevačku knjižnicu, gdje se nalaze starii slavenski rukopisi, što ih je sabrao o. Inocencij Čubić, i da u Šibeniku misl, prepisati latinski šibenički zakonik; a u 39. br., šta je sve u Dubrovni u spremio za tisak: Šiška Menčetića „Razlike piesne" i 3 knjige „Elegiah" te Ivana Dražića „Liepost duše".

[4]) Bosanski Prijatelj, str. 91.

[5]) Alaupović, Ivan Frano Jukić, str. 46.

[6]) Bosanski Prijatelj, III., „Predgovor".

– odnosno svu Bosnu — i kada tu studiju „Zatočnik" još iste godine reproducira, tada se protiv Perwolfa digne nekadanji pokretać „Historijsko-geografijskoga društva" i pokuša s velikom spremom ali nažalost i sa sangviničnim patosom Perwolfove tvrdnje pobiti.[1])

Kakove je učinke ova Kneževića historijska polemika proizvela, kazuje nam on sam: „Njeki magjaroni — veli — jer sami nisu mogli stvar pobiti, s njekom pritnjom govorahu mi: „Držte se! Perwolf jur se pripravlja da vam svojski odgovori, a onda ćete ostat osramoćen! A ko vas navede da to pišete?" Njeki: „Imat ćete parnicu na sudu, jer ste javno krenuli u pravo kraljevine ugarske! . . ." Njeki sa sažaljenjem: „Ta hoćete li barem dopustiti, da Hrvatska ima pravo vrh Bosne, i Bošnjaka?" Njeki suprotivno vikahu: „Živio, brani, i ne daj svoje!" Pače bilo ih je, koji su me i na objed pozivali, i javno mi nazdravljali. Nu najteže mi bi, kad me njeki osvadiše, da sam u toj raspravici i prot svetim Papam kao krivovjernik napao. „Jao! Fratar, Bošnjak, i to taki, komu je povjeren odgoj redovničke mladeži bosanske, koja će jedina sačinjavati katoličko sveštenstvo u Bosni, on piše prot Papama! . . . a kakav će duh uliti u jadnu mladež?!" Ovako se od njekih govorilo; a njeki me naprosto proglasiše buntovnikom, koji sam se podigao prot crkvenoj, i gradjanskoj vlasti! Ovdje nadovezivahu moju „Krvavu knjigu" i četvrti svezak mog „Prijatelja bosanskog", da i ne spominjem dopise, koji su pisani i izlazili. Ja sam običajno svima odgovarao: „Što sam držao da je pravo i istinito, to sam pisao, a tako ću se i u napridak vladati; komu je krivo nek me javno pobije i mirna Bosna."“[2])

Ali Knežević kao povjesničar na glas izagje istom iza zaposjednuća Bosne i Hercegovine, kada ono u tri sveska objelodani „Kratku povjest kralja bosanskih",[3]) „Pad Bosne"[4]) i „Carsko-turske namjestnike u Bosni i Hercegovini g. 1463.—1878."[5]) Matković pravo ima, kada o njemu piše, „da je mnogo radio i dobre izvore rabio",[6]) ali njegova djela radi prevrućega tempe-

[1]) Vidi o tome Kneževića „Varicu", u Gučoj Gori.

[2]) Knežević, „Varica", u Gučoj Gori.

[3]) Prvi svezak tiskan u Dubrovniku 1884. str. 75 u 8°, drugi u Dubrovniku 1886., str. 122 u 8°, treći u Dubrovniku 1887, str. 136 u 8°.

[4]) Djelo tiskano u Senju 1886., str. 107 u 8°.

[5]) Djelo tiskano u Senju 1887.

[6]) Matković, Bibliografija bos. Franjevaca, str. 31.

ramenta i njegove prevelike zanesenosti za preživjelo „bosanstvo" neće kod trijezmenih učenjaka nigda naći cijene, koa bi odgovarala uloženome trudu.

3. Šunjića povjesni rad. Još prije Jukića i Kneževića stače se na povjesnome polju čuveni filolog fra Marijan Šunjić. Sižé povjesničkome Šunjića radu pružiše prilike, u kojima se je tada nalazila redodržava Bosna Srebrena. Početkom četvrtoga decenija devetnaestoga stoljeća i najmlagji klerik franjevačke bosanske redodržave osjećao je sagragjenje sjemeništa za mladež Bosne Srebrene kondicijom, bez koje se Bosna Srebrena u svom sjaju svoje prošlosti neće moći uzdržati.

Uz to se je Bosna Srebrena smatrala prezaduženom na zahvalnost prema habzburškome domu te magjarskome i hrvatskome narodu za nebrojena dobročinstva, što su ih Bosni uopće a osobito odgajanjem franjevačke bosanske mladeži tamo od Josipa II. iskazivali. Jedno, da se gore spomenutim dobročiniteljima iskaže zahvalnim, a drugo, da ih pripravi na još izdašniju pomoć pri ostvarenju davnih sjemenišnih želja, Šunjić napiše uime Bosne Srebrene onaj svoj poznati govor: „Augusto Austriae imperatori, regique apostolico Francisco Primo et nobili Pannoniae genti a provincia Bosnae Argentinae grati animi testificatio exhibita xenii adinstar recurrente anno Domini MDCCCXXXIV.", u kome s retorskom i historičarskom vještinom riše odnošaj Bosne Srebrene prema habzburškoj kući te magjarskome i hrvatskome narodu.[1]) Kada ono Sunjić 1834.—1835. boravljaše u Rimu u poslu Bosne Srebrene, — da se oduži sjeni velikoga svoga dobročinitelja fra Augustina Miletića, sastavi mu i objelodani životopis pod naslovom: „De vita illustris viri Augustini Milletich episcopi olim dauliensis et vicarii apostolici n Bosna comentarius",[2]) te ga posveti prefektu Sv. zbora iza raširenje vjere kardinalu Jakovu Filipu Fransoniju. U ovome životopisu, čiji se rukopis u arhivu Bosne Srebrene i danas čuva i koji je 1883. Batiniću puno služio pri izradbi „Zivotopisa fra Augustina Miletića", Sunjić klasičnom latinštinom slika velike kreposti biskupa Miletića, njegovo djelovanje na polju duhovne

[1]) Uporedi Marijanovića Gravamina protiv Barišića, u Kr. Sutjesci Mi smo ovaj govor u „Izvorima za kulturnu povjest bos. Franjevaca", str. 126.—131., objelodanili po prvome izdanju.

[2]) Djelo tiskano u 8°, broji 24 stranice.

pastve, školstva, književništva, a nadasve njegov harmonični odnošaj prema redu, kome je pripadao. Iz Rima se i Šunjić i Starčević vrate ne opraviv gotovo ništa ni obzirom na sjemenište ni obzirom na osiguranje starih prava Bosne Srebrene. Vrativši se Šunjić iz Rima i postavši 1835. kustodom Bosne Srebrene ustavi se u Fojnici, te se tom prigodom tu dadne na proučavanje bogatoga arhiva fojničkoga samostana. Buduć da je dobro poznavao i turski i arapski i perzijski, sve je fermane i bujruntije, što se u fojničkome arhivu nalaze, proučio i na svakom primjerku hrvatski ukratko zabilježio sadržaj,[1]) kao što se o tome i danas može svaki proučavatelj fojničkoga arhiva uvjeriti. Po našem sudu u ovome leži najveća zasluga fra Marijana Šunjića, vječna samo šteta, što barem ovih bilježaka nije nigdje objelodanio. Šunjiću Matković[2]) pripisuje i „Krvavu knjigu ili spomenik na 405 godina poslije propasti slavnoga kraljevstva bosanskoga", što ju je u Zagrebu 1869. objelodanio fra Anto Knežević. To je prava budilica na ustanak, u kojoj se riše: prirodna plodnost Bosne, dolazak Besa u Bosnu i njihov značaj, Bosanci se ističu kao junaci, crta se pojava bogumila, propast bosanskoga kraljevstva, smrt zadnjega kralja i plemića, progonstva, mučenici, onodobno stanje Bosne i ropstvo, tugjinstvo, tursko prijateljstvo, odluka bosanskoga mladića, poziv i svrha poziva pod zastavu, — te se svršuje pjesmom „Suze Bosne nad grobnicom kralja svoga u Jajcu", što je još 1865. objelodanjena u „Danici". Kako se je ova knjiga primila javnosti, svjedoči nam sam izdavatelj, kad u četvrtoj knjizi jajačkoga arhiva piše: „Ona je tako uzbunila, da se je u Bosni pokolj krstjanstva očekivao, a Topal-paša (Osman) i Safet-paša veziri na Bosni davali su po čizmu dukata, ko im pisca prokaže". Kako se iz prikaza i ovih riječi vidi, u knjizi ne dominira blagi i mirni Šunjićev nego sangvinični Kneževićev duh. Kojim je pak pravom Matković ovo djelo pripisao Šunjiću, to nam je prava zagonetka, i to tim veća, što Knežević u Šunjića životopisu, što

---

[1]) „Sunjić . . . se istom u svibnju god. 1835. povrati u Bosnu ne svršiv parnice. Za boravka u Rimu napisa Šunjić i izdade životopis Miletićev latinski. Iste godine posta Šunjić Custos . . . te je osto u Fojnici učeći turske povlastice u samostanu . . . Prigledav ih (fermane i bujruntije) napiše na strani svakog što je unutra." Nedić, Zapamćenja, u fra Mirka Šestića.

[2]) Matković, Bibliografija bos. Franjevaca, str. 31. i 51.

ga je objelodanio u IV. svesku „Bos. Prijatelja", ostala Šunjića djela nabraja, a o ovome šuti; što ga u jajačkome arhivu sebi prepisuje i što se je 405-godišnjice, za koju je prigodu djelo napisano, navršila tek sedam godina iza Šunjićeve smrti. Koji je sadržaj rukopisnih Šunjićevih djela, što ih Knežević spominje pod naslovom „Starine slavjanske" i „Epilogo storico", niodakle ne saznadosmo. „Osservazioni sullo stato presente 1857./8. de' Christiani i Bosna", što se čuva u dvostrukome rukopisu u Gučoj Gori, najljepši je i najobjektivniji prikaz stanja kršćana u Bosni iza proglasa glasovitoga „Hathumajuna", te će s kopijama njegovih pisama, koja su njegovom vlastitom rukom prepisana nalaze u posebnome zapisniku [1]) u Gučoj Gori, biti vazda najljepši prilog za noviju kulturnu povjest Bosne.

4. Ostali povjesničari i ljetopisci. Nedić fra Martin objelodanjuje u IV. svesku „Arhiva za povjestnicu jugoslavensku" svoje „Starine bosanske". Nu Nedić se i inače bavi povješću. Ugledav se u Šunjića i on proučaje sutješki arhiv te sabire historijsko-juridične bilješke pojedinih fermana i bujruntija, sastavlja grbovnik bosanskih i srpskih kraljeva; vodi ljetopis i piše svoja Zapamćenja. Najmarljiviji bilježnik zapamćenja jest fra Grgo Martić, pjesnik i pisac „Početnoga zemljopisa za katoličke učione u Bosni". U dvije bilježnice tamo od 1835. pa sve do 1878. Martić je svojom vlastitom rukom vjerno opisao sve bosanske vezire i znamenitije zgode, što su se kroz to vrijeme u Bosni i Hercegovini odigrale, te ih na pohranu ustupio fra Mirku Šestiću, dok je svoje „Troje objede, bijede i pobjede" 1900 ustupio presvij. g. Milku Cepeliću.

U isto vrijeme i fra Mijo Zubić (1799.—1861.) prevodi djelo Josipa Flavija o propasti Jeruzolima, fra Jako Baltić potanko niže sve znamenitije dogagjaje u svome „Godišnjaku", fra Marko Kalamut (1808.—1891.) [2]) svoje doživljaje, a Dropuljić

---

[1]) Zapisnik nosi naslov: „Litterae pastorales rmi patris Andreae Karačić pro — vicarii aplici in Bosnia a die 16. 10-bris 1847. et illustrissimi ac rmi doni Mariani Šunjić eppi panadensis et vicarii aplici in Bosnia a die 17 xmbris 1854".

[2]) Matković u svojoj Bibliografiji bosanskih Franjevaca str. 17., pripisuje Kalamutu i apologetično djelo „Obrana pravovjernoga i pravoslavnoga iliti rimokatoličkoga sveštenstva i naroda u Hercegovini turskoj suprot

je još prije svršio svoj prevelikom pristranošću i sangviničnošću napisani opis puta u Carigrad. Ime pak Matkoviću nepoznatog pitomca bosanske redodržave,[1]) koji je još 1823. objelodanio u Spljetu raspravu Origo vicariae Bosnae i u njoj više manje kritičnu tabulu svih starješina bosanske redodržave, otkriva nam Jukić u osobi fra Stjepana Marijanovića.[2])

Uz Marijanovića puno više rade na polju crkvene povjesti u ovome razdoblju pisac fojničkoga Ljetopisa fra Mato Krističević († 1840.) i fra Mijo Čujić, službeni ljetopisci Bosne Srebrene i njezinih samostana te ljetopisci apostolskih vikara. Čujić se je rodio u Bukovici u Duvnu dne 8. veljače 1797. Godine 1813. stupio je u Fojnici u franjevački red, odakle je svršivši godinu kušnje poslan u Ugarsku na više nauke. Nakon svršenih nauka vršio je u svojoj redodržavi razne službe: duhovnoga pomoćnika, župnika, propovjednika i definitura. Župnikovao je u Kupresu, Čukliću i Rami, umro 5 studenoga 1844. Iza smrti ostavio je više religijoznih rukopisa, a megju njima i jedan prijevod s talijanskoga jezika: „Život Isusa Kersta Gospodina našega izvadjen i uredjen po Augustinu Kalmetu". Našav Jukić ovo djelo poprati ga životopisom prevodioca, posveti fra Lovri Karauli i objelodani u Spljetu kod Piperate 1848. Pri ediciji Jukić obećaje, da će i druge Čujića rukopise objelodaniti, ako mu se ovo isplati. Pa pošlo to učinio nije, to bi zaključili, da Čujića „Životu Isusa Kersta" nije bilo velike progje.

Nu ne samo kod privatnih osoba nego i kod samoga redodržavništva Bosne Srebrene opaža se u ovome razdoblju neko više zanimanje za domaću prošlost uopće a redodržave napose. Još 1800. definitorij Bosne Srebrene povjerava kustodu fra Ivi Mirčetiću, da opiše čitavu povjest Bosne Srebrene, osobito iza publikacije Laštrića „Epitome vetustatum". U istu mu svrhu odregjuje i pomoćnika fra Ivu Perišića, novičkoga meštra, — te strogo nalaže svoj braći po samostanima i izvan samostana, da

---

potvoram i lažima, koje im se nabacuju u Magazinu serbsko-dalmatinskom izdatu 1851. u Dubrovniku, 1853.", a Glavaš opet u svojoj Spomenici pedesetgodišnjice hercegovačke franjevačke redodržave, str. 124., dokazuje da je to djelo biskupa Barišića. Djelo u mnogim stvarima danas može služiti kao izvor za unutarnju povjest katoličke crkve u Hercegovini.

[1]) Matković, Bibliografija bos. Franjevaca, str. 46.

[2]) Jukić, Bosanski Prijatelj, II., str. 89.

im spreme sve, što drže da će za spomenutu povjest dobro doći.[1]) Pozivu su se časnoga definitorija braća rado odazvala, i to tako, da je već 1802. fra Ivo Mirčetić definitoriju mogao pokazati plod svoga dvogodišnjega truda složen u 50 listi: „quinquaginta folia".[2]) Mirčetića je plod kod definitorija naišao na sveopće odobravanje, te mu je preporučeno, da započeto djelo proslijedi, što je on i učinio. Držimo, da Mirčetićevo djelo na sebi nije nosilo boju sustavne povjesti, nego je pisano u obliku ljetopisa, što su ga pojedini službeni ljetopisci redodržave sve do iza zaposjednuća Bosne i Hercegovine prošljegjivali. Od daljnjih ljetopisaca, koji su na tome djelu radili, istaknuti nam je fra Petra Martinčevića, koga je redodržavništvo tek 1809., dakle dvije godine poslije Mirčetića smrti, ljetopiscem imenovalo;[3]) fra Stjepana Marijanovića, za koga Jukić veli, da je kao „kronologus Provincie" „za niekoliko godinah pisao" „dogadjaje svoga vremena redovničke i svietovne";[4]) fra Grgu Martića, kome 1859. biskup Šunjić čestita, da je primio tako časnu službu — „honorificum officium";[5]) te fra Jaku Baltića, pisca „Godišnjaka". Puno smo se trudili, da štogod saznamo i dogjemo do Mirčetića Ljetopisa, ali badava. Rekli bismo, da negdje u tami leži pod devet pečata i da badava „clamat ad dominum". Fra Jerko Vladić pripovjedio nam je 18. lipnja 1911. o zadnjem njegovu životu kod Franjevaca ovo: „Mirčetića je Ljetopis zadnji nastavljao fra Jako Baltić. Kada mu je jednom na sv. potvrdu došao nadbiskup dr. Josip Stadler, on mu ga je kao vrlo vrijednu starinu pokazao. Nadbiskup ga je poiskao na neko vrijeme, da štogod iz njega izvadi za „Srce Isusovo". Baltić se molbi vrlo rado odazva. Poslije nekoga vremena Baltić Ljetopis potraži natrag, a nadbiskup mu odgovori, da ga je nekom dao na čitanje, ali da se nikako ne može sjetiti, kome. To je zadnji memoar o tome velevažnome Mirčetića ljetopisu. „Poznavanju

---

[1]) Protocollum provinciae Bosnae Argentinae, a. 1793.—1835.

[2]) Protocollum provinciae B snae Argentinae, a. 1793.—1835.

[3]) Quandoquidem non solum in aliis Provinciis stabilitum sit, verum etiam in nostra Provincia mos omni laude dignissimus obtinuerit ut unus semper sit Chronologus Proviae, qui celebriora acta, et facta diligenti notaret calamo: jam vero biennio hoc officium a morte R. P. Joannis Mirceta vacet: ideo Venble Defrum, ne desit aliquid ad utilitatem, et decorem Proviae nostrae secretarium, ejusdem Proviae Chronologum instituit." Protocollum provinciae Bosnae Argentinae, a. 1793.—1835.

[4]) Jukić, Bosanski Prijatelj, II., str. 89.

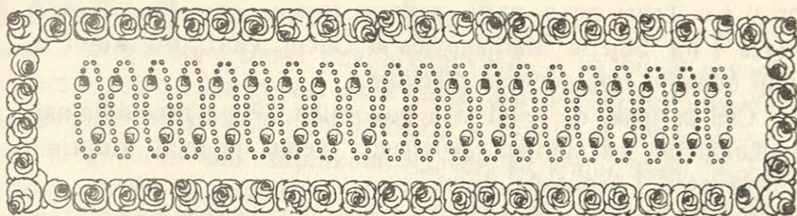
[5]) Šunjića pismo Martiću, u Šestića.

crkvene povjesti redodržavništvo Bosne Srebrene puno je doprinijelo i sa svojim Shematizmima, u kojima se je prigodimice prikazivalo historijsko i savremeno stanje Bosne Srebrene. Prvi je takov pregled izašao u Jakinu 1835., i to pod imenom: „Status personalis officialis et localis ..... Bosnae Argentinae". Slijedeće godine te godine 1840., 1856., 1864. i 1877. izlazili su pod naslovom „Schematismus almae missionariae provinciae Bosnae Argentinae". Od ovih je „Schematismus" od 1864., što ga je uredio Josić, kod bosanskih Franjevaca vazda bio u najvećoj cijeni. „Nema shematizma do Josića shematizma!" obična je riječ bosanskoga Franjevca. Poput redodržave Bosne Srebrene imali su i pojedini samostani, fojnički, kreševski, sutješki i t. d., svoje ljetopisce. Od ovih je najistaknutiji fra Stjepan Mikić. Njegov bogati ljetopis, što se i danas čuva u franjevačkom samostanu u Kr. Sutjesci, nije samo ljetopis franjevačkoga samostana u Kr. Sutjesci, nego obilni materijal za povjest čitave redodržave Bosne Srebrene, probran iz raznih objelodanjenih djela te popraćen predajama i vlastitim doživljajima. Ne treba ni to mimoići, da je ovaj ljetopis bio desna ruka našem povjesničaru fra Miji Batiniću pri obragjivanju „Djelovanja Franjevaca".

Ljetopisi apostolskoga vikarijata, što su ih vodili tajnici apostolskih vikara, postali su 1878. s čitavim arhivom i residencijom apostolskoga vikarijata na Brestovskom plijenom osvetne vatre. Bivši tajnik biskupa Vujičića fra Anto Ćorić sačuvao je neke bilješke toga nekoč za bosansku crkvenu povjest prebogatoga arhiva, te ih 1908. i 1909. priopćio u „Serafinskome Perivoju". Iz ovih bilježaka saznajemo i za broj svezaka ovoga ljetopisa, te vrlo škrti njihov prijegled. Ljetopis je imao 3 sveska, od kojih je prvi brojio preko 654, drugi preko 53, a treći preko 291 stranicu. Ljetopis je počinjao člankom „Origo et historia Bosnae", opisivao povjest raznih bivših i tadanjih crkava: jajačke, vareške, ljevanjske, kotorske i t. d., donosio razne ustanove apostolskih vikara, razne doživljaje i t. d. i t. d. Čovjek kada čita Ćorića bilješke i ovaj njegov kratki prijegled, mora i nehote da uzdahne i prokune našu maćuhinsku sudbinu, koja naše prošlosti ni tu ne poštedi.[1])

---

[1]) Godine 1913. pripovijedao nam je prof. Klaić, da je pri izdavanju II. sv. Theinerovih „Vetera Monumenta Slavorum Meridionalium" Jugosl. akademiju u vogjenju korekture pomagao neki bosanski Franjevac, nu imena mu se nije mogao sjetiti.

§ 6.

GOVORNIŠTVO.

1. Opći pogled na govorništvo. Već sama pastirska dužnost tražila je od bosanskih Franjevaca kao prije tako i u ovome razdoblju specijalnu njegu govorništva. A bespristrani poznavalac njihove prošlosti pridat će im čast, da su svoju zadaću shvatili i savremeno joj odgovorili.

Ispočetka su mladi Franjevci prema sustavu onodobnih škola svoju teorijsku naobrazbu govorništva primali u višim razredima gimnazije, a kašnje u bogosloviji. Kada su bosanski klerici u Gjakovu osnovali književno društvo te u njemu uz čitanje raznih rasprava zaveli i deklamacije, brzo se uoči, od kolike je to koristi ne samo za privogjenje naučenih govorničkih principa u praksu nego i za postignuće govorničke okretnosti i slobode. Malo je upadno, da se ni u ovome razdoblju megju tolikim bosanskim Franjevcima ne nagje ni jedan otac, koji bi štogod o teoriji govorništva objelodanio. A da su se ovom i poslije svršenih škola, osobito lekturi, zanimali, o tome nema sumnje: to potvrgjuju i sačuvani rukopisi — osobito fra Marijana Jakovljevića u Gučoj Gori.

Još su bogatije naše knjižnice rukopisima raznih govora, što opet najbolje potvrgjuje, da se bosanski oci nijesu zadovoljavali plodovima pregjašnjih govornika: Divkovića „Besidama", Margitića „Falama od svetih", Filipovića „Propovidagniem", Laštrića „Nediglnikom" i t. d., nego su prema svojoj govorničkoj naobrazbi ili tugje govore preragjivali ili izvorne sastavljali. Mnogi rukopisni govori nemaju oznake auktora, kakovih smo i u Gučoj

Gori [1]) i u Tolisi puno našli, a drugi imaju, kao fra Nikole [2]) Šunjića i fra Stijepe Marijanovića u Gučoj Gori, od kojih se zadnji odlikuju izvanrednom dikcijom.

Čini se ipak, da je od svih govornika ovoga razdoblja najpopularniji bio fra Marijan Jakovljević, čemu je puno doprinio i njegov sveti i neporočni život.

2. Život i govornčki rad fra Marijana Jakovljevića. Fra Marijan Jakovljević rodio se je u Banjoj Luci 16. travnja 1780. Na krštenju dobije ime Antun. Kako brzo izgubi oca, mati mu se vrati rogjenoj kući u Varcar, gdje i mali Anto proživi svoju nevinu dobu. Početne nauke svrši kod ujca fra Mate Ivekića, župnika u Jajcu, novicijat u Kr. Sutjesci, višu gimnaziju i filozofiju u Zagrebu, a bogosloviju u Italiji: Barletu, Asizu, Jakinu i Napulju. Kad se 1808. vrati s nauka u Bosnu, Tuzla i Lipnica bijahu mu prvi vinogradi. Slijedeće godine u svojstvu duhovnoga pomoćnika dogje u Guču Goru, a odatle 1810. u Fojnicu za učitelja redovničke mladeži, propovjednika i upravitelja pisarne biskupa Miletića. Godine 1813. postane tajnikom biskupa Miletića, te u tome svojstvu ostane punih 11 godina dijeleći s biskupom Miletićem sve zgode i nezgode. Godine 1824. spremi ga biskup Miletić u Rim, da mjesto njega podastre Sv. zboru za raširenje vjere izvješće o stanju bosanskoga vikarijata. Jakovljevića učevnost spojena sa skromnošću nije mogla u Rimu ostati neopažena. Stoga, čim se vrati kući, stiže ga ponuda, da se primi dostojanstva biskupa sv. Sofije i apostolskoga namjesništva u Plovdivu u Bugarskoj. Čedni fra Marijan odbi i jednu i drugu ponudu, te slijedeće godine ode za župnika u Kupres. Od tada župnikovaše pa sve do 1850. Umro je u Fojnici 10. prosinca 1853. u 72. godini života. [3])

Jakovljevićevi su govori pod naslovom „Hrvatske pučke propoviedi" objelodanjeni u Zagrebu u tri sveska: I. 1861., II. 1862., a III. 1863. Govornik ih je pisao za svoju privatnu upotrebu, te se ima zahvaliti jedino njegovim harnim učenicima kao i požrtvovnosti knjižare A. Jakića, da još ne čame u kojoj knjižnici poput tolikih govora drugih govornika. Prvi svezak u

---

[1]) Megju gučogorskim govorima anonimnih govornika nahodi se i bogata zbirka uvezana u dvije sveske: I. sveska broji 361, a II. 446 strana u 6°.

[2]) Fra Nikole Šunjića govori pisani su 1784.

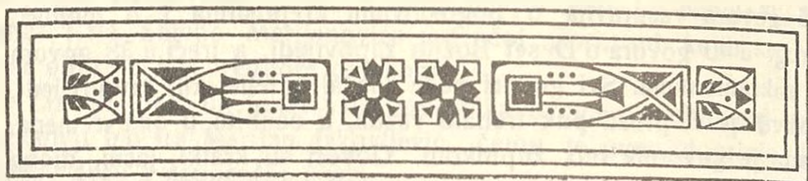
[3]) Jakovljević, Hrvatske pučke propoviedi, sv. III., str. VII.–XV.

95 govora raspravlja o bogoslovnim krepostima i o molitvi; drugi u 40 govora o Deset Božjih zapovijedi, a treći u 38 govora o sakramentima. Svi govori nose značaj katehetskih propovijedi, kakvih je za prosti puk trebalo vazda, a osobito u ona vremena, kada je govornik bio župnikom. Govori su kratki, jasni, dioba naravna, a što je osobito hvale vrijedno, govornik se je znao emancipirati od čestih latinskih citata, kojim u njegovo vrijeme obiluju i pučki propovjednici. Izdavač Jakić vrlo je dobro učinio, što je u trećoj svesci donio i odulji govornikov životopis, posvećen biskupu Strossmayeru.

3. Govornička djelovanja biskupa Ilijića i Barišića. Davno prije publikacije Jakovljevića govora objelodanjivao je svoje govore biskup Ilijić (1752.—1813.). Ovaj vatreni biskup izdade u drugome dijelu Babića „Razlikoga mirisa duhovnoga" četiri ćudoredna govorenja, a u Lastrića „Od uza me" 1796. dvanaest različitih govora. Uz to je Ilijić preveo i 1799. u Dubrovniku objelodanio: „Borgie Alexandra, arcibiskupa i bana feramskoga vrhu kralievstva Marijina govorenja", kojim je nadodao „Način pribogoljubni za štovati prisveto uznešenje Marijino na nebo".

Sudeći po objelodanjenim govorima kao i po raznim okružnicama, Ilijić je imao veliku govorničku spremu spojenu s izvanrednim čuvstvom. I ovo na masu uvijek jako djeluje, ali učinci obično nijesu trajni. Slična pojava izbija i iz okružnica biskupa fra Rafe Barišića. Ali pošto se u ovoga opaža i neobično bogatstvo jezika, to je vječna šteta, da je on svoju govorničku spremu ograničio na jedine okružnice i katedre te na prijevod Crasetovih „Tumačenja Evangjelja za sve nedjelje u godini", što se još čuvaju u rukopisu u Kr. Sutjesci·

---

§ 7.

JEZIKOSLOVLJE.

1. Opći pokret na polju jezikoslovlja. Smjer, što je bosanske oce u njegovanju ove znanosti vodio, većinom su diktirale nužde i prilike, u kojima se je u ovome razdoblju nalazila redodržava Bosna Srebrena. Jerbo je osmanlijska vlada početkom devetnaestoga stoljeća počela sve krajeve još svejednako preopsežnoga osmanlijskoga carstva turcizirati, bosanski oci šalju, kao što već vidjesmo u Beč, na proučavanje istočnih jezika svoja tri mladića: fra Marijana Šunjića, fra Franju Sitnića i fra Angjela Jelića. Svatri ova toliko se usavrše u istočnim jezicima, da u Bosni za učenje istočnih jezika otvore posebne škole. Za proučavanje drugih živih jezika bosanskim su ocima škole bile Talijanska i Ugarska, gdje su i višu naobrazbu crpili. Kada u devetnaestome stoljeću bosanski Franjevci svojoj gimnaziji posvetiše veću brigu, tada se i proučavanju klasičnih jezika uloži veća pomnja, a Marijanović, Matić i Kunić napisaše i nastavne knjige za proučavanje latinskoga jezika. Za ilirskoga pokreta neki Franjevci misle i na pisanje rječnika i ilirske slovnice. Iz Jukića pisma, što ga je 22. rujna 1843. iz Kr. Sutjeske spremio prijatelju i znancu Stanku Vrazu, od koga je u tu svrhu iskao i neka sredstva, saznajemo i način, kako su bosanski oci mislili taj pothvat oživotvoriti. „Mi se ovdi — piše Jukić — te misli nalazimo, da ćemo riečnik i slovnicu ilirsku sastaviti. Svaki će nas po jedno pisme uzeti i rieči brez pomoći slovarah ispuniti. Kad pak to dogotovljeno bude, onda će se stoprom u slovare sve zavierivati da nije koja rieč ostala. Jedan izmedju najglasovitiji domorodaca primio se je toga posla da Slovnicu Bosansku sastavi. Zato molio me je da mu slije-

deće slovnice dobavim, koje neznajući drugim putem dobaviti, oslanjam se na Vas i nadam se, da ću biti uslišan: najbolju česku, rusku i poljsku, razumi najbolju, koja je kod Čehah, Rusah i Poljakah etapica (?), ako će biti i niemačkim jezikom pisana, zatim Babukića u Beču od Frölicha izdanu i Dobrovskoga Institutiones Linguae Slawicae dialecti veteris. Te mi sve knjige što pria molim Vas nabavite, a harča ne štedite niti na cienu gledajte, te knjige zajedno sa Safařikovim Narodopisom pošaljite na Peteka, prieko koga i novce primićete." [1]) Pokus zaista krasan, ali nikada neostvaren. Ne može se Kunićeva slovnica smatrati plodom ovoga pothvata, kao što to misli Hamdija Kreševljaković[2]), jer Kunićeva slovnica nije ilirska, nego „Slovnica jezika latinskoga ilirski iztumačena." Uz to Kunić je svoju slovnicu napisao na nalog redodržavnika fra Martina Nedića,[3]) a Nedić je redodržavnikovao istom 1854.—1857. Rukopis se pak pokusnoga rječnika i danas čuva u arhivu fojničkoga samostana.

2. Šunjić na polju jezikoslovlja. Najveći jezikoslovac ove epohe bio je biskup fra Marijan Šunjić. Pravom o njemu Josić pjeva: „Et Šunjić Marianus qui supereminet omnes, — Linguiloquus vivat! rarus in orbe sophus. — Ingenio clarus, doctrina par Salamoni." Matković piše o njemu, „da je poznavao sve europejske jezike, a turski i persijanski govoriti i pisati kao svojim domaćim hrvatskim jezikom".[4]) A on sam o sebi veli, da mu je „rex ille linguarum Mezzofanti", kada ga je čuo, kako starogrčki čita, priznao, da je njegov način čitanja bolji i od načina Erazma Roterdamskoga i od ikakva drugog naučitelja: „Nec diffitebatur vir summus, dum me graece legentem, juxta meas accentuum, et quantitatis ideas, benigne audiebat, meam legendi rationem magis convenientem antiquae graecorum esse, quam qui Erasmi, vel cujuscumque alte-

---

[1]) Alaupović, Ivan Frano Jukić, str. 57.

[2]) Hamdija Kreševljaković, kratak pregled hrvatske knjige u Herceg-Bosni, str. 35.

[3]) Kunić, Slovnica jezika latinskoga, str. III.

[4]) Matković, Bibliografija bos. Franjevaca, str. 49.

rius magistri in legendo servant praecepta."[1]) Sunjić se na filološkome polju nije samo naslagjivao u proučavanju: on je i pisao. Franjevački arhiv u Gučoj Gori i danas ima Šunjića tursku slovnicu i rječnik. Kome su pripali njegovi prijevodi Homera, što ih je u Orašju priredio, to ne zna ni sam Nedić.[2]) U eri najmarljivijega Šunjićeva filološkoga zanimanja filozofi su držali, da nije nemoguće na temelju latinskoga ili koga drugoga alfabeta sastaviti jedan općeniti alfabet, kojim bi se mogle riječi mä koga bilo jezika tako zgodno napisati, da bi ih svatko — pa i tko dotičnoga jezika nije ni čuo — mogao pravilno pročitati. Da se spomenuti alfabet sastavi, Volney je ponudio nagradu, pa kada se ni nakon Klaprothova djelovanja ljudstvo tim željnim alfabetom nije usrećilo, njemačko društvo orijentalista povjeri čitavu stvar dru. Schleiermacheru. Nu ni sam Schleiermacher ne odgovori željama filologa, geografa i historika. Istraživanje se nastavi, a istraživaocima se pridruži i sam fra Marijan Šunjić. U suptilnoj svojoj raspravi „De ratione depingendi rite quaslibet voces articulatas seu de vera orthographia cum necessariis elementis alphabeti universalis", što ju je 1853..u Beču objelodanio, otkriva o tome predmetu svoje poglede, što ih je nakon višegodišnjega proučavanja stekao i što ih je češće svome učitelju Mezzofantiju priopćivao, a ovaj ih barem dijelom odobrio. Kada je ovo Šunjićevo djelo ugledalo svijetlo, te kada ga je neki kritičar, koji ga nije dobro ni pročitao, u jednom češkom listu izvrgao smijehu, dr. Ljudevit Gaj megju inim i ovo napisa na njegovu obranu: „Mi smo djelo marljivo proučili i nalazimo u njemu uobće izvanrednu dubljinu mislih i množinu dosada neodkrivenih tajnah na najvećem živom čudu, koje je bog dao t. j. ustroju jezikah. Spisatelj ne razpravlja svoj predmet samo s obzirom na spoljašnji lik i sastav jezikah, nego je strielovitim svojim duhom proniknuo samu bitnost jezikah, a što je najvažnie imao je pisac u svojoj velikoj zadaći pred očima poglavito svoj materinji jezik te ga s drugima polag obćenitih biljegah sravnjiva."[3]) Drugom opet zgodom veli dr. Gaj iznoseći iz rečene

---

[1]) Šunjić, De ratione depingendi rite quaslibet voces etc., str. 22.

[2]) „Na Orašju iz starog grčkog jezika pjesme Homerove privodio je u jezik ilirski, ma ne znam kome su ti njegovi spisi u ruke pali." Nedić, Zapamćenja, u Šestića.

[3]) Danica, god. 1853., br. 41.

rasprave u prijevodu neke ulomke: „Mi smo slušali od ljudih, kojim bez dvojbe prinadleži suditi o ovakovih stvarih, što oni misle o ovoj knjizi. Neizmjerni trud i pronicavost spisateljeva u nekojih stvarih, našla je kod njiuh dostojno priznanje. Jedino što ne nalaze, to je strogi sustav."[1]) Kao što su prijašnja opa-

Ulomak iz Šunjičevih filoloških studija.

Iz „De ratione depingendi rite quaslibet voces" etc. Prilog raspravi „De subtili discrimine inter quantitatem, et accentum gravem, atque acutum, horumque ad invicem".

žanja dra. Gaja na svome mjestu, tako je i ovo potonje. Šunjićeva bi rasprava bila i estetičnija i znanstvenija, da je gradivo bolje rasporegjeno i da pojedine dijelove bolji vez spaja; nu

[1]) Danica, god. 1853., br. 43.

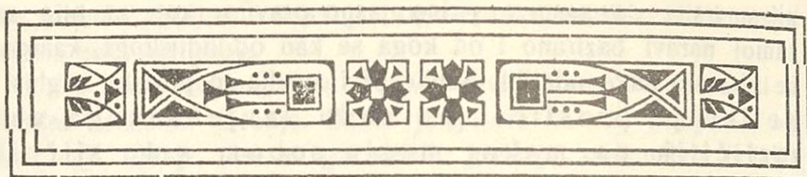
tim pojedini dijelovi od svoje originalnosti, suptilnosti i znamenitosti ništa ne gube.

Za bazu svome djelu Šunjić stavlja raspravu o svrsi i raznim načinima pisanja. Svrha je pisma — veli Šunjić — ta, da pregji znanje, što su ga stekli, predaju potomstvu i tako potomstvo usreće a sebe proslave. Načini su pisanja kod raznih naroda razni. Jedni spomenutu svrhu postignu na kraći i zgodniji, a drugi na dulji i nezgodniji način. Ovu svoju tvrdnju Šunjić ilustrira ljudima, koji uzlaze na vrhunac nekoga brda. Jedni će se na vrhunac popeti kraćim i sigurnijim, a drugi duljim i vratolomnijim putem. Ipak svi se načini pisanja svode na dva razreda: *a)* na neke znakove, kojima ljudski sporazum utisne stalne ideje; *b)* na slikanje, kojim se riječ kao savršeni, adekvatni i vjerni glasnik pameti slika i sa svim svojim potezima kao u živim bojama pred oči stavlja. Ovaj se način od govorenja samo tim razlikuje, što zvučna riječ u ljudsku pamet ulazi na uši, a vjerno naslikana na oči. Na prvi razred pisanja spadaju: egipatski hijeroglifi; znakovi, što ih je izumio Ciceronov Libertus Tiron i što ih je Seneka na 5000 namnožao; znakovi što su ih sikulski Huni u Erdelju urezivali u štapove; 12 zodijačkih znakova, koji kod svih naroda poragjaju iste ideje; te znakovi opata Sikarda, kojima se na nijemi način bez riječi izrazuje smisao, uprav kao što i učitelji poučavaju gluhonijeme bez riječi. Ove je načine općenja pred sobom imao i armenski kralj, kada je od Augusta u šali molio nijemu osobu, koja bi mu bila tumač kod raznih naroda. Mnogo su praktičniji načini pisanja, što spadaju na drugi razred. Kao što su glazbenici u glazbi pronašli znakove, kojim sve zvukove, što ih bilo sami bilo njihovi instrumenti daju, tako precizno izraze, da ih na isti način shvaćaju i Talijani i Englezi, Francuzi i Nijemci, koji se megju sobom nijesu nikada poznavali: tako se i ovo razredno pismo dade dotle usavršiti, da govor, kojim se služimo, na isti način izrazuju i Nijemci i Talijani i Englezi i svi drugi narodi, mȁ da nigda nijesu čuli žive riječi onoga naroda, čije govore čitaju. Istina je, da bi se neki manjci i poslije takova usavršenja opažali, ali ti bi bili toliki, kolika je razlika fizijonomija licâ i glasova [1]) pojedinih individua, na koju ni danas ne pazimo. Po Šunjića mnijenju svî su dosadanji načini pisanja, što se odnose na drugi razred, više ili manje nesavršeni. Glavni je tome razlog, što se ni stariji ni mlagji gramatici

[1]) „Glas, glas je Jakovljev, a ruke su Ezavove." Genesis.

nijesu trsili, da sastave jedno jasno pravilo, koje bi bilo na samoj naravi bazirano i od koga se kao od lidijskoga kamena ne bi smio nitko udaljiti. Šunjić prvi stavlja to pravilo, a glasi: Koliko je prostih i po sudu izvježbanoga uha različitih pa makar megju sobom vrlo sličnih zvukova, od kojih se kao od prvih počela sastavljaju sve općenito primljene riječi jednoga jezika; zatim koliko je samoglasnih modifikacija ili afekcija — naglasaka i količina: toliko — a ni više ni manje — treba upotrijebiti različnih i stalnih znakova: slova, oblika, slika. S dosada rečenim, a osobito s navedenim pravilom, Šunjić je stavio bazu svoj svojoj raspravi. Nuždan je svima narodima jedan Vuk Stefanović Karadžić, koji bi svojim osjetljivim uhom u svome narodu probrao sve ne samo samoglasnike i suglasnike nego i iste naglaske i količine, te ih posebnim znakovima pobilježio. S tim bi pojedini narodi stekli svoje savršene alfabete, koji ne bi griješili ni suvišnošću ni manjkavošću, kao što svi dosadanji alfabeti griješe. Iz ovih bi se alfabeta lasno sastavio općeniti alfabet, i to na ovaj način: Jedan bi se alfabet uzeo za bazu, te bi se broj njegovih znakova pomnožao svim znacima drugih alfabeta, kojih temeljni alfabet ne bi imao. Takov bi općeniti alfabet brojio najviše 80 slova: samoglasnika i suglasnika, koji bi se s pomoću diakritičkih znakova mogli vrlo lako simplicirati. I ovo se iznašašće Šunjiću ne čini toliko zagonetnim: ono mu se čini puno lakše od iznašašća sata ili tiska. Sav daljnji dio Šunjića rasprave ide za ilustracijom dosadanjih tvrdnja. Tu se raspravlja o naglasku, količini, samoglasnicima, suglasnicima i njihovoj razlici, donosi se i profil općega alfabeta sa svojih dvanaest samoglasnika, napravljenih s pomoću diakritičnih nota od latinskoga alfabeta. Pri razlučivanju naglasaka, količina i diftonga Šunjić prvi zove u pomoć glazbenu umjetnost, koju su do njega svi filolozi na svoju štetu zanemarivali.

---

§ 8.

REFORMA PRAVOPISA.

1. Latinica osvaja pozicije bosančice. Neumornom reakcijom katolištva poplava se je protestantizma koncem XVII. i početkom XVIII. stoljeća znatno sustavila i ograničila. Uz to se ovaj bijaše još u rano doba svoga opstanka pocijepao u razne šljedbe, koje su se megju sobom trle i ništile. Tim su mnoge pokrajine katoličke Crkve, a osobito prostrana bosanska redodržava, lišene pogibelji i straha za čistoću katoličke vjere. A jer je ovaj bio glavna motorna sila, što je bosanske Franjevce: Divkovića, Posilovića, Matijevića i t. d. kretala na pisanje i izdavanje ćiriličkih djela, to je sa spomenutim strahom i pogibelju pomalo iščezavala i ona željezna volja za svladavanjem svih poteškoća, što su stajale na put objelodanjivanju bosančicom pisanih djela. Bosančica se iz javnosti sve više povlači i ograničuje na pisanje okružnica, ljetopisa i matica krštenih i t. d. Početkom devetnaestoga stoljeća bosančicom pišu još jedini popovi glagolaši, a prosti puk bosančicom tiskane molitvenike čuva i čita sve do polovice devetnaestoga stoljeća.[1])

Pozicije bosančice zauzimaše latinica, u kojoj još u sedamnaestome stoljeću Bandulović i Ančić objelodanjivahu svoja djela. Početkom osamnaestoga stoljeća pretiskavaju se latinicom i ista nekoč bosančicom objelodanjena djela. U devetnaestome stoljeću redodržavnici Bosne Srebrene posežu za vlašću, da učitelje prisile, da mladež „poduče uz ostale kreposti“ i „pisati ćirilski obično sarmski“;[2]) te na ispitima strogo ispituju, znadu li pi-

[1]) Bosanski Prijatelj, I., str. 32.

[2]) Okružnica redodržavnika Dropuljića od 1801.. u kojoj od učitelja traži: „ut Pueros educandos, inter alia genera virtutum scribere Cyrillice, vulgo sarmski instruant.“ Protocollum prov. Bosnae Argentinae, a 1793.—1835.

tomci reda „cirilsku abecedu, to jest, znadu li pisat sarmski".[1]) A Martić se 1847. jedino na poticaj Aleksandra Stojačkovića zagrijava za obnovu bosančice.[2])

2. Tužbe na nespretnost latinice. Čim je više latinica osvajala pozicije bosančice, tim su brojnije poteškoće izbijale pri pisanju i upotrebi latinskih knjiga. Još 1782. moli Dobretić svoje čitatelje, da mu se ne narugaju, što onako „nevaglialo i neuredno" piše „Latinskim slovima u nasc slàvnih Illiriçkih Jezik", i upozoruje, da svako promisli", kako je „muçno s túgim slovima u nasc Jezik uppisat svakùh riiç po svojoj nàravi, izgovargniu, i podpunomu gnezinu zlamegniu, arièh, veliçanstvu, i slatkosti". Navodi tome i razlog: „Jer u Latinàh nejmah onoliko slòvàh, koliko bi se ottilo za moch pisat podpuno, i uppràv u nasc Jezik. Drugòh. Vidili smo — veli — sve knighe sctampanèh u nasc Jezik Latinskim slòvima, i ne vidismo ni jednoga da jednako piscùh". Stoga je i sam „ne imaduchi Reguleh, illiti naçina obchienoga, kako se imàh pisat", pisao „priprostitim naçinom, nek je lascgniè prosctit".[3]) Ove jeremijade ponavlja i biskup Miletić, tužeći se i sam na nespretnost latinice za „ilirski" jezik. „Buduchi se izgubila, i zabaczila starà vlastità slova nashega Illiriçkogh, illiti Slovinskogh Jezika, usilovan sam — veli Miletić — i u rukopisu i u sctivegnu sluxiti se slovima Latinskim, s' kojim nije moguche nikè riçi nashega Jezika upisat nestavivshi vishé slová zajedno. Od ové nezgodè drugá josc vechiá poragia se, jerbo Pisaoczi Slovinskí, koji se Latinskim slovima sluxé, ni u pisagnu ni u izgovaragnu mnoghi riçi ne sluxe se, vech kako se komu boglé vidi, onako i pishé, i izgovará kako je koi od svoji Roditeglia, i Mesctará nauçio . . "[4]) A fra Andrija Kujundžić dvadesetih godina devetnaestoga stoljeća piše fra Stjepanu Marijanoviću: „Imash znati najpärvo, da su ova slova koima se i mi sada sluximo, i nashi su se stari sluxili, Latinska.

---

[1]) Dropuljića okružnica od 7. rujna 1800., u kojoj navješćuje vizitu i imenuje ispitatelje, koji za vizite „clericos similiter juvenes praeter alia examinabunt de Alphabeto Cyriliano, to jest znadu li pisati Sarmski. Et si magistri negligentes fuerint, in posterum non dominabit ipsis negligentia ipsorum" Protocollum prov. Bosnae Argentinae, a 1793.—1835.

[2]) Dr. Jelenić, Izvori za kulturnu povjest bos. Franjevaca, str. 161.

[3]) Dobretich, Kratko skuplgliegne chiudoredne, illiti morale bogoslovicze, str. VI.

[4]) Milletich, Istomaçegne stvari potrebitii nauka karstjanskoga (Rim, 1828.), str. 6.

Koja buduchi da niesu sasviem u Illiriçkiè rieçi izgovaranju, i izpisanju podpuna, zato sillujemo se gdikoja nadometnuti, a gdikoiem shtogod pridati, za dati shtiocim razumiti, da se ima slovo drugojaçie, nego dok je u naravnom svomu stanju bilo, izgovoriti. Alti ovo isto çini, da ne samo kod različiti, različito, nego shto je goré i xalostnie, kod jednoga istoga ista rieç naodi se upisana. A to ne zaradi drugog uzroka, nego shto nikakvie svăru toga Uprava neçuvshi u mlada doba kanoti xitke shivçice obikli se svakom vitru prighibati, kako su od koga vidili onako i pishu, nepazechi je lli ono dobro, illi ne? ni dan danashni ne mogu da se u stanovite, i po ti naçin nash slavni Jezik, koi se more s' Gărçkiem, i Latinskiem izjednaçit (Vid. Append Ep. praef. Lexic. Stulliano) nemio i mrzak çine." [1])

3. Reforma latinice. Gornje tužbe urodiše reformom latinice. Znatan je u tome korak učinio biskup Miletić. Ma da je ovaj dostojanstvenik znao, „da nije moguche svakomu ugoditi", nastojao je ipak u svojim „Kgnixiczam od Nauka Karstjanskoga govorit, i pisat na naçin", da ga „vas Pùk nasc Bosanski, Posavski, i Hercegovaçki lasno moxe razumit".[2]) Pa pošto je u manjku školskih početnica njegov „Početak slovstva" u mnogim školama bio kroz velik niz godina priručnom knjigom, to je sa svojom abecedom stvorio čitavu školu pismenih ljudi svoje dobi.

Nu Miletićeva abeceda bila je vrlo nepotpuna i nesavršena. Uz to je u njoj previše vladao duh talijanskoga pravopisa. Stoga one učenjake, koji su išli za što većom jednostavnošću, dosljednošću i savršenošću, nije nikako zadovoljavala. Megju ovima se je isticao nepravedno zaboravljeni jezikoslovac fra Andrija Kujundžić.

Kujundžić je u svoje vrijeme bio odlična pojava u Bosni Srebrenoj. Vršio je u redodržavi razne dužnosti, obnašao razne časti, a za afere izmegju biskupa Barišića i bosanskih Franjevaca više je polemika i apologetika sam stilizirao i u klasično ruho zaodijevao.[3]) Nu posebna ga čast zapada, da je on prvi u Bosni u hrvatskome pravopisu počeo provoditi reformu. Na taj korak

---

[1]) Marianovich, Institutiones grammaticae latinae, str. XI.—XII.

[2]) Milletich, Istomaçegne stvari potrebitii nauka karstjanskoga (Rim, 1828.), str. 7.

[3]) Uporedi o tome koncepte, što se čuvaju u arhivu franjev. samostana, u Kr. Sutjesci.

potakao ga je fra Stjepan Marijanović. Ovaj čuveni reformator početnih i viših škola u Bosni, sastavljajući 1821. „Institutiones grammaticae latinae idiomate illyrico", nagje se u neprilici, „kako bi se imo u pisanju Nashkie rieçi, i slaganju slova vladati". Da se izbavi spomenute neprilike a i slučajnih prigovora, obrati se Kujundžiću, koji „särçanu i pravu xelju imajuchi ovu smetnju Babilonsku sasvim dignuti" odredi i nikakva i sve ilirske pisce našljedovati. Nastojeći tako „po naçin pçelice iz svakoga czvieta slatki med, i dragoçinjeni vosak izvaditi . . . troju i otrov odbacivshi" sastavi najprije slova, a onda pridoda slovima „kratko iztomačenje, i uprave od Lipopisanja". Polag ovoga naputka, što ga je Marijanović u svojim „Institutiones grammaticae latinae"[1]) otisnuo, Kujundžić poznaje osim 5 samoglasnika (a, e, i, o, u) i jedan polusamoglasnik. „Vishe putá, — veli Kujundžić —, kada se A pria R metne, a josh slidi koje neglasovito slovo, onda se izgovara neshto polak megju A i E, i za ovo zlamenovati od potrebe je nad ono Ä dva puncta (ä) metnuti (:signum diacriticum:) jer bo che se po ovi naçin shtiocz opomenuti, da se ima drugçie izgovarati, nego u naravnom svomu stanju. — Prikosavski Pisaoci pishu per E, alli nemetnuvshi nikakva zlamenja, svak che shtiti kanoti çisto E. n. p. Servia. — Otkuda slidi, da niti, koi pishu Sarce (:cor:) niti oni, koi pishu Serce; nego oni, koi Särce imaju se naslidovati. Gdikoi mechu accentum circumflexum (: ^ :) n. p. Sârce, koi se mogu slobodno naslidovati; buduchi da ono, shto xelimo, çine. Niti valja ona obchenska Uprava Relkovicha, koi veli, da kolikogod puta E, pritiçe R sa sliedechim koim konsonantom, ima se po naçin prie reçeni izgovoriti, shto svidoçi rieç Servia, kako takogjer ni A, ne valja, buduchi da ova rieç Marva, ne znam brez zlamenja illi zlamenuje Märva — Mica, illi Marva — Pecus etc."

Kako je poznato, sve gornje hipoteze skupa s Kujundžića „ä" pale su još davno. Danas i dijete u osnovnoj školi zna, da je u gornjem slučaju slovo „r" polusamoglasnik i polusuglasnik.

Kujundžićeve suglasnike možemo podijeliti na proste, sastavljene i provigjene diakritičkim oznakama. U zadnji mu razred spada jedino slovo Ç, što se izgovara „kò cs) vel ts) Macxarsko; to jest mallo krupnie, nego C) Taliansko". Kujundžić osugjuje one, koji mjesto „oçi" pišu ili „ocsi" ili „oci", jer prvo bi se

[1]) Str. XI.—XVII.

moralo čitati „oksi", a drugo bi značilo „Patres". Čita li pak tko „ono C) na naçin Talianski", onda taj više ne izgovara do „ono nashe ch): Ochi. A, ako to nije pokvariti rieç", onda „shto je?" veli Kujundžić.

Megju proste suglasnike spadaju: B, D, F, J, L, M, N, P, R, T, V, Z, te C i G, ali ova dva zadnja samo pred „e" i „i". U gornjem slučaju „C" se izgovara kao talijansko ili njemačko „z", a G kao i talijansko „g" u spomenutim slučajevima. Hoće li se „C" izgovoriti kao talijansko ili njemačko „z" i pred a, o, u, te na kraju i pred suglasnikom, onda mu se mora nadodati „z". A da se G izgovori pred a, o, u kao i pred „e" i „i", trebalo mu je nadodati „j". Je li se pak isto slovo htjelo pred „e" i „i" izgovoriti kao i pred a, o, u, to mu je trebalo dodati h. Naravno spomenutim nadodacima i „C" i „G" prelaze megju sastavljena slova. Ostala su se prosta slova imala čitati kao i u latinskom jeziku. Izuzetak je pravilo x, koje se nije smjelo čitati, kao što su ga čitali Grci ili Latini, „nego kò ж Sàrbsko, illi „je" Franczusko n. p. xena".

Čisto sastavljena Kujundžića slova bila su: lj, nj, sh i cx. Od ovih mu je lj i nj imalo isto značenje, koje i danas ima i koje akademičari zamjenjuju znacima ļ i ń. Sh mu je jednako današnjem š, te ga je razjašnjivao magjarskim s ili njemačkim sch. Cx, jednako današnjem dž, akademičkome ģ ni polag Kujundžića „nije slovo Ilyriçko, nego trebuje u riçma, koje su sastavljene iz nashkog Jezika, i Inostranskoga, n. p. Macxar, Safuncxia etc." Kako se cx izgovara, prepušta učenike učiteljima. Slovu Q i У Kujundžić ne da mjesta „u nashem Jeziku", a o slovu H doslovno veli: „H) nije slovo kod Ilira, nego samo se pridaje za pomoch drughiem slovim, za glas njiov promieniti, t. j. ch, gh, sh. — Imaju gdikoje rieçi, koje se pishu s' H, ali sasvim tizim mallo se, illi bash nishta ovo H, ne çuje u izgovaranju kod pravog Ilira. Odkud ja sudim da bi bolje bilo ovake rieçi pisati cum Graecorum nota aspirationis lenis (: ʿ :) e. g. ʿΗρωδης — ʿIrud; nego Hirud per χ."

Od naglasaka Kujundžić priznaje nuždu triju „za razlučiti gdikoje riçi": oštri ', „koi se meche za rieç s' podignutim glasom izgovoriti", kao u pùt = caro; teški ʹ, „koi se vuçe doli, kada se izgovara", kao u pút = via; te zavinuti , o kojem upućuje na „Pisaoce Iliriçkie Grammatikà".

Kujundžićev naputak usvoji Marijanović bez ikakve primjedbe.

Prva knjiga, što je u reformiranom pravopisu izašla, bila je Marijanovića „Institutiones grammaticae latinae", u kojima i spomenuti naputak ugleda svijetlo. Iza ove je slijedio istoga Marijanovića „Bukvar illiti poçetak slovstva illiriçkog, i latinskog jezika" (1836.). Obe su ove knjige kroz više godina bile glavni i, izuzevši Miletića „Poçetak slovstva", jedini udžbenici u katoličkim školama u Bosni. Stoga su i bili u stanju stvoriti u Bosni novu književnost, u kojoj briljira Nedića „Razgovor koga vile Ilirkinje imadoshe u pramalitje godine 1835."

4. Pravopisna borba izmegju Kujundžićevaca i Gajevaca. Uto Kujundžića pravopis brzo dogje u sukob s Gajevim pravopisom. Gaj je još sveučilištarcem napisao i u Budimu 1830. izdao „Kratku osnovu hervatsko-slavenskoga pravopisanja",[1]) u kojoj reformira hrvatsko pismo. Gaj se je u svojoj reformi ugledavao u češki i poljski pravopis, koji bazira na diakritičkim znakovima. To je bez sumnje učinio na nagovor Jana Kollàra, s kojim se je tada u Budimpešti pomno družio. Gajev pravopis kod starijih i u samoj Banovini udari na tolik[i] otpor, da se u prvome godištu „Danicze" ni sam Gaj ne usudi jedino se na nj ograničiti, a u cijelosti ga do Jugoslavenske akademije sve do dana današnjega nitko ne usvoji. Mislimo, da tome do konzervativnosti drugoga razloga niti ima niti može biti.

Nu Gaj si je tim veći broj prijatelja skupio u djelimičnoj reformi, što ju je sustavno s pomoću „Ilirskih narodnih novina" i „Danice" provodio. Oko njega su se kupili mladi Iliri, pa i klerici Bosne Srebrene. Megju zadnjima se je nada sve isticao I. Franjo Jukić. On je zarana primio sve Gajeve ideje, pa i novi pravopis, ukoliko mu je i Gaj ostao vjeran. I veselilo ga je, kada je čuo, da će se taj uvesti i da se je već uveo u slavonske, hrvatske i primorske škole, te da ga i isti Kranjci, Štajerci i Korušci iz dana u dan sve više usvajaju.[2]) A žalostio se je promatrajući za nj sveopći nehaj u Dalmaciji, „nĕgdašnjem leglu naših Vilah". I Jukić u želji, da i Dalmaciju trgne iz mrtvila, prekorači geografijski krug svoga djelovanja. Četrdesetih godina devetnaestoga stoljeća stupi u pregovore sa spljetskom tiskarom Oliveti i potraži od nje, po koju bi cijenu nabavila nova slova. A kada mu tiskara obeća, da će iz Mletaka nabaviti nova slova,

---

[1]) Šurmin, Hrvatski preporod, 1790—183[.]., str. 132.

[2]) Danica, god. 1844., br. 1.

ako joj se zajamči, da će se tim slovima tiskati barem dvije knjige, Jukić joj dotle pogje u susret, da je spomenuta tiskara nova slova uistinu i dobavila.[1]) Već 1843. spomenuta tiskara objelodani Vicića „Piesme", što ih je Jukić za nova slova priredio. Tim je Jukić bez sumnje mnogo učinio, te svoje čednosti nije nimalo povrijedio, kada je slijedeće godine u Danici uskliknuo: „Ja u Dalmacii učinih, koliko mogoh." Ali kao u Banovini tako je i u Bosni Gaj naišao na velik broj protivnika. Jedni su bili u načelu protivni svim novotarijama, pa i istome ilirskome pokretu. Amo su spadali biskup Barišić i njegovi pristaše. Drugi su osugjivali čitav Gajev pravopis, jer su se njegove „Ilirske narodne novine" i „Danica" vrlo često ogriješile o ljepotu bosanskohercegovačkoga dijalekta. Ovu su skupinu sačinjavali dijelom ljubitelji klasicizma a dijelom otvoreni Iliri, koji su smatrali, da jedinstvo Iliraca može cvasti i kraj različitosti dijalekata i pravopisa. I jedni i drugi bili su vatreni pristaše Kujundžića pravopisa. I tako četrdesetih godina dogje u Bosni do žestoke borbe izmegju mladih Gajevaca i Kujundžićevaca. Sam Nedić, koji je u svome „Razgovoru koga vile Ilirkinje imadoshe" vatreni Ilirac i koji hoće da potpomogne ilirsku knjigu šaljući 12. svibnja 1839. Gaju neke pjesme, traži, da mu se tiskaju starim pravopisom jer je taj u Bosni još u običaju.[2]) A jedan se domorodac 21. kolovoza 1847. u „Novinama" ovako obara na bosanske književnike: „Ne razumiju jezik, ne dopada im se pravopis, i tako više putih počmu se s onimi, koji su za narodnost vatreni, prepirati i ove uzmu na izpit i izkustvo, da korĕn i postanak rĕčih dokažu, i tako više čitaju novine, da kritiziraju, nego da što dobroga nauče. Za naprĕdak naše narodnosti imamo dvĕ matice i jedno učeno družtvo u Biogradu, a skoro dobit ćemo i u Zagrebu. — Bošnjaci sve to preziru; osim jednoga osnovatelja pri zagrebačkoj matici, nema pri drugim zavedenjima jednog od zakletve člana, premda su zvanično na to pozvani ... zraci sloge do nas još nisu dopèrli; zato da bi počeo kakov glasnik ili periodičko pisanje u Bosni izlaziti, što mladež činiti namĕrava, i što će se zbiti, ne bi se mogli složiti sa Zorom dalmatinskom sbog pravopisa i narĕčja. A već se neki zapadnog vĕroispovĕdanja s novim izmišljenim pravopisom služe, koji se od ilirskog

[1]) Danica, god. 1844., br. 1.
[2]) Šurmin, Hrvatski preporod (Ilirsko doba, 1836.—1843.), str. 338.

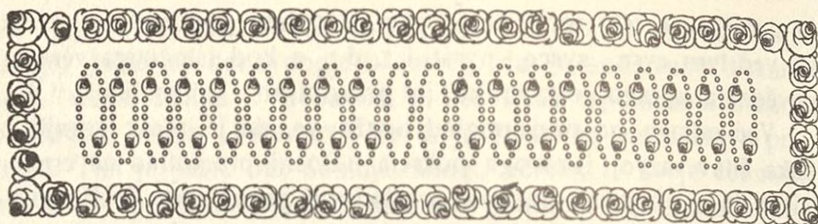
u tom razlikuje, što rěči: tèrn, cèrn, i ovima podobne ne pišu tako već tyrn cyrn, syrce, pyrst i t. d.; a kod istočnoga věroispovědanja upravo reći, toliko je pravopisah, koliko ljudih." [1])

Već odmah na prvi pogled opaža se, da je pisac gornjih redaka čitav razvoj ilirskoga pokreta u Bosni promatrao na crne očale i da u njegovim recima prevladava pesimizam. U Bosni, kao što smo već vidjeli, bilo je i u ova vremena dosta zanosa za narod i ilirski pokret — pa i za isti Gajev pravopis. A raspravâ je o radu bilo dosta i u samome Zagrebu, i sve ove nijesu u sebi zle. Gdje nema oporbe i gdje se samo amina, tu nema napretka, tu je sveopća stagnacija.

5. Pobjeda Gajevaca. Borba, što se je vodila izmegju Kujundžićevaca i Gajevaca, počne se koncem petoga decenija devetnaestoga stoljeća okretati u prilog zadnjih. Ovoj pojavi puno su doprinijele savremene prilike. Uskrišenjem suspendirane Bosne Srebrene u Bosni se pomnoža zanos za sve ljepše i uzvišenije. A pobjede, što ih hrvatski narod izvojšti slijedeće godine u borbi za svoju slobodu, pojačaše simpatije Bosanaca ne samo za hrvatsko ime nego i za svaki pokret zagrebačkih Hrvata. Kada opet početkom druge polovice devetnaestoga stoljeća bosanska franjevačka mladež poče ponovno pohagjati prekosavske škole i kada Jukićev „Početak pismenstva" u školama zamijeni Marijanovićev „Bukvar", a Kunićeva „Slovnica jezika latinskoga" Marijanovićeve „Institutiones grammaticae", Kujundžićev se pravopis posve istisnu iz bosanske književnosti. Čitavom Bosnom zavlada Gajev pravopis, a Šunjić u svojoj raspravi „De ratione depingendi rite quaslibet voces articulatas seu de vera orthographia cum necessariis elementis alphabeti universalis" kuša zavesti jedinstvenost u pravopisu svih naroda, koji se služe artikuliranim govorom.

---

[1]) Novine dalmat.-horvat-slavonske, god. 1847., br. 67.

§ 9.

LIJEPA KNJIŽEVNOST.

1. Harakteristika lijepe književnosti ovoga razdoblja. Na umoru osamnaestoga stoljeća zamiru i zadnji glasovi religijozne i domoljubne vile fra Vice Vicića (1734.—1796.), pisca „Pisama razlikih", što ih je fra I. Franjo Jukić objelodanio u Spljetu 1844. Religijozno-patrijotski plodovi, što mu ih je ona diktirala a boguodani ih pjesnik povio u stihove posvećene zaštitnicima bosanskoga kraljevstva, s. Jurju i s. Iliji, te zaštitniku rodnoga pjesnikova grada Fojnice s. Antunu Pustinjaku, najbolji su prijelaz u novu epohu: epohu čisto narodne umjetne poezije.

Harakteristika je ove epohe vruća težnja za emancipacijom naroda i u duhovnome i u materijalnome značenju. U tu se svrhu narod okuplja i osvješćuje, podižu se zavodi znanosti i umjetnosti, vrlo se često posiže za handžarom i puškom. Prema tome su i teme miljenika vila ove epohe: pretresanje i uzdisanje za historijskim narodnim veličinama, veličanje ilirskoga — odnosno jugoslavenskoga — jedinstva, koje je jedino sposobno obnoviti staru slavu, uzvisivanje narodnih mecena i savremenih pobjeda nad silnicima, te jadikovanja i tužakanja na nepravde i tlačenja. Oblik, što se uzimlje za obradbu probranih tema, pretežno je vezani govor: u latinskih klasične forme, a u hrvatskih narodni i umjetni deseterac te Gunduliću omiljeli osmerac, što se većinom i opaža kod zaslijepljenih Gundulićevih obožavatelja: Nedića i Martića. Jezik je uopće — osim latinskih pjesnika — vagjen iz usta tadanjega Bosanca i Hercegovca, stoga češće natrunjen turcizmima. Uz to se češće hrvatski pisci nijesu znali potpuno emancipirati i od savremenih umjetničkih izražaja kao i

utjecaja grčke i rimske mitologije, koju nijesu s mlijekom od roditelja usisali, nego su njome u školama i čitanjem obogaćivali svoju maštu. Neologizama je malo, i to većinom kod hrvatskoga Homera — fra Grge Martića.

* * *

I. 2 Fra Martin Nedić i njegova lijepa knjiga. Po pjesničkoj vrijednosti djelâ lovori ove epohe zapadaju fra Grgu Martića, a po hronologiji prvi je fra Martin Nedić. Istina, neki su povjesničari hrvatske književnosti prvenstvo predali Jukiću, ali krivo; jerbo ovo Jukića ne zapada ni po pjesničkoj vrijednosti ni po hronologiji. Dr. Alaupović o njemu veli: „Jukić nije pjesnik pa možda ni jedan sin ilirkinje vile, a bijaše ih u obilju, nije tako loše kovao stihove ko mladi bogoslov Jukić u Vesprimu".[1]) A Nedić piše: „Kad je Gaj pokrenuo „Danicu ilirsku" i Pavao Stoos zapjevao „U ilirsko kolo mili . . ." tada sam se prvi iz Bosne javio, dopisujući se s Gajem i šaljući članke u „Novine ilirske" i „Danicu ilirsku". Ali zbog nepovoljnih okolnosti nisam imena pisao, već ga krio kao zmija noge. Poslije iza pokreta poče se Jukić dopisivati s Kukuljevićem o književnosti i svoje ime na javnost iznositi."[2]) I uistinu obazremo li se na to, da je Jukić istom „pod konac godine 1838." poslao „prvo pismo Ljudevitu Gaju, a u pismu četiri odulje lirske budnice",[3]) te Nedića stihove: „Evo jurve ima tri stotine — Sedamdeset i dvi k' tom godine, — Odkad slavnu Bosnu Turçin uze",[4]) — to nemamo razloga sumnjati o istinitosti Nedićeve izjave, i to tim manje, što je uistinu još 1837. uredništvu „Danice" od nekoga Miloja Dobranovića, „Ilira iz Bosne", prispjela jedna pjesma „Vilam ilirskim"[5]) i što se u „Ilirskim narodnim novinama" još 1836. i 1837. javljaju dopisi iz Bosne[6]) te što pozitivno znademo, da je Nedić još 1841. u „Danici ilirskoj" tiskao neke svoje pjesme pod pseudonimom „Slavoljub Otačbinović".

Nedić se je rodio u Tolisi 1. travnja 1810. od Ilije Nedića i Mande rogjene Oršolića. Na krštenju dobije ime Ivan. Buduć

---

[1]) Dr. Alaupović, Ivan Frano Jukić, str. 31.

[2]) Markušić-Škarica, Život i rad Ivana Frane Jukića, str. 21.

[3]) Dr. Alaupović, Ivan Frano Jukić, str. 31.

[4]) Nedić, Razgovor, koga vile Ilirkinje imadoshe 1835., str. 30.

[5]) Danica ilirska, god. 1837., br. 12.; Šurmin, Hrvatski preporod: (Ilirsko doba 1836.—1843.), str. 27.—28.

[6]) Šurmin, Hrvatski preporod (Ilirsko doba 1836.—1843.), str. 78.

da je Nedića kuća bila blizu župničkoga stana, a Ivan darovit i okretan, to ga fra Bono Benić izvanredno zavoli i pošavši u Kr. Sutjesku za vikara povede sa sobom u samostan, da uči za Franjevca. U Kr. Sutjesci 24. kolovoza 1825. mladi Ivan obuče redovničko odijelo i otpočne godinu kušnje. Ostrižene vlasi pošalje kući, a dobra mu ih majka, braća i sestre, kada su ih primili, od veselja suzama nakvase i takove pohrane u kovčeg na vječnu uspomenu. Iza svršene kušnje i učinjenih svečanih zavjeta Nedić bude poslan u Ugarsku na više nauke.

U Subotici izuči retoriku i poeziju, u Solnoku filozofiju, a u Vacu bogosloviju. Usput je u Ugarskoj naučio i magjarski, ali tim u sebi nije ugušio ilirskoga duha, nego ga je i gajio. Pa kada bi mu to Magjari spočitnuli, on bi im energično doviknuo: „Ja sam za ljubav vašu naučio jezik magjarski, vi sada za ljubav Ilira, učite se ilirski govoriti!“ Tim Nedić nije izgubio simpatije Magjara, koja je u ona nesrećna vremena Bosni bila veoma nužna, nego su ga još i isti inovjernici zavoljeli. Kada ga magjarski primas Scitovsky nakon izvrsno svršenih nauka[1]) 1835. redi za svećenika, jedan mu se židov ponudi za misnoga oca. Pošto su misni ocevi prema tadanjem običaju ne samo podmirivali sve primicijske troškove nego i mladomisnika potpuno obezbjegjivali, to Nedić znajući, da tako bogata dobročinitelja u Bosni ne može naći, rado prihvati ponudu. I to je bio glavni uzrok, da mladi Nedić prvu sv. misu 12. rujna 1835. nije rekao u Bosni, nego u Ugarskoj — u Vacu.

Nekoliko godina iza povratka u Bosnu redodržavništvo ga stavi za duhovnoga pomoćnika čuvenom jezikoslovcu fra Marijanu Šunjiću, župniku u Orašju kod Travnika, s nakanom, da se tu uz bok Mezzofantijeva učenika uputi u turskom jeziku.[2]) U Orašju se Nedić u turskom jeziku dobro usposobi, te je kašnje rado turkesao, radi čega ga savremenici i prozovu „Turkušom“. Godine 1839. postane učiteljem latinskoga jezika u Kr. Sutjesci, a za afere biskupa Barišića i bosanskih Franjevaca dva put je u poslu reda išao u Carigrad.

Godine 1848. starješinstvo redodržave stavi ga za župnika u Ulicama. Kako je Nedić u Ulicama znao steći simpatije, vidi se

---

[1]) U franjevačkom arhivu u Tolisi nalazi se Nedića školska svjedodžba od 3. i 4. godine bogoslovije, prema kojoj Nedić ih je 1833.—1835. u Vacu izvrsno svršio.

[2]) Nedića Zapamćenja, u Šestića.

i odatle, što su mu Uličani kašnje za gradnje samostana u Tolisi poklonili i dovukli sav drveni materijal. Godine 1852. nalazimo Nedića kao definitura redodržave sa Šunjićem u Beču, gdje se njih dva zauzimlju za dobro katoličke Crkve. Blagosloveno bude ovo zauzimanje: Bosna dobije za podignuće i uzdržavanje osnovnih škola znatnu potporu, franjevačka se mladež na temelju suspendirane glavnice Josipa II. sabere u Gjakovu, a u Bosni se počeše obnavljati stari i dizati novi samostani i crkve. Za općega kapitula reda u Rimu 1856., gdje se je kao redodržavnik Bosne Srebrene i sam našao, bude mu ponugjeno generalno definiturstvo, nu on ga se odreče i vrati se u Bosnu, gdje nastavi svoj rad oko školstva i unapregjenja redodržave. Došavši 1861. u Tolisu za župnika podiže tu novu školu, a kašnje samostan i velebnu crkvu. Godine 1873. nalazimo ga u Gjakovu uz franjevačku mladež i hrvatskoga mecenu Strossmayera. Mnogobrojne čestitke, što su mu mladi Franjevci kašnje slali i što se i danas u Tolisi nalaze, najbolje svjedoče, kako je Nedić znao mlada srca začarati i oduševiti za sve, što je lijepo i dobro.[1]) Urešen Visokom Portom redom zlatne megjedije, te naslovom počasnoga člana središnje bečke akademie, zadnje je dane provodio u Tolisi, gdje je 26. svibnja 1895. i umro, te uz veliko saučešće braće i naroda pokopan na Karauli na Savi.[2])

Čitav ilirski pokret već sam u sebi pun je poezije. A pjesnici su bili i njegovi pokretači te pristaše, ako i ne svi pjesnici po zvanju, a ono po srcu. Nedić, koji se je uprav u najvećem jeku spomenutoga pokreta i muževnošću i naukom uspinjao na stepenicu zrelosti, s nekom je ljubomornošću promatrao čitav taj pokret. U njegovu srcu sukobljivahu se vesela i žalosna čuvstva. U duhu je promatrao konture blagoslovenih plodova, kojim će čitav pokret u slobodnim krajevima uroditi i to ga je veselilo. Kao poznavalac svoje prošlosti prikazivao si je srećne dane Bosne i Hercegovine; pred oči su mu dolazila ona blažena vremena, kada su Bosna i Hercegovina u prosvjeti usporedo stupale sa Slavonijom, Banovinom i Dalmacijom, i do neutješivosti žalostio se je, što su u ovome pokretu radi teških

[1]) Isporedi „Životopis redovnikah župe stare toliške po redu starosti, kako su stupili u red". Nalazi se u knjižnici franjev. samostana, u Tolisi.

[2]) Vidi mu sliku na str. 177. ovoga djela.

prilika morale zaostati i odreći se buduće sreće. Sukob ovih nejednakih osjećaja Nedić je zavio u stihove u svome prvijencu „Razgovor koga vile Ilirkinje imadoshe u pramalitje 1835.",[1]) što mu ga je darežljivi Gaj na svoj trošak otiskao u Karlovcu kod Pretnera:

Vila Primorkinja pozivlje svoje posestrime na razgovor. Pozivu se odazivlje vila Budimkinja, Srijemkinja, Dubrovkinja, Dalmatinka i Hrvatkinja. Čim se sastanu, pod vodstvom Budimkinje vile povedu kolo. Da im veselje bude što veće, pozovu i pobratima Apolona, a ovaj došavši i pogostivši se natëgne žice i počne pjevati. Pjevajući često duboko uzdisaše. To je vilama bilo zagonetno, te ga zaklinjahu i preklinjahu, da im kaže uzrok svojih uzdaha. Apolon im otkrije, da uzdiše zato, što megju njima ne vidi vilu Bosanku. Uto se je Bosanka popela na klisuru i promatrala veselje svojih druga, te je lila gorke suze, što radi raznih muka i nevolja nije mogla i sama da stupi u njihovo kolo. Zaludu sada Srijemkinja Bosankinju tješi, nabrajajući joj razne krasote ponosne Bosne: Bosankinja se predaje još većem plaču, nabraja još opširnije teške nevolje, što ju tište.

Način da se pjesničke misli izraze u obliku razgovora, bio je u ovoj epohi u Bosni običajan i kod hrvatskih i kod latinskih pjesnika. A Nedića zapada slava, da je ovaj razgovor znao zaviti ne samo u čisti hrvatski jezik nego, ako izuzmemo Apolona, i u hrvatsku mitologiju. Što je u djelu izmiješana ikavština s ijekavštinom, to se Nediću u početku njegova književnikovanja ne može zamjeriti, koliko, što u iste mane upada i onda, kada je ikavština iz književnosti posve istisnuta.

Četrdesetih godina bosansko i hercegovačko kršćanstvo polaže u ilirski pokret velike nade. Bosnom i Hercegovinom šire se Gajeve slike; Gaj se pozdravlja kao budući oslobodite lj Bosne i Hercegovine te kralj svih Ilira; a mladi bosanski Franjevci, ćuteći se pozvani djelo oslobogjenja započeti i u njemu prve uloge igrati, prekidaju svoje škole, te se bez dopuštanja viših starješina zapućuju iz Ugarske u Bosnu. Iz ovih sanjarskih godina potječe i Nedića drugi „Razgovor vilah Ilirkinjah u pramalitje god. 1841.",[2]) što se još neobjelodanjen nalazi u franjevačkome arhivu u Tolisi. Ovaj drugi „Razgovor" od

[1]) Djelce broji 31 stranicu u 16°.
[2]) Pjesma broji 621 stih.

prvoga se razlikuje ne samo u tome, što tu Apolonovu ulogu igra sam pjesnik i što se tu do nebesa uzvisuje sloga svih južnih Slavena, nego i u tome, što Hrvatkinja vila pjesnikovo očajanje razbija obećanjem, da će Bosni u pomoć zazvati sve Ilire: „Sad znaj, sestro! ako nisi znala — Tvoja mi je tužba dodijala — Pa evo ti tvrdu viru dajem — A znaj dobro da te ne izdajem — Ostavit ću mahom moje stine — Penjat ću se gori u visine — Pod oblakom hoću stanovati — Pa ondale sve Ilire zvati — Vrhu tebe brigu nek imaju — Oblakšanje tebi nek gledaju“. Ovo obećanje Hrvatkinje vile elektriciziralo je mlado pjesnikovo srce i on u

Razgovor koga imadoše Vile
Ilirkinje god. 1835. *)

Istom biše zabilila zora
Primorkinja sjede na kraj mora
Pa sjedeći pjesmu zapjevala nove
Posestrime na veselje zove :
Veselimo se posestrime mile
Svekoliko Ilirkinje vile
Evo veće crna zima minu
A sunašce pramaljetno sinu
Prigodne zrake i pomoli
Da s' ogrni [illegible] doli
Vele ti je milo pogledati
Kako sva se narav preobrati
Travica mlada pripomalja
[illegible] valja
[illegible] projezdiše
Hoću viet [illegible] proletiu
Pojavi se ptica lastavica
I zakuka tužna kukavica
A doleti dugonogi vode
Koji jest po dalekom hode

Nedića „Razgovor koga imadoshe vile Ilirkinje god. 1835.“

Iz „Pjesmotvornih spisa ..“, što se čuvaju u Tolisi. Kako harakteri slova svjedoče prijepis iz kašnje dobi.

zanosu Hrvatkinji vili zada riječ, da će i on svakoga junaka, koji na hrvatskome tlu proklije, dostojno opjevati.

I uistinu pjesnik je zadanu riječ viteški iskupio. Iza kako hrvatski narod 1848. i 1849. pod vodstvom svoga bana Jelačića ubra više pobjedničkih lovora, Nedić sa Šunjićem u sasvim narodnom duhu proslavi hrvatko junaštvo u djelu „Pokret godine 1848. i 1849.", što ga Kukuljević na svoj trošak objelodani u Carigradu 1851.[1]) Iste godine, kada se Nedića i Šunjića pokret u Carigradu dotiska, u Bosni se odigra tragična drama: Omer-paša konačno skrši bosanske baše, koji su se kroz 25 godina opirali zavedenju nizama i borili za svoju slobodu. Omerpašinoj pobjedi veselilo se je u Bosni sve kršćanstvo, jer su se iza ove pobjede nadali osvitku boljih dana. Samo u srcu Nedića, koji je bio čitave ove duge borbe očevidni svjedok, sražavale su se simpatije s apatijama. Skupa s ostalim kršćanima dijelio je veselje nad pojavom zore boljih dana. Ali kao patrijota žalio je skršene vrhove domaćega plemstva. Pa pošto je u isto vrijeme i ranim jutrom i kasnim večerom pomno proučavao Gundulićeva „Osmana", čitavu gornju tragediju odluči u Gundulića duhu prikazati. Iz ovoga pokusa nastao je Nedića „Poraz baša, a zavedenje nizama u Bosni",[2]) u kome pjesnik u osmercu u šest pjevanja ovjekovječi zadnje burne godine bosanske slobode

Kao iz Gundulićeva „Osmana" tako i iz Nedićeva „Poraza baša" provejava kršćanstvo i patrijotizam. Pred pjesnikom je otvorena čitava povjest slavenstva uopće a južnoga napose i on nad njom plače. Srce mu krvari, kada promatra, kako se ovo zastrto koprenom ignorancije kroz stoljeća bori, ali nikada za svoje, nego vazda za tugje gospodstvo.

U 39 pjevanja, što su 1881. objelodanjena u Dubrovniku pod naslovom „Ratovanje slovinskoga naroda proti Turcima godine 1875.—1877.",[3]) opjeva Nedić pod pseudonimom „Žalovana" borbe jugoslavenskih kršćana protiv Turaka, što su se vodile neposredno pred zaposjednuće Bosne i Hercegovine i što su bile bližnji povod, da je Austro-Ugarska spo-

---

[1]) Djelo broji u 8° 126 stranica.

[2]) Djelo je tiskano u Pečuhu u tiskari Mihaela Taiža, i to istom 1884.; nu u predgovoru pjesnik veli, da ga je „prija mlogo godinah složio". Sa razjašnjenjima broji 148 strana.

[3]) Broji 168 stranica u 16°.

menute pokrajine zaposjela. Pjesme su spjevane na guslarski način: u strogo narodnome desetercu. Uočimo li, da i Austro-Ugarska nosi dobar dio slavenskoga značaja i da se je 1878. velik dio austro-ugarskih Slavena protiv bosansko-hercegovačkih ustaša borio, to bismo ustvrdili, da je ne samo po obliku nego i po siženju sastavni dio ovoga djela: Ulaz austro-ugarske vojske u Bosnu, te je šteta, da nije skupa objelodanjen.

Ostale su Nedićeve pjesme, a ima ih velik broj, ili prigodnice ili inače manje vrijednosti. Neke su od ovih objelodanjene, a druge se čuvaju u rukopisu u franjevačkome arhivu u Tolisi. Od ovih trima, što su objelodanjene 1852. i 1853. slavi Nj. Veličanstvo cara i apostolskoga kralja Franju Josipa I., i to prvom, kada je postao carem i kraljem, drugom, kada je 1852. kroz Hrvatsku prolazio;[1]) a trećom, kada je 18. veljače 1853. srećno izbjegao atentatu;[2]) dvije su posvećene biskupu Šunjiću, od kojih prvom pozdravlja njegovo imenovanje za biskupa,[3]) a u drugoj mu u devet pjevanja u osmercu crta život, djela i vrline.[4]) U „Spomenici novopodignutoga učilišta za redovničku mladež dèržave bosanske u Diakovu“ [5]) riše postanak franjevačkoga mudroslovnoga sjemeništa u Gjakovu, a u „Glasu redovničke države Bosne Srebrene“ opjevava godine 1853. u tri pjevanja povjest Bosne Srebrene i osnutak spomenutoga sjemeništa u Gjakovu. U jednoj, sastavljenoj u narodnome desetercu, pozdravlja otvorenje hrvatskoga sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu 9. listopada 1874. a u jednoj opet posvetu gjakovačke prvostolnice.[6]) Najviše je prigodnica posvećeno hrvatskome meceni biskupu Strossmayeru. Strossmayer nije proslavio imendana ili kakove veće zgode, a da ga Nedić nije pozdravio novom pjesmom. Od ovih se neke nalaze sabrane u „Kitici od devet u raznih sgodah ubranih cvietova preuz. gosp. Josipu Jurju Strossmayeru“, što je 1875. u Osijeku objelodanjena.[7]) Godine 1844. šalje u Srbiju „Pozdrav, s kojim visokorodnoj gospodi Vučiću i Petroviću povratak u domovinu za dan 9. rujna 1844. vila Bo-

---

[1]) Tiskana u Budimu u sveučilišnoj tiskari. Broji 5 strana u 4°.
[2]) Tiskana u Danici, god. 1853., br. 13.
[3]) Tiskana u Osijeku kod Divalda, 1855. u 4°.
[4]) Tiskana u Gjakovu 1883.
[5]) Tiskana u „Danici“, god. 1853., br. 12. i napose.
[6]) Tiskana u biskup. tiskari u Gjakovu.
[7]) Djelce broji 20 stranica u 16°.

sankinja čestituje", a 30. kolovoza 1845. „Srčano i radostno Živi! svjetlom srbskom knezu Aleksandru za imendan njegov". U isto vrijeme u stihovima pozdravlja g. Iliju Garašanina, kavalira i t. d., a 1846. oplakuje Lazara Teodorovića, koji „kao srbski kapićaha u Carigradu preminu dne 1. veljače 1846." Od drugih ističemo: „Pozdrav Danici ilirskoj za godinu 1841. od naroda ilirskoga prikazanu",[1]) „Odzdrav narodu ilirskom od Danice za novu godinu 1841.",[2]) „Junak",[3]) „Pjesma o boju medju vezirom bosanskim Vedžih Pašom i odmetnicim Sarajliam god. 1840. dne 16. kolovoza kod mosta Divjaka blizu sela Viteza", „Pozdrav veleč. g. Pavlu Štoosu glasovitom pjesniku ilirskom za 25. miseca siečnja", „Danici za godinu 1848." „U slavu sv. Cirila i Metoda" i „Beč",[4]) u kojoj prigodom svoga boravka u Beču veliča njegove krasote.

Sudeći ne samo po vremenu nego i po beletrističnim ostancima, u Nedića kategoriju spadaju: Jukić, Šunjić, Zubić i Dominković.

3. J u k i ć e v a l i j e p a k n j i g a. Jukić (1818.—1857.) je još 1838. Gaju poslao četiri budilice: „Bosna neće više da tuguje", „Jednakosti želja", „Misli vile bosankinje" i „Nejednakosti ilirskih banova", zamolivši ga, da mu prvu otiska u drugome, drugu u petome, treću u osmome, a četvrtu u jedanaestome broju „Danice ilirske". Godine 1844. poslao mu je opet dvije omanje pjesmice.[5]) Ali Jukića su prvi stihovi bili i previše loši, a misli preobične. Stoga ih Jukić nije nigda ni ugledao u „Danici". Bivši tajnik Bosne Srebrene fra Anto Tolić kazivao nam je, da se i u arhivu bosanske redodržave nalazi jedna Jukićeva prigodnica. Mi smo ju više puta badava tražili, pa buduć da ju i dr. Alaupović samo spominje, to o njoj pobliže ne znamo ništa kazati. Godine 1853. „Danica" u 39. broju pod naslovom „Slavjanske novosti" obavješćuje, da je Jukić za tisak priredio Šiška Menčetića „Razlike piesme", tri knjige „Elegiah" i Ivana Dražića „Liepost duše". Šta je bilo od tih rukopisa i koliko je Jukić u njih uložio svoga

---

[1]) Ova je pjesma izašla u „Danici ilirskoj", god. 1841., u 1. br., i to pod psendonimom „Brat Ilir iz Bosne Slavoljub Otačbinović".

[2]) Ova je pjesma tiskana u „Danici ilirskoj", god. 1841., br. 1., i to pod pseudonimom „Slavoljub a. V. B. Ilir iz Bosne".

[3]) Tiskana u „Danici", god. 1853., br. 25.

[4]) Tiskana u „Danici", god. 1853., br. 24.

[5]) Dr. Alaupović, Ivan Frano Jukić, str. 31. i 53.—54.

truda, nijesmo mogli niodakle saznati. U drugome svesku „Bosanskoga Prijatelja“ izašla je „Slavodobitnica svietlomu gospodaru Omer-paši“, što ju je Jukić s Martićem u sasvim narodnom duhu u desetercu spjevao i Omer-paši ju uime svih bosanskih kršćana posvetio. To je bilo u ona vremena, kada je Jukić bio u Omer-pašinoj milosti i kada je od Omer-paše očekivao spas bosanske raje. Pjesma je potpuno uspjela, ali pošto je zajednički plod i njegove i Martića vile, to ne znamo, koji dijelovi pjesničkoga vijenca spadaju na Jukića a koji na Martića tjeme. Čini se, da Jukić u stihovima više nije ni radio. Ne možda toliko, što se nije za to ćutio sposobnim, koliko, što je bio preopterećen važnijim poslovima. Ali Jukića zapada još jedna druga slava, kojom se ne može zakititi ni jedan drugi Bosanac ovoga razdoblja: on je prvi počeo njegovati umjetno pripovijedanje. Je li se u tome ugledao u Vukotinovića, koji je 1838. objelodanio svoje pripovijesti, ne znamo. Ali to znamo, da je još bogoslovcem 22. lipnja 1839. iz Vesprima javio Gaju: da je zgotovio „Prěpovesti iliti dogadjaji razni i vele ugodni“; da će djelo sadržavati „20 različitih dogadjajah, stranom romantičeskog, a stranom pověstno'g sovjetka al izvornog; 15—18 mečalah“; da djelo misli prepisati i u njegovoj tiskari na koncu godine objelodaniti.[1]) Megjutim ovo su prvi i zadnji glasovi o ovome simpatičnome Jukića djelu. Njegove „Prěpovesti“ ne samo da nijesu nigda svijetla ugledale, nego se o njihovoj sudbini uopće više ne zna ništa. Dr. Alaupović misli, da je sam Jukić uvidio nezrelost svoga djela i da se je okanio publikacije. Kašnje je iz djela historijske sadržine ispustio i za štampu ga priredio pod imenom „Plandovanja zabavna“.[2]) I uistinu Jukić u svome pismu, što ga je 2. ožujka 1844. iz Kr. Sutjeske poslao Gaju, javlja megju inim, da se uz sabiranje narodnih pjesama zanima i drugim djelom: „Plandovanjima“, što će sadržavati pripovijetke, smiješice i zagonetke, i da im prvu svesku kani još ove godine izdati.[3]) A počětkom lipnja iste godine šalje Vrazu i Babukiću rukopis, oglas i poziv na predbrojbu, te ih moli, da ga dadnu na tisak, čim progje cenzuru i sabere se toliko predbrojnika, da se može isplatiti pola troška.

---

[1]) Pismo Gaju od 22. lipnja 1839., u dra. Alaupovića, Ivan Frano Jukić, str. 54.

[2]) Dr. Alaupović, Ivan Frano Jukić, str. 31.—32.

[3]) Dr. Alaupović, Ivan Frano Jukić, str. 54.

Ako li se od predbrojnika ne bi brzo sakupila polovica troška a tiskara ne bi htjela na vjeresiju tiskati, hoće da se uzme novaca od g. Babukića, ako je n. b. što dobio za Vicića „Razlike piesme"; Želi, da mu knjiga izagje u 16⁰ i na papiru od prilike onakovu, na kakvu se tiskaju „Narodne novine". Ako li bi tko htio na ljepšem papiru, „na velinu", onda dopušta, da se oglasu pridoda, da se „na velinu, može imat jedan komad po 30 kr. sr." Na koncu moli, da se tiska 200 komada više, nego li se javi predbrojnika do svrhe rujna, da se imena predbrojnika otiskaju na kraju knjige i da se pripazi na tiskarske pogreške.[1])

Nažalost sve ove Jukićeve molbe, želje i napuci ostanu glas vapioca u pustinji. Uza svu svoju reklamu, što ju je 31. kolovoza 1844. Vrazu spremio, sve do 12. siječnja 1845. ni odgovora ne dobije. Istom 1847. donese Vraz u IV. svesku „Kola" iz Jukićevih „Plandovanja zabavnih" jednu pripovijest „Carigradski derviš", a u VI. svesku „Dram jezika". Usput u IV. svesku „Kola" zabilježi Vraz vrlo hladno, kako mu je Jukić prije nekoliko mjeseci poslao rukopis I. knjižice „Plandovanja ugodnih", u kojoj „se uzdrže pripovijetke, smješice i zagonetke", kako ga je zamolio za što skoriji oglas na pretplatu, te kako on nekoliko komada „iz znamenitog toga djelca" priopćuje „na izgled štiocima da ih pobudi na pretplatu, a zajedno i piscima da se ugledaju na način pera, kojim treba pisati pripovijesti i pripovijetke i druge stvari ove ruke".[2]) Iza toga i nesrećna Jukićeva „Plandovanja zabavna" iščezavaju s površine naše prošlosti. Ako nijesu barem nekim dijelom upotrijebljena za „Bosanske Prijatelje", onda ne znamo uopće, što je od njih moglo biti. Ni u Gajevoj ni u Vrazovoj ostavštini o njima nema traga, a nijesu nigdje napose objelodanjena.

Dr. Tugomir Alaupović sudeći njihovu vrijednost po već objelodanjenim komadima ne može nikako da ih se dovoljno nahvali i da njihov gubitak preboli. „Sudeći — veli — po ove dvije pripovijesti — što su štampane u IV. i VI. svesci Vrazova „Kola" — i po trećoj, štampanoj u Bos. Prijatelju, sv. III. (Čudotvorni Bošnjak) ovelika je šteta po razvitak hrvatske pripovijesti, da se ovo Jukićevo djelo nije štampalo, osobito kada se uzme na um, kako se je slabo i nesigurno razvijala u ilirsko

---

[1]) Dr. Alaupović, Ivan Frano Jukić, str. 58.

[2]) Dr. Alaupović, Ivan Frano Jukić, str. 32., 60. i 61.

doba beletristika. Makar da su do ovoga vremena već bile izašle i Vukotinovićeve pripovijesti (1838.) i Kukuljevićeve (1842.), a godine 1843. izdao D. Demetar krasnu svoju novelu Otac i sin, iz zadnjih dana slobodne Hercegovine, pa se u to kolo hvatala i oduševljena Dragojla Jarnevićeva: opet su to bili nesigurni počeci puni romantike, a sasvim daleko od života i duše narodne. Ilirski su pripovjedači silili pripovijetku, da razgrije narodnu prošlost, da u ljepšem i lakšem ruhu širi praktične istine, da budi ponos narodni, gaji narodno osjećanje. Pa koliko bi se sadržini i težnji, da umjetnost služi samo odgoji narodnoj, za ono vrijeme i oprostilo, jezik je bio kukavan i rgjav, pričanje priprosto i naivno. Jukić je uzimao gragju iz narodnoga pripovijedanja, a tu je gragju umio da odije u krasan i čist narodni jezik. Opisi su u njega lijepi, fraza jaka i narodna. Najvolio je uzimati zgode vesele i šaljive te narodno kazivanje primicao umjetničkom načinu pisanja i crtanja. U tom je odmakao velik korak od narodne pripovijetke pa se je, ako još i nesigurno, uputio stazom, na kojoj poslije Ljubiša, prepričavajući i fotografirajući narodni govor i mišljenje, odnese toliko lovora".[1])

4. Šunjićeva lijepa knjiga. Fra Marijan Šunjić (1798. do 1860.) počeo je kasno pjevati. Nedić veli u svojim „Zapamćenjima", da se je u njemu pjesničko srce raspalilo istom 1848., kada se je hrvatski ban Jelačić na bojnome polju proslavio. Uočimo li još i to, da se je baš tih i slijedećih godina sav socijalni i prosvjetni rad u Bosni okretao oko njega i u njemu nalazio svoje središte, to ćemo lasno pojmiti, zašto se njegov pjesnički um i njegova pjesnička mašta nije mogla razviti onako, kao što se je razvila u kašnjem Martiću; a da ju je kao i Martić imao, o tome ni sumnje nema. Najvažnije Šunjića pjesničko djelo jest „Pokret godine 1848. i 1849."[2]), što ga je s Nedićem opjevao a Kukuljević ga 1851. na svoj trošak u Carigradu (?) tiskao. Prije ovoga djela, u kome je proslavio bana Jelačića, izdao je Šunjić u Zagrebu „Jelačkinju". Ova dva djela proizvela su u savremenoj povjesti književnosti pravu zbrku. Gosp. Hamdija Kreševljaković piše o Jelačkinji: „Kukuljević navodi ovo djelo u I. dijelu „Bibliografije hrvatske" pod brojem 1882. Za njim se povede J. Matković i Milaković. Jelačkinju spominje ta-

[1]) Dr. Alaupović, Ivan Frano Jukić, str. 32.
[2]) Djelo broji 126 stranica u 8°.

kogjer Martić u svojim Zapamćenjima , a i Nedić u „Životu fra M. Šunjića". No ja pored najboljeg nastojanja, a isto tako i M. Napotnik ne mogosmo doći do ovog djela. Mnoge sam fratre pitao, da li ga imaju, ili jesu li ga igdje vidjeli, pa sve uzalud. Veleč. g. dr. Jelenić dade mi Jelačkinju u rukopisu. Kada sam je pročitao, vidio sam da je to II. pjevanje Pokreta od 1848. i 1849. Da li je to i separatno tiskano, ne znam." [1]) Ali valja znati, šta o tome piše Nedić u svojim „Zapamćenjima", što se u prijepisu nalaze u Šestića. „Kada godine 1848. zahori ime Glasovitog i Slavnog Jelačića Bana, tada istom — veli Nedić — raspali se u prsim Marjanovim duh pjesništva, pa on sastavi i izpisah 6 pjesama koje su god. 1852.[2]) štampane pod naslovom Pokret god. 1848. i 1849. a pria toga štampana je jedna pjesma Marianova: Jelačkinja, i druga Slovinska vila. Falično dakle bilježi se u Bibliografii naših spisatelja da su one pjesme sastavljene drugčie od vele glasovitog našeg Pjesnika Fr. G. Martića, jer ji je sastavio Šunjić i to prvih 6[3]), a 2[4]) poslidnje njegov njekad pomoćnik Nedić." Iz ovih plemenitih Nedićevih riječi slijedi, da je „Jelačkinja" kao separatno djelo uistinu objelodanjena i da su auktori „Pokreta godine 1848. i 1849." Šunjić, koji se u djelu nazivlje „Bošnjak", te Nedić, koji se nazivlje „Žalovan". Krivo je, što Nedić tvrdi, da je djelo objelodanjeno 1852., mjesto 1851. Isto tako bit će da je djelu mjesto tiska stavljen Carigrad samo za opsjenu u strahu pred cenzurom, te da je tiskano u Zagrebu: u Gajevoj tiskari. Da li se „Jelačkinja" može istovjetiti s drugim pjevanjem „Pokreta", kao što to misli g. Hamdija Kreševljaković, ne znamo. Valja znati: da je glavni siže čitavu „Pokretu" ban Jelačić; da su one dvije pjesme, što su se u rukopisu sačuvale i na kojima je g. Kreševljaković svoje mnijenje sazidao, prva dva pjevanja „Pokreta" i da prva u rukopisu nema nikakova naslova, a druga ima: „Pisma druga Jelačkinja". Treća pjesma, što ju je Šunjić spjevao, a Nedić ju spominje, jest „Slovinska vila". Slovinska vila bit će ista, što ju Matković i Kreševljaković nazivlju „Razgovor vile njemkinje i slavjanke",

---

[1]) Kreševljaković, Kratak pregled hrvatske knjige u Herceg Bosni, str. 29.—30., op. 1.

[2]) Bolje 1851., i to po svoj prilici u Zagrebu kod Gaja.

[3]) Od stranice 1.—103.

[4]) Od stranice 103.—126.

a uistinu pravi joj je naslov: „P r i g o v o r između dviuh vilah Slavjanke ili Njemkinje“. Ovo djelce, u kome se proriče budućnost slavjanstva na ruševinama nijemstva, broji samo 24 stranice u 16°. Iz toga, što djelce ne nosi ime pisca, godinu i mjesto tiska, zaključujemo, da je i ono negdje kradom objelodanjeno.

U IV. svesci „Bosanskoga Prijatelja“, što je izašla deset godina poslije Šunjićeve smrti, na prvom je mjestu tiskana Šunjićeva „Rodoslovna slovjenkinja vila“ u dvanaest pjesama. U njoj Šunjić orisa slavensku a osobito jugoslavensku povjest, kakova je pedesetih godina megju Hrva-

Šunjića „Pisma druga Jelačkinja“
Izvornik u a hivu franjev. samostana, u Gučoj Gori.

tima bila. U pjesmi „Gospodinu Gaju i ostalim věrnim priateljim naroda slavjenskoga", što se u rukopisu čuva u Gučoj Gori, pretresa onodobnu slavensku politiku, i to u tonu politike ilirskoga pokreta; u drugoj: „Prěsvětlomu, i prepošt. gospod. Josipu Juri Strossmayeru novoposvetjenome biskupu" pozdravlja Strossmayerovo promaknuće na čast gjakovačkoga biskupa.

5. Nekoliko manjih pjesnika. Od fra Mije Zubića (1799.—1861.) imamo u obliku dijaloga vile i Adelphusa samo jednu prigodnicu „Viest neslutjene smrti presvietlog gospodina fr. Mariana Šunjića",[1]) posvećenu fra Anti Tuzlančiću. O. Blaž Dominković, rodom iz Tolise (1832.—1867.), umro je u cvijetu mladosti. Kao što se vidi iz ostalaka njegova pjesničkoga rada, od kojega se neki dio nalazi u fra Mirka Šestića, pjevao je u strogo narodnome desetercu. Iz jedne njegove oveće pjesme „Narodna pjesma o pokretu raje 1858. i o poslanicih njihovih u Carigradu sljedujuće godine 1859.", što smo ju 1908. u Tolisi našli i objelodanili[2]), saznaje se, da je Dominković pjevao pod pseudonimom „Radomir".

I bosanski franjevački klerici objelodanili su 1875. u „Glasniku biskupije djakovačko-sriemske" jednu prigodnicu: „Posvetnica na 25. ljetni god posvećenja preuzv. gosp. biskupa Josipa Jurja Strossmayera i osvećenja osnova stolne crkve u Djakovu". Franjevački arhivi u Bosni i Hercegovini kriju više prigodnica veće ili manje pjesničke vrijednosti: fra Augustina Kovačevića „San u vrime obranja, i dohodka prisvitlog, i priposht. gospodina, gosp. Rafe Barishichia iz Ochevje za biskupa" čuva se u biskupskome arhivu u Mostaru; fra Marka Baraća „Čestitnica otcu mlogo poštovanom fra Marianu Šunjiću ... s prigodom obćenoga ispita od mladjarie . . . i sretnom istoga otca iz Carigrada povraćenju" čuva se u franjevačkome arhivu u Gučoj Gori; fra Mate Mikića „Zraka mudrosti ponizno prikazana otcu mlogo poštovanomu fra Stipanu Marianoviću zbog goruće želje svojih drugova od fra Mate Mikića 18. prosinca 1845." nalazi se u arhivu župničkoga stana u Tuzli; „Pevanje, koje družtvo redovničke mladeži děržave srebreno-bosanske na čast domorodacah i na diku svoje domovine predvoditeljem istog slavnog

---

[1]) U 8° strana 16. Tiskano u Osijeku, 1860. u štampariji Drag. Lehmanna i dr.

[2]) „Seraf. Perivoj", god. 1908., br. 9.

društva velečastnim i mnogo poštovanim otcem Martinom Nedićem spomenute dèržave blagohotnom upravitelju za novu godinu 1857. posveti", nalazi se u franjevačkome arhivu u Tolisi.

6. Fra Grgo Martić i njegova lijepa knjiga. Već je dosada Bosna Srebrena hrvatskoj lijepoj knjizi podarila lijep broj pregalaca. Sve je ove svojom pjesmom natkrilio fra Grgo Martić. O Martiću i o Martićevu radu dosada se je puno pisalo, a još više govorilo. Njim se pobliže bave: Napotnik u „Kratkom pregledu bosanskega slovstva", Despot u predgovoru „Obrenovu", Šurmin godine 1895. u „Viencu", iste godine Šestić u „Franjevačkome Glasniku", Selak u predgovoru Martićevim pjesničkim djelima, prof. Dujmušić 1900. i 1901. u „Školskome vjesniku", a 1906. gosp. Josip Milaković uz suradnju više pisaca uredi i spomen-knjigu Fra Grgo Martić". Nu Martićev život i rad u cijelosti još nije prikazan ni ovim, a još manje brojnijim manjim raspravicama. A ni od naših redaka ne može se očekivati ono, što spada u sferu jedne intenzivno obragjene i Martića dostojne monografije.

Martić se je rodio 5. veljače 1822. u Hercegovini — u Rastovači kod Posušja. Otac mu se zvao Grgo, a mati Jela Kukuljević. Siromašni otac prehranjivao je bačvarstvom sebe, ženu i šestero djece: četiri sina i dvije kćeri. Ali Grgo brzo umre, a brat mu Rade iz samilosti primi pod svoj krov snahu i šestero bratove djece, megju kojima bijaše i Mato, kašnje fra Grgo. Mato je kod strica Rade ostao sve do 1834., kada ga ovaj prema očevu zavjetu odvede u kreševski samostan i predade u fratre.

Ispočetka je malome Mati život u prostranome samostanu bio neobičan. Svega se je bojao, kao seoski miš u gradu, a kada još vidje, da se djeca, koja slabo uče, šibaju, pobjegne iz samostana. Sreća, te ga ponijevski župnik susretne i povrati natrag. Svršivši Martić u Kreševu po Marijanovićevu sustavu pet razreda i godinu kušnje, redodržavništvo ga spremi u Požegu, gdje svrši šesti razred s prvom odlikom. U Zagrebu svrši filozofiju i upozna se s prvim kolovogjama ilirskoga pokreta: Gajem, Babukićem, Vrazom, Šulekom i drugima. U Zagrebu je upio i novi — ilirski duh. U Stolnome Biogradu u Ugarskoj svrši bogosloviju. Vrativši se 1844. s nauka u Bosnu bude radi malodobnosti regjen istom na Božić, a redio ga je biskup fra Rafo

Barišić u Docu. Mladu misu rekao je 14. siječnja 1845.[1]) Poslije 2 godine postane kapelanom u Žepču, gdje ostane sve do 1850. Godine 1850. — 1854. Martić je župnikovao u Sarajevu. Ove prve godine svoga župnikovanja Martić je mogao ubrojiti u crna ljeta svoga života. Omer-paša protjera mu druga Jukića u progonstvo, a na njega baci oko. Godine 1852. izgori mu i crkva i kuća, a s kućom i omiljeli mu klasici.

U ovoj velikoj bijedi priskoče Martiću u pomoć prijatelji: osobito kreševski samostan i tajnik austrijskoga konzulata gosp. Antun Vranicani. Godine 1854. redodržavništvo premjesti Martića u istom svojstvu u Ponijevo, gdje ne ostade dugo. Već godine 1856. nalazimo ga u Sarajevu u svojstvu katoličkoga zastupnika. Slijedeće godine dogje Martić u Kreševo za profesora kreševske franjevačke gimnazije i tu ostane sve do 1860. Nu u isto vrijeme — 1857. — zabijeli u Bugarskoj i Rumunjskoj misijonarsko polje, a Martić se pribroji misijonarima. Obašavši Bugarsku i Rumunjsku morade se ušljed ruskih spletaka brzo povratiti u Kreševo, otkle u „Katoličkome listu" ocrta svoje putovanje.[2]) Godine 1860. Martić dolazi ponovno u Ponijevo za župnika, odakle ga redodržavništvo 1863. premjesti u Sarajevo i za župnika i za katoličkoga zastupnika. U ovome svojstvu ostane Martić u Sarajevu sve do zaposjednuća Bosne i Hercegovine — do 1878. Prostrana sarajevska župa Martiću je zadavala sto jada, a još više zastupnička služba: „Gdje zakuka kukavica sinja, — S toka Save do Gabelske mlave, — Na njegova otkukala vrata."

Iza zaposjednuća Bosne i Hercegovine Martić se je povukao u tihi kreševski samostan i tu se ugodno zabavljao sa svojom vilom. Kada 1893. čitav svijet proslavljivaše trećoreca Hristofa Kolumba, Martića zapade čast, da zastupa Slavene. Martić je tom prigodom svoju zadaću tako svršio, da mu je na koncu general franjevačkoga reda pristupio, s njim se rukovao i otvoreno mu ispovjedio, da mu se iza materinskoga talijanskoga

---

[1]) Milaković u knjizi „Fra Grgo Martić" na str. 24.—26. veli, da se je Martić redio na Božić 1844., a jer nije imao godina, da je s misom čekao sve do 14. veljače 1845. „Schematismus" Bosne Srebrene od 1895. veli, da je Martić primicirao ne 14. veljače nego siječnja. Uz to valja znati, da crkveno pravo prije punoljetnosti i primiciranje i regjenje zabranjuje.

[2]) Katolički list, god. 1857., u br. 14. i 15., donese Martića: „Katolici u Bugarskoj", a u br. 29.: „Katolici u Vlaškoj".

jezika slavenski čini najslagji: „Dopo la lingua italiana mi pare prima nella sua dolcezza la slava". Godine 1895. proslavi Martić u Kreševu zlatni jubilej: pedesetgodišnjicu, a poslije deset godina dijamantni jubilej: šezdesetgodišnjicu misništva. Martić je izvrsno govorio šest jezika: hrvatski, latinski, francuski, talijanski, turski, madžarski, a ponešto i njemački.

Martićeve zasluge uvažili su koliko red i narod toliko opet država. U Bos. Srebr. bude odlikovan čašću definiturstva i kustodstva, a 1893. zakiti ga general reda najvišom u redu akademskom čašću: čašću jubilata. Narod ga je raznim prigodama obasipao pozdravima i čestitkama, a Jugoslavenska akademija naslovom svoga počasnoga člana. Huršid-paša odlikuje ga svojim prstenom i monogramom, Visoka Porta redom megjedije, car i apostolski kralj 1878. viteškim redom Franje Josipa I., a 1895. redom željezne krune trećega razreda. Nakon tolikoga rada za Boga, narod i red i nakon tolikih priznanja i odlika Martić blago u Gospodinu premine u Kreševu 1906. i bude uz sažaljenje svega hrvatskoga naroda pokopan na kreševskome groblju, preko koga je nekoč kao dijete bio pobjegao kući.[1])

Malo se koji pjesnik može pravednije pohvaliti plodnošću svoje poezije kao Martić. Stoga je Martić i mogao svoje pjesme ne samo u čitavim svescima izdati i u rukopisu neobjelodanjene ostaviti, nego ih i po raznim časopisima i novinama tako rasturiti, da ih ne možemo sve ni sabrati. „Tko bi sabro pljevu, koju vjetar raznese, taj bi sabro i sva djela fra Grge Martića" — veli Matković.

Martićeva pjesma slična je luku, što se diže u vis, dosiže svoj vrhunac i obara se natrag. Ili bolje, njegov je pjesnički rad put na vrhunac mitološkoga Parnasa i salazak s vrhunca na zemlju smrtnika. Prve nama poznate Martićeve pjesme jesu: „Pozdrav Danici ilirskoj", „Pozdrav pěsnikom ilirskim", „Molba k nježnom spolu ilirskom", „Želja k domovini", „Plač od Bosne", „Radost na sadašnjost serbstvu",[2]) „Neveni pri odlazku mladu pobratimu Milodragu N . . . ć",[3]) „Pozdrav Petru Petroviću, vladiki crnogorskom u Beču se nahodećem", „Pěsan na dan svetog

---

[1]) Vidi mu sliku na str. 291. ovoga djela.

[2]) Ovu je Martić 12. srpnja 1842. poslao uredništvu „Skoroteče". Da li je tiskana, ne znamo.

[3]) Na rukopisu ove, što se u Šestića nalazi, Martić je zabilježio „Poslah u Zagreb 1842. 8 Jun. Stolni beograd."

Save prvog arhiepiskopa srbskog", „Jurjevdanske svetkovine", „Sažalenje na Bosnu", „Utěha na Vidovdan", „Pravdanje",[1]) „Pitanje", „Iiir klevetnikom", „K domorodcem",[2]) „Zahvalnost pitomaca bosanskih Nj. Ekscelencii gospodinu, gospodinu knezu Lavalu Nugentu, zapovědajućem generalu u Hrvatskoj" i „Spomen Raiću".[3]) Sve je ove pjesme Martić spjevao, dok je bio bogoslovom u Stolnome Biogradu u Ugarskoj, i to dijelom 1842. a dijelom 1843. Pjevao ih je pod utjecajem latinskih klasika, te Gundulića, Štoosa, Obradovića, Karadžića, Mušickoga, a neke otvoreno podsjećaju na strica mu Radu, koji je sa svojim guslama češće puta znao uspavati čitavu svoju obitelj. Siżeji su mu savremeni i općeniti ostalim ilirskim pjesnicima. I Martić narod budi i za ilirsko jedinstvo zagrijava, i on plače nad kletim udesom Bosne, veliča ilirske velikane i dobrotvore, kuka nad ukinućem ilirskoga imena i t. d. Martić je sa svojim prvijencima brzo stekao priznanje, ne samo kod drugova, nego i kod pozvanih književnika, a osobito kod Gaja i Vraza, koji „Ljubomiru Martiću, Iliru iz Hercegovine", dosta rano ustupiše mjesto u „Danici ilirskoj" i „Kolu". „Danica ilirska" donese 1842. u 5. broju Martićev „Pozdrav Danici", a u 37. broju „Zahvalnost pitomaca bosanskih Nj. Ekscelencii gospodinu, gospodinu knezu Lavalu Nugentu" za ustupljeni im dvorac u Dubovcu u svrhu sjemeništa. Godine 1843. donosi „Danica ilirska" u 14. broju „Narodnu pěsmu bosansku": „Što je s' ono Travnik zamaglio?", te u 17. broju „Jurjevdanske svetkovine", što ih Martić uredništvu iz Stolnoga Biograda priposla. U isto vrijeme i Vraz objelodani u II. svesku svoga „Kola" Martićev „Plač od Bosne".

Iza ovih prvih nadobudnih behara, što ih Martić pri koncu svojih nauka osu, nastaje duga stagnacija. Mladi pjesnik nakon sedam godina vraća se iz tugjine kući. Kod kuće zateče i crkveno i političko polje razrovano. Čini se, da ga je to do dna duše porazilo, i on pada na podnožju Parnasa te bez utjehe plače: „Već je mene tuga obhrvala, — Sve je meni mračno i oblačno,

---

[1]) Na rukopisu ove, što se u Šestića nalazi, Martić je zabilježio: „Na jedno ukoriteljno pismo iz D."

[2]) Na rukopisu ove, što se nalazi u Šestića, Martić je zabilježio: „Prilikom kad Nje. c. kr. Veličanstvo „Ilirsko" ime novinam i Danici našoj oduze 1. Sěč. 843."

[3]) Sve se gornje pjesme osim posvećene g. Lavalu Nugentu nalaze u rukopisu u Šestića.

— A sve mi je tužno i čemerno, ... — Sinje more presušiti more, — Moje oko od suza ne more ..."[1]) Želio bi svoje jade kome otkriti, ali od svoga roda nikoga do Boga ne nalazi otvorena srca i otvorenih njedara, da ga posluša, „kao što valjade", i barem „nešto razgovoriti znade". Obazire se preko granica tužne domovine, ali ni odatle ne vidi nikakve zrake spasenja, jer: „Od zapada oštra munja sieva, — Udaraju nebeski gromovi, — Strah zadaju i u gori vuku, — Kamo l' neće samotnu junaku. ... Jugovina za šalu ne znade, — Već potapa polja i doline, — Ne da maknut konju ni junaku. ... Od sjevera vietar udario, — Pa obara kule i gradove, — I pometa krila i kormila. ... U istoku jako zora najde, — Hoće svietu sunce da izdaje, — Do Balkana zràkom dopiraše, — Na Balkanu oblaci se svili, — Biela se sniega napunili."[2])

Pedesetih godina, kada Jukić uregjivaše prvu svesku „Bosanskoga Prijatelja", pozva i Martića na suradnju te ga zamoli, da svojom pjesmom pozove u kolo svu braću: „Što zaklapa Sava i Neretva, — Do biele kule Vlad'mirove". Možda se jedino ovome Jukićevu pismu ima pripisati, da Martićeva vila nije posve zamuknula u moru tuge i očaja. Barem nam tamo od Martića gjačkih dana pa sve do ovoga lista nije poznat niti jedan izvorni glas njegove vile, izuzme li se jedan pozdrav namijenjen borcima za prava Bosne Srebrene, kada se ovi 1847. pobjedonosno vraćahu iz Carigrada u Bosnu.[3]) A i za ovaj, koliko ga god dikcija i ini znakovi pripisuju Martiću, toliko opet njegova nesavršenost vojuje protiv Martićeva očinstva. Iza Jukićeva poziva Martić otire suze, prihvaća gusle, pristaje čvršće no ikada prije uz svoju vilu i kreće uz Parnas. Iz toga se porodi ona zanosna Martića „Prihodnica", što izagje na pročelju prve sveske „Bosanskoga Prijatelja" i što pozivlje braću, da se pri prosvjetljivanju naroda uhvate u jedno „kolo bratinsko"; „Slavodobitnica svietlome gospodaru Omer-paši", kojom s Jukićem zakiti drugu svesku istoga „Bosanskoga Prijatelja" i proslavi junaštvo nadobudnoga poturice Mihajla Latasa; nedostiživa tužaljka, kojom oplaka ranu i nesrećnu smrt svoga nezaboravnoga druga Jukića: „Moj Jukiću, moj prvotni druže!" ; a iza svega

---

[1]) Bosanski Prijatelj, sv. I., str. 1.
[2]) Bosanski Prijatelj, sv. I., str. 2.
[3]) Nalazi se u franjev. arhivu, u Gučoj Gori.

toga glavno Martićevo djelo: epohalni „Osvetnici", što su pjesniku podigli „monumentum aere perennius".

„Osvetnici" su izašli u sedam svezaka: I. „Obrenov", II. „Luka Vukalović i boj na Grahovcu na Spasov dan god. 1858.", III. „Boj turski i crnogorski god. 1862.", IV. „Kiko i Zelić", V. „Ustanak u Bosni i Hercegovini od godine 1876.—1878.", VI. „Hadži-Lojina Krajina" i VII. „Posjednuće Bosne i Hercegovine po cesaro-kraljevskoj vojsci godine 1878." Motivi su uzeti iz savremene pjesnikove povjesti. Poredani su po vremenu pjevanja, a ne dogagjanja. Inače bi došli na prvo mjesto „Kiko i Zelić", u kojima se opjevava smrt Ivana Grgića, radi duge kose Kikom, i Jure Bošnjaka, [1]) radi majčinih zelenih očiju Zelom prozvana: jerbo su dogagjaji ove pjesme stariji od svih u ostalim svescima opjevanih dogagjaja — iz godine 1832. Ovaj svezak izašao je prviput u Osijeku 1876., a posvećen je biskupu Strossmayeru. U „Obrenovu" (objelodanjenu u Zagrebu 1861.) opjevan je dogagjaj, što se je slučio u Hercegovini 1857.: Starcu „Obrenu" bašibozuci porobe kuću i oskrvnu ženu, a neki Šahinaga zarobi mu sina Dragu i zatvori u svoju kulu u Trebinju. U to grom pukne u kulu. Tom prigodom uteče Drago iz kule, sakupi četu i osveti nanesene nepravde: Šahinaga bude pogubljen, kula mu porušena i poubijani bašibozuci, koji ne htjedoše nikako iz kule izaći i osvetnicima se predati. U drugoj svesci (objelodanjenoj u Zagrebu 1862.) pjesnik, rekao bih, slika živim bojama junaštva Luke Vukalovića: Ovaj, nemogući više snositi nasilja pustolovnih bašibozuka, ostavi kuću roditeljsku i ženu i odmetne se u goru, odakle uznemirivaše bašibozuke; a kada se na Grahovu na Spasovdan 1858. zametnu žestoko kreševo izmegju Osmanlija i Crnogoraca, Vukalović se s družinom u zgodan čas iz gore spusti na Grahovac, priskoči Crnogorcima u pomoć i dovrši bitku. U trećem svesku (objelodanjenu u Zagrebu 1868.) prikazuje se tok bojeva, što su se 1862. bili izmegju Crne Gore i osmanlijske države; u petome (objelodanjenu takogjer u Zagrebu 1881.) tok ustanka u Bosni i bojevi, što su se 1876.—1878. bili izmegju Crne Gore i Srbije s jedne te Osmanlija s druge strane; u šestome Hadži-Lojin otpor protiv zaposjednuća Bosne i Hercegovine te njegova predokupacijona nasilja, a u zadnjem hrabrost

[1]) Milaković ga u spomenknjizi „Fra Grgo Martić", str. 19., krivo nazivlje Jovom. Za njim se je moguće poveo i Hamdija Kreševljaković (Kratak pregled hrvatske knjige u Herceg-Bosni, str. 31.)

Biblijska Povjest.

Knjiga Poroda

Poglavje Prvo.

U počelo Bog stvori nebesa,
Zatiem stvori zemaljske dubljine,
Zemlja bješe prazna bez čèsa
I nju gusta poklapahu tmine.
A duh Božji vòza se odzgora
Vrhu svijeh voda i ponora
I Bog reče da svjetlost izidje,
I svjetlosti mahom luča sine.
Da je dobra svjetlost i Bog vidje,
Pak razdieli svjetlost oda tmine,
Reče svjetlu: Dan da ime prima,
A noć mrkla neka tmina ima.
Što Bog reko, učinjeno bješe . .
Jedno jutro i još jedno veče
Cielim se danom narivaše;

Martića „Biblijska Povjest"
Izvornik u fra Mirka Šestića.

austro-ugarskih četa, što su je pokazale pri zaposjednuću Bosne i Hercegovine u raznim okršajima s ustašama. Pjesnik je zaludu brojio dane i godine, kada će moći u zadnjoj svesci privremeni naslov „Posjednuće" zamijeniti nazivom „Osvojenje";[1]) Usud mu nije dopustio, da to dočeka: umro je dvije godine prije aneksije. Godine 1893. sarajevska tiskara „Bosanske Pošte" sabra i skupa objelodani svih sedam svezaka monumentalnih „Osvetnika". I ovim čednim izdanjem publici je učinjena lijepa usluga, a skromnu pjesniku barem neka počast. Hoće li novo izdanje biti dostojnije Martićeve vile, ne znamo: o tome će odlučiti naša kulturna samosvijest.

Kroz svih sedam svezaka „Osvetnika" pjesnika je vodila jedna glavna ideja: u potištenoj raji probuditi samosvijest, odvažnost i nadu u bolju budućnost, a braću po krvi i krstu, koja su pod srećnijom zvijezdom, ganuti na samilosrgje i pomoć. S te strane Martiću se s pravom prigovara, da je „Osvetnike" natrunio grčkom i rimskom mitologijom te klasicima, što ih je u školama upio. A nijesu posve neopravdani ni prigovori Martićevim „Osvetnicima" s lingvistične strane. Nu kao što nedostaci, što ih stručnjaci otkrivaju u Homerovoj Ilijadi i Virgilovoj Enejidi, tonu u odlikama ovih nedostiživih umotvorima, tako i „Osvetničke" mane isčezavaju pred plastičnošću Martićeve dikcije, bujnošću i bogatstvom njegova jezika te oblošću i savršenošću njegova sloga, kojim se on u svojim „Osvetnicima" uopće a u „Obrenovu" i „Luki Vukaloviću" napose igra. A nijesu spomenute mane izbjegle ni drugim učenjacima, pa su ovi ipak uboga fratra obasuli dostojnim pohvalama i njegovim „Osvetnicima" priznali pravo na pročelje hrvatske lijepe knjige. Čuveni slavista Jagić u češkome „Naučnome slovniku" otvoreno tvrdi: „Ako je Omir majstor narodne poezije, to je Martić njegov nasljednik."[2]) Osječki profesor Vilim Korajac piše 1876. u predgovoru četvrte sveske „Osvetnika", da Martiću ne treba niti njegove niti ičije pohvale, jerbo „on je već danas u hrvatskoj knjizi pjesnik prvoga reda".[3]) A 1878. nepoznati kritičar u dubrovačkome „Slovincu" ne može dovoljno da se nahvali „Osvetničkih" odlika: „Jezik — im — je — veli — bogat i bujan, slog obal i savršen, mašta raspaljena i puna poezije, a najskole u drugom

[1]) Serafinski Perivoj, god. 1912., br. 7., str. 113.
[2]) Pjesnička djela fra Grge Martića (Sarajevo, 1893.), str. XXIII.
[3]) Pjesnička djela fra Grge Martića, str. XXIV.

snopiću u „Hajdukovanju" rastanak Vukalovića od žene, razgovor njegov s igumanom Milom, razgovor u omarici s kosovcem, pak u poglavlju „Grobovi" dopire do vrška naslada i zanesenosti, te pošto si pročitao Vukalovića, osjetiš da ti srce grezne u grudima, kad u našem jeziku ovaki se pjesmotvori pišu. Kad čitaš uopće „Osvetnike", pada ti na pamet Vergilijev jezik u Eneidi, jer teče kao rijeka, koja je sve gatove i zapreke smetla te nabreknuta i naduta romori i pljuska svoje brijegove, kako da ih kori, što nijesu širi. Tako nam se i Martićevi stihovi prikazuju . . . Martić je prvi naš epik u XIX. vijeku." [1])

Po sudu samoga Martića od „Osvetnika" je još izvrsnija bila „Osmanida", ali je propala. O njoj Martić u svojim „Zapamćenjima" pripovijeda, da ju je spjevao oko 1867., da je u njoj „izrazio vrline i pogrješke" bosanskoga vezira Osman-paše i da mu je bila „najizvrsnije djelo". Kada je Osman-paša protiv panslavizma pripremio akciju, pane i fra Grgo u njegovu nemilost, jer je Osman-paša prema izvješću iz Beograda fra Grgu držao drugim kolovogjom panslavista. Bojeći se fra Grgo premetačine zakopa Osmanidu u žito. Kada se je dokazalo, da je fra Grgo bio sasvim nevin, i kada su za nj osvanuli vedriji dani, potraži u žitnici „Osmanidu", ali nažalost od nje nagje samo sitne komadiće — isjekli ju miši.[2])

Ostala Martićeva djela, što ih je iza „Osmanide" i „Osvetnika" spjevao, padaju u dobu njegove dekadence, koja se opaža još iza druge sveske „Osvetnika". Amo spadaju „Posvetnici", što ih je 1895. „Bosanska Pošta" pretiskala iz I., II. i III. godišta „Glasnika jugoslavenskih Franjevaca" i u kojima pjesnik po Ozanamu opjevava sv. Franju i njegove obraćenike po Cesariju. Godine 1884. izdao je „Vienac" Martića epopeju „Boj na Kosovu g. 1389.", što ju je pjesnik po nacrtu Armina Pavića po narodnoj pjesmi za 20 dana spjevao. Slijedeće godine izašla je u Gjakovu Martića „Obrana Biograda godine 1456." a prije ovih — 1880. — „Put u Dubrovnik". U „Glasniku jugoslavenskih Franjevaca" izašlo mu je megju inim: 1891. „Kršteni k", što ga je u trinaest poglavlja spjevao po pripovijeci grofa L. Tolstoja; 1893. „U slavu Kristofa Kolumba" i „Dva starca" (po grofu L. Tolstoju); 1894. „Makabejci, skončanje vladavine izraelske" i „Počastni pozdrav ocu Alojziju od Parme";

---

[1]) Pjesnička djela fra Grge Martića, str. XXIV.—XXV.

[2]) Koharić, Fra Grge Martića zapamćenja, str. 59.—68.

u „Franjevačkom glasniku": 1895. „Poklik iz posjednutih zemalja u susret previšnjega posjeta Nj. c. i kr. Veličanstva Franje Josipa I., u hrvatskoj priestolnici, gradu Zagrebu, dana 14. listopada 1895.", „Pripjev k osvećenju samostana braće Franjevaca u Mostaru, dne 7. listopada 1895." i „Spomenica pri zlatnoj misi". Učeći francuski jezik preveo je i objelodanio Racineovu „Ifigeniju", te upjesmio Chateaubriandova René-a. „Odiseja", što ju je devedesetih godina prema Maretićevu prijevodu pretočio u deseterac i predao zemaljskoj vladi na tisak, još nije ugledala svijetla. Ni „Pjesme prigogjajne", što ih je 1893. predao „Bosanskoj Pošti", sve do danas ne ugledaše svijetla. Kada se je 1890. u Makarskoj Kačiću dizao spomenik, Martić mu uime bosanskih Franjevaca spjeva „Spomenicu". U red prigodnica spadaju i: „Tugovanje uz lies biskupa fra Marijana Šunjića", „Ivanu Gunduliću", te više čestitaka biskupu Strossmayeru, od kojih su neke tiskane u „Katoličkome listu", „Glasniku biskupije djakovačko-sriemske" i „Franjevačkome glasniku". Godine 1878. Martić je u „Bosansko-hercegovačkim novinama" pozdravio ulazak austro-ugarskih četa u Sarajevo, a 1879. „Adresom pjesnikovom" pozdravio zlatni pir Nj. Veličanstva cara Franje Josipa I., i carice Jelisave. U fra Mirka Šestića ima nekoliko stranica pokusa prijevoda S. Pisma u pjesmi. Radi čega je pjesnik od ovoga simpatičnoga pothvata odustao, ne znamo — može biti od straha, da mu na cenzuri ne zapne.

* *
*

II. 7. Matićeva lijepa knjiga. Za latinsku beletristiku, što je u ovome razdoblju procvala u Bosni Srebrenoj, ne može se reći, da je reakcija protiv narodne beletristike: prije je ona imitacija savremenih osjećaja i književnosti, što je u prvoj polovici ovoga razdoblja cvala u Hrvatskoj i u Ugarskoj, gdje su bosanski Franjevci svršavali svoje nauke. Megju klasičnim pjesnicima Bosne Srebrene prvi se javlja fra Ambroža Matić pjesmom „Carmen adgratulatorium m. v. p. Stephano Marianovich, magistro noviticrum et concionatori festivali patrono longe colendissimo quod defigitur in undecimam januarii anni 1825." Djelo je tiskano u Osijeku — „Eszekini, Typis Divaldianis C. R. Typographi". Odmah je na drugoj strani iza naslova iz Ksenofonta

uzeti motto: „Corpus alimento nutritur, Amicus autem Nobilis laude, honore, et praemio recreatur"; a iza toga povrh prvoga stiha prijateljski pozdrav: „Amicus amico salutem", koji ujedno služi i kao drugi naslov. Oblik je pjesme megju kršćanskim bizantinskim himnama vrlo česti akrostih, čija početna slova netakih stihova stvaraju poklik: „Marianovich vivat!" Čitava pjesma broji samo 32 stiha: prava 32 pritoka jedne rijeke, što iz čistoga pjesnikova srca teče ljubavlju i iskrenim prijateljstvom prema svome prijatelju fra Stjepanu: „Istos lubens et alacer ab amico accipe versus, — Qui sunt offerentis Amici intimi sensus".

Nema sumnje, kao što nas ovi stihovi podsjećaju na cvatnu epohu rimske književnosti, isto nas tako i prijateljstvo, što su ga Matić i Marijanović gojili, podsjeća na ono u velike razgranjeno prijateljstvo kod klasičnih naroda: Grka i Rimljana.

Puno se više humanizam odrazuje u drugom, kako mislimo, takogjer Matićevu djelu, koje nosi potpuni naslov: „Isitirion illustrissimo ac reverendissimo domino Gabrieli Barishich, ab Ochevia ordinis s. Francisci provinciae Bosnae Argentinae episcopo alexiensi in Albania Bosniam invisenti a religiosis patribus suprafati instituti ac provinciae dicatum." I ova je pjesma tiskana u Osijeku u istoj tiskari, u kojoj i prva. Ako na djelu i ne stoji, kada i gdje je sastavljeno, možemo ipak iz drugih činjenica dovesti, da je sastavljeno ili koncem 1826. ili početkom 1827. To dovodimo iz života biskupa fra Gabrijela Barišića. Fra Gabrijel Barišić učio je u Italiji svoje nauke, i to u vrijeme vojna Napoleona Velikoga po Italiji. U to vrijeme naš fra Gabrijel isposluje od Sv. Stolice dopuštenje, te se sekularizira i nastani kao kućni kapelan u nekoga markiona u Raveni. Kada je 1803. fra Augustin Miletić posvećen za daulijskoga biskupa i koadjutora fra Grge Varešanina, apostolskoga vikara u Bosni, svojom simpatičnošću učini, da se je fra Gabrijel oko 1820. opet povratio u red te mu postao tajnikom. Druge godine, kako je Barišić postao tajnikom, pošalje ga biskup Miletić u poslu bosanskoga vikarijata u Rim novome papi Lavu XII., komu se Barišić radi svoga razbora vrlo svidi, te ga malo kašnje imenova biskupom u Alesiju u Albaniji. Dne 19. rujna 1826. Barišić je bio posvećen za biskupa, te je iza posvete poslije nekoliko mjeseci došao u Kr. Sutjesku.[1]) Prema tome „Isi-

[1]) Arhiv franjev. samostana, u Kr. Sutjesci.

tirion" nije sastavljen prije 19. rujna 1826., a da nije ni iza 12. lipnja 1827., vidi se i odatle, što se je Barišić već 12. lipnja oprostio sa Kr. Sutjeskom i otišao u Fojnicu, te iz aprobacije djela. Na koncu djela čita se: „Admittitur ad typum Eszekini die 6-a Julii 1827. P. Petrus Klasz m. p. R. Gym. L. Director, et Librorum Revisor." Iz hipoteze, da je djelo sastavio fra Ambroža Matić, zaključili bi smo, da je spjevano u Kr. Sutjesci. Razlog je, jer je Matić tada, kako se iz tumača osoblja na kraju istoga djela može vidjeti, bio „professor grammaticalium, et secundarius Novitiorum Magister", a novicijat sutješke kustodije bio je tada u Kr. Sutjesci. Čitav nas „Isitirion" svojom formom podsjeća na Platonov Συμπόσιον.[1]) U njemu pastiri: Meliboeus (fra Ivan Kljajić, isluženi novički meštar i isluženi definitur te aktualni vareški župnik), Lycidas (fra Pavao Kolanović, aktualni definitur i zovički župnik), Tityrus (fra Blaž Pejić, dubravski župnik), Amyntas (fra Anto Knezović, profesor slovnice i meštar novica), Chlóris (fra Ilija Starčević, toliški župnik), Phillis (fra Ilija Ilijić, godišnji propovjednik) i Amaracus (fra Ambroža Matić, profesor slovnice i drugi meštar novica) u 124 stiha tumače veselje Kr. Sutjeske i pripreme za slavlje te slave kreposti u Kr. Sutjesku prispjeloga biskupa Barišića. Melibej je prvi na redu. On promatra i u čudu pita svoje poštene i čedne drugove, zašto oni na dvor izlaze, zašto stada veselo trču livadama, zašto se tržišta, sela i šume vesele, zašto konji trkom trče a braća odsvakle dolaze, zašto je crkva svijetlom rasvijetljena, a u nju na sv. čine trče i mladi i stari? Njemu odgovara Licida, da je tome svemu uzrok, što dolazi Dafnis, najveći pastir: fra Gabrijel Barišić, rogjen u gorovitoj Oćeviji, odgojen u učevnoj Raveni, a od Sv. Stolice mitrom urešen: „O Meliboee! facit nostris haec gaudia campis — Daphnis pastorum maximus Ipse Pater — Barrishich huic nomen vegetae stant corpore vires — Gratia magna genis, multus in ore lepor. — Pulchrum fronte decus, pulcherima temporis aetas, — Eximia clarum nobilitate genus. — Edidit hoc tantum pia tellus Ochevia Germen — Tellus quae crebris surgit in astra iugis — Patria, quae Muhamae nunquam non obstitit armis, — Quemque suo fovit docta Ravenna sinu. — Suspicit, Hunc nunc

[1]) U formu Platanova Συμπόσιον ugledao se je i sv. Metodij, olimpijski biskup, u Συπόσιον ἤ περὶ αγνείας, u kome 10 djevica jedna za drugom slave čistoću, a na koncu jedna od njih — Tekla — slovi Hristu i njegovoj zaručnici Crkvi zanosnu himnu.

Ordo Minor complectitur unum, — Totius servat qui sacra jura Gregis. — Quum Virtus ait esse suum, sapientia pro se — Vendicat, ac pietas ultro dat huicce locum. — Hoc decus eximium conspexit provida Summi — Pontificis virtus, sicque ad alta tulit. — Quae res laetitiae tantos in pectore sensus — Protulit, ut nulla promere voce queam. — Ipse Ravenna jam venit clementibus astris — Inde novum nostro fulsit in orbe jubar. — Nuncque Joannis Coenobium diffundit habenas — Laetitiae, claros ingeminatque sonos — Vivat Jo! Praesul noster, sanctusque Sacerdos, — Vivat Jo! noster tempus in omne Pater."

Iza toga Titir slika, kako je češće žudio, da Dafnis dogje te slao nebesima u tu svrhu i vruće molitve, ali nije bio uslišan; otkriva svoje preveliko veselje. Aminta pozivlje sve pastire, da pljeskaju od veselja, a čitav samostan sv. Ive Krstitelja, da se veseli. Hloris pozdravlja Dafnisa i zahvaljuje Sv. Stolici, da ga je učinila pastirom pastira; a Filis mu tumači veselje, što je nastalo u samostanu radi njegova dolaska i od koga se ore šume, a Sava i Dunav odzvanjaju. Na koncu Amaracus želi Dafnisu svaku sreću i Nestorove godine: „Vive diu, repeto, completo Nestoris annos — Salvus, et incolumis vive, valeque diu."

8. Fra Andrija Barukčić i njegova lijepa knjiga. Dok je još veseli glas Matićeve vile zvonio učevnim svijetom, oglasi se u Ugarskoj drugi ljubitelj latinskoga Parnasa: fra Andrija Barukčić. Barukčić se je rodio 1805. u Osredici, selu kulaške župe. Svršivši niže nauke i novicijat u Bosni bude poslan prema običaju onoga vremena na više škole u Ugarsku. Tu se je Barukčić, bivši vrlo darovit mladić, uz obligatne svoje predmete vazda zanimao i latinskim klasicima. U to vrijeme iza smrti fra Augustina Miletića postane desetgodišnji profesor i trogodišnji zovički župnik fra Rafo Barišić azotskim biskupom i apostolskim vikarom u Bosni. Taj svečani čin potakne bogoslova treće godine fra Andriju Barukčića, te ispjeva u čast novome pastiru bosanskoga katolištva: „Carmen elegiacum honoribus illustrissimi ac reverendissimi dom. Raphaelis Barishić etc. Dei et apostolicae S. Sedis gratia episcopi azotiensis, et vicarii apostolici per Bosnam Argentino-Othomanam, occasione installationis cum summo totius gentis applausu die 1. januarii anno Dni 1833 peractae devote dicatum", koja u 8° ima 15 stranica i koja bude u Vacu kod Leopolda Plöszla objelodanjena.

Pokus mladoga Barukčića nije bio bez pohvala. Ove su ga opet poticale na još ustrajnije i marljivije proučavanje latinskih pjesnika, nu to nažalost ne potraja dugo: 1839. u 34. godini — u cvijetu svoje mladosti — umre u Tremošnici, gdje je bio na oporavku a s njim u grob legnu svi njegovi najbolji idejali. Tijelo mu bude pokopano u okruglićkome groblju.[1])

9. Fra Blaž Josić i njegova lijepa knjiga. Najmarkantnija pojava na polju preporogjene klasične lijepe knjige bio je fra Blaž Josić. Josić se je rodio 2. ožujka 1820. u Rapačama kod Tuzle. Svršivši početne i humanijorne nauke stupi 2. lipnja 1835. u franjevački red. Nakon godine kušnje i zavjetovanja nastavio je više nauke — filozofijske i bogoslovske — u Ugarskoj, te ih s odlikom svršio. Prvu je sv. misu rekao 26. veljače 1843. Iza toga je u bosanskoj redodržavi vršio razne službe. 20. travnja 1863. bude na kapitulu u Kr. Sutjesci izabran za redodržavnika Bosne Srebrene, koju je službu sve do 28. studenoga 1866. savjesno vršio. Uz službu redodržavništva vršio je iza smrti presvij. gosp. fra Sebastijana Frankovića, koji je umro u Ivanjskoj u Krajini dne 30. listopada 1864., i službu apostolskoga provikara. Uz obligatne nauke specijalno se je bavio čitanjem i proučavanjem latinskih klasika, koji su mu tako omiljeli, da su mu sve do pod zadnje dane bili vjernim drugovima, i ako 1855. piše, da je svojim vilama davno rekao: „Zbogom!": „Huc Heliconiades propere revocate phaselum, — — — — — — — — — — — Ne dicant homines aliquid finxisse Poëtam, — Qui dudum Musis dixerat ore: Vale!" [2])

Ovome se zanesenju za rimskim klasicizmom ima pripisati i njegov indiferentizam prema narodnosti, o kojoj se je baš za njegova života i kod Hrvata i kod Srba najviše pisalo, te mu je bilo svejedno, zvao se tko Ilirom ili Srbinom.[3])

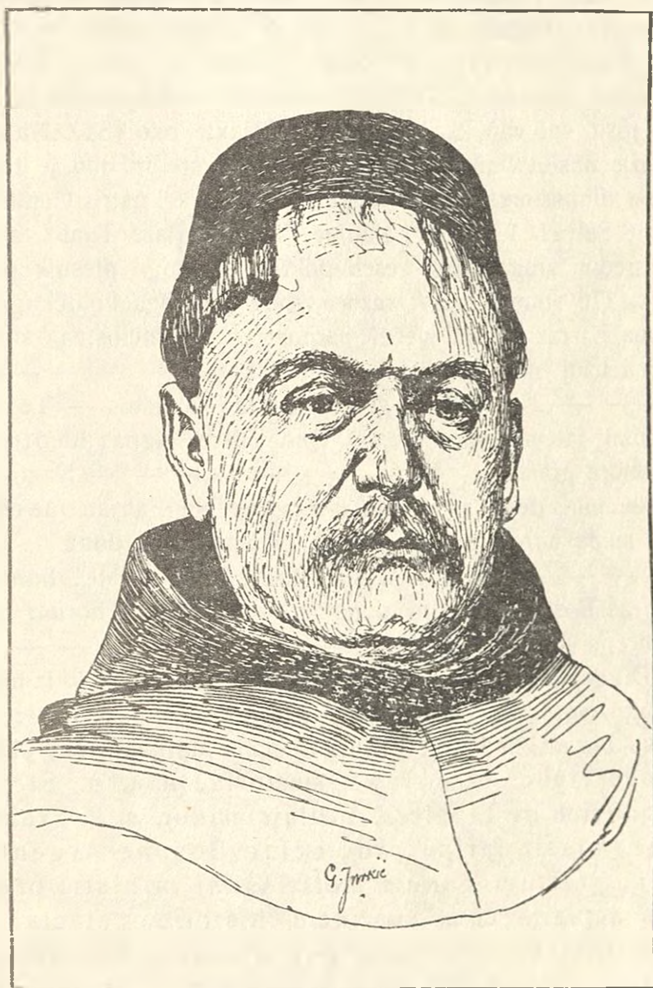
Josić je spjevao više latinskih pjesama, od kojih su mnoge, jer nijesu bile tiskane, već zagubljene i propale. Od dosada nam poznatih Josića pjesama, hronološki brojeći, prva mu je, mislimo,

[1]) Liber mortuorum u Tremošnici piše o njemu: „Apud multos suae Almae Pro̅vae viros magno sui relicto desiderio, speque, quae eum olim ad magna vocabat. Juvenis hic arte poëtica multum excellebat."

[2]) Elegia festis honoribus .... Mariani Šunjić.

[3]) „Non agimus nos de discrimine Nominis isthic: Illyrus anne forem? Sërbne vocandus ero? Sed quia vox metris magis Illyra consona nostris, Cuilibet hinc Nomen; quod quis amat, sit ei!" Elegia in Novo Anno honori ... Steph. Marianovich.

oda spjevana na čast kaločkome nadbiskupu presvij. gosp. Petru Klobusitzkom: „Ode honoribus excellentissimi illustrissimi ac reverendissimi domini domini Petri Klobusitzky de eadem Dei et apostolicae

Fra Blaž Josić.
Snimak s fotografije, što se čuva u Živkovića albumu.

Sedis gratia metropolitanae ecclesiae coloczensis archiepiscopi etc. quam provincia ord. min. s. Franc. Bosnae Argentinae qua patroni sui et moe-

cenatis gratiosissimi munificentissimi dum solennem onomaseos suae diem recoleret in perenne grati animi, et amoris pignus obtulit." Djelo je tiskano u Budimu: „Budae Typis Joannis Gyurián et Martini Bagó." Kada je spjevano i kada tiskano, potanko ne znamo. Iz pjesnikova potpisa na kraju pjesme „Praecinente Devotissimo Suae Excellentiae Cliente Blasio Josich, Eiusdem Instituti ac Provinciae, nec non SS. Theol. Alumno" saznajemo samo to, da ju je Josić spjevao kao bogoslov — dakle oko 1840. Na 2. stranici iza naslova naslikano je sunce. U sredini mu je tiskano: „Quam diutissime!!", niže njega: „Nestoreis Lustris Gentis Pater Optime Salve! Vive Div! Patriae Floscule Rare Tuae", a okolo i po sredini zraka drugi veseli poklici. Iza toga pjesnik pun zanosa u 176 stihova slavi razne vrline velikoga kaločkoga nadbiskupa i izrazuje mu vječnu harnost za dobročinstva, što ih je njemu i užoj mu domovini Bosni iskazao. — — — — — — — — — — „Nec secus gratus meritis onustus — Te meum Summum fateor Patronum, — Qua Cliens dignas ideo refundo — Pectore grates. — — — — — — — — — — — Namque Tu factis cumulas decoris: — Me, meam Gentem, Patriamque charam, — Et manu nobis tribuis lubenti — Splendida dona. — — — — — — — — — — Dignus es Praesul ter amate! honore — Qui beas Bosnos, inopes alumnos, — At lubens horum memor et deinceps — Quaesumus esto." — — — — — — — — — —

Drugo, mnogo opsežnije i vrijednije Josića djelo iz njegova gjačkog života jest elegija na novu godinu, posvećena redodržavniku bosanskih Franjevaca fra Sjepanu Marijanoviću: „Elegia in novo anno honori ac memoriae a. r. p. Stephani Marianovich de Lipnicza, ordinis minor. s. P. Francisci almae missionariae provinciae Bosnae Argentinae etc. in quartum annum meritissimi ministri provincialis actualis cum succincta historice atacta allusione, tristium vicissitudinum Bosnae. In imi cultus amoris, venerationis, nec non perennis gratitudinis obelisci instar monumentum. A gratis suis suae Argentinae provinciae alumnis, in pannonicis plagis studentibus pie testata". Ovo Josića djelo broji s naslovom i mottom na 2. stranici 32 stranice u 8°, te je najveće djelo megju pjesničkim proizvodima humanista Bosne Srebrene. Tiskano je u Sakolci: „Szakolczae, Typis Francisci Xaverii Skarniczl et

Filiorum". Ako na djelu izričito i nije stavljena godina, kada je spjevano i tiskano, ipak ju srećnije možemo naći, negoli u ode biskupu Klobusitzkom. Megju naslovima fra Stjepana Marijanovića, koje je pjesnik u naslovu djela izbrojio, na koncu se i taj spominje, da je on aktualni redodržavnik bosanskih Franjevaca četvrte godine. Buduć da je Marijanović bio izabran za redodržavnika u Kreševu dne 7. svibnja 1838. te je radi Barišića afere vladao preko tri godine: do 1842.,[1]) to je gore spomenuta elegija spjevana 1841. za novu godinu 1842. Čitava se pjesma može zgodno pocijepati na 3 dijela: prvi kao uvod do stranice 24., drugi, koji sadrži glavni objekat, do stranice 30, a treći kao epilog do stranice 32.

U prvom dijelu pjesnik riše po pojmu historije onoga vremena, kako se o novoj godini — 1842. uz sveopće veselje oćuti slavenska vila, gdje Ilirima, južnim Slavenima, pjeva veselu pjesmu. Čuvši to Hermes skoči i sazove druge, kojima se na čelo stavi Apolon, do njega komična Clio i učevna Talia. Iza ovih slijedile su druge vile: panonska — hrvatska i slavonska, srpska, crnogorska, dalmatinska i bosanska. Sve su vile imale svečano odijelo, bile su vesele i pjevale su, samo je bosanska vila bila žalosna i šutjela. Tada ju pita predsjednik Apolon, zašto šuti, zašto se ne veseli. Bosanska vila opširno mu tumači, da njoj nije do veselja, nego do plača i jada. Njezin je vrat pod žalosnim jarmom. Sjeća se, kako je nekoč Bosna cvala za Kulina Bana i Tvrtka; kako su za bosanske nezavisnosti cvale umjetnosti, prosvjeta i prava vjera; kako je sve bilo bogato i sve pjevalo vesele pjesme, a Osmanlije to sve uništile: „Florebant artes, cultura, religgio vera, — Sors et libertas, dum diuturna favit. — Divitiis tunc arva celebrantur, et urbes, — Rex toti genti conciliabat honos. — — — — — — — — — — Aras, atque focos, opus et destruxit Apellis — Audax evertit funditus omne decus. — Alcorano servans Vulcano tradit aduri — Quos Christi affines composuere libros — Templa, sacras aedes Superum, Coenobia, Fratres, — Cernere cum lacrymis non habitare licet."

Riše mu potanko sva zla, što baš tada, dok se on s njezinim drugama veseli, Bosnom dominiraju i koja čine, da Bosna više nije Bosnom. Tu vladaju ubijstva, nepravde, psovke, -- bezvlagje,

---

[1]) Arhiv franjev. samostama, u Kr. Sutjesci.

pustoš, neznanje, bezvjerje i sto drugih zala, koja ju sile, da se žalosti i da plače, doklegod Bosna ne dobije svoga vladara: „Flebo nec immensis satiabor fletibus unquam — Dum viduata suo Principe Bosna gemit!!“ Moli Svevišnjega, da pogleda na njezinu bijednu domovinu i da je oslobodi. Pripravna je i poginuti s drugima, ali ako drugi srećno živu, moli srećan život i Bosancima: „Si pereunt omnes, nec nos superesse rogamus — — — — — — — — — — Si vivunt alii, nobis quoque vivere dona!“

Iza kako je bosanska vila otkrila svoje jade, tješi ju Cynthius Heros te ju pozivlje, da se o novoj godini i ona veseli. Njemu je poznato, da je Bosna u zlu stanju, ali ipak nije nesrećna. Ona je plodna, puna ruda, šuma, livada, blaga: svega, što ljudski život želi i traži. Uz to ju pomažu osobito u odgoju svećeničkoga podmlatka i svaku joj sreću žele toliki velikani: Nj. Veličanstvo Franjo Josip I., kraljevsko ugarsko vijeće, Sv. zbor za raširenje vjere, general franjevačkoga reda, ugarski primas Kopácsy, kaločki nadbiskup Klobusitzky, zagrebački biskup, Scitovszky, Hám, Kuković, Ožegović, cistercitski opat, kaločki i vesprimski kaptoli, Festetić, Tököly, Janković, Todor Pavlović, Spech Ljudevit, Magócsy, Ernyey, Goleseny, Vágner, Jaić fra Marijan, Becker fra Petar, Fra Ivo Vujičić i oci kapucini. Uz to ima i sama Bosna izvrsnih sinova, megju kojima prvo mjesto zauzima fra Stjepan Marijanović.

Kako se već na prvi mah vidi, ovaj dio Josića elegije, u kome se stupnjevno izmjenjuju čuvstva veselja, žalosti i utjehe, ako i ima u obradbi dosta umjetnosti i originalnosti, ipak mu je čitava ideja u glavnome pozajmljena iz čuvene pjesme fra Martina Nedića: „Razgovor koga vile ilirkinje imadoshe u pramalitje godine 1835.“ I u Nedića kao i u Josića kolo čine jugoslavenske vile, a kolu predsijeda Apolon, i u Nedića su sve druge vile vesele, a bosanska tužna; i u Nedića kao i u Josića bosanska vila na upit kazuje svoje jade, a druga ju tješi.

U drugom i u trećem dijelu, koji bi opet mogli svaki naponase stajati, pokazuje Josić mnogo veću individualnost. Predmet drugoga dijela jest redodržavnik bosanskih Franjevaca fra Stjepan Marijanović i njegove vrline, koje pjesnik visoko uzliže. Nije pjesniku lak posao bio onaj u ovome dijelu umetnuti akrostih, čija: početna slova daju ime i prezime „Marianovich Step-

hanus", zadnja službu i dostojanstvo spomenutoga imena: „Minister Provincialis" a sredina „Vivat!"

Magna docent Magnos, qVapropter maxima VatuM
Aggredimur, quae sic summi venerantur ut imI
Rectorem celebrare pium, de lumine lumeN
Illum nempe Virum, qui par virtutibus ipsI
Athletae Eliae, Superis pietate propinquuS
Nomen gens cuius merito cum Sidere laudaT
O! pereant Graji sapientes, maxima RomaE
Vatum pars pereat, sed Bosna Tui venerentuR
Insignes Doctores, quos est carmine volluP [1])
Concelebrare mihi, nam summis crede! merentuR
Hymnis laudari, quia plVs Hi laudibus aequO
Sunt digni. Nec opus multis testatur id actV
Tellus Pannoniorum, sic: Gymnasia LaudI
Est florens Academia quaevis, Lycea, nec noN
Palladis unanimes artes, quod ubilibet isthiC
Hi palmam tulerint. — Ast quid Marianovich audI
Almus ubique locorum prout pellucida gemmA
Nectare divino lactatus fulsit, et ut soL
Umbras inter atras nitet, et Nomen ReverendI
Sic nituit socios inTer Marianovich omneS

Napokon u trećem dijelu slavi Josić druge velikane bosanske redodržave, kojima je redodržavnik Marijanović bio u to vrijeme okružen. Tu se fra Andrija Kujundžić sa svoga govorništva usporegjuje s Ciceronom, fra Marijan Šunjić sa svog genija, sa poznavanja jezika i druge učenosti izjednačuje s Mudrim Salamunom; fra Ilija Starčević sa svoje gravitetičnosti i zasluga Katonu, Pašalić Nasonu. Tu se ističu: izvrsni matematičar fra Ambroža Matić, čuveni liječnik Nikolić, u umjetnostima verzirani Maračić, Gjurić, Gujić, Jurić, Dropuljić, Terzić, Mikić, Tuzlančić, Karaula, Jakovljević, Nedić, Perišić i t. d. Iz gjačkih dana potječe i druga Josićeva oda: „O de honoribus reverendi patris Electi Soska", što ju je spjevao i tiskao u Sakolci 1842.[2])

---

[1]) Upotrebljujući ovu kraticu pisac se je ugledao u Noniusa i Plauta.

[2]) Djelce ne nosi godine tiska, ali na primjerku, što smo ga našli u knjižnici franjev. samostana u Tolisi, na koncu stoji rukopisna bilješka: „Cecinit Fr. Blasius Josić 4. Anni Theologus 1842." Djelce broji 7 stranica u 8°, a tiskano je „Szakolczae, characteribus Skarniczlianis".

Djelce je pruženo, kao što i sam naslov govori, ocu Soski, redodržavniku redodržave presv. Otkupitelja uime sakolčke gimnazije i bogoslovije, kao upravitelju tih zavoda.

Josić je svojim odama: Klobusitzkom i Soski, a najviše elegijom redodržavniku Marijanoviću puno prodičio i sebe i svoju redodržavu i u Bosni i izvan Bosne, a osobito megju velikašima u Ugarskoj, gdje je latinski jezik bio još dobro poznat, pa i mnogim kuhačima i kočijašima. Aplauzi, na koje je mladi pjesnik s ovim djelima udario, bili su mu poticala na još intenzivnije proučavanje omiljelih klasika. Nu dok je Josić pretresao stare klasike i zabavljao se s muzama, u Bosni se je, gdje je i on 1843. stupio u Gospodnji vinograd, sve više zaoštravao spor izmegju biskupa Barišića i bosanskih Franjevaca. Pa kao što je za čitav kulturni razvoj ovaj spor bio ono isto, što vihar i tuča za vinograde i voćnjake, tako je naponase za klasičnu poeziju. Franjevački bosanski klerici prestanu ići na nauke u zemlje krune sv. Stjepana, u kojima su Bosanci usisavali humanizam, a Josić nam se ne javlja sve do 1852.: barem mi sve dotle ne poznamo ni jednog njegova pjesmotvora.

Godine 1847. prestaje tužna afera biskupa Barišića i bosanskih Franjevaca, a 1852. iza burnih godina austro-ugarske monarhije zapućuje se Nj. Veličanstvo car i apostolski kralj Franjo Josip I., da pohodi podložni svoj hrvatski narod, koji mu se je baš za skoro minulih burnih godina i opet najlojalnijim pokazao. Oba čina, a osobito zadnji, puno su djelovali na bosansko katolištvo, koje je i Josić smatrao jednim narodom s Hrvatima preko Save: „Una fuit constans fidei gens Illyra semper, — Perfidiae nunquam contaminata nota. — Ejus Caesar! amore, Thronique favore memento, — Illyricae Bosnam gentis, et esse scias."

Iz ovoga sveopćega veselja hrvatskoga življa porodi se Josića pjesma u čast Franji Josipu I., iz koje smo i gornje kitice istrgli i koja nosi potpuni naslov: „Carmen honoribus augustissimi Francisci Josephi I. Austriae imperatoris, apostolici regis Hungariae, Bohemiae, Lombard. et Venet. Dalmat., et Croat., Slavoniae etc. archiducis Austriae etc. etc. dum Croatiae, Slavoniae, ac vicinas oras Illyrici lustraret, atque ad confine Bosnae Othomanae descenderet. A religiosis ord. minor. S. Francisci provinciae Bosnae Argen-

tinae in tenue devotionis profundissimae gratique animi pignus pie oblatum 1852.“ Ova je pjesma tiskana kod Martina Bage u Budimu, a izrazuje neizmjerno veselje nad prolazom Nj. Veličanstva slobodnom Hrvatskom i nad primaknućem granici otomanske Bosne. Pozivlje sav narod, svećenstvo i braću na pozdrav Nj. Veličanstvu i na poklik: „Živio Cesar i Dvor!“

Pjesma je tako majstorski usavršena, da se pod nju niti isti Ovidij ili Horacij ne bi stidio potpisati. Nenatkriljivo je slikanje Cesara, Njegova dostojanstva i Njegovih svojstava. Pozivlje Ilire, da ga samo motre, kako mu se na usnama smiješi blagost, kako mu ramena resi dostojanstvo, glavu čast, čelo dragi kamen i cesarska mudrost; kako u rukama drži žezlo, a u srcu mu triumfira vjera, jakost i pobožnost; kako pravednošću vlada narodima, a ne trpi da Janusova vrata budu otvorena: da bude rata, nego želi, da čitavom krugljom zemaljskom vlada sveti mir — najbolji uvjet ljudske sreće: „Quem manibus plaudens Illyra laeta vides. — Specto notas illustres: ridet in ore venustas, — Majestas humeros ornat, honosque Caput. — Frons Diadema gerit, sapientia Caesare digna, — Splendet in aspectu, Sceptra tenentque manus. — Religio, robur, pietas in corde triumphant, — Justitia populos sub ditione tenet. — Et partis totidem magna virtute triumphis, — Non patitur fores, Jane, patere tuas. — Sed placidam pacem toti donaverat orbi, — Percupiens gentes posperitate frui.“ On sažaljuje bijedne, tješi rasplakane; spor je u kažnjivanju, a brz u nagradama; pomaže Bosnu i bosanske klerike: „Compatitur miseris, flenti succurrere pronus, — Est piger ad poenas, praemia ad alta celer. — Indolet auxilique iuvat te Bosna potenti, — Quamvis othomanico nunc pareas Domino; — Religionis amore tuos dum pascit alumnos, — Dogmata sacra docens, Palladis arte beat.“

Jedno je, za što će ortodoksno kršćanstvo Josiću prigovarati uopće i u ovoj pjesmi napose, da se nije svuda služio pročišćenim klasicizmom, nego vrlo često tako ekstremnim, da i samoga Boga, u koga je i kao redovnik i kao svećenik bez sumnje ortodoksno vjerovao, nazivao Jupitrom. Na koncu bo ove pjesme Cesaru dovikuje: „Ac ubi regna domaveris, et regnaveris annis — Innumeris, gentes prosperitate beans; — Jupiter amplexu excipiet numeroque Deorum — Te inseret, et merito Regna superna dabit.“

Slijedeće godine 1853. Josić nas i opet obogaćuje jednom prigodnicom. Te naime godine presvij. Karlo Pavić, izabrani rožnjanski biskup i t. d., slavi u Gjakovu pedesetgodišnjicu misništva. Buduć da je tada Josić bio u Gjakovu superijorom franjevačkih klerika bosanske redodržave, izda u Budimu kod Martina Baga „Carmen jubilaeis honoribus illustrissimi, ac reverendissimi Caroli Pavich, electi episcopi rosonensis etc.“, te ju uime bosanske redodržave preda svečaru. Pjesma je formom i sadržajem oda, koja za uvod ima akrostih. U akrostihu početna slova lihih stihova sačinjavaju jedno „Aspice sane“, a tâkih drugo „Aspice sane“. Isto tako konačna slova lihih stihova sačinjavaju jedno „Vota serena“, a tâkih drugo „Vota serena.“ Čitava pjesma ima s akrostihom 92 stiha.

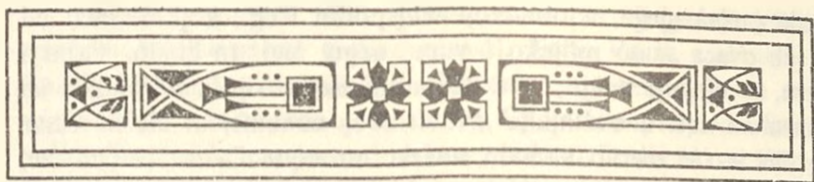
Iza svečanoga prohoda Franje Josipa I. Hrvatskom i iza pedesetgodišnjice izabranoga biskupa Pavića dogodi se pod konac godine 1854. jedan čin, koji je čitavu katoličku Bosnu napunio veseljem i zanosom. Tamo otkako je biskup Barišić ostavio Bosnu, bosanski su katolici bili više godina bez ikakova biskupa. Dne 13. studenoga 1854. Sv. Stolica postavi fra Marijana Šunjića za biskupa panadenskoga i apostolskoga vikara u Bosni. Slijedeće godine 18. veljače biskup Strossmayer svečano u Gjakovu zaredi isluženoga redodržavnika bosanskih Franjevaca za biskupa. Tom prigodom pjesnik Josić i opet sazva svoje vile, s kojima se je, kako sam veli, davno bio oprostio, te ispjeva na čast biskupu Šunjiću elegiju: „Elegia festis honoribus illustrissimi, ac reverendissimi patris Mariani Šunjić ord. min. s. P. Francisci etc. episcopi panadensis et vicarii apostolici bosnensis occasione ipsius ad hanc dignitatem episcopalem consecrationis.“ Tiska ju u Osijeku u Divaldovoj tiskari i kao obično prikaže ju uime čitave redodržave visokom svečaru. Elegija opseže s naslovom i s motom 8 stranica u 8^0. Ovaj Josića pjesmotvor nosi strogo obilježje starih grčkih i rimskih elegija, koje su bile elegije jedino radi svoje forme: distiha. Tu nema ni traga sjeti ili tuzi, nego je od početka pa do kraja iživ vesela srca radi toga, što Bosna dobiva iz svoje sredine a iz franjevačkoga reda biskupa, i to takova biskupa, koji se sa svoje mudrosti može o bok staviti onoj sedmorici grčkih mudraca: „Graecia quos habuit doctos, veneratur et orbis, — Septenis illis, par sapit iste sophis“; pastira, koji pozna svoje stado, da

stado pozna njega, a obadvoje Gospodin Bog; koji ne traži od svojih ovaca samo mlijeko i vunu, nego živi za stado, narod i vjeru, te njeguje svoje ovce nektarom Božje riječi, a zalutale na ramenima nosi u ovčinjak: „Novit oves cunctas, ut sic noscatur ab illis — At merito sursum noscat utrosque Deus. — Qui lac, et lanam solum non quaerit ab agnis, — Vivere sed Christo, pro grege, gente, Fide. — Pascit oves teneras, divini nectare Verbi, — Errantes humeris mox in ovile ferens."

Po našem sudu ova je elegija uz pjesmu Nj. Veličanstvu Franji Josipu I. najuspjeliji proizvod pjesničkoga genija fra Blaža Josića: jezik čist i bujan, mašta raspaljena, a slog obao.

Po hronologiji zadnje mjesto zauzimlju ostale dvije Josićeve pjesme, spjevane 1856. redodržavniku bosanskih Franjevaca fra Martinu Nediću. Prva je „Aplausus adm. rndo patri Martino Nedić" etc., kojom je Nedić bio pozdravljen, kada se je 1856. vratio iz Rima s generalnoga kapitula u Kr. Sutjesku, a drugom je „Honoribus admodum reverendi patris Martini Nedić" iste godine pozdravljen na svoj imendan. Obe smo ove pjesme dobili od vel. oca Mirka Šestića, te smo ih 1911. u 9. br. „Seraf. Perivoja" objelodanili pod naslovom: „Iz neobjelodanjenih bosanskih klasika." I iza ovih zadnjih Josića pjesama bosanski su Franjevci i u školama i izvan škola pretresali rimske klasike, ali se nitko više ne usudi štogod novoga stvoriti na obnovljenome latinskome Parnasu.

---

§ 10.

SABIRANJE NARODNIH UMOTVORINA.

1. Pokret kod Hrvata i Srba za sabiranje narodnih umotvorina. Hrvatske i srpske narodne umotvorine: narodne pjesme, pripovijetke, poslovice i zagonetke većim su dijelom zajedničko „slovinsko“ blago. Jovan Muškatirović sabravši velik dio narodnih poslovica i objelodanivši ih prviput u Beču 1768. a drugiput u Budimu 1807. bio je prvi, koji je počeo svraćati pozornost na hrvatsko-srpsko narodno blago. Njegovim je tragom pošao Ivan Ambrozović, izdavši 1808. „Proricsja i narecsenja“, koja nijesu ništa drugo do pomnožano i u latinicu zaodjeveno Muškatirovićevo djelce.[1])

Godine 1813. izda zagrebački biskup Maksimilijan Vrhovac okružnicu svome svećenstvu, u kojoj ga pozivlje, da sabire „pričeja u raznih okolnostih srěćno najdena“ te „popevke horvatske i slavonske“ i njemu spremi skupa sa starim parohijalnim knjigama, da tim pomogne bečko društvo za usavršenje „ilirskoga jezika“.[2]) Nema sumnje, da je ovu okružnicu biskup Vrhovac napisao na poticaj učevnoga Slovenca Jerneja Kopitara, koji je tada bio u Beču i uz Vuka Stefanovića Karadžića te izdavače srpskih novina Davidovića i Frušića sve se više zagrijavao za narodni srpski i hrvatski jezik i za narodne hrvatske i srpske umotvorine.

Prof. Šurmin tvrdi, da se svi naši moderni pisci u tome slažu, da je ova lijepa poslanica pothvatnoga biskupa Vrhovca ostala bez ikakva uspjeha.[3]) A to nije ni čudo, jer se je Hrvatska tih godina borila ne za narodni nego za latinski jezik. Sasvim je drukčija stvar bila u Srbiji, gdje je još Lukijan Mušicki

[1]) Bosanski Prijatelj, I., str. 119.
[2]) Danica ilirska, god. 1837., br. 24.
[3]) Prof. Šurmin, Hrvatski preporod 1790. — 1836., str. 46.

(1777.—1837.) svoje učenike nagovarao, da mu popišu narodne pjesme, što ih poznaju, i gdje se je dosta rano razvila živahna borba za „govedarski“: čisto narodni jezik. Iskra, što ju je Muškatirović bacio, brzo se megju srpskim narodom rasplamtila: razvije se intenzivan rad za sabiranje i proučavanje narodnoga blaga, koji urodi raznim zbirkama narodnih pjesama, pripovijedaka i t. d. Vuk izda: 1814. „Malu prostonarodnu slavenosrpsku pesnaricu“, 1815. „Narodnu srpsku pesnaricu, čast vtora“, 1821. „Narodne srpske pripovijetke“, 1823. i 1824. tri, 1833. jednu knjigu narodnih pjesama te 1836. „Narodne srpske poslovice“, a 1832. i 1837. poče osvitati i Sime Milutinovića „Pjevanija crnogorska i hercegovačka“.

Fra Bono Perišić.

Uto i u Hrvatskoj javno mnijenje krene drugim pravcem. S ilirskim pokretom uskrsnu i ojači i zanos biskupa Vrhovca prema biserju, što kaplje s usta prostoga naroda. Smjerom Muškatirovića i Ambrozovića, kojim su Srbi toliko pokročili, krenu i mladi Iliri. Pokretač duh i tu je bio dr. Gaj. On sam osim priče o Čehu, Lehu i Mehu nije se bavio sabiranjem i proučavanjem narodnih umotvorina — nije za to imao vremena. Nu jest poticao i napućivao druge u tome pravcu. Još 1837. dr. Gaj izvuče iz prašine okružnicu biskupa Vrhovca, kojom ovaj pothvatni muž poživaše svoje svećenstvo na sabiranje narodnih umotvorina, te ju u izvornom latinskom i hrvatskom jeziku objelodani u „Danici ilirskoj“.[1]) U duhu ove okružnice Gaj je svojim prijateljima više puta i usmeno šaptao; a

[1]) Danica ilirska, god. 1837., br. 24.

mladi bosanski Franjevci bili su prvi, koji su shvatili važnost Gajevih savjeta. Megju ovima odlikovahu se: Jukić, Martić i Šunjić.

2. Bosanski sabirači narodnih umotvorina. Jukić se hvali, da je još 1840. počeo sabirati narodne pjesme, pripovijetke, poslovice i zagonetke.[1]) Ova Jukićeva pohvala nije nimalo pretjerana, jer Jukić još 1842. u jednom pismu Perišiću javlja, kako je bio u Zagrebu šest dana, kako je tada svaki dan išao Gaju te se s njim razgovarao o narodnim pjesmama, s njim se pogodio „za štampanje perve knjige“ „pěsamah“, što ih je sakupio i koje misli još iste godine spremiti u Zagreb.[2]) Iste godine opisuje prijatelju Stanku Vrazu, „što narod – u Bosni — pripověda o Marku Kraljeviću“, a 1843. javlja mu, da je „Narodne ilirske piesme, koje se pievaju po Bosni već ... I. knjigu od 10. tabakah datiro pak ... boji se da u Zagrebu rad naslova „ilirske“ neće moći izaći. U tom slučaju — veli — tisko bi jih u Splietu a to bi“ mu „žao bilo, da ovako blago mimoigje Gajevu tiskarnicu, Zagreb grad“.[3]) U istome pismu moli ga kao prijatelja, da ga o tome, čim prije mogne, obavijesti. Čini se, da Jukić na ovaj upit od Vraza nije dobio nikakva odgovora. Inače ne možemo shvatiti, zašto slijedeće godine u ožujku šalje ponovno u Zagreb upit istoga tona, ali više ne Vrazu, nego samom dru. Gaju.[4]) Iste godine poče Jukić slati u Zagreb na tisak sabrano narodno blago. Dne 1. lipnja pošalje Vrazu u „Plandovanjima zabavnim“ uz pripovijesti takogjer smješice i zagonetke, a koncem kolovoza Vrazu i Babukiću „Bosanske narodne piesme“. U popratnome pismu moli prijatelja Vraza, da ih tiska u Gajevoj tiskari, i to, ako htjedne Gaj na vjeresiju, odmah; ako li ne, onda, kada se iza proglasa prijavi toliki broj pretplatnika, da bi se trošak mogao isplatiti. Iz „Proglasa i poziva na pretplatu“, što ih je istom poštom u Zagreb spremio, saznajemo i opseg prve zbirke: u njoj je „50 različitih piesama

---

[1]) Bosanski Prijatelj, I., str. 33., 111., 119. i 124.

[2]) Jukićevo pismo Perišiću, pisano u Fojnici 26. listopada 1842., u arhivu franjev. samostana u Fojnici. U njemu Jukić Perišiću piše i ovo: „Brate dragi nastojte zajedno s Pavom te mi pisamah sakupljajte, to nam je jedino blago koga nam turci dosad ne mogoše uzeti? ako ste koju pripisali pošaljite mi što pria.“

[3]) Dr. Alaupović, Ivan Frano Jukić, str. 57.

[4]) Dr. Alaupović, Ivan Frano Jukić, str. 54.

40 ženskih i 10 junačkih, iznoseći 20 odprilike tabakah".[1]) U drugome pismu od 31. kolovoza 1844. Jukić podsjeća dra. Gaja, kako ga je prije dvije godine najviše nagovarao, da sabire narodne pjesme, javlja mu, da ih je „množinu" skupio i da je sada u neprilici, kako će ih u oskudici novca tiskati. Upozoruje ga, kako je „pérvi dio" preko Vraza na tisak već poslao, te ga moli, da bude tako ljubezan i tiska ga u svome trošku, „dok novci za knjige ne dojdu".[2]) Iz jednoga pisma, što ga je Jukić iz Fojnice 12. siječnja 1845. pisao Vrazu, saznajemo, da on sve do početka 1845. iz Zagreba nije primio nikakva odgovora uime svojih narodnih umotvorina, a „na koncu — veli dr. Alaupović — ne bi ništa, jer je baš to bilo vrijeme, gdje se sve bilo dalo na politiku i gdje se već kupili crni oblaci, da prokapaju krvlju ljudskom".[3])

Neuspjeh u Zagrebu Jukića se je bez sumnje zlo dojmio, ali mu još nije oduzeo volje za rad u pothvaćenome smjeru. Stoga ga u ljetu 1845. i nalazimo na Kupresu, gdje zaposlene težake napastuje, da mu pjevaju narodne pjesme. Nu Jukić se na Kupresu puno ne okoristi. Premda je Kupres obilovao narodnim pjevačima, a Jukić im i nadnicu nudio, oni su ipak smatrali, da ljeto nije za gusle, nego za kosu i motiku. O tome Jukić piše u svome „Putovanju po Bosni godine 1845.": „Nigdje tako dobrih pjevača nema uz gusle kao ovdje — na Kupresu. — Svako selo imade po tri četiri guslara i pjevača, ali ono, što sam ja najviše želio, najgore mi izagje za rukom, što sam u najnezgodnije vrijeme došao (od polovine juna do 8. augusta), kada se ljetina sprema. Zaludu sam ja nadnicu dobro plaćao, odgovoriše mi: dogji ob zimu pa ćemo ti dodijati s pjevanjem".

U sabiranju narodnih umotvorina nije se ništa manje agilnim od Jukića pokazao drug mu fra Grgo Martić. Martić se je još bivši gjakom zagrijao za sabiranje narodnih pjesama — pa jednu: „Što j' se ono Travnik zamaglio", koje se je po svoj prilici još od djetinjstva sjećao, objelodani u „Danici ilirskoj" 1843. Vrativši se 1844. s nauka iz Ugarske u Bosnu nagje u onim žalosnim vremenima najveću utjehu u sabiranju narodnih pjesama, te ih sam sabra do 200.

[1]) Pismo Vrazu i „Proglas" i t. d. u dra. Alaupovića Ivan Frano Jukić, str. 60 — 61.

[2]) Dr. Alaupović, Ivan Frano Jukić, str. 55.

[3]) Dr. Alaupović, Ivan Frano Jukić, str. 33. i 61.

Uz Martića i Jukića dosta rano pristane i fra Marijan Sunjić.[1]) Svatri su radila sporazumno, a pomagali su im i neki drugi domoljubi, kao sarajevski učitelj Gjorgjo Margetić, koji je skupio više od 140 ženskih narodnih pjesama i Jukiću ih predao, da ih vremenom objelodani u svome „Bosanskome Prijatelju".

I zbilja Jukić je u „Bosanskome Prijatelju" bio otvorio posebne odsjeke za narodne: pjesme, priče, poslovice i zagonetke, te je samih pjesama, što iz svoje zbirke što iz zbirki Šunjića, Martića i Margetića objelodanio ravnih 44: junačkih 12, junačko-ženskih 6, žensko-junačkih 6 i ženskih 20; priča 6, poslovica 1863, zagonetaka 329. Osim toga je Jukić još 1844. u „Magazinu" otiskao jednu odulju narodnu pjesmu: „Kulu gradi Filip Madžarine".

Iza Jukićeve smrti prihvati se izdavanja bogatih zbirki najsposobniji za to: fra Grgo Martić. Bit će, da pjesnik iz osobitoga pijeteta prema nezaboravnome drugu nije počeo izdavanje samom svojom, nego svojom i Jukićevom zbirkom. Uredivši prvu svesku zakiti ju priprostim nu za ono vrijeme pisanim predgovorom: „Razlog", Jukićevim životopisom te dvjema svojim izvornim pjesmama: „Tužni glas" i „Pérvo poznanstvo"; spremi ju u Gjakovo nadstojniku franjevačke bosanske mladeži fra Filipu Kuniću, a ovaj ju objelodani u Osijeku 1858. pod naslovom: „Narodne piesme bosanske i hercegovačke". Iz predgovora — bolje „Razloga" — saznajemo, da se Martić nije slagao s Vukovim, Rešetarovim i Jukićevim načelom: „Pjesme treba bilježiti onako, kako se čuju iz usta naroda", nego da bi ih trebalo, kako je to Kačić radio, „presvlačiti u tanahnu kopreničnu košuljicu". I premda „stoga prosta vila, obukavši tanahnu kopreničnu košuljicu" ne bi „prestala biti narodna", a „sabirači i izdavači priskrbili bi si višu slavu tim ogromnim narodnim djelima", slijedi ipak i sam svome mnijenju protivnu praksu. „Ali je Martić — veli dr. Alaupović — drugu veliku manu počinio, što je po pjesmama zatro sve osebine lokalne naravi u jeziku i što ih je sve navio na ijekavski izgovor, makar ih je najveći dio po-

---

[1]) Nedić u svojim Zapamćenjima piše: „Na Orašju ... — Šunjić — ... bi kadkad dobavio njekog Iliju Bošnjaka rodom od Skoplja glasovitog guslara, pa bi Ilija kitio pjesme o stari junaka, koje je Marian činio pripisivat, i od istih pjesama Jukić je činio njekoliko tiskat u Bosanskom prijatelju pod slovom M. Š. = Marian Šunjić, a Marian znao je vrlo liepo udarat violin, pa koji put s guslarom, i tamburašom na violin složno zasvirao."

kupljen po ikavskim krajevima. I fra Grgo i Jukić bili su vrlo loši filolozi, pa Martić jezične pojave: latak mj. lakat, seldo — sedlo, merme — merve, ljepše — lješe i t. d. drži „za nesmotrena sablaznjenja pučke hladnokrvnosti“. [1])

I Martiću i Kuniću najveća utjeha bi, da su „Narodne pjesme“ svuda naišle na opće odobravanje. „Narodne novine“, „Katolički list“ i „Neven“ obasuše ih pohvalama, premda se pošljednji žestoko obori na pravopis: muklo „ěr“ i „h“ u genetivu množine. Narod ih prozva „Jukićkama“, te ih tako privinu srcu, da im je sam Martić dočekao četvrto izdanje.

Čim je Martić uredio prvu svesku narodnih pjesama, počeo je drugu. A posao mu je išao tako glatko, da je „Katolički list“ oglasujući prvu svesku mogao navijestiti, da je i druga sveska već gotova.[2]) Nu Martić je kod sebe imao samo svoju i Jukićevu zbirku, a htio je svakako da i Šunjićevu uredi. Znao je, da je i Šunjićeva zbirka bogata, a on da ju niti ima kada niti može od starosti i slabosti uregjivati. Stoga mu se Martić ponudi za urednika. Ali Šunjić je sa svojom zbirkom donekle bio već providio: ustupio ju je agentu bosanskih Franjevaca u Sl. Brodu gosp. Andriji Brliću, da učini s njom, kako bolje znadne. Stoga Šunjić Martiću nije ni mogao drugo odgovoriti, do da se s Brlićem sporazumi.[3]) Ovaj je odgovor Martića puno uznemirio, stoga se odmah obrati Brliću. Šta mu je sve pisao, nije nam poznato, ali iz Brlićeva odgovora, što ga je 11. rujna 1858. iz Broda poslao Martiću,[4]) dade se zaključiti, da je Martić pjesme iskao natrag. Nu Brlić mu ih nije dao, nego je obećao, kada Martić izda svoju i Jukića zbirku, da će onda skupa izdati i zbirku biskupa Šunjića, što ju on već najmodernije uregjuje. „Začudio sam se — veli Brlić u spomenutome pismu — brizi Vašoj zbog ono narodnih pjesamah, koje mi je presvj. biskup Šunjić dao, da radim š njima, kako valja najbolje. — Ja dakle želim, da Vi imate ljubav, i da prosliedite izdavanjem sbirke Vaše, koju je svaki domorodac, nedjeleći literaturu u hrv. slav.

---

[1]) Dr. Alaupović, Ivan Frano Jukić, str. 35.

[2]) Katolički list, god. 1858., br. 25.

[3]) „Ja bi Vam rado poslo moju zbirku od pisamah, ali ju je skoro odnio Andrija Berljić. Zato od potribe bi bilo š njim se stavit u sporazumljenje pria izdavanja.“ Šunjića pismo Martiću od 1. kolovoza 1858.

[4]) Brlića pismo „Reverendo Patri Gregorio Martić Magistro Novitiorum dignissimo Kreševii“, u Šestića.

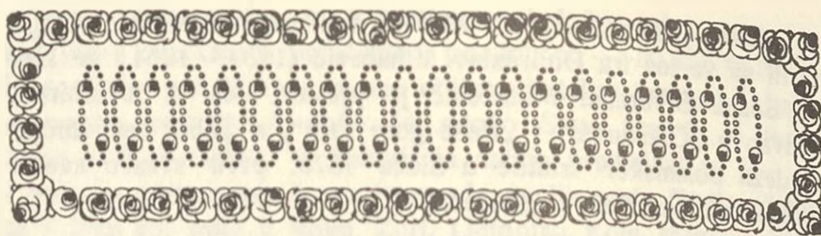
dalmatinsko-bosansku, ni u latinicu — i drugu neku, nego sve kao jedno smatrajući, uzhićenjem pozdravio. — Pa kad se izcrpi blago Vaše: eto ćemo ovo nas obiju prijatelja: biskupa Vašega, na svjetlo izdavati. A dotle će mlogo Save proteći, a donde ćemo se i mi vidjeti. — Zasada ja dajem prepisivati te pjesme, i veće su gotovo sve i prepisane, da ću jih onda čitati, gledati je l' koja već gdje u Vuku, Zori, Ljetopisu, Kolu, Magazinu, Danici i t. d. izašla, i s kojom promjenom; da se to u opazkama takija ubilježi. Uobće kanim malo znanstvenije, ako ne spješam, taj posao urediti, nego dosadanji izdavaoci narodne pjesme, najvećega i najdragocjenijega blaga našeg. Ja rastavši se s Vama nijesam se ponudi Biskupovoj ni nadao: ali budući mi učinjena, ne mogoh je odreći. A da sam na Vašu i Jukićevu zbirku, kao predteču ove mislio, to vam jamči moja težnja za slogom i jedinstvom u svemu i svačemu."

Po svoj prilici ovaj je Brlićev odgovor Martića zadovoljio. „Qui prior tempore, potior in iure." I Brlić je prije Martića primio Šunjićevu zbirku, na njoj već počeo raditi, a njegova je sposobnost jamčila, da edicija neće ni u čemu hramati. Stoga je Martić morao biti zadovoljan s tim, da mu je Brlić obećao pravo na sudjelovanje pri izdavanju. I što je još više, Martić uredivši svoju i Jukića zbirku spremi ih Kuniću; a Kunić pošavši iz Gjakova u Lijevno povjeri Brliću izdavanje i ovih zbirki.

Domalo se osjeti, koliku su pri tome pogrešku počinili i Šunjić i Kunić. Andrija Brlić umre prije, nego li je ijedna sveska povjerenih mu pjesama ugledala svijetlo. Iza smrti knjižnica mu bude prenešena u mjesni franjevački samostan. Jesu li megju ostalim knjigama bile i povjerene mu pjesme, tko bi znao? Ali činjenica je, da ih je kašnje Martić s Andrijinim bratom Ignjatom u samostanu tražio i da ih nije nigdje našao. I tako je ili izgubljen ili u tamu potisnut veći dio ploda višegodišnjega djelovanja na polju folklore koliko Šunjića toliko opet Martića i Jukića. Sačuvan je, ukoliko nije objelodanjen, tek neznatni dio, što nije zapao u Brlića ruke, i to jedino iz Jukićeve i Šunjićeve zbirke. One je o. N. S. 1861. poslao u „Naše gore list", a ove smo iz gučogorskoga arhiva uzeli i predali zboru naših bogoslova „Jukiću", da ih prepiše i objelodani. Ovaj se je našoj želji rado odazvao tako, da će domalo ugledati svijetlo zbirka Šunjićevih „Narodnih junačkih pjesama" posvećena sjeni palih hrvatskih junaka 1914.—1915.

Osim Jukića, Šunjića i Martića sabiranjem narodnoga blaga bavili su se još fra Dobroslav Mihačević (1839.—1864.) te klerici Bosne Srebrene. Mihačević je pjesme, što ih je sabirao, izdavao u „Glasonoši“ i „Naše gore listu“, a „Zbor redovničke mladeži bosanske“ izdade u Sisku 1870. prvu svesku svojih „Bosanskih narodnih pripoviedaka.“

---

§ 11.

KNJIŽEVNA DRUŠTVA I ČASOPISI.

1. Prva književna društva u Hrvatskoj. Književna su društva stupovi prosvjete, na kojima ona počiva i s njih pušta na sve strane svoje sjajne i tople trake. Jesu li književna društva jednoga naroda moćna, to su mu štit duševnog života, tvrd bedem samosvijesti, sunce, koje dok rasvjetljuje, i grije, a dok grije, ujedno i rasvjetljuje, sila, koja ili jači njegovu nezavisnost ili ju i stvara i jači.

U tome se uvjerenju daju i hrvatski preporoditelji još u rano jutro hrvatskoga preporoda na osnivanje književnih društava i čitaonica. Već 1836. dr. Ljudevit Gaj predlaže u Zagrebu, da se osnuje „Društvo prijatelja narodne izobraženosti ilirske“, kao što ga bijaše još 1829. zamislio i Janu Kolláru u Pešti otkrio.[1]) Društvo se uistinu osnuje, pa kada ne dobi sankcije, makar da su mu u susret išli i hrvatski ban Vlašić i biskup Alagović, tada se Hrvati dadnu na osnivanje takovih društava, za koja se je moglo dobiti dopuštenje u samoj Hrvatskoj. Prvo takovo društvo osnuju na poticaj Jakova Peteka, bogoslova III. godišta, zagrebački klerici u ožujku 1837. Društvu dadoše ime „Kolo mladih rodoljuba“,[2]) a svrha mu je bila prosvjeći-

[1]) „Danica ilirska“, god 1836., br. 33., gdje dr. Gaj i to veli: „Novine i Danica jesu samo predteča ovakog plemenite narodnosti dostojnog ustanja... Danica objavlja zoru, a zora svanuti ne može brez narodnog družtva.“

[2]) Pod ovim je imenom društvo opstojalo sve do 1856., kada pod prijetnjom, da će se raspustiti, ako pod tim imenom ustraje, zakiti se čednijim imenom „Zbor duhovne mladeži zagrebačke“. „Seraf. Perivoj“, god. 1912., str. 92. Ovim se ispravlja Cuvajevo mnijenje, kao da je ovo odmah pod današnjim nazivom osnovano. Cuvaj, Građa za povijest školstva (Zagreb, 1910.), sv. III., str. 306.

vanje naroda i izdjelavanje narodnoga jezika.[1]) Koncem iste godine počne u Varaždinu Metel Ožegović oko sebe okupljati prijatelje „našega narodnoga slovstva“, što 1838. urodi osnutkom prve ilirske čitaonice, iza koje se kašnje osnovaše slične ustanove u: Karlovcu, Križevcima, Zagrebu i t. d. U zagrebačkoj čitaonici porodi se 8. ožujka 1839. misao, da se osnuje „Matica ilirska“ poput „Matice srpske“ i „Matice češke“, te da se spoji sa čitaonicom. Blagoslovena ova misao odmah naigje na odobravanje, te se već 1842. „Matica ilirska“ ostvari. Iza dvije godine objelodani prvijenac svojih publikacija: Gundulićeva „Osmana“, a nekako dvije godine iza toga i društvo zagrebačkih bogoslova izda dra. K. Šmida Genovevu.[2])

2. Prvi pokus književnoga društva u Bosni. Sav su ovaj pokret i njegov razvoj mladi bosanski Franjevci promatrali s nekom ljubomornošću. Oni su dosta rano shvatili, da je njihov vijek „věk od prosvěte“: obazirali su se na sve strane, i kudgod su pogledali, uočili su, da „sve se kreće, sve za prosvětom i naukom teži“; „zavode se učiteljišta, otvaraju se Učionice, mladež za naukom čezne“; nekadanje se sablje i buzdohani zabacuju, a na njihovu se mjestu ukazuju „knjige i časopisi“.[3]) A Jukić je bio prvi, koji je i u nesregjenim crkvenim i političkim prilikama i uza sve siromaštvo, koje je poput kakve more tištilo svu Bosnu i Hercegovinu, pokušao da sa fra Bonom Perišićem osnuje književno društvo.

Još 30. prosinca 1840. piše Jukić iz Fojnice fra Boni Perišiću u Skoplje: „Eto Vam šaljem: „Poziv u kolo Bosansko“ pročitajte ga i ako možete pripišite, i pervom prigodom natrag k' meni pošaljite ga, druge bo ovdi copie (snimka) nejmamo; posli nego je vikar otišao ništa nismo kod starešine, uime njega opravljali, a dok ne dodje vikar i ne mislimo! buduć da je vikar, u velikom priateljstvu kod Duića, kod kog će to on lasno opremiti; molim kad pročitate: depromat suum judicium desuper: utrum aliquid sit immutandum necne? aut adendum?

---

[1]) Cuvaj, Gradja za povijest školstva (Zagreb, 1910.), III., str. 306.

[2]) Cuvaj, Gradja za povijest školstva (Zagreb, 1910.), III., str. 306.—308.; Dr. R. Horvat, Najnovije doba hrvatske povijesti, str. 54.

[3]) Dr. Jelenić, Izvori za kulturnu povjest, str. 158.—160.

corrigendum? ne opus sit unius capitolii! — —"[1])
Ali razvoj afere, što se je tih godina vodila izmegju Bosne Srebrene i apostolskoga vikarijata u Bosni, potisnu u kut i ovaj idejalni Jukićev pothvat. A drukčije nije moglo ni biti, kada je čitava redodržava bila pala u sumnju urotnice, veza joj sa Hrvatskom prekinuta, njezine najbolje sile dijelom bile na polju suptilnih jurista i apologeta, koji ju sa svom svojom okretnošću ne spasiše od suspenzije, a dijelom sve dublje padale u očajanje te gubile svaki polet.[2])

Nakon nesrećne afere bosanske redodržave i apostolskoga vikarijata poletni se bosanski oci nagju u sličnoj poziciji, u kojoj se nalazi težak iza proljetnih kiša na neuzoranoj njivi. Stoga se ponovno bace na misao, da i sami poput braće s onu stranu Save zasnuju književno društvo.

Već 1. prosinca 1846. pišu iz Fojnice fra Franjo Jukić i učitelj fra Blaž Josić visokoučenome gospodinu dru. Ljudevitu Gaju, kako oni ni malo ne sumnjaju, da on češće pameću pogleda „na strane preko-Unske", da rastužen vidi u Bosni samo tmine i da razmišlja, „kada će ove uminuti". Obasiplju ga veseljem, da je i s ovu stranu Save misao i želja „sviuh domorodacah" već sazrela, „da nesretnu ovu ilirsku pokrainu posle toliko stoletjah jednoč već sunce od prosvěte ograne i obasja". Javljaju mu, kako je „njekoliko rodoljubne mladeži naumilo" „s početkom nove 1847. godine jedno književno družtvo zavesti, kog će cilj biti: protěranje tminah neumitnosti iz ove nevoljne i od svakog zapušćene slavjanske děržave". Priznaju, da im je „želja velika", a „za toliko poduzetje verlo malahna snaga". I jedno je, što ih „těši — pouzdanje u priatelje narodnosti, u čemu, ako ne" budu prevareni, uzdaju se, da ih „dobar napridak neće

[1]) Arhiv franjev. samostana u Fojnici.

[2]) Dne 27. travnja 1841. piše Jukić iz Fojnice Perišiću u Skoplje: „Kamo srića! da bi Vam mogo željno odgovoriti! „Sloga" naša vidi se da natrag propuzaje, priašnji nje ljubitelji vidi se oledeni (li)?! Križanac vidi se da najmanje za nju mari, on bi mogo kod starlšinah, stvar dokončat, al' kad neće usilovat ga ne mogu; toliko sam mu putah govorio, dapače i molio ga, al bi zaludu, izpočetka sve obećavaše, a sad samo šuti: kad mu od tog šta spomenem; možebit da ga je od tog tkogod odvratio?!... I to je sloge stališ!? Taki su ti obično Bošnjaci, dok još malo kaurske pameti imadu, al se proh! dolor kvasom Bosanskim pokvare i pravi Bošnjaci postanu; sad zasad eto vidite da ne može ništa bit a odsele dogovaraćemo se." Arhiv franjev. samostana, u Fojnici.

mimoići". Megju spomenute „prijatelje narodnosti" ubrajaju i njega, te ga mole, da im „od nove godine šalje tri iztiska Narod. nov. s Danicom: za svaki manastir po jedan, bezplatno".[1])

Ideja, da se u Bosni osnuje književno društvo, sve se je više razvijala. Domalo se budućem društvu stvori i ime: „Kolo bosansko". Nekako 1847. osvane i „poziv u „Kolo bosansko" tako nazvano književno družtvo, koje Domorodci Bosanski za godinu 1848. zavesti žele", te pravila ili „Uredba Družtva" s mottom uzetim iz sv. Augustina: „Non quia difficilia sunt non audemus, sed quia non audemus difficilia sunt". Poziv u „Kolo bosansko" uprav je sa zanosom sastavljen, te ako pod njim i ne vidimo autorova potpisa — otkriva nam ga u osobi I. Franje Jukića sam stil, jer i ovdje vrijedi ona Buffonova: „Le style c' est l' homme". „Vrime je, — vele pozivači — da se i mi probudimo od dugovične nemarnosti; dajte pehar, te carpite iz studenca pomnje mudrost, i nauk; nastojte, da najpred naša sérca očistimo od presudah, fatajmo za knjige i časopise, vidimo što su drugi uradili, te i mi ista srědstva poprimimo, da naš narod prosti iz tmina neznanstva, na svitlost istine izvedemo. Nek nas ništa od ovog poduzetja ne straši, istina, svaki početak da je mučan, al kad se već počme, sve to lašnje biva. Nas pak bodri priměr ostale bratje Slavjanske; da druge ne napominjemo, koje udes u srěćnii položaj politički stavio, uzmimo prěd oči bratju Bugare, koju iste nezgode, koje i nas tište, pa šta za malo vrěmena učiniše? . . . Šta dakle nama smeta, da istim putem ne udarimo? . . . ništa dakle nas ne smeta — i sama jedina dobra volja hoće se." Iza zanosnih ovih riječi, koje se u suštini gotovo sasvim slažu s predgovorom u I. svesci „Bos. Prijatelja", završuju poletni pozivači: „Ko ima dobru volju, i komu je sreća svog naroda mila, nek slobodno stupi u ovo domorodno družtvo, kog je cilj dobar, i svrha sveta."

„Uredba družtva" ima 7 točaka, od kojih 4. i 7. označuju svrhu društva, a ostale se bave njegovom upravom i ekonomijom. Po 4. i 7. točki svrha je društvu izdavanje jednoga časopisa, koji bi nosio naslov „Světogled bosanski", te osnivanje škola: „4. Družtvo ovo svake godine izdavat će po jednu knjigu, pod naslovom Světogled Bosanski. Knjiga ova sadržavat će razne predmete: Književne, umětne, i eko-

[1]) Pismo u Alaupovića Ivan Frano Jukić, str 55.

nomičke, njezin sadèržaj bit će u posebnom Oglasu...
7. Družtva ovog najpèrva će briga biti: Učiniti jedan odbor, koji će nastojati pronaći način kako bi se, gdi bi se imale narodne Učionice zavesti: kojim načinom? odklen će se nabaviti trošak? i kako bi se glavnica Fundus — za ovo osnovati, i položiti mogo?" Iz ostalih točaka „Uredbi družtva" saznajemo, da je svaki član društva imao na godinu u mjesecu siječnju plaćati u blagajnicu društva po dva talira. Iz ovih su se novaca imale kupovati „Novine, Časopisi, i druge više koristnie knjige, za svaki Manastir, po jedan ol više iztisaka". Kupljene su se knjige imale slati članovima na čitanje, iza toga se okviriti i staviti u samostanske knjižnice. Blagajnik se je imao izabrati, čim društvo od redodržavništva dobije potvrdu i stupi u život. Uregjivanje bi „Světogleda" primio na se fra Franjo Jukić uz honorar od 10 talira na godinu. Da se pokrije trošak za izdavanje „Světogleda", društvo je odlučilo zamoliti definitorij Bosne Srebrene, da izda naredbu, po kojoj bi „Světogled" morali kupovati svi Franjevci Bosne Srebrene, bili ovi župnici i kapelani ili samo u samostanu.

Nažalost ideja „Kola bosanskoga" ni iza višegodišnjeg rada mladih Bosanaca oko njezina ostvarenja ovaj se put ne ostvari. Razlozi neuspjehu ne bijahu u pothvatnom tadanjem redodržavništvu, nego u onodobnim prilikama, koje su svojom željeznom rukom smele i iste književnike: Šunjića i Matića, da mu ne potpišu svoj „exequatur!" Sve se pak prilike, iz kojih su izlazili razlozi, štono su vojevali proti društvu, dadu svesti na dvije kategorije: ekonomsku i političku.

Financijalno stanje Bosne Srebrene bilo je tih godina na najnižem stupnju, a ona turska: „Para iš japar" — „Para posao svigja!" i tada je bila u potpunoj svojoj kreposti. Franjevačke samostane u Bosni uzdržavale su kroz vijekove župe, nu iza ocijepljenja Hercegovine kreševski je samostan spao samo na četiri, a u ovih su dohoci bili toliki, da se je njima jedva mogla provigjati crkvena rasvjeta.[1]) Ni drugi samostani nijesu puno

---

[1]) „Notum est Paternitatibus Vestris, quod ad extinguendam infaustam illam, Provinciam inter et eppum Barišić litem, et ad satisfaciendum utrique parti S. C. de propaganda Fide, et Sublimis Porta id remendii invenerit, ut separetur deturque memorato Praesuli Hercegovina, ex cujus Paroeciis ita... Conventus ad quatuor solum, nec tamen ipsas integras redactus reperitur

Poziv

u

KOLO BOSANSKO.

Tako nazvano Književno družtvo, koje Domorodci Bosanski za
Godinu 1848 zavesti žele.

Non quia dificilia sunt non audemus,
Sed quia non audemus dificilia sunt
S. Augustinus.

Mila Bratjo! Slavni věk naš, jest věk
od naukah, věk od prosvěte! Kud se god obazi-
remo: sve se kreće, sve za prosvětom i naukom
teži; zavode se Učiteljišta, otvaraju se Učio-
nice, mladež za naukom čezne: što njegda
bijahu sablje, i buzdohani, to su sad knji-
ge i časopisi, potoci krvni davno su usahli.
i mi mir uživamo. Sve se rekoh oko nas kreće
i samo još mi u snu nemarnosti tužno počiva-
mo! Mi Bošnjaci njekad slavni narod, sad jedva
da smo živi, nas samo kao odsečenu granu od
stabla Slavjanskog gledaju priatelji naukah —
Žale nas! al težko onomu, koga žale, kaže
poslovica. — Zato vrime je, da se i mi probudi-
mo od dugovične nemarnosti; daj te pehar,
te crpite iz studenca pomnje mudrost, i nauk;
nastojte, da najpred naša serca očistimo od pred-
sudah, fatajmo za knjige, i časopise, vidimo što
su drugi uradili, te i mi ista sredstva poprima-
mo, da naš narod prosti iz tminah neznanstva
na světlost istine izvedemo;

Poziv u Kolo bosansko.

sjajnije stajali, dok je blagajnica redodržave 1847. brojila samo $29^1/_2$ groša, a 1848. nije imala čim ni da plati štampanje službenih kalendara za 1849.[1])

Još su žalosnije bile u onim vremenima političke prilike. Doduše osnivači „Kola bosanskoga" tvrde, da se njihovu pokretu osmanlijska vlast neće protiviti, nu to je više rečeno za pobudu. Još 1850. megju molbama, što su podastrte sultanu Abdul-Medžidu, u 27. se moli: „Da nam je slobodno sastajati se brez oružja, i dogovarati o stvarima školskim, književnim i ekonomičkim."[2]) Prevrat, koji je buknuo u susjednoj monarhiji, odakle su Bosanci nove ideje iznosili i u Bosnu ih presagjivali, osmanlijsku je vlast tako zabrinuo, da se je u čitavoj Bosni počela pokazivati sve veća strogost uprave. Nijesu ovi koraci bili bez razloga: Čitavom Bosnom i Hercegovinom sve su se više širile glasine, da će hrvatski ban Jelačić s vojskom krenuti u Bosnu, da je osvoji; a češće se je gorama razlijegao pijev i istih kršćanskih pastira: „Do dva, do tri dana, — Eto nama Jelačića bana!"

Mā da je gjakovački biskup Kuković 1849. pisao biskupu Barišiću, da on nastoji kod osmanlijske vlade i kod naroda, kako bi se raspršile te glasine,[3]) bosanskog su vezira ipak puno uznemirivale razne uhode, koje su tada Bosnom hodile. U takim dakle prilikama definitorij Bosne Srebrene ne samo da društvu uskrati potvrdu nego još 8. svibnja 1849. izda uime samoga vezira svoj braći strogi nalog: da pripaze na uhode; da se pomno čuvaju svega, što bi i njih i čitav red dovelo u sumnju, te da ne pišu ni istih pisama osim takovih, kakova bi se mogla i pred samom javnom vlašću pročitati.[4])

Paroecias, quarum proventus vix ad fovenda per annum ecclesiae luminaria sufficere possunt." Protocollum provinciae Bosnae Argentinae, a. 1835.—1870.

[1]) Protocollum provinciae Bosnae Argentinae, a. 1835.—1870.

[2]) Jukić, Zemljopis i poviestnica Bosne, str. 158.

[3]) Kukovića pismo u dra. Blaževića.

[4]) „Turbulentis his temporibus fieri facile potest, et ex parte fortasse jam evenit, ut per quorundam Religiosorum imprudentiam, et incautum rebus politicis se se imiscendi, aut de iis scribendi, loquendi, et conversandi modum, tota societas Nostra Religiosa in gravissimum periculum, et sinistras politicas suspiciones adducatur, cum praesertim notum, ipso optimo, et prudentissimo Gubernatori quidam nostrum aperiente vagari per Bosniam certos politicos emissarios, et communis pacis nostre perturbatores. Quapropter

3. Jukića „Bosanski Prijatelj". Mladi Bosanci nijesu shvaćali gore prikazanih prilika. Uskrata dopuštenja za „Kolo bosansko" na njih je vrlo porazno djelovala — osobito na Jukića i Martića. Kada je još u Bosnu stigao prijatelj kršćana Omer-paša, a „Bugarski Viestnik" već se lijepo razvio, tada se ucviljeni Jukić dotle odvaži, da 1850. na svoju ruku počne objelodanjivati ne „Světogled Bosanski" nego „Bosanski Prijatelj". Prvi svezak „Bos. Prijatelja" bi posvećen biskupu Strossmayeru, a tiska ga u Zagrebu na svoj trošak sâm dr. Ljudevit Gaj. U predgovoru Jukić se žestoko ali i nepravedno obara na starješinstvo Bosne Srebrene, koje je uskratilo dopuštenje za osnutak „Kola bosanskoga". „Nas niekoliko rodoljubah — veli Jukić — od deset godina nastojalo je zavesti jedno čitateljno družtvo, koje bi okó književnog i umnog napredovanja bosanskog puka brinulo se, i koje bi jedno povriemeno dielo za naš puk izdavalo, al domaći neslog za mlogo godinah priečio je; kasnie kad i ovi prestade, i htiedosmo družtvo sklopiti, to nam se ne dopusti; jedni su u tom družtvu već zapadnu propagandu — talianske karbonare opazili u svomu dubokomu mozgu, drugi su vidieli, kako je Rus s Kozacima Zec i Vranicu obsieo, a ostali su Engleza doveli, ovi je, prosiekavši kanal kroz Vlašić, blokirao Travnik — i to rad našeg ubogog družtva!" Njemu se je sav strah, što ga je trpjelo starješinstvo Bosne Srebrene radi osnutka društva, pričinjao nerazložitim: „Diete se — veli — plaši bauka, kriv se boji svoje osiene, a razborit čoviek ne da se uplašiti šušnjatom granom ni s puta kriepostnoga svèrnuti." Preveliki strah osugjuje i Martić, koji u svojoj „Prihodnici", što ju je pod pseudonimom „Ljubomir Hercegovac" „kao poziv u kolo bratinsko" otisnuo na prvome mjestu „Bos. Prijatelja", ljuto kuka nad tužnom Bosnom, koju kriju guste tmine neznanja, te mu se čini, da će svak svoju tugu preboljeti, a njega će njegova i pokopati.

---

nomine etiam ipsius Excellentissimi Gubernatoris praecipit strictissimè Vble Definitorium ut omnes deligentissime curent, ne seditiosi eiusmodi homines tecta eorum non modo non subeant, verum nec intra fines Parochiae versari possint, quos omnes inquirendos, et sibi deferendos Gubernator jubet. Mandat idem Vble Definitorium, ut nullus Religiosorum absolute quidpiam sive extra, sive intra, ad aliquem de rebus politicis scribere praesumat, nec aliter litteras suas conficiat, quam si omnes coram publica auctoritate legendae forent." Protocollum provinciae Bosnae Argentinae, a. 1835.—1870.

U isto gotovo vrijeme, kada je Jukić uredio prvi svezak, uredio je i drugi, te ga je uz honorar od 100 komada ponudio na tisak „Matici ilirskoj". Matica u načelu primi Jukićevu ponudu, ali pošto joj je u isto vrijeme i Matija Ban ponudio izdavanje „Dubrovnika", dadne prednost Matiji Banu. Buduć da je Jukić još u predgovoru I. sveske zajamčio, da će „Bosanski Prijatelj", ako naigje na potporu, izlaziti svake godine, to 1851. uzme od „Matice" rukopis i objelodani ga na svoj trošak.[1]) Drugi svezak bude posvećen svijetlome gospodinu Omer-paši, od koga je Jukić i za se i za sve kršćane očekivao veliku pomoć i komu je na prvom mjestu prikazao svoju i Martića pjesmu: „Slavodobitnicja svietlome gospodaru Omer-paši carsko-turskome muširu, seraskeru od ciele rumelisko-bosanske vojske, vitezu raznih turskih redovah i carsko-ruskog sv. Ane pèrve klase prikazana mjesto sviuh kristjanah u Bosni prigodom srietno nadvladane bune bosanske". Obadvije su prve sveske „Bos. Prijatelja" sasvim slične i obadvije su s malim izuzetkom Jukićevo djelo. Jukić cijepa obe sveske na dvanaest poglavlja, koja se mogu vrlo zgodno podijeliti na dva dijela: znanstveni rad i narodne umotvorine. U prvi red spadaju: Martića „Prihodnica", Jukića i Martića „Slavodobitnica", Martića „Pozdrav „Napredku"", Jukića „Zemljo-dèržavnopisni pregled turskog carstva u Europi", „Životopis F. Mate Benlića", „Starine bosanske", „Književnost bosanska", „Omer-Paša i bosanski Turci", „Dèržavne uredbe", „Životopis F. Nikole Ogramića", „Narodne učionice u Bosni" i „Lietopis katoličke cèrkve u Bosni". U drugom se dijelu iznose razne „Narodne pjesme", „Narodne pripoviedke", „Narodne poslovice", „Narodne zagonetke" i „Domaći liekar".

Prvim sveskama „Bos. Prijatelja" i Jukić i Martić pokazaše, da su bosanski Franjevci u to vrijeme bili sasvim zreli za „Kolo bosansko". Interesantno je, da uz Martića i Jukića još u prvom „Bos. Prijatelju" nalazimo i Šunjića kao sabirača narodnih pjesama. „Narodne novine" 1851. hvale „Bos. Prijatelje" i radi raznovrsnosti predmeta i radi znamenitosti, a nada sve radi jezika. Tu „je čist naš jezik sa svom svojom gipkošću, snagom i bogatstvom, jezik, kakav je teško naći u ijednoj našoj novijoj knjizi".

---

[1]) Alaupović, Ivan Frano Jukić, str. 38.

Dok se je II. sveska „Bos. Prijatelja" tiskala i raspačavala, spremao je Jukić III. svesku, nu u radu ga smete progonstvo, a kada se je povratio i ustavio u residenciji biskupa Strossmayera u Gjakovu, dadne se na vrat na nos na douregjivanje III. sveske. Kad je polazio na liječenje u Beč, preda rukopis fra Filipu Kuniću, da ga on objelodani, kako najbolje znade. Iza Jukićeve smrti otkupi „Matica ilirska"1860. od Kunića njegov rukopis za 50 for. te ga preda tajniku Jurkoviću na pregled i popravak. O tome piše Jurković u predgovoru 30. studenoga 1861.: „Prvi svezak „bosanskoga prijatelja" izišao je g. 1850.; drugi g. 1851. Na to nastadoše po pisca nepovoljne okolnosti, s kojih daljnje izdavanje časopisa bude za dugo vremena prekinuto. Medjutim vrativ se iz težkoga sužanjstva, priredjivaše u bolesti, otimajuć se upravo sa smrtju za ono još malo vremena života, gradivo za ovaj treći svezak. To bijaše u Djakovu, gdje no ga preuzvišeni sadašnji biskup pod blago krilo svoje zaštite bješe sklonio i gdje sam ga i ja njekoliko putah vidjao i s njim se razgovarao. Dade Bog te djelo nekako sastavi i po smrti svomu prijatelju fra F. Kuniću ostavi, da ga on, kako zna, izdade. Matica ilirska, znajuć, kojim su zadovoljstvom primljena dva prva svezka istoga djela, misleć svojim članovom i drugomu čitajućemu občinstvu ugoditi, a ujedno uspomenu vrloga pokojnika njekim načinom počastiti: prihvati radostno ponudu rečenoga fra Kunića i odkupiv rukopis, pošto ga gg. odbornici A. Veber i M. Mesić tiska vriednim pronadjoše, odluči izdati ga svojim troškom, povjerivši uredničtvo svomu podpisanomu tajniku. Dobivši ga ja u ruke, stanem ga ogledati i odovud i odonud, i nadjem ga pravo sirotče, otrcano, neočešljano i neoprano. Po svem se vidjaše, da je posao radjen što no vele na brzu ruku, i da smrt ne dadè pokojniku ni toliko roka, da ga pregleda i samo štogod ispravi. Valjade mi se dakle dosta mučiti, dok sam ga i glede pravopisa i glede interpunkcije i slovnice i sloga u toliko prečistio, da se mogaše dati pod štampu."

U ovom su svesku osim „Putovanja iz Sarajeva u Carigrad god. 1852. mjeseca svibnja"[1]) sve nastavci prijašnjega materijala. Svezak broji samo 10 poglavlja, jerbo je Jurković izbacio dva članka: „Zemljo- i državopisni pregled Europe" i „književnost slavonsku"; prvi, jer nije bio obragjen prema savremenim

[1]) Dne 25. ožujka 1857. Jukić ište od Martića Dropuljićev opis puta u Carigrad, da dovrši svoje putovanje. Izvornik Jukića pisma u Šestića.

vrelima, a drugi, jer u njemu nije bilo ništa, što ne bi bilo u Kukuljevićevoj bibliografiji, pače mu se činilo, da ga je Kukuljević bio već iscrpio.

Dr. Alaupović ovako stilizira svoj sintetični sud o Jukićevim „Bos. Prijateljima": „Bosanski Prijatelj bijaše vrlo zanimiva književna pojava. Samo čovjek kova Jukićeva mogao se je osloboditi da u ono vrijeme izdaje ovakovo djelo, kojemu je i to bila svrha, da ostalu braću ilirsku upozna sa zapuštenom Bosnom, koja bijaše od ostalih svojih sestara odijeljena tvrdim kordunom i o kojoj se vrlo malo znalo. Vuk se nije usudio zagaziti u Bosnu, da potraži i ondje narodne umotvorine. Jukić ih odavle prvi počne sabirati i na svjetlo u svom časopisu iznositi pa njegovo sabiranje, da ne bijaše toliko ukorijenjene želje za puriziranjem, ne bi bilo ni loše, dok se mnoge od Jukića pobrane pjesme mogu po ljepoti pjesničkoj isporediti i s najljepšima u Vuka. Osim toga su mnoge pjesme opijevale novije dogagjaje po Bosni iz konca XVIII. i prve polovine XIX. vijeka. U Bos. Prijatelju uzeo je Jukić razgrtati starinu bosansku i pratiti savremene dogagjaje pa će za istorika toga teškoga trzanja i lomljave po našoj zemlji biti njegovi prilozi dragocjena gragja, kada se izbace subjektivni elementi i lirski izlivi savremenika. U Bos. Prijatelju se vidi najbolje, kako je i Jukić radio prama velikoj osnovi: da se upoznaje prošlost i sadašnjost ilirska, da se pridiže narodna svijest, razgoni tmina i neznanje. Pa ako smo na tom putu što odmakli, ne smijemo zaboraviti, da je Jukić te puteve prosjekao i da je životom platio svoj trud i nastojanje onaj, koji je prvi pokušao poći neutrtom stazom." [1]) Ovi tihi reci pjesnika „Nesugjenice" nemaju u sebi ništa, što bi zaudaralo hiperbolom i radi čega bi se ustručavali pod njih se potpisati. Oni su potekli iz duše, koja je dobro proučila i prilike onoga teškoga vremena i plodne „Bosanske Prijatelje" i psihu njihova urednika i njihovih saradnika, pa stoga i jesu perom izdjeljani kipovi, od kojih se ne može odbiti niti jedna iskra neistine.

4. „Zbor redovničke mladeži bosanske" i njegov rad. Dne 20. svibnja 1857. umre u Beču bosanski i Vuk i Gaj fra Franjo Jukić, glavni pokretač „Kola bosanskoga" i „Bos. Prijatelja". Mrtvo mu tijelo bude pokopano u St. Marksovu groblju, a Martić ga se sit naplaka. Nu s Jukićevom smrću ne umri-

---

[1]) Alaupović, Ivan Frano Jukić, str. 39.

ješe njegovi idejali. Čim je svijetlo ugledalo njegovo posmrče III. svezak „Bos. Prijatelja", na javu izbije misao, da bi trebalo proslijediti s izdavanjem „Bos. Prijatelja".

Prvi su bili bosanski franjevački klerici, koji su se osjetili dužni, da ostvare ovu namisao.

Bosanski su franjevački klerici zauzetnošću i dobrotom biskupa Strossmayera još 1853. došli na nauke u Gjakovo, te su se tu nastanili u jednom odjelu biskupskoga sjemeništa. Tada je u Gjakovu već bio „Zbor duhovne mladeži gjakovačke", što su ga gjakovački klerici osnovali na pobudu zagrebačkih klerika.[1]) Bosanski klerici nijesu mogli ostati dugo pod jednim krovom, a da se ne uvjere o velikoj koristi „Zbora duhovne mladeži gjakovačke" te da se i sami ne zagriju za slično društvo. Već slijedeće godine 27. prosinca sazivlje duktor bosanskih klerika sve svoje više i niže drugove u muzej i tumači im koristi društava uopće a književnih napose, te ih pozivlje, da i sami osnuju jedan zbor sličan „Zboru duhovne mladeži gjakovačke". „Nu kao što ne potrebuje odviše piriti u glavnju, da slamu upali, isto tako nije se mlogo trudio vriedni duktor, da razjari svoje sudrugove na prihvat njegova prijedloga" — veli povjesničar ovoga društva. Razlog je bio, jer je već „svaki živom, iskrenom i istom kao i predlagatelj željom disao i jedva čekao, da mu se želja ostvari". „Svi — dakle — bez iznimke objeručke zagrle predlog duktora K. Tepeluka, davši svaki vlastoručni potpis potvrdjujuć sad sklopljeno družtvo, kog nazvaše čednim imenom: „Zbor redovničke mladeži bosanske".[2]) Zanosu novoga „Zbora" nesta kraja, kada im kućni starješina i književnik fra Blaž Josić društvo ne samo odobri, nego i sam u nj stupi. Dne 16. siječnja 1855. novi se „Zbor" sastane i izabere upravu: za predsjednika fra Filipa Poljakovića, za bilježnika fra Radoslava Momčinovića, a za savjetnike: fra Stjenoslava Tepeluka, fra Augustina Užarevića i fra Svetimenka Barbarića.

Odmah iza kako se je društvo konstituiralo, dalo se je na sastavljanje pravila. Ova su podnešena na potvrdu fra Martinu

---

[1]) Da su zagrebački klerici imali na umu i osnutak „Zbora duhovne mladeži bosanske", vidi se i iz njihovoga jednoga odgovora na izgovaranje Gjakovčana, gdje im dovikuju: „Zar je Vama teško, a što će tad reći braća u Bosni, koja toliko trpe?"

[2]) Tridesetgodišnja povjest književ. društva redovničke mladeži bosanske, str. 16.—17.

Nediću, redodržavniku Bosne Srebrene, koji ih istom 26. listopada 1855., desivši se u Gjakovu, odobri i potvrdi. Prva su pravila brojila samo 14 točaka. Društvo je polag ovih pravila uzelo ime „Zbor redovničke mladeži bosanske", te si opredijelilo svrhu, koju su imala zagrebačka i gjakovačka bogoslovačka društva: „Da se ista mladež u narodnom hrvatskom i latinskom jeziku te inih potrebitih nauci izobražava i za buduće svoje stanje kao: naučitelje spasonosne puka bosanskoga, gdje je obilata žetva, a poslenika malo, dostojno pripravi, te tako bude u stanju štogod domovini hasnovitoga, puku spasonosnoga a Redu serafinskomu pristojnoga, a starešinam svojim ugodnoga doprinieti." Ispočetka se je društvo ograničilo samo na redovničku mladež, a kasnije su u nj pripušteni i gjakovački bogoslovi. Drugom točkom prvoga pravilnika stavlja se društvo pod zaštitu reda i redodržave. U upravi je bio predsjednik, tajnik i tri vijećnika, koji su sjedjeli po kapuču. Njihovo je bilo sazivati sjednice, od kojih su po tri na godinu bivale glavne: u početku školske godine, o Božiću i koncem školske godine. Po trećoj točki moglo se je na sjednicama govoriti „samo o književnosti i naucih ili računu družtva". Posebnoga blagajnika nije bilo, nego se je predsjednik i o financijalnome stanju društva brinuo, a blagajnica je bila prema ustanovama reda kod starješinstva. Osim toga predsjednik je tražio dobročinitelje, njima se zahvaljivao i t. d. Bilježnik je sve sjednice točno u zapisnik zavodio. Koji bi prvi put stupio u društvo, odmah bi položio 1 for. i 32 novč., a kašnje je svake godine polagao po 1 for. Iz blagajnice kupovale su se knjige i časopisi. Devetom je točkom zajamčeno, da se u knjižnicu kupuju „same knjige latinskim i hrvatskim jezikom pisane", nu na poklon su se mogle i druge primiti. Po prvim pravilima društvo je više bilo čitalačko; ali je 11. točka dopuštala „svakomu članu preko godine štogod u narodnom ili latinskom jeziku izraditi, čisto prepisati i društvu za knjižnice, posli nego se pročita, predati", a od redovnih je očekivala, da „će u tom ostalim izgled ostaviti".[1]) Vremenom su se pravila usavršivala, te su se i rasprave pod prijetnjom globe tražile. Najpotpunija su pravila ona, što su redigirana u Ostro-

---

[1]) Tridesetgodišnja povjest knjiž. društva redovničke mladeži bosanske, str. 18.—23.

gonu, kamo su se bosanski klerici s bolnim srcem 1876. preselili. Ova broje 37 točaka, a nalaze se u arhivu Bosne Srebrene u Sarajevu.

„Zbor redovničke mladeži bosanske“ bio je prava škola učitelja — putnika. Kudgod bi se bosanski klerici premještali, sa sobom bi ga nosali. Najbolje je ipak cvao u Gjakovu, gdje su se bosanski klerici uprav natjecali s gjakovačkima i gdje su na daleko i široko razvili svoj rad. Tu je „Zbor“ kupovao i čitao razne časopise i knjige, sastavljao rasprave, sakupljao narodno blago, njegovao numizmatiku, kojoj je sâm Josić 1862. stavio temelj poslavši zboru nekoliko starih novaca.[1]) S njim su u dodiru stajali hrvatski učenjaci: Jurković, Kurelac, Rački i drugi. U Gjakovu je „Zbor“ stupio i u javnost, i to s takovim publikacijama, kakove najbolje odgovaraju duhu i idejama Ivana Franje Jukića, iz čega se jasno vidi, da je Jukić i u Gjakovu ono kratko vrijeme svoga boravka znao upotrijebiti na dobro svoje potlačene domovine. „Zbor“ je u Gjakovu publicirao svega tri knjige: „Bosanske narodne pripoviedke“ i dva sveska „Bošnjaka oli koledara katolička za Bosnu“ za 1871. i 1875. godinu. „Bosanske narodne pripoviedke“ i „Bošnjak“ za 1871. objelodanjeni su u školskim praznicima 1870. Naklada je bila vrlo čedna: 800 komada. Na izdavanje „Bošnjaka“ „Zbor“ je nagovorio fra Anto Knežević. „Bošnjak“ nije imao toliko progje, prem je uz kazalo svetih sadržavao i životopise[2]) slavnijih muževa, pripovijetke, narodne pjesme, narodne lijekove i t. d. Uzrok je po svoj prilici bio taj, što je bio namijenjen samo Bosni, u kojoj je čitalačka publika bila vrlo malena. Radi toga patrijotični članovi „Zbora“ zaključuju 1875., kada je već i drugi svezak Bošnjaka dotiskan, da se neraspačani „Bošnjaci“ „porazdiele medj učione u Bosni“. Mnogo su srećnije prošle „Bosanske narodne pripoviedke“, koje se i danas traže i rado

---

[1]) Bosanski se oci bave numizmatikom još godine 1842. Dne 26. listopada 1842. piše Jukić Perišiću: „Kartah za igranje magyarskih nejma u ilirskoj za prodavanje već ima ilirskih, koje nisam mogo kupiti jer ni sam u njih ne znadoh ništa a i Vi bi toliko znali . . . Numismaticu rekoše mi u Zagrebu, da se samo u Pešti može kupiti.“ Arhiv franjevačkog samostana u Fojnici.

[2]) „Bošnjak“ od 1875. sadržaje životopis pape Pija IX. i biskupa Strossmayera.

čitaju, a kako čujemo, književnik Oton Szlavik sprema ih i za njemačku publiku.

Kada je Jakić 1863. u Zagrebu objelodanio i III. svesku Jakovljevića „Hrvatskih pučkih propoviedi", „Zbor" se sjeti, da takovih propovijedi u Bosni ima sva sila, te se odvaži, da i sâm za tisak spremi koju svesku. Već 18. lipnja 1863. zaključi, „da se po Bosni kupe pjesme, pripovijedke i t. d. i da se s praznika donesu po 2 predike, da bi mogao „Propovjednik" svijetlo ugledati"; a slijedeće se godine „Zbor" prijeti i globom od 1 for., tko ne bi s praznika barem 2 propovijedi donio. Ali „Propovjednik" ne ugleda svijetla: čini se, da je ovo za nj bio zadnji trzaj. Barem se za njegovu publikaciju niko više ne zagrijava.

Mnogo se je više „Zbor" trudio za objelodanjenje IV. sveske „Bos. Prijatelja". Odmah slijedeće godine, iza kako je „Matica ilirska" objelodanila III. svezak spomenutoga časopisa, članovi se „Zbora" sastadoše i u svojoj sjednici od 2. studenoga zaključiše: „da nastave „Bos. Prijatelj" sv. IV.", te „u to ime izabraše dobročinitelje za potporu novčanu i materijalnu". Domalo se „Zbor" sjeti, da je na se primio prevelik teret i da bi svojim izdanjem „Bos. Prijatelja" možda mogao potamnjeti onaj svijetli glas, do koga ga je bio digao blagopokojni Jukić. Stoga članovi zaključe 1864. „da se „Bos. Prijatelj" povjeri fra M. Nediću, da ga ovaj uredi i pod tisak stavi". Čini se, da ovaj zaključak „Zbora" nije bio srećan, ali to mlade Bosance ne smetne s poletne namisli. Godine 1866. desi se u Gjakovu dr. Rački, te tom zgodom posjeti i mlade bosanske književnike, koji su se smatrali vrlo srećni s njegova posjeta. Dr. Rački uzme i sa sobom u Zagreb ponese rukopise „Bos. Prijatelja" i „Bos. narod. pripovjedaka", da ih, ako pronagje vrijedne, objelodani. Dr. Rački vrijedan je hvale, kada je pregledavši spise 1867. „Zboru redovničke mladeži bosanske" javio, da će oba spisa o svome trošku tiskati, i kada je od njih poiskao uvjete; nu ne čini se kavalirski, što im je kašnje poručio, da „Bos Prijatelja" ne može tiskati, ako se u nj još ne umetnu dva poučna članka. To su uvidjeli i članovi zbora, pak su rukopis „Bos. Prijatelja" poiskali natrag; dr. Rački vrati im uza nj i rukopis „Bos. nar. pripoviedaka". Uza sve to prijateljski se odnošaji izmegju dra. Račkoga i mladih Bosanaca i dalje javljaju sve do 1876. — do njihove seobe u Ostrogon. Dr. Rački besplatno bosanskim klericima čini korekturu „Bos. narodnih pripovijedaka", a bosanski

opet klerici šalju dru. Račkome duplikate starih bosanskih novaca, jednu starinsku sjekiricu i rimsku kacigu.[1])

5. Kneževića „Historijsko-geografijsko društvo" i „Bosanski Prijatelj". Megju odraslijim i ozbiljnijim muževima Jukićeve ideje nagju najviše odziva u fra Anti Kneževiću. Ovaj plemeniti muž rodio se je u Varcaru 9. siječnja 1834., a umro je u Kotorvarošu 22. rujna 1889. Niže škole svršio je u Bosni, a više u Italiji. Bio je više godina profesorom gimnazije, filozofije i bogoslovije, duhovnikom franjevačke mladeži u Gjakovu, te župnikom u Dobretićima, Liskovici, Jajcu, Varcaru i Kotorvarošu.[2]) Bivši profesorom gimnazije u Lijevnu 1861.—1863. osjeti, kako je to sramotno „peregrinos nos esse in patria", te u sporazumu s fra Jerkom Barbarić-Brešom, učiteljem franjevačkih novaka u Fojnici, zasnuje „Historijsko-geografijsko društvo". Društvo je imalo čednu zadaću: obraditi povjest i zemljopis Bosne; naglasiti diobu Bosne, da li u kome mjestu stanuje vezir, kajmakam, kadija, mudir, biskup, patrijarha, metropolita, župnik, pop, imam; koje su vjeroispovijesti stanovnici pojedinih mjesta, da li su starosjedioci, i ako su imena predrugojačili, kako su se prije zvali; pokupiti narodne pjesme, zagonetke, pripovijetke, historijske dokumente, te opisati ruševine starih gradova, samostana, crkava i t. d.[3]) I ovo društvo propane u svome zametku, ma da su u nj bili pristupili vrlo odlični savremeni Franjevci: fra Nikola Lovrić, fra Mato Živković, fra Ambroža Radmanović, fra Grgo Franić-Franičević, fra Marko Ozimac i kašnji banjalučki biskup fra Marijan Marković.

Ovaj neuspjeh ne uguši poleta odvažnoga Kneževića. Ne samo što željeznom odvažnošću proslijedi proučavanje domaće povjesti, nego poput meštra Jukića preuze na svoju ruku izdavanje „Bosanskoga Prijatelja", na kome je polju „Zbor redovničke mladeži bosanske" uzaludno kroz godine radio. I tako na

---

[1]) Tridesetgodišnja povjest književ. društva redovničke mladeži bosanske, str. 38—50.

[2]) Matković, Bibliografija bosanskih Franjevaca, str. 30.—31.

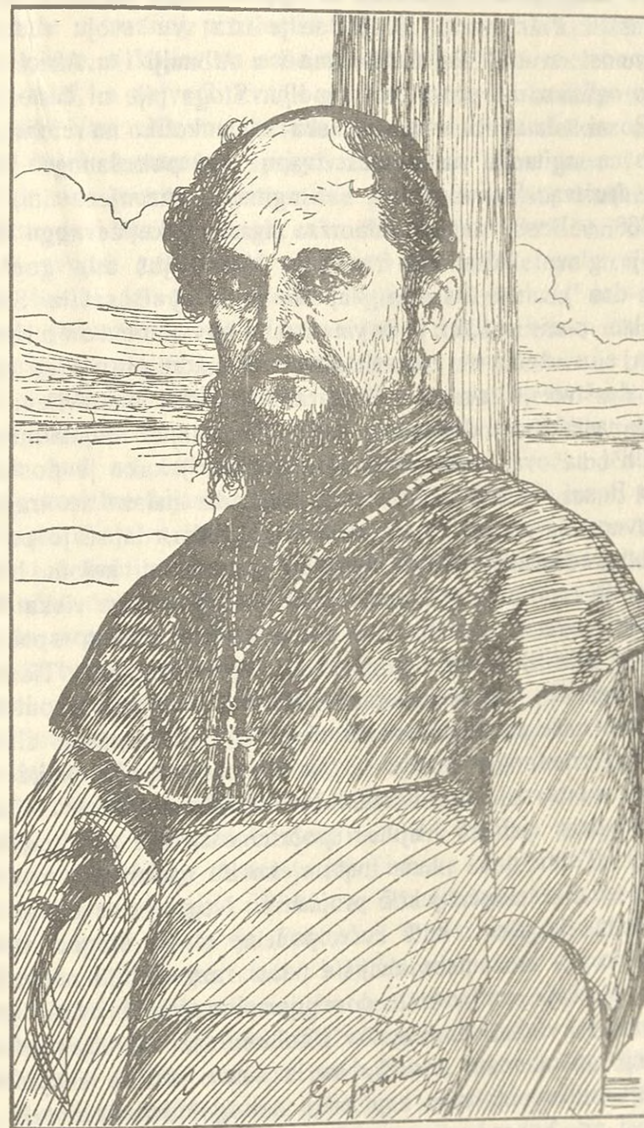
[3]) Pravila društva nalaze se u arhivu franjev. samostana u Fojnici. Objelodanio ih fra Leonard Čuturić u „Seraf. Perivoju", god. 1913., str. 45.—48. Godine nemaju, nu jer se u njima veli, da su sastavljena za Kneževića profesorovanja u Lijevnu, a iz „Protocollum provinciae Bosnae Argentinae, a. 1835.—1870." Saznajemo, da je Knežević u Lijevnu profesorovao 1861.—1863, to su tada i sastavljena — možda pobudom izdanja zadnje sveske Jukićeva „Bosanskoga Prijatelja".

koncu konca osvane u Sisku 1870. IV. sveska „Bosanskoga Prijatelja".

Kneževićev „Bosanski Prijatelj" ne dijeli se kao Jukićev na dvanaest, nego na sedam poglavlja. U prvom poglavlju pod naslovom „Rodoslovna Slovenkinja vila" dolazi dvanaest Šunjićevih pjesama. I Knežević je bio uvjeren, da se je „Rodoslovna Slovenkinja vila" udaljila od njemu savremenih narodopisnih mnijenja, nu uvrstio ju je „iz štovanja prama njezinu pokojnome sastavatelju". U drugome poglavlju iznosi Knežević 12. svojih putopisnih pisama, u kojima opisuje razne krajeve Bosne i svoje doživljaje. Knežević je držao, da ova pisma neće biti suvišna ni iza Jukićevih i Roskijevićevih opisa, te ih je mislio u V. svesci nastaviti kao i narodne običaje, što ih je počeo objelodanjivati u III. poglavlju. Ostala su poglavlja popunjena narodnim ženskim pjesmama, opisom „Kako se zemlje u Bosni dijele", Šunjićevim životopisom i pregledom školstva. Knežević nije imao onih svojstava, što su resile Jukića kao urednika „Bos. Prijatelja". Stoga se je još tada opazila dekadenca „Bos. Prijatelja". Uz to Knežević radi svojih separatističnih nacijonalnih težnja — bosanstva — nije mogao kao Jukić računati na pomoć braće s onu stranu Save i Dinare, što je opet bilo uzrok, da je s IV. sveskom „Bosanski Prijatelj" prestao bitisati.

6. Biskup Vujičić i zadnji pokus književnoga društva. Svi dosadanji pothvati oko književnih društava potjecali su ozdol — od mlagjih. Iza kako Omer-paša skrši silu bosanskih baša i uvede red te iza proglasa glasovitoga „Hathumajuna" i pomnožanja narodnih osnovnih škola poče ideja o osnutku književnoga društva sve više prodirati i u same kurije bosanskih apostolskih vikara i franjevačkih redodržavnika. Glava novome pokretu bijaše biskup fra Pashal Vujičić.

Fra Pashal Vujičić rodio se je 3. travnja 1826. u Glavini kod Imotskoga u Dalmaciji. Otac mu se je zvao Juro Vujičić-Dobretić, te je lozu vukao od starodrevne bosanske obitelji Dobretića. Mati mu je bila Manda Šimić. Na krštenju je dobio očevo ime, a obično je od mila bio zvan Juko. Početne je nauke učio u Retkovcima kod svoga strica fra Ive, koji je tu župnikovao kao isluženi vojnički kapelan, gimnaziju u Vinkovcima, novicijat u Fojnici, filozofiju u Ugarskoj, a bogosloviju u Mlecima, gdje je sve do 1858. i profesorsku službu vršio. Na preporuku nadvojvode Maksimilijana postane 1858. pulatskim

Biskup fra Pashal Vujičić.
Snimak s fotografije, što se čuva u Živkovića albumu.

biskupom u Albaniji, odakle bude premješten u Aleksandriju, a odatle 1866. poslan u Bosnu za apostolskoga vikara i vizitatora bosanskih Franjevaca. Vujičić se je uza svu svoju redovničku skromnost svuda — i u Mlecima i u Albaniji i u Africi — pokazao agilnim na prosvjetnom polju. Stoga nije ni čudo, da se i u Bosni odmah iza svoga dolaska zdaje koliko na reforme škola toliko na agitaciju za osnutak dvaput već pokušanoga književnoga društva. Domalo bude ova agitacija okrunjena tim, da se je 1868. u Bosni sastavio odbor za stvaranje književnoga društva i da je glavni odbornik fra Grgo Martić još iste godine na Lučin-dan [1]) uime biskupa Vujičića po svoj Bosni iz Sarajeva razaslao poziv u „književno društvo redovnika sv. Franje u državi bosanskoj" te nacrt pravila za spomenuto društvo. Čitav se ovaj uprav pjesnički sastavljeni poziv bazira na takovim dokazima, koji su u stanju i najhladnija srca uspaliti i na ovaj teški korak slomiti. „Od [2]) kako je postao naš red u Bosni — veli Martić — još odtada nalaze se tragovi u književnosti svakoga gotov pismenoga vieka, da se je po gdjekoji od redovnikah naših marljiviji za znanosti kojom bilo na tom polju rado pojavljivao, osobito od šestnaestoga vieka imamo njihovih i ovećih djelah, koja su iz tminah tiskom spašena a može se misliti, da su mnogo veća u tiem poginula. Tiem nam fali povjestnica valjaština starih. Malo s' manjom dikom smjeli bi se i u našemu književnomu vieku iz djela našega slavnoga Šunjića i vriednoga Jukića takom klicom na polju književnosti ponieti, nu ta se s' gubitkom rečenih vrlih muževah i s' nepogodom udesa pričepi i njihovi početci ostadoše glas vapijući u pustinji. Tomu pak svemu osta vjekovita uspomena kod onih, koji će znati zasluge njekoč procieniti. Nego jurve kamo nas?; ja scienim da jako i kod kuće početne nauke štogod obilatije prifaćamo i u inozemska učilišta puno razgranitijih naukah prilazimo, i tečaje umjetstvah dovršujemo, negoli su naši predci, a živemo u vieku, koji gotov i čobane na štivenje nuka i u poznanje pismenosti dovodi, ter iz svake struke čovječanskih družbah književnici niču a u našoj nebogoj državi bi već ohladili dusi od ljubavi za znanostima, utrnula se iskra gorućnosti

[1]) Poziv je potpisan 17. listopada, a razaslan na Lučin-dan — 18. listopada.

[2]) Izvornik poziva i pravila nalazi se u franjev. arhivu u Lijevnu. Objelodanio ih fra E. Matić u „Seraf. Perivoju", god. 1912. str. 51.—54.

spram rodom, baš ni ćuha na tom polju kriepostnoga poslovanja, kano da nas je tama nevjetstva ili nehajstva obujala većma negoli naše u trudnoj prošlosti! Šteta je to za naš har još veća za dobro ime, s kojim su naše stare zabilježili pisaoci inostrani u povjestnici, a najveći kvar i gubitak za našu budućnost, jer tko ne sije i ne niče mu, rusticus expetctat dum defluat amnis — ako čuješ inostrance, prigovaraju nam, kore nas, i malo ostaje, da nas javnim putem niesu počeli osvadjati, umijući da bi mi mnoga i mnoga mogli, ako ne sva ona što učeni domorodci u svojim otačbinam, u koja i nas tobože po izvršenju naukah brojiti imadu — činiti mogli, nu valja da mi njima prostimo, jer ne znaju da mi, ako i jesmo učili, niesmo učenjaci, ako i jesmo rodoljubi i domorodci, da mi niesmo u onakoj srećom i načinima državi kao ini; ipak ima nješto zašto mi nikad oproštenja ni od njih, tako neizvjestno sudećih, niti od domaćih kad se osvieste imati nećemo moći; reći hoće nam sluge bezkoristne bijaste, njivu gospodnju težiliste vrstno, i plodove daste š' nje, a jeda li i oko te blagoslovljene njive ne bijaše moguće još koju voćku po divjim stabalcima navrnuti i uploditi?

Mučno će nam biti na ovo razlog dati; naši predci pokazaše, da mogoše, a mi istor da se pravdamo nemogućnostju, osramotili bi se; radi toga vrieme je po čemu bi se i kod sadašnjosti u lice, i kod potomstva u nadi, sramu i priekoru ugeli, pričeti i izvan ogradah njive poteziti se što je moguće, i što nam snaga daje u dio krčevine zaraliti, i tiem bezukorne viesti naše naraštaju ostaviti, rekli biše bo, dasmo u svoje vrieme i priko izvršenja dužne zadužbine sjetili se osim hljebca svagdanjega, još koju mrvu blage hrane nudjati stadu svojemu, što će mu srce užgati, ćut pitomiti i um kojom više iskricom žara prosvjetljujućega žarnuti, a to je Poštovani Otci! knjiga književnost! Ona božja neizmjerne ciene blagodarnost, bez koje zna se očito niti sami Mojsia nije mogao prostnomn narodu volje božje istine božanstvene priobćiti, niti isti neznabožački mudroznanci i zakonodavci svietini zakona predavati, a tako ni isti Spasitelj svieta svietlosti nebeske za spasenje narodah po zemlji razglasiti; sve je knjigom bilo, knjiga je sliepim vidjenje, gluhim čuvenje podjelila, ona je otkrila neizmjerne svijeta širine, ona je upoznala medju se ljudska rasijana plemena, ona je stekla ljudma i iz gore i iz vodah, te je otvorila put svakomu svakuda, a svakom napose da teče k' svomu cilju i usrećenju

— ta knjiga je i nas pastire puku našemu dala, i ono čim njih duhovno pitamo i iz nje imademo, knjigom se uzdržaju i u podpunost dovode krieposti, i one koji njih djeluju pridaje vječnosti s dobrim spominjanjem da su se te vrle duše za svoje dobi trudile, da su put svoj blaženo putovale, i svomu izvoru brez duga blaženo odputovale. — Braćo, ja niesam toj časti ni naukom ni dostojanstvom dorastao, da bi smio i umje(o) ovoj družbi redovničkoj u tom zadatku početnikom biti, ili u toj kakvo vriedno kolo povesti, nu usudio sam se na toliko da Vam na dobro podtikač budem, i to ne svojim, nego imenom Presvietloga našega Pastira fra Paškala, kojino iz prirodne ljubavi spram nas svojih pastirskih drugovah i stada svoga dozivlj(e) na njivu teženja književnoga u dičnu tu vršitbu, kojano će našemu bratstvu blagosivljanje zadobiti. — On dade svoju častnu rieč, a evo je ja Vama dodajem da će k' toj svrhi i novcem i svakim načinima pomagati, a želi od nas da se najdemo u dobroj volji i skladnosti, ter da potražimo i proberemo izmedju nas, jednu kitu, jedan odbor Bratje, koja bi se odredila za početak i unapredjenje književnoga djelovanja u Državi. Mi ovomu čestitu glasu našega Natpastira treba da se s' dragovoljnim posluhom odzovemo, a kad se ne bi tako učinili i s' riješenjem pristali, ostali bi prezreni i ukleti od ljubiocah prosvietljenja, Držeći indi i poznajući da u našoj bratskoj državi ima srčanih knjige ljubiteljah, marljivih štiocah, i vieštih pismenu sastavljanju, a drugi, koji ovim načinom niesu vriedni u kolo pristati, ali su vrući za podpore i pomoći ovako dobroj svrhi, zato ja bi se usudio pouzdati i u jedne i u druge toliko, da se možemo u Ime Božie upustiti u zdogovor, na koji način da zavedemo i osnujemo jedno malahno književnosti Družtvo, koje da baci zrno gorušice u pustu zemlju, a po tomu da ubrusimo i u djelovanje, čim bi ono izniklo i hlada dalo po vrimenu dušama za naukom čeznućim. Mi veliko štogod uistinu početi ne možemo, a još manje velika ploda obećavati, parvos parva decent, dosta će biti da ono blago nauke što imamo i ono dobre volje, što pojedini kod sebe goji, u jednu torbu saberemo, pak s' tiem na vidik izišavši u starijim utinjanu iskricu poživimo, a mlade s' izgledom na usavršenje svojih darovah podjarimo. Početak od svakog rada trudan je, a ovaki osobito nezgodan; sredstvah slabo, učenjaka oskudnost, a ni vriemena obilnost ne godi, buduć smo svaki službom zvaničnom naprtjeni, ni zgode za viećanje, jerbo smo

rastrkani; ali sve ove nezgode moći će se olahkotiti, ako se skladno riješimo i slatko posla latimo, dimidium facti qui bene cepit habebit — niesu ni drugi mahom se na krila digli pod oblake, nego pješke pogamzili fatajući se drva i kamena, pridajmo se sreći, pouzdajmo se slabahnoj snazi i kriepkoj volji, počmimo, Bog će dati pak će dobro biti i naš zadatak može steći prijateljah pomoćnika i tako okrilatiti, ter po vriemenu rodu slatki dragi uhar donieti. Hic labor, hoc opus! Parvi properemus et ampli, si patriae volumus, si nobis vivere cari!!"

Martić je dakle upotrijebio svu svoju vještinu, a da postigne i svoj i biskupa Vujičića cilj. Da dokaže, kako su se bosanski oci još i u puno težim prilikama bavili knjigom, prošao je svu simpatičnu franjevačku povjest tamo od Divkovića pa do Jukića i Šunjića; upire prstom u sadašnjost, u kojoj nas stranci i preko mjere kore radi nerada; upozoruje na budućnost, u kojoj bi nam se moglo, doviknuti: „Sluge bezkoristne bijaste!..."; iznosi svemoguće objekcije, za koje su se neki prije 20 godina zaklanjali, i redom ih pobija; zajamčuje moćnu pomoć samoga biskupa Vujičića, a iza toga donosi pravila društva, da odmah svako uvidi, kako da „ovo blago djelo" započnemo.

Pravila su budućega književnoga društva imala 16 točaka, a dijelila su se na dva dijela. Prvih 9 točaka radi o organizaciji društva. Po njima čitavo bi se društvo dijelilo na članove upravljače, poslenike i pomagače, a megju upravljačima bio bi predsjednikom ili biskup ili redodržavnik glavom. Drugi dio pravilnika bavi se radom društva, koji je imao ići za širenjem knjiga u puku, uregjenjem samostanskih knjižnica, izdavanjem časopisa „Bosanska književnost", sabiranjem starih knjiga, listina, natpisa, novaca, prstenja, slika, kipova, bilja i t. d. Mnogo opširnije i jasnije prikazuju nam i organizaciju društva i njegov rad sama pravila. „Kako pak da mognemo ovo blago djelo započeti valjat će" — veli Martić:

„I. Probrat iz sve Države Redovničke koji su što jezgrovitie u književnosti upućeni, i u štivenju marljiviji, pak iz ovih izabrati zbor upravljajući, članove poslujeće i pomagajuće i tako:

1. U zboru Upravljajućem da bude glava i presjednik Prisvietli Gosp. Biskup ili Državnik, jedan podpredsjednik i jedan Bilježnik. Ovi da se bave uredbom i upravom, članovah koliko treba da im se dade.

2. Članovi poslujući biti će koji su vriedni pisati bilo

izvorna djela bilo privode iz drugih jezikah, a tako i sabirači starinah, gdjegod se nalazili, da posluju i svoja djela zboru upravljajućem predaju.

3. Pomagači mogu biti svi koji novčanom potporom ili stalnom ili izvanrednom na korist i uzdržanje društva pristati budu.

4. Ako kada ovo društvo u red dojde i ugled svoj dobije, neka se ne uskrati ni inostranim književnicim i knjige prijateljima u naše kolo stupiti i u prilog našeg posla djelovati.

5. Odbor upravljajući imati će vlast članove odabirati, promjeniti zakone iliti uprave sastavljati, članovima poslujućim književne predmete predlagati, njihove spise pretresati, ocienjivati popravljati. Tako isto i pomagajućim kolikoću potpore odregjivati, inostranim, ako bi koji u društvo stupio, povelje izdavati, dopisivanja držati, vrieme sastanka na viećanje opredieljivati — dohodke i troškove upravljati za sve štogod bude Družtva se ticalo na se odgovornost uzeti.

6. Ovi isti odbor, kad bude odobren i uredjen u sporazumljenju s Prisvietlim G. Biskupom, Državnikom i drugim ocima od Države, koji ne budu u ovom kolu, da odredi u jednomu od srednjih naših Samostanah, kao: u Gučogorskomu ili Fojničkomu pristojnu stanicu jednu, ili ako bi se moglo dvie, u kojoj da se smjesti osobna Družtvena Knjižnica, pridielci za stvarih drugih, koje budu družtvenom poslu potrebite — prostor za viećanja, pisanja i t. d.

U tom mjestu da stanuje uviek jedan od odabranih viećnjikah, ili bilježnik za držati stvari u redu.

7. Ima se Zavesti kassa, u tu polaže Prisvj G. Biskup fra Paškal grošah 5000. — Za njim nek položi svaki član i upravljajući i poslujući a tako i pomagajući za prvi mah svaki koliko koji mogne, a poslie da se odredi svota godišbenoga stalna priloga, s razlikom dokle je koji na Župi i u Samostanu. Glavnica kase ako bi bila znatna, mogla bi se dati na tvrdo mjesto da plodi, sa zakonitim Kamatam.

8. Odbora upravljajućega članovi, a tako — ako bude moguće — i glavniji od poslujućih da se sastanu u godini barem jedanred ako ne više na viećanje u mjestu koje jim bude za poslovanja odredjeno, ili u koje drugo koje im predsjednik naznačiti razlog imadne. U tomu sastanku svjetovati se o svemu što je potrebito za uzdržavanje Družtva i štogod se tude predloži i odredi, da se kako državnom upraviteljstvu, tako i svakom članu objavi.

9. Svi članovi Družtva valja za sada da žrtvuju i trud i nastojanje za poštenje Države i ljubav roda, a ako bi Bog dao zavodu›mogućan uspjeh, tada bi se moglo onim redovnicima koji iznimivo oko posla Družtvenoga budu truditi i plaća kojagod opredieliti kano n. pr. Uredniku spisah, Bilježniku i pripisivačima. — — — —

II. Rad cieloga uobće Družtva da bude:

1. Brinuti se za promicanje knjige u puku, za tu svrhu u koliko novčana snaga dopustila da se prištampava koja knjižica od onih, koje su u našem puku obljubljene, ili koje iznova, pak da se o jeftinu cienu razdavaju, i vrlo učećoj se djeci u vrieme ispitah za uzdarje poklanjaju.

2. Da se knjižnice Samostanske u dobar red dovedu (a sva)ki član književni u svom području da na se uzme brigu.

3. Nabavljati knjige ako ne svekolike koje u našemu jeziku izlaze na svietlost bilo latinicom, bilo ćirilicom a ono barem koje su vriednije i koristnije po jedan iztisak za svaku knjižnicu Samostanah; ako se to ne moglo, da je Družtvo za svoju knjižnicu dužno znatnija djela pribavljati sva kolika, radi toga valja se sporazumjeti s Matičnim Družtvima, koja se nalaze odavna u Jugoslavenskom Narodu za izdavanje knjigah, ta su u Zagrebu, u Biogradu, u Zadru, Pešti, Novom Sadu i Ljubljani. —

4. Truditi se oko književne radnje, svaki što po svojoj darovitosti umjeo, koji bude vriedan izvorna djelca, koji za privadjanja iz drugih jezikah, koji za sabjeranje narodnih pjesamah, pripovjedakah, poslovnicah, pričanjah. — Odbor upravljajući da predlaže predmete radnje svakom koji za što vješt se pokaže. —

5. Kad ove spise i zbirke odbor pregleda i ocieni tada da se proberu vriednije i koristnije vrste djelca, pak da se čine tiskati u jednoj svesci pod naslovom: „B o s a n s k a k n j i ž e v n o s t“ od oo. Franjevacah. — A za knjigu bili bi predmeti kanoti: Pouke za puk duhovne i ćudoredne, istomačenje jasno i prosto članakah vjere, — jezgrovita i lahka govorenja pastirska, naših izvrstnih govornikah, ćudoredne pripoviedke bilo pučke, bilo iz knjigah izvadjene — istomačenje stvarih narodnih po pravilima zdravoga razuma naravoslovacah, ukori i opomene svrhu hrdjavih običajah puka, kano pjanstva, lienosti i rasipnosti od kojih prirodjenih pomanjkanjah gube se; — štedljivosti — napućenja u težačtvu, stočarstvu i pčelarstvu — početne crtice zemljopisne za upoznanje svieta — tako povjestnice ob-

ćenite, osobito mjestne iz prošlosti i sadašnjosti — bilježke dogadjajah u našoj otačbini, stanje puka, učilištah, Crkavah, godine, plodine i t. d.

6. Ne bi zgoreg bilo, kad osnaži kassa da se odredi i uzdarje, kao nagrada za najbolje djelo u pogledu sadržaja i jezika.

7. Sabjerati starine, kano: *a*) knjige, listine, nadpise, novce prstenje, prilike, kipove, posudje i ostalo. *b*) vrste rudah, spužalinah, okamenjenih stvarih izvanrednih plodinah naravnih kostih i t. d. *c*) Biljah iliti travah od svake vrste iz svake pokrajine s' korjenjem, stabarikom, i cvietjem — koje sve da se u liep red ponamješćuju i učuvaju.

Daljne odredbe na Skupštini."

U isto vrijeme uz ova pravila i općeniti poziv budu razaslani i specijalni pozivi, kojima su se neki pozivali u „poslujuće",[1]) a drugi u „pomagajuće" članove družtva. Malo iza toga pozovu se u novo društvo i Hercegovci: biskup Kraljević, fra Pashal Buconjić i drugi. Ako se je i našlo uzovnika, koji se pozivu ne odazvaše, bilo ih je ipak dosta, koji s ushitom pozdraviše osnutak društva. Megju zadnjima istače se i biskup Kraljević. Ovaj poletni biskup šalje Martiću u pismu od 16. studenoga 1868. neke naputke za društvo i pozivlje ga u Mostar, da se s njim „ozbiljno" zdogovori, kako da se zavede „jedno zbiljno i divno društvo". Javlja mu, da on misli u tu svrhu u postranoj svojoj residenciji otvoriti tiskaru te joj staviti za direktora jednoga Franjevca, koji bi ujedno bio i kalendarista. Cenzora bi mogla biti dva: jedan za Bosnu, a drugi za Hercegovinu. Da društvo bude „divno i stalno", zagovara, da se u društvo pozovu i braća Dalmatinci redodržave presv. Otkupitelja, a nada se, da će privući i neke popove, te naći pomoći i kod dalmatinskih biskupa. Na koncu se veseli, da je Martić imenovan urednikom društva, te savjetuje, da se osnuje glavnica i novac stavi u blagajnicu, jer je Turčin davno rekao: „Para iš japar". [2])

I uza sav toliki aparat ni ovaj pokus ne bude ništa srećniji od onoga 1848. Zadnji dokumenat, što nam je poznat, a odnosi

---

[1]) U franjev. arhivu u Tolisi čuva se poziv fra Ilije Cavarovića u „poslujuće članove". Mi smo ga objelodanili u „Seraf. Perivoju" god. 1911. na str. 25.—26. U Šestića smo ih vidjeli više.

[2]) Izvornik u arhivu franjev. samostana u Kreševu. Objelodanio ga Čičić u „Seraf. Perivoju", god. 1911., str. 191.—192.

se na ovaj pokus, jest pismo fra Pashala Buconjića, u komu 4. lipnja 1869. javlja, da ne može stupiti u pokušano društvo. te moli za oproštenje, što nije prije na to odgovorio.[1]) Pitali smo stare Franjevce, što je bilo uzrokom, da je tako plemenit pokus još u svome porogjaju uginuo, pa nam kazaše, da ovaj nije bio ni u financijama ni u silama ni u volji, nego u osnutku sličnoga društva u Zagrebu pod imenom „Društvo sv. Jeronima". Sve do otvorenja „Jugoslavenske akademije" — 1867. — „Matica ilirska" bila je u Hrvatskoj jedino književno društvo kao za najnižu tako i za najvišu inteligenciju. Kada se 1867. u Zagrebu otvori „Jugoslavenska akademija", a 1868. i „Društvo sv. Jeronima" dobije sankciju, tada se zadaće tako podijele, da „Matica ilirska" — od 1874. „Matica hrvatska" — uzme pred oči srednju, „Društvo sv. Jeronima" nižu, a „Jugoslavenska akademija" višu inteligenciju. Nu ta rascjepakonost zabrinu Hrvate. Oni su se pobojali, da pisci neće moći odoljeti zadaći i „Matice ilirske" i „Jugoslavenske akademije" i „Društva sv. Jeronima". Stoga se 6. prosinca 1868. „Matica ilirska" i „Jugoslavenska akademija" tako spajaju, da „Matica ilirska" i dalje upravlja svojom imovinom, dok upravu književnih poslova na se prima „Jugoslavenska akademija".[2]) Buduć da je u to vrijeme biskup Vujičić i radi dolaska milosrdnica u Bosnu puno općio sa Zagrebom, to nije nikakovo čudo, da se je lasno ne samo odvratio od nadmetanja s „Društvom sv. Jeronima" nego se još nagovorio, da ga posebnom okružnicom preporuči i ovlasti župničke urede, da se na njegova izdanja zauvjeke pretplate oltarskom milostinjom.

7. Okupljanje oko zagrebačkih književnih društava. Čim su Bosanski oci bivali nesrećniji u osnivanju književnih društava, tim su se više okupljali oko književnih društava, što su u isto vrijeme nicala u središtu hrvatske prosvjete: u Zagrebu. Mnoga najstarija izdanja „Matice", što se i danas nalaze po bosanskim franjevačkim samostanima i župama, jasno nam svjedoče, kako su bosanski oci spomenuta izdanja kao danas tako i prije pola stoljeća kupovali i čitali. Diplome, što ih imaju mnogi župnički uredi po Bosni kao članovi „Društva sv. Jeronima", [3]) dokazuju opet da je okružnica biskupa Vujičića,

---

[1]) Izvornik u fra Mirka Šestića.

[2]) Cuvaj, Građa za povijest školstva (Zagreb, 1908.), II., str. 112.-113.

[3]) Diploma je dubravske župe ovaka: Slika sv. Jeronima, koji u lijevoj ruci drži križ a u desnoj pero. Grb trojedine kraljevine: Hrvatske,

kojom je preporučio spomenutu ustanovu, našla prilično odziva. A kada godine 1850. Ivan Kukuljević Sakcinski osnova „Društvo za povjesnicu i starine Jugoslavena“, Nedić mu šalje u IV. svesku „Starine bosanske“, dok biskup Šunjić u Gučoj Gori umire kao povjerenik spomenutoga društva. Šunjića naslijedi u vršenju povjereničke dužnosti fra Grga Martić, koji odmah 26. siječnja 1861. preko Brlića u Brodu šalje društvu svoj dug, te pretplatu novih 7 članova: fra Jake Baltića, fra Filipa Ljubasa, fra Andrije Juričevića, fra Franje Livančića, fra Franje Zubića i fra Ante Gutića.[1])

Godine 1866. pokloni biskup Strossmayer za osnutak hrvatskog sveučilišta 50.000 for. Ovim darom potaknuti počeše i drugi domoljubi sabirati darove za spomenuto sveučilište. Domalo se za spomenutu visoku školu skupi do 200.000 for., na komu se temelju sveučilište zbilja sagradi i 19. ožujka 1874. otvori. Ni pri osnutku ovoga ognjišta svih znanosti a donekle i umjetnosti ne htjedoše zaostati bosanski Franjevci. Martić skupi što kod Franjevaca što kod moćnijih lajika 24 dukata, 14 for. i 100 franaka, te ih 1867. preko Brlića u Brodu posla u Zagreb za sveučilište.[2]) Te simpatije uvaži i društvo zagrebačkih sveučilištaraca „Hrvatski dom“, te 27. siječnja 1878. uz burno povlagjivanje imenuje Martića svojim počasnim članom. Ovo odlikovanje Martiću zanosnim riječima dojavi predsjednik „Hrv. doma“ Ivan Milčetić. „Hrvatska mladež — veli Milčetić — sakupljena u „Hrv. domu“ akademičnom literalnom društvu na hrvatskom sveučilištu Franje Josipa I. u Zagrebu, svjestna, da joj je najsvetijom dužnosti zahvalnost i poštovanje muževa zasluženih za svoj rod i dom, imenovala je Vas Prečastni gospodine, najodličnijeg zatočnika hrvatstva u našoj slavnoj i ponosnoj Bosni, u vanrednoj svojoj skupštini od 27. siječnja 1878. jednoglasno uz burno povladjivanje počastnim svojim članom. Nadajuć se, da ćete Vi Prečastni gospodine, primiti čedno ovo odlikovanje kao iskren izražaj našeg najdubljeg počitanja i zahvalnosti, jesmo sa najodiičnijim počitanjem: U Zagrebu 4. veljače 1878. Ivan Milčetić, cand. prof., predsjednik, Ivan Broz, stud phil.,

---

Dalmacije i Slavonije. Tekst: „Broj 924. U Društvo Svetojeronimsko u Zagrebu pristupi kao član 3. reda dne 19./11. 1869. župa Dubrave u Bosni.“

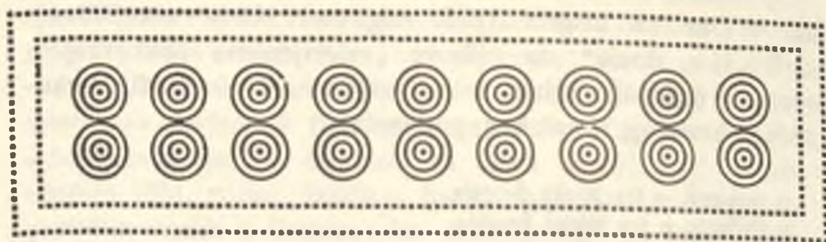
[1]) Izvornik, u fra Mirka Šestića.

[2]) Prinosni arak, u fra Mirka Šestića.

tajnik."[1]) Dne 15. veljače 1878. odgovori Martić sveučilišnoj mladeži „Hrv. doma" da njihovo „velecijenjeno odlikovanje" s radošću i čednošću prima, te se zavjetuje, da će i dalje raditi u „smislu bratskog Hrvatskog poduzeća".[2])

[1]) Izvornik, u fra Mirka Šestića.
[2]) Prijepis, u fra Mirka Šestića.

---

§ 12.

KIPARSTVO I SLIKARSTVO.

1. Kiparstvo. Makar da vrijeme ni u ovome razdoblju nije pogodovalo razvoju ove lijepe umjetnosti, to se ipak i za nju opaža neko zanimanje. Kiparstvom se puno zanimaše čuveni pjevač fra Grgo Kotromanović († 1864.). On je izradio: više propela, kip sv. Ive Krstitelja za crkvu u Podmilačju te kip sv. Franje, koji je stajao na pročelju stare samostanske crkve u Gučoj Gori. Afera župljana, što se je iza zauzeća Bosne i Hercegovine vodila pri zamjeni Kotromanovićeva sv. Ive modernijom i ljepšom izradbom[1]) najbolji je svjedok, da su Kotromanovićeve izradbe potpuno odgovarale zahtjevima pijeteta bosanskoga Hrvata katolika.

2. Slikarstvo. Od kiparstva je mnogo više ljubitelja i njegovalaca imalo slikarstvo. Prema ostancima, što su do nas doprli, lovori pobjede u ovoj umjetnosti zapadaju fra Stjepana Lučića-Jablanovića, rodom iz Doca kod Travnika. Lučić-Jablanović ostavi u Gučoj Gori olovkom načinjenu risariju biskupa Šunjića, za koju stari tvrde, da sasvim vjerno prikazuje velikoga biskupa Šunjića. U fra Rudolfa Jablanovića našli smo Lučić-Jablanovićev auto-portré, što ga je on na slonovoj kosti izradio i što ga mi ovdje reproduciramo u naravnoj veličini. Iz njega saznajemo, da je Lučić-Jablanović sasvim dobro poznavao i umjetnost uljepšavanja forme.

---

[1]) Tom su se prigodom župljani pobunili i korporativno u župnički stan došli, te odstranjeni kip iz župničkoga stana spopali, u crkvu odnijeli i na oltar uspostavili. Na odlučnu zapovijed preč. vrhbosanskoga ordinarijata župnik je obnoć spomenuti kip ponovno iz crkve odnio i spalio, te ga boljim zamijenio.

Godine 1853. iz čitaonice fojničkoga samostana „svojom vlastitom rukom prištampa" u tri primjerka „Stablo Rodoslovja od izvarstite i glasovite Obitili Bosanske Paulovićah, sada Jablanovićah i Kristićah, sada Lučićah Sabrano od Ivana Gobelina u Uspomenu Pape Pia II. od očitih izvorah Marka Orbina, i iz Ljetopisah Jakova i Petra Luccari Plemićah Dubrovačkih". Svrhu ovoga rada odaje slikar u potpisu: „Ovaj Gerb (stemma) Ja najdo po srići u Čitaonici S. Duha Samostana Fojničkog, izneso na vidilo, svojom vlastitom rukom prištampa ovako kako i jest u izvoru (originalu koji i sada stoji u Foj:) od riči do riči prineso iz Talianskog u naš Rodjeni Ilirski Jezik, kod sebe prisadi za tugovat rodoljubno svarhu žalostni dogodovština moga stabla. U Fojnici na 10. Rujna 1853. P. O. F. Stipo Lučič Jablanović iz Travnika Doca R. S. O. Frane. . ." Najuspjelija mu je slika Majke Božje, kao i jedan primjerak gornjega rodoslovlja u fra Rudolfa Jablanovića. Majka Božja obučena u crvenu haljinu, prekrivena dugom modrom koprenom, prekrštenih ruku preko grudi, pod aureolom gleda u knjigu,[1]) što pred njom stoji na malome jastuku stavljenu na zeleni stol. Lučića-Jablanovića „Majka Božja" najbolji je dokaz, da je Lučić-Jablanović za slikarstvo imao dara i da ga je prema svojim teškim prilikama znao usavršiti. Niti perspektivi, niti koloritu, niti ičemu s umjetničke strane ne može se ovoj slici opravdano prigovoriti.

Fra Stjepo Lučić-Jablanović.
Auto-portrè.

U isto vrijeme, kada je živio Lučić-Jablanović, živio je i slikao Tolišanin fra Stjepan Nedić, bivši tajnik bosanske redodržave, koji u 40. (1860.) godini svoga života na Plehanu blago u Gospodinu preminu. Nedić je „věštom rukom preslikao pet primjeraka grbovnika bosanskih kraljeva, koje je s velikom pom-

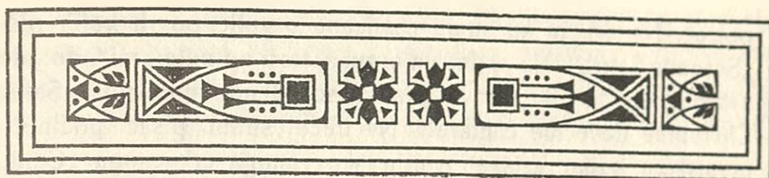
---

[1]) Na listu otvorene knjige čita se: „V. O. K. Lučić J . . ."

njom i trudom od slova do slova izvadio i — bosančicom — pripisao fra Martin Nedić". „Dvoica Nedića" jedan od ovih spomenika „za uspomenu i slavu naroda ilirskog" pokloniše „narodnom domu u Zagrebu", „21. prosinca 1847." s „vlastitim potpisim" posvidočiše, „da se ovo s izvornim u svemu slaže". Drugi je primjerak poklonjen biskupu Strossmayeru, treći zboru redovničke bosanske mladeži, četvrti beogradskoj akademiji, a peti je i danas u franjevačkome samostanu u Tolisi. Osim toga Nedić je, kako se priča, slikao u Kr. Sutjesci hor, te je u Tolisi ostavio olovkom izragjenu risariju lica fra Martina Nedića, dok su mu druge slikarije propale, kao što su propale slikarije i fra Mije Čujića, o kome jedino to znamo, da je umro u Duvnu 24. travnja 1809. i da je bio uzoran redovnik i „izvrstan slikar".[1]) Preslikavanjem grbova bavi se i fra Ivo Kvesić. Fra Andrija Buzuk pripovijedao nam je, da je Kvesić bio odličan slikar i da je 1846. iz grbovnika, što se čuva u franjevačkom samostanu u Fojnici, preslikao grb grofovske obitelji Festetićâ. Ovu je kopiju fra Andrija Kujundžić poklonio grofu Ladislavu Festetiću, koji za uzdarje pokloni franjevačkom samostanu u Kreševu dva u srebrene korice uvezana misala, što se i danas u Kreševu čuvaju, te neku svotu novaca za popravak crkve. Stoga o Festetića obitelji i pjeva naš klasik Josić: „— — — — — — — — — — — Praeter et hos proceres, Magnates, Nobilitasque — Multum Bosniacae Gentis amore flagrant. — Sortem Quive omni pro posse precantur ademptam, — Mutandumque Tuum cum meliore statum. — Ex his praecipui numerantur: Nobilis actis — Festetics Ille Comes natus in auxilium. — Qui cum lustraret priscorum stemmata Bosnae, — Eius mox Gentis captus amore fuit." Slike pak stare vareške crkve obnovljene i blagoslovene 1819., te slike njezinih oltara i danas bi bile najljepši svjedok slikarske vještine fra Ivana Kljajića, kada bi se oni natpisi, da ih je on slikao, imali razumijevati ne u smislu njegova posrednoga nego neposrednoga djelovanja.

---

[1]) „Duvno in Bosna die 24. Aplis 1809. R. P. Michael Çuich, eggregius pictor, atq. exemplaris Religiosus, provisus Sacramentis Ecclesiasticis obdormivit in Dno et sepultus est in coemeterio catholico Vukadiano dicto." Statistica Bosnae Argentinae, u Sarajevu.

§ 13.

GLAZBA.

1. Njegovanje glazbe. Kao u prijašnjemu tako i u ovome razdoblju borba za bitak i skučena sloboda priječile su bosanske Franjevce, da na glazbenom polju stvore i potomstvu namru kakov trajni spomenik. Nu ipak do nas doprli glazbeni ostaci jasno svjedoče, da su oni i ono, što su imali pogodnih prilika rado upotrebljavali u korist razvoja ove lijepe umjetnosti.

Dvije su karakteristike glazbenih ostataka ovoga razdoblja. Prva nam svjedoči, da je u Bosni glazba i u ovome razdoblju ponajviše služila bugjenju i njegovanju religijoznih čuvstava, a druga, da se je ona prema duhu ove epohe sve više nacijonalizovala. Najizrazitiji takov uzorak jest onaj, što ga je napisao nepoznati auktor i što je sada svojina franjevačkoga samostana u Kr. Sutjesci. Ovo djelce nosi naslov: „Unesosce u kuciczu Boxiu skla'd i naçin Czarkovnoga pripivagnia kako ga pako josc... izitri veliki Gargur.“ Iza ovih riječi u naslovu slijedi godina: 1827. Nu mlagja je ruka preko 2 napisala 5 tako, da se danas na prvi mah čita, da je djelo sastavljeno istom 1857. Pošto se tome protivi i sami jezik te pravopis, to pošljednja godina po svoj prilici označuje, kada ga je iza smrti auktora ili auktorâ kupio fra Mijo Pavlović, upravitelj samostanskoga hora u Kr. Sutjesci.[1]) Iza godine u naslovu slijedilo je ime auktora ili auktorâ, ali se nažalost više ne može čitati. Visina je ovoga muzikalnoga ostatka 19·8 cm, a duljina 23·8 cm. Osim korica broji svega 44 stranice, od kojih su 1., 33., 34., 35., 43. i 44.

---

[1]) Kupac je u djelu na tri mjesta napisao: „Proçuravit P. Michael Pavlović Moderator Chori.“

prazne. Na drugoj su strani naslikane orgulje, povrh kojih piše: „Secunda figura". Na podnožju orgulja stoji od note „mi" do „do" ascendendo, te od „do" do „mi" descendendo unotano: „Sancte Cherubine doce me cantare!" Na trećoj strani pisac počinje u hrvatskom jeziku razlagati teoriju takozvanoga crkvenoga „Cantus firmus". Teorijsko se razlaganje proteže u 29 paragrafa sve do na 30. stranicu. Najprije pisac tumači, što je „Cantus firmus", zatim razlaže njegov položaj i ključeve. Iza toga tumači u § 4. nauku o tonovima uopće, gdje se pisac odaje, da je pri sastavljanju svoga djelca ili se služio djelom fra Mate Banjalučanina „Regulae cantus", o kome smo već govorili,[1]) ili s njim imao iste izvore. U § 5. i 6. iznosi dva načina — teži i lakši — za poznavanje tonova. U § 7. govori o prigodnicima, u § 8. o notama, a u § 9. o skalama. Od § 10.—28. tumače se pojedini tonovi, a § 29. raspreda „Od intonationa salama". Djelo je pisano vrlo razgovijetno i većinom su zadržani latinski termini. Tu su pozicije „gravis", „acuta" i „supraacuta"; tu tonovi: „autentici" i „placali', te „finale", „Bmole", „Bequadrans", „Diesis" i t. d. I to nije ništa zlo, jer ti su se termini bili već ustalili, a većinom se i danas upotrebljuju. Nu auktor nastoji neke termine i pohrvatiti ili hrvatski razjasniti. „Cantus firmus" mu je „Skladnoglasje, red, olli uredba od czarkovnoga spivagna"; ključeve ne zove „clavis"; autentične tonove prevodi „razlikim", a plakalne „jednakim" i t. d. Tri položaja u „cantus firmus" nazivlje rukom Gvide Aretinskoga, te to opravdava tim, što ih je Gvido Aretinski izumio.[2]) Auktor djela ljubitelj je zorne obuke. Svaku teoriju nastoji razjasniti malim „izgledima". Na 31. i 32. strani je neunotana „Pisma za svetkovinu s. o. patriarke Franceska na 4. ōbra i na 2. augusta", što se je pjevala: „In tōn. Si queris i na s. Ivana Karstiteglia". Na stranama 36.—42. ovi su dijelovi jedne latinske mise: „Kyrie", „Gloria", „Credo", „Sanctus" i „Agnus Dei". Iz čitavoga sadržaja ovoga dragocjenoga glazbenoga spomenika jasno je, da je djelce ponajviše sastavljeno za samostansku školsku mladež, koju su u pjevanju poučavali ili upravitelji samostanskih horova ili posebni učitelji.

---

[1]) Dr. Jelenić, Kultura i bosanski Franjevci, str. 242.—247.

[2]) Gvido Aretinski živio je u XI. stoljeću u Pompozi kod Ravene, a bio je član reda s. Benedikta. Prvi je izumio stalne muzične note i crte, čim je stavio temelj evoluciji crkvene muzike. Dr. Zeibert, Compend. hist. eccl., ed. III., str. 443.

Da su upravitelji horova bili i učitelji mladeži u pjevanju svjedoče: dijelom službeni zapisnik, a dijelom Schematizam. Službeni zapisnik Bosne Srebrene još 1829., nalaže upraviteljima franjevačkih horova, da svake nedjelje barem po jednoč sakup-

„Unesosce u kuciczu Boxiu“ i t. d.
Stranica 3

ljaju mladež i poučaju je u Grgurevu pjevanju.[1]) U Shematizmu pak od 1836. u familiji fojničkoga samostana nalazi se i fra Grgo Kotromanić, kao upravitelj hora i učitelj mladića u pje-

[1]) Protocollum provinciae Bosnae Argentinae, a. 1793.—1835.

vanju: „Moderator Chori ac instructor juvenum in cantu".[1]) U isto su vrijeme i druga dva samostana imala svoje upravitelje horova, pa su bez sumnje i ovi ne samo horovima upravljali, nego i mladež u pjevanju podučavali. I 1857. definitorij Bosne Srebrene nalaže upraviteljima horova da svake sedmice po dvaput ili barem svakoga petka poslije podne školsku mladež poučavaju u pjevanju.[2])

Upravitelji su samostanskih horova marljivo sabirali i prepisivali za horove potrebni materijal, kojim su popunjavali obične psaltijere i graduale. Gotovo svi samostani imaju razne prepisane zbirke: Kyrie, Gloria, Credo i t. d., a sve se odlikuju ornamentikom inicijala, što su većinom u raznim bojama izvezeni. Obilnošću se odlikuje zbirka fra Filipa Ljubasa „Varia Kyrie, Gloria, Credo" etc., koja broji 281 stranicu u 4⁰ i koju je još 1853. u Bolonji prepisao, a 1872. uredio za gučogorski samostan. Tu je marljivi Ljubas pod nekim komadima potpisao i kompozitere. Tako je na str. 280. prepisan „Si queris" u čast sv. Antunu Paduvanskome, što ga je, kako Ljubas svjedoči, 1775. uglazbio fra Franjo Antun Budrio di Bagnacavallo, bolonjski horista. Kajda ovoga „Si queris" razlikuje se od onoga, što je u „Regulae cantus" fra Mate Banjalučanina. Od Ljubasove zbirke starija je zbirka fra Stjepana Marijanovića „Missae novissimae sanctorum". Broji 27 unotanih misa, a svršena je 1846. Sada je svojina franjevačkoga samostana u Kr. Sutjesci.

Kada su zasnovane narodne osnovne škole, tada je i u njih zavedeno pjevanje. Iz izvješća zeničke škole, što je 1878. spremljeno austro-ugarskome konzulu u Sarajevo, saznajemo, da su se konzulatima slala izvješća i o napretku u pjevanju, o kome začudo izvješće dolačkih časnih sestara milosrdnica od 1874. nema ni spomena.[3]) U narodnim osnovnim školama većinom su se pjevale pjesme po Jaića „Napivima bogoljubnih cérkvenih pisama", što ih je on još 1850. tiskao

---

[1]) Schematismus missionariae provinciae Bosnae Argentinae ... pro a. MDCCCXXXVI., str. 26.

[2]) „Moderatores Chori bis in hebdomada aut saltem singulis feriis quintis, horis pomeridianis instruant pubem scholasticam in cantu ecclesiastico." Protocollum provinciae Bosnae Argentinae a. 1835.—1870.

[3]) Izvješća u arhivu franjev. samostana, u Gučoj Gori.

u Budimu. Osim toga djeca su se narodnih osnovnih škola poučavala tradicijonalnim kajdama Vicićevih pjesama, što ih je fra Franjo Iv. Jukić 1843. u Spljetu objelodanio Gajevim pravopisom, te strogo narodnim pjesmama. Stari Lijevnjaci još i danas znaju kako ih je pokojni fra Andrija Tomić učio strogo hrvatskim narodnim pjesmama: „Mi smo braćo hrvatskoga sinci plemena", „Oj Slavonci i Hrvati", „Bože, živi!" i t. d. Vrijedno je napokon čuti, što Jukić u predgovoru Vicića pjesama piše o sastavljaču, prošlosti i izdanju ovih pjesama. „Knjiga ova — veli Jukić — sastavljena je pria 58. god. od Bogoljubnoga redovnika o. Vice Vicića iliti Gjevrića. Rodio se je on u Fojnici 1734. Stupivši u red Frančiškanski, parvo odhranjenje imo je u istom mistu i kod istih Redovnikah veće pak nauke svaršio je u Talijanskoj, gdi osim na redovničku i pastirsku spadajuća s' pohvalom svaršivši, i u pivanju, imajući ugodni glas, velik napridak učini.[1]) Vrativši se u Bosnu Fojničkoga kora upravljanje bude mu naloženo, koju službu za 10 blizu god. slavno obavljaše. Kasnie postane župnikom sad u Bihaću, sad pak na drugih mistih. Pod starost vrati se u Samostan, tude u Fojnici, nahodeći se u odpočivanju, dobavi organ, i ove pisme sastavi koje je on pod s. misom uza nj pivo (danas pak pivaju se brez organa, koga ne imamo; zato se ridje i pivaju!?) Mnoga Kyrie, Gloria, Credo i t. d. ne samo na note stavi, već što je više lipo mineom izveze i izpiše; tako pun dostojanstva i zaslugah, priseli se s' ovoga na drugi svit u Fojnici god. 1796."

2. Prve orgulje. Ukoliko gornji Jukića reci odgovaraju istini teško je a priori zaključiti. Čini se ipak njegova prva vijest o organu u Bosni sumnjiva. Valja znati, da koncem osamnaestoga stoljeća — kada je Vicić u fojničkome samostanu provodio zadnje dane svoga života — u čitavoj Bosni i Hercegovini nije bilo više od pet crkava: u Fojnici, Kr. Sutjesci, Kreševu, Varešu i Podmilačju. Kada su 1799. bosanski oci molili biskupa

---

[1]) Slično su se u Talijanskoj isticali i drugi bosanski Franjevci, ne samo u mudroslovnim i bogoslovnim naukama, nego i u sviranju i pjevanju. Sjetimo se samo fra Grge Kotromanića, Ljubasa i drugih, a osobito fra Tadije Tepeluka, koji je pjevajući u Bolonji i Raveni svojim basom stekao opće priznanje. Dopisnik „Zagrebačkoga katoličkoga lista" (god. 1861., br. 8.) veli, da su ga Talijani prozvali „pievcem bosanskim (il gallo Bosnese), nemogavši ga u pjevanju nadjačati".

fra Grgu Varešanina, da im povisi čitane mise na 20 a pjevane na 60 para, biskup Ilijić prvu molbu usliša, a drugu odbi, opravdavajući se tim, što se u nekim crkvama mise pjevaju bez dovoljna broja sposobnih pjevača, „a orgulja nemamo".[1])

Batinić opet pripovijeda, da su Fojničani istom 1801. nabavili orgulje i da su ih radi toga domaći muslimani optužili, kao da su nabavili neko čudno glazbalo, koje im smeta kućni mir i sabranost u molitvi. Ali Fojničani iskupe od vezira za 7.516 groša ferman, kojim se muslimanima zabrani dolaziti u crkvu i slušati ono čudno glazbalo.[2]) Još prije Fojničana trsili su se Kreševljaci, da dobiju za svoju crkvu štogod orgulja. U tu svrhu biskup Botoš-Okić obrati se samom caru Josipu II., a ovaj mu obeća želji udovoljiti. Nu već 22. travnja 1806. javlja karlovačko-varaždinsko vojno vijeće kreševskome gvardijanu fra Franji Miloševiću, da su orgulje, što ih je car Josip II. obećao kreševskoj crkvi, odregjene za drugu crkvu i da je Nj. Veličanstvo privoljelo, da se za Kreševo druge naprave.[3]) Za Sutjesku orgulje je isprosio istom redodržavnik Josić (1863.—1866.), i to od magjarskoga društva sv. Ladislava.[4]) Ove su još i sada u Kr. Sutjesci. Na molbu biskupa Šunjića dobije i Guča Gora oko 1860. stare orgulje iz crkve bečkoga predgragja: Altlerchenfelda, te se je njima služila sve do iza zaposjednuća Bosne i Hercegovine, kada ih, dobavivši nove, predade ramskoj crkvi. Kreševu opet novu fisharmoniku 1874. pokloni „Društvo Neoskrvnjenoga Začeća" u Beču.

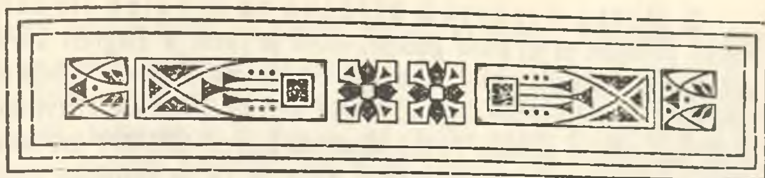
---

[1]) Dr. Jelenić, Izvori za kulturnu povjest, str. 73.

[2]) Batinić, Franjevački samostan u Fojnici, str. 105.

[3]) Dr. Jelenić, Izvori za kulturnu povjest, str. 87.

[4]) Et tandem repetitis vicibus (Josić) institit apud societatem Almam s. Ladislai Reg. Hung. Pestini existentem, et obtinuit organum pro Eadem (Sutjeskensi) Esia". Comentariolum super Bosnensi provincia &., u Kr. Sutjesci

§ 14.

RAD ZA TISKARU.

1. Pripreme za osnutak tiskare. Čini se da se je megju bosanskim Franjevcima ideja, da se u Bosni podigne tiskara još prvih godina Gajeva pokreta začela. Ova je ideja u drugoj polovici petoga decenija devetnaestoga stoljeća bila već jedna od najozbiljnijih točaka prosvjetnoga programa bosanskih Franjevaca. Glavni pobornik i ove ideje bio je ispočetka fra Franjo Jukić, a kašnje samo redodržavništvo bosanskih Franjevaca. Prvi dio naše tvrdnje vadimo iz jednoga pisma, što ga je Jukić iz Fojnice dne 6. listopada 1847. pisao svome rogjaku Anti Kajiću.

Ovaj je Kajić bio već oko 3 godine u Gajevoj tiskari u Zagrebu [1]) te je Zagreb vrlo dobro poznavao. To je Jukiću došlo u dobru horu, kada je 1. listopada 1847. i nekoga Franu Glavadanovića slao na tiskarski zanat u Zagreb. Usput mu predade dva preporučena pisma: jedno za dra. Gaja, a drugo za spomenutoga svoga rogjaka Antu Kajića, Banjalučanina. U prvom ga preporučuje dru. Gaju, da ga primi u svoju tiskaru na zanat; a u drugome Kajiću, da ga dru. Gaju odvede i preporuči, te ako tu ne bi mogao biti primljen, da mu nagje mjesto u kojoj drugoj tiskari. U zadnjem pismu Jukić kazuje i razlog, zašto ga šalje i preporučuje: „Jer će nam -- veli — s vrěmenom sličnih ljudih trěbovati — buduć da ćemo mi nastojati kupiti tiskarnicu, dok se još malo smirimo." [2])

---

[1]) Martić, Zapisnik agencie redovničke deržave i naroda katoličkog u Bosni, str. 62., br. 102.

[2]) Izvornik u sveučilišnoj knjižnici, u Zagrebu. Objelodanio ga dr. Alaupović u monografiji „Ivan Frano Jukić", str. 63.

2. Molba bosanskih kršćana za osnutak tiskare Nijesu protekle ni tri pune godine, kako je Jukić u Zagreb spremio Franju Glavadanovića, a megju kršćanima u Bosni izbije na javu opća potreba jedne tiskare. Megju točkama, što su 1. svibnja 1850. spremljene sultanu Abdul-Medžidu ispred 600.000 kršćana, a što ih je sastavio sam fra Franjo Jukić, u 14. se ponizno moli, „da se o zemaljskomu trošku uvede štamparnica za kristjane“.[1]) Bilo je to u ona blažena vremena, kada je Jukić mislio, da će se za pravoslavne i katolike moći podići zajedničke škole i osnovati zajednička školska zaklada, te da će srpska i hrvatska prosvjeta moći naprijed istim korakom koracati. Kašnja je praksa pokazala, da su te nade bile preuranjene, ako nijesu posve iz serije Platonskih ideja.

3. Molba fra Andrije Kujundžića za osnutak tiskare. Želje i molbe bosanskih kršćana, kako već istakosmo, u Carigradu se krivo shvate, a njihova publikacija Jukića okruni mučeničkim vijencem. U Bosni su se u to vrijeme Hrvati i Srbi i u nacijonalnim težnjama i u prosvjetnom radu sve više razilazili od spojne točke, te su prvi garanciju svoga bitka tražili u Beču i Zagrebu, a drugi u Petrogradu i Beogradu. Prema nacijonalnim težnjama počeše se i škole dijelom preustrajati a dijelom dizati. Srbi za svoje škole dobavljahu knjige većinom iz Srbije i Banata, a Hrvati iz Zagreba. Buduć da u to vrijeme hrvatski jezik još ne bijaše izglagjen, bosanski se Franjevci sve više pomirivahu s idejom, da moraju za bosanske pučke škole sami sastaviti posebne knjige, koje će više odgovarati prilikama bosanskih Hrvata katolika. Da se rečene knjige mognu čim zgodnije tiskati, redodržavništvo bosanskih Franjevaca upravi 20. svibnja 1853. Visokoj Porti ponovnu molbu za osnutak tiskare. Molba ovaj put nije upravno poslana samoj Visokoj Porti, nego preko bosanskoga valije Huršid-paše. Molba je sastavljena strogo prema političkim težnjama i željama osmanlijske vlade, a to za to, da bude lakše uslišana. „Od velike bi koristi — veli redodržavništvo — za carstvo tursko bila jedna mala tiskarnica (typographia), koja bi se imala predati u ruke sveštenstva katoličkoga, koje vazda goji lojalnu simpatiju prema Visokoj Porti. Ovim načinom sveštenstvo katoličko; a) moglo bi izdavati po jedan list novinski i odbijati nepravedna nasrtanja novinâ izvanjskih protiva Visokoj Porti i

[1]) Jukić, Zemljopis i poviestnica Bosne, str. 157.

njezin interes štititi. b) Knjige školske za mladež bosansku mogle bi se tiskati u Bosni po smislu i duhu za Visoku Portu probitačnome, niti bi se novci iz Bosne u inostrane države za knjige iznosili, kako se je to dosad od velike nužde činilo. c) Kad bi se ova osnova odobrila, bilo bi od potrebe, da Vali-paša pribavi jedan ferman od Visoke Porte kano izključivu povelju, da nitko drugi u Bosni ne smije zavesti tiskarnu, van samo sveštenstvo katoličko, kome nadležati more pravo censure, a nadzirateljstvo samome Valii bosanskome." [1])

Huršid-paši nije bila zazorna ova lojalna molba redodržavništva bosanskih Franjevaca, i to tim manje, što su u ta vremena u srpskim i hrvatskim novinama učestali napadaji na osmanlijsku upravu, a u ovoj mu se molbi obećaje obrana. Stoga ju on u nekim točkama preinači,[2]) na turski jezik prevede i preko francuskoga konzula Edwarda Wietta 22. srpnja posla u Kreševo na potpis, a onda ju 26. srpnja spremi u Carigrad; ali — badava! Visoka je Porta u to vrijeme svu svoju snagu bila obratila ratu s Rusijom, u kome 30. studenoga 1853. kod Sinope izgubi čitavu flotu.

4. Pokus Ante Kajića, da osnuje tiskaru. Istom nakon pariskoga mira izagje 1856. glasoviti „Hathumajun', kojim se pogje u susret onim željama i molbama, što su ih još 1850. bosanski kršćani podastrli Visokoj Porti. Sada se je istom moglo nešto stvarnije misliti i o osnutku tiskare u Bosni.

I uistinu 25. ožujka 1857. Jukić piše iz Gjakova Martiću, kako se nada, da će oko Uskrsa u Bosnu doći njegov rogjak Anto Kajić, i to uime tiskare, te mu ga preporučuje: „Nadam se — piše Jukić — da će tamo oko Uskersa prispiti moj rodjak Anto Kajić uime tiskarnice, molim te budi mu na ruci, nećemo li i mi tu sreću doživiti, da imademo bosansku tiskarnicu." [3]) I Jukića nije nada prevarila — Kajić je u Bosnu zaista izbio uime

[1]) Strukić, Povjestničke crtice Kreševa, str. 122.

[2]) Važniji ispravci bijahu ovi: Iza riječi „Mala tiskarnica," trebalo je nadodati „u jeziku bosniačkome. Pridata u ruke sveštenstva katoličkoga tiskarnica ova, imala bi kao nasljedstvo istinite korist, koje su dole napomenute . . . Ako bi što protiv praviteljstvu turskome izdala, Vezir mogao bi nju odmah i bezposredstveno zatvoriti, a sveštenstvo katoličko, koje bi svojom krivicom ovi zatvor zaslužilo, niti bi smjelo nikakvog povratka štete (turski: tahmin) od Porte iskati." Strukić, Povjestničke crtice Kreševa, str. 122.

[3]) Izvornik pisma Šestić poklonio franjev. gimnaziji u Visokom.

tiskare. Već 24. travnja piše biskup Šunjić s Brestovskoga fra Grgi Martiću u Sarajevo: „Što smo od mlogo vrimena želili za napridak i razvijanje duhovno našega naroda, alli porad teški zaprika dosad niesmo mogli stignut to nam se sad pruža liepa prigoda za privest u dillo, to jest za zavest jedan put knjižnu tiskarnicu u Bosni. Etto polazi k Vami naš Versni domorodac Anto Kaić, pun i dobre volje i podobnosti za taj poso samo ako mu mi budemo svojski na ruku. Ja znam, da je taj blagodarni poso i Vami jednako kao i Meni na Serdcu. Zato suvišnje bi bilo s mlogim ga ričma priporučivat. Želim dakle, da u zdogovoru s našim Visokim prijateljima ustanovite način i sva srestva prititrate s kojim bi najlakše i najpodobnije mogli taj zavod ustanoviti. Gledajte, da se molbenica u turski jezik liepo sastavi, i od Plehaićakah prigleda, koja se u to ime ima predati Veziru i Megisu etc.“ [1])

Na preporuke Šunjića i Jukića a i svojom uvigjavnošću Martić se je za Kajićev pothvat zbilja zauzeo i stvar se je počela primicati k svome ostvarenju,[2]) ali se i opet nije ostvarila. Još 1858. tuži se jedan dopisnik u „Katoličkom listu“ na oskudicu i silnu nepraktičnost školskih knjiga, te navodi, kako neki rodoljubi, da ovim poteškoćama doskoče, misle podići tiskaru. A fra Grgo Martić propisuje za svoju školu u Sarajevu samo privremeno prekosavske knjige.[3])

5. Prva tiskara u Bosni. Gdje je Kajića molba zapela, nije nam niodakle poznato. Činjenica je samo, da je prvu tiskaru u Bosni 1866. osnovao Topal Osman-paša.

---

[1]) Pismo u fra Mirka Šestića.

[2]) Martić bilježi u „Zapisniku agencie redovničke deržave i naroda katoličkog u Bosni“ pod g. 1857. megju djelima, što ih je učinio u mjesecu travnju: „G. Anto Kaić rodom iz Banjaluke otišavši u svojoj mladosti iz svoga otečestva nastani se u Zagrebu — tude u Gajevoj Tiskarni izuči zanat Tiskanja iliti štampanja o komu je radio već trinajest punih godinah. Uputivši se savršeno u ovoj umietnosti i stekavši capitala toliko da se je našao u stanju moći o sobstvenom trošku jednu Tiskarnu otvoriti i raditi, zaželi suviše da s tom svojom umjetnostju svomu biednom rodu i otačbini koristan bude — odluči dopuštenje od Porte potražiti — uputi se i ovih danah prispie ovamo s' osobitom preporukom Prisv. g. Biskupa našeg fra Mariana, — kako u ostalim dužnostima tako i u ovoj ja sam pomnju uložio, i njega svagdi i njegovu čestitu namieru predstavio, i kod Visokog Praviteljstva perve korake s' dobrim uspiehom učinio tako da se jur ne možemo sumnjati da se neće naskoro od Visokog Devleta njegovu zahtievanju podpuno zadovoljiti.“

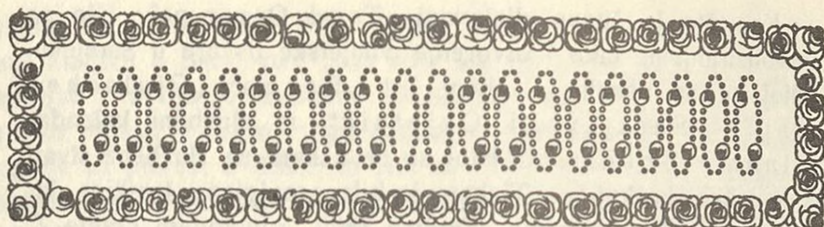
[3]) Strukić, Povjestničke crtice Kreševa i t. d., str. 135.

Kao što je čitavo djelovanje Topal Osman-paše išlo za stamboliziranjem, tako i otvorenje vilajetske tiskare u Sarajevu. U njoj su se tiskali: službeni list „Bosna“, „Gjulschen Saraj — Sarajevski Cvjetnik“ te službeni kalendar „Selname Bosna“. U istoj su se tiskari uz službene stvari tiskale i školske knjige. Tiskara je bila provigjena turskim, latinskim i ćirilskim slovima. Godine 1869. objelodani Franjo Z. Franjković u ovoj tiskari u latinici „Kratku zemljopisnu početnicu s dodatkom o Bosni za niže učione“; 1871. fra Grgo Martić „Početni zemljopis“; dok je „Bukvar s napomenkom članakah nauka vjere za katoličku mladež u Bosni“ 1869. i latinicom i ćirilicom „blagovoljenjem preuzvišenoga gospodara Saffet-paše upravitelja bosanskog vilajeta carskim troškom pritiskan i narodnim učilištom podaren“.

6. Prva tiskara u Hercegovini. Kada bosanski Franjevci 1868. pokušaše da osnuju književno društvo te u to kolo pozvaše i Hercegovce, tada se u biskupa Kraljevića ponovno porodi ideja, da skupa s bosanskim Franjevcima otvori u svojoj residenciji u Mostaru zajedničku tiskaru, u kojoj bi se tiskale društvene knjige i kalendari, te koja bi imala jednog upravitelja i dva cenzora: jednoga za bosanski, a drugoga za hercegovački apostolski vikarijat.[1]) Pokopom ideje književnoga društva bosanskih Franjevaca ne uvenu težnja za osnutkom tiskare, što je tom prigodom proklijala u srcu biskupa fra Angjela Kraljevića. Ova se je težnja iz godine u godinu sve više razvijala, dok ju uz pripomoć hercegovačkih otaca ne ostvari trećoredac don Franjo Milićević, osnovavši u Mostaru 1872. „Štampariju katoličke misije u Hercegovini“. Kao u sarajevskoj tako i u mostarskoj tiskari tiskale su se većinom školske knjige. Uz ove izagje ispod njezina stroja godine 1873. „Schematismus topographico-historicus vicariatus apostolici et custodiae provincialis franciscanico-missionariae in Hercegovina“, 1875. „Un cenno semplice sui gravami, causa principale dell' insurrezione delle popolazioni cristiane in Erzegovina“, službeni kalendari, kalendar „Mladi Hercegovac“ i t d.

---

[1]) Kraljevića pismo Martiću, u arhivu franjev. samostana u Kreševu.

§ 15.

ARHITEKTURA.

1. Nesmiljeni protuarhitekturski zakoni i njihovo skrupolozno izvršivanje. Moć osmanlijskih zakona, što se protivljahu razvoju kršćanske arhitekture, dominiraše u početku ovoga razdoblja u svem svome ambijentu. Kršćanstvu ne bijaše slobodno podići nigdje ni jedne nove crkve, novoga samostana, župničkoga stana ili škole. Mise su se i dalje većim dijelom govorile po pojatama, grobljima i kolibicama, koje bi se za kiša natkrivale župničkim kabanicama.[1]) Dušobrižno svećenstvo stanovalo je većinom po seoskim kućama i po samostanima; malo je gdje bilo župničkih stanova, a gdje ih je i bilo, bili su drveni, pokriveni ševarom, te takovi, da si ih mogao vrlo lasno premještati iz sela u selo.

Jedno je jedino za što se mogaše dobiti dopuštenje: obnova starih zgrada, nu prema prijašnjem planu. Ali dok bi se došlo do ovih dopuštenja, češće bi se potrošilo više, negoli vrijedi sama nova zgrada. Derviš Mustafa-paša uze 1818. za dopuštenje, što ga je dao duvanjskome župniku, da može svoju kuću pokriti ševarom, 600 groša, ramskome, da može svoju kuću pokriti daskom, 100 talira,[2]) a Darendeli Ali-paša, „Cujus, — veli ljetopisac — nec omen, nec nomen monstruosum turpitudine vacet", od dolačkoga župnika zatraži „kesu jaspri", kad ga ovaj zamoli za dopuštenje, da smije pretresti pojatu.[3])

Kudikamo veće svote izdavane su pri obnovi starih pet crkava u Bosni: u Kr. Sutjesci, Fojnici, Kreševu, Varešu i Podmilačju, te triju samostana: u Kr. Sutjesci, Fojnici i Kreševu.

[1]) Dr. Jelenić, Izvori za kulturnu povjest, str. 94.; Batinić, Djelovanje Franjevaca, III., str. 170.

[2]) Batinić, Djelovanje Franjevaca, III., str. 193.

[3]) Ljetopis župničkoga stana u Docu.

Spomenuti samostani i crkve nijesu se smjele obnavljati bez dobivenih fermana od same Visoke Porte. A dok bi se ovi izmolili, češće je trebalo osobno klapnuti u Carigrad, obiti kapije Sv. zbora za raširenje vjere, dobro podmazati bosanskoga vezira i druge činovnike. Kada se 1798. popravljaše fojnički samostan, morade samostanski vikar fra Ivo Mirčetić dati bosanskom veziru 1000 groša, samo da ga uzme na ruku za dobavu fermana; [1]) sutješki gvardijan fra Petar Babajić dade 1821. veziru Dželaludin Ali-paši ravnih 15 kesa za bujruntiju, što mu ju je po sultanovoj povlastici dao za obnovu crkve i samostana; [2]) dok je Kreševo pri obnovi svoje crkve i samostana 1825. za dobivena dopuštenja što u mjestu što u Sarajevu a što u Travniku potrošilo 11.502 groša, Vareš 5800 groša, a Podmilačje 300 talira. [3]) Pa uza sve to češće bi ili propao sav uloženi trud za dobiće fermana, ili se dobiveni ferman obeskrijepio.

Je li se ferman za obnovu dobio, slijedili su drugi takogjer skupi obredi. Staru zgradu imao je pregledati vezir i mula ili njihova komisija i utvrditi plan za obnovu. Na koncu svega trebalo je kadikada podmititi i mjesne muslimane te kadiji pružiti lijepu jabuku za oparanje prve daske. Ove nam je zadnje obrede donekle prema domaćim ljetopisima opisao i Batinić, i to onako, kao što su se činili 1798. u Fojnici pri popravku mjesne crkve i samostana: „Najprije vezir, — veli — a za tim mulla i kadija premjeriše obe zgrade u visinu i širinu, te dopuste odpočeti popravke. Sada je trebalo na ruku uzeti i domaće muhamedance, te osim posebnih darova zovnuti ih na gostbu onaj dan, kada su htjeli početi rušiti stari krov. U vrieme urečeno dodju svi osim kadije, a ovaj poruči, da je njegovo oporiti prvu dasku s krova. Uzalud su ga do njeke dobi čekali, po njeg poručivali i molili ga, da dodje, on ne htje doći, dok mu ne dadoše samo za to 1000 groša. Upravo smiešno opisuju nam očevidci ovaj prizor, gdje su gladni muhamedanci zievali i srdili se, dok se ne nakani doći kadija i svojom rukom dok ne opori prvu dasku.“ [4])

---

[1]) Batinić, Djelovanje Franjevaca, III, str. 166.

[2]) Franjevački glasnik, god. 1895., str. 76.—77.

[3]) Strukić, Povjestničke crtice Kreševa, str. 104. Vareška je crkva, kao što se i danas na njoj može čitati, obnovljena „a fun. a. 1819.“

[4]) Batinić, Djelovanje Franjevaca, III., str. 166. U Kr. Sutjesci pregledavala je 1821. vezireva komisija, i to prije izdane bujruntije. Sama komisija je stala gvardijana 16.096 groša i 14 para. Franjevački glasnik, god. 1895., str. 77.

Nakon svršene obnove slijedila je ponovna kontrola. S aršinom u ruci zašli bi kontrolori i mjerili svaki kutić, da li se slaže s danim dozvolama i starim zgradama. Prvi aršin i opet je trebalo dobro pozlatiti. A teško ti se onda, ako bi se pronašlo što, što se ne bi sudaralo s dopuštenim planom. Franjevci u Docu plate 1803. veziru Bećir-paši 800 groša globe, jerbo se je pronašlo, da nijesu kuću samo pretresli, kao što je bujruntija dopuštala, nego ju nešto i proširili, što kajmekan u bujruntiju ne bijaše umetnuo, premda je to Ibrahim-paša usmeno bio dopustio.[1])

U tim žalosnim godinama ne može biti ni govora o arhitekturi kao o umjetnosti, ako se u arhitektursku umjetnost neće ubrajati: obnova starih zidina, šeperanje i ševarno pokrivanje kuća i pojata.

2. Popuštanje od strogosti protuarhitekturskih zakona. Uto za dominiranja antagonizma izmegju bosanskih muslimana i Osmanlija počinjo i osmanlijska vlada odstupati od strogosti protuarhitekturskih zakona. Glavni motiv ovoj popustljivosti bio je zadobivanje kršćanskih simpatija u borbi za hegemoniju u Bosni i Hercegovini. Izrazitiji vjesnik boljih dana bijaše ferman, što ga početkom zilkade 1245. bosanskim Franjevcima izdade sultan Mahmud II. Istina, i u ovome fermanu spomenuti sultan dopusti bosanskim Franjevcima obnovu triju samostana i njihovih crkava u starome obliku, ali ujedno zabrani od njih tražiti mȁ i jednu paru, ako bi se pri obnovi nešto malo i udaljili od stare mjere i oblika.[2])

U eri ove popustljivosti podiže se već prije pedesetih godina nekoliko župničkih stanova: u Žepču 1826., u Osovi 1830., u Čukliću 1836., u Dubravama 1846., u Dobretićima 1850. i t. d.; obnovi se samostan u Fojnici 1830., proširi se samostan u Kr. Sutjesci 1833., a da i ne govorimo o gradnjama škola.

[1]) Ljetopis župničkoga stana u Docu.

[2]) „... memoratarum Ecclesiarum reparationem alta mea facultate indulgeo; et juxta nobilem contentum hujus mei Imperialis Mandati, legalisve resolutionis operari jubeo: Una etiam Edictum hocce id genus facultatem continens transmitto. Notum itaque sit Vobis Me Augusta mea venia Imperiali praedictarum Ecclesiarum reparationem juxta situm antiquum, et formam originalem, prout lege licitum est, concedere. Quodsi hoc praetextu elevando, vel dilatando, vel prolongando positionem antiquam, et formam primariam, vel uno palmo aut police transgredi contigerit; aut propterea a praefatis subditis vel obolum quispiam exegerit, noverint praesumentes, et facultatem dantes sese in quaestionem vocatum, punitumve iri.“ Prijevod fermana u arhivu Sv. zbora za raširenje vjere.

Još se susretljivijom pokaza Visoka Porta iza Omer-pašinih vojni i pobjeda, za kojih kršćanstvo u Bosni i Hercegovini pokaza nove znakove odanosti prema zakonitoj vlasti. Već 1852. ili, kako Jukić hoće, 1853. na intervenciju bečkoga dvora bosanskim Franjevcima osmanlijska vlada vrlo rado namignu, da se obrate visokom devletu, ako žele što graditi.[1]) Iza krimskoga rata od godine 1856. protuarhitekturski se zakoni čuvenim „Hathumajunom“ ovako ublažuju: „U varoših, varošicah i selih, gdje je sve stanovništvo jedne vjere, neće se nikakva zapreka mećati popravljanju, koje se preduzme po prvome planu, na zgradah za bogomolju, učionicah, bolnicah i grobljih. Planovi ovih raznih zgradah, ako bi se koja iznova podizala, podniet će se, poslje nego su ih patriarhe ili obćinski načelnici odobrili, mojoj Visokoj Porti, koja će ih po mojoj carskoj zapoviesti odobriti, ili će dati za opredieljeno vrieme svoje primjetbe . . . U varoših, palankah i selih, gdje su vjere izmiešane, moći će isto tako svaka obćina, koja živi u oddieljenom kraju, vladajući se po gore rečenih prepisih, opravljati i utvrdjivati svoje crkve, svoje bolnice, svoje učionice i svoja groblja. Kad uztiče gradjenja novih zgradah, onda će se iskati potrebna povlastica sredstvom organa patriarhah ili načelnika obćinskog kod moje visoke porte, koja će nezavisnim (souverain) riešenjem odobriti tu povlasticu, ako ne ima administrativnih zaprekah. Posredovanje administrativne vlasti bit će u svih djelih ove vrste sasvim bezplatno.“ [2])

3. Gragjevni pokret. Bosanski Franjevci nakane čim prije da se okoriste promijenjenim prilikama. Odmah potraže te dobiju i iz Rima i iz Carigrada nužna dopuštenja dijelom za proširenje a dijelom za podizanje novih 10 zgrada. Ovu kroz stoljeća nedoživljenu vijest navijesti redodržavnik fra Andrija Kujundžić svoj svojoj braći u okružnici od 26. travnja 1853. a navijesti ju sa zanosom i veseljem mornara, koji su nakon dugoga i pogibeljnoga brodarenja širom prostranoga oceana iz daleka uočili kopno. Fulminantnim

[1]) Definitorij Bosne Srebrene u okružnici od 26. travnja 1853. veli braći o spomenutim gragjama: „Neque putetis Fratres nos in hoc tam arduo negotio temere ex propria passione agere, verum scitote nos jam anno praeterito consultationes hac de re instituisse, communique consensu Romam pro obtinenda licentia, et consensu scripsisse“. Protocollum provinciae Bosnae Argentinae, a. 1835.—1870. Jukić pak veli: „Godine 1853. sama vlada turska opomene franciskane, da ištu dopuštenje od devleta za gradjenje novih samostanah i crkvih.“ Bosanski Prijatelj, III., str. 199.

[2]) Bosanski Prijatelj, III., str. 95.

riječima raspršuje strah onih, koji su se radi prevelikoga siromaštva i reda i naroda bojali, da gradeći nove samostane ne upropaste i stare: Čvrsto se uzdamo — veli dobri Kujundžić — da će Bog ono djelo pomoći, što ga u Njegovo ime počimamo, samo ako mi Njegovoj milosti ne budemo stavljali zapreka. Tă, ako je sv. Terezija, siromašna djevica, lišena sve ljudske pomoći, suprot zapreka svjetskih knezova, sazidala preko trideset samostana, čemu da mi zdvajamo? A što veli Sv. Pismo: malovjerni, zašto zdvajate? Zar će nebeski Otac, koji hrani nebeske ptice i odijeva poljske ljiljane, zapustiti radnike, koji djeluju u vinogradu, što ga je On zasadio i svojom skupocjenom krvlju otkupio? Sjetite se, da je ova redodržava nekoč u samoj Bosni brojila preko 30 samostana, pa je li i jedan redovnik umro od gladi ili studeni? Obilnu nam je baštinu namr'o sv. Patrijarha: stolove velikaša i zapovijedio nam je, da pristupamo k njima proseći milostinju od vrata do vrata.[1])

I uistinu prošnje i prištednje braće i dosada su bile glavne riznice, iz kojih su se obnavljale crkve i samostani u Bosni. Prosilo se je i po Bosni i po stranim zemljama, a pobožne su desnice vazda davale u dobre svrhe. Godine 1824. daje Sv. zbor za raširenje vjere kreševskim Franjevcima za obnovu crkve i samostana neku milostinju; poslije 3 godine daje i fojničkim Franjevcima 500 talira; a godine 1824. daruje Lav XII. kreševskim 1000 talira.[2]) Katolički narod u Bosni bio je vazda siromašan. Nu on je pri obnovi crkava i samostana bio vazda predarežljiv. Davao je za tu svrhu u novcu i naravi, a najviše u poslenicima. A davalo se tako rado, da se tim prigodama, kao što veli Šunjić, „ljudi ne bi žalili rastavit, ni s pluzim, ni s ralim, ni s tretinom imanja svoga".[3]) Batinić opet opisujući obnovu fojničke crkve i samostana, što se je učinila 1798., veli: „Silan trošak snadje radi toga onaj samostan: osim ostaloga živeža (sira, masla, žita, vina i rakije) poklali su ovog ljeta radnicima oko crkve i manastira 35 volova, 40 krmaka i 700 sitne stoke, a u novcu potrošili oko 6000 groša. Cielu gradnju rukovodio je isti Mirčeta, a mužko i žensko neopisivim oduševljenjem radilo je, da se čim prije izvedu svi popravci;

[1]) Protocollum provinciae Bosnae Argentinae, a 1835.—1870.

[2]) Strukić, Povjestničke crtice Kreševa, str. 104.—105.; Djelovanje Franjevaca, III., str. 203.

[3]) Okružnica na Duhove 1857., u arhivu dubravske župe.

ovo pako dosegnu svoj vrhunac, kada su s briega Banje k crkvi prenosili svod i stupove od crkvenih vrata u četiri sata noći, pri čemu su žene svietlile, a ljudi medju sobom nosili ogromno kamenje, i pošto su na mjesto položili, svi su od milinja zaplakali." [1])

I pri gradnjama pedesetih godina pokucaše Franjevci na stara vrata. Po svoj Bosni ureknu se proševine, a da budu uspješnije, preporuči se župnicima, da u kojoj propovijedi istaknu uzvišenost darežljivosti prema Bogu i oltaru. Prihode zemalja, što su bili po župama i što su ih uživali župnici, okrenu u gradnje i zapovijede, da se o njima prave posebni zapisnici. [2]) Bude pokucano i na vrata Austrije i Francuske. Austrijska vlada „razpiše na sve biskupate u carstvu, da za Bošnjake sabiraju dobrovoljne prineske; i bude — do 1857. — sabrano 5622 for. 16 kr. sr. Suviše austrianski biskupi uzmu na se bezplatno mise izgovoriti, a novci da se obrate u tu svrhu. Misah bude izgovoreno 44.312, što iznosi 14.720 for. 40 kr. sr. Ciela svota novčana, što je svetjenstvo austriansko priložilo, iznosi 20.382 for. 56 kr. sr. Franceska vlada poslala je 13.000 franakah, od kojih 5.000 za narodne učione, a ostalo za gradjenje samostanah i crkvih; oko 100 dukata dobiveno je od kraljestva napuljskog, a 100 c. dukatah dalo je srbsko praviteljstvo." [3])

Na osnovi gornjih sredstava počnu se u Bosni dizati i obnavljati crkve, a dizale su se dosta brzo. U Docu na čast Uznešenja Marijina na nebo sagradi se od samoga kamena i bude blagoslovena 1. prosinca 1854.; u Kr. Sutjesci i Vijaci 1855.; u Sarajevu, gdje je sam Antun Vranyczany uložio 1000 for. i gdje su i sami mjesni hrišćani doprinijeli 2.205 groša, na čast sv. Antuna Paduvanskoga bude blagoslovena 8. prosinca 1855.; u Vidošima na čast Neoskrvnute načinjena od tesanoga kamena i posvećena 8. prosinca 1856.; u Varešu na poštenje sv. Mihovila posvećena 29. rujna 1856.; u Dubici na čast sv. Josipa od tesanoga kamena 1856.; a počne se i u Kreševu s obnovom crkve još 1853. Osim toga podiže se nekoliko župničkih stanova u Bugojnu 1854.; u Komušini i Tolisi 1855., a

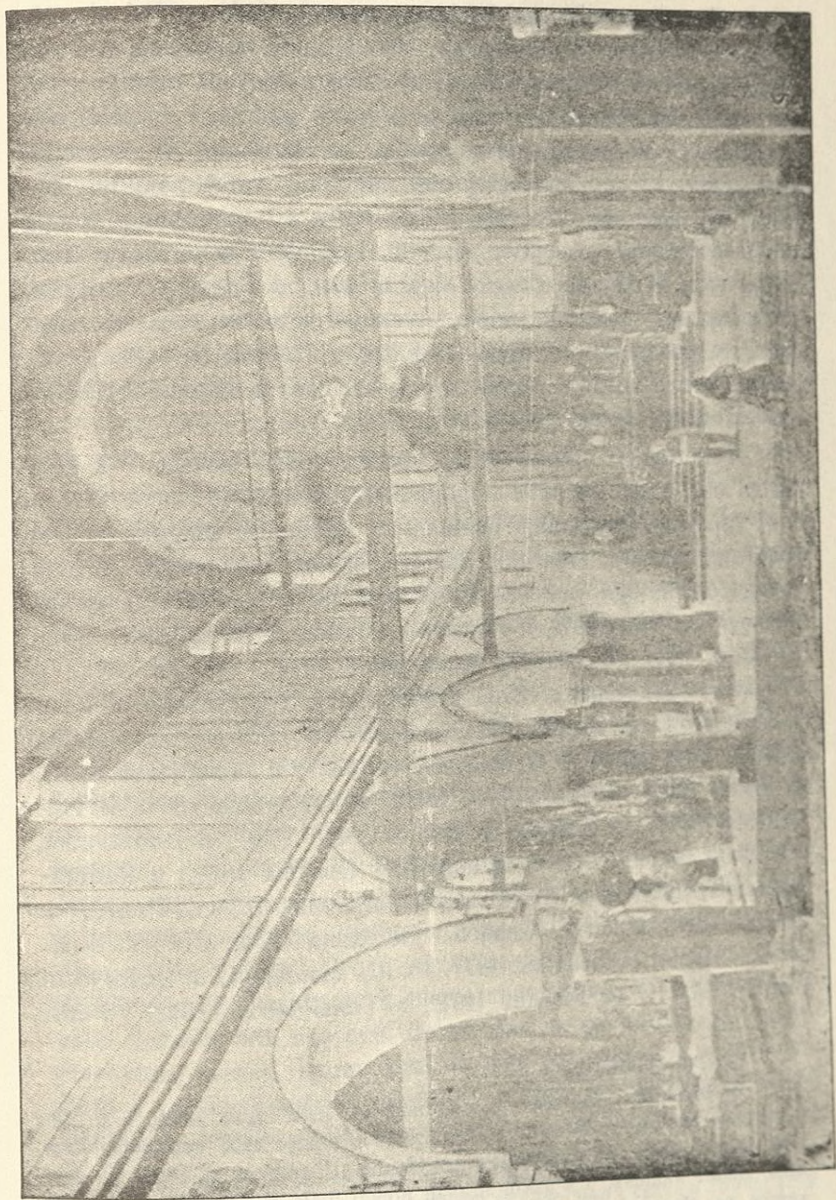
---

[1]) Batinić, Djelovanje Franjevaca, III., str. 167.
[2]) Protocollum provinciae Bosnae Argentinae, a. 1835.—1870.
[3]) Bosanski Prijatelj, III., str. 200.

baciše se i temelji novim samostanima: u Lijevnu i Zoviku 1854., te na Plehanu 1855. kao i velebnoj crkvi u Gučoj Gori 1856.[1])

I što je još više, kada se 1856. s Hathumajunom stari protuarhitekturski zakoni potisnuše gotov sasvim u kut, onda se odmah pomisli, kako bi sve župe dobile crkve i župničke stanove. Da se ta pomisao čim prije oživotvori, zasnuje razboriti biskup Šunjić gragjevne kovčežiće. U čemu se je sastojala ova uredba „kovčežića“, najbolje nam razjašnjuje sam biskup Šunjić u svojoj okružnici, što ju je narodu upravio na Duhove 1857. „Za tu svetu sverhu — veli Šunjić — naredjujemo: 1. da svi poštovani župnici, u svoih razdiljenih okružjih odma posli ove primljene pobrinu se načinit jedan tverd kovčežić s dvima bravama različitih ključah, od koi jedan nek je svedjer u ruku P. župnika, a drugi nek se prida jednom vjernom i poštenom kerstjaninu, koga svake godine budu pervnjaci iz puka odabirat, i potverdjivat. U ovi kovčežić imaju se stavljati, i s tefterićom pomljivo čuvati do potribe, svi novci za gradju cerkve naminjeni. Da bi pako ovi novci obilatii bili, naredjuje se: 2. Da se svi zaviti *a*) bilo u bolesti, bilo u drugoj kakvoj potribi, za izprosit od Boga, i od Bl. D. Marie pomilovanje, oli utočišće s. o. Frane, s. Ante, i ostalih svetih, koje zavite budu pravovirni činiti, bilo u naravi bilo u novcim, oli pertenini, prodavši, u spomenuti kovčežić stave. — A tako *b*) sva lemozina koja na prilike u štokoje svetkovine pada, i koju želim da podvostruče pravovirni, znajuć da će se na najveću sverhu sigurno okrenut. — *c*) Buduć da za prikratit pristupljenje zakonah, i naredbah cerkvenih porad ženitbe, i udadbe, skrovitog ženskih glava uskočenja, i dovedenja, i ostalih priličnih brezakonjah, porad koih cerkva običaje džerime, naredjivat u novcim koje ne mogu župnici ni na kakvu vlastitu svoju korist okrenut, nego opet na štokakva bogoštovna dila; zato naredjujemo: da se u napridak svi novci za taka prekršenja naredjeni od Mene, ili od mog Namistnika općenoga, ili od Namistnikah okružnih imadu staviti u rečeni kovčežić, vlastite župe, izvan ako bi ja sudio koi dio gdigod obustavit, za koju veću nuždu. A nek znadu svi da ćemo porad te sverhe više,

[1]) U isto nekako vrijeme obnoviše i pravoslavni samostan i crkvu u Banji, te samostan u Papratnjici; sagradiše nove crkve u: Tešnju, Visokom, Derventi, Modriči, Vozući kraj Krivaje, u Dabru u bihaćkoj nahiji, Grahovu i Osječanima u gradačačkoj nahiji. Bosanski Prijatelj, III., str. 201.—202.

Ponutrica kreševske crkve.

Gragja iz zadnje dobi osmanlijske vlade.

nego dosad naredjivat, i iziskivat novacah, kako porad dopušćenja u rodstvu, ili navišćenjah, tako i porad uskočicah, i porad drugih priličnih prikeršajah. — *d*) Neka poštovani župnici svaki u svojoj župi barem po četiri puta priko godine, t. j. posli ove primljene, pak svake perve nedilje iza kvatarah, ili u drugo priatnie vrime, pozovnu svoj puk od oltara, i nek pomljivo popišu što tko bude od svoje proste volje, i bogoljubnog serdca za buduću općenu cerkvu posvetiti, i namierit u naravi, u žitu, u novcim, ili kakvim drugim stvarim sebi od Boga pokl'onjenim. Pak ovo sve na svoje vrime okrenuvši u novce, nek se virno stavi, u spomenuti kovčežić, prid dva tri župska svidoka, pobiliživši sve pomljivo u tefter, koi se ima u istom kovčežiću uzderžavati, i nama u visiti pokazivati." [1])

Ne zna se, tko s većom pripravnošću sasluša i k srcu primi ove umne odredbe dragoga biskupa Šunjića. Sve se okrenu oko dijeljenja i sabiranja milodara; s novom se snagom nastavi podizanje crkava, župničkih stanova, škola i samostana. A plod ovoga općenitoga pothvata urodi tim, da se zabijeliše župnički stanovi: u Rami 1857., u Potočanima 1858., u Domaljevcu 1861., u Osovi 1866., u Orašju i Radunicama 1870., u Docu 1871., u Tolisi i u Sokolinama 1872., u Podmilačju i Breškama 1873., u Varešu 1874., u Zenici 1875., u Kulašima 1876., u Korićanima 1877. i t. d.; crkve: u Osovi 1857.—1858.,[2]) u Domaljevcu 1861., u Tolisi 1864.—1872., u Jajcu 1866., u Barlovcima 1867., u Tremošnici 1868., u Gornjem Vakufu i Vitezu 1869., u Dubravama, Orašju i Zenici 1870., u Ljubunčiću i Ulicama 1871., u Radunicama i Tuzli 1872., u Dželilovcu i Sokolinama 1873., na Petrićevcu 1873.—1876., u Tišini, Čukliću i Goricama 1874., u Foči i Bučićima 1876., u Korićanima 1877. i t. d.; samostani: u Gučoj Gori 1857.—1859.,[3]) na Plehanu 1872., u Tolisi 1872.—1875. i Petri-

---

[1]) Arhiv dubravske župe.

[2]) Dopisnik „Zagrebačkoga katoličkoga lista" god. 1858., u 6. br. piše: „U Osovi je pokrivena crkva, što je u srpnju 1857. započeta. Ona nije umjetno djelo, ali zadovoljaje potrebama. U ostalom iz čvrsta je gradiva, naime kamena, i s uzkih stranah nješto malo iz ćerpićah (opeka iz zemlje sa slamom zakuvane načinjena, te na suncu pečena) sazidana i daskom pokrivena. Duga je 20—25 aršinah i surazmjerno široka."

[3]) „Samostan pako ne znaš da li radi ljepote ili rad prostranosti hvale vredniji proljetos je započet u Gučoj Gori." Zagrebački katolički list, god. 1858., br. 6.

ćevcu 1873.—1876. Uz to se obnovi samostan u Fojnici, te se podiže više školskih zagrada.

I tako se je Bosna brzim tempom pulala školama, crkvama, župničkim stanovima i samostanima. Sve ove zgrade nijesu odgovarale ni ondašnjim a kamoli današnjim zahtjevima arhitekture: nije za to bilo ni savršenih graditelja. Nu sve su bile prema potrebama, a pazilo se je po mogućnosti i na ukus. Još 1853. zaključuje definitorij Bosne Srebrene: „*Jerbo pak te nove zgrade, što se imaju graditi, bile one crkve, ili ujedno i samostani, neće služiti jednoj osobi niti za jednu ili drugu godinu nego za mnogo godina — dā kroz stoljeća, stoga se ukoliko je to moguće moraju tako udesiti, da ni u čemu ne manjkaju, što bi se odnosilo bilo na komod, bilo na potrebu, bilo takogjer na ukus, t. j. arhitekturu.*“ [1]) Isti se definitorij pobrinu, kako će se spomenuta odredba što bolje na opće dobro i izvršiti. Još su stari Franjevci imali megju sobom neke arhitekte: Mirčetića,[2]) Starčevića,[3]) Marijanovića[4]) i t. d. Ovi nijesu svršavali kakvih arhitektskih škola, nu imali su posebnu sklonost i osobite darove za gradnju, što bi ih opet usavršili predajom pregja i iskustvom, što bi ga stekli osobito u stranim zemljama. Definitorij odredi, da se za svaku buduću gradnju postave posebni arhitekti, i to iz kruga gore opisanih redovnika. Njihova je zadaća bila brinuti se za oblik zgrade, te za način, vrijeme i trošak gradnje, a župnici su im bili kao prokuratori, koji su se uz duhovnu pastvu trudili za materijal i pomoć, što ju je narod običavao pružati. Arhitekti su bili podložni samostanskome vijeću — diskretoriju, kome su svake godine morali polagati strogi račun, da ga on opet mogne položiti definitoriju — odnosno kapitulu redodržave. U arhitekata je prva dužnost bila napraviti dobar plan te ga podastrijeti samostanskome vijeću. Istom, kada je plan samostansko vijeće odobrilo i redodržavništvo potvrdilo, mogao je arhitekat pristupiti gradnji.[5]) Megju arhitektima istakoše se u zadnje vrijeme: fra

[1]) Protocollum provinciae Bosnae Argentinae, a. 1835.—1870.

[2]) Pod njegovim nadzorom obnovi se samostan i crkva u Fojnici 179[illegible].

[3]) Pod njegovim se nadzorom napravi župnički stan u Tolisi 1819., te se obnovi crkva i samostan u Kr. Sutjesci 1821.

[4]) Pod njegovim nadzorom podiže se 1833. novo krilo samostana u Kr. Sutjesci.

[5]) Protocollum provinciae Bosnae Argentinae, a. 1835.—1870.

Martin Nedić, graditelj toliškoga samostana, fra Lovro Karaula, graditelj ljevanjskoga samostana, fra Andrija Kujundžić, obnovitelj kreševske crkve, fra Lovro Tomić-Pekez, graditelj plehanskog samostana. Uz domaće arhitekte u zadnje su vrijeme dobavljani i izučeni arhitekti iz Austrije i Italije, koji su radili sporazumno s domaćima. Izmegju ovih ističe se Gjuro Eichorn iz Osijeka, koji je s Nedićem pravio plan toliške crkve, te arhitekti gučogorske i ljevanjske crkve.[1])

Veće su zgrade pravljene u romanskome stilu — samostanske crkve sa tri lagje. Planovima su služile razne strane crkve, koje su se graditeljima više svigjale. Kujundžić se u Kreševu ugleda u rimsku crkvu „sv. Petra od okova", te ju dijeli na tri lagje s „dva stupa iz preliepe žulje (granita), našasta na jednom starinskom jedno četvrt sata od mjesta ležećem groblju, koje prosti puk dakako bez temelja i razloga ikakova, luteranskim zove".[2]) Nedić se u Tolisi s Eichornom ugleda u osječku gradsku crkvu. Toliška crkva ima nad ostalima i tu prednost, što je svojom veličinom nadmašila sve bosanske i hercegovačke crkve: s prezbiterijem ima u dužini ravnih 58, a u širini 20 metara.

4. Borba protiv popuštanja od strogosti protuarhitekturskih zakona. Ovome pokretu Franjevaca na polju arhitekture pravio je domaći muslimanski elemenat sve moguće zapreke. U Sarajevu, jer je „po planiranju arhitekta za vid i uliepšanje, ukrašenje na cuppuli (kubetu) . . . crkve" bio stavljen mali toranj, fanatični se islam pobuni i preko imama preda prosvjed. Njihovim agitiranjem uzbuni se islam i po ostaloj Bosni, te iz Krajine dogjoše prve bundžije u Sarajevo, da podignu revoluciju, što na intervenciju Martića i evropskih konzula smete odvažni Huršid-paša."[3]) U Tolisi ne mogaše Nedić kroz više godina dobiti ferman za gradnju

[1]) Dopisnik „Zagrebačkog kat. lista" piše 1858., u 6. br.: „I na Gorici pokraj Lievna radilo se ljetos na samostanu, koga je jedna strana već prije dvie godine gotova bila, i uz koj je prošaste godine temelj metnut crkvi, izvanredno, košto vele, krasno zasnovanoj. Ovdje kao i u Gučoj Gori ne rade urodjenici, nego podložnici iz c. k. stranah, kojih vještinih takodjer ima se zahvaliti višji ukus ovih gradjah, kao što naprotiv neznanstvu i neumjetnosti urodjenika pripisati valja, što u sgrada, na kojih oni sami rade, nije dohićena misao vrstnih osnovateljah."

[2]) Zagrebački katolički list, god. 1858., br. 6.

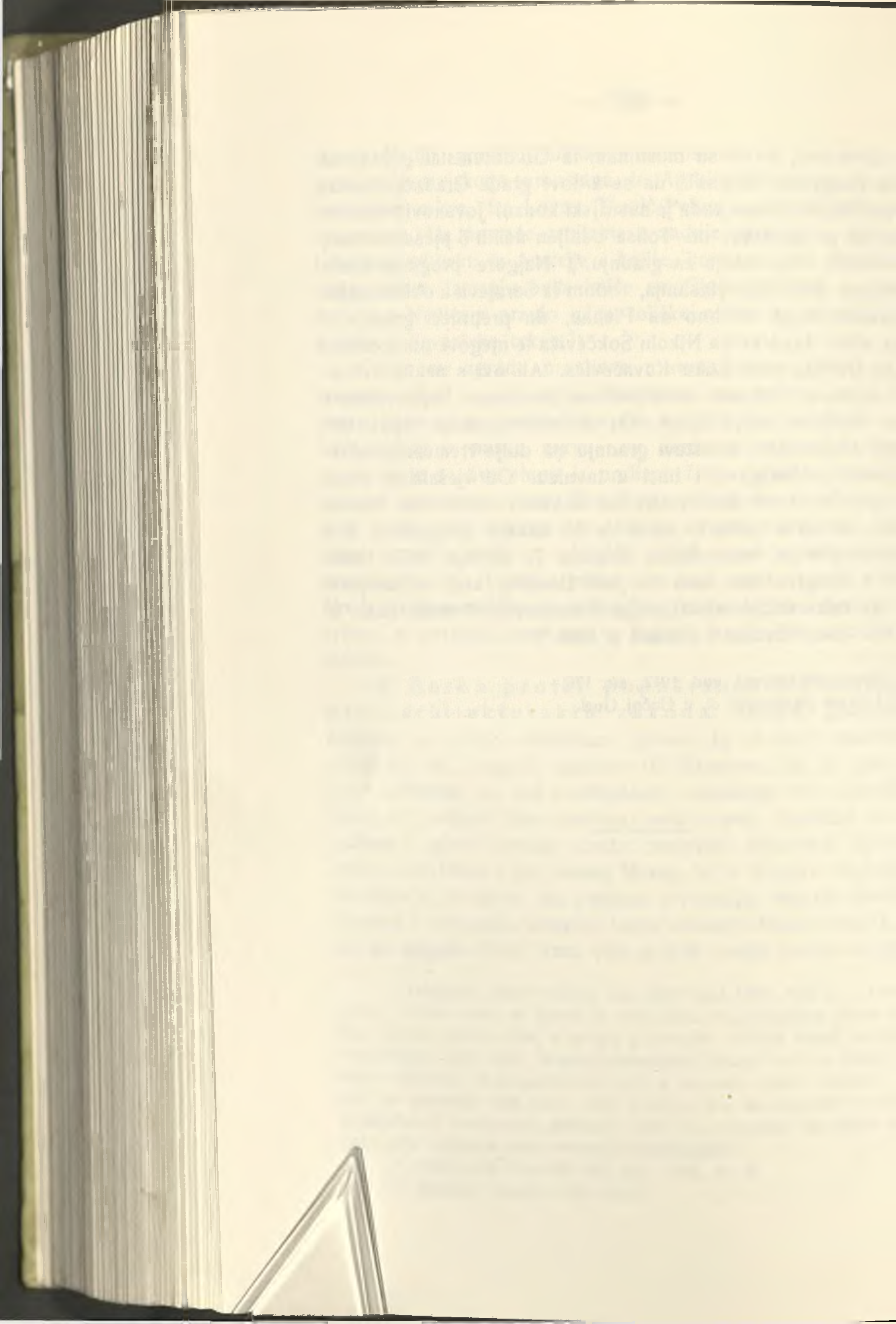
[3]) Zapisnik agencie 1856., br. 1.

crkve, a to zato, jerbo su muslimani iz Gradačca stali gradnji na put i u Carigradu izvijestili, da se zidovi grada Gradačca naslanjaju na Tolisu. Istom kada je austrijski konzul Jovanović osobno izvidio, da je Gradačac od Tolise udaljen nekih 6 pješačkih sati, dobije Nedić dopuštenje za gradnju.[1]) Najgore progjoše braća na Plehanu. Mula Sali-Hasanija, rodom iz Sarajeva a obitavanjem iz Dervente, dogje osobno na Plehan, da spriječi gradnju, i pokuša ubiti: župnika fra Nikolu Šokčevića te njegove pomoćnike: fra Jaku Džojića i fra Luku Kovačevića. Ali ovi s nekim kršćanima: Mijatom i Ivanom Andrijanićem, Antunom Mijatovićem i Ivanom Bečinom ubiju njega. Da se stvar prikrije, spale ga. Saznavši vlada za to obustavi gradnju na dulje vremena, a ubojice dovede u Sarajevo i baci u tavnicu. Od vješala ih spasi jedino to, što žena Sali-Hasanijina za 500 madžarskih cekina odustade od tužbe i što to mula za 50 dukata posvjedoči. Nu tavnice ni opet ne budu lišeni. Dapače 7. travnja 1857. budu poslani u Carigrad svi osim fra Jake Džojića, koji u Sarajevu umre. Na intervenciju austrijskoga internuncija Prokeša budu u Carigradu lišeni tavnice i poslani u Rim.[2])

---

[1]) Serafinski Perivoj, god. 1912., str. 176.
[2]) Litterae pastorales &, u Gučoj Gori.

DOPUNSKA OBJAŠNJENJA S NAZNAKAMA NOVIJE LITERATURE

I svezak, str. 14—15.

Na području Bosne i Hercegovine postojalo je u kasnoantičko doba više biskupija. Biskupija Bistue Nova, koje lokalitet nije zasigurno utvrđen, nalazila se najvjerojatnije u današnjem selu Mošunju između Travnika i Zenice, dok Jelenić misli da je bila u Zenici. Biskupija Martari nalazila se u Hercegovini na neutvrđenom mjestu, možda negdje na srednjoj Neretvi. Biskupija Sarsiteron (Sarsenterum) prostirala se na području današnjeg Mostara, a biskupija Delminium na Duvanjskom polju. Na tlu Hercegovine jednim su se dijelom protezale i biskupije Narona (današnji Vid kod Metkovića), te Epidaurus (Cavtat). O tome: Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji, Zagreb 1974, 330—38; 386—90; J. Kujundžić, »Povijest kršćanstva na tlu Mostarsko-duvanjske biskupije do ranog srednjeg vijeka«, Nova et Vetera (= NeV), XXXII/1982, 139—148.

I, str. 17—18.

Izvori na kojima se zasnivaju mišljenja o kristijanizaciji Hrvata nisu posve pouzdani, pa stoga nije moguće ni postići jasnu sliku o tom procesu. Na prvom mjestu po važnosti su arheološki spomenici, ali su oni relativno oskudni. U povijesnoj rekonstrukciji procesa kristijanizacije važne su također i obavijesti srednjovjekovnih pisaca, prije svega, Konstantina Porfirogeneta i splitskog arhiđakona Tome. No njihove vijesti nisu posve pouzdane, pa ih moramo koristiti s rezervom. Na temelju postojećih arheoloških spomenika i pisanih dokumenata, u historiografiji je prisutno mišljenje da je pokrštavanje Hrvata započelo već u drugoj polovini 7. stoljeća (o tome: J. Buturac — A. Ivandija, Povijest Katoličke crkve među Hrvatima, Zagreb 1973, 36—40). Takvog je shvaćanja i Jelenić. Međutim, postoji i mišljenje da je pokrštavanje vezano za uspon i širenje Franačke, a to znači da je do procesa pokrštavanja moglo doći tek

početkom 9. stoljeća (usp. N. Klaić, Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku, Zagreb 1975, 203—208).

I, str. 20—26.

Bosanski bogumili ili patareni, koji se u novijoj historiografiji sve češće, i preciznije, nazivaju krstjanima, a njihova zajednica Crkva bosanska, bili su predmet istraživanja brojnih istraživača kroz zadnjih 120 godina. Budući da u dokumentima katoličke provenijencije i njima suvremenim svjedočanstvima pripadnika Crkve bosanske postoji nesuglasje, do sada historiografija nije uspjela kazati zadnju riječ o ovom problemu. Sve do sredine pedesetih godina u historiografiji su prevladavala tri stajališta: 1) Crkva bosnaska je bila čisto pravoslavna ili je kao takva samo površno zahvaćena herezom (Petranović, Glušac); 2) ona je bila naglašeno dualistička sekta (Rački, Kniewald, Solovjev), radikalna ili umjerena, koja se udaljila od izvornog nauka ili mu je ostala vjerna; 3) Crkva bosanska je katolička ecclesia bosnensis, koja se udaljila od Rima u prvoj polovici 13. stoljeća, ostavši pritom vjerna ćirilo-metodijevskom nasljeđu. Izvorna građa do koje se došlo u novije vrijeme, upućuje na zaključak da je mišljenje F. Račkog najbliže povijesnoj istini. O tome: D. Mandić, Bogomilska crkva bosanskih krstjana, Chicago 1962; A. Babić, Bosanski heretici, Sarajevo 1964; S. Ćirković, Die bosnische Kirche, Academia nazionale dei Lincei 361, Roma 1964; F. Šanjek, Bosansko-humski krstjani i katarski dualistički pokret u srednjem vijeku, Zagreb 1975; J. Šidak, Studije o 'Crkvi bosanskoj' i bogumilstvu, Zagreb 1975; J. V. A. Fine, The Bosnian Church, New York i London, 1975; S. M. Džaja, Die 'Bosnische Kirche' und das Islamisierungsproblem Bosniens und der Herzegowina in den Forschungen nach dem zweiten Weltkrieg, München 1978; Encikopedija Jugoslavije, sv. 2, Zagreb 1982, 31—35.

I, str. 25—32.

Problemu dolaska bosanskih franjevaca i osnutka Bosanske vikarije J. Jelenić se ponovno vratio jednim radom objavljenim 1926. godine. Među povjesnicima su inače o tom pitanju bila prisutna tri shvaćanja. Jedni su tvrdili da franjevci u Bosni djeluju već od početka Reda, te da od 1235. imaju i vlastitu kustodiju. Drugi su bili mišljenja da je Bosanska vikarija osnovana na narbonskom kapitulu 1260. godine, dok su treći dokazivali da je ona osnovana 1340. godine i da franjevci od tada djeluju u Bosni. Razmatrajući sva ta stajališta i uvažavajući relevantne dokumente, Jelenić je došao do zaključka, da se početak djelovanja franjevaca u Bosni treba vezati za 1291. godinu. Te je godine papa Nikola IV, na molbu srpskog exkralja Stefana Dragutina, izdao nalog provincijalu franjevačke provincije Sklavonije, da u Bosnu pošalje dvojicu franjevaca koji će istražiti tamošnje

krivovjerje. Osnutak Bosanske vikarije vezan je za posjet generala Reda Gerarda Odonisa 5. listopada 1339, kada ju je on stvarno i osnovao. Ta je njegova odluka potvrđena na općoj skupštini Reda u Asizu 4. lipnja 1340. godine, i od tada Vikarija postoji u punom pravnom smislu. O tome: J. Jelenić, »Problem dolaska franjevaca u Bosnu i osnutka Bosanske vikarije«, Nova revija, V/1926, 3/4, 341—364; D. Mandić, Franjevačka Bosna, Rim 1968, 31—53.

O djelovanju franjevaca u srednjovjekovnoj Bosni napisano je poslije Jelenića više radova, koji se time izravno ili neizravno bave. Ovdje navodimo samo nekoliko važnijih: K. Draganović, »Katolička crkva u Bosni i Hercegovini nekad i danas«, Croatia sacra, IV/1934, 8, 175—216; M. Pervan, »Fra Peregrin Saksonac«, Dobri pastir, IV—V/1955, 150—158; D. Lasić, »Fr. Bartholomei de Alvernia vicarii Bosnae, 1307—1407, quaedam scripta hucusque inedita«, Archivum franciscanum historicum, LV/1962, 60—81; S. Ćirković, Istorija srednjovekovne bosanske države, Beograd 1964; P. Anđelić, »Krunidbena i grobna crkva bosanskih vladara u Milama (Arnautovići) kod Visokog«, Glasnik zemaljskog muzeja, Nova serija, Arheologija, XIX/1964, 157—172; Isti, Bobovac i Kraljeva Sutjeska, Sarajevo 1973; D. Mandić, Etnička povijest Bosne i Hercegovine, Rim 1967; D. Kovačević-Kojić, Gradska naselja srednjovjekovne bosanske države, Sarajevo 1978. S. Jalimam, »Dolazak i početak djelatnost franjevaca u BiH« Radio Sarajevo — treći program, 1984, br. 45, 333—347; Isti, »Spor dominikanaca i franjevaca u srednjovjekovnoj Bosni«, Chroatica Christana Periodica, , XIII/1989, br. 23, 9—19; N. Klaić, Srednjovjekovna Bosna, Zagreb 1989; M. Žugaj, I conventi dei Minori conventuali tra i Croati dalle origini fino al 1500, Izd. MF Quaderni Francescani br. 16, Roma 1989; Isti, »Bosanska vikarija i franjevci koncentualci«, Chroatica Christiana Periodica, XIII/1989, br. 24, 1—26.

I, str. 83.

Jelenić spominje krunidbu Tvrtka I. »Sugubim vijencem« u Mileševu. U svezi s tim u historiografiji se postavilo pitanje podrijetla krune. Dio historičara govori o njezinu srpskom podrijetlu (S. Ćirković). Đuro Basler polazi od toga da je Mavro Orbini unio zabunu u historiografiju miješajući bosanske Mile (danas Arnautovići kod Visokog) sa srpskim Mileševom. Utvrđeno je da je u Milama bila krunidbena i grobna crkva bosanskih kraljeva. Tu je Tvrtko i okrunjen. Glede njegova krunjenja na srpskoj zemlji, Basler smatra da je to jedinstven slučaj u bosanskoj i srpskoj povijesti, i izgleda mu neprihvatljivim da bi Tvrtko bio okrunjen nemanjićkom krunom. On je sa sobom ponio bosansku krunu. Bosansko podrijetlo krune zastupa i S. M. Džaja. O tome: S. Ćirković, »Sugubi venac (Prilog istoriji kraljevstva u Bosni)«, Zbornik Filozofskog fakulteta Beo-

grad, VIII/1964, 343—370; D. Basler, »Proglašenje Bosne kraljevinom 1377. godine«, Prilozi Instituta za istoriju, br. 11/12, Sarajevo 1975/76, 49—61; S. M. Džaja, »Bosansko srednjovjekovlje kroz prizmu bosanske krune, grba i biskupije«, Jukić, 1985, br. 15, 81—102.

I, str. 93—94.

Osmanskim osvajanjem Bosne nestale su gotovo sve srednjovjekovne bosanske institucije. Jedino je preživjela Vikarija bosanskih franjevaca. Biskup Nikola Modruški, papin legat u Bosni 1462/63, u svom izvješću o padu Bosne (u široj verziji objavljeno u djelu Commentarii Rerum memorabilium... pape Pija II, 1458—1464) svu je krivnju za pad Bosne prebacio na pripadnike Crkve bosanske. Brojni su historiografi prihvatili tu vijest kao vjerodostojnu. Međutim, činjenica je da je Crkva bosanska pred pad Bosne gotovo posve razbijena. To potvrđuju publicirani turski defteri. »Bogumilskoj« naklonosti prema osmanskim osvajačima protuuslovi i podatak o bijegu nekoliko desetina bosanskih krstjana na venecijanski teritorij 1466. godine. Prema tome izravno sudjelovanje heretičke Crkve bosanske na rušenju bosanskog kraljevstva, na osnovi do sada dostupnih izvora, jest obična legenda. Nikola Modruški je, naime, okrivio bosanske krstjane da sebe opravda, jer su propali njegovi politički planovi, koje je imao kao papin legat. O tome: S. M. Džaja, Kofessionalität und Nationalität Bosniens und der Herzegowina. Voremazipatorische Phase 1463—1804, R. Oldenburg Verlag, München 1984, 25—28.

I, str. 108—111.

U drugoj polovici 15. stoljeća u Jajcu se spominju dvije crkve (Sv. Katarine i Sv. Marije) i jedan samostan. Nepouzdana je vijest o postojanju i treće crkve (Sv. Franje). Crkva Sv. Marije nastala je kao romanička građevina u 12. ili 13. stoljeću, ali je u prvoj polovici 15. stoljeća obnovljena u gotičkom stilu. 1460—63. uz crkvu je podignut toranj Sv. Luke (takav je naziv dobio jer su se tih godina u crkvi čuvale relikvije tog sveca). Crkva je kasnije pretvorena u džamiju. Toranj je do danas sačuvan, a od crkve je preostala ruševina. Crkvu Sv. Katarine vjerojatno je dala sagraditi kraljica Katarina u četvrtom ili petom desetljeću 15. stoljeća. Ona je kasnije porušena. Od srednjovjekovnih franjevačkih crkva jedino je do danas sačuvana crkva Sv. Ivana Krstitelja u Podmilačju kod Jajca. O tome: J. Kujundžić, »Srednjovjekovne crkve u Jajcu«, Dobri pastir, XXI—XXII/1972, 273—284; isti, »Crkva Sv. Ive u Podmilačju«, Dobri pastir, XV—XVI/1966, 369—375.

I, str. 115—209.

O duhovnim, pastoralnim i političkim prilikama na područjima gdje su djelovali franjevci Bosne Srebrene od 16. do konca 18. stoljeća, nakon

pojave Jelenićeva djela objavljeno je mnoštvo radova, od kojih ćemo ovdje načiniti jedan manji izbor: J. Božitković, Kritički ispit popisa bosanskih vikara i provincijala (1339—1735), Beograd 1935; B. Rupčić, Entstehund der Franziskanerpfapreien in Bosnien und der Herzegowina und ihre Entwicklung bis zum Jahre 1878, Breslau 1937; J. Buturac, Katolička crkva u Slavoniji za turskoga vladanja, Zagreb 1970; K. Jurišić, Katolička crkva na biokovsko-neretvanskom području u doba turske vladavine, Zagreb 1972; D. Mandić, Franjevačka Bosna, Rim 1968; B. Pandžić, »Bosna Argentina«, Historia missionum Ordinis Fratrum Minorum, Romae 1974, 109—127; A. Handžić, Tuzla i njena okolina u XVI vijeku, Sarajevo 1975; Z. Baotić, Relazioni tra la Chiese e l'Islam nella Bosnia Ottomana dal 1683 al 1750 (dio dizertacije), Sarajevo 1978; K. Zach, Die bosnische Franziskanermission des 17. Jahrhunderts im südőstlichen Niederungarn, München 1979; E. Hoško, »Djelovanje franjevaca Bosne Srebrene u Slavoniji, Srijemu, Ugarskoj i Transilvaniji tijekom XVI i XVIII stoljeća«, N e V XXIX/1979, sv. 1, 153—165; isti, »Slavonsko-podunavski dio Bosne Srebrene u doba njezinih sviju dioba«, Kačić, XVII/1985, 95—124; A. Nikić, »Pokušaji oslobođenja i islamizacija u Hercegovini u XVII stoljeću prema rimskim izvorima«, Povijesno-teološki simpozij u povodu 500. obljetnice smrti bosanske kraljice Katarine, Sarajevo 1979; isti, »Društveno-politički uvjeti podjele Bosne Srebrene«, Kačić, XVII/1985, 69—84; isti, Hercegovački katolici između 1683. i 1735. godine, Mostar 1988; isti, Specifičnost crkvenih prilika u Hercegovini u 17. stoljeću, Mostar 1988; M. Semren, Il Francescanesmo vissuto nelle regioni croate di Bosnia ed Erzegovina (fino al 1517), Romae 1987; I. Gavran, »Podjele Bosanske provincije u XVIII stoljeću i Bosna Srebrena«, Kačić, XVII/1985, 85—93; R. Špionjak, »Franjevački samostan u Gradovrhu«, N e V, XXXVIII/1988, 167—186.

I, str. 115—117.

Ahd-nama Mehmeda II dana franjevcima 1463. godine nije sačuvana u izvorniku. Ona je vrlo rano nestala. Ključne odredbe iz te nestale ahd-name sadržane su u jednom fermanu Bajazita II iz 1483. godine. Taj je ferman poslužio kao predložak u sastavljanju sačuvane ahd-name, koja je nastala koncem 16. ili početkom 17. stoljeća. Prema tome ahd-nama, koja se danas čuva u franjevačkom samostanu u Fojnici, u svom sadašnjem obliku nije autentična, ali je autentičan tekst povlasticâ, budići da je sastavljena na temelju teksta autentičnog dokumenta Bajazita II iz 1483. godine. O tome: D. Mandić, »Autentičnost Ahd-name Mehmeda II B. h. franjevcima«, Radovi Hrvatskog povijesnog instituta u Rimu, III—

IV/1971, 61—90; V. Boškov, »Pitanje autentičnosti Fojničke ahd-name Mehmeda II iz 1463. godine«, Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine, XXVIII—XXX/1977—1979, 87—103.

I, str. 133.

Džulus je jedan oblik nameta, koji je za franjevce konkretno značio to, da su oni svake godine i uvijek kod nastupa novog vezira, koji se nekad i više puta mijenjao u jednoj godini, morali platiti određenu sumu novca za nesmetano obavljanje vjerskog kulta. Osim svote od 1400 groša, što su ga zajednički morali platiti tri samostana (Fojnica, Kreševo, Sutjeska), također se davalo i u naravi. Sve se to obavljalo po određenom ceremonijalu: »Tri bi gvardijana pred vezira stupili u redovničkim habitima i s visokim kožnim kapama na glavi. Fojnički gvardijan nosio bi Ahdnamu i druge fermane, a sutješki i kreševski po jednu gore spomenutu svijeću. Polubili bi vezira u skut, a vezir bi polubio Ahdnamu, zaogrnuo ih binjišem i dao im pismenu potvrdu da su isplatili džulus«. Po istom ceremonijalu davan je džulus i sarajevskom muli. O tome: S. M. Džaja, Katolici u Bosni i zapadnoj Hercegovini na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće, Zagreb 1971, 126—127. Na temu predavanje džulusa u franjevačkoj gimnaziji u Visokom nalazi se i jedna umjetnička slika Gabrijela Jurkića.

I, str. 188.

24. i 25. listopada 1978. održan je u organizaciji Franjevačke teologije u Sarajevu znanstveni skup u povodu obljetnice smrti bosanske kraljice Katarine. Radovi su objavljeni u zborniku: Povijesno-teološki simpozij u povodu 500. obljetnice smrti bosanske kraljice Katarine, Sarajevo 1979.

I, str. 210—214.

O razvitku i širenju pismenosti u katoličkom pučanstvu u osmanskom periodu do konca 18. stoljeća i udjelu franjevaca u tome, vidjeti: V. Bogićević, Pismenost u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 1975, 179—209.

I, str. 214—221.

O filozofsko-teološkim učilištima Bosne Srebrene u Slavonskoj Požegi, Slavonskom Brodu, Osijeku, Budimu i Šibeniku pisano je i u novije vrijeme. Franjevačko filozofsko učilište i Slav. Požegi je prva visoka škola u Slavoniji, koja je tijekom 18. stoljeća djelovala gotovo osam desetljeća. Dva značajna franjevačka učilišta — filozofsko i teološko — djelovala su u 18. stoljeću u Osijeku. Oba su učilišta imala veliko značenje za općekulturni, prosvjetni i crkveni život u Slavoniji. Franjevačka visoka filozofska škola djelovala je u Slavonskom Brodu

kroz šest i pol desetljeća 18. stoljeća. Po svom kulturno-prosvjetnom značenju ona je učinila Slavonski Brod važnim središtem hrvatskog crkvenog i duhovnog života. Značajno mjesto u povijesti školstva Bosne Srebrene imaju i dvije visoke franjevačke škole u Budimu (filozofska i teološka), koje su također djelovale u 18. stoljeću. O tome: F. E. Hoško, »Dvije osječke visoke škole u 18. stoljeću«, Kačić, VIII/1976, 135—191; X/1978, 127—173; isti, »Franjevačko visoko učilište u Požegi«, NeV, XXVII/1977, sv. 1, 87—111; isti, »Franjevačka visoka filozofska škola u Slavonskom Brodu«, NeV, XXVII/1977, sv. 2, 69—98; isti, »Prosvjetno i kulturno djelovanje bosanskih i hrvatskih franjevaca tijekom 18. stoljeća u Budimu« , NeV, XXVIII/1978, 113—179.

I, str. 223—235.

O starijim franjevačkim piscima objavljeno je u poslijeratnom razdoblju više književnopovijesnih, jezikoslovnih, teološkopovijesnih i drugih radova. Ovdje dajemo uži izbor takvih radova: S. Marković, Jezik Ivana Ančića (bosanskog pisca XVIII veka), SAN, Institut za srpskohrvatski jezik, Srpski dijalektološki zbornik, knj. XIII, Beograd 1958; A. Mladenović, »O jeziku letopisa fra Nikole Lašvanina«, ND BiH, Građa, knj. X, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knj. 7, Sarajevo 1961, 53—123; H. Kuna, »Neke osobine jezika fra Lovre Sitovića«, kao gore, str. 125—177; ista, Jezik fra Filipa Laštrića bosanskog franjevca XVIII vijeka, ANUBiH, Djela, knj. XXVII, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knj. 15, Sarajevo 1967; K. Georgijević, Hrvatska književnost od 16. do 18. stoljeća u sjevernoj Hrvatskoj i Bosni, Zagreb 1969; H. Kuna, Hrestomatija starije bosanske književnosti, knj. I, Sarajevo 1974; Bosanskohercegovačka književna hrestomatija: Starija književnost, Sarajevo 1974; B. Pandžić, »Život i djela Jurja Dragašića (o. 1445—1520)«, Dobri pastir, XXVI/1976, 3—27; A. Zirdum, »Filip Lastrić — život, ličnost i povijesni rad«, u: F. Lastrić, Pregled starina Bosanske provincije, Sarajevo 1977, 7—44; L. Markešić, »Katolička reforma i njzin značaj 'za narod puka slovinskoga' prema djelima fra Matije Divkovića (1563—1631), Povijesno-teološki simpozij u povodu 500. obljetnice smrti bosanske kraljice Katarine, Sarajevo 1979, 151—163; Zbornik radova o Matiji Divkoviću, Institut za jezik i književnost, Sarajevo 1982; I. Lovrenović, Književnost bosanskih franjevaca, Sarajevo 1982; A. Zirdum, Filip Lastrić Oćevac 1700—1783, Zagreb 1982; P. Knezović, »Ivan Ančić (Povodom tristogodišnjice smrti)«, Pregled, LXXVI/1986, 1, 121—129. Isti, »Bandulavićev rukopis« Godišnjak Instituta za jezik i književnost u Sarajevu, XVI/1987, 211—219; D. Gabrić-Baga-

rić, Jezik Ivana Badulavića franjevačkog pisca iz 17. vijeka, Svjetlost, Sarajevo 1989.

I, str. 248—253.

Poznati Fojnički grbovnik, datiran 1340. godinom, ustvari potječe iz 17. stoljeća. Jelenić ga netočno stavlja u 1800. godinu. Grbovnik je objelodanjen u izdanju »Oslobođenja« 1972. godine.

Osvrćući se na djela likovne umjetnosti u Bosni Srebrenoj, Jelenić ni izdaleka nije bio u mogućnosti da cjelovito predstavi likovno blago u posjedu franjevaca. Opsežnija istraživanja i valorizacija franjevačkog likovnog nasljednja izvršena su tek u novije vrijeme, napose u svezi s organizacijom izložbe »Blago franjevačkih samostana Bosne i Hercegovine«, koja je održana u Sarajevu u proljeće 1988, i ujesen iste godine u Zagrebu. Od slikara Jelenić spominje samo domaćeg majstora Stjepana Dragojlovića, čije je prezime pogrešno pročitao kao »Pravojlović«. O brojnim starijim slikama, kipovima i drugim predmetima umjetničke izrade, što su se uglavnom nalazili u tri stara samostana, on nije pisao. O tome: K. Misilo, »Historijski predmeti i spomenici kulture kod franjevaca u Bosni i Hercegovini«, Dobri pastir, X/1960, 49—104; Blago franjevačkih samostana Bosne i Hercegovine (katalog), Sarajevo 1988.

II, str. 22—73.

Sukob između biskupa fra Rafe Barišića i bosanskih franjevaca, tridesetih i četrdesetih godina, godina 19. stoljeća, imao je dalekosežne posljedice po provinciju Bosnu Srebrenu. Jelenić je tom pitanju zaista i posvetio mnogo prostora, imajući u vidu sve burne zaplete. Ni kod Jelenića kao ni u franjevačkoj historiografiji općenito nisu dostatno naglašeni oni najvažniji razlozi sukoba. Ako usporedimo poglede fra Rafe Barušića s onim fra Ivana Franje Jukića, onda će nam se očitovati sva dubina različitosti, a time i glavni uzrok polarizacije između mlađih franjevaca, školovanih u habsburškim zemljama, s jedne strane, te Barišića i njegovih pristaša, s druge strane. Barišić u svojoj spomenici, koju je 1837. uputio caru u Beč, između ostalog veli: »Mi ne tražimo velike i neobične stvari, nego one, koje sama narav i pravo svih naroda svakom pravom podložniku iziskuje. Mi ne tražimo slobode, koje se prisvajaju osobito ovih vremena njeki, radi izprazne obmane, na štetu vjere i države, kojoj mi za ime ni ne znamo, a kamo li da njezina tobožnja prava zahtevamo, mi smo zadovoljni s našom prostošću, časti u javnosti ne želimo, koji smo odavna na robstvo privikli« (J. Jelenić, Kultura ... II, 159). Zahtjevi fra Ivana Franje Jukića, izraženi u »Željama i molbama kristjanah...«, mnogo su korjenitiji i dalekosežniji. On traži da se kršćani ne zovu više raja, nego građani i državljani, da su pred sudom jednakopravni s pripadnicima vladajuće konfesije, da se i za njih osnuje tiskara itd. (Usp. I. F. Jukić, Sabrana djela, Sarajevo 1973, 324—326; B. Ćorić, »Književnopovijesne odlike djela Kultura i bosanski franjevci Julijana Jelenića«, Godišnjak Instituta za jezik

i književnost u Sarajevu, VIII/1979, 27). O sukobu između Barišića i franjevaca, poznatom i pod nazivom Barišićeva afera, vidjeti također: I. Kecmanović, Barišićeva afera, Sarajevo 1954; P. Vrankić, La Chiesa Cattolica nella Bosnia ed Erzegovina al tempo del vescovo fra Raffaele Barišić (1832—1863), Roma 1984.

II, str. 77—84.

Apostolski vikarijat u Bosni i Hercegovini osnovan je 1735. godine. Njime su sve do 1881. godine upravljali apostolski vikari, koji su birani iz redova bosanskih franjevaca. U sastav Vikarijata ušao je velik dio dotadašnje bosanske biskupije, čiji je biskup od 13. stoljeća stolovao u Đakovu. U vikarijat je uključena i negdašnja duvanjska biskupija, kao i dijelovi zagrebačke i modruške, te splitske i makarske biskupije. Od 1757. godine, kadje Bosna Srebrena razdijeljena na provinciju Sv. Ivana Kapistrana (Slavonija, Srijem, Ugarska), te na kustodiju, odnosno od 1758. provinciju Sv. Križa Bosnu Srebrenu, Bosanski vikarijat i provincija našli su se u istim granicama (turske granice Bosne). Tako su te dvije ustanove isprepleteno egzistirale do 1881. godine. Njihovi odnosi nisu bili bez napetosti, a napose u razdoblju apostolskog vikara fra Rafe Barišića između 1832. i 1846. godine. O tome: S. M. Džaja, Katolici u Bosni..., 104 ss; A. Nikić, La separazione dei francescani nati in Erezegovina dalla Provincia di Bosnia e l'istituzione della loro Custodia (pars disertationis), Romae 1979; isti, »Osnivanje Apostolskog vikarijata u Hercegovini«, Croatica Christiana Periodica, III/1979, 3, 21—50; B. Vrdoljak, »Pastoralni kler u apostolskom vikarijatu i njegov odnos prema apostolskim vikarima«, NeV, XXXII/1982, 177—200.

II, str. 85—90.

Dolazak glagoljaša u Bosnu vezan je za težnje makarskih i splitskih biskupa da prošire svoju jurisdikciju i na neka područja Bosne. Premda su mnogi od njih potjecali iz BiH, zbog svoga specifičnog školovanja i izobrazbe (u glagoljaškim sjemeništima), oni su se u Bosni osjećali tuđincima. Apostolski vikari su ih rado primali u svoju pastorizaciju, prije svega zbog teških prilika u opustjelom bosanskom katoličanstvu, do čega je došlo pod konac 17. stoljeća (Bečki rat 1683—1699). Povezanost glagoljaša s Dalmacijom, odnosno s makarskim i splitskim biskupima, kasnije će uzrokovati zaoštreniji stav apostolskih vikara prema njima. Ta činjenica, kao i njihova slaba izobrazba, uvjetovala je njihov nestanak iz Vikarijata u prvoj polovici 19. stoljeća (zadnji je umro 1840. godine). O tome: S. M. Džaja, Katolici u Bosni..., 156—164; M. Džaja, Sa kupreške visoravni, Otinovci—Kupres 1970, 226—238; B. Rupčić, »Svjetovni kler u Bosni i Hercegovini do uspostavljanja redovne hijerarhije«, Dobri pastir, XXV/1975, 121—132; A. Zirdum, »Svjetovni svećenici u Bosni i Herce-

govini u tursko doba«, Povijesno-teološki simpozij u povodu 500. obljetnice smrti bosanske kraljice Katarine (zbornik radova), Sarajevo 1979, 132—139.

II, str. 91—105.

O općim značajkama duhovnosti bosanskih katolika Jelenić piše dosta opširno. No teško je postići ujednačenu sliku duhovnog profila ktoličkog pučanstva, koja bi bila vrijedeća za različita razdoblja. Na nju su utjecali raznoliki faktori, prije svega duhovno prožimanje i sukobljavanje različitih religija, kultura i civilizacija. Tako se u njoj mogu uočiti duhovni elementi pretkršćanskog vremena, i neki orijentalni pogledi na život, katoličke etičke zasade i kršćanska nada. Isto su tako prepoznatljivi elementi praznovjerja, koji svoja ishodišta također imaju u različitim konfesionalnim i civilizacijskim krugovima. O tome: Lj. A. Ivandić, Pučko praznovjerje, Madrid 1965; S. M. Džaja, Katolici u Bosni..., 166—188; I. Gavran, »Pastoralno djelovanje fra Augustina Miletića, apostolskog vikara u Bosni i Hercegovini (1803—1831)«, Kačić, XIV/1982, 121—141.

II, str. 164—184.

Ilirski pokret ili hrvatski narodni preporod imao je tridesetih i četrdesetih godina prošlog stoljeća, kada se javlja na povijesnoj sceni, značajnog odjeka i u Bosni i Hercegovini, prije svega među franjevcima (M. Nedić, I. F. Jukić, B. Josić, G. Martić i dr.). Bosanskohercegovački ilirci razvili su široku političku, književnu i kulturno-prosvjetnu aktivnost. Svoje ideje, nadahnute ilirizmom, izražavali su u prigodnim pjesničkim prilozima, koje su objavljivali u Gajevoj Danici i Vrazovu Kolu. Osnovne su sadržajne značajke te poezije: buđenje narodne svijesti, poticanje na otpor tuđinskim gospodarima, iznalaženje puta za rješavanje socijalnih pitanja itd. U prosvjetno-školskoj aktivnosti posebnu su pozornost posvećivali organiziranju pučkih škola i pisanju udžbenika (M. Jakovljević, S. Marijanović, A. Matić, I. F. Jukić, F. Kunić, M. Šunjić, G. Martić, M. Nedić i dr.). Također su pribavljali listove i časopise i na taj način pratili kulturna i politička zbivanja na širem južnoslavenskom prostoru. A kao vrhunac bilo je pokretanje prvog bosanskohercegovačkog časopisa Bosanski prijatelj pod vodstvom Ivana Franje Jukića 1850. godine. O tome: R. Drljić, Prvi Ilir Bosne fra Martin Nedić 1810—1895, Sarajevo 1940; B. Ćorić, »Ogled o Ivanu Franji Jukiću«, u: I. F. Jukić, Sabrana djela, Sarajevo 1973, sv. 3, str. 7—101; M. Živančević, »Fra Grga Martić u ilirskom pokretu«, Godišnjak Instituta za izučavanje jugoslavenskih književnosti u Sarajevu, II/1973, 93—105; Encikopedija Jugoslavije, sv. 5, Zagreb 1988, 528—529.

II, str. 198—209.

Fra Anto Knežević, »Bošnjak iz Varcara«, ide u red najagilnijih bosanskih franjevaca u borbi za slobodu od turskog gospodstva i za poboljšanje socijalnog statusa najsiromašnijih slojeva pučanstva. Za Kneževića je, više nego za bilo kojeg drugog bosanskog franjevca, karakteristična bošnjačka komponenta u njegovoj viziji budućnosti Bosne i njezinih žitelja. »Čitava njegova svećenička, prosvjetno-kulturna i politička djelatnost temelji se na uvjerenju da je Bosna uvijek bila i ostala narodno-državno-pravna zajednica bosanskog naroda i da taj narod, bez obzira na vjeru, sačinjava jedno i jedinstveno narodno biće. On naglašava da bosanski katolici, pravoslavci i muslimani nisu Hrvati i Srbi, nego Bošnjaci, koji su s njima narodnosno u svemu potpuno ravnopravni.« S. A. Kovačić, Antun Knežević (Njegovi pogledi na povijest Bosne i njezine probleme u drugoj polovici 19. stoljeća), Sarajevo 1976, 66.

II, str. 218—239.

Ustanak, koji planuo u lipnju 1875. godine, imao je prije svega duboke socijalne razloge u kršćanskom pučanstvu. Kako je dobio široki zamah, on je ubrzao propast turske vlasti u Bosni i Hercegovini. U ustanku je mahom sudjelovalo pravoslavno stanovništvo, ali su značajnog udjela imali i katolici, koje su predvodili mladi franjevci, napose u livanjskom kraju. Ustanak je ugušen 1878. godine. O kakvim se razmjerama radilo u ovom ustanku, najbolje govori činjenica da je u njemu stradalo oko 150.000 ljudi. O tome: V. Čubrilović, Bosanski ustanak 1875—1878, Beograd 1930; M. Ekmečić, Ustanak u Bosni 1875—1878, Sarajevo 1973.

II, str. 303—338.

Nastanku i razvoju hrvatskog pučkog školstva u BiH u 19. stoljeću pogodovale su promjene kulturnih i društveno-političkih prilika. U tome je značajnog udjela imao i ilirski pokret. Franjevci kao utemeljitelji i organizatori pučkog školstva među bosanskim katolicima, nastojali su ga približiti onoj razini kakva je postojala u drugim hrvatskim područjima. Velik poticaj u oblikovanju svijesti o potrebi širenja pismenosti i organiziranog prosvjetnog djelovanja dao je fra Augustin Miletić svojom knjigom Početak slovstva (Split 1815). Ona je imala bitne značajke početnice i bila je tako priređena da bi mogla služiti samostalnom i pojedinačnom opismenjavanju.

Prva pučka škola u Bosni započela je radom 1823. godine u Tolisi. Premda se u povijesti školstva, istodobno kada i u Tolisi, spominje i škola u Livnu, nema sigurnih podataka da je ona imala sve one elemente po kojima bi se ona mogla izjednačiti s toliškom školom. Tu se radilo prije o jednom obliku tečaja za opismenjavanje. Međutim, toliška je škola, koju je osnovao fra Ilija Starčević, posjedovala sve značajke bitne za jednu pučku školu:

školska zgrada, osposobljen učitelj, udžbenici, razrađen školski plan i program itd. Starčević je 1835. godine podigao još jednu školu u Donjoj Mahali (područje župe Tolisa). Četrdesetih godina školstvo zapada u krizu, da bi od sredine 19. stoljeća došlo do zamaha školske aktivnosti među bosanskim franjevcima. Tomu je pridonijelo i ublažavanje teških političkih prilika u BiH. Škole su osnivane po župama, tako da su ih franjevci do 1877. u Bosni imali ukupno trideset i četiri. O tome: V. Bogićević, Istorija razvitka osnovnih škola u Bosni i Hercegovini 1463—1918, Sarajevo 1965; M. Papić, Hrvatsko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918. godine, Sarajevo 1982.

II, str. 347—361.

Realka, koju je u Sarajevu vodio fra Grga Martić, od ostalih se pučkih škola razlikovala jedino po tome što je imala bolje radne uvjete i nešto širi program nastave u koji su bili uključeni i strani jezici: talijanski i francuski. Msp. M. Papić, Hrvatsko školstvo..., 65.

II, str. 362—377.

Osnovnu i srednju izobrazbu franjevački su kandidati stjecali u samostanskim školama. Njih su pohađali đaci iz okolice samostana i susjednih župa. Broj đaka u jednoj samostanskoj školi kretao se do petnaest, ali je mogao neznatno varirati ovisno o raspoloživom prostoru. Takve su škole osposobljavale franjevačke kandidate za studij filozofije i teologije. Dok su franjevci u Prekosavlju i Dalmaciji svoje školstvo nastojali centralizirati, u Bosni na tako nešto nije bilo moguće pomišljati. Činjenica raspršenosti kandidata na više mjesta uzrokovala je brojne manjkavosti tako stečene niže i srednje izobrazbe. To je stvaralo napose velike poteškoće onima koji su studij nastavljali u inozemstvu. Đaci su savladavali pisanje i čitanje latinice (do konca 18. stoljeća i bosančice), zatim osnove hrvatskog i latinskog jezika. Po završetku osnovne i dijelom srednje škole, te jedne godine novicijata, gotovo su svi franjevački kandidati odlazili na studij u inozemstvo (Italija i austrijske zemlje). Zahvaljujući nastojanjima biskupa fra Augustina Botoš-Okića, Josip II je ustanovio zakladu za školovanje bosanksih franjevaca, koju su franjevački kandidati od 1785. godine mogli koristiti i za stjecanje srednjoškolske izobrazbe u Zagrebu, ali ne uvijek pod povoljnim uvjetima. Za svoje samostanske škole franjevci su pisali i udžbenike, napose latinske gramatike, budući da se latinskom jeziku posvećivala posebna pozornost, kao službenom jeziku Crkve. O tome: S. M. Džaja, Katolici u Bosni..., 134—147; A. Zirdum, »Osnovna i srednja izobrazba franjevaca Bosne Srebrene do 1882. godine«, u: Franjevačka klasična gimnazija u Visokom, Visoko 1983, 22—30; S. Pavić, »Pregled latinskih gramatika bosanskih franjevaca« (kao gore), 78—98.

II, str. 380—407.

U odgoju i školovanju klerika franjevci su se susretali s jednakim poteškoćama kao i kod osnovne i srednje izobrazbe svojih kandidata. Usprkos postojanju zaklade Josipa II, sve probleme nije bilo lako otkloniti, pogotovu što su franjevci imali više kandidata za studij nego što ih se moglo izdržavati novcem od zaklade u Austriji, Hrvatskoj i Ugarskoj. 1807. godine ukupan broj bosanskih pitomaca u austrijskim zemljama popeo se na 18, a 1812. na 31. Provincija Bosne Srebrena suočavala se i s činjenicom nepovratka nekih klerika, koji su, po završetku školovanja, ostajali u službi u zemljama svoga studija. Stoga su klerici kasnije prije polaska na studij, polagali zakletvu, da će se vratiti u Provinciju.

Zahvaljujući biskupu Strossmayeru, bosanski su se klerici od 1853. do 1876. školovali u Đakovu i pritom za izdržavanje koristili kamate spomenute zaklade Josipa II. Klerici su, na zahtjev ugarskih vlasti, prisilno morali napustiti Đakovo. Strossmayer se, zajedno s franjevcima, svim silama opirao takvom zahtjevu i nastojao spriječiti njegovo ostvarenje. Intervenirao je kod banske vlade u Zagrebu, kod zagrebačkog nadbiskupa Mihalovića, te u Beču i Rimu — no sve je bilo bez uspjeha. Franjevci su morali prijeći u Ostrogon 1876. godine, nakon dvogodišnjih pokušaja da se spasi đakovački seminarij. Neizvršenje tog zahtjeva značilo bi gubitak zaklade. O tome: B. Badrov, »Historijat premještaja bosanskih franjevačkih klerika iz Đakova u Ostrogon«, Franjevački vijesnik, XXXVI/1929, 5, 154—161; R. Drljić, »Selenje bos. franjevačkih klerika iz Đakova 1875, i obrana biskupa J. J. Strossmayera«, Katolici u Bosni..., 147—150; M. Papić, Hrvatsko školstvo..., 91—98; M. Karamatić, »Biskup Strossmayer i školovanje bosanskih franjevaca u Đakovu (1853—1876)«, referat na znanstvenom skupu »Đakovo 750 godina«, 15—18. studenog 1989. (u tisku).

II, str. 408—419.

Franjevci su za pučke škole udžbenike nabavljali u Hrvatskoj, a neke su i sami napisali. O tome: M. Papić, Hrvatsko školstvo..., 85—90.

II, str. 433—441.

O bogoslovnoj literaturi s konca 18. i u prvoj polovici 19. stoljeća, najčešće je pisano usputno, ali ima i radova u kojima se izravno analiziraju pojedina djela: M. Vrgoč, »'Ćudoredna bogoslovica' Marka Dobretića«, u: Povijesno-teološki simpozij u povodu 500. obljetnice smrti bosanske kraljice Katarine (zbornik radova), Sarajevo 1979, 164—176; E. Hoško, »Miletićev katekizam« NeV, XXIII/1983, 183—187.

II, str. 447—461.

Franjevci su dali prve kvalificirane liječnike u BiH, ali ih je, dakako, znatan broj djelovao kao samouki liječnici i ljekarnici. O zdravstvenoj djelatnosti franjevaca objavljeno je u poslijeratnom razdoblju više radova od kojih izdvajamo: R. Jeremić, *Prilozi istoriji zdravstvenih i medicinskih prilika Bosne i Hercegovine pod Turskom i Austrougarskom*, Beograd 1951; S. M. Džaja, »Bosanski franjevci i zdravstvo u BiH u drugoj polovici 18. stoljeća i prvoj polovici 19. stoljeća«, *Zbornik radova prvog kongresa za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije*, Sarajevo 1970, 297—303; Z. Kaić, »Dr Mijo Sučić 1822—1865«, *Zbornik radova*..., 311—313; A. Zirdum, »Život i zdravstvena djelatnost Franje Gracića (1740—1799)«, *NeV*, XXVIII/1978, 227—237; M. Karamatić, »Uloga franjevaca u povijesti bosanskohercegovačkog zdravstva«, *Croatica Christiana Periodica*, VIII/1984, 13, 61—74.

II, str. 467—486.

Izbor iz djela Ivana Franje Jukića priredio je i uvodnu studiju napisao I. Kecmanović: Ivan Frano Jukić, *Putopisi i istorijsko-etnografski radovi*, Svjetlost, Sarajevo 1953; Dvadeset godina kasnije (1973) objavila je ista izdavačka kuća *Sabrana djela*, sv. I—III, Ivana F. Jukića. Izbor i redakciju izvršio Boris Ćorić, koji je također napisao i opširan »Ogled o Ivanu Franji Jukiću« (sv. III, str. 9—101), priredio bibliografiju radova (III, 213—235) i literaturu o njemu (III, 239—269). Jukić se javlja i kao lik u literarnoj obradi: B. Jevtić, *Fra Jukićevo znamenje* (Dramska hronika u pet činova), Sarajevo 1934; I. Lovrenović, *Putovanje Ivana Frane Jukića*, Mostar 1976.

O fra Anti Kneževiću u novije je vrijeme, što je već spomenuto, pisao A. Kovačić. U povodu stote obljetnice smrti fra Ante Kneževića u Jajcu je održan znanstveni skup posvećen ovom istaknutom kulturnom i javnom radniku. Radovi s tog skupa bit će uskoro objavljeni.

Od 1835. godine franjevci u određenom vremenskom razmaku (deset, dvadeset ili više godina) izdaju šematizam Provincije. U njemu se objelodanjuju svi osnovni podaci o pojedinim župama, samostanima i osoblju franjevačke zajednice. O tome: B. Gavranović, »Kratki pregled šematizama bosanske franjevačke provincije«, *Franjevački vijesnik*, XLVII/1940, 2/3, 71—75.

II, str. 490—495; 504—541.

O životu i radu fra Marijana Šunjića vidjeti također: M. Džaja, »Prigodom 100-god. smrti fra Marijana Šunjića«, *Dobri pastir*, X/1960, 365—374; *Bosanskohercegovačka književna hrestomatija. Starija književnost*, Sarajevo 1974, 209—214.

O književnom radu fra Martina Nedića, uz spomenuti rad R. Drljića (*Prvi Ilir Bosne...*), vidjeti: A. S. Kovačić, »O prvom Iliru Bosne u povodu 150. obljetnice Ilirskog pokreta«, *NeV*, XXXV/1985, 105—116.

Književno djelo fra Grge Martića u poratnom je razdoblju istraživao I. Kecmanović: Fra Grga Martić, *Izabrani spisi* (Predgovor, izbor i redakcija: I. Kecmanivić), Sarajevo 1956. Godine 1972. u organizaciji Instituta za izučavanje jugoslavenskih književnosti u Sarajevu održan je znanstveni skup »Fra Grgo Martić i bosanskohercegovačka kulturna baština« u povodu 150. obljetnice rođenja. Svi su radovi objavljeni u *Godišnjaku Instituta...*, II/1973, tako da je cijela knjiga posvećena obljetnici fra G. Martića. U istom *Godišnjaku* objavio je Boris Ćorić bibliografiju radova fra Grge Martića, kao i literaturu o njemu (str. 197—269).

O poeziji i životu fra Ambrože Matića i fra Blaža Josića, s prevedenim ulomcima, vidjeti: *Bosanskohercegovačka književna hrestomatija*, 200—201, 214—216; I. Lovrenović, *Knjževnost bosanskih franjevaca*, 57—59.

II, str. 557—560.

Ivan F. Jukić je pokrenuo prvi bosanskohercegovački časopis *Bosanski prijatelj* (1850). Osim B. Ćorića i I. Kecmanovića, koji su pisali o Jukiću i njegovu časopisu, H. Kuna je objavila studiju *Jezik 'Bosanskog prijatelja'*, Sarajevo 1983; također vidjeti: T. Kruševac, *Bosanskohercegovački listovi u XIX veku*, Sarajevo 1978, 15—26.

II, str. 560—565.

Zbor redovničke mladeži bosanske djeluje od 1855. kada je utemeljen u Đakovu. Od 1908. nosi naziv *Zbor franjevačkih bogoslova Jukić*. O tome: Jukićevac (= G. Gavranić), *Zbor franjevačkih bosanskih bogoslova 'Jukić'*, Sarajevo 1935.

RJEČNIK MANJE POZNATIH RIJEČI I POJMOVA*

Abdest — odbredno pranje muslimana prije molitve.
aćim (hakim) — učenjak, filozof, sudac.
ad limina apostolotum — pohod biskupa papi svake pete godine radi podnošenja izvještaja o biskupiji.
aga — veleposjednik niži od bega; naslov zapovjednika u turkoj vojsci.
agregat — počasni naslov što ga je starješinstvo franjevaca popodjeljivalo istaknutim članovima, a koji nisu bili definitori ili gvardijani.
ahd-nama — povelja.
ahmedija — turban, čalma.
alajbeg — zapovjednik spahija u sandžaku.
alter ego — »drugo ja«.
amanet — povjerenje; predmet dat na čuvanje.
antifona — naizmjenično pjevanje dvaju crkvenih zborova; kratak napjev koji se u katoličkom bogoslužen ju pjeva kao uvodna i završna pjesma psalma, u časoslovu i nekim dijelovima mise.
apostolski vikar — papin namjesnik u misijskom području — apostolskom vikarijatu.
arcibiskup — nadbiskup.
arč — trošak.
arenda — zakup, zakupnina.
arendator — tko daje zemlju u zakup.
argila — glina.
barjak — zastava.
baša — poglavar, prvak; titula janjičara.
bašibozuk — vojnik neredovite turske vojske.
beg — turski plemić; gospodar.
beglerbeg — zapovjednik pokrajine.
begluk — begovsko (državno) imanje.
bekčija — čuvar, noćobdija.
besleisati — izdržavati, opskrbljivati.
bimbaša — major, komandant tisuće vojnika.
binjiš — ogrtač.
breve — kratko papinsko pismo.
bujruntija — pašina pismena naredba; ukaz, povelja.
bukagije — okovi.
bukara — pehar, vrč.
bukvica — abeceda.
bula papinska — papino svečano pismo.
causa — uzrok, razlog; sudski predmet.
censura — kazna kojom se člana Crkve lišava nekih duhovnih ili s tim povezanih materijalnih dobara.
cesar — car, austrijski ili rimski državni poglavar.
convivium — gozba.
contumacia — neposlušnost, prkos.

*Ovdje nisu uključene riječi citiranih tekstova na latinskom ili nekom drugom jeziku.

crucifige! — raspni!
čaja — hipok. prema čauš: šaljivčina na svadbi.
čako — svečana kapa sa štitom u konjanika i artiljeraca.
čalija — grm, žbun.
čauš — podoficirski čin u turskoj vojsci.
čaušlaraga — aga čauša.
čibuk — kamiš (za pušenje).
čista srijeda — dan posta kojim kod katolika započinje četrdesetdnevna priprava za Uskrs.
čohadar — komornik zadužen za odore na dvoru.
ćehaja — upravitelj, povjerenik, nadglednik; zastupnik vezira ili paše.
ćulah — vunena kapa.
ćurak — kožuh, ogrtač postavljen i opšiven krznom.
dava — optužba, parnica.
definitor — vijećnik, član franjevačkog starješinstva; p r o v i n c i j a l n i d. u upravi provincije, g e n e r a l n i d. u upravi Reda.
derviš — pripadnik derviškog reda.
devlet — vlada.
divan — vijeće, skupština; carski, vezirski dvor; razgovor.
distrikt — okrug, okružje; područje koje pripada jednom samostanu.
dominikovci (= dominikanci) — pripadnici katoličkog propovjedničkog reda (utemeljitelj Sv. Dominik u 13. st.).
duktor — predvodnik, nadzornik đaka u internatu, odgojitelj.
džebana — municija, streljivo.
džulus — vrsta poreza; namet što su ga franjevci godišnje i prilikom dolaska novog vezira njemu davali.
đaur — v. kaur.
đumruk — carina, uvozna taksa.
egzempcija — izuzeće; izuzimanje Franjevačkog reda ispod izravne jurisdikcije biskupa.
egzorcizam — obred »izgonjenja zlih duhova«.
ferman — sultanov ukaz.
fetva — pravno rješenje.
filioque — doslovce: »i od Sina«; u prvotnom kršćanskom »Vjerovanju« zapadnjaci su imali stavak koji glasi da Duh Sveti proizlazi od Oca i Sina, dok se istočnjaci nisu slagali s dodatkom »i Sina«, zbog čega je nastao dugotrajan spor koji je vodio do podjele kršćana na katolike i pravoslavne.
framažun (= framazon) — slobodni zidar, član tajnog religiozno-filozofskog društva (skraćeno: m a s o n) s mističkim obredima.
furija — bijes, mahnitost.
fursat — zgoda, prilika.
general (ili: **generalni ministar**) — vrhovni poglavar Franjevačkog reda.
gvardijan — poglavar franjevačkog samostana.
gjumruk — v. đumruk.
gravamina — žalbe, pritužbe.
hak — pravo, istina; prinos kmeta feudalcu; doskočiti kome.
harač — državna dažbina; osobni porez na muškarce nemuslimane.
hatihumajun — svečana povelja.
hatišerif — svečana povelja; vlastoručno carevo pismo.
halif (= kalif) — titula duhovnog poglavara muslimana.
havstiti — zatvarati, uhititi.
hazna — blago, riznica.
haznadar — blagajnik.
heler — vrsta sitnog novca.
herceg — vojvoda.
hesab — račun, broj, procjena.
hosana — poklik kojim su Židovi pozdravljali Isusa pri njegovu svečanom ulasku u Jeruzalem; poklik u kršćanskom bogoslužju.
hostia — okrugli tanki listić od pšeničnog brašna kojim se katolici pričešćuju.
hućumet — država, državna vlast.
hudžet — sudska presuda.
iltizam — vrsta turskog poreza.
imam — muslimanski vjerski službenik.
in capite et in membris — doslovno: »u glavi i udovima«; sasvim, potpuno.
indžil — evanđelje, sveta knjiga.
instancija — molba, zahtjev.

interdikt — crkvena kazna; zabrana obavljanja crkvenih obreda.
intersticij — meduprostor; meduvrijeme, rok čekanja.
Ipek — Peć (grad na Kosovu).
irada — sultanov ukaz.
iskrnji — bližnji.
ius canonicum — kanonsko (crkveno) pravo.
izime — s obzirom na.
Jakin — Ancona (grad u Italiji).
janjičari — pripadnici privilegirane pješadije u Turskoj; janjičari su ponajviše regrutovani od zarobljene kršćanske djece.
jatagan — velik, malo zakrivljen, nož, oštar na unutrašnjoj strani.
jeremijada — jadikovanje, tugovanje, žalopojka.
jozefinizam — prosvijećeni apsolutizam austrijskog cara Josipa II (1780—1790).
jubilat — titula pojedinih generalnih lektora; u pojedinim učilištima (franjevačkim) tako su se zvala dva najstarija lektora.
kadija — šerijatski sudac.
kadiluk — kadijino područje.
kaftan — dug kaput; stara nošnja u Turskoj.
kajik — čamac, čun.
kajmekam — zastupnik vezira; upravnik kotara.
kanon — paragraf crkvenog zakonika; odatle: **kanonski**.
kantati — pjevati.
kapelan — pomoćnik župnika.
kapelanija — područje službe kapelana.
kapidžija — vratar, dvoranin.
kapidžibaša — starješina nad kapidžijama.
kapitul — skupština redovničke zajednice.
kaštiga — kazna.
katekizam — kratko izlaganje kršćanskog nauka u knjizi; isto: **katihizis**.
kaur — nevjernik, nemusliman.
kavaz — pandur, stražar, vratar.
kazus — slučaj, zasebna činjenica.
kiridžija — najamni vozar.
kiridžiluk — obavljanje kiridžijskog posla.
klauzura — dio samostana u koji je zabranjen ulaz svjetovnjacima.
kolar — ogrlica (svećenička).
komenda — crkveni posjed koji ima na uživanje neki viši svećenik; prihod s takvog posjeda.
komisar — povjerenik.
kongregacija — nadležno tijelo u vrhovnoj crkvenoj upravi; skup, skupština, sabor; v. Propaganda.
konstitucije (= ustanove) — uredbe kako provoditi Pravilo Sv. Franje u život; g e n e r a l n e k. za cijeli Red, m u n i c i p a l n e k. za manju jedinicu (provinciju).
kontakt — ugovor, sporazum.
konventualci — pripadnici jednog od glavnih ogranaka Franjevačkog reda.
konzistorij — vijeće kardinala; savjetno vijeće biskupa u upravi biskupije.
korizma — 40 dana priprave pred Uskrs; dani posta.
korteširati — dodvoravati se; agitirati.
kota — kratka bogoslužna košulja.
kurija (papinska, biskupska) — uredi i ustanove koje pomažu papi ili biskupu u upravljanju Crkvom (biskupijom).
kustos (kustod) — zamjenik provincijala; upravitelj kustodije po rangu manje teritorijalne jedince od provincije.
laude — hvale, pohvale, molitveni čas časoslova.
lektor (lektur) — predavač; g e n e r a l n i l. je predavač na generalnom učilištu.
lemozina — milostinja.
litanije — molitva koja se sastoji od niza zaziva predmolitelja i jednolikih odgovora zajednice; l a u r e t a n s k e l. imaju naziv po gradiću Lorettu u srednjoj Italiji.
Lučin-dan — dan Sv. Luke.
mahsulat — ljetina, poljoprivredni proizvod.
makul — pametan, razborit, smišljen.
mamon — novac; pohlepa za novcem.
mangura — vrsta sitnog novca.
marijaš — srebrni novac.
medžlis — vijeće, odbor, skup.

mehaf — iznimka; povlastica.
mehitaristi — monaški red što ga je 1801. u Crigradu osnovao Armenac Mechitar do Petro.
metropolit — biskup u glavnom gradu, nadbiskup.
milć — gradilište; prazno zemljište.
milet — narod; vjeroispovijest.
mirija — zemljište u vlasništvu države.
miserere — početak pokajničkog psalma.
mitropolit — najviše zvanje pravoslavnih episkopa.
mudir — ravnatelj, upravitelj.
mufetiš — inspektor, nadzornik.
municipalni — mjesni, općinski.
murasela — poslanica, pozivnica.
muselim — predstojnik; visoki turski činovnik.
mutesarif — posjednik.
nahija — upravna jedinica, dio kadiluka.
nekrologij — knjiga pokojnih (u samostanu).
neofit — novoobraćenik.
nizam — redovita turska vojska.
novak — mladi redovnik u godini kušnje.
novicijat — godina kušnje za tek primljene redovnike.
nufus — stanovništvo, žitelji.
obaška — posebno, napose.
obol — novčani prilog, dar, prinos.
odžak — kuća, dvor, obitelj; dimnjak.
oficij — služba; službena molitva.
oficijal — vrsta nižeg činovnika.
opservant — opslužitelj, pripadnik one struje u Franjevačkom redu koja je u 15. stoljeću težila za strožim opsluživanjem Pravila.
oratorij — bogomolja, kapela.
ordinarij — viši poglavar kod franjevaca (provincijal); **mjesni ordinarij** — biskup.
ordinati (se) — zarediti (se), primiti svećenički red.
pafta — karika, grivna, spona; pojas.
paiz — zemlja.
pastorizacija — dušobrižništvo.
patenta (patentno posmo) — javna isprava; dekret o postavljanju na neku službu.
pavlićani — pripadnici dualističkog pokreta koji je nastao u 7. stoljeću u Armeniji.
pazar — trgovanje; tržnica.
pedepsati — kazniti.
pilav — jelo od riže s mesom.
pobuloga — buna.
poklade — dan pred početak korizmenog posta, fašnik;
poklisar — poslanik.
polag — pokraj.
prangija — mali top.
predika — propovijed.
prefekt — odgojitelj u konviktu; pročelnik.
prelat — opći naziv za crkvene dostojanstvenike.
preparandija — učiteljska škola.
prepošt — starješina kanonika; prior.
primas — najviši crkveni dostojanstvenik u nekoj zemlji.
profesan — zavjetovan.
prokurator — zastupnik, namjesnik.
prononsiran — određen, izrazit, naglašen, glasovit.
Propaganda — skraćeno od: Sacra Congregatio de Propaganda Fide (Sveta kongregacija za raširenje vjere — Rim); isto: Sv. Zbor, Sv. Skup, Vjeroplodnica.
provincija (redodržava) — redovnička pokrajina ili zajednica više samostana na čelu s jednim poglavarom.
provincijal (provincijalni ministar, redodržavnik) — poglavar provincije.
rahat — bezbrižan, spokojan.
raja — podanici u negdašnjoj Turskoj.
ramazan — muslimanski mjesec, mjesec posta.
raskolnik — pripanik odijeljene Crkve.
redodržava — v. provincija.
redodržavnik — v. provincijal.

regula — pravilo (Sv. Franje).
rezidencija — općenito svako sjedište (kuća) jedne redovničke zajednice, redovito s manjim pravima nego što ih ima samostan.
sač — plitak kovni sud pod kojim se peče kruh.
sahija — glasnik, vjesnik.
sakramenti — kršćanske svete tajne: krštenje, potvrda ili krizma, pričest, ispovijed, bolesničko pomazanje, svećeničko ređenje, ženidba.
sandžak — zastava; pokrajina, upravna jedinica.
sciencia (= scientia) — znanje.
sedisvakcija — međuvlašće, ispražnjeno sjedište vlasti.
senet — pismena potvrda, ovjera.
seraf — (»gorući«, »plameni«), anđeo najvišeg reda.
serasker — vojskovođa.
serdar — glavar; starješina janjičara.
sikulski — sicilijanski.
simonija — trgovanje crkvenim službama.
sidnik — odvjetnik, zastupnik, opunomoćenik.
sinoda — crkveni sabor.
skula — škola.
spahija — posjednik timara (spahiluk) koji je bio dužan ići u vojsku za vrijeme rata; bolje stojeći posjednik.
stožernik — visoki crkveni prelat, kardinal.
subaša — nadzornik poljoprivrednog imanja; starješina oružnika.
suffragium — glasovanje građana; pravo glasanja; pristajanje, pohvala.
sugubi vijenac — dvostruka kruna.
Sv. Zbor — v. Propaganda.
šerijat — skup muslimanskih zakona.
šilte — tanki vuneni madrac za sjedenje.
štilac — čitatelj.
šura — skupština; vijećnica.
tabula — ploča; popis osoblja franjevačke provincije.
talar — rimska tunika; svećnička haljina.
talir — vrsta starog austrijskog novca.
tanzimat — reforme, promjene.
tapija — ovjerovljena isprava o vlasništvu nekretnina.
taraf — strana, kraj; pravac, smjer.
taslaisati — oholo se držati.
tefter — popis, računska knjiga, registar.
temena — način pozdravljanja.
teslim — predaja; pravni termin: predaja u posjed.
tevdil — promjena, presvlačenje.
Tijelovo — katolički blagdan.
trabolos — vrsta svilena pojasa; turban.
tugra — službeni monogram (na fermanu) od sultanova imena.
turbe — natkrivena grobnica, mauzolej.
ultramontani — iza gore, prekogorski; u posebnom značenju: koji je s onu stranu Alpa (za zapadne Europljane), te prema tomu talijanski, papinski, klerikalan.
uljište — košnica, trnka.
ustanove — v. konstitucije.
vakuf — zaklada koja služi vjerskim humanitarnim svrhama muslimana.
valija — namjesnik, upravitelj vilajeta.
većil — opunomoćenik.
verš (vers) — stih.
vestiarij — novac za opskrbu odjeće pojedinih redovnika.
vezir — najviša titula turske administracije; ministar, guverner pokrajine.
vilajet — pokrajina; zavičaj.
vikar — zamjenik gvardijana ili provincijala; dok je franjevačka zajednica u Bosni bila organizovana kao vikarija, njom je upravljao vikar s ovlašću provincijala.
Vikarija bosanska — naziv za franjevačku bosansku pokrajinu do 1517, godine, koja je bila nižeg ranga od provincije.
Visoka Porta — sultanova vlada u Carigradu.
vizitator — pohoditelj provincije ispred uprave Reda prije kapitula radi upoznavanja potreba osoblja i provincije.
Vjeroplodnica — v. Propaganda.

zabit — časnik, oficir.
zaira (zahira) — hrana.
zaim — vlasnik imanja manjeg od spahijskog.
zilkade — ime 11. mjeseca u muslimanskom kalendaru.
zulum — nasilje.7

IMENIK VLASTITIH IMENA I ZEMLJOPISNIH NAZIVA

VLASTITA IMENA

Zemljopisni nazivi

KRONOLOŠKI PREGLED DOGAĐAJA

1209. Papa Inocent III. odobrio Franjevački red, kojega je utemeljitelj Franjo iz Assisija (1181—1226).

1248. Senjski biskup Filip i franjevački provincijal iz Splita otišli po nalogu pape bosanskom banu Ninoslavu da izvide njegovo pravovjerje.

1288. Papa Nikola IV. poslao fra Marina i fra Ciprijana, kao svoje izaslanike, srpskom kralju Urošu i njegovu bratu Stjepanu Dragutinu.

1291. Papa izdao nalog provincijalu provincije *Sclavoniae* (Hrvatske), da pošalje u Bosnu dvojicu franjevaca, vještih jeziku tamošnjeg pučanstva, da bi trajno radili na iskorjenjivanju krivovjerja. Ova se godina uzima kao početak djelovanja bosanskih franjevaca.

1339/40. Osnovana Bosanska vikarija, a prvim vikarom imenovan fra Peregrin Saksonac.

1372. Bosanski vikar fra Bartol Alvernski poslao papi 23 upita (»dubia«) glede praktičnog crkvenog života, na što je odgovoreno slijedeće godine.

1385/90. Prvi popis kustodija i samostana Bosanske vikarije u djelu fra Bartolomeja Pizanskog *De conformitate vitae B. Francisci*. Popis se odnosi na stanje Vikarije od petnaestak gonina ranije. Prema tom popisu Bos. vikarija je imala 7 kustodija i 35 samostana. Od današnjih franjevačkih samostana u Bosni, na popisu se nalaze sutješki i visočki, te olovski koji je danas samo hodočasničko svetište. Stari samostani u Fojnici i Kreševu nisu obuhvaćeni ovim popisom, jer su oni nastali nešto kasnije, najvjerojatnije pod konac 14, stoljeća.

1446. Od Bosanske vikarije odvojena kustodija u Apuliji.

1447. Osnovana Ugarska vikarija odvajanjem od Bosanske.

1463. Pad Bosne pod Turke. Sultan Mehmed II. susreo se na Milodražu s fra Anđelom iz Vrhbosne (Zvijezdovićem), predstavnikom bos. franjevaca, i podijelio mu Ahd-namu (povelju), kojom se franjevcima i katolicima jamče određene slobode.

1469. Od Bosanske vikarije otcijepila se Dubrovačko-dalmatinska vikarija Sv. Jeronima.

1497. Humanist fra Juraj Dragišić (Georgius Benignus de Salviatis) objavio u Firenzi svoje djelo *Propheticae solutiones* u obranu dominikanca Jeronima Savonarole.

1514. Podjela Bosanske vikarije na Bosnu—Hrvatsku i Bosnu Srebrenu.

1517. Vikarije Bosna Srebrena I Bosna—Hevatska podignute na rang provincijâ (redodržavâ).

1524. Porušeni samostani u Fojnici, Konjicu, Kreševu, Sutjesci i Visokom. U istom stoljeću, kasnije, porušeni su ili zapaljeni također i samostani u Jajcu (1528), Zvorniku (1533), Modriči (1579), te D. Tuzli (1580).

1530. Benedikt Kuripešić prošao Bosnom na putu prema Carigradu, na temelju čega je napisao putopis, koji je objavljen u Augsburgu 1531. godine.

1544. Ustanovljen arhiv provincije Bosne Srebrene. Tada je prvi put u BiH spomenut arhiv kao službena ustanova.

1597. Stjepan Dragojević naslikao »Raspeće«. Ta slika, koja se danas čuva u sutješkom samostanu, jest najstarije likovno djelo jednog poznatog domaćeg majstora iz Bosne u posjedu franjevaca. Od drugih domaćih slikara poznati su još Marko Skorojević (17. st.), te fra Petrušić i fra Miho Čuić (18. st.).

1611. Fra Matija Divković objavio djelo Nauk krstjanski (zajedno da Sto čudesa), što je prva tiskana knjiga nekog bosanskog pisca na narodnom jeziku. U 17. stoljeću javlja se još nekoliko franjevačkih pisaca, među kojima se ističu Pavao Posilović, Ivan Bandulavić, Stjepan Matijević, Ivan Ančić.

1624. Osnovana Bugarska kustodija od provincije Bosne Srebrene.

1625—54. Luka Wadding, irski franjevac, izdaje u Lyonu monumentalno djelo Annales Minorum seu Trium Ordinum a S. Francisco institutorum. U djelu je obuhvaćena i povijest bosanskih franjevaca.

1640. Od Bosne Srebrene odvojila se kustodija Transilvanija.

1664. Izgorjeli samostani u Fojnici i Kraljevoj Sutjesci. Tom su prilikom uništene knjige i druge dragocjenosti. Sutješki samostan je također i 1658. godine nestao u požaru.

1683—99. Rat između Austrije i Turske (Bečki rat). Iz Bosne iselio velik broj katolika u krajeve oslobođene od turske vlasti (Slavonija, Dalmacija). Također su i franjevci prisilno napustili brojne samostane, koji su potom porušeni ili zapaljeni: Modriču 1685, Ramu, Srebrenicu i Olovo 1687, Gradovrh i Visoko 1688, D. Tuzlu 1690. Broj katolika sveden je na manje od dvadeset tisuća, s kojima je ostalo tridesetak franjevaca. Iz Bosne i Hercegovine se iselilo, prema nekim procjenama, više od sto tisuća katolika. Tomu je pridonio i pohod Eugena Savojskog na Sarajevo 1697. g. Karlovačkim mirom 1699. g. uređeno je da granica Bosne prema Austriji bude rijeka Sava, a prema Dalmaciji planina Dinara. Franjevačka se provincija Bosna Srebrena tada prostirala na području triju država.

1735. Od Bosne Srebrene odvojili se dalmatinski samostani od kojih je nastala nova provincija Sv. Kaja (danas Presv. Otkupitelja) sa sjedištem u Splitu. — U Bosni osnovan Apostolski vikarijat. Prvim biskupom — apostolskim vikarom — imenovan fra Mato Delivić.

1741—43. Biskup fra Pavo Dragićević obilazio bosanskohercegovačke župe i tom prilikom načinio iscrpan popis katolika.

1757. Od Bosne Srebrene odvojili se prekosavski samostani (Slavonija). Nekoć vrlo rasprostranjena provincija Bosna Srebrena svedena je u političke granice Bosne i Hercegovine sa samo tri samostana (Fojnica, Sutjeska i Kreševo). Iste je godine Bosna Srebrena degradirana na kustodiju, ali je slijedeće godine, zalaganjem fra Filipa Lastrića u Rimu, rehabilitirana.

1765. Kreševski samostan izgorio u požaru i tom su prilikom stradale gotovo sve dragocjenosti. — U Veneciji tiskano djelo fra Filipa Lastrića Epitome vetustatum provinciae bosniensis (Pregled starina bosanske provinci-

je). Ovo se djelo s pravom smatra početkom moderne historiografije u BiH. Lastrić je također objavio i nekoliko teoloških i propovjedničkih djela. Uz Lastrića u 18. stoljeću javlja se više istaknutih franjevačkih pisaca, među kojima posebno mjesto imaju Stjepan Marković-Margitić, Tomo Babić, Lovro Šitović, Jeronim Filipović i dr. U drugoj polovici 18. st. nastali su i najvažniji franjevački ljetopisi, kojih su autori fra Bono Benić, fra Marijan Bogdanović i fra Nikola Lašvanin.

1768. Biskup fra Marijan Bogdanović, prilikom vizitacije župa, načinio popis katolika u BiH.

1785. Od ove godine franjevci za školovanje svojih kandidata u austrijskim zemljama koriste zakladu Josipa II. u iznosu od 107.700 forinti, koju je grof Niczky uvećao za još 12.000 forinti. Franjevci su imali na raspolaganju u spomenutu svrhu kamate od zaklade.

1795. U Padovi objavljeno djelo fra Franje Gracića *Sacerdotis viatoris analysis theorico-practica de viribus virus febriferi, pestiferi...* To je prvo tiskano djelo medicinskog sadržaja jednog pisca iz Bosne i Hercegovine.

1807. Fra Mato Nikolić završio studij medicine u Feldsbergu i time postao prvi diplomirani liječnik u povijesti bosanskohercegovačke medicine. Od sredine 19. stoljeća u Bosni je djelovao i znameniti liječnik-franjevac fra Mijo Sučić (1822—1865), koji je medicinu završio u Padovi.

1813. Biskup fra Augustin Miletić u povodu vizitacije načinio iscrpan statistički pregled provincije Bosne Srebrene.

1823. Fra Ilija Starčević osnovao u Tolisi pučku školu, prvu u Bosni i Hercegovini.

1835. Ljudevit Gaj objavio proglas za ilirstvo. Prvi Ilir Bosne, fra Martin Nedić, napisao pjesmu »Razgovor koga vile Ilirkinje imadoshe u pramalitje godine 1835«. Franjevci se time uključuju u ilirski pokret. U duhu ilirstva piše i djeluje više franjevaca, među kojima se ističu I. F. Jukić, B. Josić, S. Marijanović, A. Matić, M. Šunjić, A. Knežević, G. Martić i dr.
— Fra Stjepan Marijanović reformira franjevačko srednje školstvo. Temelj je te reforme njegovo djelo *Systema litterarium pro directione scholarum provinciae bosnensis deserviens* (Budim 1835).
— Tiskan prvi šematizam (statistički podaci o župama) redodržave Bosne Srebrene. Od tada do danas tiskani su šematizam 1836, 1840, 1856, 1864, 1877, 1887, 1895, 1906, 1935, 1963. te 1974. godine. Osim zadnjega svi su tiskani na latinskom jeziku.

1841. Kongregacija za raširenje vjere (Propaganda) zabranila franjevcima da šalju klerike na školovanje u austrijske zemlje.

1843. U Hrvatskoj zabranjena upotreba ilirskih imena.
— Frnjevcima zabranjen pristup u austrijske zemlje.
— Nadležna vlast u Rimu suspendovala provinciju Bosnu Srebrenu zbog sukoba s biskupom fra Rafom Barišićem. Suspenzija je ukinuta 1847. godine.

1847. Uspostavljen Apostolski vikarijat u Hercegovini odvajanjem od Bosanskog.

1850. Fra Ivan Franjo Jukić pokrenuo časopis *Bosanski prijatelj*, prvi u Bosni i Hercegovini. — I. F. Jukić uputio spomenicu turskom sultanu: *Želje i molbe kristjanah u Bosni i Hercegovini...* gdje traži moderna građanska prava za kršćane.

1851. Franjevci otvorili filozofsko-teološka učilišta u Fojnici i Sutjesci.

1852. Uspostavljena Hercegovačka franjevačka kustodija, koja je 1892. proglašena provincijom (redodržavom).

1853. Uz pomoć biskupa Strossmayera franjevci osnovali svoj seminarij u Đakovu. — Od ove godine dolazi do zamaha franjevačkog sakralnog graditeljstva, zahvaljujući liberalnijem odnosu turskih vlasti glede podizanja crkava. Do konca turske vladavine (1878) podignuti su samostani s crkvama u Gorici (Livno), Gučoj Gori, Jajcu, Tolisi, Plehanu, a izgrađeno je i nekoliko desetaka župnih crkava.

1855. U Đakovu osnovano književno društvo »Zbor redovničke mladeži bosanske«, koje od 1908. nosi naziv »Jukić«.

1869. Redovnička zajednica trapistâ osniva samostan u Delibašinu selu kod Banje Luke.

1871. Sestre milosrdnice došle u Sarajevo i otvorile školu za žensku mladež. — Franjevci iz triju starih samostana (Fojnica, Kreševo, Kraljeva Sutjeska) predali na čuvanje đakovačkom biskupu Strossmayeru vrednije umjetnine i druge dragocjenosti, dok se Bosna ne oslobodi turske vlasti. Jedan dio toga nije vraćen i danas se nalazi u galeriji JAZU u Zagrebu. Spomenuta tri samostana su najbogatija u BiH starijim umjetničkim djelima, knjigama i drugim predmetima od kulturno-povijesnog značenja.

1876. Pod pritiskom ugarskih vlasti franjevački klerici napustili Đakovo i prešli u Ostrogon. Tamo su ostali do 1880, kada su prebjegli u Bosnu.

1878. Autro-Ugarska zaposjela Bosnu i Hercegovinu.

1879. U Bugojnu izgrađena velika župna crkva, koja je značila početak izuzetne graditeljske aktivnosti bosanskih franjevaca u austrougarskom razdoblju. Izgrađeno je više desetaka crkava: Fojnica, Kr. Sutjeska, Plehan, Sarajevo, Podmilačje, Zenica, Tuzla... te nekoliko novih samostanskih zgrada: Petrićevac, Sarajevo, Kreševo, Kraljeva Sutjeska.

1881. Uspostavljena nova crkvena hijerarhija u BiH. Umjesto dvaju vikarijata osnovana nadbiskupija u Sarajevu, te biskupije u Mostaru i Banjoj Luci.

1882. S radom počela franjevačka gimnazija (probandat) za sve đake koji su se do tada školovali raspršeni po samostanima. Jednu godinu gimnazija je djelovala u Kreševu, a od 1883. do 1900. u samostanu u Gučoj Gori. — Franjevci predali nadbiskupu crkvu Sv. Ante u Sarajevu i povukli se iz ovog grada.

1883. Franjevački klerici (veći dio) namješteni u seminariju u Pečuhu, gdje završavaju bogoslovni studij, koristeći zakladu Josipa II. Tu će ostati do 1898. godine, kada se definitivno vraćaju u Bosnu.

1886. Povratak franjevaca u Sarajevo: Starješinstvo bos. franjevaca od ove godine ima svoje sjedište u Sarajevu.

1887. Pokrenut Glasnik jugoslovenskih franjevaca u Sarajevu. Više puta je mijenjano ime: 1895: Franjevački glasnik, 1902: Serafinski perivoj, 1914: Naša misao. List prestao izlaziti 1919. godine.

1888. Fra Josip Dobroslav Božić na Plehanu pokrenuo časopis Novi prijatelj Bosne. Izašla četiri sveska (1888, 1890, 1894, 1896).

1897. Reforma franjevačkog reda: Papa Leon XIII. ujedinio različite ogranke opservantskog smjera. Od tada postoje tri velika ogranka franjevaca: franjevci — mala braća, konventualci i kapucini.

1900. U Visokom podignuta nova zgrada franjevačke gimnazije. Ova škola i danas djeluje pod nazivom Franjevačka klasična gimnazija. Ona danas

posjeduje vrlo bogatu knjižnicu, zbirku suvremene likovne umjetnosti, lapidarij i etnografsku zbirku.

1904. Od ove godine u Bosni intenzivno radi slikar Marko Antonini. On je oslikao crkve u Varešu 1904—6, Livnu 1906, Kr. Sutjesci 1908, Plehanu 1909. i Jajcu 1911. godine. Crkvu u Fojnici oslikao je slikar Josip Oisner 1894, a veliku obnovljenu crkvu u Tolisi slikar Anton Huber 1911. g. — Pod vodstvom franjevaca osnovana je u Orašju na Savi prva zemljoradnička zadruga u BiH.

1905. Franjevačka teologija smještena u Livnu. Po prvi put franjevački su bogoslovi okupljeni pod istim krovom.

1906. Franjevci pokrenuli Glasnik Sv. Ante Padovanskog za šire slojeve pučanstva. List je izlazio do 1945. godine.

1907. Đaci franjevačke gimnazije u Visokom pokrenuli list Cvijet, koji je izlazio do 1914. godine. Ponovno je pokrenut 1925, a prestao izlaziti 1945. godine. Od 1968. izlazi pod imenom Novi cvijet.

1908. Austro-Ugarska anektirala BiH.

1909. Franjevačka teologija iz Livna preselila u Sarajevo u samostan Sv. Ante.

1914. Započeo Prvi svjetski rat.

1918. Završio svjetski rat. Osnovana jugoslavenska država — Kraljevina SHS.

1926. Franjevci pokrenuli izdavanje Kalendara Sv. Ante, koji je izlazio do 1945. godine.

1927. Franjevci počeli izdavati Franjevački vijesnik. Časopis je izlazio do 1941. godine.

1928. Izgrađen konvikt u Visokom u kojem su stanovali đaci koji su pohađali franjevačku gimnaziju, ali nisu bili kandidati za Franjevački red. Po završetku II. svjetskog rata u zgradi su smješteni pripadnici JNA. Izgradnja konvikta je prvi veliki građevinski pothvat franjevaca između dvaju ratova. Pod konac dvadesetih i početkom tridesetih godina izgrađeno je još nekoliko većih objekata: samostan u Beogradu (1926), na Petrićevcu (1928) i Plehanu (1932), te crkve na Petrićevcu (1931) i u Beogradu (1932). Beogradsku crkvu Sv. Ante projektirao je čuveni arhitekt Jože Plečnik.

1937. Pokrenut list Glas omladine Sv. Ante (Glas OSA), koji je izlazio do 1941. godine.

1941. Započeo rat na tlu Jugoslavije. — Generalni ministar Franjevačkog reda uputio pismeni zahtjev franjevcima hrvatskog jezičkog područja, da pomažu i štite ugrožene pripadnike drugih vjera i naroda, te da se ne upuštaju u bavljenje politikom. — Počela izgradnja nove zgrade samostana u Fojnici.

1942. Igrađena nova zgrada Franjevačke teologije na Kovačićima Sarajevu. — Zapaljena samostanska i župna crkva na Šćitu (Rama) kod Prozora. — Franjevci pokrenuli svoje službeno glasilo Bosna Srebrena. Glasilo je izlazilo do 1954, a zatim je ponovo pokrenuto 1962. godine.

1945. Izgorjeli samostan i crkva u Gučoj Gori. — Okončan II. svjetski rat.

1947. Državne vlasti oduzele franjevcima novoizgrađenu zgradu Teologije na Kovačićima u Sarajevu. Franjevci ponovo smeštaju svoje učilište u samostan Sv. Ante.

Delegacija bosanskih franjevaca posjetila Josipa Broza Tita. Tom se posjetom htjelo istaknuti, da franjevci, kao državljani ove zemlje, žele ravnopravnost »kako u dužnostima bez privilegija, tako i u pravima bez diskriminacije«.

1950. Franjevci počinju izdavati kalendar Dobri pastir, te filozofsko-teološku reviju pod istim imenom, koja od 1977. ima naziv Nova et Vetera. Ove periodične publikacije kroz više od jednog desetljeća bit će jedine katoličke publikacije na hrvatskom jeziku, ako izuzmemo katolički list Blagovest iz Beograda. Kasnije u izdanju profesorskog zbora Franjevačke teologije u okviru Pastoralne biblioteke izlazi niz pastoralnih i teoloških edicija, a taj rad u novije vrijeme proslijeđuje Teološka biblioteka Sarajevo (TeBiS).

1956. U samostanu Gorica/Livno nastanio se, zajedno sa svojom suprugom Štefom, jedan od prvih modernih bosanskohercegovačkih slikara — Gabrijel Jurkić. Tu je ostao do konca života 1974. godine. Samostanu je ostavio bogatu zbirku vlastitih slika.

1962. Započela umjetnička obnova crkve Sv. Ante u Sarajevu, što je potrajalo više od dvadeset godina. Od tada pa kroz slijedeća dva i pol desetljeća, napose sedamdesetih i osamdesetih godina, umjetnički je obnovljen niz franjevačkih crkava u Bosni: Šćit, Ovčarevo, Plehan, Korače, Dubica, Guča Gora, Petrićevac, Sarajevo—Nedžarići. U njima su radili brojni prominentni umjetnici: Kršinic, Dulčić, Mishieli, Prica, Seder, Murtić, Šohaj, Bifel, Lah, Vulas, Ružić, Šiško, Keser, Ujević, Janeš, Poljan... Izgrađeni su ili dograđeni novi samostani: Petrićevac 1975, Dubrave 1978, Sarajevo—Koševo 1980, Gorica/Livno 1984—85, Tuzla 1984—86, Šćit i Tolisa 1986—88, a od brojnih novih crkava arhitektonski se ističu one u Kreševu, Petrićevcu, Tuzli, Kiseljaku, Osovi, Kotor—Varošu...

1968. Franjevačka teologija započela s radom u novoizgrađanoj zgradi u Sarajevu/Nedžarići.

1971. Pokrenut godišnjak Jukić, kao izdanje zbora franjevačkih bogoslova u Sarajevu. Jukić izdaje i poseban niz edicija.
— Pokrenut Bilten Franjevačke teologije. Od 1989. u njemu jedan dio uređuju studenti, objavljujući vlastite priloge.

1972. Na Filozofskom fakultetu uz Sarajevu održan znanstveni skup posvećen 150. obljetnici rođenja fra Grge Martića.

1978. Na Franjevačkoj teologiji u Sarajevu održan znanstveni skup u povodu 500. obljetnice smrti bosanske kraljice Katarine. — Na Plehanu utemeljena pinakoteka suvremene umjetnosti donacijom Vjeke B. Jaraka. Zbirke suvremene umjetnosti nalaze se također u samostanu Sv. Ante u Sarajevu, zatim u Gorici/Livno, Dubravama, Visokom, Gučoj Gori.

1980. U franjevačkom samostanu u Jajcu održan znanstveni skup u povodu 100. obljetnice rođenja fra Josipa Markušića.

1981. Pod pokroviteljstvom ANUBiH-a, a u organizaciji Instituta za jezik i književnost u Sarajevu, održan znanstveni skup posvećen fra Matiji Divkoviću.

1983. Franjevci pokrenuli list Svjetlo riječi. List izdaje i niz edicija.

1985. Izašla prva knjiga u izdanju Slovoznaka na Plehanu.

1987. Održani znanstveni skupovi na Šćitu i u Baču u povodu 300. obljetnice preseljenja franjevaca iz Rame u Sinaj, odnosno iz Gradovrha (Tuzla) u Bač.

1988. U okviru manifestacije Sarajevska zima priređena izložba Blago franjevačkih samostana u Bosni i Hercegovini. Izložba je

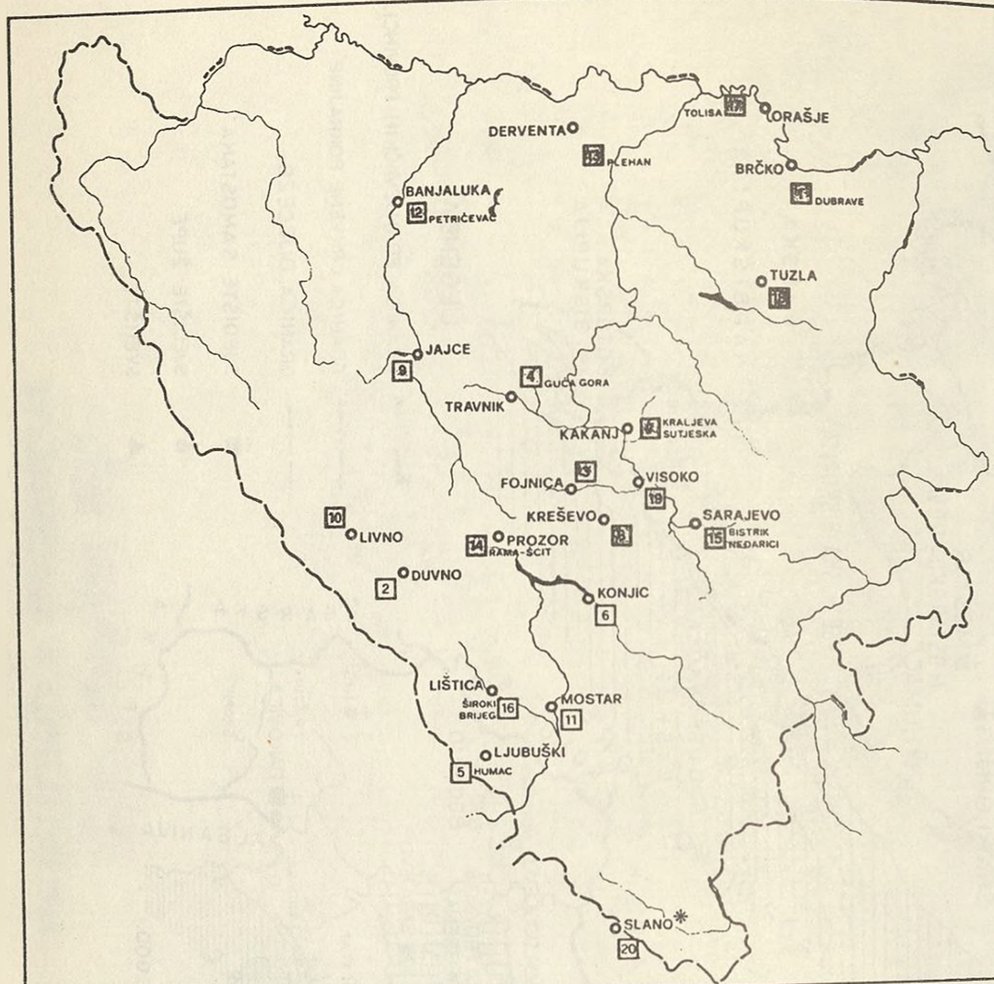
potom prenesena u Zagreb. — Snimljen video-film Stoljeća bosanskih franjevaca. Autori scenarija: I. Lovrenović, Lj. Jandrić; režija: A. Kenović. — TV—Sarajevo snimila i emitirala film Sedam stoljeća franjevačke kulturne sadašnjosti. Autor scenarija: Vitomir Lukić; režija: Vedrana Mihotić.

1989. U franjevačkom samostanu u Jajcu znanstveni skup posvećen 100. obljetnici smrti fra Antuna Kneževića.

POVIJESNE KARTE

FRANJEVAČKA PROVINCIJA
BOSNA SREBRENA 1989.

- Samostani Bosne Srebrene
- Samostani hercegovačkih franjevaca
- Oznake naselja
- * Nalazi se na području SR Hrvatske; pripada hercegovačkoj Provinciji

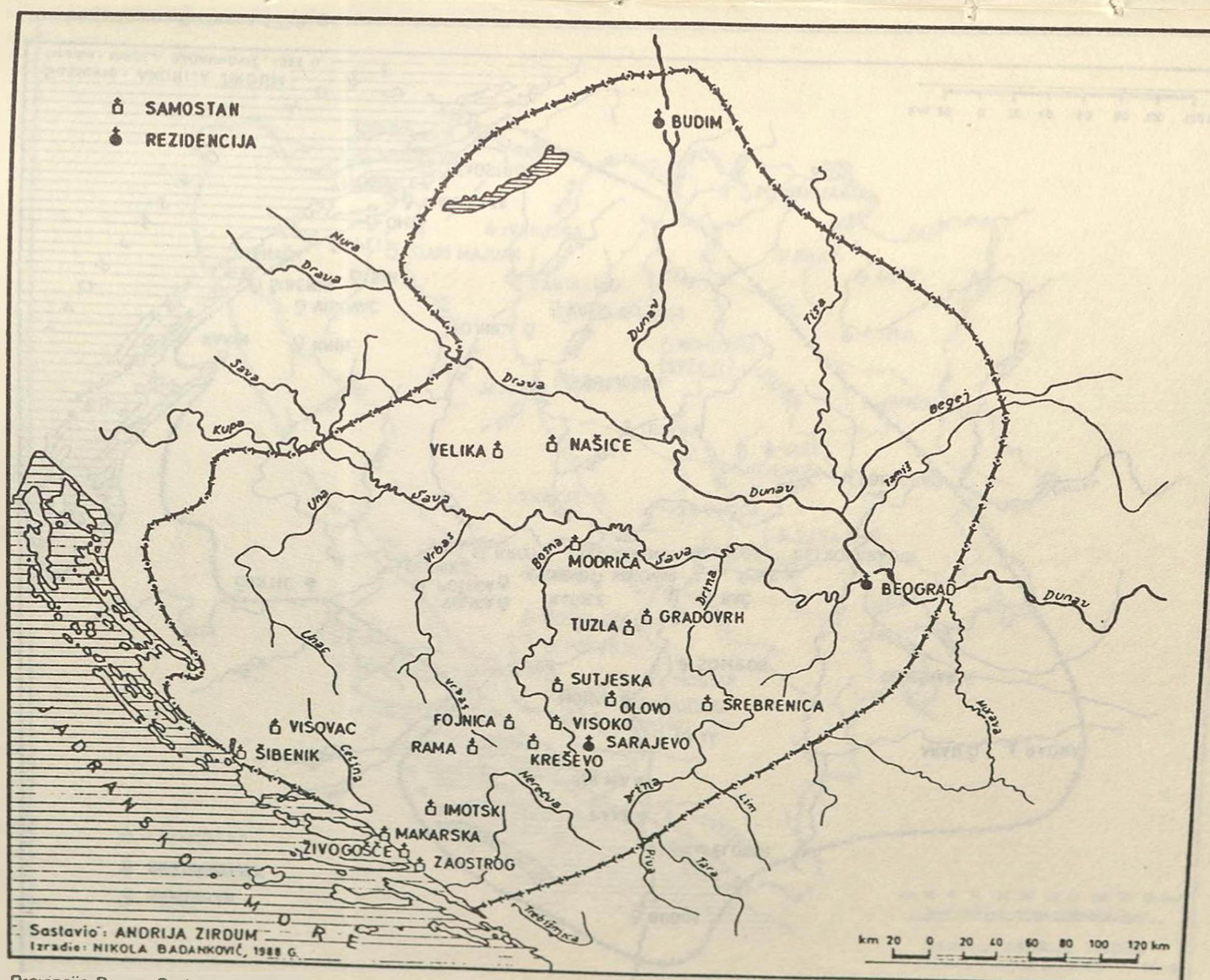
Franjevački samostani u BiH danas

Bosanska vikarija 1375. g.

Franjevački samostani u Bosni u XV. st.

Provincija Bosna Srebrena 1679. g.

SADRŽAJ

JULIJAN JELENIĆ

KULTURA I BOSANSKI FRANJEVCI, II

Izdavač
IZDAVAČKO PREDUZEĆE
„SVJETLOST" SARAJEVO

Dircktor
SAVO ZIROJEVIĆ

Za izdavača
GAVRILO GRAHOVAC

Tehnički urednik
LJUBOMIR PILJA

Likovna oprema
MUSTAFA IBRULJ

Štampa
GIP „KULTURA", BEOGRAD
MARŠALA BIRJUZOVA 28.

Štampano u 2.000 primjeraka

1990.

ISBN 86-01-01884-X